

D. CANTEMIR

OPERE COMPLETE

VIII

TOMUL II

DIMITRIE CANTEMIR
Opere complete
VIII
Tomul II

DIMITRIE CANTEMIR

OPERE COMPLETE
VIII
Tomul II

Ediție critică publicată sub îngrijirea lui VIRGIL CÂNDEA

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București

DIMITRIE CANTEMIR

SISTEMUL
SAU
ÎNTOCMIREA
RELIGIEI MUHAMMEDANE

Traducere, studiu introductiv, note și comentarii
de VIRGIL CÂNDEA

Text rus îngrijit de ANCA IRINA IONESCU

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București, 1987

DIMITRIE CANTEMIR

The System of Muhammedan Religion

System der muhammedanischen Religion

Donația Virgil Căndea
prin grădă succesoarei
Ioana Feodorov

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R - 79717, București, Calea Victoriei 125

Din moştenirea literară a lui Dimitrie Cantemir, cultura românească a fost mult timp lipsită tocmai de scrierea care întregia faima de orientalist a învăţatului Principe: *Sistemul religiei muhammedane*. Lucrarea, scrisă în latină, dar publicată în limba rusă la Petersburg, în 1722, trebuia să reprezinte volumul al IV-lea din ediţia proiectată de C. Negruzzi şi M. Kogălniceanu în 1838, şi anume în traducerea, din ruseşte, a celui dintâi¹; după cum se ştie, acea ediţie nu a fost realizată. Ediţia Academiei Române din 1872—1901 n-a cuprins *Sistemul* în cele opt volume ale sale; Gr. Tocilescu voia, probabil, să publice (împreună cu o traducere românească) prima formă, latină, a cărţii. Dar cea mai mare parte a manuscrisului autograf (atît cît se păstrase) rămăsese necopiată în Arhiva Ministerului rus al Afacerilor Străine². Astfel, timp de peste două secole şi jumătate, această scriere cantemiriană n-a fost accesibilă specialiştirilor necunosători ai limbii ruse, iar în ultimii cincizeci de ani numai prin rezumatele sumare ale lui Ştefan Ciobanu (1925)³, P. P. Panaitescu (1958)⁴ şi M. Guboglu (1960)⁵ sau prin traducerea lui I. Georgescu după versiunea scurtă a lucrării *Despre Coran* (1927)⁶.

Sistemul religiei muhammedane a fost, aşadar, ultima operă majoră a lui Cantemir tradusă în limba română (Bucureşti, Editura Minerva, 1977). Prin volumul de faţă, cuprinzînd textul versiunii integrale ruse şi traducerea revizuită în limba română, *Sistemul* este reintegrat patrimoniului spiritual naţional potrivit criteriilor ediţiei de *Opere complete* ale Principelui publicate de Academia R. S. România.

Cercetătorul care a avut curiozitatea să parcurgă, fie şi parţial, textul rus al cărţii şi-a explicat, desigur, ezităările specialiştirilor în faţa întreprinderii unei versiuni româneşti: dimensiunile operei (peste 400 de pagini în — 4° mare), rusa dificilă de la începutul secolului al XVIII-lea, stilul greoi, cu pretenţioase întorsături savante. La procurarea şi traducerea manuscrisului jatin, văzut de Tocilescu, n-a reflectat nimeni⁷. Versiunea românească a *Sistemului* a rămas,

¹ V. proiectul acestei ediţii în „Albina românească” din 15 decembrie 1838, nr. 99, p. 426—427.

² Gr. Tocilescu declară în raportul său asupra cercetărilor întreprinse în Rusia că a văzut în treg manuscrisul latin al *Sistemului* (*Curanus*) format din 126 (recte: 128) file; el nu a adus însă în faţă decît copia primelor 30 de file, în prezent ms. lat. 76 al Bibliotecii Academiei, f. 39—100 (*Analele Societăţii Academice Române*, 11, 1879, Sect. I, p. 47, 54, 56, 59).

³ *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în Academia Română. *Memoriile Secţiunii Literare*, s. III, t. 2, 1925, p. 414—422.

⁴ *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958, p. 216—218.

⁵ *Dimitrie Cantemir — orientaliste*, în „Studia et acta orientalia”, 3, 1960, p. 154—156.

⁶ Principele Dimitrie Cantemir, *Despre Coran. După copia latinească de la Academia Română, acum mai întîi tălmăcit şi tipărit în româneşte* de Ioan Georgescu, profesor la Liceul „Mircea cel Bătrîn” din Constanţa. Cernăuţi, Editura revistei „Analele Dobrogei”, 1927, 57 [—59] p. (extras din „Analele Dobrogei”, 7, 1927, p. 67—121).

⁷ În 1958 P. P. Panaitescu credea această versiune pierdută: „Forma definitivă şi completă în latineşte, după care s-a făcut traducerea rusească, nu s-a păstrat între hîrţile lui D. Cantemir, în orice caz ea nu se găseşte în copiile alcătuite pentru Academia Română” (*op. cit.*, p. 212). Partea păstrată din textul original în limba latină, împreună cu traducerea română, va face obiectul volumului VIII, tomul I, din această ediţie, avînd ca bază manuscrisul autograf (v. mai jos, p. XVII—XVIII şi XXIX—XXX).

aşadar, mult timp, un simplu deziderat, adeseori exprimat⁸. Dificultăţile studierii textului au lăsat fără răspuns şi numeroasele întrebări privind scopul, alcătuirea, izvoarele şi valoarea lui, probleme pe care încercăm să le rezolvăm în cele ce urmează.

I. TRILOGIA ISLAMOLOGICĂ A LUI CANTEMIR: RELIGIA MAHOMEDANĂ, DESCRIEREA INSTITUŢIILOR ŞI ISTORIA IMPERIULUI OTOMAN

Primirea lui Cantemir între membrii Academiei din Berlin la 11 iulie 1714 a activat negreşit realizarea programului de lucru ştiinţific care trebuia să justifice preţuirea acordată învăţatului moldovean în Rusia sau Prusia⁹. Se ştie că recomandarea Principelui către noua Societate a erudiţilor berlinezi era întemeiată pe reputaţia sa de orientalist. Calea pe care s-a răspândit această reputaţie nu e greu de reconstituit. Cantemir era la Constantinopol un obişnuit al ambasadurii rus Petru A. Tolstoi, probabil prima filieră prin care informaţii despre întinsele sale cunoştinţe privind lumea orientală şi mai ales realităţile otomane au ajuns la Moscova. După episodul de la Stănileşti, Petru cel Mare l-a adoptat pe Cantemir ca pe un specialist în materie. Cărturarii din anturajul împăratului au putut apoi afla despre continuitatea preocupărilor sale privind istoria turcă şi civilizaţia islamică.

Informarea lui Petru în aceste domenii era, pentru Cantemir, un mijloc de a-şi dovedi capacitatea şi utilitatea de expert în probleme otomane, dar, negreşit, el se străduia în acelaşi timp să îndrepte atenţia ţarului spre o zonă în care interesele Moldovei erau mult mai urgente decât ale Rusiei.

Cantemir cunoştea folosul scrisului nu numai pe plan intelectual, dar şi ca mijloc de afirmare personală în continua goană după faimă a omului modern¹⁰, la care se adăugau propriile-i planuri ca om politic. Intenţia lui de a-şi expune întinsa erudiţie şi experienţă despre civilizaţia islamică şi lumea otomană într-una sau mai multe lucrări data, fără îndoială, din anii săi constantinopolitani: documentaţia pe care o va folosi în timpul activităţii în Rusia era veche şi sistematică. Începuse el, pînă în 1714, elaborarea acestor cărţi? Planul şi probabil prima lor formă existau la acea dată, de vreme ce, în cunoscuta scrisoare către un academician din Berlin, el anunţă că a pregătit nu numai „un rezumat al istoriei turceşti pe care am vrut s-o denumesc *Creşterea Curţii Otomane* şi o am în mină chiar acum”, ci şi un *De turcarum iurisdictionibus, moribus, palatii institutionibus, dogmatibus exercituumque moribus, necnon de bassalatuum numero et officialibus opusculum*¹¹. Este prima oară cînd Cantemir vorbeşte despre scrieri ce vor înfăţişa *istoria, religia, instituţiile şi organizarea Imperiului Otoman*.

Indiferent de forma în care aceste scrieri se aflau în 1714 — primă redactare, succintă, sau simplă documentaţie —, Cantemir trece la elaborarea lor şi, în 1716, încheie *Incrementorum atque decrementorum Aulae Othomanicae libri tres* (Despre creşterile şi descreşterile Imperiului Otoman, în trei cărţi, operă citată mai desparte *Incrementa, Istoria Imperiului Otoman* sau *Istoria*), în care îşi anunţă proiectul de a scrie o altă carte, despre religia, instituţiile şi organizarea acestui stat¹².

Este *Sistemul religiei muhammedane*, lucrare ce trebuia, în intenţia autorului, să cuprindă două părţi: una tratînd despre doctrina islamică şi cultura pe care a generat-o ea, alta înfăţişînd organizarea şi instituţiile principalului stat musulman, Imperiul Otoman. Cantemir se referă la această lucrare sub titlul ei complet *De muhammedana religione, deque politico musul-*

⁸ V., de ex., M. Guboglu, *loc. cit.*, p. 156, n. 3; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 216: „O traducere românească a acestei cărţi se impune pentru ştiinţa românească de azi”.

⁹ M. Şesan, *Dimitrie Cantemir academician*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei”, 38, 1962, nr. 5—6, p. 507—511 (recomandarea a fost trimisă de baronul Heinrich Friedrich von Huyssen, cărturar şi diplomat de origine germană de la curtea lui Petru I, lui Daniel Ernst Jablonsky, cunoscut episcop şi predicator reformat, secretar al Secţiei Literare-orientale a Academiei din Berlin); cf. şi E. T. Pop, *Dimitrie Cantemir şi Academia din Berlin*, în „Studii”, 22, 1969, nr. 5, p. 840—844; P. P. Cernovodeanu, *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în „Revue des études sud-est européennes”, 11, 1973, nr. 4, p. 651—652.

¹⁰ V. Căndea, *Studiu introductiv*, la D. Cantemir, *Opere complete*, vol. I, *Divanul*, Bucureşti, 1974, p. 24—25.

¹¹ *Neuer Bücher-Saal der gelehrten Welt*, 1714, 4, p. 378, apud Ovid Densusianu, *Notiţe asupra lui Dimitrie Cantemir*, în „Revista critică-literară”, 2, 1894, p. 66—67.

¹² V., de ex., D. Cantemir, *Operele*, vol. III (*Istoria Imperiului Otoman*), trad. I. Hodoş, Bucureşti, 1875, p. 209, nota 8, şi p. 302, nota 100.

*manae gentis regimine*¹³. Sistemul reprezintă prima ei parte, tomul I al ediției ruse publicate la Sankt-Peterburg în 1722; la partea nescrisă, care trebuia să ocupe tomul al II-lea, autorul trimite sub titlul *De regimine othomanidum politico*¹⁴, *De regimine Othmani Imperii*¹⁵, sau simplu *De regimine*¹⁶.

Analizăm mai departe structura și cuprinsul Sistemului. Cum trebuia să arate partea nescrisă, *Despre guvernarea otomană*? Asemenea, firește, altor lucrări cu acest subiect, unele contemporane și cunoscute lui Cantemir, ca aceea a lui Sir Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire* (Londra, 1666), sau a lui F. Pétis de la Croix, *Elat general de l'Empire Othoman par un solitaire turc* (Paris, 1695), lucrări care i-ar fi putut servi de model, asemănătoare altora — numeroase — mai târziu, ca *Des osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung* (2 vol., Viena, 1815) a lui J. von Hammer.

Planul acestei cărți este greu de stabilit după titlurile celor 18 capitole la care Cantemir face referințe. În raport cu prima parte (*Sistemul*), care se încheie cu câteva capitole despre științele și artele islamului, partea a doua ar fi trebuit, logic, să continue cu descrierea învățămîntului, a educației, a moravurilor, a instituțiilor religioase și politice, cu viața de curte, administrația, dar, firește, ordinea în care grupăm capitolele menționate de autor este cu totul ipotetică¹⁷:

Despre învățătura civică și morală a otomanilor (p. 361) = *De disciplina othomanidum civili ac morali* (f. 110^v).

Despre moravurile și înclinarea firească din copilărie (p. 365) = *De moribus ac indole huius gentis* (f. 112).

Despre hainele turcești (p. 257).

Despre judecata [și dreptatea] muhammedană (p. 210, 227).

Despre știința *ilahiet* (p. 366).

Despre jurisprudență (p. 360, 366).

Despre călugări (p. 220).

Despre clerici (p. 32).

Despre djeamiile lor (p. 179).

Despre vakuful djeamiilor (p. 185).

Despre sultan (p. 270).

Despre măritişul sultanelor și al fiicelor de sultan (p. 264—265).

Despre țiitoarele sultanului (p. 281).

Despre instrucția lor militară (p. 142, 220) = *De disciplina eorum militari* (f. 87^v).

Despre război (p. 282).

Despre modul muhammedan de a încheia [și încălca] pacea cu creștinii (p. 223, 231, 235).

Despre ambasadorii ce se află pe lângă Poarta Otomană (p. 253).

Despre orașe și flotă (p. 359).

Cantemir urma, așadar, să completeze Sistemul cu partea *Despre guvernarea otomană*. Ne vine greu să credem că, după imprimarea celui de-al doilea tom cuprinzînd această lucrare, tom anunțat de altfel¹⁸, autorul n-ar fi continuat cu editarea versiunii ruse a *Istoriei Imperiului Otoman*, versiune care, după cum știm, fusese pregătită concomitent cu Sistemul¹⁹. Ea ar fi

¹³ Ms. autograf, f. 5 ; Sistemul, p. 8d: *Despre religia muhammedană și despre cîrmuirea politică a poporului musulman*.

¹⁴ Ms. autograf, f. 105.

¹⁵ *Ibidem*, f. 110^v, 112.

¹⁶ *Ibidem*, f. 112^v. În Sistemul întîlnim titlurile: *Despre administrația politică* (p. 281); *Despre conducerea politică otomană* (p. 231); *Despre guvernarea otomană* (p. 347, 366); *Despre guvernarea Imperiului Otoman* (p. 361, 365, 366). De observat că pentru cantemiologi lucrarea reprezintă „a treia carte compusă de Cantemir în această serie de scrieri despre islam și Imperiul Otoman” (P. P. Panaitescu, *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în „Revue des études slaves”, 6, 1926, p. 253).

¹⁷ Notăm locurile unde capitolul este menționat în Sistem (pagina) sau în manuscrisul latin (fila); titlurile în limba latină nu pot fi date peste tot, deoarece o bună parte din textul manuscrisului autograf s-a pierdut.

¹⁸ Sistemul, Sanktpeterburg, 1722, p. 379, se încheie cu mențiunea: „Sfîrșitul tomului întîi”.

¹⁹ P. P. Panaitescu, *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în „Revue des études slaves”, 6, 1926, p. 250: în 1721 Petru însărcinase pe rectorul Academiei din Moscova, Teofilact Lopatinski, să asigure traducerea *Istoriei* în limba rusă; acesta încredințase lucrarea unui elev al său, Dimitrie Grozin, care ar fi și terminat-o, înfățișînd-o țarului; Friedrich Christian Weber, rezidentul ducatului de Braunschweig, relata că versiunea rusă ar fi fost chiar imprimată (*Mémoire pour servir à l'Histoire de l'Empire Russe sous le regne de Pierre le Grand*, vol. I, La Haye, 1725, p. 324); v. însă pentru această confuzie P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 170.

întregit, astfel, opera de orientalist a lui Cantemir despre islam și Imperiul Otoman, operă care, definitivată și editată, ni s-ar fi înfățișat foarte probabil ca o *trilogie* cuprinzând, într-o ordine logică, un volum despre doctrina musulmană, al doilea despre organizarea și instituțiile Imperiului Otoman și al treilea despre istoria ascensiunii și decadenței acestui imperiu.

Monumentul are proporțiile și economia interioară capabile să organizeze o erudiție și o experiență puțin obișnuite pe atunci, să ateste înalte merite științifice ale autorului, să îndrume către un program politic — zdrobirea puterii otomane — argumentat doctrinar, în numele credinței creștine, umanitar, pentru eliberarea atitor popoare asuprite, dar și prin oportunitate — slăbiciunea militară și instituțională a Porții. Rațiunile operei de orientalist a lui Cantemir erau, așadar, multiple, și subsumarea lor marii idei a principelui, eliberarea poporului său de sub dominația otomană, este evidentă, ca și în cazul celorlalte scrieri alcătuite în anii săi de lucru științific din Rusia.

Rolul pe care Petru I l-a avut în editarea versiunii ruse a *Sistemului* sau în pregătirea unei versiuni similare a *Istoriei Imperiului Otoman* și declarațiile complexe, de circumstanță, ale lui Cantemir în ediția din 1722²⁰ au acreditat o motivare comodă pentru opera de orientalist a cărturarului nostru: ea ar fi fost datorată îndemnului sau chiar cererii exprese a înaltului său protector²¹. Dar nu numai imposibilitatea de a vedea în Cantemir un autor dirijat, ci alte puternice argumente contrazic o asemenea explicație a creației sale științifice: documentația strinsă intenționat încă din timpul când se afla la Constantinopol; informațiile transmise Academiei din Berlin în 1714 despre lucrările sale orientale deja redactate în prima formă; ordinea alcătuirii și soarta scrierilor lui. Dacă Petru I ar fi fost la originea acestor scrieri, pare ciudat faptul că între 1716 (data încheierii *Istoriei Imperiului Otoman*) și 1721 țarul nu ia inițiativa traducerii și publicării unei opere pe care ar fi avut privilegiul — rar în Europa vremii — să o poată patrona, fiind alcătuită în imperiul său, de un cărturar și un principe prieten. Dacă războiul din Caucaz (1721) ar fi fost la originea *Sistemului*, care trebuia, așadar, să înfățișeze civilizația musulmană lui Petru și ofițerilor lui, ca un fel de *Guide bleu* pentru Iranul timpului, autorul s-ar fi limitat negreșit la cultura persană, la doctrina șiiită, și ar fi scris tocmai capitolele *Despre guvernare*, la care face atât de frecvent referințe în carte, iar nu partea teologică, doctrinară.

În realitate numai ediția rusă din 1722 a *Sistemului* trebuie asociată cu o cerere a lui Petru. În ajunul campaniei din Persia, Cantemir avea redactate două scrieri despre lumea în care pătrundeau ostile împăratului. Bun prilej pentru traducerea în rusește, pentru publicarea și difuzarea acestor scrieri. Așa se explică versiunile rapid întreprinse (de doi traducători diferiți, Grozin și Ilinskii), a *Istoriei Imperiului Otoman* și a *Sistemului*, precum și editarea — împotriva avizului Sfintului Sinod — a lucrării din urmă. În orice caz, sarcina „propagandei” campaniei din Persia revenea cărturarului român, care purta și grija tipografiei — cu caractere arabe — necesare proclamațiilor împăratului către populația din teritoriile ocupate²².

Dar ediția din 1722 a *Sistemului* nu justifică scrierea însăși, care răspundea, desigur, altor intenții ale autorului. Ea ar fi putut, cel mult, inaugura seria — niciodată realizată — a publicării *Operele* lui Cantemir în Rusia. De-a lungul întregii epoci a lui Petru — și după ea — contribuțiile islamologice ale lui Cantemir nu s-au bucurat de atenția specialiștilor celor mai calificați să le judece, tocmai pentru că dispuneau de manuscrisele originale²³. Iată pentru ce Antioh Cantemir avea să lanseze abia în Anglia opera părintelui său, facilitând astfel cunoașterea ei și în culturile franceză, germană, italiană și general europeană ale veacului al XVIII-lea. Iată și pentru ce *Sistemul religiei muhammedane* avea să cunoască abia la un sfert de mileniu după alcătuirea lui prima ediție științifică.

II. STRUCTURA ȘI CUPRINSUL SISTEMULUI

Sistemul cuprinde șase cărți asupra ordinii cărora autorul a ezitat, după cum constatăm din compararea autografului latin cu versiunea definitivă rusă. Structura la care s-a oprit Cantemir este una așa-zicând clasică: o întâlnim în scrierile autorilor musulmani care au înfă-

²⁰ *Sistemul*, p. 6d—7d (*Precuvîntare către cititor*).

²¹ Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în Academia Română. *Memoriile Secțiunii Literare*, s. III, t. 2, 1925, p. 412—413; P. P. Panaitescu, *D. Cantemir. Viața și opera*, p. 213 (carte „cerută de nevoile politicii lui Petru cel Mare”).

²² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 220.

²³ Este semnificativă, în acest sens, absența lui Cantemir din lucrarea clasică a lui V.-V. Barthold, *La découverte de l'Asie. Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, trad. par B. Nikitine, Paris, 1947 (v. p. 233 și urm., despre opera orientalistă promovată de Petru cel Mare).

fișat doctrina și tradițiile islamului și, desigur, sub această influență, în lucrările europene cu aceeași temă. Este o structură logică, împăcind exigențele istoriografice cu cele didactice: după viața Profetului, asemenea lucrări înfățișează izvoarele doctrinei (*Coranul*, apoi tradiția sau obiceiul, *sunna*, așadar „spusele” Profetului și tovarășilor lui, *hadith*) și articulațiile ei: teologia, eshatologia, *shahāda*, „cei cinci stâlpi ai islamului”, cu tot ceea ce decurge din aceste cinci „condiții” ca norme de viață, statut personal, ritual și instituții (circumciziune, căsătorie, înmormintare, post etc. și „legea” sau jurisprudența — *fiqh*). Urmează ascetica (ordinele de derviși), ereziologia sau sectologia, apoi sistemul doctrinar derivat (științele și artele).

Cantemir urmează în linii mari acest fir al expunerii. Planul său — ușor de examinat după sumarul așezat la începutul lucrării — comportă însă câteva observații. Astfel, cartea a III-a, *Despre „Apocalipsul” muhammedan*, nu-și are locul firesc înaintea celei *Despre teologia muhammedană*, a IV-a. De aci repetiția: problema eshatologică este reluată în această a IV-a carte, cap. 16 și 17. În autograful latin partea echivalentă (*Prorocii sau oracole revelatoare ale pseudoprofetului Muhammed despre cele ce se vor întâmpla înainte de trecerea acestei lumi*) era așezată la sfârșitul lucrării. Tot așa, este evident că autorul reflectase la un alt loc pentru cartea a V-a, *Despre religia muhammedană*, introdusă printr-o *Precuvîntare* cu explicații și apeluri la clemența cititorului, obișnuite la începutul unei lucrări. Originalul latin al acestei cărți s-a pierdut, iar locul pe care îl ocupase în manuscrisul autograf (după cartea *Despre teologia muhammedană*, numerotată acolo drept a II-a) nu este relevant pentru intențiile autorului, dar în mod evident ne aflăm în fața unei noi articulații a lucrării înseși, care a fost, probabil, concepută în două secțiuni: *Despre „Curan”* și *Sistemul religiei muhammedane*, ale căror titluri ni s-au păstrat deopotrivă în autograful latin. Ambele titluri au desemnat și opera însăși, primul versiunea latină (*Curanus*, înainte de salutul către cititor), al doilea versiunea definitivă rusă.

Ezităările pe care autorul le vedește în structura cărții apar și în gruparea capitolelor pe cărți. Primele cinci sînt unitare și relativ echilibrate ca întindere, după exigențele expunerii unei teme precise: I (12 capitole), II (6 capitole), III (10), IV (21), V (15). Din cartea a VI-a (41 capitole) se puteau desprinde, respectînd criteriile anterioare, încă trei (*Despre secte*, *Despre erezii* și *Despre științe*), în continuarea primei părți, care înfățișa ceremoniile nunții și înmormintării și principalele sărbători.

Aceste neajunsuri, pe care, foarte probabil, cititorul contemporan lui Cantemir nici nu le-a observat, nu impietează asupra celor două calități fundamentale ale operei: mai întîi, caracterul ei sistematic, capacitatea de a înfățișa în liniile fundamentale doctrina și bazele civilizației islamice. Cu rețușările impuse de progresul islamologiei moderne, cartea permite și cititorului de azi să obțină o viziune completă, autentică, asupra credinței propovăduite de Mahomed, a cugetării, obiceiurilor și culturii pe care le-a generat această religie. A doua calitate a cărții este cursivitatea și accesibilitatea ei, rezultate din știința autorului de a înfățișa atractiv o informație aridă, interesînd un număr limitat de cîrturari. Alternînd elemente doctrinare sau descrieri cu judecăți și amintiri personale, anecdote sau tradiții, referințe livrești sau folclorice, Cantemir dă scrierii sale o savoare particulară, care ne explică succesul ei imediat, ca și inițiativa unui cîrturar de mai tîrziu, Sofronie Vraceanski, de a o traduce în bulgară, în intenția unui cerc larg de cititori.

III. GENEZA SISTEMULUI

1. Perioada reîactării

Sistemul religiei muhammedane ni s-a păstrat în trei forme: una scurtă, în limba latină (*Curanus*); altă redactare amplă, de asemenea în latină, anepigrafă; aceste două forme în latină se păstrează în fondul 181 MID, ms. 1325, f. 2—128^v al Arhivei Centrale de Stat de Acte Vechi a U.R.S.S. (descriș mai departe, p. XVII și urm.); în sfîrșit, versiunea definitivă în rusă, rezultată din traducerea celei de-a doua redactări (resistematizată), publicată în 1722.

Manuscrisele versiunilor latine datează din 1718—1719. În *Curanus*²⁴ Cantemir alege, pentru o exemplificare, data de 10 ianuarie 1719; e probabil că începuse să scrie la sfîrșitul anului 1718. Tot așa, 1719 este citat puțin mai departe, drept corespunzător anului 7227 de la facerea lumii. Cantemir continuă, în același an, redactarea în latină a formei dezvoltate.

În alcătuirea *Sistemului* trebuie, așadar, distinsă perioada de gestație lentă a proiectului, începînd, poate, chiar din anii constantinopolitani ai Principelui și pînă la încheierea *Istoriei Imperiului Otoman*²⁵, de perioada redactării, după 1718, cînd încheie *Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor*, și înainte de 1720, cînd scrie *Loca obscura in Catechisi*²⁶. Autorul însuși declară

²⁴ Ms. autograf, f. 21 și 22^v; trad. I. Georgescu, cit. supra, f. 35 și 37.

²⁵ P. P. Panaiteșcu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 212—213.

²⁶ *Ibidem*, p. 260.

în autograful formei a doua: „anul de față este de la nașterea Mîntuitorului lumii, Domnul nostru Iisus Hristos, 1719”²⁷; „de la Muhammed pînă acum se numără 1133 de ani lunari”²⁸; „anul de față e de la Hristos Mîntuitorul 1719, de la fuga lui Muhammed 1132, iar de la facerea lumii 7227”²⁹. Este probabil că versiunea latină a cărții a fost încheiată în 1719. Versiunea rusă, începută tot în anul 1719³⁰ și a cărei publicare a fost grăbită de începerea campaniei lui Petru cel Mare în Caucaz (1722—1723), era gata în vara lui 1721, pentru că pînă la 30 octombrie acel an Sinodul prezentase deja lui Cantemir obiecțiile sale de fond și autorul răspunsese la ele³¹. Și *Sistemul* este, așadar, o lucrare scrisă repede³², în răgazul lăsat de îndeletnicirile politice sau gospodărești, și anume între *sfîrșitul anului 1718 și vara lui 1721*.

2. Izvoarele Sistemului

Reconstituirea laboratorului cantemirian din perioada redactării *Sistemului* nu este un simplu exercițiu de istoriografie literară, ci, mai ales, mijlocul sigur de a evalua erudiția orientală a autorului, familiaritatea lui cu doctrina, cultura și instituțiile islamice. *Indicele de autori și opere* al ediției de față nu se confundă, cum am putea crede, cu *bibliografia lucrării*, cu cărțile pe care Cantemir le-a consultat cînd își elabora opera. Din propriile-i mărturisiri, știm că lucrul său științific în Rusia s-a desfășurat în condiții dificile, datorită lipsei cărților de care avea nevoie: „Trăiesc acum într-un loc unde nu numai că sînt foarte depărtat de arabi, dar nu e nici umbră de vreo învățătură mai înaltă și unde nu auzi nici măcar din nume de vreo bibliotecă completă, departe de a putea găsi ceea ce cauți”³³. Tot așa, „în acest stat rus bine cinstitor — declară Cantemir în *Sistem* — n-avem deloc cărți turcești și persane și mai ales pe cele care se potrivesc cu lucrarea și planul nostru. Le-am căutat în Biblioteca de Stat a Rusiei, dar (deși e foarte înzestrată și foarte bogată în alte cărți) nici acolo nu le-am putut găsi”³⁴. Exigențele autorului erau, firește, mari: izvoare pentru lucrările sale despre islam sau despre istoria Imperiului Otoman, așadar manuscrise arabe, persane și turcești, sau producții ale orientalisticii europene pe care le cunoscuse și, desigur, le avusese la Constantinopol. Exigențe îndreptățite însă, deoarece, după mărturisirea lui Cantemir însuși, el era „din numărul celor ce stăruiesc la învățătură și a căror știință nu e în inimă, ci se ascunde în cărți și biblioteci”³⁵. Dar împrejurările au vrut ca lucrul științific al învățatului român în Rusia să se bazeze în cea mai largă măsură tocmai pe memorie, iar nu pe cărți. *Sistemul*, documentația și acuratețea lui se resimt de această penurie a informației, fără însă, după cum s-a observat, ca el să fie „mai prejos decît lucrările occidentale despre islam din vremea lui”³⁶. Cantemir vădește și de astă dată o extraordinară capacitate de a construi, folosind o considerabilă erudiție și exploatînd la maximum izvoare, cum vom vedea, puține.

În aceste izvoare trebuie să distingem între acelea citate din memorie și altele pe care le-a avut la îndemînă, putînd da extrase și referințe exacte. O lucrare despre islam are ca principal temei *Coranul*, cel mai frecvent citat în *Sistemul religiei muhammedane*. Cantemir frecventase cartea sfîntă a musulmanilor în original și cunoștea negreșit unele traduceri — probabil, cum vom vedea, pe aceea a lui Marracci —; ca și în cazul altor nume sau termeni (*Muhammed*, *djami*, *djinn* etc.), el folosește o transcriere cit mai aproape de original (așadar peste tot în *Sistem*, intitulat în originalul latin *Curanus*, el va scrie *Curan*, *Alcuran*, după ar.

²⁷ Cînd G. Vișniovski redacta *Lauda* închinată lui Cantemir (noiembrie 1719), traducerea rusă era în curs de redactare în vederea publicării.

²⁸ *Sistemul*, cartea I, cap. 9, p. 22 și nota 118.

²⁹ *Ibidem*, cartea a III-a, partea a II-a, art. 10, p. 78 și nota 320.

³⁰ *Ibidem*, cartea a IV-a, cap. 6, p. 101 și nota 406.

³¹ Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, p. 522—525, doc. LXVIII—LXIX (decizia Sinodului și răspunsul lui Cantemir); P. Cernovodeanu, A. Lazea și M. Caratașu, *Din corespondența inedită a lui Dimitrie Cantemir*, în „Studii”, 26, 1973, nr. 5, p. 1042—1043, nr. 9 (scrisoarea lui Cantemir către A. V. Makarov din 30 octombrie 1721).

³² Repede, ca multe din scrierile lui Cantemir, v. studiul nostru introductiv la *Divanul* (D. Cantemir, *Opere complete*, vol. I, p. 26 și nota 26).

³³ D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, ed. I. Hodoș, vol. I, p. 237, nota 50.

³⁴ *Sistemul*, p. 168; *ibidem*, p. 366, mărturisește că despre „știința numelor dumnezeiești” va scrie „după putere, cite îngăduie strîmtorarea și durerea timpului și cite le avem păstrate în memorie (pentru că sîntem cu totul lipsiți de cărțile altor autori muhammedani)”.

³⁵ *Ibidem*, p. 167—168.

³⁶ N. A. Smirnov, *Очерки истории изучения ислама в СССР*, Moscova, 1954, p. 27.

Kur'ân și combate forma *Alcoran*)³⁷. Aspectul citatelor, ca și al referințelor la această carte lasă loc bănuiei că autorul nostru n-a dispus de un text al ei — original sau traducere — cînd redacta *Sistemul*. Referințele la *capitol și verset* sînt în *majoritatea lor greșite*³⁸; citatele redau de obicei sensul textului din *Coran*, dar de multe ori cu aproximație, cu erori³⁹ sau dezvoltări⁴⁰. Procedeele sînt ale celui ce citează din memorie: ea îl servește sau îl trădează. Cantemir poate da referințe exacte la numărul capitolului⁴¹ sau trimite la locuri al căror cuprins l-a uitat⁴². După cum învățații medievali europeni știau pe de rost părți întinse din *Biblie*, cei musulmani memorizau *Coranul* (Cantemir însuși menționează ca „faptă meritorie pînă la *sunnet* [...] a citi *Curanul* și, dacă este cu puțință, a-l învăța tot pe de rost”⁴³). Este foarte probabil că principele cunoștea la fel amîndouă cărțile, dar le cita cu aceeași nesiguranță sau neglijență⁴⁴.

Lipsa unui text arab al *Coranului* care să-i îngăduie verificarea citatelor este ușor de presupus, dar Cantemir putea avea, la data cînd redacta *Sistemul*, traducerea rusească a cărții, efectuată de P. Postnikov și publicată la Sankt-Peterburg în 1716⁴⁵. Critica transcrierii *Alcoran* — menționată mai sus — putea fi îndreptată chiar împotriva acestei traduceri. Raritatea ediției lui Postnikov⁴⁶ nu ne-a îngăduit să verificăm dacă citatele lui Cantemir provin din versiunea rusă, dar este foarte probabil că învățatul moldovean n-a acordat prea mult credit unei traduceri făcute după o altă traducere a *Coranului*, iar nu după original (Postnikov a folosit versiunea franceză a lui A. Du Rier, Paris, 1647) și, în orice caz, dacă ar fi folosit traducerea rusă, cel puțin referințele trebuiau să fie corecte.

Cartea căreia Cantemir îi acordă, în continuare, cea mai mare importanță pentru cunoașterea doctrinei islamice — pe care o prezintă chiar, cu exagerată evlavie, drept „prima după *Curan*, la fel ca *Faptele și epistolele apostolilor* după *Evangelhie*”⁴⁷ — este *Muhammediye*. El declară că principalul său izvor pentru descrierea religiei musulmane a fost această carte, ușor de identificat. Sub titlul de *Risăle-i Muhammediye* sau numai *Muhammediye*, timp de cîteva secole a circulat o alcătuire în versuri de largă răspîndire, înfățișînd doctrina islamică pe baza *Coranului* și a tradiției. Autorul acestui poem didactic, Yâzîdji-oghlu Mehmed, fiul unui Yâzîdji (aşadar secretar, diac) Salâh al-Dîn, s-a născut în Turcia, la Kadikioi, și-a făcut studiile în Persia, în Transoxiana, apoi la Ankara, unde l-a avut drept dascăl pe vestitul Hadjîdji Bairam. Întemeietor al unei sihăstriei (*zâwiya*) la Gallipoli, acolo și-a scris opera (terminată în 1449) și tot acolo și-a sfîrșit zilele, se pare, în 1451⁴⁸.

Nu ne-a fost, deocamdată, posibilă examinarea poemului din care s-a inspirat Cantemir, dar cunoașterea cuprinsului ne este îngăduită de largul rezumat al lui J. von Hammer-Purgstall, din a sa *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*⁴⁹: „Lucrarea se împarte în două

³⁷ *Sistemul*, p. 37.

³⁸ A se compara referințele din text cu cele adăugate de noi în aparatul cărții; dăm numai cîteva exemple: p. 38 (trimite la cap. V din *Coran*, în loc de III, 2); p. 39 (XLI, în loc de XXXII, 22—23); p. 137 (XIV, în loc de V, 116—118); p. 149 (XXVIII, în loc de XIX, 32—33 și XLVIII, în loc de XXXIX, 68); la p. 20 trimite la sursa *Fiii lui Israel* în loc de *Căldătoria nocturnă* (XVII, 1).

³⁹ Exemple: p. 17 (XIX, 5 și XXI, 5), p. 20 (XVII, 1 și IX, 29), p. 25 (LIV, 1), p. 37 (XXV, 4, 6), p. 38 (XVI, 64 și 123—124), p. 149 (XIX, 32, 33) etc.

⁴⁰ De exemplu la p. 11 (XCIII, 6 și 8 și XVII, 1); cp. însă citatele din text cu cele reproduse de noi în aparatul cărții.

⁴¹ Iată cîteva locuri citate corect, după titlul capitolului: XXI, 5 (p. 17); LIV, 1 (p. 25); XXV, 4, 6 (p. 37); V, 48 (p. 38).

⁴² Cantemir trimite la sura XXIX (*Păianjenul*), unde s-ar găsi „multe despre păianjen”. În realitate numai un verset din totalul de 69 amintește în acel capitol de păianjen (exemplu al celor care-și fac casa subredă, ca și cei ce-și iau alți învățători în afară de Allah), dar autorul a fost înșelat de titlul surii.

⁴³ *Sistemul*, p. 212 (subl. n.).

⁴⁴ Referințele nu sînt mai corecte în cazul *Bibliei*: v. p. 141, unde autorul trimite la *Epistola către evrei* pentru un pasaj aflător la II Cor., 12, 2—4.

⁴⁵ *Алкоран о Магомете или закон турецкий. Переведенный с французского на русский. Напечатан по повелению царского величества в Санктпетербургской типографии, 1716 году.*

⁴⁶ Confirmată de N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 217, care citează două exemplare.

⁴⁷ *Sistemul*, p. 48.

⁴⁸ Cf. Franz Babinger, în *Encyclopédie de l'Islam*, vol. IV, Leyde—Paris, 1934, col. 1236—1237, s.v. Prima formă a poemului a fost o expunere a doctrinei islamice scrisă de Mehmed în arabă, sub titlul de *Maghârib al-zamân*, la îndemnul fratelui său Ahmed, care l-a tradus în turcă (*Anwâr al-ashikin*); o altă traducere, dar în versuri (9109 distihuri), a făcut Mehmed însuși, sub titlul cunoscut.

⁴⁹ I. Bd., Pesth, 1836, p. 127—134.

părți mari, dintre care cea dintâi tratează despre origini, iar cea de-a doua despre sfârșitul tuturor lucrurilor, așadar despre cosmogonia și sfârșitul lumii, istoria creației și Judecata de apoi, primele și ultimele lucruri, în conformitate cu concepțiile islamice, și cuprinde unele paragrafe de inițiere în *Coran* și tradiție [...]. După obișnuita chemare a lui Dumnezeu și lauda adusă Profetului, opera începe cu descrierea celor opt paradisuri, celor șapte iaduri, șapte pământuri și a Kaabei [...]. Se vede cum în această tradiție musulmană pătrunde cea persană a lui *Bundehesh*, a taurului Keiomer, al cărui nume sună aici Keiussan, legenda ebraică despre Behemoth și cosmogonia orfică [intruchipată] în inger, taur, șarpe și amestec de ape. Privite din acest punct de vedere, atât *Muhammediye* cât și *Perlelele ascunse* sînt adevărate bogății mistice ale Orientului, chiar dacă ele conțin doar puține diamante de adevărată poezie. Crearea omului, căderea în păcat, regăsirea lui Adam și a Evei pe muntele Arafat la Mecca sînt imitate după cunoscutul model cu înfloriri poetice al legendei musulmane [...]. Apoi, nașterea Profetului și înălțarea sa la cer, care sînt atât de des cîntate în diverse poezii [...]. Profetul întîlnește în diversele ceruri pe profeți înaintași ai săi, Adam, Noe, Iisus etc.

Urmează povestea vieții Profetului, misiunea sa, emigrarea sa de la Mecca la Medina, minunea frîngerii lunii, a pinzei de pîianjen din fața peșterii în care se refugiase împreună cu Ebubekr, luptele de la Honain, Ohod și Bedr, cucerirea Meccăi, moartea [Profetului], a Fatimei, a lui Ebubekr, Omar, Osman, Ali, Hasan și a lui Husein. Cu paragraful despre cei zece tineri și Califat se sfîrșește prima jumătate a lucrării despre primele lucruri și începe jumătatea cu mult mai poetică despre lucrurile de pe urmă.

A doua jumătate începe cu descrierea condițiilor în care se desîlășoară sfârșitul lumii, *Esrat es-saat*. Apare Antihristul (*Dedşal*), Domnul Iisus, Gog și Magog și marea fiară a pămîntului (redată după *Apocalips*). Soarele răsare la asfințit, porțile pocăinței sînt închise, trîmbița sună, are loc învierea, oamenii sînt chemați la Judecata de apoi, pămîntul și cerul se schimbă [...]. Urmează un capitol despre punctele de la care pornește Judecata de apoi, despre iad, despre chemarea către profeți să apară la Judecată, despre cele șapte faze ale judecății, și anume: 1. apariția în eter a *Coranului*; 2. mărturisirea celor făptuite; 3. cîntarul faptelor bune și rele; 4. puntea subțire ca firul de păr, tăioasă ca lama săbiei; 5. peretele despărțitor dintre cer și iad (un fel de pre-iad și purgatoriu); 6. sacrificarea morții; 7. balaurul cel mare. Majoritatea acestora sînt cunoscute, dar mai puțin cunoscută și mai interesantă este sacrificarea morții, intruchipată de un țap.

Urmează descrierea paradisului și a celor șapte lăcașuri ale lui: 1. *Borrah* (heruvimul lui Mahomed); 2. huriile; 3. tinerii paradisului; 4. cele patru fluvii; 5. cele patru izvoare ale paradisului; 6. treptele fericirilor; 7. sărbătorile și ospetele din paradis”⁶⁰. Poemul se încheie cu „taina celor ce cunosc pe Allah”, invocații divine și lauda Profetului.

Regăsim în *Sistem*, cărțile I, III și IV, tradițiile de mai sus, și Cantemir însuși le arată originea în *Muhammediye*, citată ca o autoritate. Cartea se bucura de o „vogă enormă”⁶¹ și alcătuirea ei în versuri îi ușura memorizarea. Este foarte probabil că Principele cunoștea părți întinse din ea pe dinafară și că în lucrarea lui *Yâzîdji-oghlu* (manual didactic pe vremea lui Cantemir) trebuie căutată principală sa informație despre tradiția islamică.

Alte surse orientale ale *Sistemului* folosite pentru cartea a IV-a, și anume în paragraful *Despre catehismul muhammedan*, sînt două „breviare” ale credinței musulmane, și anume *Vasiyetnâme* (Cartea Testamentului), a teologului turc Muhammed ibn Pîr Ali-al-Birgivi (1523–1573), și anonimele *Cevahir ül-islâm* (Giuvaerurile credinței), cărți citate parțial, din memorie, după însăși mărturisirea lui Cantemir („vom expune de curiozitate cîteva articole pe care ni le putem aminti”)⁶². În cartea a III-a, *Despre „Apocalipsul” muhammedan*, autorul ne dă o

⁶⁰ J. von Hammer [-Purgstall], *op. cit.*, p. 127–134. Calitatea artistică a scrierii este mediocră și, arată Hammer, „expresia poetică nu se ridică aproape nicăieri, nici măcar în cele mai interesante pasaje ale descrierii, mai presus de proză ritmată”.

⁶¹ Fr. Babinger, *loc. cit.* Cartea a fost litografiată la Constantinopol (1258/1842–1843 și 1270/1853–1854) și imprimată la Kazan (1845). Un comentariu de Ismail Hakki a fost publicat sub titlul de *Farh al-ruh*, Bulak, 1252/1836–1837; ed. 2-a, Bulak, 1258/1842–1843.

⁶² *Sistemul*, p. 82. Prima scriere, intitulată și *Risâle-i Birgevi* sau *‘ilm-i hâl risâle* s-a bucurat de o mare răspîndire în Turcia (numai în bibliotecile publice din Istanbul se păstrează 110 copii manuscrise). Ea a fost de două ori tradusă în franceză, mai întîi în timpul lui Cantemir (*Religion ou théologie des turcs par Echially Musty, avec la Profession de la foi de Mahomet, fils de Pir Aly*, Bruxelles, 1704), apoi în secolul trecut (Garcin de Tassy, *Exposition de la foi musulmane traduite du Turc de Mohammed ben Pir Aly el Berkevi, avec des notes*, Paris, 1822). Lucrarea a mai fost tradusă (și publicată) în tătară de Toqtamiș oğlî (Kazan, 1802, 1806) și în greacă aldjamiadică în a doua jumătate a secolului trecut. „Catehismul a fost de multe ori comentat. Cele mai cunoscute tilcuiuri sînt ale lui Qādî-zâde Ahmed Efendî și Şeyh ‘Alî eş-Şandrî al-Qonevî. Comentariul din urmă a mai fost o dată tilcuit de Osman-pâzari İsmâ‘îl Niyâzî” (Dimitri Theodoridis, *Birgivi's Katechismus in griechisch-aljamiadischer Übersetzung*, în „Südost-Forschungen”, 33, 1974, p. 307–310). Despre autor și operă, v. arti-

mostră de literatură criptică, „hrismoase” despre sfârșitul lumii luate din *Esrâr-i cevr-i rûmâz*, scriere ezoterică de tradiție șiiță pe care negresit o cunoscuse însă la Constantinopol, unde știm că asemenea texte circulau (sultanul Ahmed al III-lea avusese un manuscris)⁵³ și din care dispunea desigur de un exemplar chiar în Rusia, deoarece citatele sale par literale. În sfârșit, pentru poetica arabă, persană și turcă (*Sistemul*, VI, 36) Cantemir trimite la o lucrare pe care n-am putut-o identifica, *Şehadî* (probabil *Shahâda*), cuprinzând „modurile și genurile de versuri numite *bahr*, adică mare”⁵⁴.

Deși, după cum vom vedea, autorul *Sistemului* mai amintește câteva scrieri orientale, izvoarele sale arabe sau turcești par să se rezume la cele șase opere menționate mai sus. Informația lui este însă mai întinsă; Cantemir a aflat-o în cărți europene despre islam, citate sau nu.

Lucrarea cea mai erudită din timpul lui privind doctrina musulmană, de un prestigiu durabil, de vreme ce este încă folosită de specialiști, accesibilă Principelui și pe care avem motive să credem că o citise, era *Refutatio Alcorani* a teologului italian Ludovico Marracci din congregația Maicii Domnului, confesorul papei Inocențiu al XI-lea și eminent arabizant, publicată la Padova în 1698. Carte adresată misionarilor catolici în Orientul musulman, care trebuiau pregătiți să combată doctrina islamică în limba arabă și cu solide cunoștințe de teologie coranică, lucrarea lui Marracci cuprinde textul *Coranului* în original și traducerea latină, respingerea lui capitol cu capitol și verset cu verset, totul precedat de patru introduceri (*Prodromus*) despre Mahomed, geneza *Coranului* și sectele islamului. Titlul cărții ca și titlurile părților sale înfățișează corect cuprinsul⁵⁵. Regăsim aci articulații ale *Sistemului*. Viața lui Mahomed povestită de Cantemir prezintă asemănări frapante cu textul lui Marracci, care este doar mai amplu și diferit în unele detalii. A se compara, de pildă, cap. 2 al celor două relațiuni („minunile” din momentul nașterii lui Mahomed), cap. 3 (spintecarea inimii lui Mahomed; spaima doicii lui)⁵⁶, apoi călătoria în cer, descrierea cerului și a raiului, întâlnirile cu profeții, portretul lui Mahomed, calitățile lui fizice și morale etc. Ordinea însăși a capitolelor și paragrafelor e aceeași. Cum Cantemir arată că și-a luat informația din cartea *Muhammediye*, putem pune aceste asemănări pe seama unui izvor comun (deși Marracci nu citează lucrarea lui Yâzîdjî-oghlu). Dar paralelele apar și în descrierea *Coranului*, apoi în înșirarea sectelor⁵⁷. Ipoteza unor contaminări este ispititoare, dar și în acest caz trebuie presupus că Principele folosea informațiile lui Marracci din memorie. El nu avea, când redacta *Sistemul*, cartea învățatului italian; aceasta cuprindea și textul arab al *Coranului*, pe care, după cum arătam mai sus, Cantemir nu-l avea la dispoziție.

Reconstituirea izvoarelor unui autor care mărturisește, cum am văzut, că scrie fără cărți, apelând mai mult la memorie („cele [...] pe care fie că le-am citit în tinerețe pentru a învăța limbile orientale, fie că le-am auzit într-o continuă conversație cu oameni de felurite ranguri de pe lângă Poarta Otomană [...], acum, după atîția ani [...], mi-au ieșit toate din minte”)⁵⁸, este deosebit de ingrată. Cunoșcînd împrejurările în care scria, faptul că Principele nu-l numește nicăieri pe Marracci nu trebuie să ne mire; după cît se pare, el nu-și mai amintea nici numele unui autor a cărui scriere a folosit-o pe larg și din care citează textual: Sir Paul Rycant.

colul lui K. Kufrevî în *EI*, Nouv. éd., vol. I, Leiden, 1954–1960, col. 1235, s.v. *Birgevi*; despre manuscrise și traducerea în limba greacă: N. H. Atsız, *Istanbul kütüphanelerine göre Birgili Mehmet Efendi (929–981–1523–1573) bibliyografyası*, Istanbul, 1966, p. 5–11, și D. Theodoridis, *Ein unbekanntes griechisch-aljamiadisches Werk aus dem 18. Jh.*, în *Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-est Européennes*, 26 VIII–1re IX 1966. *Résumés des communications. Histoire*, Sofia, 1966, p. 88–91. Cartea lui Birgevi a fost publicată, sub titlul *Risâle-i Birgivî. Mü'mlinere nasihat*, de M. S. Eygi și A. E. Yücel, Istanbul, 1964 (Bedir yayınları, nr. 10).

⁵³ V. Comentariile noastre, nr. 227 și 236.

⁵⁴ *Sistemul*, p. 352.

⁵⁵ Ludovico Marracci, *Alcorani textus universus ex correctionibus Arabum exemplaribus summa fide atque pulcherrimis characteribus descriptus, eademque fide ac pari diligentia ex arabico idiomate in latinum translatus; appositis unicuique capiti notis atque refutatione. Hic omnibus praemissus est Prodromus totum priorem tomum implens*. Patavii, 1698, ex Typographia Seminarii. [4] + 46[–48] + 81 [–84] + 94[–104] + 126 [–146] + [8] + 838[–849] p.

Iată titlul introducerii: *Prodromus ad Refutationem Alcorani, in quo Mahumetis vita ac res gestae ex probatissimis apud Arabos scriptoribus collectae referuntur. De Alcorani nomine, auctore, idiomate, stylo, summa apud mahumetanos veneratione aliisque similibus ad integrum illius, absolutamque notitiam pertinentibus agitur. Denique per quatuor verae religionis notas sectae mahumetanicae falsitas ostenditur et christianae religionis veritas comprobatur.*

⁵⁶ V. Comentariile noastre, nr. 58 și 59.

⁵⁷ L. Marracci, *Prodromi ad Refutationem Alcorani pars tertia*, cap. XXV: cunoaște secte ca: *şiiîi, seilis, malumi, iabaichi, beктаşi, kadezadeli, munasihi, eşraki, haireti* (cf. *Sistemul*, VI, 21 și urm., p. 321 și urm.).

⁵⁸ *Sistemul*, p. 167.

Cantemir cunoștea traducerea italiană din 1672 a lui Constantin Belli⁵⁹, motiv pentru care atribuia unui autor italian cartea diplomatului englez *The present State of the Ottoman Empire* (Londra, 1667)⁶⁰. Felul în care o citează (o singură dată; de mai multe ori o folosește fără trimiteri) lasă loc la nedumeriri. În originalul latin, Cantemir declară în legătură cu unele date despre idolatrii persani: „*unde autem acceperit dominus... (cuius librum ex idiomate italica in simplicem Ruthenum styllum dominus Petrus Andrievis Tolstoj cum extraordinarii legati munere ad Portam othomanam fungeret transtulit) indagare non potui*”⁶¹. Când scria aceste rânduri, în 1719, uitase numele lui Rycaut și lăsase loc pentru completarea lui. Dar în versiunea rusă autorul devine „unul dintre creștinii noștri”, care, la rîndul său, ar fi folosit „o scriere anonimă”⁶². Ce explică acest procedeu și de ce afirmă Cantemir că Tolstoj ar fi tradus din italiană? Se știe doar că versiunea lui Tolstoj a fost făcută după cea poloneză, din 1679 (*Monarchia turecka opisana przez Rikola*), așa cum atestă chiar titlul ediției ruse, a cărei tipărire, începută sub Petru cel Mare, n-a fost încheiată decât în 1741⁶³.

Independent de soluția acestor chestiuni⁶⁴, știm că Rycaut a fost mult folosit de Cantemir, în special pentru informațiile privind ordinele de derviși și sectele musulmane. Izvorul său s-a bucurat de o largă răspîndire (12 ediții engleze, 14 franceze, 4 italiene, 3 germane, 2 olandeze, cîte una poloneză și rusă) și, dacă n-a scăpat de criticile lui Dudley North sau Pierre Bayle, cartea diplomatului britanic a servit documentării lui Locke și Montesquieu, Racine și Leibniz, Gibbon și Addison⁶⁵.

Folosindu-l pe Rycaut, Cantemir nu-i preia informațiile fără selecție și corectări, sporindu-le adesea cu propriile sale cunoștințe. Să comparăm, de pildă, descrierile ordinului Kādīriya în *Sistem*⁶⁶ și în *The present State*⁶⁷. Cărturarul român pare să fi redactat în două etape acest paragraf, deoarece la p. 303 declară despre ‘Abd al-Kādīr, întemeietorul ordinului, că „în ce vreme a trăit el nu pot spune”, pentru ca la p. 305 să-i dea datele nașterii și morții (H. 561—651; la Rycaut: 657; corect: a murit în H. 561). Descrierea dansului mistic, detalii ca scrierea cu sînge pe perete, strigătul *Hu*, retragerea timp de patruzeci de zile, situarea casei lor (*tekke*) la Tophane, numele greșit de *Kadri*, menționarea ca dascăl a lui ‘Abd al-Mu‘umin din Gaza provin, toate, din Rycaut. Cantemir nu reproduce însă titlurile lucrărilor lui ‘Abd al-Mu‘umin și declară că i-a văzut dansînd pe acești derviși. Constatăm, de asemenea, o mai amplă informație a lui Rycaut în unele probleme. Astfel, despre atributele divine (*sifāt*) lămuririle sale sînt mai explicite decât în *Sistem*⁶⁸. Cantemir a folosit pe Rycaut nesistematic și i-a preluat parțial informațiile.

În penuria sa de izvoare, Cantemir a extras din lucrarea lui Sethus Calvisius, *Opus chronologicum*⁶⁹, nu numai precizări de date asupra nașterii și morții lui Mahomed sau asupra Hegirei, ci și fapte privind domnia califului Omar. Tot după cartea lui Calvisius ajunge a fi menționat în *Sistem* istoricul evreu portughez Abraham Zacutus Lusitanus⁷⁰, dar, evident,

⁵⁹ *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano, nella quale si contengono le massime politiche de' turchi, i punti principali della religione mahomettana, le sette, le eresie e gli ordini de' suoi religiosi, la disciplina militare, il conto esatto delle sue forze per mare e per terra e delle rendite dello stato suo*. Composta prima in lingua inglese dal Sig. Ricaut, scudiere, segretario del Sig. Co. Winchelsey, ambasciadore straordinario dell re d'Inghilterra Carlo secondo à sultan Mahometto han IV che al presente regna. Tradotta poscia in francese dal Sig. Briot e finalmente trasportata in italiano de Constantin Belli academico tassista. Venetia, 1672, presso Combi et la Noù. [6] f. + 296 p.

⁶⁰ V. despre Rycaut studiile recente ale Soniei Anderson: *Sir Paul Rycaut, F.R.S. (1629—1700): his Family and Writings*, în „Proceedings of the Huguenot Society of London”, 21, 1970, nr. 5, p. 464—491 și *Paul Rycaut and his Journey from Constantinople to Vienna in 1665—1666*, în „Revue des études sud-est européennes”, 11, 1973, nr. 2, p. 251—273.

⁶¹ Ms. autograf, f. 101.

⁶² *Sistemul*, p. 338—339.

⁶³ *Монархия турецка описанная чрез Рикота, бывшего английского секретаря посольства при оттоманской Порте. Переведенна с польского на российской язык*, Sanktpiterburg, 1741. 2 + 278 p. + 3 f. ilustr.

⁶⁴ V. și *Comentarii*, nr. 1124.

⁶⁵ Sonia Anderson, *Sir Paul Rycaut*, p. 475.

⁶⁶ V. p. 303—304 și nota 1034.

⁶⁷ Ediția italiană a lui C. Belli, p. 198—200.

⁶⁸ Cp. Rycaut, *ed. cit.*, p. 172—173, cu *Sistemul*, p. 328; Cantemir mărturisește că n-a înțeles problema.

⁶⁹ Sethi Calvisii *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum*, Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685; v. *Sistemul*, p. 3, 9, 29, 34. Lucrarea lui Calvisius a fost folosită și în *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, v. ed. Gr. Tocilescu, în D. Cantemir, *Operele*, vol. VIII, București, 1901, p. 63.

⁷⁰ V. p. 34 și *Comentarii*, nr. 167.

Cantemir n-a exploatat toată informația de istorie arabă sau otomană din opera cărturarului german.

Celebrul *Lexicon turcico-arabico-persicum* al orientalistului și diplomatului francez François Mesgnien (Meninski)⁷¹ este și el folosit de două ori, pentru a ilustra bogăția de sensuri a cuvintelor arabe, dar, deși prețuia această lucrare fundamentală, Cantemir nu adoptă sistemul de transliterare a caracterelor arabe al autorului ei.

Pentru confirmarea unei „istorii” de circulație orală, populară, ilustrând sfințenia întemeietorului ordinului dervişilor bektaş, Cantemir citează și scrierea unui autor creștin anonim care, luat prizonier în bătălia de la Varna, a trăit o vreme la curtea din Constantinopol în slujba sultanului Baiazid (evidentă confuzie cu Murad al II-lea, biruitorul coaliției creștine din 1444)⁷². Lucrarea *Despre începutul saracinilor sau al turcilor*, la care se referă Cantemir, rămâne a fi identificată. Literatura europeană din secolele al XV-lea și al XVI-lea privitoare la turci cuprinde numeroase scrieri cu titlul *De turcorum origine* (J. Faber, 1528, N. Secundinus, 1531, J. Cuspinianus, 1541 etc.) sau *Della origine de turchi* (A. Cambini, 1528), după cum și autori de asemenea scrieri, anonimi sau știuți, care-și datorau informațiile prizonieratului la turci (Captivus Septemcastrensis, Bartholomej Georgijević ș.a.), așa încât referința lui Cantemir este plauzibilă și justifică efortul căutării lucrării atât de vag menționate de el.

Între autorii cu ale căror opinii învățatul principe își argumentează atitudinea față de islam ar mai fi de menționat Porphyrius, filozoful neoplatonic grec din secolul al III-lea, citat în *Precuvîntarea către cititor*⁷³. Cunoașterea insuficientă a tradiției textelor porfiriene și mai ales a operei *Împotriva creștinilor* (la care aparent se referă Cantemir), citată fragmentar în lucrări polemice și apologetice medievale, ar putea explica acest anacronism. El putea fi evitat, desigur, prin apelul la tratatul lui Lucas Holstenius, *De vita et scriptis Porphyrii* (Cambridge, 1655); rămâne de stabilit ce sursă indirectă, necritică, este responsabilă de această neașteptată inadvertență.

Pentru argumente teologice de autoritate sau comparații cu *Coranul*, Cantemir citează *Biblia*; el apelează la greci și latini (Aristotel, Epictet, *Instituțiile* lui Iustinian, Iuvenal, Libanius, Lucrețiu) sau la Sa'di (*Gulistan*) pentru sentenții filozofice și morale. Asemenea texte sînt citate din memorie, uneori cu aproximație, adesea fără a numi pe autori, ca în cazul lui Sa'di. Din literatura europeană referitoare la subiectul cărții (așadar lucrări polemice, despre islam sau Imperiul Otoman), el cunoaște și numește pe Teofilact Symokattes, Georgios Kedrenos, Ioan Cantacuzino, J. Leunclavius, A. G. Busbequius, Barthélemy d'Herbelot, dar nu le folosește scrierile. Nu pare să fi avut la îndemînă în faza finală a redactării *Biblioteca orientală* a celui din urmă, pe care negreșit nu o ignora⁷⁴. Dintre bizantini, Simokattes nu-i putea folosi, iar Kedrenos puțin. Dintre sursele științifice și literare sînt amintiți nominal sau prin aluzii Avicenna, Euclid, Galenus, Herodot⁷⁵, Hippocrates, Lokman, Origene, Ptolemeu, Strabon și Copernic, dar tot din memorie; titlul celebrei opere a astronomului polonez este reprodus greșit⁷⁶. Pentru exemplificări sînt amintite cîteva lucrări arabe sau persane ca *Humayun-nâme*, *Iskender-nâme* și *Shamshun-nâme*⁷⁷.

⁷¹ Franciscus de Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae et persicae, praecipuos earum opes a turcis peculiariter usurpatos continens, nimirum Lexicon turcico-arabico-persicum*. I—IV. Viennae Austriae, 1680—1687; cf. *Sistemul*, p. 54 și 350.

⁷² *Sistemul*, p. 274—275 și notele 920—924. Confuzia pare a fi un simplu „lapsus calami”, pentru că în *Incrementa*, II, IV, Cantemir relatează corect bătălia de la Varna. V. pentru ce urmează C. Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkenrücke des XVI Jahrhunderts*, Bd. I—III. București—Berlin, 1959—1961—1968. Dr. Carol Göllner a întreprins la cererea noastră, cu o bunăvoință pentru care îi mulțumim și pe această cale, cercetări în vederea identificării lucrării citate de Cantemir, fără a ajunge deocamdată la un rezultat pozitiv. Vezi însă și sugestiile sale în recenzia la *Sistemul*, din „Revue des études sud-est européennes”, 15, 1977, nr. 4, p. 789 (Johann Schiltberger, Konstantin din Ostrovia, Caelius Augustinus?).

⁷³ *Sistemul*, p. 4d, și *Comentarii*, nr. 47.

⁷⁴ Informațiile din *Incrementa*, I, 2, 22, ann. u și din *Sistemul*, p. 93 și 291, par să provină din *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697, s.v. *Nour* și *Mohammed*, ceea ce dovedește cunoașterea cărții lui d'Herbelot, pe care Cantemir o putuse avea la Constantinopol, dar nu în Rusia.

⁷⁵ *Sistemul*, p. 347 și *Comentarii*, nr. 1139. Deși referința la „toți scriitorii greci” în cazul lui Zalmoxis ar însemna, în primul rînd, *Istoriile* lui Herodot, Cantemir nu preia informațiile acestuia. P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, p. 235, observă că și în alte cazuri principele „nu dă importanță știrilor lui Herodot”, că uneori „critica lui Cantemir este în deficiență din cauza ideilor preconceptuate care-l fac să treacă peste textele elare folosite de dînsul”. În cazul de față însă sursa privitoare la Zalmoxis era alta, v. *Comentarii*, nr. 1139.

⁷⁶ *Sistemul*, p. 162, și *Comentarii*, nr. 595.

⁷⁷ A se vedea, pentru toate, *Indicele de autori și opere*.

În sfârșit, după însăși mărturisirea lui Cantemir⁷⁸, el a reluat în *Sistem* numeroase informații din *Incrementa atque decrementa Aulæ othomanicæ*. Este vorba de bogatele date de ordin religios, etnografic, instituțional din notele acestei opere, lămuririle de termeni turcești, arabi sau persani, uneori chiar „istorii” ca aceea a pieirii falsului Mustafa (v. mai jos) sau amintiri personale, ca discuția cu Es'ad efendi privitoare la frângerea lunii⁷⁹ etc. Compararea celor două scrieri arată că autorul a folosit din *Incrementa* tot ce putea intra în tematica *Sistemului*; ceea ce a fost lăsat de-o parte, ca, de exemplu, datele de organizare militară sau administrativă, urma negreșit să fie reluat în lucrarea proiectată *Despre guvernarea otomană*.

Aceste reluări nu sînt textuale, ci uneori dezvoltate (așa în cazul convorbirii cu Es'ad), alteleori în mod sensibil schimbate. Astfel, în *Sistem*, p. 274—275, falsul Mustafa are o hemoragie inexplicabilă, ostașii săi îl părăsesc, și el este prins în cort. În *Incrementa*, II, IV, 4, el are hemoragia, e părăsit de prieteni și ostași, fuge și e prins la Karaagac; detaliul arestării în cort se referă la un alt dușman al lui Murad al V-lea, anume Osman-beg, și e luat din aceeași carte II, IV, 6. Numele dervișului care-i anunță lui Murad victoria, Seid Beșar, este omis în *Sistem*.

Reluînd informații din *Istoria Imperiului Otoman*, Cantemir apela deja la tezaurul propriilor sale amintiri, observații și experiențe care ocupă deopotrivă un loc însemnat în acea operă, ca și în *Sistemul*. Viziunea sa despre doctrina și civilizația islamică s-a alcătuit, negreșit, din lecturi și studii, dar în primul rînd din cunoașterea directă a lumii în care a trăit mai bine de două decenii. În acest răstimp, el a înregistrat nu numai modul de viață, datinile și instituțiile musulmane, dar, printr-un activ schimb de idei cu cărturari turci, a putut pătrunde în adîncul învățăturii coranice și face comparații cu doctrina creștină. Asemenea discuții, cu Es'ad efendi, sînt amintite atît în *Istoria Imperiului Otoman*, cît și în *Sistem*⁸⁰. Alte mărturii ne arată că ele erau obișnuite între cărturarii turci și creștini ai timpului⁸¹. Evenimente ieșite din comun, ca rezistența la convertirea forțată a lui Nicolae din Karpenisios, erau mult timp comentate de populația creștină din Constantinopol: A. Galland la 1672 și Cantemir în 1719 relatează deopotrivă, cu variante, acest caz⁸². Pentru unele evenimente a avut martori oculari, așa-dar informația sa despre salvarea „steagului sfînt” la Viena este de prima mîină. Principele a putut intra în *tekke* și asista la ceremonii deosebite, ca dansurile dervișilor mevlevi⁸³. Monumentele din Constantinopol le cercetase și cu preocupare de arheolog, dornic să descopere sub moul veșmînt islamic ceva din strălucirea lor romano-bizantină. Ca vechi locuitor al capitalei otomane, înzestrat cu calitățile de a înregistra și de a expune metodic, în limbi străine, elementele civilizației musulmane, el va fi avut prilejul să explice această lume europenilor nou-sosiți în Constantinopol, cu misiuni comerciale sau diplomatice, întîlniți în ambasadele pe care le frecventa. O parte din această erudiție a intrat în *Sistem*, și numai așa putem evalua cîte alte observații, amintiri și mărturii directe ale principelui, care urmau să fie folosite în cartea ne-scrisă *Despre guvernarea otomană*, ne-au rămas necunoscute.

3. Elaborarea

Procesul elaborării *Sistemului* poate fi urmărit deoarece dispunem de trei stadii ale lucrării (forma scurtă, prima redactare în latină și cea definitivă în rusă). Este de altfel singura operă a lui Cantemir din care să ne fi rămas aceste stadii, de la prima schiță pînă la forma publicată de autorul însuși.

Curanus, prima formă a cărții, ne îngăduie să surprindem modul de lucru al lui Cantemir. El începe prin a redacta liber, fără efortul unei tratări complete, capitol după capitol, negreșit potrivit unui plan general, dar bîzuindu-se exclusiv pe propria-i erudiție. În vederea completărilor ulterioare, el lasă liberă, pe fiecare pagină, jumătate sau o treime din spațiu. Pe acest spațiu se aglomerează apoi adaosuri scrise mărunt, pe care autorul le încorporează în text (ele nu sînt note-comentarii ca în *Istoria Imperiului Otoman*), după cum ne arată comparația dintre primul capitol din *Curanus* (*Curani nomen*, ms. autograf, f. 7) și reluarea lui în a doua formă dezvoltată (*De Curani etymologico nomine*. Cap. 1, ms. autograf, f. 44). Adaosurile aci sînt

⁷⁸ V. trimiterile sale la propria-i operă în *Sistemul*, p. 123, 127, 275 etc.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 106; *Incrementa*, I, III, nota g.

⁸⁰ *Incrementa*, I, 4, nota g; *Sistemul*, p. 106—107 și nota 429.

⁸¹ V. studiul nostru *Les intellectuels du Sud-Est européen au XVIIe siècle* (II), în „Revue des études sud-est européennes”, 8, 1970, no. 4, p. 661, și E. de Hurmuzaki—N. Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV₁, București, 1915, p. 412: un contemporan al lui Cantemir, Hrisant Notaras, patriarh al Ierusalimului, discuta în 1709 cu teologi musulmani probleme eshatologice.

⁸² A. Galland, *Journal... pendant son séjour à Constantinople (1672—1673)*, publié et adnoté par Charles Schefer, t. I, Paris, 1881, p. 200—201; *Sistemul*, p. 255—256 și nota 881.

⁸³ *Sistemul*, p. 297—300.

formate din citate coranice și s-ar putea crede că autorul aflase un text din care și-a putut extrage citatele necesare, dacă referințele n-ar fi atît de deconcertante (deși, în general, textele sînt corect reproduse): cap. XIX (în loc de XVI), cap. V (în loc de III), cap. XLI (în loc de XXXII).

Curanus a fost repede abandonat: autorul n-a tratat în această întîie redactare decît despre *Coran*, viața lui Mahomed și teologia mahomedană, așadar viitoarele cărți II, I și IV din *Sistem*, dar foarte rezumativ. După 85 de pagini, Cantemir se oprește și reia redactarea lucrării după planul precedent, rescriind *Curanus*, încorporînd în text notele marginale, adăugînd noi cărți (III, V, VI).

Și această parte a manuscrisului original vădește intenția (adesea realizată) a revenirilor și completărilor: o treime din pagină este lăsată liberă pentru adaosuri pe care autorul le scrie sau își propune numai s-o facă, marcînd unele pasaje⁸⁴, pînă la sfîrșitul manuscrisului. Dar el nu era încă definitiv. Elaborînd, cum vom vedea, versiunea rusă, Cantemir își perfecționează lucrarea, o restructurează pentru cititorul său în această limbă, care va beneficia în primul rînd de ea.

Felul în care schița inițială capătă contur prin adaosuri succesive (mai întîi la *Curanus*, apoi la forma dezvoltată) și se prefacă în versiunea rusă finală ne este lămurit prin compararea autografului latin care cuprinde ambele redacțiuni (cea scurtă și cea amplă) cu *Sistemul* publicat în 1722.

Iată, mai întîi, descrierea manuscrisului autograf.

Originalul latin cuprinde 127 de file numerotate 2—128 (prima filă, adăugată la legat, poartă, dactilografiat, titlul *Система магометанской религии (Curanus)* și nota: *Центральный государственный архив древних актов СССР, фонд № 181, Рукописный отдел бывшей Библиотеки московского главного Архива МИД, № 1325, лл. 2—128 об.*, adică „Arhiva Centrală de Stat de Acte Vechi a U.R.S.S., fondul nr. 181, Secția de manuscrise, fost al Bibliotecii Arhivei Centrale din Moscova a Ministerului Afacerilor Străine, nr. 1325, f. 2—128“). Numerotarea (în cerneală) este făcută de Nikolai Bantiș-Kamenskij, care a dăruit manuscrisul sus-menționatei arhive a M.A.E. rus în 1783, după cum menționează într-o însemnare autografă pe fila 2. Volumul poartă însă și o numerotație a autorului, ștersă ulterior, care ne îngăduie să stabilim etapele redactării.

Comparînd manuscrisul autograf cu versiunile lui publicate, românească (*Despre Coran*, în traducerea lui Ioan Georgescu, Cernăuți, Edit. revistei „Analele Dobrogei“, 1927, p. 13—54) și rusească (*Khuza cuctuma*, Sanktpiterburh, 1722), putem stabili următoarele corespondențe:

CURANUS⁸⁵

Paginație originală: 1—5

Demetrius Cantemyr lectori charissimo salutem

[Pagină albă]

Paginație originală: 1—69

Curani nomina... Muhammed pseudo-propheta

[Pasaj de intercalat în cartea *Despre religie*, cap. *Despre șeici*]

[Pagină albă]

De Deo... De particulari fidelium iudicio

*De Araf*⁸⁶

De inferno

De paradyso

De universi systemate sive Curani theologia physica (pasaj reluat cu dezvoltări în f. 72—73)

f. 2—6 = *Sistemul*, p. 1d—8d în (*Despre Coran*, p. 13—17, o variantă scurtă).

f. 6^v = —

f. 7—18^v = *Despre Coran*, p. 17—33.

f. 18^v = netradus.

f. 19 = —

f. 19^v—37 = *Despre Coran*, p. 33—54.

f. 37—37^v } capitole netraduse (cp. cu

f. 38—38^v } *Sistemul*, IV, 19—21, p.

f. 39—40 } 156—166).

f. 40^v—41 = capitol netradus (cp. cu *Sistemul*, IV, 6, p. 102—103).

Paginație originală: 1—4 (scris peste 70—73)

Vita Muhammedi...

f. 41^v—43^v = *Sistemul*, I, 2, p. 2—7.

⁸⁴ Ms. autograf, f. 45, 49, 53 etc.

⁸⁵ Prin *Despre Coran* trimitem la traducerea lui I. Georgescu, citată mai sus, iar prin *Sistemul* la ed. din 1722. Manuscrisul legat și repaginat de N. Bantiș-Kamenskij era format din cîteva fascicule numerotate pe grupuri: 1—5, 1—69 etc.

⁸⁶ Pînă aci a copiat Gr. Tocilescu (numai titlul capitolului *Despre Araf*).

Paginație originală: 1—108 (p. 41 sărită)

De Curani etymologico nomine. Cap. 1

De pseudopropheta Muhammed. Cap. 2...

f. 44—51 = *Sistemul*, II, 1—6, p. 37—54.

f. 51—63^v = *Sistemul*, I, 1—2, p. 1—3 și
I, 5—12, p. 9—36.

*De Muhammedi successoribus quos illi Ashabe
vocat. Cap. [4]*

*Liber secundus de muhammedanorum theolo-
gia. Cap. 1—20 (21 de capitole, 7 fiind
repetat)*

f. 64—97^v = *Sistemul*, IV, 1—21, p. 81—
166.

Paginile 109—249 din original lipsesc.

Paginația originală: 250—310

*...selisi [Cap. 27]. De haeresi beктаџи. [Cap.
28] ...De scientiis fal, dziazulyk etc. illicitis.
Cap. [41].*

f. 98—117^v = *Sistemul*, VI, 27—41, p. 331—
379.

De funambulis, agyrtibus etc. Cap. [42]

f. 117^v = netradus.

*Chrismi sive oracula revelatoria Muhammedi
pseudoprophetae de rebus eventuris ante
quam hic intereat. Liber diversus.*

f. 118—128^v = *Sistemul*, III, partea I și
partea a II-a, 1—10, p. 55—80.

După cum se poate constata din descrierea de mai sus, manuscrisul autograf este compus din opt părți:

1. *Salutul autorului către cititor*, reluat aidoma în *Sistem* (versiunea din *Despre Coran* este mai scurtă);

2. *Despre Coran* (textul pe care l-a publicat Ioan Georgescu, cu excepția unui pasaj la f. 18^v pe care Cantemir l-a rezervat pentru un capitol nescris, *Despre șteici*, din cartea a V-a a *Sistemului*); ultimele trei capitole din *Curanus*, f. 37—40, n-au fost traduse de I. Georgescu, pentru că lipseau din copia Gr. Tocilescu (Biblioteca Academiei, ms. lat. 76);

3. Un capitol *Despre sistemul universului*, prima redactare, abandonată, a cap. 6 din cartea a IV-a a *Sistemului*;

4. *Viața lui Mahomed*, corespunzând cap. 2 din cartea I a *Sistemului* (în versiunea rusă se preferă această redactare celei lacunare, cu ștersături, de la f. 51^v—52); aceste două părți (3 și 4) par a fi încercări ale autorului de a relua redactarea cărții într-o formă amplificată.

5. *Despre numele Coranului*. De aci începe, în mod evident, o nouă redactare amplificată a cărții, după cum arată paginația nouă, de la 1 la 310 (cu o lacună între p. 109 și 249, asupra căreia vom reveni). Această parte trebuia probabil să fie notată drept *Liber primus*, din care vor fi alcătuite cărțile I și II ale *Sistemului* (lipsește însă originalul latin al cap. 3 și 4 din cartea I a versiunii rusești definitive, tratind *Despre persoana* — adică chipul, fizicul — și moravurile lui Mahomed).

6. Cartea a II-a, *Despre teologia muhammedană*, care va deveni cartea a IV-a a *Sistemului*.

Lipsesc apoi, cum arătam mai sus, paginile 109—249 din manuscrisul original, așadar 70 de file, corespunzând întregii cărți a V-a și primelor 27 de capitole din cartea a VI-a a *Sistemului*.

7. Capitolele 27—41 din cartea a VI-a a *Sistemului*, plus un capitol (42) *Despre acrobați și șarlatani*, pe care nu-l găsim în versiunea rusă.

8. *Prorocii sau oracole*, așadar *Apocalipsul musulman*, sau întreaga carte a III-a a *Sistemului*. Părțile 7 și 8 sînt numerotate de autor (p. 250—310).

Această comparație privește numai principalele articulații ale manuscrisului autograf. Lucrind la versiunea rusă, Cantemir deplasează paragrafe (a se compara f. 44—51 ale originalului latin cu p. 37—54 din *Sistem*; paragraful *Caracterele „Curanului”*, din cap. 2 al cărții a II-a și tot cap. 3 erau plasate la sfîrșitul părții *Despre denumirile „Curanului”*), renunță la unele texte sau regroupează capitole. El dă o nouă structură cărții, vădindu-și prezența pînă la ultima ei formă. Rolul lui Cantemir în definitivarea lucrării sale reprezintă încă o problemă pe care cercetătorii de pînă acum au rezolvat-o mult prea expeditiv.

⁸⁷ Am pus titlul deoarece de aci începe redactarea dezvoltată care, tradusă în rusă, a dat versiunea definitivă.

4. Versiunea definitivă (rusă) aparține autorului

D. Bantiș-Kamenskij⁸⁸, urmat de Șt. Ciobanu⁸⁹ și de P. P. Panaitescu⁹⁰ ne-au obișnuit cu ideea că traducerea în limba rusă a *Sistemului* redactat în latină de Cantemir ar fi opera exclusivă a lui Ivan Ilinskij — preceptor al copiilor Principelui (în a cărui casă locuia) și secretar al lui —, traducere care a văzut lumina tiparului în 1722. Ipoteza era slujită de afirmația că Dimitrie Cantemir nu cunoștea limba rusă în măsura necesară publicării unei redactări proprii⁹¹. Apelul la un colaborator se impunea. El nu putea fi altul decât Ivan Ilinskij, care, după cum știm, a tradus în rusă și alte alcătuiuri ale stăpînului său⁹².

Este cazul să se renunțe la această informație greșită. Dacă versiunea originală, latină, a cărții ar fi fost definitivă, Ilinskij trebuind numai să o redea în rusă, partea tălmăcitorului ar fi fost ușor de separat de aceea a autorului însuși. Dar, cum am văzut mai sus, comparînd originalul latin cu ediția rusă din 1722, între aceste două stadii ale cărții nu se află numai operația traducerii, ci aceea a restructurării întregii lucrări, cu adaosuri și eliminări, ceea ce numai autorul își putea îngădui. Se cuvine să luăm în considerare și ipoteza că Principele i-a lăsat secretarului său grija acestor ultime operații: mai multe argumente o confirmă. Mai întîi, ortografierea rusă a cuvintelor orientale, scrise așa cum se pronunțau, vădește prezența lui Cantemir lingă Ilinskij, care singur n-ar fi reușit să noteze pronunțarea lor exactă după textul latin. În al doilea rînd, știm că manuscrisul rusec avea (ca și cel latin) cuvinte și fraze întregi scrise cu caractere arabe⁹³ — firește de mîna lui Cantemir, deoarece nu se știe ca Ilinskij să fi cunoscut limbi orientale. Frecvența neobișnuită — cum vom vedea — a neologismelor greco-latine sau din limbi apusene, pe lingă terminologia orientală necunoscută chiar unui rus cultivat ca secretarul principelui, a impus numeroase explicații marginale. Dar păstrarea acestor neologisme în versiunea rusă a fost dorința expresă a autorului (traducătorul ar fi avut tendința să le evite pentru a face mai inteligibil textul); glosarea lor vădește, din nou, colaborarea între autor și traducător. Ea este confirmată și de situațiile curioase în care termenul neoaș rusec din text este glosat printr-un neologism (ex. p. 143 *небывоначальник* prin *президент*). Este negreșit un procedeu al autorului, care ținea ca termenul neologic din originalul latin să nu dispară, totuși, în versiunea rusă.

Iată de ce *Sistemul*, editat la Sankt-Peterburg în 1722, trebuie privit drept o versiune de autor. Acceptînd faptul că D. Cantemir nu cunoștea îndeajuns rusa pentru a-și rescrie opera în această limbă, ne imaginăm ușor ceasurile de lucru în care Principele dicta în latină *Sistemul* secretarului său și cum acesta reda imediat fiecare frază în rusă, lăsînd stăpînului condeiul cînd trebuia scrisă o expresie în arabă, persană sau turcă, sau desenat un *alem*. Nu ni s-a păstrat manuscrisul rusec al *Sistemului*, dar este sigur că, la fel cu manuscrisul versiunii lui Ilinskij din *Loca obscura* care poartă corecturile lui Cantemir, el ne-ar fi demonstrat că ultima lectură și ultima mînă erau ale autorului.

IV. VALOAREA ȘTIINȚIFICĂ A SISTEMULUI

1. Cantemir și islamul: erudiție și atitudine

Luată *ad litteram*, o declarație a lui Cantemir din *Precuvîntarea către cititor* este de natură să ne îngrijoreze: el ar fi scris *Sistemul religiei muhammedane* pentru a pune în adevărata lumină „această credință rea [...], această dobitocească și ușuratică credință” care propovăduiește că „adevărata fericire stă în poftele trupesti, în dorințele nedomolite, în dezmierdările neînfrînate și întru îngăduința liberă a păcătuirii”. În felul acesta el va pune la îndemîna cititorilor „mai puțin iscusiți în legile și în cărțile popoarelor orientale” o armă împotriva acestora, pentru ca „să le poată astupa gura cu însăși nedreptatea lor”⁹⁴. Lucrarea ar avea, așadar, scopuri

⁸⁸ D. Bantiș-Kamenskij, *Словарь достопамятных людей русской земли*, t. III, Moscova, 1836, p. 41; P. Pekarskij, *Наука и литература в России при Петре Великом*, t. I, Sankt-Peterburg, 1862, p. 249; t. II, p. 585. Era astfel preluată necritic afirmația lui J. P. Kohl din 1729 (v. mai jos, nota 185).

⁸⁹ Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, p. 396 și 423.

⁹⁰ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 212.

⁹¹ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 396.

⁹² *Loca obscura în catechisi*, v. Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 412.

⁹³ P. Pekarskij, *op. cit.*, t. II, p. 584—585; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 214. Era obiecția Sinodului că lucrarea nu ar putea fi imprimată, deoarece tipografiile din Sankt-Peterburg și Moscova nu aveau la dispoziție caractere arabe. În dreptul acestor cuvinte sau litere, în ediția din 1722, s-au lăsat uneori locuri libere (ex. p. 4a, 5a, 59—60, 349—350, 369—370).

⁹⁴ *Sistemul*, p. 8d.

polemice, ceea ce pune sub semnul îndoielii obiectivitatea autorului. Este adevărat că acesta se angajează să scrie „ce se povestește și se crede la acele popoare barbare [...] fără născociri, fără blam, fără adăugiri și fără vreo scădere”⁹⁵, dar cum se poate împăca seninătatea cărțurului cu zelul polemistului antimusulman?

Cercetătorii au remarcat în *Sistem* fie că „autorul este pătruns de un sentiment de simpatie față de subiectul său”⁹⁶, fie că, dimpotrivă „atitudinea autorului, ca întotdeauna, este aceea a unui adversar, nu al poporului turc față de care are simpatie, ci al cîrmuirii și al principilor religioase și politice ale acestei cîrmuirii”⁹⁷. Pentru îndreptățite motive, obiective și subiective, atitudinea lui Cantemir față de islam a fost, într-adevăr, foarte nuanțată.

În ce privește credința musulmană, poziția autorului nostru este, fără echivoc, a unui creștin care nu poate accepta ca religie autentică decît pe aceea a *Evangelheliilor*. Așadar, în numeroase locuri este tăgăduit caracterul revelat al *Coranului*; Mahomed este doar un „pseudo-profet”; o serie de învățăături coranice ar fi „furate din *Scripturile* noastre”⁹⁸.

Cantemir păstrează consecvent această atitudine față de doctrina mahomedană și în modul în care o expune. Viziunea islamului este una „cristianizată” din chiar titlul cărții („Sistemul religiei *muhammedane*”) fără, poate, ca autorul să-și fi dat seama de caracterul impropriu al termenului folosit. După cum bine s-a observat, „termenii *mahométians*, *Mohammedaner* etc. traduc termenul *creștin* și creează o confuzie care denaturează însăși esența islamului. Improprietatea expresiei ține de însăși substanța celor două religii”⁹⁹. Într-adevăr, dacă este firesc ca creștinismul — doctrina întemeiată pe acceptarea întrupării lui Hristos — să poarte numele acestuia, islamul are ca esență doctrinară ideea unui Dumnezeu nevăzut, transcendent, a cărui revelație este *Coranul* și în raport cu care Mahomed este un simplu intermediar, un profet. „S-ar putea, deci, afirma că, paradoxal aproape, este cu puțință să ne închipuim un islam lipsit de Mahomed, dar păstrînd *Coranul*. Este însă imposibil de conceput creștinismul fără persoana întemeietorului său”¹⁰⁰.

Alt element de „cristianizare” a islamului în *Sistem* este insistența asupra „minunilor lui Mahomed” și asupra „sfinților musulmani”. Amîndouă aceste categorii de credințe sînt populare, parazitare doctrinei pure a islamului. Singurul „miracol” care poate fi atribuit lui Mahomed este *Coranul*. Iar cultul sfinților este incompatibil cu o doctrină geloasă de monoteismul său nezdruccinat¹⁰¹. Această tendință a autorului de a descrie doctrina musulmană pe înțelesul cititorului european, așadar potrivit articulațiilor proprii religiei creștine, poate explica și incongruențe ca expresia „darul de proroc *mincinos*”¹⁰² (care este *darul* unui pseudoprofet?).

Dar Cantemir nu se mulțumește să înfățișeze islamul ca doctrină, în forma cristalizată de *Coran* și de teologii musulmani, ci mai degrabă ca pe un fenomen social și istoric, descris așadar după reflectarea doctrinei propriu-zise în mintea și atitudinile adepților din vremea lui. De aci și frecvențele semnalări ale neconcordanțelor între cuvîntul *Coranului* și comportarea credincioșilor lui. Așadar criticele autorului nostru nu se îndreaptă totdeauna împotriva învățăturii musulmane ca atare, ci adesea a felului în care mahomedanii contemporani o ocolesc sau o răstălmăcesc, pentru a-și menaja și îndreptăți practici interzise, ca vinătoarea, luxul vestimentar, camăta, beția, desfrînarea etc.¹⁰³

La adăpostul profesiei sale de credință autorul urcă liniștit trepte spre o considerare mai senină a islamului, aceste trepte fiind bunul-simț, experiența personală de necontestat, dar și referirea la un consens umanist al valorilor pe care nu-l puteau birui argumentele autoritare ale polemistilor occidentali. Arabizanții europeni ai secolului al XVIII-lea își justificau studiile prin scuza de a servi teologia — mai precis apologetica. Înainte de marele Reiske, care declara în același secol — dar după Cantemir¹⁰⁴ — că studiul culturii arabe interesează nu „filologia

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 414.

⁹⁷ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 217.

⁹⁸ *Sistemul*, p. 46 și urm. Această preocupare este vădită și în exprimare: pelerinajul musulman se face la „locurile după părerea lor sfinte” (*Sistemul*, p. 283), orice concepție neacceptabilă este precedată de rezerva „spun ei” (*passim*).

⁹⁹ Georges Rivoire, *L'Islam en marche* (I), în „*Le mois suisse*”, 6, 1944, no. 59, p. 22. Aurel Decei ne remarcă pe marginea acestei afirmații: Creștinii, europenii îi numesc în mod greșit pe cei ce cred în islam *mohamedani* (apoi, și mai greșit, *mahomedani*). Acești credincioși se numesc pe sine *muslimân* (deci *musulmani*). Derivatul *muhammadi* (< *Muhammad*) este folosit numai în subsidiar, cînd o persoană sau o situație sînt raportate la profetul Mahomed, dar nu cînd este vorba de credință sau sistemul islamic.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 22—23.

¹⁰¹ E. Montet, *De l'état présent et de l'avenir de l'Islam*, citat de Georges Rivoire, *art. cit.*, p. 30, n. 1.

¹⁰² *Sistemul*, p. 5.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 244—246, 265 și urm.

¹⁰⁴ I. Kratchkovsky, *Avec les manuscrits arabes. (Souvenirs sur les livres et les hommes)*, tr. M. Canard, Alger, 1954, p. 212.

sacră", ci „istoria, geografia, fizica și medicina”, cărturarul român relevase interesul cultural general al valorilor islamice.

Așadar, el pune în gardă pe cititor asupra precarității demonstrațiilor antiislamice, și ne întrebăm dacă alt autor european o făcuse pînă la el. Cantemir nu se sfiește să arate subrezenia argumentelor de autoritate propuse de „oamenii unei singure cărți”. A respinge credința musulmană în numele celei creștine are aceeași valoare cu contestarea *Evangeliei* în numele *Coranului*, „pentru că, arată cu dreptate Cantemir, ceea ce noi creștinii recunoaștem despre adevărul *Evangeliei* recunosc musulmanii despre adevărul *Coranului* și astfel argumentele sînt echivalente, ceea ce, după regulile logice, se știe că nu duce la nimic”¹⁰⁵. Tot așa, „judecînd mai atent lucrul și ținînd seama numai de credința istorică și omenească, [...] mărturiile istoricilor creștini se vor socoti de nimic în fața celor muhammedani, și mai ales în fața tuturor celor ce nu primesc nici religia noastră, nici pe a lor; căci mărturiile potrivnicilor și dușmanilor le resping toți juriștii și adevărul acelora se ia drept minciună”¹⁰⁶. E aci o limpede invitație a autorului nostru la examinarea islamului dintr-o atitudine nu de adversitate, ci superioară, obiectiv critică: chiar „scrieri ale muhammedanilor” ar releva falsitatea *Coranului*. Cantemir apelează așadar la contradicții din textul însuși al cărții sacre mahomedane, apoi la argumente din *Muhammedîye* și din dreapta logică. Scopul său rămîne tăgăduirea caracterului revelat, așadar a autenticității acestei religii. Dar situîndu-se, în critica sa, pe un teren nu religios, ci rațional, el lasă loc tuturor aprecierilor pozitive pe care aceeași atitudine îi va îngădui, în continuare, să le facă, despre valorile filosofice, morale, științifice, literare și artistice ale islamului.

Ca și în *Divanul*¹⁰⁷, Cantemir se află aci în situația — rară pentru un autor din vremea lui — de a lua liber atitudine împotriva înțelegerii radicale a religiei — fie ea creștină sau musulmană —, împotriva bigotismului și a superstiției. Așadar, multe dintre protestele lui împotriva unor credințe mahomedane sînt formulate nu de teologul creștin, ci de gînditorul modern căruia tot atît mitologia iadului i se pare ridicolă, fie ea creștină sau musulmană¹⁰⁸, și care notează disprețuitor „superstiția populară [...] comună nu numai muhammedanilor, ci aproape tuturor popoarelor”¹⁰⁹, așadar și celor creștine.

Dincolo de aceste judecăți și tocmai grație lor, Cantemir este liber în atitudinea sa față de islam, de aceea își îngăduie invitația: „să vorbim drept însă și să lăudăm fapta bună, chiar și a celui mai mare vrăjmaș al nostru”¹¹⁰.

Principele avea, după cît înțelegem tocmai din textul *Sistemului*, capacitatea să judece doctrina musulmană mai drept decît alți autori europeni contemporani lui. În legătură cu „atributele lui Allah” (*sifāt*) el afirmă că „muhammedanii urmează mai mult teologiei negative decît celei afirmative”¹¹¹, apreciere corectă, dar surprinzătoare în scrisul unui orientalist european din secolul al XVIII-lea. Distincția între teologia negativă (apofatică) și cea afirmativă (ca-

¹⁰⁵ *Sistemul*, p. 46.

¹⁰⁶ *Ibidem*; v. și p. 47 (alte argumente antiislamice ușor de respins).

¹⁰⁷ V. studiul nostru introductiv la D. Cantemir, *Opere complete*, vol. I, *Divanul*, p. 49 și urm.

¹⁰⁸ *Sistemul*, p. 159.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 286.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 203. Această profesiune de credință nu pare să-l fi convins pe Eugen Lozovan, *D. Cantemir avant les Lumières*, Copenhaga, 1980 (extras din „RIDS. Etudes Romanes”, 1980, nr. 77), p. 8. Autorul se întreabă dacă „atitudinea virulentă antiislamică a lui D. Cantemir care frizează obsesia [subl. n.] nu s-ar putea explica, cel puțin în parte, prin convingerile, frecventările și legăturile lui masonice? Desigur, o asemenea ostilitate nu e obligatorie. Ea poate fi deopotrivă de origine bizantină”. Credem că pasajele antiislamice din *Sistemul* nu trebuie căutate atît de departe. Cantemir însuși (*Sistemul*, p. 3d) menționează cîțiva „autori creștini [bizantini — n.n.] care au dezvăluit șiretenia muhammedană”, iar că noi înșine nu ignorăm literatura bizantină cu acest cuprins (Lozovan, *op. cit.*, p. 11, nota 14) crezusem a fi demonstrat îndeajuns prin studiul *Une version roumaine du XVIIe siècle de l'„Apologie contre Mahomet” de Jean Cantacuzène*, în „Revue des études sud-est européennes”, 4, 1966, nr. 1—2, p. 233—237. Atitudinea de respect față de toate religiile abrahamice a francmasoneriei în faza ei operativă este, de altfel, îndeajuns cunoscută pentru a nu căuta în aceste — ipotetice — orientări ale lui Cantemir originile criticilor sale antiislamice. Dar ne putem greu imagina publicarea în statul pravoslavnic al țarului Petru I a unei cărți în care Principele să fi mers prea departe în aprecierile sale obiective, pozitive, față de islam, de altfel destul de numeroase pentru cititorul atent al *Sistemului* (v. aici, p. XX—XXIV și XXXIV—XXXV). Nu criticile lui Cantemir, ci tocmai un ecumenism *avant la lettre* ar fi putut surprinde la un cărturar care nu apăra *philosophia perennis*, ci o credință prin definiție intolerantă, ca orice monoteism.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 87 și nota 348.

tafatică) nu mai era acceptată atunci decât de gânditorii răsăriteni¹¹², singurii capabili să surprindă apropierea, sub acest raport, între doctrina musulmană și cea creștină orientală. Observația lui Cantemir este remarcabilă: ea denotă sensibilitate atât pentru teologia creștină, cât și pentru *kalām*. Principele ar fi fost bucuros să afle mai multe analogii între cele două doctrine, pentru a facilita cititorului său european înțelegerea celor mai profunde articulații ale islamului, dar lucrul nu e cu puțință: „islamul are o «știință», *tafsir*, care tratează despre exegeza *Coranului*; el are o «știință», *hādith*, care tratează despre tradițiile ce urcă pînă la Muhammad —, el nu are o teologie pozitivă”¹¹³. *Kalām* își propune „să lucreze pentru păstrarea și întărirea religiei”; el nu este, așadar, decât o apologetică a credinței musulmane; în ce privește pătrunderea dogmelor, încercarea înțelegerii lor, „ne este oprit să ne cufundăm în acest abis și să ne ocupăm de ceea ce rațiunii îi este aproape cu neputință să priceapă”¹¹⁴.

Parcursul atentă a cărții a IV-a din *Sistem*, în special a primelor ei capitole¹¹⁵, oferă elemente pentru o mai profundă analiză a cunoștințelor lui Cantemir despre doctrina islamică decât ne putem îngădui aci. Un lucru este limpede: aceste cunoștințe erau destul de bogate și înaintate pentru un cărturar european laic care nu făcuse din islam obiectul exclusiv al studiilor sale, ca Marracci sau d'Herbelot, Pococke sau Hottinger, contemporanii principelui. Neîndoielnic, într-o perioadă a formației lui, aceste cunoștințe au fost mai numeroase și mai limpezi. Semnele estompării lor nu lipsesc în carte (Cantemir însuși afirma, după cum arătam mai sus, că noțiuni însușite timp de 22 de ani la Poartă „aproape că mi-au ieșit toate din minte; deși cînd mi le-am însușit au fost imprimate tare, s-au șters”) ¹¹⁶. Erorile de amănunt — unele neașteptate — alternează cu tratarea expeditivă a aspectelor probabil insuficient memorate sau chiar cu declarația neînțelegerii unor probleme, ca aceea a atributelor divine (*sifāt*) din cartea *Muhammediye*, despre care, mărturisește Cantemir, „deși le-am citit cîndva cu sirguință, spun deschis că n-am putut nimic înțelege din ele”¹¹⁷.

Dacă Șt. Ciobanu sau P. P. Panaitescu, pentru care *Sistemul* era o mină de date etnografice sau istorice, nu și-au pus problema exactității informațiilor de ordin doctrinar din această carte, acerbul critic al lui Cantemir care a fost J. von Hammer-Purgstall nu și-a exercitat acribia asupra ei deoarece, foarte probabil, nu a cunoscut-o¹¹⁸. Așadar, cel dintîi examen, sub acest raport, al erudiției lui Cantemir l-a făcut prof. Yves Goldenberg, care însă n-a analizat *Sistemul* — unde ar fi aflat, desigur, mai multe detalii de corectat —, ci prima formă a scrierii, *Despre Coran*, în traducerea lui I. Georgescu. Între confuzii și inadvertențe Goldenberg semnalează nașterea lui Mohamed la Medina (eroare îndreptată în *Sistem*), înfățișarea Fatimei drept sora Profetului, imposibilitatea uciderii lui Ali de către Omar și Othman, confuzia dintre Abu-Djahl și Abu-Țalib, atribuirea *Coranului* lui Abū-Bakr, inexactitatea referințelor la *Coran*, ideea curioasă că fructul paradiziac interzis ar fi fost bobul de grâu, fără temei în cartea sacră a islamului¹¹⁹.

Aceste incongruențe reapar în *Sistem*, alături de altele semnalate, ori de cîte ori le-am surprins, în comentariile ediției de față. Recapitulăm cîteva pentru a le măsura gravitatea. Astfel, autorul declară că mahomedanii „nu știu nimic” despre regele Saul¹²⁰; sub numele Țălūt el este însă citat în *Coran*, II, 247, 249. În istoria templului din Ierusalim apar cîteva confuzii¹²¹. Shu'aib era un profet din Madian, citat în *Coran*, VII, 85—93, XI, 84—95 etc.; identificarea lui cu biblicul Isaia este inexactă¹²². Cantemir confundă datele Bairamului Mic și Bairamului Mare¹²³, ceea ce nu poate fi interpretat decât ca un semn de oboseală după ce participase,

¹¹² V. asupra acestei distincții fundamentale V. Lossky, *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944, p. 22 și urm.

¹¹³ Louis Gardet et M.-M. Anawati, *Introduction à la théologie musulmane. Essai de théologie comparée*, Paris, 1948, p. 315.

¹¹⁴ Muhammed Abduh, *Risālat al-tawhīd*, p. 5/5 și 61/43, apud Gardet et Anawati, *op. cit.*, p. 310.

¹¹⁵ V. p. 81 și urm. și notele 324 și urm.

¹¹⁶ *Sistemul*, p. 167.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 328.

¹¹⁸ Hammer a criticat cu asprime, după cum se știe, *Istoria Imperiului Otoman*, acuzîndu-l pe autor pînă și de ignorarea limbilor arabă și persană (v. articolul său *Sur l'histoire ottomane du prince Cantemir*, în „Journal asiatique”, IIIe série, 4, 1824, p. 24—45). În rigoarea lui, menită să releve importanța și oportunitatea propriei *Istории a Imperiului Otoman*, Hammer nu bănuia că se vor găsi peste un secol specialiști la fel de severi, dar mai învățați, care să-l judece drept un „orb compilator” (C. F. Seybold, în *Encyclopédie de l'Islam*, t. I, p. 355) sau care să-i semnaleze „ridicoulul contre-sens” de a traduce *Dolma-Bagce* („Grădina umplută”) prin „Grădina cu tîrtăcuțe” (F. H. Mordtmann, *ibidem*, p. 897).

¹¹⁹ Yves Goldenberg, *Notes en marge de quelques écrits roumains sur le „Coran” et l'Islam (I)*, în *Analele Universității București*, Limbi Clasice și Orientale, 21, 1972, p. 121—127.

¹²⁰ *Sistemul*, p. 124, și nota 484.

¹²¹ *Ibidem*, p. 125 și nota 491.

¹²² *Ibidem*, p. 133 și nota 520.

¹²³ *Ibidem*, p. 279, 283 și notele 931, 956.

împreună cu tot Stambulul, la aceste praznice, timp de 22 de ani! El greșește în raportul dintre cronologia creștină și cea musulmană¹²⁴, confundă orașul Raghes din *Biblie* (Raiy din Media) cu Rakka din Siria¹²⁵, se înșală asupra frumoasei care l-a ispitit pe Iosif în Egipt¹²⁶, situează puțul sacru Zemzem în afara Meccăi¹²⁷ și identifică greșit pe *Duldul* (catrîl alb al lui Mohamed) cu caii de foc ai profetului Ilie¹²⁸. Erorile de date și personaje istorice nu sînt nici ele rare¹²⁹, iar uneori ne întîmpină confuzii terminologice¹³⁰.

Într-o perspectivă strict pozitivistă, asemenea erori ne pot părea, firește, grave. Să le judecăm însă în raport cu întregul operei și să ținem seamă de condițiile în care a lucrat autorul. Acceptînd aceste două criterii vom fi mai puțin severi. Imaginea islamului pe care *Sistemul* lui Cantemir a îngăduit-o cititorilor săi este, în liniile ei fundamentale, ca și în detalii, o imagine corectă. Să comparăm, ca probă, relatarea credințelor apocaliptice musulmane așa cum le redă Principele¹³¹ cu descrierea contemporanului său Marracci sau cu o alta, mai tirzie cu peste un secol, dar întemeiată în bună măsură pe informațiile vechi ale lui Pococke, Golius sau d'Herbelot¹³²: diferite ca întindere, ele oferă o viziune identică a acestui capitol din doctrina islamică. Să comparăm, la fel, judecățile lui Cantemir despre limba și stilul *Coranului*¹³³ cu avizul autorizat al arabizantului D. Masson, autorul unei traduceri recente, de mare reputație, a acestei opere: ele sînt aceleași în esența lor¹³⁴. În mod evident, Cantemir își stăpînea subiectul pînă la posibilitatea de a compara corect astronomia arabă cu cea grecească¹³⁵, și la sfîrșitul cărții sale chiar cititorul de azi se poate socoti în posesia informației de bază privind doctrina islamică și sistemul cultural generat de ea. Cantemir avea dreptate să răspundă, conștient de competența sa, obiecțiilor Sinodului Bisericii ruse, care-i cerea, în 1721, să înfățișeze izvoarele cărții (așadar, să adauge cărții bibliografia și referințele): „Nu văd nici o nevoie să mă conving să-mi confirm spuselor prin scrierile altora”¹³⁶.

Dacă scriind *Sistemul* Cantemir încerca nu numai satisfacția valorificării atîtor cunoștințe rare, care urmau să-i ateste o meritată reputație științifică, dar și plăcerea de a-și retrăi ani de învățătură, comerț intelectual și aventuroasă tinerețe din Constantinopol, nu trebuie neglijată evidența că redactarea cărții în împrejurările îngăduite autorului nu a fost deloc confortabilă. Principele a putut pînă la un punct împăca atitudinea sa de cărturar european — așadar creștin — cu erudiția sa islamică, într-o viziune sinceră și în care obositoarele note apologetice și polemice ale cărturarilor ecleziastici contemporani lui, un ortodox ca Ioanichie Galeatovski¹³⁷ sau un catolic ca Ludovico Marracci, sînt mai rare. În limitele acestei atitudini el a putut lăsa loc, cum am văzut, și unei critici raționaliste a religiei în general.

Dar Cantemir merge mai departe: el își exprimă deschis prețuirea pentru unele aspecte ale spiritualității sau culturii islamice cu o admirabilă obiectivitate. El laudă obiceiul eliberării prizonierilor cumpărați, după șapte ani de robie, lăsîndu-li-se libertatea de a-și păstra religia¹³⁸; laudă omnia și ospitalitatea poporului turc din Dobrogea și Iconia, atît de mari „încît celui ce nu-i cunoaște i se va părea că abia este de crezut”¹³⁹; consideră că, față de obiceiurile și așezămintele dervişilor, creștinii ar trebui să se rușineze pentru că aceia dovedesc chiar „practica faptelor bune, și nu denumirile lor goale, nu speculația îngîmfată, ci însăși lucrarea”¹⁴⁰; Principele declară fără ocol: „De aceste virtuți filosofice și de filosofia lucrătoare de fapte bune ce se află

¹²⁴ *Ibidem*, p. 60—61, 286 și notele 251, 972.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 116 și nota 455.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 119 și nota 464.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 190 și nota 695.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 308 și nota 1047.

¹²⁹ V., de pildă, p. 274—275 (confuzia între sultanii Baiazid și Murad al II-lea); cf. și notele 920, 922.

¹³⁰ La p. 208 autorul se refera după cit se pare la tc. *murahhas* („sol”), iar nu la *murassa* („lucrat în nestemate”).

¹³¹ *Sistemul*, p. 55—80.

¹³² *Observations historiques et critiques sur le mahométisme, traduites de l'Anglais de G. Sale, in Les livres sacrés de l'Orient*, traduits par G. Pauthier, Paris, 1860, p. 495—500.

¹³³ *Sistemul*, p. 49—54.

¹³⁴ *Le Coran*. Introduction, traduction et notes par D. Masson, Paris, 1967, p. XL—XLIII.

¹³⁵ *Sistemul*, p. 103.

¹³⁶ *Răspunsul lui Dimitrie Cantemir Sinodului rus în chestia „Sistemului religiei maho-medane”, la Șt. Ciobanu, op. cit.*, p. 524.

¹³⁷ Cf. V.-V. Barthold, *La Découverte de l'Asie. Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, trad. par B. Nikitine, Paris, 1947, p. 131 și urm.

¹³⁸ *Sistemul*, p. 207.

¹³⁹ *Sistemul*, p. 228.

¹⁴⁰ *Sistemul*, p. 294.

În acești derviși mai înainte spuși, afirm că se cade să te minunezi!¹⁴¹. El exaltă calitățile *Coranului*, scris „într-o limbă arabă atît de adîncă, încît nu numai că e imposibil s-o imiți, dar și de interpretat e foarte greu, iar mai ales a o vorbi e peste putință“¹⁴². Nu toate științele popoarelor islamice i se par înaintate, dar pentru arte mărturisește o admirație fără margini: „învățătura *inşa*“ sau „modul de a scrie epistoliile cu un stil frumos și înalt“¹⁴³; scrierea caligrafică, cu reguli „foarte artistice“, capabilă de opere pe care „n-a putut niciodată, nici poate acum, nimeni dintre oameni să le imite“¹⁴⁴; arta poetică, „dezvoltată, dar și foarte frumoasă și foarte ingenioasă“¹⁴⁵. „Poezii acestor nații orientale, declară Cantemir, atît cei dinții, cît și cei mai de pe urmă, progresînd în această artă, au obținut înțietatea“ față de poezii europeni antichi sau contemporani lui; „toți cei iscusiți în aceste limbi, cărora li s-a întîmplat să citească pe poezii arabi, persani și turci“ recunosc această superioritate¹⁴⁶. „Muzica orientală o depășește într-adevăr cu mult pe cea apuseană“¹⁴⁷. „În săpătura pietrelor și a marmurelor practică o sculptură regulată“¹⁴⁸. Pictura, „deși nu e atît de perfecționată încît să merite laudă de prisos, însă nici nu pare urîtă“¹⁴⁹. „Arta împodobirii cărților a ajuns la o mare desăvîrșire și răspîndire“¹⁵⁰. Iar cît privește retorica, mărturisește Principele, „pot spune cu îndrăzneală că neamurile orientale nu sînt cu nimic mai prejos decît cele occidentale, căci după firea lor toți înclină spre elocință [...]. Dacă ar auzi cineva pe un predicator muhammedan ținînd o cuvîntare, mai cu seamă cînd își extinde cuvîntul la virtuțile morale și la vicii, ar zice, dacă nu mă înșel, că Demostene al grecilor și Cicero al latinilor fac oratorie în dialectul turcesc“¹⁵¹. Meritele sînt „ascuțimea minții“, apoi „bogățiile infinite și comorile ineputabile ale cuvîntelor și stilurilor din limbile arabă, persană și turcă“, dar și o „înlesnire și o abundență de elocință, așa că întreaga cuvîntare se vede că țîșnește din gura retorului ca un izvor pururea curgător“¹⁵².

Selecția completă a acestor aprecieri din *Sistemul* lui Cantemir reprezintă unul dintre cele mai frumoase imnuri de laudă închinatelor culturii islamice de un cărturar european. Dar cartea Principelui urma să apară într-un stat care, deși deschis unui vast program de reforme moderne, rămînea dominat de creștinismul ortodox sever apărât de Sfîntul Sinod al Bisericii ruse, care avea controlul tipăriturilor și urma să dea cuvenitul *imprimatur*. Îmbînînd o intransigență stimulată de orgoliu cu o oportună referință la protecția țarului și folosind conjunctura favorabilă, Cantemir a reușit, după cum vom vedea, să treacă peste obiecțiile cenzorilor ecleziastici fără a-și modifica manuscrisul. Dar el înțelegea să folosească și șansele de ordin politic pe care i le oferea această carte dedicată țarului, care urma să fie citită de țar, să însemne, așadar, o lungă conversație cu țarul.

Acest prețios interlocutor trebuia să fie sensibil la adulație, cu care Cantemir este generos în *Epistola dedicatorie* și în *Precuvîntarea către cititor*, evocînd un program de educație morală al lui Petru I¹⁵³, dar foarte rar în cuprinsul cărții¹⁵⁴. În conversația sa cu țarul îi reamintește fapte la care fusese martor, ca, de pildă, rușinoasa mărturisire a unui „domn de neam iliric, adică slav“ — foarte probabil adversarul său Sava Vladislavovici Raguzinski —, că pentru a-și câștiga favorurile unei femei frumoase din Pera a recurs, cu ajutorul unui magician arab, la invocarea diavolului¹⁵⁵; amintește, la fel, despre interesul lui Petru pentru *Istoria Imperiului Otoman*, oferindu-ne însă și o dată prețioasă, anume că, pînă în 1720 (cînd Cantemir redacta ultima parte a *Sistemului*), țarul nu hotărîse încă traducerea în rusă a acelei opere¹⁵⁶.

Reamintește lui Petru, ca în toate scrierile sale redactate în timpul exilului rusesc, că Imperiul Otoman trebuie înfrînt și că aceasta este cu puțință. În *Precuvîntarea către cititor* el integrează propaganda antimusulmană în programul politic al țarului, evocă întinderea extraordinară, provocatoare, a doctrinei islamice; menționează biruințele „Cezarului“, așadar ale împăratului austriac, care reușise să elibereze de turci Ungaria (și Transilvania)¹⁵⁷; deploră „împuținarea

¹⁴¹ *Sistemul*, p. 294.

¹⁴² *Ibidem*, p. 41.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 350.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 351.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 352.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 352.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 354.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 355.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 356.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 356.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 360.

¹⁵² *Ibidem*, p. 360.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 6d—7d.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 355, 357.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 378.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 357.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 6d—7d.

virtuților“ la popoarele europene (antice sau balcanice contemporane); dă ca avertisment dictonul: „Fericit cel pe care nenorocirile străine îl fac să se teamă“, lăsînd să se înțeleagă că Rusia însăși ar putea fi amenințată de Poartă dacă nu ia măsuri la vreme¹⁵⁸. Dar, mai ales, reaminteste de profeția privind „poporul blond“ *sikalab* (slavii) care urmează să subjuge Imperiul Otoman¹⁵⁹, expusă deja în *Monarchiarum physica examinatio*.

Dar mai există pagini în *Sistem* pe care avem sentimentul că Principele le-a scris mai degrabă pentru amuzamentul țarului decît dintr-o preocupare științifică. Aceste pagini „povețesc lucruri care nu pot fi redată“, după cum se exprimă cu legitimă pudoare Șt. Ciobanu, lucruri „culese din gura poporului“, deoarece, după mărturia autorului însuși, nu se găsesc în cărțile învățaților musulmani¹⁶⁰. Este vorba de legendele privind senzualitatea lui Mahomed și a fiicei sale Fatima, despre „prostituția sacră“, de explicația scatologică a pilozității faciale și corporale, de datoriile excesive ale soților în căsătoria poligamă, despre practicile secrete din harem sau chinurile soțului divorțat care vrea să-și redobîndească nevasta etc.¹⁶¹, lucruri care, negreșit, au scandalizat pe cenzorul ecleziastic. Este probabil că asemenea pasaje, fără raport direct cu economia cărții și care puteau lipsi fără pagubă, au dus la exigența ca autorul să-și declare izvoarele — fie ele culte sau populare —, pentru ca cititorii musulmani să nu se poată plînge că autorul a „alunecat spre răutate, inventînd batjocuri“ și să nu-l acuze de calomnii „fără rușine“¹⁶². Principele n-a dat urmare acestei cereri. Picanteriile cărții au fost, negreșit, foarte gustate în anturajul lui Petru și, în primul rînd, de țarul însuși căruia îi plăcea să schimbe glume îndrăznețe cu prietenul său român mai tînăr numai cu un an¹⁶³. O scrisoare din 23 noiembrie 1719 (tocmai din perioada cînd scria *Sistemul*) ne dezvăluie ceva despre gradul de intimitate al relațiilor acestuia cu Petru. Cantemir mulțumește protectorului său pentru îngăduința de a se căsători cu una din fiicele prințului I. I. Trubețkoi, fi precizează pe care a ales-o, în ce mod, și cere voie să se căsătorească îndată după Crăciun. În alegerea sa a urmat sfatul unui filosof arab, Lokman (citată și în *Sistem*): „Niciodată n-am călcat cu piciorul înainte de a cerceta drumul cu cirja“ și aceasta timp de „aproape șase ani, întru căutarea cunoașterii lucrurilor naturale“. Acum ar dori să intre „cît se poate de repede la școala anatomiei (mă silește dorul prea cunoscut de a cerceta mai departe!), ca să pun capătul dorit învățaturii și stăruințelor mele“¹⁶⁴. Petru i-a satisfăcut degrabă cererea, „a luat parte activă la nunta lui Dimitrie Cantemir“ și, „se pare, a fost și nașul perechii căsătorite“¹⁶⁵, despărțită prin numai treizeci de ani.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 8d.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 145.

¹⁶⁰ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 415.

¹⁶¹ *Sistemul*, p. 28, 110, 232—234, 265 și urm. etc. Tot așa anecdota cu prințul din Florența și „matroanele pricepute“ (p. 260) n-are, în mod evident, legătură cu ceea ce îi precedă și nu este citată decît pentru hazul ei licențios.

¹⁶² *Decizia Sinodului rus în chestia cărții lui Dimitrie Cantemir „Sistemul religiei musulmane“*, la Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 522—523. De remarcat că un contemporan al lui Cantemir, Barthélemy d'Herbelot, a cunoscut la rîndul său cenzura, pentru că, „din motive religioase, a vorbi despre Orient era destul de rău privit de Biserică“ (Henry Laurens, *Aux sources de l'orientalisme: la Bibliothèque orientale de Barthélemy d'Herbelot*, Paris, 1978, p. 14). Tot așa, „papa Inocențiu al XI-lea a împiedicat editarea cărții bunului părinte Marracci, deși îi fusese confesor, pentru că socotea observațiile sale ca un fel de apologie a Coranului, arătînd că exegeții îi dădeau foarte des un sens rațional“ (scrisoare a lui Leibniz către abatele Nicaise, citată de Abdel Halim, *Antoine Galland: sa vie et son œuvre*, Paris, 1964, p. 167).

¹⁶³ Cantemir era, cu toată temperanța lui observată de contemporani, unul din convivii lui Petru, care, uneori, venea să petreacă la Principe cu faimoasa lui „mascaradă mănăstirească“, după cum nota Ilinskij (C. Șerban, *Jurnalul lui Ivan Ilinskij*, în „Studii“, 8, nr. 5—6, 1955, p. 126); el însuși însă „avea oroare de beție“, notează primul său biograf, v. Paul Cernovodeanu, *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în „Revue des études sud-est européennes“, 11, 1973, nr. 4, p. 649. Detalii despre „mascaradă“ și despre ambianța în care Petru cel Mare îl invita pe Principe, la Patrick Gordon, *Tagebuch*, ed. M. C. Posselt, Moscova—Sankt-Peterburg, 1849—1853, vol. II, p. 427; J. Cracraft, *The Church Reform of Peter the Great*, London, 1971, p. 11—28; Russel Zguta, *Peter I's „Most drunken Synod of fools and jesters“*, în „Jahrbücher für Geschichte Ost-Europas“, N. F., 21, 1973, H. 1, p. 18—28. Este, probabil, mediul în care au fost citite, mai întîi, pasajele „picante“ din *Sistem*.

¹⁶⁴ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 486—487. Miră, așadar, interpretarea naivă dată de autor mărturisirii Principelui că „vrea să intre la școala anatomiei“, acceptată *ad litteram*: „în acest gest al lui Dimitrie Cantemir se vede adevăratul savant, în sufletul căruia dorința de a cunoaște nu se stinge, nu găsește limită de vîrstă“ (*ibidem*, p. 404).

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 403.

2. Valoarea istorică

A fost remarcată¹⁶⁶ informația autobiografică și istorică din *Sistem*: dînd curs înclinării de a face loc exemplului concret, anecdoticii și confesiunii în expunerile sale științifice (note meridionale), Cantemir a presărat în *Sistem* povestiri diverse, unele reluate din *Istoria Imperiului Otoman*¹⁶⁷, altele inedite.

Sînt, în carte, mențiuni autobiografice privind anii săi de învățătură¹⁶⁸, opera muzicală¹⁶⁹ sau istorică¹⁷⁰, experiențele la Constantinopol, unde discută probleme teologice cu învățați otomani¹⁷¹, verifică falsa reputație a incoruptibilității „apei sfinte” prin toga lui Mahomed¹⁷², asistă la demonstrațiile și dansurile rituale ale dervișilor¹⁷³, amănunte care pun tot atîtea detalii și culori pe tabloul unei importante părți din viața Principelui. Istoria tinărului moldovean sechestrat într-un harem¹⁷⁴, a îndrăznelii medicului Le Duc, care ia pulsul sultanului Ahmed al III-lea (ceea ce confratele său grec Andrea Likinos nu îndrăznise)¹⁷⁵, declarația că a obținut copii după portretele sultanilor din colecția de la Topkapı¹⁷⁶, ni-l arată în relațiile sale cotidiene cu societatea constantinopolitană, cu cercurile pe care le frecventa, creștine sau musulmane, și cărora le datora informații sau sprijin. Aluziile sale la evenimentele contemporane sau care stăruiau în opinia publică țarăgrădeană sînt frecvente. El reamintește tragedia patriarhului Chiril Lucaris și rolul voievodului Vasile Lupu în depunerea și moartea lui¹⁷⁷. Episodul Sf. Nicolae din Karpenisios, din martirologiul grecesc mai nou, relatat și de Antoine Galland¹⁷⁸, stăruia în memoria populației creștine a capitalei. Anecdota despre ambasadorul olandez care a crezut că poate vizita Harâm al -Sharîf la Ierusalim era, desigur, încă proaspătă cînd o culege Cantemir¹⁷⁹. El citează informația unor martori oculari privind soarta steagului sfînt al islamului în bătălia de la Viena¹⁸⁰ și descrie darurile voievozilor români către curtea otomană la marile sărbători¹⁸¹. Și sub raport istoric *Sistemul* este un izvor prețios.

3. Aportul filologic

Cercetarea *Sistemului* sub raport lingvistic rămîne încă de făcut, atît în ce privește originalul latin, cît și versiunea rusă definitivă. În afara particularităților de stil și limbă ale latinei lui Cantemir — puțin studiate pînă acum¹⁸² —, această lucrare a pus autorului *problema transliterării caracterelor arabe*, care ar merita o cercetare specială. El întîmpinase dificultăți în cazul sunetelor inexistente în latină: $\text{t} = \text{y}$ (*musyky*, 107^v), $\text{djim} = \text{dz}$ (*Dziebrail*, 10, *Indzil*, 7), $\text{shin} = \beta$ (*arβ*, 7^v, 11^v; *βir*, 106^v). În versiunea definitivă aceste transcrieri devin *ы, дж, ш*, sunetele respective fiind ușor de redat în rusă. În schimb, alte dificultăți pune transliterarea lui *h* prin *х* (*Мухаммед, шeux*), dar și prin *з* (*zezupa*, 29, *Исамечуз*, 71, *фепказ*, 103, *падууаз*, 36 etc.), inconsecvență explicabilă prin obișnuita transcriere rusească a literei *h* prin *з* (de ex. *азбука* pentru *habitus*, 81).

¹⁶⁶ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 421—422; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 217—218.

¹⁶⁷ Discuția cu Es'ad efendi, istoria „Steagului sfînt” în lupta cu austriecii, atitudinea medicului francez Le Duc, abilitatea lui Nûh Efendi ș.a.

¹⁶⁸ *Sistemul*, p. 167.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 354.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 356.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 106.

¹⁷² *Ibidem*, p. 31.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 297, 299.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 233.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 362.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 355.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 195.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 255—256 și nota 881.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 200—203.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 32.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 281.

¹⁸² D. M. Pîppidi în *Nota editorului* la D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 43, semnalează cîteva particularități mai izbitoare: „...numeroase abateri de la regulile clasice în privința folosirii timpurilor și modurilor, a regimului cazurilor, proprietății termenilor, topice etc. [...], unele greșeli, de considerat mai degrabă ca inadvertențe [...], forme de cuvinte latine sau sensuri particulare care se abat de la forma sau sensul obișnuit”. Autorul citat mai semnalează latinizări de nume românești de instituții, funcții civile, militare, ecleziastice, nume de demnitari, de ceremonii, de obiecte sau de termeni comuni din elină și neogreacă, precum și erori sub influența formei românești a cuvîntului latin; „un studiu adîncit al limbii *Descriției*, bazat pe un număr mai mare de manuscrise, ar duce la rezultate interesante” (*ibidem*).

Versiunea definitivă a cărții prezintă caracteristicile textelor rusești de la începutul secolului al XVIII-lea; vocabularul, ca și stilul, păstrează mult din culoarea arhaică a scrierilor religioase și cronicărești, dar voința de modernizare este evidentă prin neologisme și adesea prin topică (adjectivul după substantiv, verbul la sfârșitul frazei).

Sărăcia vocabularului obligă la formarea de termeni noi (*малочисленное*, 355, *равногласное*, 327, *равномерный*, 351, *соименное*, 327, *фармакопродавец*, 357, *фармакостроитель*, 361 etc.), rezultați, foarte probabil, din colaborarea autorului cu traducătorul Ilinski. În majoritatea cazurilor penuria de termeni adecvați în rusă este învinsă prin adoptarea de termeni străini.

Sub raport lingvistic, tocmai neologismele oferă un deosebit interes. De știe că limba rusă trecea, în epoca lui Petru cel Mare, printr-un proces de înnoire marcat de adoptare rapidă a numeroși termeni din limbile vechi (greaca, latina) și din cele moderne occidentale. Alături de numeroase neologisme de asemenea proveniență (dar mai ales de origine greacă și latină, limbile de cultură bine cunoscute de autor), *Sistemul* cuprinde, cum ne așteptam, un bogat material lexical arab, persan și turcesc și câteva cuvinte tătare. Examenul acestor termeni relevă preocuparea lui Cantemir de a înfățișa țarului o carte scrisă potrivit vederilor înnoitoare ale acestuia, într-o rusească împodobită cu o amplă terminologie străină filosofică, teologică, științifică, sau privind realități orientale. Cît de puțin cunoscuți încă erau, în 1722, asemenea termeni rezultă atît din explicarea lor marginală în *Sistem*, cît și din faptul că multe din aceste neologisme erau indexate în *Леѣикон вокабѣлам новым по алфавиту*, dicționar cuprinzînd 503 cuvinte noi, alcătuit din indicația lui Petru cel Mare și purtînd, în manuscrisul păstrat, adnotările autografe ale acestuia¹⁸³.

Indicile de neologisme din *Sistem* (cuvinte noi în rusa timpului), întocmit de Anca Irina Ionescu și publicat în ediția de față, vădește nu numai varietatea și bogăția terminologiei străine folosite de Cantemir (într-o măsură superioară cărturarilor ruși contemporani lui), dar pune în lumină și contribuția învățatului român la prefacerea și dezvoltarea limbii literare rusești moderne¹⁸⁴. Fenomenul — stimulată de însuși Petru cel Mare — al adoptării de termeni occidentali care numeau instituțiile, creațiile materiale, conceptele adoptate de ruși din civilizațiile și culturile Apusului, a fost de mult studiat. N. A. Smirnov a întocmit în 1910 un dicționar cuprinzînd peste 3000 de neologisme de proveniență occidentală introduse în limba rusă în timpul lui Petru, extrase din 29 de lucrări scrise și, în majoritatea lor, editate sub domnia acestuia¹⁸⁵. Învățatul rus n-a inclus însă *Sistemul* între textele indexate, așa încît numeroși termeni, între care *алембик*, *атом*, *балена*, *габит*, *гигант*, *кустодия*, *матрона*, *нектар*, *нотация*, *плевра*, *тестамент*, *фенамен*, lipsesc din dicționarul său¹⁸⁶. Această omisiune l-a împiedicat ca în analiza provenienței neologismelor de origine latină să

¹⁸³ Publicat de N. A. Smirnov ca anexă la studiul său *Западное влияние на русский язык в петровскую эпоху*, în *Сборник Отделения русского языка и словесности Имп. Акад. наук*, t. 88, n. 2, 1910, p. 363—382. Procesul de modernizare rapidă a limbii ruse impus de țarul Petru I fusese semnalat în Apus de cărturari contemporani ca J. L. Frisch, *Libri novi Russico idiomate conscripti*, în „Acta eruditorum”, 1710, martie, p. 140—143, J. A. Fabricius, în *Programm des Gymnasiums zum Grauen Kloster* [Berlin, 1727], sau J. P. Kohl în *Introductio in historiam et rem literariam slavorum imprimis sacra*, Altonaviae, 1729, p. 20, nota e, acesta referindu-se chiar la *Sistemul*. Pînă la Petru I, arăta Kohl, cărțile rusești, religioase ca și laice, fuseseră publicate în slavonă. O excepție a fost *Systema religionis Muhammedanae*, scrisă în latină de principele Cantemir, apoi tradusă de Ilinski în „limba moscovită folosită astăzi de ruși” („*ab interprete quodam rutheno, homine sane non indocto et inpolito Ilinski appellato, in Moscoviticam qua Rutheni hodie utuntur linguam traductum*”). Pentru informație Kohl trimite la Frisch. Cf. și Ernst Eichler, *Die slawistischen Studien des Johann Leonhard Frisch. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Slawistik*, Berlin, 1967, p. 26—27, 152.

¹⁸⁴ Este o trăsătură a scrisului cantemirian caracteristică și operelor alcătuite în limba română (*Divanul*, *Istoria ieroglifică* etc.). Ea se explică prin poliglosia autorului, prin cultura și varietatea preocupărilor lui, care impuneau o terminologie bogată. De aci necesitatea de a introduce termeni străini nu numai în rusă, dar cu mult înainte în română (v. *Scara a numerelor și cuvintelor streine tîlcuitoare*, în D. Cantemir, *Opere*, vol. IV, *Istoria ieroglifică*, București, 1973, p. 57—67).

¹⁸⁵ *Словарь иностранных слов, вошедших в русский язык в эпоху Петра Великого, în Западное влияние на русский язык в петровскую эпоху*, p. 27—360.

¹⁸⁶ N. A. Smirnov a omis zece de termeni a căror primă atestare în limba rusă era datorată lui Cantemir. *Dicționarul* amintit este astfel deosebit de util oricui va întreprinde studiul atît de necesar despre contribuția lui Dimitrie Cantemir la formarea limbii ruse literare: compararea neologismelor din *Sistem* cu lista lui Smirnov dă la iveală termeni și forme introduse în rusă de învățatul român.

izoleze, alături de intermediarele germane și mai ales poloneze¹⁸⁷, calea *prelucrării directe din latină* practică de Cantemir (așa se explică forme ca *артикулул* < lat. *articulus*, iar nu *артикул* < pol. *artykuł*, *оказия* < lat. *occasio*, iar nu *оказя* < pol. *okasja*, sau *персона* în sens de chip, fizionomie, iar nu de persoană ca în cazul pol. *persona* etc.).

Lucrările pregătitoare pentru elaborarea unui dicționar istoric al limbii ruse au avut în vedere și *Sistemul* ca izvor lexical (ne referim în special la *Fișierul Dicționarului limbii ruse medievale* întocmit de Institutul limbii Ruse al Academiei de Științe a U.R.S.S. sau la *Fișierul cabinetului Dicționarului etimologic al limbii ruse*, de la Universitatea „M. V. Lomonosov” din Moscova). Consultarea acestor două fișiere explică trimerite la *Sistem* în recentul *Dicționar etimologic al limbii ruse* întocmit de M. N. Șanskij¹⁸⁸. Se acceptă așadar că termeni ca *атом*, *декада*, *дефиниция*, *джун* sînt pentru prima oară atestați în *Sistemul* lui D. Cantemir. Consultarea lui Șanskij în ce privește contribuțiile învățatului român la dezvoltarea limbii ruse nu este însă peremptorie. În *Dicționarul etimologic* citat, nu figurează termeni din *Sistem* (*алембик*, *автономасия*, *апокалиптический*, *артифициальный*, *астрономский*, *дактил* cu sensul „smochin”, *дискреция*, *дистих*, *драм*) sau forme specifice lui Cantemir (*авдиенция*, *артикулул*), iar altor termeni existenți în *Sistem* li se dau atestări mai tîrzii (ex. *алигорический* nu apare pentru prima oară în E. Veismann, *Немецко-латинский и русский лексикон*, Sankt-Peterburg, 1731, ci în *Sistem*, repetat folosit; dacă *атеист* este numai ocazional menționat de Theofan Prokopovici, *Слова и речи* — redactate în 1718, editate la 1760, Sankt-Peterburg — atunci el intră în rusă prin *Sistem*, și nu prin Ivan Nordstet, *Российский с немецким и французским переводами словарь*, Sankt-Peterburg, 1780). Contribuția lui Cantemir la dezvoltarea limbii ruse moderne este mai mare decît s-a crezut, și ea merită să formeze obiectul unor cercetări speciale¹⁸⁹.

Sistemul mai cuprinde un mare număr de termeni orientali, folosiți cînd autorul citează numele unor realități musulmane (ex. *абдест* 171, *гезира* 34, *гул* 171, *капиджибаш* 35, *муфти* 36, *намаз* 80, *сурет* 42, *эфенди* 36, *гаджи* 186 etc.), în care caz cuvintele sînt reproduse fie în forma lor originală, în transliterarea chirilică adoptată de Cantemir, totdeauna cu litere de corp mare, fie ca nume comune: *беглербег* 253, *векил* 36, *везир* 5, *годже* 56, *дервиш* 221, *диван* 123, *джун* 93, *имам* 258, *кади* 62, *мезид* 8, *муслиман* 70, *падишах* 36, *чауш* 33, *тулбанд* 8, *улема* 62, *ферсаг* 103, *халиф* 56, *харем* 11, *паша* 67, *шахматы* 247, *шеих* 33, *шеихство* 35, *эмир* 33, *янычар* 34. De aceeași origine, dar cu forme de influență occidentală sînt și *муслиманисм* 217, *мухаммедизм* 253. Șanskij consemnează un singur termen arab (*джун*) ca fiind introdus în limba rusă de Cantemir; este sigur că o ce estare atentă va releva și alte contribuții cantemiriene la terminologia rusă de origine orientală.

V. VALOAREA LITERARĂ

Primii cititori ai *Sistemului* au văzut în noua scriere a lui Cantemir o carte de informare asupra unei civilizații puțin cunoscute, de interpretare a unei doctrine exotice, de evocare a lumii în care trăise autorul; ei au fost însă deopotrivă sensibili la virtuțile atractive ale operei lui Cantemir, la frumusețea ei.

Sistemul este o carte bine scrisă. Principele, confruntat de un noian de informații—culte și populare, critice și legendare, esențiale sau anecdotice, scrise sau orale, autoritare sau apocrife—, își dovedește capacitatea de a le tria, sistematiza și expune cu netăgăduită măiestrie. El are simțul esențialului, știe să înfățișeze elementele fundamentale ale civilizației de care se ocupă. Imaginea islamului înfățișată de Dimitrie Cantemir este, cum arătam mai sus, corectă în ansamblu, ca și în detalii, ceea ce conferă autorului meritul de a fi înzestrat literatura europeană cu o operă de bază privind civilizația musulmană.

Fără îndoială că Principele a vrut să alcătuiască mai mult decît o carte de informație. Întîlnim în *Sistem* însușirile literare cu care Cantemir ne obișnuise din epoca creațiilor sale con-

¹⁸⁷ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 1—19: *Определение путей, которыми в петровскую эпоху шли заимствования из западно-европейских языков*.

¹⁸⁸ N. M. Șanskij, *Этимологический словарь русского языка*, t. I, Moscova, 1963—1973; am consultat numai fasciculele 1 (A), 3 (B) și 5 (Л, Е, Ж) din dicționar, incomplet publicat. Pentru exemplele ce urmează a se vedea tot N. M. Șanskij, *op. cit.*, s.v.

¹⁸⁹ Primul studiu cu această temă a fost publicat de Anca Irina Ionescu, *La contribution de Démètre Cantemir à la modernisation du lexique de la langue russe*, în *Analele Universității București*, Limbi și Literaturi Străine, 26, 1977, nr. II, p. 53—57. Comparațiile cu alte dicționare ale limbii ruse, (*Словарь современного русского языка*, t. I—XVII, Moscova, 1950—1965; S. I. Ozegov, *Словарь русского языка* ed. 10-a, Moscova, 1973; M. Vasmer, *Этимологический словарь русского языка*, t. I—IV, Moscova, 1973) au dus-o pe autoare la concluzii identice cu ale noastre în ce privește noutatea terminologiei din *Sistem* față de rusa epocii lui Petru I.

stantinopolitane de prim ordin (*Divanul și Istoria ieroglifică*). El ne oferă, mai întâi, o imagine caleidoscopică a lumii musulmane, în culori și nuanțe, o imagine care dă cititorului satisfacția, atât de rară pe atunci și care se obținea mai ales prin carte, a unui contact autentic cu o lume îndepărtată. Această lume Cantemir o evocă prin judecăți profunde, dar deopotrivă prin detalii concrete, elocvente, prin situații trăite. În opera sa se întâlnesc la tot pasul aprecierile cărturarului cu relațiile martorului ocular. Toate elementele cu caracter autobiografic citate în aceste pagini (și menționate de noi mai sus) relevă tendința lui Cantemir de a-și întemeia afirmațiile prin experiențe proprii.

Întreruperea excursului științific al cărții prin „istorii” (anunțate ca atare de autor) ne trimite, de asemenea, la normele literaturii orientale (la alcătuiri ca *O mie și una de nopți*, dar și la cronicile otomane ale veacurilor mai aproape de noi). Amintiri personale, anecdote, legende, snoave, proverbe, pilde din literatura sapiențială atât de bogată în Orient dau mișcare și culori unor elemente doctrinare sau unor canoane instituționale aride într-o expunere strict didactică. Exemplare în acest sens sînt expunerile despre căsătorie și divorț, despre îndatoririle musulmanului în general. Procedeele folosite sînt orientale: a se compara, de pildă, neconținută alternare de reguli și cazuri concrete din *Sistem*, cu modul în care despărțirea întreită este înfățișată în *O mie și una de nopți* (povestea lui Aluniță și a frumoasei Zobeida, nopțile 261—263) sau (din aceeași operă, nopțile 272—287) cu sinteza de înțelepciune și civilizație islamică pe care roaba Simpatia o face califului Harun al-Rașid¹⁹⁰.

Cantemir cunoaște valoarea episodului definitoriu, ca în relatarea întîmplării tînărului Nicolae (de fapt neomartirul Nicolae din Karpenisios, care refuză să treacă la islam) sau a ambasadorului olandez dornic să viziteze sanctuarul musulman din Ierusalim: amîndouă întîmplările vor să sublinieze aspecte ale intoleranței, ale fanatismului mahomedan. Dar Principele știe deopotrivă să prezinte portretul fizic sau lăuntric al unui personaj prin cîteva note biografice esențiale, ca în cazul lui Sava Vladislavovici Raguzinski, în care credem că putem recunoaște pe „domnul de neam iliric” stigmatizat în încheierea cărții pentru magie neagră.

Această libertate în alegerea procedeele îi îngăduie autorului să minuiască degajat o informație diversă, de valoare și autoritate inegale. Apelul la memorie și la experiența personală îl scutește de referințele fastidioase la izvoare scrise — pe care nu le disprețuia, cum arătam mai sus, dar pe care nu le avea totdeauna la îndemînă. În felul acesta însă tot ce pierde aparatul științific, pozitivist, al cărții cîștigă autenticitatea relatării, venită din partea martorului ocular, a „cunoscătorului” care știe, după împrejurare, să fie reporter fidel al lumii în care a trăit sau eșeist asupra credințelor și moravurilor acestei lumi.

Arta lui Cantemir constă tocmai în știința cu care îmbină rigoarea savantului cu talentul povestitorului, exigențele impuse lui de prezentarea unui sistem doctrinar și libertățile literare la care îl îmbiau frumusețile și pitorescul unei lumi exotice, fascinante. De aci situațiile diverse în care se plasează autorul, cînd sever și precaut, limitîndu-și răspunderea, rezervîndu-și opinia (el relatează numai „ce știe”, „ce-și amintește”, „după cum spun ei”, musulmanii), cînd supunînd concepții și fapte normelor bunului-simț (așa sînt tratate superstițiile), cînd oferîndu-și desfătarea de a povesti despre lumea pe care o iubea atîta.

VI. CIRCULAȚIA SISTEMULUI

1. Manuscrisul autograf

Originalul latin al *Sistemului*, compus din prima formă scurtă (*Curanus*) și din forma dezvoltată care a servit la versiunea definitivă rusă, se păstrează la Secția de manuscrise a Arhivei centrale de stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, nr. 1325, f. 2—128¹⁹¹. Sînt dovezi despre o restrînsă circulație a acestui manuscris în timpul vieții lui Cantemir: Ghedeon Vișniovski l-a parcurs, negreșit, înainte de a scrie *Lauda* către Dimitrie Cantemir, datată 22 noiembrie 1719 și tipărită în fruntea ediției rusești de peste trei ani. *Lauda*, declară autorul ei, este închinată Principelui „în timpul cînd dă la lumină opera sa *De systemate religionis muhammedanae* etc.”, așadar după ce cartea fusese scrisă (se fac referiri la elemente din cuprinsul ei). Publicarea operei în rusește a oferit însă, curînd, alt mijloc, mult mai lesnicios, pentru răspîndirea ei în Rusia.

După moartea lui Cantemir, manuscrisul, rămas în păstrarea fiului său Șerban (Serghe), a ajuns — cumpărat la licitație — în poesia învățatului N. Bantiș-Kamenskii, strănepot dinspre mamă al învățatului moldovean, care-l dăruiește Arhivei Ministerului rus al Afacerilor Străine

¹⁹⁰ *Cartea celor o mie și una de nopți*, trad. de H. Grănescu și D. Murărașu, vol. 5. București, 1971, p. 44—53 și 104—145.

¹⁹¹ V. descrierea mai sus, p. XVII—XVIII. Pentru peregrinările manuscrisului autograf v. I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul, scriitorul, domnitorul*, Iași, 1926, p. 19—20.

în 1783. Gr. Tocilescu l-a consultat în 1878, fără să-l copieze integral. P. P. Panaitescu credea că manuscrisul, „forma definitivă și completă în latinește, după care s-a făcut traducerea în rusește, nu s-a păstrat între hîrțile lui D. Cantemir“, judecînd după faptul că Tocilescu nu o copiasese¹⁹², dar, după cum se știe, aceasta s-a datorat numai grabei cu care cunoscutul istoric își încheiase cercetările în Rusia. Biblioteca Academiei Române posedă reproduceri (microfilm și fotocopie) după acest manuscris.

2. Ediția din Sanktpiterburh, 1722

Versiunea rusească definitivă a operei a ieșit de sub tipar la 22 decembrie 1722 „în Tipografia împărătescului Sanktpiterburh“, înființată de Petru I în 1711, condusă de Mihail Avramov și pusă, începînd din 1721, sub controlul Sinodului Bisericii Ruse.

Titlul rusec are față de cel latin (pe care-l putem reconstitui după odele lui Teofilact Lopatinski și Ghedeon Vișniovski: *Systema de religione et statu Imperii Turcici* sau *Systema religionis Muhammedanae*) două adăugiri: „Cartea“ (obișnuită lucrărilor în rusă — *книга* —, dar și în arabă — *al-kitāb* —) și „întocmirea“ (*составление*). Este corespondentul gr. σύνταγμα = „ansamblu (doctrinar), alcătuire“, adăugat pentru lămurirea cititorului rus neobișnuit cu neologismele care abundă în lucrare și explică glosele marginale.

Gravura alegorică din frontispiciul ediției înfățișează geneza și avîntul Imperiului Otoman potrivit visului profetic — intrat în legendă — al lui Osman I Gazi (c. 1281—1320), întemeietorul dinastiei sultanilor turci. Găzduit în casa lui Edebali, Osman a avut revelația dinastiei pe care avea s-o înființeze și a gloriei viitoare a statului otoman: luna (fata iubită, Malkhātūn, fiica șecului Edebali din Adana) trece din pieptul tatălui său în acela al sultanului; din trupul acestuia se înalță un arbore uriaș, a cărui coroană acoperă cei patru mari munți ai lumii (Caucazul, Atlasul, Taurus și Haemus), și din ale cărui rădăcini izvorăsc cele patru mari fluvii: Tigrul, Eufratul, Nilul și Dunărea. Gravura a fost executată de Aleksei Fedorovici Zubov, dar tema (o legendă turcească) și interpretarea ei polemică vădesc indicațiile lui Cantemir. La fel ca în „Arborele lui Iesei“ din iconografia bizantină, trunchiul își are rădăcinile în trupul unui ilustru înaintaș (aci Osman), dar ramurile și fructele sînt șerpi, simbol al răului. Dintre cele trei personaje feminine reprezentînd continentele dominate de Imperiul Otoman, Asia — centrul acestui stat — își ține sceptrul pe umăr și atrage atenția, prin indexul minii stingi, asupra mărimii, vicleniei și puterii Semilunei, gest asemănător celui al tinărului înțelept din gravura (tot cantemiriană) care ilustrează *Divanul*. Africa își reazimă de trunchiul Imperiului trupul, sceptrul și avuțiile („Cornul abundenței“), într-o atitudine de totală supunere. Numai Europa ține sceptrul ridicat și, cu stînga, face un semn de refuz și apărare¹⁹³.

Volumul cuprinde o *Epistolă dedicatorie* către Petru cel Mare, o *Odă* închinată lui Cantemir de Teofilact Lopatinski, rectorul școlilor din Moscova, și, cum arătam mai sus, o *Laudă*, mai întinsă, cu același caracter, scrisă de Ghedeon Vișniovski, profesor de teologie și filosofie, mai tîrziu rector al Academiei din Moscova. Amîndouă textele aduc elogii autorului, subliniază meritele cărții, lucrare de informare asupra Imperiului Otoman, dar avînd și scopul de a chema „la libertate popoarele ce gem subjugate“.

Urmează *Precuvîntarea* lui Cantemir, al cărei început („David... preagrațios între împărați, preales între proroci“ etc.) prezintă o curioasă asemănare cu *Epistola dedicatorie* a lui Athanasie Dabbas la *Ceaslovul greco-arab* imprimat de Antim Ivireanul la București, în 1702¹⁹⁴.

Volumul este îngrijit tipărit cu litere chirilice „civile“, caracterele noi folosite în cărțile epocii lui Petru. Autorul își propusese să culeagă cu caractere arabe citatele din Sa'di sau unele exemple date în textul cărții, dar, după cum se știe, casele cu aceste caractere fuseseră trimise în Caucaz, pentru imprimarea proclamațiilor lui Petru către populația din teritoriile cucerite¹⁹⁵,

¹⁹² P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 212.

¹⁹³ Pentru Cantemir Imperiul Otoman era un stat monstruos, format împotriva legii ciclice de succesiune a celor patru monarhii (V. *Monarchiarum physica examinatio*, trad. I. Sulea-Firu, în „Studii și cercetări de bibliologie“, 5, 1963, p. 267—276). De notat că legenda visului lui Osman a fost reluată în literatura noastră de Mihai Eminescu în *Scrisoarea III* (v. Perpersicius în M. Eminescu, *Opere*, vol. II, București, 1941, p. 289—291). Despre legendă, v. Mouradja d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. I, Paris, 1788, p. 356—360, și J. de Hammer [-Purgstall], *Histoire de l'Empire Othoman*, trad. fr., t. I, Paris, 1835, p. 64—68, iar pentru alegoria din *Divanul* v. D. Cantemir, *Opere complete*, ed. V. Cîndea, vol. I, București, 1974, p. 74—75. Date despre A. F. Zubov (1688 — m. după 1744) la P. Pekarskij, *op. cit.*, t. II, Sankt-Peterburg, 1862, p. 212, 222, 291, 299—301, 309, 337, 386, 397, 434, 484—485, 650—652, 660.

¹⁹⁴ I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, p. 539—540, nr. 137.

¹⁹⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 214.

așadar locurile care urmau să cuprindă asemenea texte au rămas libere¹⁹⁶. Pentru lămurirea unor noțiuni se dau două schițe în text¹⁹⁷ și se adaugă un tablou comparativ al „cifrelor europene, indiene și arabe“, desenat de P. Picard¹⁹⁸. Așezarea rîndurilor la sfîrșitul unor pagini sub formă de triunghi răsturnat amintește de manuscrisele arabe¹⁹⁹.

Imprimarea cărții s-a lovit de împotrivirea cenzorilor Sinodului Bisericii ruse, care i-au cerut lui Cantemir, prin Gavriil Bujinskij, arhimandritul mănăstirii Ipatievski, consilier al Sinodului și „protector al școlilor și tipografiilor“, să-și arate sursele de informare — lucrările consultate sau credințele populare culese de el. O asemenea precizare — care urma să fie tipărită în carte — trebuia să prevină reproșurile cititorilor musulmani că lucrarea ar cuprinde inexactități și calomnii și să evite criticarea unei opere tipărite din porunca împăratului. Cantemir respinge această cerere, arătînd că izvoarele doctrinale islamice sînt suficiente citate în carte și că el, ca autor, își asumă întreaga răspundere pentru cele afirmate, fără să simtă nevoia de a fi confirmat de alții. Cît privește tipărirea lucrării, ea a fost poruncită de Petru fără să-i fi cerut consimțămîntul, așadar hotărîtoare este voința împăratului, iar nu semnătura autorului²⁰⁰. Opoziția Sinodului a întîrziat aproape un an tipărirea lucrării: la 30 octombrie 1721 Cantemir răspunsese la obiecții; la 18 iulie 1722 Petru se interesa din Astrahan despre soarta cărții; i se răspunde că imprimarea este împiedicată de lipsa caracterelor arabe. Abia la 13 August Sinodul trimite manuscrisul la tipografie, unde lucrul merge repede: peste aproape patru luni și jumătate, la 22 decembrie 1722, cartea apare. Între timp Petru revenise (la 12 octombrie), reproșînd Sinodului încetineala și arătînd că argumentul lipsei caracterelor arabe este șubred: ele pot fi lăsate deoparte, „căci nu pentru turci, ci pentru știința rușilor se tipărește această carte“²⁰¹. În insistența lui Petru trebuie ghicite și nerăbdarea și intervențiile lui Cantemir însuși, care se afla cu țarul în campania din Caucaz.

Dorința lui Cantemir de justificare politică a cărții sale ca răspuns hotărîtor la obiecțiile Sinodului ar putea justifica și diferența de ton dintre dedicația către țar (p. 1a—5a) și *Precuvîntarea către cititor* (p. 1d—8d). În dedicație nu întîlnim nici un accent antiislamic, cuprinsul cărții este o singură dată amintit (prin titlu), dar nu scopul ei educativ, religios sau politic, iar referirea la faptul că lucrarea a fost scrisă „din porunca voastră“ poate fi o flaterie adăugată ulterior. Este, așadar, o simplă „închinare“ a cărții către suveranul care prin ospitalitatea lui i-a permis autorului să afirme, ca poetul Sa'dî: „De cînd protecția ta mi-a fost acordată mie, sărmanului,/ Alcătuirile mele sînt mai limpede decît urmele soarelui“. Dimpotrivă, în *Precuvîntare* concentreză argumentele sale antiislamice, dă un fundament apologetic creștin lucrării, citează adesea *Biblia*, zugrăvește în culori negre doctrina coranică, apelînd pînă și la opiniile lui Porfiriu (imposibile prin anacronism), apoi dă cărții o motivație politică: ea ar fi fost scrisă din porunca țarului Petru I, pentru combaterea „legii *Curanului*“ și a „Imperiului Muhammedan“, care stăpînea „aproape toată Asia, o mare parte a Africii și o parte nu mică a Europei“. Toate aceste argumente, absente în dedicația către țar (unde ar fi trebuit să figureze) sînt expuse în *Precuvîntare* pentru soluționarea conflictului cu Sinodul: Cantemir afirmă că lucrarea sa este scrisă potrivit doctrinei creștine, „fără născociri, fără blam, fără adăogiri și fără vreo scădere“ (adică ceea ce i se reproșase de Sinod), ea reprezintă voința împăratului Petru însuși, are finalitate didactică, religioasă, etică și politică. Autorul nu uită să amintească (de astă dată în intenția țarului) că pînă și „rîurile Volga, Donul, Nistrul [adică zone din cuprinsul sau vecinătatea Rusiei — n.n.] cînstesc [încă] reaua credință a *Curanului*“, în timp ce „prin armele Cezarului [împăratul Leopold I] Ungaria e curățită deja“, referință menită să stîrnească ambiția lui Petru și să-l decidă să reia campania întreruptă printr-o înfrîngere, în 1711, la Stănilești.

Tratăm mai departe despre reacțiile cercurilor științifice contemporane față de *Sistem*. Nu avem informații despre tirajul cărții. Dintre rarele exemplare aflătoare în țară, unul din cele mai complete, de la Biblioteca Academiei R. S. România (ex. I), a fost dăruit de Nil Popov, profesor de istoria Rusiei la Universitatea din Moscova, la 2 noiembrie 1877, foarte probabil prin Tocilescu însuși. Alt exemplar (dubletul I), incomplet, pare să fi aparținut lui B. P. Hasdeu, care a notat pe foaia de titlu, în rusește: „Am cumpărat-o din Moscova, în anul 1852. Thaddei

¹⁹⁶ V. mai sus nota 93.

¹⁹⁷ *Sistemul*, p. 32, 175.

¹⁹⁸ *Ibidem*, 358.

¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 8, 173, 379. Este cunoscutul final „în vîrf de cuțit“ folosit și în *Panegiricul lui Petru cel Mare* (1714); v. Eugen Lozovan, *Le Panegyrique de Pierre le Grand*, Copenhaga, 1981 (extras din „RIDS. Etudes Romanes“, 1981, nr. 92), p. 6—7 și 19, nota 3.

²⁰⁰ V. obiecțiile Sinodului și răspunsul lui Cantemir la Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 522—525, anexe LXVIII—LXIX; cf. și scrisoarea Principelui către Aleksei Vasilievici Makarov, secretarul Cabinetului imperial, din 30 octombrie 1722, la Paul Cernovodeanu, Alvină Lazea și Mihai Caratașu, *Din corespondența inedită a lui Dimitrie Cantemir*, în „Studii“, 26, 1973, nr. 5, p. 1042—1043.

²⁰¹ Corespondența lui Petru cu Sinodul la N. A. Voskresenskii, *Законодательские акты Петра I*, Moscova—Leningrad, 1945, p. 112—114; v. și P. Pekarskij, *op. cit.*, vol. II, p. 585; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 213—214.

Aleksandrovici Ghijdeu". Se știe că învățatul semna, în Rusia, Thadeu, echivalentul latin al numelui Bogdan ²⁰². Volumul în posesia lui fusese dăruit în luna iunie 1725 unui diacon Timothei, dintr-o lavră rusească greu de identificat, într-o lungă însemnare a primului proprietar, care ocupă paginile 1—35. Este o dovadă a circulației cărții în Rusia, unde, după cum vom vedea, curînd după moartea lui Cantemir *Sistemul* începe a fi uitat, nebucurîndu-se de atenția cercetătorilor.

3. Fragmente în limba germană

Cîteva fragmente din *Sistem* au fost traduse curînd după apariția versiunii rusești în limba germană. Ele se află în Arhiva Academiei Germane de Științe din Berlin și au fost semnalate mai întîi de acad. Emil Pop ²⁰³. Cele șapte pagini (f. 38^r — 41^r) adresate lui *Monsieur Iablonsky, Conseiller de la Cour pour sa Majesté le Roy de Prusse à Berlin* poartă titlul: *Continuatio. Extractus auß dem russischen Buch des Fr. Cantemiri von der türkischen Religion*. Este vorba de extrase din cărțile I—II și IV tratînd despre credințe și legende musulmane (cu rare referințe coranice) despre Mahomed, soțiile și minunile lui, îngeri și demoni, *Noul Testament, Coran*, despre porunci privind relațiile sexuale și vinul, despre Solomon, Noe, călătoria Profetului în cer. Textul german este scris cu ortografie inconsecventă și de un imperfect cunoscător al limbii ruse; traducerea pare să cuprindă mai degrabă note de lectură: extrasele nu sînt fidel traduse, ci rezumate și dispuse într-o ordine întîmplătoare. După selecția pasajelor s-ar părea că redactorul acestor extrase traduse dorea să-și convingă corespondentul din Berlin despre absurditatea credințelor musulmane din perspectivă creștină, despre caracterul lor imoral, adesea scatologic.

După cum se știe, Daniel Ernst Jablonsky, teolog și orientalist, președintele Academiei din Berlin între anii 1737 și 1741, se interesa de cartea lui Cantemir, și la 13 martie 1726 Heinrich Huyssen îi scria din Sankt-Peterburg despre posibilitatea traducerii ei de către Frisch ²⁰⁴. Pasajele traduse în germană par a fi fost legate de acest proiect nerealizat.

4. Traducerea bulgară

Sistemul trebuia să rămînă mult timp pentru învățații de limbă rusă — sau pentru cei care-și căutau informația în această zonă de cultură — un izvor principal asupra civilizației islamice. Ne-o dovedește traducerea făcută de apostolul renașterii culturale bulgare Stoiko Vladislavov (1739—1813), mai cunoscut sub numele său monahal — Sofronie Vraccanski (episcop de Vrața).

Versiunea a fost făcută în 1805, cînd Sofronie, refugiat în Țara Românească, s-a putut mai lesne dăruî lucrului literar (aci și-a scris autobiografia, a tradus *Teatrul politic*, a publicat prima carte în limba bulgară modernă, *Kiriakodromionul* lui Nichifor Theotokis, Rîmnicul Vlcea, 1806). Ea reprezintă partea a treia din lucrarea *Изповедание православной веры*, în care episcopul Vraței înfățișă cele trei religii abrahamicе — creștină, mozaică și musulmană —, pentru a arăta superioritatea creștinismului. Manuscrisul versiunii bulgare se păstrează în fondul M. P. Pogodin, ms. 1204, f. 179—340 al Bibliotecii „M. E. Saltikov-Scedrin” din Leningrad. Poartă titlul: *Съветима и разглаголѣхъ Мохамеданскѣхъ и о житиѣ Мохамедовое иже оны вѣрѣють, его пророка быти послѣднего како о пиши нмѣ оу книгѣ Мохамедѣ нареченѣмъ и шце много дрѣго, що оны вѣрѣват и держатъ*.

²⁰² Eufrosina Dvoicenko, *Începuturile literare ale lui B. P. Hasdeu*, București, 1936, p. 18—19. Cum însă în 1852 Hasdeu avea 16 ani, se afla la studii la Universitatea din Harkov, și nu știm să fi călătorit la Moscova, însemnarea mai trebuie cercetată.

²⁰³ Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în „Studii” 22, 1969, nr. 5, p. 832; extrasele din *Sistem* se află sub cota în-fol. I—V—Bd. 3, f. 38^r—41^r. Mulțumim și pe această cale conducerii Arhivelor Academiei din Berlin pentru trimiterea de fotocopii de pe aceste pagini.

²⁰⁴ *Ibidem*: „încă nu am putut afla identitatea și specialitatea lui Erisch” (sic!). Este vorba de Johann Leonhard Frisch (1666—1743), membru al Academiei din Berlin (din 1706), reputat pentru lucrările sale privind limbile slave și bun cunoscător al limbii și istoriei ruse (W. Bahner, *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir (1673—1723)*, în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR*, 1973, nr. 13, p. 163). La proiectul acestei traduceri se referă, poate, J. P. Kohl, *Introductio in historiam et rem slavorum imprimis sacra*, Altonaviae, 1729, p. (X), nr. IV, afirmînd că *Systema religionis Muhamedanae, quo à Serenissimus Moldaviae Princeps Demetrius Cantemirius, summa fide ac diligentia a se conscriptum, ante aliquot annos Petropoli divulgavit, eruditum quorundam hortatu ex Slavonico-Ruthena lingua translatum, variisque observatis auctum, praemissa praefatione de iis, qui ad hanc memoriam nostram Turcarum religionem literis consignarunt, scriptoribus*. Kohl trimite la nota h și la o recenzie a sa din „Acta eruditorum” din Leipzig.

Sistemul lui Cantemir îi oferea lui Sofronie cea mai abundentă informație privitoare la islam. Deși nu putea ignora numele autorului, el nu-l menționează în traducerea sa, care a putut astfel să fie mult timp socotită drept o scriere originală²⁰⁵. Sofronie a adaptat textul lui Cantemir exigențelor lucrării sale, adresată cititorilor în limba bulgară a vremii. Așadar, el a tradus într-un stil simplu, a restructurat *Sistemul*, a adăugat unele pasaje, a omis multe pagini, a renunțat la împărțirea în șase cărți și a prefăcut unele subdiviziuni în capitole. După o predoslovie care reia ideile din prefețele lui Cantemir, cele 128 de capitole ale versiunii bulgare reproduc cărțile și capitolele *Sistemului* în ordinea următoare: I 2,6—10, 12; II 2,4—5; IV 1,4—12, 14, 16; III 5—10, 17—21; I 11; II 1, 3, 6; III 1, 3; IV 2—3, 13, 15; V 1—14; VI 1; V 15; VI 1—27, 30—34. Intervențiile lui Sofronie par logice: *Apocalipsul muhamedan* (cartea a III-a) trebuia înfățișat după *Zidirea lumii* din cartea a IV-a. Cantemir urma norme obișnuite autorilor islamului. Eshatologia musulmană este imediat asociată Profetului și misiunii lui. Cărturarul bulgar nu putea, firește, să surprindă economia islamică a cărții lui Cantemir.

Subdiviziunile unor capitole (V 11 și 12; VI 1—3, 6, 14, 18, 27, 32) devin capitole separate. Sofronie adaugă două texte despre originea arabilor (I, 2) și despre dragostea dintre o tinăra rusoaică și un prizonier turc (VI, 4). El înlătură tot ce i se pare balast retoric sau detaliu nesemnificativ, căutând să simplifice cursul expunerii, omite pasajele licențioase și, curios, caută să extindă criticile aduse *Coranului* la *Talmud*, carte pe bună dreptate ignorată în *Sistem*. Construcțiile și expresiile savante rămân, adesea, neînțelese traducătorului. Realizată cu mijloace explicabil inferioare originalului cantemirian, versiunea bulgară a *Sistemului* păstrează o deosebită valoare ca fapt de cultură: „una dintre cele mai vechi scrieri de literatură cultă tradusă în limba bulgară modernă, la începutul acestei literaturi“, cum a apreciat-o P. P. Panaitescu²⁰⁶, și, putem adăuga, cea dintâi lucrare bulgară de orientalistă, ea vădește interesul unei culturi balcanice pentru *Sistemul* lui Cantemir, interes nemanifestat în țara unde fusese publicată cartea.

5. *Curanus* copiat pentru Academia Română

Între instrucțiunile primite de Grigore Tocilescu pentru misiunea sa în Rusia era și copierea oricăror opere în limba latină ale lui Dimitrie Cantemir. Atenția învățatului a fost îndreptată asupra celor mai cunoscute atunci, *Descrierea Moldovei* și *Istoria Imperiului Otoman*, ale căror transcrieri integrale le-a adus la București. În ce privește manuscrisul *Curanus*, care cuprindea, cum am văzut, ambele forme — scurtă și dezvoltată — ale *Sistemului*, Tocilescu n-a reușit să copieze decât primele 36 de file (mai precis până la 37^r sus: *Despre Araf*); aspectul copiei arată că ea a fost întreruptă de întoarcerea precipitată în țară a cercetătorului, căruia Academia i-a refuzat subsidiile necesare continuării misiunii sale.

Această copie (ms. lat. 76 al Bibliotecii Academiei Române, f. 41—100^r) a fost, evident, făcută de un funcționar al Arhivei Ministerului rus al Afacerilor Străine, din însărcinarea lui Tocilescu. Copistul avea o scriere limpede, dar nu a putut învinge dificultățile transcrierii, care păcătuiește sub mai multe raporturi. Paginația originalului nu e notată pe copie, numerotată, curios, pe colițe de 4 pagini (așadar 30 de colițe = 120 de pagini). Copistul întâmpină neclarități pe care le corectează parțial la colajonare (ms. lat. cit., p. 46, 47, 47^r, 59^v etc.); rămân însă erori,

²⁰⁵ V. despre traducerea bulgară a *Sistemului*: A. I. Sobolevskii, *Неизвестные труды Софрония Врачанского*, în *Известия Отделения русского языка и словесности Имп. Акад. наук*, 13, 1908, kn. 1, p. 91—94, și A. I. Iațimirskij, *Мелкие тексты и заметки по старинной южно-славянской литературе*, kn. 2, p. 109—110, *ibid.*, 21, 1916, p. 115; N. Ošerkov, *Автобиографията на Софроний Врачански*, Sofia, 1914; V. St. Kiselkov, *Софроний Врачански, живот и творчество*, Sofia, 1963, p. 69—81, 116; Virgil Cândea, *La diffusion de l'oeuvre de Dimitrie Cantemir en Europe du Sud-est et au Proche-Orient*, în „Revue des études sud-est européennes“, 10, 1972, nr. 2, p. 350—351. Comparația între originalul *Sistemului* și traducerea lui Sofronie au făcut-o T. N. Kopreeva, *Неизвестный источник жития Софрония*, în *Труды отдела древнерусской литературы*, 23, 1968, p. 309—341, și Anca Irina Ionescu, *Considerations sur la traduction du Livre sur le Système de la Religion des Musulmans de Cantemir par Sofronie Vračanski*, în „Revue des études sud-est européennes“, 15, 1977, nr. 1, p. 101—112. În cele ce urmează ne-am condus după rezultatele acestor articole.

²⁰⁶ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 219. Meritul lui Sofronie Vračanski de a fi tratat despre islam la începuturile literaturii bulgare moderne nu include însă și „toleranța caracteristică Luminilor“, cum afirmă Emil Georgiev, după care „Sofronie se depărtează de tradiția medievală, care așeza pe creștini mai presus decât pe ceilalți“ (*История на българската литература, II, Литература на възраждане*, Sofia, 1966, p. 71). Fidel religiei sale, Sofronie nu putea fi decât intolerant față de islam. Lucrarea lui, care voia să demonstreze superioritatea creștinismului, vădește un cărturar angajat, în nici un caz un iluminist.

ca *Muhamed* — cu un singur *m* — la p. 51 etc.; el nu copiază cuvintele în caractere arabe, iar nedumeririle le marchează cu semn de întrebare (f. 52); lasă locuri albe (f. 52–52^v, 94); se străduiește să introducă în text adaosurile marginale, dar uneori (f. 57–71) nu reușește să le afle locul, așadar se mulțumește să le copieze pe o coloană paralelă.

6. Traduceri românești parțiale

După această copie, așadar reproducându-i defectele, a făcut traducerea sa din 1927 (*Despre Coran*) prof. Ioan Georgescu din Constanța²⁰⁷, cu o sumară *Introducere* în care, după câteva date despre islam și referiri la autorii români care au cunoscut sau au ignorat *Sistemul*, afirmă, în mod evident eronat, că forma scurtă „e o lucrare cu totul independentă și are, în mare parte, alt caracter decât cea apărută în rusește la 1722”²⁰⁸. Cu toată imperfecțiunea ei, această traducere a împlinit timp de o jumătate de secol, în cultura românească, funcția de a înfățișa cititorilor de la noi schița inițială a cărții lui Cantemir despre civilizația islamică²⁰⁹.

Proiectele sau încercările de traducere integrală a operei în forma ei desăvârșită nu au lipsit și, după inițiativa din 1838 a lui Costache Negruzzi — nerealizată —, trebuie să amintim încercarea Elenei G. Zane: cunoscuta cercetătoare și editoare a scrierilor lui N. Bălcescu se angajase acum trei decenii în această atitudine de dificilă muncă, pe care, negreșit, considerăm că era cea mai în măsură să o ducă în chip fericit la capăt, cunoscându-i acrimia, sensibilitatea pentru vechea noastră literatură și desăvârșita cunoaștere a limbii ruse. Alte lucrări — mai necesare în programul de atunci al valorificării moștenirii literare românești — au curmat acest efort înainte de împlinirea lui.

Dintre versiunile românești fragmentare din *Sistem*, necesare redactării unor lucrări de diplomă cu teme de orientalistă, cităm, deocamdată, traducerea (de Rodica Iosu) a pasajelor privind folclorul turcesc, citate în teza sa de Liliana Botez în 1968²¹⁰.

Tricentenarul nașterii lui Dimitrie Cantemir a prilejuit, de asemenea, publicarea câtorva fragmente traduse din *Sistem*²¹¹.

VII. SISTEMUL ÎN ISTORIA STUDIILOR ORIENTALE

O judecată imparțială asupra *Sistemului religiei muhammedane* trebuie să situeze această operă în trei cîmpuri ale orientalismului european: cel occidental, cel răsăritean și cel românesc.

Arabisticii apuseni *Sistemul* îi aduce puține informații inedite la data alcătuirii lui, informații care ar putea fi izolate prin compulsarea atentă a cărții cu lucrările lui Rycart și Marracci. Elemente noi, de pildă, sînt observațiile personale ale lui Cantemir — semnalate mai sus, apoi oracolele criptice privitoare la sfîrșitul lumii, extrase din *Esrâr-i cefr-i rûmûz* sau folosirea „catehismului” *Risâle-i Birgevi*.

Dacă prin Edward Pococke, L. Marracci, B. d’Herbelot, Europa cultivată dispunea, la începutul secolului al XVIII-lea, de o informație abundentă despre islam, concepția ei cu privire

²⁰⁷ V. mai sus, p. V.

²⁰⁸ Principele Dimitrie Cantemir, *Despre Coran*, trad. I. Georgescu, Cernăuți, 1927, p. 9 (extras din „Analele Dobrogei”, 7, 1927, p. 67–121); cf. și p. 10–11; I. Georgescu remarcă defectele copiei după care a tradus, subliniind „neglijența condamnată cu care s-au făcut lucrări de o importanță așa de mare” (p. 11), așadar recunoaște că „în asemenea condițiuni, firește, nu avem pretenție de a înfățișa cu toată exactitatea tratatul *Despre Coran* al principelui D. Cantemir” (*ibidem*).

²⁰⁹ Al. Busuioceanu, *Studii noi asupra lui Dimitrie Cantemir*, în „Curentul”, 1, 1928, 14 ianuarie, p. 2, prezenta publicului larg această traducere neașteptată adresată de fapt unui cerc restrîns de specialiști. De observat însă că nici studiul din 1923 al lui Ștefan Ciobanu (citât mai sus), nici traducerea lui Ioan Georgescu nu au înlăturat confuziile pe care unii cercetători continuau să le facă între *Sistemul*, *Despre Coran* și traducerea *Coranului* de P. Postnikov din 1716. V., de exemplu, G. Pascu, *Viața și operele lui Dimitrie Cantemir*, București, 1924, p. 96–97, și Dan Simonescu, *Activitatea lui Dimitrie Cantemir în Rusia*, în „Cercetări istorice”, 19, 1946, p. 14.

²¹⁰ Liliana Botez, *Elemente de folclor turcesc în lucrările de orientalistă ale lui Dimitrie Cantemir*. Conducător științific: lector Mamut Enver, București, 1968, 40 p. (Universitatea București, Facultatea de Limbi Romane, Clasice și Orientale). O traducere integrală a *Sistemului* (de către prof. Al. Severin) proiectase în 1960 Secția de studii orientale a Societății de Studii Istorice și Filologice din R. S. România (M. Guboglu, *Dimitrie Cantemir — orientaliste*, în „Studia et acta orientalia”, 3, 1960, p. 156, nota 3).

²¹¹ Virgil Cândea, *Dimitrie Cantemir, Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, în „Lucafărul”, 16 (1973), nr. 21, 26 mai, p. 3; același, *Dimitrie Cantemir despre literele și artele islamului*, în „Manuscriptum”, 4, 1973, nr. 4 (13), p. 6–17.

la această civilizație putea profita de viziunea personală a cărturarului român care, spre deosebire de confracții săi apuseni, avea avantajul de a fi cercetat și trăit în lumea musulmană nu numai în răstimpul relativ scurt îngăduit de o călătorie, o misiune, o ambasadă, ci întreagă tinerețea sa, mai bine de două decenii. În cartea lui Cantemir învățații apuseni erau așadar confrunțați, dincolo de informații deja cunoscute, cu judecăți noi, obiective, cele pe care le-am semnalat în legătură cu atitudinea lui Cantemir față de islam ²¹².

Între confracții săi orientaliști din Europa secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, Principele se distinge tocmai prin autenticitate și atitudine. *Biblioteca orientală* a lui d'Herbelot este, negreșit, o mină de informații asupra islamului incomparabil mai bogată decât *Sistemul*, dar cite inexactități și naivități a adunat în opera sa cărturarul francez care n-a călătorit niciodată în Orient! Capucinel Raphael du Mans a dat, prin raportul său către Colbert, *Estat de la Perse en 1660*, o imagine amplă și nuanțată a unei părți însemnate din lumea musulmană, dar, după cum s-a observat, „atitudinea lui față de tot ce vedea în Persia era fătîș negativă” ²¹³. Cantemir nu se convertise la islam, dimpotrivă, în toată opera sa își afirmă sentimentele creștine, dar ce diferență de atitudine față de civilizația musulmană! Cărturarul român are în judecățile sale poziția adversarului loial: el nu împărtășește convingerile doctrinare ale musulmanilor și știe că, întemeiat pe o îndelungată experiență, le poate denunța cu autoritate scăderile, dar nu se sfiește să laude tot ce i se pare valoros în civilizația islamului. Învățații europeni contemporani lui Cantemir studiau această civilizație preocupăți, cum s-a observat ²¹⁴, „de contrastul între succesele civilizației europene și caracterul înapoiat al Orientului. Pentru prima oară se pune problema de a ști care este rațiunea acestui fenomen”. Principele, care făcea parte din Europa Orientală, așadar dintr-o lume de îndelungată simbioză cu islamul otoman, este sensibil la decadența militară sau instituțională a Porții, dar nu subscrie la teza superiorității culturale occidentale. Prin Cantemir islamul a avut pentru prima oară în epoca modernă un cercetător și un judecător european și creștin din lăuntrul lui. Acesta ni se pare a fi motivul pentru care orientaliștii de azi trebuie să revină asupra *Sistemului*, carte care ocupă un loc aparte în istoria arabisticii europene.

A doua întrebare privește modul în care învățații ruși au privit această carte, scrisă și publicată în zona lor de cultură. Ce aducea nou *Sistemul religiei muhammedane* în cunoștințele rusești despre islam din epoca lui Petru cel Mare?

Opera lui Cantemir reprezintă pentru orice cercetător obiectiv punctul de plecare al arabisticii științifice în Rusia și este curios faptul că, după cum vom vedea, istoricii ruși ai acestei discipline nu au subliniat cum se cuvine meritele principelui român.

Literatura rusă despre islam din secolele XIV—XVII a fost relativ săracă: unele mențiuni în letopisește referitoare în special la turci, relații de călătorie în Orient ca acelea ale lui Afanasij Nikitin (1466—1472), Trifon Korobeinikov (1583), Fedor Afanasiev, fiul lui Kotov (1623—1624), descrieri de instituții și credințe musulmane, majoritatea traduse (Simeon Poloțkij în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, după *Speculum historiale* al lui Vincent de Beauvais, sau *Descrierea curții turcești* a polonezului Szimon Starovolski, tradusă în rusește în 1646). Cea dintâi lucrare despre doctrina coranică în literatura rusă a fost tot o tălmăcire după un autor cunoscut și scrisului vechi românesc — Ioanichie Galeatovski, rectorul Academiei Movilene din Kiev. Este vorba de lucrarea polemică *Alcoranul lui Mahomet nimicit de Kohenet* (așadar *Coranul* combătut cu *Psaltirea*). *Istoria scitică* (turcească) a lui Andrei Lizov (1692) cuprindea și două capitole despre religia mahomedană ²¹⁵.

În programul de dezvoltare culturală al lui Petru cel Mare cunoașterea Orientului ocupa un loc de prim ordin. Inițiativele țarului, îndrăznețe și de larg orizont, erau strîns legate de programul expansiunii teritoriale a Rusiei. Astfel, „ucazul din 18 iunie 1700, care este crono-

²¹² V. supra, p. XIX—XXV.

²¹³ V.-V. Barthold, *La découverte de l'Asie. Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, trad. par B. Nikitine, Paris, 1947, p. 137.

²¹⁴ *Ibidem*, p. 138. Trebuie menționat că absența *Sistemului* din literatura orientalistă europeană a secolului al XVIII-lea s-a datorat exclusiv lipsei unei ediții într-o limbă accesibilă specialiștilor. Cărturarii germani au depus strădanii notabile în acest sens: a se vedea corespondența dintre Daniel Ernst Jablonski și Huyssen privind o traducere germană, intenția lui J. L. Frisch de a o efectua, ca și proiectul lui J. P. Kohl de a traduce *Sistemul* din rusă în latină (sic! W. Bahner, *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir, cit.*, p. 16). Membrii Academiei de Științe din Berlin au omagiat personalitatea și opera colegului lor român din 1714 printr-o ședință plenară, la 25 octombrie 1973, una din cele mai calde manifestări în memoria lui Cantemir, înscris, cu prilejul tricontenarului nașterii sale, în Calendarul mondial al aniversărilor UNESCO. Cele nouă comunicări prezentate în amintita ședință sînt publicate în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der D.D.R.*, 1973, nr. 13.

²¹⁵ N. A. Smirnov, *Очерки истории изучения ислама в СССР*, Moscova, 1954, p. 15—25.

logic cea dintâi măsură a guvernului rus privind introducerea predării limbilor orientale în Rusia”²¹⁶, porunca ca „doi-trei călugări învățați și nu prea bătrâni” să meargă în Extremul Orient pentru a învăța limbile și scrisurile chineze și mongole. Un alt ucuz, din 16 aprilie 1702, hotărâ ca japonezul Denbei, naufragiat în Kamciatka și luat prizonier de cazacii lui Vladimir Atlasov, să fie adus în Rusia „ca să învețe patru sau cinci tineri în limba și scrierea japoneză”. Aceeași datorie a avut-o în 1714 Sanima, un alt naufragiat japonez adus la Petesburg ca să dea informații despre țara lui²¹⁷. Precupărilor sale pentru cartografia Asiei centrale și în special a mărilor Caspică și Aral, care au permis lui Delisle să alcătuiască celebra sa hartă din 1723, le-a datorat Petru cel Mare obținerea diplomei de membru al Academiei de Științe din Paris. Țarul avea proiecte mari: întemeia pe informațiile unui turcmen, Khodja Nefes, care povestise în 1713, la Astrahan, că Amu-Daria se vărsa mai înainte în Marea Caspică și că numai de curând khivinii îi mutaseră cursul spre Aral (de frica rușilor), Petru năzuia să readucă fluviul în matca lui, obținând astfel acces nu numai spre India, dar și către legendarul „Etketi”, un Eldorado al acelor vremuri a cărui faimă ascundea de fapt minele de aur din Yarkend, în Turkestan. De aci expedițiile transcaspiene din 1714—1717 ale prințului Alexandru Bekovici-Cerkasskij (Devlet Ghirey), un cerchez convertit, în slujba lui Petru, și ale colonelului secund Ivan Buchholz. De succes inegal, aceste expediții au favorizat însă recoltarea unei bogate documentații despre triburile turce din Asia Centrală, hanatul Khiva și bazinele mărilor Caspică și Aral²¹⁸, valorificată în lucrările unor germani și suedezi, foști prizonieri, ca Strahlenberg, care-l însoțiseră pe Bekovici. În 1717 a avut loc ambasada în Bukhara, prin Caucaz și Persia, a lui Florio Beneveni, secretar al Secției Orientale a Departamentului Solilor (Posolskij prikaz, unde lucrase ani de-a rândul Nicolae Milescu). Tot atunci, trei hani kirghizi — Tiavka, Kaip și Abū'l-Khair — se declarau supușii lui Petru. Cu un an înainte, Petru Postnikov, doctor al Universității din Padova, traducea *Coranul* în rusă²¹⁹, după versiunea franceză a lui A. Du Rier (1647), iar ambasadorul țarului în Persia, Artemii Volinskij, lua cu sine cinci tineri „pentru învățarea limbilor turcă, arabă și persană”²²⁰. „Cabinetul de rarități” al lui Petru — care va deveni în 1818 Muzeul asiatic din Sankt-Peterburg — se îmbogățea cu manuscrise, monede și alte monumente ale culturii islamice și orientale în general.

În acest climat de interes pentru tradițiile și realitățile islamului a fost scris *Sistemul*. Autorul cărții nu era singurul expert în islamologie din Rusia lui Petru cel Mare; țarul acorda, dimpotrivă, cum am arătat, atenția și protecția lui mai multor învățați — de inegală valoare — gata să-i furnizeze informații despre lumea orientală. Chiar în timpul campaniei din Caucaz, țarul și-a însărcinat interpretii să copieze inscripțiile tătare și armenae aflate în ruinele orașului Bulgar. La fel, tălmăciul său tătar Ijbulatov a alcătuit, la Reșt, după un manuscris persan pierdut apoi, versiunea rusă a istoriei Derbentului (*Derbend-nâme*). Dar numai Cantemir i-a putut înfățișa lui Petru o lucrare fundamentală despre islam, și numai el a avut șansa — datorată excelentelor relații cu țarul în 1721—1722, când se profila eventualitatea unei înrudiri, prin principesa Maria și așteptatul ei prunc imperial — de a înfățișa cercurilor învățate rusești o carte cuprinzătoare privind civilizația musulmană.

Autorul *Sistemului* cunoștea, firește, actualitatea unei lucrări care trebuia să înfățișeze, cum își propunea, doctrina, cultura, obiceiurile și instituțiile popoarelor musulmane și scota favoarea cu care țarul va întâmpina cartea. Dar, ca și *Istoria Imperiului Otoman*, *Sistemul* era adresat mai întâi cercurilor științifice ale Europei apusene, incomparabil mai largi și mai receptive decât cele rusești. Încă o dată este greu de acceptat afirmația (des repetată) că lucrarea a fost „scrisă din porunca lui Petru I”²²¹ în legătură cu proiectata campanie în Caucaz. Această campanie a fost numai prilejul versiunii ruse și al ediției ruse a lucrării, a cărei formă latină a putut fi astfel definitivată de Cantemir. De aceeași șansă nu au profitat celelalte scrieri ale învățatului român, care — în treacăt fie spus — n-au fost incluse prin traduceri și tipar culturii ruse promovate de Petru cel Mare²²².

²¹⁶ V.-V. Barthold, *op. cit.*, p. 226.

²¹⁷ *Ibidem*, p. 229.

²¹⁸ *Ibidem*, p. 235—237.

²¹⁹ V. mai sus, nota 45. Traducerea i-a fost mult timp atribuită lui Cantemir însuși.

²²⁰ N. A. Smirnov, *op. cit.*, p. 26.

²²¹ *Ibidem*, p. 27.

²²² Ni se pare semnificativ faptul că în afară de *Sistem* nici o altă scriere cantemiriană, chiar *Istoria Imperiului Otoman*, de o importanță care nu-i putea scăpa lui Petru, n-a intrat în programul de tipărituri poruncite de țar. Afirmația lui P. I. David, *Dimitrie Cantemir și urmașii săi în Rusia, exemplu de demnitate și patriotisme*, București, 1974 (extras din „Biserica Ortodoxă Română”, 92, 1974, nr. 7—8), p. 8, că *Sistemul* ar fi primit premiul „Corcana Țarului” (?), „cea mai înaltă distincție oferită pentru prima oară savantului Dimitrie Cantemir [...]”, premiul aproape egal cu ordinul « Sfântul Andrei » oferit de țar lui Constantin Brîncoveanu” nu are temei, iar referința la *История философии в СССР*, t. I, Moscova, 1968, p. 503, indică sursa erorii: confuzia între cuvintele *Coran* și *coroană*.

Cunoaștem soarta cercetărilor orientale ale lui Cantemir. Rezultatele investigațiilor sale din Caucaz au fost valorificate — sub semnătură proprie — de cărturarul german din Sankt-Peterburg Gottlieb Siegfried Bayer, apoi de geograful francez Joseph Nicolas Delisle²²³, căzind în deplină uitare pînă la publicarea lor în ediția Academiei Române²²⁴.

Cît privește *Sistemul* — criticat în Rusia chiar la apariție de un adversar al lui Cantemir²²⁵ —, el a fost prezentat relativ repede cercurilor științifice europene de Johann Peter Kohl, profesor la Academia de Științe din Sankt-Peterburg, în lucrarea sa *Introductio in historiam et rem slavorum imprimis sacra*, Altonaviae, 1729, p. VI și 20. După Kohl, cartea lui Cantemir a fost menționată în secolul al XVIII-lea și de alți autori: Johann Albert Fabricius, *Salutaris lux Evangelii*, Hamburgi, 1731, p. 495—497; Alexius Horányi, *Memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, pars II, Viennae, 1776, p. 283; Paullus Walaszky, *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initii regni ad nostra usque tempora delineatus*, Posonii et Lipsiae, 1785, p. 234 (și în editio altera auctior et emendatior, Budae, 1808, p. 340—341), între scrierile altor învățați din țările române. De fapt, Fabricius, în cartea căruia, arăta Walaszky, *Sistemul* ar fi fost pe larg (*fuse*) descris, dă numai (tot după Kohl), sumarul lucrării tradus în latină. La rîndul lui, Horányi se mulțumește să citeze, între alte scrieri cantemiriene, *Religio Mahometana*. Nici unul dintre autorii amintiți nu cunoscuseră mai mult decît titlul, cel mult sumarul *Sistemului*. Interesul pentru Cantemir (ca și pentru Nicolae Mavrocordat sau Ioan Comnen) al lui Horányi și Walaszky nu era științific, ci politic: pretenția iluzorie de a include între valorile culturii maghiare operele unor cărturari din țările române revendicate de „regatul Sfîntului Ștefan”²²⁶.

Cartea a fost evocată, cum ne așteptam, în studiile privitoare la epoca lui Petru cel Mare²²⁷. În 1855 ea era considerată deja drept o tipăritură rară, justificînd semnalarea, ca atare, într-o revistă de cultură²²⁸. Dar dacă subiectul ei exotic n-a ispitit prea tare pe istoricii culturii ruse a veacului al XVIII-lea, s-ar fi convenit ca orientaliștii să acorde atenția necesară acestei cărți, care inaugura, cum am văzut, arabistica rusească. Nu cunoaștem nici un studiu al vreunui specialist rus sau sovietic asupra *Sistemului* lui Cantemir. V.-V. Barthold, care în lucrarea sa fundamentală *Istoria studierii Orientului în Europa și Rusia*²²⁹ consacră un întreg capitol interesului lui Petru cel Mare pentru lumea musulmană, nici nu amintește *Sistemul*. Acad. I. I. Kracikovskij, în *Studii privind istoria arabisticii ruse*, menționează cartea, scrisă „probabil” din inițiativa lui Petru cel Mare²³⁰. Reputatul islamolog atribuia erudiția lui Cantemir și cunoașterea limbilor orientale studiilor făcute în Moldova și la Constantinopol. Kracikovskij re-

²²³ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 221—226; Paul Cernovodeanu, *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în „Revue des études sud-est européennes”, 11, 1973, p. 654—656.

²²⁴ *Operele principelui Demetrii Cantemir*, t. VII, București, 1883: *Collectanea orientalia*.

²²⁵ În același an 1722 a fost publicată la Sankt-Peterburg (tot „din porunca [...] lui Petru cel Mare”), sub titlul *Книга историография початия имени славы и разширения народа славянского*, traducerea cărții lui Mauro Orbini Rausco, abbat Melitense, *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente ditti schiavoni historia*, Pesaro, 1601, lucrare plină de erori (autorul menționează, între altele, luptele slavilor în... Africa!). Traducătorul, Slava Vladislavovici Raguzinski, neguțător dalmat intrat încă din 1703 în slujba Rusiei, mai întîi ca expert în probleme otomane, apoi ca diplomat, nu văzuse, firește, cu cchi buni venirea lui Cantemir, superior lui prin rang, învățătură și autoritate. Afirmațiile din prefața traducerii (nescmnată) că lucrarea lui Orbini nu ar cuprinde „fabule esopice, nici povești mahmedane, nici alte asemenea ficțiuni (романы)” sînt încercările lui Șava de a diminua valcarea *Sistemului* (cf. P. Pekarskij, *op. cit.*, t. I, p. 254; t. II, p. 575—576; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 219). La rîndul său Cantemir îl va ataca atît în *Sistemul*, cît și în *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor* (v. Comentarii, nr. 1261).

²²⁶ Aceasta explică și prezența operelor lui Dimitrie Cantemir în A. Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, București, 1931, nr. 341, 391, 405, 455, 537; vol. II, nr. 1173, 1328 (la fel Nicolae Mavrocordat, *ibid.*, vol. I, nr. 310), care n-au, evident, nici un lcc în relațiile culturale româno-maghiare. V. și Grigore Ploieșteanu, *Dimitrie Cantemir, eccl. sferci și personalități sale la maghiari*, în „Vatra”, 13, 1983, nr. 3 (144), martie 20, p. 14.

²²⁷ P. Pekarskij, *Наука и литература в России при Петре Великом*, t. I, p. 254—255; t. II, p. 529, 567—570, 581—585.

²²⁸ [F. Zaitsev], *Редкая книга в библиотеке Трубчевского уездного училища*, în „Журнал Министерства народного просвещения”, 1855, август, Указатель, p. 61—63.

²²⁹ V. mai sus, nota 213. La rîndul său, Raymond Schwab, *La Renaissance Orientale*, Paris, 1950, p. 184—186, pare să ignore că preocupările pentru orientalism în Rusia datau dinaintea Ecaterinei a II-a și, firește, nu-l menționează pe Cantemir alături de alți islamologi ai secolului al XVIII-lea.

²³⁰ I. I. Kracikovskij, *Очерки по истории русской арабистики*, Moscova—Leningrad, 1950, p. 42—43; idem, *Избранные сочинения*, t. V, Moscova—Leningrad, 1958, p. 33—34.

marcă noutatea atitudinii lui Cantemir față de islam, în contrast cu vechea literatură de basme tendențioase antimusulmane din literatura polemică bizantină sau cea polono-rusă a secolului al XVI-lea, deși, consideră el, Cantemir nu s-a putut sustrage complet influenței acestei literaturi. Kracikovskij nu pare să fi întârziat prea mult asupra *Sistemului* (este sigur că erudiția și pasiunea sa arăstică i-ar fi îngăduit observații mult mai numeroase și mai profunde asupra cărții), dar el a formulat în știința sovietică cele dintii judecăți pertinente asupra acestei opere a lui Cantemir. În *Studii de istorie asupra cercetării islamului în U.R.S.S.*²³¹, N. A. Smirnov descrie sumar *Sistemul*, cu observația că, „trecind cu vederea expunerea elementară și spiritul intolerant, prin autenticitatea informațiilor pe care le cuprinde și corectitudinea interpretării faptelor [cartea] nu e mai prejos decât lucrările occidentale despre islam din vremea ei”²³².

Sistemul a pătruns relativ târziu în cultura românească. Costache Negruzzi cunoștea cartea, de vreme ce își propunea să o traducă din rusește — cum arătam la începutul acestui studiu, în ediția de *Opere* ale principelui Cantemir proiectată împreună cu Mihail Kogălniceanu. B. P. Hasdeu, care, după cum s-a văzut mai sus, avea un exemplar din *Sistem*, astăzi în Biblioteca Academiei, cita lucrarea în studiul său *Istoria toleranței religioase în România*²³³, și anume în legătură cu faptul că orice loc curat sau curățat poate sluji la practicile religioase ale unui adevărat musulman, la fel ca un templu²³⁴. Este evident că Hasdeu citise cu atenție lucrarea lui Cantemir.

Ovid Densusianu, publicind scrisoarea din 1714 a lui Cantemir către un academician din Berlin²³⁵, a introdus în istoria noastră literară informații genuine privind intenția principelui de a scrie o carte despre civilizația islamică.

Sintezele sau manualele de istorie a literaturii române abia menționează *Sistemul*, chiar după ce studiul lui Șt. Ciobanu puse în circulație informații despre această operă²³⁶.

Bibliografia românească veche conferă, cum ne așteptam, locul cuvenit *Sistemului*, din care sînt traduse amîndouă prefetele principelui (către Petru cel Mare și către cititor) și sînt reproduse *Oda* lui Lopatinski și *Lauda* lui Vișniovski²³⁷.

Dar abia comemorarea a 250 de ani de la nașterea lui Cantemir, în 1923, și atenția acordată acestui eveniment de Academia Română au prilejuit publicarea celui dintii studiu mai întins asupra *Sistemului* în literatura noastră științifică. El era datorat învățatului Ștefan Ciobanu, care, în ședința din 11 iunie 1924, în cuprinsul unei substanțiale comunicări despre *Dimitrie Cantemir în Rusia*, a dat cel dintii rezumat, însoțit de informațiile necesare asupra genezei acestei scrieri cantemiriene²³⁸.

Un loc însemnat a făcut apoi *Sistemului* I. Minea, în lucrarea sa *Dimitrie Cantemir — omul, scriitorul, domnitorul*²³⁹, în 1926. Un an mai târziu, prof. Ioan Georgescu publica traducerea cunoscută a *Coranului*. Timp de trei decenii, istoriografia noastră literară s-a hrănit din bibliografia citată mai sus.

În 1958 P. P. Panaitescu a reluat aceste informații în monografia sa despre Dimitrie Cantemir, recapitulînd esențialul, înfățișînd și răspîndirea sud-est europeană a operei²⁴⁰. Dan Bădărău în *Filozofia lui Dimitrie Cantemir* abia menționează scrierea²⁴¹, pierzînd astfel șansa de a defini atitudinea principelui față de cugetarea orientală. Nici în valoroasele studii ale lui Petru Vaida²⁴² *Sistemul* nu este folosit pentru ceea ce reprezintă această scriere ca întîi contact

²³¹ V. mai sus, nota 215.

²³² *Op. cit.*, p. 27.

²³³ Ed. a 2-a, revăzută și adausă, București, 1868, p. 57. Vezi, însă și mai sus, nota 202.

²³⁴ *Cp. Sistemul*, p. 157, 216.

²³⁵ V. mai sus, nota 11.

²³⁶ V. de exemplu, N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, București, 1901, p. 402 (autorul credea că *Sistemul* ar fi „traducerea latină comentată a *Coranului*”); Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, p. 175; Al. Piru, *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. 3-a, București, 1970, p. 358—359 (dar Cantemir nu vorbește nicăieri de apocatastază, doctrină origenistă respinsă de Biserica ortodoxă, pe care nu avem dovezi că Principele o împărtășea); G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1969, p. 256 (simplă mențiune) etc.

²³⁷ I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, vol. II, București, 1910, p. 4—19, nr. 180.

²³⁸ V. mai sus, nota 3 și rezumatul lui N. Iorga, *O suferință de cărturar român între străini: Dimitrie Cantemir în Rusia*, în „Revista istorică”, 11, 1925, nr. 7—9, p. 137—147; cf. și Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, IV, București, 1945—1946, p. 202—215 (curs litografiat).

²³⁹ Iași, 1926, p. 285—296.

²⁴⁰ *Op. cit.*, p. 212—219; v. de asemenea articolele lui M. Guboglu și Yves Goldenberg, citate mai sus, notele 5 și 119.

²⁴¹ București, 1964, p. 102—103.

²⁴² Ne referim la lucrările lui P. Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, 1972, p. 134, și *Dimitrie Cantemir*, în *Istoria filozofiei românești*, București, vol. I, 1972, p. 58—102.

al gândirii românești cu spiritualitatea islamică. Regretabile, aceste întâlniri ratate între cei mai harnici cercetători ai lui Cantemir din ultimii ani și mesajul oriental al creației învățatului român se explică tocmai prin dificultatea comunicării *Sistemului* în versiunea românească, publicată atât de tirziu ²⁴³.

Apariția traducerii integrale (București, Editura Minerva, 1977) a fost salutăată prin cîteva recenzii ²⁴⁴ ale unor distinși specialiști în istoria culturii și a literaturii române (Șerban Cioculescu, George Zane, Alexandru Dușu, Carol Göllner, Alexandru Oprea). Cu o singură excepție (Rodica Pop), ea nu pare să fi atras atenția orientaliștilor ²⁴⁵.

Nu o dată, reprezentanți de seamă ai culturii românești s-au înscris pe orbita unor culturi străine cu opere de seamă înainte de a-și fi înfățișat scrierile celor de-acasă. Petru Cercel, Nicolaus Olahus, Nicolae Milescu fac parte din această categorie de înaintași ai noștri, convingși poate că afirmarea lor europeană reprezintă deopotrivă înălțarea pe o nouă treaptă a culturii patriei lor.

Adresîndu-și opera cercurilor învățate din Europa apuseană și din Rusia timpului său, Cantemir, care cunoștea atât de bine stadiul de atunci al literelor românești, și-a dat negreșit seama de locul deosebit pe care *Sistemul* îl ocupă în creația intelectuală românească. Întreruperea brutală a activității științifice și literare a principelui prin sfîrșitul său timpuriu l-a împiedicat să ducă pînă la capăt această operă prin redactarea tomului al II-lea, editarea formei latine, pentru cîrturarii Apusului și — probabil — tîlmăcirea ei în românește, pentru cei de acasă, așa cum intenționase — sau reușise — cu alte scrieri ale sale. Dar chiar incomplet, scris și editat în limbi străine, *Sistemul religiei muhammedane*, operă a unui cîrturar român, rămîne, alături de *Istoria Imperiului Otoman*, contribuția științifică de început a orientalisticii românești.

Ea este, astfel, și primul omagiu major pe care cultura românească, printr-un ilustru reprezentant al său, l-a adus cu simpatie și convingere civilizației islamice.

VIRGIL CÂNDEA

²⁴³ Este locul să explicăm absența *Sistemului* din lucrarea fundamentală în care ne-am fi așteptat în primul rînd s-o aflăm: Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol. I—II, București, 1900—1905. Învățatul nu ignorase această lucrare, pe care o citează în *Istoria filologiei române*, ed. 2-a, București, 1895, p. 44. Dar criteriul lui Șăineanu a fost analiza textelor vechi în limba română, ceea ce nu era cazul *Sistemului*, editat în limba rusă. Cea dintîi valorificare științifică a *Sistemului* — pentru studii de etnografie și folclor oriental — este studiul lui Adrian Fochi, *Dimitrie Cantemir, etnograf și publicist*, în „Revista de etnografie și folclor”, 9, 1964, nr. 1 și 2, p. 83—84, 95—96, 125, 130—132 și passim.

²⁴⁴ V. *Bibliografia*, p. 704. Mulțumim și pe această cale tuturor autorilor menționați pentru aprecierea acestei traduceri, semnalată drept un eveniment literar și care s-a bucurat de premiul Perpessicius pe anul 1977 acordat de Muzeul Literaturii Române.

²⁴⁵ Alexandru Piru, *Dimitrie Cantemir-orientalist*, în „Luceafărul”, 20(1977), nr. 27, p. 1 și 5, face o prezentare a scrierii Principelui, fără să se pronunțe asupra traduceri, studiului introductiv și comentariilor, deși le folosește pretutindeni în recenzie. O singură remarcă — și aceea inexactă — are autorul cu privire la comentariul nostru (nr. 1082) despre scepticism. Conceptul *ataraxiei* apare, desigur, și la Epicur, dar nu la el se referă Cantemir, ci — corect — la Pyrrhon, cel dintîi care profesează această atitudine filosofică (v. Léon Robin, *La pensée grecque*, Paris, 1923, p. 381; idem, *Pyrrhon et le scepticisme grec*, Paris, 1944, passim, și orice dicționar enciclopedic). Citînd aparatul traducerii recenzate, Al. Piru pare să nu fi înțeles că textul tradus de Ioan Georgescu (*Despre Coran*) nu este „originalul latin adus într-o copie defectuoasă din Rusia de Grigore Tocilescu”, ci doar o primă formă, scurtă, a *Sistemului*, și că Dimitrie Cantemir nu a folosit neapărat cartea lui Paul Rycart prin manuscrisul versiunii ruse a lui Tolstoi (este o simplă ipoteză formulată în *Comentarii*, nr. 1124), ci probabil chiar traducerea în italiană a lui C. Belli, Veneția, 1672. În sfîrșit, indiferență se spunea în greaca veche ἀδιαφορία, iar nu „adiaforon” (formă adjectivală), cum pretinde autorul recenziei.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

1. Versiunea rusă a *Sistemului*, forma ultimă și singura completă a operei, al cărei original latin este în mare parte pierdut, este republicată pentru prima dată în ediția de față, după aceea de la Sankt-Peterburg din 1722.

Deși imprimată cu caractere „civile”, așa-numitul „гражданский шрифт” introdus de Petru cel Mare în 1708 și marcând trecerea de la slovele chirilice bisericești la scrierea rusă modernă, ediția din 1722 rămâne tributară ortografiei caracteristice perioadei de tranziție din istoria scrisului și tiparului din Rusia.

În ediția de față a fost reprodus textul din 1722 potrivit normelor filologice actuale de editare a textelor vechi. Au fost păstrate așadar formele utilizate de Cantemir care corespund unor realități fonetice, morfologice, lexicale etc. diferite de cele ale limbii ruse literare actuale, dar au fost modernizate aspectele ținând strict de grafie. Astfel:

- s-a renunțat la literele grecești ξ, ψ, θ, care au fost redată prin grupurile consonantice *кс, пс* și, după caz, prin consoanele *м* sau *ф*;

- *ѣ* la sfârșitul cuvintelor (sau în interiorul lor, după prefixe) a fost eliminat atunci când marca duritatea consoanei, fiind păstrat sau introdus acolo unde este cerut de normele ortografice actuale; la fel s-a procedat în cazul literei *ѣ*;

- *ѣ* a fost redat prin *е*;

- *и, ѣ, і* au fost transcriși *и* sau *ѣ*, conform ortografiei actuale, în funcție de valoarea lor fonetică;

- s-a înlocuit forma de genitiv singular a adjectivelor cu desinența *-аго* prin forma actuală *-ого*;

- la pluralul adjectivelor s-a înlocuit desinența *-иѧ* cu *-ие*, păstrându-se însă formele *-иѧ, -аѧ, -ѧ* în cazul adjectivelor acordate cu substantive de genul neutru;

- s-a modernizat ortografia unor prefixe ca *иѣ-/иѣ-*; *ѣѣ-/ѣѣ-* etc.

S-au corectat tacit punctuația, împărțirea în paragrafe și erorile evidente de tipar.

Notațiile marginale ale ediției din 1722 au fost incluse la locul lor în text atunci când reprezentau titluri de subcapitole sau indicarea unor surse bibliografice (în acest din urmă caz între paranteze) și au fost transcrise ca note de subsol (marcate cu semnul *) atunci când reprezentau glosări ale unor termeni necunoscuți, de obicei neologici. Cifrele marginale reproduc paginația ediției din 1722. Pentru a distinge paginile celor cinci texte inițiale, notate în ediția rusă de fiecare dată cu numerotare nouă, dar toate cu cifre arabe, s-au adăugat indicii literali a, b, c, d (*Epistola dedicatorie Către Petru cel Mare* — a, *Oda* și *Lauda* către Cantemir — b, *Sumarul* — c și *Precuvîntarea* — d).

Parantezele drepte ale autorului, [], din textul ediției ruse din 1722 au fost transformate în paranteze rotunde, (), parantezele drepte, [], din ediția de față conținând adaosurile editorului. Citatele au fost date în ghilimele (în ediția din 1722 — cu majuscule, uneori între paranteze drepte).

Textele în limba persană (care au putut fi identificate) absente din versiunea rusă din cauza lipsei în tipografie a caracterelor corespunzătoare au fost stabilite de traducător și incluse în ambele versiuni între paranteze []; transliterarea lor poate fi găsită în *Note și comentarii*.

Au fost, de asemenea, completate între [] literele sau cuvintele arabe ori grecești citate de autor ca exemple, dar neculese în ediția 1722 (unde sînt lăsate spații albe).

2. Traducerea românească a *Sistemului* a fost făcută după versiunea rusă, care, potrivit argumentelor înfățișate în *Studiul introductiv*, trebuie acceptată drept formă definitivă a cărții. Manuscrisul latin autograf — în a doua sa formă, dezvoltată — a fost folosit într-o anumită măsură pentru limpezirea sensului unor pasaje și pentru identificarea unor nume proprii.

Ca și în textul rusesc, cifrele marginale reproduc paginația ediției din 1722, cele cinci texte inițiale fiind deosebite între ele prin indicii literali a, b, c, d (v. mai sus). Această paginație este indicată și în sumar, între paranteze.

Textele arabe absente în ediția din 1722 care au putut fi identificate au fost date între paranteze drepte.

În ceea ce privește redarea numelor proprii, a textelor și a termenilor din limbi orientale, am adoptat următoarele criterii:

a) Numele sau termenii care au forme românești acceptate au fost redate în aceste forme, așadar *Cairo*, nu *Elcair*, *Mecca*, nu *Mekka*, *șeic*, nu *șeih* etc. Am păstrat însă formele *Muhammed* și *Curan*, la care, cum arătăm în *Studiul introductiv*, Cantemir ținea în mod deosebit;

b) Numele, textele și cuvintele orientale au fost transliterate aidoma, cu excepția celor care cuprind slova *z*, transcrisă *g* sau *h*, după caz (așadar *зуча* = *gusl*, dar *зюд* = *Hud*, *задж* = *hadj*). Formele arabe, persane sau turcești corecte ale acestor nume și cuvinte, desfigurate adesea de pronunția sau transcrierea lui Cantemir sau de imperfecțiunile alfabetului chirilic, au fost restabilite în *Note și comentarii*. Pentru transliterarea textelor arabe am folosit *sistemul* Brockelmann, redat în tabelul de mai jos:

Litera arabă	Denumirea	Transliterarea	Litera arabă	Denumirea	Transliterarea
ا	alef	ʾ, ā	ح	ḥā	ḥ
ب	bā	b	ط	ṭā	ṭ
ت	tā	t	ظ	ẓā	ẓ
ث	thā	th	ع	ʿayn	ʿ
ج	djīm	dj	غ	ghayn	gh
ح	ḥā	ḥ	ف	fā	f
خ	khā	kh	ق	kāf	k
د	dāl	d	ك	kāf	k
ذ	dhāl	dh	ل	lām	l
ر	rā	r	م	mīm	m
ز	zayn	z	ن	nūn	n
س	sīn	s	ه	hā	h
ش	shīn	sh	و	waw	w
ص	ṣād	ṣ	ي	yā	y

c) Cuvintele grecești — scrise în versiunea rusă totdeauna cu caractere chirilice — au fost redate cu caractere grecești (așadar *хеп* = *χερ*, *ихнография* = *ἰχνογραφία*). Neologismelor de origine grecească, în care apar uneori litere grecești (*состума*, *аџуома*, *леџукоп*), li s-a dat echivalentul românesc corespunzător. Termenii reproduși inconsecvent (ca *Hieron*, p. 193, sau *Ieron*, p. 195) au fost redați în forma din text.

Notațiile marginale ale ediției ruse au fost tratate ca în textul rusesc (subtitlurile și trimiterile bibliografice în text, glosările în notele de subsol marcate prin *).

Adaosurile din parantezele drepte aparțin traducătorului.

3. Aparatul critic al ediției cuprinde:

Referințe în josul paginii, datorate traducătorului și marcate cu * (spre deosebire de 'glosele lui Cantemir, notate cu *). Ele stabilesc izvoarele (incomplet sau greșit citate în text, uneori omise de autor) sau reproduc, pentru comparație, unele citate. Locurile paralele din *Istoria Imperiului Otoman* nu sînt indicate decît atunci cînd autorul însuși declară că reproduce informații din această operă. În realitate, Cantemir își folosește mult mai des scrierea anterioară, după cum arătăm în *Studiul introductiv*.

Note și comentarii, cuprinzînd obișnuitele lămuriri privind izvoarele folosite de autor, ideile, numele, termenii, instituțiile sau evenimentele menționate în lucrare. N-am putut verifica citatele lui Cantemir din unele lucrări turcești ca *Esrar-i cefr-i rûmûz*, *Muhammediye*, *Risâla-i Birgevi*. N-am putut identifica unele lucrări ca *Shamshun-nâme* sau *Despre începuturile sarazinilor sau ale turcilor*, nici citatul — persan? — din încheierea epistolei dedicatorii, nici unele personaje legendare ca Evordî, Zozai sau Abidonda. Asupra acestor locuri din carte atragem în mod special atenția specialiștilor. Referința *EI* indică *Encyclopédie de l'Islam*, t. I—IV, Leyde — Paris, 1913—1934.

Indice-glosar de neologisme folosite de Cantemir (adaptate la sistemul flexionar al limbii ruse), alcătuit de editoarea textului rus, Anca Irina Ionescu.

Indice de nume. Alături de formele din text, am notat formele corecte, incluse în lista alfabetică, afară de cazurile în care se aflau în imediata vecinătate a atestărilor din text, ceea ce permite repede găsirea lor. Nu numai numele de persoane sau locuri, dar chiar cele de realități religioase (ordine de derviși, eretici etc.) au fost incluse în acest indice. Locurile, persoanele sau motivele legendare — dacă au intrat în onomastica islamică — vor fi găsite în același indice.

Indice cultural (un *index rerum* dezvoltat), care cuprinde principalele teme, subiecte, dar și ideile sau termenii interesînd istoria culturală a Europei de sud-est sau a lumii islamice. Alături de conceptele ca atare, am indexat aci numele lor în limbi orientale (de obicei în turcă), în formele date de Cantemir (cu forma corectă în paranteze).

Indice de autori și opere, care trimite la tot ce ni se pare a fi sursă a cărții, așadar nu numai la lucrările citate de Cantemir în text, dar și la acelea detectate de noi.

Toți indicii trimit la paginile ediției din 1722 (notate marginal în text).

Bibliografia cuprinde numai lucrările privitoare la *Sistem* — geneza, circulația sau valorificarea operei.

Ilustrația volumului o reproduce integral pe aceea din ediția 1722 (frontispiciul și unele desene din text), la care am adăugat o iconografie de epocă privind geneza cărții sau tematica ei (așadar, fotocopii după manuscrisul autograf, versiunea imprimată rusă, izvoare).

4. *A n e x a* cuprinde cele două texte în limba latină (*Oda* de Teofilact Lopatinski și *Lauda* de Ghedeon Vișniovski), care deschid ediția din 1722 și au o importanță deosebită pentru cunoașterea receptării operei la data apariției. Textul latin este îngrijit și tradus de Dan Slușanschi și este comentat de noi. Adaosurile editorului la comentarii sînt marcate prin „D.S.". Normele de editare sînt date la începutul anexei.

La soluționarea numeroaselor dificultăți întîmpinate în alcătuirea acestei cărți am beneficiat de o largă asistență din partea unor instituții sau persoane, cărora le-am adus cuvenitele mulțumiri în traducerea apărută la Editura Minerva în 1977. Dorim să adăugăm aici gratitudinea datorată celor ce ne-au ajutat la alcătuirea ediției de față: Ancăi Irina Ionescu, îngrijitoarea versiunii ruse, pentru utilele sugestii de emendație a traducerii românești; d-nei Șocufe Saidi, pentru concursul dat în ingrata operație de restabilire a textelor cu caractere arabe omise în ediția din 1722, operație pentru care ținem să reamintim cu recunoștință și ajutorul regretatului Aurel Decei.

Ilustrația volumului a fost realizată de Ionel Hozoc.

Tuturor le aducem și pe această cale viile noastre mulțumiri.

VIRGIL CÂNDEA

1. Dimitrie Cantemir. Gravură postumă din *The History of the growth and decay of the Ottoman empire*, translated by N. Tindal, part I, London, 1734.

2. Religia mahomedană. Alegorie de A.F. Zubov. Frontispiciu în *Sistemul sau înlocuirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722.

К Н И Г А
С Ы С Т И М А

И Л И

С О С Т О Я Н І Е
м у х а м м е д а н к і я р е л і г і и .

Н А П Е Ч А Т А С Я П О З Е Л Ъ Н І Е М Ъ Е Г О В Е Л І Ч Е С Т В А

П Е Т Р А — В Е Л І К А Г О

І м п е р а т о р а и с а м о д е р ж ц я в с е р о с с і й с к а г о .

в ъ т у п о г р а ф і и ц а р с т в у ю щ а г о
с а н к т ѣ п і т е р б у р х а .

Л Ы л я 1722 . Д е к ѣ б р я в ъ 22 д н я .

КНИГА СИСТИМА
ИЛИ
СОСТОЯНИЕ
МУХАММЕДАНСКИЯ РЕЛИГИИ

НАПЕЧАТАСЯ ПОВЕЛЕНИЕМ ЕГО ВЕЛИЧЕСТВА

ПЕТРА ВЕЛИКОГО
ИМПЕРАТОРА И САМОДЕРЖЦА ВСЕРОССИЙСКОГО

В ТИПОГРАФИИ ЦАРСТВУЮЩЕГО
САНКТПИТЕРБУРХА

Лета 1722, декабря в 22 день

SISTEMUL
SAU
ÎNTOCMIREA
RELIGIEI MUHAMMEDANE

S-A TIPĂRIT DIN PORUNCA MAIESTĂȚII SALE

PETRU CEL MARE

ÎMPĂRAT ȘI AUTOCRAT AL ÎNTREGII RUSII

ÎN TIPOGRAFIA ÎMPĂRĂTESCULUI
SANKTPITERBURH

În anul 1722, decembrie în ziua de 22

ПЕТРУ ВЕЛИКОМУ

священного российского государства, освященнейшему автократу, веры православныя всебодрственнейшему защитителю, императору благочестивейшему, преблагому отцу отечества, злодеяний прогонителю, добродетелей же и свободных наук и художеств насадителю, славенских народов вечныя славы начальнейшему автору, великому князю, победителю, падших восставителю, царства прибавителю и распространителю, ордина Святого Апостола Андреа основателю смотреливейшему и иных ординов кавалеру предостойнейшему, преображенского полка верховному хилиарху, обоего войска Марсу и архистратигу генеральнейшему, нашего века державнейшему Нептуну, на четырех морях российского флота, вицеадмиралу аглинского же, галанского и дацкого адмиралу избранному и протч., и протч., и протч., государю и повелителю своему всемилостивейшему и прекротчайшему

СЛОВОПРИНОШЕНИЕ

2a

Девятый уже переходит год, Императоров Благочествейший, от нелиже преизобильнейшая милости своя, особливою на мя издеваемою благостию, под сень Российского Орла прияти мене и покровительствовати благоволило Величество Ваше. Десятое лето уже начинается, от нелиже в сей православно-российской монархии благодтишную жизнь препровождаю. А еще без всякия, по чесому-либо хвалимыя показанныя от мене службы. / Ваше Величество своим единым, еже сродно себе имеет человеколюбием, подвижено, таковая и толика (во истину императорская) на мя излияло благодеяния, яко за сия ни равенство службы, ни повиновения соравнение или благодарствования приличное удобство и должное воздаяние во мне не токмо обрестися, но ниже словом изречено, паче же ниже мыслию объято быти может!

Сие же паче всех благополучнейшее быти рассуждаю, яко самое Вашего Величества присутственною конверсациею (аще и сие лет ест рещи) паче неже отческим люблением, елико убо с стороны Величества Вашего свободно и преизобилно; елико же с моей, служебнически, якоже подобает о благоговейно в сладость насыщаюся и во всякой тишине оным увеселяюся (свойственно бо есть Вашему Величеству не кичения, но добродетелей императорам приличных искати и на самых клятвою совещающихся крамолников и явных супоста-

preaAugustul¹ autocrator² al sfințitului Imperiu Rus, preaviteazul apărător al credinței ortodoxe, împăratul preaevlavios³, preabunul părinte al patriei⁴, prigonitorul faptelor rele, semănătorul virtuții, al științelor liberale și al artelor, primul autor al eternei glorii a popoarelor slave, marele cneaz⁵, biruitorul, ridicătorul celor căzuți, cel ce a mărit și întins imperiul, prevăzătorul întemeietor al ordinului Sfântului apostol Andrei⁶ și cavaler preavrednic al altor ordine, supremul hiliarh⁷ al regimentului Preobrajenski⁸, Marte al ambelor armate⁹ și arhistrateg generalisim, preaputernicul Neptun¹⁰ al secolului nostru viceamiral¹¹ al flotei ruse din cele patru mări¹², amiral de onoare al flotelor engleză, olandeză și daneză¹³ etc., etc., etc., domnul și poruncitorul său¹⁴ preamilostiv și preablînd

CUVÎNT DE ÎNCHINĂCIUNE

Trece, iată, al noulea an¹⁵, o, cel mai evlavios dintre împărați, de cînd Maiestatea voastră a binevoit cu preabogata sa milă, care se revarsă asupra mea cu deosebită bunătate, să mă primească sub acoperămîntul și scutul vulturului rusesc și să mă ocrotească. Începe acum al zecelea an de cînd petrec o viață în bună liniște în această monarhie ortodoxă. Și nu vreo slujbă a mea vrednică de laudă, / ci numai înăscuta iubire de oameni a îndemnat pe Maiestatea voastră să reverse asupra mea atîtea și asemenea binefaceri (cu adevărat împărătești), încît în fața lor nu s-ar putea afla nici serviciu echitabil, nici supunere comparabilă, nici mulțumire potrivită sau răsplătire cuvenită din partea mea, fiind cu neputință nu numai de găsit, nici prin cuvînt de rostit, dar mai ales cu neputință de gîndit.

Ceea ce socotesc drept cea mai mare fericire dintre toate este însăși atenția publică¹⁶ a Maiestății voastre și (dacă trebuie să mai spun) iubirea mai mult decît părintească ce-mi vine din partea Maiestății voastre, liberă și prea îmbelșugată. În ce mă privește, ca slujbaş, mă îndestulez, după cum se cuvine și cu smerenie, în desfătare și mă bucur de ea cu toată liniștea (căci stă în firea Maiestății voastre să nu caute îngîmfări, ci virtuțile cuvenite împăraților, și chiar pe răzvrățiții conjurați și pe dușmanii vădiți să-i calce

2a

тов ради исправления, а не ради разорения наступати) сия без всякого сумнения (в государех милосерднейший) чеоовеку своим щастия жребием доволствующемуся и право о своем звании рассуждающему не мала, но зеоо велика: не скудно, но премнога: ниже средняя или нижняя, но превысокая и превосходная имеются и суть.

Но аз своего благополучия несмотреливый (яко мню) меритель и толь превосходных государских щедрот, может быть, нераумеющий (да не реку небоагодарный) и слабого рассуждения человек чрез все време сего течение, ниже бессловесных овец подражати научихся, которые пред пастырями своими и от хищных волков защищающими господиями, не о полях зеленеющих, не о тучных и здравых гор версех, не о злчных лугах и травах, яже ядыху, ниже о источниках, яже пияху хвалитися и оная им показовати (якоже мене сотворша, сам доброхотно обвиняю) обычай имеют. Но теми внутрь упасешся издают волну, млеко и протчая из огустения его бывающая. К тому аще нужда востребует и плоти своя и кровь (в нейже душе животных состоятся сказует священный естествословец) без всякого роптания и прекословия предают в волю и употребление господина своего. Сия егда в скотах малочувственных начальник моральныя философии Епиктет наш похвалает; во оне во истинну зело жестоко обличает/ и порицает. Ничим же кротчайшая сих громогласит и персидянин некто моралист изрядный глаголя, яко неученый поселения земледельствующий, многополезнейший есть республике, неже князь ленистую жизнь провождающий и без общия пользы время изнуряющий. Которая, во правду златая изречения о мне яко ленивом и невежде сущем свойственно, по приличности и по достоинству глаголатися могли бы.

Обаче аще Вашему Величеству любительнейшему правоты судий моего чрез толь долгое время глубочайшего молчания вину выслушати угодно будет, готовейшую и ясную, якоже мню предложу причину.

Суть бо мне аки единоутробные и купнородные три недостатки, от нихже убо первый сухость иссохшего дерева являет; второй твердейшего железа тягость носит; третий же пера легкость и удобообращение имеет. Сие глаголю три недостатки в природе моей таковыя качественные ообразают виды, каковыя именем, вещь и якоже глаголатися обыче, целым небом между собою разнствующи, противны и взаимно от себе далече бегающие в сокровеннейшем молчания углу истаевают и тако егда чрез себе никоегоже движения и последовательно никоегоже дела произвести могут, аки химический некий вид (егоже они химики мертвою главою назваша) на дно безплодная жизни по своему си естеству низпускаются. Но аще бы благоволило Величества Вашего, неутрудимое в изьяснении скрытостей, каковыя-либо вещи удобоискуство и соизволило бы неколико высочайшим вещь исследовати рассуждением, обрело бы (аще не прельщаюся), яко аще три оные вещества, то есть дерево, железо и перо, хитростне и благостроящую, доброго художника рукою во едино и тожде совокупне употребленны будут дело и аще из сложения трех тех между собою противных плотей, едина соделана будет стрела, еще иное некое в оной от природных ей свойств далече отменное и удивления, не недостойное дело произыдет. Той бо свою си недвижность, тягость и легость, аки за бывшей усмотряем, яко дерево зело скоро движется; железо в высоту возлетает и перо много тяжчайшая себе на воздух и облаки возносит телеса.

pentru îndreptare, iar nu pentru nimicire); și neîndoielnic că acestea (o, cel mai milostiv între suverani), pentru un om care se mulțumește cu partea sa de fericire și își judecă drept chemarea, sînt considerate și sînt cu adevărat nu lucruri mici, ci foarte mari, nu puține, ci prea multe, nici mijlocii, nici de jos, ci preainalte și superioare.

Dar eu, fiind (după cum socotesc) un măsurător neatent al fericirii mele și neînțelegător față de atitea îndurări împărătești (ca să nu spun nerecunoscător) și un om cu judecată slabă, în tot acest timp nu m-am învățat să urmez nici măcar oilor celor necuvîntătoare. Acestea, în fața păstorilor și stăpînilor lor care le apără de lupii răpitori, nu obișnuiesc să se laude și să le arate cîmpiile înverzite, virfurile munților sănătoși și îmbelșugați, pășunile mănoase și ierburile pe care le-au mîncat sau izvoarele din care s-au adăpat (cum am făcut eu, și singur mă învinovățesc), ci săturîndu-se de ele dau lîna, laptele și cele ce se fac prin închegarea lui ¹⁷; pe lîngă acestea, dacă este nevoie, ele dau fără nici o cîrtire și împotriveală, la voia și folosința stăpînului lor, chiar trupurile și sîngele lor (în care, după cum spune sfîntul naturalist ¹⁸, se află sufletul animalelor) *. Și de vreme ce începătorul filozofiei morale, Epictet al nostru, laudă acestea la dobitoacele cele cu puțină simțire **, cu adevărat le mustră / și le dojenește fără cruțare la mine, și nu mai blind decît acestea proclamă un ales moralist persan ¹⁹ spunînd că săteanul neînvățat care-și lucrează pămîntul este de mai mult folos pentru republică decît principele care-și petrece viața în lenevie și-și irosește timpul fără a fi de folos obștii *** ²⁰. Cuvînte pe bună dreptate de aur, care mie, un leneș și un neînvățat, mi se potrivesc și despre mine s-ar fi putut spune după buna-cuviință și după merit.

Dar, dacă Maiestatea voastră, judecătorul cel mai iubitor de dreptate, va binevoi să asculte vina tăcerii mele prea adînci vreme atît de îndelungată, socotesc că îi pot înfățișa cauza cea mai adevărată și limpede.

Am în mine trei lipsuri de aceeași fire și odată născute: dintre care cea dintîi arată lipsa de sevă a unui lemn uscat; cea de-a doua poartă greutatea celui mai tare fier; cea de-a treia ușurința și zborul lesnicios al penei. Aceste trei lipsuri ale firii mele reprezintă însușiri care se deosebesc între ele atît cu numele, cît și cu fapta sau, după cum se spune de obicei, ca de la pămînt la cer, contrarii și care se resping reciproc. Ele se cufundă în cel mai ascuns ungher al tăcerii și neputînd produce prin ele inelele nici un fel de mișcare, deci nici o lucrare, ca o stare chimică (pe care chimiștii au numit-o capitol mort) ²¹, se lasă la fund fără a rodi viață, după firea ce le e proprie. Dar, dacă neobosita artă a Maiestății voastre de a explica tainele oricărui lucru ar binevoi să-l cerceteze cu o judecată superioară, ar afla (dacă nu mă-nșel) că cele trei materii, adică lemnul, fierul și pana, de vor fi asociate în chip mîștesugit de mîna unui artist priceput și dacă din combinarea acestor trei materii opuse între ele va fi făcută o săgeată va rezulta un lucru frumos și vrednic de mirare cu însușiri foarte deosebite. În el vedem nemișcarea, greutatea și ușurința; căci lemnul se mișcă foarte repede, fierul zboară în înălțime iar pana înalță în aer și în nori corpurile mult mai grele decît ea.

* Cp. *Deut.*, 12, 23.

** Cp. Epictet, Ἐγχειρίδιον, 46: „... de vreme ce și oile nu arată păstorilor iarba pe care au mîncat-o, ci, după ce au mistuit-o înlăuntrul lor, scot la iveală lîna și laptele”.

*** Cp. Sa'di, *Gulistan*, cap. I (*Despre ale șahilor moravuri*), *Șahul cel nevrednic*.

4a «О, художества и трудов! О, времен и обычаев!» Сего приклада приравнением, аще мне (якоже лепотствует) во первых не настояла бы нужда избежания словохвалства / и обережения себе от скардства славолюбия (хотя дерзновеннее и не толь умеренно) дерзнул бых велегласно возопити.

Древо, железо, перо — три недушевленные монаршу велению суть повинновены. Но понеже явственно есть, яко в труднейшем коемждо художестве и науке, никоеже таится чудо, ниже показание к тому потребно (ибо оные состоятся числом своим, мерою и вагою) токмо бы присутствовала продвизательная и управительная рука и воля (якоже со мною сотворшую видях, творящую дознаю и уповаю, яко и впред творити имат Величество Ваше). Последовательно есть (да без пристрастия реку), яко ваше действительнейшее повеление, сия во мне ослабелыя количества толико возбудило, толико исправило и управило и толь поспешны и охотны сотворило, яко впред о произведениях их в дело, много иначе возмнев, речению и мудрованию персидского некоего пииты без принуждения последовати буду, который изданную от себе книжицу, царю персидскому приписанную, егда принесе ему, и царь благодарно оную восприяв, царски обещал его имети в своем покровительстве, сиевое воспел двостишие:

[زانکه که ترا بر من مسکین نظر است آثارم از آفتاب مشهور تراست]

то есть:

«От которого времени твое признание есть на мя убогого, издания моя яснейша пребывают следов солнечных».

Но понеже мы ныне рассуждаем, яко зело высоко пиита оный о своем труде мудрствоваше, того ради и о мне чаю рекут жесточайший книжных изданий судии, яко преизлише самолюбное о моем труде возмечтах мнение, обаче сим ничтоже противомогущим, не подвижный, якоже уповаю, стоит правого рассуждения (о немже никтоже посрамился когда), обелиск, на котором таковое начертати надписание, мною, яко не стыдно будет:

[مرخود همه عیبها بدین بنده در است هر عیب که سلطان به بسند هنر است]

то есть:

«Аще и вся злонравия в сем слуге совокупишася, обаче всякое, хотя и худое дело, но императору благоприятное добродетель есть.»/

5a Тако убо монархов *Диакритикотате* издание сие (которое Систима[×] мухаммеданския религии нареши изволися) по вашему повелению сочиненное, яко «твоя от твоих тебе» приносящи, хотя продерзее, оное о мне рещи являюся, неже правого рассуждения требовало бы равномерие: обаче не хотел бых толь бездискретный быти, да бых непщевал, яко из злых вин добрая могут произвестися дела (добро бо не бывает, разве из добра и добре сотворенно будет), но сию имею и блюду в сердце моем надежду, яко аще Величество ваше, под свое державнейшее защищение приав труд мой, веселым и милостивым на оный благоволит воззрети оком, тогда аз чувственно уразумети, таже и исповедати имам, яко декада^{xx} трудов моих взирая к мириадам^{xxx} щедрот твоих андалагматос, подобие некое и должного услугования ихнографию в себе являет и приносит.

[×] состояние
^{xx} десятища
^{xxx} тьмам

„O, arte și osteneli! O, timpuri și obiceiuri!“* Dacă (așa cum mi se cuvine) n-ar trebui să evit cuvintele de laudă / și să mă feresc de plaga orgoliului, prin comparație cu acestea aș îndrăzni să strig cu glas mare (dar mai curajos și nu prea moderat):

Cele trei lucruri neînsușite, lemnul, fierul și pana, sînt supuse poruncii monarhului. Căci este limpede că în nici un meșteșug și știință, cit de dificile, nu se ascunde nici o minune și nu ne trebuie dovadă despre aceasta (căci toate se compun din număr, măsură și greutate)²². Este necesară numai prezența mîinii și voinței care să le pună în mișcare și să le îndrumeze (după cum am văzut că a făcut cu mine, înțeleg că face și nădăjduiesc că va face mai departe Maiestatea voastră). Urmarea este (ca să vorbesc fără părtinire) că porunca voastră foarte eficientă atît a deșteptat aceste puteri slăbite și adormite, atît le-a îndreptat și le-a făcut așa de iuți și plăcute, încît mai înainte de împlinirea lor mi s-ar fi părut cu neputință. Așadar, voi urma de bunăvoie cuvîntului și cugetării unui poet persan²³ care, înfățișînd împăratului Persiei o cărțuie alcătuită de el dar atribuită aceluia și primind-o împăratul cu mulțumire și făgăduindu-i împărătește să-l aibă sub ocrotirea sa, l-a cîntat acest distih:

[; انکه که ترا بر من مسکین نظر است آثارم از آفتاب مشهور تراست]

adică:

„De cînd protecția ta mi-a fost acordată mie sărmanului, Alcătuirile mele sînt mai limpezi decît urmele soarelui“**.

Socotim că poetul acela cugeta foarte înalt despre opera sa, de aceea mă aștept ca și despre mine să spună cîmpliții judecători ai scrierilor cărturărești că mi-am format, cu totul de prisos, o părere îngîmfată despre opera mea. Dar în fața acestora care nu pot nimic împotriva, nădăjduiesc că stă neclintit obeliscul discernămintului (de care nimeni nu s-a rușinat cîndva), pe care cred că n-ar fi nepotrivit să se pună inscripția:

[مرخود همه عیبها بدین بنده دراست هر عیب که سلطان ز به بسند دهنرلست]

adică:

„Chiar dacă toate viciile s-au adunat în acest slujitor, orice faptă, favorabilă împăratului, fie și rea, este o virtute“!***/

Așadar, preînțeleptule²⁴ între monarhi, oferindu-ți această scriere alcătuită din porunca voastră (care a binevoit să se numească *Sistemul × religiei muhammedane*) ca pe „ale tale dintru ale tale“^{4*}, deși vorbind despre mine mă arăt prea îndrăzneț tocmai cînd discernămintul cere măsură, n-aș fi vrut să fiu atît de lipsit de discreție²⁵, încît să cred că din răspunsuri rele se pot produce fapte bune. Binele nu se face decît din bine și bine făcut va fi, dar am să păstrez în inima mea speranța că, dacă Maiestatea voastră primind opera mea sub puternica sa apărare va binevoi să privească spre ea cu un ochi vesel și milostiv, atunci voi înțelege cu adevărat și voi mărturisi că decada^{xx} ²⁶ operelor mele față de miriadele^{xxx} îndurărilor tale apare și este oferită ἀνταλλάγματος²⁷ ca o umbră și o datorată slujbă de ἱχνογραφία²⁸.

× întocmirea

xx cele zece

xxx mulțimile

* Cicero, *In Catilinam oratio prima*, 1.

** Sa'di, *Gulistan*, *Lauda șahului Islamului*.

*** Sa'di, *ibidem*, *Lauda marelui emir Abū Bakr ibn Abū Nasr*.

^{4*} *Liturghia Sf. Ioan Hrisostom*, ecfonisul după a treia aducere.

Наконец же,

то есть:

«Прощения моление несовершенныя приношу службы.

На услугу бо мою уповати не могу».

Единою навсегда пребывая, Вашего Императорского Величества, государя нашего всемилостивейшего.

Всенижайший раб,

Димитрий Кантемир/

În sfârșit,

[.]
[.] 29

adică:

„Rog să fiu iertat pentru slujba mea nedeșăvîrșită,
Nu pot nădăjdui în serviciul meu“.

Rămînînd întotdeauna al Maiestății voastre imperiale, domnul nostru
cel preamilostiv întru toate,

Preasmerit slujitor,

Dimitrie Cantemir/

О Г Л А В Л Е Н И Е КНИГ ПЕРВОГО ТОМА И В НИХ СОДЕРЖАЩИХСЯ ГЛАВ

КНИГА ПЕРВАЯ

О ЛЖЕПРОРОЦЕ МУХАММЕДЕ

	<i>листы</i>
Глава 1. О именах Мухаммедовых	1
Глава 2. О житии Мухаммедовом	2
Глава 3. О персоне Мухаммедове	7
Глава 4. О нравех Мухаммедовых	8
Глава 5. О начале лжепророчества Мухаммедова	9
Глава 6. О восприятии закона	10
Глава 7. О взятии на небо	11
Глава 8. О снитии с небеси	17
Глава 9. О чудесах Мухаммедовых	21
Глава 10. О иных чудесах, о дочери его и о числе жен	27
Глава 11. О мощах Мухаммедовых	29
Глава 12. О наследниках Мухаммедовых	33

КНИГА ВТОРАЯ

О «КУРАНЕ»

Глава 1. О именах <i>Курана</i>	37
Глава 2. О книзе <i>Мухаммедие</i>	41
Глава 3. О учении <i>Курановом</i>	44
Глава 4. О показании лживости <i>Курановой</i>	46
Глава 5. О штиле <i>Курановом</i>	49
Глава 6. О трудности языка <i>Куранова</i>	51

КНИГА ТРЕТЯЯ

О АПОКАЛИПСИСЕ МУХАММЕДАНСКОМ

Часть I. В обществе	55
Часть II. О знамениях конец мира предъявляющих	61
1 член. Пророчества о нахождении <i>бениасферов</i>	64
2 член. О нападении <i>Дедджиала</i>	68

S U M A R U L

CĂRȚILOR DIN PRIMUL TOM ȘI AL CAPITOLELOR CUPRINSE ÎN ELE

1c

CARTEA ÎNTÎI

DESPRE PROFETUL MINCINOS MUHAMMED

	<i>pagina</i>
Capitolul 1. Despre numele lui Muhammed	1
Capitolul 2. Despre viața lui Muhammed	2
Capitolul 3. Despre persoana lui Muhammed	7
Capitolul 4. Despre moravurile lui Muhammed	8
Capitolul 5. Despre începutul prorocirii mincinoase a lui Muhammed	9
Capitolul 6. Despre primirea Legii	10
Capitolul 7. Despre suirea la cer	11
Capitolul 8. Despre pogorîrea din cer	17
Capitolul 9. Despre minunile lui Muhammed	21
Capitolul 10. Despre alte minuni, despre fiica lui și despre numărul femeilor	27
Capitolul 11. Despre moaștele lui Muhammed	29
Capitolul 12. Despre urmașii lui Muhammed	33

CARTEA A DOUA

DESPRE CURAN

Capitolul 1. Despre denumirile <i>Curanului</i>	37
Capitolul 2. Despre cartea <i>Muhammedie</i>	41
Capitolul 3. Despre învățătura <i>Curanului</i>	44
Capitolul 4. Despre demonstrarea minciunii <i>Curanului</i> ..	46
Capitolul 5. Despre stilul <i>Curanului</i>	49
Capitolul 6. Despre dificultatea limbii <i>Curanului</i>	51

CARTEA A TREIA

DESPRE APOCALIPSUL MUHAMMEDAN

Partea I. Generalități	55
Partea a II-a. Despre semnele premergătoare sfârșitului lumii	61
Articolul 1. Profeția despre invazia beniasferilor ..	64
Articolul 2. Despre năvălirea lui Dedjdjal	68

	<i>листы</i>
3 член. О снитиИ Иисуса Христа	71
4 член. О Эеджиудж и Мееджиудж	72
5 член. О пришествии Дабетуларза	73
6 член. О солнце от запада восходити имущем	74
7 член. О заключении врат покаяния	75
8 член. О возвращении <i>Курана</i> паки на небо	75
9 член. О нападении дыма	76
10 член. О трубе рожаной	77

КНИГА ЧЕТВЕРТАЯ

О ТЕОЛОГИИ МУХАММЕДАНСКОЙ

Глава 1. О теологии	81
Глава 2. О бозе	85
Глава 3. О провидении или промысле божий	90
Глава 4. О создании предваривших вселенныа создание	93
Глава 5. О ангелах, диваолах, джинах и протчая	97
Глава 6. О создании миров	101
Глава 7. О создании Адама и Еввы	107
Глава 8. О пророцех от Адама до Ноя	112
Глава 9. О Нои	113
Глава 10. О Аврааме и чадах его	116
Глава 11. О Мойсеи, Аароне и Марии	120
Глава 12. О Давиде, Соломоне и протчих	124
Глава 13. О Александре Великом	127
Глава 14. О Господе Иисусе и о преблагословенной деве	133
Глава 15. О святых христианских	139
Глава 16. О скончании мира	144
Глава 17. О общем воскресении и суде	150
Глава 18. О истязании грешников верных	155
Глава 19. О Арафе	156
Глава 20. О аде	159
Глава 21. О раю	163/

2с

КНИГА ПЯТАЯ

О РЕЛИГИИ МУХАММЕДАНСКОЙ

Глава 1. Предисловие содержащая	167
Глава 2. О религии мухаммеданской в обществе	168
Глава 3. О <i>гусле</i> и <i>абдесте</i>	171
Глава 4. О <i>намазе</i>	174
Глава 5. О <i>урудж</i>	180
Глава 6. О <i>гадж</i>	186
Глава 7. О заповедах <i>Курановых</i>	205
Глава 8. О делех к <i>фарзу</i> и <i>суннету</i> принадлежащих	206
Глава 9. О делех и самому <i>суннету</i> належащих	211
Глава 10. О заслужительных но не нужных заповедах	215

	<i>pagina</i>
Articolul 3. Despre pogorîrea lui Iisus Hristos	71
Articolul 4. Despre Fedjiudi și Meedjiudj	72
Articolul 5. Despre venirea lui Dabetularz	73
Articolul 6. Despre soarele care va răsări de la apus	74
Articolul 7. Despre închiderea porților căinței	75
Articolul 8. Despre revenirea <i>Curanului</i> la cer	75
Articolul 9. Despre venirea fumului	76
Articolul 10. Despre trîmbița de corn	77

CARTEA A PATRA

DESPRE TEOLOGIA MUHAMMEDANĂ

Capitolul 1. Despre teologie	81
Capitolul 2. Despre Dumnezeu	85
Capitolul 3. Despre providență sau pronia lui Dumnezeu	90
Capitolul 4. Despre crearea unor lucruri care au premers zidirii lumii	93
Capitolul 5. Despre îngeri, diavoli, djiîni și altele	97
Capitolul 6. Despre zidirea lumilor	101
Capitolul 7. Despre zidirea lui Adam și a Evei	107
Capitolul 8. Despre prorocii de la Adam pînă la Noe	112
Capitolul 9. Despre Noe	113
Capitolul 10. Despre Avraam și copiii lui	116
Capitolul 11. Despre Moise, Aaron și Maria	120
Capitolul 12. Despre David, Solomon și alții	124
Capitolul 13. Despre Alexandru cel Mare	127
Capitolul 14. Despre Domnul Iisus și despre preabinecuvîn- tata Fecioară	133
Capitolul 15. Despre sfinții creștini	139
Capitolul 16. Despre sfîrșitul lumii	144
Capitolul 17. Despre învierea de obște și judecată	150
Capitolul 18. Despre torturile păcătoșilor credincioși	155
Capitolul 19. Despre Araf	156
Capitolul 20. Despre iad	159
Capitolul 21. Despre rai	163/

CARTEA A CINCEA

2c

DESPRE RELIGIA MUHAMMEDANĂ

Capitolul 1. Precuvîntarea autorului	167
Capitolul 2. Despre religia muhammedană în general	168
Capitolul 3. Despre <i>gusl</i> și <i>abdest</i>	171
Capitolul 4. Despre <i>namaz</i>	174
Capitolul 5. Despre <i>urudj</i>	180
Capitolul 6. Despre <i>hadj</i>	186
Capitolul 7. Despre poruncile <i>Curamului</i>	205
Capitolul 8. Despre faptele care țin de <i>farz</i> și de <i>sunnet</i>	206
Capitolul 9. Despre faptele care țin de <i>sunnetul</i> însuși	211
Capitolul 10. Despre poruncile meritorii, însă nu necesare	215

Глава 11.	Належащая к <i>фарзу</i> купно и <i>сунетту</i> суть и нужная и заслужительная	217
Глава 12.	О иных делах заслужительных	226
Глава 13.	О заповедех <i>галал</i>	235
Глава 14.	О <i>гарам</i>	239
Глава 15.	О <i>мекруг</i>	248

КНИГА ШЕСТАЯ

О ИНЫХ РЕЛИГИИ МУХАММЕДАНСКИХ УСТАВАХ

Глава 1.	О <i>дугун</i>	251
Глава 2.	О супружестве	257
Глава 3.	О разводе	263
Глава 4.	О погребании и поминании умерших	268
Глава 5.	О гробищах шейхов	273
Глава 6.	О праздничных днях	278
Глава 7.	О праздниках политических	285
Глава 8.	О сектах дервишей в обществе	287
Глава 9.	О первых сект дервишских основателях	290
Глава 10.	О секте <i>мевлеви</i> дервишей	291
Глава 11.	О секте <i>бекташи</i> дервишей	300
Глава 12.	О секте <i>календери</i> дервишей	301
Глава 13.	О секте <i>кадри</i> дервишей	303
Глава 14.	О <i>торлак</i> и <i>ебриугари</i> дервишах	306
Глава 15.	О секте <i>егдеми</i> дервишей	307
Глава 16.	О секте <i>гызреви</i> дервишей	308
Глава 17.	О <i>абдал</i> , <i>уриан</i> и <i>будалла</i> дервишах	310
Глава 18.	О <i>сеяг</i> дервишах	313
Глава 19.	О ересях мухаммеданских в обществе	316
Глава 20.	О ереси <i>рафазы</i>	319
Глава 21.	О ереси <i>мунасух</i>	321
Глава 22.	О ереси <i>маалуми</i>	323
Глава 23.	О ереси <i>ниметуллаги</i>	325
Глава 24.	О ереси <i>мезакы</i> , <i>баягы</i> и прочая	325
Глава 25.	О ереси <i>ишракы</i>	328
Глава 26.	О ереси <i>хаирети</i>	329
Глава 27.	О ереси <i>муаммазы</i> и <i>Селис</i>	330
Глава 28.	О ереси <i>бекташи</i>	331
Глава 29.	О ереси <i>Кадизадели</i>	332
Глава 30.	О ереси <i>мумсоюндурен</i>	335
Глава 31.	О ереси <i>луты</i>	337
Глава 32.	О идолослужителях мухаммеданских	338
Глава 33.	О атеистах мухаммеданских	342
Глава 34.	О науках мухаммеданских	346
Глава 35.	О первой учения части	348
Глава 36.	О учении <i>инша</i>	350
Глава 37.	О науках <i>реккам</i> , <i>гендисе</i> и прочая	357
Глава 38.	О логике, риторике и прочая	359
Глава 39.	О науке имен божественных	366
Глава 40.	О науках <i>расад</i> , <i>сыгр</i> , <i>тылсым</i> и прочая	369
Глава 41.	О науках <i>фал</i> , <i>джязулык</i> и прочая	375

	<i>pagina</i>
Capitolul 11. Cele care țin de <i>farz</i> cît și de <i>sunnet</i> sînt și necesare, și meritorii	217
Capitolul 12. Despre alte fapte meritorii	226
Capitolul 13. Despre poruncile <i>halal</i>	235
Capitolul 14. Despre <i>haram</i>	239
Capitolul 15. Despre <i>mekruh</i>	248

CARTEA A ȘASEA

DESPRE ALTE RÎNDUIELI ALE RELIGIEI MUHAMMEDANE

Capitolul 1. Despre <i>dugun</i>	251
Capitolul 2. Despre căsătorie	257
Capitolul 3. Despre divorț	263
Capitolul 4. Despre înmormîntare și pomenirea morților	268
Capitolul 5. Despre mormintele șeicilor	273
Capitolul 6. Despre zilele de sărbătoare	278
Capitolul 7. Despre sărbătorile lumești	285
Capitolul 8. Despre sectele dervișilor în general	287
Capitolul 9. Despre primii întemeietori ai sectelor dervișilor în general	290
Capitolul 10. Despre secta dervișilor <i>mevlevi</i>	291
Capitolul 11. Despre secta dervișilor <i>bektași</i>	300
Capitolul 12. Despre secta dervișilor <i>kalenderi</i>	301
Capitolul 13. Despre secta dervișilor <i>kadri</i>	303
Capitolul 14. Despre dervișii <i>torlak</i> și <i>ebribuhari</i>	306
Capitolul 15. Despre secta dervișilor <i>iedhemi</i>	307
Capitolul 16. Despre secta dervișilor <i>hîzrevi</i>	308
Capitolul 17. Despre dervișii <i>abdal</i> , <i>urian</i> și <i>budalla</i>	310
Capitolul 18. Despre dervișii <i>seriah</i>	313
Capitolul 19. Despre ereziile muhammedane în general ..	316
Capitolul 20. Despre erezia <i>rafazî</i>	319
Capitolul 21. Despre erezia <i>munasuh</i>	321
Capitolul 22. Despre erezia <i>maalumi</i>	323
Capitolul 23. Despre erezia <i>nimetullahi</i>	325
Capitolul 24. Despre erezia <i>mezakî</i> , <i>baragi</i> și altele	325
Capitolul 25. Despre erezia <i>ișrakî</i>	328
Capitolul 26. Despre erezia <i>haireti</i>	329
Capitolul 27. Despre ereziile <i>muammazî</i> și <i>Selisî</i>	330
Capitolul 28. Despre erezia <i>bektași</i>	331
Capitolul 29. Despre erezia <i>kadizadeli</i>	332
Capitolul 30. Despre erezia <i>mumsorunduren</i>	335
Capitolul 31. Despre erezia <i>lutî</i>	337
Capitolul 32. Despre muhammedanii idolatri	338
Capitolul 33. Despre muhammedanii atei	342
Capitolul 34. Despre științele muhammedane	346
Capitolul 35. Despre prima parte a învățaturii	348
Capitolul 36. Despre învățătura <i>inșâ</i>	350
Capitolul 37. Despre științele <i>rekkam</i> , <i>hendise</i> și altele	357
Capitolul 38. Despre logică, retorică și altele	359
Capitolul 39. Despre știința numelor dumnezeiești	366
Capitolul 40. Despre științele <i>rasad</i> , <i>sîhr</i> , <i>tîlsîm</i> și altele ..	369
Capitolul 41. Despre științele <i>fal</i> , <i>djeazulîk</i> și altele	375/

ПРЕДИСЛОВИЕ

ДИМИТРИЙ КАНТЕМИР ЛЮБЕЗНЕЙШЕМУ ЧИТАТЕЛЮ ЗДРАВΙΑ

Давид, сын Иессеев, человек по сердцу божью, в царех преизящнейший, во пророцех преизбраннейший, в богословех глубочайший и тайн божиих умозритель искуснейший, по внегда поучился бяше в законе Господа Саваота день и ночь и чрез благодать божью, неизреченная и сокровенная премудрости божия откровенна ему быша, сие положил рассуждение: «Всякия кончины видех конец, широка заповедь твоя зело» (*Псал.* 118, Стих 96). Сиречь: яко всякое художество, ведение и что-либо человеческою хитростию произведено есть, все описанное и определенное есть; слово же божие толь пространно, высоко же и глубоко, яко умом человеческим (разве елико чрез егоже подаемую благодать позволяется) поятися никакоже может. Пророк убо повнегда тайны божие неизреченные, постановление вечния премудрости, чины и закон глубочайшим рассмотрил умозрительством, яко ко испытанию человеческих изобретений и познанию их усердно приложился, из егоже слов прилежно рассуждающему удобоявтствует. Ибо во псалме томже в стихе 85 глаголет: «Поведаша мне законопреступницы глумления, но не яко закон твой, Господи» (*Псал.* 118, Стих 85).

Сея сентенции мнози суть толкователи из Святых Отцев, которые множайшие на оную издадоша изложения; обаче всех умы едино и тожде мудрствуют, сиречь того ради Пророк толь тщательно зловерия уставы и законы неверных исследовал, да бы ложь противоположив истинне, аки свет во тме наипаче просветился. И зане умствование его пленяется в послушание веры, человеческая умствования и умышления слагая с божественным законом, аки на Лидийском оные искусити имея камени, хотяше лжива показати и аки баснотворная плетения и всякого смеха достойна быти, самым изъяснил словопоказательством.

Тоже и Святый Иоанн Евангелист, в *Собором* своем послании (*I Послание*, глава 4) властью апостольскою учит и повелевает, да искушаем духи, да не како неведуще всякому духу веруем, / но между благим и злым духом разнствие творяще, который божиим мановением осененный, который же от мамоны устроен есть, да распознаем и кто от духа божия, ктоже от своего чрева глаголет, да разумеем. Ибо всякое наставление, всякое уставление,

D I M I T R I E C A N T E M I R
PREAIUBITULUI CITITOR SĂNĂTATE

David, fiul lui Iessei, om după inima lui Dumnezeu, preagratios între împărați, preaales între proroci, preaadinc între teologi și preaiscusit contemplator al tainelor lui Dumnezeu, după ce s-a învățat în legea Domnului Savaot zi și noapte * și prin harul lui Dumnezeu i s-au dezvăluit cele negrăite și ascunse ale înțelepciunii Lui, a emis această judecată: „A tot sfârșitul am văzut sfârșit, largă este porunca ta foarte” (Ps. 118, verset 96). Aceasta înseamnă că orice meșteșug, sau știință, și orice este produs de iscusința omenească, totul este circumscris și determinat; dar cuvîntul lui Dumnezeu e atît de vast, sublim și adînc, încît nu poate fi nicidecum priceput de mintea omenească decît atît cît este îngăduit prin harul pe care tot el îl dă. Deci Prorocul, după ce a cercetat cu o foarte profundă contemplație tainele lui Dumnezeu cele negrăite, așezămîntul înțelepciunii celei veșnice, rînduielile și legea, s-a apucat, silitor, de cercetarea născocirilor omenești și de cunoașterea lor, după cum se vede din cuvintele lui care cu sirguință judecă. Pentru că în același *Psalm* în versetul 85 grăiește: „Spusu-mi-au mie călcătorii de lege defăimări, însă nu sînt ca legea ta, Doamne”! (Ps. 118, verset 85).

Mulți dintre sfinții părinți au tilcuit această sentință și i-au dat multe interpretări; însă mințile tuturor au socotit una și aceeași, anume că Prorocul a cercetat atît de stăruitor rînduielile relei-credințe și legile necredincioșilor pentru ca, punînd minciuna în fața adevărului, lumina să lumineze și mai mult întru întunec. Și fiindcă mintea lui s-a robit ascultării credinței, comparînd cugetările și născocirile omenești cu legea cea dumnezeiască, spre a le proba cu o piatră de încercare ³⁰, a vrut să le arate mincinoase și vrednice de ris ca pe niște împletituri păcătoase de basne, după cum însăși arătarea cuvintelor a dovedit.

Același lucru ne învață și ne poruncește Sfîntul Ioan Evanghelistul cu putere de apostol în *Epistola sa sobornicească* (*Epistola I*, capitolul 4), anume să ispitim duhurile, ca nu cumva din neștiință să credem fiecărui duh, ci, / făcînd deosebire între duhul bun și cel rău, să cunoaștem care dintre ele este luminat de semnul lui Dumnezeu și care este făcut de Mamona ³¹ și să pricepem cine vorbește inspirat de Duhul lui Dumnezeu și cine din propriul său pîntec ³². Căci orice învățătură, orice rînduială, orice lege și orice scriere care

2d

* Cp. Ps., 1, 2.

всякий закон и всякая словесность, которая основательно не утверждается на истине слова божия, бессловесная есть, скотская есть, непотребная есть; пачеже ово настоящей, ово будущей жизни вред наносящая и истинному блаженству и тишине противная. Но понеже вся сия всякому под знаменем Спасителевым воюющему сведома и известна суть, да видим у еллинских авторов, которые предводительством естественного закона о истине и лжи вещей прилежно испитавше, мнения своя приискренно произнесоша.

Аристотель, перипатетиков первоначальник, сокровеннейшая естества, островиднейшим первее пресмотрив оком, таже что одушевленному и словесному естеству паче желаемо и паче потребуемо есть, аки незагладимым неким назнаменуем начертанием, егда глаголет: «Человек от естества знати желает». То есть, все что знатися может, все равно человецы, знати от естества убеждаются (блаженнее бо есть что-либо знати, неже познания и ведения того лишатся). Темже яко по повелению божью, тако и по естественному водновению, кийждо от человек обязуется испытovati, исследовати и знати. Всякое же знание не получается, разве чрез слух и всякий слух не случается, разве чрез сказание, пачеже самая вера, (якоже Святыи Павел свидетельствует) от слуха есть, ащеже никтоже скажет, никтоже услышит, никтоже научится и последовательно никтоже что-либо знати будет; и тако ниже что благо, чтоже зло, что истинно, и что ложно рассмотри и рассудити возможет. Ибо наук по мощию познаваюся законов благодати и законодавцев правда и человеколюбие. От познания же законов исправляются злонравия, добродетели любимы бывают и злочинства изымаются. Чего (знания сиречь законов) аще кто лишается, по моему рассуждению, и самого приличествующего человеку свойства, во правду лишен быти речется, лишается к тому света правы истинны, яже едина есть жизнь живота и душа души нашея. Ибо аще кто истинный истинного бога закон позна, во еже последовати, тому лживых же законодавцов, во еже избегати их, тогожде Пророка разума причастник и в учении духа истинны тому соученик сотворся с темже «Блаженна быти мужа провозвестит/ иже не иде на совет нечестивых, но в законе Господни поучится день и ночь» (Псал. 1, стих 1).

Темже егда закон Господень светильник есть нашим, кое претыкание ногам? И кое препятие течению нашему представится может? Якоже на пример: аще кто от верных препростый услышит имя Антихриста, имя Ариа, Нестория и имя Мухаммедово, что молю, иное от оных разумеет, разве мерзостного прелестника, лживого Пророка, притворного святого, злейшего законодавца и душегубителя? Тако егда услышит или читати будет книгу некоего ересеначальника, аще и великоименит и славен будет творец оный, абие небаязненно речет: «Лживый есть, неистинствующий», ведый преизрядно оное святого Павла завещание, «аще и ангел снидет с небеси и иная учити будет, яже с учением Евангельским не согласуются, оному никакоже верити подобает». Тако егда книгу *Курана* в руки возмет и учение его всякому божественному и человеческому разуму противное быти самым естественным просвещением уразумеет, что, молю, иное с того утверждати будет? Развее яко книга оная есть лжеплетений сгромождение, басень собрание и сказаний по вящей

nu se întemeiază tare pe adevărul cuvîntului lui Dumnezeu este deșartă, dobitocească, nefolositoare, dar mai cu seamă vătămătoare vieții, fie celei de acum, fie celei viitoare, și potrivnică fericirii și liniștii celei adevărate. Dar întrucît toate acestea sînt știute și cunoscute oricui luptă sub steagul Mîntuitorului, să vedem și pe autorii elini³³ care, sub îndrumarea legii naturale, cercetînd stăruitor despre adevărul și minciuna lucrurilor, și-au rostit sincer părerile.

Aristotel, prima căpetenie a peripateticienilor³⁴, cercetînd mai întîi cu un ochi foarte ager cele îndeosebi dorite de firea animală și rațională și îndeosebi necesare lor, însemnează ca pe un caracter de neșters, zicînd: „Omul prin natura lui dorește să cunoască”*. Adică toți oamenii sînt deopotrivă împinși de natură să cunoască tot ce se poate cunoaște (căci mai fericit este să cunoști ceva decît să te lipsești de cunoaștere și de știință). De aceea, după porunca lui Dumnezeu ca și după inspirația firească, fiecare dintre oameni e îndatorat să experimenteze, să cerceteze și să cunoască. Dar orice cunoaștere vine numai prin auz, și orice auzire nu se întîmplă decît prin grăire; mai ales că și însăși credința (după cum mărturisește Sfîntul Pavel)** din auzire vine, pentru că de nu va grăi cineva nimeni nu va auzi, nimeni nu se va învăța și prin urmare nimeni nu va cunoaște ceva; și astfel nimeni nu va putea să cerceteze și să judece ce e bine și ce e rău, ce e adevărat și ce este minciună. Cu ajutorul științelor se cunosc bunătățile legilor, dreptatea și iubirea de oameni a legiuitorilor. Tot prin cunoașterea legilor se îndreaptă moravurile rele, sînt iubite virtuțile și se împruținează faptele cele rele. Dacă se lipsește cineva de aceasta (adică de cunoașterea legilor), după socoteala mea pe bună dreptate se poate spune că este lipsit de însăși trăsătura ce se cuvine omului; se lipsește o dată cu aceasta de lumina adevărului drept, care singur este viața vieții și sufletul sufletului nostru. Căci dacă cineva a cunoscut cu adevărat legea lui Dumnezeu cel adevărat ca s-o urmeze, iar pe legiuitorii mincinoși ca să fugă de ei și s-a făcut apoi părtaș al înțelegerii aceluiași proroc³⁵ și împreună ucenic cu el întru învățătura Duhului adevărului, cu același va vesti că „Fericit va fi bărbatul/care n-a umblat în sfatul necredincioșilor, ci în legea Domnului se va învăța ziua și noaptea” (Ps. 1, verset 1).

3d

De aceea, cînd legea Domnului e făclie picioarelor noastre***, care e poticnirea picioarelor și care obstacol poate sta înaintea mersului nostru? Precum, de pildă, dacă vreun credincios oricît de simplu va auzi numele lui Antihrist³⁶, numele lui Arie³⁷, al lui Nestorie³⁸ și numele lui Muhammed³⁹, ce altceva, rogu-vă, va vedea în ele decît pe înșelătorul cel scîrnăv, prorocul cel mincinos, sfîntul cel fățarnic, legiuitorul cel prea rău și pierzătorul de suflete? Tot așa, cînd va auzi sau va citi cartea vreunui eresiarh, chiar de va fi renumit și slăvit autorul ei, îndată va spune fără teamă: „Este un mincinos, nu vorbește adevărul”, cunoscînd prea bine porunca Sfîntului Pavel: „Chiar înger de se va pogori din cer și vă va învăța altele, care nu se potriveșc cu învățătura *Evangheliei*, nicidecum nu se cuvine să-l credeți”⁴⁰. Așadar, cînd va lua în mînă cartea *Curanului* și va pricepe prin însăși cunoașterea lui naturală că învățătura ei este potrivnică oricărei înțelepciuni dumnezeiești și omenești, ce altceva va afirma, rogu-vă, decît că această carte este o îngrămădire de împletituri mincinoase, o culegere de basne și o adună-

* Aristotel, Τὰ μετὰ τὰ φυσικά , 1, 1, 980 a.

** Rom., 10, 17.

*** Cp. Ps., 118, 105.

40 Gal., 1, 8.

мере смехотворных совокупление. Уразумев убо уставления и законы ея, абие рече: «Поведаша мне законопреступници глумления, но не яко закон твой, Господи» (*Псал.* 118, стих 85).

Но да рассудит читатель наш мухаммеданского закона, то есть книги *Курана*, коварную во правду, обаче зело грубую и глупую хитрость. Егда бо лжеплетения своя от иных а найпаче христианских народов утаити хотяше, аки по божью велению своим преемникам тяжкую налагает анатему, да книга *Курана* не имым диалектом, токмо арапским, ниже иными характирами, токмо арапскими пишема или произносима будет. Сиречь да не како ученым в оное время народам а найпаче грекам и латинам (имже арапское слово зело странно и не в употреблении бысть) блядословства ея и согнилые прелести в явление пришли бы. Но кийждо век свох имеяше финиксов, ниже оскудеваху мужи ученые, ово из христиан, ово из еллинов, которые жестокие и крепкие арапского языка силы превозмогаша и под знаком его крыющегося явно сотвориша змия. Умолчу из христиан Самоката, Георгия Кедрина и протчих, которые историческим стилем, по части и точию поверховно мухаммеданскую усмотриша хитрость. Умолчу Иоанна Кантакузина Императора, который великую книгою и продолженною беседою, лжеплетениям / и блядословствам Курановым мудре и благочестно посмевается и отражает оная. Но предложу Порфирия философа перипатетического, человека еллина суща, рассуждение, которое сотворил на *Книгу Мойсеову*, на *Священное Евангелие*, на *Куран*.

Предреченные язычники, егда любопытства ради, сие трех законоположников книги внимательнейше прочитали и законы, яже ко исправлению нравов человеческих от оных изданы быша, тщательно усмотрили, на все разные издаша сентенции. И во-первых убо о *Законе Мойсеове* сказати повествуется, яко «Закон иудейский есть закон отроческий»; «закон же христианский есть Закон невозможных», а «закон мухаммеданский есть Закон свинский». Но да не како еллинского сего философа словеса повредят ушеса благочестивого читателя, намерение его мало пространнее истолковати не отягчимся. Мню убо, яко он, по елику о законе иудейском рече толь низкое рассуждение произнес от неких законных уставов и церемоний, которые по историческому токмо разуму, взятые ко исправлению нравов, никужоже видятся подавати пользу. Якоже пасху, то есть агнец печеный, хлеб опресночный и желтяницу ядущи, стояти на ногах обувленным быти, жезлы в руках имети, порывно и спешно ясти тако, да бы от представленных, ничтоже на утрие осталось, кости, яже в желудку стравитися не могут и протчая, яже аки нечистая и гнусная быти мнятся, огнем сожигати и сим подобная. Которая во прваду, аще мысленная Пасхи прообразование изымаем, ничтоже иное знаменует, токмо да в память приведется, яко иногда пришельцы беша во Египте, в лютой и долгой фараоновой удержаны неволе и яко напоследок из оного пленения мышцею божиею, предводительством же Мойсея и Аарона, чудесно избавлени быша и в землю обетованную приедоша, *пасха* бо по еврейску «прешествие» или «преселение» знаменует. Сия убо и сим подобная в *Ветхом Завете* егда множайшая усмотрил

tură de povești în cel mai înalt grad caraghioase. Înțelegind deci rânduilele și legile ei, îndată va zice: „Spusu-mi-au mie călătorii de lege defăimări, însă nu sînt ca legea ta, Doamne” (Ps. 118, verset 85).

Judece, așadar, cititorul nostru șiretenia cu adevărat perfidă, însă foarte grosolană și proastă a legii muhammedane, adică a cărții *Curanului*. Pentru că vrînd să ascundă împletiturile minciunilor sale de alte popoare, dar mai cu seamă de cele creștine, a pus asupra urmașilor săi, ca din porunca lui Dumnezeu, o grea anatema, și anume ca această carte a *Curanului* să nu fie rostită în altă limbă decît în cea arabă, nici scrisă cu alte caractere decît cu cele arabe. Iar aceasta, pentru ca nu cumva popoarele învățate din acea vreme, dar mai cu seamă grecii și latinii (cărora limba arabă le era necunoscută și neobișnuită), să afle cuvintele lui deșarte și frumusețile lui putrede. Însă fiecare veac își avea finicii ⁴⁰ săi și n-au lipsit bărbații erudiți, nici dintre creștini, nici dintre păgîni, care au învins dificultățile cumplite și tari ale limbii arabe și au scos la iveală șarpele ce se ascundea sub verdeța ei. Voi trece sub tăcere pe Simokatta * ⁴¹, Gheorghe Kedrenos ** ⁴² și pe alți autori creștini, care au dezvăluit șiretenia muhammedană parțial și superficial în scrierile lor istorice. Voi trece sub tăcere și pe împăratul Ioan Cantacuzino *** , care într-o mare carte și prin îndelungată vorbire ridiculizează și combate cu bună evlavie și cu înțelepciune împletiturile de minciuni și / cuvintele deșarte ale *Curanului* ⁴³. Voi oferi însă comentariul făcut de Porfirie ⁴⁴, filosoful peripatetic, un elin, la *Cartea lui Moise*, la *Sfînta Evanghelie*, la *Curan* ⁴⁴.

4d

Cînd păgînul mai sus amintit a citit din curiozitate cu cea mai mare atenție aceste cărți ale celor trei legislatori și a cercetat stăruiitor legile date de ei spre îndreptarea moravurilor omenești, a pronunțat pentru toate diferite sentințe. Mai întîi, deci, despre *Legea lui Moise* se povestește că a zis: „Legea iudaică este o lege copilărească”; despre legea creștină că este o „Lege a lucrurilor cu neputință”; iar despre legea muhammedană că este o „Lege porcească”. Dar ca nu cumva cuvintele acestui filosof elin să vatăme urechile cititorului evlavios, n-o să ne fie greu să tilcuim puțin mai pe larg intenția lui. Socotesc deci că rostind despre legea iudaică o sentință atît de disprețuitoare, el s-a referit la anumite rînduiri și ceremonii ale legii care, judecate numai din punct de vedere istoric ⁴⁵, se văd lipsite de orice folos pentru îndreptarea moravurilor. Așa, de pildă, că mîncînd Paștele, adică mielul fript, azimile și ierburile amare, să stea în picioare, încălțați, să aibă toiegele în mînă; să-l mînince cu rîvnă și grabnic, astfel încît să nu rămînă pe dimineață nimic din cele puse înainte; oasele care nu se pot mistui în stomac și celelalte care se socotesc a fi necurate și scîrboase să le ardă cu foc și altele asemenea ^{5*}. Firește, dacă ne vom referi la imaginea spirituală a Paștelui, ele nu înseamnă nimic altceva decît că trebuie să-și aducă aminte că au fost cîndva venetici în Egipt, că au fost ținuți în robia cumplită și îndelungată a lui Faraon, că pînă la urmă au fost izbăviți miraculos de brațul lui Dumnezeu, conduși fiind de Moise și Aaron, și au trecut din această robie în pămîntul cel făgăduit, căci *pasha* pe evreiește înseamnă „trecere” sau „strămutare”. Deci, cînd a văzut elinul multe ca acestea și altele asemenea în *Vechiul Testament* și n-a putut pricepe sensul lor cel tainic, a zis că legea

* Theophylaktos Simokattes, Ἱστορίαι, I—VIII.

** Georgios Kedrenos, Σύνopsis Ἱστοριῶν.

*** Ioannes Kantakuzenos, Κατὰ Μοῦσῃ, I—IV.

⁴⁴ Porphyrius, Κατὰ χριστιανῶν, I—XV.

^{5*} Cp. *Deut.*, 16.

еллин и тайнственного их не мог постигнуть разума, рече оный закон отроческий быти. Егдаже чтяще и *Евангелие* а найпаче святого Иоанна первую главу: «В начале бе слово» и протчая, скажется рещи: «Высоко глаголет варварин».

5d Самый же закон евангельский того ради невозможных рече быти, зане усмотрил, яко мню, некие заповеди и советы евангельские, яже силы человеческие превышати видятся. Якоже она: «Аще кто хочет приобрести душу свою, должен погубити ю». «Аще кто злословит верного, той да благословляет»/ «Аще возмет ризу, да отдаст и срачицу». «Аще ударит в ланиту, да обратит и другую». «Аще семьдесят крат седмирицею брат согрешит в день, толикожды да отпустится ему» тако да «Солнце не зайдет во гнѣве его». Наконец же, «Аще хошет совершен быти, вся своя да раздаст нищим», «себе же крестъ токмо да оставит», то есть страдание, терпение, послушание, презрение, поношения, клеветы, гонения, таже и душу свою за друга да положит. От сичевых жесточайших, но советом налагаемых Господа Спаса заповедей усмотрения трудность некую рассуждая неверный и софистический от частных к общественным творя аргумент паралогизмом заключил и рече, закон христианский быти закон невозможных. Ниже дивно есть, аще языческий человек силы и разума слова божественныя истинны, первым взором постигнуть и уразумети не возможе; понеже и самих апостолов, прежде даже не прияха влиянныя премудрости чрез снисшедшую на них Духа Пресвятого благодать, равную сумнительства имевших трудность о богатом спастися имущем и о простествии вельбуда сквозе иглине уши, самые скажут *Евангелия*. Таже великая и дивная от божественныя икономии туне приемше, уразумеша, яко яже человеком, то есть уму человеческому видятся невозможна быти, у бога возможна суть. Но более в сих не медлю.

Протчее, да рассудит читатель наш без всякого умосмущения и внутреннего пристрастия намерение толикого философа, аще и неверного идолопоклонника, и мало глубочайше да исследует, почто сиречь зело смехотворную и презреннейшую о законе Мухаммедовом издаде сентенцию? И именова его свинским законом, то есть животень над всех глупейших и злосмрадных. Многая, без сумнения, *Куранова* закона смехотворная и без всякого словесности разума произведения, могоша убедити Порфирия, да бы в толь низком их имел разумении; обаче, по моему непщеванию, две быша вящшие и начальнейшие вины. И первую убо мню быти, яко в законе мухаммеданском множайшая (аще и не вся) зело скотская, всякого разума и смысла лишаящаяся позволяются и аки нужнейшая повелеваются, яко аще и бессловесные животны имели бы способность глаголанія и образ изъявления намерений своих, воистинну поругалибыся таковому законодавцу и закон его мерзостный и поношения должный быти исповедали бы. Кто бо от разумных судил бы заслужительно быти, еже всякого человека (разве мухаммеданина)

lor este copilărească. Iar cînd citea *Evangelhia*, dar mai cu seamă primul capitol al Sfîntului Ioan: „La început era Cuvîntul”^{*} și celelalte, se spune că a zis: „Sublim grăiește barbarul”.

Iar despre legea evanghelică același a spus că este a lucrurilor cu neputință pentru că a văzut, după cum socotesc, că unele porunci și sfaturi par să depășească puterile omenești, cum ar fi: „De vrea cineva să-și ciștige sufletul, trebuie să și-l piardă”^{**}; „De vorbește cineva de rău pe cel credincios, acela să-l binecuvînteze”^{***}; / „De-i va lua haina, să-i dea și cămașa”^{4*}; „De-l va lovi în obraz, să-l întoarcă și pe celălalt”^{5*}; „De va greși fratele de șaptezeci de ori cite șapte pe zi, de atîtea ori să i se ierte”^{6*}, astfel ca „Soarele să nu apună întru minia lui”^{7*}; în sfîrșit, „De vrea să fie desăvîrșit, toate ale sale să le dea săracilor”^{8*}, iar pentru sine să-și lase numai crucea”^{9*}, adică suferința, răbdarea, ascultarea, disprețul, batjocurile, clevetirile, prigonirile și pînă și sufletul său să și-l pună pentru prieten. După cercetarea acestor porunci ale Mintuitorului — aspre, însă impuse de sfatul Domnului —, judecînd necredinciosul greutatea lor și făcînd o argumentare sofistică de la cele parțiale la cele generale, a încheiat cu un paralogism⁴⁶ și a spus că legea creștină este o lege a lucrurilor cu neputință. Nici nu e de mirare că omul păgîn, la prima vedere, n-a putut pătrunde și pricepe puterea și sensul cuvîntului adevărului dumnezeiesc; *Evangelhiile* îi arată chiar pe apostoli, mai înainte de a primi înțelepciunea revărsată prin harul Preasfîntului Duh ce se pogorîse asupra lor, încercînd o greutate egală de îndoială cu privire la bogatul ce avea să se mîntuiască sau la trecerea cămillei prin urechile acului^{10*}. Primînd însă cele mari și minunate în dar de la dumnezeiasca economie, ei au înțeles că cele ce li se par oamenilor, adică minții omenești, a fi cu neputință la Dumnezeu sînt cu putință. Dar nu voi mai zăbovi asupra acestora.

Cealaltă părere a unui atît de mare filosof, deși idolatru, necredincios, s-o judece cititorul nostru fără nici o tulburare a minții sau părtinire lăuntrică și să cerceteze ceva mai adînc de ce a dat el o sentință atît de batjocoritoare și disprețuitoare despre legea lui Muhammed și a numit-o lege porcească, adică a dobitoacelor mai proaste și mai rău puturoase decît toate. Fără îndoială că multe lucruri caraghioase și fără nici un sens ale legii *Curanului* l-au putut convinge pe Porfirie să le judece cu atîta dispreț. Totuși, după părerea mea, două pricini au fost mai mari și mai de căpetenie. Cea dintîi cred că e faptul că în legea muhammedană sînt îngăduite foarte multe — chiar dacă nu toate — prea animalice, lipsite de orice pricepere și sens, dar poruncite drept lucruri foarte necesare, așa încît, dacă animalele cele necuvîntătoare ar fi avut capacitatea de a grăi și modul de a-și arăta intențiile, cu adevărat și-ar fi bătut joc de un astfel de legislator, iar legea lui ar fi declarat-o mîrșavă și vrednică de batjocură. Căci cine dintre cei cu înțelegere ar socoti că e un merit ca pe fiecare om — afară de muhammedan — să-l lipsești de agonisita lui, să-i jefuiești pe toți de toate fără nici o teamă, /

* Ioan, 1, 1.

** Matei, 10, 39; Marcu, 8, 35; Luca, 17, 33.

*** Matei, 5, 44; Luca, 6, 28.

4* Matei, 5, 40.

5* Matei, 5, 39; Luca, 6, 29.

6* Matei, 18, 25.,

7* Efes., 4, 26.

8* Luca, 18, 22.

9* Matei, 16, 24.

10* Cf. Matei, 19, 23—24.

стяжаний его лишати, все всех небоязненно / разграбляти и что найпаче добродетельно и премного заслужительно быти проповедует убивати; обаче закон сие мухаммеданский не токмо попускает, но и повелевает, и не токмо повелевает, но аще кто сего не сотворит, такового смертно согрешивша утверждает.

Правосудия народов и общественныя правды описание есть, да комуждо дастся, что его есть. Закон же *Куранов* противно провозвещает, яко никтоже во вселенней власть на что-либо имеет, кроме воследствующих *Курану*. Словом единым, вся себе причитают, ничтоже иным позволено, ничтоже свойственно и ничтоже праведно мнят быти. И сия есть часть оная *Куранова* закона, яже всякого разума и смысла лишена сущи, аки камень от стремнины отторженный, во глубину невежства стропотно низпадает.

Вторую же вину, чесо ради предреченный философ толь отвратна себе показал от учения *Куранова*, рассуждаю быти, яко Мухаммед крайнее благое полагает во внешнем и всем скотом общем чувстве. И своим воследователем первое, ослабив вся невоздержания, обжирства, чревоугодия и подчревесных удила, таже в будущей жизни (идеже истинное блаженство и венец, кийждо законно подвизавыйся, от праведнейшего судии испросити уповает) неутруждаемая плотоугодия, любодейные борьбы, подвиги, победы, господствование Бахуса и всякое всех чувств услаждение и свербение, равно яко струповатым свиниям тину и блато смраднейшее, аки вещь пресладкую и превожделенную обещает и из широкия злочестия пучины озибильно почерпая себе подавати им имуща утверждает.

Сия вкратце реченная, довольна, яко мню, в пример приведох, да читатель наш от хобота удобно дракона познати возможет. Протчие же многочисленные змиевы главы и толикожде ехидниных языков в сем издании от нас вкратце сочиненном по том усмотрит. Откуда уповаю, яко он (читатель) не токмо вышеименованного философа сентенцию подтвердит, но и *Курановым* лжеплетениям с истинныя постановлениями, равно противу себе положенным бывшим со Пророком божественным твердо постановит повествования нечестивых быти блядословия, басни, изобретения поврежденного мозга и плод глупейшего разума.

Почтоже аз, человеколюбнейший читателю, сей труд восприях? Вкратце изъявлю. Его Императорское Величество, всемилостивейший мой государь, повнегда чрез толь и толикие положенные труды, во всяком роде наук и добрых художеств обучением, священнейшего своего/ государства подданных довольно наставил и большую часть от благородных чрез горькие добродетелей корени сам проводя, предшествуя, к сладчайших техже плодов приятию и вкушению, благополучным привел спеянием и всему, еже совершенна творит человека, всех своим прикладом научил, рассудил (и во правду благочестно) яко не суть довольна та токмо, яже к политической принадлежат чести, но всячески потребна быти и та, яже к божественному и веры православныя почитанию зело нужны суть. Чесо ради устроив и управив первое, как политическое, так и церковное правление и утвердив отечественные и Святых Отцев уложения, к тому разными способы, непрестанными трудами и неисчерпаемым потом и злата иждивением, государство свое, не токмо яко император поданного, не токмо яко вождь воина, не токмо учитель ученика направлял, но выше того, яко отец сына возлюбил, научил, наказал, исправил и в лучшее привел благонравие. Таже да бы и бодрствующего пастыря, прозорливого и

să propovăduiești că cea mai bună faptă și de mai mare merit este să ucizi? Totuși, legea muhammedană nu numai că îngăduie, ci și poruncește, și nu numai că poruncește, ci dacă cineva nu face aceasta îl socotește că a păcățuit de moarte.

6d

Specificul justiției popoarelor și al dreptății sociale este ca fiecăruia să i se dea ce e al lui *⁴⁷. Legea *Curanului*, dimpotrivă, proclamă că nimeni în lume n-are stăpânire asupra vreunui lucru, afară de cei ce urmează *Curanului*. Cu un cuvânt, toate și le atribuie lor, nimic nu este îngăduit altora, nimic nu aparține altora, nimic altceva nu socotesc a fi drept. Aceasta, deci, este partea din legea *Curanului* care, fiind lipsită de orice rațiune și sens, ca o piatră ruptă din marginea prăpastiei, se prăbușește vertiginos în adâncul ignoranței.

Cred că a doua pricină pentru care filosoful mai sus amintit s-a arătat atât de scirbit de învățătura *Curanului* este faptul că Muhammed pune binele suprem în simțul extern și comun tuturor animalelor. După ce le-a slăbit mai întâi discipolilor săi toate frânele destrăbălării, îmbuibării, plăcerii pintelui și a celor de sub pintece, el le făgăduiește și în viața viitoare (unde oricine care s-a nevoit după lege nădăjduiește să-și ceară de la preadreptul judecător adevărata fericire și cunună) plăcerile trupului cele fără de osteneală: lupte amoroase, fapte vitejești, victorii, domnia lui Bachus și orice desfătare și gidilare a tuturor simțurilor ca pe un lucru prea dulce și prea ațîțător, precum porcilor celor buboși noroiul și mocirla prea împutită. Și mai afirmă că le va da posibilitatea să se adape din plin din adâncul larg al desfrînării.

Acestea pe scurt spuse, dar după cum socotesc destule, le-am adus spre pildă pentru ca cititorul nostru să-l poată cunoaște lesne pe balaur după trompă⁴⁸. Iar celelalte numeroase capete de șarpe cu atâtea limbi de năpircă⁴⁹ le va vedea pe urmă în această carte a noastră alcătuită pe scurt. De unde nădăjduiesc nu numai că el (cititorul) va confirma sentința filosofului mai sus numit, dar și că, minciunile *Curanului* fiind puse alături de așezămintele adevărului, va decide împreună cu dumnezeiescul proroc⁵⁰ că povestirile nelegiuitorilor sînt cuvinte deșarte, basne, născociri ale unui creier vătămat și rodul celei mai proaste minți.

Dar de ce mi-am luat eu, preaiubitorule de oameni cititor, această osteneală? Voi arăta, pe scurt. Maiestatea sa imperială, preamilstivul meu domn, după ce a povățuit îndeajuns pe supușii preaauguste sale împărății prin atât de multele și marile osteneli depuse pentru învățarea lor la tot felul de științe și meșteșuguri bune și / după ce pe cea mai mare parte dintre nobili el însuși i-a hrănit cu rădăcinile amare ale virtuții, mergînd el înainte, și i-a adus cu bună sporire la culesul și gustarea acelorași prea dulci roade, și la toate cele care-l fac pe om desăvîrșit i-a învățat pe toți prin propriul său exemplu, a socotit (și într-adevăr după cuviință) că nu sînt îndestulătoare cele ce țin numai de cinstea politică, ci că la fel de necesare sînt și cele prea trebuincioase spre cinstirea lui Dumnezeu și a credinței ortodoxe. De aceea, organizînd și îndreptînd mai întâi cîrmuirea — și pe cea politică, și pe cea bisericească — și întărind pravilele pămîntene și ale sfinților părinți prin felurite mijloace, ncîncetate osteneli, nesfîrșită sudoare și cheltuială de aur, nu numai ca împăratul pe supus, nu numai ca generalul pe ostaș, nu numai ca dascălul pe ucenic și-a îndrumat statul, ci, mai presus de aceasta, ca tatăl pe fiu l-a iubit, l-a învățat, l-a îndreptat și l-a adus la cea mai bună stare a moravurilor. Tot așa, ca să nu se lipsească de titlul de păstor vigilent și

7d

* Iustiniani *Institutiones*, I, I, 3.

опасного стража не лишился звания, не токмо, яже творити, но и инже блюстися и бегати подобает злочинств страшилища, то есть идолослужения заблужденное злочестие, лживых законоположников несмысленная изволения, нечестивых прикрытая, доселе и потаенная безумствования, Антихристов и злобных духов лукавые и смертоносные заветы, всякому и комуждо открыти усердно приложился, потщался и сотворил. А найпаче яко мною, сего прилежнейше должно блюстися и предусмотряти рассудил его Царское Величество, зане мухаммеданская религия и *Куранов* закон, аще и сам чрез себе явен есть, яко словопоказательного основания весьма лишается; обаче с самою купно мухаммеданскою империею в кратком времени толико возрасте, яко едва не всю Асию, велию часть Африки и не меньшую долю Европы своим смертоносным заразил ядом. И толико себе потом последующу времени распространил, яко ныне реки Инд, Волга, Дон, Днестр, Дунай, Сава (цесарским оружием очищенная уже Унгария) Море Средиземное, Нил, Аравия Пустая и Петреа и Устия Евфрата *Кураново* почитают зловерие.

8d Но да некто в законах и книгах восточных народов мнее * искусный возмнит, яко или божественное некое в оных есть таинство, или яко неведомое человеком, содействующее божие (не глаголю попускающее) изволение неверных и варваров со оружием купно и религию восставило и управило. (Бог бо не хочет токмо доброе и не творит токмо преблагое)./ Того ради соизволил Его Императорское Величество и мне (яко важнейшим или пером или мечем управляемым делам, по достоинству мнее способному) рабу своему поручити, да бых о мухаммеданской религии и о политическом муслиманского народа правлении, некое нижним стилем и просто речием издание, якоже у оных варварских народов повествуется и веруется без притворства, без порицания, без приложения и без всякого умаления на свет произвел, да познает и узрит православный империи сея народ, яко арапская, персидская, турецкая, татарская и аще кая иная суть, сие зловерие чтущая племена, того ради себе и сиевое бессловесное пленища удоверство, зане у них злочинства за добродетели и заблуждения за возмездия почитаются, и истинное блаженство в плотских похотех, в необузданных вожделениях и неудержанных любодениях и в свободном грешении повзвслении положено быти веруют, которое прочитающе, их неправостию их уста заградити может.

Паки текушу времени, того ради толико возрасте и распростресе господствование его, зане умаляющимся в римлянех, греках, болгарех и в протчих христианских народах добродетелем и устывающу военному обучению, уничтожену христианскому согласию, попруну бывшу изряднейшему политическому правлению толь благополучных царств и империй владетели первее страсть восприяша, еже от своих злочинств побежденным быти а по том общий сей всего света супостат побежденных победил, связанных связал и от себе самих плененных в лютое тиранства своего иго пленил и смирил.

* мало

de acela de păzitor clarvăzător și grijuliu, s-a mai străduit încă și a reușit să descopere fiecăruia, oricui, nu numai ce să facă, ci și de ce se cuvine a se păzi și a fugi: grozăviile relelor rînduiri, adică rătăcita rea cinstire a idolatriei, concesiile fără noimă ale legiuitorilor mincinoși, aiurelile acoperite și pînă acum tănuite ale nelegiuitorilor, poruncile cele viclene și ucigătoare ale antihriștilor și ale duhurilor răutății. Dar mai mult decît atît, după cum mi se pare, Maiestatea sa imperială a socotit că trebuie să ne păzim și să fim cu deosebire precauți și față de religia muhammedană și legea *Curanului*, care, deși chiar prin ea însăși se vădește lipsită de orice temei al conținutului său, totuși împreună cu însuși imperiul muhammedan atît a crescut în scurtă vreme, încît a molipsit cu veninul său cel aducător de moarte aproape toată Asia, o mare parte a Africii și o parte nu mai mică a Europei. Iar apoi, cu timpul, s-a răspîndit atît de mult, încît acum rîurile Indus, Volga, Donul, Nistrul, Dunărea, Sava (prin armele Cezarului Ungaria e curățită deja)⁵¹, Marea Mediterană, Nilul, Arabia pustie, Petrea și gurile Eufratului cinstesc reaua credință a *Curanului*.

Dar pentru ca să nu-și închipuie cineva mai puțin × iscusit în legile și în cărțile popoarelor orientale că ar fi vreo taină dumnezeiască în ele sau că o voință a lui Dumnezeu necunoscută oamenilor ar ajuta (nu zic ar îngădui) pe necredincioși și pe barbari ca o dată cu armele să suprimе și să modifice și religia (căci Dumnezeu nu vrea decît cele bune și nu face decît cele prea bune), / a binevoit Maiestatea sa imperială să mă însărcineze pe mine, robul său (ca unul mai puțin capabil, după merit, pentru lucrurile foarte însemnate, cîrmuite cu pana sau cu sabia), să dau la lumină o carte — într-un stil inferior și cu o vorbire simplă⁵² — despre religia muhammedană și despre cîrmuirea politică a poporului musulman, despre ce se povestește și se crede la acele popoare barbare, scrisă fără născociri, fără blam, fără adăugiri și fără vreo scădere, ca să cunoască și să vadă poporul pravoslavnic al acestui imperiu că neamurile arabe, persane, turcești, tătarești și altele cîte mai sînt care cinstesc această credință rea s-au robit întru această dobitocească și ușuratică credință pentru că la ei rînduiriile rele se socotesc drept virtuți și rătăcirile drept răsplătire și cred că adevărata fericire stă în poftele trupești, în dorințele nedomolite, în dezmierdările neînfriate și întru îngăduința liberă a păcătuirii; și, citind, să le poată astupa gura cu însăși nedreptatea lor.

Cu trecerea timpului, stăpînirea acestui popor a crescut și s-a răspîndit atît de mult pentru că, împruținîndu-se virtuțile la romani, la greci, la bulgari și la alte popoare creștine, slăbind instrucția militară, nimicîndu-se unirea creștină, călcată fiind prea aleasa cîrmuire politică, stăpînitorii unor regate și imperii atît de înfloritoare au căzut mai întîi în patima de a se lăsa înfrinți de relele lor rînduiri; iar după aceea dușmanul cel comun al lumii întregi i-a biruit pe cei învinși, i-a legat pe cei legați, și pe cei robiți de ei înșiși i-a robit jugului cumplit al tiraniei sale și i-a înjosit.

× insuficient

Темже познав сия, да воспомянет российский народ пиитическое оное речение: «Блажен, егоже чуждая бедства опасна творят». Предваривших царей и царств злочинств и унылости да блюдетсѧ, главу ехиднину прежде даже не родит на сотирает, льва, «рыкающа и имуща кого поглотити», мужественно да поражает, себе же обуздание грехов да наложит и бодцы добродетелей приложив, в том себе да поощряет. На конец, к предложенному обратився с богоотцем Давидом, частейше да глаголет: «Поведаша мне законопреступницы глумления, но не яко закон твой, Господи».

Сими убо трудами нашими разумно насыщайся, любезнейший читателю, и богу воссылай благодарение, императору твоему верные являй услуги, мне же исправляющею споспешествуй рукою. Здравствуй./

De aceea, cunoscînd acestea, să-și aducă aminte poporul rusesc cuvîntul poetului: „Fericit cel pe care nenorocirile străine îl fac să se teamă” *, să se păzească de relele rînduieli și de slăbiciunile împăraților și împărățiilor de mai înainte, capul năpircii să-l strivească mai înainte de a se naște ea, pe leul cel „răcnind și căutînd pe cineva să înghită” ** cu bărbăție să-l doboare, iar sieși să-și impună înfrinarea păcatelor și, înfigîndu-și ghimpii virtuților, întru aceasta să se îndemne. În sfîrșit, întorcîndu-se la cele de față, să spună mai des împreună cu dumnezeiescul părinte David: „Spusum-au mie călcătorii de lege birfele, dar nu sînt ca legea ta, Doamne” ***.

Iar din aceste osteneli ale noastre înfruptă-te cu înțelegere, preaiubite cititor, și înalță lui Dumnezeu mulțumire, împăratului tău dovedește-i slujiri credincioase, iar mie întinde-mi o mînă de ajutor. Să fii sănătos!/.

* Cp. Iohannes Nauclerus, *Chronica*, Coloniae, 1544, in *praef.*: „Frumos lucru este ca din greșelile altora să ne îndreptăm viața”.

** *I Petru* 5, 8.

*** *Ps.*, 118, 85.

О ЛЖЕПРОРОЦЕ МУХАММЕДЕ

Глава первая

О именах Мухаммедовых

Понеже свойственная вещей имена, за кратчайшее техже изъяснение имеютя, не безприлично быти мним, да о житии и делах Мухаммедовых имуща некая рещи, первое о егоже собственных и нарицательных именах нечто предложим.

Мухаммедовы имена. Свойственнейшее о особеннейшее сего лжепророка имя двоякое есть: *Мухаммед* и *Мустафа*. Тако бо многжды и в *Куране* и в книзе *Мухаммедие* аки сложенне именоватися обыче: *Мухаммедул Мустафа*. *Мухаммед* убо четверописьменное есть, сиречь от четырех токмо литер состоящееся, *М-х-м-д*, имже придается знак *тештид*, который коей-либо литере надполагается знаменует ю двойственные быти силы и пронуции, например: чтется *Мухаммед*, которое имя по изложению (этимологически) знаменует «зело похвален, многия похвалы и благодати достойный», аки бы по греческу рещи *кехаритоменос*, «благодати полный и избилующий». *Мустафа* свойственно знаменует «избранный» или «над протчих изящнейший». Тако егда имя его или писати хотят или прочитовати с написанного, сими двома имени вкупе сложенными изображают: *Пеугамберимуз ики джиган гюнеши Мухаммедул Мустафа*, то есть: «Обоего мира солнце наше, пророк (или апостол) Мухаммед Мустафа». Чесо ради от наших христианских писателей неправо различными письмены и пронуциями пишемо быти видим, якоже Махамет, Магмет, Муамет, Муамеф и протчая.

2 Наричательная же имена его мало не бесконечна суть, ибо аналогически, аллигорически, метафорически и всякими другими /фрастическими образы и фигурами толико именованний имеет, елико вещей, ово божественных, ово же человеческих, яко добрых и хвалимых, умом объемлемых имена нарицаются, якоже «Пророк», «Апостол», «Святый», «Возлюбленный божий», «Избранный», «Благий», «Солице обоего мира», си есть настоящего и будущего века, «Осиявающий», «Просвещающий», «Учитель», «Наставник», «Вождь», «Советующий», «Отрицающий», «Ходатайствующий» (к богу), «Милостивый», «Милосердый», «Чудо-творный», «Сильный», «Конец», «Печать и умолкнение всех пророков» и протчая мало не вся приличествия божия ему причитаются (кроме имени творца и вечного). Веруют бо яко ничтоже доброе, ничтоже изрядное, ничтоже честное есть или быти может, которое в нем Мухаммеде (хотя не естественно и не природно, но по благодати и благодати божией) не обрящется и совершенно содержимо не будет. Обычай же имеют чтущий того: когда поминают имя его не произносити то, разве с сим придатком:

DESPRE PROFETUL MUNCINOS MUHAMMED

Capitolul întâi

Despre numele lui Muhammed

Întrucît numele proprii ale lucrurilor sînt socotite drept cea mai scurtă explicare a lor, credem că nu este indiferent ca, trebuind să vorbim despre viața și faptele lui Muhammed, să spunem mai întâi cîte ceva despre numele lui proprii și comune.

Numele lui Muhammed. Cel mai propriu și cel mai deosebit nume al acestui profet mincinos este îndoit: Muhammed și Mustafa. Așadar, de multe ori, atît în *Curan* cît și în cartea *Muhammedie*⁵³ se obișnuiește să i se dea numele compus: *Muhammedul Mustafa*. Muhammed este o tetragramă, adică un cuvînt compus din patru litere: *M-h-m-d*, cărora li se adaugă semnul *testid*⁵⁴, care, suprapus unei litere, arată că are intensitate și pronunție dublă; de exemplu se citește *Muhammed*, nume care se tilcuiește (etimologic) „foarte lăudat, vrednic de multă laudă și har“, cum s-ar zice pe grecește κεχαρισμένος, „plin și îmbelșugat de har“. *Mustafa* în înțeles propriu înseamnă „ales“ sau „mai frumos decît toți“. Astfel, cînd vor să-i scrie numele sau să-l citească scris cu amîndouă aceste nume îl însemnează: *Peigamberi-muz iki djihan ghiunesi Muhammedul Mustafa*⁵⁵, adică: „Soarele nostru, al ambelor lumi, profetul (sau apostolul) Muhammed Mustafa“. Constatăm, așadar, că scriitorii noștri creștini greșit îl scriu cu diferite litere și pronunțări precum: Mahomet, Mahmet, Muamet, Muameth etc.

Cît privește numele lui comune, ele sînt aproape infinite, pentru că prin procedee și figuri analogice, alegorice, metaforice și diferite alte/procedee și figuri frastive⁵⁶, are tot atîtea nume cîte lucruri dumnezeiești sau omenești cuprinse de minte se pot spune spre bine și laudă precum: „Profet“, „Apostol“, „Sfînt“, „Iubitul lui Dumnezeu“, „Alesul“, „Bunul“, „Soarele ambelor lumi“, adică al veacului de acum și al celui viitor, „Cel ce strălucește“, „Cel ce luminează“, „Dascălul“, „Povățuitorul“, „Conducătorul“, „Sfătuitoarul“, „Cel ce dezmințe“, „Cel ce mijlocește“ (către Dumnezeu), „Cel milostiv“, „Cel îndurător“, „Făcătorul de minuni“, „Puternicul“, „Sfîrșitul“, „Pecetea și cel care face să tacă toți prorocii“ și altele; aproape toate cele cuvenite lui Dumnezeu i se atribuie lui (afară de numele de Creator și Veșnic). Căci cred ei că nimic bun, nimic ales, nimic cîstit nu este sau nu poate să fie care să nu se afle în el, în Muhammed, și să nu fie desăvîrșit cuprins în el, deși nu în chip firesc și nu din naștere, ci prin bunătatea și harul lui Dumnezeu. Dar cei ce-l cîstesc au obiceiul cînd îi pomenesc numele să nu-l

Аллеи ессалавату ве есселям, то есть: «Над нимже будет благословение (бо)жие и спасение или мир». Подобным почтением и в приводе имен других пророков употребляют. Протчее аки чрез антономасию *Ресуллааг*, си есть «Вестника», «Апостола» или «Пророка божия» и *Ахырпеугамбер*, то есть «Последнейшего пророка» его называют. Паки с персидского языка, вместо *Ресу* употребительнее *Пеугамбер* называти обичай имеют, которое имя в простом турецком языке *Улы иол гиостереджи*, сиречь «Пространного, великого и широкого пути указатель» или «Вождь» и протчая.

Глава вторая

В нейже краткое сказание о житии Мухаммеда, мухаммеданов, яко они верят пророка, сиречь то, каковое в книзе *Мухаммедие* им реченной описуется

3 *Рождение и житие Мухаммедово.* Мухаммед родися в стране Кенан (яже в *Святом Писании* Ханаан есть) от отца Абдуллага, от матери Емине, месяца первья Ребий в десятый день, который год, по исчислению наших астрологов бысть Господа Иисуса / Христа 570, месяца мая в третий день в субботу (хотя нынешние мухаммедане в сочислении солнечного того течения скаредно заблуждующе, мнят его родившегося месяца септемврия в 14 день), парствующу в Константинополе Иустину Юнейшему, в пятое царствования его лето, хотя по исчислению Калвиза, астролога острейшего, сказуется рождению его быти мая в пятый день, в понедельник, но погрешил он, два дни лишніх приложив, ибо мнит рожденну быти ему первья Ребий во второй надесять тень. А в книге *Мухаммедие* явно показуется, что он родился в десятый день первья Ребии.

Сказуют же, яко в час рождения его, земля повдигеся, небо ужасеся, солнце затмение претерпя, а луна хорально плясаше. Рождшуся ему, абие диаволом восход на небо возбранен бысть от ангел, которым прежде, когда хотели волно было восходити. Что видя диаволи, ко Иблису (то есть Люциперу) или князю своему сатанинскому приидоша, совета от него требующе, чесо бы ради запретилося им от Бога на небо восходити? Он же повеле им да весь свет обыдут и прилежно испытующе о новости вещи да уведят. Диаволи убо, повеления сатанинская исполняюще, обретоша в Мекканском капищи (которое пред рождеством Мухаммедовым за тысящу лет идолов бе приятелище) всех идолов сокрушенных и на землю бесчестно поверженных, ангелов же в нем торжествующих и с великою радостию Мухаммедово рождество поющих и празднующих. Сиевое они (диаволи) толь несчастливое известие взявше, ко князю своему возвратишася, возвещающе ему, яко Мухаммед, пророков последний, на свет произведен бысть.

Мати его Емине, не имея в сосцах своих млека, хотяше кормилицу к воспитанию сына своего наняти, но той долго другия жены сосцов ссати не

rostească decît cu acext adaos: *Aleihi essalavatu ve esseleam*, adică: „Asupra lui fiu binecuvîntarea (lui Dumnezeu) și mintuirea sau pacea“. Un respect asemănător arată și cînd pomenesc numele altor proroci. De asemenea, prin antonomasie îl mai numesc *Resulullah*, adică „Vestitorul“, „Apostolul“ sau „Prorocul lui Dumnezeu“, și *Ahîrpeigamber*, adică „Ultimul profet“. Tot așa, în limba persană, în loc de *Resul* obișnuiesc să-l numescă în mod curent *Peigamber*, care nume în limba turcească simplă e *Uli iol ghiusteredji*, adică: „Arătătorul căii celei largi, mari și late“ sau „Căpetenia“ etc.

Capitolul al doilea

cuprinzînd relatarea pe scurt a vieții lui Muhammed, profetul muhammedanilor, după cum îl cred ei, adică ceea ce scrie în cartea numită *Muhammedie*

Nașterea și viața lui Muhammed. Muhammed s-a născut în țara Kenan (care în *Sfînta Scriptură* este Canaan)* din tatăl Abdullah și mama Emine, în luna întîia Rebi, în ziua a zecea, care an după calculul astrologilor noștri a fost 570 al Domnului Iisus/Hristos, luna mai, ziua a treia, sîmbătă (deși muhammedanii de azi, rătăcindu-se cu zgîrcenie în calculul crugului soarelui, îl socotesc născut în ziua de 14 septembrie), pe cînd domnea în Constantinopol Iustin cel Tînăr, în anul al cincilea al domniei lui ⁵⁷. Deși după calculul lui Calvisius **, astrolog foarte ager, se spune că nașterea lui a fost la 5 mai, într-o luni, acesta a greșit, adăugînd două zile de prisos, pentru că îl socotea născut în ziua de douăsprezece a întîiei Rebi, dar în cartea *Muhammedie* se arată limpede că s-a născut în ziua a zecea a întîiei Rebi.

Se povestește că în ceasul nașterii lui pămîntul s-a cutremurat, cerul s-a înspăimîntat, soarele s-a întunecat, iar luna dansa în cerc. Îndată ce s-a născut, îngerii au interzis diavolilor suirea la cer, pentru că mai înainte le era slobod să se suie cînd voiau. Ceea ce văzînd diavolii ***, s-au dus la Iblis (adică Lucifer)⁵⁸, căpetenia lor satanică, întrebîndu-l pentru ce i-a oprit Dumnezeu să se suie la cer. Iar el le-a poruncit să înconjure toată lumea și cercetînd stăruitor să afle ce s-a întîmplat. Diavolii, împlinind poruncile satanice, au aflat în templul din Mecca (care cu o mie de ani înainte de nașterea lui Muhammed era lăcaș al idolilor) toți idoli sfărîmați și aruncați la pămînt cu necinste, iar pe îngeri veselindu-se în el, lăudînd și sărbătorind cu mare bucurie nașterea lui Muhammed. Aflînd această știre atît de nefericită, ei (diavolii) s-au întors la căpetenia lor, vestindu-i că a fost adus pe lume Muhammed, ultimul dintre proroci.

Mama lui, Emine, neavînd sîinii ei lapte, a vrut să năimească o doică pentru creșterea fiului ei, dar mult timp el n-a vrut să sugă pieptul altei femei,

* V. fig. 18.

** Sethi Calvisii *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum*, Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685: *Anno mundi 4519, post C[hristum] 570: Muhamed vel Mahomed saracenus nascitur, ut arabos habent, dies 5 maii, feria 2 [adică luni, n.n.], die 12 rabie prioris. Idem postea moritur cum annos 63 arabicos vixisset, die 12 rabie prioris, ineunte vesperi.*

*** Cp. Ludovico Marracci, *Mahumeti auctoris Alcorani vitae rerumque gestarum synopsis*, cap. II, în *Prodromus ad Refutationem Alcorani*.

хотяше, дондеже некая жена именем Хакиме из града Медини прииде, ейже кормилицею своею быти позволил. Родителем его из земли Кенан в Медину, в нейже и родишася, возвращающимся, Хакиме кормилица на руках своих того несущи, где-либо на сухой и пешаной земли ступаше, тамо по стопах ея создаи зеленая проросла трава и в пути солнечному блистающе сиянию, облак белый им последуя, осеняше главу Мухаммедову, покрывая того от вара солнечного и путешествующий тридцати дней путь единым днем совершаху. Живущим же родителем его в Медине второго лета, в четвертый месяц по рождении его, умре Абдуллаг, отец Мухаммедов. Емине же мать в шестое / возраста его скончася и в осьмое умре и дядя его Абутталиб. Остася убо сирота Мухаммед у кормилицы своей Хакиме, да от нея воспитан будет.

Хакиме оная, аще и вдова баше, обаче имеяше и своих детей от умершего мужа своего, которые еще отрочата суще, овцы пасяху. Сии некогда отрочища Мухаммеда на поле, идеже пасяху овцы, с собою ведоша; и тамо играющим им Гавриил Архангел в образе человеческого пришед, рассече острым мечем сердце Мухаммедово и не мало крови извлече от него, глаголя: «Сию кровь нечистую диаволи вложиша в чистейшее твое сердце». Сынове убо Хакиме, видя Мухаммеда от человека рассечена и весьма от убийцы убиенна быти мняше, устрашившеся в дом убегоша и матери, яко Мухаммед от некоего злобного человека в поле убиен и на полы рассечен бысть, поведаша. Хакиме вопли и рыдания на воздух пуцающе елико можаше, спешно в поле побеже. И обретши Мухаммеда жива и ничтоже злого имуща, сладостно поцелова его и позна, яко некое тайнство божие бысть на отрочати. Обаче сие до времени в молчании остави, сокрывая то в сердце своем.

Во второй же надесять год пришед Мухаммед, поиде с другим дядею своим Эбуджеглом в Дамаск, где увидев некий монах Яхья (так арапы Иоанна нарицают) поклонися ему и рече: «Сей есть о немже в *Ветхом и Новом Завете* пишется, яко имат приити пророк божий превелий и всех апостолов последний». Вопрошающим же им, откуда бы знал сего, того быти, о немже книги божественные свидетельствуют? отвеща Яхья «зане видех — рече — егда он входяше во град, древеса и камение пред лицом его наклоншеся, даже до земли преклоняхуся». Сия от монаха слышав дядя его Эбуджегл отлучися от Мухаммеда (бе убо идолопоклонник нечестивейший).

В оное время бысть Эбубекир, житель града Дамаска, человек пребогатый и между прочими первейший; той прогностиком оного монаха уловленный, прилепился к Мухаммеду и того в дом свой честно восприял. Вину же присоединения к Мухаммеду притворяют тако: Некогда (глаголет книга *Мухаммедие*) Эбубекир будучи в Дамаске, виде во сне солнце и луну аки свечи висящие, с неба в дом его сшедшие и весь дом сиянием и неизреченным светом исполнившие; возбудився, сон, егоже виде, монахом христианским людем тогда воздержнейшим и благочестивейшим сказа. Ониже сон истолковавши, реша ему: «Во дни твои бог имат послати / пророка превеликого и последнего, емуже имя будет Мухаммед, ты же будеши везирем того и наместником и наследником». Слышав убо он от монаха Яхья, яко той есть пророк Мухаммед, позна и сам тогоже быти, о немже во сне бог ему явил есть и благочестивые монахи предрекоша. Взяв же Мухаммеда к себе, чрез несколько времени купечество купно творяху в Хыджаз (сия Персии страна есть), в Емене (в богатой Аравии), в Мысе (в Египте) и в Шаме (в Дамаске). Сие купчества ради, будучи под управлением Эбубекировым, во град Мекку егда вниде, все идолские капища и многие церкви падоша. Где ему под деревом уснувшу, паки ангел

pînă cînd o femeie cu numele Hakime a venit din cetatea Medina și pe aceasta a îngăduit-o să-i fie doică ⁵⁹. Cînd se întorceau părinții lui din pămîntul Kenan, unde s-a și născut, la Medina, Hakime ducîndu-l în brațele sale, unde călca pămîntul uscat și nisipos, acolo răsărea pe urmele ei iarbă verde, și cum în drumul lor strălucea lumina soarelui, un nor alb care venea după ei adumbrea capul lui Muhammed, acoperindu-l de arșita soarelui; iar într-o singură zi făceau cale de treizeci de zile. Și trăind părinții lui în Medina, în al doilea an, în luna a patra după nașterea lui, a murit Abdullah, tatăl lui Muhammed. Mama lui, Emine, s-a săvîrșit cînd el avea șase/ani, iar în al optulea a murit și unchiul său Abuttalib ⁶⁰. Deci a rămas orfanul Muhammed la doica sa Hakime, ca să fie crescut de ea.

Hakime aceea, deși era văduvă, avea copii de la bărbatul ei răposat, și aceștia, pe cînd erau mici, pășteau oile. Într-o zi aceștia l-au luat cu ei pe pruncul Muhammed la cîmp, unde pășteau oile, și jucîndu-se ei acolo, arhanghelul Gabriel, venind în chip de om, a despîcat cu un paloș ascuțit inima lui Muhammed și a scos din ea mult sînge, zicînd: „Acest sînge necurat diavoli l-au pus în preacurata ta inimă“. Iar fiii lui Hakime, văzîndu-l pe Muhammed tăiat de acel om și socotindu-l omorît de-a binelea de uci-gaș, înfricoșîndu-se, au alergat acasă și i-au spus mamei că Muhammed a fost omorît în cîmp și tăiat în două de un om rău. Hakime, țipînd și umplînd văzduhul cît o țineau puterile de țipete și bocete, a alergat în grabă la cîmp și, aflîndu-l pe Muhammed viu și nevătămat, l-a sărutat dulce și a cunoscut că băiatului i s-a întîmplat o anume taină a lui Dumnezeu. Dar a păstrat sub tăcere aceasta pînă la o vreme, ascunzînd-o în inima sa.

Iar cînd Muhammed a ajuns la doisprezece ani, s-a dus cu un alt unchi al său, Ebudjehl ⁶¹, la Damasc, unde văzîndu-l un monah oarecare Iahîia (așa cum îl numesc arabii pe Ioan) ⁶², i s-a închinat și a zis: „Acesta este cel despre care scrie în *Vechiul și Noul Testament* că «are să vină un proroc al lui Dumnezeu preamare și cel mai de pe urmă decît toți apostolii»“. Iar cînd l-au întrebat de unde cunoaște că el ar fi cel despre care mărturisesc cărțile dumnezeiești, a răspuns Iahîia zicînd: „Pentru că am văzut — zise — cînd intra în cetate, cum copacii și pietrele, plecîndu-se înaintea feței lui, se închinau pînă la pămînt“. Auzînd acestea de la un monah, unchiul său Ebudjehl s-a despărțit de Muhammed (căci era cel mai nelegiuit închinător de idoli).

Pe vremea aceea trăia Ebubekir, locuitor al cetății Damasc ⁶³, om foarte bogat și cel mai de seamă dintre toți; acela, atras de prevestirea acelui monah, s-a lipit de Muhammed și l-a primit cu cinste în casa sa. Iar cauza unirii cu Muhammed este închipuită astfel: Odată (spune cartea *Muhammedie*) Ebubekir fiind în Damasc, a văzut în vis soarele și luna atîrnînd ca niște făclii pogorite din cer în casa lui și umplînd toată casa cu strălucire și cu o negrăită lumină. Trezîndu-se, a spus visul pe care l-a văzut monahilor, creștinii cei mai înfrînați și mai evlavioși de atunci. Iar ei, tilcuindu-i visul, i-au spus: „În zilele tale Dumnezeu va trimite/un proroc preamare și cel mai de pe urmă, al cărui nume va fi Muhammed, iar tu vei fi vizirul aceuia, locțiitorul și urmașul lui“. Deci, auzînd el de la monahul Iahîia că acela este profetul Muhammed, a cunoscut că el este cel despre care Dumnezeu i-a arătat în vis și i-au prezis cucernicii monahi. Și luîndu-l pe Muhammed la sine, peste cităva vreme au făcut împreună negustorie în Hîdjaz (aceasta este o țară a Persiei), în Iemen (Arabia cea bogată), în Misra (Egipt) și în Șam (Damasc). Astfel, fiind sub conducerea lui Ebubekir pentru negustorie, intrînd el odată în cetatea Mecca, toate templele idolești și multe biserici s-au prăbușit. Și adormind el acolo sub copac,

чрево разрезал и исполнил оное веры, о чем зри послезде. Входящи же в капище Мекканское, первое услышал четыре божественные глассы, из нихже первый глас бе: «Прииде правда и истребися неправда». Второй: «Прииде между вами (или от вас) пророк, емуже дано есть миру помогати». Третий: «Прииде сияние божественное, отверзе дверь милость и заключися дверь мучительства». Таже четвертый глас бе: «Мы поставихом тя пророка и свидетельство во всем мире, егоже тебе ради единого создахом».

Быв же пятнадцати лет поял две жены, Хатидже едину, родом из богатой Аравии, другую Рукые, дщерь Эбубекирову. От Рукые прежде дара лже-пророческого родишася ему две дщери, Руские и Фатме. По зачатию же суперстиции еще родишася ему два сына, от Хатидже Абдуллага а от Мерием (сия бе яковитисса) Ибрагим. Протчие убо все прежде смерти его умроша, единая Фатме осталася, от неяже емиры свое производят начало (о которых речется в главе *О наследниках Мухаммедовых*).

6 Егдаже бысть муж четьредесяти лет в пророческую службу от бога бе призван, что чрез Гавриила первее ему на горе Хара возвещено бысть, идеже даде ему ангел книгу да чтет; он отвеща, яко письмен невесть и читати не может, обаче чрез влиянную науку, тогда книгу оную прочте. По том чрез тогоже Гавриила всю *Курана* книгу на память изучил. Возвратившуся ему с горы Хара в дом, жена его Хатидже сияние, имже лице его блещашеся видя, от страха паралижем заразися. Обаче познавши, что он ко пророчеству от бога определился (хотя еще того и не уверила) вскоре здрава бысть. Подобно и другой жене Рукые тожде уразумевшей, обе воскричаха: «Воистинну бессумнения предрече монах оный, яко в *Теврате* и *Инджиле* читал и из оных / уразумел, что Мухаммед, муж наш, имеет быти пророк божий». Но егда по том долго укусне архангел принести некое утверждение пророчества его, скорбяше Мухаммед и не помалу сумнительными томяшеся помыслы. Обаче Хатидже укрепляше его и глаголаше, да не боится закоснения ангелова и да верит словеса божие непременно быти. Сим еще разглагольствующим абие Гавриил ему единому (а не и жене) явился и с стороны божией поздравил. Егоже видя Мухаммед убоясь зело и трепещущи рече к женам: «Покройте мя одеж- дами, зане паки той прииде, егоже прежде видех на горе Хара». Хатидже рече: «Стой крепко, дондеже я досведчение учиню и искушу, диавол ли есть или ангел, иже явися тебе. Аз бо (рече) и по лицу моему распущу власы главы моея. И аще убо ангел есть явлейся тебе, абие отбежит; аще ли же диавол стояти и на власы мои смотрети будет». Что егда учинила, Мухаммед абие воскричал: «Скрыся, убеже он!» Хатидже убо: «Благополучная (рече) и щастлива буди тебе весть сия, зане, поистинне и бессумнения пророк сотворился еси. Протчее вместо воздаяния, научи мя уже образа исповедания, да совершенно верую и спасется душа моя». Егоже Мухаммед прочиташе ей а она ему последую исповедание веры глаголаше и тако Хатидже первая бе, яже по Мухаммеде из идолопоклонницы муслимавыня сотворися.

Вторый Эбубекир в мухаммеданство обратися, иже приведе в Мухаммедово училище Али (персов и арапов благороднейшего), Отмана и некоего Абдуррахмана. Омерово же обращение повествуют тако: Эбуджегл дядя, купно же и главный враг Мухаммедов, нанял бе Омера (беже Омер в то время борец славнейший), да бы убил Мухаммеда, обещав ему дати за то сто ок

îngerul i-a spintecat iarăși pieptul și i l-a umplut cu credință, despre care vezi mai pe urmă. Apoi intrind în capîștea din Mecca, mai întîi a auzit patru glasuri dumnezeiești, dintre care glasul cel dintîi spunea: „Venit-a dreptatea și s-a nimicit nedreptatea”; al doilea: „Venit-a între voi (sau: de la voi) un proroc, căruia îi este dat să ajute lumii”; al treilea: „Venit-a strălucirea cea dumnezeiască, mila și-a deschis poarta și s-a închis poarta chinurii”; tot așa al patrulea glas a fost: „Pusu-te-am pre tine proroc și mărturie în toată lumea, pe care pentru tine unul am zidit-o”.

Și fiind de cincisprezece ani și-a luat două neveste, pe una Hatidje, de neam din Arabia cea bogată, iar pe alta Rukiie, fiica lui Ebubekir⁶⁴. De la Rukiie, mai înainte de a căpăta el darul de proroc minciños, i s-au născut două fiice: Rukiie și Fatme. Iar după zămislirea superstiției i s-au născut încă doi fii: de la Hatidje, Abdullah, iar de la Meriem (care era iacobită), Ibrahim. Dar toți au murit înainte de moartea lui, numai Fatme a rămas și de la dînsa își trag începutul emirii (despre care se vorbește în capitolul *Despre urmașii lui Muhammed*⁶⁵).

Iar cînd a ajuns bărbat de patruzeci de ani, a fost chemat de Dumnezeu la slujba proorocească, ce i-a fost vestită mai întîi pe muntele Hara⁶⁶ prin Gabriel, cînd i-a dat îngerul o carte să citească, iar el a răspuns că nu cunoaște literele și nu poate citi, însă prin știința ce i s-a revărsat a citit atunci cartea aceea. Pe urmă, prin același Gabriel, toată cartea *Curanului* a învățat-o pe de rost. Întorcîndu-se el de pe muntele Hara acasă, nevasta lui Hatidje, văzînd lumina de care strălucea fața lui, de frică a fost lovită de paralizie. Însă cunoscînd că el e hotărît de Dumnezeu spre prorocie (deși încă nu crezuse acel lucru), în curînd s-a făcut sănătoasă. Asemenea și cealaltă nevestă, Rukiie, înțelegînd acel lucru, amîndouă au strigat: „Cu adevărat și fără de îndoială a prezis monahul acela că a citit în *Tevrat* și *Indjil*⁶⁷ și din acelea/ a înțeles că Muhammed, bărbatul nostru, are să fie proroc al lui Dumnezeu”. Dar cum, după aceea, mult timp a zăbovit arhanghelul să aducă o confirmare a prorociei lui, se mîhnea Muhammed și era tare chinuit de gînduri de îndoială. Totuși Hatidje îl întărea și-i spunea să nu se teamă de zăbovirea îngerului și să creadă că cuvintele lui Dumnezeu sînt de neschimbat. În timp ce vorbeau acestea, Gabriel i s-a arătat numai lui (dar nu și nevestii) și l-a salutat din partea lui Dumnezeu. Văzîndu-l, Muhammed s-a spăimîntat foarte și, tremurînd, a zis nevestelor: „Acoperiți-mă cu haine, pentru că iarăși a venit cel pe care l-am văzut mai înainte pe muntele Hara”. Hatidje i-a spus: „Ține-te tare, pînă cînd voi cerceta și voi cerca dacă cel ce ți s-a arătat ție este diavol sau înger. Eu (a zis ea) voi dezlega și voi slobozi părul capului meu pe fața mea. Și dacă este înger cel ce s-a arătat ție, îndată va fugi, iar de este diavol, va sta și va privi la părul meu”. Și făcînd așa, îndată a strigat Muhammed: „S-a ascuns, a fugit!” Iar Hatidje a zis: „Fericită și cu noroc să-ți fie vestea aceasta, căci cu adevărat și fără de îndoială te-ai făcut proroc. De-acum, în loc de răsplătire, învață-mă chipul mărturisirii, pentru ca să cred desăvîrșit și să se mîntuiască sufletul meu”. Muhammed i-a rostit-o, iar ea, repetînd după el, a rostit mărturisirea credinței și astfel Hatidje a fost cea dintîi care, după Muhammed, din idolatră s-a făcut musulmană.

Al doilea s-a convertit la muhammedanism Ebubekir, care a adus la școala lui Muhammed pe Ali (cel mai nobil la persani și arabi), pe Otman și pe un oarecare Abdurrahman⁶⁸. Iar despre convertirea lui Omer⁶⁹ povestesc așa: Ebudjehl, unchiul și totodată și cel mai de seamă dușman al lui Muhammed, îl nălmise pe Omer (care era pe vremea aceea un preaslăvit luptător) ca să-l omoare pe Muhammed, făgăduind că-i va da pentru aceasta o sută de

(сиречь три ста общих либр или фунтов) чистого серебра и сто велблюдов. Омер лакомством уловленный искаше окказии и времени благополучного, да убьет Мухаммеда. Егда же слыша, яко Мухаммед с вышепомянутыми советники своими на горе Кабис, в некоей пещере обретається, ухватя меч, на гору взыде и в устии пещеры став, и аки кровию дышущи напасти на пещеру, покушашеся. Его же видеви Али, рече к Мухаммеду: «Повели мне, да Омера растерзаю». Мухаммед запретив ему, лице свое Омеру, да узрит е, из глубины пещеры показа, еже видеви Омер повергши оружие и пад ниц на землю, аки понужденный воскрича: «Несть бог кроме бога и Мухаммед есть пророк божиин». И тако четвертый сей бысть советник Мухаммедов.

7 Сих / собрав пророчества и господствования своих друзей и товарищей, три лета празден в звании своем пребысть, зане Мекку идолопоклонники содержаху. По сих же летех определил бог ему четырех везирев, двоих убо в небе, Михайла и Гавриила Архангелов, и двоих на земли, единого Эбубекира, а второго Омера. Отсюду воста ересь между персов и арапов, понеже арапы сказуют, яко Омер, персы же, яко Али был первый везирь, наместник и избранный наследник Мухаммедов, о нихже в главе *О ересях* увидим явственнее. И сия убо, яже из великия и многая содержащая книги, которая житие и дела Мухаммедовы вся по единому описует, по елико возможно кратчайше собращася, zde довольна да будут.

Глава третья

О персоне Мухаммедове

Персона Мухаммедова. Мухаммед бе среднего и умеренного возраста, ни зело бел, ни вельми черноват; власы имейше ни курчеватые, ни долгие; очи ему быша черные, на подобие мигдалов, светлые и всегда мокрые. Прах николи же паде на лице его, которое сияше яко солнце; и сияние лица его проникаше до тылу главы его тако, яко всему светитися ему. Спящий никогда же смежаше очи, всегда сурмою их намазываше; главу имейше округлу, верх лба доброго расположения и гладкий; ресницы продолговаты, брови остро-конечные, браду черную и густую, шею продолговату и белу, персты долгие, якоже трости; длани широкие и отверстые, перси прямы и чреву равны а не выдающиеся; на персех имейше един токмо влас, иже на четыредесять других тончайших разделяшеся, все же толико светлы, яко видетися от маргариты произведенным быти им. В заднице (на члене имже сидим) изображенну имейше печать или знамение пророчества; печать же бе во образ шипка (рожи), величеством яйцу равняющегося. Не бе тучный, ниже толстый; хождаше крепко и скоро: беседоваше преизрядно и сладостно так, что аще кто единою слышал бы, не мог бы или не желал бы от него отлучитися. Одежду имейше от абы, из черных власов сочиненной / главу такожде черным тулбандом покрываше. Между очим блещашеся ему удивительное сияние. Словом рещи красотою Иосифа, оногo паче всех человек краснейшего, превосходяще.

8

ocale (adică trei sute de livre comune sau funzi) ⁷⁰ de argint curat și o sută de cămile. Omer, prins de lăcomie, căuta ocazie și timp potrivit ca să-l ucidă pe Muhammed. Și când a auzit că Muhammed se află împreună cu mai sus amintiții săi sfinți într-o peșteră din muntele Kabis ⁷¹ și-a luat sabia, s-a suit pe munte și, stînd în gura peșterii, cu suflarea singeroasă încerca să năvălească în peșteră. Ali, văzîndu-l, i-a spus lui Muhammed: „Poruncește-mi să-l sfîșii pe Omer”. Muhammed, oprindu-l, și-a arătat din fundul peșterii fața lui Omer, ca s-o vadă și, văzînd-o Omer, aruncînd arma și căzînd cu fața la pămînt, a strigat ca un apucat: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, și Muhammed e prorocul lui Dumnezeu” ⁷². Și așa a devenit el al patrulea sfințic ⁷³ al lui Muhammed.

Adunîndu-și / prorociile acestea și titlurile a petrecut trei ani inactiv în vocația sa, cu prietenii și tovarășii săi, pentru că Mecca o stăpîneau idolatrii. Iar după acești ani, i-a numit Dumnezeu patru viziri: doi în cer, pe arhanghelii Mihail și Gabriel, iar doi pe pămînt: unul Ebubekir și al doilea Omer. De aici s-a iscat dezbinarea între persani și arabi, pentru că arabii spun că Omer, iar persanii că Ali a fost primul vizir, locțiitor și urmaș ales al lui Muhammed, despre care vom vedea mai limpede în capitolul *Despre erezii*. Dar ajungă-ne acestea, adunate cît se poate mai pe scurt, din cartea cea mare și cuprinzătoare de multe care descrie în amănunt viața și toate faptele lui Muhammed ⁷⁴.

Capitolul al treilea

Despre persoana lui Muhammed

Persoana lui Muhammed. Muhammed era de statură mijlocie, potrivită, nici foarte alb, nici prea negricios, părul avîndu-l nici creț, nici lung; ochii lui erau negri, migdalați, luminoși și întotdeauna umezi. Praf n-a căzut niciodată pe fața lui, care strălucea ca soarele; și strălucirea feței ajungea pînă la ceafă, pentru ca să fie tot luminat. Dormind, niciodată nu închidea ochii, totdeauna îi ungea cu *surme*. Capul îl avea rotund, partea de sus a frunții bine conformată și netedă, genele lungi, sprîncenele arcuite ascuțit, barba neagră și deasă, grumazul prelung și alb, degetele lungi ca niște trestii, palmele late și deschise, pieptul drept și la fel pîntecele, dar nu proeminente; pe piept avea numai un singur fir de păr, care se desfăcea în alte patruzeci foarte subțiri, și toate așa de luminoase, că păreau a fi făcute din mărgăritar. Pe șezut (partea pe care ședem) avea întipărită o pecete, sau semnul prorociei, iar pecetea era ca o floare de trandafir de mărimea unui ou. Nu era gras, nici gros, umbla apăsător și repede, vorbea foarte distins și dulce, așa încît cine l-ar fi auzit o dată să nu poată sau să nu dorească a se despărți de el. Haina o avea din aba, țesută din păr negru; / capul îl acoperea cu un turban tot negru. Între ochii lui strălucea o uimitoare lumină. Într-un cuvînt, întrecea cu frumusețea pe acel Iosif care era mai frumos decît toți oamenii ⁷⁵.

Глава четвертая

О нравех его

Нравы Мухаммедовы. Николиже гневашеся, разве по повелению божию. Милостив бысть и самым врагам и идолопоклонникам, праведный равно всем судия, ниже на лица зряше; с прокаженными и странными брашно ясти не гнушашеся, един николи же ядыше. Во одеждах спати обычай имел. Постиланий настольных — скатертей — никогдаже употребляше, медом и протчими сладкими вешми зело услаждашеся. Много шербету, колокинфы и овечьи голени и передние ноги со главою любляше и хлеб ячменный даже до пресыщения ядыше. Хлеб оный иногда во чреве его в камень обращашеся, да не како сварену бывшу ему взалкалбыся; того ради многожды чрез два месяца без брашна (токмо чтоб вода была), в доме таяшеся *. Николи же без деревянных башмаков (ихже *налин* нарицают) хождаше, ниже одежды узкия и тесныя ношаше. Приемлемых даров у себе не удерживаше, но иным разделяше. Пишу от стола тремя персты взимае и питье три прежде глотания сотворши испиваше. Все делаше правою рукою и на правом боку всегда спаше. Во всяком вздохновении сонном тысяща врат тайнств отверзахуся ему. Мало спаше, много же моляшеся и благовонный пот точаше. Что видя арапские врачи, рекоша, яко воином его не тебе есть лекарства, токмо да обоняют пот его. Всякое слово трижды повторяше, да бы глубокость премудрости его от слушающих могла разуметися, сидящи и востающи воспоминаше имя божие. Словом рещи, нравов его никтоже пояти можаше кроме бога. Гавриил научил его на память знати весь *Куран* и тайнства его истолковал. Шесть достоинств бог ему даровал. Первое: да будет человек собиратель делом и словом. Второе: да всегда будет победитель. Третье: да весь мир в *месчид* обратит. Четвертое: корысть неприятельскую позволенну да имеет. Пятое: да будет всегда предстатель о всех ко богу. Шестое: да будет пророк последний./

Глава пятая

О начале лжепророчества его

Начало лжепророчества. О лете начала лжепророчества его у писателей известного ничего не обретається. Иные бо скажут прияти ему пророческое имя в лето возраста своего 35. Иные в 52, еже есть от Христа 622. Сиречь вземлюще лжепророчества его год, купно с эпохою лет Мухаммеднаских, от сего бо Христова лета начинается первый мухаммеданской эпохи год, егоже они нарицают *Гиджрети небевие*, сиречь «Бегство пророка», то есть когда от противников своих а паче от дяди своего Эбуджегла, из Мекки изгнан бе и прииде в Медину. Но явно есть, что сей год несть первый лжепророчества его, зане когда он из Мекки изгнан бе, не инья ради вины то бысть, разве

* крышеся

Capitolul al patrulea

Despre moravurile lui

Moravurile lui Muhammed. Niciodată nu se mînia decît din porunca lui Dumnezeu. Milostiv era chiar față de vrăjmași și de idolatri, judecător la fel de drept pentru toți, fără a căuta la fețe; cu leproșii și cu străinii nu se scîrbea să mănînce bucate; singur nu mîncă niciodată. Avea obiceiul să doarmă îmbrăcat. Fețe de masă nu folosea niciodată. Cu miere și cu alte dulciuri se desfăta foarte. Îi plăceau mult șerbetul, colocinții ⁷⁶, pulpele de oaie, picioarele dinainte și capul, iar pîine de orz mîncă din cale afară de multă. Uneori pîinea aceea se împietrea în pîntecele lui, ca nu cumva fiind mistuită să flămînzească, de aceea de multe ori rămînea retras × chiar peste două luni în casă fără mîncare (numai apa s-o fi avut). Niciodată nu umbla fără papuci de lemn (pe care îi numesc *nalın*), nici nu purta haină îngustă și strîmtă. Darurile ce le primea nu și le oprea, ci le împărțea altora. Mîncarea de pe masă o lua cu trei degete, iar băutura o bea sorbind mai întîi trei înghițuturi. Toate le făcea cu mîna dreaptă și totdeauna dormea pe partea dreaptă. La orice respirație din somn i se deschideau o mie de porți ale tainelor. Dormea puțin, însă se ruga mult și transpira o sudoare bine mirositoare. Ceea ce văzînd medicii arabi au spus că ostașilor lui nu le trebuiesc leacuri, ci numai să-i miroase sudoarea. Orice cuvînt îl repeta de trei ori, ca adîncimea înțelepciunii lui să poată fi înțeleasă de ascultători; cînd se așeza și cînd se scula își aducea aminte de numele lui Dumnezeu. Într-un cuvînt, moravurile lui nimeni nu și le putea însuși, afară de Dumnezeu. Gabriel l-a învățat să știe pe de rost tot *Curanul* și i-a tilcuit tainele lui. Șase virtuți i-a dăruit Dumnezeu: prima, să fie adunător de oameni cu fapta și cu cuvîntul; a doua, să fie totdeauna învingător; a treia, să aducă lumea întreagă la *mescid* ⁷⁷; a patra, să aibă parte de bogăția dușmanilor; a cincea, să fie mijlocitor pentru toți către Dumnezeu; a șasea, să fie pororocul cel mai de pe urmă. /

Capitolul al cincilea

9

Despre începutul prorocirii lui mincinoase

Începutul prorocirii mincinoase. Despre anul cînd a început prorocirea lui mincinoasă nu se află la scriitori nimic precis. Unii spun că a primit numele de profet în anul al treizeci și cincilea al vîrstei sale, alții la cincizeci și doi, care este de la Hristos 622 ⁷⁸. Deci, luînd anul prorocirii lui mincinoase drept începutul crugului anilor muhammedani, de la acest an al lui Hristos începe anul întîi al crei muhammedane, pe care ei îl numesc *Hidjreti nebevie* ⁷⁹, adică „Fuga Profetului“, cînd a fost izgonit el din Mecca de potrivnicii săi, dar mai cu seamă de unchiul său Ebudjehl, și a venit la Medina. Dar e limpede că acest an nu este cel dintîi al prorocirii lui mincinoase, pentru că atunci cînd a fost izgonit din Mecca nu pentru altă pricină s-a întîmplat aceasta decît

× ascuns

что пророка себе нарече и новую религию ввести покушашеся. Суть иже мняту началу проповеди его быти в лето Христово 598, который год есть возраста его 28. Иные паки утверждают быти тогда лету Господню 629. И тако от сих различных мнений (якоже рехом) о первом лжепророчества его лете, ничтоже известного имети можем; известно же есть, яко Мухаммед в лето царствования Ираклиева 12, Христово же яко выше назначихом 622 в 15 иуля к вечеру, заходящу солнцу, сиречь когда по обычаю иудейскому, зачинается день пятничный (оним за сие бегство Мухаммедово святой) из Мекки убеже. И приемши часть власти над арапами, в лето 15 Ираклия Царя, когда Хозроя (иже от персов нарицается Хошрев) Царя персидского бранию одолев и сотворив мир, святой крест Господень из работы от него назад взял и церкви иерусалимской возвратил, к царю Ираклю прииде и под протекцию его вдався, над поддавшимися ему арапами господствовать повелен бысть. А понеже у историков и астрономов твердое мнение есть, что он умре в десятое бегства своего из Мекки лето, месяца Ребия во 12 день, в понеделок (который год по исчислению астрономскому есть от Христа господа 631, 17 день иуня, всего убо жития его собирается быти солнечных годов близ 61, лунных же, какие суть у арапов и турков, близ 63), царствования Ираклиева в лето 21. Паки известно есть, что *Курана* книга вся в 23 года лунные совершена бысть, убо явно / есть, что Мухаммед будучи 40 лет, дар лжепророчества начат. Протчее о оказии пророчества его книга *Мухаммедие* пространно повествует. Но мы краткости поучающеся, некая от множайших его басней знания, паче и смеха достойнейшая, zde предложим.

Глава шестая

О восприятии закона

Мухаммед законом исполняется. Мухаммед будучи (как по известнейшему исчислению показаном) близ 40 лет, с купецким караваном и своими наемными верблюдами из Медины в Мекку прииде, где трудом путным и варом солнечным утомленный, вне града (может быть верблюдов пасущи) под сению густейшего явора опочинул. Спящи же в видении виде Гавриила Архангела (по их *Джебриил Емин* нарицаемого) себе представша, в руках же великий и пространный сосуд, веры и благочестия исполненный носяща. Егда убо приступил к нему, острейшею бритвою отрезав подчревесие его, влагу оную веры во чрево его вливша и всего верою и божественным разумением и тайн откровением наполнивша. Потом возбудившася от сна Мухаммеда Гавриил явственню уже именем Божиим братом своим нарицаая поздравил и с великою радостью возвестил, яко бог избрал его пророка последнего, печать и умолкновение всех божественных заповедей, яко по нем никогже иного послати имати

fiindcă s-a intitulat profet și încerca să introducă o religie nouă. Sînt unii care socotesc că începutul propovăduirii lui ar fi în anul lui Hristos 598, adică anul douăzeci și opt al vîrstei lui. Alții, iarăși, afirmă că aceasta s-a întîmplat în anul Domnului 629. Și astfel, din aceste diferite păreri (precum am spus) despre primul an al prorocirii lui mincinoase nu putem avea nimic precis. Dar se știe că Muhammed a fugit din Mecca în anul al doisprezecelea al domniei lui Heraclius *, iar al lui Hristos precum l-am rînduit mai sus, 622, la 15 iulie spre seară **, la apusul soarelui, cînd, după obiceiul iudaic, începe ziua de vineri (sfîntă tocmai datorită fugii lui Muhammed). Și a luat o parte de stăpînire peste arabi în al cincisprezecelea an al împăratului Heraclius, cînd acesta învinsese cu război pe Hozroe, împăratul perșilor (care e numit de perși Hoșrev) ⁸⁰, și făcînd pace a luat înapoi din robie Sfînta Cruce a Domnului și a înapoiat-o Bisericii din Ierusalim; atunci el a venit la împăratul Heraclius și, trecînd sub protecția lui, i s-a poruncit să domnească peste arabii ce se supuseră lui. Dar cum la istorici și astronomi există părerea fermă că a murit în anul al zecelea al fugii din Mecca, în a douăsprezecea zi a lunei [întîia] Rebi, luni (care an după calculul astronomic este 631, iunie 17 de la Hristos Domnul) ^{***}, toată viața lui alcătuiindu-se din aproape 61 ani solari sau aproape 63 ani lunari, cum sînt la arabi și turci ⁸¹, și al douăzeci și unulea an al domniei lui Heraclius, cum iarăși se știe că a *Curanului* carte a fost alcătuită toată în douăzeci și trei de ani lunari ⁸², este clar / că darul prorocirii mincinoase a început cînd Muhammed avea patruzeci de ani. Celelalte despre începutul prorocirii lui le povestește pe larg cartea *Muhammedie*. Dar noi, străduindu-ne să fim concisi, vom expune aici doar cîteva din numeroasele cunoștințe despre născocirile lui, mai cu seamă pe acelea vîndute a fi luate în ris.

10

Capitolul al șaselea

Despre primirea Legii

Muhammed e umplut de Lege. Fiind Muhammed de aproape patruzeci de ani (cum am arătat după calculul cel mai cunoscut), a venit cu o caravană negustorească și cu cămilele sale închiriate din Medina la Mecca, unde, oboșit de greutatea drumului și de arșița soarelui, s-a culcat în afara cetății (poate păsînd cămilele), sub umbra unui dud prea frunzos. Și, dormind, i s-a arătat într-o vedenie arhanghelul Gabriel (numit la ei *Djebriil Emin*) ⁸³, care a apărut înaintea lui purtînd în mîini un vas mare și larg plin de credință și evlavie. Deci, apropiindu-se de el, i-a tăiat partea de jos a pîntecelui cu un brici foarte ascuțit, turnînd licoarea aceea a credinței în pîntecelul lui și umplîndu-l tot de credință și înțelegere dumnezeiască și de puterea de a descoperi tainele. După aceea, Muhammed trezindu-se din somn, Gabriel, de data aceasta aieva, l-a heretisit în numele lui Dumnezeu, l-a numit frate al său și cu mare bucurie i-a vestit că Dumnezeu l-a ales prorocul cel mai de pe urmă, pecete și încetare a tuturor învățăturilor dumnezeiești, pentru că după el nu va mai trimite pe nimeni altul proroc sau legiuitor. Deci, l-a îndemnat ca, lepădînd

* Sethi Calvisii *Opus chronologicum*, p. 601.

** *Ibidem*.

*** *Ibidem*, p. 603.

пророка или законодателя. Убо отринув извощичество, еже творяше, дело ко исполнению дара от бога ему предуставленного да приложится увещаваше. Бог же вседержашею своею десницею покрывает и во всех делах и трудах его всегда присутствовати будет, чесо ради и себе (Гавриила) ко услугам его и хранению повеленна и с небес посланна бывша утверждаше.

11

Известие приемлет. Усумневающемуся же в сих сказуют, яко рече ангел глаголя: «Се тебе истинствования моего знамение чрева твоего разрезанное, еже аз тебе спящу отверзох, верую же и разумением божественных тайн наполних и паки заших, оставив токмо знак раны, юже рассмотрев, словам моим и божиим повелениям не буди неверуай. Паки древо, под егоже сению спал еси, веждь, яко оное есть, / еже Авраам пред наметом * своим насадил, по которому бы, меж другими шатрами рассмотрен могл быти; камень же, на котором главу же для отпочития восклонил еси, аз от камня райского принесох во знамение, яко на сие место и к сему камени (где ныне Мекканской храм создан быти мнится) — муслиманы, иже чрез имущую тебе предатися книгу в познание единого и истинного бога, творца неба и земли и всех, яже теми содержатся, приступят, странствовати имеют в *гаджи*, то есть гости божии (место бо на немже ныне стоиши *Бейтуллаг*, сиречь «дом божий» есть) нарекутся».

К дару пророчества устрояется. Сия вземлются из самого текста *Курана*, где он сам о себе аки от лица божия глаголет: «Не сирота ли ты был еси и избрах тя во гресе» то есть идолослужения и «оправдан еси убогий и обогащен еси?» Оными Гавриила словами и явственными доводами утвердившись и известившись Мухаммед, начат божественныя силы действия в себе ощущати, глубокое же и сокровенные божественного разума тайны испытovati, исследовати и понимати и Мекканским арапам первое мухаммедства закон проповедывати, которых в малые дни множество в свою обратил сунперстицию.

Глава седьмая

О взытии на небо

В Иерусалим чудесно шествует. О восходе же его к богу на *Арш* (такو называет *Куран* небо эмпирейское или Престол божий) и о приятии закона *Куранова*, ово из самого *Курана* тексту изложители его толкуют, ово из книги *Мухаммедие*. Тако баснословят в *Куране* в главе *О сынах Израилевых*: «Слава», глаголет, «богу сотворившему рабу своему об едину ночь преити из молитвенного Элхарем (храм есть Мекки) даже в далечайшее молбище, еже есть дом святого Иерусалима, егоже благословляем». Сие *Курана* место толков-

* шатром

munca de cărauş, să se apuce de îndeplinirea darului rînduit lui de mai înainte de către Dumnezeu. Iar Dumnezeu cu mîna sa cea atotîiitoare îl va acoperi şi în toate lucrurile şi ostenelele lui totdeauna va fi prezent, din care pricină, arăta (Gabriel), fusese el trimis din cer şi poruncit spre ajutorul şi paza lui.

Primeşte înştiinţare. Îndoindu-se el de acestea, se spune că i-a grăit îngerul spunînd: „Iată semnul adevărării mele tăiat pe pîntecele tău, pe care eu ți l-am deschis în timp ce dormeai şi ți l-am umplut de credinţă şi de înţelegerea dumnezeieştilor taine şi l-am cusut apoi la loc, lăsînd numai semnul ranei, pe care cercetînd-o, să nu fii necredincios cuvintelor mele şi poruncilor lui Dumnezeu. Iarăşi să ştii că acest copac la umbra căruia ai dormit este cel/pe care Avraam l-a sădit înaintea cortului * său şi după care putea fi recunoscut între alte corturi *. Iar piatra pe care ți-ai plecat capul ca să te odihneşti am adus-o eu din pietrăria raiului, spre semn că spre acest loc şi spre această piatră (unde acum pare să fie clădit templul din Mecca) vor călători musulmanii, care prin cartea ce ți se va da se vor apropia de cunoaşterea unuia şi adevăratului Dumnezeu, făcătorul cerului şi al pămîntului şi al tuturor celor ce sînt cuprinse de ele, şi *hadji*, adică «oaspeţi ai lui Dumnezeu», se vor chema (căci locul pe care stai acum este *Beitullah* ⁸⁴, adică «Casa lui Dumnezeu»)“.

11

Se pregăteşte pentru darul prorocirii. Acestea se iau chiar din textul *Curanului* ⁸⁵, unde el însuşi vorbeşte despre sine ca din partea lui Dumnezeu: „N-ai fost tu orfan şi te-am ales pe tine din păcat?“, acela al slujirii de idoli, şi „Iertat eşti, tu cel cu sufletul sărac, şi îmbogăţit eşti“ **. Prin acele cuvinte ale lui Gabriel şi prin dovezi clare întărindu-se şi încredinţîndu-se Muhammed, a început să simtă în sine acţiunea puterii dumnezeieşti, ca să cerceteze, să pătrundă şi să priceapă tainele cele adînci şi ascunse ale înţelegerii dumnezeieşti şi să propovăduiască legea muhammedană, mai întîi arabilor de la Mecca, dintre care pe mulţi, în cîteva zile, i-a convertit la superstiţia sa.

Capitolul al şaptelea

Despre suirea la cer

Merge în chip minunat la Ierusalim. Despre suirea lui Dumnezeu la Arş (aşa numeşte *Curanul* cerul empireu sau Tronul lui Dumnezeu) ⁸⁶ şi despre primirea legii *Curanului* exegeţii tilcuiesc fie din chiar textul *Curanului*, fie din cartea *Muhammedie*. Aceste basne se spun în *Curan* în capitolul *Despre fiii lui Israil* ⁸⁷: „Slavă — zice — lui Dumnezeu care i-a dat robului său într-o singură noapte să treacă din el-Haremul rugăciunii (templul din Mecca) pînă la cel mai depărtat loc de rugăciune care este casa sfîntului Ierusalim, pe care îl binecuvîntăm“ ***. Acest loc al *Curanului* interpreţii îl tilcuiesc ast-

× şatrei

* Cp. *Geneza* 13, 19.

** *Coran*, XCIII, 6 şi 8: „Nu te-a aflat el orfan şi ți-a dat adăpost?... Sărac te-a aflat şi te-a îmbogăţit“.

*** *Coran*, XVII, 1: „Slavă celui care l-a făcut să călătorească noaptea pe servitorul său de la Moscheea sfîntă pînă la Moscheea foarte îndepărtată, al cărei lăcaş l-am binecuvîntat“.

ники излагают, яко Мухаммед во един некий день пояше в Мекке часы утренние, ихже совершив, к людям своим рече: <О, вы, человецы! Смотрите силу и величие божие, вчера как я поехал от вас, пришел ко мне Гавриил по последних вечерних молитвах / и рече мне: «О, Мухаммед, бог тебе мир посылает и повелевает, да посетиши его». Емуже отвечах: <Где могу посетити его?» И рече; <На месте, идеже есть он>».

Бурак животное. «И приведе ми некое животное, меска убо меньшее, осла же большее, емуже имя *Бурак* (сиречь новую и едину тварь, еюже везомый путь оный сотворити долженствоваше, о немже зри пространнее во особой главе ниже); егдаже хотех сести на скот оный, не соизволил и убеже от мене. Емуже Гавриил рече (скот бо той и разумеваше и глаголаше языком человеческим): <Стой крепко, о, блаженне, Мухаммед бо есть, иже хочет всести на тебе>. И глагола Бурак: <Едали его ради от бога послан есмь?» И рече Гавриил: <Воистинну>. Повторил скот глаголя: <Не попушу его всести на мя, аще не прежде попросит бога о мне> (сиречь да яко в сем, тако и в будущем веце, неразлучен будет от него). Аз же предстах о нем к богу моему, таже вседох на скот оный, иже нерезвым хождением шествоваше и идеже оризонт очима проусматриваше, тамо копыто ножное поставляше, что ученые так толкуют: понеже око толико видит, елико от места, на немже есть, оризонт пресекает. Скот убо той, единым шагом, в толикое расстояние ногу протяжаше, поелику до предузренного своего оризонта досящи можаше и тако аще к пункту зенит возрел бы единым и темже ноги в шествии подъятием от земли, даже до первого небеси вступил бы; или яко друзии, больше геометрически толкующе сказуют, яко во един час путь пяти сот лет совершил бы. «Вседши убо (глаголет Мухаммед) на животное оное, придох в дом святыи Иерусалим в кратчайшем времени неже исполниться мгновению ока и веде мя Гавриил в Иерон (*Гарем шериф*, о немже пространнее зри в главе *О Мекке*) и поставив мя на камени великом рече: <Сниди уже, ибо с сего камени на Небо възыти долженствуеши> и снидох».

На небо восходит. «Гавриил же привязал скот поясом своим к камени и взяв мене на плечи свои, на небо полете, но Бурак ко мне, камень же к Бураку, един ко другому аки приклеившись, по мне на воздух начаша возноситься. Гавриил обращая ко мне: <Тебе>, рече, <на небо принести повелено ми есть, а не скота и камень>. Темже аз к Бураку рех: <Останися, о, блаженнейший> и абие купно с камнем на томже месте, даже до возвращения моего недвижimy на воздухе висяще пребыша». (О котором камени баснословят, аки бы и ныне висит на воздухе, о чем зри во главе *О Мекке*)./

Мухаммед убо на плечах Гаврииловых носимый, егда приблизися ко вратом первого неба, обрете ония от седмидесяти тысяч ангелов крепко хранимы и заключены, всякий же ангел бе сего мира больши. Гавриилу извне во врата толкнувшу, ангели стражие от внутрь вопросиша: «Кто есть толкий?» Он же Гавриила себе быти отвеща, и яко по повелению божию, сослугу и брата их, раба же божия возлюбленного Мухаммеда приведе. Сие слышавше ангели, с великою радостию и спешно дверь отверзоша и приветствующе Мухаммеда, братом своим того нарицающе, благоговейно поздравиша, взаимно же и от него поздравлены быша, сиречь обыкновенным поздравления образом: *Селям алейкегум*, то есть: «Мир над вами да будет». *Алейкум эссе-*

fel: într-o zi Muhammed cînta ceasurile de dimineată ⁸⁸ la Mecca și, isprăvindu-le, a spus către oamenii săi: „O voi, oamenilor, vedeți puterea și măreția lui Dumnezeu! Ieri, după ce am plecat de la voi, a venit la mine Gabriel, după ultimele rugăciuni de seară, / și mi-a zis: «O, Muhammed, Dumnezeu îți trimite pace și-ți poruncește să-l vizitezi». Iar eu i-am răspuns: «Unde-l pot vizita?» Și a zis: «În locul unde este el»“.

12

Dobitocul Burak. „Și mi-a adus un dobitoc mai mic decît catîrul, însă mai mare decît măgarul, al cărui nume e Burak ⁸⁹ (adică o făptură nouă și unică, pe spinarea căreia trebuia să fac acel drum, despre care vezi mai pe larg într-un capitol anume, mai jos) ⁹⁰. Dar cînd am vrut să încălec pe dobitocul acela, n-a vrut și a fugit de la mine. Și i-a zis Gabriel lui (căci dobitocul acela și înțelegea, și grăia cu limbă omenească): «Ține-te tare, o, fericitul, căci Muhammed este cel care vrea să se suie călare pe tine». Și a zis Gabriel: «Nu cumva pentru el sînt eu trimis de la Dumnezeu?» Și a zis Gabriel: «Cu adevărat». Și a repetat dobitocul, zicînd: «Nu-i voi îngădui să mă încălece pînă cînd nu se va ruga lui Dumnezeu pentru mine» (ca, precum în acest veac, așa și în cel viitor să fie nedespărțit de el). Iar eu am mijlocit la Dumnezeu meu pentru el și apoi am încălecat pe dobitocul acela care mergea cu un umblet liniștit și unde vedea înaintea lui cu ochii orizontul, acolo își și punea copita piciorului. (Lucru pe care cei învățați așa îl tilcuiesc: întrucît ochiul nu vede decît ceea ce intersectează orizontul din locul pe care se află, așa dobitocul acela, cu un singur pas, întindea piciorul pînă la o asemenea distanță, încît putea ajunge la orizontul văzut de el mai înainte; și așa, dacă s-ar fi uitat la punctul Zenit, cu o singură ridicătură de picior de la pămînt ar fi ajuns în mers chiar pînă la primul cer sau, după cum spun alții, tilcuind mai mult geometric, într-un singur ceas ar fi făcut cale de cinci sute de ani). Încălecînd deci (spune Muhammed) pe dobitocul acela, am venit la casa sfîntă Ierusalim într-un timp mai scurt decît s-ar împlini o clipită de ochi, și m-a dus Gabriel la Hieron (*Harem șerif*, despre care vezi mai pe larg în capitolul *Despre Mecca*) ⁹¹ și, punîndu-mă pe o piatră mare, a zis: «Coboară acum, căci de pe această piatră se cuvine să te sui la cer»; și m-am coborît“.

Se urcă la cer. „Iar Gabriel a legat de piatră dobitocul cu briul său și, luîndu-mă pe umerii săi, a zburat la cer; însă Burak după mine, piatra după Burak, unul după altul, au început să se înalțe în urma mea în aer, de parcă eram lipiți. Gabriel, întorcîndu-se către mine, a zis: «Pe tine îmi este poruncit să te duc în cer, iar nu pe dobitoc și piatra». De aceea, am zis către Burak: «Rămii, preafericite», și îndată, împreună cu piatra, au rămas atîrnînd nemișcați în același loc în aer pînă la înapoierea mea“. (Despre această piatră se povestește că și acum ar atîrna în aer, vezi capitolul *Despre Mecca* ⁹².) /

Iar Muhammed, purtat pe umerii lui Gabriel, cînd s-a apropiat de porțile primului cer, le-a aflat pázite tare de către șaptezeci de mii de îngeri și incuiate, fiecare inger fiind mai mare decît lumea aceasta. Gabriel bătînd în poartă pe dinafară, îngerii străjeri au întreat dinăuntru: „Cine a bătut?“ Iar el a răspuns că este Gabriel și că după porunca lui Dumnezeu a adus pe robul cel iubit al lui Dumnezeu, pe Muhammed, cel împreună cu ei slugă și frate. Îngerii, auzind acestea, cu mare bucurie și cu grăbire au deschis ușa și, primindu-l pe Muhammed, numindu-l frate, cu evlavie l-au salutat și la rîndul lor au fost salutați de el cu obișnuita formulă de salut: *Seleam aleikhum*, adică „Pace fie asupra voastră“, și *Aleikium esseleam*, adică „Și asu-

13

лям «и над тобою мир да будет». Вшед убо в первое небо, преклонь колена Мухаммед, помолися богу о них, что во весь путь, даже до седьмого небесе творил и обрете тамо Адама, Евву, Авеля и протчих праведных всех даже до Ноя.

Небожителей посещает. Егоже Адам виде, рече: «Слава тебе, рече, яко по толико тысящих лет и по бесчисленных ихже родих сынех, таже едва сего единого произведох сына, человека совершенна, краснейшего паче есех, премудрейшего, праведнейшего, благочестивейшего, любящего бога и боящегося, верна и повелениям его повинующегося, в немже греха и лжи несть». Оттуду темже Гавриилу везомый, на второе небо взыде (бе же от единого небесе до другого путь пять сот лет, сиречь на всякий день по осьми часом хождением верблюда совершая), где толикое же число ангел, елико при вртгах первого неба быша, равным образом его с радостию прияша и от него поздравлены, взаимно поздравствоваша. Тамо обрете Ноя, Сима, Афета (о Хаме бо не поминается) и всю того фамилию, даже до Авраама. Тамже обрете Мойсея, Давида, Соломона и протчих пророков и праведных в законе Мойсееве, даже до Иисуса Христа, егоже Мойсей братом и сослугою своим именуя, спросил, коея ради вины призван бысть от бога? Мухаммед отвеща, что подлинно не знает, обаче от слов Гаврииловых умом постигает, яко имеет определен быти к званию пророческому и ко исправлению заблуждений человеческих, имиже от закона Авраамова, иже израильский есть, отступиша. Тоже и Мойсей подтвердил и просил того, да бы возвращаясь изволил посетить его и что от бога повелено будет возвестити. На что призвавши, путь к третьему / небеси восприял, где темже образом от стражей ангелов впущенный, Иисуса Христа во плоти суща обрете, егоже взаимным обниманием и темиже комплементами, как и с Мойсеем учинил, поздравил и от Христа взаимно поздравствован, обещал и ему возвращаясь объявити с какими повелениями к своим отпущен будет. В четвертом же, пятом и шестом небесех ничтоже кроме бесчисленного и бесконечного ангел множества, поющих богу и *тесниг*, то есть имя божие, непрестанно глаголющих обрете. Таже на седьмое небо взйти, Гавриилу не бысть пропущено, но от стражей того принят бысть Мухаммед и от рук в руки пресылаемый, даже ко престолу божию принесся.

Описание ангелов. Протчсе ангели, иже от седьмого небеси даже до престола божия на стражи стояху, толь велицы бяху, яко всяк из них седмьдесят тысяч крат больший бе ангела шестого небесе, а шестого небесе ангел седмьдесят тысяч крат больший пятого и тако по ряду, даже до первого небесе, вышшего неба ангели, нижшего неба ангелов величеством превышаху. От нихже (престола божия стражей) всяк имевше по седмидесяти тысяч глав а на всякой главе по седмидесяти тысяч уст, а во всяких устах по седмидесяти тысяч языков и всякий язык седмидесять тысяч диалектами бога хваляше и исповедание веры мухаммеданския пояше: *Лаилаги илла Аллаг Мухаммеду ресулулаг*, сиречь: «Несть бог кроме бога и Мухаммед пророк божий». В пространстве седьмого небесе обрете единого ангела плачуща и спроси его, чесо бы ради так горько плакал, емуже ангел отвещав сказа, себе грех быти и помолился Мухаммед богу о ангеле греха и истребил бог грех его и рыдание его преложися в радость. Инии толкуюг, что ангел той оплакиваше Мухаммедов идолопоклонничества грех и тогда за веру Мухаммедову грех той разрешен и ангел отпущен бысть.

pra ta să fie pace“⁹³. Și intrînd în primul cer, plecînd genunchii, Muhammed s-a rugat pentru ei lui Dumnezeu, lucru pe care l-a făcut tot drumul, pînă la al șaptelea cer, și a aflat acolo pe Adam și pe Eva, și pe Abel, și pe toți ceilalți drepti, pînă la Noe.

Vizitează pe locuitorii cerului. Văzîndu-l Adam a zis: „Slavă ție, Dumnezeu, că după atîtea mii de ani și după nenumărații fii pe care i-am născut am odrăslit în sfîrșit și pe acest fiu unic, om desăvîrșit, mai frumos decît toți, mai înțelept, mai drept, mai evlavios, iubitor de Dumnezeu, temător, credincios și supus poruncilor lui, în care nu este păcat sau minciună“. De acolo, dus de același Gabriel, s-a suit într-al doilea cer (și era de la un cer la altul cale de cinci sute de ani, făcînd în fiecare zi cîte opt ceasuri de mers cu cămila), unde tot același număr de îngeri cîți erau la porțile primului cer l-au primit cu aceeași bucurie și, salutați fiind de el, l-au salutat la rîndul lor. Acolo a aflat pe Noe, Sem, Afet (despre Ham nu se pomenește)⁹⁴ și toată familia aceuia pînă la Avraam. Tot acolo i-a aflat pe Moise, David, Solomon și pe ceilalți proroci și drepti din legea lui Moise, pînă la Iisus Hristos, pe care Moise l-a întrebat, numîndu-l fratele său și împreună slujitor, pentru care pricină a fost chemat de Dumnezeu. Muhammed a răspuns că nu știe bine, însă din cuvintele lui Gabriel a priceput cu mintea că are să fie rînduit la slujba procească spre îndreptarea rătăcirilor omenești, prin care s-au depărtat de la legea lui Avraam, care este legea israeliților. Același lucru l-a afirmat și Moise și l-a rugat ca la întoarcere să binevoiască a-l vizita și a-i vesti ce-i va fi poruncit Dumnezeu. Acceptînd aceasta a apucat calea spre al treilea/cer, unde în același fel a fost lăsat să intre de către îngerii străjeri și l-a aflat pe Iisus Hristos întrupat, pe care l-a salutat îmbrățișîndu-l și cu aceleași complimente cum a făcut și cu Moise, fiind la rîndul său salutat de către Hristos, și i-a făgăduit și lui să-i spună la întoarcere cu ce fel de porunci va fi trimis la ai săi. Iar în al patrulea, al cincilea și al șaselea cer n-a aflat nimic, afară de o mulțime nenumărată și nesfîrșită de îngeri cîntînd lui Dumnezeu și spunînd neîncetat *tespih*, adică numele lui Dumnezeu⁹⁵. De asemenea, lui Gabriel nu i-a fost îngăduit să se suie în al șaptelea cer, pentru că paznicii aceuia n-au primit decît pe Muhammed, care, trimis din mîini în mîini, a fost adus la însuși tronul lui Dumnezeu.

14

Descrierea îngerilor. Ceilalți îngeri care stăteau de strajă, de la al șaptelea cer pînă la tronul lui Dumnezeu, erau atît de mari încît fiecare din ei era de șaptezeci de mii de ori mai mare decît un înger din al șaselea cer, iar îngerul cerului al șaselea de șaptezeci de mii de ori mai mare decît acela din al cincilea, și tot așa, pe rînd, pînă la primul cer, îngerii cerului superior depășeau în mărime pe îngerii cerului inferior. Iar aceștia (paznicii tronului lui Dumnezeu) aveau fiecare cîte șaptezeci de mii de capete, pe fiecare cap cîte șaptezeci de mii de guri, iar în fiecare gură cîte șaptezeci de mii de limbi, și fiecare limbă lăuda pe Dumnezeu în șaptezeci de mii de dialecte și cînta mărturisirea credinței muhammedane: *Lailahi illa Allah Muhammedu resulullah*, adică: „Nu este dumnezeu afară de Dumnezeu, și Muhammed e profetul lui Dumnezeu“⁹⁶. În spațiul celui de-al șaptelea cer a aflat pe un înger plîngînd și l-a întrebat de ce plînge așa amar. Răspunzîndu-i, îngerul i-a spus că el este păcatul și s-a rugat Muhammed lui Dumnezeu pentru îngerul păcatului și a nimicit Dumnezeu păcatul lui, iar tînguirea lui s-a prefăcut în bucurie. Alții tilcuiesc că îngerul acela plîngea păcatul idolatriei lui Muhammed, și atunci, pentru credința lui Muhammed, păcatul acela a fost dezlegat și îngerul a fost slobozit.

В палаты божие входит. Егдаже прииде Мухаммед ко вратом полаты Величества Божия обрете из вне седмьдесят крат седмьсот тысяч ангелов и толикоеже число внутрь стрегущих и бодрствующих, которые ни ангелам Мухаммеда носящим, ни самому Мухаммеду приступити попустиша; ниже во врата полатные толкати позволиша, но взявше первое извещение, кто и откуда есть, иже прииде? Абие возвестиша внутренним стражем, яко Мухаммед прииде и стоит уже при дверех. Внутренние же ангели чрез больших своих даже до престола божия о приходе его весть подаша и грозный/ ответ им бысть, чесо ради возлюбленному божию не абие отверзоша двери, но чрез некий момент жданием блаженнейшее его оскорбиша сердце? Обаче он потом помолився богу о них, испросил им прощение, инако бо за сие прегрешение вечным огнем имели наказаны быти. Отверзтым убо бывшим палаты дверем, Мухаммеду во вдор входящему все престолу божию служащийи встречу изыдоша, приветствующе его и благоговейно поздравляюще и братом своим называюще, к тому просяща, да помолится о них ко богу.

Вертограды и гульбища смотрит. Но понеже бог не задолго пред пришествием его *сиркятиби* (то есть тайнств или тайному писцу), *Куран* написати из *Книги вечного промысла божия* (юже *Левги махфуз* называют), преложити повелел бе и еще не бысть окончан, повеле ангелом, да ведут Мухаммеда и покажут ему все обители божие и вертограды, дондеже секретарь окончат *Курана*; от нихже Мухаммед водимый виде тамо палаты и покои, от единого адаманта, смарагда, сапфира и яхонта и едину всего двора стену, от единых чистейших маргариты соделанную, таже и вертограды обиде в нихже сказует, яко видел различная и плодovitая дрeвеса, ихже листвия величеством быша яко уши слоновы, плоды же и овoщия яко *питария* (суть сосуды скудельные по сту и более ведр вмещающие) высота же их, зеленость и благовоние не соравненное, ниже человеческим языком исповедимое, ни умом объятися могущее.

Аудиенцию у бога получает. Сия ему пресмотрившу, писцу же *Куран* уже совершившу, позван бысть Мухаммед ко престолу величества божия и егда токмо пришел в *Ари*, то есть в «Ответную палату» толико сиянием божим освещен бысть, яко помрачившуся зрению его, кто и каков есть бог и близ бога стоящие, никакo зрети можаше, обаче глас божий слыша глаголющ: «Добре пришел еси, Мухаммеде, рабе верный и возлюбленный, мир на тебе да будет». На звук гласа Мухаммед поклонился богу и рече: «О, Господи всех миров творче, се раб твой на всякое повелений твоих исполнение скорый и готовый». Тогда секретарь принесе книгу *Курана* письмены от божественного духа сияния (иже *Курановым* диалектом *нур* нарицается) написанную (каяже хартии материя есть не сказует), юже егда бог предаде ему сказует, что слышал, аки бы сие устно рещи приложил, да научит народ свой познания бога и единства его и призовет все народы, да отвергше древние законы единым *Курана* / заповедем повинуются и тех употребляют, аще души своя от Геены и злато свое от хищных руки спасти и соблюсти желают.

Бога ощущает, но не видит. Мухаммед, приявши *Курана* книгу, дерзнул к тому просити бога, да бы соизволил себе явити ему и яко в себе есть открыти:

Intră în palatul lui Dumnezeu. Iar cînd a ajuns Muhammed la porțile palatului marelui lui Dumnezeu a aflat pe dinafară de șaptezeci de ori cite șapte sute de mii de îngeri și tot același număr înăuntru, păzind și veghind. Ei n-au îngăduit nici îngerilor care îl purtau pe Muhammed, nici chiar lui Muhammed să se apropie, nici n-au îngăduit să bată în porțile palatului, ci luînd mai întîi știre cine este și de unde este cel ce a venit, îndată au vestit străjilor dinăuntru că a venit Muhammed și stă chiar la uși. Iar îngerii dinăuntru, prin mai-marii lor, au dat de veste despre venirea lui pînă la tronul lui Dumnezeu și au primit un înfricoșat / răspuns, anume: pentru ce n-au deschis de îndată ușile celui iubit de Dumnezeu, ci abia după o clipă, și de ce prin așteptare au jignit preafericita lui inimă? Dar el, după aceea, rugîndu-se lui Dumnezeu pentru ei, le-a cerut iertarea, căci altfel pentru această greșală ar fi fost pedepsiți cu focul cel veșnic. Deci, ușile palatului fiind deschise și intrînd Muhammed în curte, toți cei ce slujeau tronului lui Dumnezeu au ieșit întru întîmpinare salutîndu-l, heretisîndu-l cu evlavie și, numîndu-l frate al lor, îl mai și implorau să se roage lui Dumnezeu pentru ei.

Vede grădinile și locurile de petrecere. Dar cum Dumnezeu, nu mult înainte de venirea lui, poruncise lui *sirkiatibi*⁹⁷ (adică scriitorul lucrurilor de taină sau secretarul) să copieze *Curanul* din *Cartea învățăturii veșnice a lui Dumnezeu* (pe care o numesc *Levhi mahfuz*)⁹⁸ și încă nu era terminat, a poruncit îngerilor să-l ducă pe Muhammed și să-i arate lăcașurile lui Dumnezeu și grădinile pînă cînd secretarul va termina *Curanul*. Condus de ei, Muhammed a văzut acolo palate și iatacuri dintr-o singură piatră de diamant, de smaragd, de safir și de rubin și un singur zid al întregii curți făcut dintr-un singur și cel mai pur mărghăritar. De asemenea, și grădinile le-a cutreierat, în care spune că a văzut pomi feluriți și încărcăți de roade, ale căror frunze erau de mărimea urechilor de elefant, iar fructele și legumele ca *πιάτια* (vase de lut care cuprind o sută și mai mult de vedre⁹⁹). Iar înălțimea lor, verdeața și mirosul florilor nu se puteau asemui nici mărturisi de limbă omenească, nici cuprinde cu mintea.

Obține audiență la Dumnezeu. După ce a văzut acestea, scribul terminînd *Curanul*, Muhammed a fost chemat la tronul marelui lui Dumnezeu și, îndată ce a venit în *Arș*, adică în „Palatul de răspuns“, atît a fost de luminat de strălucirea lui Dumnezeu, încît întunecîndu-i-se vederea nu putea vedea cine este și cum este Dumnezeu și cei ce stăteau aproape de Dumnezeu, dar a auzit glasul lui Dumnezeu zicînd: „Bine ai venit, Muhammed, rob credincios și iubit; pace fie peste tine“. La sunetul glasului, Muhammed s-a închinat lui Dumnezeu și a zis: „O, Doamne, făcător al tuturor lumilor, iată robul tău cel gata și grabnic la toată împlinirea poruncilor tale“. Atunci secretarul a adus cartea *Curanului* (din ce materie era hîrtia nu spune) scrisă cu litere din strălucirea dumnezeiescului Duh (care în dialectul *Curanului* se numește *Nur*), pe care, cînd i-a dat-o Dumnezeu, spune că a auzit, ca și cum i-ar fi adăugat din gură, să-și învețe poporul să-l cunoască pe Dumnezeu și unicitatea lui și să cheme toate popoarele ca, lepădînd legile cele vechi, numai poruncilor *Curanului* / să se supună și pe acelea să le întrebuițeze, dacă doresc să-și scape și să-și păzească sufletele lor de gheenă și aurul lor de mîini hrăpărețe.

Pe Dumnezeu îl simte, însă nu-l vede. Muhammed, luînd cartea *Curanului*, a îndrăznit îndată să-l roage pe Dumnezeu să binevoiască a i se arăta lui și

да не како иногда вопрошен будучи от человек кто есть бог, егоже проповедует? и не зная, ниже могущи что-либо известного о бозе и его существе оным сказати, лживый и баснотворец показалбися. Тогда рече ему бог, яко невозможно есть, да существо его, якоже есть в себе увидит, понеже есть вещь никоего же вида, образа и описания имущая. И того ради, ниже оком человеческим бог виден быти, ниже умом объяться может. Протчее руку вседержительства своего и некая престолу величества его предстоящая показати ему обеща: и тако бог рукою своею коснуса его между плечима, юже он ощутил, тяжчайшую быти всяких тяжестей и всякия стужи студенейшую, яко весь мозг костей спины его проиде студеность руки божия. По том егда взят бог руку от сиины его в тот час узрел престол божий, на немже написано бе письмены божия сияния исповедание веры мухаммеданския (о нейже выше воспомянухом).

Три реки небесные. Паки виде от престола божия три реки исходящие, едину млеко, другую мед, третию же вино точащие, таже повеле бог, да из которыя-либо реки восхощет почерпнет и пьет до сытости. Мухаммед убо прием от ангелов, ихже принесоша чаши правую убо рукою из реки млеко точащей, а левою из реки мед содержащей, почерпши пияше; вопросившу же богу, почто не почерпнул и не пил из реки вино производящая? отвеца Мухаммед, яко две токмо руки имеет и того ради из двоих точию рек, небесную оную влагу почерпнути возможе. Тогда бог рече ему: «Понеже сие предизбрал еси питие вина впредь тебе и последующим тебе возбраненно да будет, ниже по сем имаши вино пити, разве от вина райского, которое не возбранно и весело, во веки пити будете». И сия первейшая вина есть, чесо ради мухаммеданом вино несть позволено.

17 *Меч ему позволяется, а не чудеса.* Но и еще Мухаммед дерзнул просити от бога чудотворения силу и позволение, имиже бы мог увещати народ свой, яко есть истинный пророк божий, емуже бог отвеца глаголя: «Чудеса тебе не оскудеют, обаче не хочу тя в силе чудес, но в силе меча послати, ибо аще в единных чудесах пошлю тя, за теже самыя чудеса тожде приключится / и тебе, что и прежде тебе посланным от мене пророком, ащели кто о твоей истинне сумнитися будет, ничтоже ино рцы ему, кроме сего, яко пророк еси от мене посланный. Аще ни сему поверит, рцы ему: <Ты твоя дела смотри, аз же моя>. Главнейшая же чудеса будут народов мечем одоление, царств подвержение и градов разрушение. Сей истории из книги *Мухаммедие* изъясной пособствует и сам *Куран* на некоем месте, сице сказую: «Повеле — рече — бог мне народы мечем избити, дондеже засвидетельствуют, яко несть бога кроме бога и яко аз есмь пророк его: аще же сие сотворят вскоре, спасут кровь и богатства своя». И на ином месте (в главе, аще не погрешу *Пророческой*)

să-i descopere cum este în sine, ca nu cumva, întrebând fiind vreodată de oameni cine este Dumnezeu pe care-l propovăduiește și neștiind, nici putând să spună acelora ceva precis despre Dumnezeu și ființa lui, să se arate mincinos și născocitor de basne. Atunci i-a spus Dumnezeu că este cu neputință să vadă ființa lui așa cum este el în sine, întrucât este un lucru care n-are nici o formă, nici un chip și nici o descriere. De aceea Dumnezeu nu poate fi văzut de ochiul omenesc, nici cuprins de minte¹⁰⁰. Celelalte, mîna atotputerniciei sale și unele care stau înaintea tronului mării sale, a făgăduit să i le arate. Și astfel Dumnezeu l-a atins între umeri cu mîna sa, pe care el a simțit-o a fi mai grea decît toate greutatețile și mai rece decît tot frigul, încît răceala mîinii lui Dumnezeu i-a trecut în spinare prin măduvă. Pe urmă a luat Dumnezeu mîna de pe spinarea lui și în momentul acela a văzut tronul lui Dumnezeu, pe care era scrisă cu litere de dumnezeiască strălucire mărturisirea credinței muhammedane (despre care am amintit mai sus)¹⁰¹.

Trei riuri cerești. Iarăși, a văzut ieșind de la tronul lui Dumnezeu trei riuri, izvorînd unul lapte, altul miere, iar al treilea vin. De asemenea, i-a poruncit Dumnezeu să soarbă și să bea pînă la săturare din orice riu va vrea. Deci Muhammed, luînd de la îngeri cupele pe care le-au adus, scoțînd cu mîna dreaptă din riul care izvora lapte, iar cu stînga din riul care conținea miere, a băut. Iar cînd l-a întrebât Dumnezeu de ce n-a scos și n-a băut din riul care producea vin, a răspuns Muhammed că numai două mîini are și de aceea numai din două riuri a putut scoate acea licoare cerească. Atunci Dumnezeu i-a spus: „Întrucît pe acestea le-ai ales, de acum încolo să fie oprită băutura vinului ție și chiar celor ce-ți vor urma ție, afară de vinul raiului, care nu vă este oprit și pe care cu veselie îl veți bea în veci“. Iar aceasta este cea dintîi pricină pentru care vinul nu este îngăduit muhammedanilor.

Sabia îi este îngăduită lui, nu minunile. Încă a mai îndrăznit Muhammed să ceară de la Dumnezeu puterea și îngăduința de a face minuni, cu care să-și poată convinge poporul că el este adevăratul profet al lui Dumnezeu. Dumnezeu i-a răspuns grăind: „Minunile nu-ți vor lipsi, însă nu voiesc să te trimit cu puterea minunilor, ci cu puterea sabiei, căci, dacă numai cu minuni te voi trimite, chiar din pricina acelor minuni ți se va întîmpla / și ție ce s-a întîmplat profeților trimiși de mine înainte de tine. Dacă se va îndoi cineva de adevărul tău, nimic altceva să-i spui decît că ești profet trimis de mine. Iar dacă nici aceasta nu o va crede, spune-i: « Tu vezi-ți de lucrurile tale, eu de-ale mele »” *. Iar cele mai de seamă minuni vor fi învingerea popoarelor cu sabia, doborîrea împăraților, dărîmarea cetăților. Acestei istorii, luată din cartea *Muhammedie*, îi vine în ajutor și *Curanul* însuși¹⁰² în locul unde spune așa: „Poruncitu-mi-a Domnul — zice — să omor toate popoarele cu sabia, pînă cînd vor mărturisi că nu este dumnezeu afară de dumnezeu și că eu sînt profetul lui. Iar de vor face aceasta curînd, își vor scăpa singele și bogățiile lor” **. Și în alt loc (dacă nu mă înșel în capitolul *Prorocesc*), cînd cereau

17

* *Coran*, X, 41: „Cînd te vor ține de mincinos, spune-le: « Eu cu faptele mele, voi cu ale voastre »”.

** Cp. *Coran*, IX, 5: „...ucideți pe politeiști oriunde-i veți afla [...]. Dar dacă se pocăiesc, dacă-și spun rugăciunea, dacă fac milostenie, lăsați-i liberi”.

егда чудес требоваху от него невернии и глаголаху: «Сны рекл еси и хулы на бога собрал еси, может быть, нравом пиитическим. Сотвори хотя едино чудо, якоже и первейшии вестники». Отвеща: «Разрушихом (глаголет бог), предними грады и не вероваша; тако и вы веровати не будете, разве чрез меч». Больше сих зри на многих местах в *Куране* их.

Глава осьмая

О снити с небеси и о двократном еще на оное возвращении

18 С небес возвращается. Сие убо уставы и книгу *Курана*, якоже рехом, взявши, позволение возвращения к своим испросил. Емуже последующе бесчисленное множество ангел с торжеством и ликованием, даже до стражей седьмого небесе проводиша и тамо архангелу Гавриилу его вручиха. Той же паки взявши его на плечи свои с песнями и торжества от всех ангел провождаема на третье небо, идеже Христос живяше, принесе. Иже Христу по обещаанию книгу *Курана* показал и яко на проповедь нового закона послася и иные, яже устно ему от бога заповеди приказашася, предложил. Христос убо вся протчая в законе *Курановом* содержащаяся похвалил, кроме числа обычных молитв (зане повелеваше да 50 крат / в день молитвы пред богом творити, людей понудит) и просил его, да бы возвратившись к величеству божию умолил сей прискорбный и ко исполнению весьма неудобный закон отменить и молитвы числом меньшие и кратчайшие соделати. Инако бо, сказоваше себе добре знати, что человецы за невозможность исполнения толь жестокого и несносного закона, бога на гнев приведут и он всеу прилежные свои труды погубит и подобная, якоже и тии постраждет. Понеже он, Христос, в том искусялся, сиречь тежким *Евангелия* законом и твердым заповедей того игом, людей ожесточенных паче, неже к верованию удобных сотворив. И хотя даже до смерти трудился, обаче ничтоже, или мало что успел.

Паки на небо восходит. Тем Иисуса Христа советом преклонен и увещан быв Мухаммед, паки к богу возвратился и та, яже от Христа слышал, по самой правде предложил и прилежно молил, да бы число молитв умалити изволил. Бог же ради ходатайства его десять оставив, повелел да неотменно 40 будут. Но возвратившуся ему, Христос и сие несносны быти людям показал и просил да третье к богу взыдет. Убежден убо быв молением Христовым Мухаммед, третицею еще к богу возвратився, трижды о людех своих ходатайствовал, дондеже бог от 50 до 5 числом молитвы уменьшил и пятижды токмо в 24 часа *намаз*, то есть, обыкновенныя творити моления и бога славити и кланяться ему, снисходительно позволил. Таже егда в последние ко Христу прииде,

cei necredincioși minuni de la el și ziceau: „Visuri ai spus și hule asupra lui Dumnezeu ai adunat, poate numai în chip poetic. Fă măcar o minune, ca și vestitorii cei de mai înainte”, răspuns-a: „Dărimat-am (zice Dumnezeu) prin cei dinainte cetăți și tot n-au crezut; așa și voi, nu veți crede decît prin sabie” *. Vezi mai multe ca acestea în multe locuri în *Curanul* lor.

Capitolul al optulea

Despre pogorîrea din cer și despre întoarcerea acolo de încă două ori

Se întoarce din cer. Luînd deci porunci și cartea *Curanului*, după cum am spus, a cerut voie să se înapoieze la ai săi. Și urmat de o nenumărată mulțime de îngeri a fost condus cu triumf și veselie pînă la străjerii cerului al șaptelea și acolo l-au încredințat arhanghelului Gabriel. Iar acela, luîndu-l iarăși pe umerii săi, însoțit de cîntările și în triumful tuturor îngerilor, l-a adus la al treilea cer, unde trăia Hristos. Iar el i-a arătat lui Hristos, după făgăduință, cartea *Curanului* și i-a spus cum a fost trimis la propovăduirea legii celei noi și poruncile care i-au fost date prin viu grai de Dumnezeu. Hristos a lăudat toate cele ce sînt cuprinse în legea *Curanului*, afară de numărul rugăciunilor obișnuite (căci porunca să-i silească pe oameni să facă pînă la cincizeci / de rugăciuni pe zi în fața lui Dumnezeu) ¹⁰³. Deci l-a rugat ca, întorcîndu-se la mărirea lui Dumnezeu, să se roage să schimbe această lege tristă și foarte greu de împlinit și să facă rugăciunile mai puține la număr și mai scurte, pentru că altfel, își spunea sieși, e bine știut că oamenii, din cauza neputinței de a împlini această lege aspră și greu de suportat, îl vor aduce pe Dumnezeu la minie, iar el în zadar își va pierde ostenelele cele stăruitoare și va pătimi ca și ei. Căci el (Hristos) cu aceasta a fost încercat, cu legea grea a *Evangeliei* și cu jugul aspru al poruncilor ei, făcîndu-i pe oameni mai degrabă împietriți decît lesnicioși spre crezare și, cu toate că s-a ostenit pînă la moarte, nimic n-a reușit, sau foarte puțin.

Iarăși se suie la cer. Înduplecat și îndemnat de acest sfat al lui Hristos, Muhammed s-a întors iarăși la Dumnezeu și i-a spus aidoma cele ce le-a auzit de la Hristos, rugîndu-se stăruitor să binevoiască a micșora numărul rugăciunilor. Iar Dumnezeu, la rugămîntea lui, lăsînd zece, a poruncit să fie neapărat patruzeci. Dar cînd s-a înapoiat, Hristos i-a arătat că și acestea sînt grele de suportat pentru oameni și l-a rugat să se suie a treia oară la Dumnezeu. Așadar, convins de rugămîntea lui Hristos, Muhammed, întorcîndu-se a treia oară la Dumnezeu, a mijlocit de trei ori pentru poporul său, pînă cînd Dumnezeu a îpușinat rugăciunile de la cincizeci pînă la cinci și a aprobat cu îngăduință ca numai de cinci ori în douăzeci și patru de ore să se facă *namaz*, adică rugăciunile obișnuite, să slăvească pe Dumnezeu și să i se închine lui. Deci, cînd a venit în cele din urmă la Hristos, deși Hristos

* *Coran*, XXI (*Prorocii*), 5: „Dar au spus: «Iată mai degrabă o grămadă de minciuni pe care le-a născocit el însuși; este un poet! Să ne aducă un semn cum a fost trimis celor din vechime!» Nici o cetate nu crezuse din cele pe care le-am făcut să piară mai înainte de ei. Vor crede oare aceștia?»

хотя твердыми доводами Христос ему показал, что и сие молитвы, по ленивству и жестосердию человеческому велики суть, обаче Мухаммед отречется, сказав, яко не смеет более божию искушати милость, да не како на гнев тому подвиженну бывшу, нечто злого ему и людем его приключится.

19 *Попечение Христово.* Любопытный убо, паче же многопекущийся о спасении человеческом, Христос спросил его, аще престарелые за оскудением силы, болящие, младенцы, неимущие совершенного разума, безумные, разум погубившие и от неверных на войне взятые или другим бед образом удержанные, обыкновенных и по должности наложенных молитв исправить не возмогут, о сих праведнейший и премудрейший суд божий каковый будет? На все сумнения Христова отвеща Мухаммед: «Престарелые убо и болящие, аще востати и стояти не могут, точ долженствоваху всем телом совершати, оное поне возведением очес и всем удшевным произволе/нием да творят. Бог же милосердый, и тайны сердечные и могутство сил человеческих совершенно сведый, простит им». Отрочат же невозрастных невежество несть под игом закона, того ради ниже под грехом; вместо безумных а найпаче тех, иже *будаллаг* (то есть о бозе или любви ради юродствующии) нарицаются, ангелы исполняют и за них *намаз* пред богом творят и тако должность их исправляют. Пленников такожде состояние от всякого закона (егда от неверных препятие имеет) свободно быти провозвестил. Сия Христос слышав, премного ему спорадовался и рече, яко горящим сердцем и желанием имать ожидать его со всем верным сонмом второго и последнего на небо к богу възытия, в которое сиречь время и Христос от телесного союза разрешився и воскреснув с своим собранием пред судилищем Божиим явится о деле же и проповеди своей слово воздати имеет. О чем постраннее зри в главе *О божием последнем суде*.

Мойсея посещает. Мухаммед простившись со Христом к Мойсею прииде и тому якоже обещал о всех, яже в повелениях и в *Куране* прият показал. Мойсей премного возрадовался, приглаголя, яко все сонмы, имущие быти под знаменем его, рекут, что чрез последнего пророка божия и закон *Куранов*, Авраамский и Мойсейский закон возобновится и протчая.

Место где съшел с небесе. О месте, идеже Мухаммед с небесе сниде, двоякое есть у Мухаммеданов мнение, обаче и то и другое от всех приято есть, инии бо сказуют, яко сниде тамо, откуда возшел есть, сиречь в храм святой Иеросалимский, зане тамо и скот, якоже рехом, поясом ангеловым к камени привязанный оставил бе. Инии же глаголют, сниде в *Шами-шериф*, то есть в святом Дамаске, на кров великия церкви святого Иоанна Предтечи (яже потом Амавию, сарацынским халифе, многопространнейшая и благолепнейшая сотворися), яко в том граде бог сотворити имать общий суд. (Зри постраннее в главе *О святых мухаммеданов местах*). Но как оное ни было, обаче крепко утверждают, что Мухаммед по шествии с небеси в сию церковь вшед, Божиим сиречь действием, никому же вход ему возбранившу, первый *намаз*, по образцу и уставу на небеси ему показанному, сотворил./

i-a arătat cu dovezi tari și că aceste rugăciuni sînt mari, din pricina leneviei și împietririi inimilor oamenilor, Muhammed s-a lepădat, zicînd că nu îndrăznește să ispitească mai mult mila lui Dumnezeu, ca nu cumva mîniindu-l, să i se întîmple ceva rău lui și oamenilor lui.

Grija lui Hristos. Dar din curiozitate și mai cu seamă din multa grijă pentru mîntuirea oamenilor, Hristos l-a întrebat ce se va întîmpla cu cei bătrîni cînd le va lipsi puterea, cu bolnavii, cu pruncii, cu cei ce n-au mintea întregă, cu nebunii, cu cei care și-au pierdut judecata sau cei prinși în război de necredincioși sau împiedicați de alt fel de nenorociri; dacă nu vor putea îndeplini rugăciunile obișnuite și obligatorii, care va fi pentru aceștia preadreapta și preaișteapta judecată a lui Dumnezeu? La toate indoielile lui Hristos, a răspuns Muhammed: „Cei bătrîni și cei bolnavi, dacă nu se pot scula să stea drept, ceea ce trebuie să facă cu tot trupul să facă măcar cu ridicarea ochilor și cu toată vrerea / sufletului, iar Dumnezeu cel milostiv, cunoscînd cu desăvîrșire și tainele inimii și tăria puterilor omenеști, îi va ierta” ¹⁰⁴. Cît privește ignoranța copiilor nevîrstnici, ea nu este sub jugul legii, de aceea nici sub păcat; în locul celor nebuni, dar mai cu seamă a celor numiți *budallah* (adică nebuni întru Dumnezeu sau pentru dragostea lui Dumnezeu ¹⁰⁵), îngerii împlinesc și fac pentru ei *namaz* înaintea lui Dumnezeu și așa acoperă ei datoria acelor. De asemenea, a hotărît că abaterea prizonierilor de la lege (cînd sînt împiedicați de cei necredincioși) este liberă. Auzind acestea, Hristos s-a bucurat foarte mult împreună cu el și a spus că va aștepta cu inima înflăcărată și cu dor a doua și cea din urmă suire a lui cu toată ceata credincioasă la cer către Dumnezeu, cînd și Hristos însuși, dezlegîndu-se de legătura trupească și înviind, se va arăta cu ceata sa înaintea judecății lui Dumnezeu și va da răspuns despre opera și propovăduirea sa. Despre care lucru vezi mai pe larg în capitolul *Despre Judecata din Urmă a lui Dumnezeu* ¹⁰⁶.

19

Îl vizitează pe Moise. Luîndu-și rămas bun de la Hristos, Muhammed a ajuns la Moise și i-a arătat, după cum făgăduise, toate cele pe care le promise prin porunci și prin *Curan*. Moise s-a bucurat foarte mult, adăugînd că toate cetele care au să fie sub steagul lui vor spune că prin ultimul profet al lui Dumnezeu și prin legea *Curanului* se va înnoi legea lui Avraam și a lui Moise și altele.

Locul unde a coborît din cer. Despre locul unde s-a coborît Muhammed din cer există la muhammedani o dublă părere, însă și una, și alta sînt acceptate de toți. Unii spun că s-a coborît acolo de unde s-a suit, adică în templul sfînt al Ierusalimului, pentru că acolo, precum am spus, lăsase și dobitocul legat de piatră cu briul îngerului. Alții însă spun că a coborît la *Șami-șarif*, adică în sfîntul Damasc, pe acoperișul bisericii celei mari a Sfîntului Ioan Înaintemergătorul (pe care mai pe urmă Amavia, califul sarazin, a făcut-o mult mai largă și bineîmpodobită) ¹⁰⁷, pentru că în acea cetate va face Dumnezeu judecata de obște (vezi mai pe larg în capitolul *Despre locurile sfînte ale muhammedanilor*) ¹⁰⁸. Însă, oricum s-ar fi petrecut această, se afirmă cu tărie că Muhammed, după coborîrea din cer, intrînd în această biserică (pentru că prin lucrarea lui Dumnezeu nimeni nu i-a împiedicat intrarea), a făcut cel dintîi *namaz* după modelul și rînduiala arătată lui în cer. /

Во-первых в Мекке «Курана» проповедует. Совершив молитвы, Мухаммед паки на Бурака всел и оттуду в дом Мекки поехал. Все же время то, в неже вся сия обьиде меньшее бысть, неже десятая часть единыя нощи. И во время утренних молитв, иже *сабаг намази* нарицают, своим явился. Тотчас убо Мухаммед окончав намаз, взял сентенцию, яже в *Куране* во главе *Сынов израилевых* чтется и прочитав пред народом, рече: «Слава богу сотворшему, да раб его преидет об едину нощь из молитвенника *Харем*, иже есть в храме Мекки, даже до далечайшего молитвенника, иже есть в доме святого Иерусалима, егоже благословляем». И тако начат своим сказывати, како к богу на небо възыде, глаголя: «О, вы, человецы! Рассуждайте: вчера, отнележе я поехал от вас, прииде ко мне Гавриил и по последних вечерних молитвах рече ми: О, Мухаммед! Повелевает бог да посетиши его» и протчая, яже выше предложено. Егда же не уверимое сие диво слыша народ, более тысячи от веры отступиша, между которыми первый бысть дядя его Эбуджегл, глаголюще: «Взыди в день на небо, да и мы увидим усретающих тя ангелов».

Мухаммед ничтоже ино отвеща им, токмо и ссунув меч «Слава», рече, «богу, еда ли ино что есмь аз, неже человек и апостол божий?» И приложи: «Зане бывших прежде мене пророков чудесам подобнии вам невероваша, ниже вы чудесам поверите, разве чрез меч сей».

«Курану» присовокупляет меч. Паки: «Несмь послан, разве в силе меча и кто не примет пророчества моего, да убиен будет или да даст дань за неверство свое».

Политика Мухаммедова. Мухаммед убо, может быть, политике (народоустроению) Мойсейской последуя (ему же бог зело жестоко приказал бе, да не соблюдут израильтяне душу живущую иноплеменных, ихже страны бог имейаше дати в наследие им) уставил, аще кто *Курановым* заповедем веровати будет и кто за размножение *Кураново* смерть примет и кто неверующего *Курану* убьет, таковой без всякого препятia в рай и в вечные радости внидет. Которыми образы и посредствы в краткое время толико граблению, паче же и разорению прилежащих, неже *Курану* последующих собра, яко в девять лет (от бегства бо его из Мекки даже до умертвия того же толико минути лет сочисляют) едва не всю Аравию и большую / часть Персии своей подверже власти и к своей баснотворной хотящих и нехотящих привлече суперстиции. Но мы сицевая историком, яко им приличествующая оставивше, некая дивнейшая его чудеса, яже в книзе жития его чтутся в кратце предложим.

Propovăduiește mai întâi „Curanul” la Mecca. Făcînd rugăciunile, Muhammed a încălecat iarăși pe Burak și de acolo a plecat la casa din Mecca. Și toată vremea în care a cutreierat el toate acestea este mai puțină decît a zecea parte dintr-o noapte. Iar în timpul rugăciunilor de dimineață (pe care le numesc *sabah namazi*)¹⁰⁹ s-a arătat alor săi. Terminînd deci Muhammed îndată acel *namaz*, a luat sentința care se citește în *Curan* la capitolul *Fiilor lui Israel*¹¹⁰ și, citind-o înaintea poporului, a zis: „Slavă lui Dumnezeu celui ce a făcut ca robul lui să treacă într-o noapte de la lăcașul de rugăciune Harem (care este în templul de la Mecca) pînă la cel mai depărtat lăcaș de rugăciune, din casa sfîntului Ierusalim¹¹¹, pe care îl binecuvîntăm” *. Și așa, a început a povesti alor săi cum s-a suit la Dumnezeu la cer, zicînd: „O, voi, oamenilor! Socotiți: ieri, după ce am plecat de la voi, a venit la mine Gabriel și, după ultimele rugăciuni de seară, mi-a zis: «O, Muhammed, poruncește Dumnezeu să-l vizitezi»” și celelalte pe care le-am înșirat mai sus. Și cînd a auzit poporul această minune de necrezut, mai mult de o mie s-au lepădat de credință, printre cei dintîi era unchiul său Ebudjehl¹¹², zicînd: „Suie ziua la cer, ca să vedem și noi pe îngerii care te întîmpină” **.

Muhammed nu le-a răspuns nimic, dar scoțînd sabia a zis: „Slavă lui Dumnezeu! Oare sînt eu altceva decît om și apostol al lui Dumnezeu” ***? Și a adăugat: „Pentru că cei asemenea vouă n-au crezut minunile prorocilor care au fost mai înainte de mine, nici voi nu veți crede minunilor decît prin sabia aceasta”¹¹³.

„Curanului” îi adaugă sabia. Și iarăși: „Nu sînt trimis decît cu puterea sabiei și cine nu va primi prorocirea mea să fie omorît sau să dea bir pentru necredința sa”^{4*}.

Politica lui Muhammed. Muhammed deci, urmînd poate politicii (organizarea poporului) lui Moise (căruia Dumnezeu i-a poruncit cu mare cruzime ca israeliții să nu cruțe nici un suflet viu al celor de alt neam, ale căror țări Dumnezeu avea să le dea moștenire lor)^{5*}, a rînduit ca oricine va crede poruncilor *Curanului* sau va primi moarte pentru răspîndirea *Curanului* și oricine va omori pe unul ce nu crede *Curanului*, unul ca acesta va intra fără nici o împiedicare în rai și în bucuriile cele veșnice. Prin aceste chipuri și mijloace, în scurtă vreme a adunat mai mulți din cei ce se ocupau cu jaful și pustii-rile decît din cei ce urmau *Curanului*, pentru că în nouă ani (de la fuga din Mecca pînă la moartea lui atîția ani se socotesc că au trecut)¹¹⁴ aproape toată Arabia și cea mai mare / parte a Persiei a supus-o stăpînirii sale și i-a adus pe cei ce voiau și pe cei ce nu voiau la superstiția sa mincinoasă. Dar noi, lăsînd acestea istoricilor, ca pe cele ce li se potrivesc lor, vom înfățișa pe scurt citeva uimitoare minuni ale lui, care se citesc în cartea vieții lui¹¹⁵.

* *Coran*, XVII (*Căldătoria nocturnă*), 1: „Slavă celui care l-a făcut pe servitorul lui să călătorească noaptea de la Moscheea sfîntă la Moscheea foarte de departe, al cărei lăcaș l-am binecuvîntat”.

** *Coran*, XVII, 90—93: „Au spus: «Nu vom crede în tine pînă ce [...] nu vei face să vină Dumnezeu și îngerii săi să te ajute [...] sau nu te vei înălța la cer»”.

*** *Coran*, XVII, 93: „Slavă Domnului meu! Ce sînt eu altceva decît un muritor, un proroc?”

4* Cp. *Coran*, IX, 29: „Luptați împotriva celor care [...] nu practică adevărata religie. Luptați pînă ce vor plăti tribut din mina lor, după ce vor fi umiliți”.

5* *Deut.*, 7, 2.

О чудесах Мухаммедовых

Неверство Эбуджеглово. В предреченной сказуется книзе, что Мухаммед сшедши с небесе, начал народу учение *Кураново* проповедывати. Увидев же, яко дядя его и другие множайшие, ему последующие, не токмо не веруют, но и от предвзятыя веры отступают, да первее дядю своего к вере *Курановой* приведет, начал прилежнее и пространнее тайнства *Курановы* и божественный и вверенный ему закон изъяснити и толковати.

Но Эбуджегл (сие бо имя Мухаммед дал дяде своему), человек идолопоклонник и в отеческих суперстициях зело утвержденный, никакоже ему верова, паче же «Лжеши», рече, «лстивче. Откуда бо тебе прииде письмен знание и книг прочитание, ничтоже ино сведущему, разве скоты верблюды гоняти? Кто бог он есть, егоже исповедуеши? И кий закон его и заповеди книги его? Аз бо хочу испытати и уведати, истинны ли суть басни оные, яже пред народом толь бесстыдно блядословил еси». Мухаммеду «Сотвори еже хоцещи» отвещавшу, Эбуджегл к нему рече: «Поднеси едину ногу в высоту». Что егда учинил Мухаммед, рече Эбуджегл: «Поднеси и другую». Мухаммед убо спустя первую ногу на землю, подвысил и другую. Тогда Эбуджегл заушив его крепко «Не тако», рече, «безумный племянниче, но обе вкупе ноги подвыси». Егдаже отвеща Мухаммед, яко не может того учинити, Эбуджегл повторил, глаголя: «Убо лжеши, сказуя мало пред сим, яко на небо восходил еси и небожителей и самого бога посещал еси а ныне обоих ног вкупе ниже на пядь от земли подвысити можеши. Како убо на толикую неба высоту взыти могл еси и како возможеши доказати, яже рекл еси блядословия?» И тако за сей случай, противни ему бывше яко лжива, безумна и празднословца, из града изгнаша. И сей есть день, егоже Мухаммедане */гиджрети небевие*, то есть «бегство пророка» нарицают, от негоже мухаммеданская эпоха начало своих лунных лет приемлет, о нейже в предписанных пространнее показаном. Есть же настоящий год от рождества Спасителя мира, Господа нашего Иисуса Христа, тысяща седмь сот девятый надесять, а от бегства лжепророка 1133.

Нудит Эбуджегла. Изгнан убо быв от своих, найпаче же от дяди своего, Мухаммед, ноши и Бурака оного скорошествоующего скота благодением, первее из Мекки в *Мединеи муневвере* (то есть в «Медину, Божиим сиянием озаренную») об едину ночь привезеся. Есть же между сими грады расстояние пути пятинадесяти дней. Где в немногие лета, собрав множество воследующих себе, Мекку и иные арапские грады мечем подбил. И поймав дядю своего много оскорбил и понуждал, да бы приял веру *Куранову*. Он же рече: «Аще сего не сотворю, сыне брата моего, не может ли инако быти?», емуже Мухаммед: «Инако быти не может, разве да убью тя или веру восприимеши». На сие дядя его рече: «Последую убо тебя на что-либо соизволиши», обаче языком, а не сердцем, за единый меча страх.

Despre minunile lui Muhammed

Necredința lui Ebudjehl. În cartea spusă mai înainte * se povestește că Muhammed, coborînd din cer, a început să propovăduiască învățătura *Curanului*. Însă văzînd că unchiul lui și alții foarte mulți care-i urmau lui nu numai că nu cred, dar se depărtează și de credința apucată mai înainte, și pentru ca să-l aducă mai întîi pe unchiul său la credința *Curanului*, a început cu mai multă stăruință să tilcuiască și să lămurească tainele *Curanului* și mai pe larg legea dumnezeiască încredințată lui.

Dar Ebudjehl (căci acest nume a dat Muhammed unchiului său) ¹¹⁶, om închinător la idoli și foarte întărit în superstițiile părintești, nu-l credea de fel, ba încă și: „Mult mai minți — a zis —, înșelătorule! De unde ți-a venit ție cunoașterea literelor și citirea cărților, cînd nu știi nimic altceva decît să minți dobitoacele și cămilele? Cine este dumnezeul acela pe care îl mărturisești și care este legea lui și poruncile cărții lui? Căci vreau să cercetez și să cunosc: sînt oare adevărate născocirile acelea pe care tu atît de nerușinat le-ai grăit cu desfrîinare înaintea poporului?” Muhammed i-a răspuns: „Fă ce vrei”, iar Ebudjehl i-a spus: „Ridică un picior în sus”. Cînd Muhammed a făcut așa, Ebudjehl a zis: „Ridică-l și pe celălalt”. Muhammed însă, lăsînd primul picior la pămînt, l-a ridicat și pe celălalt. Atunci Ebudjehl, trăgîndu-i o palmă zdravănă, a strigat: „Nu așa, nepot fără minte ce ești, ci ridică amîndouă picioarele odată”. Iar cînd Muhammed a răspuns că nu poate face aceasta, Ebudjehl a repetat, zicînd: „Deci mințezi cînd spunei adineaori că te-ai suit la cer și ai vizitat pe locuitorii cerului și chiar pe Dumnezeu, de vreme ce amîndouă picioarele nu le poți ridica deodată de la pămînt nici măcar de-o palmă. Cum deci ai putut să te sui la înălțimea atît de mare a cerului și cum vei putea dovedi cuvintele pe care cu desfrîinare le-ai grăit?” Și așa, datorită acestei întîmplări, fiind împotriva lui, l-au izgonit din cetate ca pe un mincinos, nebun și flecar. Aceasta este ziua pe care muhammedanii o numesc / *Hidjreti nebevie* ¹¹⁷, adică „Fuga Profetului”, de la care își ia era muhammedană începutul anilor săi lunari, după cum am arătat mai pe larg în cele scrise mai înainte. Astfel, anul de față ¹¹⁸ este de la nașterea Mîntuitorului lumii, Domnul nostru Iisus Hristos, 1719, iar de la fuga prorocului mincinos 1133.

Îl silește pe Ebudjehl. Deci fiind izgonit de ai săi, și mai cu seamă de unchiul său, Muhammed, noaptea, prin binefacerea lui Burak, dobitocul ce mergea iute, a fost adus mai întîi din Mecca, într-o singură noapte, la *Medinei munevere* (adică la „Medina cea luminată” de strălucirea lui Dumnezeu) ¹¹⁹. Depărtarea drumului dintre cetăți este de cincisprezece zile. Și adunînd acolo, în cîțiva ani, o mulțime din cei ce-l urmau, a bătut cu sabia Mecca și alte cetăți arabe. Și prinzîndu-l pe unchiul său, l-a batjocorit mult, silîndu-l să primească credința *Curanului*. El însă a zis: „Dacă n-am să fac asta, fiu al fratelui meu, altminteri nu se poate?” Iar Muhammed i-a răspuns: „Altfel nu se poate, sau te voi ucide, sau vei primi credința”. La aceasta unchiul i-a zis: „Voi urma deci ție la ce vei voi”, însă cu limba, nu cu inima, numai de frica sabiei.

* Yazicioğlu Mehmed, *Risâle-i Muhammediye*.

Дыни претворяет в колокинфы. Тако аки бы примирився, Эбуджегл Мухаммеда и других собеседников его в дом свой на пир созва, но в том намерении, да каким-либо образом возможет, убьет племянника своего. Устроил же таковую лесь: в притворе дому своего изкопа кладезь, глубиною на 60 сажень и накрыл его преизрядными коврами, подложив зело тонкие лозы. Беже время егда дыни и арбузы поспевают. Мухаммед первее в вертоград дыней вышедши, помолился богу, да бы все арбузы и дыни в колокинфы (яже ныне Эбуджегла картуси, то есть «дыни или арбузы Эбуджегловы нарицаются») обратилися пребывшу в них томужде виду и образу (колокинфы овощ есть подобной мелким арбузам, зело горький). Что егда учинися, Эбуджегл хотящи гостем дыни в снедь предложить и которые бы сладчайшие были искушая, обрете всех в горьчайшие пременившихся колокинфы. Чудесе же неведый, что бы сие было, воскричал, понеже добре знаяше, яко арбузы насадил и вчера и третьего дне сладчайшие яде арбузы а ныне ничтоже во всем вертограде его, кроме колокинфов обретеса и откуда таковая вертограду его премена приключися жалаяшеса. На сия Мухаммед усмеваясь к нему тако рече: «Неверующих арбузы в колокинфы, верующихже колокинфы в арбузы / и дыни удобно прелагаются». И по том повеле, да половины вертограда дыни прежнюю восприимут сладость. Что многие видевше абие вероваша ему, противляющуся еще Эбуджеглу и племянника своего по обычаю злословящу.

Дядю из кладязя чудесно извлекает. По сем чудеси в дом к обеду бысть позван. Эбуджегл же предидуши и забыв ископанный от себе кладязь, на ковры, имиже устие кладязя прикрито баше, неопасно вступил и в тотчас во глубину кладязя бедне упале. Народ последовавый Мухаммеду, новости вещи удивившися, что бы сие было, прилежно Мухаммеда вопрошаше. Он тако от Гавриила наученный отвеща, яко вины сего прилучая не знает и того ради подобает им вопросити самого дяди его. Иже ко устию кладязя прикинувше и великим гласом возопивше, жив ли есть или умре, о толь нечаемом и бедном падении его вопроша. Эбуджегл из глубины кладязя отвеща, яко жив есть, паде же в яму, юже сам в Мухаммеду погибель ископал есть. Тогда Мухаммед, милосердовав о нем, спросил его, хошет ли от всего сердца Курановым заповедем и закону божию веровати. Эбуджегл отвеща, яко имеет веровати, аще Мухаммед своею си рукою из глубины кладязя цела его изведет. Мухаммед, призвав имя божие: *Бисмиллаги эррагман эррагим* (то есть: «Во имя бога милосердного и милость творящего»), даже во глубину кладязя руку протяже и Эбуджегла за пояс ухватив, цела и здрава вон извлече.

Эбуджегл же неблагодарный и неверный идолопоклонник, не токмо святого не исполнил обета, но и поносительными словесы Мухаммеда укорил. «Ныне», рече, «известно познах чародея тв привеликого и волхвов первейшего быти князя». Мухаммед поношения, клеветы и неблагодарствие дяди своего кротким и веселым понесе сердцем. И спросил, лего бы более требовал, да о его пророчестве и о Курановом истинствовании известится? Емуже Эбуджегл отвеща, аще истинного бога истинный пророк был бы и аще бы толикое у бога имел преизящество, яко сам хвалится, не оставил бы отца своего во идолопоклонничестве давно уже умершего вечными томиться муками (зане никтоже разве Авраамовым законом и Кураном от геенского огня спасен быти может), но извел бы того из ада и тем свидетельством и свое апостольство подтвердил бы и всех предстоящих в веру Куранову привел бы.

Preface pepenii galbeni în colocinți ¹²⁰. Astfel, prefăcându-se că s-a împăcat, Ebudjehl a chemat la ospăț în casa sa pe Muhammed și pe alți adepți ai lui, însă cu gândul că va putea în vreun fel să-l ucidă pe nepotul său. Iată cursa pe care i-a întins-o: În pridvorul casei a săpat o fântină adâncă de 60 de stinjeni și a acoperit-o cu covoare alese, punând dedesubt nuiele foarte subțiri. Era vremea când se coc pepenii galbeni și cei verzi. Muhammed, intrând mai întâi în grădina de pepeni galbeni, s-a rugat lui Dumnezeu ca toți pepenii verzi și galbeni să se prefacă în colocinți (care se numesc acum *Ebudjehl carpusi*, adică pepenii verzi sau galbeni ai lui Ebudjehl), rămânându-le însă aspectul și forma neschimbate (colocinții sînt niște fructe asemenea harbujilor mărunți, foarte amare). După ce se făcu aceasta, Ebudjehl, vrînd să pună înaintea oaspeților spre mîncare pepeni galbeni și încercîndu-i care ar fi mai dulci, i-a găsit pe toți prefăcuți în colocinți foarte amari, dar, neștiind că-i o minune, a început să strige ce ar putea fi aceasta, deoarece știa bine că a sădit pepeni și că ieri și alaltăieri a mîncat pepeni prea dulci, iar acuma în toată grădina lui nu se aflau decît colocinți și se jelea de unde să fi venit grădinii lui o astfel de schimbare. La aceasta, Muhammed, zîmbind, i-a zis așa: „Pepenii necredincioșilor în colocinți, iar colocinții credincioșilor în pepeni verzi / și galbeni ușor se prefac“. Iar după aceea a poruncit ca pepenii galbeni pînă la jumătatea grădinii să-și capete dulceața de mai înainte. Lucru pe care văzîndu-l, mulți au crezut lui îndată. Dar Ebudjehl încă se împotrivea și-l vorbea de rău, ca de obicei, pe nepotul său.

23

Îl scoate printr-o minune pe unchi din fîntină. După această minune a fost chemat în casă la prînz. Ebudjehl însă, mergînd înainte și uitînd de fîntina săpată de el, a călcat fără grijă pe covoarele cu care fusese acoperită gura fîntinii și îndată a căzut rău în adîncul ei. Mulțimea care urma lui Muhammed, minunîndu-se de acest lucru neașteptat, îl întreba stăruitor ce înseamnă asta. Învățat de Gabriel, el răspunse că nu cunoaște pricina acestei întîmplări și că ei ar trebui să-l întrebe chiar pe unchiul său. Aceia, aplecîndu-se pe gura fîntinii și strigînd cu mare glas dacă este viu sau mort, l-au întrebat pricina căderii lui atît de neașteptată și de rea. Din adîncul fîntinii Ebudjehl răspunse că este viu, dar că a căzut în groapa pe care el însuși o săpase spre pierzarea lui Muhammed. Atunci Muhammed, milostivindu-se de el, îl întrebă dacă vrea să creadă din toată inima în poruncile *Curanului* și în legea lui Dumnezeu. Ebudjehl răspunse că va crede dacă Muhammed îl va scoate întreg din adîncul fîntinii cu însăși mîna sa. Muhammed, chemînd numele lui Dumnezeu *Bismillahi errahman errahim* (adică: „În numele lui Dumnezeu cel milosîrd și făcător de milostenii“) ¹²¹, întinse mîna pînă în adîncul fîntinii și, apucîndu-l pe Ebudjehl de brîu, îl scoase afară întreg și sănătos.

Dar Ebudjehl cel nemulțumitor și necredincios, închinător la idoli, nu numai că nu și-a îndeplinit făgăduința cea sfîntă, ci l-a și ocărit pe Muhammed cu cuvinte de batjocură. „Acum, zise el, am aflat cu adevărat că ești foarte mare făcător de farmece și cea dintîi căpetenie a vrăjitorilor“. Muhammed a suportat cu inimă blindă și veselă batjocurile, clevetirile și nerecunoștința unchiului său și l-a întrebat ce-ar mai cere ca să se încredințeze de prorocia lui și de adevărul *Curanului*? Iar Ebudjehl i-a răspuns că dacă ar fi fost un proroc adevărat al lui Dumnezeu cel adevărat și dacă ar fi avut la Dumnezeu atîta trecere cît însuși se laudă n-ar fi lăsat pe tatăl său, mort de mult într-o idolatrie, să se chinuiască în muncile veșnice (pentru că nimeni nu poate fi scăpat de focul gheenii decît prin legea lui Avraam și *Curan*), ci l-ar fi scos din iad, iar printr-o asemenea mărturie și-ar fi confirmat apostolia și i-ar fi adus pe toți cei de față la credința *Curanului*.

Отца своего из мертвых воскрещает. Мухаммед сия от него слышав, аще и ведяше его бывша непотребнейшего между человеки и сквернейшего идолопоклонника, рбаче / верующих ради и имущих веровати, ко гробу отца своего (иже прежде чотыредесати лет и более живот скончал бе) последующу множеству народа, Эбуджеглу же гроб указующу, поиде. Где повелев прежде изъяти из земли изсохшие уже кости отца своего, сотворил обыкновенные над мертвыми молитвы. И абие кость к кости и член к члену прилепися и жилам наведшимся, все тело под кожею цело сотворися. Таже, Мухаммеду, во уста его дунувшу, оживе. Иже егда отверзе очи и Мухаммеда сына своего узре, тотчас великим воскричал гласом: «Несть бог кроме бога и Мухаммед пророк божий». Вопрошен же от Мухаммеда, како именуется, отвеща, яко Абдуллаг нарицается (еже толкуется «раб божий»). Егда же сия глаголющи совершил, немедленно издше и в мгновении ока разрушшуся телесному составу, ошастася едины, яко и прежде быша, сухие кости яже потом сами на прежнее свое место во гроб возвратишася. И повеле Мухаммед по обычаю уже муслиманскому погребсти оные. Сказуют, яко сим чудом мнози к Мухаммедовой суперстии обратишася. Эбуджегл же дядя его, даже до смерти в своей суперстии и неверстве пребысть непреклонно и во всю свою жизнь Мухаммеду враг бысть вселютейший и непреклонный.

Эбуджеглову неверство и вечное осуждение. Чесо ради мухаммеданские *фикиха* (то есть богословы) утверждают, что неизмеримая благость божия, милость и милосердие, аще и может всех от века, во всех народах бывших еретиков, паче же и самых богохульников атеистов от адских вечных казней в вечные райские привести радости, отпустив все смертные их грехи и богохульства, но Эбуджегловой души в спасенных или имущих спастися книзе написанной быти невозможно. Сию сентенцию производят из некоего скрытного, тогожде Мухаммеда речения. Иже вопрошен быв, будет ли когда конец пекелным мучениям, отвеща: «О конце казней неверным подлежащих, бог в правде своей и неизмиримой милости судити имать. Верный же, иже хотя единою в жизни исповедание веры мухаммеданския (аще и ложно) сотвориша, протчее же жития своего время в смертных грехах и в питии вина препроводиша, на конец силою и действием оногo единого исповедания от вечных мук непременно избавлени быти имеют, кроме единого». И сего единого толковники *Курана* мнят быти Эбуджегла, дядю Мухаммедова. Но о сих пространнее зри во главе *О аде*. /

Луну преламывает. От вящих и славнейших его чудес, чудо есть яко веруют, аки бы луну на полы преломил, о чем историю таку соплетают. Сказуют, яко приступиша к нему иногда премудрейший от евреев, испытующе о учении его. Видевше же и слышавше многие *Курановы* заповеди, соглашующиися закону Моисеову, множайшие же не соглашующиися, а найпаче в нехранении субботы о истинне апостольства его не мало сомневахуся. И того ради некоего чудеси от него просиша, имже бы сумнительное их возмогло разрешитися мнение; Мухаммед позволил им кое-либо знамение или на небеси, или на земли восхотят, свободно да просят. Евреи убо о вещи, яко весьма невозможной, то есть да преломит луну, просиша. Еяже преломление из *Курана*, в главе *О луне*, идже глаголет: «Приблизися час и сотрена бысть луна», толковники *Курановы* тако излагают: Мухаммед, глаголют, егда стояще с

Îl învie pe tatăl său din morți. Auzind Muhammed acestea, deși îl știa că este cel mai netrebnic dintre oameni și cel mai spurcat închinător la idoli, dar pentru cei credincioși ca și pentru cei ce vor crede, s-a dus la mormîntul tatălui său (care își sfîrșise viața cu peste patruzeci de ani înainte), urmîndu-i mulțime de popor, iar Ebudjehl arătîndu-i mormîntul. Acolo a poruncit mai întîi să se scoată din pămînt oasele, uscate deja, ale tatălui său, a făcut rugăciunile cele obișnuite asupra morților și îndată s-a lipit os de os și mădular de mădular și, trăgîndu-se vinele, tot trupul s-a refăcut în pielea lui. Și suflînd Muhammed în gura lui, a înviat. Acela, cînd a deschis ochii și l-a văzut pe Muhammed, fiul său, îndată a strigat cu mare glas: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu și Muhammed e prorocul lui Dumnezeu”¹²². Întrebat însă de Muhammed cum se numește, a răspuns că Abdullah (care se tilcuiește „Robul lui Dumnezeu”). Însă cînd a isprăvit de grăit acestea, și-a dat sufletul și, într-o clipită de ochi stricîndu-se alcătuirea trupului, au rămas numai oasele, care după aceea singure s-au întors la locul lor de mai înainte în mormînt. Și a poruncit Muhammed să fie îngropate de astă dată după obiceiul musulman. Se spune că prin această minune mulți s-au convertit la superstiția lui Muhammed. Însă Ebudjehl, unchiul lui, a rămas pînă la moarte neînduplecat în superstiția și necredința sa și toată viața i-a fost lui Muhammed cel mai cumplit și mai neînduplecat dușman.

Necredința lui Ebudjehl și veșnica lui osîndă. Iată de ce *fikiha* (adică teologii) muhammedani¹²³ afirmă că, deși bunătatea cea nemăsurată a lui Dumnezeu, mila și milostivirea lui ar putea să mute din muncile cele veșnice ale iadului întru bucuriile cele veșnice ale raiului pe toți cei din veac, din toate popoarele, care au fost eretici, sau chiar hulitori de Dumnezeu, ateii, iertîndu-le toate păcatele lor cele de moarte și hulele asupra lui Dumnezeu, e cu neputință ca sufletul lui Ebudjehl să fie scris în cartea celor mîntuiți sau a celor ce se vor mîntui. Ei deduc această sentință dintr-un cuvînt ascuns al aceluiași Muhammed, care, fiind întrebat de va fi cîndva sfîrșit muncilor din iad, a răspuns: „Despre sfîrșitul pedepselor rinduite celor necredincioși, Dumnezeu va judeca întru dreptatea sa și nemăsurata sa milă. Dar cei credincioși, care măcar o dată în viață au mărturisit credința muhammedană (chiar dacă fals), iar cealaltă vreme a vieții lor au petrecut-o în păcate de moarte, în băutura vinului, la sfîrșit vor fi negreșit izbăviți de caznele veșnice prin puterea și lucrarea acelei singure mărturisiri, în afară de unul”. Pe acest unul tilcuiătorii *Curanului* îl socotesc a fi Ebudjehl, unchiul lui Muhammed¹²⁴. Dar despre aceasta vezi mai pe larg în capitolul *Despre iad*. /

Frînge luna. Între cele mai de seamă și mai slăvite minuni ale lui este, cum se consideră, minunea frîngerii lunii în două, despre care îndrugă următoarea istorie: Se spune că s-au apropiat de el odată cei mai înțelepți dintre evrei, întrebîndu-l despre învățătura sa. Dar văzînd și auzînd ei multe porunci ale *Curanului* care se potriveau cu legea lui Moise, iar cele mai multe nepotrivindu-se, mai cu seamă în nepăzirea simbetei, nu puțin se îndoiau de adevărul apostoliei lui. De aceea, au cerut de la el o minune prin care să poată fi dezlegată îndoiala lor. Muhammed le-a dat voie să ceară după placul lor orice semn vor vrea, din cer sau de pe pămînt. Evreii au cerut atunci un lucru ce părea cu totul imposibil, adică să frîngă luna. Despre frîngerea ei scrie în *Curan*, în capitolul *Despre lună*, unde zice: „S-a apropiat ceasul și sfărîmată a fost luna”*. Exegeții *Curanului* tilcuiesc astfel: Cînd Muhammed — spun

* *Coran*, LIV, 1: „Vine ceasul și luna se despică”.

содруги своими и видеша луну приближающуюся к совокуплению, рекоша ему: «Покажи нам некое чудо». Тогда он двумя персты, сиречь большим и средним помаваше луне, чему бывшу луна на две части разделися и едина часть ея паде на гору Элика (яже от единыя страны граду Мекки прилежит), другая же часть паде на гору Рубув нарицаемую, от другия страны града лежащую. Таже едина от двух оных частей в рукав ризы его вниде. Потом он паки луну целу сотворил и на своем ея месте паки поставил. Которое чудо видевше, все оные иудее к вере доброхотно приступили.

Голубь ему беседует. Таяжде книга Мухаммедие утверждает, яко зело часто голубь с небеси посылашеся и во уши его божия повеления в явление всем шепташе.

Бык закону повинуется. Неукротимого и свирелейшего быка, божиим повелением и именем призвал, который зело кротко и ласкательно к нему приступив, ко глаголом его ушеса внимательнейше приложил и пред законом Курановым шею и колена преклонил.

Млеко и мед на земли ископывает. Некогда взалкавшему народу и от него брашна требующему повеле, да всяк пред собою землю копает, зане от бога откровенно ему есть, яко в ней сосуды млеко и медом исполненные обрящутся, что и бысть. Имже, народу, разделенным бывшим, все даже до сытости ядоша.

Волка творит глаголати. Иногда увидев несколько волков выющих, показа единого от них большего над всех волков и князя быти. Егоже призвав сотворил глаголати языком человеческим, которым чудом обратил в свою веру Вегбина, сына Гаизала Селима./

26

Бык говорит. Подобным образом быка, Зозаи некоего, сотворил глаголати гласом человеческим и тем господина его в мухаммеданскую привлече веру.

Частица жареного агнца говорит. Некогда неприятель того некий (егоже имени запамятовах) позвав его на обед, жареного агнца с отравою устроил. Мухаммед убо коварства неведый, взял едину часть от плеча агнца, да яст. Яже видя себе во уста влагаему, явственным гласом возопи: «Блюдися, да не вкусиши мя, зане ядом исполненна есмь». Сие все присутствующие слышаша. Неприятель же оный, уготовавый Мухаммеду таковую лесть, забыв учиненного, яде от агнца и абие пред всеми расседся.

От поту его рожки рождаются. На некоей жесточайшей с супостатами брани от зелныя теплоты и утруждения тако вспотел, яко каплем пота от лица его текущим обильно падати на землю. Земля же егда потом его покроплена бысть, абие шипки (рожи) цветущие и дерева зеленеющиеся произведе. И веруют, яко тогда первое шипок от пота Мухаммедова сотворися, прежде же не бысть в естестве вещей. Откуда ученые их глаголют, что оный пот Мухаммедов был шипкового запаху и благовония (о тайнстве же и святости шипка зри в главе *О шаротисани* × мухаммеданском).

× малярстве

ei — stătea cu prietenii săi și au văzut luna apropiindu-se de împlinire ¹²⁵, aceia i-au zis: „Arată-ne o minune”. Atunci el a făcut semn lunii, cu două degete, cu cel mare și cel mijlociu, și îndată luna s-a despărțit în două și o parte a ei a căzut pe muntele Elika (situat de o parte a cetății Mecca), iar cealaltă parte a căzut pe muntele numit Rubov, care se află de cealaltă parte a cetății ¹²⁶. De asemenea, una din cele două părți a intrat în minca hainei lui. Pe urmă el a reîntregit luna și a pus-o iarăși la locul ei. Văzînd această minune, toți iudeii aceia au venit de bună voie la credința lui.

Porumbelul vorbește cu el. Aceeași carte *Muhammedie* afirmă că foarte des se trimitea din cer un porumbel care îi șoptea la urechi, în văzul tuturor, poruncile lui Dumnezeu.

Taurul se supune legii. Pe un taur neîmblînzit și foarte sălbatic l-a chemat cu porunca lui Dumnezeu și pe nume; acela, apropiindu-se de el cu mare blîndețe și gudurîndu-se, a ciulit urechile foarte atent la cuvintele lui și în fața legii *Curamului* și-a plecat grumazul și genunchii.

Săpînd, scoate lapte și miere din pămînt. Cîndva flămînzînd poporul și cerînd de la el mîncare, a poruncit ca fiecare să sape pămîntul din fața sa, pentru că îi este descoperit de la Dumnezeu că acolo se vor găsi vase pline cu lapte și cu miere, ceea ce s-a și întîmplat. Acestea fiind împărțite poporului tot de el, au mîncat cu toții pînă la săturare.

Pe un lup l-a făcut să grăiască. Odată, văzînd cîțiva lupi urlînd, l-a arătat pe unul din ei că ar fi mai mare peste toți lupii și căpetenia lor. Chemîndu-l, l-a făcut să vorbească în limbă omenească și prin această minune l-a convertit la credința sa pe Vehbin, fiul lui Haizal Selim ¹²⁷. /

Taurul vorbește. De asemenea pe un taur al unui oarecare Zozai l-a făcut cu glas omenesc să vorbească și prin aceasta l-a atras pe stăpînul lui la credința muhammedană ¹²⁸.

Bucățica de miel fript grăiește. Odată un dușman al lui (al cărui nume l-am uitat), chemîndu-l la un prînz, a pregătit un miel fript cu otravă. Iar Muhammed, necunoscînd perfidia, a luat o bucățică din spata mielului, ca să mănînce. Aceasta, văzîndu-se că este pusă în gură, a strigat cu glas limpede: „Păzește-te, să nu mănînci din mine, pentru că sînt plină de venin”, ceea ce au auzit toți cei de față. Dar dușmanul care pregătise o asemenea cursă lui Muhammed, uitînd cele făcute, a mîncat din miel și îndată a crăpat înaintea tuturor.

Din sudoarea lui răsar trandafiri. La o bătălie foarte cumplită cu protivnicii, de mare căldură și osteneală așa de tare a transpirat, încît picăturile de sudoare, curgînd pe față din belșug, cădeau pe pămînt. Iar pămîntul stropit de sudoarea lui îndată a odrăslit măceși (trandafiri) înfloriți și pomi înverziți. Și ei cred că atunci, din sudoarea lui Muhammed, s-a făcut pentru prima dată trandafirul și că mai înainte acesta n-a existat în firea lucrurilor. De aci învățații lor afirmă că sudoarea lui Muhammed avea mirosul și parfumul trandafirului. (Despre taina și sfințenia trandafirului vezi în capitolul *Despre zugrăveala × muhammedană* ¹²⁹.)

Чудо зуба. Паки на ином сражении един некто от неверных толь крепко Мухаммеда в челюсти булавою ударил, яко зуб един от предних зубов исторжеся. Бог же видя зуб той Мухаммедов уже на землю упасти имущий, грозно повелел Гавриилу (который тогда может быть, что в седьмом небеси обретался), да поспешит и прежде, даже зуб оный не упадет на землю, честно да примет его и в руку Мухаммеду да вложит. Гавриил ко исполнению службы сея так скоро с вышшего небеси спустился, яко за скорость летания и движения его все небеса и земля мало что не сокрушишася. И может быть вся целого света разрушилася бы машина^{*}, аще не бы всемогущество руки божия оную подержало. Отдав убо ему — Мухаммеду — зуб, ангел пред всем войском явленно рече: «О, вернии братия и свойнишы, отнележе бог созда мя, николиже такового пострадах о жизни и чести бедствования. Ибо аще зуб возлюбленного и пророка божия на землю упал бы, до моей главы дело пришло бы». Таже обнажив меч всех супостатов в мгновении ока даже до единого убил и души их во ад низвергнул.

27

Вода от перстов его. Иногда жаждою томиму войску и воды прилежно ищущему, но нигдеже обрешему, персты правыя руки простре, из ихже краев толико воды истече, что все войско напилось до сытости.

Глава десятая

О иных чудесах, яже в простом токмо народе обносятся, в нейже и о дщери его и о числе жен и о смерти его

Кроме помянутых и иная многая у простейших с великим удивлением обносятся, у ученнейших же имеются аки бы неизвестная и неудобно сицевая сказующим ушеса приклоняют, хотя оные ни запрещают, ни яко богохульная весьма отместут; от нихже некая для любопытнейших zde прилагаем.

Любострастие его. За чудо имеют, что он был толкия похоти, яко в смешении тридесяти мужей силы и действия можаше на себе понести и толикожде числом жен об едину ночь удовлетворити.

Некогда был с войском своим противу неких бунтовщиков арапов и уже минуша шесть месяцев, от нележе войны не возвратишася в дома свои, начаша убо роптати и глаголати, яко не могут более воздержати телесного вожделения, того ради или в дома их отйти да отпустит, или в чужей земле с чужими женами смешение имети да позволит. Мухаммед рассуждая, яко от единия страны заповедию *Курана* повелевается, да в чужей земли, аще и с своими пленниками никакоже осквернятся, от другия страны уразумев по откровению, яко победа на супостатов скоро имать быти, на оба прошения им отказал, рече же, яко ношью вопросит бога, что творити подобает. Свитающу убо дню вопросил, коликое число тех есть, иже с женами своими совокупления нестерпимо желают и обретошася до 5 000 мужей.

^{*} здание

Minunea cu dintele. Iarăși, într-o altă bătălie, un necredincios l-a lovit așa de tare pe Muhammed în fălci cu buzduganul, încît i-a smuls unul dintre dinții din față. Dumnezeu, văzînd că dintele lui Muhammed are să cadă pe pămînt, i-a poruncit cu asprime lui Gabriel (care atunci se afla poate tocmai în cerul al șaptelea) să se grăbească și mai înainte ca dintele să cadă pe pămînt să-l ia cu cinste și să i-l pună lui Muhammed în mînă. Gabriel s-a coborît din cerul cel mai de sus atît de repede pentru îndeplinirea acestei porunci, încît din cauza zborului și mișcării lui toate cerurile și pămîntul au fost cit pe ce să se sfărîme. Și poate că întregul edificiu * al lumii * s-ar fi prăbușit dacă nu l-ar fi sprijinit atotputernicia mîinii lui Dumnezeu. Dîndu-i deci (lui Muhammed) dintele, îngerul a spus deslușit în fața întregii oștiri: „O, credincioșilor frați și rubedenii, de cînd m-a zidit Dumnezeu n-am suferit niciodată o asemenea năpastă pentru viața și cinstea mea. Dacă ar fi căzut pe pămînt dintele celui iubit și profetul lui Dumnezeu, însuși capul meu ar fi fost în joc“! Și scoțînd sabia, într-o clipită de ochi i-a ucis pe toți protivnicii pînă la unul și le-a aruncat sufletele în iad. /

Apa curge din degetele lui. Altă dată, fiind chinuită oștirea de sete și căutînd de sîrg apă și neaflînd nicăieri, a întins degetele mîinii drepte și din virfurile lor a curs atîta apă încît întreaga oștire a băut pe săturate.

27

Capitolul al zecelea

Despre alte minuni care circulă numai prin poporul simplu.
Tot aici despre fiica lui, numărul femeilor și moartea lui

Afară de cele pomenite, altele multe circulă spre marea mirare a celor simpli, dar cei învățați le ignoră, iar cei cărora li se povestesc nu prea lesne pleacă urechile la ele, deși nici nu sînt oprite, nici lepădate ca cele prea hulitoare de Dumnezeu. Adăugăm aici unele din ele pentru cei mai curioși.

Senzualitatea lui. Drept minune socotesc ei faptul că atîta patimă avea, încît, împreunîndu-se, putea suporta asupra sa puterea și acțiunea a treizeci de bărbați și putea satisface un număr egal de femei într-o singură noapte.

Odată se afla cu oștirea sa împotriva unor arabi răsculați și, trecînd șase luni de cînd oștenii nu se întorseseră pe la casele lor, au început să cîrtească și să spună că nu mai pot să-și înfrîneze pofta trupească, de aceea, sau să-i lase să plece pe la casele lor, sau să le îngăduie să se împreuneze cu femei străine în pămînt străin. Muhammed, socotînd că, pe de o parte, în *Curan* se poruncește să nu se spurce în pămînt străin**, deci cu captivii lor ¹³⁰, iar pe de altă parte înțelegînd, prin descoperire, că victoria asupra potrivnicilor se va petrece în curînd, a respins amîndouă cererile, însă a spus că va întreba la noapte pe Dumnezeu ce se cuvine să facă. Luminîndu-se de ziuă, a întrebat care este numărul celor ce doresc cu nerăbdare împreunarea cu femeile lor. Și s-au aflat pînă la 5000 de bărbați.

* clădire

* Cp. Lucretii *De rerum natura*, V, 96.

** Cp. *Coran*, II, 221: „Nu vă însoțiți cu femei politeiste mai înainte să vină la credință“.

Войску по женски себе простирает. Ихже призвав предложил им, яко от бога (далече от нас да будет таковое богохуление) повелено есть, да не нарушая *Курановых* заповедей, он сам, простертием своего си тела, похоть их утолит. И тако / подъятым бывшим (глаголют) святейшим риз и срачицы его воскрилиям, всех оных без прерыву удовольствовал, обаче тем не утрудился, ниже что зло пострадал.

Подобное нечто сказуют и о Фатме, дщери его, яже, аки бы бога ради (о, речения пребеззаконного!) нескольких тысяч войска преодолела силы и довлесотворила похоти их. Скончав же дело, от всякого взяла в заплату по пенязю (много сия счастливее была неже та, о которой пиита глаголет: «Сто познала мужей и еще не насытятся отиде»), потом собранную денег сумму на пропитание убогих в церкви отдала. Чесо ради мухаммедане зело твердо веруют, яко никакою милостынею бог так не умилоостивляется, как тою, которая своего си тела добычею приобретается, хотя прелюбодеяние и запрещено есть. Тако аще кто отвергийся мира (монах) а найпаче от секты *будалаг* (то есть юродивых) на улице града каковую-либо жену от сердца вожделеет и аще оную *Аллаг эшкыне* (то есть «в любовь Божию» а не свою) просити начнет, да скверное его сотворит желание, должна будет та жена службу показати и похоти того довлесотворити, содержащи и верующи, что то в великую ей будет заслугу.

Жены его. Пятнадцать жен имел Мухаммед, подложниц же двух, от которых едина бысть иудеяныня, именем Сафие, о нейже величаво воспоминают, аки бы отец ея был Аарон, Мойсей же дядя а Мухаммед муж. Другая бысть Мерием яковитисса, которую паче инех любляше и ту первее в жену себе девичею поят. Случися ему и со иною рабынею блуд в тайне сотворити и увидев их в самом том действии помянутая яковитисса начала поносити глаголющи: «Тако ли подобает пророку Божию творити и еда ли татски чужеложство имети позволено есть?». Он кленущися именем бога своего твердо обещал николиже впредь того учинити. Но по малых днех, забыв тоя клятвы сам сии вероломник, паки с рабынею смесился и паки от яковитиссы в прелюбодеянии ят бысть. Иже абие стих ей (которой потом в *Куран* внесся) аки бы по Божию велению читати начат, яко клятва ему от бога разрешена бысть и не должна она помышляти, чтоб мог соблазн в чистоту пророческую внити, инако бо гнев Божий всегда на себе понесет.

Детей хотя мужеска и женска полу имел, но по себе никого же оставил, кроме единыя Фатмы, дщери своя, о еяже изрядных подвигов уже рехом./

Смерть Мухаммедова. О умертвии же Мухаммедовом двоякое есть у арапских писателей мнение, иные бо сказуют, яко ядом от некия иудеяныни устроенным и ему поднесенным погубе. Иные сие яко лживое отмещуще, утверждают, аки бы он седмь дней плеврою (болением боков) немоществовав, от той болезни в первых все чувство и разум погубил, таже в седмый день, егда паки здрав бысть, Али, сын Абиталиба, о обезумлении его и лишении чувств ругашеся. Мухаммед убо таковая поругания слышав, повелел, да никто-

Se oferă ca o femeie oştirii. Atunci chemîndu-i la el, le-a spus că are poruncă de la Dumnezeu (departe fie de noi o asemenea hulire a lui Dumnezeu) ca, fără să calce poruncile *Curanului*, el însuși oferindu-și propriul său trup să le potolească pofta. Și astfel, / fiindu-i ridicate (zic ei) preasfintele haine și poalele cămășii, i-a satisfăcut pe toți fără întrerupere, dar prin aceasta nu s-a obosit, nici nu a pățit ceva rău.

28

Ceva asemănător povestesc despre Fatma ¹³¹, fata lui, care, așa zicînd pentru Dumnezeu (o, vorbă prea fără de lege!), a învins vigoarea cîtorva mii de oșteni și le-a satisfăcut poftele. Isprăvindu-și lucrul, ea a luat de la fiecare drept răsplată cîte un ban (mult mai fericită era aceasta decît cea despre care zice poetul *: „O sută de bărbați a cunoscut și a plecat fără să se sature”) ¹³², iar după aceea a dat suma de bani adunată pentru hrana săracilor, la biserici. De aceea muhammedanii cred foarte tare că prin nici o milostenie nu este îmblinzit Dumnezeu așa de mult ca prin aceea cîștigată cu vînzarea propriului său trup, deși adulterul este interzis. Astfel, dacă vreunul care s-a lepădat de lume (monah), dar mai cu seamă din secta *budallah* (adică a celor ce se prefac a fi nebuni), va pofti din inimă vreo femeie pe ulița cetății și va începe a o ruga *Allah eşkine* (adică „De dragul lui Dumnezeu”, iar nu pentru sine însuși), ca să-i îplinească spurcata lui dorință, ea va fi obligată să-i facă acest serviciu și să-i satisfacă pofta, socotînd și crezînd că acel lucru îi va fi ei de mare merit ¹³³.

Femeile lui. Cincisprezece femei avea Muhammed ¹³⁴ și două țîitoare ¹³⁵, dintre care una era iudee, cu numele Safie, despre care cu măreție pomenesc cum că tatăl ei ar fi fost Aaron, Moise unchi, iar Muhammed bărbat. Cealaltă era Meriem, iacobită, pe ea o iubea mai mult decît pe celelalte și pe ea cea dintîi a luat-o de nevastă, fiind fată. I s-a întîmplat să se culce într-ascuns și cu o altă sclavă și, vîzîndu-i amintita iacobită chiar în timpul făptuirii, a început a-l batjocori zicînd: „Așa se cade să facă un proroc al lui Dumnezeu și este oare îngăduit să te sui în pat străin pe furiș?” El, jurîndu-se în numele Dumnezeului său, a făgăduit cu tărie să nu mai facă niciodată acest lucru. Însă peste cîteva zile, uitîndu-și jurămintele, pentru că era sperjur, s-a împreunat iarăși cu sclava și iarăși a fost prins de iacobită în adulter. Îndată el a început să-i recite, ca din porunca lui Dumnezeu, un verset (care după aceea a fost trecut în *Curan*), cum că jurămintul îi este dezlegat de Dumnezeu și ea nu trebuie nici să cugete că ar putea pătrunde vreo sminteală în curăția prorocească, altfel va abate totdeauna asupra sa mînia lui Dumnezeu **.

Deși a avut copii, și de parte bărbătească, și de parte femeiască, n-a lăsat pe nimeni după sine decît pe Fatma, fiica lui, despre ale cărei prea alese isprăvi am vorbit deja. /

Despre moartea lui Muhammed. Despre omorîrea lui Muhammed există o dublă părere la scriitorii arabi. Unii spun că a pierit de o otrăvă ¹³⁶ pregătită și dată de o iudee, iar alții, respingînd această părere ca falsă, afirmă că îmbolnăvindu-se de pleură (boala coastelor) șapte zile, de la acea boală și-a pierdut mai întîi toată simțirea și mintea, iar în ziua a șaptea, cînd a fost din nou sănătos, Ali, fiul lui Abișaliba ¹³⁷, își bătea joc de nebunia lui și de pierderea simțurilor. Muhammed, auzînd astfel de batjocuri, a poruncit ca

29

* Iuvenalis *Satira* VI, 130.

** *Coran*, LXVI, 1-2: „O, Prorocule! Pentru ce interzici ceea ce Dumnezeu a îngăduit, cînd cauți satisfacerea soțiilor tale? [...] Dumnezeu îți impune să te dezlegi de jurămintele tale”.

же более останется с ним в доме, кроме Элгабета, сына Абдулмуталибова. И тако в другой седьмой день умре. По смерти того, никакое же в теле его усмотрено тление или изменение, кроме что меньший правый его руки персть назад закрувился. Умре же в лето гегиры [×] своя десятое, в 12 день месяца Рабие, который год есть Господа Спасителя 631, июня 17 день. Жил лунных лет 63, владетельствовал после побегу из Мекки, по исчислению Калвисову девять лет, наченшуся только десятому. И сия о лжепророце Мухаммеде и о баснотворных его делах и чудесах сие в кратце довольна да будут.

Глава первая надесять

О мощах Мухаммедовых

Мощи Мухаммедовы. Мухаммед умер бе в Медине, тамже и погребен есть, юже по узаконению церковному должны посещати равно яко **■** Мекку, о которой речем в главе *О странствовании* ^{xx} *муслиманском к местам за святые у них почитаемым.*

За мощи Мухаммедовы счисляются вся сия: тело его, зуб, одежда, знамя и зерно пшеницы райския, о нихже всех по розну, пространнее zde речем.

30 Баснословят все мухаммедане (что и нам нередко случилось слышат[■] от тех, иже посещают гроб Мухаммедов и с великим сокрушением говорят), аки бы видели и целовали труп его, о котором утверждают, что цел есть и нетленен, бел яко бовелно ^{xxx} и благовонен яко рожь. Положен же в ковчезе мраморне, дражайшими коврами и многоценными бисеры и маргаритами украшенном. Ибо аще бы рек кто, яко сущих в Индии, в Персии и во всем Алиотманском государстве богатств, десятая часть в Медине и в Мекке, от толиких лет собрася, может быть не погрешил бы. И сея ради вины славно есть у турков некоего Крымского татарина речение, которой посетив оныя места (имеют бо обычай и татарове набожнейшии в Мекку по обещанию ходити), когда домой возвратился, вопрошен бысть от своих, что бы в оных святых и блаженных местах видел, говорят, что так отвечал: «*Мал коп, алган джиок*», то есть «Видел богатства премногие а похищающего их никогоже».

Зуб его. Равным образом от внутренних надворных императора отманского служителей и от других церковного чина по их закону людей сказующих и с великим благоговением и обычайными молитвами о зубе Мухаммедове воспоминание творящих слышахом (о немже веруют, яко на некоей войне от неприятеля ему выбит и в сокровищах внутренних султанских благочестно хранится и соблюдается). Говорят же, что бел есть, аки маргарита, но вдвое ширший и должайший ординарных других людей зубов, о котором

[×] бегства

^{xx} хождения

^{xxx} хлопчатая бумага

nimeni să nu mai rămână cu el în casă, afară de Elhabes, fiul lui Abdulmutalib ¹³⁸. Și astfel, în cealaltă a șaptea zi, a murit. După moartea lui nu s-a observat în corpul lui nici o stricăciune sau schimbare, afară numai că degetul cel mic al mîinii drepte s-a strîmbat înapoi. Și a murit în al zecilea an al Hedjirei*, în a 12-a zi a lunii [întîi] Rebi, care an este al Domnului și Mintuitorului nostru 631, iunie în ziua de 17. A trăit ani lunari 63, a stăpînit după fuga din Mecca, după calculul lui Calvisius, nouă ani*, al zecelea numai începînd ¹³⁹. Dar ajungă-ne cele spuse, așa pe scurt, despre prorocul mincinos Muhammed și despre faptele și minunile lui fabuloase.

Capitolul al unsprezecelea

Despre moaștele lui Muhammed

Moaștele lui Muhammed. Muhammed a murit la Medina și tot acolo e și îngropat. După rînduiala bisericească, ei sînt datori să viziteze acest oraș la fel ca pe Mecca. Despre aceasta vom vorbi în capitolul „Despre pelerinajul” musulman la locurile socotite de ei sfînte ¹⁴⁰.

Drept moaște ale lui Muhammed se socotesc de ei acestea: corpul, dintele, haina, steagul și un bob din griul raiului. Despre toate în parte vom vorbi aici mai pe larg.

Povestesc muhammedanii (ceea ce ni s-a întîmplat adesea și nouă să auzim de la cei ce vizitează mormîntul lui Muhammed și povestesc cu mare jale) că ar fi văzut și ar fi sărutat corpul lui, despre care afirmă că este întreg și nestîicat, alb ca vata^{xxx} și binemirositor ca trandafirul. Și este pus într-o raclă de marmoră împodobită cu cele mai prețioase covoare și cu mărgelile și mărgăritare de mult preț. Căci dacă ar / spune cineva că la Medina și la Mecca s-a adunat de atîția ani a zecea parte din bogățiile din India, Persia și întreaga împărăție aliotmană poate că n-ar greși. Din această cauză este la turci o vorbă a unui tătar din Crimeea, care, vizitînd acele locuri (căci au obiceiul și tătarii cei mai evlavioși să se ducă la Mecca din făgăduință), cînd s-a întors acasă a fost întrebare de ai săi ce a văzut în acele sfînte și fericite locuri și se spune că a răspuns astfel: „*Mal kop, algan djiok*”, adică „A văzut bogății foarte multe, dar pe nimeni furîndu-le” ¹⁴¹.

Dintele lui. La fel am auzit de la cei mai intimi slujitori de la curtea împăratului otoman și de la alții din tagma bisericească a legii lor, care povesteau și își aminteau cu mare evlavie și făcînd rugăciunile obișnuite de dintele lui Muhammed (se crede că acest dinte i-a fost scos într-un război și se păstrează și se păzește cu evlavie în vistieriile cele mai dinlăuntru ale sultanului) ¹⁴². Se spune că este alb ca mărgăritarul, însă de două ori mai lat și mai lung decît dinții obișnuți ai celorlalți oameni, de aceea lesne apare îndoiala

30

× fugii sale
xx călătoritul
xxx bumbacul

* Sethi Calvisii *Opus chronologicum*, p. 603: *Muhamed, qui postquam fugatus erat ex urbe Mecha in Arabia milites collegerat, rybes quasdam occuparat et in novum annum, et imperium ei doctrinam suam propagavit, moritur cum vixisset annos Hegirae sexaginta tres, anno Hegirae decimo, die duodecima rabie mensis, fer (ia) 17*. 2 [adică, luni, n.n.] *Est nobis dies 17 iunii.*

удобно подозрение быти может человеческой ли есть зуб оной, не токмо что Мухаммедов, хотя у них никтоже о том сумнится или сумниться может.

Риза. Также и о ризе Мухаммедове веруют, имеюще ту у себе, яко со-
кровище некое, всего мира дражайшее, юже они *гиркаи шериф* то есть «святую
ризу» или «плащ» нарицают. Нам самим своими очми видеть оную не слу-
чилось, зане единою токмо в год для освящения воды (о чем мало ниже
зри) изнаосится, обаче многажды от видевших ю и прикасавшихся той слы-
шахом, что из власов верблюжьих исткана есть, не окрашена же никаким
вапом, но естественного власов цвету.

Вода освященная. Сию по все годы, тремя деньми прежде *Рамазана*, то
есть месячного поста, сошедшеся в султанскую внутреннейшую палату мно-
жество церковников и высоких лиц и совершивше обыкновенные молитвы,
из позлащенного, в немже хранится, ковчега изъемят, таже принесену бывшу
великому серебряному сосуду воды исполненному, полы ея в воду омочают,
которую воду по том, не токмо святу, но и освящающую и нетленну быти
веруют. Чесо ради из оной прикосновением ризы освященной воды, множай-
шие меньшие, сиречь едину либру[×] вместити могущие стеклянные сосуды/
наполняют и казенною общею печатью запечатлев, на благословение и освя-
щение всем во граде знатнейшим, персонам, везирям и пашам и другим до-
стойнейшим лицам разделяти обычай имеют. Воды же сея употребление есть
такое: наченшуся посту, когда по захождении солнца пост разрешити хотят
(зане пост पहले водою, таже брашном разрешати закон их понуждает),
из оной воды в большой сосуд три или множайшие капли уканувше, все потом
от тоя воды пьют, трижды прикушивая.

Чесо ради веруется нетленна быти. За нетленность убо сея мы куриознос-
тию вещи побуждени, не единожды такой стеклянный сосуд полный воды
ризою освященный, посредством приятелей получихом и чрез целый год
соблюдохом. Усмотрехом же воду ту, что в несколько дней показала в себе
некую гущу (как всякая общая вода показывать обыче) зеленоватого вида.
Таже густейшая оная материя на дно отлегла а прочее воды чисто и бездрожно
даже до году нетленно по вкусу и виду пребысть. Но да не кто безрассудный
святость некую быти в той воде вознепщует, вина оная нетленности удобным
и ясным образом показатися может. Оные бо стеклянные сосуды^{xx} залепляют
мастиховою смолою, сверх же того заливают горло сткляницы красным воском,
которым письма печатают. Сверх же воску самое устье сткляницы закрывают
кожею ими *сахтиан* зовомою и круг шеи сосуда на крепко завязывают и потом
концы шнура сургучем печатают. И тако воздух, иже есть первая вина всякого
тления, будучи так тесным сосуда заключением отлученный и ко вступлению
свободы весьма неимущий, никоегоже может учинить внешнего движения
или пременения, от него бы произошла некая kwasность или новыя формы
наведение или первые пременение, чесо ради толстейшие а наипаче земляные
воды частицы своею си тягостию оттягаются и на дне садятся, протчая же
вода остается чистейшая и в своем количестве нетленна, что усмотрено быть
может во всякой воде общей. Егдаже по окончании года устье сткляницы
отверзохом и воздуху внити тамо попустихом, увидехом по шести днех, что
вся вода оная возмутися и непрестанным гущи движением огустеся, на после-
док же и смердети начат. Но к предложению нашему возвратимся.

[×] фунт

^{xx} бутылки

dacă acel dinte este de om, nu numai dacă este al lui Muhammed, deși la ei nimeni nu se îndoiște de acest lucru, nici nu poate să se îndoiască.

Haina. La fel se crede despre haina lui Muhammed, considerată drept o comoară mai scumpă decât toată lumea, pe care ei o numesc *Hirkai șerif*, adică „Haina sau mantia sfântă”. Nu ni s-a întâmplat s-o vedem cu ochii noștri, pentru că numai o dată pe an se scoate pentru sfințirea apei (despre care vezi ceva mai jos), însă de multe ori am auzit de la cei ce au văzut-o și s-au atins de ea că este țesută din păr de cămilă și că nu e vopsită cu nici un fel de vopsea, ci e culoarea naturală a părului.

Apa sfințită. În toți anii, cu trei zile înainte de *Ramazan*¹⁴³, adică postul cel de o lună, adunându-se în palatul sultanului cel mai dinlăuntru o mulțime de clerici și de persoane înalte și săvârșind rugăciunile obișnuite, scot [haina] dintr-o răclită aurită în care e păstrată, apoi, aducând un vas mare de argint plin cu apă, înmoaie poalele ei în apă, pe care apă după aceea o cred să fie nu numai sfântă, ci și sfințitoare și nestricăcioasă. Pentru care pricină ei umplu cu acea apă sfințită prin atingerea hainei mai multe vase mici de sticlă, care pot cuprinde o livră ×¹⁴⁴, / și, pecetluindu-le cu pecetea de obște a statului, au obiceiul s-o împartă spre binecuvîntare și sfințire celor mai de seamă persoane din cetate, vizirilor și pașalelor și altor persoane mai distinse. Iar apa aceasta se folosește astfel: după începerea postului, cînd vor să dezlege postul după apusul soarelui (pentru că legea îi silește să dezlege postul mai întîi cu apă și apoi cu mîncare), picurînd din acea apă într-un vas mare trei sau mai multe picături toți beau din apa aceea, mușcînd de trei ori din mîncare.

De ce se crede că rămîne nealterată. Îndemnați de curiozitate cu privire la nealterarea apei aceleia, nu o dată am primit prin prieteni cite un astfel de vas ×× plin de apă sfințită prin haină și am păstrat-o un an întreg. După cîteva zile am observat în apă depunere (cum arată de obicei oricare apă de rînd) de culoare verzuie. Acea materie densă s-a lăsat după aceea la fund, iar apa a rămas curată și fără drojdie timp de un an, nealterată la gust și aspect. Dar ca nu cumva să socotească cineva în chip nesăbuit că în acea apă e vreo sfințenie, se poate arăta cauza acestei nealterări într-un mod lesnicios și clar. Acele vase de sticlă (sticlute) le lipesc cu rășină de mastic, iar pe deasupra toarnă pe gîtul sticlutei ceară roșie din aceea cu care se pecetluiesc scrisorile. Iar pe deasupra cerii leagă și gîtul sticlutei cu o piele numită la ei *sahitian*¹⁴⁵, iar gîtul vasului îl leagă strîns și după aceea pecetluiesc capetele șnurului cu ceară roșie. În felul acesta, aerul, care este prima cauză a oricărei alterări, fiind despărțit printr-o închidere atît de ermetică a vasului și neavînd libertatea de a pătrunde înăuntru, nu poate face nici o mișcare exterioară și nici o transformare prin care să se producă vreo fermentare sau nașterea vreunei forme noi sau schimbarea celei dintîi, din care cauză particulele de apă cele mai grase, dar mai cu seamă cele de pămînt, prin greutatea lor se lasă în jos și se așază la fund, iar apa cealaltă rămîne cît se poate de curată și în întregime nealterată, ceea ce se poate observa și la apa obișnuită. Dar cînd la sfîrșitul anului am deschis gura sticlutei și am lăsat să pătrundă acolo aer, am văzut după șase zile că toată apa aceea s-a tulburat și s-a înche-gat cu o mișcare neconținută a depunerii, iar la urmă a început să și miroasă urît. Să ne întoarcem însă la expunerea noastră.

× un funt

×× sticlută

Зерно пшеничное. Баснотворят к сему, яко хранится в сокровищи султанском зерно житное, еже взято бысть ангелом Гавриилом / от нивы райския и Мухаммеду принесено. Чего вину сипевую быти сказуют: егда Мухаммед с печалию усумневался какой бы плод оный, егоже Адам в рай вкусив, согрешил противну заповеди божия и смерти к естеству человеческому вход показал. Гавриил убо, по повелению божию, зерно оное житное или пшеничное (которое по арапски *хынта* называется) ему принеши показа, яко не иной плод, но пшеница бысть, егоже Адам ядши согрешил. Какоже то зерно в сокровище султанское вниде, исследовати не возмогохом. Протчее сказуют, яко зерна того есть форма зерна пшеничного, величеством же гусиное яйцо превосходит.

Знамя. Имеют такожде и знамя (яко у них зело твердо веруется), еже Мухаммед сам первее ово в знак пророчества, овоже власти своея сочинил, еже нарицается *алем* и *санджяки шериф*, то есть «знамя» или «знак святыи»; сие нам зело часто видети случися, ибо в походах, когда султан сам идет на войну или когда выпший везир с полною властью посылается, тому вручается. Есть же оное знамя сочинено из шелковыя материи зеленого цвета, на немже написано быти сказуют исповедание Мухаммеданския веры. За древность никогда же розвивают его, но свитое *накиб эфенди* (о немже зри в главе *О церковниках*) носит.

Ратовище[×] того не имеет копия железного, но вместо копия *алем* в таковой образ от чистого серебра сочиненный, на котором насажена луна рогатая, обаче дело оное видится быти не зело давное. Когда султан или выпший везир против неприятеля итти имеет, с великою помпою^{xx} из града исходит (помпа же оная како устроится зри в своем месте).

Как тоуж в походах хранится. Пред самым султаном предшествует верблюд, на немже есть золотый ковчег, преизрядным мастерством соделанный, длиною на единый лакоть, шириною против длины вполы. В том ковчезе хранится книга *Курана* (о сем *Куране* мнят, яко той есть, ягоже Эбубекир, наследник Мухаммедов, написал, небесный бо оный *Куран*, как они сказуют, уже не обретается), по том риза, о нейже рехом, и сие знамя. Хваляшеся во правду Иоанн третий Собецкий, король польский, яко бы сие знамя Мухаммедово под Виенною у турков взял, но несть правда. Ибо Кара Мустафа паца, выпший тогда везир и главнейший над войском вождь, отнележе усмотрил дело свое к отчаянию приближившееся, оставя другия сокровища, сие едино знамя во соблюдение сам / принял, ниже другому кому дал, прежде даже не пришел в Стригонию. Поляки же взяв самого везира знамя (которое по подобию Мухаммедова знамени бывати обыче), возмнели чаю тоуж знамя быти, которое самого Мухаммеда есть.

[×] древо копейное или знаменное

^{xx} славно или со множеством воследствующих

Bobul de grâu. Pe lângă acestea mai povestesc că se păstrează în vistieria sultanului un bob de secară care a fost luat de îngerul Gabriel / de pe un ogor din rai și adus lui Muhammed. Și arată drept pricină a acestui fapt momentul în care acesta se întreba întristat care să fi fost rodul pe care gustându-l Adam, în rai, a păcătuț impotriva poruncii lui Dumnezeu și i-a arătat morții intrarea spre firea omenească. Așadar, Gabriel, după porunca lui Dumnezeu, i-a adus acel bob de secară sau de grâu (care în limba arabă se numește *hînta*)^{145a} și i-a arătat că nu alt fruct, ci grâu a fost acela pe care Adam, mîncîndu-l, a greșit. Cum a pătruns acest bob în vistieria sultanului n-am reușit să cercetăm. Mai departe se spune că forma bobului aceuia este a unui bob de grâu, dar ca mărime depășește oul de gîscă.

Steagul. Mai au, de asemenea, un steag * (cum se crede la ei cu toată tăria), pe care însuși Mohammed l-a făcut mai întii, spre semn ori al puterii sale de proroc, ori al domniei sale, numit *Alem* și *Sandjeaki șerif*, adică „Steagul sau semnul sfînt”¹⁴⁶. Pe acesta ni s-a întîmplat foarte des să-l vedem, căci în timp de război, cînd sultanul însuși merge în campanie sau cînd vizirul suprem este trimis cu depline puteri, lor le este încredințat. Acel steag este făcut din mătase de culoare verde și pe el, se spune, este scrisă mărturisirea credinței muhammedane. Din cauza vechimii nu-l desfășoară niciodată, ci *nakib efendi* (vezi despre el în capitolul *Despre clerici*)¹⁴⁷ îl poartă înfășurat.

Lancea^x aceuia n-are țepă de fier, ci în loc de țepă *alem*, alcătuit din argint curat în această formă, pe care este așezată semiluna, dar se vede că lucrul acesta nu datează prea de demult. Cînd sultanul sau supremul vizir trebuie să pornească împotriva dușmanului, cu mare pompă^{xx} iese din cetate (cum se alcătuiește alaiul, aceea vezi la locul cuvenit)¹⁴⁸.

Cum se păstrează acesta în campanii. Chiar înaintea sultanului merge o cămilă pe care se află o raclă de aur, făcută cu o artă prea aleasă, lungă de un cot, jumătate în lățime cît lungimea. În acea raclă se păstrează cartea *Curanului* (despre acest *Curan* se socotește că este acela pe care l-a scris Ebubekir, succesorul lui Muhammed¹⁴⁹, iar *Curanul* cel ceresc, după cum spun ei, nu se mai găsește), după aceea haina despre care am vorbit și acest steag. E drept că se lăuda Ioan al III-lea Sobieski, craiul Poloniei, că ar fi luat de la turci, sub Viena, acest drapel al lui Muhammed, însă nu-i adevărat, căci Kara Mustafa Pașa, vizirul cel mare de atunci și cea mai înaltă căpetenie peste oștire, de îndată ce a văzut că acțiunea sa se apropie de un deznodămînt nefericit, lăsînd celelalte comori, a luat cu el însuși în păstrare / acest steag și nu l-a dat altcuiva pînă ce n-a ajuns la Strigoniu. Iar polonezii, luînd numai steagul vizirului (care de obicei este asemănător steagului lui Muhammed), și-au închipuit, cred, că este chiar steagul Profetului¹⁵⁰.

* lemnul sulitei sau al steagului
xx cu slavă sau cu o mulțime după el

* V. fig. 19.

О Мухаммедовых наследниках, ихже они Асгабе нарицают

Асгабы. Мухаммедовы наследники двоякие суть: иные убо властительства, иные же фамилии, ихже *эмир*, то есть князей называют. Паки фамилии наследники разделяются в благороднейших и подлейших. Благороднейших ныне семь фамилии исчисляют, ихже *шейх*, то есть «предпочтенных» нарицают. О простейших же эмирах в ином месте речем, а ныне изъясним четырех того в мирском властительстве наследников и шейхов фамилии.

Мухаммед в жизни своей четырех имел, так в политическом × правлении, яко и в религии содейственников, военачальников и советников, ихже называют *асгаб*. А с персидского языка *чигар яри пейгамбер*, то есть «четыре други пророка»: Эбубекир, Омер, Отман и Али.

Эбубекир наследство приемлет. По умертвии Мухаммеда, бывшу Али в походе, Эбубекир бысть избран в наследника Мухаммеду. Но Али бывый от знатнейших фамилии, муж прехрабрый и многими войнами и победами славный, на избрание Эбубекирово не соизволил и не хотяше повиноватися тому. Но несколько времени с своим войском от других собрания уклонився живяше.

Али лестию убивает. Эбубекир же видев, яко силою ничтоже успети может, лестию того поймати и от среды истребити умыслил. И тако послав к нему вестников просяше, да бы примирился с ним на таком договоре, яко по трех летех все властительство Алию добровольно предаст, сам же токмо толкованию учения прилежати и о делех по елику к *шереат*, то есть к суду приличествует, попечение имети будет. Которыми словами умягчився Али, к Эбубекиру прииде. Емуже егда Эбубекир рече, почто не бысть на его избрании, иже имеется и есть между арапскими фамилиями благороднейший и вождь прехрабрый; отвеща Али, яко упражняшесь в собрании сентенций *Курановых* (о чем мы пространнее речем в главе / *О Куране*). По времени Эбубекир совещава с Омером и Отманом, нечаянно на Али, бывшего в *джями* (то есть в церкви) и утренние творящего молитвы, нападоша и убиша.

Персы отступают. Персы убо, иже Алию воследоваша, видевше вождя своего от его товарищей толь злочестиво убита, абие от оных, яко веропреступников и человекоубийцов отлучишася и отменной от арапов приложившася секте, юже глаголют быти правдивое лжепророка Мухаммеда учение, чрез Али им преданное. И сия есть первая и вящшая между арапов и персов вина, за нюже в религии мухаммеданской премного разнствуют и персы единого токмо Али святого и законного Мухаммеду наследника быти веруют и исповедуют; протчих же трех страшными хулами и бесчетными поносят ругательства. Чесо ради от арапов и турков персы за еретиков имеются и подобным образом оные от персов еретиками называются, понеже человекоубийцов и разбойников и наследства незаконных восхитителей за наследников Мухаммеда, равно яко истинного наследника Али содержат и равную всем честь воздают (о сих множайшая речем в главе *О эреси мухаммеданской*).

× народном

Despre urmașii lui Muhammed pe care ei îi numesc Ashabe¹⁵¹

Ashabii. Urmașii lui Muhammed sînt de două feluri: unii după cîrmuire, iar alții după familie, numiți *emiri*, adică prinți¹⁵². Iar urmașii de familie se împart la rîndul lor în cei de neam ales și cei mai simpli. Familii de neam ales sînt azi în număr de șapte, numite *șeiḥ*¹⁵³, adică „preferați”. Despre emirii mai simpli vom vorbi în altă parte: acum vom arăta patru familii de urmași și șeici ai aceluia în cîrmuirea laică.

Muhammed avea în timpul vieții patru colaboratori, căpetenii de oștire și sfetnici atît în administrația politică^x, cît și în religie, pe care îi numesc *ashab*, iar după limba persană *cigar iari peigamber*¹⁵⁴, adică „patru prieteni ai Profetului”: Ebubekir, Omer, Otman și Ali¹⁵⁵.

Ebubekir preia succesiunea. După omorîrea lui Muhammed, Ali fiind în campanie, Ebubekir a fost ales drept succesor al lui Muhammed. Dar Ali, care era dintr-o familie de nobili, bărbat foarte viteaz și slăvit în multe războaie și victorii, n-a acceptat alegerea lui Ebubekir și nu voia să-i arate supunere, ci cîtăva vreme a trăit cu oștirea sa, evitînd tovărășia celorlalți.

Îl omoară pe Ali cu vicleșug. Ebubekir, văzînd că nu poate nimic reuși prin forță, s-a gîndit să-l prindă cu vicleșug și să-l înlătore dintre ei. Așadar, trmițînd la dînsul soli, îl rugă să se împace cu el, cu învoiala ca după trei aii să-i predea de bunăvoie toată conducerea lui Ali, el însuși ocupîndu-se numai de tilcuirea doctrinei și de afacerile care țin de *șereat*, adică de judecată¹⁵⁶. nmblinzit fiind Ali de aceste cuvinte, s-a dus la Ebubekir. Iar cînd Ebubekir l-a întreat de ce n-a fost la alegerea lui, care e socotit și este cel mai nobil între familiile arabilor și căpetenie preavitează, Ali a răspuns că se îndeletnicea cu adunarea sentințelor *Curanului* (despre care vom vorbi pe larg la capitolul / *Despre Curan*)¹⁵⁷. După o vreme, Ebubekir, sfātuindu-se cu Omer și Otman, au tăbărit pe neașteptate și l-au ucis pe Ali, care era în *djeami* (adică în biserică)¹⁵⁸ și-și făcea rugăciunile de dimineață.

Perșii se retrag. Perșii care îl urmaseră pe Ali, văzîndu-și căpetenia atît de mișelește ucisă de către tovarășii lui, îndată s-au despărțit de aceia ca de niște călcători de lege și ucigași de oameni și s-au alăturat unei secte care se separase de arabi, despre care spun că ar fi adevărata învățătură a pseudoprofetului Muhammed, transmisă lor prin Ali. Aceasta este cea dinții și cea mai de seamă pricină a despărțirii dintre arabi și persani, pentru care se deosebesc foarte mult în religia muhammedană. Persanii cred numai în Ali și-l mărturisesc a fi succesorul sfînt și legitim al lui Muhammed, iar pe ceilalți trei îi batjocoresc cu hule groaznice și cu injurii nenumărate. De aceea persanii sînt socotiți de arabi și de turci eretici, aceștia fiind la rîndul lor numiți eretici de către persani, pentru că îi consideră pe ucigașii de oameni, tîlharii și răpitorii nelegiuți ai succesiunii drept succesori ai lui Muhammed, deopotrivă cu adevăratul succesor Ali, și le dau cinste egală tuturor. (Despre acestea vom spune mai multe în capitolul *Despre eresul muhammedan*¹⁵⁹.)

34

^x civică

Меч Алиев. О Али как персы, так и арапы и турки баснословят, аки бы имел меч с небеси к себе посланный, емуже имя зуульфикар; беже обоюдный и по подобию молнии блещащий, единым ударением дванадцати тысящ неприятелей главы отсекающий. Сего меча изображение на своих знаменах ныне начертovati обычай имеют яничары и протчая турецкая пехота.

35 *Омер.* Но Эбубекир не более трех лет начальствовал, умре, по которого смерти наследова Омер. Сей царствовал десять лет, всю Аравию поработил, Феодора, брата Ираклиева в великом сражении победил. Басру град при синусе × персидском и Дамаск, егоже в числе 40 000 охраняющее^{xx} войско от Ираклия императора тамо определенное защищало в первый осады день завоевал. Едес и Дару сущие в пределах персидских грады одержал и в лето Христово 643, еже есть Гегиры 22, на Иерусалим нашед взял и в самом Иерусалиме противу горы Елеонския, храм мухаммеданский, великим иждивением построил, протчие же храмы все христианом оставил. В лето гегиры 23, Христово же 644, персы хотяще отмстити убийство Алиево, персидянина некоего, слугу Омерова, великим денег числом подкупили, да убьет Омера, егоже раб той в храме молящася (якоже Закутий историк повествует), мечем прободе. Придают и сие, яко Омер / видел слугу своего создаи меч извлекша и устремление нань сотворша, обаче хотел паче умерети от руки неприятельския, неже молитвы, ихже в то время пред богом деяше пресеци, избавления ради живота своего.

Отман. Убиену бывшу Омеру наследовал Отман, иже царствоваше лет 12. Сей не неблагополучнейший бысть предваривших себе, ибо чрез вождов своих Африку поработил и чрез иного вожда, емуже имя Мавие, на Кипр наиде и Константию град одержал. Но пространнее сих описание историкам оставльше, что мухаммедане в похвалу сих четырех наследников Мухаммедовых возглашают, от многих малая да покажем.

Похвалы их. Называют их «Четыре столпа чистыя веры», «Четыре украшения благолепия», «Четыре изрядства мира», «Четыре сияния света», «Четыре высочайшия старшины», «Четыре правила разума», «Четыре милосердия божия», «Четыре государи вселенныя», «Четыре вожда пророческия», «Четыре мудрецы или философы, света»^{xxx} «Четыре силы божия», «Четыре совершенно приносящи благодарения богу», «Четыре правды и праведнии», «Четыре разумения или силлогисмы ясно указательныя», то есть: Эбубекир — «Святости совершенство», Омер — «Океан правды», Отман — «Украшение исповедания», Али — «Исполнитель заповедей божиих», ■ протчая.

Наследники фамилии. Наследников из фамилии Мухаммедовой в господствовании церковном обретаются ныне у арапов семь дворов, по турецки

× заливсе

xx гварнизонное

xxx круга земного

Sabia lui Ali. Atît persanii, cît și arabii și turcii povestesc despre Ali că avea o sabie trimisă lui din cer, al cărei nume era *zuulfikar* ¹⁶⁰, cu două tășuri, strălucind ca fulgerul și tăind cu o singură lovitură capetele a douăsprezece mii de dușmani. Ienicerii și cealaltă pedestrimă turcească au și acum obiceiul de a zugrăvi pe steagurile lor imaginea acestei săbii.

Omer. Dar Ebubekir a murit după ce domnise numai trei ani. După moartea lui, i-a urmat Omer. Acesta a domnit zece ani, a subjugat toată Arabia, l-a învins într-o mare bătălie pe Teodor, fratele lui Heraclius ¹⁶¹. Basra, cetate de lângă Golful × Persic ¹⁶², și Damascul, pe care îl apăra o oștire de 40 000 de oameni ×× rînduită de împăratul Heraclius, le-a cucerit în prima zi de asediu; a luat Edesa ¹⁶³ și Dara ¹⁶⁴, care se află la hotarele persane, iar în anul de la Hristos 643, adică la Hegirei 22, tăbărînd asupra Ierusalimului, l-a luat de asemenea ¹⁶⁵. Și a zidit chiar în Ierusalim, în fața muntelui Eleon, cu mare cheltuială, un templu muhammedan ¹⁶⁶, iar celelalte biserici le-a lăsat pe toate creștinilor *. În anul 23 al Hegirei, iar de la Hristos 644, vrînd persanii să răzbune asasinarea lui Ali, au cumpărat cu o mare sumă de bani pe un persan, slugă a lui Omer, ca să-l ucidă pe Omer, și sclavul acela l-a străpuns cu sabia cînd se ruga în templu (precum povestește istoricul Zakuti) **. Ei mai spun că Omer / și-a văzut sluga scoțînd sabia în spatele lui și năvălind asupra lui, însă mai degrabă a vrut să moară de mina vrăjmașului decît să-și întrerupă rugăciunile pe care le făcea în acea vreme înaintea lui Dumnezeu pentru a-și salva viața ¹⁶⁷.

35

Otman. Omer fiind ucis, i-a urmat Otman, care a domnit doisprezece ani ***. Acesta n-a fost mai nenorocos decît predecesorii săi, pentru că prin căpeteniile sale a supus Africa și printr-o altă căpetenie numită Mavie a năvălit în Cipru și a ocupat cetatea Constantia ¹⁶⁸. Dar lăsînd pe seama istoricilor descrierea mai pe larg a acestora, să arătăm cîte ceva din cele multe pe care le trimbițează muhammedanii spre lauda acestor patru succesori ai lui Muhammed.

Laudele lor. Ei îi numesc „Cei patru stîlpi ai credinței celei curate”, „Patru podoabe ale buneii-cuviințe”, „Patru frumuseți ale lumii”, „Patru străluciri ale lumii”, „Patru căpetenii supreme”, „Patru reguli ale înțelepciunii”, „Patru milostiviri ale lui Dumnezeu”, „Patru domnitori ai universului”, „Patru căpetenii prorocști”. „Patru înțelepți sau filosofi ai lumii” ×××, „Patru puteri ale lui Dumnezeu”, „Cei patru care fac în chip desăvîrșit mulțumiri lui Dumnezeu”, „Patru dreptăți și drepti”, „Patru judecăți sau silogisme care arată clar”, adică: Ebubekir — „Perfecțiunea sfințeniei”, Omer — „Oceanul dreptății”, Otman — „Podoaba mărturisirii”, Ali — „Împlinitorul poruncilor lui Dumnezeu” și altele ¹⁶⁹.

Urmașii de familie. Din urmașii de familie ai lui Muhammed se află acum la arabi în conducerea bisericească șapte curți, pe turcește *odjeak* ¹⁷⁰

× Sinul

×× garnizoană

××× globului pămîntesc

* Sethi Calvisii *Opus chronologicum*, p. 995: Anno mundi 4592, post C[hristum] 643: Omar, saracenorum amiras, Hierosolymis è regione montis Olivarum sumptibus templum cultibus Mahometi destinatum aedificat, illudque multis reditionibus augeat; reliqua enim templa omnia christianis reliquit. Cedr[enus].

** Ibidem: Anno mundi 4593, post C[hristum] 644: Omar, saracenorum rex, cum annis decem regnasset, a persa quodam servo suo, dum in templo adoraret, gladio transfigitur.

*** Ibidem: Succedit ipsi Otman cognatus, qui regnavit annis 12. Zacuth[ius].

оджак, от Фатмы дочери Мухаммедовой происходящих, что твердыми свидетельствами и их рода знаменитость древнейшими *ходжет*, то есть дипломами [×] утверждают. Из сих седми фамилий бывают шейхи, то есть предпочтенные или епископы в Мекке и в Медине, от нихже вышший есть шейх Мекки, которому подчиняется мединский и все другие шейхи арапских и индийских народов. Шейх Мекки, егда по отце или брате наследие в шейхстве воспринимет, все государи владения мухаммеданского посылают ему *тегние*, то есть посольство поздравительное, приложивше великие дары. Чтоже от иных государей ему посылается имянно сказать не можем а турецкого императора неколикожды видехом посылающа единого из капиджибашов посольства министром. Отпускаются же такие подарки: меч драгими бисеры украшенный, одежда драгая *хилат* нарицаемая и по меньшей мере 40 000 златых ^{xx}, обаче те деньги под именем милостыни ему даются обыкоша, хотя он все обращает потом в свое употребление. Султан к нему в титуле пишет: «Шейху Мекки, судии света и мерилу / правды и правого пути отцу пречестнейшему» и протч. Онже султану никоегоже позволяет титула, кроме сего: «Наместнику нашему, императору алиотманскому». Тако императора индийского, государя персидского и всех других мухаммеданския секты потентатов ^{xxx} в титулах именовать обычай имеет, кроме государя богатыя Аравии, егоже высочайшего именует священника.

Видехом единого от сея шейхов фамилии к султану Мустафе в лето 1700 приехавша и, хотя еще млад был, но выше самого муфтия и вышшего везира посаждашеся, во всяких конверсациях ^{xxxx} с султаном бываше, султана сама не редко в стретение ему ихсождаше (каковыя чести никому же от человек творити хотят). Султан его *шейх эфенди*, то есть «господине шейх», он же султана *падишаг*, то есть «императоре» и *векили шереати Мухаммеда*, то есть «наместниче правды или суда Мухаммедова» называше.

Когда Мекки шейх умирает или чрез бунтовство народное низлагается, редко бывает, что без гражданския и междоусобныя брани наследит другой. Ибо не по отцовскому некоему тестаменту ^{xxxxx} или по усмотрению лет, но по народному жребию и силе избираются в наследники. Прияв же престол Мекки, от всех якоже рехом, государей, несказанным неким благоговением почитается и покланяем бывает. Кроме сих седми фамилий многоплодная и зело пространная еще и ныне от тойже Мухаммедовой дочери обретается фамилия, которых *эмир*, то есть князьями нарицают.

[×] грамотами
^{xx} червонных
^{xxx} властителей
^{xxxx} обходительствах
^{xxxxx} завету

care se trag din Fatma, fiica lui Muhammed, lucru pe care-l confirmă cu mărturii sigure, iar celebritatea lor cu cele mai vechi *hodjet*, adică diplome ^x 171. Din aceste șapte familii sînt *șeicii*, adică „preferații”, sau episcopii din Mecca și Medina, dintre care mai mare este șeicul de Mecca, căruia i se supune cel din Medina și toți ceilalți șeici ai popoarelor arabe și indiene 172. Cînd șeicul de la Mecca preia succesiunea în șeicat după tată sau frate, toți domnitorii posesiunii muhammedane îi trimit lui *tehnîe* 173, adică solie de felicitare, adăugînd mari daruri. Ce anume trimit alți domnitori nu putem spune, dar am văzut cîndva trimițîndu-se de către împăratul turcesc pe unul din capidji-bași 174 ca ministru al soliei. Și i se înfățișează astfel de daruri: o sabie împodobită cu pietre prețioase, o haină scumpă numită *hilat* 175 și cel puțin 40 000 de galbeni ^{xx}— însă acei bani s-au obișnuit să i-i dea în chip de milostenie, deși el îi folosește pentru nevoile sale. Scriindu-i, sultanul i se adresează cu titlul: „Șeicului Meccăi, judecătorul lumii și măsurătorul / dreptății, părintele cel preacinstit al căii celei drepte” și altele. Iar el nu-i acordă sultanului nici un fel de titlu, afară de: „Locțiitorul nostru, împăratul aliotman”. Așa are obiceiul de a-i numi în titluri și pe împăratul Indiei, pe domnul Persiei și pe toți ceilalți potentăți^{xxx} ai sectei muhammedane, afară de domnitorul Arabiei celei bogate, pe care-l numește „preot preainalt”.

36

Am văzut pe unul din șeicii acestei familii venind în anul 1700 la sultanul Mustafa 176 și, deși era încă tînăr, a fost așezat mai sus chiar decît muftiul și marele vizir; petrecea cu sultanul în fel de fel de conversații^{xxxx}, ba însăși sultana ieșea adesea întru întîmpinarea lui (cînte pe care nu vor s-o facă nimănui dintre oameni). Sultanul îl numea *șeik efendi*, adică „domnule șeic”, iar el pe sultan *padișah*, adică „împărate”, și *vechili șereati Muhammedi*, adică „locțiitorule al dreptății sau al judecății lui Muhammed” 177.

Cînd moare șeicul Meccăi sau e detronat printr-o răscoală a poporului, rar se întîmplă să-i urmeze altul fără război civil și lupte interne. Pentru că ei nu se aleg ca urmași după vreun testament ^{xxxxx} părintesc sau din considerații de vîrstă, ci după votul poporului și după putere. Preluînd tronul Meccăi, e cinstit și adorat cu o evlavie nespusă de toți suveranii pe care i-am spus. În afară de aceste șapte familii, se mai află o familie prolifică, foarte răspîndită și pînă acum, tot din acea fiică a lui Muhammed, pe care ei îi numesc *emîr-i* sau *prinți* 178. /

x scrisori
 xx cervoneț
 xxx suverani
 xxxx amabilități
 xxxxx lege

О именах *Курана**Глава первая*

Сие житие и чудеса лжепророка Мухаммеда, купно же и наследников его, по баснословию самих тех, иже ему восследствуют, елико возмогохом вкратце преложивше, где и книга его *Куран* многожды воспомянуса, не безприлично мним быти, да знаменованіе имени того *Курана* протолкуем; от которого истолкования потом содержащаясь в нем уповаем, что всяк удобее и аки единым взором возможет уразумети.

«*Курана*» имена. *Куран* (или с прилсжением члена *Элкуран*) иже есть книга секты или заблуждения муслиманского, три собственные имеет имена: *Куран*, *Фуркан* и *Келламуллаг*. *Элкуран* (что иные погрешением пишут *Алкоран*) свойственне «Чтение» знаменует, производится же от сего, яко сию книгу едину и самую муслиманом (то есть правоверным мухаммеданом) читати и веровати подобает, зане богом и духом его оная сложися и написася. Именованія сего основание утверждается на словах тогожде *Курана*, яже в главе 25 сице чтутся. «Глаголют невернии: Ты поистинне лживый еси, зане толико словеса твоя разнѡ полагаеши, но сея вещи множайшии суть несведомы, сам бо бог и дух благословенный сию истиннейшую книгу составил есть».

38 *Элфуркан*, или без члена *Фуркан*, сг҃с҃йственне знаменует «разно творити, разделяти, разлучати», верующий бо сей книзе и заповедем тоя повинующиися, от протчих законов и сект весьма разнствуют и разлучаются, которого нарицання утверждение в техже *Курановых* словах в предъявленной главе состоится, где аки бы от лица божія глаголет: «Сию книгу не иныя ради вины вручих тебе / токмо да противности ея людем изъявиши». И в тойже главе, хотя видится противная рещи, обаче туюжде заключает иных противность: «Тебе», рече, «послахом да Авраамову закону последуеши, никакоже

[DESPRE CURAN]

*Capitolul întâi*Despre denumirile *Curanului*

Expunînd astfel pe scurt, pe cît am putut, viața și minunile pseudoprofetului Muhammed și ale succesorilor lui, după însăși băsnirea celor ce-i urmează lui, în care s-a pomenit de multe ori și cartea lui, *Curan*, nu e necuviincios, socotim, să explicăm semnificația aceluiași nume al *Curanului*, prin care explicație nădăjduim că fiecare va putea înțelege mai lesne și ca dintr-o singură privire cele cuprinse în el.

Denumirile „*Curanului*”. *Curan* (sau cu adăugirea articolului *Elcuran*), care este cartea sectei sau rătăcirii musulmane, are trei denumiri proprii: *Curan*, *Furcan* și *Kelamullah*. *Elcuran* (pe care eronat unii îl scriu *Alcoran*) înseamnă propriu-zis „Citire”¹⁷⁹ și vine de la faptul că numai și numai această carte li se cade musulmanilor (adică muhammedanilor drept-credincioși) s-o citească și s-o creadă, pentru că s-a alcătuit și s-a scris de Dumnezeu și de Duhul lui. Temeiul acestei denumiri se bazează pe cuvintele aceluiași *Curan*, care se citesc în capitolul XXV: „Zic necredincioșii: «Cu adevărat ești mincinos pentru că așezi așa de diferit cuvintele tale», dar [tu răspunde-le]: «Cele mai multe ale acestui lucru sînt de necunoscut, căci însuși Dumnezeu și Duhul lui cel binecuvîntat au alcătuit foarte adevărat această carte»”^{*}.

Elfurcan, sau fără articol *Furcan*, în sens propriu înseamnă: „a face deosebire”, „a împărți”, „a separa”¹⁸⁰, căci cei ce cred în această carte și se supun poruncilor aceluia se deosebesc și se despart foarte mult de celelalte legi și secte. Confirmarea acestei denumiri se găsește în aceleași cuvinte ale *Curanului* în capitolul arătat mai înainte¹⁸¹, unde se grăiește ca din partea lui Dumnezeu: „Această carte nu ți-am înmînat-o pentru altceva / decît ca să arăți oamenilor contrazicerile ei”^{**}. Și în același capitol, deși se vede că spune lucruri potrivnice, sînt cuprinse contrazicerile altora: „Pe tine, zice, te-am trimis să urmezi legii lui Avraam nicidecum abătîndu-te, deci nu fi necredincios; dar nu am rînduit a se păzi simbăta pentru că, pătrunzînd

38

^{*} *Coran*, XXV, 4—6: „Necredincioșii spun: «Aceasta nu e decît o minciună născocită de el»... Răspunde-le: «Cel ce cunoaște taina ascunsă în ceruri și pe pămînt a descoperit aceasta»”.

^{**} *Coran*, XVI, 64: „N-am făcut să pogoare peste tine Cartea decît ca să le explici motivele dezbinărilor lor”.

отступая и не буди неверен, со субботы убо храни ти не положихом, зане вмещашеся противность и разгласие, ихже бог имущий быти судия разрешит».

Келамуллаг сложенно есть из *келам* (слово) и *уллаг* (божие или божественное), то есть «слово божие», которое речение видится украдено быти от имени священного, так *Ветхого* яко и *Нового Писания*, еже за истинствование *слово божие* от богословов нарицатися обыче. Тож подтверждается и из *Курана* главы девятых надесять, где показывает, яко учение *Кураново* последует предварившим пророкам. «Аще о приказаниях — глаголет — тебе посланных что-либо сумнишися, предваривших тя книги прочитая, истинну тебе посланную увеси, не буди сумняся, ныне приемля, ныне же отвергая». И в главе пятой: «Бог — глаголет — благий и милостивый, живой и превысокий, егоже кроме несть иного иже прежде *Теврат* (то есть *Ветхий завет*) потом *Инджил* (сиречь *Евангелие*) правые пути людем предаде, напоследок истинствующую книгу *Элфуркан*, закон ваш подтверждающую, свыше вам дарова и сие содержит глаголы твердейшие и несокрушимые».

Глаголется паки и *Книга сообщения*, которое речение толкователи того возьмут от главы *Маиде* (еже толкуется «стол»), идеже глаголет, яко книга сообщения несть ино, разве дополнение *Евангелия* и *Пентатевха*^{*}, чем видится приподоблятися к имени *Евангелия*, в немже чтется, яко «не прииде разорити закон, но исполнити».

Иные пророческие книги. Баснословят же аки бы бог от создания мира до Мухаммеда 5000 пророков ко исправлению путей человеческих послал и всем различные книги и законы от себе написанные (имже бы человеков научили) предал. Других убо пророков книги божиим сокровенным судом, кроме *Пентатевха*, *Псалтира* и *Евангелия* погibli и ныне не обретаются, кроме что в *Куране* всех оных учение содержится.

39

«*Пентатевх*». *Пентатевх* (им *Теврат*) чрез Мойсея иудейскому токмо / роду, *Евангелие* чрез Исамесиг, то есть Иисуса Христа, всем равно родам бог с небеси посла в наставление человеков идолопочитателей, единому богу всего мира творцу кланяться и в него единого веровати и уповати.

«*Псалтирь*». *Псалтирь* же — им *Зеббур* — Давиду вручен бе в научение человеков, како подобает бога хвалити и тому единому за приятая от него благодеяния, воздавати бдагодарение. Таже за неверствие иудеев и всех родов, яко после *Пентатевха* *Евангелие*, тако после *Евангелия* *Куран* привнесен бысть и тем^{xx} истребленным бывшим древним законам и законным уставам едина

^{*} пяти книг Моисеевых

^{xx} чрез того

aici contradicția și divergența, Dumnezeu, care va fi judecător, le va rezolva” *.

Kelamullah este compus din *kelam* (cuvînt) și *ullah* (al lui Dumnezeu sau dumnezeiesc), adică „Cuvîntul lui Dumnezeu”, expresie ce se vede că e furată de la numele sfînt al *Scripturii vechi și noi*, care pentru adevărul ei s-a obișnuit să fie numită de teologi „Cuvîntul lui Dumnezeu” ¹⁸². Același lucru se confirmă și din capitolul al XIX-lea al *Curanului*, unde se arată că învățătura acestuia urmează prorocilor ce au venit mai înainte. „Dacă — zice — te vei îndoi de poruncile date ție, vei cunoaște adevărul ce ți-a fost trimis citind cărțile prorocilor care au venit mai înainte; deci nu te îndoi — aci primind și aci respingînd” **. Iar în capitolul al V-lea zice: „Dumnezeu cel bun și milostiv, viu și preainalt, afară de care nu este altul, mai întîi a dat oamenilor *Tevrat* (adică *Vechiul Testament*), apoi *Indjil* (adică *Evanghelia*), căile cele drepte, iar la urmă v-a dăruit de sus cartea cea adevărată, *Elfurcan*, care confirmă legea voastră și cuprinde spuse foarte temeinice și de nesfărîmat” ***.

I se mai spune și *Cartea comunității* ¹⁸³, nume pe care tilcutorii îl iau din capitolul *Maide* (care se tilcuiește „Masă”), unde se spune că această carte a comunității nu este altceva decît o completare a *Evangheliei* și a *Pentateucului* ^{4*}, unde se vede asemănarea cu numele *Evangheliei*, în care se citește că „n-a venit să strice legea, ci s-o împlinească” ^{5*}.

Alte cărți prorocești. Ei mai povestesc că de la facerea lumii și pînă la Muhammed, Dumnezeu ar fi trimis 5000 de proroci spre îndreptarea căilor omenești și că tuturor le-a dat felurite cărți și legi scrise de el (cu care să învețe pe oameni). Cărțile altor proroci însă, prin judecata cea ascunsă a lui Dumnezeu, afară de *Pentateuc*, *Psaltire* și *Evanghelie*, s-au pierdut și acum nu se mai găsesc, pe lângă faptul că învățătura tuturor acelora este cuprinsă în *Curan*.

„*Pentateucul*”. *Pentateucul* (la ei *Tevrat*) ¹⁸⁴ prin Moise, dar numai neamului/iudeu — după cum *Evangheliile* prin *Isamesih* ¹⁸⁵, adică Iisus Hristos — le-a fost trimis de Dumnezeu din cer tuturor neamurilor spre povățuirea oamenilor cinstitori de idoli, ca să se închine unui singur Dumnezeu, făcător al lumii întregi, și numai în el unul să creadă și să nădăjduiască.

„*Psaltirea*”. Iar *Psaltirea* (la ei *Zebbur*) ¹⁸⁶ lui David i-a fost înmînată spre a-i învăța pe oameni cum se cuvine a lăuda pe Dumnezeu și numai lui unuia să-i dea mulțumire pentru binefacerile primite de la el. Tot așa, pentru necredința iudeilor și a tuturor neamurilor, precum după *Pentateuc* a fost dată *Evanghelia*, așa după *Evanghelie* a fost dat *Curanul* și prin el ^{xx} au fost nimicite legile vechi și rînduielile legii, s-a așezat și s-a propus oamenilor o

* cele cinci cărți ale lui Moise

xx cu acela

* *Coran*, XVI, 123—124: „* Urmează religia lui Avraam, un adevărat credincios * [...] Sîmbăta n-a fost impusă decît celor care erau în dezacord cu privire la ea. Cu adevărat, Domnul va judeca între ei, în ziua învierii, motivele dezbinărilor lor”.

** *Coran*, X, 94: „Dacă te îndoiști de descoperirea noastră, întreabă-i pe cei ce au citit cartea înainte de tine [...], nu fi, deci, dintre cei ce se îndoiesc”.

*** Cp. *Coran*, III, 2: „Dumnezeu!... Nu este Dumnezeu afară de el: cel viu, cel ce este prin el însuși! [...] A făcut să coboare *Tora* și *Evanghelia* — mai înainte caele pentru oameni” și V, 48: „Ți-am descoperit cartea și adevărul, pentru a întări ceea ce exista din carte mai înainte de ea, păzind-o de orice stricăciune”.

^{4*} *Ibidem*, apoi: „Dacă Dumnezeu ar fi vrut, ar fi făcut din voi o singură comunitate”.

^{5*} *Matei*, 5, 17.

вера и закон чрез *Кураново* учение введенный предложися людям и уставися, о чем мало вышше из самого *Курана* покажем в главе пятой.

Веруют убо, яко человецы все, от Адама до Авраама и даже до Мойсея, Аврааимом законом (которой мнят, яко Авраам последовательным преданием от Адама восприял есть), от Мойсея же до Христа Спасителя за о ом Мойсеовым, а от Христа даже до Мухаммеда Евангельским законом и муслимань (то есть правовернии) с асени быша. Что самими *Курана* словами утверждают, якоже в главе 41 глаголет: «Кто худший есть, паче того, иже по приятии заповедей наших отступает, уже чрез Мойсея книгу сыновом Израилевым предахом, ейже последующии без всякого сумнения богу присоединятся». И сия убо о *Ветхом Завете*. О *Евангелии* же зри пространнее, где речем О *Господе Иисусе Христе Спасителе*.

По *Куране* убо у Мухаммедовом пророчестве, *Пентатевх*, *Псалтирь* и *Евангелие*, якоже рехом, оставишася и тех законы и уставы всячески запрещены быша. Того ради никто же может спасен быти разве *Кураном* и исповеданием веры от Мухаммеда преданныя и узаконенныя, хотя Мухаммед (якоже природный лживым обычаем есть) непостоянствуя, на ином месте в *Куране* соизволяти видится, что все в отечественном законе могут спастися. Глаголет бо: «Вернии и непреклоннии в своей вере, паче иных любят бога» и в главе 48: «Всяк — глаголет — бояйся бога и веруя и добро творя в сем мире, наследит божие милосердие».

40 «*Куран*» *преемный*. Сказуют, что книга *Курана* вся в 23 или, яко другим мнится, в 25 лет окончася, и последовательно совершена бысть. Ибо кроме заповедей, яже в *Арш* (небо высочайшее и престол божий тако нарицают) божиим *сиркятиби*, то / есть секретарем написашася и от руки божия Мухаммеду, егда на небо взят бысть, подашася, веруют, яко суть и иная (яже *гадисшериф*, то есть знание святое или святая весть нарицаются) по прилучаю и требованию чрез Архангела Гавриила ему возвещенная. Сиречь, когда народ уже Мухаммеду уверивый о коей-либо вещи сумняшеся и позволена ли она или запрещена быть имеет, того вопрошаше, он прежде отвечивал, что о том не знает, но имеет о них молиться богу и просити Величество Его, да что благоволение его есть, открыти соизволит. Во второй же или третий день, собрав народ, сказоваше, аки бы такое и такое, чрез Гавриила получил известие. Которое приказание потом к прочему *Курана* корпусу присовокупляется (еже *Аети кериме*, то есть «милостивое учение» нарицается). И тако в 23 лета (толико бо по приятии пророческого дара живу быти ему обносится), книге *Курана* ко окончанию и совершению приити повествуется.

Текст «Курана». О самом тексте *Курана* совершен ли есть, суть иже сомневаются, ибо от слов тогожде *Курана* многая во оном требоватися видятся.

× сложении

singură credință și lege, introdusă prin învățătura *Curanului*, după cum am arătat chiar din *Curan* ceva mai sus în capitolul al cincilea ¹⁸⁷.

Ei cred că toți oamenii de la Adam pînă la Avraam și chiar pînă la Moise au fost mintuiți prin legea lui Avraam (despre care ei socotesc că Avraam a primit-o printr-o tradiție neîntreruptă de la Adam); iar de la Moise pînă la Hristos Mîntuitorul, prin legea lui Moise; iar de la Hristos pînă la Muhammed, prin legea *Evangheliei* au fost mintuiți și musulmanii (adică cei drept-credincioși). Lucru pe care îl afirmă chiar cu cuvintele *Curanului*, precum zice în capitolul XLI: „Cine este mai rău decît cel ce se leapădă după primirea poruncilor noastre date fiilor lui Israil prin cartea lui Moise, pe care urmînd-o s-ar fi unit fără îndoială cu Dumnezeu?“*. Acestea deci despre *Vechiul Testament*. Iar privitor la *Evanghelia*, vezi mai pe larg unde vom vorbi *Despre Domnul Iisus Hristos Mîntuitorul* ¹⁸⁸.

Deci, precum am zis, după scrierea *Curanului* și prorocia lui Muhammed, *Pentateucul*, *Psaltirea* și *Evanghelia* au fost lepădate, iar rînduicilele și legile acelora au fost într-un fel sau altul oprite ¹⁸⁹. De aceea nimeni nu mai poate fi mintuit decît prin *Curan* și mărturisirea credinței, predată și legiuată de Muhammed, deși Muhammed (precum este obiceiul firesc al celor mincinoși) nefiind statornic, în alt loc din *Curan* se vede că admite că toți se pot mintui prin legea părintească ¹⁹⁰. Căci zice: „Cei credincioși și statornici în legea lor mai mult ca alții îl iubesc pe Dumnezeu“**. Iar în capitolul XLVIII zice: „Oricine se teme de Domnul, crede și face bine în lumea aceasta va moșteni milostivirea lui Dumnezeu“***.

„*Curanul*“ completat. Se mai spune că această carte a *Curanului* s-a isprăvit și s-a desăvîrșit în totalitatea ei treptat, în douăzeci și trei de ani sau, după cum li se pare altora, în douăzeci și cinci ¹⁹¹. Pentru că în afară de poruncile ce i s-au dat lui Muhammed în *Arș* (cerul cel mai de sus și tronul lui Dumnezeu) de către acel *sirkiatibi* al lui Dumnezeu, adică / de către secretar, sau chiar din mîna lui Dumnezeu cînd a fost răpit în cer, se crede că mai sînt altele (care se numesc *hadisșerif*, adică „știință sfîntă“ sau „veste sfîntă“) ¹⁹², vestite lui după caz și cerere prin arhanghelul Gabriel. Adică, atunci cînd poporul care credea deja în Muhammed se îndoia de vreun lucru și-l întreba dacă este îngăduit sau interzis, el răspundea mai întîi că despre acel lucru nu știe, dar se va ruga lui Dumnezeu și va cere ca Cel preainalt să binevoiască a dezvălui care este vrerea sa. Iar a doua sau a treia zi, adunînd poporul, spunea că ar fi primit prin Gabriel cutare sau cutare știre, care poruncă se adăuga apoi corpului *Curanului* (numit *Aeati kerime*, adică „Învățătura milostivă“) ¹⁹³. Și astfel se spune că în douăzeci și trei de ani (atît se crede că a trăit după primirea darului prorocesc), cartea *Curan* a ajuns la isprăvire și desăvîrșire.

Textul „Curanului“. Despre însuși textul *Curanului*, unii se îndoiesc că ar fi perfect, căci din cuvintele aceluiași *Curan* se văd multe care lasă de

× compoziția

* *Coran*, XXXII, 22—23: „Cine este mai nedrept decît cel care se întoarce de la semnele Domnului său după ce i-au fost reamintite? [...] Am dat cartea lui Moise; [...] am făcut din ea o cale pentru fiii lui Israil“.

** *Coran*, II, 165: „[...] credincioșii sînt cei mai zeloși în dragostea de Dumnezeu“.

*** *Coran*, XLVIII, 29: „Dumnezeu a făgăduit acelora dintre ei [credincioșilor, *n.n.*] care cred și care fac fapte bune o iertare și o răsplată nemărginită“, cf. V, 9.

Глаголет бо Мухаммед, яко он сочинил книгу в нейже суть 12 000 слов[×] или речений, обаче в нынейших *Курана* книгах, толикого их числа не обретается. Но толкователи, сие *Курана* место коварственно устрояют, изъявляюще, что оные 12 000 речений объемлют и книгу *Мухаммедие* реченную и чудеса и походы и победы одержанные над смежными народами. Потаенные же их атеисты на многих местех в *Куране* ложь показывают. И хотя сего явно рещи под опасением смерти не дерзают, обаче между собою вышеозначенное *Курана* место тако рассуждают, что по внегда рещи ему, яко написал книгу 12000 словами состоящую, вопрошающим его, все ли оные словеса суть истинные, ответствовати скажется, яко 3000 слов токмо имут в себе истинну, протчая же все ложь суть. Но толкователи сие *Курана* место изъясняюще заповедми тогожде от всякого сумнения истинну очистити силятся. Мухаммед бо в подтверждение учения своего глаголет: «Что-либо обрящете написано о мне сводите с *Елкураном* и аще тому согласовати не будет, ведите, яко невиновен есмь того и несть мое оное писание». Чем показывают, яко *Куран* везде и во всем себе согласует и ни в чемже разнствует (хотя и ложно) таже наводят, что книга *Курана*, вся истинна и истинствующая есть. Суть и иные, яже в показание *Курановой* истинны произносят доводы, но та нижше покажутся.

Штиль «Куранов». *Куран* сложен есть на арапском языке изряднейшим штилем и по большей части рифмическим, речию арапскою так глубокою, что не токмо подражать того всячески несть мощно, но и ко истолкованию зело труден есть, пачеже рещи весьма не обятен. Аще сам муфти или кто от ученнейших турков и в арапском языке искуснейший вопрошен бы был, может ли хотя един каковый стих или сентенцию *Курана* по словам и по разуму купно и совершенно разумети, по правде ответствуют, что никакоже разумеют, но отсылают к древнейшим *Курана* толкователям и в них слова или сентенции, о которых сумнение есть, искать повелевают. От чего удобно заключают, яко учение *Курана* есть слово божие, зане Мухаммед, будучи неученый и писания неведый, никакоже мог бы таковая произвести, разве от божественныя силы. А найпаче, что он сам на другом месте глаголет, яко «ни человецы, ни демони такова писания издати могут». И о силе того писания на ином месте, аки бы от лица божия глаголя, скажет: «Аще сему закону сотворили быхом снити на горы, горы убо самые преклоншеся, поклонилися бы тому, страха ради божия». И сия вся из самого тексту. А яже в историях повествуются хотящих ради оная знати, к сим же присовокупити не облежимся.

[×] сентенций

dorit ¹⁹⁴. Aşa, Muhammed spune că a întocmit cartea în care sînt 12 000 de cuvinte^x sau spuse, însă în cărţile *Curanului* de acum nu se găseşte acest număr. Dar exegeţii tălmăcesc perfid acest loc al *Curanului*, spunînd că cele 12 000 de vorbe cuprind şi cartea zisă *Muhammedie*, şi minunile, şi campaniile, şi victoriile obţinute asupra popoarelor vecine ¹⁹⁵. Iar atei lor ascunşi arată minciuna în multe locuri din *Curan* şi, cu toate că nu îndrăznesc să spună aceasta pe faţă, temîndu-se de moarte, totuşi între ei aşa judecă locul mai sus menţionat din *Curan*, că după ce a afirmat că a scris cartea alcătuită din 12 000 de cuvinte se spune că ar fi răspuns celor ce-l întrebau dacă toate cuvintele acelea sînt adevărate că numai 3000 de cuvinte au adevăr în ele, iar celelalte sînt minciună. Însă exegeţii, explicînd acest loc al *Curanului*, se silesc ca prin poruncile aceluiaşi *Curan* să cureţe adevărul de orice îndoială. Pentru că Muhammed, spre confirmarea învăţăturii sale, zice: „Orice veţi afla scris despre mine, verificaţi cu *Elcuranul* şi, dacă nu se va potrivi cu el, să ştiţi că nu eu sînt vinovat de acestea şi că acea scriere nu este a mea” ¹⁹⁶. Prin aceasta ei arată că pretutindeni şi în toate *Curanul* este conform cu sine şi nu se contrazice întru nimic (deşi e fals) şi deduc că această carte a *Curanului* e toată adevărată şi veridică. Sînt şi alţii care aduc dovezi pentru a arăta adevărul *Curanului*, dar acelea vor fi arătate mai jos.

41

Stilul „Curanului”. *Curanul* este alcătuit în limba arabă într-un stil foarte ales, în cea mai mare parte ritmat, într-o limbă arabă atît de adîncă, încît nu numai că e imposibil s-o imiţi, dar şi de interpretat e foarte greu, iar mai ales a o vorbi e peste putinţă. Însuşi muftiul sau vreunul dintre turcii cei mai învăţaţi şi mai iscusiţi în limba arabă, întrebaţi dacă pot să înţeleagă perfect măcar un verset sau o sentenţie a *Curanului*, după cuvinte şi după sens, răspund pe bună dreptate că nu înţeleg defel ¹⁹⁷ şi trimit la cei mai vechi tilcuiitori ai *Curanului* şi poruncesc ca la aceştia să cauţi cuvintele sau sentinţile despre care e îndoială. De unde lesne trag ei concluzia că învăţătura *Curanului* este cuvîntul lui Dumnezeu, pentru că Muhammed, fiind neînvăţat şi neştiind să scrie, n-ar fi putut în nici un chip să alcătuiască acestea decît prin puterea dumnezeiască. Cu atît mai mult cu cît el însuşi într-un alt loc spune că „nici oamenii, nici demonii nu pot face astfel de scrieri”^{*}, iar despre puterea scrierii aceleia în alte locuri spune, ca din partea lui Dumnezeu: „Dacă această lege am fi făcut-o să se pogoare pe munţi, chiar munţii, prosternîndu-se, s-ar fi închinat ei de frica lui Dumnezeu”^{**}. Toate acestea chiar din text [sînt luate]. Cît despre cele ce se povestesc în istorii, nu ne vom lenevi să le adăugăm pentru cei ce vor să le cunoască.

^x sentinţe

^{*} *Coran*, XVII, 88: „Dacă oamenii şi dîinii s-ar uni pentru a alcătui ceva asemănător acestui *Curan*, tot n-ar face nimic care să semene, chiar de s-ar ajuta unii pe alţii”.

^{**} *Coran*, LX, 21: „Dacă am fi făcut să se pogoare acest *Curan* peste un munte, l-ai fi văzut umilindu-se şi despicîndu-se de frica lui Dumnezeu”.

Глава вторая

О книзе Мухаммедие

42 *История о штиле «Куранове».* Книга обносится у турков собранных во дни Мухаммедовы историй, в нейже сицевая повествуются: в то время, когда Мухаммед учение свое в странах Мекки и Медины рассевати и арапам идолопоклонникам (все бо арапские народы прежде Мухаммеда почитанию идолов и многобожию прилежали) имя единого бога и всех творца начал изъясляти, множайшие в тех народах были мужи ученые, философы, врачи и стихотворцы, которые (может/быть грекам последуя) обычай имели по всякой год в град Медину собираться и всяк своего знания или художества показание некое написанное или сочиненное посреде града на столпе (нарочно к тому устроенном) привешивати и оные повешенные вещи чрез 40 дней от всех зряхуся и прочитаемы бываху. А еще кто в каком художестве или науке хотел бы разума остроту и искусство свое показать, тому *назире* (то есть «подобное») или лучшее что мог бы вымыслити и сотворити, что еще кто учинил, тамже на предреченном столпе привешиваше. Скончавшуся же 40 дней времени, все оные мужи в науках и художествах знаменитые, всенародно при томже столпе сходяхуся и от творцов речениях или учениках жестоко с собою препирахуся, кого над кем предпочести подобало, таже большей части согласившейся, договор подписывали: такова в таковом учении или художестве над того предпочитати подобает. Который убо по их приговору другого препобеждалше, не венчался якоже греком обычай бе, но *тири*, то есть «старейший и ученнейший» паче другого объявляшеся, побежденный же ученик победителей нарицашеся. Иже таковое приемши посрамление чрез весь год прилежнее в деле своем обучашеся, да бы в будущее лето учителя своего возмог преодолети и из ученика его в *тири* произыти и таким образом и обучением, художества и науки у арапов повсядневно прибавлялися и предуспевали.

Мухаммед же по приятии от бога на небеси *Курана* и оттуду сшествий (о чем уже предъявися) в Медину для начатия проповеди своея прииде в то истое время, в неже все ученые арапстии мужи на обычайное оное годовое отправление и обучение собирахуся.

43 По общему убо всем обычаю и Мухаммед первую *Курана сурет* или главу, ношью, никомуже сведущу, на предреченном привесил столпе. Во утрие же риторики и пиитики учителие (теологи бо противного своему мнению разумения пострегающеся о том не радяху) все, что в оной главе содержашеся прочетше, изумишася и что бы оная вещь была и какое сочинение и кто так глубокого краснословия и пиитики творец был бы не ведаше, всю хитрость свою и силу полагают, да штилю тому и *назм* (фигура есть пиитическая, *Курану* свойственная) еще не соравнитися, то хотя подражати возмогут. Таже по 40 днех ничтоже успевше, яко всеу труды свои положшии, от протчих/мурдецов непщеваны быша. А понеже Мухаммед на той хартии имени своего не подписал, оне и безимянного его над всеми риторами и стихотворцами старейшего и ученнейшего и сицевыя чести достойна быти своим подписанием провозвестиша.

По утверждении же, Мухаммед во второй день в собрании явился и сказал, яко хартию он сам привесил, слова же творец не он, но Бог всех Создатель есть. Что мудрецы оные слышав и уразумев его быти человека неучена и писания неведуща, яко лживца и обманщика и славы чюждыя бесстыдного

Istoria despre stilul „Curanului”. Circulă la turci o carte a istoriilor adunate în zilele lui Muhammed, în care se povestesc acestea: pe vremea cînd Muhammed a început să-și răspîndească învățătura în părțile Meccăi și Medinei și să descopere idolatriilor arabi numele unui singur Dumnezeu și Ziditor al tuturor (căci toate popoarele arabe înainte de Muhammed petreceau în cinstirea idolilor și politeism), printre acele popoare erau foarte mulți bărbați învățați, filosofi, medici și poeți care (urmînd / pōate grecilor) aveau obiceiul să se adune în fiecare an în cetatea Medina și fiecare atîrna o expunere scrisă sau compusă a științei sau artei sale de un stîlp (făcut special pentru aceasta) în mijlocul cetății, și acele expuneri atîrnate erau văzute și citite de toți timp de patruzeci de zile ¹⁹⁹. Dacă cineva voia să-și arate agerimea minții și iscusința în vreo artă sau știință, dacă născoceau sau făceau ceva *nazire* (adică „asemănător”) ²⁰⁰ sau ce putea să născocească sau să alcătuiască mai bun, tot acolo, pe stîlpul mai sus-pomenit, îl atîrna. Trecînd cele patruzeci de zile, toți bărbații aceia, renumiți în științe și arte, se adunau lîngă acel stîlp și discutau cu aprindere despre cuvintele autorilor sau ale ucenicilor, pe care s-ar fi cuvenit să-i prefere altora, iar cînd majoritatea cădea de acord, semnau un act, [arătînd că] se cuvine ca în cutare știință sau artă cutare să fie preferat față de cutare. Iar cel care, după verdictul lor, îl învingea pe altul nu se încununa, cum era obiceiul la greci, ci era declarat *pîri* ²⁰¹, adică mai mare și mai învățat decît altul, în timp ce învinsul era numit ucenic al învingătorului. Deci, suferind o asemenea rușine, cel învins se străduia tot anul mai stăruitor întru lucrarea sa, pentru ca anul viitor să-l poată birui pe dascălul său și din ucenic să ajungă *pîri*. Și astfel, ca și prin studiu, se adăugau și sporeau artele și științele la arabi în fiecare zi.

42

Iar Muhammed, după primirea *Curanului* de la Dumnezeu, în cer, și după coborîrea de acolo (despre care s-a arătat mai înainte), a venit la Medina pentru a-și începe propovăduirea chiar pe vremea cînd toți bărbații învățați arabi se adunau la acea obișnuită întrecere și exercițiu de fiecare an.

Deci, după obiceiul tuturor, a atîrnat și Muhammed de stîlpul sus-pomenit primul *suret* ²⁰² sau capitol al *Curanului*, noaptea, fără să știe cineva. Dimineața, dascălii de retorică și poetică (pentru că teologii erau nepăsători față de acel concurs, ferindu-se de orice judecată potrivnică părerii lor), citind ce cuprindea acel capitol, au rămas uimiți și neștiind ce fel de lucrare să fie aceea și ce fel de operă și cine e creatorul unei elocințe și poetici atît de adînci, și-au pus toată șiretenia și puterea lor ca, de nu vor putea egala, măcar să imite stilul și *nazm*-ul ²⁰³ aceuia (este o figură poetică proprie *Curanului*). Dar după patruzeci de zile, nereușind nimic, au fost nesocotiți de / ceilalți înțelepți ca unii care s-au trudit degeaba. Cum Muhammed nu-și semnase numele pe acea hîrtie, chiar fără numele lui l-au proclamat prin semnătura lor să fie mai mare peste toți ritorii și versificatorii și cel mai învățat și vrednic de o astfel de cinste.

43

După confirmare, a doua zi, Muhammed a venit la adunare și a spus că hîrtia a atîrnat-o el, dar că creatorul cuvîntului nu este el, ci Dumnezeu, Ziditorul tuturor. Auzind înțelepții acest lucru și înțelegînd că el este un om neînvățat, care nu știe să scrie, l-au respins ca pe un mincinos, înșelător

похитителя отвергоша и от собрания ученых изгнаша. Сие прогнание Мухаммед терпеливно понесши, даже до предбудущего съезду слово божие в молчании удержал. В последующем же собрании вторую *Курана* главу привесил на столпе (уже всем смотрящим), оные *Курана* слова говоря, яко «Ни человецы, ни ангели таковое писание сочинити могут», да тем увещает их, яко ни сам он, ни иной кто кроме бога того сложения творец есть. Что видя не токмо риторы и стихотворцы, но всех наук и художеств учителя, общим соизволением его всех победителя и наставника объявиша и повествуется, что мнози от них за едино *Куранова* штиля изрядство и глубокую, которую в нем усмотряли науку, без отлагательства ему уверили и мухаммедисм восприяли. Что по сказанию сказанных тако быти видится, по усмотрению же правости вещи мы о штиле *Курана* и того учении инако рассуждаем.

Характир «Куранов». Протчее книга *Курана* у арапов, индианов и турков пишется характером *несх* реченным, тем бо характером написанну быти *Курану* сказуют и его с небеси Мухаммеду данна быти баснословят. И по истинне тот писания образ протчих лучший и к прочтанию удобнейший есть того ради, что знаки, которые вместо гласных употребляются в таком характере приписаны бывают. Персы же противно своя *Курана* книги пишут характером *талик* нарицаемым, утверждаяще, что *Куран* с небеси данный не *несх*, но сим образом бе написан. А найпаче что стяжателя того *Курана* верят Али быти и законного Мухаммеду наследника и яко книга юже именованный Али оным предаде не *несх*, но *талик* письмены бе написана, откуда второе между арапов и персов схисмы * начало, о чем пространнее в главе *О схисме и ереси мухаммеданской.*

Глава третья

В нейже изъясняются содержащаяся в учении всего *Курана*

Содержащаяся в «Куране». Содержится в *Куране*, яко Мухаммед быв сирый, убогий, заблуждающий, идолом служащий, никоегоже закона ни писания всячески ведущий, кроме природного своего, то есть, арапского языка, егоже добре знаяше. От бога безмездно ** а не по заслуге милость получил. Обогащен, великих дел и божественных тайн поятен и славен сотворен бысть. Всем народам учитель а найпаче арапскому в идолослужении упражняющемуся последний пророк или апостол устроен, без явственных же чудес послан. И более оружием, неже чудесы предуспе. Бог открыл есть ему веру Авраама, мужа праведнейшего, то есть, да единому богу всех творцу истинное почитание

* разделения или распри или раскола
** туне

și răpitor nerușinat de slavă străină și l-au izgonit din adunarea celor învățați. Suportind cu răbdare această izgonire, Muhammed a păstrat cuvântul lui Dumnezeu în tăcere, până la viitoarea întrunire. La următoarea adunare (în vederea tuturor), a atârnat de stîlp al doilea capitol al *Curanului*, zicînd aceste cuvinte ale *Curanului*: „Nici oamenii, nici îngerii nu pot alcătui o astfel de scriere” *, ca să-i convingă prin aceasta că nici el, nici altcineva afară de Dumnezeu nu este autorul acestei compuneri. Și văzînd aceasta nu numai ritorii și poeții, ci chiar dascălii tuturor științelor și artelor, în unanimitate, l-au declarat învingătorul și povățuitorul tuturor. Și se povestește că mulți dintre ei au crezut în el și au primit muhammedanismul deîndată, numai pentru frumusețea stilului *Curanului* și pentru știința adîncă pe care o observau în el. Care lucru așa pare să fie, după cele ce s-au spus, dar noi, după ce am controlat dreptatea lucrului, judecăm altfel despre stilul și învățătura *Curanului*.

Caracterele „Curanului”. Cartea *Curanului* se scrie la arabi, indieni și turci cu caractere zise *nesh* ²⁰⁴, pentru că, se spune, cu acele caractere a fost scris *Curanul* și se povestește că i-a fost dat din cer lui Muhammed. Și într-adevăr, acel fel de scriere este superior celorlalte și mai lesnicios de citit, pentru că semnele folosite în locul vocalelor sînt adăugate la aceste caractere. Persanii însă, dimpotrivă, scriu exemplarele lor din *Curan* cu caractere *talik* ²⁰⁵, afirmînd că scris astfel a fost dat *Curanul* din cer, iar nu în *nesh*. Dar principalul motiv este acela că alcătuitorul *Curanului* și urmașul legiuit al lui Muhammed este socotit de ei Ali, iar cartea pe care numitul Ali le-a transmis-o nu cu *nesh*, ci cu caractere *talik* a fost scrisă, de unde se trage și a doua pricină a schisme^x dintre arabi și persani, despre care vom vedea mai pe larg în capitolul *Despre schisma și ereșul muhammedan* ²⁰⁶. /

Capitolul al treilea

44

În care se arată cele cuprinse în învățătura întregului

Curan

Ce cuprinde „Curanul”. Scrie în *Curan* că Muhammed fiind orfan, sărac, rătăcit, slujind idolilor, necunoscînd nici un fel de lege sau scriere afară de limba sa firească, adică araba, pe care o știa bine, a primit de la Dumnezeu mila în dar^{xx}, iar nu după merit a fost îmbogățit, a primit lucruri mari, taine dumnezeiești și a fost slăvit^{**}. El a fost rînduit dascăl al tuturor popoarelor, dar mai cu seamă al celui arab, care petrecea în idolatrie, ca ultim proroc sau apostol, dar trimis fără minuni învederate și a propășit mai mult cu arma decît cu minunile. Dumnezeu i-a descoperit lui credința lui Avraam, bărbatul preadrept, prin care era dator a mărturisi că adevărata cinstire și închinare trebuie dată numai unuia Dumnezeu, Ziditor al tuturor, arătînd

x dezbinare sau discordie sau despărțire
xx degeaba

* *Coran*, XVIII, 88: „...oamenii și djinii [...] n-ar putea alcătui ceva care să-i semene”.

** *Coran*, XCIII, 6: „Nu te-a aflat el orfan și ți-a dat adăpost? Te-a aflat rătăcind și te-a condus. Te-a aflat sărac și te-a îmbogățit”.

и поклонение должно быть исповесть, показуя яко бог един есть, всех же создатель и управитель, благ всяких и злых (по елику человеком тако видятся) податель, по реченному *хаир у шеру мин Аллаг*, то есть «добро или зло от бога», всемогущий, власть в животе и смерти имеяй, премудрый, безплотный, необъемлемый, бесконечный и вся содержащий, безгрешный, милосерд, прощение даруяй всем верным, в него и во пророка его верующим и право ему поклоняющимся. Многих сам (Мухаммед) имел жен и тожде творити своим узаконил. Бог всех от века умерших имать воскресити темже удобством, яко и создал их. Последний и общий, страшный же и праведный суд божий имать быти и воздаст бог комуждо по делом его добрым убо радования и утехи райские, злым же казни геенские. Но радования райская суть бесконечная, казни же геенские в единой воли божией состоятся, то есть, может быть, что грешников вечно мучити будет или иногда и простит их.

45 Книга *Курана* есть слово божие, закон святой и душ всячески спасительница. Тоя книги учение ни человеческою ни ангельскою хитростию, не токмо вымыслено, но ниже подражаемо быти может. Тойже книзе мнози от человек и диаволов и джинов (что же есть *джин* зри в главе *О ангелах*) увериша и спасени быша. К сему оная *Курана* вера так нужна есть, яко без нея / никакже быти могут те, иже вечно желают избыти огня и получитьи жизнь вечную. Оную содержали и ему согласовали все древние пророки и праведнии мужи и того ради сия книга некоторому же пророку противословит, но паче удостоверяет и подтверждает их законы и постановления, больше же всех *Пентатевху* Мойсеову, *Псалтиру* Давидову и *Евангелию* Иисусу Христу, сыну Мариину данному, последует и их заповеди приполняет.

Показует к тому яко Иисус Христос есть пророк божий превеликий, лучший над всех человеков, от всякого пророка греховного чистый и от духа божия рожденный, слово божие и душа; не распят, ниже умре, но от бога на небо взят и при скончании мира паки имать приити, таже умерети и в общее воскресение воскреснути и протчая. Заключает такожде (хотя сам себе противен), что все человецы предваившим пророкам и от бога данным им заповедем веровавшим, всяк в своей религии могут спасени и от огня адского избавлени быти. Потом объявляет, како бог всем народам природных их послал проповедников и апостолов, да бы в последнем общего суда дни не могли извинитися, аки бы не слыхали или не разумели божественныя воли и уставленных от него законов. Исчисляет же пророков, которым подобаше веровати множайших а найпаче Адама, Ноя, Авраама, Исаила, Исаака, Иакова, Мойсея, Давида, Соломона, Илию, Иеремию, Исаию, Иоанна. Над всех же избраннейшего и прѣзятнейшего (кроме Мухаммеда) Иисуса Христа, яко созданна в возрасте Адамове и носяща лице всех народов (о чем пространнее зри в главе *О Иисусе Христе*).

И сие убо есть оглавление и содержимых вмале не всего *Курана* изъявление, по елику от последующих ему веруется и по приятию веры разумеется. Имать же и иная некая, паче же бесчисленная непотребства, яже ово божией премудрости, ово уму человеческому, ово же естественному чину суть противна, несогласующаяся, которые аще бы хотели исчисляти, превзошли быхом наше восприятие./

că Dumnezeu este unic, creatorul și cîrmuitorul tuturor, dătătorul tuturor celor mai bune și al celor rele (întrucît așa sînt văzute de oameni), după zisa *Hair u şeru min Allah*, adică „Binele și răul sînt de la Dumnezeu”²⁰⁷, atotputernicul, avînd putere peste viață și peste moarte, înțelept, imaterial, necuprins, fără de sfîrșit și cuprinzînd toate, fără de păcat, milostiv, dăruind iertare tuturor credincioșilor care cred în el și în prorocul lui și i se închină lui drept. (Muhammed) însuși avea multe femei și același lucru l-a legiuit să-l facă ai săi. Dumnezeu îi va învia pe toți cei morți din veac cu aceeași ușurință cu care i-a zidit. Judecata lui Dumnezeu cea de pe urmă și obștească va veni înfricoșată și dreaptă, cînd Dumnezeu va răsplăti fiecăruia după faptele lui, dînd celor buni bucuriile și mîngîierile raiului, iar celor răi pedepsele gheenei. Dar în timp ce bucuriile raiului sînt nesfîrșite, pedepsele gheenei se află numai în voia lui Dumnezeu, adică poate că îi va chinui veșnic pe cei păcătoși sau poate că odată îi va ierta.

Cartea *Curanului* este cuvîntul lui Dumnezeu, lege sfîntă și mîntuitoare a sufletelor în fel și chip. Învățătura cărții aceleia nu poate fi nici născocită, nici imitată de istețimea omenească sau îngerească. În cartea aceea au crezut mulți dintre oameni, diavoli și *djini* (ce este *djin* vezi în capitolul *Despre îngeri*²⁰⁸) și au fost mîntuiți. Pe lîngă aceasta, credința *Curanului* e așa de necesară, încît fără ea / nu pot exista cei ce doresc să scape de focul cel veșnic și să capete viața veșnică. Pe aceasta au respectat-o și cu ea au fost de acord toți prorocii și bărbații cei drepecți din vechime, de aceea această carte nu contrazice pe nici un proroc, ci mai cu seamă adeverește și confirmă legile și așezămintele lor, iar mai mult decît toate urmează *Pentateucul* lui Moise, *Psaltirea* lui David și *Evangelia* dată lui Iisus Hristos, fiul Mariei, căroră le urmează și le completează poruncile.

45

Mai arată pe lîngă acestea că Iisus Hristos este un foarte mare proroc al lui Dumnezeu, mai bun decît toți oamenii, curat de orice viciu, de păcat, și născut din Duhul lui Dumnezeu, cuvîntul și sufletul lui Dumnezeu. El n-a fost răstignit, nici n-a murit, ci este luat de Dumnezeu la cer, iar la sfîrșitul lumii iarăși va veni și va muri și va învia la învierea cea de obște, și altele. De asemenea conchide (deși se contrazice) că toți oamenii care au crezut prorocilor ce au venit mai înainte și poruncilor date lor de la Dumnezeu pot fi mîntuiți și izbăviți de focul iadului, fiecare prin religia sa. Pe urmă anunță că Dumnezeu a trimis tuturor popoarelor pe propovăduitorii și apostolii lor proprii, pentru ca în ziua cea de pe urmă a judecății să nu se poată dezvinovăți cum că n-ar fi auzit și n-ar fi înțeles voia dumnezeiască și legile rînduite de el. Și înșiră foarte mulți proroci în care se cuvenea oamenilor să creadă, dar mai cu seamă pe Adam, Noe, Avraam, Ismail, Isaac, Iacob, Moise, David, Solomon, Ilie, Ieremie, Isaia, Ioan, iar peste toți pe preaalesul și preafrumosul (afară de Muhammed) Iisus Hristos, ca pe cel creat de vîrsta lui Adam și avînd chipul tuturor popoarelor (despre care vezi mai pe larg în capitolul *Despre Iisus Hristos*²⁰⁹).

Acesta este sumarul și expunerea celor cuprinse în aproape tot *Curanul*, pe cît le cred cei ce-i urmează și așa cum se înțeleg ele după primirea credinței²¹⁰. Dar mai sînt și altele, mai ales nenumărate necuviințe, potrivnice și în deza-cord cu înțelepciunea lui Dumnezeu, cu mintea omenească sau cu rînduiala firească, pe care, dacă am fi vrut să le înșirăm în întregime, am fi depășit puterea noastră de pricepere. /

В нейже изъясняется кроме христианских показаний доводами от их самих взятыми, что *Куран* есть от человек сочиненный и Мухаммед лживый пророк

Аргументы христианские отменяются. Понеже Святое Христа Господа *Евангелие* всякия человеческия истинны и известия истиннейшее есть, без сомнения *Куран* ложный и сочинитель его лживый имать быти, зане всякое учение *евангельскому* учению противное или несогласующее истинне его, якоже есть *Кураново*, ложно есть. Глаголет бо книгу быти, в нейже показываются противности человек, то есть верующих заповедем *Ветхого* и *Нового завета*, убо *Куран* лживый будет.

Но сей наш аргумент у христианина убо, иже о истинне *евангельской* ничтоже сумнится, силен есть и нерешимый, у муслиманина же (иже сказует аки бы *Евангелие* искажено^х и не то, которому бог Иисуса Христа в чреве матери научил и после написанное, с неба к нему послал) за ничто же есть. Ибо что мы христиане признаваем о истинне *евангельской*, тож муслимане признают о истинне *Курановой*. И тако аргументы суть равномерные, которые по правилам логическим известно ничтоже заключают.

Подобно христианстии или древнейшие или новейшие историки, иже написаша о рождении, о кормлении, о воспитании и нищете, о состоянии жизни Мухаммедовы, о причине же и лживости учения его, аще и многая противу его повествуют и сильными аргументами его лжепророка и учение его диавольское быти показывают, обаче прилежнее рассуждая вещь и за веру токмо историческую и человеческую (ибо по вере божественной Мухаммеда лжепророка и учение его лживо быти никтоже от верных усумнится) разумение взимая, свидетельства христианских историков пред мухаммеданским, паче же и пред всяким, яко нашей так и их религии неприемлющим, за ничтоже вменяются; ибо противничьи и неприятелевы свидетельства отменяют все юристы и истинна оных за ничтоже вземлется. Ниже силен быти рассуждаю аргумент оных, иже глаголют, яко *Куран* не есть слово / божие, того ради, что бог николиже глаголаесть рифмически^{xx}, но просто, ибо и Мойсей рифмами вещаше, егоже Платон читая сказати повествуется: «Многая предлагает иудеанин, но доводами нимало удостоверяет». И Давид *Псалтирь* стихами пояше и протчая.

Ниже тех, которые изъясляют *Курана* ложна быти за то, что изрядным стилем^{xxx} и глубоким арапским языком составлен есть, слово же божие везде простое есть. Но мы что речем о притчах Христа Господа и богословии святого Иоанна Евангелиста, егоже читая Порфирий философ еллинский рече: «Высоко говорит варварин», а найпаче о *Посланиях* святого Павла, в нихже не токмо сентенции глубокости, но и логики и риторики хитрости и еллинского языка изрядству дивимся и протчая. Тож глаголю и о тех, иже *Курана* показывают ложна быти за сие, яко Мухаммед вместо чудес меч обнажил и

^х испорчено
^{xx} стихами или виршами
^{xxx} сочинением

În care se arată, cu dovezi luate chiar de la ei, în afara mărturiilor creștine, că și *Curanul* este compus de oameni, și Muhammed e un proroc mincinos

Argumentele creștine sînt respinse. Întrucît sfînta *Evanghelie* a lui Hristos Domnul este mai adevărată decît orice adevăr și cunoștință omenească, *Curanul* este neîndoielnic mincinos, iar autorul lui va fi considerat mincinos pentru că orice învățătură potrivnică învățăturii *Evangheliei* sau care nu e de acord cu adevărul acesteia, cum este învățătura *Curanului*, este mincinoasă. Căci se spune că este o carte în care se arată împotrivirea oamenilor, adică a celor credincioși, față de poruncile *Vechiului* și *Noului Testament*, așadar *Curanul* va fi mincinos.

Dar acest argument al nostru e puternic și indiscutabil pentru un creștin, deci pentru unul care nu se îndoiește de adevărul *Evangheliei*, în timp ce pentru un musulman (care spune că *Evanghelia* e stricată^x și nu e aceea întru care l-a învățat Dumnezeu pe Iisus Hristos în pîntecele mamei sale și i-a trimis-o pe urmă scrisă din cer)²¹¹ e socotit de nimic. Pentru că ceea ce noi creștinii recunoaștem despre adevărul *Evangheliei* recunosc musulmanii despre adevărul *Curanului*, și astfel argumentele sînt echivalente, ceea ce, după regulile logice, se știe că nu duce la nimic. La fel, istoricii creștini, sau din vechime, sau mai noi, care au scris despre nașterea și hrănirea, creșterea și sărăcia, despre starea vieții lui Muhammed, cauza și falsitatea învățăturii lui, deși povestesc multe împotriva lui și arată cu argumente puternice că este proroc mincinos și că învățătura lui e diavolească, totuși judecînd mai atent lucrul și ținînd seama numai de credința istorică și omenească (pentru că după credința cea dumnezeiască nici un credincios nu se va îndoii că Muhammed e proroc mincinos și că învățătura lui e mincinoasă), mărturiile istoricilor creștini se vor socoti de nimic în fața celor muhammedani, și mai ales în fața tuturor celor ce nu primesc nici religia noastră, nici pe a lor; căci mărturiile potrivnicilor și ale inamicilor le resping toți juriștii, și adevărul acelora drept nimic se ia. Iarăși, nu socotesc puternic argumentul celor ce spun că de aceea nu este *Curanul* cuvîntul / lui Dumnezeu pentru că nicio-
dată Dumnezeu n-a grăit ritmat^{xx}, ci simplu, deoarece și Moise vorbea în ritmuri, și Platon, citindu-l, se pare că ar fi zis: „Multe spune iudeul, dar cu dovezi nimic nu adeverește“²¹². Și David cînta *Psaltirea* în versuri etc.

Nici [argumentul] acelora care declară *Curanul* mincinos pentru că e compus într-un stil^{xxx} și o limbă arabă adîncă, în timp ce cuvîntul lui Dumnezeu este pretutindeni simplu nu mi se pare întemeiat. Ce vom spune atunci noi despre pildele lui Hristos Domnul și de teologia Sfîntului Ioan Evanghelistul, pe care citindu-l Porfirie, filosoful elin, a zis: „Sublim grăiește barbarul“?²¹³; dar mai cu seamă despre *Epistolele* Sfîntului Pavel, în care ne minunăm nu numai de adîncimea sentințelor, ci și de istețimea logicii și a retoricii și de frumusețea limbii eline etc. Același lucru spun și despre cei care arată că este mincinos *Curanul* pentru că Muhammed în loc de minuni

^x coruptă

^{xx} în stihuri sau versuri

^{xxx} alcătuire

хищение и грабление и убийство не хотящим веровати узаконил, каковых дел бог отвращается. Но подобная обратятся и у Мойсея, иже повеле весь народ и скоты и стада живущих в земли обетованной, даже до единого избити. И яко израильтяне не сотвориша по повелению его, бог разгневался на них и того ради потом предаде их во устех оружия врагом их и протчая. Подобно и та, яже от наших о Сергии монахе несторианине повествуется пред мухаммеданином ничтоже действовати могут, зане никимже особливим известуются свидетельством и протчая.

48 Сия убо тако без всякого пристрастия рассмотривше, аще восхощем показати, яко книга *Курана* человеческое предание есть, а не слово божие, потребно есть да не христианскими аргументами, ниже свидетельства из противных *Курана* историй и преданий взятыми, но ихже самих мухаммеданов или подобных им писаниями *Курана* ложна и Мухаммеда лжива изъясним быти. Вся крепость аргумента, по которому мухаммедане мнят *Курана* истинна быти и слово божие найпаче в том состоится, яко Мухаммед будучи простяк неученый, письмен неведущий, ни по коему образу мог бы таковая произвести, разве божиею силою. Чесо ради из тогожде *Курана* наводят, яко таковое писание ни от человек, ни от ангел, ни от диавола возможе быти и заключают, убо от божественныя силы. По их убо разумению, хотя аргумент той софистический есть и толико по видимому правдивый, обаче от предглаголемых аще прияты будут, правильно и твердо заключает. Того ради, да не принесет соблазн прочитающим сей, егоже *Куран* / крепчайший и нерешимый быти называется узол своим того мечем рассеци за помощию божиею приступаем.

Аргументы Мухаммедовы отражаются. Яко *Куран*, то есть учение Мухаммедово, проповедующу ему в сумнение приведено и он от неприложившихся еще к нему человек, яко ложный пророк или энтузиасмом (духом неким) зараженный пиита быти изъяснен. Сам той *Куран* на многих местах свидетельствует, найпаче же в главе 25 сказуя: «Глаголют невернии <Ти поистинне лживый еси, зане толико словеса твоя разнo полагаеши>». И в главе о пророцех свидетельствует, тако себе укоривших неверных: «Сны рекл еси и богохулия совокупил еси и, может быть, что по обычаю стихотворцов (имиже яко и живописцем что-либо глаголати и изображати волно есть, что всем известно) таковая уинил еси». Известно убо есть, что сия ему яко лживому и стихотворцу паче, неже пророку в укоризну речена быша, но еще не довлеют, ниже довлеютворят человеку, никоеяже религии существу всесовершенныя же истинны изыскующему. Убо посмотрим далее.

Наставники Мухаммедовы. В книзе *Мухаммедие* (которая по *Куране* первая есть, не инако как и *Деяния и послания апостолская* по *Евангелии*) и имена тех, иже Мухаммеда таковая глаголати наставляху от противников его показываются. Сиде бо повествуется, егда прилепишася к Мухаммеду Мапира некий яковита и второй Салон персидянин, третий Абдуллаг из Персиды и четвертый Салом жидовин, инии реша ему, яко бы те научали его, когда Мухаммед паче на лице своем и стягнушася руце и нозе его и сообщники накрыша его одеждами своими, таже в себе пришел, рече: «Бог посла мя наказати вас о словеси, еже рекосте, яко тии мя научают» и прочте им едину сентенцию, яже есть в конце главы *Елнаил* (толкуется «Древо финиковое»), тако сказующую:

a scos sabia și a legiuit răpirea, jefuirea și uciderea celor ce nu vor să creadă, de care lucruri Dumnezeu se scribește. Dar lucruri asemănătoare se vor găsi și la Moise, care a poruncit să ucidă pînă la unul tot poporul și dobitoacele și turmele celor ce trăiau în Pămîntul făgăduit. Și cum israeliții n-au făcut după porunca lui, Dumnezeu s-a miniat pe ei și pînă la urmă i-a dat vrăjmașilor în ascuțișul armei și altele. Tot așa nu pot avea nici un efect cele ce se povestesc de ai noștri despre Serghie, monahul nestorian în fața muhammedanului, pentru că nu sînt adevărate de nici o mărturie anume ²¹⁴ etc.

Cercetînd deci acestea fără nici o pîrtinire, dacă vom vrea să arătăm că nu este cartea *Curanului* decît o tradiție omenească, iar nu cuvîntul lui Dumnezeu, va trebui să arătăm *Curanul* drept fals și pe Muhammed mincinos nu cu argumente creștine, nici cu mărturii luate din istorii și tradiții potrivnice *Curanului*, ci chiar cu scrieri ale muhammedanilor sau asemănătoare lor. Toată tăria argumentului pe baza căruia socotesc muhammedanii *Curanul* adevărat și cuvînt al lui Dumnezeu constă mai ales în aceea că Muhammed fiind om simplu, necînvățat, necunoscător al literelor, n-ar fi putut alcătui acestea altfel decît prin puterea lui Dumnezeu, de aceea ei deduc din același *Curan* că o asemenea scriere n-a putut să fie nici de la oameni, nici de la înger, nici de la diavol ¹, ci, conchid ei, numai prin puterea dumnezeiască. După înțelegerea lor, deși argumentul este sofistic și numai în aparență veridic, dacă vom accepta cele spuse mai înainte, va trebui să admitem că ei conchid drept și cu tărie. Dar pentru ca să nu se smintească cei ce vor citi acest nod pe care *Curanul* / îl consideră drept cel mai tare și de nedezlegat, să ne apucăm cu ajutorul lui Dumnezeu să-l tăiem cu sabia noastră.

48

Argumentele lui Muhammed sînt respinse. *Curanul*, învățătura lui Muhammed, a fost pusă la îndoială pe vremea cînd o propovăduia, iar el a fost arătat de oamenii ce nu i se alăturaseră drept un proroc mincinos sau un poet molipsit de entuziasm (un fel de duh). Chiar *Curanul* în multe locuri mărturisește aceasta, dar mai ales în capitolul XXV, zicînd: „Spun necredincioșii: «Cu adevărat ești mincinos, pentru că așezi atît de diferit cuvintele tale»” *. Și în capitolul despre proroci mărturisește că așa l-au dojenit cei necredincioși: „Visuri ai spus și huliri de Dumnezeu ai adunat și poate că după obiceiul poezilor (cărora, ca și pictorilor, le este îngăduit să vorbească și să zugrăvească orice lucru cunoscut tuturor) ai alcătuit acestea” **. Este deci evident că acestea i-au fost spuse spre ocară, ca unui mincinos și mai ales ca unui poet, iar nu ca unui proroc. Dar ele nu ajung și nu-l vor satisface pe cel care n-are nici o religie, ci caută adevărul cel atotperfect. Să vedem deci mai departe.

Învățătorii lui Muhammed. În cartea *Muhammedie* (care este prima după *Curan*, la fel ca *Faptele și epistolele apostolilor* după *Evangelie*) sînt arătate de adversari și numele celor care-l sfătuiau pe Muhammed să vorbească acestea. Se povestește că de Muhammed s-au alăturat Mapira, un iacobit, al doilea Salon Persanul, al treilea Abdullah din Persia și al patrulea Salom iudeul ²¹⁵, iar unii i-au spus că ei l-ar învăța. Atunci Muhammed a căzut la pămînt strîngîndu-și miinile și picioarele și complicitii l-au acoperit cu hainele lor, iar cînd și-a venit în fire a spus: „Dumnezeu m-a trimis să vă pedepsesc pentru cuvîntul pe care l-ați rostit, cum că aceia mă învață pe mine”, și le-a citit o sentință de la sfîrșitul capitolului *Elnail* (care se tîlcuiește „Pomul

* *Coran*, XXV, 4.

** *Coran*, XXI, 5.

«Вемы, яко они рекут, что научают его, зане тии беседуют с ним персидским языком, сейже удобнейший арапского есть». И посем глаголет (Мухаммед): «Како может быти, да тии учат мя, из нихже един перса, другой же жидовин есть?», ониже реша: «Возможно им своим си языком с тобою говорити и толковати тебе, ты же потом в своем языке оная вся сочиняеши». На сие Мухаммед ничтоже отвеща, кроме сего из *Курана*: «Противляющимся тебе рцы: твоя — твоя да будут, а моя — моя»./

От сея убо в *Мухаммедие* книге положенной истории, явно показуется, что хотя Мухаммед и неученый был, обаче в персидском и иудейском языке искусен бе. Инако бо противницы не поносили бы ему яко с персидского и иудейского языка толковаше своим та, ихже научашеся от оных. Убо аще Мухаммед не от бога бе изучен, как сам баснословит, то от человек, но не от неискусных. И тако к показанию лживости учения его и что оное человеческое бысть изобретение и хитрость, сих вкратце реченных довольно есть. Ныне о изрядстве штиля и о глубокости арапского языка, имже *Куран* сложен есть, взыщем. Сиречь тож разумея, яко или божие слово есть учение его или человеческое и способом диявольским вымышленное и острейшего разума дело.

Глава пятая

О штиле *Куранове*

Иная о штиле «Куранове» история. Во дни Мухаммедовы бысть некто Эбубекир, муж между арапами премудрейший и языков арапских такожде и персидского искуснейший, к тому между всем арапским народом имеяшеся нарочитейший человек и пребогатый. Иже возжелав господствовать в Дамаске над всеми арапами и во уме своем положив, да новое начальство у сродных своих возимеет, рассудил, яко то никак быти не может, разве новою некоею суперстициею люд к тому наипаче склонный и в новости вещей упражняющийся в свою привлечет опинию. И тако Мухаммеда, емуже сестру свою (инии дочь глаголют) в супружество дал бе, острого разума и памятна суща, сложив некие от себе, яже суть в *Куране* стихи (аще и неграмотна) на память научил и аки бы от бога наставлен был оные пред людьми прочитати повелел. Который тестя своего послушав, оная, яже по все нощи на память изучаше в день аки энтузиасму или некоему божию духу на него нашедшу смешенно и яко случашеся блядословяше. Того ради неверный или паче имущий разум поношаху ему (якоже выше рехом), яко сонствует, богохулит и пиитичествует. Обаче были и таковые, иже невежество его ведуще, аки изумлении неслыханному того / некоему или тайнственному учению, под изрядным арапского языка штилем скрытому удивляхуся, от нихже неких, рассуждающих яко он выше ума и поятия человеческого слова творит и учит и по истинне божия пророка его (якоже сам он о себе проповедаше) и глаголы его нече-

de cûrmal") ²¹⁶ unde se spune așa: „Știm că vor zice că îl învățau unii pentru că vorbesc cu el în limba persană, iar aceasta este mai lesnicioasă decât cea arabă” *, apoi le-a zis lor (Muhammed): „Cum se poate să mă învețe aceia, cînd unul dintre dinșii e persan, iar altul iudeu?” Iar ei au răspuns: „Se poate ca ei să-ți vorbească în limba lor și să-ți se tilcuiască, iar tu să le alcătuiești apoi, toate, în limba ta”. La aceasta Muhammed n-a răspuns altceva decât acestea din *Curan*: „Spune celor ce ți se împotrivesc: ale tale fie ale tale, iar ale mele, ale mele” **. /

49

Din această istorie scrisă în cartea *Muhammedie*, se vede limpede că, deși Muhammed era neînvățat, era însă iscusit în limbile persană și ebraică, altminteri nu l-ar fi batjocorit adversarii că le tilcuia alor săi din limbile persană și ebraică cele pe care le învățase de la aceia. Deci, dacă Muhammed n-a fost învățat de Dumnezeu, după cum bășnește el însuși, atunci a fost de oameni, și nu dintre cei neiscușiți. Și astfel, ajungă-ne cele spuse pe scurt pentru arătarea falsității învățurii lui și că ea este o născocire și o șiretenie omenească. Iar acum ne vom ocupa de frumusețea stilului și de adîncimea limbii arabe în care e alcătuit *Curanul*; adică cercetînd același lucru, și anume dacă învățătura lui este cuvîntul lui Dumnezeu sau cuvînt omenesc sau lucrare a unei minți foarte ascuțite, născocită cu ajutor diavolesc.

Capitolul al cincilea

Despre stilul *Curanului*

Altă istorie despre stilul „Curanului”. Era în zilele lui Muhammed un oarecare Ebubekir ²¹⁷, bărbat preînțelept între arabi și iscusit în limbile arabă și persană și pe lîngă acestea socotit în tot poporul arab drept omul cel mai înțelept și mai bogat. Dorind el să domnească în Damasc peste toți arabii și punîndu-și în gînd să obțină noua stăpînire de la rubedeniile sale, a socotit că nu poate altminteri face aceasta decât printr-o superstiție nouă, căci fiind poporul mai înclinat spre acest lucru și preocupat fiind de o noutate, va putea fi atras la opinia sa. Și așa, dîndu-i lui Muhammed de soție pe sora (alții zic pe fiica) sa, fiind acesta și cu duhul sprinten și cu tînerie de minte (deși nu știa carte), l-a învățat pe de rost niște versete alcătuite de el, care sînt în *Curan*, și i-a poruncit să le spună înaintea oamenilor, ca și cum ar fi fost învățat de Dumnezeu. Acesta, ascultînd pe socrul său, a vorbit ziua, în chip hulitor amestecat și dezordonat, ceea ce îl învățase acela toată noaptea pe de rost, ca și cum ar fi venit asupra lui entuziasmul sau un duh al lui Dumnezeu. De aceea, cei necredincioși sau cei ce aveau mai multă minte îl batjocoreau (precum am zis mai sus) că visează, că hulește pe Dumnezeu și că poetizează. Însă erau și unii care, cunoscînd ignoranța lui, se mirau, uimiți de învățătura / nemaiauzită sau tainică a aceluia, ascunsă sub un stil frumos al limbii arabe; iar unii dintre ei socotind că alcătuiește și învață mai presus de mintea și înțelegerea omenească, îl credeau cu adevărat că este proroc al lui Dumnezeu (după cum el însuși propovăduia despre sine) și

50

* *Coran*, XVI, 103.

** *Coran*, X, 41: „Spune-le, cînd te vor ține drept mincinos: «Eu cu faptele mele, iar voi cu ale voastre »”.

ловеческие, но всяко божественные быти верующих, к суперстии его приступить вероятно есть.

Так огда народ от него новое нечто слышати^х желаше, рассудительно есть, что он то людское сумнение предлагал Эбубекиру и от него по обычаю в тайне наставлен, во второй или третий день, аки бы чрез Гавриила Архангела от бога известие восприял и откровением Божиим и влиянного наукою изучен был, сумнение людское разрешаше. То, что мы зде дораз'меваяся сказуем, из тояже книги *Мухаммедие* реченныя удобно довестися может. Повествуется бо там егда Мухаммед новую некую весть (яже в *Куране гадиси шериф* наричется) от бога чрез Гавриила приемляше, сенс (или разум содержащегося дела) и стих оныя заповеди от ученнейших народа на бело переписовашеся. По понеже за глубокость арапского штиля и за скрытый учения прежде им неслышанного сенс, пичтоже разумети можаху, писание оное, еже от Мухаммеда слышаша, Эбубекиру, яко мужу премудрейшему и арапских языков (многие бо суть и разные арапские диалекты, откуда толика я происходит оной язык разумети трудность, паче же невозможность) искуснейшему вдаваху, иже тако слов, яко и сентенций разум им излагаше и их аки божественныя в *Куране* явленныя научаше воли. Которым посредством таковую в людех обрете благодать, яко умершу Мухаммеду (хотя Али войска его вождь был и родом знаменитейший и мечем славнейший) абие его власти пророческия наследником объявити не усумнешася.

К сему и иный о штиле *Курана* и его сочинителе довод не слабчайший вземлется от народной арапских дел истории, яже сказует: по умертвии Мухаммедове в третье уже господствования Эбубекирова лето, всего *Курана* главы и сентенции (яже прежде у многих рассеяны, несовершенны и без всякого порядка и надписания обращахуся) в едину книгу собраны и сложены быша, с которыя потом тойже Эбубекир четыре такияж книги написал и едину послал в Мекку, другую в Сирию, третию в Алкаир, четвертую же у себе в Медине оставил. Откуда на легкое признание есть, что Эбубекир к тем, яже сам прежде вымыслил и к тем, яже от преждепомянутых учителей Мухаммедовых издана / быша, иная множайшая приложил и из наших священных писаний некие сентенции и глаголы божественные украде, таже ово слова, ово меча силою простой народ увеща, яко иная суть словеса божия и иные заповеди лжепророка Мухаммеда.

Сей истории помоществует и другая, яже тамже предает, яко огда Эбубекир от народа государь и наследник Мухаммедов уже объявлен бысть, Али долго пред ним не явися. Таже и он к нему прииде, егоже Эбубекир вопросил, где чрез толикое время умедлил и не абие с протчими арапскими первейшими в объявление его явился. А найпаче что есть начальнейший в мужех народа своего и всего войска вождь? Али отвеща, яко упражняшеся в собирании писаний Мухаммедовых, то бо ему от умирающего Мухаммеда приказано бе, егда же Эбубекир отвеща, яко все писания и заповеди *Курановы* давно уже сам собрал и в едину сочинил. Али те его книги ни вочтоже вменил, но своя собрания удержал и те единые истинные и непорочные Мухаммедовы заповеди быти персидскому народу удостоверил, откуда первая между арапов и персов произошла схисма, о чем множайшая зри в главе *О схисматах мухаммеданских*.

^х знати

socotind vorbele lui nu omenеști, ci cu totul dumnezeiești, e de crezut că s-au apropiat de superstiția lui.

Așadar, cînd poporul dorea să audă × de la el ceva nou, e de înțeles de ce el comunica acea nedumerire a poporului lui Ebubekir și apoi, învățat ca de obicei în taină de el, a doua zi sau a treia zi rezolva nedumerirea oamenilor de parcă ar fi primit prin arhanghelul Gabriel înștiințare de la Dumnezeu și ar fi fost învățat de descoperirea lui Dumnezeu și de știința ce i s-a revărsat. Ceea ce spunem noi aici deducînd din aceeași carte zisă *Muhammedie* se poate foarte lesne dovedi, pentru că se povestește acolo că atunci cînd Muhammed primea de la Dumnezeu prin Gabriel o veste nouă (care în *Curan* se numește *hadisi șerif*)²¹⁸ sensul (sau înțelesul lucrului pe care-l cuprinde) și stihul acelei porunci se transcriau pe curat de cei mai mari învățați ai poporului. Dar, cum datorită adîncimii stilului arab și sensului ascuns al învățăturii nemaiauzite pînă atunci nu puteau nicicum înțelege textul auzit de la Muhammed, îl înfățișau lui Ebubekir ca unui bărbat preaînțelept și cel mai iscusit în limbile arabe (căci multe și diferite sînt dialectele arabe, de unde și provine atîta greutate, ba chiar și imposibilitatea de a înțelege acea limbă), care le expunea sensul cuvintelor și al sentințelor, ca și cum ele ar fi arătat voia dumnezeiască descoperită în *Curan*. Prin acest mijloc el a cîștigat un asemenea har printre oameni, încît murind Muhammed (deși Ali era căpetenia oștirii lui, și cu neamul mai renumit, și cu sabia mai slăvit) n-au ezitat să-l declare îndată succesul al autorității prorocești.

Pe lingă aceasta, o altă dovadă, nu cea mai slabă, despre stilul *Curanului* și autorul lui se ia din istoria populară a lucrurilor arabe, care povestește că după moartea lui Muhammed, în al treilea an al domniei lui Ebubekir, capitolele întregului *Curan* și sentințele (care mai înainte erau împrăștiate pe la mulți, circulau imperfecte și fără nici o ordine și titlu) au fost adunate și rînduite într-o singură carte, de pe care același Ebubekir a scris patru cărți la fel și a trimis una la Mecca, alta în Siria, pe a treia la Cairo, iar pe cea de a patra a lăsat-o la sine în Medina²¹⁹. De unde este ușor de cunoscut că Ebubekir la cele ce le născocise el însuși mai înainte și la cele ce fuseseră publicate de învățătorii lui Muhammed mai sus-menționați / a adaus foarte

51

multe altele și că furînd din *Scripturile* noastre sfinte unele sentințe și graiuri dumnezeiești a convins apoi cu puterea cuvîntului sau a sabiei poporul simplu că unele sînt cuvintele lui Dumnezeu, iar altele poruncile prorocului mincinos Muhammed. Acestei istorii îi vine în ajutor și o alta, tot de acolo, care spune că, atunci cînd Ebubekir a fost proclamat de popor domn și succesul al lui Muhammed, Ali nu s-a arătat mult timp înaintea lui. Pe urmă a venit și el, iar Ebubekir l-a întrebat unde a zăbovit atîta vreme și de ce nu s-a arătat îndată, împreună cu ceilalți oameni de seamă arabi, la proclamarea lui, cu atît mai mult cu cît el este cel mai mare printre bărbații poporului său și căpetenia întregii oștiri. Ali a răspuns că se ocupase cu adunarea scrierilor lui Muhammed, lucru ce-i fusese poruncit de Muhammed pe patul morții. Iar cînd Ebubekir a răspuns că toate scrierile și poruncile *Curanului* le-a adunat el însuși și le-a rînduit demult într-o singură carte, Ali a disprețuit cărțile acelea ale lui și a reținut culegerile sale și numai pe acelea le-a arătat poporului persan că sînt adevăratele și neprihănitele porunci ale lui Muhammed. De aci s-a iscat prima schismă dintre arabi și persani, despre care lucru vezi mai multe în capitolul *Despre schismele muhammedane*²²⁰.

× să cunoască

В нейже изъясняется, яко *Куран* мнится им быти слово божие, за трудность языка арапского

52

Трудность языка «Куранова». Чтоже мухаммедане скажут, яко *Куран* есть слово божие, зане никтоже от человек или ангел может подражати глубокости арапского языка в нем содержимого, ниже ни кто может речения его все и сентенции разумети и на то отвещаем, что никакоеже в сем есть чудо, но вся того трудность состоится в единой и чистой арапского языка натуральной глубокости и в бесчисленных единого речения различных знаменованиях и равноречиях. Которыя трудности первейшая вина есть, что арапских народов счисляется больше седмидесяти, которым диалект, аще и не весьма разный есть, обаче всякий от них множайшие имеет речи свойственные и природные, так что другой/род знати никакоже может. Например славенский язык есть мати языка русского, польского, казацкого, сербского, болгарского, ческого и протчая. Аще убо все сие языки и их свойственные и природные речи в един корпус собраны были бы и от всех сих языков, аще бы книга некая сочинена была так, чтоб все сие языки купно смешенные изображала, воистинну ниже славянин, ни россианин, ни поляк, ни сербин, ниже протчии могли бы совершенно все речения и сентенции тоя книги разумети. Тако греческий язык претрудный, пространнейший и изобильный имеется, зане от пяти греческих родов^{*} в един есть сложенный: от аттического, ионического и дорического, еллинского и общего. К сим прибавляются разных стран и островов поместные речения, которые знаменования разностию толико трудный и обильный творят диалект греческий. Тако аще бы тако все языки, которые за начало свое имеют немецкий язык, в един сложил бы и тому восхотел бы общему быти всем немецким народам, воистинну таковой общий язык немецкий едва скуднейший и удобнейший был бы языка еущего в *Куране*.

Но да тшаливого^{**} читателя в твердешее опинии наша приведем познание и известие тоя да яснее покажется, два токмо и зело употребительная *Курана* речения зде протолкуем. От нихже удобно и других трудности вину уразумети возможет, ниже к тому глубокости языка арапского сущего в *Куране* удивлятися будет, но уразумеет, что Эбубекир оный от всех народов яко всех того времени премудрейший и всех языков сродных искуснейший, якоже и бысть непщуемый тоя книги сочинитель бе и ничтоже иное во оной есть, кроме человеческия естественныя^{***} хитрости, подобно как и в Омире, греческих стихотворцов князе, на егоже песни доселе больше ста толковников суть, но умствования его и изрядства штила скажут, яко не постиг никтоже. Вина есть, зане Омир всех греческих народов языки совершенно знаяше, якоже и Эбубекир арапских. В том токмо арапский язык паче греческого обильнейший есть и различными глаголаная образы богатейший, зане седмдесят различных в едином содержатся языке.

Пример. Но например два суть речения в *Куране*, в нихже весь закон и мухаммеданское благочестие содержится и исполняется и едино есть *фарз*, второе же *суннет*. *Фарз* убо по знакомитейшему и употребительнейшему

^{*} наций

^{**} курьезного или любопытного

^{***} натуральныя

În care se arată că datorită greutății limbii arabe *Curanul* le pare lor a fi cuvîntul lui Dumnezeu

Greutatea limbii din „Curan“. Iar dacă muhammedanii spun că acest *Curan* este cuvîntul lui Dumnezeu pentru că nimeni dintre oameni sau îngeri nu poate imita adîncimea limbii arabe ce este cuprinsă în el și nimeni nu poate să înțeleagă toate vorbele și sentințele lui, răspundem că aceasta nu e o minune și că toată dificultatea constă pur și simplu în adîncimea firească a limbii arabe și în nenumăratele și feluritele denumiri și omonime ale unei noțiuni. Cea dintîi cauză a acestei greutăți e că popoare arabe sînt mai mult de șaptezeci cu totul și că, deși dialectul lor nu se deosebește la număr, fiecare dintre ele are numeroase cuvinte proprii și firești, așa că alt / neam nu le poate cunoaște defel. De pildă, limba slavonă este mama limbilor rusă, polonă, cazăcească, sîrbă, bulgară, cehă și a altora. Iar dacă toate aceste limbi și vorbele proprii și firești lor ar fi fost adunate într-un singur corp și din toate aceste limbi s-ar fi alcătuit o carte în așa fel încît să oglindească toate aceste limbi amestecate la un loc, cu adevărat că nici slavul, nici rusul, nici polonezul, nici sîrbul, nici ceilalți n-ar putea înțelege perfect toate vorbele și sentințele cărții aceleia. La fel, limba greacă e socotită ca o limbă foarte grea, foarte vastă și bogată, pentru că este adunată de la cinci neamuri * grecești într-una singură: din attică, ionică, dorică, elină și cea comună. La aceasta se mai adaugă denumirile locale ale diferitelor țări și insule, care prin deosebirea lor fac dialectul grecesc atît de greu și bogat. Tot așa, dacă cineva ar aduna într-una toate limbile care-și au ca început limba germană și ar vrea ca aceea să fie comună tuturor popoarelor germanice, e puțin propabil ca o asemenea limbă comună să fie mai săracă și mai lesnicioasă decît limba din *Curan*.

Dar ca să aducem la o cunoaștere mai fermă a opiniei noastre pe cititorul scrupulos ** și pentru ca afirmația aceasta să i se arate mai clară, vom tilcui aici numai două și foarte frumoase cuvinte din *Curan*. De la acestea el va putea înțelege lesne și pricina altor greutăți și nu se va mai mira de adîncimea limbii arabe din *Curan*, ci va pricepe că Ebubekir, socotit drept cel mai înțelept pe vremea aceea în toate popoarele arabe și cel mai iscusit în toate limbile înrudite, a fost autorul cărții aceleia și că în ea nu este nimic altceva decît șiretenii firești *** omenești, la fel ca la Homer, căpetenia poeților greci, ale cărui cîntări au pînă acum peste o sută de tilcuitori și ale cărui cugetări și frumuseți ale stilului se spune că nu le-a pătruns nimeni. Cauza este că Homer știa la perfecție limbile tuturor popoarelor grecești, precum Ebubekir pe cele ale arabilor. Numai că limba arabă este mai bogată decît cea grecească și mai îmbelșugată în diferite figuri de vorbire, pentru că șaptezeci de limbi diferite sînt cuprinse într-una singură.

Exemplu. De pildă, două sînt cuvintele din *Curan* prin care se cuprinde și este împlinită toată legea și evlavia muhammedană. Cel dintîi este *farz*, al doilea, *sunnet*. *Farz*, în sensul cel mai cunoscut și mai folosit, înseamnă /

* nații

** curios sau dornic să știe

*** naturale

знаменования значит / «заповедь божия», сиречь оная писания, яже сказует Мухаммед, что в небеси от секретаря божия написанная прият. *Суннет* же значит та, яже потом чрез ангела Гавриила или другим откровения образом возвещенна ему быша. Откуда обыче у мухаммеданов глаголатися: *Фарз дегил суннетур*, то есть: «Несть заповедь божия, ни пророческая», сиречь закон церковный или церемонии* от пророка уставленные. Сия убо тако: но таяжде речения, колико имут разных и от сих по всему отменных знаменований, рассмотрим: *Фарз* бо знаменует «сеченное, насеченное» а особливо в «зарубку» или «скважню», якоже «древо** огонь издающее», которое по арапски *зэнд* называется. Паки значит: «оконченное, узаконенное, повеленное», так что по должности исполнено быти подобает. Паки знаменует о бозе (не о человеке) «определити что-либо», а особливо законом по должности и «известное что назнаменати». Паки от множественного *фираз*, «засечки в рогах лука, на нихже полагается тетива». Паки «постановление, еже другому наложено есть» а особливо от бога повелено, яко иначе быти не может. Паки знаменует «что-либо в законе другого или должности зависит», якоже «канон», «оброк» и тому подобное. Паки знаменует «щит» и «стрелу не долгую», но таковую, ихже костоигратели употребляют. Таже знаменует преизрядный дактилов род а особливо, который в странах богатыя Аравии родится, яже и *Оман* нарицаются, употребительнее же (якоже выше рехом) «долг», иже по заповеди божией или по закону всячески исполнити подобает под смертным грехом.

Суннет, свойственне и употребительне знаменует «обрезание». Паки знаменует «приклад, правило» и все что сказал и сотворил Мухаммед. Паки знаменует «природу», «доброродие», «путь», «устав» и «жития нрав». Паки знаменует род дактилов мединских (*фарз* бо знаменует род дактилов оманских), паки знаменует «образ», «поверхность», «чело», «лице», «мучение», «томление», «казнь», употребительнее же знаменует «закон и устав пророческий», аки бы не сравняя рещу, яко у нас христиан разумеется «совет евангельский», а необязующая заповедь и протчая.

А еже по многоречию язык арапский мало не бесконечный нарециши может: ни единому бо речь обрящеши, которая по крайней мере десятию разными не называлась бы имена. Суть паки яже (кроме глаголанья образов, имиже язык оный премного изобилует) до 500 / и близ 1000 собственных названий имеют, откуда и различные и многие тогожде арапского языка имеют лексиконы, ниже бо единою книгою доселе возмогоша объятися все речения и слова того языка; того ради егда нужду имеют сыскати какое-либо речение десять или и множайших авторов лексиконы посмотретьи должныствуют, донележе искомого речения природное и свойственное знаменование исследуют. Ибо на пример в едином лексиконе обретаются десять или двадцать именований тояжде вещи и толико же в другом, но ниже сия в оном ни оная в сем обретаются. Ибо един автор иная, другий же иная в своем деле те, сиречь, яже знаяше или яже своему народу употребительнейшие были собираше. Да посмотрит рачитель сих лексикон Менинского, иже называется *Сокровище восточных языков* и тогож лексикона приполнение, в котором читатель наш воистинну бесконечное арапского языка обрящет сокровище, хотя и в оном многая еще речения к дополнению требуются, но о сих уже довольно./

* обряды

** крещиво или огниво

„porunca lui Dumnezeu“, adică acele scrieri despre care Muhammed spune că le-a primit în cer, scrise de secretarul lui Dumnezeu ²²¹. *Sunnet* înseamnă ceea ce i-a fost vestit lui ulterior, prin îngerul Gabriel sau prin alt fel de descoperire ²²². De unde se obișnuiește la muhammedani să se spună: *Farz deghil sunnettur*, adică: „Nu este porunca lui Dumnezeu, ci a Profetului“, așadar lege bisericească sau ceremonii^x rînduite de Profet. Dar observă cîte semnificații diferite și foarte înalte au aceleași vorbe, căci *farz* înseamnă „cea tăiată“, „crestată“, dar mai cu seamă „crestătură“, „crăpătură“, precum și „lemn^{xx} care scoate foc“ sau arăbește *zend* ²²³; mai înseamnă „cele isprăvite, legiuite, poruncite“, care se cuvine să fie împlinite din datorie. Mai înseamnă și, referitor la Dumnezeu (nu la om), „a hotărî ceva“, dar mai cu seamă prin lege, din datorie, și „a marca ceva cunoscut“. Iarăși, de la pluralul *firaz*, „crestături pe coarnele arcului pe care se pune coarda“. Tot așa, o „decizie ce este impusă altuia“, dar mai ales cea poruncită de Dumnezeu, pentru că nu se poate altfel. Înseamnă încă „ceva din legea altuia“ sau „ce depinde de datorie“, precum și „canon“, „dijmă“ și altele asemenea. Iarăși înseamnă „scut“ și „săgeată nu lungă“, ca aceea pe care o întrebuințează jucătorii de zaruri. De asemenea cel mai frumos soi de dactili [smochine], mai ales cel care crește în părțile Arabiei celei bogate, numită Oman, dar mai frecvent (precum spuneam mai sus) „datoria“ care se cuvine s-o îplinești neapărat, sub păcat de moarte, după porunca lui Dumnezeu sau după lege.

Sunnet în mod propriu și uzual înseamnă „circumciziune“. Dar mai înseamnă „aplicare“, „regulă“ și tot ce a spus și a făcut Muhammed. Iarăși înseamnă „natură“, „neam bun“, „cale“, „rînduială“ și „fel de viață“. Înseamnă încă un soi de dactili de Medina (căci *farz* înseamnă soiul de dactili din Oman). Mai înseamnă și „chip“, „suprafață“, „frunte“, „față“, „chinuire“, muncire“, „pedeapsă“, iar mai frecvent „lege“ și „regulă proorocească“, cum am zice, fără să comparăm, noi creștinii: „sfat evanghelic“, iar nu poruncă obligatorie, și altele.

După mulțimea cuvintelor, limba arabă poate fi numită infinită, căci nu vei găsi nici o noțiune care să nu poarte cel puțin zece denumiri. Au, iarăși (afară de grăirea figurată, de care limba aceea e foarte îmbelșugată), peste cinci sute/, ba chiar aproape o mie de denumiri proprii. De unde varietatea și multitudinea lexicoanelor limbii arabe, căci pînă acum n-au putut cuprinde într-o singură carte toate cuvintele comune și proprii ale acelei limbi. De aceea, cînd au nevoie să caute vreun cuvînt, trebuie să vadă lexicoanele a zece sau mai mulți autori, pînă cînd vor afla denumirea firească și proprie a vorbei căutate. Pentru că, de exemplu, într-un lexicon se află zece sau douăzeci de denumiri ale aceluiași lucru și tot atîtea în altul, dar nici acestea în primul, nici acela într-al doilea, căci un autor adună unele, iar altul altele în lucrarea sa, adică pe cele știute de el sau mai folosite de poporul său. Să vadă cercetătorul acestora lexiconul lui Meninski ²²⁴, intitulat *Tezaurul limbilor orientale*, ca și suplimentul aceluiași lexicon *, în care cititorul va găsi cu adevărat comoara infinită a limbii arabe, deși în acela multe cuvinte mai trebuie completate. Dar destul despre acestea./

^x rituri

^{xx} amnar sau cremene

* Franciscus à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae et persicae*. I—IV. Viennae Austriae, 1680—1687.

СОДЕРЖАЩАЯ В СЕБЕ ХРИСМЫ ИЛИ ОТКРОВИТЕЛЬНАЯ ПРОВЕЩАНИЯ ЛЖЕПРОРОКА МУХАММЕДА О ВЕЩЕХ ИМУЩИХ СЛУЧИТСЯ ПРЕЖДЕ ДАЖЕ МИР НЕ ПОГИБНЕТ

Обносится у мухаммеданов книжица, еяже именование есть *Эсрари джефири румуз*, то есть «Скрытности или тайнства апокалипсическая или откровительная, чрез знаки *джефр* и *румуз*» реченная, еяже початок есть таковой: «Вестно, глаголет, да будет, яко бог есть сильный, пребывающий, иже миры сия из ничесогоже в бытие произведе и могущество свое тварем изъявил по тому, что вся к концу и погибели их привести имеет». Чесо ради Мухаммед вопрошающим его иногда о конце миров, отвеща, яко един токмо бог весть сие. Протчее рече, яко он и мира конец вкупе приидоша, обаче он мало прежде скончания мира послася. Что изрекши, два персты, сиречь указательный и средний им показал. Что толковники его уразумеша, яко указательный перст знаменует веру *Куранову*, зане сей подвышая перст, обычай имеют исповедание веры творити, средней же перст, иже по указательном вторый есть, указывает, яко мира конец по законе *Куранове* зело близок есть. Чесо ради и Мухаммед пророков последний назван бысть. К тому рече, яко прежде скончания мира должны предварити десять див или знамений, имже скончавшимся, и мира конец настанет.

Общее сказует книжица, мнение есть, яко век мира сего иматъ быти седмьдесят тысяч лет. Егда же исполнятся 62960 лет, 7000 убо годов человек обладати имеет, по мнению же арапских астрологов сказуется, яко в оставшиеся 40 лет мир не токмо людей не имея, но и всякия твари празден пребудет. Протчее сие о скончании мира откровение, от Мухаммеда тако сотворено быти баснословят:

56 Мухаммеду некогда стоявшу на молитве, прииде к нему Гавриил, принеши с собою два яблока от древес райских / и даде ему оная, ничтоже глаголющи. В тоже случися время приити племянникам его Гасану и Гусеину, посещения ради дяди своего, имже обоим Мухаммед по яблоку даде. Племянники же потом во своя возвратившися, оные яблоки дадоша учителю своему, глаголюще, яко сия от дяди своего Мухаммеда в дар прияша. *Годже*, то есть учитель, тайнство вещи уразумев, едино яблоко съяде. По которого вкушении, абие чрево его ведением тайнств и откровением будущих вещей надмесь. И тако ведению тому от сердца к языку простирающуся, имущих приити вещей историю слушающим сказывати начат, которого чудеси слух егда до ушей Мухаммедовых доиде, он косо к Ибни Акыб (такое бо той племянников его учитель называшеся) прииде и рукою своею чрева его коснувся, ведение еже чрез вкушение яблока получил бже паки скрыл и да не множайшая изъя-

[DESPRE APOCALIPSUL MUHAMMEDAN]
 CARE CUPRINDE HRISME ²²⁵ SAU PREVESTIRI
 REVELATORII ALE PSEUDOPROFETULUI MUHAMMED
 DESPRE LUCRURILE CE SE VOR ÎNTÂMPLA
 ÎNAINTE DE A PIERI LUMEA

[*Partea întâi*

GENERALITĂȚI ²²⁶]

Circulă la muhammedani o cărțuție numită *Esrarii djefirii rumuz*, adică „Lucrurile ascunse sau tainele apocaliptice sau revelatoare, spuse prin semnele *djefr* și *rumuz*”, care începe așa: „Știut fie că Dumnezeu este cel puternic, cel ce este, cel ce a adus lumile acestea din nimic la ființă și care și-a arătat fapturilor puterea, pentru că pe toate le va aduce la sfârșitul și la pieirea lor” ²²⁷. De aceea, Muhammed răspundea celor ce-l întrebau uneori despre sfârșitul lumilor că aceasta numai Dumnezeu o știe. A mai spus că el și sfârșitul lumii au venit împreună, însă el a fost trimis ceva mai înainte de sfârșitul lumii. Rostind aceasta, le-a arătat două degete, arătătorul și mijlociul. Lucru pe care tilcuiitorii l-au înțeles astfel: degetul arătător înseamnă credința *Curanului*, pentru că aceștia au obiceiul să facă mărturisirea credinței ridicând degetul, iar degetul mijlociu, care este al doilea după cel arătător, arată că după legea *Curanului* sfârșitul lumii e foarte aproape, de aceea a și fost numit Muhammed cel mai de pe urmă profet. Pe lângă aceasta, a mai spus că înainte de sfârșitul lumii trebuie să se întâmple zece minuni sau semne, la sfârșitul cărora va veni și sfârșitul lumii.

După opinia generală, spune cărțuția, veacul lumii acesteia va fi de șaptezeci de mii de ani. Iar când se vor împlini 62960 de ani, 7000 de ani va domina omul. După părerea astrologilor arabi, se spune că în cei patruzeci de ani rămași lumea va rămâne nu numai fără oameni, ci și pustie de orice faptură. Iar altă descoperire despre sfârșitul lumii se bășnește că a fost făcută de Muhammed astfel:

Odată, când Muhammed se ruga, a venit la el Gabriel, aducând două mere din pomii raiului / și i le-a dat fără să spună nimic. În aceeași vreme s-a întâmplat să vină la el nepoții săi Hasan și Husein ²²⁸ ca să-și viziteze unchiul, și Muhammed a dat fiecăruia cite un măr. Întorcându-se nepoții acasă, au dat merele dascălului lor spunându-i că le-au primit în dar de la unchiul lor Muhammed. *Hodje*, adică învățătorul ²²⁹, pricepând taina lucrului, a mâncat un măr. Îndată ce l-a mâncat, pîntecele ²³⁰ i s-a umplut de cunoașterea tainelor și i-a crescut prin descoperirea lucrurilor viitoare. Și astfel, când știința aceea a ajuns de la inimă la limbă, a început să spună celor ce-l ascultau istoria lucrurilor care aveau să vină. Când zvonul despre această minune a ajuns la urechile lui Muhammed, el s-a dus tiptil la *Ibni Akîb* (așa se numea învățătorul nepoților) ²³¹ și, atingându-i pîntecele cu mîna, a ascuns din nou cunoașterea pe care o luase prin mîncarea mărului și l-a oprit, ca să nu dea

влял бы запретил, глаголя: «Божия сокровеннейшая сокровища многа суть, ихже ключи суть пиитические языки», предреченный убо Акыб многая от оных сокровищ восприял баше и в народ тогда рассеял.

Но бог тако вещь устроявая, малая некая человеком знати и разумети соизволил, протчая же истребил от памяти слышавших. Она же яже с скрижалей памяти в книгу собращася содержатся тысящию и седмию стами строк (ихже Али, един от четырех Мухаммедовых наследников на кожи верблсжей начертал) а книга та вся разделяется на 28 глав и всякая глава под седмидесять императоров именами означается. Ихже аще в число положиши, тысяща девятисот шестидесять императоров имена собираются, которые все во свое время родитися и царствовати должныствуют. Паки суть в тойже книзе и иные семь глав, седми планетам соответствующие, яже предзнаменуют семь *ифанов* из *халифов*, сынов Отмановых. От нихже первый есть Муавие и последний Мерван, сын Мухаммедов, ихже властительство продолжится чрез осьмь лет и тысящу месяцев. Суть к тому иные дванадесять глав, по числу дванадесяти месяцев, в годовых зодиаках преходящих, которые знаменуют властительство толикогоже числа халифов, сынов Мегди, от нихже первый будет Абас, последнейший же Мухаммед. Таже напоследок есть иная особливая глава, в нейже означаются племена *дукели* реченные, которые древле всем кругом земным обладаху. Грады же от сих родов сочиненные и по времени разоренные, таможе сочисляются 21611, которые / все во свое время возобновлены и от властителей тех времен управляемы быти имеют.

57

В тойже книзе, имущие предварити скончание мира десять оные дивы или знамения от Мухаммеда предреченные исчисляются, сиречь: 1 — Явление *Мегди*; 2 — Нашествие сынов *Асфер*; 3 — Завоевание Константинополя; 4 — Пришествие *Теджджали*, то есть Антимухаммеда; 5 — сошествие Иисуса Христа; 6 — Нападение рода *аджиудж* и *маджиудж* глаголаемого; 7 — Солнца от запада восхождение и проч. (о нихже ниже) подробну изъясняются. На конце же книги страшное налагается проклятие тому, аще который ведая сия тайнства откроет она я варварам и неученным (христиан и протчих не сущих мухаммеданы разумеет), дондеже сам бог свой промысл и могущество всем явити изволит. Мы же сего Мухаммедова проклятия неведуще, елико нам от него посмеяния достойных, тайнств уразумети время допустило, любопытному читателю открыти не отречемся.

Егда глаголет; предопределенное оное приидет время, глава года того будет скоро и вкратце преходящая. О, Юсуф, ты даждь известие и от письмени [ع] *аин* поздравление рцы, *аине* (то есть зеркалу мира), обаче [س] *син* (письма с) держит имя твердейшее император новый есть, всадник удивительный, путь его пространнейший, иже во многие годы многими обладает странами от жителей неких в свою примет протекцию, неких же изгонит, а *дукилов* власть оставлена будет. В тож время страны *Рум*, то есть Греции или Европы и грады их и обитатели тиранства его ради и утеснении, яже сотворит, погибнут, убогих сердца или души умучит, ты же, емуже разум дается, внимай, яко близ есть, да той по подобию птицы силом ят будет.

Ты блюдися от письмени [ر] *ры* (*p*) зане и сия настоит и преидет. Паки блюдися пса того, который во дни и в нощи круг сердца (человеческого) обходит, зане коснящего в оном уединении друг есть: того ради по всей земли брани, *йигвы* и сечи будут. Ученые уйдут, неученые же останутся В оное

la iveală prea multe, zicînd: „Comorile cele prea ascunse ale lui Dumnezeu sînt multe, iar cheile lor sînt limbile poetice”. Sus-pomenitul Akîb primise deci multe din acele comori și le răspîndise în popor.

Însă Dumnezeu, astfel tocmind lucrul, a binevoit ca numai puține să fie cunoscute și înțelese de oameni, iar pe altele le-a șters din memoria ascultătorilor. Iar cele care de pe tablele memoriei au fost adunate în carte sînt cuprinse într-o mie și șapte sute de rînduri (pe care Ali, unul din cei patru urmași ai lui Muhammed, le-a însemnat pe piele de cămilă), iar cartea aceea toată se împarte în 28 de capitole, și fiecare capitol este însemnat cu numele a șaptezeci de împărați, pe care de le vei pune la număr se adună numele a o mie nouă sute șazeci de împărați, care trebuie să se nască și să domnească toți la vremea lor. Mai sînt în cartea aceea șapte capitole care corespund celor șapte planete ce prevestesc pe cei șapte *ifani* dintre califi, fiii lui Otman²³². Dintre ei, primul este Muavie și ultimul Mervan, fiul lui Muhammed. Domnia lor va dura peste opt ani și o mie de luni. Sînt încă alte douăsprezece capitole, după numărul celor douăsprezece luni, care trec prin zodiacurile anului, însemnînd domnia aceluiași număr de califi, fii de-ai lui Mehdi. Dintre ei primul va fi Abas, iar cel mai de pe urmă Muhammed²³³. De asemenea, se află la sfîrșit un capitol special în care sînt însemnate triburile zise *dukeli*²³⁴, care în vechime stăpîneau tot globul pămîntesc. Iar cetățile făcute de aceste neamuri și dărmate cu timpul sînt numărate tot acolo la 21611, care, / toate la vremea lor, vor fi restaurate și vor fi cîrmuite de către stăpînitorii acelor timpuri.

57

În aceeași carte se înșiră cele zece minuni sau semne prezise de Muhammed care au să vină înainte de sfîrșitul lumii, adică: 1. Arătarea lui *Mehdi*; 2. Invazia fiilor lui *Asfer*; 3. Cucerirea Constantinopolului; 4. Venirea lui *Tedjdjiali*, adică a lui Antimuhammed; 5. Pogorirea lui Iisus Hristos. 6. Năvălirea neamului zis *adjiudj* și *madjiuds*; 7. Răsărirea soarelui de la apus și altele (despre care se arată amănunțit mai jos)²³⁵. Iar la sfîrșitul cărții se aruncă un blestem aceluia care, știind aceste taine, le va descoperi barbarilor și celor neînvățați (înțelegînd pe creștini și pe ceilalți care nu sînt muhammedani), cît timp Dumnezeu însuși va voi să-și arate tuturor purtarea de grijă și tăria sa. Dar noi, neștiind acest blestem al lui Muhammed, nu vom omite să descoperim cititorului curios cîte ne-a îngăduit vremea să cunoaștem din tainele lui cele vrednice de rîs.

Cînd, zice *²³⁶, va veni vremea cea mai dinainte hotărîită, începutul aceluia an va trece grabnic și pe scurt. O, Iusuf, tu vestește și rostește o urare de la litera [ع] *ain, aine* (adică: oglinzii lumii)²³⁷. Dar *sin* [س] (litera s) are un nume mai tare. Există un împărat nou, călăreț minunat; calea lui e foarte largă și el va stăpîni mulți ani, multe țări; pe unii dintre locuitori îi va lua sub protecția sa, iar pe alții îi va izgoni, și stăpînirea *dukililor* va fi părăsită. În aceeași vreme țările *Rum*, adică ale Greciei sau ale Europei, și cetățile lor și locuitorii vor pieri din pricina tiraniei și strîmătorării pe care le va face, pentru că pe cei învățați și știutori îi va pierde, inimile sau sufletele celor săraci le va chinui. Iar tu, căruia ți s-a dat înțelegere, ia aminte, căci se apropie [vremea] ca acela să fie prins cu lațul ca o pasăre.

Ferește-te însă și de litera [ر] *ri* (r), pentru că și aceasta va veni și va trece. Iarăși păzește-te de cîinele care umblă zi și noapte în jurul inimii (omenești), pentru că este prieten cu cel ce se împotmolește în acea însingurare. De aceea, peste tot pămîntul vor fi lupte, bătălii și măceluri.

* *Esrâr-i cefr-i rûmûz*.

время будет год без всякого весѣлия и ликования. И речено бысть мне (глаголет творец, откровения, Мухаммед), яко во оное время вол почтен, осел благоприятен, волк любезен, коза ненавидима будет, буйвол в свирель возыграет, дивый вол в гусли бряцати имеет, лисица меру гласов держати будет, заяц гласом воспоеет человеческим и любовь утвердится. О, *Салиг!* (свойственное имя есть «Мир» знаменующее) с *месалигом* (то есть «Вещей устроением») вкупе «Мир» рцйте: / «Человеческое сей имеет естество и имя, что ясно видимо есть, но широким обдарен есть желудком».

В тож время свеща горети не будет, свет скрыется, отрочатам брада израстет и новорожденные возглаголют. Таже по сих временах тысяща удивительных вестей явятся. Тыже, который малейшую имеши знания частицу, вещи сочисляй и сладость разумения от знаменования сих характеристик поемли, зане во время представленное, род сынов *Асфер* (которой род *сыкалиб*, то есть славенский быти разумеют) явитися имеет, егоже предварит или вождь того будет *Илджи Ашкар*, имже явившимся, на Греческом мори три битвы будут превеликие и иные дге на Мори Ионическом.

По нашествии сего племени, письма [] *мим* (м) от письмени [] *каф* (к) утеснено будет, которое силою *Гемже* (Самсона) и знамением его [] (есть же письма *гамже*, еже содержит половину гласа *альфы* = а), крепость града окружит и из тоя чрез неверного извержется, зане сей род есть каравль вестей преисполненный, сияния кроплющий, звезда злочинная или злодейственная и великих возмущений изобретатель (аки волк на овцы нападающий). Тыже, превосмогающим сим злым, немалодушествоуй, ниже отчаявайся, зане Египет бодрствует, который в кую-либо страну угодно ему покажется вся повлечет и сотворит, еже хошет. Узриши тогда письма [] *елиф* (а) письмени [] *син* (с) предидушее или [] *син* (с) пред [] *елиф* (а) идущее, которые будут вина, еяже ради в темницах заключенные разрешатся силою единого отрочате благолепнейшего, который в кратком времени арапскими завладеет островами.

Ниже должен еси запамятствовати во оно время смотреливых человеков, то есть татар, сего бо не сотворит, разве который в дому празден сидящи, не будет бодрствен. Прииди убо ты, о, благополучнейший в человецех, письма [] *ясь* (і) с письменем [] *елиф* (а) вкупе покажи, то есть в оные годы егда из *Арак* (персидского царства провинция есть) приити имеет. Будет же красноличное оное отроча отверстых рук (то есть щедроподательно), лицом сиятельно, высоким одарено возрастом, видом смугло или кастановое, егоже имя от половины знаемо есть, зане связанных разрешит и свободит оковами обложенных. Седмь лампад или светильников возжет, девять начал имети будет, погрешение же едино токмо сотворит.

59 Сему времени прешедшу арапское упадет властительство и некие острова в Греции опустошася, протчая же Греция в мире и тишине отпочиет. Возмнят / многие, яко уже приближися конец мира, но еще не будет, ибо по девяти родех одного отрочате, иное родится отроча, еже в Риме господствовати будет. Во оное время горе состоянию или Империи Римской; во имя одного отрочате напишутся два письмена: [-] *мим* (м м), что или Мухаммед или Магмуд разумеется.

По девяти стах (може быть летех) некоея пространнейшия нации власть престанет и оное властительство в иную преидет нацию. Ибо в науках искуснии, которые из стран *Арак* изыдут, убиени будут, непотребнейшия же и неученые превеликие одержат княжества. Паки, рече бог, яко прорастет леторасль,

Cei învățați vor pleca, iar cei neînvățați vor rămâne. În acea vreme anul va fi fără nici o veselie și bucurie. Și mi s-a spus (zice autorul dezvoltării, Muhammed)* ²³⁸ că atunci boul va fi respectat, asinul plăcut, lupul prietenos, capra urită, bivoul va cînta din fluier, boul sălbatic va cînta din guzla, vulpea va ține măsura glasurilor, iepurele va cînta cu glas omenesc și dragostea se va întări. O, *Salih*! (nume propriu care înseamnă „Pace“), împreună cu *mesalih* (cu „rînduirea lucrurilor“), ziceți împreună „Pace“/ „Fîră și nume omenesci are acesta, se vede limpede, dar este înzestrat cu un stomac încăpător“.

58

În aceeași vreme făclia nu va arde, lumina se va ascunde, copiilor le va crește barba și nou-născuții vor grăi. De asemenea, după vremurile acelea se vor arăta o mie de vești minunate și știri negrăite. Iar tu, cel ce ai cea mai mică parte de cunoștință, socotește lucrurile și ia dulceața înțelegerii de la sensul acestor litere, pentru că la vremea de mai înainte rînduită se va arăta neamul fiilor *Asfer* (prin care se înțelege poporul *sikalab*, adică cel slav) ²³⁹, înaintea căruia va merge sau a cărui căpetenie va fi *Ildji Askar* ²⁴⁰, care, cînd se va arăta, vor fi pe Marea Grecilor trei bălții mari și alte două pe Marea Ionică.

După venirea acestui neam, litera [] *mim* (*m*) va fi oropsită de litera [] *kaf* (*k*) [*k*], care cu puterea lui *Hemje* (Samson) ²⁴¹ și cu semnul lui [] (litera *hamje* cuprinde jumătatea sunetului *alfa*=*a*) va înconjura cetatea orașului și va fi aruncată din ea de un necredincios, pentru că acest neam este ca o corabie plină de noutăți, care împrăstie raze, stea malefică sau făcătoare de rele, și născocitor de mari tulburări (care se năpustește ca lupul asupra oilor). Dar tu, cînd vor propăși acești răi, nu slăbi cu duhul, nici nu deznădăjdui, pentru că Egiptul veghează și va atrage toate în orice țară îi va plăcea și va face ce voiește. Vei vedea atunci litera [] *elif* (*a*) mergînd înaintea literei [] *sin* (*s*) sau [] *sin* (*s*) mergînd înaintea lui [] *elif* (*a*). Acestea vor fi pricina pentru care cei închiși în temnițe se vor dezlega cu puterea unui prunc preafrumos, care în scurt timp va cuceri insulele arabe.

Și nu trebuie atunci să porți ranchiună oamenilor cu ochi ageri, adică tătarilor, căci nu va face aceasta decît cel care, șezînd cu mîinile în sin în casă, nu va veghea. Deci vino, tu, cel fericit între oameni, arată litera [] *ias* (*i*) împreună cu litera [] *elif* (*a*), în anii aceia cînd va veni din *Arak* (provincie în împărăția perșilor) ²⁴² și va fi un prunc frumos la față, cu mîinile deschise (adică darnic), fața luminoasă, înalt la stat, cu chipul oacheș sau smead, al cărui nume este cunoscut de la jumătate, pentru că pe cei legați îi va dezlega și-i va slobozi pe cei ferecați în cătușe. Șapte făclii sau sfeșnice va aprinde, va avea nouă începătorii, dar va face o singură greșală.

Trecînd această vreme, dominația arabă va cădea și niște insule din Grecia se vor pustii, iar cealaltă Grecie se va odihni în pace și liniște. Multora li se va părea / că s-a apropiat sfîrșitul lumii, dar el nu va fi încă, pentru că după nouă generații ale pruncului acelaia se va naște un alt prunc care va domni la Roma. Amar va fi atunci stăriile sau Imperiului Roman. În numele celui prunc se vor scrie două litere [] *mim* (*m-m*), al căror sens este sau Muhammed sau Mahmud.

59

După nouă sute (poate de ani) va înceta stăpînirea unei nații foarte răspîndite, și stăpînirea aceea va trece la o altă nație. Cei iscusiți în științe, care vor ieși din țara *Arak*, vor fi uciși, iar cei mai ticăloși și neînvățați vor ocupa principate foarte mari. Și a zis Dumnezeu că va răsări o odraslă, adică

* *Ibidem*.

то есть султан превысочайший, егоже имя в середине имети будет [م] *мим* (м) и рекоша двояким страхом одержим быти имеет, [ق] *каф* (к) но страх ему ничтоже пользует. И рече пророк: «Сия имена близка суть с собою, зане письма [ج] *джим* (дж) должны обратитися в [س] *син* (с) и в том прославиться». Протчее рекоша, яко под письменем [ق] *каф* (к) *Кайсар* (ке-саря) всячески разумети подобает. В последние дни *Селим* некий (то есть который под письменем [س] *с* назначен быти хочет) западные острова от письмени [ق] *к* исторжет. И собрав письма [ج] *джим* (дж) и от *джим* призвав письма [ا] *елиф* (а) и [ن] *нун* (н) прежестские воздвигнут сражения, но [ن] *нун* (н) богу помоществуящу и товарищу его [س] *син* (с) власть над западом и востоком одержит, даже до пришествия *Меддиева*. Обаче не оскудеют вражды и превеликие между ими сопротивления, которых виною имуща быти сказуют *Али* некоего. Ибо первый чином [س] *син* (с) властительства лакомый и славолюбный, весь круг земный к себе привлеши усиловатися будет: обаче не ино что, разве разорение и опустошение людем принесет.

Паки рече, яко между седьмию крепчайшими (из нихже вышший и сильнейший будет *Мурадин* некий и начальствовать имеет семьдесят — годы или месяцы разумеется, того не означется) встанут битвы и падения будут страшные. А понеже [س] *син* (с) беззаконно власть восхитити приступит, в самый той момент, вонже на престол зыти имеет и властительство [روم] *рум* (греческое или римское) к роду [سلجقه] *селджэ* именованному преидет. Сим сотворшимся, последний находящий [س] *син* (с) письма [م] *мим* (м) убьет. Ибо рече: «[س] *син* (с), иже [م] *мим* (м) убил, бьяше могуществом и крепостию [ع] *аш* (а) поиман и в темницу всажен таже и убиен будет». Паки рече: «Который заключен бысть / в самом граде и еще под знаменнем [س] *син* (с) изыдет и [ع] *аш* (а) убийцу погубит. Но последний [ق] *каф* (к) и сего [س] *син* (с) уловит, дои же и престол свой паки восприимет».

В сих обращениях на Греческом мори, при бреге Константинопольском, три кратно сражение учинится и во устех меча будет падение и убийство превелие. В сих бранех, народ града того весь погибнет, часть его мечем, часть же голодом снесена будет, так, что ни один от человек в живых останется, который к исполнению некоего дела удобен судилбыся. По сих неверные (христиане) от всюду во едину стекутся и на муслиманские нападут области и победоносцы от своих подданных утеснение восприимут. Протчее во оно время тому, который здравый разум имеет, лепотствует на высочайшие бежати горы и тамо спасения себе искати и кроме молитв к богу ничтоже ино помышляти или делати.

Еще рече, яко в оное время (якоже богу ведомо есть) кровный потоп будет, имже лице земли покрывается, зане бог един и крепкий сему тако быти повелел. Паки рече, яко между [ا] *елиф* (а) и [م] *мим* (м) страшная брань встанет, в котором сражении один от [ع] *аш* (а) письма [ك] *каф* (к тонкое) погубит и мученика божия того сотворит. Сим также минувшим, племя некое явится, которого для нескольких сот лет никтоже виде когда. Мирлюбные сего рода человецы одолеют неверных христиан и страны их опустошат, пачеже провинциям франков и самому Риму превелий нанесут убыток.

Обаче *Али* (един от четырех наследников Мухаммедовых) рече: «По девяти стах, восточные страны к падению и опустению преклонятся и род [بن اسفهر] *бениасферов* (сынов *Асфер*) начнет знамения браней воздвигати. Из сего рода знаменитейший некто и особливый явится муж, который имеет быть учащатель церкви и благоговейный и имя имети будет подобное именам пророческим; явление его будет в девятый год. Возвеличится красноречием

un sultan preainalt, al cărui nume va avea la mijloc [ف] *mim* (*m*), și că va fi cuprins de o indoită spaimă [ك] *kaf* (*k*) [*k*] însă spaima nimic nu-i va folosi. Și a spus prorocul : „Aceste nume sînt apropiate între ele, pentru că literele [ج] *djim* (*dj*) trebuie să se transforme în [س] *sin* (*s*) și prin aceea să se proslăvească. Au mai spus că prin litera [ق] *kaf* (*k*) [*k*] trebuie înțeles neapărat *Kaisar* (Caesar) ²⁴³. Iar în zilele de pe urmă, un oarecare *Selim* (care sub litera [م] s vrea să fie numit) va smulge insulele din apus de la litera [ق] (*k*) [*k*]. Și adunînd literele [ج] *djim* (*dj*), și de la *djim* chemînd literele [ا] *elif* (*a*) și [ن] *nun* (*n*), vor stîrni singeroase bătălii. Dar [ن] *nun* (*n*) cu ajutorul lui Dumnezeu și cu tovarășul său [س] *sin* (*s*) vor obține stăpînirea peste Apus și Răsărit, chiar pînă la venirea lui *Mehdie* ²⁴⁴. Dar nu vor lipsi dușmăniile și cumplitele împotriviri dintre ei, a căror cauză se spune că ar fi un *Ali*. Căci [س] *sin* (*s*), primul în grad, lacom de stăpînire și iubitor de slavă, se va sili să atragă la sine întregul glob al pămîntului; însă nu va aduce oamenilor altceva decît distrugere și pustiire.

Iarăși a zis că între cei șapte mai tari (cel mai înalt și mai puternic dintre ei fiind un oarecare *Muradin*) ²⁴⁵ care vor domni (se înțelege ani sau luni, dar nu se arată) se vor ridica bătălii și vor fi căderi înfricoșate. Dar intrucît [س] *sin* (*s*) se va apropia în chip nelegiuit să răpească stăpînirea, chiar în clipa cînd se va sui pe tron, stăpînirea [روم] *rum* (grecească sau romană) ²⁴⁶ va trece la neamul numit [سلج] *seldje* ²⁴⁷. După aceasta, venind ultimul [س] *sin* (*s*), va omori literă [ف] *mim* (*m*), pentru că a zis: „[س] *sin* (*s*) care l-a omorît pe [م] *mim* (*m*) va tăia și puterea lui [ع] *ain* (*a*) e prins, aruncat în temniță și va fi ucis”. Iarăși a zis: „Cel ce-a fost închis / chiar în cetate, și încă sub semnul lui [س] *sin* (*s*), va ieși și-l va prinde pe ucigașul [ع] *ain* (*a*). Iar ultimul [ق] *kaf* (*k*) [*k*] il va prinde și pe acest [س] *sin* (*s*), reluîndu-și casa și tronul”.

În timpul acestor frămîntări, pe Marea Grecilor, la țărmul Constantinopolului, va fi de trei ori bătălie și în ascuțișul sabiei va fi cădere și mare măcel. În aceste războaie poporul cetății va pieri tot, o parte de sabie, iar alta mîncat de foame, așa că printre cei vii nu va rămîne nici un om în stare să îndeplinească vreun lucru. După aceasta, necredincioșii (creștinii) se vor aduna de pretutindeni și vor năvăli în țările musulmane și biruitorii vor fi oprimați de supușii lor. În vremea aceea, cine are minte sănătoasă să caute să fugă pe munții cei mai înalți și să-și caute acolo scăpare și să nu gîndească sau să facă altceva decît rugăciuni către Dumnezeu.

A mai zis că în vremea aceea (după cum știe Dumnezeu) va fi un potop de sînge care va acoperi fața pămîntului, pentru că Dumnezeu cel unul și tare a poruncit să fie așa. Iarăși a zis că între [ا] *elif* (*a*) și [ف] *mim* (*m*) se va stîrni un groaznic război, în care luptă unul din [غ] *ghain* (*g*) va pierde litera [ك] *keaf* (*k* subțire) și-l va face mucenic al lui Dumnezeu. De asemenea, trecînd acestea, se va arăta o semînție pe care de vreo citeva sute de ani nimeni n-a văzut-o. Oamenii aceștia iubitori de pace vor învinge pe necredincioșii creștini și le vor pustii țările și mai cu seamă provinciile francilor; și chiar Romei îi vor pricinui foarte mare pagubă.

Dar *Ali* (unul din cei patru urmași ai lui Muhammed) zice: „După nouă sute [de ani] țările răsăritene vor începe să decadă și să se pustiască, iar neamul [بن اسفر] *beniasfer* (al fiilor lui *Asfer*) ²⁴⁸ va începe să ridice semne de războaie. Din acest neam se va arăta un bărbat foarte renumit și deosebit dascăl al bisericii și cuceritor, iar numele lui va fi asemănător cu numele prorocilor. El se va arăta în anul al nouălea, va excela în elocință,

имже множайших к себе обратит. По царствовании же, чрез неколико времени. под неким славным градом, на брезе некия реки великия умрет. Во время господствования его превеликие несогласия будут, вина испивания, что кровь знаменуется, яйц яствие (что мор означает) и восточные страны голодом томимы будут». Тойже Али рече: «Сотворшуся полному луны обращению, приключатся заточения, изгнания и рассеяния».

61 Скажут же, яко обращение луны от сотворения Адама в семь тысящное лето исполняется / а год обращением единыя весны и единыя зимы оканчивается, дванадесять же зодиаков едину весну и едину зиму составляют (то есть солнцу от единого [*نوروز*] *Невруз* до другого преходящу. Есть же [*نوروز*] *Невруз* равнонощие весеннее). Обаче месяц, егоже мы видим дванадесять крат к тому же пункту возвращающийся, целый год описует, хотя солнечного года иное есть разумение. Того ради месяц *Муеаррем* (иже первый месяц числится) иногда зимою, иногда же весною бывает. Зане по смотрению года солнечного и тридцать лет единожды я том же с Солнцем возвращается зодиак. Емволический солнечный год кончается в двести десять лет.

АПОКАЛИПСИСА МУХАММЕДАНСКОГО

Часть вторая

О дивах или знамениях конец мира предвещающих

Внимай ты, да разумеши та, яже тайнства прияти имут и предвещающие конец погибели мира дивы или знамения. Тайственная бо книга предаде, яко пророк изволил есть открыти и нам предвозвестити, яко всячески конец мира присутствовати долженствует. Глаголет бо:

«Послан есмь от бога пресвятого мало прежде скончания мира и положил утеху мою под сению *гарем* (то есть храма Мекканского) да бых возвестил, яко первое явится долженствует род сынов *Асферов* и святейший *Мегди*, понеже близ конца мира сего приидет сей халифе божий (то есть князь, наместник), иже, егда исполнится злостей и беззаконий своею правдою, которую творити имеет падения вещей человеческих восставит, нищих же и убогих обогатит всякими благами, повеления божия исполнит без снисхождения, сиречь *Мегди* святыи сия сотворит».

62 Знамения же, яже сего *Мегди* предврити имеют, пророк показал, яко кроме взаимных противностей и раздоров *мезчиды* (храмы) будут премногие, молитвы же в тех храмах деющие зело малочислени; в куплях и торгах человеческих праведного и неправедного, дозволенного и возбраненного, никоеже будет разнство, никоеже различие, зане устройства вещей и устройств делатели, книгу / закона (*Куран*) читати убо презрядно будут, употребления же правды не познают. А хотя которые и познают, сие для лихоимства и прибытку сотворит, которое зло, яко болезнь эпидемическая найдет на них. Жены яко начальницы на коней всядут и людем судити и повелевати будут. Отрочата сенаторства достоинство возимеют, дома превысокие и с великим иждивением себе созиждут, да от народа зримы будут, любяй добродетель возненавидится. Все к вещем мирским и тленным труд приложат. Жен стыдение истребится и

prin care pe mulți îi va întoarce către el. După ce va domni, va muri peste citva timp, în preajma unei cetăți slăvite, pe malul unui riu mare. În timpul domniei lui vor fi foarte mari neînțelegeri; băutură de vin, ceea ce înseamnă singe, mîncare de ouă (ceea ce înseamnă molimă), iar țările din răsărit vor fi chinuite de foamă. Același Ali a zis: „După un ciclu lunar complet vor fi întemnițări, izgoniri și strămutări”.

Se spune că ciclul lumii de la facerea lui Adam se împlinește în anul 7000; / anul se încheie prin rotația unei primăveri și a unei ierni; iar cele douăsprezece zodii alcătuiesc o primăvară și o iarnă (adică trecînd soarele de la un [**نوروز**] *Nevruz* la altul; [**نوروز**] *Nevruz* înseamnă echinocțiul de primăvară) ²⁴⁹. Luna pe care o vedem revenind de douăsprezece ori în același punct descrie un an întreg, deși potrivit anului solar socoteala este alta. De aceea luna *Muharram* (considerată drept prima lună) ²⁵⁰ uneori cade iarna, alteori primăvara. Căci după calculul anului solar, la treizeci de ani o dată revine luna împreună cu soarele în același zodiac. Embolic însă, anul solar se încheie în două sute zece ani ²⁵¹.

61

Partea a doua

A APOCALIPSULUI MUHAMMEDAN

Despre minunile sau semnele care premerg sfîrșitului lumii

Ia aminte, tu, ca să înțelegi ce taine și minuni sau semne vor veni, premergătoare sfîrșitului pieirii lumii ²⁵². Cartea aceasta plină de taine ne-a transmis că prorocul a binevoit să ne descopere și să ne vestească mai dinainte că sfîrșitul lumii trebuie să se arate în fel și chip. Căci zice: „Sînt trimis de la Dumnezeu preasfîntul cu puțin înainte de sfîrșitul lumii și a pus mîngîierea mea sub umbra *harem* (adică a templului de la Mecca) ²⁵³, ca să vestesc că mai întîi trebuie să se arate neamul fiilor lui Asfer și preasfîntul *Mehdi*, căci aproape de sfîrșitul lumii acesteia va veni acest calif al lui Dumnezeu (adică prințul locuitor) și, cînd se va umple lumea de răutăți și fără-delegi, va îndrepta, prin dreptatea pe care o va face, căderile fiilor omenești, iar pe săraci și pe oropsiți îi va îmbogăți cu toate bunătățile și va împlini fără de nici o îngăduință poruncile lui Dumnezeu, adică *Mehdi* cel sfînt va face toate acestea”.

Profetul a arătat și semnele care vor premerge acestui Mehdi, anume că, deși vor fi dușmăanii și certuri, *mezcid*-ele (templele) ²⁵⁴ vor fi foarte multe, dar cei ce se roagă în ele foarte puțini la număr; în cumpărări și negustorii nu se va face nici o deosebire, nici o diferență între ce e drept și nedrept, îngăduit sau oprit, pentru că și așezările lucrurilor și cei ce aplică aceste așezări vor citi prea bine cartea / legii (*Curanul*), dar nu vor ști să folosească dreptatea. Și chiar dacă unii vor ști, o vor face pentru agonisirea de bani și pentru cîștig, rău ce va veni peste ei ca o boală epidemică. Femeile vor încăleca pe cai ca și căpeteniile, vor judeca și vor porunci oamenilor; băiețandrii vor primi rang de senatori, își vor zidi case înalte și cu mare cheltuială, ca să aibă vază în popor, iar cel ce iubește fapta bună va fi urît. Toți vor munci pentru lucrurile lumești și pieritoare. Rușinea femeilor va dispărea și vor

62

едина на другую взыдет. Лживые и прельщающие шейхи (духовные власти или учителя) мнози явятся. Князи вместо правды мучительство сотворят и будут злобны, коварны и лукавы. *Улема* (в законе искусные и ученые) будут элочинцы и законопревратницы. *Кады* (судии) дарами прельщающеся, симонию исполнят, лицемерство, блуд, кровосмешение и содомский грех (то есть блудное с мужеским полом возлегание) явно и без всякого стыда будет. Вино яко воду пити начнут; злейшие и грабители первенство одержат, добрые же и кроткие пограны будут. Девы, блужением телесе своего приобретения взыщут, созидающе полаты превысокие возмнятся быти под дугою торжественною, аки самые кесари (цари греческие). Мнози будут клеветники, которые под подлогом ревности, свары и противности возбуждают. Жены на торжищи куплю деяти начнут и яко стадо волов по улицам шататися будут, облекшеся в мужеские одежды, мужей себе быти притворяют, имения сирот поглотят и позволенным получающимися от уклонившихся к возбраненным утеснение постраждут. Князи людей к управлению великих и трудных дел худейшего кого и недостойнейшего определяют. Отступников и возмутителей мирных и предобрых мужей быти изъявят. Жены вино пити будут, нищие же взалчут. Утесненные не услышатся, начальницы будут хищные, злые и неправедные, пастыри — волцы, господствователи пьяницы и везири поглотители будут. Наука *Курана* и деяние его сеновное токмо останется. Философия под венцем и под ризою быти возмнится. Продавцы мерил лживые имети будут и богатым убо праведно, нищим же неправедно весити имеют. В продавании, лести и притворства соделают и милостыню от бога заповеданную неимущим дати отрекутся и иным, да не сотворят того, препятие учинят. С украшении телесном премное приложат попечение. Теологи слово божие превратно словами токмо услаждающе толковать будут. Знание истинное погибнет в убийстве же и погибели другого неправедное дадут изречение. Различные секты, различные / ереси и различные уставов виды и правила вымыслят. По своему умствованию и воли каноны и правила новые составят и тех употребивше, праведного убо неправедным, неправедного же праведным учинят. Сродники свойственники, яко супостаты и врази всезлобнейшие, зваимными бедствами и утеснениями друг друга озлобляти будут. Новоиздатели и законопревратницы мнози, един по другом востанут и аки без прерыву един другого в злобе одолети и превысити потщится. Ученый от входов султанских извергуются и от сообщества их изгоняются. И рече пророк: «Будет потом время некое, егда в людех моих имя токмо закона и сень точию или назнаменование веры муслиманския останется, *Курана* имя токмо воспоминатися будет и следы некие знания явятся, яко законодавца злато и яко самый закон лакомство возимеют. Малыми не будут довольны, многими же не насытятся».

Паки повелел апостол божий (то есть Мухаммед): «По девятистах летех после моей эпохи (сиречь от которого времени годы мухаммеданские числитися начаша) самовольное отвержение и отлучение (*Куранова* учения) позволено будет, зане человецы оного времени нечистая и возбраненная за чистая и позволенная содержати имеют. В науках искусных или истинного учения исповедников словес и поучения не послушают, чесо ради ученые побеждени будут, еретики же победители. Но егда сия в человецех сотворятся, ярость божия николиже от них отступит, мор непрестанный нападет, оскудение хлеба и овощей драгость возобладает. И единым словом никтоже в своем состоянии безмятежен и покоен быти возможен. Дожди безвременные и вредоносные

încăleca una pe alta. Șeicii mincinoși și înșelători (autoritățile spirituale sau învățătorii) se vor înmulți. Principii, în loc de dreptate, vor face schingiuire și vor fi răutăcioși, perfizi și vicleni. *Ulema* (cei învățați și iscușiți în lege)²⁵⁵ vor fi destrăbălați și răstălmăcitori ai legii. *Cadi*-ii (judecătorii)²⁵⁶, momiți de daruri, vor face simonie. Fățarnicia, desfrinarea, promiscuitatea și păcatul sodomiei (adică culcarea desfrinată cu parte bărbătească) vor fi făcute pe față și fără nici o rușine. Vinul vor începe să-l bea ca apa; răii și jefuitorii vor avea înțietatea, iar cei buni și blinzi vor fi striviți. Fecioarele vor căuta agoniseli prin desfrinarea trupului, zidindu-și palate preainalte și-și vor închipui că se află sub un arc de triumf, ca înșiși cezarii (împărații grecilor). Vor fi mulți clevetitori care, sub pretextul zelului, vor provoca certuri și dușmăanii. Femeile vor începe a face cumpărături în piață și ca o cireadă de boi vor hoinări pe ulițe, îmbrăcându-se în haine bărbătești și părindu-li-se că sînt bărbați; ele vor înghiți averile orfanilor, iar cei învățați cu cele îngăduite vor suferi necazuri din partea celor ce s-au abătut de la cele oprite. Domnitorii vor numi pentru administrarea lucrurilor mari și grele pe cel mai prost și mai nevrednic. Pe apostatați și turburători îi vor proclama drept bărbați pașnici și preabuni. Femeile vor bea vin, iar cei săraci vor fi flămînzi. Cei necăjiți nu vor fi auziți. Cei mai mari vor fi hrăpăreți, răi și nedrepti, păstorii — lupi, domnitorii — bețivi, iar vizirii — lacomi. Știința *Curanului* și împlinirea lui vor rămîne ca o umbră. Filosofia își va închipui că se află sub coroană și sub veșminte. Vînzătorii vor avea măsurători false și celor bogați le vor cîntări drept, iar celor săraci — nedrept. La vînzare vor face înșelăciuni și prefăcătorii, iar milostenia cea poruncită de Dumnezeu nu vor vrea să o dea celor lipsiți, și pe alții îi vor împiedica să facă aceasta. De împodobirea trupului vor avea foarte multă grijă. Teologii vor tălmăci cuvîntul lui Dumnezeu schimonosit, îndulcind numai cuvintele. Cunoașterea cea adevărată va pieri și vor da hotărîre nedreaptă pentru uciderea și pierzania altuia. Vor născoci diferite secte, felurite /eresuri și chipuri numeroase de rînduieli și reguli. Vor alcătui canoane și rînduieli noi după deșteptăciunea și voia lor și, aplicîndu-le, îl vor face pe cel drept nedrept, și pe cel nedrept drept. Rudele și încuscriții își vor face rău unul altuia ca niște potrivnici și dușmani prea răi, cu nenorociri și silnicii. Se vor ridica mulți născocitori de lucruri noi și răstălmăcitori de lege, unul după altul, și se vor strădui fără întrerupere să se învingă unul pe altul și să se depășească în răutate. Cei învățați vor fi îndepărtați de intrările la sultani și opriți să se apropie de ei. Și a zis Profetul: „Va fi după aceea o vreme cînd poporul meu va rămîne numai cu numele legii și numai cu umbra sau semnul credinței musulmane. Numele *Curanului* va fi doar amintit și vor apărea niște urme ale științei, pentru că vor avea aurul drept legiuitor și lăcomia drept lege. Cu puține nu se vor mulțumi, și cu multe nu se vor satura“.

A mai prorocit²⁵⁷ apostolul lui Dumnezeu (adică Muhammed): „Peste nouă sute de ani ai erei mele (adică de cînd au început să se numere anii muhammedani), va fi îngăduită lepădarea de bunăvoie și îndepărtarea (de învățătura *Curanului*), pentru că oamenii din timpul acela vor socoti cele necurate și oprite drept curate și îngăduite, nu vor asculta cuvintele și învățăturile celor iscușiți în științe, nici pe mărturisitorii învățăturii celei adevărate, de aceea învățații vor fi învinși, iar ereticii învingători. Dar cînd se vor petrece toate acestea între oameni minia lui Dumnezeu nu se va despărta de la ei, va năvăli o molimă necurmată, va stăpîni lipsa de pîine și scumpetea legumelor. Și, într-un cuvînt, nimeni nu va putea fi netulburat și liniștit în starea sa. Vor fi ploi năprasnice și distrugătoare, care vor aduce

будут, от нихже болезни произыдут неисцельные, глад, сухота, вихры, страшные же и непрестанные земли трясения, многажды боязнь и ужас человеком нанесут. Аще же и сим наказани бывше не покаются, неверные власть из рук муслиманских исторгнут и богу попускающу везде супостаты и всегда победители будут, ниже что в своих усилованиях и делах успеют, пока мест род сынов Асферовых нападения не сотворит и донелиже святой Мегди не явится в сражении и озлоблении будут. Пришедшу же Мегди, вера муслиманская паки оздравеет, последующим по ряду скончания мира знаменам». От нихже последнее будет, якоже сам пророк предрече, глаголя: «Люди мой, прежде даже мир не погибнет, да весть, яко всем кругом земным от/запада даже до востока обладати имеет и хотя иногда мир с неверными возимеет, обаче паки к войне и погублению их востати долженствует, дондеже исполнится то, еже предрекох».

Первый член пророчества

О нахождении Бениасферов

Вина глаголет нашествия сынов *Асфер* будет сия, зане все всего света нации в последние дни возжелают, да Рим одержат. Ибо от времен Ноевых от колена Симова нисходяще, даже до времен *Нушревана*, монархию вселенных персы держаша и все человецы власти их бояхуся и почитаху и приходяще к царю персидскому покланяхуся ему в столном граде *Геддин* нарицаемом. По том егда наследники и владычествования на *Нушреване* окончашася, власть к *Хорасану* (парфяном) преиде. Но по неколиких вещех и сему упадшу, монархию египтяне одержаша, от египтян начальство вселенных к грекам и римлянам пренесся, имже вселенная поклонися и владык быти признала. Но потом, за умножение беззаконных оных, яже воспоманухом злочинностей и смертных грехов человеческих последует всяко, да монаршеская вселенная власть к неверным *Бениасфер* преидет. А наипаче, яко пророк изволил есть решити, что всякия *Курановы* главы первоначальное письма тайнственное некое содержит знаменование, и скрытое предвещание известует, яже от тех токмо ученых разумеются могут, которым бог особливое даровал знание. Темже в приходящее время богу попускающу и повелевающу, да вся пророческая исполнятся словеса, неверные мир, егоже прежде с муслиманами имяху разрушивше, все купно союз и согласие сотворят и соберутся 960 000 неверных (христиан) и с великим устремлением на муслиманов набегнут.

Вину же разрушения мира видех в книзе таковую, яко в столном *Бениасферов* граде, некоторого дня, зело рано, диавол восприемши на себе образ человеческий / и стоя на камени знамя воздвижет и к стекающемуся народу возопиет: «О, вы, христианстии родове! по что стоите? Случай и счастье ваше уже присутствует, да отмщение на муслиманах возмете». Повнегда же все человецы да глас и речения его услышат, соберутся к нему, диавол оный исчезнет. Тою вещи новостию народ изумленный, даже до вечера шепчущи и мятущися пребудет. Нощи же нашедшей, все во своя разыдутся. В оную ночь, диавол паки сядет между рогами единого вола и велиим гласом прежде-реченная еще повторяти начнет. Ониже мяще, яко вол проглаголаше, вещь начальником своим возвестят, сиречь яко сие знамя от бога дано им бысть.

boale de nevindecate, foamete, secetă, furtuni. Înfricoșate și neconținute cutremure de pământ vor pricinui de multe ori oamenilor spaimă și groază. Dar, dacă pedepsiți fiind cu aceasta nu se vor pocăi, necredincioșii vor smulge stăpînirea din mîinile musulmane și cu îngăduința lui Dumnezeu potrivnicii vor fi pretutindeni și întotdeauna învingători și [musulmanii] nu vor reuși în eforturile și lucrurile lor. Pînă ce va năvăli neamul fiilor lui *Asfer* și pînă ce se va arăta sfîntul *Mehdi*, ei vor fi în lupte și necazuri. Dar cînd va veni *Mehdi*, credința musulmană se va însănătoși din nou, urmînd pe rînd semnele sfîrșitului lumii. Iar ultimul dintre ele va fi cel prezis de însuși Profetul, cînd a spus: „Să știe poporul meu că mai înainte de a pieri lumea el va stăpîni tot globul pămîntesc, de la /apus pînă la răsărit și, deși va avea uneori pace cu necredincioșii, trebuie totuși să pornească iarăși la război spre pierzarea lor, pînă ce se va împlini ceea ce am prezis“.

64

Articolul întîi al prorociei

Despre invazia beniasferilor ²⁵⁸

Cauza invaziei fiilor lui *Asfer* va fi — zice — faptul că toate națiile din întreaga lume vor dori în zilele de pe urmă să cucerească Roma. Încă de pe vremurile lui Noe, coborîtor din seminția lui Sim, pînă la timpurile lui *Nuşrevan* ²⁵⁹, persanii au avut monarhia mondială și toți oamenii se temeau de stăpînirea lor, îi respectau și, venind la împăratul persanilor, i se închinau în cetatea de scaun numită *Hedain* ²⁶⁰. Pe urmă, cînd urmașii stăpînirii lui *Nuşrevan* s-au sfîrșit, stăpînirea a trecut la *Horasan* (la parthieni) ²⁶¹. Căzînd și aceasta după cîteva veacuri, monarhia au deținut-o egiptenii, de la egipteni stăpînirea lumii a trecut la greci și la romani, cărora li s-a închinat toată lumea și i-a recunoscut drept stăpîni. Dar după aceea, datorită înmulțirii ticăloșiilor nelegiuite pe care le-am amintit și a păcatelor omenești de moarte, urmează ca stăpînirea monarhică a lumii să treacă neapărat la necredincioșii *beniasfer*. Dar mai ales pentru că, după cum a binevoit Profetul să spună, că litera de început a fiecărui capitol din *Curan* cuprinde un înțeles tainic și face cunoscută o prevestire ascunsă, care se pot înțelege numai de cei învățați, cărora Dumnezeu le-a dat o știință anume ²⁶²; de aceea, în vremea ce va să vie, îngăduind și poruncind Dumnezeu ca toate cuvintele Profetului să se îplinească, necredincioșii vor strica pacea pe care o aveau mai înainte cu musulmanii și vor face cu toții alianță și învoială, adunîndu-se 960 000 de necredincioși (creștini) și vor năvăli cu mare avînt asupra musulmanilor.

Cauza pentru care a fost stricată pacea am văzut-o astfel în carte: Într-o zi foarte de dimineață, în cetatea de scaun a *beniasferilor*, luînd diavolul chip de om / și stînd pe o piatră va ridica steagul și va striga poporului adunat acolo: „O, voi, neamuri creștine, de ce stați? A venit prilejul și norocul vostru să vă răzbunați pe musulmani“. Iar cînd toți oamenii se vor aduna să audă glasul și vorbele lui, diavolul va dispărea. Uimit de noutatea aceluia lucru, poporul va rămîne pînă seara șoptind și turburîndu-se. La căderea nopții, toți se vor răspîndi la ale lor. În noaptea aceea diavolul se va arăta iarăși șezînd între coarcele unui bou și va începe cu glas mare să repete cele zise mai înainte. Iar ei socotind că boul le-a vorbit, vor spune căpeteniilor lor că acest steag le-a fost dat de la Dumnezeu. De aceea, toate căpe-

65

Чесо ради все князи взаимными посольствы един другого к разрушению мира и нанесению брани муслиманом увещают. И тако собравшимся всем неверным И на области муслиманские люте нашедшим многие и кровопроливные брани в западных странах сочинятся и всеми частями и странами западными овладеют. Жен, сынов и дочерей муслиманских в плен отведут, но египетские народы, богатствы своими заплатив цену, фамилии свои от пленения искупят. Таже Иерусалим завоюют и оные страны все поработят. Потом к Европе возвратившися, Константинополь облегше возьмут и войско муслиманское даже до Алепа прогонят; близ Алепа же страшное будет сражение, но и тамо побеждены бывше муслимане к Шаму (Дамаску) побегнут и на полях между Алепом и Дамаском сухих наметы поставят.

66 *Бениасферу* за ними непрестанно гонящу, муслиманин на полях тех окружится и тако им от обою страну стоящим се от стран Медины, семьдесят тысяч муслиманов на сикурс своим пришедше близ стану *Бениасферов* свой стан поставят. Ихже егда узрит род *асферов* ко князем и вождам их посланников пошлет, иже рекут им: «О, вы, людие Мединстии! Нам никакаяже есть с вами вражда, но с теми токмо вражду имеем, которые древле сынов и дочерей и жен наших похитиша и плениша. Отступите убо о делех же ваших и состоянии властительства вашего пецытесь». Что слышав войско Мединских муслиманов на три части разделится и едина убо часть речет: «Понеже им с нами никакаяже предлежит противность и никуюже брани показывают вину, лучше есть да отступим от них». И тако отлучившися во своя отыдут (сих бог в число клеветников и безумных причтет). Две же части отвечают: «Хотя вам никакаяже с нами предлежит вражда, обаче нам с вами есть и еще / превеликая, приидохом бо да помощь и вспоможение подадим муслиманам нашим». Убо наченшейся между ими жесточайшей брани и лютой сотворшейся битве, мединяне побеждающе и отгоняюще *бениасферов* даже до Константина града гнати их будут, град тесною угнетут осадою, страшное устремление сотворше с воплем «Аллаг, Аллаг» на град найдут, тако муслиманам в вязании, пленении и убивании упражняющимся, диавол на высочайшую восшед гору, возопиет и речет: «Вы убо в добывании града сего трудитесь, но дома ваша и чад ваших *Теджджисал* (Антимухаммед) падению подверже». Муслимане сие от диавола услышавше, оставят брань и во своя си возвратятся.

По отгнании сем, нравы человеческие еще в злейшие изменятся, другом коварство, соседом лесь устроят, молитв и милостынь никих же сотворят, все о вещех мирских пещися начнут. В *мезчидах* разглагольствовати имут словеса к торжищу и суетствию належащая и подвергнутся женам своим, сыны родителем своим непослушны будут. Последующий род предварившего хулити имеет, озлоречит же и прокленет. Того ради пошлет бог на них ярость свою в трясении земли и в повседневных солнца и луны затмениях. Учение *Кураново* и благовестие его ни во что вменяются. Между неверными и муслиманами битвы и поражения никакже оскудеют. Отвсюду хищницы и пустошители выникнут, между которыми злейший паче всех будет емуже имя *Асхибет*. Сей даже к Дамаску пришед, велия и неслыханная бедства нанесет, повесит

teniile se vor îndemna una pe alta prin solii reciproce să strice pacea și să înceapă războiul cu musulmanii. Și astfel, adunându-se toți necredincioșii și năvălind cumplit în țările musulmane, se vor face multe și singeroase lupte în țările din apus și vor ocupa toate țările și părțile apusene. Pe femeile, feciorii și fetele musulmane le vor duce în robie, dar popoarele egiptene, plătind răscumpărarea cu bogățiile lor, își vor elibera familiile din captivitate. Și Ierusalimul îl vor cuceri, și toate țările le vor subjugă. Întorcându-se apoi spre Europa, vor lua Constantinopolul prin asediu și vor goni oștirea musulmană pînă la Alep; lîngă Alep va fi o bătălie cumplită, dar, și acolo fiind biruiți, musulmanii vor fugi la Șam (Damasc) ²⁶³ și vor pune corturile pe cîmpiile dintre Alep și Damasc.

Gonind mereu *beniasferii* după dinșii, vor înconjura pe musulman în cîmpiile acelea și astfel, stîndu-le de amîndouă părțile, iată că din părțile Medinei vor veni 70 000 de musulmani în ajutorul alor lor, așezîndu-și tabăra lor aproape de tabăra *beniasferilor*. Cînd îi va vedea neamul *asferilor*, va trimite la principii și căpeteniile lor soli care le vor zice: „O, voi, oameni din Medina! Noi n-avem nici o dușmănie cu voi, ci numai cu aceia care au răpit și au robît mai de mult pe feciorii, fetele și femeile noastre. Depărtați-vă deci și vedeți-vă de treburile voastre și de starea stăpînirii voastre“. Auzind oștirea musulmanilor din Medina acest lucru se vor împărți în trei, și o parte va zice: „De vreme ce aceștia n-au cu noi nici o vrajbă și nu arată nici o pricină de război, este mai bine să ne retragem de la ei“. Și astfel, despărțindu-se, vor pleca la ale lor (pe aceștia Dumnezeu îi va socoti împreună cu clevetitorii și cu nebunii). Iar două părți vor răspunde: „Deși voi n-aveți nici o dușmănie împotriva noastră, avem noi cu voi una / foarte mare, căci am venit să dăm ajutor și ușurare musulmanilor noștri“. Și începînd între ei o luptă crîncenă și făcîndu-se bătălie cumplită, medinenii vor birui și vor goni pe *beniasferi*. Îi vor urmări pînă la cetatea lui Constantin ²⁶⁴, vor strîmtora cetatea printr-o încercuire strînsă și, făcînd un asalt strașnic cu strigătul „Allah! Allah!“, vor intra în cetate. În timp cî musulmanii se vor îndeletnici cu legarea, robirea și uciderea, diavolul, suindu-se pe un munte foarte înalt, va striga și va zice: „Voi vă osteniți cu dobîndirea cetății acesteia, iar casele și copiii voștri le-a prăpădit *Tedjdjial* (Antimuhammed)“ ²⁶⁵. Auzind aceasta de la diavol, musulmanii vor părăsi lupta și se vor întoarce la ale lor.

După alungarea aceloră, moravurile omenești se vor face și mai rele: se vor statornici viclenia prietenilor, înșelarea vecinilor, nu se vor săvîrși nici un fel de rugăciuni și milostenii. Toți vor începe a se îngriji numai de lucruri lumești; în *mezcade* vor trîncăni vorbe de clacă și deșertăciune; bărbații vor fi supuși femeilor lor, iar fiii nu vor asculta de părinți. Neamul următor va huli pe cel dinaintea lui, îl va calomnia și blestema. De aceea Dumnezeu va trimite peste ei minia sa prin cutremure de pămînt și eclipse zilnice de soare și de lună. Învățătura *Curanului* și bunăvestirea lui vor fi disprețuite. Între necredincioși și musulmani nu vor lipsi defel înfrîngerile și bătăliile. De pretutindeni vor scoate capul răpitorii și pustiitorii, dintre care cel mai rău va fi cel numit *Ashibet* ²⁶⁶. Acesta, venind la Damasc, va pricinui mari și nemaiauzite nenorociri, va spînzura pe un om cu numele

некоего человека именем *Али* и некую жену ейже имя *Фатме*, чесо ради сам бог тиранна того убьет, из егоже людей двое токмо спасутся и в страну Хорасанскую избегнувшие о своем поражении протчим известие подадут. По сем встанет другий, равною дышуши яростию тиранн, емуже имя будет *Сефиали*, от сынов пленников род свой ведущий. Сей первее из *Эмен* (богатой Аравии) явится в Медину и *Кябе* (Мекку) внидет, но посреде града нечаянно погибнет. По сем настанут *Кагтани* и *Джермими*, оба злейшие и нечестивейшие набегники, которые велие бедство и несносное зло людям наведут.

67 В далечайших странах бениасферовых близ *Хута* (Китая) есть иной род прозываемый и «зчадие *Кантур*», из сего, глаголю, рода, неверный некий противу *Руме* (Рима или Европы) с своими якоже *Бениасфер* сотворил полчищами выникнет и оную света часть одержати / и к себе привлещи усилотися имать. Словом единым, вся вселенная смущения и мятежа преисполнится.

Паки рече пророк: «В то время явятся тридесять человек, которые, хвалящися, рекут себе пророков божиих быти и многих малодушных прельстят, аки предтечи *Дежджжаловы*. Обаче бог скоро смятет их, зане истинные муслимане егда ощутят себе в толь смиренном и униженном состоянии положенных быти и в последнюю зол глубину низведенных, возопют ко богу и избавления от толь многих и толь тяжких зол, чистым воспросят сердцем. Бог же милосердую о них моление их услышит и Святого *Мегди* в мир пошлет, который в правде умирит вселенную и возобновит, нищих обогатит, падших восставит». Мнят же, яко *Мегди* приити имать от западных страны (или якоже иначе толковатися может от Африки), обаче приидет из *Бухары* и в единый момент узрит себе в Мекке. К немуже абие приступят седмьдесят тысяч от сынов Исааковых, которые его яко государя своего поздравят. В тож время воздвигнет бог триста тринадцать древних пророков, которые будут *чауши* Мегдиевы, то есть повелений исполнители. Сей *халифе* божий родися (или родится) во дни *сеификатыди* и *бурганисатуди*. Но понеже родится в оной месяц, воньже звезда доброго щастия обрящется в благополучнейшем зодиаке, будет божий *халифе* или наместник божий на земли. Сей бениасферов преоделеет и мечем посечет, Константинополь возьмет от них и сильною рукою оный завоюет. По сей победе Мегди в пустыню (Аравии) вселится и страну *Аден* (богатая Аравии) в поле обратив, приидет потом и в пустыни *Кюицф* (совы) великое *джями* созиждет. *Эбусууд* из тогож пророка (Мухаммеда) предаде, яко Мегди приити имеет из сынов Фатмы, дщери Мухаммедовы. «Повелеваю убо вам (глаголет Мухаммед), которым-либо случится в оное время в мире пребывати, егда услышите имя и славу *Мегди* к нему приступите, службу же и послушание ему покажите». И хотя из ученых неции предвосприимут дела или поступки его смутити и осмеяти, обаче потом прилежнее вещь рассудивше и познавше и те почтут его и повелениям его подвергнутся. Протчее или седмь или девять лет непрестанно воевати имеет. По летех же тех в *Чин* (Хину) пойдет, где жену поимет от неяже родится ему сын, который будет печать и последний сынов *Давида* пророка./

Ali și o femeie numită *Fatme*, de aceea însuși Dumnezeu îl va omori pe tiranul acela, iar din oamenii lui vor scăpa numai doi și, fugind în țara *Horasan*, vor vesti celorlalți despre înfrângerea lor. După aceasta se va scula un alt tiran suflând cu aceeași furie, numit *Sefiali*, care se trage cu neamul din feciorii celor robiți ²⁶⁷. Acesta se va arăta mai întâi din *Emen* (Arabia cea bogată) ²⁶⁸, va intra în *Medina* și *Keabe* (Mecca) ²⁶⁹, dar va pieri pe neașteptate în mijlocul cetății. După aceasta vor veni *Kahtani* și *Djermimi* ²⁷⁰, amândoi năvălitori foarte răi și nelegiuți, care vor aduce oamenilor mare nenorocire și rău de nesuferit

În țările cele mai îndepărtate ale *beniasferilor*, aproape de *Hut* (China) ²⁷¹, este un alt neam, poreclit și „pui de drac *kantur*” ²⁷². Din acest neam se spune că va porni un necredincios împotriva *Rum*-ului (Romei sau Europei) cu hoardele sale, precum au făcut și *beniasfer* și se va sili să cucerască acea parte a lumii / și s-o atragă la sine. Cu un cuvânt, toată lumea se va umple de tulburare și răzvrătire.

67

Iarăși a zis Profetul: „În vremea aceea se vor arăta treizeci de oameni care, lăudându-se, se vor intitula proroci ai lui Dumnezeu și pe mulți dintre cei slabi cu duhul îi vor înșela, ca niște premergători ai lui *Dedjdjal* ²⁷³. Dar Dumnezeu repede îi va tulbura, pentru că musulmanii cei adevărați, când se vor simți reduși la o stare atît de smerită și umilă și coboriți în adîncul cel mai de pe urmă al relelor, vor striga către Dumnezeu și vor cere cu inimă curată izbăvirea de atît de multe și atît de grele rele. Iar Dumnezeu, milostivindu-se, va auzi rugăciunile lor și va trimite în lume pe sfîntul *Mehdi* ²⁷⁴, care va împăca lumea cu dreptate și o va reînnoi, pe săraci îi va îmbogăți, pe cei căzuți îi va ridica”. Se crede că *Mehdi* va veni din țara de la apus (sau, cum se poate tilcui altfel, din Africa), însă va veni din *Buhara* ²⁷⁵, o clipă se va vedea la Mecca. De el se vor apropia îndată 70 000 dintre fiii lui Isaac, care-l vor aclama ca pe împăratul lor. În aceeași vreme va ridica Dumnezeu trei sute treisprezece proroci de cei din vechime, care vor fi ceaușii lui *Mehdi*, adică executorii poruncilor [lui]. Acest *halife* ²⁷⁶ al lui Dumnezeu s-a născut (sau se va naște) în zilele *seifikatîdi* și *burhanisatudi* ²⁷⁷. Dar, pentru că se va naște în luna cînd steaua norocului bun se va afla în cel mai fericit zodiac, va fi *halife* al lui Dumnezeu sau locțiitorul lui Dumnezeu pe pămînt. El va învinge pe *beniasferi* și-i va tăia cu sabia, va lua de la ei Constantinopolul și-l va cucerii cu mîna puternică. După această victorie, *Mehdi* se va așeza în pustiul (al Arabiei) și în țara *Aden* (din Arabia cea bogată) ²⁷⁸, transformînd-o în cîmp. Va veni pe urmă și va zidi în pustiul *Kiuf* (al bufniței) ²⁷⁹ o mare *djeami* ²⁸⁰. Ebusuud ²⁸¹ a transmis după același proroc (Muhammed) că *Mehdi* are să vină din fiii *Fatmei*, fiica lui Muhammed. „Deci vă poruncesc (zice Muhammed), celor cărora vi se va întîmpla să trăiți în lume în vremea aceea, ca atunci cînd veți auzi de numele și slava lui *Mehdi*, să vă apropiați de el și să-i arătați slujbă de ascultare”. Și chiar dacă unii dintre învățați vor încerca să tulbure și să ia în rîs lucrurile sau faptele lui, pe urmă, judecînd și cunoscînd lucrul mai bine, și aceia îl vor cinsti și se vor supune poruncilor lui. Apoi se va război șapte sau nouă ani neconținut, iar după acei ani se va duce în *Cin* (China) ²⁸², unde-și va lua femeie, din care i se va naște un fiu, care va fi pecetea și cel de pe urmă dintre fiii lui David prorocul. /

О нападении Дедджиала

Дедджиалово пришествие неции убо сказуют имущее быти во время *Мегди*, но вернейшее известие есть то, еже Мухаммед пророк своим последователем открыти изволил. Дедджиал (толкователь тайнств глаголет) родися во дни Мухаммеда апостола божия. Егоже рождество сие случися: Мухаммед некогда с Омером, единым от четырех наследников его, в некую весь входящи, рече Омеру: «Веси ли ты, яко в селе сем есть муж некий именем *Катан* и жена именем *Катане*, из нихже проклятый Дедджиал произыти имать?» И сие рекши путь свой совершаше. По неколице же времени, случися Омеру в то же приити село, в неже вшед, виде жителей собравшихся и между собою некая взаимно сказующих и совопрошающих. Омеру убо о вине мятежа их селянина некоего вопросившу, отвеща он, яко в тот день родися отроча некое, которое абие по рождении своем яснораздельным и полным глаголаше гласом. Что слышав Омер, спешно к Мухаммеду поиде и ему предложил вся, яже о рождшемся слышал отрочати. Мухаммед убо взяв с собою Омера и иных от своих поиде в оную весь и своим рече: «Приидите положим в помышлении вещь некую да узрим, возможет ли он узнати, что мы помышляем». Положиха же в мысли своей главу *Куранову*, яже *Духан* (дым) надписуется. Темже приходящу Мухаммеду к *Дедджиалу*, он егда токмо узре Мухаммеда, абие возопив рече: «Что пришел еси видети, о, Мухаммеде! и почто главу *Курана Духан* в вашем положисте помышлении?» К сим иная некая поносительная и честь Мухаммедову раздражающая приложил словеса, яже слышав, разгневался Омер и извлеки меч, *Дедджиала* ударил, но ничто же успел паче же от главы его меч отскочив, Омера в лице ранил и два персты руки уязвил. Господин пророк видя, яко народ мятется и нападение на них сотворити умышляет, отступил назад, но убегающего его по повелению Дедджиалову, каменная гора яки град стенами окружила.

69

Чесому бывшу, содруги Мухаммедовы страхом объаты быша, ихже он молитвами своими беспечальных сотворил. Ибо возопившу ему (Мухаммеду) к богу и помощи воспросившу, абие послал бог ангела, которой во образе великого орла с небеси шед, *Дедджиала* похитил и на воздух унесл, *Дедджиал* убо к Мухаммеду воскричал, исповедуя себе *зингар*, то есть покоренна ему быти. Но Мухаммеду помаание сотворшу, ангел в далечайший некий остров его занесе, да стрегом будет даже до уставленного пришествия его времени.

Протчее Дедджиал первее в странах Хорасанских явится, откуда вседши на осла своего, приидет в Исфаган (иже есть древний столный град персидских государей), в котором граде семьдесят тысяч жидов к нему приложившеся последовати ему будут, будет же Дедджиал оный едино слепо имущи око. Все войско его состоятися имеет из трех родов человеческих. Часть убо будет собранная из жидов, вторая же из жен, третья из туркменов. Протчее множайший от них настоящего ради глада воследствовати ему будут, имже он сады плодородными древесы преисполненные показав речет: «Се вам рай, возьмите по воли своей, яждте и насыщайтесь». В самой же вещи не рай, но ад будет и место тьмы вертограда его. Которые же не восхотят последовати ему, иное им покажет место, егоже адом наречет, в самой же вещи место то, не ад,

Despre năvălirea lui Dedjdjial

Unii spun că venirea lui *Dedjdjial* va fi pe timpul lui *Mehdi*, dar cea mai sigură știre e aceea pe care Muhammed Profetul a binevoit s-o descopere urmașilor săi. *Dedjdjial* (zice tilcuiitorul tainelor) ²⁸³ s-a născut în zilele lui Muhammed, apostolul lui Dumnezeu. Nașterea lui a fost așa: Intrind odată Muhammed cu Omer, unul din cei patru urmași ai lui, într-un sat, i-a zis lui Omer: „Știi tu că în acest sat este un bărbat cu numele *Katan* și o femeie cu numele *Katane*, din care va ieși blestematul *Dedjdjial*?” Și zicind acestea și-au căutat de drum. După un timp, i s-a întâmplat lui Omer să vină în același sat. Intrind în el, a văzut pe locuitori adunați, spunându-și ceva și întrebându-se între ei. Cînd a întrebat Omer pe un sătean care e pricina tulburării lor, acela i-a răspuns că în ziua aceea se născuse un copil, care îndată după nașterea sa a vorbit cu glas tare și răspicat. Auzind Omer aceasta, s-a dus în grabă la Muhammed și i-a spus toate cîte a auzit despre copilul născut. Iar Muhammed, luînd cu sine pe Omer și pe alții de-ai lui, s-a dus în satul acela și le-a zis alor săi: „Hai să gîndim la un lucru și să vedem dacă va putea să cunoască ce gîndim noi”. Și s-au gîndit la un capitol din *Curan*, intitulat *Duhan* („Fumul”)*. Venind așadar Muhammed la *Dedjdjial*, îndată ce l-a văzut [acesta] pe Muhammed a zis cu glas tare: „Ce-ai venit să vezi, o, Muhammed, și de ce v-ai gîndit la capitolul *Duhan* din *Curan*?” La acestea a mai adăugat cuvinte batjocoritoare, atacînd cîntea lui Muhammed, pe care auzindu-le Omer s-a miniat și, scoțînd sabia, l-a lovit pe *Dedjdjial*. Dar n-a reușit nimic, ba, mai mult, sărînd sabia de la capul aceluia l-a rănit pe Omer la față și i-a atins două degete de la mîna. Măritul Profet, văzînd că poporul se tulbură și plănuieste să-i atace, s-a retras, însă pe cînd fugea a fost înconjurat din porunca lui *Dedjdjial* de un munte de piatră, ca o cetate de ziduri.

La aceste fapte prietenii lui Muhammed au fost cuprinși de frică, dar el, cu rugăciunile sale, le-a luat / toată grija. Căci atunci cînd a strigat (Muhammed) către Dumnezeu și a cerut ajutor, îndată a trimis Dumnezeu un înger, s-a coborît din cer în chip de vultur mare, l-a răpit pe *Dedjdjial* și l-a dus prin aer. *Dedjdjial* însă a strigat către Muhammed recunoscîndu-se *zingar*, adică supusul lui ²⁸⁴. Dar amenințîndu-l Muhammed cu mîna, îngerul l-a dus într-o insulă foarte depărtată, ca să fie păzit pînă la vremea mai înainte hotărîtă a venirii lui.

Dedjdjial se va arăta mai întîi în țările Horasanului, iar de acolo, încălecînd pe asinul său, va veni la Isfahan (vechea cetate de scaun a domnitorilor persani), în care oraș alăturîndu-i-se 70 000 de iudei îi vor urma lui. *Dedjdjial* acela va fi chior de un ochi. Toată oștirea lui va fi alcătuită din trei neamuri de oameni: o parte va fi cea adunată de iudei, a doua din femei, a treia din turcmeni. Cei mai mulți dintre ei îl vor urma din pricina foamei, iar el, arătîndu-le lor grădini pline de pomi roditori, le va spune: „Iată-vă raiul, luați după placul vostru, mîncăți și vă saturați”. Dar acesta nu va fi cu adevărat raiul, ci iadul și locul întinericului din grădina lui. Iar celor care nu vor vrea să-i urmeze le va arăta un alt loc, pe care-l va numi iad, dar locul acela nu va fi de fapt iadul, ci raiul. Toate aceste strașnice minunății

* *Coran*, XLIV.

но рай будет. Сие все страшные дивы волшебною сотворит хитростию, в нихже никакаяже будет истинна. Войнство его исполнит число 200 000, емуже воследствовати будут 15 000 жен и учити имать воследующих себе да веруют, яко несть иной больший бог, разве его.

70 Гора, яже близ града Басры есть, в новоиспеченный хлеб обращающися последовати имеет ему и предшествовати будут бесчисленные мусийские инструменты, гусли, кобзы и протч., и красноличнейшие юноши, иже сладостным и согласным гласом пения и стихи пиитические зело хитростно сложенные, воспевати будут, ихже слышащи хотя кто и воздержнейший был бы, не возможет инако сотворити, разве приступлши к нему себе подданного его быти исповедует. Ибо отверстыми диавольскими артериями похотию и сладострастием распалившиеся человецы, уму же в них помрачившуся и чувств лишившися, аки ничтоже в себе ощущающе или разумеюще, тому поддадутся. Может быть воследствовать ему не имать той, который особливою благодатию божиею сохранен и укрыт будет. Таже вся злобою и нечестием своим исполнит, все во глубине земли сокрытые / сокровища ему откроются; воследующим себе многая даст богатства. К тому речет советникам своим: «Аще хотите, всех ваших отцов и праотцов от мертвых воскрешу и живых сотворю». Что изрекши, на прешироком и пространнейшем изыдет поле, где диаволы по повелению его образы отцов их восприемлюще и аки от земли исходяще, пред ними явятся и рекут: «Последуйте, чада, сему». Чесо ради не останется ученый и неученый, который бы не поклонился ему.

Но егда приидет в Медину, ангели божии возбранят ему вход во град и Мухаммеду рекут: «О, апостоле божий, сей злый и нечестивый, колико дней еще в живых пребывати будет?» Имже Мухаммед отвещает: «Четырнадцать. Протчее первый день будет равен году, второй месяцу, третий седмице, оставшиеся же дни будут подобны прочим дням.» Ангели паки вопросят: «Но в оные великие и долгие дни, како долженствовати будут человецы обычные творити молитвы?» Изволил изъяснити, яко онного времени *улема* (теологи ученые) сентенцию *фетва* дати имут, ибо повелел, аще кто или добровольно или понужден Деджджиалу последствовати будет, таковый неверный и отступник от законоискусных провозвестится. Осел его толикия величины будет, яко в сени его тысяща человеков сидяще от вара солнечного устудитися и прохладитися возмогут. Егда на осла всядет и руку прострет, даже до небеси достигнет.

В оное время (глаголет Мухаммед) которые в Медине и в Иеросалиме обитати будут муслимань, лести и коварства его безопасны и неврежны пребудут. Чесо ради паки ангели вопросят его, глаголюще: «Но те, которые в иных градах и странах в оное время обрящутся, како себе спасенных и непрельстимых соблюсти возмогут?» Он отвещает: «Во храмах и в домах своих божие имя и помощь призывающе и непрестанные творяще молитвы». Егда же в Вавилон приидет Деджджиал, тогда святой *Гызр* (*Енох*) явится и, поношая ему, речет: «*Деджджиале*, ты лживый еси» и по изречении того явятся двести тысяч человек от войска Мегдиева, которые с Деджджиалом брань сотворят. Но во первых упавшим с их стороны тритцати тысячам *Деджджиал* найпаче возгордится. Но Деджджиал в *Ремле* (яже есть *Рама* палестинская) возвратився, тамо второе с войском Мегдиевым битися имеет и великое падение от обою страну будет./

le va face cu şiretenia sa vrăjitoarească şi nu va fi în ele nici un adevăr. Oştirea lui îşi va împlini numărul de 200 000 şi îi vor urma lui 15 000 de femei, iar pe cei ce-i vor urma lui îi va învăţa să creadă că nu este un alt Dumnezeu mai mare decât el.

Muntele din apropierea cetăţii Basra ²⁸⁵ îi va urma lui, prefăcându-se într-o piine proaspăt coaptă, şi-i vor merge înainte nenumărate instrumente muzicale, guzle, cobze şi altele, precum şi tineri frumoşi la faţă, care cu dulce şi armonios glas îi vor cînta cîntări şi stihuri poetice, foarte iscusit alcătuite, pe care auzindu-le, de ar fi cineva cît de înfrinat, nu va putea face altfel decât ca, apropiindu-se de el, să se mărturisească supusul lui. Căci aprinzîndu-se oamenii de arterele diavoleşti, deschise de poftă şi senzualitate, întunecîndu-li-se mintea lor şi lipsindu-se de simţiri, se vor lăsa influenţaţi de el ca şi cum nimic în ei n-ar simţi sau n-ar înţelege. Numai cel păzit şi ocrotit de harul anume al lui Dumnezeu nu-i va urma acelui. Tot aşa, toate le va umple de răutatea şi nelegiuirea sa; toate comorile ascunse în adîncul / pămîntului i se vor deschide; celor ce-i vor urma le va da multe bogăţii. Pe lângă acestea va zice sfetnicilor săi: „Dacă vreţi, voi învia din morţi şi vii voi face pe toţi părinţii şi strămoşii voştri“. Zicînd acestea, va ieşi într-un cîmp prealarg şi preaintîns, unde diavoli, luînd din porunca lui chipurile părinţilor lor şi ieşind ca din pămînt, se vor arăta înaintea lor şi vor zice: „Urmaţi acestuia, fiilor“. Pentru aceasta nu va rămîne învăţat sau neînvăţat care să nu i se închine lui.

Însă cînd va veni la Medina, îngerii lui Dumnezeu îl vor opri să intre în cetate şi-i vor spune lui Muhammed: „O, apostole al lui Dumnezeu, cîte zile va mai petrece printre cei vii acest rău şi nelegiuit?“ Şi Muhammed le răspunde lor: „Patruzeci“. Dar prima zi va fi egală cu un an, a doua cu o lună, a treia cu o săptămînă, iar zilele cele rămase vor fi asemenea celorlalte zile. Îngerii vor întreba iarăşi: „Însă, în acele zile mari şi lungi, cum vor trebui oamenii să-şi facă rugăciunile cele obişnuite?“ A binevoit să arate că *ulema* (teologii, învăţaţii) din vremea aceea vor da o sentinţă *fetva* ²⁸⁶, pentru că a poruncit ca, dacă cineva de bunăvoie sau silit va urma lui *Dedjdjial*, să fie arătat de cei iscuşiţi în lege drept un necredincios şi un apostat. Măgarul lui va fi aşa de mare încît şezînd la umbra lui o mie de oameni vor putea să se răcorească şi să se uşureze de arşiţa soarelui. Dar cînd va încăleca pe măgar şi va întinde mina, va ajunge pînă la cer.

În acea vreme (zice Muhammed), musulmanii care vor locui în Medina şi în Ierusalim vor petrece neprimejduiţi şi nevătămaţi de înşelarea şi perfidia lui. De aceea îngerii îl vor întreba din nou, zicînd: „Dar cei ce se vor afla atunci în alte cetăţi şi ţări cum vor putea să se păstreze mîntuiţi şi neînşelaţi?“ El [va] răspunde: „În biserici şi în casele lor, chemînd într-ajutor numele lui Dumnezeu şi făcînd necontenit rugăciuni“. Iar cînd va veni *Dedjdjial* în Babilon, atunci sfîntul *Hîzr* (Enoh) ²⁸⁷ se va arăta şi, batjocorindu-l, va spune: „*Dedjdjial*, eşti un mincinos“, şi, după ce va rosti acestea, se vor arăta 200 000 de oameni din oastea lui *Mehdie*, care vor face război cu *Dedjdjial*. Cum la început vor cădea din partea lui 30 000, *Dedjdjial* se va mîndri şi mai mult. Dar întorcîndu-se *Dedjdjial* la Remle (care este Rama în Palestina) ²⁸⁸ se va bate acolo a doua oară cu oştirea lui *Mehdie* şi va fi cădere mare din amîndouă părţile. /

О снитии Иисуса Христа

72

Истинный вестник (Мухаммеда своего разумеют) известие подаде, яко в последние его века дни снити иматъ с небеси *Иса месиг* (Иисус Христос) и узрят, глаголет, его все, како положив на дву ангелех руки, яко божественное сияние, во всю вселенную разливанное, вся сияния своего блистанием исполнит и тако с великим торжеством и славою человеком явится первое над Дамаском, егоже увидев войско Мегдиево возрадуется зело и возопиет: «Мир на тебе да будет и благословение божие»; таже последующе ему, купно в Дамаск внидут. Иисус же имея на главе шапку зеленую и белыми облеченный одеждою, наперсником же и мечом препоясанный, копие в руке держащий, стоя на верху великого храма *Акминаре* (иже «Белая башня» называется) великим возопиет гласом: «О, людие Мухаммедовы, да будет спасение и благословение божие на вас!» Тамо (в Дамасце) Иисусу медлящу, обитатели всего света стекутся к нему и с поздравлением происходяще усретят его. Таже сам *Мегди* таможде ко Иисусу придет и во храм вшедше, *намаз* (молитвы, яже о девятом часе бывати обыкоша) купно с Мегдием и протчим мухаммеданским народом сотворит. Из Дамаска же пошед, придет с войском во Иерусалим, где в градских вратах *Лот* называемых, Деджджиала обретши, копием прободет и сквернейшую его душу во ад низринет. Кровь его аки источник текущий даже до моря дойдет. Емуже от Иисуса убиенну бывшу, войско Мегдиево все полчища его посетит, ащеже которые избежавше в горах и долинах скрываются, сами места оные человеческим воскричат гласом и рекут: «Се у нас скрыются злые и нечестивые Деджджиаловы последователи; приидите, возьмите и убийте их». Сим убо всем убиенным бывшим, Иисус монархию всего света чрез четыредесять лет содержати будет, в правде же и истинне всех судити иматъ и утесненных оправдит. Тогда неверным, иже мняху Иисуса патрона своего быти, повелится да исповедят веру мухаммеданскую. Которые убо повинутся, спасены будут; которые же отметнут веру мухаммеданскую, все/убиены будут. Иисусу Христу царствующу и Мегди жити престанет. Емуже умершу, бог повелит Иисусу Христу, да взяв с собою мухаммеданское войнство, на горе Синайской стан устроит, где скверное сонмище *Едждиудж* и *Мездждиудж* явитися имеет.

Четвертый член

О Едждиудж и Мездждиудж

Предреченные Едждиудж и Мездждиудж два брата суть, которые от сынов Ноевых с своими произыдоша нациями. Суть же человецы нации сея карлы, зело малого возраста, малейшие имущии очеса, уши же великие и долу висящие. Сии стену от Александра Великого соделанную (о нейже инде речется) лижуще и языками оную проторгнувше на обитательный круг земный нападут и подобным образом лижуще и аки саранча поядающе людей и протчая животная вся пожрут и опустошат. Которые из них первые приидут,

Despre pogorîrea lui Iisus Hristos

Adevăratul vestitor (il înțeleg pe Muhammed al lor) ²⁸⁹ a dat de știre că în cele mai de pe urmă zile ale veacului acestuia se va coborî din cer *Isa Mesih* (Iisus Hristos) și, zice, îl vor vedea pe el toți cum, punînd mîinile pe doi îngeri, ca o strălucire dumnezeiască revărsată peste toată lumea, va umple toate de strălucirea luminii sale și astfel, cu mare triumf și slavă, se va arăta oamenilor mai întîi deasupra Damascului, pe care văzîndu-l oștirea lui *Mehdie* se va bucura și va striga: „Pacea și binecuvîntarea lui Dumnezeu fie peste tine“, și, urmîndu-i lui, vor intra împreună în Damasc. Iar Iisus, avînd pe cap un acoperămint verde și fiind îmbrăcat în haine albe, încins cu sabie și armură, ținînd o sulîță în mîini, stînd în virful marelui templu *Akminar* (numit „Turnul alb“) ²⁹⁰, va striga cu mare glas: „O, oameni ai lui Muhammed, mîntuirea și binecuvîntarea lui Dumnezeu fie peste voi!“ Zăbovind Iisus acolo (în Damasc), locuitorii întregii lumi se vor aduna la el și îl vor întîmpina cu aclamații. Și însuși *Mehdie* va veni acolo la Iisus și, intrînd în templu, va face împreună cu *Mehdie* și poporul muhammedan *namaz* (rugăciunile obișnuite în ceasul al nouălea). Plecînd din Damasc, va veni cu oștirea la Ierusalim, unde, aflîndu-l pe *Dedjdjal* la porțile cetății numite *Lot* ²⁹¹, îl va străpunge cu sulîța și va arunca sufletul lui cel preaspurcat în iad. Sîngele lui, curgînd ca un izvor, va ajunge pînă la mare. După ce va fi ucis de Iisus, oștirea lui *Mehdie* va tăia toate hoardele lui, iar dacă scăpînd careva se vor ascunde în munți și văi, chiar locurile acelea vor striga cu glas omenesc și vor zice: „Iată, se ascund la noi adepții răi ai lui *Dedjdjal*; veniți, luați-i și-i omoriți“. Cînd toți aceștia vor fi omoriți, Iisus va avea împărăția întregii lumi timp de peste patruzeci de ani și va judeca întru dreptate și adevăr pe toți și va îndreptăți pe cei obidiți. Atunci, celor necredincioși, care socoteau că Iisus este Domnul lor, li se va porunci să mărturisească credința muhammedană. Cei ce se vor supune vor fi mîntuiți, iar cei ce vor respinge credința muhammedană toți / vor fi uciși. Cînd va domni Iisus Hristos, *Mehdi* va înceta să trăiască. Cînd el va fi mort, Dumnezeu va porunci lui Iisus Hristos ca, luînd cu sine oștirea muhammedană, să-și așeze tabăra în muntele Sinai, unde se va arăta spurcata adunare *Eedjiudj* și *Meedjiudj* ²⁹².

72

Articolul al patrulea

Despre Eedjiudj și Meedjiudj

Mai sus-pomeniții *Eedjiudj* și *Meedjiudj* sînt doi frați care se trag cu națiile lor din fiii lui Noe. Oamenii nației aceleia sînt pitici, de statură foarte mică, cu ochi foarte mici și cu urechi mari atîrnînd în jos. Aceștia, lingînd zidul cel zidit de Alexandru cel Mare (despre care se vorbește în altă parte* ²⁹³) și spărgîndu-l cu limbile, vor năvăli pe tot globul locuit al pămîntului și astfel, lingînd și mîncîndu-i pe oameni ca lăcusta vor devora și vor pustii și toate celelalte vietăți. Aceia dintre ei care vor veni mai întîi vor bea toate

* *Coran*, XVIII, 92 și urm.

те все сладкие воды и по них пришедшие все горькие (то есть моря) выпьют, последние же и самое благо полижут и тако ярящися и вся поглощающе, все лице земли исполнят толико, яко и птицы не обрящут древеси, на немже бы отпочинули. Чесо ради нуждою препобеждаеми на главах их садитися будут, от нихже уловляющися, премногие погубнут. На горе Синайской (идеже Иисуса с войском своим по повелению божию стан устроивша рехом) толикое будет хлеба и брашен оскудение, яко единого брана глава за тысящу золотых торгом продаватися и тому, кто больше даст отдаватися имеет.

73

Обаче муслиманы единым имени божия проглаголением насыщаются будут, тако бо творити научит их Иисус Христос и утешати будет их, да терпеливно понесут, дондеже от бога поспешит погибель их и пагубою от того на них насланною все исчезнут. Они же беззаконнейшие на небо стреляти будут и услышавше, яко на горе Синайской народи собраны суть в оную страну с великим устремлением пойдут. Имже находящим Иисус Христос помолится богу, да бы народ муслиманский от отступников сих и зылх человеков избавити изволил./ По учинении молитв восставит бог (или создаст) вид некий человеков, ихже плоти от единого мяса, костей неимуще, состоятиса будут. Которые единым устремлением и ударением все *зеджиджов* и *меэджиджов* скверное убьют сонмище. Потом пошлет бог птиц неких, ихже шеи длинные будут яко верблюжие. Сие, глаголю, птицы трупие убиенных похищающе в море ввергут. Прешедшим же и сим злым, мир и обитатели его тишину получают и аки в раю вся в немятежная и мирная пременятиса. Всяческих довольство и изобилие настанет, народ в молениях и молитвах токмо упражнятиса будет. В то время воздвигнет бог *Асхаби игиегв* (седьмь спящих), иже пришедше будут воследствователи Иисуса Христа и куда-либо он поидет, тии последовати имеют ему. Таже Иисус в Медину преселится, где матрону арапку сущую (о, речения ужасного!) в жену поимет, от неяже множайшие родятся ему чада. По чотыредесяти же, якоже рехом летех, ниже он вечно жити будет, но умерши, ко богу преидет. Глаголют неции, яко погребен будет близ гроба Омерова, иже бысть един от чотырех наследников Мухаммедовых.

Пятый член

О пришествии Дабетуларза

Той, иже откровения издаде, глаголет, яко по умертвии Христовом имеет приити некое страшилище человеческое, Дабетуларз называемое. Будет же в виде животна, четвероножное, емуже ноги и уши подобны будут слоновым, роги имети будет яко единорог, власы и кожу яко тигр пеструю, хвост же яко овцы караманииские, великий и круглый. Словом рещи, не будет кий-либо цвет, иже бы невиден был в кожи его. Близ Мекки есть гора, на еяже верху первее из земли изыдет (яко трава) и чрез три дни в толикую произрастет высоту, яко главою небеси досяжет, земля же в рождении его, яко жена рож-

apele cele dulci, cei ce vor veni după ei — pe toate cele amare (adică mările), iar cei mai de pe urmă vor linge și bălțile și așa, înverșunându-se, înghițindu-le pe toate, vor umple fața pământului în așa măsură încît nici păsările nu vor găsi un copac pe care să se odihnească. Silite de nevoie, se vor așeza pe capetele lor și, prinzîndu-se de ei, foarte multe vor pieri. Pe muntele Sinai (unde am spus că și-a făcut tabăra Iisus cu oștirea sa, după porunca lui Dumnezeu) va fi atîta lipsă de pîine și de hrană, încît capul unui berbec se va vinde la mezat cu o mie de galbeni și i se va da celui ce va plăti mai mult.

Dar musulmanii se vor satura numai cu rostirea numelui lui Dumnezeu ²⁹⁴, căci așa îi va învăța să facă Iisus Hristos și-i va mîngîia să îndure cu răbdare pînă ce va găbi Dumnezeu pierzarea acelor și pînă ce, prin pierzarea trimisă asupra lor, vor pieri cu toții. Iar ei, cei cu totul nelegiuîți, vor săgeta spre cer și, auzind că pe muntele Sinai sînt adunate popoare, cu mare repezeală se vor duce în acea țară. Iar cînd vor veni ei, Iisus Hristos se va ruga lui Dumnezeu să binevoiască a izbăvi poporul musulman de acești apostatați și oameni răi. / După săvîrșirea rugăciunilor, va ridica Domnul (sau va crea) un fel de oameni ale căror trupuri vor fi numai carne, fără oase, care dintr-o singură rpezire și lovitură vor ucide toată adunătura cea spurcată a acelor *eedjiudji* și *mcedjiudji*. După aceea va trimite Dumnezeu niște păsări ale căror gîturi vor fi lungi ca cele de cămilă. Aceste păsări, spun, răpind cadavrele celor uciși, le vor arunca în mare. Trecînd și aceste rele, lumea și locuitorii ei vor căpăta liniște și toate vor deveni netulburate și pașnice, ca în rai. Va fi îndestulare și belșug în toate, poporul se va îndeltnici numai cu rugi și rugăciuni. În vremea aceea va ridica Dumnezeu pe *Ashabi iheeh* (cei șapte adormiți) * ²⁹⁵, care, venind, vor urma lui Hristos și îl vor însoți oriunde va merge el. Iar Iisus se va muta la Medina, unde și va lua de femeie pe o matroană arabă (cumplită vorbă!); de la ea i se vor naște mai mulți copii. Iar după patruzeci de ani, precum am zis, nici el nu va trăi veșnic, ci, murind va trece la Dumnezeu. Spun unii că va fi îngropat lingă mormîntul lui Omer, care a fost unul din cei patru urmași ai lui Muhammed.

73

Articolul al cincilea

Despre venirea lui Dabetularz

Cel ce a destăinuit descoperirile zice că după moartea lui Hristos va veni un monstru omenesc numit *Dabetularz* ** ²⁹⁶. El va avea chip de viețuitoare cu patru picioare; picioarele și urechile îi vor fi ca cele ale elefantului, va avea coarne ca un inorog, părul și pielea pestrițe, ca tigrlul, iar coada ca oile de Karaman, mare și rotundă. Într-un cuvînt, nu va fi culoare nevăzută pe pielea lui. Aproape de Mecca este un munte și pe vîrfu lui va ieși el din pămînt (ca iarba) și va crește peste trei zile la o asemenea înălțime, încît cu capul va ajunge pînă la cer; iar pămîntul, la nașterea lui, va geme

* *Coran*, XVIII, 8 și urm.

** *Ibidem*, XXVII, 84.

дающая восстенет. Единою рукою жезл Мойсеов держати, другою же печать Соломонову носить имать, еуже запечатлеет в чело муслиманов убо под именем верных, немуслиманов же под именем неверных. Глаголати будет / арапским языком и сие слово непрестанно произносити имать: *Еллефтет улаг ала езалимин* «ударение божие на лютых и неправедных». Сему последовати будет бесплодство, яко ни едино живущее возможет чадо родити, аще же которые родятся, бдут имети ноги к главе прилепленные и согбенные.

Шестый член

О солнце от западе восходити имущом

Или Иисусу Христу царствующу, или по умертвии его (которая сентенция за известнейшую имеется) во едину от ношей солнце на *Арш* (то есть высочайшее небо и престол божий) восшел и к ногам высочайшего небеси припадши, богу поклонится и воспросит, да позволится ему хотя малое время, в неже бы и оно по многих трудах от непрестанного оногo отпочинуло движения. Испросив убо отпочития позволение, три дни и три ноши не взыдет *. В которое время те, иже нощные творити молитвы и даже до зари оные продолжати обыкоша, толь долго и неусыпно в молитвах пребудут, яко утруждашеся к тому бдети не возмогут. И ишедше из домов воззрят на звезды, ихже увидят еще в своих местах являтися. Чесо ради рекут: «Коль мало в сию ночь спяхом». Сие рекши, паки к совершению молитв обратятся. И тако сие к смотрению звезд исхождение и к совершению молитв возвращение, три краты сотворят. Таже познанной бывшей от мудрых долготе ноши они и наразумных возбудят и во храмы вшедше, милость и милосердие божие призывати начнут. Потом исполнившимися трем ношам (или времени трех дней и трех ношей), все человецы обратят лица своя к западу, в которой стране увидят первее являтися червленость светания и солнце блещащееся, что егда узрят, ужас некий неизреченный на человекoв найдет, имже тако изумляющимся и дивящимся се солнце от запада взыдет темже образом, яко от востока восходити обычай имеяше и противным движением к первому востока месту вспять шествовати будет, в тотже момент и луна / близ взыдет, светом и сиянием солнцу равняся так, что от людей раззнатися не возможет, которое из них есть солнце и которое луна. Таже по времени луна помалу жолтея, в первый образ и свет приведется.

Седьмый член

О заключении врат покаяния

По страшилищном солнца от запада восхождении, заключится дверь покаяния, ейже заключившейся, уже ни единого грешника бог покаяния примет, может быть кроме тех, которые в вере родишася. И изволил лжеапостол божий открыти, яко врата покаяния стоят на запад и яко от единого затвора их, даже до другого расстояние есть равняющееся пути чetyредесяти лет.

* явится

ca o femeie care naște. Cu o mină va ține toiagul lui Moise, cu cealaltă va purta pecetea lui Solomon, cu care va pecetlui pe frunte pe musulmani, sub numele de credincioși, iar pe cei nemusulmani, sub numele de necredincioși. Va vorbi în / limba arabă și va rosti neconținut acest cuvânt: *Elleffet ullah ala ezzalimin* ²⁹⁷, adică „Lovitura lui Dumnezeu peste cei cumpliți și nedrepti”. Acestuia îi va urma stîrpirea, nici o viețuitoare nu va putea naște și chiar cei ce se vor naște vor avea picioarele lipite de cap și încovoiate.

74

Articolul al șaselea

Despre soarele care va răsări de la apus

Fie cînd domnea Iisus Hristos, fie după moartea lui (această opinie e socotită drept cea mai răspîdită), într-una din nopți suindu-se soarele în *Arș* (adică în cerul superior și la tronul lui Dumnezeu) ²⁹⁸ și căzînd la picioarele cerului celui mai de sus, se va închina lui Dumnezeu și va cere să i se îngăduie să se odihnească oricît de puțin timp, după multe osteneli, de mișcarea lui neconținută. Dobîndind deci îngăduința odihnei, nu va mai răsări × trei zile și trei nopți. În acea vreme, cei ce s-au obișnuit să facă rugăciunile de noapte și să le continue pînă în zori vor petrece atît de mult și neadormit în rugăciuni încît, obosind, nu vor mai putea priveghea și, ieșind din case, se vor uita la stele și vor vedea că ele apar încă la locurile lor. Din care pricină vor spune: „Cît de puțin am dormit în această noapte”. Zicînd aceasta se vor întoarce iarăși la săvîrșirea rugăciunilor. Și astfel, această ieșire pentru a vedea stelele și această întoarcere la săvîrșirea rugăciunilor o vor face de trei ori. Iar cînd cei înțelepți vor cunoaște lungimea nopții, vor deștepta și pe cei neînțelegători și, intrînd în temple, vor începe a chema mila și îndurarea lui Dumnezeu. Apoi, cînd se vor împlini trei nopți (sau vremea de trei zile și trei nopți), toți oamenii își vor întoarce fețele către apus, în care parte vor vedea mai întîi revărsarea zorilor și soarele strălucind. Cînd vor vedea aceasta, o groază negrăită îi va cuprinde pe oameni. Și în timp ce se vor uimi și se vor minuna așa, iată, soarele va răsări de la apus, așa cum avea obicei să răsară de la răsărit, și cu o mișcare inversă va merge îndărăt spre locul cel dintîi de la răsărit. În aceeași clipă și luna / va răsări lîngă soare, egalîndu-l cu lumina și cu strălucirea, așa că nu se va putea deosebi de către oameni care din ele e soarele și care luna. Iar luna, îngălbenindu-se cîte puțin după un timp, va reveni la chipul și lumina cea dintîi.

75

Articolul al șaptelea

Despre închiderea porților căinței

După înfricoșatul răsărit al soarelui de la apus, se va închide ușa pocăinței. Cînd aceasta va fi închisă, Dumnezeu nu va mai primi pocăința nici unui păcătos, afară poate de a acelor care s-au născut în credință. Și a binevoit pseudoapostolul lui Dumnezeu să dezvăluie că porțile pocăinței se află la apus și că de la un zăvor al lor pînă la altul este o distanță egală

× [nu] se va [mai] ivi

которые от создания мира николиже заключишася, но всегда пред грешники отверсты быша. Егдаже (яко речеся) заключатся, верные и неверные о спасении своем пекущися, начнут плакати и рыдати (обаже всуе). Вопросен быв Мухаммед, коль скоро по восхождении солнца от запада будет мира скончание, отвеща: «По пятидесяти летех, ибо близ конца мира два престарелые человека явятся и един другого спросит, когда родися, он же отвещает, яко тогда на свете изыде, егда солнце от запада восхождаше. Обаже рекий сия, будет муж сед уже, откуда удобно познатися может, что он есть пятидесяти лет». К тому и сие рече, яко *Дабетуларз* по первом пришествии еще дважды явитися долженствует прежде скончания мира.

Осьмый член

О возвращении *Курана* паки на небо

76

По сем книга или учение *Курана* из библиотек и памяти человеческой весьма погибнет. Что тако случится: в некий пятничный день по обыкновению снидется народ во храмы да молится, где *хатыб* (то есть диакон, чтец/*Курана*) повелит *муезинам* (певчим) да восшед на башню *эзан* воспоют. Но по повелению божию, в тотже момент Гавриил Архангел все *Кураны* собрав с собою на небо восхитит. Диакон же не мало потрудится *Элгемдуллаг* (сиречь славу богу), что есть начало первыя главы *Курановы*, провозгласити, но всуе. Народ убо егда узрит диакона много медляща, речет: «Начинай скорейше, зане время молитвы уже преходит». *Хатыб* отвещает: «Началбых всеохотно, но рцыте ми, молю, как починается первая глава *Курана*, яже есть *Фатиге*» (то есть «Початок») и никтоже от всего народа, хотящего ему начало показати обрящется, иже бы хотя единое слово вспамятовал. Откуда великому смущению и мятежу вставшу, прибегают в *миграб* (олтарь), на немже книга *Курана* полагатися обыче. Вземше же *Курана* книгу и отверзше, белую токмо обрящут хартию. Что егда увидят, страх, плач и сетование превелие нападет на человеков. *Куран* убо восшед на место некое между небом и землею сущее, человеческим ко богу возопиет гласом. Бог же речет к нему: «О, слово и глагол мой! По что сие тако сотворил еси?» *Куран* отвещает: «Зане о, боже и господи, никтоже есть, иже бы по сем читал мене. И аще суть которые читают, обаже никтоже остася, иже бы исполнил заповеди моя. Чесо ради, якоже от тебе иногда изыдох, тако ныне паки к тебе отхожду и у тебе вселився скрываюся». Сему бывшу *Дабетуларз* третье явится, емуже дым последует.

cu o cale de patruzeci de ani; ele nu s-au închis de la facerea lumii niciodată, ci au fost deschise întotdeauna înaintea păcătoșilor. Iar cînd se vor închide (precum s-a zis) cei credincioși și cei necredincioși, îngrijindu-se de mîntuirea lor, vor începe să plîngă și să se tînguiască (dar în zadar). Întrebat fiind Muhammed cit de degrabă, după răsăritul soarelui de la apus, va fi sfîrșitul lumii, a răspuns: „După cincizeci de ani; căci aproape de sfîrșitul lumii se vor arăta doi oameni foarte bătrîni și unul va întreba pe celălalt cînd s-a născut, iar acela [va] răspunde că a ieșit în lume pe cînd a răsărit soarele de la apus. Dar zicînd acestea, bărbatul va fi deja cîrunt, de unde lesne se va putea cunoaște că el are cincizeci de ani“. Și a mai spus că *Dabetularz* după prima venire trebuie să se arate încă de două ori înainte de sfîrșitul lumii.

Articolul al optulea

Despre revenirea *Curanului* la cer

După aceasta, cartea sau învățătura *Curanului* va dispărea cu totul din biblioteci și din memoria omenească. Aceasta se va întîmpla așa: Într-o zi de vineri se va aduna poporul după obicei la temple ca să se roage și acolo *hatîbul* (adică diaconul, citețul / *Curanului*)²⁹⁹ va porunci *muezinilor* (cîntăreților)³⁰⁰ ca, suindu-se în turn, să cînte *ezan-ul*³⁰¹. Dar din porunca lui Dumnezeu, în clipa aceea Gabriel arhanghelul, adunînd toate *Curanele*, le va lua cu sine la cer. Iar diaconul mult se va osteni să rostească *Elhemdulullah* (adică „Slavă lui Dumnezeu“) ³⁰², începutul primului capitol din *Curan*, dar în zadar. Cînd va vedea poporul pe diacon zăbovind așa de mult, va zice: „Începe mai repede, pentru că trece vremea rugăciunii“. *Hatîbul* va răspunde: „Cu tot dragul aș începe, dar spuneți-mi, vă rog, cum începe primul capitol al *Curanului*, care este *Fatihe*“ (adică „Începutul“) și nu se va găsi nimeni din tot poporul care, vrînd să-i arate începutul, să-și aducă aminte măcar un cuvînt. Din această pricină, ridicîndu-se o mare tulburare și răzvrătire, vor alerga la *mihrab* (altar)³⁰³, pe care se obișnuiește să se așeze cartea *Curanului*. Dar luînd cartea *Curanului* și deschizînd-o, vor găsi în ea numai hîrtie albă. Cînd vor vedea aceasta, frică, plîns și foarte mare jale vor veni asupra oamenilor. Căci *Curanul*, suindu-se într-un loc situat între cer și pămînt, va striga către Dumnezeu cu glas omenesc. Iar Dumnezeu îi va spune: „O, cuvîntul și graiul meu! De ce-ai făcut aceasta?“ *Curanul* [va] răspunde: „Pentru că, o, Dumnezeule și Doamne, acum nu mai e nimeni care să mă citească. Și chiar dacă mai sînt unii care citesc, totuși n-a mai rămas nimeni care să împlinească poruncile mele. Pentru aceasta, precum am ieșit cîndva de la tine, mă întorc acum și, așezîndu-mă la tine, mă voi ascunde“. Cînd se vor întîmpla acestea, *Dabetularz* se va arăta a treia oară și lui îi va urma fumul.

Девятый член

О нападении дыма

Духан по арапски называется дым, который, или с небеси упавши, или из земли происшедши, покрывает лице вся земли чрез четыредесять дней и ночей, яко густейшая и адская тьма всю помрачит вселенную и муслиманов убо катаром и недугованием заразит, христиан же и иных немуслиманов сущих, упояваючи безумных сотворит толико, яко не будут знати, что творят и того заражением множайшие от демонов, человеков, скотов и птиц задуются и и погибнут. По четыредесяти же днех, помалу небо выяснится начнет и дым всячески развеется. /

77

Десятый член

О трубе рожаной

Рог сей или труба трижды надменна будет и во первых убо случится месяца *Рамазана* в пятничный день. Егда человецы безбедны и безопасны будут, нечаянно ангел *Исрафил* (сей ангел смерть есть) толь крепко вострубит, яко все человецы обезумятся и, ужаснувшись, от ума иступят. От которого страхования отроцы в един момент состареются, старцы же последний дух испустят, все небеса яко мельничные колеса обращатися будут, от ихже звуку и скрипения все муслиманы вкупе жизни лишатся. И тако потом чрез семь лет мир без муслиманов пребудет, по седми же сих летех рог толь страшно надмен будет, яко за ужас его вся живущая, яже на небеси и на земли суть (кроме бога и четырех ангелов) умрут. Потом все всего света страны, провинции и грады, кияждо от своих вин падут и погибнут.

И по первых убо вина падения и гибели Мекки будет род некий, от Абиссинии произыти имущий, иже от своих си мест выникнув, на Мекканские страны найдет и грады их все опровержет (зри, молю, истинну откровений лжепророка Мухаммеда по смерти бо всех живущих на небеси и на земли вымышляет племена из Абисинии произыти имущая, опровержения ради градов Мекканских!). Камения храма Мекканского, един на другой положив, все в море ввержет. Сим последовати будет падение *Медины*, *Басра* гладом истает, *Термид*, моровую язвою, *Мерде* (иже суть грады восточныя Индии) водою истребится. *Семерканд* и *Бухара*, грады персидского климата, лютоостию народа, егоже *кантур* называют, яко и Греция, мучительством рода Асферова сотрены будут. Иония или Греция азиатическая потопом воничтожится и тако опроверженным бывшим и упавшим всем вселенныя странам, Дамаск еще чрез четыредесять лет стояти будет, якоже по достоинству глаголется *Сввел Шам*, *ахыр Шам*, то есть «во первых Дамаск, в последних Дамаск». Прешедшим же четыредесяти летам Дамаск падению подвержется. Африканские страны приражением гор сокрушатся. *Гамма* (яже есть град Сирии) / от *мугыланов* (иже есть род восточных татаров, тииже Мосолские индиане) опровержется и все протчие грады восточные трясением земли пасти убедятся.

78

Articolul al nouălea

Despre venirea fumului

*Duhan*³⁰⁴ în limba arabă se numește fumul care, fie căzînd din cer, fie ieșind din pămînt, va acoperi toată fața pămîntului. El va întuneca lumea patruzeci de zile și de nopți ca un întuneric foarte des al iadului și pe musulmani îi va îmbolnăvi de catar și de slăbănogire, iar pe creștini și pe alți nemusulmani, îmbătîndu-i, îi va înnebuni așa de tare, încît nu vor mai ști ce fac și molipsindu-se de [miasma] aceea mulți demoni, oameni, dobitoace și păsări se vor sufoca și vor pieri. Iar după patruzeci de zile, cerul va începe cu încetul să se limpezească și fumul se va împrăștia cu totul. /

Articolul al zecelea

77

Despre trîmbița de corn

În cornul sau în trîmbița aceasta se va sufla de trei ori și mai întîi în luna Ramazan, vineri. Cînd oamenii se vor afla fără necaz și fără primejdie, îngerul *Israfîl*³⁰⁵ (îngerul morții) va trîmbița atît de tare pe neașteptate, încît toți oamenii se vor zăpăci și, sperîndu-se, își vor ieși din minți. De frica aceea copiii vor îmbătrîni într-o clipă, iar bătrînii își vor da duhul; toate cerurile se vor învîrți ca roțile de moară, iar de zgomotul și scîrțîitul lor toți musulmanii vor muri și astfel, timp de șapte ani după aceea, lumea va petrece fără musulmani. După acești șapte ani, cornul va fi iarăși suflat, așa de groaznic, încît de spaima lui toate cele ce viețuiesc în cer și pe pămînt (afară de Dumnezeu și de patru îngeri) vor muri. Pe urmă toate țările lumii întregi, provinciile și cetățile vor cădea și vor pieri pentru vinovățiile lor.

Mai întîi, cauza căderii și pieirii Meccăi va fi un neam ieșit din Abisinia, care, ridicîndu-se din locurile sale, va năvăli spre laturile meccane și va dărîma toate cetățile lor (vezi, rogu-te, adevărul dezvăluirilor pseudoprofetului Muhammed, căci după moartea tuturor celor ce viețuiesc în cer și pe pămînt născocoște semînții ce vor ieși din Abisinia ca să dărîme cetățile meccane!). Pietrele templului meccan, punîndu-le toate una peste alta, le vor arunca în mare. Va urma căderea Medinei; *Basra* se va topi de foame, *Termid* de ciumă, *Merde* (care sînt cetăți din India de răsărit) va fi nimicită de apă. *Semerkanđ* și *Buhara* (cetăți din climatul persan)³⁰⁶ vor fi strivite de cruzimea poporului pe care îl numesc *Kantur*³⁰⁷, după cum Grecia, de tirania neamului asferilor. Ionia sau Grecia asiatică vor fi nimicite de potop și astfel, cînd vor fi distruse și prăbușite toate țările lumii, Damascul va mai rămîne în picioare încă patruzeci de ani, după cum cu dreptate se spune: „*Evvel Şam, ahîr Şam*” (adică, „Mai întîi e Damascul și la urmă tot Damascul”) ³⁰⁸. Trecînd însă patruzeci de ani, și Damascul va fi supus căderii. Țările africane se vor sfărîma prin strămutarea munților. *Hamma* (care este o cetate în Siria)³⁰⁹ / va fi dărîmată de către *mugîlani*³¹⁰ (care sînt un neam de tătari răsăriteni ca și indienii din Mosol)³¹¹ și toate celelalte cetăți din răsărit vor fi silite să cadă prin cutremur de pămînt. Țările numite

78

Страны, яже *Сеигун* от имени реки *Сеихан* (древле *Киднус* называемыя) нарицаются, кипящею пожрены будут рекою. Страна Мемедан от мразы исчезнет. Вавилон и Урфа и иные многие грады и страны теплейшим ветром, который *самм* называется, истлятся и палающим огнем в пепел обратятся. Икония распалившейся пещере Платоновой быстринами потока залиется. Мыср, Елкаир иссохшу Нилу, жаждою и сухотою погибнет. Вкратце, Ассирия, Европа и Египет от франков опустошится. Есть же Дамаск глава мира, а Елкаир — ошиб^х. И при конце, егда храм Иеросалимский (иже *Галилурраман* нарицается) за оскудением огня и воды исчезнет. Тогда всех мухаммеданов жизни конец будет и сия вся едва множайшими над тысящу леты исполниться должныствуют (хотя от Мухаммеда ныне уже счисляются 1133 лунные годы), но понеже Мухаммед вопрошенный о совершении мира показал указательный и средний перст, шейх некий арапский именем *Мушиддин* толкует, яко чрез указательный перст разумеется тысяща лет, чрез средний же половина, яже есть неопределенного времени знаменование, чесо ради глаголет, яко богу единому сведомо есть, коликое есть половины тоя время.

Но мы приступим к предложенной Мухаммедовой откровительной лжи. Темже по внегда все муслимань, якоже рехом, истребятся, земля едиными неверными населена останется. И тогда бог повелит Исафилу да третьею трубу надмет, на еже звук все вкупе бедне погибнут, единым токмо четверем ангелам в живых оставшимся, то есть *Джебраил*, *Микаил*, *Исафил* и *Израил*. Речет же Исафил: «О, боже! Никтоже в живых остане, кроме мене единого», емуже бог отвещает: «Веси мене господи быти и повелителя живота и смерти. Того ради подобает да и ты умреш и сам ты душу твою из тебе да извлечеши». Исафил убо душу свою начен излекати, толико воскричит, яко аще человецы живы были, все бы в един момент страха ради и ужаса умерли. И в таком подвизе речет: «О, боже, аще бых ведал, коль тяжко есть души разлучитися от тела, ни единого человека душу из тела извлекл бых когда». Тако и ему умершу вселенная чрез четыредесять лет без обитателей и населения / пребудет. И речет бог: «Где суть ныне те, иже хваляхуся мир мое есть стяжание? Где суть, иже поднесше главы и напыщенными персями ходяще гордяхуся? Да вижду ныне бесчеловечных оных мучителей, которые мене презираху и иных утешяху. Да вижду», речет, «тех, которые единства моего отвергшеся, товарищев и содругов мне причитаху». Обаче никтоже обрящется, иже бы отвещал слово богови. Чесо ради сам к себе речет: «Во истинну убо мое есть стяжание, царь есмь и бог, конца неимеи иже вся из ничесоже в бытие произведох».

Прочее бог, имущи воскресити всех человек, во первых в жизнь приведет оных четырех ангелов и повелит, да из моря, еже есть под небесем Арш, дождь сущий в виде мужеского семени чрез четыредесять дней и ночей непрестанно идет на землю, донележе до четырехдесяти лактей воды сверх лица земли возвысится. Таже вода оная из формы и материи мужеского семени состоящая от земли аки от женских ложесн пожерта будет, из неяже по подобию грибов плоти мертвых отродятся убо, но благу и грязи подобные. И тогда повелит бог Исафилу, ангелу смерти, да надмет рог. Имеет же рог оный четыре ветви, яже суть высочайшие самого небеси, от которых едина херувимов досязает, другая глубину земли проникает. А на тех ветвях суть скважны некие, в нихже души умерших по чинам своим и по достоинствам обитают.

^х хвост

Seihun, de la numele riului *Seihan* (care se numea în vechime *Kydnus*)³¹², vor fi mistuite de un riu clocotitor. Țara *Memedan*³¹³ va dispărea de ger. *Babilonul* și *Urfa*³¹⁴ și alte cetăți și țări vor fi topite de un vînt foarte cald, numit *samm*³¹⁵ și vor fi prefăcute în cenușă de un foc mistuitor. Iconia va fi înecată de vîltori repezi cînd se va aprinde peștera lui Platon³¹⁶. *Mîsr*, *Cairo*³¹⁷ vor pieri de sete și de uscăciune cînd va seca Nilul. Pe scurt, *Asiria*, *Europa* și *Egiptul* se vor pustii de către franci³¹⁸. *Damascul* este capul lumii, iar *Cairo* — coada ×. Și la sfîrșit, cînd templul din *Ierusalim* (care se numește *Halilurrahman*)³¹⁹ va dispărea din lipsă de foc și de apă, atunci va fi încheierea vieții tuturor muhammedanilor. Iar toate acestea trebuie să se împlinească peste o mie și ceva de ani (deși de la *Muhammed* pînă acum se numără 1133 de ani lunari)³²⁰. Dar cum cînd *Muhammed* a fost întrebat de sfîrșitul lumii a arătat cu degetul arătător și cel mijlociu, un șeic arab cu numele *Mumiiddin*³²¹ tilcuiește că prin degetul arătător se înțelege o mie de ani, iar prin cel mijlociu — jumătate, ceea ce înseamnă un timp nesigur, de aceea spune că numai lui *Dumnezeu* îi este cunoscut cît reprezintă acea jumătate de vreme.

Noi să ne întoarcem însă la minciuna apocaliptică expusă de *Muhammed*. Așadar, după ce toți musulmanii, precum am spus, vor fi nimiciți, pămîntul va rămîne locuit numai de necredincioși. Atunci *Dumnezeu* va porunci lui *Israfîl* să sufle a treia oară în trîmbiță, la al cărei sunet rău vor pieri cu toții, numai patru îngeri rămînînd printre cei vii, adică *Djebrail*, *Mikeail*, *Israfîl* și *Izrail*³²². Și va zice *Israfîl*: „O, *Dumnezeule*, nimeni n-a rămas printre cei vii, afară de mine“. Iar *Dumnezeu* îi va răspunde: „Mă știi pe mine că sînt domn și stăpîn al vieții și morții. De aceea se cuvine ca și tu să mori, și tu singur să-și scoți sufletul din tine“. Începînd *Israfîl* să-și scoată sufletul, va striga atît de tare încît, dacă oamenii ar mai fi fost vii, toți ar fi murit într-o clipă de groază. Și într-o astfel de nevoie va zice: „O, *Dumnezeule*, dacă aș fi știut cît de greu îi este sufletului să se despartă de trup, n-aș fi scos niciodată sufletul nici unui om“. Murind și el astfel, lumea va rămîne patruzeci de ani fără locuitori și fără populație. / Și va zice *Dumnezeu*: „Unde sînt acum cei ce se lăudau: «Lumea este agonisita mea?» Unde sînt cei care se mîndreau umblînd cu capetele sus și cu pieptul umflat? Să văd acum pe călăii fără de omenie care mă disprețuiau pe mine și-i apăsau pe alții. Să-i văd, va zice, pe cei care se lepădau de unicitatea mea și-mi atribuiau tovarăși și prieteni“. Dar nu se va afla nimeni care să răspundă cuvînt lui *Dumnezeu*. De aceea, singur își va zice: „Cu adevărat agonisită a mea este [lumea aceasta, iar eu] împărat sînt și *Dumnezeu* fără sfîrșit, care pe toate le-am adus la existență dintru nimic“.

Apoi *Dumnezeu*, trebuind să învie pe toți oamenii, mai întîi va aduce la viață pe cei patru îngeri și va porunci ca din marea ce se află sub cerul *Arș* să cadă neconținut pe pămînt ploaie sub formă de sămînță bărbătească timp de patruzeci de zile și de nopți, pînă ce se vor ridica apele la patruzeci de coți deasupra feței pămîntului. Apa aceea alcătuită din forma și materia seminței bărbătești va fi absorbită de pămînt ca de mitrele femeiești, din care trupurile celor morți vor renaște ca ciupercile, dar asemănătoare cu mocirla și noroiul. Atunci va porunci *Dumnezeu* lui *Israfîl*, îngerul morții, să sufle din corn. Cornul acela are patru ramuri mai înalte decît cerul, dintre care unul ajunge pînă la heruvimi, iar altul străbate adîncul pămîntului. Iar pe acele ramuri sînt niște crăpături și în ele locuiesc sufletele celor morți,

Ангелов души суть в высочайшей части, райских жителей суть по ангелех, во втором степени, неверных же души в нижайшем степени водворяются. Таже третье Исафил рог надмет толь крепко, яко все души глас его услышавше, каяждо от своея си скважни зело скоро произыдут и пространство между небом и землею сущее все исполнят. Таже велиим возопивше гласом, на землю снидут. И каяждо свой труп обретши, в оный внидет. Все человецы аки от сна вставше, очеса отверзут и из гробов исходяще на нозе станут и потом все на общий суд приведутся, где мерилом правды всех деяния возмерятся и испытаны будут. И праведные убо божии милосердие получают; неправедницы же во огонь геенский осудятся. Седьми небес ангели, судище и престол божий окружающий, в своих чинах станут. Человецы наги, без покрывала, толь часто стояти будут, яко подколенок подколенка касатися имать и не усмотрится который муж / и которая жена есть. Тогда неверные рыдающе возмолятся и воспросят бога глаголюще: «О, боже, отпусти нас в мир да покаившись истинную восприимем веру и добрая дела сотворим». Но бог со гневом речет к ним, глаголя: «Должны бысте сие творити егда иместе время покаения, но к тому покаения уже несть и молитвы услышаны не бывают и милость за вас ничтоже успевае». И тако все неверные вечным казнем и некончаемым предадутся мукам, кроме тех, иже бога единого быти вероваша, за нихже единство божие ходатайствовати будет ко богу, да его ради по неколиком времени от вечного огня адского свободятся, что и умолит и исповедающий единство божие от ада во свое время избавлшеся в уготованные себе веселия места приведутся.

И глаголет Мухаммед: «Ты же веждь, яко божие оное судище в четыредесять лет скончается, но един того времени день есть яко тысяща лет века сего и тысяща лет оногo времени едва довольны будут да бы могл человек в оные един токмо *намаз* совершити. Темже яже рещися и сказатися могут открых вам и показах. Многая же ошашася, яже суть неисповедима и поятию ума человеческого невозможная. Чесо ради, аще кто премудр есть и разумеющий от малых многая возможет уразумети, ктоже глуп есть и безумен, аще бы и шесть сот таковых вещей предложил ему, ничтоже от тех вместит во ушеса своя».

după rinduiala și după vrednicia lor. Sufletele îngerilor sînt în partea cea mai de sus, ale locuitorilor raiului după îngeri, pe treapta a doua, iar sufletele necredincioșilor sînt sălășluite în treapta cea mai de jos. A treia oară Israfîl va sufla în corn așa de tare, încît toate sufletele, auzindu-i glasul, fiecare din crăpătura sa, vor ieși în mare grabă și vor umple tot spațiul dintre cer și pămînt. Strigînd cu mare glas se vor coborî pe pămînt și fiecare, aflîndu-și trupul, va intra în el. Toți oamenii vor deschide ochii ca niște treziți din somn și, ieșind din morminte, se vor ridica în picioare, apoi se vor aduna la judecata cea de obște, unde cu măsura dreptății se vor măsura și cerceta faptele tuturor. Dreptii lui Dumnezeu vor căpăta îndurare, iar cei nedrepți vor fi osîndiți la focul gheenei. Îngerii celor șapte ceruri, înconjurînd Judecata și tronul lui Dumnezeu, vor sta după cinurile lor. Oamenii, goi, fără acoperămint, vor sta atît de înghesuiți, încît se va atinge ghenunchi de genunchi și nu se va vedea care este bărbat / și care femeie. Atunci cei necredincioși, bocindu-se, vor cere cruțare și vor ruga pe Dumnezeu zicînd: „O, Dumnezeule, lasă-ne în lume, ca pocăindu-ne să primim credința cea adevărată și să facem faptele cele bune“. Dar Dumnezeu le va zice, grăind cu minie: „Erați datori să faceți aceasta cînd ați avut vreme de pocăință; acum nu mai este pocăință, rugăciunile nu mai sînt auzite, iar mila nu vă mai ajută“. Și astfel toți necredincioșii vor fi dați muncilor veșnice și nesfîrșite, afară de cei care au crezut că Dumnezeu este unul³²³. Pentru dinșii unicitatea lui Dumnezeu va mijloci către Dumnezeu ca și ei, după un timp, să fie sloboziți din focul cel veșnic, ceea ce va și obține, așa încît cei ce mărturisesc unicitatea lui Dumnezeu, izbăvind-se la vremea lor din iad, vor fi aduși la locurile de veselie gătite lor.

Și zice Muhammed: „Să știi că judecata lui Dumnezeu se va termina în patruzeci de ani, dar o zi din timpul acela este ca o mie de ani ai veacului acestuia și o mie de ani ai timpului acela abia de-ar ajunge omului să poată face măcar un *namaz*. Așadar, cele ce pot spune și povesti vi le-am dezvăluit și vi le-am arătat. Dar au rămas multe care sînt de nemărturisit și cu nepuțință să fie cuprinse de mintea omenească. De aceea, cine este înțelept și înțelegător din puține va pricepe multe, iar cine este prost și nebun chiar, șase sute de lucruri ca acestea de i-aș fi spus, nimic nu va păstra în urechile sale“./

О ТЕОЛОГИИ МУХАММЕДАНСКОЙ

Глава первая

О теологии

Имена теологии. *Илагит* или *илми иллаги* арапским языком глаголется теология * (богословия) или знание о бозе или божественное или о вещех божественных. Галогется паки *илми фыкг*, разумения или суда и божественных вещей совершенное ведение. В котором имени содержится и юриспруденция. Глаголют бо яко не иное что есть юриспруденция **, разве некое воли божественныя изъяснение и исполнение, еже из тогожде берут *Курана*. Отсюда *фыкага* в множественном числе законоучители, си есть теологи, купно же суда и закона искуснии называются.

Мухаммедане а найпаче турки, как Константинопольские, так и других градов и весей под властию отманскою сущих жители, обычай имеют детей своих тотчас по совершении *элифсупареси* (то есть альфавита или азбуки) кратчайшим теологии артикулам, или как нарицаются *суммулам* *** обучати. И хотя самые лета отроческие не суть удобны к поятию и разумению оных, яже им к научению от своих *годжей* (наставников или учителей) предлагаются, обаче от самого младенчества наставляют и тщательно научают, что имеют о бозе разумети и веровати, также о создании миров, о пророце их Мухаммеде, о последнем суде, о раи и аде и протчая, так, что вопрошенны бывше, могли бы абие о вышереченных дати вину и ответ. И тако от младенчества божественного того, якоже веруют, навыкнувшим им учения, аки совозрастает вера и примножается с ними. И оттуду за непрестанное и всеприлежное навыкновение незагладимый стяжают габит ****. И сия есть едина вина, почто турки от своих суперстиций с великим трудом ко свету истинны приведены быти могут./

Мухаммеданской катихисм. Две же суть мухаммеданского катихисма малейшие книжицы, от нихже едина нарицается *Уставы господина Биргили*, другая неведомого творца *Джевагерул ислам* «Существо веры или православия». Сие убо книжицы, яко катихисм в себе содержащие, на память знати отрочат научают. Мы зде, понеже тех книжиц при себе не имееи, несколько членов,

* богословия

** законоискусство

*** оглавлениям

**** извычай от частых обучений взятый

DESPRE TEOLOGIA MUHAMMEDANĂ

Capitolul întâi

Despre teologie

Denumirile teologiei. *Ilahiet* sau *ilmi illahi* ³²⁴ se numește în limba arabă teologia × sau știința despre Dumnezeu sau divină sau despre lucrurile dumnezeiești. I se mai spune și *ilmi fikh* ³²⁵, cunoașterea desăvârșită a înțelegerii sau a judecății și a lucrurilor dumnezeiești, nume în care se cuprinde și jurisprudența. Dar se zice că jurisprudența ×× nu este altceva decât o lămurire și o îndeplinire a voii dumnezeiești, pe care o iau din același *Curan*. De aici sînt numiți cei iscusiți în lege și în judecată *fikaha* ³²⁶, la numărul plural, adică învățători de lege sau teologi.

Muhammedanii, dar mai cu seamă turcii, atît cei din Constantinopol, cît și locuitorii altor cetăți și sate de sub stăpînirea otomană, au obiceiul să-și învețe copiii, îndată ce au isprăvit *elifsuparesi* (adică alfabetul sau abecedarul) ³²⁷, articolele foarte scurte ale teologiei, sau, cum se mai numesc, *summule* ××× ³²⁸. Deși anii lor copilărești nu sînt potriviți pentru a deprinde și a înțelege cele ce le sînt propuse spre învățatură de către *hodjii* (povățuitorii sau dascălii) lor, chiar din pruncie îi povățuiesc și îi învață cu stăruință ce trebuie să înțeleagă și să creadă despre Dumnezeu, despre crearea lumilor, despre Profetul lor Muhammed, despre Judecata din Urmă, despre rai și iad și altele, astfel ca, fiind întrebați, să poată da și cauza, și răspunsul despre cele mai sus-zise. Și așa, deprinzîndu-se din copilărie cu învățătura dumnezeiască, ei cred că o dată cu ei crește și se înmulțește și credința. Iar din această neconțință și foarte stăruitoare învățatură capătă o deprindere ×××× ³²⁹ de neuitat și aceasta este singura cauză pentru care turcii pot fi aduși cu mare greutate la lumina adevărului de la superstițiile lor. /

Catehismul muhammedan. Două sînt breviarele cele mai mici ale catehismului muhammedan, dintre care una se numește: *Rînduielile domnului Birghili* * ³³⁰, iar alta, a unui autor necunoscut, *Djevaheerul islam* („Esența credinței” sau „a ortodoxiei”) ³³¹. Cum aceste cărțile cuprind catehismul, copiii sînt învățați să le știe pe de rost. Neavînd acele cărțile la îndemînă, vom

82

× bogoslovia

×× arta legilor

××× rezumate

×××× obișnuință căpătată prin studiu repetat

* *Risâle-i Birgivi*.

которые вспамятовать можем любопытства ради с вопросами и ответами (такое бо они обычай имеют) предложим.

Вопрошающему: «Муслиман ли еси, то есть православный ли в вере мухаммеданской?» отвечается: «Такое есть по благодати божией».

Вопрос: «Что есть благодарити бога?»

Ответ: «Есть бога хвалити и благословляти».

Вопрос: «Знаеши ли бога?»

Ответ: «Знаю».

Вопрос: «Како знаеши бога?»

Ответ: «Знаю, яко есть безначален, безконечен и ничтоже подобно ему есть. Образа, лица, места и времени не имеет, зане вечен есть, от века и до века».

Вопрос: «От которого рода еси?»

Ответ: «От Адамова».

Вопрос: «От которого собрания или народа?»

Ответ: «От Мухаммедова».

Вопрос: «От которого племени?»

Ответ: «От Авраамова».

Вопрос: «Которому чину[×] в законе последуеши?»

Ответ: «Имам азами (сей бо чин имеется за православие); последую паки уставам *Имами Шафи* и *Имами Малик* и *Имами Агмеди Гамбели* (сие бо четыре первыи суть *Курана* толковники, уставов же и церемоний церковных предатели).

Вопрос: «Сии имамы или священники от кого научашася сих уставов?»

Ответ: «От *Эбу Ганифа*, *Эбу Ганиф* же от *Гаммади*, *Гаммади* же от *Ибрагима*, *Ибрагим* же от *Абдуллага*, *Абдуллаг* же от *Месуда*, *Месуд* же от пророка божия, то есть Мухаммеда, пророк же Мухаммед от Ноя, Ное же от Сифа, Сиф же от Адама, Адам же от Архангела Гавриила, Гавриил же от Михаила, Михаил от Исрафила (иже у нас Рафаил именуется) *Исрафил* же от *Израила* (и сего имени мнят быти архангела), *Израил* же от самого господя всех миров творца. Ибо в *Куране* глаголется: *Эни иддине индаллаг илислам* «ваш закон или вера от бога есть».

Вопрос: «Что есть закон *Куранов*?»

Ответ: «К повелениям Божиим приклоняти главу и бегати тех, яже он возбранил есть».

Вопрос: «Что есть вера?»

83 *Ответ:* «Исповедание уст, известование ума, и еже сердце или совесть присоединяти / богу, то есть веровати единство божие, пророка истинствование, рай, мост правды (о чем зри ниже), мерило воздаяния слова^{xx} о всех делех и словесех, ад, смерть и мертвых воскресение».

Вопрос: «Что есть глава веры?»

Ответ: «Исповедание ея, например: «Несть бог кроме бога и Мухаммед есть пророк божий»».

Вопрос: «Что есть плоть веры?»

Ответ: «Пятовременные молитвы».

[×] уставу
^{xx} ответа

expune de curiozitate câteva articole pe care ni le putem aminti, cu întrebări și răspunsuri (căci așa au ei obiceiul).

Celui ce întreabă: „Ești musulman, adică ești drept-credincios în credința musulmană?”, i se răspunde: „Așa e, din harul lui Dumnezeu”.

Întrebare: „Ce înseamnă a-l mulțumi pe Dumnezeu?”

Răspuns: „A-l lăuda pe Dumnezeu și a-l binecuvînta”.

Întrebare: „Îl cunoști pe Dumnezeu?”

Răspuns: „Îl cunosc”.

Întrebare: „Cum îl cunoști pe Dumnezeu?”

Răspuns: „Îl cunosc că este fără de început, fără de sfîrșit și nimic nu este asemenea lui. Chip, înfățișare, loc și timp nu are, pentru că este veșnic, din veac și pînă în veac”.

Întrebare: „Din neamul cui ești?”

Răspuns: „Din al lui Adam”.

Întrebare: „Din ce adunare sau popor ești?”

Răspuns: „Dintr-al lui Muhammed”.

Întrebare: „Din care seminție?”

Răspuns: „Dintr-a lui Avraam”.

Întrebare: „Ce cin^x al legii urmezi?”

Răspuns: „*Imam azami* (această rînduială e socotită drept cea ortodoxă); mai urmez rînduielile *Imami Șafi*, *Imami Malik* și *Imami Ahmedi Hanbeli*” (acești patru sînt primii interpreți ai *Curanului* și transmițători ai rînduielilor și ceremoniilor bisericești) ³³².

Întrebare: „Acești *imami* sau preoți de la cine au învățat aceste rînduieli?”

Răspuns: „De la *Ebu Hanif*, *Ebu Hanif* de la *Hammadi*, *Hammadi* de la *Ibrabim* și *Ibrabim* de la *Abdullah*, *Abdullah* de la *Mesud* ³³³, iar *Mesud* de la prorocul lui Dumnezeu, adică de la Muhammed, Profetul Muhammed de la Noe, iar Noe de la Seth, Seth de la Adam, Adam de la arhanghelul Gabriel, Gabriel de la Mihail, Mihail de la *Israfil* (care se numește la noi Rafail), *Israfil* de la *Izrail* (ei cred că există un arhanghel și cu acest nume), iar *Izrail* de la însuși Domnul tuturor, Creatorul lumilor. Căci în *Curan* se spune: *Eni iddine indallah ilislam* ^{*334} adică „Legea sau credința voastră, a drept-credincioșilor, este de la Dumnezeu”.

Întrebare: „Ce este legea *Curanului*?”

Răspuns: „Să plecăm capul poruncilor lui Dumnezeu și să fugim de cele pe care le-a oprit el”.

Întrebare: „Ce este credința?”

Răspuns: „Mărturisirea buzelor, încredințarea minții și unirea inimii sau conștiinței cu /Dumnezeu, adică credința în unicitatea lui Dumnezeu, în adevărăciunea Profetului, în rai, în podul dreptății (vezi mai jos), în măsura răsplătirii și în a da socoteală ^{xx} pentru toate faptele și cuvintele, în iad, moarte și învierea morților”.

Întrebare: „Care este începutul credinței?”

Răspuns: „Mărturisirea ei, de exemplu: «Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, și Muhammed e profetul lui Dumnezeu»”.

Întrebare: „Care este trupul credinței?”

Răspuns: „Rugăciunile la cele cinci vremi”.

83

^x rînduială

^{xx} răspuns

^{*} *Coran*, III, 19: „Credința pentru Allah este cu adevărat islamul”.

Вопрос: «Что есть слово × веры?»

Ответ: «Бога всегда памятовати и непрестанно имя его призывати».

Вопрос: «Что суть ветви или листовые древа веры?»

Ответ: «Благочестие и страх божий».

Вопрос: «Что есть кожа или кора ×× веры?»

Ответ: «Стыдение и чистота».

Вопрос: «Что есть мозг веры?»

Ответ: «Богочитание и прилежные молитвы».

Вопрос: «Что есть пуп или середина веры?»

Ответ: «Спасение или еже не грешити или чистота душевная».

Вопрос: «Ты ли в вере еси или вера в тебе?»

Ответ: «Вера во мне есть и аз с верою вкупе есмь».

Вопрос: «Что есть вера?» (сие описание веры есть по политическому рассуждению).

Ответ: «Есть истина и еже истинно глаголати, обаче кроме того что пророк повелевает: «С муслиманами, сиречь единовѣрными твоими мир вечный да имеши; со иудеи же и християны николиже». Ибо тойже пророк глаголет: «Аще кто от народа моего или собрания должного богу почитания и молитв и не сотворит, обаче лучший есть иудеанина и християнина».

Вопрос: «Колико численны суть веры?»

Ответ: «Пяточисленны. Первая убо вера есть ангелов, иже свойственною и естественною верою просвещенны быша. Вторая есть вера пророков, иже вере прилежаще оную взыскаша. Третья есть верных челоуеков, иже в веру чрез благодать божию прияти быша. Четвертая есть клеветников или лживых, яко они непотребни и отвержены суть. Таже пятая вера есть невозрастных, си есть отрочат, понеже тии вере подлежат».

Вопрос: «Колико есть кондиций×××, имиже вера мухаммеданская совершается?»

Ответ: «Пять: 1. Исповедание веры. 2. Пять определенные на всякий день моления. 3. Пост. 4. Путешествие в Мекку. 5. Еже даяти богу десятину по все годы, то есть пятьдесятую часть от своих си стяжаний».

Вопрос: «Колико есть кондиций совершенного поста?»

Ответ: «Четыре: 1. Воздержатися от пития воды. 2. От брашна. 3. От пребывания со женою. 4. Не токмо телом, но и умом и духом поститися».

Вопрос: «Коликожды / подобает в день богу молитися?»

Ответ: «Пятижды: 1. Пред восхождением солнца. 2. О полудни. 3. За три часа до захождения солнечного. 4. Абие по захождении солнечном. 5. По часе с полчасом×××× ноши».

Вопрос: «Пред восходом солнечным колико подобает сотворити *рекат* (си есть поклонов)?»

Ответ: «Четыре».

× глагола

×× корка что на древе

××× внешних вин

×××× по полуторе часе

Întrebare : „Care este cuvîntul × credinței?”

Răspuns : „A-l ține mereu pe Dumnezeu în minte și a chema neîncetat numele lui”.

Întrebare : „Care sînt ramurile sau frunzele arborelui credinței?”

Răspuns : „Evlavia și frica de Dumnezeu”.

Întrebare : „Care este coaja sau pielea ×× credinței?”

Răspuns : „Rușinarea și curăția”.

Întrebare : „Care este creierul credinței?”

Răspuns : „Adorarea lui Dumnezeu și rugăciunile stăruitoare”.

Întrebare : „Care este buricul sau centrul credinței?”

Răspuns : „Mîntuirea sau a nu greși sau curăția sufletului”.

Întrebare : „Tu ești în credință sau credința e în tine?”

Răspuns : „Credința este în mine și eu împreună cu credința sînt”.

Întrebare : „Ce este credința?” (această descriere a credinței este după judecata politică)³³⁵.

Răspuns : „Este adevărul și a grăi adevărat, dar afară de aceasta și ceea ce poruncește Profetul: «Cu musulmanii, cu cei de o credință cu tine, să ai pace veșnică; cu iudeii și cu creștinii nicidecum». Căci același profet zice: «Chiar dacă cineva din poporul meu sau din adunare nu ar face închinarea cuvenită lui Dumnezeu și rugăciunile, este totuși mai bun decît un iudeu sau un creștin»”.

Întrebare : „Cîte sînt la număr credințele?”

Răspuns : „Sînt cinci la număr. Prima credință este cea a îngerilor, care au fost luminați cu o credință proprie și firească. A doua credință este cea a prorocilor, care au căutat-o stăruind în credință. A treia este a oamenilor credincioși, care au fost primiți în credință prin harul lui Dumnezeu. A patra este a cleveitorilor sau a mincinoșilor, pentru că sînt netrebnici și lepădați. Iar a cincea credință este a celor fără de vîrstă, a pruncilor, pentru că ei sînt supuși credinței”.

Întrebare : „Cîte sînt condițiile×××³³⁶ prin care se împlinește credința muhammedană?”

Răspuns : „Cinci: 1. mărturisirea credinței; 2. cele cinci rugăciuni hotărîte pentru fiecare zi; 3. postul; 4. pelerinajul la Mecca; 5. să dai lui Dumnezeu dijmă în fiecare an, adică a cincizecea parte din agonisile tale”.

Întrebare : „Cîte sînt condițiile unui post desăvîrșit?”

Răspuns : „Patru: 1. să te abții să bei apă; 2. de mîncare; 3. de petrecerea împreună cu femeile; 4. să nu poftești, nu numai cu trupul, ci și cu mintea și cu duhul”.

Întrebare : „De cîte/ori se cuvine să te rogi lui Dumnezeu pe zi?”

84

Răspuns : „De cinci ori: 1. înainte de răsăritul soarelui; 2. la amiază; 3. cu trei ceasuri înainte de apusul soarelui; 4. îndată după apusul soarelui; 5. la un ceas și jumătate ××× al nopții.

Întrebare : „Înainte de răsăritul soarelui cîte *rekheat* (adică mătăanii)³³⁷ trebuie să se facă?”

Răspuns : „Patru”.

× vorba

×× ca scoarța copacului

××× pricinile exterioare

×××× la ceasurile unu și jumătate

Вопрос: «Колико по заповеди божией?»

Ответ: «Два».

Вопрос: «Колико же по заповеди пророческой?»

Ответ: «Два».

Вопрос: «Колико поклонов подобает сотворити о полу дни?»

Ответ: «Десять».

Вопрос: «Но колико по божией и колико по пророческой заповеди?»

Ответ: «Прежде четыре по пророческому, потом четыре по божью, таже последние два поклона паки по пророческому велению.

Вопрос: «О девятом часе или тремя часы пред захождением солнечным колико подобает поклонов сотворити?»

Ответ: «Осмь, четыре божия и четыре пророческия».

Вопрос: В ношном или по захождении солнца, молений колико должно сотворити?»

Ответ: «Пять. Три божественныя, два же пророческия».

Вопрос: «По часе с получасом ноши еже и *ятси*, то есть «время покоя» колико суть?»

Ответ: «Тринадцать: четыре первейшия пророческия, другия четыре божественныя, паки два пророческия, пследния же три, *фытр* называемыя, си есть за разрешение поста».

Вопрос: «По заповеди пророческой, како долженствуеши пред молением измыти тело твое и очиститися?»

Ответ: «Первое трижды возлей воду на руки твои, потом испрадни чрево твое и задницу твою омой, таже *абдест* сотвори (*абдест* есть измовение рук, главы и ног), иже тако бывает: первое измывают руки, потом трижды воду ноздрями в нос втягают и возгри очищают, потом лице трижды наполненными водою пригорщми покропляют, таже уши, темя и шею единожды оттирают, напоследок руки даже до локтей, ноги же до лодыжек умывают. Аще же кто с женою совокупление имел или иным каким-либо образом осквернился, первое все тело в бани измывати должен, называется же оное измовение *гусл*. Но аще жена месячным недугом одержима будет, еликожды измывает тело должна есть и власы распустити и от моления чрез все оное месячного недуга время воздержатися».

85 Да всяк же отец о детех своих, мужие же о женах попечение имеют, во еже бы научити их сего катихисма, некий от святых мухаммеданских, именем *Шемс* / так жестоко понуждает, глаголя, «яко аще которого мужа или сын сих веры членов знати не будет и вопрошены бывше не ответственуют, оных молитвы у бога не суть приятны и пост без воздаяния, совокупление мужа с своею си женою есть прелюбодеяние. И аще в сем невежестве случится им умерети от муслиманов да не погребутся». Паки глаголет, яко в будущем веке три человека тяжчайшие и неносные понести имеют казни, сиречь отец и мать, которые сынов своих и муж, иже жены свои не потщался научити сим веры членам, паче неже елико печашеся о отдохновении духа своего. И сия о мухаммеданском катихисме вкратце предложенная довольна да будут.

Întrebare : „Cîte din porunca lui Dumnezeu?”

Răspuns : „Două”.

Întrebare : „Cîte din porunca Profetului?”

Răspuns : „Două”.

Întrebare : „Cîte mătăanii se cuvine să se facă la amiază?”

Răspuns : „Zece”.

Întrebare : „Dar cîte din porunca lui Dumnezeu și cîte din cea a Profetului?”

Răspuns : „Mai întii patru din porunca Profetului, apoi patru din cea a lui Dumnezeu și cele două de pe urmă tot din porunca Profetului”.

Întrebare : „La ceasul al nouălea sau cu trei ceasuri înainte de apusul soarelui³³⁸ cîte mătăanii se cuvine să se facă?”

Răspuns : „Opt, patru ale lui Dumnezeu și patru ale Profetului”.

Întrebare : „La rugăciunea de noapte sau la cea de după apusul soarelui, cîte trebuie să se facă?”

Răspuns : „Cinci, trei dumnezeiești și două prorocști”.

Întrebare : „La un ceas și jumătate de noapte (care se numește *iatsi*, adică «vremea odihnei») ³³⁹ cîte sînt?”

Răspuns : „Treisprezece: cele patru dintii prorocști, alte patru dumnezeiești, iarăși două prorocști, iar ultimele trei numite *fîlr* ³⁴⁰ sînt pentru dezlegarea postului”.

Întrebare : „După porunca Profetului cum trebuie să-ți speli trupul și să te cureți înainte de rugăciune?”

Răspuns : „Mai întii toarnă de trei ori apă pe mîini, apoi golește-ți pîntecele și spală-ți posteriorul și fă *abdest* (*abdest* este spălarea mîinilor, capului și picioarelor) ³⁴¹, care se face astfel: Mai întii își spală mîinile, apoi trag de trei ori apă pe nas și-și curăță nările, apoi își stropesc fața de trei ori cu pumnii plini de apă și freacă o dată urechile, creștetul capului și gitul, la urmă mîinile pînă la cot și picioarele pînă la glezne. Dacă cineva a avut împreunare cu femeia sau într-alt fel s-a spurcat, mai întii să-și spele tot trupul în baie, spălare ce se numește *gusl* ³⁴². Iar dacă femeia va fi cuprinsă de neputința lunară, de cîte ori își va spăla trupul trebuie să-și despletească și părul și să se abțină de la rugăciuni tot timpul neputinței lunare”.

Fiecare tată trebuie să aibă grijă să-și învețe pe copiii săi, iar bărbații pe femeile lor acest catehism. Un sfînt muhammedan cu numele *Şems* ³⁴³/îi îndeamnă cu mare asprime zicînd: „Dacă femeia vreunui bărbat sau fiul său nu vor ști aceste articole ale credinței și întrebați fiind nu vor răspunde drept, rugăciunile lor nu vor fi primite la Dumnezeu, iar postul va fi fără răsplătire, iar împreunarea bărbatului cu nevasta sa adulter. Și dacă li se va întîmpla să moară în această ignoranță să nu fie îngropați de musulmani”. Și mai spune că în veacul viitor trei oameni vor îndura pedepsele cele mai grele și de neîndurat, adică tatăl și mama care pe fiii lor și bărbatul care pe femeia sa nu s-au străduit să-i învețe aceste articole ale credinței mai mult decît se îngrijeau de odihna duhului lor. Ajungă însă aceste spuse pe scurt despre catehismul muhammedan.

Глава вторая

О бозе

86

О бозе. О едином высочайшем бозе мухаммеданская вера ничимже разнствовать видится от евреев и христиан, сиречь егда о самом божестве или о едином токмо отцовском лице пишет. Веруют же они, яко бог един есть, творец всех миров и всех вещей между неба и земли сущих, яко вся оная, из ничесо же от небытия в бытие им^{*} произведошася. Веруют, яко есть безплотен, местом и временем неописанный, *эзели*, то есть вечный от века, *эбеди*, то есть вечный вовеки, егоже век, величество и прочая ниже во умѣ изображаемыми, времени или места пространством объяться может, но бог вся, аки в пункте (нарицаемым у них ничтожества) постигает. Паки веруют, яко нерожден есть, сиречь, яко ниже родился когда, ниже родити может и того ради ничтоже имеет себе подобное, не имеет же отнюдь всякого образа или вида, чесо ради в *Куране*, в главе *Элмуин* глаголется: «Аще бы бог имел сына, в беде был бы весь мир, понеже было бы между ими разделение», и в главе сущей предпоследнею, аки бы от лица божия повелевается Мухаммеду: «Прилежно (рече) глаголи им, яко бог един есть, всем благопотребный и бесплотный, иже ниже родил, ниже родился есть, ниже / имеет кого себе подобного». И в главе 94 бога глаголет быти всех вещей начало и конец; и того ради в главе 32 возбраняется призывание другого бога, в бозе бо, глаголет, едином все число его состоится.

Свойства божественная. Все божественные приличества в седьм токмо яко главнейшие свойства совокупляют, от техже седьми свойств тысящу едино имя богу приписуют. Свойства убо божия у них *сифат*, то есть «лица» называются и тога ради егда слышат нас христиан глаголющих три токмо быти лица божественныя и едино божество или единого бога абие предлагают божественные лица не три быти, но седьм, мняще тем довести, яко свойства божия естественна ему сущая не могут так малым числом объаты быти и тако сливающе лица с свойствами, глаголют быти седьм, ихже сочисляют: 1. Живущий или сый вечно; 2. Глаголящий или умный; 3. Недвижимый; 4. Всесильный; 5. Ведущий; 6. Милостивый или милосердый; 7. Праведный. От сих убо седьми свойств тысящу, якоже рехом, и едино имя богу приписуют, аки свойственная ему и естественная, которых реэстру при себе неимеюще, яже на память взыдоша zde прилагаем.

Имена божия. *Экбер* — вышний; *рагман* — милосердый; *рагим* — щедрый; *каюм* — пребывающий; *галим* — кроткий или грехи наши преминующий; *риззак* — нужная подающий; *муин* — пособствующий, то есть без негоже ничтоже быти может; *феттаг* — открытель; *гакк* — истинна; *гаким* — обладатель; *малик* или сложне *маликульмулк* — стяжания стяжавающий или

^{*} чрез него

Despre Dumnezeu. Despre unul Dumnezeu cel preainalt religia muhamedană nu pare să se deosebească întru nimic de evrei și de creștini când scrie despre Dumnezeu în sine sau numai despre singura persoană a Tatălui. Și cred că Dumnezeu este unul, făcătorul tuturor lumilor și al tuturor lucrurilor ce se află între cer și pământ, că toate acelea de el × s-au adus dintru nimic, din neființă la ființă. Cred că el este imaterial, necircumscriș de timp și loc, *ezeli*, adică veșnic din veac, *ebedi*, adică veșnic în veac³⁴⁴, că veacul lui, mărirea și altele nu pot fi închipuite în minte, nici cuprinse de durata timpului sau întinderea locului, dar că Dumnezeu pe toate le pătrunde ca într-un punct³⁴⁵ (numit la ei al nimicniciei). Iarăși cred că este nenăscut, adică nici nu s-a născut cândva, nici n-a putut să nască și de aceea n-are nimic asemenea lui, n-are nici un chip sau înfățișare, pentru care lucru în *Curan*, în capitolul *Elmuin*, se zice: „Dacă Dumnezeu ar fi avut un fiu, în necaz ar fi fost toată lumea, pentru că între ei ar fi fost dezbinare”, iar în capitolul penultim, ca din partea lui Dumnezeu, i se poruncește lui Muhammed: „Cu sirguință (zice) grăiește-le lor că Dumnezeu este unul, tuturor spre buna trebuință și imaterial, care nici a născut, nici s-a născut, nici / are pe cineva asemenea lui” *. Și în capitolul 94 zice: „Dumnezeu este începutul și sfârșitul tuturor lucrurilor” **; de aceea în capitolul 32 se interzice chemarea unui alt Dumnezeu, căci: „În Dumnezeu unul, zice, se cuprinde tot numărul lui”.

86

Atributele dumnezeiești. Toate atributele lui Dumnezeu le grupează în numai șapte mai de seamă, iar din cele șapte atribute i se dau lui Dumnezeu o mie și unul de nume. Căci la ei atributele lui Dumnezeu se numesc *sifat*³⁴⁶, adică persoane, de aceea când ne aud pe noi creștinii zicând că numai trei persoane dumnezeiești sînt și o singură dumnezeire sau un singur Dumnezeu, îndată ne arată că persoane dumnezeiești nu sînt trei, ci șapte, socotind că prin aceasta dovedesc că atributele lui Dumnezeu, fiindu-i firești lui, nu pot fi cuprinse de un număr așa de mic. Și așa, confundînd persoanele cu atributele, zic că sînt șapte, pe care le enumeră astfel: 1. cel viu sau cel veșnic; 2. cel ce grăiește sau cel înțelept; 3. cel ce nu poate fi clintit; 4. atotputernic; 5. cunoscător; 6. milostiv sau îndurat; 7. drept. De la aceste șapte atribute, după cum am spus, îi dau lui Dumnezeu o mie și unu de nume ca proprii și firești lui, al căror registru neavîndu-l lîngă noi, le adăugăm aici după cum ne-au venit în memorie.

Numirile lui Dumnezeu. *Ekbar* — preainalt; *rahman* — îndurat; *rahim* — darnic; *karim* — cel ce este; *halim* — blînd, sau cel ce trece cu vederea păcatele noastre; *rizzak* — cel ce dă cele trebuincioase; *muin* — cel ce dă ajutor, adică fără de care nimic nu poate fi; *fettah* — descoperitorul; *hakk* — adevărul; *hakim* — stapînitorul; *malik* sau, mai complet, *malikulmulk* — cel ce agonisește cele agonisite sau cel ce le are pe toate; *sabur* — mărini-

× prin el

* *Coran*, CXII, 1—3: „Spune-le: « Dumnezeu este unul ! Dumnezeu !... Cel de nepătruns ! El nu naște; El nu este născut; nimeni nu este asemenea Lui ! »”.

** *Coran*, I.VII, 3: „El este cel dintîi și cel din urmă”.

вся имеющий; *сабур* — великодушный*; *мабуд* — покланяемый или ему же подовает кланяться; *ребб* — господь — господь или сложне *реббу алемин* — господь миров; *казылгаджят* — судия помыслов; *дженابي иззет* — близкий; *вагиб* — щедроподатель; *делле* — просвещающий; *аала* — превеликий; *мурид* — желанию дозветворящий; *муккадес* — святой; *тебарике* — блаженный; *текаддесе* — святой; *мусеббебул исбаб* — вина вин; *халик* — творец; *мусеимин* — защитник; иже вся соблюдает; *басыт* — вся устроящий; *субган* — благий, милостивый и великий; *меджид* — славный; *кадри* — могущий; *кави* — крепкий. И с персидского языка: *хода*, *ходан*, *ихид*, *ездан*, *давер*, *ходавендикяр*. От простого турецкого языка: *тангри*, *чаллаб*, и протчая./

87 *Толкование седми свойств.* Но о седми оных, ихже нарицают лицами свойствами божественных, что умствуют в кратце речем. Хотя мухаммедане больше отрицательной неже утверждающей о бозе последуют науке, обаче сия семь свойства яко лица или яко источники быти других разумеюще протчая вся от сих происходити и к сим подлежати глаголют, по елику о бозе утвердительно глаголати или знати возможно есть.

Живущий. Живущего же бога разумеют, яко от себе жизнь и бытие вечное имуща. Действо сего свойства глаголют быти ко вне, сиречь к созданиям *ругулаг*, душу или свойственне глаголя дух божий от негоже производятся души всех человек. Ихже яко некия частицы от духа божия отлученных и чрез служащих ангелов в раждающихся телах влагаемых мнят быти. Чесо ради Иисусу Христу паче всех человек преимущество и превосходство призволяют. Ибо к протчим человек во чреве матерне созданию потребно есть и семя мужское. В зачатии же Христове ничтоже таковое бысть, но от единого Духа Божия и девы Марии создан и зачат бысть, откуда *катексохин* Иисус Христос Дух Божий и сын Марии нарицается.

Глаголющий. Глаголющего или глаголом или словом и разумом украшенного по елику богу больше приличествует, глаголение и словопростирание, неже молчание и неглаголение. Мнят же не инако глаголати бога, и волю свою ангелам и пророкам открывати, разве чрез разговор вводительный, последовательный, указательный и протчая. Егоже действие нарицают *келамулаг*, то есть «глагол или слово божие», которое имя найпаче *Святым Писанием* больше же своему *Курану* причитают. К тому же свойству подлежати глаголют премудрость, разум, познание, промысл и протчая, яже общим речением *илмилаг* «ведение божественное или божие» нарицают. Сие паки на два разделяют виды, на *гаиб*, сокровенное, которое самому богу токмо познано и естественно есть, егоже никое создание пояти может, и на *загир* откровенное или явленное, по елику от ангел, от человек, от демонов или диаволов разумеется и поемлемо быти может. И сие свойственне именем теологии нарицается, юже преизячно и превосходно в книзе *Курана* содержанию быти верят.

Недвижимый. Недвижима или неизменна, в котором свойстве ничтоже от нашея разнствуют теологии./

88 *Всесильный.* Всесильна или всемогуща. Сего свойства действия ко вне нарицают *едикудретилаг*, то есть «руку могущества божия», сиречь ею же созда толико тысяч миров и яже в них содержахуся

* долготерпелив

mosul ×; *mabud* — cel închinat sau cel căruia i se cuvine închinare; *rebb* — Domnul sau, mai complet, *rebbul alemin* — Domnul lumilor; *kazîulhadjeat* — judecătorul gândurilor; *djenabi izzet* — cel mai aproape; *vahib* — dătătorul îndurat; *delle* — cel ce luminează; *aala* — preamarele; *murid* — cel ce împlinește dorința; *mukkadess* — sfântul; *tebarike* — fericitul; *tekaddese* — sfântul; *musebbebul isbab* — cauza cauzelor; *halik* — creatorul; *muheimir* — apărătorul, care le păzește pe toate; *basît* — cel ce pe toate le rânduiește; *subhan* — cel bun, milostiv și mare; *medjid* — cel slăvit; *kadri* — cel ce poate; *kavi* — cel tare. Din limba persană: *hoda*, *hadai*, *izid*, *iezdan*, *daver*, *hodavendikear*. Iar din limba simplă turcă: *tangri*, *ceallab* și altele³⁴⁷.

Tîlcuirea celor șapte atribute. Vom spune acum pe scurt ce gîndesc ei despre cele șapte atribute pe care le numesc persoane. Deși muhammedanii urmează mai mult teologiei negative decît celei afirmative³⁴⁸, dar considerînd că toate șapte atribute sînt niște persoane sau izvoare ale altora, ei spun că toate provin de la acestea și sînt subordonate acestora în măsura în care se poate ști sau grai ceva afirmativ despre Dumnezeu.

Cel viu. Pe Dumnezeu îl înțeleg viu, ca avînd viață și ființă veșnică. Acțiunea acestui atribut, spun ei, în afară, adică spre creaturi, este *ruhullah*, sufletul sau, propriu vorbind, Duhul lui Dumnezeu³⁴⁹, de la care vin sufletele tuturor oamenilor și pe care le socotesc ca niște părțicele despărțite din Duhul lui Dumnezeu, bîgate de către îngerii slujitori în trupurile celor ce se nasc. De aceea îi acordă lui Iisus Hristos întîietate și superioritate mai mult decît tuturor oamenilor, căci pentru zidirea celorlalți oameni în pîntecele mamei este necesară și sămînță bărbătească, dar la zămislirea lui Hristos nu s-a petrecut așa ceva, ci numai de Duhul lui Dumnezeu și de Fecioara Maria a fost zidit și zămislit, de unde se numește *kar'êxoxîn*³⁵⁰, Iisus Hristos, Duh al lui Dumnezeu și Fiu al Mariei.

Cel ce grăiește. Cel ce grăiește sau cel împodobit cu grai sau cuvînt și cu înțelegere, întrucît lui Dumnezeu mai mult i se potrivesc grăirea și răspîndirea cuvîntului decît tăcerea și negrăirea. Căci ei socotesc că Dumnezeu nu grăiește altfel și nu-și dezvăluie voia sa îngerilor și prorocilor decît printr-o conversație introductivă, continuă, povățuitoare și altele. Iar lucrarea lui o numesc *kelamullah*, adică graiul sau cuvîntul lui Dumnezeu³⁵¹, nume pe care îl dau mai ales *Sfintelor scripturi*, și în primul rînd *Curanului*. Aceluiași atribut îi sînt supuse, zic ei, înțelepciunea, înțelegerea, cunoașterea, pronia și altele, pe care le numesc cu o singură vorbă *ilmilahi*³⁵², cunoaștere dumnezeiască sau a lui Dumnezeu. Pe aceasta o împart din nou în două feluri, *gaib*, ascunsă, care este cunoscută și proprie numai lui Dumnezeu însuși, pe care nici o făptură n-o poate cuprinde, și *zahir*³⁵³, adică dezvăluită sau arătată, întrucît poate fi dobîndită și înțeleasă de îngeri, de oameni, de demoni sau diavoli. Și aceasta mai propriu se numește teologie, despre care cred ei că este preafrumos și foarte bine cuprinsă în cartea *Curanului*.

Cel neclintit. Neclintit sau neschimbat, atribut în care nu se deosebesc cu nimic de teologia noastră./

Cel atotputernic. Atotputernic sau omnipotent. Lucrările acestui atribut în afară le numesc *edi kudret ilahi*³⁵⁴, adică „mîna puterii lui Dumnezeu”, prin care a făcut atîtea mii de lumi și pe toate cele ce se cuprindeau și se

87

88

× îndelung-răbdătorul

и содержатся, твари ведомая и неведомая, видимая и невидимая, соблюде же и соблюдает она и к свойственным вся определяет и управляет действиям. Паки глаголют, яко ничтоже невозможно или отрицательно могуществу божию обрестися может. Сего ради вопрошены бывше их теологи, может ли бог сотворити, аки бы не сделал тех, яже единою сотворил, отвечают, яко не трудная богу сотворити аки бы не сделал тех, яже единою сотворил, как тожде из ничего сотворити. Но аще бы кто спросил: «Может ли бог солгати или другого бога подобного сотворити?» отвечал бы, яко сие и помыслити богохульно есть. Вопросивый же хотя и под кондицию вопрос той предложил бы, обаче беды смертныя не избег бы. Протчее обще утверждают ничтоже быти невозможно богу, мняще, яко аще бы сие инако было, обрелобися в бозе противословное и недостаток.

Ведуший. Ведуша. И в сем свойстве от наша теологии ничтоже разнствуют, кроме того, что глаголют, яко божественное ведение и познание неволны творят вещи и воли наши. Ниже разделяют между познанием предваряющим и последующим, чесо ради дают пример, яко был во время Мухаммедово некий человек праведный и верный, обаче без меры убогий и всех к житию потребных лишенный. И хотя неусыпными трудами томяшеся, да поне пищу повседневную приобрести возможет, но и сея к довольному насыщению чрева своего николиже имеяше. Сие тайнство егда Мухаммеду неведомо и непоятно было, спросил того человека, для чего бы так лишался всех вещей, имея у себе рабов и детей, иже ему непрестанно во всем помогают и сотруждаются, кроме же того, яко от всех соседей его похваляется, что есть человек богобоязливый и непрестанно пред народом и на едине молитвам прилежащий. Отвеща человек той, яко вины вещи не знает. Мухаммед убо научил его да потом, егда молится богу, не просит ничтоже о себе или на пользу свою, но да речет и обещается, яко аще бог подаст ему богатство и изобилие вещей, все имение свое раздаст убогим и неимущим. Сие человеку тому со всяким послушанием и горячестью сердца сотворшу, бог Мухаммеду в видении открыл тайнство, глаголя: / «О, Мухаммед, ты убо просиши и оного просити научил еси, яко да не себе, но иным просит, имже он богатство свое разделить имеет, аки бы аз не знал, аще ему богатства дам, что с оным творити имать; не аз ли создах его, не аз ли в книгу *Левгии махфуз* (то есть книга, в нейже преднаписана суть от века будущая человеков действия и вещей во свое время приключения) вписать повелех действия его и како не вем, что он имеет творити, аще ему дам стяжания и богатства? Убо о таковых просити да престанет, аз бо знаю, яко он в таком состоянии есть человек добротливый, благополучнейший же быв, неимать пребывать в своей добротливости». И сие о ведении или предзнании божиим или предуведении веруя произвольного человеческого хотения * не отнехнут, о чем зри далее в главе *О предусмотрении* ** божиим.

Милостивый. Милостива или милосерда. Веруют мухаммедане бога только милостива быти, яко ничтоже смотря на бесконечные грехи всех человек,

* самовластия

** провидения или промысле

cuprind în ele, făpturi cunoscute și necunoscute, văzute și nevăzute, prin care le-a păzit și le păzește și le îndreaptă pe toate și le conduce la activitățile potrivite lor. Ei spun că nu se poate afla nimic cu neputință sau oprit puterii lui Dumnezeu. De aceea, întrebați fiind teologii lor dacă poate face Dumnezeu ca cele pe care le-a făcut să fie ca și cum nu le-ar fi făcut niciodată, ei răspund că lui Dumnezeu nu-i e greu să facă cele făcute ca și cum nu le-ar fi făcut, așa cum a putut să le și facă din nimic. Dar dacă cineva ar fi întrebat: „Poate oare Dumnezeu să mintă sau să facă un alt Dumnezeu asemenea lui?“, ar fi răspuns că numai a gândi acest lucru e o blasfemie. Iar cel ce ar pune o asemenea întrebare chiar la modul condițional n-ar scăpa de primejdie de moarte. Și mai departe afirmă în general că nimic nu-i este cu neputință lui Dumnezeu, socotind că dacă ar fi fost altfel s-ar afla în Dumnezeu ceva contradictoriu și incomplet.

Cel cunoscător. Cunoscător. Și în acest atribut cu nimic nu se deosebesc de teologia noastră, afară de faptul că spun că știința și cunoașterea dumnezeiască fac lucrurile și vrerile noastre lipsite de libertate. De asemenea, ei nu fac deosebire între cunoașterea premergătoare și cea următoare. Pentru care lucru ei dau următorul exemplu: Era pe vremea lui Muhammed un om drept și credincios, dar sărac peste măsură și lipsit de cele necesare traiului. Și deși se chinuia cu osteneli neconținute, că doar va putea să-și agonisească hrana cea de fiecare zi, totuși nici pe aceasta n-o avea niciodată spre îndestularea pîntecului său. Cum această taină rămînea necunoscută și neînțeleasă lui Muhammed, l-a întrebat pe omul acela de ce era el lipsit așa de toate lucrurile, deși are și robi, și copii care îl ajută neconținut la toate și se ostenească împreună cu el, pe lângă faptul că e lăudat de toți vecinii că este om temător de Dumnezeu și stăruie neîncetat în rugăciuni, atît în fața poporului, cît și în singurătate. Răspuns-a omul acela că nu cunoaște pricina acestui lucru. Muhammed însă l-a învățat ca atunci cînd se roagă lui Dumnezeu să nu ceară nimic pentru sine sau spre folosul său, ci să făgăduiască și să spună că dacă Dumnezeu îi va da bogăție și îndestulare de lucruri va împărți săracilor și celor lipsiți toată averea sa. Cînd omul acela a făcut așa cu toată ascultarea și fierbințeala inimii, Dumnezeu i-a dezvăluit lui Muhammed în vedenie taina, zicînd:/ „O, Muhammed, tu ceri și pe acela l-ai învățat să ceară, ca și cum nu pentru sine ar cere, ci pentru alții, cărora le va împărți bogăția sa ca și cum eu n-aș ști, dacă îi voi da bogăția, ce are să facă el cu ea. Oare nu eu l-am zidit, oare nu eu am poruncit să se scrie toate faptele lui în cartea *Levhii mahfuz* (cartea în care sînt scrise mai înainte de veac faptele viitoare ale oamenilor și cele ce se vor întîmpla, fiecare la vremea sa)³⁵⁵, deci cum să nu știu ce va face el dacă-i voi da avuție și bogăție? Să înceteze, dar, să mă mai roage pentru unele ca acestea, căci știu că în starea de acum este un om bun, dar fiind mai fericit nu va rămîne întru bunătatea sa“. Aceasta crezînd despre cunoașterea sau preștiința lui Dumnezeu sau despre cunoașterea lui de mai înainte, ei nu resping voința omenească liberă*, despre care lucru vezi mai departe în capitolul *Despre prevederea*xx lui Dumnezeu.

Cel milostiv. Milostiv sau îndurat. Muhammedanii cred că Dumnezeu e atît de milostiv, încît fără să se uite la păcatele nesfîrșite ale tuturor oamenilor,

* independentă

xx providența sau pronia

паче же и самых атеистов и диаволов оправдати может, аще восхощет и оным райские утехы равно яко и праведным и верным туне даровати, ниже избыл бы греха богохулия той, иже бы неверных от сего неизмерного и бесконечного милосердия божия хотел отлучити. Сего ради аще бы кто спросил теолога их: «Единым ли мухаммеданом от бога уставлено есть рай наследовати?», отвечает: «Войстинну». Паки аще спросиши: «Убо все ли языци неверовавшии *Курану* и самые атеисты никоегоже бога исповедующии вечно погибнут?», отвечает: «Сие единому богу знаемо быти». Твердо же веровати подобает, яко едины муслиманы имут спастися, протчии же все к вечным ли назначены мукам или ни, единому богу сведомо.

Праведный. Праведна; веруют, яко всякому имать воздати по делом его благим убо благая, то есть вечные радости, злым же казни вечные (кроме тех, иже вероваша *Курану*, веруют убо, яко те, аще и по долгом мучении обаче имут из *Араф*, то есть чистилища, изыти и в рай преселитися). Вопросенный мухаммеданский теолог: «На милость ли божую паче уповати или правоты тогожде больше бояться подобает?», отвечает, яко правоты больше бояться должно есть, зане праведный суд божий и самая правда совершенно чрез *Курана* людям откровенна есть, милость же не тако, хотя и веруют и знают человецы, / яко бог есть бесконечно милостив и безмерно милосерд и того ради может всех грешников без всякия их заслуги оправдати. Паки зане бог, яко есть бесконечно милостив, тако есть бесконечно силен и свободнейшия воли и того ради может всех праведных (ни мало смотря на их заслугу) равно, яко и грешных в вечную муку осудити. Сие вземлют от некоего *Курана* места, идеже глаголет Мухаммед, яко невесть, яко бог имать творити с ним и с народом его.

Зде подобало бы в кратце истолковати науку мухаммеданскую о именах божиих, юже нарицают *илми* *уссема*, но да не возмнимся помешати чин, речем об оных в главе *О науках*.

Глава третья

О провидении божии

Провидение божие. Провидение[×] божие арапским речением *такдири-илаги* нарицается. Яко всех религий учителя, так и мухаммедане премного трудятся в истолковании действ божия провидения и в соблюдения человеческого, произвольного хотения. Чтоже они о божием провидении и о произвольном человеческом хотении умствуют вкратце и, елико возможно, ясно, предложим.

Первое аксиома. Первое у них окончательное аксиома^{xx} есть: *Такдир тедбири фесх идер*, то есть «Произвидение (божие) умыслы или усилие чело-

[×] промысль

^{xx} постановление никоегоже довода требующее

mai ales ale ateilor și diavolilor, le poate îndrepta dacă vrea și le poate dăruia acestora în dar mîngîierile raiului, la fel ca celor drepti și credincioși. Și nu ar scăpa de păcatul hulirii de Dumnezeu cel care ar avea să-i lipsească pe necredincioși de această nemăsurată și nesfîrșită milostivire a lui Dumnezeu. De aceea, dacă cineva ar întreba pe un teolog al lor: „Numai muhammedanilor le este rinduit de Dumnezeu să moștenească raiul?” el va răspunde: „Cu adevărat”. Iarăși, dacă vei întreba: „Oare toate neamurile care n-au crezut *Curanului* și atei înșiși care nu mărturisesc pe nici un Dumnezeu vor pieri pe vecie?”, va răspunde: „Acest lucru este cunoscut numai unuia Dumnezeu”. Așadar, se cuvine să creadă cu tărie că numai musulmanii se vor mîntui, iar dacă ceilalți sînt osîndiți la muncile cele veșnice sau nu numai unuia Dumnezeu îi este cunoscut.

Cel drept. Drept. Ei cred că are să răsplătească fiecăruia după faptele lui, celor buni — cele bune, adică bucuriile veșnice, iar celor răi — pedepsele veșnice (afară de cei care au crezut *Curanului*, căci ei cred că aceia, după o îndelungată chinuire, vor ieși totuși din Araf, adică din purgatoriu, și se vor muta în rai). Un teolog muhammedan întrebat: „La mila lui Dumnezeu se cuvine mai ales să nădăjduim sau mai degrabă să ne temem de dreptatea lui?” va răspunde că mai mult de dreptate trebuie a se teme, pentru că dreapta judecată a lui Dumnezeu și însăși dreptatea este cu desăvîrșire dezvăluită oamenilor prin *Curan*, dar mila sa nu este, deși oamenii cred și știu/că Dumnezeu este infinit de milostiv și nemăsurat de îndurător și de aceea îi poate îndrepta pe toți păcătoșii fără nici un merit din partea lor. Iarăși, pentru că Dumnezeu, după cum este infinit de milostiv, la fel este de puternic și cu voința cea mai liberă, de aceea el poate să osîndească la munca cea veșnică pe toți dreptii (fără să se uite cît de puțin la meritul lor), la fel ca pe cei păcătoși. Acest lucru îl deduc ei dintr-un loc al *Curanului* unde zice Muhammed că „nu știe ce va face Dumnezeu cu el și cu poporul lui”.

Aici s-ar cuveni să tilcuim pe scurt știința muhammedană despre numirile lui Dumnezeu, pe care o numesc *ilmii ussema*³⁵⁶, dar, ca să nu pară că încurcăm rînduiala, vom vorbi despre ele în capitolul *Despre științe*³⁵⁷.

Capitolul al treilea

Despre providența lui Dumnezeu

Providența lui Dumnezeu. Providența × lui Dumnezeu se numește în arabă *takdiri ilahi*³⁵⁸. Muhammedanii, ca învățătorii tuturor religiilor, se ostenesc foarte mult cu interpretarea lucrărilor providenței lui Dumnezeu și cu păstrarea voinței libere omenești. Ceea ce gîndesc ei despre providența lui Dumnezeu și despre voința liberă a omului vom expune pe scurt și cît se poate de clar.

Prima axiomă. Cea dintîi axiomă×× definitivă³⁵⁹ este la ei *Takdir tedbiri fesh ider*, adică „Providența (lui Dumnezeu) strică planurile sau efortul și

× pronia

×× definiție care nu are nevoie de nici un fel de dovezi

веческое и расположение разоряет или ни во чтоже обращает». Вину дают, понеже бог, яко вся создал по воли своей, тако соблюдает, устроит и устанавливает, якоже хочет. Откуда глаголют, яко ничтоже быти или помыслиться может, разве то, что бог провид, яко таковое во свое время будет или помыслится. О действиях же провидения божия баснословят, яко за пятьдесят тысяч лет прежде создания миров вписаны суть в книгу небесную, юже *Левх махфуз* называют, аки рещи, «Написание сокровенных или соблюжденных», то есть вещей в мире и во всяком веде случится имущих. О чем явственнее зри в главе *О сотворении мира.*]

- 91 *Второе аксиома.* Второе теологическое их аксиома есть *Хаир у шерр мин Аллаг*, то есть «Всякое благо и всякое зло от бога». Зло же от бога происходящее разумеют, не яко сам собою бог творит зло, сие бо и они утверждают невместно быти превелией благодати божией, но по елику нам зло видится, сиречь то, что бог в наше наказание и в пользу душевную от своего милосердия нам бывати попускает, что видится украдено быти от пророческого речения, идеже глаголет: «Аз есмь бог творяи благое и созидая злое» утверждают сие изрядным дистихом *:

Гелмели олса адеме девлет, эдиникур бир кыллеби загмет,
Гитмели олсе адемден девлет, эилеме тедебир анга даянмаз ниче бин зинджир,

то есть: «Аще имеет приити человеку добро (или благополучие) привлекает е единым власом (сиречь удобно и без всякого труда получает), аще же отыти имеет от человека добро или счастье, всеу труды и усилования прилагати будет, не удержат бо того и тысяща цепей». И иное семистихон ** глаголет:

Вирмеиндже мабуд незиле сум Магмуд?

то есть: «Когда не дает бог, что сделает Магмуд»? сиречь, аще бог своим провидением человеку чего не предоставил, почто всеу силится и трудится человек?

Произвольное хотение. О избранных и отверженных зело неясное *Куран* предаде учение, ибо яко есть в человеке произвольное хотение (которое по арапску называется *ирадети джюзии*, толкуется же меньшее нечто своевластия) производят от *Курана*, главы 79, идеже глаголет: «Тако бог сложил человека, яко да видя зло ужасается». Которою рассматрительною силою может злого, яко некие страшные вещи бегати и избывати благому же, яко желательной вещи восследовати и оное творити. Паки приводят, яко бы бог создал человека в своем произволении ***^х, ибо сотворив первого человека, абие даде ему ведение имен своих (о чем на ином месте речется), в котором содержится всякая наука, как божественная, так и человеческая. По влиянии же сего ведения предложил ему заповеди и закон, егоже долженствоваше и можаше

* двойстишием

** послтиха

*** самоизволна или все целую волю свою имуща

dispoziția omenească sau le nimicește”³⁶⁰. Cauza este după ei că, de vreme ce Dumnezeu le-a făcut pe toate după voia sa, le păstrează, le tocmește și le rânduiește precum voiește. De unde reiese, zic ei, că nimic nu poate să existe sau să fie gândit decât ceea ce a prevăzut Dumnezeu că la vremea sa va fi sau se va gândi. Iar despre lucrările providenței lui Dumnezeu băsnesc că sînt scrise cu cincizeci de mii de ani înainte de zidirea lumilor în cartea cerească numită mai jos *Levh mahfuz*, adică „Scrierea celor ascunse sau păstrate”, adică a lucrurilor care se vor întîmpla în lume în orice veac. Despre care lucru vezi mai clar în capitolul *Despre facerea lumii*³⁶¹./

A doua axiomă. A doua axiomă a lor este *Hair u şerr min Allah*, adică „Orice bine și orice rău e de la Dumnezeu”³⁶². Iar răul care vine de la Dumnezeu îl înțeleg nu ca și cum Dumnezeu de la sine ar face răul, căci și ei spun că aceasta nu ar fi potrivit cu bunătatea prea mare a lui Dumnezeu, ci un rău care ni se pare nouă astfel, adică ceea ce îngăduie Dumnezeu să ni se întîmple spre pedepsirea noastră și spre folosul sufletesc prin îndurarea sa. Acest lucru, care se vede că este furat din vorba Profetului unde zice: „Eu sînt Dumnezeu, cel ce fac binele și zidesc răul”^{*}, ei îl confirmă cu acest ales distih^x³⁶³:

Gheltmeli olsa ademe devlet, edinilur bir killebi zahmet,
*Ghiltmeli olsa ademden devlet, eileme tedbir anga daianmaz nice bin zindjir*³⁶⁴,

adică: „Dacă are să-i vină omului binele (sau fericirea), îl va trage cu un firicel de păr (adică lesne și fără nici o osteneală), iar dacă are să plece binele (sau norocul) de la om, în zadar se va osteni și strădui, căci nu-l va ține nici cu o mie de lanțuri”. Și alta vorbește emistihul^{xx}:

Virmeindje mabud, neeile sum Mahmud ?

adică: „Dacă nu dă Dumnezeu, ce va face Mahmud?” Adică, dacă Dumnezeu prin providența sa n-a rinduit ceva mai dinainte omului, de ce se silește și se ostenește în zadar omul?

Voința liberă. Despre cei aleși și despre cei respinși, *Curanul* a lăsat o învățătură foarte neclară. Că se află în om o voință liberă (care în limba arabă se numește *iradeti djiuzii*³⁶⁵ și se tilcuiește ca ceva mai mic decât libertatea) o deduc din *Curan*, capitolul 79, unde zice: „Astfel l-a întocmit Dumnezeu pe om, ca văzînd răul să se îngrozească”^{***}. Prin această putere de observație poate fugi și scăpa de rău ca de un lucru înspăimîntător, poate urma și face ce e bun ca un lucru dorit. Mai adaugă că Dumnezeu l-a zidit pe om cu voință^{xxx}, căci, după ce l-a făcut pe primul om, i-a dat îndată cunoașterea numelor sale (despre care se vorbește în alt loc)^{***}, în care se cuprinde toată știința, atît cea dumnezeiască, cît și cea omenească. După ce l-a umplut de această cunoștință, i-a dat poruncile și legea pe care trebuia și putea să le păzească^{4*}. Dar Adam, făcînd după voia sa, a violat și a

^x vers dublu

^{xx} jumătatea de vers

^{xxx} cu voință liberă sau avînd voință întreagă

^{*} Cp. *Coran*, III, 104: „...le poruncesc ce este bun și le opresc ce este rău...”.

^{**} *Coran*, LXX, 19: „Omul a fost creat nestatornic: cînd îl lovește răul se teme...”.

^{***} *Coran*, II, 31: „L-a învățat pe Adam numele tuturor ființelor...”.

^{4*} Cp. *Coran*, II, 35 și urm.

хранити. Адам же по своей си воли поступив, преступил и пограл заповеди божие. Откуда заключают, аще бы Адам не имел совершенного о вещех ведения и не мог бы последовати заповедом божиим, убо и в грех ему не вме- илобыся. Утверждает сие *фетва* / то есть судебная сентенция, юже возьмлют от тогожде *Курана*: *Диванира калемнист*, «На неведущих и безумных ничтоже пишет перо», то есть никоегоже осуждения или наказания вина налагается.

Предустановка. Приемлют убо и соизволяют, яко человек имеет произ- волное хотение, обаче избранных и отверженных от единого божия пред- уставления таковых быти и бывати, из тогожде *Курана* утверждают, из главы 4 и 15, явно глаголюща: «От неверных — рече — отступи, ничтоже зла или досаждения им нанеши, хотя они гневом и неведением о бозе и зле глаголют, ибо всем языком да своя их угодна и изрядна быти видятся мы сотворихом; когдаже к богу возвратятся дела их открывающе богу, сами познают». Сиеже, яко ово от поущения божия, овоже от понуждения бывает из иного *Курана* места толкуют, идеже в главе 19 тако есть: «Не подобает — рече — понуж- дати языков к вере, ибо разве хотящу богу никтоже веровати может. Бог, глаголю, иже злых и нерассудных в сквернах их оставляет». Того ради в тойже главе ниже глаголет: «Противословящему тебе рцы, да дела его ему будут, тебе же твоя».

Сия тако разгласив на ином месте приводит, яко бог всесовершенная вина есть от пути истины заблудших (за исчезнет от нас погибели оных управитель и понудитель), глаголет убо в главе 49: «Богом в заблуждение отведенный николиже управится» и в главе 66: «Никийже — глаголет — души ваша на земли пред проидет, кроме того, иже прежде создания вашего в книзе (о нейже выше рехом) преднаписана богом вся содержащим». От сих против- ных себе *Курановых* сентенций, что заключити подобает, читатель сам да рассудит.

Щастия, злополучия и случая, так у ученых, как у неученых, частое бывает воспоминание, но вся сия под единым божиим провидением и пред- уставлением собираются и мнят, яко сия не ино что суть, токмо некая ясно изобразительная приключаящихся вещей речения./

Глава четвертая

О создании неких, яже создание вселенная предвариша

Правый чин требовал бы, да в сей главе нечто о ангелех рекли быхом (о вере бо уже рехом а других тайнств у них несть), но «с развращенным пре- вратно поступати», самый вещи непорядок понуждает нас, понеже убо моха-

călcăt poruncile lui Dumnezeu. De aici ei conchid că dacă Adam n-ar fi avut o cunoștință desăvârșită despre lucruri și n-ar fi putut urma poruncile lui Dumnezeu, aceasta nu i s-ar fi socotit drept păcat. Acest lucru îl afirmă *fetva*], adică sentința de judecată, pe care o iau din același *Curan* *: *Divanira kalem nist*³⁶⁶, „Asupra celor ce nu cunosc și asupra celor fără de minte nu scrie condeiul nimic”, adică nu se impune nici un motiv de osîndire sau pedeapsă.

92

Predestinarea. Ei admit și acceptă că omul are o voință liberă, dar că există și vor exista aleși și respinși numai după singura predestinare a lui Dumnezeu afirmă din același *Curan* capitolele IV și XV³⁶⁷, zicînd clar: „S-a depărtat de cei necredincioși, nefăcîndu-le nici un rău sau supărare, deși din minie și ignoranță ei vorbesc rău despre Dumnezeu, căci noi am făcut așa încît tuturor neamurilor să li se pară că sînt plăcute și alese; iar cînd se vor întoarce la Dumnezeu, descoperindu-le Dumnezeu faptele lor, vor cunoaște ei înșiși” **. Și că aceasta se petrece tot din îngăduința lui Dumnezeu ori din constrîngere tilcuiesc din alt loc al *Curamului*³⁶⁸, în capitolul XIX, unde zice așa: „Nu se cuvine să fie constrînse neamurile la credință, căci nimeni nu poate crede decît dacă vrea Dumnezeu; Dumnezeu, spun, care pe cei răi și nesocotiți îi lasă întru întinăciunile lor” ***. De aceea, în același capitol, mai jos, zice: „Celui ce-ți vorbește împotriva spune-i să-i fie lui [după] faptele lui, iar ție [după] ale tale”⁴ *.

Așa grăind acestea adaugă în alt loc că Dumnezeu este cauza absolută a celor rătăciți de la calea adevărului (piară de la noi călăuza și îndemnătorul pieririi aceloră)³⁶⁹, căci zice în capitolul XLIX: „Cel dus la rătăcire de Dumnezeu nu se va îndrepta niciodată”⁵ *. Și în capitolul LXVI zice: „Nimeni nu va face să propășească sufletele voastre pe pămînt, decît ceea ce s-a scri mai înainte de zidirea voastră în cartea (mai sus pomenită)³⁷⁰ de către Dumnezeu atotțiitorul”⁶ *. Cititorul va judeca singur ce se cuvine să deducem din aceste sentințe contradictorii ale *Curamului*.

Norocirile, nenorocirile și întîmplările sînt adesea pomenite atît de cei instruiți, cît și de cei neinstruiți, dar toate acestea sînt atribuite exclusiv providenței și predestinării lui Dumnezeu și, socotesc ei, toate nu sînt decît cuvînte care descriu figurativ lucrurile ce se întîmplă. /

Capitolul al patrulea

93

Despre crearea unor lucruri care au premers zidirii lumii

Buna rînduială ar fi cerut ca în acest capitol să fi spus ceva despre îngerii (despre credință am vorbit, iar alte taine nu există la ei). Dar „cu cel mai îndărătnic îndărătnic să fii”⁷ *: însăși lipsa derînduială a lucrurilor ne silește, pentru că muhammedanii cred că crearea minții a premers tuturor

* Cp. *Coran*, IV, 17: „Dumnezeu nu iartă decît pe cei ce fac răul din neștiință...”.

** *Coran*, VI, 20—21, 43, 130.

*** Cp. *Coran*, X, 42: „Dumnezeu nu face silă oamenilor”; 40: „Mulți din ei cred, alții nu cred, dar Domnul tău cunoaște pe înșelători”; XLIX, 17: „Dumnezeu v-a dat harul de a fi îndreptați spre credință”.

⁴ * *Coran*, X, 41: „Spune-le, cînd te țin de mincinos: *Eu cu faptele mele, voi cu ale voastre*”.

⁵ * *Coran*, XLII, 46: „Cel rătăcit de Dumnezeu nu mai află nici o cale”.

⁶ * *Coran*, XXXV, 11: „Viața nici unei ființe nu este prelungită sau scurtată fără ca destinul său să fie scris într-o carte”.

⁷ * *Ps.*, 17, 29.

медане веруют, яко создание ума предварило всех тварей, а по создании ума непосредственно бог создал дух или душу Мухаммедову. Того ради прежде неже о ангелех повествовати начнем, о уме оном и души Мухаммедовой в кратце речем.

Единство и ум первое создан есть. Баснословят мухаммедане, яко бог первое создал единство не в сопряжении[×], чрез которое бы потом созданиям своим бытие, свое существо, могущество, премудрость и протчая своя свойства показал. Во-вторых создал *нур*, то есть сияние или воздух тонкий, яко первую всех вещей создатися имущих материю^{xx}; (в теологии бо их кроме бога ничтоже бесплотно или невещественно разумеется быти, хотя и утверждают, яко души, ангели, диаволы и *джины* суть *эваг*, то есть дух или духовные), от сего убо сияния (глаголет Мухаммед) созда бог ум, егоже сотворив рече ему: «Отъиди!» и отъиде. «Прииди!» и прииде. «Глаголи!» и глаголаше. «Молчи!» и молчаше. Усмотрев же бог и видев созданного ума повиновение, рече: «Величеством славы моя кленуся, яко несмь создал избраннейшее, лучшее и изряднейшее ничтоже, паче тебе и не имам создати чрез тя бо миру, то есть иным тварем явлюся, да веруют и познают мя и ты будеши виною, да твари произведу в бытие их».

94 Ум сия от бога слышав, великия радости и неизреченного веселия исполнился и немало за свое совершенство возгордися, но бог, абие запретив ему рече: «Озрися и виждь!» иже посмотрев сюду и сюду узре вид некий яко луну светящую и яко солнце сияющее. Сего вида ум спросил: «Кто еси ты?» Он отвеща: «Аз есмь той (душу или образование души Мухаммедовой быти толкуют) без негоже ты стояти не можеш, со мною убо ты буделии и со мною поживеши». Ум паки спросил: «Что / ти есть имя?» Отвеща вид: «Аз есмь *тевфик* (согласие), зане никтоже может приступить ко богу, иже мя содруга и вожда себе не стяжает». Сочинение или здание плоти сего ума *Али сын Абиталибов* (иже есть один от четырех наследников Мухаммедовых), такового быти сложения баснословит: *нур* или сияние сего ума есть тайнство потаенное и сокровенное; дух или глаголение его есть ведение; душа его есть помысл и разум; глава его есть содержание; очи его стыдение; язык его философия или премудрость; уши или слышание его доброе и честное; сердце его милосердие и милость чрево его страдание и терпение. Ум паки поклонился богу и бог паки клялся величеством чести своея, яко не созда (ниже создати имать) подобныя ему твари.

Душа Мухаммедова. Сия тако под именем ума, аллигорически о души Мухаммедовой буесловяще, создание ея историческим образом сплетают. Бог, глаголют, первое сияние или душу Мухаммедову созда, юже от своея души и сияния, яко частицу отделил, по пятидесять же тысящах лет сотворил ангелов, таже созда трость^{xxx} и книгу *Левгии махфуз* (то есть «Вписание сокровенных тайнств и предуставлений божия провидения»), в нейже пером оным написано есть: «Несть бог кроме бога и Мухаммед есть пророк божий». По сих созда птицу *тавс* (павлина), в нейже посадил душу Мухамме-

[×] в отделении или во отлучении или вне субъекта

^{xx} вещество

^{xxx} перо

făpturilor și că după ce a creat mintea Dumnezeu a creat îndată duhul sau sufletul lui Muhammed. De aceea, mai înainte de a începe să povestim despre îngeri, vom vorbi pe scurt despre mintea și sufletul lui Muhammed.

Unitatea și mintea sînt create mai întîii. Băsnesc muhammedanii că Dumnezeu a creat mai întîii unitatea, dar nu în asociere^x [cu ceva] și că prin ea a arătat după aceea creaturilor sale existența, ființa, tăria, înțelepciunea și celelalte atribute ale sale³⁷¹. În al doilea rînd a creat *nur*, adică strălucirea³⁷² sau un aer fin, prima materie^{xx} a tuturor lucrurilor ce aveau să fie create (căci în teologia lor se consideră că în afară de Dumnezeu nu e nimic fără de trup sau imaterial; deși se afirmă că sufletele, îngerii, diavolii și *djinii* sînt *ervah*, adică „duh” sau spirituali)³⁷³. Deci din această strălucire (zice Muhammed) a făcut Dumnezeu mintea³⁷⁴, pe care, făcînd-o, i-a zis: „Du-te!”, și s-a dus, „Vino!”, și a venit, „Grăiește!”, și a grăit, „Taci!”, și a tăcut. Și privind Dumnezeu și văzînd supunerea minții create a zis: „Cu mărirea slavei mele jur că n-am creat și n-am să creez nimic mai ales, mai bun și mai frumos decît tine, căci prin tine mă voi arăta lumii, adică celorlalte făpturi, ca să creadă și să mă cunoască, și tu vei fi cauza pentru care voi aduce creaturile la existența lor”.

Mintea, auzînd acestea de la Dumnezeu, s-a umplut de mare bucurie și de negrăită veselie și mult s-a mîndrit de perfecțiunea sa. Dar Dumnezeu, oprînd-o îndată, i-a zis: „Uită-te în jur și vezi”, iar ea, uitîndu-se ici și colo, a văzut un chip ca o lună luminoasă și ca un soare strălucind. Și a întrebat mintea acest chip: „Cine ești?” El a răspuns: „Eu sînt acela (după cum tilcuiesc ei sufletul sau forma sufletului lui Muhammed) fără care nu poți exista; așadar cu mine vei fi și cu mine vei trăi”. Mintea a întrebat din nou: „Care/îți este numele?” Chipul a răspuns: „Eu sînt *tevfik* (consimțămîntul)³⁷⁵, pentru că nimeni nu se poate apropia de Dumnezeu de nu mă va cîștiga pe mine drept prieten și căpetenie”. Povestește Ali, fiul lui Abitalib (unul din cei patru urmași ai lui Muhammed)³⁷⁶, că alcătuirea sau zidirea trupului acestei minți ar fi următoarea: *nur* sau strălucirea acestei minți este o taină ascunsă și nedezevăluită; duhul sau cuvîntul ei este cunoașterea; sufletul ei este gîndul și înțelegerea; capul este cuprinsul; ochii — rușinarea; limba e filosofia sau înțelepciunea; urechile sau auzul sînt cele bune și cinstite; inima — milostivirea și mila; pîntecele — suferința și răbdarea. Mintea s-a închinat iarăși lui Dumnezeu, iar Dumnezeu s-a jurat încă o dată pe mărirea cinstei sale că n-a creat (nici nu va crea) o făptură asemenea ei.

Sufletul lui Muhammed. Îngăimînd acestea astfel sub numele de minte și în chip alegoric despre sufletul lui Muhammed, în mod istoric crearea lui o îmbină astfel: Dumnezeu, zic ei, a creat mai întîii strălucirea sau sufletul lui Muhammed, pe care l-a separat din sufletul și strălucirea sa ca pe o părțică, iar după cincizeci de mii de ani i-a făcut pe îngeri³⁷⁷. A creat de asemenea condeiul^{xxx} și cartea *Levhi mahfuz* (adică „Scierea tainelor celor ascunse și predestinările providenței lui Dumnezeu”), în care este scris cu condeiul acela: „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu și Muhammed e Profetul lui Dumnezeu”. După acestea, a creat Dumnezeu pasărea *tavs* (păunul), în care a sădit sufletul lui Muhammed și l-a făcut să petreacă în

x prin separare sau excludere ori în afara subiectului
xx substanță
xxx pana

дову и даже до времени рождения его в оной пребывати устроил чрез 70 000 лет, таже от сияния Мухаммедовой души созда вина и образования всех тварей, потом созда сияние, из негоже произведе образования или души всех пророков, яже отверзше очеса и увидевше душу Мухаммедову, абие поклонилися богу и исповедание веры мухаммедансия сотвориша и стотысячных лет бога прославиша. А которые из тех отрекошася сотворити исповедание веры, тотчас осуждены в адские мучилища.

95

Жилища добродетелей. По создании пророческих душ, сотворил триста тысяч сияний искусных и заметных людей. Таже созда дванадцать тысяч покрывал учтивостей или стыдений. Сия разделил на дванадцать частей: 1. Первая убо часть есть покрывало могущества. 2. Поркывало величества; 3. Покрывало благодарения; 4. Милосердия; 5. Благополучия; 6. Чудес или благоденний чрезвычайных; 7. Достоинства или степени чина; 8. Благодати или дара веры; 9. Пророчества или святости; 10. Высочества или / благородия; 11. Преизящества красоты; 12. И последнее покрывало ходатайств. Сим тако разделенным добродетелем сотворил бог во всякой части их души Мухаммедовой по несколько тысяч лет жити а имянно в 1. 12 000 лет, в 2. — 11 000, в 3. — 10 000, в 4. — 9 000, в 5. — 8 000 в 6., яже есть чудес, 5 лет токмо пребысть, в 7. 8 000, в 8. — 7 000, в 9 пять или есть тысяч лет был, о том неизвестно, в 10 — 4 000, в 11 — 3 000, в 12, яже есть последняя часть поживе 2 000 лет.

Кроме сих и иная таковая бесчисленная суть безумствия, яже о преимуществе и преизяществе души Мухаммедовой блядословат, яже вся пером изобразити зело бы долго было, таже в конце заключают, яко всю вселенную и в ней все сущие твари единого ради Мухаммеда создал и того для всяческая все что имеют единому и самому по бозе Мухаммеду должныствуют.

После ума создал бог *Арш*, то есть престол свой от тогожде сияния, есть же той 70 000 шарами × изображен и испещрен, строение того состоится 60 000 жилыми кровами. Баснословят же, яко *Арш*, видя себе паче иных тварей честнейша и величайша рече (все бо небеса сказуют одушевленны быти и образ человеческий имети, о чем зри нижше), яко не может быти вящее создание паче его. Тогда бог в возражение гордости его, абие создал змия, который седмерицею круг *Арша* обвився, главу толико вниз спустил, яко самому протяжению того ровняться пути, пяти сот лет сущему.

Подобно и о душах человеческих видятся последовати идеам ×× платоническим, веруют бо, яко всех все души от Мухаммедова сияния (егоже частицу сияния божия быти показяхом) единою и купно созданы быша и мира многодревнейшие, яко *Куран* во главе 26 глаголет: «Вопрошающим тебе «Чия есть душа?» рцы: «Божия, иже тебе мало нечто премудрости дарова». И того ради тоже приемлют именование *эрваг*, то есть «духов». Паки веруют душу бессмертну быти и николиже погибнути имущую, хотя на ином месте в *Куране*

× красок цветами

×× образом

ea pînă la vremea nașterii lui ³⁷⁸. Peste șaptezeci de mii de ani, tot din strălucirea sufletului lui Muhammed a creat cauzele și formele tuturor fapturilor; apoi a creat o strălucire din care a făcut formele sau sufletele tuturor prorocilor *, care, deschizînd ochii și văzînd sufletul lui Muhammed, îndată s-au închinat lui Dumnezeu și au făcut mărturisirea credinței lui Muhammed și o sută de mii de ani au proslăvit pe Dumnezeu. Iar aceia dintre ei care au refuzat să facă mărturisirea credinței îndată s-au osîndit la muncile iadului.

Lăcașurile faptelor bune. După ce a zidit sufletele prorocilor, a făcut trei sute de mii de străluciri ale oamenilor iscusiți și renumiți. De asemenea a creat douăsprezece mii de văluri ale politeței sau ale rușinării ³⁷⁹. Pe acestea le-a împărțit în douăsprezece părți: 1. partea cea dintîi este vălul puterii; 2. vălul mării; 3. vălul mulțumirii; 4. al îndurării; 5. al fericirii; 6. al minunilor sau al binefacerilor excepționale; 7. al demnității sau treptele rangului; 8. al harului sau al darului credinței; 9. al prorocirii sau al sfințeniei; 10. al elevației sau/al nobleții; 11. al eleganței frumuseții; 12. iar vălul cel din urmă e al mijlocirilor. Cînd s-au împărțit astfel faptele cele bune, a făcut Dumnezeu ca sufletul lui Muhammed să trăiască în fiecare parte a lor cîteva mii de ani, și anume: în prima 12 000 de ani; în a doua 11 000 de ani; în a treia 10 000; în a patra 9 000; în a cincea 8 000; în a șasea, care este a minunilor, numai cinci ani a petrecut; în a șaptea 8 000; în a opta 7 000; în a noua nu se știe dacă au fost cinci sau șase mii de ani; în a zecea 4 000; în a unsprezecea 3 000; în a douăsprezecea, care este ultima parte, a trăit 2 000 de ani.

Afară de acestea, se află și alte nenumărate nebunii, care vorbesc în chip desfrinat despre întîietatea și neîntrecuta frumusețe a sufletului lui Muhammed. Mi-ar fi trebuit timp îndelungat să le descriu toate cu condeul, dar la urmă ei încheie că toată lumea și toate fapturile din ea au fost create numai de dragul lui Muhammed, de aceea toate datorează tot ce au, după Dumnezeu, numai lui Muhammed însuși.

După minte a zidit Dumnezeu *Arș* ³⁸⁰, adică tronul său, din aceeași strălucire. Acela este împodobit și împetrișat cu 70 000 de vopsele*. Construcția lui se compune din 60 000 de sălașe de locuit. Și povestesc că *Arș*, văzîndu-se mai cinstit și mai mare decît alte fapte, a zis (ei spun că toate cerurile sînt însuflețite și au chip de om, despre care lucru vezi mai jos) ³⁸¹ că nu poate fi o zidire mai înaltă decît el, și atunci Dumnezeu, ca să-i înfrunte mindria, a zidit îndată șarpele, care, înfășurîndu-se de șapte ori în jurul lui *Arș*, a lăsat numai capul în jos, a cărui lungime era egală cu o cale de cinci sute de ani.

Tot așa, cu privire la sufletele omenești, se vede că ei urmează ideile ** platonice, căci cred că sufletele tuturor au fost zidite odată, împreună, din strălucirea lui Muhammed (despre care am arătat că e o părțică din strălucirea lui Dumnezeu) și că sînt mult mai vechi decît lumea ³⁸², după cum zice *Curanul* în capitolul XXVI: „Celor ce te întreabă: «Al cui e sufletul?», răspunde-le: «Al lui Dumnezeu, care ți-a dăruit ție puțin din înțelepciune»” ***. De aceea, primesc numele de *ervah*, adică duhuri ³⁸³. Iarăși cred ei că sufletul e nemuritor și nu va pieri niciodată, deși în alt loc din *Curan* *** se dă

* culori
** imaginile

* Cf. Barthélemy d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697, s.v. *Mohammed*.

** *Coran*, XVII, 85: „Te întreabă despre suflet? Răspunde: «Sufletul porcede din porunca Domnului meu. Puțină știință vi s-a dat»”.

*** *Coran*, XVII, 63; XLIV, 35 și urm.

разуметися видится, что нескольких человек души не имут в послений суд воскреснути; может быти, что сие возьмут от слов Давидовых, идеже глаголет: «Не воскреснут нечестивии на суд» и протчая.

96

Понеже убо о создании Книги и Пера выше помянухом не неудобно, надеемся, будет читателю, аще нечто / явственнее о оной речем книзе, видится бо, яко Мухаммед сию книгу составил украдши из *Евангелия* или из *Псалтири*, идеже глаголет Господь Спаситель о праведных, яко имена их суть написана в книзе живых или живота.

Книга провидения. Имя книги *Левги махфуз* свойственно знаменует «таблицу» или «каталог *», в немже незагладимым начертанием написаны суть благополучия и злополучия человеческая и приключения вещей имущих быти во время свое, яке бог прежде толиких тысящей лет (якоже выше показом) по своему предусмотрению устави есть, что инако не могут быти. Обаче и сами мухаммедане в сем мнении не зело суть постоянныи, ибо утверждают, яко оные провидения книги начертания по случаю не токмо заглажены, но и инако написаны быти могут. Устрояют же на то сицевую басню, яко в ночь *Байрам*, то есть пасху их предвещающую, есть пункт^{xx} времени (кийже есть пункт тоя ночи неизвестно), вонже врата небесная отверзаются и книга *Левг махфуз* попущением божим от служащих ангелов отворяется и милосердие божие так приклонно есть к слушанию молитв верных человеков и ко учинению воли их, яко аще кто по написанию в книзе той и осужден имел быти, спасение и грехов отпущение несуменно умолити может и перо оное вечное первая убо заглаждает и иная новая в книзе оной напишет. И того ради они обычай имеют в ту ночь даже до зари в молитвах (ихже *тераби* нарицают, о которых зри в главе *О намазе*) и песнях бдение творити, сиречь да улучат в оный времени момент, вонже на небеси книга отверзается, спасение души своей от бога испросити и хотя запрещено им есть кое-либо мирское благое или сего жития благополучие в оное время просити, обаче глаголют, яко аще кто сицевое нечто попросил бы, не был бы от бога презрен или по желанию своему неудовольствован, от чего веруют, яко всякий таковыя окказии^{xxx} и счастливыя фортуны употребив, может из грешника в праведника и из каталога осужденных в каталог спасаемых и избранных изменитися и переписатися./

97

Глава пятая

О ангелах, диаволах, джинах и протчая

Ангели древние. О ангелах зело чудесная и утешного смеха достойная вымышляет мухаммеданская теология или правее рещи матеология^{xxxx}. Во-первых веруют мухаммедане, яко кроме бога никакаяже от всех созданных тварь бесплотна или, якоже обычай глаголати, есть невещественна, нур бо,

* роспись
xx точка
xxx прилучая
xxxx суетословия

de înțeles că sufletele citorva oameni nu vor învia la Judecata cea de pe Urmă³⁸⁴. Poate că acest lucru îl iau din cuvintele lui David, unde grăiește: „Nu vor învia nelegiuții la judecată” * ș.a.

Intrucît am pomenit mai sus despre întocmirea Cărții și Condeului, sperăm că nu-i va fi neplăcut cititorului dacă / vom vorbi ceva mai clar despre acea carte, căci se pare că Muhammed a alcătuit-o furînd din *Evangelhie* sau din *Psaltire*, unde spune Domnul și Mîntuitorul nostru despre cei drepti că numele lor sînt scrise în Cartea celor vii sau a vieții **.

Cartea providenței. Numele cărții *Levhi mahfuz* înseamnă la propriu „tăbliță” sau „catalog”^{xxx385}, în care sînt scrise cu o însemnare de neșters norocirile și nenorocirile omenești și întîmplările lucrurilor care vor fi la vremea lor, pe care Dumnezeu după prevederea sa le-a rînduit mai înainte cu atîtea mii de ani (după cum am arătat mai sus), așa încît altfel nu pot să fie. Dar nici muhammedanii nu sînt prea statornici în această părere, căci afirmă că acele prevestiri ale cărții, scrise la întîmplare, pot fi nu numai șterse, ci și scrise altfel. Iar pentru aceasta au plăsmuit basna că în noaptea de *Bairam*³⁸⁶, adică aceea ce premerge Paștelui lor, este un punct^{xx} al vremii (care să fie punctul acelei nopți nu se știe) în care porțile cerului se deschid și cartea *Levhi mahfuz*, prin îngăduința lui Dumnezeu, se deschide de către îngerii slujitori, iar milostivirea lui Dumnezeu e așa de aplecată spre ascultarea rugăciunilor oamenilor credincioși spre împlinirea voiei lor, încît chiar dacă cineva, după scrisele din cartea aceea, trebuie să fie osîndit, poate obține neîndoios mîntuirea și dezlegarea păcatelor, iar Condeul cel veșnic șterge cele dintii și înscrie altele noi în carte. De aceea, ei au obiceiul ca în acea noapte să facă priveghere pînă în zori cu rugăciuni și cîntări (pe care le numesc *teravi*³⁸⁷; vezi despre ele în capitolul *Despre namaz*)³⁸⁸, ca să prindă momentul în care se deschide în ceruri cartea și să ceară de la Dumnezeu mîntuirea sufletului. Și cu toate că le este interzis să ceară în acel timp vreun bine lumesc sau fericire în viață, ei zic totuși că dacă cineva ar cere ceva de acest fel n-ar fi trecut cu vederea de Dumnezeu, nici n-ar rămîne cu dorința nesatisfăcută, de aceea cred că fiecare, folosind aceste ocazii^{xxx} și clipe de noroc, poate să se prefacă din păcătos în drept și să fie transcris din catalogul celor osîndiți în catalogul celor ce se mîntuiesc. /

Capitolul al cincilea

Despre îngeri, diavoli, djini și altele

Îngeri din vechime. Teologia sau mai bine zis mateologia^{xxx389} muhammedană născocеște despre îngeri³⁹⁰ lucruri foarte ciudate și vrednice de rîs. Mai întîi, muhammedanii cred că în afară de Dumnezeu nici una dintre făpturile create nu e fără de trup sau, cum se spune de obicei, imaterială.

x listă
xx clipă
xxx prilejuri
xxxx vorbirea deșartă

* Ps., 1, 5.

** Luca, 19, 28.

или сияние, от негоже, глаголют, ангелов аки составленных и сложенных быти, поемлют яко огонь или воздух тонкий, светящийся точию и блещущий а не сожигающий или горящий, ниже материи чюждыи. Егда же ангел, по божию велению, кому-либо явится хочет, не от воздуха или небеси (якоже наши богословствуют) образ себе и материю собирает и сочинят, но зрительная человеческая сила содействующею божию рукою тако вспомагается и про- зрительна устроится, яко тончайшую оную сияния материю (яже прежде еи невидима бе) ясно и якоже есть в себе видети может. Тож глаголют и о явлении диавольском.

98 Утверждают, яко ангел сотворен есть по образу человека, обаче крылатый (может быть прельстился от наших иконописцов), крыле же им суть не от перия, но от драгих каменей, то есть от адаманта, рубина, сапфира и протчих. Нижнего убо небеси ангели толикого величества суть, яко главою небеси, ногами же земли а крылами востока и запада досязают. Вышшего же небеси (еже *Ари* и «престол божий» нарицают) суть пять сот крат большии сея вселенныя. Последний от них и немощнейший таковыя крепости есть, яко аще бы повелено было ему крылом небо и землю ударити в песок и прах оные обратил бы. Доводят сие из книги *Мухаммедие*, идеже сказуется, яко иногда Гавриил, не зело опасно мимо луны летев, концом единого крыла коснулся ей и большую тоя часть преломил и сокрушил и того ради она, быв прежде равного с солнцем сияния, потом пятна и темности оные (за повреждение здания ея) восприят. Толикия же суть скорости, яко да будет в пример то, что рехом о Гаврииле, когда спустился с небеси эмпирейского в момент, имущий упасти зуб Мухаммедов поднял (что зри в главе *О чудесах Мухаммедовых*), тойже ангел смерти (един бо есть токмо / иже изъемлет души от телес умрети имущих, как благочестных, так и злочестивых), аще бы ему подобало тысящу душ на тысящи местех много от себе отстоящих изъяти, в томже моменте везде присутствует и всех аки в едино время, не токмо из телес изъемлет, но еще сверх того благочестивых души в рай отсылает, злочестивых же в геену, или *Араф* низвергает.

Архангелов или вождов ангельских стрегущих. седмь врат небесных, имена суть сия: 1. *Исмаил*, 2. *Минджяил*, 3. *Саадаил*, 4. *Салсаил*. 5. *Келкяил*, 6. *Шемхаил*, 7. *Зефзаил*. Над всех же сих главнейший вождь есть *Джебраил*. Паки число ангелов, хотя есть мало и небесконечно, обаче утверждают, яко на всяк день новые ангели и диаволы созидаются, ихже создание тако быти баснословят:

Ангели новые. Когда муслиманин в бане нечистоты, прившедшие от плотского совокупления с женою, с подложницею или с рабынею купленною за собственные деньги или от иного в дар взятую, омывает, отвсякия очищающия оныя воды капли един раждается или производится ангел, равного количества и качества с древними, от божия сияния созданными ангелы. Таже оные по повелению божию обязаны бывают, да человеку тому, от егоже нечистот произыдоша, даже до конца жизни его воследствуют и хранить опаснейше, да не како возымеет от прелюбодеяния новые скверны, от нихже умножаются диаволы. Ибо противным образом, аще омыет скверны телесные или нечистоты от прелюбодеяния или содомского греха прившедшие, толикожде раждаются диаволы, колико капли бывают, которые потом от бога посылаются, да ему во всю жизнь воследствуют и телесные похоти его да возбуждают и воображения злых дел в ум да влагают. Протчее утверждают, яко древнии ангели от сияния божия из начала создании, сих честнейшие и

Pentru că *nur*, sau strălucirea, din care spun ei că sînt făcuți și alcătuiți îngerii, o socotesc un fel de foc sau aer fin care lucește numai și luminează, nu aprinde și nu arde, dar nici nu e străin de materie³⁸¹. Iar cînd îngerul, după porunca lui Dumnezeu, vrea să se arate cuiva, nu din aer sau din cer își adună și își tocmește materia (precum spun teologii noștri), ci puterea văzătoare omenească, cu ajutorul mîinii lui Dumnezeu, se întărește și devine pătrunzătoare, ajungînd să vadă clar, așa cum este în sine acea materie extrafină a strălucirii (care mai înainte era invizibilă). Același lucru îl spun ei și despre arătările diavolești.

Mai afirmă că îngerul este făcut după chipul omului, dar cu aripi (poate au fost înșelați de iconografii noștri), iar aripile lor nu sînt din pene, ci din pietre scumpe, adică din diamant, rubin, safir ș.a. Îngerii cerului inferior sînt atît de mari, încît ajung cu capul la cer, cu picioarele pe pămînt, iar cu aripile la răsărit și la apus³⁸². Cei din cerul superior (pe care-l numesc *Arș* și „tronul lui Dumnezeu”) sînt de cinci sute de ori mai mari decît lumea aceasta. Ultimul dintre ei și cel mai neputincios este atît de tare, încît, dacă i s-ar porunci să lovească cerul și pămîntul cu aripa, le-ar preface în praf și pulbere. Aceasta o demonstrează cu cartea *Muhammedie*, unde se spune că odată Gabriel, zburdînd fără prea mare grijă pe lîngă lună, s-a atins de ea cu vîrfurile aripi, a rupt și a sfărîmat cea mai mare parte din ea și de aceea luna, care mai înainte era de o strălucire egală cu a soarelui, a căpătat mai pe urmă (din cauza stricării alcătuirii ei) petele și întunecimile acelea. Iar cît de mare este repeziciunea lor, să ne fie exemplu ceea ce am spus despre Gabriel cînd s-a coborît din cerul empireu și a ridicat dintele lui Muhammed în momentul cînd urma să cadă (vezi capitolul *Despre minunile lui Muhammed*)³⁸³. Tot așa îngerul morții (căci e numai unul / care scoate sufletele din trupurile celor ce au să moară, atît ale celor pioși, cît și ale celor nelegiuîți)³⁸⁴, dacă trebuie să scoată o mie de suflete într-o mie de locuri foarte depărtate unul de altul, în același moment e prezent pretutindeni și nu numai că le scoate pe toate din trupuri în același timp, dar și trimite în rai sufletele celor pioși, iar pe ale celor nelegiuîți le aruncă în gheenă sau *Araf*.

Numele arhanghelilor — sau al căpeteniilor îngerești care păzesc cele șapte porți ale cerului — sînt următoarele: 1. *Ismail*, 2. *Mindjeail*, 3. *Saadail*, 4. *Salsail*, 5. *Kelkeail*, 6. *Şemhail*, 7. *Zefzail*. Iar peste toți aceștia cea mai mare căpetenie este *Djebrail*³⁸⁵. Și cu toate că numărul îngerilor e mic și nu infinit, ei afirmă că în fiecare zi se creează noi îngeri și diavoli, a căror zidire povestesc că este așa:

Îngerii cei noi. Cînd un musulman își spală în baie necurățiile provocate de împreunarea cu nevasta, cu țiitoarea sau cu o sclavă cumpărată cu bani proprii sau primită în dar de la cineva, din fiecare picătură de apă cu care se curăță se naște sau se face un înger, de aceeași cantitate și calitate cu îngerii cei din vechime, zidiți din strălucirea lui Dumnezeu. Iar ei, din porunca lui Dumnezeu, sînt obligați să-i urmeze omului din necurățiile căruia au provenit și pînă la sfîrșitul vieții să-l urmeze și să-l păzească cu cea mai mare băgare de seamă, ca nu cumva să-și facă întinăciuni noi din preacurvie, prin care se înmulțesc diavolii. Căci în caz contrar, dacă va spăla întinăciunile trupești sau necurățiile venite din preacurvie sau din păcatul sodomit, se vor naște tot atîția diavoli cîte picături de apă sînt, care sînt trimiși apoi de Dumnezeu să-l urmeze toată viața lui să-i ațîțe poftele trupești și să-i vîre în minte imaginile faptelor rele. Ei mai afirmă că îngerii cei zidiți din vechime, de la început, din strălucirea lui Dumnezeu, sînt mai cinstiți și mai aleși decît

избраннейшие и токмо для единых похвал величества божия и песней почтания же божественного и поклонения уставлены суть.

55 *Диаволи древние.* Сказуют, яко диаволи от бога создани суть из дыма геенского, ихже делами и ухищрениями хошет бог искусити верность и постоянство души правоверующих в него. Инако бо, диаволи неверным не суть противни, ниже когда их к содеянию зла или ко учинению греха некоего поощряют, ибо неверные сами себе суть диаволи и того ради не требуют от других искушения или / поощрения. К сему веруют, яко диавол есть противник богу и враг ненавистнейший, но к покаянию удобный. Паче же веруют, яко многие диаволи мухаммеданския веры исповедание сотворили и к прочим ангелам причтены и прияты суть. Упрямствующим диаволам и в своем невертстве пребывающим, мухаммедане в молитвах своих жесткие хулы и отвержения от них чинити обычай имеют. И всякий мухаммеданин должен есть по крайней мере пятижды в день *Ланет шеитана катарга*, то есть проклятие диаволу изрещи, хуля бо диавола мнят исполняти хвалы божие и совершати исповедание веры.

Диаволи новые. О диаволах же новосозданных (яко выше рехом) мнят, что на всякий день создаются и множатся из нечистоты от возбраненного смещения прившедшия. Чесо ради глаголют, яко тойже грех многожды повторенный не иныя ради вины тяжчайший и богу мерзостнейший бывает (делом бо тойжде и един есть), разве что есть вина умножения диаволов, которые, хотя живущу человеку тому, от егоже нечистот произыдоша, иного человека вредити не могут, обаче по смерти того и иных искушати и ко греху приводит поощряются.

Иблис. Иблис, по их Луцифер^{*}, есть емуже тойже гордости грех приписуют и глаголют, яко дважды против бога согрешил есть. Первое: повнегда создал бог Адама повелел всей твари да поклонится человеку, яко твари над всех преизящнейшой и честнейшой. По повелению божию все ангели и прочие твари абие послушание сотвориша, Луцифер же рече, яко сего учинити ему несть возможно и в гордости поругал божественныя премудрости изречение, глаголя (якоже в *Куране* в главе 47 обретається) себе быти многочестнейша над человека, зане и сияние или огонь оный *нур* преизящнейший и честнейший есть блата и николиже может огненная тварь поклониться блатной. Второе: зане егда узре себе уже низпадша от своего светлого и ангельского сана, не токмо восхоте равна себе богу показати, но еще умыслил и Адама убити, сиречь хотя истребити от среды тварь себе лучшую. Егда же уразуме, яко Адама убити не может (зане в чину бессмертных и он был) восприят иный образ, первее прельстити того, да бы данный ему о невкушении от райския пшеницы закон поправил. И тако умысел свой исполнил и Адама чрез вкушение пшеницы смертна учинил и себе оттоле всем божиим повелениям супостата объявил.

100 Осужден бо бысть Иблис на вечные казни, обаче в гордости / и в прежнем кичении пребывая, тщался всю погрешения своего вину на бога возложить. И пришед к хору ангельскому искусил, хотяи и их к своему привлещи

^{*} «Светоносный»

aceștia și sînt rînduiți numai pentru laudele măririi lui Dumnezeu, pentru cîntări și pentru cinstirea și închinarea cea dumnezeiască.

Diavolii din vechime. Ei spun că diavolii³⁹⁶ sînt zidiți de Dumnezeu din fumul gheenei și că prin faptele și șiretlicurile lor Dumnezeu vrea să încerce fidelitatea și statornicia sufletului celor ce cred drept în el. Căci diavolii nu sînt potrivnici celor necredincioși, nici nu-i încurajează să facă răul sau să săvîrșească păcatul, cei necredincioși fiindu-și ei înșiși diavoli și, de aceea, neavînd nevoie să fie ispitiți sau încurajați de alții. Pe lîngă aceasta, ei mai cred că diavolul este potrivnicul și cel mai urît dușman al lui Dumnezeu, dar că e folositor pentru pocăință. Și mai cu seamă ei cred că mulți diavoli au făcut mărturisirea credinței muhammedane și au fost primiți și numărați între ceilalți îngeri³⁹⁷. Muhammedanii au obiceiul în rugăciunile lor să aducă diavolilor îndărătnici și care rămîn în necredință hule cumplite și să se lepede de ei; fiecare muhammedan e dator să rostească măcar de cinci ori pe zi *Lanet șeitana katarga*³⁹⁸, adică blestemul diavolului, căci hulind pe diavol ei socotesc că împlinesc lauda lui Dumnezeu și săvîrșesc mărturisirea credinței.

Diavolii cei noi. Iar despre diavolii nou-zidiți (precum am spus mai sus) socotesc că sînt creați în fiecare zi și se înmulțesc din necurăția provenită de la împreunarea oprită. De aceea, ei spun că acel păcat repetat în mai multe rînduri nu este din alt motiv greu și urît de Dumnezeu (căci ca faptă e unul și același), decît pentru că este cauza înmulțirii diavolilor, care, deși nu pot face rău altcuiva atît timp cît trăiește omul din necurățiile căruia au provenit, totuși după moartea lui sînt îndemnați să-i ispitească și pe alții și să-i aducă la păcat.

Iblis. *Iblis*, după ei, este Lucifer³⁹⁹. Lui îi atribuie același păcat al trufiei și spun că de două ori a greșit împotriva lui Dumnezeu: întîi, după ce a zidit Dumnezeu pe Adam, a poruncit întregii creații să se închine omului ca făpturii celei mai frumoase și mai demne de cinstire. La porunca lui Dumnezeu s-au supus îndată toți îngerii și celelalte făpturi. Dar Lucifer a zis că lui nu-i este cu puțință să facă aceasta și în trufia lui și-a bătut joc de rostirea înțelepciunii dumnezeiești, zicînd (precum scrie în *Curan*, cap. 47) că el este mult mai demn de cinstire decît omul, pentru că și strălucirea sau focul *nur* este mai frumos și mai demn de cinstire decît noroiul, de aceea făptura cea de foc nu poate niciodată să se închine celei de noroi *. A doua oară, pentru că atunci cînd s-a văzut căzut din rangul său cel luminos și îngeresc, nu numai că a vrut să se arate egal cu Dumnezeu, ci a pus la cale să-l ucidă și pe Adam, vrînd să nimicească făptura aceea mai bună decît el. Iar cînd a înțeles că nu poate să-l ucidă pe Adam (pentru că și el era în ceata celor nemuritori), și-a luat un alt chip, ca să-l înșele mai întîi să calce legea dată lui de a nu gusta din grîul raiului. Și astfel, împlinindu-și planul și făcîndu-l pe Adam muritor prin gustarea grîului, s-a mărturisit de atunci drept potrivit tuturor poruncilor lui Dumnezeu **.

Iblis a fost deci osîndit la muncile cele veșnice, însă, petrecînd în trufia / și mîndria de mai înainte, se silea să arunce toată vinovăția greșelii sale asupra lui Dumnezeu. Și, venind la ceata îngerilor, a încercat să-i atragă

× „Purtătorul de lumină”

* *Coran*, VII, 11—13.

** *Coran*, VII, 19—22.

намерению. И рече: «Вопрошу вас семь вопросов, вы же истинно отвещайте ми. 1. Бог ведая мя удобна быти ко искушению и ко испровержению человека, чесо ради создал? 2. Ведая состояние и намерение мое ко всякому злу склонно быти еще же яко не имам ему быти послушен, почто сиеца сотворил? 3. Понеже повеле мне да поклонюся Адаму а ведал, что в том не послушаю, почто повелел и почто мя тако упряма создал? 4. Зане рех, яко не могу иному кроме его самого поклонитися, что сим речением согреших ему? 5. Ведая, что я хотел Адама искусити, почто попустил мне в рай внити? Ибо аще бы я в рай не вшел, Адам не изшел бы. 6. Понеже мне с единым Адамом бысть вражда и неприязнь, почто согрешившу Адаму попустил смерти и над сынами его господствовать и мне подобным образом оных искушати и прельщати? 7. Просих от бога живота и даде ми; не лучше ли было бы, аще бы и мене смерти повинна сотворил? Тако бо мир от моих искушений свободен был бы и что себе хошет, яко всех смерти подлежащих сотворил?» На сия ангелам, что бы имели ответствовати недоумевающимся, вложил бог да рекут ему: «Аще бы он разумел во мне провидению быти и тому бы себе подверг, вопрошал ли бы так сокровенные и утаенные вещи премудрости моя?»

Джин. Между ангелами и дьяволами среднюю некую вымышляют быти духовную тварь, юже *джин* нарицают и яко есть тая мужеска и женска полу по обычаю человеческому и протчих животных, жен поемлющая и детей творящая и на всякий день множащаяся, царства и области на воздухе и на земли по племенам своим разграничены имеющая, иже между собою вражды имеют и войны творят. Сильнейшие поработают немогнейших, в плен же и подданство отводят, паки поработанные противу владельцев своих иногда восстанут и свободу свою получают.

О умножении же *джинов* и первом их начале, тако повествуют: Сей род дьяволов водоземных первее создан бысть из дыму седьмого ада. *Иблис* же по отступлении от бога и во ад сшествии, взял едину от дочерей *джинов* себе в жену, от неяже многих сотворил детей, таже и род многоплодный иже потом небо и землю наполниша, к нимже бог в различная времена от ихже фамилий послал 500 пророков, но всех / тех они убиша и закон божий презреша, кроме единого, емуже имя *Азизил*. Той бо к богу обратився покаяся и божиим попущением на первое небо восшед чрез 1000 лет жесточайшее тамо приложил покаяние и тако и второе и третье преиде, таже и до седьмого небеси доиде, на всяком небеси тысящолетное творя покаяние. Потом в число протчих ангелов прият и в первом достоинстве поставлен бысть.

Суть иже глаголют, яко *Иблис* таковое сотворил покаяние и от бога прощение грехам своим испросил, но сие мнение сумнительно есть. Еще скажут, яко некие *джинны* *Куранов* закон восприяли и мухаммедане сотворишася. Нецыи же в своем неверстве, в иудовстве, в христианстве и до ныне пребывают. Оттуду у них присловие произошло *Джин башка, шейтан башка*, сиречь «Иное есть *джин* а иное сатана или дьявол». Веруют, яко жены их юношей наших а юноши их девиц и жен рода человеческого безмерно любят и о тех, на нихже по общему мнению нечистый дух нападает, мухаммедане скажут, что *джинны* любят их и за любовь тако оскорбляют. Паки кроме ангелов скажут, яко бог создал неких девиц и рай жительствующих, иже *хури* нарицают, самим ангелом натурою, чистотою и красотою зело подобных и сих для муслиманския точию сладостных забавы приуготовил, о чем зри в главе *О раи*.

și pe ei la planul său. Și a zis: „Vă voi pune șapte întrebări, iar voi să-mi răspundeți adevărat. 1. Știindu-mă Dumnezeu potrivit pentru ispitirea și doborîrea omului, pentru ce m-a creat? 2. Cunoscînd starea și planul meu, anume că înclin spre orice rău și că n-am să fiu ascultător, de ce m-a creat astfel? 3. Întrucît mi-a poruncit să mă închin lui Adam, dar a știut că nu-l voi asculta, pentru ce mi-a poruncit și pentru ce m-a făcut așa de încăpățînat? 4. Dacă am zis că nu pot să mă închin altuia decît lui, ce i-am greșit cu vorba aceasta? 5. Știind că eu voiam să-l ispitesc pe Adam, de ce mi-a îngăduit să intru în rai? Căci de n-aș fi intrat eu în rai, n-ar fi ieșit Adam de acolo. 6. Cum eu numai cu Adam am dușmănie și vrajbă, de ce a îngăduit ca după ce a păcătuit Adam să domnească moartea și peste fiii lui, iar eu să-i ispitesc și să-i înșel deopotrivă? 7. Am cerut de la Dumnezeu viață și mi-a dat. Dar n-ar fi fost mai bine dacă m-ar fi făcut și pe mine supus morții? În felul acesta lumea ar fi scăpat de ispitirile mele. Ce vrea el de i-a făcut pe toți supuși morții?” La acestea nedumirindu-se îngerii ce să răspundă, le-a pus Dumnezeu în gînd să spună: „Dacă ar fi înțeles el că în mine există providență și s-ar fi supus ei, ar mai fi întrebat oare lucrurile acoperite și ascunse ale înțelepciunii mele?”

Djin. Mai născocesc că între îngerii și diavoli ar exista o altă creatură spirituală intermediară, pe care o numesc *djin* ⁴⁰⁰, de sex bărbătesc și femeiesc, care după obiceiul omenesc și al celorlalte viețuitoare își iau femeii și fac copii, se înmulțesc în fiecare zi, au împărății și ținuturi în aer și pe pămînt, hotărnicite după neamurile lor, care au dușmăanii între ele și fac războaie. Cei puternici îi subjugă pe cei neputincioși, îi robesc și-i supun, iar cei robiți uneori se răscoală asupra stăpînitorilor lor și-și capătă libertatea.

Despre înmulțirea *djinilor* și despre începutul lor se povestește astfel: Acest neam de diavoli din apă și de pe pămînt a fost mai întîi făcut din fumul iadului al șaptelea. Iar *Iblis*, după îndepărtarea de Dumnezeu și coborîrea în iad, a luat de femeie una din fiicele *djinilor*, cu care a făcut mulți copii și un neam prolific, care a umplut cerul și pămîntul. Și le-a trimis Dumnezeu în timpuri diferite din familiile lor 500 de proroci, dar ei i-au ucis pe toți și au nesocotit legea lui Dumnezeu, afară de unul, al cărui nume este *Azazil* ⁴⁰¹. Acela, întorcîndu-se către Dumnezeu, s-a pocăit și, prin îngăduința lui Dumnezeu, suindu-se la primul cer a făcut acolo foarte aspră pocăință timp de 1000 de ani și astfel a trecut la al doilea, la al treilea și a ajuns la al șaptelea cer, în fiecare cer făcînd o pocăință de cîte 1000 de ani. Apoi a fost primit în numărul celorlalți îngerii și pus în demnitatea cea dintîi.

Sînt unii care spun că și *Iblis* a făcut o astfel de pocăință și a dobîndit de la Dumnezeu iertarea păcatelor sale, însă această părere este îndoielnică. Mai spun că unii *djini* au primit legea *Curamului* și s-au făcut muhamedani. Iar alții petrec pînă acum în necredința lor, în iudaism și în creștinism. De aici a și venit la ei zicala: *Djin başka, Şeytan başka* ⁴⁰², adică „Una este *djin* și alta Satana” sau diavolul. Ei cred că femeile lor iubesc peste măsură pe tinerii noștri și, la fel, tinerii lor pe femeile și fetele neamului omenesc, de aceea muhamedanii spun despre cei asupra cărora, după părerea generală, năvălește duhul necurat, că îi iubesc *djinii* și că îi batjocoresc așa din dragoste. Mai spun, iarăși, că în afară de îngerii a mai făcut Dumnezeu și niște fete care trăiesc în rai, pe care le numesc *huri* ⁴⁰³, foarte asemănătoare cu îngerii prin natură, curăție și frumusețe, pe care le-a pregătit numai pentru desfătările musulmanilor, despre care lucru vezi în capitolul *Despre rai*.

Глава шестая

О создании миров

102

Миры древние. Реббул алемин (то есть «Господь миров») на многих местах в *Куране* имя божие тако воспоминается, зане утверждает *Куран*, яко бог доселе 18 000 миров из ничесого же созда. Сей же мир последний есть и другой по сем не имать создан быти. О предваривших мирех чрез коликое время были, имянно не являют, обаче скажут, яко оные имели своих тварей, сиречь небо, звезды, землю, моря, реки и протчая и своих пророков и законы чрез них людем преданные./ Каковы же законы оные и книги их, единому богу ведомо. О сем бо Мухаммеду никое же бысть откровение.

Настоящий мир. Начало настоящего мира и век его с греческою церковью постановляют мухаммедане счисляюще, сиречь нынешний год быти от Христа Спасителя 1719, от бегства Мухаммедова 1132, от мироздания 7227. Веруют, яко вся того видимая и невидимая тварь, богом из ничесого же в бытие произведется, действием руки всемогущества божия. Протчее физики × арапские, персидские, турецкие и индийские Аристотелю, математики же Птоломею последуют. Исповедуют с Аристотелем, яко вселенная состоится из материй^{xx} и формы. Начала плоти суть три: материя, форма и лишение. Плоть физическая из четырех элементов^{xxx}: воздуха, огня, земли и воды. Материя первая (юже *геюла* нарицают) купно с формою от бога произведена бысть сие: егда ученые их о вещех физических прение имеют, во утверждение греческих философов речения приводят, сиречь Платона, Аристотеля, Сократа, Демокрита, Птоломея и протчих. Платона называют *Ифлатун*, Аристотеля — *Аристателис*, Сократа — *Сиграт*, Демокрита — *Демокритис*. В геометрии Евклиду (им *Иклидис*), в врачебной науке Гиппократу (им *Буграт*), Галену (*Джялину*) Авиценне арапу (им *Ебуалисина*) последуют и сих сентенциями и догматами своих проблемы и иные систематов феномены доводят^{xxxx} тцатся. Егда же физике примешивают учение *Кураново*, так смешаня и себе противная блядословят, яко не возможет кто довольно подивитися, како толь учеными в философии и математике искуснейшими мужи крайнее и непреборимое обладает невежество. И не возмнил бы еси более их, яко животна словесная о вещех разуму подлежащих, словопоказательные препиратися, но яко скоты света разума весьма лишенные, ревети, ржати и всячески буесловити судил бы еси.

Утверждают же, яко бог создал зерно некое, потом оное разделил на две части и из единыя части воду, из другия же огонь произвел, таже воду возлиял на огонь, от чего произошло курение или пара и дым. Потом из дыму

× естествословцы
xx вещества образы
xxx стихий
xxxx утверждати

Despre zidirea lumilor

Universurile vechi. Rebbul alemin (adică „Domnul universurilor“) ⁴⁰⁴ — aşa este pomenit în multe locuri din *Curan* numele lui Dumnezeu pentru că, afirmă *Curanul*, Dumnezeu a creat până acum 18 000 de universuri din nimic *, iar lumea aceasta e cea din urmă şi după ea nu va mai fi zidită alta ⁴⁰⁵. Ei nu arată despre universurile precedente cât timp să fi existat, dar spun că ele au avut creaţiile lor, adică cer, stele, pământ, mări, riuri şi altele, prorocii lor şi legi date prin ei oamenilor, / însă cum erau legile acelea şi cărţile lor numai Dumnezeu ştie. Despre acest lucru lui Muhammed nu i s-a făcut nici o dezvăluire.

102

Lumea actuală. Începutul lumii actuale şi veacul ei îl aşază muhummedanii numărând cu Biserica greacă, adică anul de faţă e de la Hristos Mîntuitorul 1719, de la fuga lui Muhammed 1132, iar de la facerea lumii 7227 ⁴⁰⁶. Ei cred că toată făptura cea văzută şi nevăzută din ea este adusă de Dumnezeu dintru nimic la existenţă, prin lucrarea mîinii atotputerniciei lui Dumnezeu. În celelalte, fizicienii * arabi, persani, turci şi indieni îi urmează lui Aristotel, iar matematicienii lui Ptolemeu. Ei declară împreună cu Aristotel că universul e alcătuit din materie ** şi formă. Principiile corpului sînt trei: materia, forma şi lipsa **. Corpul fizic [este compus] din patru elemente ***: aer, foc, pământ şi apă. Materia dintii (care se numeşte *heiuila*) ⁴⁰⁷ împreună cu forma a fost produsă aşa de Dumnezeu. Cînd savanţii lor au discuţii despre lucrurile fizice, spre confirmare citează vorbele filosofilor greci, adică Platon, Aristotel, Socrate, Democrit, Ptolemeu şi alţii. Pe Platon îl numesc *Iflatun* ⁴⁰⁸, pe Aristotel — *Aristatelis* ⁴⁰⁹, pe Socrate — *Sigrat* ⁴¹⁰, pe Democrit — *Dimokritis* ⁴¹¹. În geometrie ei urmează lui Euclid (la ei *Iklidis*) ⁴¹², în ştiinţele medicale lui Hippocrat (la ei *Bugrat*) ⁴¹³, Galen (*Djealinus*) ⁴¹⁴, Avicenna arabil (la ei *Ebualisina*) ⁴¹⁵ şi cu sentinţeleşi dogmele acestora se silesc să demonstreze *** problemele şi alte fenomene ale sistemelor lor. Iar cînd amestecă învăţătura *Curanului* cu fizica, spun într-aiurea lucruri aşa de ridicole şi contradictorii, că nu s-ar putea nimeni mira îndeajuns cum nişte bărbaţi atît de învăţaţi în filosofie şi iscusiţi în matematici sînt stăpîniţi de o ignoranţă atît de mare şi de neînvins, şi nu i-ar mai socoti animale raţionale care discută logic despre lucruri supuse raţiunii, ci i-ar judeca drept dobitoace cu totul lipsite de lumina înţelegerii, pentru că urlă, nechează şi spun cîte şi de toate ca nebunii.

Ei pretind deci că Dumnezeu a creat un fel de bob, apoi l-a împărţit în două părţi *** şi dintr-o parte a creat apa, iar din cealaltă focul; iar apa a turnat-o peste foc, de unde a ieşit fumegare, adică abur şi fum. Apoi din

* naturalişti

xx chipurile substanţei imaginii

xxx stihii

xxxx să confirme

* Cp. *Coran*, XLI, 9—12; XLVI, 3 etc.

** Aristotel, *Φυσικά*, I, 7, 190 b: „Materia este unul din principii; ceea ce corespunde forme este al doilea; apoi, contrariul acesteia, lipsa“.

*** Cp. *Coran*, VI, 95: „Dumnezeu despică bobul şi simburile“.

сотворил небо, землю же создал из пены водная, которую вода сотворила егда брань творяще с огнем, пену против огня положили исхошей ей сотворил землю. Из другая же пены, юже второе произведе, сотворил бог страну или место, идеже ныне Мекка есть, во исполнение рая. Протчее небо в два, землю в два и место / Мекки в два дни совершил. Небо убо из дыму, дым же из пары океановы, море из гор *Каф* нарицаемых (о нихже зри мало ниже), о которых мнят, яко весь земный круг, аки стена вертоград окружают. К тому утверждают небо круглое быти, землю же широкую и плоскую, яже на левом рогу единого вола опирается а вол стоит на великом четвероугольном камени, камень же на воде плавает а вода на великой рыбе держится. Инии глаголют, яко камень на рыбе а рыба на воде плавает, дно же воды самому токмо богу сведомо.

Вышнее небо глаголют быти кристальное, еже и *Ари* нарицается, на котором престол божий поставляют, о чем на ином месте пространно рехом. Седмь небес или кругов планетных мнят быти утвержденных и материальных. Первое небо глаголют быти смарагдовое; 2. рубиновое, или яко инии сказуют мраморное; 3. из желтого рубина или яхонта, инии глаголют быти железное; 4. из чистого серебра; иные сказуют орихалковое; 5. из злата; 6. из маргариты; иные глаголют быти из красного золота; 7. из сияния светлого; иные глаголют из красного рубина. Утверждают же, яко все небеса образ человеческий имеют и разглагольствуют и разумеют. Солнце, луну и все зодии и звезды недвижимы глаголют быти огненного естества и яко движение свое не от себе самих имеют, но по случаю, зане от ангел движимым, водимым и управляемым им быти нещуют.

А наипаче о создании солнца и его движении, тако баснословят: егда исперва бог солнце и луну создал, равного сияния и света сотворил их и тако не имела быть ночь николиже, что неугодно богу показалось. Того ради повелел Гавриилу, да от лица луны возмет несколько света, иже ударив луну краем крыла удержал ю и отнял от света ея 69 частей, ейже оставил едину токмо часть и тот взятой от луны свет присовокупил к свету солнечному и оттоле луна мрачна и пятнами испещрена сотворится. Округлость солнечную теолог их некий, именем *Аббас*, глаголет во окружении быти 70 *ферсаг* а лунную 40. *Ферсаг* же содержит в себе три мили великия или немецкия. Протчее астрономы их от Птолемеовой опинии о системате небесном и звезд движения и протчих феноменах ничтоже разнствуют. Сказуют, яко солнце от натуры своя зело горячее есть и седмюдесять тысящами ангелов носимо бывает и толикоеж число непрестанно снег мещут на него / инако бо, аще бы горячесть его тако не укрочали, палительною силою в едином моменте всю вселенную и самое небо в прах обратило бы. Те убо ангели вземлюще его от пункта восточного во время дня преносят на запад. Егда же тамо придет, крылами своими закрывают его, яко немощи ему ни едину лучу испустити и тако бывает ночь на земли. И сим образом от зрения нашего утаивше, темже путем, сиречь которым в день прехождяху паки вспять относят его, даже до пункта восточного и тамо открывше, лучи яко и первее пущати позволяют ему, откуда второй день паки светает. Ниже бо верит *Куран* землю круглу быти или яко суть подземные проходы (которую опинию защищали некие и от западных отцов).

fum a creat cerul, iar pământul l-a alcătuit din spuma apei, pe care o făcuse apa cînd se războia cu focul; spuma a pus-o în fața focului și, cînd s-a uscat, a făcut pământul, iar din cealaltă spumă, pe care a făcut-o a doua oară, a zidit Dumnezeu țara sau locul unde este acum Mecca, pentru a completa raiul. Apoi a făcut cerul în două zile, pământul tot în două și locul / Meccăi în alte două zile, cerul din fum *, fumul din aburul Oceanului, marea din munții numiți *Kaf* (vezi despre ei ceva mai jos), despre care socotesc că înconjoară întregul glob al pământului, precum un zid o grădină. Pe lângă acestea afirmă că cerul e rotund, iar pământul e larg și plat și se sprijină pe cornul stîng al unui bou, bou stă pe o piatră mare dreptunghiulară, piatra plutește pe apă, iar apa se ține pe un pește mare. Alții spun că piatra e așezată pe pește, peștele plutește pe apă, iar fundul apei numai Dumnezeu îl știe ⁴¹⁶.

103

Cerul superior, numit și *Arș*, spun că este de cristal, unde ei așază tronul lui Dumnezeu **, lucru despre care am vorbit mai pe larg în alt loc ⁴¹⁷. Ei socotesc că există șapte ceruri *** sau cercuri planetare solide și materiale. Primul cer zic că este de smarald; al doilea de rubin sau, după cum spun unii, de marmură; al treilea din rubin galben sau chihlimbar, iar după alții de fier; al patrulea din argint curat, alții zic din orichalc ⁴¹⁸; al cincilea din aur; al șaselea din mărgăritar, iar alții spun că e din aur roșu; al șaptelea din strălucire luminoasă, iar după alții din rubin roșu. Dar mai afirmă că toate cerurile au chip de om, discută și înțeleg. Soarele, luna precum și toate zodiile și stelele cele nemișcate zic că sînt de natura focului și că mișcarea n-o au de la sine, ci din întîmplare, pentru că socotesc că ele sînt mișcate, purtate și îndrumate de îngeri.

Cît despre facerea soarelui și mișcarea lui băsnesc astfel: Cînd a zidit Dumnezeu la început soarele și luna, le-a făcut de o strălucire și de o lumină egală, dar astfel n-ar fi fost niciodată noapte, lucru ce i s-a părut nepotrivit lui Dumnezeu. De aceea, i-a poruncit lui Gabriel să ia ceva lumină de pe fața lunii, iar acela, lovind luna cu marginile unei aripi, a oprit-o și a luat din lumina ei 69 de părți, lăsîndu-i numai una. Lumina luată de la lună a adăugat-o la lumina soarelui și de atunci luna s-a făcut întunecoasă și împestrițată cu pete. Un teolog al lor cu numele de *Abbas* ⁴¹⁹ zice că circumferința soarelui este de 70 *fersahi* ⁴²⁰ și a lunii de 40. Iar *fersahul* cuprinde trei mîle mari sau nemțești. În rest, astronomii lor nu se deosebesc cu nimic de opinia lui Ptolemeu despre sistemul ceresc, despre mișcarea stelelor și celelalte fenomene ⁴²¹. Mai spun că soarele e prin firea sa foarte fierbinte, că e purtat de șaptezeci de mii de îngeri și că tot atîția aruncă neconținut zăpadă în el, / pentru că altfel, dacă fierbințeala lui n-ar fi domolită așa, cu puterea arzătoare ar preface într-o clipă toată lumea și chiar cerul în pulbere. Deci îngerii aceia, luîndu-l de la punctul de răsărit, îl mută în cursul zilei la apus, iar cînd ajunge acolo îl acoperă cu aripile lor ca să nu mai trimită nici o rază, și astfel se face noapte. În felul acesta, ascunzîndu-l de vederea noastră, îl duc iarăși înapoi pe aceeași cale pe care au mers ziua pînă la punctul de răsărit, și acolo, descoperindu-l, îi îngăduie să-și trimită razele ca și mai înainte, de aceea a doua zi se face lumină iarăși. *Curanul* nu crede că pământul e rotund, nici că exi tă tuneluri subterane (opinie pe care o susțineau și unii din părinții apuseni) ⁴²¹.

104

* Cp. *Coran*, XLI, 9—11: „Fi-veți necredincioși celui ce a creat pământul în două zile? [...] S-a întors apoi spre cer, care era ca fumul...”.

** Cp. *Coran*, VII, 54.

*** *Coran*, XLI, 12: „A întemeiat șapte ceruri în două zile”.

416 Ptolemaeus, *Γεωγραφικὴ σύνταξις*, VI, 7, 2, 27.

О луне яко свет и сияние равное с солнцем древле имеяше и како крылом Гаврииловым легко прикосновенна, пятна, ихже ныне имеет, восприяла, вышше рехом.

Ветров, облаков, града, дождя, снега и протчих метеорических действий глаголют разная быти сокровища и яко оная от ангелов аки из хранилищ^{*} берутся и по божью велению во время ему угодное и уставленное на землю посылаются. Паче же всякую каплю дождевную единым ангелом от своего хранилища до самой земли носиму быти веруют, сиречь да не како кийм-либо образом препятие возмев пала бы не на учрежденном ей месте. Ангел же носящий каплю по исполнении службы соея умирает и воничтожается. Дугу^{xx}, из наших *Святых Писаний* украдше, не метеоров дело, но поистинне божий лук быти веруют. Громы же и блистания глаголют быти стрелы божие, имиже ангели мирохранители диаволов поражают, о погибели и испровержении вселенныя прилежно тщащихся. Протчее о ветре иная есть фабула, глаголют бо, яко бог первее созда камень великий и зеленый, егоже положил на воде, из воды же созда ветр по образу человеческого, иже, направив ноги своя к *Аршу*, одержал 30 000 лет пути пространство, елико сиречь быстрейший конь или пернатая птица в толикое время совершити может.

Мнят, яко все реки и источники по всей земли претекающие едино жерло или начало имеют реку райскую, юже *Кевсер* нарицают и яко гора *Каф* землю окружает и оную ограждает, яже толикия высоты есть, яко верхом своим по подобию столпа небо да не падет подпирает. О подземном огни скажут, 105 яко из ада (недалече мною от католического пургатория^{xxx}) происходит./ Землю такожде скажут быти седмичную, соответствующую небесам, юже окружила гора *Каф* нарицаемая. Первая же земля или первое ея положение держится связано 70 000 вервями а всякую вервь держат 70 000 ангелов. Все оные земли различные имеют имена и все суть населенные от человек, в нихже обретаются безобразные, иные бо очес, иные рук, иные ног не имеют, иные, якоже арапы суть черные. В шестой земли рождаются камене, которые приготавливаются на привязание к выи неверных и на погружение оных в Тартар, иже есть в седьмой земли. Гора *Каф* вся есть от камня смарагда. За горою *Каф* есть другой мир, тридцать крат сего мира больший, в немже оные человецы и все скоты иные суть. Людие того мира, ниже Адама, ниже Веелзевула знают, но бога единого исповедуют и Мухаммеда пророка его, и яко и той от Александра Великого завоеван был истинна *Куранова* утверждает в книзе *Мухаммедие* в главе о *Каф* горе.

О трясении же земли зело изрядно баснословят, скажут, яко на носу вола оного (егоже левым рогом землю поддержати рехом) близ левыя ноздри сидит малейшая муха. Оная иногда покушается внити в ноздрю воловою и своим движением творит волю щекотание, вол же (нетерпя щекотания ея и бояся, да не внидет в ноздрю его) движет главу и кожу (якоже и в наших воллах видети есть) сотрясает, да муху оную устрасит и отгонит. И тако от движения главы воловья и кожи сотрясения земля на рогу его опирающаяся тря-

^{*} магазейнов или житниц
^{xx} радугу
^{xxx} чистилище

Am mai spus mai sus despre lună că a avut de demult lumină și strălucire egală cu a soarelui și că fiind atinsă ușor de aripa lui Gabriel a căpătat petele pe care le are și acum.

Ei spun că există felurite vistierii ale vînturilor, norilor, grindinei, ploii, zăpezii și altor fenomene meteorologice și că acelea sînt luate de îngeri, ca din niște rezervoare^x, și sînt trimise pe pămînt după porunca lui Dumnezeu, la vremea rînduită și plăcută lui. Mai cred că fiecare picătură de ploaie e luată din rezervorul ei și dusă pe pămînt de un înger ca nu cumva, împiedicată în vreun fel, să cadă într-un loc care nu e rînduit pentru ea. Iar îngerul care duce picătura, după ce și-a îndeplinit slujba, îndată moare și se risipește. Arcul^{xx}, furînd din *Sfintele Scripturi*^{*} ale noastre, îl cred nu o lucrare a meteorilor, ci chiar un arc al lui Dumnezeu. Tunetele și fulgerele zic că sînt săgețile lui Dumnezeu cu care îngerii, păzitorii lumii, îi lovesc pe diavoli, care se străduiesc neîncetat spre pieirea și prăbușirea lumii. Despre vînt există o altă fabulă, pentru că, după spusa lor, Dumnezeu a făcut mai întîi o piatră mare și verde pe care a pus-o pe apă⁴²² și din apă a făcut vîntul cu chip omenesc, care, îndreptîndu-și pașii spre *Arș*, a străbătut în spațiu o cale de 30 000 de ani, adică atît cît poate face în acest timp cel mai iute cal sau pasăre zburătoare.

Mai socotesc că toate riurile și izvoarele ce curg pe întreg pămîntul au o singură gură sau început — riul din rai, pe care îl numesc *Keuser*⁴²³ — și că muntele *Kaf* înconjoară pămîntul și-l îngrădește, fiind atît de înalt, încît vîrful său sprijinește cerul ca un stîlp, ca să nu cadă. Despre focul cel de sub pămînt spun că provine din iad (fiind, după cum mi se pare, nu departe de purgatoriul^{xxx} catolic). / De asemenea, spun că pămîntul este înșepit, corespunzător cerurilor, și că e înconjurat de muntele numit *Kaf*⁴²⁴. Pămîntul cel dintîi, sau prima lui stare, este ținut legat de 70 000 de funii, iar fiecare funie o țin 70 000 de îngeri. Toate acele pămînturi au diferite nume și toate sînt locuite de oameni și printre ei sînt monștri, căci unii n-au ochi, alții n-au mîini, alții n-au picioare, alții sînt negri ca arapii. În pămîntul al șaselea se nasc pietrele pregătite a fi legate de gîtul necredincioșilor, pentru a-i scufunda în tartar, care este în pămîntul al șaptelea. Muntele *Kaf* este în întregime din piatră de smarald. Dincolo de muntele *Kaf* este o altă lume, de treizeci de ori mai mare decît lumea aceasta, în care oamenii și dobitoacele sînt toate altfel. Oamenii lumii aceleia nu-l cunosc nici pe Adam, nici pe Beelzebul, ci îl mărturisesc pe unul Dumnezeu și pe Muhammed Profetul lui. Că și acea lume a fost cucerită de către Alexandru cel Mare adevărul *Curanului* arată în cartea *Muhammedie*, în capitolul *Despre muntele Kaf*.

Iar despre cutremurul de pămînt foarte frumos băsnesc. Ei spun că pe nasul boului aceleia (despre care am spus că sprijină cu cornul stîng pămîntul)⁴²⁵, aproape de nara stîngă, șade o muscă foarte mică. Aceea încearcă uneori să intre în nara boului și cu mișcarea sa îl gîdilă, iar boul (nesuferind gîdilarea ei și temîndu-se să nu-i intre în nară) își clatină capul și-și scutură pielea (precum se vede și la boii noștri), ca să sperie și să alunge musca. Și astfel, din mișcarea capului boului și scuturarea pielei, se cutremură și pămîn-

^x magazine sau jîtnițe

^{xx} curcubeul

^{xxx} curățitorul [foc]

^{*} *Geneza*, 9, 13.

сется. Ревение же, еже пред трясением земли слышимо бывает, говорят, яко есть того вола ревение. На чем, яко мню, и Мухаммед свою о трясении земли основал фабулу[×]. Мнят, что трясение земли всегда бывает общее или на всех вселенных местах купно, хотя яко физики добре знают, что тому быти несть возможно, обаче больше учению *Куранову* верят, неже известнейшей истинне. Аще бы то истинна была, земля под полярным пунктом сущая, яко есть пространнейшее российское государство, не опиралабыся на рогу вола *Куранова*, ниже была бы часть земли обитательная, юже арапы *Руби мескюн* нарицают, зане страны под арктическим полюсом положенные никогда же трясение земли имеют.

106

Животная пресмыкающаяся и птицы от земли, рыбы же и вся водная живущая от воды произведенны быти / утверждают. Моря тако созданы быти сказует *Куран*: Повнегда от пары или дыма водного создано было небо, остаток воды на две части разделил бог и едину часть на *Арш* а другую на земли поставил. Называется же море оное над небесом сущее *Багри магджюр*. Приставил над оными морями ангелов (ихже князь называется *Кеикяил*), всяк из оных ангелов копие держит в руках и всякое есть долготою 500 лет пути равняющееся и сими копиями пределы морские соблюдают, да не како воды преходят оные.

Егда бех в Константинополи в обучении письма турецкого, учителя имех мужа ученнейшего, изрядного физика и совершенного математика, егоже иногда в разговоре по правде вопросов: «Господине Исаад (такое бо ему имя) ты будучи в науках физических и математических а найпаче астрономических зело искусный, како можешь верити, яко пророк ваш луну на полы преломил, яко ангели на солнце снег мешут, да горячесть его укротят и крылами своими того укрывают, да будет ночь и протчая. И яко все система вселенных таковое есть, каковое *Куран* учит быти?» Он усмехнувся отвеща, глаголя: «По елику физик и математик, изрядно знаю, яко луна ни преломится, ниже в руках пророческих вместится возможе (такое и о протчих.) По елику же муслиманин и верный *Курана* ученик, сия вся, как в *Куране* повествуется, верую несумненно, что и сотворишася и возможна суть, ниже противится аксиома^{xx} оное, еже глаголет, яко таяжде и едина вещь не может быти купно истинна и ложна, зане противословная нашему токмо разуму не суть совозможная а не воли божией и всемогуществу. Откуда, рече, право заключитися может, яко вся оная быша, зане богу тако бе угодно». Таже приводяше речение Господа Иисуса Христа о вельбуде и о ушах иглиных (бе бо греческого и протчих языков искусный, зане родом баше из Греции) глаголя, яко «не удобнее есть вельбуду проити сквозь иглины уши, яко и луне преломленной быти»./

[×] басню

^{xx} речение

tul care se sprijină pe cornul lui. Iar vuietul care e auzit înainte de cutremur ei spun că este mugetul aceluia bou. Pe aceasta, după cum mi se pare, și Muhammed și-a fundat fabula^x despre cutremurul pământului. Ei socotesc că cutremurul pământului e întotdeauna general sau simultan în toate locurile lumii, deși, după cum știu bine naturaliștii, acest lucru e cu neputință, însă ei cred mai mult învățăturii *Curanului* decât adevărului arhicunoscut. Dacă acest lucru ar fi adevărat, pământul care se află sub punctul polar, precum este prea întinsul stat rus, nu s-ar sprijini pe cornul bouului din *Curan*, nici n-ar fi o parte de pământ locuită, pe care arabii o numesc *Rubi meskiun*⁴²⁶, căci țăările situate sub Polul Arctic n-au niciodată cutremure de pământ.

Vietățile tiritoare și păsările sînt produse din pământ, iar peștii și toate cele ce viețuiesc în apă — din apă / afirmă ei. Mările, povestește *Curanul*, sînt făcute astfel: După ce din aburul sau fumul apei a fost făcut cerul, restul apei l-a împărțit Dumnezeu în două, și o parte a așezat-o în *Arș*, iar cealaltă pe pământ. Marea care se află deasupra cerului se numește *Bahri mahdjiur*⁴²⁷. Și a pus peste acele mări îngeri (a căror căpetenie se numește *Keikeail*)⁴²⁸, fiecare din acei îngeri ține în mînă o lance, și fiecare lance e lungă cît o cale de 500 de ani, și cu aceste lănci păzesc hotarele mărilor, ca nu cumva apele să treacă peste ele.

Cînd eram în Constantinopol am avut ca învățător la deprinderea scrisului turcesc pe un bărbat foarte învățat, fizician ales și matematician desăvîrșit, pe care odată, într-o convorbire, l-am întrebat de-a dreptul: „Domnule Isaad (așa îi era numele)⁴²⁹, tu fiind foarte iscusit în științele fizice și matematice, dar mai cu seamă în cele astronomice, cum poți crede că prorocul vostru a rupt luna în două, că îngerii aruncă zăpadă în soare ca să-i domolească fierbințeala și îl acoperă cu aripile ca să fie noapte și celelalte și că întregul sistem al lumii este așa cum învață *Curanul*?” El, zîmbind, a răspuns zicînd: „Ca fizician și matematician știu prea bine că luna nu se poate rupe, nici încăpea în mîinile Profetului (la fel și despre celelalte), dar ca musulman și ucenic credincios al *Curanului* cred, fără îndoială, după cum se povestește în *Curan*, că toate acestea s-au făcut și sînt cu putință; nuse contrazice așadar axioma^{xx} care zice că unul și același lucru nu poate fi în același timp și adevărat, și fals, pentru că cele ce sînt contradictorii sînt cu neputință numai pentru mintea noastră, dar nu și pentru voia lui Dumnezeu și atotputernicia lui. De unde — a zis — se poate conchide că toate acelea au fost pentru că așa a voit Dumnezeu”. A citat, de asemenea, cuvîntul Domnului Iisus Hristos despre cămila și urechile acului (căci era cunoscător iscusit al limbii grecești și al altor limbi, fiind de neam din Grecia), zicînd: „Nu este mai lesne cămilei să treacă prin urechile acului* decît lunii să fie frîntă“.

^x basna

^{xx} sentința

* Matei, 19, 24.

О создании Адама и Евы и первородном гресе

Адам и Ева. Создав бог небо и землю и иная, о нихже в предварившей главе рехом, таже Адама первого человека создати имеяй, баснословит *Куран* в главе 47, яко рече ангелом своим: «Сотворю человека от блата, егоже презрядно устрию, дадим от духа нашего и тому по повелению нашему кроме Веелзевула (Иблиса) отступника и неверного, все ангели покорятся». И в главе 31: Бог, глаголет, человека слепил из блага и потомков его из влаги слабыя и томужде вдунул от духа своего. Егдаже повеле бог Гавриилу, да возьмет от земли три горсти праха, *Исраил* ангел объял всю земли поверхность и не хотел ему земли дати, аще не первое откровенно было бы ему от бога вещи тайнство. Егдаже бог открыл ему, яко из оныя земли хочет создати человека, егоже потомки иные рай, иные же ад наследити имеют, таже от тогожде племени Адамова произыти иматъ пророк Мухаммед, егоже ради и он и другие ангели созданы суть. Тогда слышав сие *Исраил*, соизволил Гавриилу, да возьмет прах и в мест покаяния наложил бог *Исраилу*, да он первый поклонится человеку. Гавриил убо от всея земли поверхности прах собрав, количеством на три пригорщи к богу принесе. Бог же перстом своим прах оный на две части разделил, из нихже во Адаме добрые и злые зачалибыся человецы. Обаче частицу земли, юже от места, на немже Мухаммед имел погребен быти, Гавриил отнесе в рай. И оттуду взяв воду яко квас, часть оную земли влажну сотворил, яже бысть чиста яко маргарита. От сея убо частицы земли начало свое производит плоть Мухаммедова. Из оставшейся же земли, по частям от разных мира климатов взятым, созда бог всю плоть Адамову. Главу убо из земли, яже взята бе от Мекки, спину и перси из земли взятая от Иерусалима, задние части и седалище из земли богатыя Аравии, тайный уд из земли Египта, ноги из земли Персии, правую руку из земли Востока, левую из земли Запада /или Африки. Сим всем примесил Гавриил землю

плоти Мухаммедовыя и киснуша 40 лет. Бог же чрез 40 дней непрестанно размышлял, како и каким образом подобало бы создати человека. Таже по образу божественного лица своего сотворил его. И тако сотворив плоть, от духа своего создал душу, яже отречеса внити во уста Адамовы, ейже бог трижды повелел внити а она толикожде крат крепче отречеса, извиняся, яко невозможно есть ей сожителствовати с таковым непостоянным и слабым блатом. Запретив же ей бог, рече: «Вници убо понужденна и потом понужденна паки и с трудом из тела изыдеши». И сия есть вина, чесо ради человек желает долго жити, зане душа не исходит, разве насильно и с принуждением.

Despre zidirea lui Adam și a Evei și despre păcatul strămoșesc

Adam și Eva. Făcînd Dumnezeu cerul și pămîntul și celelalte despre care am vorbit în capitolul precedent și avînd a-l face pe primul om, Adam, bîsnește *Curanul* în capitolul 47 că a zis îngerilor săi: „Vom face pe om din tină și preafrumos întocmindu-l îi vom da din Duhul nostru și la porunca noastră toți îngerii i se vor supune, afară de Beelzebul (Iblis), apostatul și necredinciosul”*. Și în capitolul 31 zice: „Dumnezeu l-a plămuit pe om din tină și pe urmașii lui dintr-o umezeală slabă și i-a suflat din Duhul său”**. Iar cînd a poruncit Dumnezeu lui Gabriel să ia din pămînt trei pumni de țărînă, îngerul Israil a acoperit toată fața pămîntului și n-a vrut să-i dea țărînă dacă nu i se va dezvălui mai întîi și lui de către Dumnezeu taina lucrului. Deci dezvăluindu-i Dumnezeu că din pămîntul acela vrea să-l facă pe om, ai cărui urmași vor moșteni unii raiul, alții iadul, și că din același neam al lui Adam are să purceadă prorocul Muhammed, pentru care sînt zidiți și el, și ceilalți îngeri, auzind aceasta Israil i-a îngăduit lui Gabriel să ia țărînă. Și în loc de pocăință Dumnezeu i-a impus lui Israil ca el cel dintîi să se închine omului. Deci luînd Gabriel trei pumni de țărînă de pe suprafața întregului pămînt, a adus-o lui Dumnezeu. Iar Dumnezeu a împărțit țărîna aceea cu degetul său în două părți, din care să se zămislească în Adam oameni buni și răi. Iar pîrticica de pămînt luată din locul unde avea să fie îngropat Muhammed a dus-o Gabriel în rai. Și luînd de acolo apă, a umezit partea aceea de pămînt ca un aluat și s-a făcut curată ca mîrgăritarul. Din această pîrticică de pămînt își are trupul lui Muhammed începutul său. Iar din partea de pămînt ce a rămas, luată din diferite locuri ale lumii, a zidit Dumnezeu tot trupul lui Adam: capul, din pămîntul luat de la Mecca; spinarea și pieptul, din pămîntul luat de la Ierusalim; părțile din spate și șezutul, din pămîntul Arabiei bogate; mădularul ascuns, din pămîntul Egiptului; picioarele, din pămîntul Persiei; mina dreaptă, din pămîntul Răsăritului; cea stîngă, din pămîntul Apusului/sau Africa⁴³¹. La toate acestea a adăugat Gabriel pămîntul trupului lui Muhammed și au dospit împreună patruzeci de ani. Iar Dumnezeu s-a gîndit neconținut timp de patruzeci de zile cum și în ce fel s-ar cuveni să-l facă pe om și l-a făcut după chipul feței sale. Și astfel făcînd trupul, din Duhul său i-a zidit sufletul, care însă a refuzat să intre în gura lui Adam, și Dumnezeu i-a poruncit de trei ori să intre, iar el tot de atîtea ori s-a lepădat tare, cerînd iertare că nu putea viețui împreună cu un asemenea noroi pieritor și slab. Iar Dumnezeu, certîndu-l, i-a zis: „Atunci să intri cu sila, ca la urmă iarăși cu sila și cu greu să ieși din trup”. Aceasta este cauza pentru care omul vrea să trăiască mult, pentru că sufletul nu iese decît silit și anevoie.

108

* *Coran*, XXXVIII, 71: „A zis Domnul îngerilor: *Da, voi crea din tină un muritor. Cînd îl voi plămui în chip armonios și îi voi insufla din Duhul meu, prosternați-vă înaintea lui *. Toți îngerii s-au prosternat, afară de Iblis, care s-a îngîmfat și care s-a numărat printre necredincioși”

** *Coran*, XV, 28: „Voi crea un muritor dintr-o țărînă scoasă dintr-un noroi maleabil⁴³⁰. după ce-l voi plămui în chip armonios și-i voi insufla din Duhul meu, prosternați-vă înaintea lui”.

Вниде убо душа в тело Адамово и оживотворився Адам, первее чихнул, емуже ангели реша «Милосердие божие с тобою». И оттуду в обычай вниде, яко чихнувшим предстоящие поздравляют и всякого благополучия желают. Создав же Адама, взял бог от тука, иже есть под левым боком из оного создал *Гева* (Евву). Утверждают, яко естество человеческое прежде греха не убо бысть бессмертно и нетлеемо. Но аще бы повинулся повелению божию, соблюден бы был от всякого зла в сладостех райских, где всегда живущи, чад по чину естественному бесконечно произвел бы. Но понеже (глаголет *Куран*) Адам не сотворил по данной себе от бога заповеди, смерти подвержеся.

Первородный грех. О первородном же гресе человеческом не меньше безумная, яко и смехотворная баснословит книга *Мухамедие* и образ, имже Адам согрешил и смерть сотворила себе вход в натуру человеческую, сие сказует, глаголя: Повнегда создал бог Адама и помощницу его Евву, три даде заповеди: первую, да имя божие николиже изыдет из памяти их; вторую, от древа пшеницы да не вкусят; третью, печать себе ввернную прилежно да хранят. Евва зная уже имя божие и древо пшеницы, чтоже есть печать, она не ведая, спросила мужа: «Адаме, что есть печать твоя?» К ней же Адам: «Печать есть божие повеление, имже повеленно есть да пророка его Мухаммеда (егоже ради аз и ты и все твари созданны суть) веруем и прославляем. Сими заповедьми наставлена человека, посадил в рай, да бессмертно насыщается сладостей и радостей его.

409 Веелзевул (Иблис), видя Адама в толь величественном поставленна степени, абие позавиде ему / и рече в помышлении своем: «Бог повеле мне первее да поклонюся человеку сему, чesого егда отрекохся от сана сияния и благополучия изгнан бех и вечным проклятием поражен. Ныне же искушу силу и постоянство так прославленного создания его, негли возмогу убить его и истреблю от среды, толь неприязненного врага моего и вину осуждения моего». И тако приступил ко вратам райским, желая видети Адама и тому злобная своя предложить умышления. Но понеже от стерегущих ангелов близко к раю приступить непопущашеся, ограду токмо извне прилежно обходяще и тщательно случая ко вшествию в рай искаше. Тако диаволу обходящу, павлин возлетев из рая стал на стене райской. Егоже узрев диавол, приступил к нему и рече: «Коль красен и благообразен еси, но всеу красота твоя, зане смерти подлежиши». Сие услышав павлин «Но что есть, рече, смерть и еже умерети?» Отвеща диавол: «Вещь есть во всякой плоти, яже нарицается душа и та (душа) донележе в теле пребывает дотолы и тело живет, оной же от тела по каковому-либо случаю исшедши, абие тело умирает, растлевается и в прах обращается». Павлин прием от диавола о смерти известие и в рай возвращаяся, обрете змия (бе же змий егда еще в раи живяше по образу верблюда, четвероногий) и тому сказал вся, яже о смерти от диавола слышал. Любопытный змий, спешно изыде из рая и обрет диавола спросил его: «Понеже знаеши, что есть смерть, может быть что знаеши и лекарство некое, противу мучительства смерти оная». «Вем», рече диавол «изрядно, но врачество оное не где инде, токмо в самом раю обретается». Моляше убо его змий да скажет имя лекарства того, диавол рече: «Сказати убо не могу, обаче аще отверзеши уста твоя да вниду чрез тя в рай, доброхотно врачество оное покажу тебе».

A intrat așadar sufletul în trupul lui Adam, și Adam s-a făcut viu. Mai întâi a strănutat și îngerii i-au zis: „Mila lui Dumnezeu cu tine” și de aici a intrat în obicei că toți cei ce sînt de față să hiritisească pe cei ce strănută și să le dorească toată fericirea. Zidindu-l pe Adam, a luat Dumnezeu din grăsimea care este sub coasta stingă și din aceea a zidit pe *Heva* (Eva) ⁴³². Și, afirmă ei, ființa omenească nici înainte de păcat nu era nemuritoare și nesticăcioasă, dar dacă s-ar fi supus poruncii lui Dumnezeu ar fi fost ferită de orice rău în desfătărilor raiului și petrecînd acolo ar fi produs totdeauna copii după rînduiala firească, la nesfîrșit. Dar pentru că (zice *Curanul*) Adam n-a făcut după porunca dată lui de Dumnezeu, s-a supus morții *.

Păcatul strămoșesc. Despre păcatul originar al omului cartea *Muhammedie* bîsnește lucruri pe cît de smintite pe atît de ridicole, iar despre felul în care a greșit Adam și în care a pătruns moartea în natura omului ⁴³³ povestește astfel: După ce a făcut Dumnezeu pe Adam și pe ajutătoarea sa, Eva, a dat trei porunci: Prima, ca numele lui Dumnezeu să nu iasă niciodată din memoria lor; a doua, să nu guste din pomul griului ⁴³⁴; a treia, să păzească cu grijă pecetea încredințată lor. Eva, care cunoștea numele lui Dumnezeu și pomul de griu, dar nu știa ce este pecetea lui Dumnezeu, și-a întrebât bărbatul: „Adame, care este pecetea ta?” Iar Adam i-a spus: „Pecetea este porunca lui Dumnezeu prin care ne este poruncit să-l credem și să-l proslăvim pe Muhammed prorocul lui (pentru care și eu, și tu, și toate făpturile sînt zidite)” ⁴³⁵. Pe omul povățuit cu aceste porunci l-a așezat în rai pentru ca fără de moarte să se sature de desfătărilor și bucuriile lui.

Beelzebul (Iblis), văzîndu-l pe Adam așezat pe o treaptă așa de măreață, îndată l-a invidiat / și și-a zis în gînd: „Dumnezeu mi-a poruncit să mă închin cel dintîi omului acestuia și cînd am refuzat am fost izgonit din rangul strălucirii și fericirii și lovit cu blestem veșnic. Acum însă voi încerca puterea și statornicia zidirii lui atît de proslăvite, doar voi putea să-l ucid și să-l fac să piară dintre noi pe dușmanul meu pe care îl urăsc atît, cauza osîndirii mele”. Și astfel s-a apropiat de porțile raiului, dorînd să-l vadă pe Adam și să-i propună planurile sale cele răutăcioase. Dar cum nu era lăsat să se apropie mult de rai de către îngerii cei ce păzeau, înconjură neîncetat împrejmuirea pe dinafară, căutînd sirguincios prilejul de a intra în rai. Învîrtîndu-se diavolul așa, păunul, zburînd din rai, s-a așezat pe zidul raiului. Văzîndu-l diavolul s-a apropiat de el și i-a zis: „Cît ești de frumos și de plăcut la chip, dar în zadar îți este frumusețea, pentru că ești supus morții”. Auzînd aceasta, păunul a zis: „Ce este moartea și ce înseamnă să mori?” Răspuns-a diavolul: „Este un lucru în fiecare trup care se numește suflet, și cît timp rămîne acesta (sufletul) în trup, trăiește și trupul, însă ieșind el din trup din vreo întîmplare, îndată moare trupul, se strică și se prefăce în țărînă”. Păunul, primind de la diavol știrea despre moarte și întorcîndu-se în rai, l-a aflat pe șarpe (iar șarpele cînd încă trăia în rai, era patrupe, în felul cămilei) și i-a spus aceluia toate cîte auzise de la diavol despre moarte. Șarpele, curios, a ieșit grăbit din rai și aflînd pe diavol l-a întrebă: „Întrucît cunoști ce este moartea, poate că știi și vreun leac împotriva chinurilor morții aceleia”. „Cunosc bine, a zis diavolul, însă doftoria aceea nu se găsește nicăieri decît în rai”. Deci l-a rugat șarpele să-i spună numele aceluia leac. Diavolul a zis: „Nu pot să spun, dar dacă vei deschide gura, ca să intru prin tine în rai, cu plăcere-ți voi arăta doftoria aceea”. Învoindu-se la aceasta șarpele, diavolul,

109

Соизволившу на то змию, диавол первее в него и с ним в рай вниде. Идеже увидев Адама в толиком благополучии посаженна, лаская приступил к нему и с частыми воздыханиями обильные слезы проливати начат. Егоже вопросившу Адаму вину плача и рыдания, диавол рече: «Какое не имам плакати? Понеже известно знаю, яко егда душа изыдет от тела, ниже зрак, ниже красота тела останется». Слышав убо Адам и Евва словеса змиева, зело опечалишася и сетованием обложшеся, аки в смущении абие забыша премудрость и заповеди, яже даде им бог./

110

Диавол, сию благополучную получив оказию^{*}, рече: «Аще хощещи во веки жити, послушай наставления моего: возьми от древа пшеницы и яждь, сие бо есть лекарство единое, которое может от вас смерть отгнати». Не соизволил Адам и отречеся сие сотворити. Тогда змий поиде к Евве, увещава я да вкусит от пшеницы, она же послушав совета его, увещала и мужа своего и тако урвавши пшеницы, Адам убо два, Евва же едино токмо зерно съяде. Что егда по совету диаволу учиниша, абие по вкушении тоя пшеницы надмесья чрево Адамово и бысть яко тимпан^{**}. Вину же оного надмения излагают, яко прежде даже не согрешил, Адам не требовал брашна к сохранению жизни и того ради ниже задницу имеяше, яко непотребную тела часть. По внегда же яде от заповеданныя пшеницы оныя, надмесья чрево его, зане не имеяше чрез что бы мог испразнити оное и от того нестерпимыми болезнями и смертоносными томлениями мучитися начат. Бог видя злосклонение его умилосердился и послал архангела Гавриила, иже указательным перстом задницу Адаму и Евве провертев, отверзл им желудок и место испражнению кала показал. Егда же чрез новоотверзтый оный проход кал с великим стремлением исторжеся, Адам бояся да не како рай, место чистейшее и божим сиянием везде озаренное, осквернит, на руку первее приял. Но где бы потом оное скрыл бедный не ведая и да бы смрадом сварившиися в желудку пшеницы не оскорбил бога и ангелов рай стрегущих, убояся поврещи на землю, того ради около тайного уда, по пахам (яко сокровеннейшим тела частям) розмазал. Ощущая же сам тяжкий оный смрад, для совершеннейшего испытания, кал ближе к ноздрям принесе и обоняя того, замарал себе верхнюю губу, от которой материи тотчас усы ему израсли и в ноздрях и на щеках и около тайного уда и на главе волосы сотворилися. Таже вспотевшу ему и прочее тело оным калом наполнилося. Но за скудость материи, хотя и по всему телу его власы выросли, обаче кратчайшие (браду бо токмо, брови и ресницы во украшение тела устроенные сродны быти Адаму веруют); тож и Евве случися, но понеже у нея материи больше было, того ради и власы на главе ея множайшие и должшии сотворишася. По том же виде Адам прорастающие на себе власы, которые аки предстоящие свидетели о соделанном гресе и преступлении обвиняли его, да не како богу сие объявилобыся, начал израстающие власы исторгати (от чего власы / около тайного уда и в иных предреченных местах *мекруг*, то есть мерзски быти вменяются и того ради всегда истребляти их обычай имеют, о чем в главе *О церемониях и законных уставах пространнее речется*), но всуе. Ибо вскоре трепет нападе на тело его, вскоре Гавриил Архангел взял от главы его диадиму, юже ношаше, вскоре Михаил совлече с

111

^{*} прилучай
^{**} барабан

intrînd în el, împreună cu el s-a strecurat mai întîi în rai. Și văzîndu-l pe Adam într-atîta fericire așezat acolo, măgulîndu-l, s-a apropiat de el cu suspinuri dese și a început a vărsa lacrimi din belșug. Cînd l-a întrebat Adam pricina plînsului a și tînguirii, diavolul a zis: „Cum să nu plîng cînd știu sigur că atunci cînd va ieși sufletul din trup, nici chipul, nici frumusețea trupului nu vor mai rămîne?” Auzînd deci Adam și Eva cuvintele șarpelui s-au întristat foarte și cuprinși de mîhnire, ca amețiți, au uitat îndată de înțelepciune și de poruncile pe care li le dăduse Dumnezeu. /

Diavolul, aflînd aoeastă ocazie^x fericită, a zis: „Dacă vrei să trăiești în veac, ascultă povața mea: ia din pomul grîului și mîncă, pentru că acesta este singurul leac care poate să gonească moartea de la voi”. Adam nu s-a învoit și a refuzat să facă aceasta. Atunci șarpele s-a dus la Eva, îndemnînd-o să guste din grîu, iar ea, ascultînd de sfatul lui, l-a îndemnat și pe bărbatul său, și astfel, rupînd din grîu, a mîncat două boabe, iar Eva numai unul. Făcînd aceasta după sfatul diavolului, îndată după gustarea grîului i s-a umflat lui Adam pîntecele și s-a făcut ca un timpan^{xx}. Iar cauza acestei umflări o explică prin aceea că, mai înainte de a păcătui, Adam nu avea nevoie de mîncare pentru a-și păstra viața și de aceea n-avea nici anus, parte a trupului care nu-i era de trebuință. Dar după ce a mîncat din grîul acela oprit i s-a umflat pîntecele, pentru că n-avea pe unde să-l golească și de aceea a început a se chinui de dureri insuportabile și de chinuri aducătoare de moarte. Dumnezeu, văzînd nenorocirea lui, s-a milostivit și a trimis pe arhanghelul Gabriel, care, sfredelînd cu degetul arătător dosul lui Adam și al Evei, le-a deschis stomacul și le-a arătat locul pe unde să-și lepede excrementele. Iar cînd prin canalul nou deschis au răbufnit cu mare iureș excrementele, Adam, temîndu-se ca nu cumva să spurce raiul, locul cel mai curat și pretutîndeni luminat de strălucirea lui Dumnezeu, mai întîi le-a luat în mînă, dar, neștiînd sărmanul unde să le ascundă și ca nu cumva prin putoarea grîului mistuit în stomac să-l jignească pe Dumnezeu și pe îngerii care păzeau raiul, s-a temut să le arunce la pămînt, de aceea le-a minjit în jurul mădularului ascuns și pe la încheieturi (ca fiind părțile cele mai ascunse ale trupului). Simțînd însă el însuși putoarea aceea grea, a dus scîrna mai aproape de nări și mirosînd-o și-a murdărit buza de deasupra, de la care materie îndată i-au crescut mustăți și păr în nări, pe obraji, lîngă mădularul ascuns și pe cap. Și, transpirînd, s-a umplut și restul corpului de scîrna aceea, dar fiind materie puțină, deși i-a crescut părul peste tot trupul (căci se crede că numai barba, sprîncenele și genele, făcute spre împodobirea trupului, i-au fost date din naștere lui Adam), acesta era mai scurt. Același lucru i s-a întîmplat și Evei, însă fiindcă la ea a fost materie mai multă, și părul din cap s-a făcut mai mult și mai lung. Apoi, văzînd Adam că-i crește părul, care îl acuza ca un martor de păcatul făcut și de călcarea poruncii, ca nu cumva acest lucru să fie văzut de Dumnezeu, a început a smulge firele de păr ce creșteau (de aceea perii / din jurul mădularului de rușine și din alte locuri spuse mai înainte sînt socotiți *mekruh*⁴³⁶, adică scîrboși, și au obiceiul a-i nimici — despre care lucru se vorbește mai pe larg în capitolul *Despre ceremonii și despre rînduielele legiuite*), dar în zadar. Căci grabnic a dat un tremur peste trupul lui, îndată Gabriel arhanghelul i-a luat de pe cap diadema pe care o purta, numaidecît Mihail a dezbrăcat de pe amîndoi hainele pe care li le dăduse Dumnezeu, în

110

111

^x prilej
^{xx} tobă

обоих одежды, ихже бог им дал бе, вскоре срамота и зардение смяте их, вскоре услыша глас божий, сие глаголющий: «От мене ли бежиши, о, Адаме, зовущего тя?» Адам отвеща: «Камо убежати могу или скрытися от лица твоего? Не тебе бегаю, но стыда греха моего, но у тебе есть милосердие!»

Поношается от бога. Емуже рече бог: «Аз дах тебе заповедь да не вкусиши от древа пшеницы, к тому дах тебе премудрость и знание имен моих (о немже речем в главе *О науках*), положих и страх в сердце твоём, да видя злое убоишися и избежнети. Почто увидевши змия не ужаснулся еси, не отбегл еси? Почто чрез данную тебе премудрость не разумел еси и чрез ведение не познал еси таящегося в змии Иблиса, не истинну, но ложь тебе глаголюща? Аще бо бы сих право и якоже подобаше употребил еси, ни его послушал бы еси, ни мне так тяжко согрешил бы еси, ни от благополучного твоего низпал бы еси достоинства». И тако прокля бог первее диавола, осудив его на вечные муки, проклял змия, да в горах и пустых полях пребывает, первого же образа и ног лишився, по земли да пресмыкается.

Смерти подпадает. Проклял Адама, да повинен будет смерти, он и дети и все племя его; проклял же и Евву, глаголя: «Понеже ты единого человека и мужа убила еси, и едину кровь излила еси, от ныне по все месяцы толико крови исходити будет из тела твоего, елико к назданию и устроению единого человека довольно быти может».

Таже изгнаны бывше из рая Адам и Евва, жалеяху зело и прощения от бога прошаху. Милосердый убо бог спросил Адама, чего бы так прилежно просил от него? Отвеща Адам, яко не о себе, но о сыне своем Мухаммеде просит. Рече бог: «Откуда знаеши Мухаммеда или имя его?» Адам отвеща, глаголя: «В трех местех написанное прочитах имя его: в раи, на небеси и на престоле божием, иже есть *Ариш*». Сие слышав бог, благосердно принял покаяние и исповедание Адамово и обещал ему, яко чрез тогожде Мухаммеда потом паки внидет в рай и все чада его, иже Мухаммеду веровати будут, получат * радости райские./

О пророках от Адама даже до Ноя

Сыны Адамовы. Оттоле Адам и Евва в страны индийские шедше и по оным чрез 300 и больше лет блудяще, николи же друг друга видеша. Таже тако богу изволившу, на горе *Араф* в день *Ариффе* (иже есть предваряющий день *Байрама*) снисдошася. Первый, егоже сотвориша, сын их бе толикия величины и возраста, яко подъемши главу слышал беседы и песни ангелов на небеси поющих. Ангели убо любопытством человека оскорбившеся, жалеяхуся богу, яко в пении смущаются. И тако по повелению божию высоту возраста его сократиша, взявше от него 60 лактей.

* сподобятся

curînd ruşinea şi roşeata i-a tulburat şi au auzit glasul lui Dumnezeu grăind astfel: „O, Adame, oare fugi de mine cel ce te chem?” Adam a răspuns: „Unde pot să fug sau să mă ascund de faţa ta? Nu fug de tine, ci de ruşinea păcatului meu, dar la tine este milostivirea!”

Îl ocărăşte Dumnezeu. Şi i-a zis Dumnezeu: „Eu ţi-am poruncit să nu guşti din pomul grîului, apoi ţi-am mai dat înţelepciune şi cunoaşterea numelor mele (despre care vom vorbi în capitolul *Despre ştiinţe*); am pus şi frică în inima ta, ca văzînd răul să te temi şi să te fereşti. De ce văzînd pe şarpe nu te-ai speriat şi n-ai fugit? De ce prin înţelepciunea dată ție n-ai înţeles şi prin cunoaştere n-ai recunoscut pe Iblis, care se ascundea în şarpe şi care-ţi vorbea nu adevărul, ci minciuna? Dacă ai fi întrebuiţat drept şi cum se cuvenea acestea, nici pe el nu l-ai fi ascultat, nici mie nu mi-ai fi greşit aşa de greu, nici n-ai fi căzut din demnitatea ta fericită”. Şi aşa a blestemat Dumnezeu mai întîi pe diavol, osîndîndu-l la chinurile veşnice, a blestemat pe şarpe să petreacă în munţi şi în cîmpii pustii şi pierzîndu-şi chipul cel dintîi şi picioarele să se tîrască pe pămînt.

Este supus morţii. L-a blestemat pe şi Adam să fie supus morţii, el şi copiii şi tot neamul lui; şi a blestemat şi pe Eva, zicînd: „Pentru că tu ai omorît pe unicul om şi bărbat şi ai vărsat sînge, de acum, în fiecare lună, atîta sînge va curge din trupul tău cît poate ajunge să crezi şi să întocmeşti un om”.

Şi fiind Adam şi Eva izgoniţi din rai, se căiau ei foarte şi cereau de la Dumnezeu iertare. Iar milostivul Dumnezeu l-a întrebat pe Adam ce cere aşa de sătruitor de la el? Răspuns-a Adam că nu pentru sine, ci pentru fiul său Muhammed cere. A zis Dumnezeu: „De unde îl cunoşti pe Muhammed sau numele lui?” Adam a răspuns zicînd: „În trei locuri am citit scris numele lui: în rai, în cer şi pe tronul lui Dumnezeu, care este *Arş*”. Auzind acestea, Dumnezeu a primit cu blîndeţe pocăinţa şi mărturisirea lui Adam şi i-a făgăduit că prin acelaşi Muhammed va intra mai tîrziu din nou în rai şi că toţi copiii lui care vor crede în Muhammed vor primi × bucuriile raiului. /

Capitolul al optulea

112

Despre prorocii de la Adam şi pînă la Noe

Fiii lui Adam. De acolo mergînd Adam şi Eva în ţările Indiilor şi rătăcind prin ele mai mult de trei sute de ani nu s-au văzut niciodată unul cu altul. Şi îngăduind astfel Dumnezeu, s-au întîlnit pe muntele *Araf*⁴³⁷, în ziua *Arife* (care este ziua premergătoare *Bairamului*). Fiul cel dintîi pe care l-au făcut era atît de mare şi de o statură aşa de înaltă, încît ridicînd capul auzea conversaţiile şi cîntările îngerilor care cîntau în cer. Iar îngerii, supărîndu-se de curiozitatea omului, s-au plîns lui Dumnezeu că sînt tulburaţi la cîntare; şi astfel, după porunca lui Dumnezeu, i-au scurtat înălţimea, luînd din ea 60 de coţi.

× se vor învrednici de

Авель и Каин. Протчее Евва родила тысящу сынов, от нихже первый бе *Кабил*, второй *Габил*. Сии же оба по паре, то есть двойни с сестрами родилися. Но сестра, яже с *Габилем* родися, бе непригожа, а яже родися с *Кабилем* бысть краснолична. Бог же повелел, да *Габил* поимет в жену сестру *Кабилу* красноличную. *Кабил* в том брату своему позавидев, рече: «Аз по повелению божию не сотворю, ниже соизволю, да *Габил* рождшуюся со мною сестру поимет себе в жену». И сие рекши, не токмо противна себе богу и непослушна показал, но обретши оказию и брата убил. Из негоже толико крови истече, яко все моря и реки очервленишася. Егдаже животная жаждущие от воды кровию *Габилу* очервленившейся напилися, тогда и оные свирепства и противности страсть восприяли.

Бог Мухаммеда послати обещает. Плакаше же Адам и Евва над *Габилем* непрестая 40 дней. Ихже бог хотя утешити, рече: «Престаните рыдати, аз бо сотворю душу *Габила* первомученицу и причастницу сладостей райских и вместо его дам вам сына, паче всех человек краснейшего, *Мухаммеда*, всех пророков князя и всех человек управителя.»

Сиф. Адаму, по исполнении тысящи лет жизни, возвещено бысть, яко имеет от сего прискорбного жития преселитися в радости райские, того ради ведение и господство над землею, еже от бога прият, сыну своему *Шеиту* да вручит, зане бог приложил ему от сияния души *Мухаммедовой* да возможен волю божию познати, закон хранити и владычество в правде содержати./

113 * *Шеит* создал 1 000 градов, в них толикоеж число *джамии* и *минаре* * и пояше *езан* в исповедании веры *мухаммеданския*.

Идрис. По сем наследовал дар пророчества *Идрис* (иже видится быти в *Святом Писании* *Енох*). Сей имяше плоть не от тела, но из иныя материи, аки стеклянную или кристаловую и того ради ниже тлению подлежащую. Сей первый изобреде писати и читати письмена. Написа же от божественных наук (ихже бог Адама изучил, Адам же детем своим предал) тридесять книг. А понеже твердости ради плоти и материи тления не знающей умерети не можаше, бог убил го, потом паки оживотворив, на небо взял, да бы книги закона, яже сам написал тамо соблюл, даже до пришествия *Мухаммеда*.

Мухаммед. Иже (*Мухаммед*) егда во время свое на небо взыде к новым заповедом Божиим и сия в книгу *Курана* приложена и вписана быша. Сказует книга *Мухаммедие*, яко той поживе лет 360.

Глава девятая

О Ное

Нух. По *Идрисе* наступил в пророчество *Нух* (Ное), в егоже дни случися потоп вселенныя. Сие из наших священных писаний украдают, но по своему употребительному обычаю из истинныя истории толь ложную и смехотворную составляют басню, что слушающим не меньше яко о ношныя женские малым

* малых башень

Abel și Cain. În continuare Eva a născut o mie de fii, dintre care cel dintâi a fost *Kabil*, al doilea *Habil* ⁴³⁸. Aceștia s-au născut amândoi pereche, adică gemeni cu surorile lor. Dar sora care s-a născut cu *Habil* era urită, iar cea care s-a născut cu *Kabil* era frumoasă la față. Și Dumnezeu a poruncit ca *Habil* să-și ia de nevastă pe sora lui *Kabil* cea frumoasă. Pentru aceasta *Kabil* l-a invidiat pe fratele său și a zis: „Nu voi face după porunca lui Dumnezeu, nici nu voi îngădui ca *Habil* să-și ia de nevastă pe soru-mea care s-a născut cu mine”. Și zicînd aceasta nu numai că s-a arătat potrivnic lui Dumnezeu și neascultător, ci, aflînd prilej, l-a ucis și pe fratele său. Și a curs dintr-acesta atîta sînge, că toate mările și riurile s-au înroșit. Iar cînd jivinele cele însetate au băut din apa cea înroșită cu sîngele lui *Habil*, atunci și acelea au luat patima miniei și a dușmăniei.

Dumnezeu făgăduiește să-l trimită pe Muhammed. Și au plîns Adam și Eva asupra lui *Habil* 40 de zile neconținut. Dumnezeu vrînd să-i mîngîie a zis: „Încetați de a vă mai tîngui, căci eu voi face sufletul lui *Habil* întîiul mucenic și părtaş al desfătărilor raiului și înlocullui vă voi da fiu pe Muhammed, cel mai frumos dintre toți oamenii, căpetenia tuturor prorocilor și conducătorul tuturor oamenilor”.

Seth. După ce a împlinit Adam o mie de ani de viață, a fost înștiințat că se va muta din această viață de necazuri la bucuriile raiului, de aceea să încredințeze fiului său *Șeit* ⁴³⁹ cunoașterea și stăpînirea asupra pămîntului, pe care le primise de la Dumnezeu, fiindcă Dumnezeu i-a dat lui ceva din strălucirea sufletului lui Muhammed, ca să poată cunoaște voia lui Dumnezeu, să păzească legea și să țină stăpînirea întru dreptate. /

Șeit a zidit o mie de cetăți, iar în ele același număr de *djeamii* și *minare* ⁴⁴⁰. Și cînta *ezan-ul* ⁴⁴¹ întru mărturisirea credinței muhammedane. 113

Idris. După aceasta a moștenit darul prorociei *Idris* (care se vede în *Sfînta Scriptură* că este *Enoh*) ⁴⁴². Acesta avea trup nu din carne, ci din altă materie, ca sticla sau cristalul, de aceea nesupus putrezirii. Acesta a născocit cel dintîi scrierea și citirea literelor. Și a scris el din științele dumnezeiești (cu care îl învățase Dumnezeu pe Adam, iar Adam le transmisese copiilor săi) treizeci de cărți. Dar cum, datorită tăriei trupului și a materiei care nu cunoaște putrezirea, nu putea să moară, Dumnezeu l-a ucis, pe urmă l-a înviat din nou și l-a luat la cer, ca să păzească acolo cărțile legii pe care el însuși le scrisese pînă la venirea lui Muhammed.

Muhammed. Cînd la vremea sa (*Muhammed*) s-a suit la cer, acestea au fost adăugate la cartea *Curanului* și înscrise la poruncile cele noi ale lui Dumnezeu. Spune cartea *Muhammedie* că acela a trăit 360 de ani.

Capitolul al nouălea

Despre Noe

Nuh. După *Idris* a venit la prorocie *Nuh* (*Noe*) ⁴⁴³, în zilele căruia s-a întîmplat potopul lumii. Aceasta au furat-o din *Sfintele Scripturi* ale noastre, însă, după obiceiul întrebuițat la ei, din istoria cea adevărată compun o basnă atît de mincinoasă și caraghioasă, încît celor ce ascultă li se pare la fel de

× *turnuri mici*

отрочатам приговорки сладостна быти являются. От продолженных убо и гнусных их о Ное истории, мало нечто предложим. Веруют, яко бывшие пред потопом люди все были гиганты, иже отступивше от бога, ввели идолопоклонничество и того ради разгневался бог, умыслил всякую душу живущую водами погубити.

114

Ковчег Ноев. Убо многими прежде леты повелел — глаголют — бог Ноеви да созиждет корабль, показуя ему, коль великий и пространный должен имать быти. Ное тягость дела по данному образцу рассуждая, жаляшеся пред богом, яко своими собственными силами и едиными сынами своими толикую древес материю собрати и приуготовати не может, а найпаче, что все протчие сынове человечестии, идолослужению прилежащие, ненавидят его за то, что многожды / обличает о неверстии и беззаконной суперстии. Ему же бог отвещав повеле, да чин свой пророческий якоже подобает восприяв, всем по вселенной провозвестит надходящую беду и имущий быти по всей земли потоп. И аще кто душу свою спасти от потопления водного хочет, на создание толикого корабля древесна и протчая потребная да собирают и в деле да помоществуют.

Исполнины. Что егда Ное по повелению божию предрече все гиганты * посмеяхуся и поругахуся ему, глаголюще лжива и безумна его быти, кроме единого величайшего гиганта, ему же имя *Дабетуларз*.

Дабетуларз. Сей толикого в теле величества и высоты бе, яко егда ловити ради рыб в океан входяше, глубина воды ниже до лодыжек.ножных досязаше и ловя превеликие киты (ихже обще *баленами* называют), рукою против солнца возвышаше и в горячести солнечной, аки при огне испекши, ядыше. Сему убо гиганту в конце Индии живушу повелел бог, да посетит раба и пророка его Ноя. Иже, по повелению божию, абие оставив ловитву рыб, к Ною поиде. Пришед же к Ною и мир ему подав, спросил, на что его требует, понеже он повелением Божиим к нему прииде. Ное рече, яко ничтоже ино имет ему повелети, кроме того, да персты своими вместо гребня расчесет браду свою. Что он по повелению учиня, толикую дровь громаду из брады своея истрясе, яко довольным быти им на строение того корабля. Дрова же оные целые бяху древесна, яже егда он густые и непроходные прохождаше леса и пред собою долголетные кипарисы и сосны сламляше, в браде его яко малейшие сучцы увязнуша. Из сих убо древес создав Ное корабль, с фамилиею^{xx} своею и со всеми животными (яко и в *Святом Писании* повествуется) вниде вонь и простерши ветрила^{xxx}, кормилом^{xxxx} управляше его (откуда у них присловие произошло: «Аще тебе Ное кормщик есть, почто боишися волн морских?») содействующей и соблюдающей его деснице божией.

Потоп. И тако бывшу потопу (бог бо воды, яже суть над небесем *Ари* сотворил пролитися на землю), все человецы и все скоты погибоша, кроме гиганта *Дабетуларза* (иже древесна в своей браде принесе), ибо егда воды на 60 лактей выше высочайших гор подъяшася, не омочиха колени его.

× исполнины
xx с челадию
xxx парусы
xxxx сощом

plăcută ca povestirile de seară pe care le spun femeile pentru copiii cei mici. Să spunem, deci, cîte ceva din istoria lor dezgustătoare și lungă despre Noe. Ei cred că oamenii dinainte de potop au fost toți uriași care, depărtîndu-se de Dumnezeu, au introdus idolatria și de aceea, mîniindu-se Dumnezeu s-a gîndit să piardă prin apă toată suflarea cea vie.

Corabia lui Noe. Deci, zic ei, cu mulți ani mai înainte i-a poruncit Dumnezeu lui Noe să-și construiască o corabie, arătîndu-i cît de mare și de largă trebuie să fie. Noe, judecînd după modelul dat greutatea lucrului, se plîngea înaintea lui Dumnezeu că numai cu puterile sale și ale fiilor săi nu poate să adune și să pregătească atîta material de lemn, mai cu seamă că toți ceilalți fii omeneshi, care persistă în idolatrie, îl urăsc, pentru că de multe ori/ îi mustră pentru necredință și superstiția cea nelegiuită. Răspunzîndu-i, Dumnezeu i-a poruncit ca luîndu-și rînduiala sa cea prorocescă, precum se cuvine, să vestească tuturor în lume nenoro cirea ce vine și potopul ce va fi peste tot pămîntul. Și dacă cineva vrea să-și scape sufletul său de potopirea apelor să adune lemne și celelalte necesare pentru construirea unei corăbii atît de mari și să ajute la lucru.

114

Uriașii. Cînd a prorocit Noe lucrul acesta din porunca lui Dumnezeu, toți giganții* au rîs și l-au batjocorit, zicînd e că mincinos și nebun, afară de unul singur, cel mai mare gigant, căruia numele îi era *Dabetularz* ⁴⁴⁴.

Dabetularz. Acesta era de așa mărime și înălțime la trup încît cînd intra în ocean pentru prinsul peștilor adîncimea apei nu-i ajungea nici pînă la gleznele picioarelor și, prinzînd din cei mai mari (care sînt în general numiți *balene*), întinzînd mina în fața soarelui și frigîndu-i ca la foc, în fierbințeala soarelui, așa îi mîncă. Deci acestui gigant, care trăia la marginea Indiei, i-a poruncit Dumnezeu să-l viziteze pe robul și prorocul său Noe. Acela, după porunca lui Dumnezeu, lăsînd îndată vinatul peștilor, s-a dus la Noe și, urîndu-i pace, a întrebat pentru ce-l cheamă, de vreme ce el a venit din porunca lui Dumnezeu. Noe a răspuns că n-are nimic altceva să-i poruncească decît să-și pieptene barba cu degetele în chip de pieptene. Făcînd lucrul acesta după poruncă, atîta grămadă de lemne a scuturat din barba sa, încît le-a fost de ajuns pentru construirea acelei corăbii. Iar lemnele acelea erau copaci întregi care, cînd trecea el prin păduri dese și de neumblat și rupea totul înaintînd, chiparoși de mai mulți ani și molizi se înfîgeau în barba lui ca niște surcele mici. Deci construind Noe corabia din aceste lemne, a intrat în ea cu familia** și cu toate vietățile(precum se povestește în *Sfînta Scriptură*) și, întinzînd vecele*** o îndrepta cu timona**** (de unde și zicala lor: „Dacă ți-e cîrmaci Noe, de ce te temi de valurile mării?”), ajutîndu-l și pîzindu-l dreapta lui Dumnezeu.

Potopul. Și cînd a fost astfel potopul (căci Dumnezeu a lăsat să se verse pe pămînt apele ce sînt deasupra cerului *Arș*), toți oamenii și toate dobitoacele au pierit, afară de gigantul *Dabetularz* (care a adus lemnele în barba sa), căci atunci cînd apele s-au ridicat cu 60 de coți deasupra celor mai înalți munți nu i-au udat nici genunchii.

x uriașii
xx cu casnicii
xxx pinzele
xxxx cu cîrma

Мыши. Ноеви по неизмерной волн глубине плавающу, и во все мира концы ветрила простирающу, за долготу времени тоlikое мышей явилося в корабле множество, яко / недостающей им повседневной пищи, корабельные таблицы × грысти понуждены быша.* И многие на дне корабля прогрызше дыры, Ное и вся животная в крайнее живота отчаяние и беду приведоша. Ное же, не зная како сему злу пособити, себе же и животная от настояща беды избавити, возопил к богу. Ему же бог рече: «Когда слон поидет в отход, последуй ему и поцелуй в диру ×× задницы его, ею же кал исходит».

Свинья. Что егда учинил, изыде купно с калом свиния зело великая, яже отходы по обычаю своему все вычистила и кал пожрала. От кала же свиного родишася белки×××, яже мышей убивати начаша. Но и сия множеством мышей утружденны, аки ничтоже успеха.

Кот. Повеле убо бог Ноеви да ударит в чело льва, что егда сотворил, абие изыде кот из ноздрей его, иже оттоле побил всех мышей. Того ради кот у них честен есть, хотя между нечистыми числяется животными. За сие благодеяние бог уставил, да един из котов от сего рода происходящих рай наследит, о нем же в своем месте в главе *О раи* речем.

Умалившимся потом водам сказуют, яко корабль стал на горе *Араф* (которая близ Мекки есть, иже мухаммедане яко святое место равно как и Мекку посещати обязуются, о чем речем в главе *О местах святых*). Иссохшей же земли, Ное из корабля с фамилиею своею и всеми животными изыде и абие с сыны своими, Симом, Хамом и Афетом (теми же бо именами и у мухаммедан называются) на горе *Араф* жертву принесе.

Ное упиватель. И о здравии своем, купно же и вся фамилия веселяся, испил вина даже пьяну быти ему (зане тогда вино еще бысть невозбранно), егда же пьянством аки обезумленный заснул, обнажися тело его тако, яко видены быша срамные его части. Хам виде отца своего скаредно раскрывшася, смеяся, брату своему Афету (от сего Мухаммед и все мухаммедане начало свое имети веруют) о наготы отцовской сказал. Что он, Афет, слышав, ухватил плащ свой и уступая назад чтоб он не видал, накрыл отца своего. Пробуждшися Ное и что ему случилось от протчих сынов своих уздав, Афета убо благословил, да всегда светло лице его и лице рода его будет.

Арапы для чего черные. Хама же проклял, да его и рода его лице черное будет. Чесо ради арапы (иже от рода Хамова мнятся быти) черные и так безобразные сотворишася./

Сказывают, яко Ное поживе лет 950. По нем, сказуют, яко имя пророческое понесе некто именем *Гудадоб*, ему же воследствова некто именем *Салиг*, по сем же *Ибрагим*, кого же из священного писания *Гудадоба* разумели быти дознатися не могох, *Салига* же Мелхиседека быти рекл бых.

× доски
×× скважно
××× векиши

Șoarecii. Când plutea Noe pe adâncimea de nemăsurat a valurilor, întinzind velele în toate părțile lumii, din cauza timpului îndelungat, pe corabie au apărut așa de mulți șoareci, / încît neajungîndu-le hrana cea de toate zilele au fost siliți să roadă tăblițele * corăbiei. Și rozînd multe găuri în fundul corăbiei, l-au adus pe Noe și toate vietățile în mare deznădăjduire pentru viața lor și în nenorocire. Neștiind Noe cum să tămăduiască acest rău și să scape el și vietățile de năpasta aceea, a strigat către Dumnezeu. Iar Dumnezeu i-a zis: „Cînd va ieși afară elefantul, mergi după el și sărută-l în gaura^{xx} din spatele lui pe unde-i iese baliga!”

115

Porcul. Cînd a făcut acest lucru a ieșit împreună cu baliga un porc foarte mare. Acela, după obiceiul său, a curățit toate latrinele și a mîncat baliga. Iar din baliga porcului au ieșit verigile^{xxx}, care au început a-i omori pe șoareci. Dar și acestea, obosite de mulțimea de șoareci, parcă nu reușeau nimic.

Motamul. A poruncit atunci Dumnezeu lui Noe să-l lovească pe leu în frunte și cînd a făcut aceasta îndată a ieșit din nările lui un motan, care a omorît toți șoarecii. De aceea la ei motanul este respectat, deși se numără printre animalele cele necurate. Pentru această binefacere, Dumnezeu a rînduit ca unul dintre motanii ce se trag din neamul acestuia să mostenească raiul și despre el vom vorbi la locul convenit în capitolul *Despre rai* ⁴⁴⁵.

Pe urmă, cînd s-au îpuținat apele, se spune că s-a oprit corabia pe muntele Araf (situat aproape de Mecca și pe care muhammedanii se obligă să-l viziteze ca pe un loc sfînt la fel ca Mecca, despre care vom vorbi în capitolul *Despre locurile sfînte*) ⁴⁴⁶. Cînd s-a uscat pămîntul, Noe cu familia sa și cu toate viețuitoarele au ieșit din corabie și îndată, împreună cu fiii săi Sim, Ham și Afet ⁴⁴⁷ (căci cu aceleași nume se numesc și la muhammedani), a adus jertfă lui Dumnezeu pe muntele Araf.

Noe se îmbată. Petrecînd pentru sănătatea sa și a familiei, a băut vin (pentru că pe atunci vinul nu era încă oprit) pînă ce s-a îmbătat și, ca un ieșit din minți, a adormit și i s-a dezgolit trupul în așa fel încît i s-au văzut părțile lui cele de rușine. Ham, văzîndu-l pe tatăl său dezvelindu-se fără rușine, a spus rîzînd despre goliciunea tatălui său lui Afet (de la care cred ei că își au începutul lor Muhammed și toți muhammedanii). Afet, auzînd aceasta, și-a luat mantaua și, mergînd cu spatele înainte, ca să nu-l vadă, l-a acoperit pe tatăl său. Deșteptîndu-se Noe și aflînd de la ceilalți fii ai săi ce i s-a întîmplat, pe Afet l-a binecuvîntat ca fața lui și a neamului lui să fie pururea luminoasă.

De ce sînt arapii negri. Iar pe Ham l-a blestemat ca fața lui și a neamului lui să fie neagră. Și de aceea arapii (care se socotesc a fi din neamul lui Ham) ⁴⁴⁸ s-au făcut negri și așa urîți. /

Se povestește că Noe a trăit 950 de ani. După el, se spune că numele prorocesc l-a purtat unul cu numele de *Hudadeb* ⁴⁴⁹ și că lui i-a urmat un oarecare *Salih* ⁴⁵⁰, iar după acesta *Ibrahim* ⁴⁵¹. Pe care din *Sfînta Scriptură* îl cred ei că a fost Hudadeb n-am putut afla. Salih însă aș spune că este Melchisedec.

116

* scîndurile
xx crăpătura
xxx nevăstuicile [?]

О Аврааме и чадах его

117

Авраам. Прежде даже Авраам (им *Ибрагим*) не обратился в веру божественную (*Куран* бо глаголет, яко Авраам бысть идолопоклонник и по своем обращении отца своего в идолопоклонничестве обличил), все человецы един имяеху сирский язык, егоже потом на 72 языка разделил бог в столпотворений. Сих убо всех языков бог первее научил Авраама и ко обращению *Немруда* (сей есть Немрод), иже бога себе глаголаше быти, в познание божие послал. Авраам убо просвещен сый познанием бога и верою муслиманскою, во первых тако помолился богу (якоже обретается в *Куране*): «О, боже! Сына чадородия нашего (Мухаммеда разумеет) посредственника восстави, пророка протчих ко управлению добродетелей *Писанием* уведомляюща, ты бо еси вождь выпный вся ведый и слышащий». Потом якоже повеленно бе ему от бога, поиде к *Немруду* и пропевада ему имя и волю Божию. Но неверный оный и гордый тиранн^х, не токмо не верова истинне Авраамовой, но и поимати его и себе яко богу поклониться повелел. Аще же бы сего не хотел сотворити на сожжение осудил и тако Авраам поиман в град *Рикка* (иже в *Святом Писании* *Рагес* нарицается) к *Немруду* приведен бысть. Авраам пред царем имя божие и закон обрезания дерзновенно пропевада, *Немруда* же человека смертна, лжива, злочестива и притворного а не истинного бога быти засвидетельствовали. Егда же *Немруд* повелел да Авраам на сожжение во огонь ввержен будет, Авраам воспросил от него, аще хошет показати себе бога быти, сам и не иной кто да ввержет его в пламень огненный./ Безумный же *Немруд*, неведый огонь толь великий быти, яко немощи ему горячести ради ниже ко устью печи приблизитися, поведе и немогуши вověщи посрамился зело и того ради своим повеле Авраама ссещи мечем, но божиею силою да не сотворят сего удержаны быша. *Немруд* найпаче возгоревся яростию, повеле приготовить *менджелик*, то есть самострел, имже Авраама с высочайшой стеной башни (юже ныне в предреченном граде показывают) в подложенный пламень да извергнут. Чему бывшу и Аврааму посреди оного прещирокого огня впадшу, от среды печи абие излился преизобильный источник студенойшия воды и тем загашену бывшу огню, Авраам неврежден и цел соблюден бысть.

Исаака хошет в жертву принести. Протчее из рук Немудровых божиею силою свободившися Авраам, поиде со всею челядию своею к месту, идеже ныне Мекка есть. И восшедшу ему на гору *Араф*, повеле бог, да сына своего *Исаака* в жертву ему принесет. Авраам убо (якоже *Куран* в главе 46 сказует) рече сыну своему *Исааку*: «О, сыне! Мне в видении возвещенно есть, да ты обезглавлю. Угодно ли тебе? Рцы!» Отвеща *Исаак*: «Возвещенное тебе исполни, мене бо обрящещи вся мужественне понести имуща». Но от ангела

^х мучитель

Despre Avraam și copiii lui

Avraam. Mai înainte ca Avraam (după ei *Ibrahim*) să se fi convertit la credința dumnezeiască (căci spune *Curanul* că Avraam a fost închinător de idoli ⁴⁵², și după convertirea sa l-a muștrat pe tatăl său de idolatrie)*, toți oamenii aveau o singură limbă, siriaca, pe care Dumnezeu a împărțit-o în 72 de limbi la zidirea Turnului ⁴⁵³. Deci, toate aceste limbi l-a învățat Dumnezeu mai întâi pe Avraam și l-a trimis spre convertirea lui *Nemrud* (acesta este Nemrod) ⁴⁵⁴, care zicea despre sine că este Dumnezeu, pentru cunoașterea lui Dumnezeu. Iar Avraam, fiind luminat de cunoașterea lui Dumnezeu și de credința musulmană, mai întâi s-a rugat așa lui Dumnezeu (după cum se află în *Curan*): „O, Dumnezeule! Ridică pe fiul progenerurii noastre (îl înțelege pe Muhammed) mijlocitor, proroc, spre îndreptarea faptelor bune, vestind prin *Scriptură*, căci tu ești căpetenia cea preainaltă, care pe toate le știi și le auzi”**. Apoi, după cum i-a fost poruncit de Dumnezeu, s-a dus la Nemrud și i-a propovăduit lui numele și voia lui Dumnezeu. Dar acel necredincios și mândru tiran^x nu numai că n-a crezut adevărului lui Avraam, ci a poruncit să-l prindă și să i se închine lui ca lui Dumnezeu, iar dacă n-o vrea să facă aceasta, îl va osindi la ardere. Astfel, Avraam a fost prins și adus la Nemrud în cetatea *Rikka* (numită în *Sfinta Scriptură* Raghes) ⁴⁵⁵. Avraam a propovăduit cu îndrăzneală înaintea împăratului numele lui Dumnezeu și legea tăierii-împrejur, iar pe Nemrud l-a mărturisit că este un om muritor mincinos, nelegiuit și fățarnic, iar nu Dumnezeu adevărat. Iar când Nemrud a poruncit ca Avraam să fie aruncat în foc spre ardere, Avraam l-a rugat ca, dacă vrea să se arate că este Dumnezeu, atunci el însuși, nu altul, să-l arunce în flacăra focului. / Nemrud cel fără de minte, necunoscând că focul este atât de mare încât din cauza fierbințelii nu putea nici să se apropie de gura cuptorului, l-a dus și, neputînd să-l arunce, s-a rușinat foarte, de aceea a poruncit alor lui să-l taie pe Avraam cu sabia, dar au fost opriți de puterea lui Dumnezeu să facă aceasta. Nemrud, aprinzîndu-se mai mult de mînie, a poruncit să se pregătească un *mendjelih*, adică catapultă ⁴⁵⁶, cu care să-l arunce pe Avraam dintr-un turn foarte înalt de pe zid (pe care acum îl arată în cetatea mai sus-zisă) în focul pus dedesubt. Cînd s-a făcut aceasta și Avraam a căzut în focul acela foarte mare, îndată a țîșnit din mijlocul cuptorului un izvor preaimbelșugat de apă foarte rece, care a stins focul; și astfel Avraam a fost păzit întreg și nevătămat.

117

Vrea să-l aducă jertfă pe Isaac. După aceea, slobozit fiind prin puterea lui Dumnezeu din miinile lui Nemrud, Avraam s-a dus cu toată familia sa la locul unde e acum Mecca. Și cînd s-a suit el pe muntele Araf, a poruncit Dumnezeu să i-l aducă jertfă pe fiul său Isaac. Deci Avraam (după cum spune *Curanul* în capitolul 46) a zis fiului său Isaac: „O, fiule, mi s-a vestit în vedenie să-ți tai capul. Voiești să fac asta? Spune!” Răspuns-a Isaac: „Împlinește cele vestite ție, căci pe mine mă vei vedea că le îndur pe toate cu curaj” ***. Dar,

x asupritor

* *Coran*, XXXVII, 83—87.

** *Ibidem*, 100—101.

*** *Coran*, XXXVII, 102: „O, fiule, m-am văzut pe mine însumi în vis sacrificîndu-te; ce gîndești despre aceasta?” El spuse: „O, tată, fă ce ți s-a poruncit, mă vei afla răbdător dacă așa vrea Dumnezeu”.

возбраненный овна^{*} вместо его пожре богами. Откуда закон есть у мухаммеданов Мекку посещающих, до восшедше на гору Араф, овна в жертву приносят (о которых жертвы тайнстве множайшая в своем месте).

118 Потом Авраам лагерь^{**} свой и шатры на месте, идеже ныне капище Мекки стояти баснословят (о чем зри в главе *О Мекке*) таким расположил образом, да бы никтоже странствующий чрез оная места или чрез лагерь прейти мог, разве первее к шатру его пришел бы (улицы бо от округлости, все аки лучи к кентру Авраамову шатру стекахуся), егоже угостив и брашном укрепив, в надлежащий путь отпускаше. Чесо ради веруют, яко благословением Авраамовым вселилося в сердца человеческая, во еже добровольно желати странствовати в Мекку, да тамо от всех мира концов спешдшеся угощаются. Утверждают же, яко жители Мекки (иже *меджевиры* нарицаются) от тогожде Авраама прияли, да никоеже должности имеют рассмотриати гостей (*мусафир* глаголемых) или на лица взирати, но всех до единого равною странноприимства почестию и человеколюбием да приемлют и почитают. Закона сего вину таковую быти / скажут: Некогда случися, яко на время обеда Авраамля никтоже от гостей прииде, посла бог Гавриила Архангела во образе и одеждах убогого, мерзостнейшего, егоже ногти толь велики израсли, яко множество смрадных скверны под оными имеяше. Тем возгнушався Авраам, угощения ему не сотворил и обеда не представил, гладна же и алчуща от себе отслал. Прогневався за то бог, чрез тогожде Гавриила ему открыл повелевая, да ниже на чистоту, ниже на скверну, ниже на одеяние гостинное взирает, но всех равным почтением и доброхотством да приемлет и угощает. Откуда вместо закона у них глаголатися и содержатися в обычай есть, обед несть хозяйской, но божий и общества, подобно и гость божий есть, а не его гость.

Исмаил. Глаголют, яко Исмаил равное с Исааком от отца своего благословение и от бога тойже пророчества дар приял, паче же совершеннейша и честнейша того быти нещуют, зане от семени его — Исмаилова — родися Мухаммед и не просто, но по божию Аврааму и самому Исмаилу обещанию. Да не сумневался же бы Авраам о пришествии Мухаммедовом, Исмаила даде ему сына во всем Мухаммеду подобного, во возрасте, в высоте, в красоте лица (кроме сияния духа божия) в душевных радованиях, в храбрости и протчая. Темже *Священную крадуше Историю* в страшилищную прелагают фавбу: глаголют убо, яко Сарра хотяше Исмаила, младенца суща, с его материю Агарю убити, но умоленна от Авраама и божим мановением от ярости укроченна, оную с плачущим младенцем из дому изгнала, яже неведомым путем по пещаным запустелья Аравии местам скитаяся, зельным зноем и жаждою со младенцем купно истаяваше и в беде погибели оба обретахуся. Агар да не видит толь лютую сына своего смерть повергла младенца на песку и далече от него отъиде. Исмаилу же (мучащей его жажде) ногами по песку биюще и погребаяюще, абие излился источник приснотекущий, таже возвратився Агар к сыну, позна божие чудо. Пив же сама и сына покропляюще прохладися (сей источник ныне нарицают *Земзем*, между Медины и Мекки

^{*} барана

^{**} обоз или стан

împiedicat de înger, a jertfit lui Dumnezeu un miel* în locul lui*. De unde este o lege pentru muhammedanii ce vizitează Mecca să se suie pe muntele Araf și să aducă jertfă un berbec (despre taina acestei jertfe vezi mai multe la locul cuvenit)⁴⁵⁷.

Pe urmă Avraam și-a așezat tabăra^{xx} și corturile pe locul unde spun că se află astăzi templul Meccăi (despre acest lucru vezi în capitolul *Despre Mecca*). Și le-a așezat astfel, încît nimeni dintre cei ce călătoreau să nu poată trece prin locurile acelea sau prin tabără fără ca mai întîi să treacă pe la cortul lui (căci ulițele toate se adunau la cortul lui Avraam ca razele de la circumferință spre centru) și, ospătînd și întărind pe fiecare cu mîncare, îl slobozea în calea ce o avea de făcut. De aceea cred ei că prin binecuvîntarea lui Avraam s-a sîlăsluit în inimile oamenilor să dorească de bunăvoie a călători la Mecca, pentru ca acolo, adunîndu-se din toate colțurile lumii, să se ospăteze. Și mai afirmă că locuitorii Meccăi (care se numesc *medjevîr*)⁴⁵⁸ au deprins de la același Avraam că nu se cuvine a-i cerceta pe oaspeți (ziși *musafir*)⁴⁵⁹ sau să-i caute la față, ci să-i primească pe toți pînă la unul și să-i onoreze cu o egală cinste a ospitalității și cu iubire de oameni. Cauza acestei legi spun ei că ar fi /următoarea: S-a întîmplat o dată că în timpul prînzului lui Avraam n-a venit nici un oaspete. Atunci Dumnezeu a trimis pe Gabriel arhanghelul în chip și haine de sărac scîrbos, ale cărui unghii crescuseră atît de mari încît aveau sub ele o mulțime de murdărie puturoasă. Făcîndu-i-se lui Avraam scîrbă de acesta, nu l-a ospătat și nu i-a pus prînz înainte, ci l-a gonit flămînd și însetat. Dumnezeu s-a mîniat pentru aceasta și prin același Gabriel i-a dezvăluit porunca să nu se uite nici la curățenie, nici la întinăciune, nici la îmbrăcămintea oaspetelui, ci pe toți să-i primească și să-i ospăteze cu aceeași cinste și bunăvoință. De unde este la ei obiceiul să se spună și să se țină ca o lege că prînzul nu este al gazdei, ci al lui Dumnezeu și al societății, la fel și oaspetele este al lui Dumnezeu, iar nu oaspetele lui.

Ismail. Mai spun că Ismail⁴⁶⁰ a luat de la tatăl său binecuvîntare egală cu cea a lui Isaac, iar de la Dumnezeu același dar al prorociei, dar pe cel dintîi îl socotesc mai desăvîrșit și mai cinstit pentru că din sămînța lui (a lui Ismail) s-a născut Muhammed, și nu oricum, ci după făgăduința lui Dumnezeu către Avraam și chiar către Ismail. Și, ca să nu se îndoiască Avraam de venirea lui Muhammed, i-a dat lui fiu pe Ismail, asemănător în totul lui Muhammed la statură, la înălțime, la frumusețea feței (afară de strălucirea Duhului lui Dumnezeu), în bucuriile sufletești, în vitejie și altele. Dar ei, furînd *Istoria sfîntă*^{**}, o transformă într-o fabulă de speriat, căci zic că Sarra, vrînd să-l omoare pe Ismail încă prunc fiind, împreună cu mama sa Agar, fiind îmblînzită de Avraam și domolită prin voința lui Dumnezeu, a izgonit-o pe aceea din casă cu copilul plîngînd. Și rătăcînd pe un drum necunoscut prin locurile nisipoase ale Arabiei pustii, se aflau amîndoi în primejdie să piară, topîndu-se împreună cu copilul de arșița prea mare și de sete. Agar, ca să nu vadă moartea atît de cumplită a fiului ei, a aruncat copilul pe nisip și s-a dus departe de el. Iar Ismail (chinuit de sete), bătînd cu picioarele în nisip și scormonîndu-l, îndată a țîșnit un izvor pururea curgător și, întorcîndu-se Agar la fiul ei, a cunoscut minunea lui Dumnezeu. Bînd și ea și stropînd și copilul, s-a răcorit (acest izvor care curge între Medina și Mecca

* berbec

xx lagărul sau popasul

* *Geneza*, 22, 1–14.

** *Geneza*, 16, 1–15.

истекающий. Посещающий Мекку от себя воды в малейших стеклянных сосудах с собою в дома относить обычай имеют и ту во всякое время нетленну быти веруют). Потом скажут, яко повелением божием Агар паки от Авраама в дом прिया и от / бога благословенна и всех арапских народов и самого Мухаммеда бысть мати.

Иаков. Иакову (по их *Якуб*), яко быша дванадесять сынов и оные суть патриархи рода израильского или яко оин глаголют, *Езуда* иудейского от *Святых писаний* научишася.

Иосиф. Иосифа прекрасного о продании от братий и чрез купцов во Египет потом в дом фараонов (*Фираун* им рекомого) за истолкование снов взятий, таже о одержании начальства над Египтом, *Священному писанию* всячески (или по присловию, мало не до подошвы) последуют. Но неистовую жены фараоновой любовь и Иосифову чистоту и к господину его верность, далече баснословнее соплетают, которую баснь гнусности ради zde оставльше к истории Мойсеовой да поспешаем.

Все пророки. Протчее от учения *Куранова* твердо содержат и веруют мухаммедане, яко от миробытия и создания Адамова даже до Мухаммеда, бог 224 000 пророков послал и толикоеж число книг от себе написанных им предаде.

Закон Авраамов. Закон же чрез *Курана* Мухаммеду данный несть иное, разве совершение и исполнение закона, егоже древле даде бог Аврааму и наследникам его и Мухаммед (понеже Моисей и Христос совершити не могоша) совершил его. Известное же и истинное того употребление и протчие уставы в мир а найпаче в арапские народы (к нимже па вящей мере и послан бысть) ввел и утвердил, чесо ради от *Куранова* закона ничтоже взятися и ничтоже к оному прибавитися может. Утверждают сие из слов *Курановых*, яже сие чтутся в главе 25: «Тя, рече, послахом, да самого Авраама закону последуеши, николиже от него отступая». И в главе 19: «Аще о повелениях тебе посланных что-либо сумнишися, предваривших тя книги читая, истинну тебе посланную уразумеши». И в главе 5: «Бог благочестивый и милосердый и протчая, иже первое *Теврат* (*Ветхий завет*) потом *Инджил* (*Евангелие*) правые пути человеком предаде, напоследок книгу *Елфуркан*, подтверждающую закон ваш свыше вам дарова и сия содержит глаголы твердейшие и непреломимые, яже суть мати книги и материя». И в главе *О столе* глаголет, яко «Книга *Курана* не есть разве исполнение *Евангелия* и *Закона*» (больше зри в последующих)./

il numesc acum *Zemzem*⁴⁶¹. Cei care vizitează Mecca au obiceiul să ia din apa aceasta în vase mici de sticlă și să o ducă acasă, și ei cred că ea rămîne în orice vreme nestricăcioasă). Apoi spun că prin porunca lui Dumnezeu Agar a fost iarăși primită de Avraam în casă și binecuvîntată / de Dumnezeu și a fost mamă tuturor popoarelor arabe și lui Muhammed însuși.

119

Iacov. Despre Iacov (după ei *Iakub*)⁴⁶², că a avut el doisprezece fii și că aceia sînt patriarhii neamului israelit sau, după cum zic ei *Iehuda*, iudaic⁴⁶³, au învățat din *Sfintele Scripturi**.

Iosif. Despre vînzarea lui Iosif cel frumos de către frați prin negustori în Egipt, luat apoi în casa lui Faraon (zis de ei *Firaun*)⁴⁶⁴ pentru tîlcuirea visurilor și despre obținerea stăpînirii peste tot Egiptul, ei urmează întru totul *Sfintei Scripturi* (sau, după zicală, aproape pînă la talpă)** , dar dragostea turbată a nevastei lui Faraon și castitatea lui Iosif și credința lui față de stăpîn o urzesc mult mai fantastic. Părăsind însă aici această basnă, din cauza scîrboșeniei ei, ne vom grăbi spre istoria lui Moise.

Toți prorocii. Mai departe muhammedanii țin cu tărie și cred din învățătura *Curanului* că de la facerea lumii și zidirea lui Adam pînă la Muhammed a trimis Dumnezeu 224 000 de proroci și le-a predat lor același număr de cărți scrise de el⁴⁶⁵.

Legea lui Avraam. Iar legea dată lui Muhammed prin *Curan* nu este altceva decît desăvîrșirea și plinirea legii pe care a dat-o mai de mult Dumnezeu lui Avraam și urmașilor lui și pe care Muhammed a desăvîrșit-o (întrucît Moise și Hristos n-au putut-o desăvîrși). Întrebuițarea precisă și adevărată a aceleia și celelalte rînduieli le-a introdus și le-a întărit în lume, dar mai cu seamă printre popoarele arabe (către care a și fost în cea mai mare măsură trimis). De aceea din legea *Curanului* nimic nu se poate lua și nimic nu i se poate adăuga. Aceasta se afirmă din cuvintele *Curanului* care se citesc astfel în capitolul 25: „Pe tine, zice, te-am trimis să urmezi legii lui Avraam, nede-părtîndu-te de ea niciodată”***. Și în capitolul al 19-lea: „Dacă te vei îndoi de careva dintre poruncile trimise ție, vei înțelege adevărul trimis ție citind cărțile celor ce au fost înaintea ta”**. Iar în capitolul 5: „Dumnezeu cel cucernic și milostiv și așa mai departe a predat oamenilor mai întîi *Tevrat* (*Vechiul Testament*), apoi *Indjil* (*Evangelhia*), căile cele drepte, iar la urmă v-a dăruit pe deasupra cartea *Elfurcan*, care confirmă legea voastră, și aceasta cuprinde cuvinte foarte tari și de nesfărîmat, care sînt mama și materia cărții”⁵*. Și în capitolul *Despre masă* zice: „Cartea *Curanului* nu este decît plinirea *Evangelhiei* și a *Legii*”⁶*. (Vezi mai multe în cele ce urmează.)/

* *Geneza*, 30, 1 și urm.

** *Ibidem*, 39—41.

*** *Coran*, XVI, 161: „M-a îndrumat Domnul pe o cale dreaptă: este o religie imua-bilă, legea lui Avraam”.

⁴* *Coran*, X, 94.

⁵* *Coran*, III, 20.

⁶* *Coran*, V, 48.

О Мойсеи, Аароне и Марии

Мойсей. О рождении Мойсееве, в Нил от матери его ввержении и о обрещении его от дщери фараонова и приятии, кормлении и в доме отца его воспитании, едва не таяжде скажут, яже в *Святой истории* содержатся. О бегстве же его и изведении из Египта рода израильского, многая различная и басней исполненная буесловят, яже вся исчисляти долго бы было, мало нечто о тех, яже с фараоном ему приключишася в кратце предложим.

Фараон. Фараон (глаголют по их *фираун*) обладатель всего племени фараонитского (веруют же племя фараоново быти нынешних цыганов) тогда зело великого и многолюдного, не быв доволен земным владычеством, положил во уме своем и богу воспротивитися и сам от всех яко бог покланяемый и почитаемый восхотел быти. Чесо ради бисеров и камней многоценных украшение он первый вымыслил и сшил себе сребротканые и златотканые одежды. В нихже облекшися и многим серебром, златом, бисеры же и маргаритами сияя, с великим кичением и гордостью человеком себе явленна сотворил. Егоже вси нечаянно увидевше и бога быти вероваша и на землю падше поклонишася (сего ради шелковые одежды и бисеры носить и даже до земли человеку кланяться мухаммеданом ныне возбранено есть, хотя от сего канона сам султан и служащие в палате изъязы суть) и не токмо главу и тело, но и власы брады маргаритами и бисерами равно украшены фараон имевше. Некогда же дщерь его, *Муса* (Мойсея) своего питомца трилетна еще суща к фараону приведе. Фараон о благолепии и живонсти[×] отрочате зело утешився, прият его на руки своя. Мойсей же божиим вдохновением, руками своими уцепився за браду вго едва не всю растерзал, бисеры же и маргариты ея на землю истряс. Чесому бывшу, посрамися фараон (зане зрящим нань слугам его так мерзко брада и украшение его раздрано и повержено бе) и воспалився гневом и яростию, повелел предстоящим, да убьют младенца.

121 Дщерь же его премногим сетованием и печалию уязвившися о погибели незлобивого и ничто же знающего отрочате плакаше. Разгневався убо фараон и на дщерь / свою, рече: «Что, ты, безумная, погибель врага моего с воздыханием оплакиваеши?» Тогда бог вложил дщери фараоновой премудрость, еюже просвещшися рече отцу своему, глаголя: «Ниже врага твоего, ниже сего неповинного отрочате погибель аз оплакиваю, но твое, о, отче, безумие и бессловесие, иже ты не токмо человека, но и бога над всех человек быти глаголеши. И хоцещи, да все ты такова быти знают и содержат. Како, прошу, трилетний младенец и всякого разума и рассуждения неимущий, враг тебе сотворися? И какою неприязнию или враждою подвижен браду и украшение твое презрети возможе? Презрение бо вещи и почтение, токмо от совершенного проихсходит рассуждения, чесого отроча сие весьма не имеет. Аще ли же, отче мой, истинну словес моих дознати хоцещи, повели да принесут пред отроча два блюда, едино златом, другое же углием горящим исполнено. И аще отроча предизберет злато и отбежит огня, явственна покажется, яко

[×] бодрости

Despre Moise, Aaron și Maria

Moise. Despre nașterea lui Moise ⁴⁶⁶, aruncarea lui în Nil de către maică-sa și aflarea lui de către fiica lui Faraon, despre luarea, hrănirea și creșterea lui în casa tatălui său spun aproape aceleași ce sînt cuprinse în *Istoria sfîntă**. Iar despre fuga lui și scoaterea neamului israelit din Egipt multe vorbesc nebunește, felurite și pline de născociri, pentru care ne-ar trebui prea mult timp să le numărăm pe toate, dar vom spune pe scurt ceva din cele ce i s-au întîmplat lui Faraon.

Faraon. Faraon (la ei se spune *firaun*), stăpînitorul întregului neam faraonit, foarte mare și numeros pe atunci (ei cred că țiganii de acum sînt de neam faraonit), nemaifiind mulțumit de domnia pămîntească, și-a pus în minte să i se împotrivescă lui Dumnezeu și a vrut ca el însuși să fie venerat de toți și cînstit ca un Dumnezeu. De aceea, el cel dintîi și-a născocit o podoabă din mărgelile și pietre scumpe și și-a cusut haine țesute cu fir de argint și de aur. Îmbrăcîndu-se în ele și strălucind de mult aur și argint, de mărgelile și mărgăritare, cu mare îngîmfare și trufie s-a arătat oamenilor. Văzîndu-l toți pe neașteptate, au crezut că este Dumnezeu și căzînd la pămînt i s-au închinat (de aceea a purta haine de mătase și pietre scumpe și a se închina omului pînă la pămînt e acum oprit muhammedanilor, deși de la această regulă sînt scutiți sultanul și cei ce slujesc la palat). Și nu numai capul și trupul, ci și părul din barbă îl avea Faraon împodobit la fel cu mărgăritare și pietre scumpe. Odată, fiica lui l-a adus la Faraon pe fiul ei adoptiv *Musa* (Moise), fiind abia de trei ani. Faraonul, foarte măgulit de frumusețea și vioiciunea × copilului, l-a luat în brațe. Moise, inspirat de Dumnezeu, s-a înfipt cu minile în barba lui și i-a sfîșiat-o aproape toată, iar pietrele scumpe și mărgăritarele le-a scuturat la pămînt. La acestea, Faraon s-a rușinat (pentru că au văzut slugile că au fost sfîșiate și aruncate așa de urît barba și podoaba lui) și, aprinzîndu-se de minie și de furie, a poruncit celor de față să omoare pruncul.

Dar fiica lui, cu sufletul rănit de prea multă jale și mîhnire pentru pierzarea unui prunc blind și neștiutor, plîngea. Deci mîniîndu-se Faraon și pe fiica / sa a zis: „De ce, nebuno, plîngi cu suspinuri pieirea vrăjmașului meu?” Atunci Dumnezeu i-a dat fiicei lui Faraon înțelepciunea de care luminîndu-se a zis către tatăl său: „Nici pe vrăjmașul tău, nici pieirea acestui prunc nevinovat nu le plîng eu, ci nebunia și nesăbuirea ta, tată, care zici că ești nu numai om, ci și Dumnezeu peste toți oamenii și vrei să te cunoască și să te considere că ești astfel. Cum, rogu-te, ți s-a făcut vrăjmaș un prunc de trei ani care n-are nici o înțelegere și judecată? Și de care neprietenie sau vrajbă fiind mișcat a putut el să disprețuiască barba și podoaba ta? Căci disprețul și respectul unui lucru vin numai de la o desăvîrșită judecată, ceea ce acest prunc nu are deloc. Deci, dacă vrei, tată, să afli adevărul cuvîntelor mele, poruncește să se aducă înaintea pruncului două bliduri, unul plin cu aur, iar celălalt cu cărbuni aprinși. Și dacă pruncul va alege aurul și se va feri de foc se va vedea limpede că are folosința înțelegerii și a discernă-

121

× agerimea

* *Exodul*, 2 și urm.

имеет уже употребление разума и рассмотрения. Аще же огонь предизберет паче злата, без сумнения всякого погрешения и преступления неповинен явится».

Гугниство Мойсеово. Сим увещан, фараон повеле да будет по словеси дщере своя и тако принесеным бывшим блюдам, Мойсей отверстыми руками углие взямаше и абие в рот аки яблока ко вкушению влагаше, чесо ради язык его так ожжеся, яко в совершенном возрасте не мог чисто глаголати.

Жезл Мойсеов. Чудеса Мойсеем соделанные не ему, но жезлу его, его же от бога данна имейше, причитают. Мало не все теж сочисляют, которые у нас повествуются, но по их употребленному обычаю, в страшные устроивше фабулы. Веруют, яко Мойсей на *Тури-Сина* (сице нарицают гору Синайскую) *Теврат*, то есть *Ветхий завет* или *Закон* богом написанный приял.

122 *Теврат.* Книгу же *Закона* толикия величины глаголют быти, яко едва мощи 70 верблюдам бремя ея носити (обаче ложь сия не Мухаммедова, но *талмудистов* есть). По взятии же книги закона, Мойсей виде в ней духовно, аки с превысокой горы смотря, толикие народы, яко ни на полях, ни на горах вмещатися им. Ихже виде, попросил бога, глаголя: «О, боже! Какие суть, сии толь бесчисленные народы, ихже лица сияют яко солнце? Молю тя, боже аще возможно есть, сотвори мя да буду им пророк». Отвеща бог: «Сие не будет, зане людие сии суть людие Мухаммедовы». Паки воспросил Мойсей: «О, боже, и другие видех народы, иже ангелам твоим примешавшеся / ниже меньшего от них сияния суще, ты хвалят и поклоняются. Кто убо суть они?» Отвеща бог: «Тогожде суть Мухаммеда». Третицею Мойсей спросил бога: «О, боже! и третий вижду народ, иже в *мезчидах* (в церквах) непрестанно молитвы проливает и в великом у тебе есть достоинстве. Аще хощеси, над сим мя постави». Бог отвеща: «Над сим во правду ты не поставлю, но аще хощеси тому сообщен быти, проси да сие тебе дарствую». По внегда же Мойсей сего спросил от бога, бог рече ему: «Сотвори исповедание веры его, сиречь, яко несть бог кроме бога и Мухаммед есть пророк его». Тогда не мало оскорбяся Мойсей рече: «Кто есть Мухаммед оный, покажи мне, да поне лице его узрю. Вем бо, яко ниже подобного тебе, ниже наместника или везиря имаша». Хотя милостив к Мойсею, бог обаче грозно возгреме, глаголя: «Аще не бых отпустил тебе грех, прежде даже слово сие не изыде от уст твоих, во правду был бы еси греху повинен. Ныне же согрешение к преступлению твое не узрю, аще исповеси мене бога быти и Мухаммеда пророка моего, инако бо судный день грозный тебе и страшный быти дознаеши». Сотворив убо исповедание веры Мойсей, отпущение греха получил и в сообщение разумного люду Мухаммедова причтен есть.

Протчее Мойсею с небеси посланный *Теврат* не ино что есть, токмо дополнение закона Аврааму данного (яко и выше воспоминахом). Веруют же, яко все израильтяне веровавши Мойсею и тому последующих пророков, яко предводителей закона имевшии и заповеди его свято соблюдавшии даже до Христова пришествия и евангельского учения в томже Мойсеовом законе пребывшии, спасены быти имут и утверждают, яко в равном протчим мусли-

mîntului; iar dacă va alege mai degrabă focul decît aurul se va arăta fără îndoială nevinovat de vreo greșeală sau călcare de lege”.

Gîngăvia lui Moise. Lăsîndu-se convins, Faraon a poruncit să se facă după cuvîntul fiicei sale și astfel, cînd au fost aduse blidele, Moise cu mîinile deschise a luat cărbunii și îndată i-a băgat în gură ca pe niște mere bune de mîncat. De aceea limba lui s-a ars atunci în așa fel încît la vîrsta cînd s-a desăvîrșit nu putea grăi limpede.

Toiagul lui Moise. Minunile făcute de Moise ei nu i le atribuie lui, ci toiagului pe care-l avea dat de Dumnezeu *. Ei urmează aproape toate cele ce se povestesc și la noi, dar după obiceiul lor, îmbrăcîndu-le în fabule înspăimîntătoare. Ei cred că Moise a primit *Tevrat*, adică *Vechiul Testament* sau *Legea* cea scrisă de Dumnezeu pe *Turi-Sina* (astfel numesc Muntele Sinai) ⁴⁶⁷.

Tevrat. Iar *Cartea Legii* spun că era atît de mare, încît 70 de cămile abia puteau să-i ducă povara (dar minciuna aceasta nu e a lui Muhammed, ci a *talmudiștilor*) ⁴⁶⁸. După ce a luat *Cartea Legii*, Moise a văzut în ea cu duhul, ca și cum ar fi privit dintr-un munte foarte înalt, atîtea popoare, încît nu încăpeau nici pe cîmpii, nici pe munți. Văzîndu-le, l-a rugat pe Dumnezeu, zicînd: „O, Dumnezeule! Ce fel de popoare atît de numeroase sînt acestea ale căror fețe luminează ca soarele? Rogu-te, Dumnezeule, dacă este cu putință, fă-mă să le fiu lor proroc”. Răspuns-a Dumnezeu: „Aceasta nu va fi, pentru că popoarele acestea sînt popoarele lui Muhammed”. Iarăși a întreat Moise: „O, Dumnezeule! Am văzut și alte popoare care, amestecîndu-se cu îngerii tăi / și nefiind de o strălucire mai mică decît ei, te laudă și ți se închină; cine sînt acestea?” Răspuns-a Dumnezeu: „Sînt ale aceluiași Muhammed”. A treia oară a întreat Moise pe Dumnezeu: „O, Dumnezeule! Văd și un al treilea popor care face neconținut rugăciuni în *mezicide* (în biserici) ⁴⁶⁹ și se află în mare cinste înaintea ta. Dacă vrei, pune-mă peste acesta”. Dumnezeu i-a răspuns: „Cu adevărat nu te voi pune peste acesta, dar dacă vrei să-i fii părtaș lui, cere să-ți dăruiesc acest lucru”. După ce a cerut Moise aceasta de la Dumnezeu, Dumnezeu i-a zis: „Fă mărturisirea credinței lui, adică: «Nu este dumnezeu afară de Dumnezeu și Muhammed este prorocul lui»”. Atunci, simțîndu-se nu puțin jignit, Moise a zis: „Cine este acel Muhammed arată-mi măcar fața lui, să i-o văd. Căci știu că nici asemenea ție, nici locțiitor sau vizir nu ai”. Deși milostiv față de Moise, Dumnezeu a tunat îngrozitor, zicînd: „Dacă nu ți-aș fi iertat păcatul înainte de a-ți fi ieșit cuvîntul acesta din gură, cu adevărat ai fi fost vinovat de păcat. Dar acum nu voi căuta la greșeala și fărădelegea ta, dacă mă vei mărturisi pe mine că sînt Dumnezeu și că Muhammed este prorocul meu. Căci altfel, află că ziua Judecării îți va fi groaznică și înfricoșată”. Făcînd această mărturisire de credință, Moise a primit iertarea păcatului și a fost socotit părtaș al poporului celui ce-l cunoștea pe Muhammed.

Mai departe, *Tevrat* cel trimis lui Moise din cer nu este altceva decît completarea legii dată lui Avraam (după cum am amintit și mai sus). Ei cred că toți israeliții care au crezut lui Moise și care au socotit pe prorocii ce i-au urmat aceluia drept căpetenii ale legii și care au păzit cu sfințenie poruncile lui și au petrecut în aceeași lege a lui Moise pînă la venirea lui Hristos și a învățăturii evanghelice vor fi mîntuiți. Și afirmă că se vor arăta înaintea judecării lui Dumnezeu într-o fericire egală cu a celorlalți musul-

* *Exodul*, 4, 1—5; *Coran*, XX, 17—21.

манам блаженстве пред судищем божиим под знаменем Мойсеовым, между солнцем, луною и протчими звездами сияюще явитися и божиим озаряеми светом, бога прославляти имеют, о нихже множайшая зри в главе *О воскресении*.

Горум. Аарону жезл отъемлют мухаммедане, егоже Мойсею, яко рехом, дарствуют. Священства ему никоего же приписуют, зане никакоже познают священнического поставления. Протчее за великого пророка и брату своему Мойсею споспешника и народа иудейского управителя и судию вместо *кади* содержат его и почитают.

123 *Мерием.* Понеже *Куран* явное есть общего врага водхновение не может быти, да не обнажит когда машкару^х лживости / и себе самого лжива и лжи отца быти не изъявит, чесо ради оную, юже крадуши и похищаючи из *Священного писания* сгромадил историю, ни мало что о времени, чине и материи рассуждая и иная вместо иных предлагая в грубейшем и простейшем арапском племени, так счастливым вкоренил последованием, яко ныне придержащиеся *Курана* паче изволяют отраву лжи отверстою поглощати гортанию, неже сладость истинны хотя мало вкусити, что от сего явственнее показуется. Мариам бо (им Мерием) сестру быти Мойсею и Аарону глаголет *Куран*. Веруют же мухаммедане, яко таяжде есть Мариам, мати Господа нашего Иисуса Христа и аще кто хотя под кондициею предложил бы им времени и лиц несходство, ничто же ответствуют, токмо на смертную казнь осуждают. Протчее веруют, яко преблагословенная Господа Иисуса Христа мати Мария бысть святая, пречистая, пренепорочная дева, паче же многоразумнее и благочестнее неких еретиков. Глаголют бо и исповедуют, яко она как прежде рождества, так и по рождестве девою пребысть, от духа свята Гаврииловым благовестием во чреве зачала и вышеестественным чином Иисуса Господа родила.

В Цареграде, во дни султана Мухаммеда, бысть некто турчин муж зело ученый и науке физической много прилежащий, иже иногда с своими учениками (бе бо физики учитель в школе султана Сулеймана) о рождестве Иисуса Христа и о девстве преблагословенных девы диспутоваше^{xx} и за то, яко рече, что может доводами и искусством показати, яко всякая девица кроме совокупления с мужем зачати может, от своих си учеников пред *муфтием* обвинен и в ве-зирский диван приведен бысть. Вопросен же быв, еда ли таковые о рождестве Иисуса Христа с учениками своими прения сотворил, что сие естественно или хитростию может быти, да дева непознавшая мужа зачати возможет. Он не отречеса, паче же подтвердил, глаголя, яко то экспериментально^{xxx} довести может. Что слышав, без умедления и множайшего испытания, тотчас яко *муртада*, то есть отвергшегося евреина, на смерть осудиша. И тако пред враты школы его глава ему усечена бысть.

Зри о сем пространнее в нашей *Двора Отманского Истории* и zde нижше, в главе *О пречистой деве и Иисусе Христе Спасителе*.

124 *Шуа Илиас.* Иисуса Наввина по Мойсеи а по нем *Илиаса* (Илию) во пророчестве наследника, егоже жива ко ангелом от / бога пренесена и иногда в колеснице пятию огненными коньми возима быти веруют.

^х харю
^{xx} прение творяше
^{xxx} в самом деле

mani, sub steagul lui Moise, strălucind între soare și lună și celelalte stele — și că luminați de lumina lui Dumnezeu vor proslăvi pe Dumnezeu. Dar despre ele vezi mai multe în capitolul *Despre înviere* ⁴⁷⁰.

Horum. Muhamedanii au luat toiagul de la Aaron ⁴⁷¹ și l-au dăruit lui Moise, după cum am spus ⁴⁷². Nu-i atribuie nici o preoție, pentru că nu cunosc așezământul preoției. În rest, ei îl țin și-l respectă ca pe un mare proroc și ajutor al fratelui său Moise, conducător al poporului iudeu și judecător în chip de *kadi* ⁴⁷³.

Meriem. Deoarece *Curanul* este în chip vădit insuflat de vrăjmașul obștesc, nu se poate să nu-și descopere masca × minciunii / și să nu arate că este minciună și tată al minciunii. De aceea a ticluit acea istorie pe care, răpind-o și furind-o din *Sfînta Scriptură*, fără a ține seamă de timp, rînduială și materie și punînd unele în locul altora, printr-un procedeu atît de fericit a sădit-o în neamul cel foarte grosolan și simplu arăbesc, așa încît cei ce se țin acum de *Curan* preferă să înghită otrava minciunii cu gîtlejul deschis decît să guste cît de puțin din dulceața adevărului. Lucrul se arată și mai limpede dintr-aceasta: Mariam (după ei *Meriem*), zice *Curanul*, este soră lui Moise și Aaron *; iar muhammedanii cred că este aceeași Mariam ca și Maica Domnului nostru Iisus Hristos ⁴⁷⁴. Iar dacă cineva, fie și în mod condițional, le-ar arăta nepotrivirea timpului și a persoanelor, nu răspund nimic, ci numai condamnă la moarte. Ei mai cred că binecuvîntata Maria, Maica Domnului Iisus Hristos, a fost sfîntă, preacurată și preaneprihănită fecioară, însă în chip mult mai înțelept și mai pios decît unii eretici. Căci ei spun și mărturisesc că ea și după naștere a rămas fecioară ca și înainte de naștere, că a zămislit în pîntece de la Duhul Sfînt prin Buna-Vestire a lui Gabriel și a născut printr-o rînduială mai presus de fire pe Domnul Iisus.

Era în Țarigrad, în zilele sultanului Muhammed, un bărbat turc foarte învățat și foarte stăruitor în știința fizicii, care (fiind dascăl de fizică în școala lui sultan Suleiman) avea uneori dispute^{xx} cu ucenicii săi despre nașterea lui Iisus Hristos și despre fecioria preabinecuvîntatei Fecioare. Iar pentru că a zis că poate demonstra și arăta practic că orice fecioară poate zămisli fără a se împreuna cu bărbat a fost învinuit de discipolii săi înaintea *muftiului* ⁴⁷⁵ și adus la divanul vizirului. Fiind întrebat dacă a avut cu discipolii săi asemenea dispute despre nașterea lui Iisus Hristos, dacă e firesc sau doar o șiretenie ca o fecioară care n-a cunoscut bărbat să poată zămisli, el nu a tăgăduit, ci a întărit, zicînd că acest lucru îl poate demonstra experimental^{xxx}. Auzind acest lucru, fără zăbavă și multă cercetare, îndată l-au condamnat la moarte, ca pe un *murtad* ⁴⁷⁶, adică evreu renegat. Și astfel înaintea ușilor școlii lui i-a fost tăiat capul.

Vezi despre aceasta mai pe larg în a noastră *Istorie a Curții Otomane* ** și aici mai jos în capitolul *Despre preacurata Fecioară și Iisus Hristos Mîntuitorul* ⁴⁷⁷.

Sua Ilias. Ei îl cred pe Iisus Navi ⁴⁷⁸ urmaș al lui Moise în prorocie, iar după el pe *Ilias* (Ilie) ⁴⁷⁹, pe care îl cred mutat / de viu la îngeri de către Dumnezeu și uneori purtat în căruță de cinci cai de foc.

× chipul

xx purta controversă

xxx chiar cu fapta

* *Coran*, XIX, 28.

** D. Cantemirii *Incrementa atque decrementa Aulæ Othomanicæ*, II, 4, ann. q.q.

Гамзе. О судиях и малого несть у мухаммеданов воспоминания, кроме Самсона (по их *Гамзе*), о немже басновторная повесть великою содержится книгою, глаголют же по свойству лживости, яко той единого времени с Хосроем и с ним тяжкие войны и преславные победы имел. Откуда им присловие есть: *Дирига земанеи кеджре в терзибаши ву Гамзел Хошрев* «Горе или несчастливая оная времена, в няже кравец * Самсон и Хосрой живяху».

Глава вторая надесять

О Давиде, Соломоне и протчих

Давид. Давида веруют по Илии наследника быти в даре пророчества и на царство иудейское избрана (о Сауле же никоегоже имеют известия) имевша к тому от бога влиянную премудрость и краснословие и новые написавша *Зеббур* (*Псалтирь* тако нарицают) молитв постановления, сиречь каким образом должныствуют человецы единого бога всех миров творца славити, хвалити, и умилиствовати. К онымже и сия словеса приложивша: «О, Давиде!» аки бы бог глаголал к нему, «аз создах человека и человека ради мир, Адаму же Мухаммеда ради дах плоть и от души моя оживотворих, его, да несумненно ожидает врача души грешных исцеляющего, то есть Мухаммеда». Сказуют еще, яко он — Давид — имел великий и зело низкий глас, откуда басовый в мусикии глас называется у них *дауди*, то есть «Давыдовский».

125 *Сулейман.* Утверждают, яко Соломон (им Сулейман) не токмо пророчества дар и царство по отце своем наследовал, но и всего круга земного бысть монарх от талмудистов прельщенный Мухаммед равною с ними борется в сочинении фабул войною, ктоже из них венца достоин есть, читатель от предложенных да рассудит. Мухаммедане веруют, яко Соломон владычество имел над людьми, демонами, гигантами (ихже они *див* называют), над зверьми скотами, рыбами и несекомыми и всех языки / разумел и ссоры их равно, яко и человеческие рассуждал и в бессловесных животных справедливость закона божия исполнял (мнят бо они, яко вся животная свойственны глаголания и друг другу намерений своих сообщения образ имеют). Сказуют, яко между множайшими его, ихже имеяше, женами и подложницами, едина была именем *Белхыз*, прекраснейшая паче всех жен, еяже ради любви в разных странах многие и различные, способием и действием гигантов и демонов, ум человеческий превосходящие построил полаты, вертограды и грады пространнейшие. И иные убо из камене порфирного, иные из кристала, иные же из золота и серебра. Чесо ради аще кие ассирийских, персидских, греческих древнейших зданий где-либо следы зрятся, вся оная Соломоново дело быти непущуют. Храм Иерусалимский, егоже Соломон в 40 целых годов соорудил и Навуходоносор (им *Пухтиннасир* нарицаемый) разорил, Ездра же возновил, Тит Веспасиан паки опроверг, Константин Великий еще восставил (потом Иулиан Апостата** раскопати повелел, таже в последние Иустиниан

* портной

** Отступник

Hamze. Despre judecători nu e nici cea mai mică amintire la muhammedani afară de Samson (după ei *Hamze*)⁴⁸⁰, a cărui povestire fantastică e cuprinsă într-o carte mare⁴⁸¹, însă spun, după cum e firea minciunii, că acela a fost în același timp cu Chosroe și a avut cu el războaie grele și victorii preaslăvite. De unde și zicala lor: *Diriga zemaniei kedjrev terzibași vu Hamzel Hoşrev*, adică „Vai! nefericite erau timpurile cînd au trăit croitorul × Samson și Hozroe”⁴⁸².

Capitolul al doisprezecelea

Despre David, Solomon și alții

David. Pe David⁴⁸³ îl cred că este urmașul lui Ilie în darul prorociei și ales împărat al iudeilor (despre Saul însă nu știu nimic)⁴⁸⁴, avînd pentru aceasta înțelepciune dată de Dumnezeu, vorbire frumoasă și scriind în *Zebur* (astfel numesc ei *Psaltirea*)⁴⁸⁵ noile rînduiri ale rugăciunilor, adică în ce fel trebuie să-l slăvească, să-l laude și să ceară milostivire oamenilor de la unul Dumnezeu, ziditorul tuturor lumilor. La acestea adaugă următoarele cuvinte (spuse parcă de Dumnezeu către el): „O, Davide! eu am zidit pe om și pentru om lumea; iar lui Adam de dragul lui Muhammed i-am dat trup și l-am făcut viu din sufletul meu, pentru ca fără de îndoială să aștepte pe doftorul care vindecă sufletele păcătoșilor, adică pe Muhammed”. Mai spun că el (David) avea voce puternică și foarte joasă, de unde vocea basului la ei, în muzică, se numește *daudi*, adică „davidică”⁴⁸⁶.

Suleiman. Afirmă nu numai că Solomon (la ei *Suleiman*)⁴⁸⁷ a moștenit de la tatăl său darul prorociei și împărăția, ci că a fost monarh al întregului glob pămîntesc. Muhammed, înșelat de talmudiști, se luptă cu ei pentru născocirea fabulelor cu un război egal; iar care dintre ei merită cununa să judece cititorul din cele expuse. Muhamedanii cred că Solomon avea stăpînire peste oameni, demoni, giganți (pe care ei îi numesc *div*)⁴⁸⁸, peste fiare, dobitoace, pești și insecte și cunoștea limbile / tuturor, iar disputele lor le judeca la fel ca pe cele omenești și împlinea dreptatea legii lui Dumnezeu și între viețuitoarele cele necuvîntătoare (căci ei cred că toate viețuitoarele au graiuri proprii și mijloc de a-și comunica una alteia gîndurile lor). Mai spun că printre femeile și țiitoarele lui cele multe pe care le avea era una cu numele *Belhîz*⁴⁸⁹, mai frumoasă decît toate femeile, și că pentru dragostea ei a construit în diferite țări cu ajutorul și cu munca giganților și demonilor multe și felurite palate care întrec mintea omenească, grădini și cetăți largi, unele din piatră de porfir, altele din cristal, iar altele din aur curat sau argint. De aceea, dacă se văd undeva urme de clădiri din vechime, asiriene, persane, grecești, toate acelea le socotesc că sînt opera lui Solomon. Templul din Ierusalim, pe care Solomon l-a construit timp de 40 de ani întregi, pe care Nabuhodonosor (numit la ei *Puhtinnasir*)⁴⁹⁰ l-a dărîmat, Ezdra l-a renovat, Titus Vespasian iarăși l-a dărîmat, Constantin cel Mare iar l-a restaurat, apoi Iulian Apostatul^{xx} a poruncit să-l sape și la urmă Iustinian cu mare cheltuială

125

× cusătorul
xx Lepădatul

с великим иждивением воссоздал, иже (храм) и ныне есть веруют тогожде Соломона первейшее здание быти) и баснословят, яко тружидшихся в деле том не человеков, но демонов имеяше. Во дворе оная церкве есть столп из единого в долготу, широту и глубину целого порфирного мрамора, сущего в вышину 35, в ширину же в полукружии 4 лактей, егоже скажут быти из далечайших Индии стран женою демонскою^х, и еще сущю непраздною, иже великого ради расстояния места, егда за тягость чревоношения и толь великого столпа, иже аки некое несносное бысть бремя к началу положения оснований приспети не возможе пред Соломоном о ленности и непослушании ей поношающим недоношенный плод изверже и того ради столп той яко нечистый и к делу божию непристойный вменен бысть, но во удивление зрящих повелел Соломон, да пред дверьми церковными поставлен будет.

126 Веруют паки, яко он (Соломон) и ветрам повелеваше и теми аки колесницею сядя с наложницею своею *Белхизою* возимый, мир аки в моменте обхождаше. Но сия от истинной лжи *Курановой* яснее явятся. А найпаче от главы, яже *Стола* надписуется, в которой глаголет, яко Соломон собрал великое войско демонов, человеков, зверей и птиц. Нецыи же непокоривии отлучившиеся от / Соломона отступиша иже (бежаше) обретоша аки реку мух последующих Соломону и рекоша: «О, вы, мухи! Внидите в жилища ваша, да не сотрет вас Соломон и войско его». На сия некая муха воссмеяся и мало потом все птицы бывше обретошася во обозе его, муха же оная ни. И рече Соломон: «Что сие может быти яко мухи не вижду? Казню ю и главу ея отсеку или воздаст мне слово^{хх}, почто толь далече отстоит». Явися же муха и рече: «Научихся аз, о, царю, еже ты не веси. Прихожду бо к вам из Савии с истинными вестьми, зане обретох жену ими обладающую (вкрадается баснотворно в *Историю Царицы Савския*, юже пришедши видети славу и слышати премудрость Соломонову, *Священное* предаст *Писание*) и понудих ю и люд ея да не чтят солнца, ниже кого иного, кроме бога и протчая.

И на ином месте глаголет, яко червь известил демонам, что умре (которые слова от толковников тако излагаются): Соломон подпершиися жезлом, толь внезапною и тяжкою объят бысть болезнию, яко абие издше, божественным же чудом на землю не упаде. Дьяволы убо служащие ему видяще его стояща, мняху, яко спит; тогда родився от земли червь, жезл, на немже опирашеся Соломон подъеде и абие Соломон упал. Тогда прибежше демони, уразумеша его уже умерша и с великою радостью отступивше, оттоле паки человеком вред творити начаша. И сия из множайших в кратце реченная, довольна да будут.

Иов. В писании Иовля со дьяволом подвига и непреодоленного терпения его, крепости же душевныя и упования на бога последуют *Священному Писанию* веруют бо яко и он был от числа предуставленных мухаммеданов.

Случися нам читати неких христианских писателей, иже единоименством обманувшеся, мнят, яко турки на преградии Константинопольском от

^х дьяволу сопряженно

^{хх} ответ

l-a rezidit, care (templu) este și acum ⁴⁹¹, îl cred că este clădirea cea dintâi a aceluiași Solomon și băsnesc că a avut ca muncitori la lucrarea aceasta nu oameni, ci demoni. În curtea acelei biserici este o coloană dintr-o singură bucată de marmoră de porfir, întreagă în lungime, lățime și înălțime, avînd 35 de coți, iar lățimea semicercului de 4 coți ⁴⁹². Spun că aceasta e adusă din țările cele mai îndepărtate ale Indiei de o femeie demonisă*, ba încă și gravidă, dar ea n-a putut să ajungă la începutul lucrărilor temeliei din cauza distanței mari a locului, a greutății sarcinii din pîntece și a stîlpului atît de mare care însemna o povară insuportabilă. Și cînd o dojeneau în fața lui Solomon de lenevie și neascultare, ea a lepădat copilul înainte de vreme și de aceea stîlpul acela, ca necurat, a fost socotit nepotrivit pentru lucrul lui Dumnezeu, dar Solomon, spre uimirea celor ce priveau, a poruncit să fie pus înaintea ușilor bisericii.

Iarăși cred ei că el (Solomon) poruncea vînturilor și că, purtat de ele ca într-o caleașcă, șezînd cu țiitoarea sa *Belhîza*, înconjura lumea într-o clipă. Însă acestea vor apărea mai limpede din adevărata minciună a *Curanului* și mai cu seamă din capitolul intitulat *Masa**, în care se spune că Solomon a adunat o mare oștire de demoni, oameni, fiare și păsări. Iar unii nesupuși, depărtîndu-se / de Solomon, s-au retras și (fugînd) au văzut muștele urmîndu-i lui Solomon ca un rîu și au zis: „O, voi, muștelor! Intrați în locuințele voastre ca să nu vă strivească Solomon și oștirea lui”. La acestea o muscă a ris, iar ceva mai tirziu, prefăcîndu-se toate în păsări, s-au aflat în tabăra lui, afară de musca aceea. Și a zis Solomon: „Ce se întîmplă, nu văd musca? O voi pedepsi și-i voi tăia capul sau îmi va da seama^{xx} de ce rămîne așa de departe în urmă”. Și a apărut musca și a zis: „Am aflat, împărate, ceea ce nu știi tu. Vin la voi din Sava cu vești adevărate, căci am aflat o femeie care domnește acolo (se strecoară aici, ca în povești, *Istoria împărătesei din Sava*, care, cum ne transmite *Sfînta Scriptură***, a venit să vadă slava și să audă înțelepciunea lui Solomon) și am silit-o pe ea și pe poporul ei să nu cinstească soarele, nici pe altcineva decît pe Dumnezeu”, și altele ⁴⁹³.

Și în alt loc zice că viermele le-a dat de știre demonilor că a murit (care cuvinte se spun așa de către interpreți): Solomon, sprijinit în toiag, a fost cuprins de o boală atît de neașteptată și de grea, încît îndată și-a dat suflul, dar printr-o minune dumnezeiască n-a căzut la pămînt. Iar diavolii care îi slujeau lui, văzîndu-l că stă drept, socoteau că doarme; atunci, născîndu-se din pămînt un vierme, a ros dedesubt toiagul pe care se sprijinea Solomon și îndată Solomon a căzut jos. Alergînd demonii au înțeles că a murit și, fugînd cu mare bucurie, au început de atunci să facă rău oamenilor ***. Ajungă-ne însă acestea spuse pe scurt din cele foarte multe.

Iov. În descrierea luptei lui Iov cu diavolul, a răbdării lui col i neînvinse, a tăriei lui sufletești și a nădejzii spre Dumnezeu^{4*}, ei urmează *Sfintei Scripturi* (căci ei cred că și el a fost din numărul muhammedanilor predestinați).

Ni s-a întîmplat să citim pe unii scriitori creștini care, înșelîndu-se din cauza numelor identice, socotesc că turcii, în suburbia Constantinopolului

* unită cu un diavol

xx răspuns

* *Coran*, XXVII (*Furnicile*), 17 și urm.

** *III Împărați*, 10, 1—13.

*** Cp. *Coran*, XXXIV, 14.

4* *Coran*, XXI, 83—84; cp. *Iov*, 42.

имени *Еюби Енсари* (так ои Иова называют) прозванном, гроб Иовлев по-сещают и почитают, обаче да не в досаду им будет, сие несть истинно. Николиже бо сего турки в своих рекли баснословиях (хотя ничтоже так похвально и употребительно у мухаммеданов, якоже вымышление басней). Сказуют, яко *Еюби Енсари* (то есть Иов помощник), егоже мнят лежати на предреченном месте, был знаменосец [×] *Амави халифы*, иже в облежании Константинополя неприятельскою рукою убиен и от товарищев своих на томже месте погребен бысть, к сим потомки приложиша фабулу, сказуя аки бы той пророчески пред/ рекл, яко по триех днех на брани убиен и от своих тамже погребен будет. Егдаже приидет время завоевати ^{xx} град, тогда кости его от муслиман ископаны быти имеют. А кто гроб его обрящет, той одержит царствующий град и греческую власть испровержет. Пишут убо историки турецкие, яко гроб сей султан Мухаммед второй, иже взял Константинополь, обряте и тем провещанием ободрени бывше воины, крепкое устремление на стены сотворили и град взяли. Зри пространнее о сем в наших нотациях ^{xxx} на *Историю расширения двора отоманского*.

Локман. По Соломоне вводят некоего философа именем *Локмана*, иже у мухаммедан между пророков счисляется. Иные глаголют многодревнейша быти, поставляюще его между *Гудом* и *Салигом*, которые и самого Авраама предвариша, откуда сие имя *Локмана* философа и врача (чудеса бо его во образе врачевания прославляют) взяша мухаммедане угадати не могу, разве кто рекл бы, яко от имени Ескулапия нарушивше как имеют обычай производоша и написаша *Локман*. Протчее в особливой главе святость его и добродетели в *Куране* от Мухаммеда разглашаются, яко никакая же бысть болезнь, юже бы он не уврачевал. Аки бы рекли употребительный оный о бетонике стих: «Божественная бетоника всякую уздравляет болезнь».

Сей множайшие имеет сентенции, от нихже едину или две, во правду похвалы достойные, zde произведу: «Кто могутства лишается, не имать и премудрости». Вопрошен быв откуда и како научился есть философии, сказуют отвещавша его, яко от слепых. Паки: «Но киим сбразом сие бысть»? «Зане, рече, слепые искусив прежде посохом, потом ногою ступают», то есть, яко философ долженствует паче искусство имети и всякой вещи от практики ^{xxxx} научатися, неже от единой и голой теории ^{xxxxx}.

Глава третья надесять

О Александре Великом

Александр. Зде зело невежественно вводят Александра Великого, егоже история фабул исполненная, десятию превеликими содержится книгами, от которых мало нечто утех ради произнести не обленимся. Александр Великий двумя/ 12S у мухаммеданов называется именами, единым убо нарицают его *Искендери*

- × прапорщик
- xx бранию взяти
- xxx назнаменаниях
- xxxx дела
- xxxxx умствования

poreclită de ei *Eiubi Ensari* (astfel îl numesc ei pe Iov), vizitează și respectă mormîntul lui Iov. Să nu le fie cu supărare, dar aceasta nu-i adevărat ⁴⁹⁴. Niciodată n-au spus turcii aceasta în poveștile lor (deși nimic nu-i mai de laudă și mai obișnuit la muhammedani ca născocirea de basne). Ei spun că *Eiubi Ensari* (adică Iov slujbașul), despre care cred că zace în locul mai sus-zis, a fost stegarul × califului *Amavia* și că a fost ucis la asediul Constantinopolului de mîna dușmanului și a fost îngropat în același loc de către tovarășii săi. La acestea, urmașii au adăugat fabula că el / a vestit în chip de prorocie că va fi ucis în război, după trei zile, și va fi îngropat acolo de ai săi. Iar cînd va sosi vremea cuceririi ×× cetății, oasele lui vor fi scoase de către musulmani și cine-i va afla mormîntul, acela va cuprinde cetatea împărătească și va doborî stăpînirea grecilor. Scriu deci istoricii turci că mormîntul acesta l-a aflat sultanul Muhammed al doilea, care a luat Constantinopolul, și că ostașii, fiind încurajați de această prezicere, au dat un atac puternic spre ziduri și au luat cetatea. Vezi mai pe larg despre acest lucru în notele ××× noastre la *Istoria creșterii Curții Otomane* *.

127

Lokman. După Solomon introduc pe un oarecare filosof cu numele de *Lokman* ⁴⁹⁵, care la muhammedani e numărat printre proroci. Alții spun că el este mult mai din vechime, așezîndu-l între *Hud* ⁴⁹⁶ și *Salih* ⁴⁹⁷, care l-au precedat și pe Avraam. De unde au luat muhammedanii acest nume al lui Lokman filosoful și medicul (căci minunile lui îl slăvesc ca tămăduitor) nu pot ghici, dar s-a zis că l-au plăsmuit din numele lui Esculap ⁴⁹⁸ și stricîndu-l, după cum au obiceiul, au scris Lokman. Într-un capitol special din *Curan* ** sînt trimbițate de Muhammed sfințenia și faptele lui bune, că n-ar fi existat nici o boală pe care să n-o fi vindecat, că ar fi spus acel verset foarte des citat despre betonică ⁴⁹⁹: „Dumnezeiasca betonică vindecă orice boală”.

Acesta are foarte multe sentințe, dintre care una sau două, vrednice într-adevăr de laudă, le voi reproduce: „Cine se lipsește de putere n-are nici înțelepciune”. Întrebat fiind de unde și cum a învățat filosofie, se zice că a răspuns: „De la cei orbi”. Întrebat iarăși: „Cum se face aceasta?” a răspuns: „Pentru că cei orbi, cercînd mai întîi cu toiagul, calcă apoi cu piciorul”, așadar, filosoful trebuie să aibă multă experiență și în orice lucru să se învețe din practică ××××, nu numai din singura și goala teorie ×××××.

Capitolul al treisprezecelea

Despre Alexandru cel Mare

Alexandru. Aici îl introduc ei, dînd dovadă de mare ignoranță, pe Alexandru cel Mare, a cărui istorie plină de fabule*** e cuprinsă în zece cărți foarte mari ⁵⁰⁰, din care nu ne vom lenevi să spunem ceva pentru distracție. Alexandru cel Mare / e numit la muhammedani cu două nume. Deci cu unul

128

- × praporgicul
- ×× luării prin luptă
- ××× însemnările
- ×××× lucrare
- ××××× gîndire

* *Incrementa...*, III, 1, 10 et ann. s.

** *Coran*, XXXI (*Lukman*), 12–19.

*** *Iskandar-nâme*.

Зуулкар Нейн «Александр рогатый» (веруют бо, аки бы он малейшие роги имел, но под покрывалом главы своея, да бы от иных невидены были, сокровенны хранил, ибо таковое в тех рогах тайнство и сила бе, да аще кто оные увидит, Александр умрети имать, видеый же царство его восприимет. Не лишается басня сия своего фундамента, понеже древнейшие фабул изобретатели, пииты[×] греческие, паче и историки скажут, яко Олимпиада мать Александрова зачала^{xx} его от смешения с Иовишем. Иовиша же древние живописцы рогатого изображаху (откуда на неких Александровых рудолитных вещах видехом Александра с превращенными рогами начертанна). Второе имя ему есть *Искендери руми*, *ибнии Феиликос*, то есть «Александр гречин и европеанин, сын Филипов». Пророк ли есть или ни, прение у них о том творится. Обаче премогает мнение тех, которые его между пророков сочисляют, хотя николиже его исповедание мухаммеданское, как о других пророках скажут сотворша слышано бе. Протчее предают, яко единому богу всех творцу поклоняшеся и того единого знаяше и Божиим вдохновением весь мир прошел и поработил.

Аристотель. В обозе при себе имел Аристотеля, как в философии учителя, так и в политических делах наставника.

Платон. Слышав же о Платоне (им Ифлатун), яко в Иконии трудолюбное^{xxx} провождает житие, восхоте и того при себе имети. И тако послал послов своих во Иконию, просити Платона, да бы изволил Александра посетити и о восприятном походе как бы полезнее и удобнее отправлен быти мог присоветовати. Егда же посланные от Александра послы из обозу своего выступили и к Иконии путь восприяли, абие узрели все поля, долины и горы, разными обозами и неисчетным воинством наполнены. Вопросивше убо, чие было бы то войско, ответ восприяша, яко Платоново есть воинство. Тако послы чрез Платоновы обозы преходяще, таже приидоша в Иконию и тамо испытующим им от других, где живет Платон, указаша на преградии пещеру, в нейже Платон уединенное провождает житие. Темже приступивше ко Платону послы поднесоша ему дары зело великие и листы посольства своего от Александра посланные вручиша. Имже он отвеща: «Знаю, рече, Александрово намерение, яко подражая Идриса (то / есть Еноха) хочет пити от воды животныя, да николиже умрет.

129

Беграмигуур. Но сего никогда же получит, аще не будет имети в обозе своем главнейшего вождя, *Беграмигуур* зовомого». (Бе же сей *Сагиб Кыран* непреодолеемой храбрости витязь, о немже нижше.) Паки послы вопросиша, откуда и коим образом может довольствовати толь бесчисленные, ихже на пути видеша воев полки коликих ниже Александр имеет, ниже когда кий-либо великодержавнейший царь имаше? Платон отвеща, яко все сие войско состоится под единым пунктом пера его, довольствуются же единым премудрости словом. Протчее аки по божию велению соизволил поити ко Александру и тако шед с оными послами прииде к нему.

Егоже приходяша увидев Алесандр, спросил Аристотеля правдивый ли человек и по истинне ли философ есть Платон. Емуже Аристотель: «Не вся рече, Платон знает; премногих аз имею учеников, которые в науках самого

× стихотворцы
 xx понескла
 xxx уединенное

il numesc *Iskenderi Zulkar Nein*⁵⁰¹, „Alexandru cel cornorat“, căci ei cred că el ar fi avut coarne foarte mici, dar le ținea ascunse sub acoperământul capului ca să nu fie văzute de alții, pentru că era în coarnele acelea o asemenea taină și putere, încît dacă cineva le-ar fi văzut Alexandru trebuia să moară, iar cel ce le vedea îi lua împărăția. Basna aceasta nu e lipsită de fundament pentru că cei mai vechi născocitori de fabule, poeții × greci, dar și istoricii spun că Olimpiada, mama lui Alexandru, l-a zămislit ×× din împreunarea cu Ioves, iar pe Ioves pictorii din vechime îl zugrăveau cu coarne ⁵⁰². (De aceea pe unele lucruri turnate în metal reprezentîndu-l pe Alexandru, l-am văzut înfățișat cu coarne întoarse.) Al doilea nume al lui este *Iskenderi rumi, ibnii Feilikos* ⁵⁰³, adică „Alexandru grecul și europeanul, fiul lui Filip“. Există o dispută la ei dacă este proroc sau nu ⁵⁰⁴, dar predomină părerea celor care îl numără printre proroci, deși nu s-a auzit niciodată ca el să fi făcut mărturisirea muhammedană, după cum se spune despre alți proroci. Mai departe spun că se închina unuia Dumnezeu, creatorul tuturor, și că numai pe acela îl cunoștea și cu inspirația lui Dumnezeu a trecut prin toată lumea și a supus-o.

Aristotel. În tabără îl avea cu el pe Aristotel, atît ca dascăl în filosofie, cit și ca povățuitor în treburile politice.

Platon. Dar auzind despre Platon (la ei *Iflatun*) ⁵⁰⁵ că duce o viață trudnică ××× în Iconia, a vrut să-l aibă și pe acela cu sine. Și astfel și-a trimis solii în Iconia ⁵⁰⁶ să-l roage pe Platon să binevoiască a-l vizita pe Alexandru și să-l sfătuiască despre campania pornită cum ar putea fi dusă la sfîrșit mai cu folos și mai lesnicios. Iar cînd solii trimiși de Alexandru au pornit din tabără sa și au apucat drumul spre Iconia, îndată au văzut toate cîmpiile, văile și munții pline de felurite convoaie și oștire nenumărată. Întrebînd deci a cui să fie această oștire, au primit răspuns că e oștirea lui Platon. Astfel solii, trecînd prin convoaiele lui Platon, au venit la Iconia, și acolo, iscodind pe alții unde trăiește Platon, le-au arătat lîngă oraș o peșteră în care Platon își ducea viața lui singuratică. Apropiîndu-se solii de Platon i-au adus daruri foarte mari și i-au înmînat scrisorile soliei lor, trimise de Alexandru. Iar el le-a răspuns: „Cunosc gîndul lui Alexandru, pentru că, urmînd lui Idris (adică lui /Enoh), vrea să bea din apa vieții ca să nu moară niciodată. 129

Behramighiur. Dar acest lucru nu-l va dobîndi niciodată dacă nu va avea în oastea sa căpetenia cea mai de seamă, numită *Behramighiur*” (acesta era *Sahib Kîran*, un viteaz de un curaj neînfrînt, despre care vezi mai jos) ⁵⁰⁷. Solii au întrebat iarăși de unde și cum poate sătura acele cete de oșteni atît de numeroase pe care le-au văzut în cale, cîte nici Alexandru nu are și nici a avut vreodată vreun împărat cit de mare. Platon a răspuns că toată această oștire se află sub un singur punct al condeiului lui și că se mulțumesc numai cu cuvîntul înțelepciunii. Apoi, ca din porunca lui Dumnezeu, a binevoit să meargă la Alexandru și astfel, ducîndu-se cu solii aceia, a ajuns la el.

Alexandru, văzîndu-l venind, l-a întrebat pe Aristotel dacă Platon este un om drept și cu adevărat filosof. Aristotel i-a spus: „Nu le știe Platon pe toate; eu am foarte mulți discipoli care îl depășesc în științe și pe Platon“

× versuitorii

×× l-a conceput

××× însingurată

Платона превышают» (отсюда скажут происшедшую быти противность и вражду между Платоном и Аристотелем). Приступив же ко Александру Платон, во-первых рече ему, да не слушает ученика от философии его уклонившегося Аристотеля, инако бо не возможет исполнити намерение свое. Александру вопросившу, еда ли намерение его, еже никому же от человек до селе открыл, знает: «Знаю, рече он, яко желаеши пити от воды жизни, да бессмертен будеши, обаче донележе Аристотель службы твоя управляти будет, и аще не призовеши непреодоленного борца *Беграмигиура*, веждь, яко всеу будет желание твое». Видев же Александр, яко Платон и тайная сердца его весть, обещал Аристотеля от себе отслати а его во всяком и коемждо деле слушати. Платон рече: «Несть человека философа суца, вражду и ненависть противу другого имети, того ради ниже аз хошу, да Аристотеля отслещи, но хошу экспериментально* тебе показати и пользу восприятого похода и благополучное вождение к воде жизни открыти, что Аристотель исполнити никако же может, хотя в опинии своей хвалится, яко может вся сия сотворити».

И абие взяв перо, написал лист к своим притворным и привиденным войскам, да в самой скорости поспешат прийти в обоз Александров и тому куда-либо поидет да последуют. Епистолию же даде некоей птице, яже тотчас оную отнесла к вождам войска его. Другую епистолию даде ветру, иже понесе оную к *Беграмигиуру* во Египте / тогда медлящу.

130

Селманипак. Которой, приняв письмо Платоново ни мало умедлил, но взяв с собою товарища своего *Селманипака* (сей бе единого лишен ока, егоже сам *Беграм* в борьбе ему избоде) в самой скорости в обоз Александров прилетел. Во второй день Александр еще почивающу, явишася бесчисленные Платоновы воинства, имже предидяше *Беграмигиур*. Той *Беграмигиур* никогда же вседаше на коня, но всегда пешо ходяше. Вина же тому бысть сия: зане толикия бе тягости, яко егда хождаше, самая земля тягости его понести не можаше, в нейже он, аки в мягчайшем блате даже до колен углебаше. Возбудився Александр и войско Платоново видев, убояся зело и восхитив оружие своим (мнящи их от неприятелей окруженных быти) повелел да готовы будут. Тогда усмехнулся Платон и рече: «Не бойся, Алксандре, сии бо не суть неприятели, но раби тебе покорнии, мое войско. Того ради знати тебе подобает, яко пункт пера единого истинного философа больше может, неже все твое владычество.» Изумевся на сия Александр: «О, Платоне!» рече, «ныне познах, яко премудрость много креплшая есть, неже храбрость человеческая и больше может перо твое, неже меч и все мое воинство». Потом, дану бывшу знаку, да бы вождь войска *Беграмигиур* пришел к царю, он яко обычай имел, пешо в шатер Александров вниде и сотворши слово мира, наклонил намного главу и Александра поздравил, глаголя: «О, царю, аще не бы бых Платоновым, еже вчера будучи во Египте получих увещан писанием, никакоже пришел бых к тебе, аще и по божию велению даже до воды животного пройти и всю сию вселенную и яже вне мира темноты суть, поработити имаши. И аз бо царь и царский сын есмь и мню, яко могл бых богу соизволяющу сам един аз та сотворити, яже ныне под твоим правлением соделати имам, но понеже бог тако изволил, тако и да будет.»

Демургинди. Над войском Александровым вождь бысть некто именем *Демургинди*, егоже видев *Беграмигиур* спросил от Александра, да чин и место *Демургиндово* дастся ему и да поставлен будет вождь над всем воинством.

* в самом деле

(de aici spun ei că provenea potrivnicia și dușmănia dintre Platon și Aristotel). Apropiindu-se de Alexandru, Platon i-a spus mai întâi să nu-l asculte pe discipolul său Aristotel, care s-a abătut de la filosofia lui, căci altfel nu-și va putea îndeplini planul său. Când l-a întrebat Alexandru dacă nu cumva cunoaște planul lui, pe care pînă acum nu l-a descoperit nici unui om, i-a răspuns: „Știu că dorești să bei din apa vieții ca să fii nemuritor. Dar cît timp Aristotel va conduce treburile tale și nu vei chema pe luptătorul de neînvins *Behramighiur*, să știi că zadarnică îți va fi dorința”. Văzînd Alexandru că Platon știe și cele ascunse ale inimii lui, i-a făgăduit să-l alunge pe Aristotel de la sine, iar pe el să-l asculte în orice lucru. Platon a zis: „Nu există om, filosof fiind, care să aibă dușmănie și ură împotriva altuia, de aceea nici eu nu vreau să-l alung pe Aristotel, ci vreau să-ți arăt experimental^x folosul campaniei pornite și să-ți descopăr drumul fericit spre apa vieții, lucru pe care Aristotel nu-l poate îndeplini, deși se laudă în mintea lui că poate face toate acestea”.

Și îndată, luînd condeiul, a scris o poruncă oștirilor sale aparente și fantomatice, ca în cea mai mare grabă să se repeadă și să vină în tabăra lui Alexandru și să-i urmeze aceluia oriunde s-ar duce. Epistola a dat-o unei păsări ca s-o ducă îndată la căpetenia oștirii lui, iar altă epistolă a dat-o vîntului, care a dus-o la *Behramighiur*, ce se afla atunci în Egipt. /

Selmanipak. Acela, primind scrisoarea lui Platon, n-a zăbovit deloc, ci luînd cu el pe tovarășul său *Selmanipak* (acesta era lipsit de un ochi, pe care însuși *Behram* i-l scosese în luptă)⁵⁰⁸ s-a dus în cea mai mare grabă în tabăra lui Alexandru. A doua zi, încă dormind Alexandru, s-au arătat nenumăratele oștiri ale lui Platon în fruntea cărora mergea *Behramighiur*. Acel *Behramighiur* nu încălecaser niciodată pe cal, ci mergea întotdeauna pe jos din cauză că era așa de greu, încît cînd mergea nici pămîntul nu-i putea suporta greutatea și se îngloda în el ca într-un noroi moale pînă la genunchi. Deșteptîndu-se Alexandru și văzînd oștirea lui Platon s-a temut foarte și, înșfăcînd armele, a poruncit alor săi să fie gata (socotind că sînt înconjurați de dușmani). Atunci Platon a zîmbit și a zis: „Nu te teme, Alexandre, căci aceștia nu sînt dușmani, ci slugile tale supuse, oștirea mea. De aceea ți se cade să știi că virful de condei al unui filosof adevărat mai mult poate decît toată domnia ta”. Mirîndu-se de aceasta, Alexandru a zis: „O, Platone, acum am cunoscut că înțelepciunea este mult mai tare decît vitejia omenească și că mai mult poate condeiul tău decît sabia și toată oștirea mea”. Apoi, cînd s-a dat semnul ca *Behramighiur*, căpetenia oștirii, să vină la împăratul, acesta intrînd pe jos, după obicei, în cortul lui Alexandru, spuse cuvîntul păcii și, plecîndu-și mult capul, îl salută pe Alexandru, zicînd: „O, împărate, dacă n-aș fi fost îndemnat de scrisoarea lui Platon pe care am primit-o ieri cînd eram în Egipt, n-aș fi venit la tine, deși din porunca lui Dumnezeu vei trece pe la apa vieții și vei cuceri toată lumea aceasta și întunecimile care sînt în afară de lume. Pentru că și eu sînt împărat și fiu de împărat și socotesc că aș fi putut, cu îngăduința lui Dumnezeu, să fac și singur cele pe care le voi face acum sub comanda ta. Dar cum Dumnezeu a voit astfel, așa să și fie”.

*Demurhindi*⁵⁰⁹. Peste oștirea lui Alexandru era căpetenie un oarecare *Demurhindi*, pe care văzîndu-l *Behramighiur* a cerut de la Alexandru să i se dea lui rangul și locul lui *Demurhindi* și să fie pus el căpetenie peste toată

130

^x cu însăși fapta

131 *Демургинди* рече: «Аще Александр и повелит место и честь иже мне мужество, храбрость и иные мои добродетели породиша, николиже уступлю тебе, прежде даже не искушу твою силу а ты взаимно мою искусиши». Разгневался *Беграмигиур*, ухватил *Демургиндина* с его стальным, не немже седяше, стулом и, поднеся / в высоту, так крепко на землю поверже, яко до самых персей углубиться ему в землю. И тако по приговору предстоящих и по Александрову изволения, победитель объявлен был *Беграмигиур* начальник всему войску устроися. Таже Александр руководством *Беграмигиуровым* проиде весь круг землений, даже до страны тьмы. Бе же страна та яко 40 дней путь.

К сея приделах пришедшу Александру, не имущу же совета и како бы мог оную темностей страну преити не ведущу, никтоже возможе кий-либо в том случаи совет подати, чесога вина сия бысть, зане Александр, восприяв путь ко источнику воды живыя (юже нарицают *Абигаят*), всех старцов * ихже с собою имевше судил быти яко бремя непотребное и того ради повелел, да все отыдут в дома своя. Некий же, юноша капитан сый, имеяй отца своего зело престарелого и при конце века суща, не хотяше оставить его, но, скрыв в едином ковчезе, аки некий багаж ** потребный с собою взял. Ноцию же егда старец обычай имевше из ковчеза исходити и брашно с сыном своим вкушати, слышал от него (сына своего) в чем состоит трудность и препятие поступку Александрова, чесо ради рече к нему: «Сыне мой, мене убо скрый и не яви, яко аз наставих тя, Александру же рцы, яко не возможет преити, разве всякий воин да возмет козла и, вжегши на рогах их лампы, пред собою кийждо да женет, козлы бо, своею си натурою управляеми, путь во тьме покажут». Наставшу дню, юноша сей способ Александру предложил, по которому учинивше, зело удобно многобедственную оную темностей страну преидоша. Прешедши же повелел Александр юношу оного, егоже советом благополучное бысть им хождение призвати, иже пришед вопрошен был, да истинну речет, кто ему сицевый полезный и счастливейшего окончания совет подаде, ум бо юношеский толь глубокого не может произвести совета. Юноша исповедуя истинну сказал, яко от отца своего зело престарелого сего научен есть; тогда рече Александр: «Во истинну совет благий и вождь разумный в войску больше могут, неже оружие и крепость».

132 *Гызр*. Единовременна *** творят Александру некоего *Гызра*, который прение творя с Илиею о питии сея животныя вода, обманул Илию и сам — *Гызр* — от воды животныя напился, бог же даровал убо Илии жизнь должайшую даже до скончания мира, но не соделал его бессмертна. Сей *Гызр*, / приближившуся Александру к источнику животныя воды явился сидя на белом коне и рече: «О, Александре! Бог убо позволил тебе прийти ко источнику животныя воды и оную очима твоима видети, пити же от нея никакже». Сие слышав, оскорбился зело Александр и хотяше возвратиться, но повелением Божиим паки наперед далече поиде, да сам узрит и будет образ, коль бедно есть в мире сем бессмертныя желати жизни.

Вода животная. Темже егда совершил путь трилетний, тогда приблизился к источнику животныя воды, где около кладязя множество человек лежаше, ихже сень токмо, аки человеческого тела являшеся, ниже двизатися, ни гово-

* престарелых
** вещи домовные
*** в теж лета бывша

oștirea. *Demurhindi* a zis: „Chiar de mi-ar porunci Alexandru, nu-ți voi lăsa niciodată locul și cinstea de care m-am învrednicit prin curajul, vitejia și alte virtuți ale mele, înainte de a ne încerca eu puterea ta și tu pe a mea”. S-a miniat atunci *Behramighiur*, l-a înșfăcat pe *Demurhindi* împreună cu scaunul de oțel pe care ședea și, ridicându-l/ la înălțime, așa de tare l-a trântit la pământ, încît s-a afundat în pământ pînă la piept. Și astfel, după hotărîrea celor de față și cu încuviințarea lui Alexandru, declarîndu-se învingător *Behramighiur*, a fost așezat mai mare peste toată oștirea. Și Alexandru, cu conducerea lui *Behramighiur*, a trecut peste tot globul pămîntului pînă la țara întunericului, și era țara aceea mare cît 40 de zile de cale.

131

Cînd a ajuns Alexandru la hotarele acesteia, neavînd sfat și necunoscînd cum ar putea străbate acea țară a întunecimilor, nimeni n-a putut să-i dea sfat despre dînsa. Și pricina era că Alexandru, pornind la drum spre izvorul apei celei vii (pe care o numesc *Abihaiat*)⁵¹⁰, pe toți bătrînii^x pe care îi avea cu el i-a socotit o povară de nici un folos și de aceea a poruncit ca toți să plece pe la casele lor. Iar un tînăr căpitan, avînd pe tatăl său foarte bătrîn și aproape de sfîrșitul zilelor, n-a vrut să-l părăsească, ci, ascunzîndu-l într-o ladă, l-a luat cu el ca pe un bagaj^{xx} trebuincios⁵¹¹. Noaptea, cînd bătrînul avea obicei să iasă din ladă și să mănînce cu fiul său, a auzit de la el (de la fiul său) care este greutatea și piedica pentru planul lui Alexandru, de aceea i-a zis: „Fiule, ascunde-mă și nu arăta că eu te-am învățat. Iar lui Alexandru spune-i că nu va putea străbate decît dacă fiecare ostaș va lua cîte un țap și aprinzînd pe coarnele lui făclii îl va mîna înaintea lui. Iar țăpii, conduși de natura lor, le vor arăta drumul prin întuneric”. Făcîndu-se ziuă, tînărul i-a propus lui Alexandru acest mijloc. Urmînd sfatul, au străbătut foarte lesne acea țară cu multe primejdii a întunecimilor. După ce au străbătut-o, Alexandru a poruncit să cheme pe tînărul acela cu al cărui sfat le-a ieșit bine călătoria și, venind el, i s-a cerut să spună adevărul, cine i-a dat lui sfatul acesta atît de folositor și de bună reușită, căci o minte tinerească nu poate produce un sfat atît de adînc. Tînărul, mărturisind adevărul, a spus că a fost învățat de tatăl său foarte bătrîn. Atunci a zis Alexandru: „Cu adevărat sfatul bun și căpetenia pricepută în oștire pot mai mult decît arma și tăria”.

Hîzr. Contemporan^{xxx} cu Alexandru îl fac pe un oarecare *Hîzr*⁵¹², care, avînd ceartă cu Ilie în privința băutului apei celei vii, l-a înșelat pe Ilie și a băut el, *Hîzr*, din acea apă vie. Iar Dumnezeu i-a dăruit lui Ilie o viață foarte lungă, pînă la sfîrșitul lumii, însă nu l-a făcut nemuritor. Acest *Hîzr*, / cînd s-a apropiat Alexandru de izvorul apei celei vii, a apărut pe un cal alb și a zis: „O, Alexandre, Dumnezeu ți-a îngăduit să vii la izvorul apei celei vii și s-o vezi cu ochii, dar nu să bei din ea”. Auzind aceasta, Alexandru s-a scîrbit foarte și a vrut să se întoarcă, dar din porunca lui Dumnezeu a mers mai departe, ca el însuși să vadă și să fie pildă cît de anevoie este în lumea aceasta să dorești viața cea fără de moarte.

132

Apa vieții. Așadar, după ce au făcut cale de trei ani, s-a apropiat de izvorul apei celei vii, unde zăceau în jurul fîntîinii o mulțime de oameni din care doar umbra părea de trup omenesc, căci nu puteau nici să miște, nici

x vîrstnicii

xx lucruri casnice

xxx trăind în același timp

рити, ниже умерти можаху, так, что только душа без всякого телесных сил. действия (кроме тончайшего и слабейшего дыхания) не исхождаше. Ихже видев Александр, умилился о состоянии их, фиал^х, иже бе воды животныя наполнен, на землю поверже и сокрушил глаголя: «Несть человек создан от бога, да не умрет, иначе бо мог бы и без помоществования животныя воды бессмертен быти. И поистинне блаженнее есть, краткое сие житие благочинно препроводити, неже таковая чрез долгое время дознати окаянства».

Оттоле проиде Александр пределы всего мира, иже суть горы Каф и покорил другой мир, сего мира тридесять крат больший и пространнейший. Тамо поработил народы *аджиудж* и *маджиудж*, яже *Куран* от имен *Гог* и *Магог* ложно произведши, чудесное о них сказует (о нихже зри множайшая в главе *О знамениях мира конецъ предваряющихъ*).

Умертвие Александрово мнят быти неизвестно и гроб его даже до ныне несведом. Едва не бесконечные суть у мухаммеданов о Александре Великом фабулы, понеже яко рехом, дела его десятию содержатся книгами, тамо чтутся битвы, поединки, взятия градов, всякий ума образ превосходящие, обаче вся сия яко истинную историю прочитывают и яко несуменные и живые древних витязей мужества и дел приклады, подражания ради произносят. Обычай же имеют, таковые истории читати в нощех *Рамазана* везде а найпаче в корчмах, идеже варится и продается *кофе*, куды найпаче воины сходятся, которые мнят от сих фабул бодрственному в себе всставлятися духу и протч.

Узеин. Сказуют, яко по Александре настал некто именем *Узеин*; откуда же сие имя произведено есть не обретаю.

133 *Иона*. По Узеине одержал дар пророчества *Юнус* (Иона), от егоже имени рыбу дельфина (иже и свиния морская / наричется) *юнус* назваша, веруют бо, яко сия рыба пожре Иону и потом на сушу изbleва.

Исаия, Иеремия, Захариа, Иоанн. По Ионе сказуют, яко наступил *Шуеиб* (то есть *Исаия*), по Исаии *Урмия* (Иеремия), по сем *Зекриа* (Захария), по Захарии *Ягия* (Иоанн Предтеча), по Иоанне же *Иса Месиг*, Иисус Мессиа (то есть Христос Спас мира), протчее якоже и инде рехом, число всех пророков от Адама даже до Христа (ибо между Христом и Антихристом Мухаммедом утверждают, яко ни единый пророк прииде) бысть 224 000.

^х чашу

să vorbească, nici să moară, doar că nu le ieșea sufletul, nearătînd nici o acțiune a puterilor trupești (afară de o respirație foarte subțire și foarte slabă). Văzîndu-i, Alexandru s-a înduioșat de starea lor, a aruncat la pămînt paharul × plin de apa vieții și l-a sfărîmat zicînd: „Nu este omul făcut de Dumnezeu ca să nu moară, căci altfel și fără ajutorul apei celei vii ar fi putut să fie nemuritor. Și cu adevărat mai fericit este să petreci această scurtă viață cu bună rînduială decît un timp îndelungat să cunoști o asemenea ticăloșie“.

De acolo a trecut Alexandru hotarele lumii acesteia, care sînt munții Kaf ⁵¹³, și a cucerit o altă lume, de treizeci de ori mai mare și mai întinsă decît lumea aceasta. Acolo a subjugat popoarele *adjiudj* și *madjiudj* ⁵¹⁴, despre care *Curanul*, derivîndu-le greșit de la numele *Gog* și *Magog*, povestește în chip ciudat * (vezi despre ele mai multe în capitolul *Despre semnele premergătoare sfîrșitului lumii*) ⁵¹⁵.

Omorirea lui Alexandru o socotesc neștiută și mormîntul lui necunoscut pînă acum. Aproape nesfîrșite sînt la muhammedani fabulele despre Alexandru cel Mare, deoarece, precum am spus, faptele lui sînt cuprinse în zece cărți. Acolo se citesc bătăliile, duelurile, asaltul cetăților, care depășesc orice închipuire a minții, dar ei citesc toate acestea ca pe o adevărată istorie și le spun ca pe niște exemple neîndoielnice și vii despre curajul vitejilor din vechime și ca pe niște fapte vrednice să fie imitate. Și au obiceiul să citească asemenea istorii în nopțile *Ramazanului* ⁵¹⁶ pretutindeni, dar mai ales prin cîrciumi, unde se fierbe și se vinde *kofo* ⁵¹⁷, unde se adună mai ales ostașii care socotesc că prin aceste fabule se pătrund de un duh treaz ș.a.

Uzein. Spun că după Alexandru a venit un oarecare *Uzein* ⁵¹⁸, dar de unde au scos acest nume n-am aflat.

Iona. După *Uzein* a obținut darul prorociei *Iunus* (*Iona*) ⁵¹⁹, după al cărui nume au zis peștelui delfin (care se mai numește și / porc de mare) *iunus*. Căci ei cred că acest pește l-a înghițit pe *Iona* și pe urmă l-a vărsat pe uscat. 133

Isaia, Ieremia, Zaharia, Ioan. După *Iona* spun că a venit *Șueib* (adică *Isaia*) ⁵²⁰; după *Isaia* — *Urmia* (*Ieremia*) ⁵²¹; după acesta *Zekria* (*Zaharia*) ⁵²², după *Zaharia* — *Iahia* (*Ioan Înaintemergătorul*) ⁵²³ și după *Ioan* — *Isa Mesih*, *Iisus Mesia* (adică *Hristos*, *Mîntuitorul lumii*) ⁵²⁴. În sfîrșit, precum am spus și în altă parte ⁵²⁵, numărul tuturor prorocilor de la *Adam* pînă la *Hristos* (căci între *Hristos* și *antihristul Muhammed* ei afirmă că n-a venit nici un proroc) a fost de 224 000.

× cupa

* *Coran*, XVIII, 94; XXI, 96.

О Господе Иисусе, мира Спасителя, и о матери его,
преблагословенной деве

Иисус Христос. Веруют мухаммедане, яко Спас мира, Господь Иисус Христос, больший есть над всех пророков лжепророка их предваривших, изряднейший паче всех человек, от духа святого и девы Мерием (Марии) рожденный, по подобию же Адама и по образу всех сынов человеческих созданный, обаче истый человек (то есть аки бы не имел другого естества, сиречь божественного) по натуре убо смертный, по благодати же божией доселе бессмертен соблюденный, на третие небо возвышенный, и тамо Теджджалиова (то есть, Антихристов) пришествия ожидать имущий. Емуже (Антихристу) убиену бывшу и он (Христос) умерти имеет. В третий же по умертвии Христове день, ангел смерти трубою вострубит и тако общее будет всех тварей воскресение.

134 *Преблагословенная дева.* О зачатии и рождестве Иисуса Христа из Священной евангелистов истории безумне украдши, Куран, в главе 74 (сиречь бога приводя глаголюща), тако сказует: «Мерием, управляя себе, ничто же злобно или преступно соделаала, чесо ради душу (или дух) нашу вдохнухом ей, глаголы наши и книгу утверждающей и в чистоте (или благодати), пребывающей, своими убо добродетельми обрете у бога / благодать».

Зачатие Христово. И когда хотел бог *Ветхий Завет* чрез *Евангелие* истребити (инде глаголет исполнити) и учение евангельское в мир ввести, послал к ней Архангела Гавриила благовестити таковая: «О, Мерием, (глаголет Куран) всех жен светлейшая, чистейшая и сладостнейшая! Тебе превысокия вести радость с словом Божиим, емуже имя Иса Месиг, который есть лице всех родов в сем веце и будущем, муж премудрый и преблагий, от миров творца посылается». На сия ангеловы слова, отвеща Мерием: «О, боже! Мужа аз ниже коснухся, како убо сына имети буду?» Глаголют ангели: «Богу вся, яко хошет содевающему, ничто же бывает невозможно. Он сына твоего с божиею силою приходяща, *Книзе закон* носящей и *Завету* знания во всяком наставлении и *Евангелию* научит. Той слепых и немых исцелит, бесноватых уздравит, прокаженных очистит и мертвых способствующу создателю оживотворит, яже вся от верующих в бога (или яко божия) чудеса вменяются. *Ветхий Завет* подтвердит и себе с силою божиею пришедша являя, речет: «Боящиеся бога мне последуйте, бог бо мне и вам господь есть, емуже кланяющиеся, правым путем шествуют». В книзе *Мухаммедие* читается, яко преблагословенная дева, по вознесении Иисуса Христа на небо, поживе лет пять, всех же жития ея лет бе 54. Протчее истинну Курана учащего, яко пресвятая дева есть Мерием, сестра Мойсеева и Ааронова, показахом в главе *О Мойсеи*.

Despre Domnul Iisus Hristos, Mântuitorul lumii,
și despre Maica lui, preabinecuvântata Fecioară

Iisus Hristos. Muhammedanii cred că Mântuitorul lumii, Domnul Iisus Hristos, este mai mare peste toți prorocii care au precedat pe pseudoprorocul lor, mai frumos decât toți oamenii, născut din Duhul Sfânt și Fecioara *Meriem* (Maria), creat după asemănarea lui Adam și după chipul tuturor fiilor omenesți, însă om autentic (ca și cum n-ar fi avut o altă fire, adică pe cea dumnezeiască), deci muritor prin natură, dar păstrat pînă acum nemuritor prin harul lui Dumnezeu, înălțat la al treilea cer, unde trebuie să aștepte venirea lui *Tedjdjal* (adică Antihrist) ⁵²⁶. Cînd va fi omorît acela (Antihrist) va muri și el (Hristos). Iar în ziua a treia după omorîrea lui Hristos, îngerul morții va suna din trîmbiță și așa va fi învierea cea de obște a tuturor făpturilor.

Preabinecuvîntata Fecioară. Despre zămislirea și nașterea lui Iisus Hristos, *Curanul*, furînd fără discernămint din *Istoria sfîntă* a evangheliștilor, zice astfel în capitolul 74 (citînd vorbele lui Dumnezeu): „Meriem purtîndu-se drept n-a făcut nimic rău sau păcătos, de aceea i-am insuflat sufletul (sau duhul) nostru care ne întărește poruncile (vorbele) și cartea și ea petrece întru curăție (sau bunătate), căci cu virtuțile sale a aflat / har la Dumnezeu”*.

134

Zămislirea lui Hristos. Și cînd a vrut Dumnezeu să înlocuiască *Vechiul Testament* prin *Evanghelie* (în altă parte zice să-l îplinească)** și să introducă în lume învățătura evanghelică, a trimis la ea pe arhanghelul Gabriel să-i binevestească acestea: „O, Meriem (zice *Curanul*), cea mai luminoasă, mai curată și mai dulce dintre toate femeile! Ți se trimite de la Creatorul lumilor bucuria unei vești preainalte, cu Cuvîntul lui Dumnezeu, și numele lui este Isa Mesih, care este chipul nemuritor în veacul acesta și cel viitor, bărbat înțelept și preabun”. La aceste cuvinte ale îngerului, răspuns-a Meriem: „O, Dumnezeule! Nici nu m-am atins de bărbat, deci cum voi avea fiu?” Zis-a îngerul: „Lui Dumnezeu, care face toate cîte vrea, nimic nu-i e cu neputință. El va învăța pe fiul tău, care vine cu puterea lui Dumnezeu, *Cartea care poartă legea și Testamentul științei* oricărei povățuiri și *Evanghelia*. Acela va vindeca pe orbi și muți, va însănătoși pe cei îndrăciți, va curăți pe cei leproși și cu ajutorul Ziditorului va învia pe cei morți, care sînt toate socotite minuni de către cei ce cred în Dumnezeu (sau ale lui Dumnezeu). El va confirma *Vechiul Testament* și, arătîndu-se venit cu puterea lui Dumnezeu, va zice: «Cei ce vă temeți de Dumnezeu, urmați-mi mie. Căci Dumnezeu mie și vouă ne este domn și cei ce se închină lui merg pe calea cea dreaptă»***. În cartea *Muhammedie* se citește că preabinecuvîntata Fecioară a trăit cinci ani după înălțarea lui Iisus Hristos la cer, iar toți anii vieții ei au fost 54. Cît privește adevărul *Curanului* care învață că preasfînta Fecioară este Meriem, sora lui Moise și Aaron, am arătat în capitolul *Despre Moise* ⁵²⁷.

* *Coran*, LXVI, 12: „Maria fiica lui Imran, care și-a păstrat fecioria; i-am insuflat din duhul nostru. Ea a mărturisit drept adevărate cuvintele și cărțile Domnului său. Ea era dintre cei ce se tem de Dumnezeu”.

** *Coran*, V, 48.

*** *Coran*, III, 42, 45–51.

Рождество Христово. Исполненным зачатия днем, родился Христос (скажет мухаммеданское предание) под густым вайем (или яко иные толкуют под смоковницею) и токмо изыде на свет, абие рече к матери, яко во чреве богом наставляемый изучил книгу *Евангелия*, премудрость Божию и закон Мойсеев и укрепил ю, да не убоится оболгающих ю супостатов. Потом услышавше старцы жидовстии, яко дева *Мерием* без мужа породила сына и мняще яко от грехов зачала, привелоша ю пред судей, обвиняющим ю сродником, сиречь яко между сынами Израилевыми толь беззаконный грех сотворила и всему роду своему незагладимое навела бесчестие. Чесо ради судии жестоко испыташа / како и когда и с кем сие учинила прелюбодеяние, имже *Газирети Мерием Ана* (то есть Святая Мария Матерь) небоязненно отвеща: «Аз, рече, вем воистинну, яко сына сего Иисуса Христа родих, обаче без мужского совокупления, паче же без всякого плотского и умного вожделения, како же он родился, лучше он знает, неже я, чесо ради должны есте его спросити, иже аще от мене девы матери без отца родился есть, якоже аз рех, сам он свидетельство незлобия моего и оправдания покажет. Аще ли же свидетельства не явит, тогда мене яко толикого греха повинную судити имате».

Рождшийся Христос абие глаголет. Судии таковая от девы слышаще и дерзновению ея удивляющеся, младенца на руках ея лежащего спросиша, кто бы был отец его? Он ясным и полным гласом отвеща им, яко мать во правду имеет Марию деву, но отца никого же, разве духа Божия, от негоже чрез Гавриила Архангела во чрево матерне влиянна зачатся, к тому рече себе быти пророка бога вышшего, имущий научити их оправдания и истинны. Сия от девы и сына ея слышавше судии, свободну ю сотворше отпустиша, осудивше прежде по закону, да камением побиена будет. Сия словеса излагают толковники от тексту *Куранова*, идеже глаголет, яко бог собственно духа своего даде Христу и той духа Божия имеяше, от чрева матерня и в известных чудесах образ показал. Глаголаше, рече, к матери в самом рождества своего моменте, укрепляя и кровным или кровопроливцем зле о матери мыслящим, тогда отвеща оправдая ю. И в главе *Стола* о Христе, глаголет бог: «Рассуждай духа святого, егоже дах тебе, да чрез него глаголеши», паки: «В пеленах научих тя книзе премудрости, Закону *Мойсееву* и *Евангелию*».

Играет чудесами. О младенчестве Иисуса Христа (может быть из неких неизвестных или ложных книг) многая баснословят, яже читателю не ино что, разве гнусность родити могут, обаче от множайших едину или другую басню zde да предложим. Быв иногда с иными иудейскими отрочаты в игрании, взял блато, из которого множайших сотворил ластовиц (которой вид птиц прежде того в естестве вещей не бысть) и устроил их летати, чесо ради сие птицы ныне всегда с людьми и в домах обиталище любят имети и гнезда от блата с великим усердием и разумом созидают. Низриновенный единок от других / детищ из окна дому, ухватился за лучи солнечные, яже чрез скважно

Nașterea lui Hristos. Când s-au împlinit zilele sarcinii, s-a născut Hristos (spune tradiția muhammedană) sub un finic stufos (sau după cum tilcuiesc unii sub smochin) și îndată ce a ieșit la lumină a zis maicii sale că fiind în pîntec povățuit de Dumnezeu a învățat cartea *Evangeliei*, înțelepciunea lui Dumnezeu și legea lui Moise și a încurajat-o să nu se teamă de dușmanii care o cleveteau. Apoi, auzind bătrînii iudei că fecioara Meriem a născut fiu fără de bărbat și socotind că a zămislit din păcat, au adus-o în fața judecătorilor, invinuind-o rubedeniile sale că între fiii lui Israil a făcut un păcat atît de nelegiuit și a adus întregului său neam o necinste de neșters. De aceea judecătorii au cercetat-o aspru / cum, cînd și cu cine a comis această desfrînare, iar *Hazireti Meriem Ana*⁵²⁸ (adică Sfînta Maria Maica) le-a răspuns fără teamă: „Știu cu adevărat că am născut fiu pe acest Iisus Hristos, dar fără împreunare bărbătească și mai ales fără de nici o poftă trupească sau a gîndului. Iar cum s-a născut, el știe mai bine decît mine; de aceea trebuie să-l întrebați pe el, care s-a născut din mine, Fecioara mamă, fără de tată, precum am zis; el însuși vă va arăta mărturia nerăutății și dreptății mele. Iar de nu vă va arăta nici o mărturie, să mă judecați ca pe o vinovată de un asemenea păcat” *.

135

Hristos vorbește îndată ce s-a născut. Judecătorii, auzind aceasta de la Fecioară și mirîndu-se de îndrăzneala ei, au întrebat pe pruncul din brațele ei, cine este tatăl lui. El cu un glas limpede și deplin le-a răspuns că mamă are într-adevăr pe Maria Fecioara, iar tată pe nimeni altul decît Duhul lui Dumnezeu, din care s-a zămislit revărsat prin Gabriel Arhanghelul în pîntecul mamei. Pe lîngă aceasta a zis că el este prorocul lui Dumnezeu cel preainalt care-i va învăța pe ei îndreptări și adevăruri**. Auzind aceasta de la Fecioară și de la Fiul ei, i-au dat drumul, slobozînd-o, deși mai înainte o osîndiseră după lege să fie ucisă cu pietre. Aceste cuvinte le expun interpretii după textul *Curanului*, unde zice că Dumnezeu i-a dat în mod propriu lui Hristos Duhul său și că acela avea Duhul lui Dumnezeu încă din pîntecul mamei sale și că a arătat chipul în anumite minuni. A grăit, zice, către mama sa chiar în clipa nașterii sale***, întărînd-o, și le-a răspuns atunci celor sîngeroși sau vîrșătorilor de sînge care cugetau rău despre maica sa, dezvinovățînd-o. Și în capitolul *Mesei* grăiește Dumnezeu despre Hristos: „Socotește Duhul sfînt pe care ți l-am dat ție, ca prin el să grăiești”, și iarăși: „În scutece te-am învățat Cartea înțelepciunii, Legea lui Moise și *Evangelia*” 4*.

Se joacă de-a minunile. Despre copilăria lui Iisus Hristos băsnesc multe (poate din unele cărți necunoscute sau mincinoase)⁵²⁹ care nu pot să-i provoace cititorului decît scîrbă; vom înfățișa totuși aici o basnă sau două din cele foarte multe. Ei spun că fiind odată la joc cu alți copii iudei, a luat noroi din care a făcut foarte multe rîndunele (un fel de păsări care nu existau pe atunci în firea lucrurilor) și le-a făcut să zboare*, din care cauză aceste păsări sînt acum totdeauna cu oamenii și le place să locuiască împreună cu ei și își zidesc cuiburile din noroi cu mare sîrguință și pricepere. Aruncat de către unul dintre copii / pe fereastra casei, s-a apucat de razele soarelui care

136

* Cp. *Coran*, XIX, 27 și urm.

** *Coran*, XIX, 30.

*** *Coran*, XXIX, 33.

4* *Coran*, V, 110: „Te-am întărit prin Duhul sfînteniei. Încă din leagăn vorbeai oamenilor ca un bătrîn. Te-am învățat Cartea, Înțelepciunea, Legea și *Evangelia*”.

5* *Coran*, III, 49.

в дом проницаху и теми аки вервию держимый, невредим сохранися и протчая.

Преимущество между пророки призволяют Христу Господу из *Курановых* слов, где на многих местех преизящество его и честь славит, а найпаче в главе 4: «Всех, глаголет бог, пророков единого паче другого возвышая, неких от них беседовати со мною сотворих, Христу же сыну Мариину, душу нашу свойственно (аки бы рек соестественно), вложше ему единому силу, паче протчих даровахом». О превосходстве же учения евангельского вводит *Куран* в главе 12 бога ко иудеем глаголюща: «Христа, рече, сына Мариина, к вам послахом, емуже вручихом *Евангелие*, еже свет и утверждение *Завета* (ветхого) и наказание и путь правый боящимся бога, в исполнение вашего закона послахом оное». И в главе *О столе*: «Предел, глаголет, положихом следам человеческим чрез Иисуса сына Мариина, истинно глаголивейшего, ясно (или явленно) и дахом ему *Евангелие*, в котором есть исправление и закон и явственная истинна.

Власть полная. Веруют мухаммедане, яко бог даде Христу полную власть, всякия чудеса соделовати а найпаче мертвых воскрешати. Евангельская истинна предает, яко Господь четырех токмо мертвецов воскресил, *Куранова* же лживость бесчисленных сказует, откуда в присловие у них произыде: *Асаи Муса, нефеси Иса*, то есть «Мойсеов жезль а Иисусово вдохновение», ибо сказуют, яко чрез вдохновение и иссохшие кости восставил.

Афета из ада изводит. Паче же в *Книзе о младенчестве Иисусове* утверждается, яко Иисус Христос Афета, сына Ноева, из земли во имя отца его (зане Мерием от колена Афетова рождену быти сказуют) восставил. Иже оживотворен быв, возвестил соделанная отцем своим Ноем, сиречь како ковчег сотворил, потоп всю землю наводнил и человеков потопил и протч., яже о Нои у них обносят. Тако ныне о лежащем в тяжелой и отчаянной болезни, из предреченного присловия глаголют: *Нефеси Исае мугтадж дур*, то есть «надлежит ему вдохновение Иисуса Христа имети, да аки от мертвых воздвижен будет»./

- 137 *Ведение Христово.* Веруют, яко *Евангелие* Христу аки сродное и ведение его соестественное ему есть а не после приобретенное бысть, якоже выше показаном. Книгу *Евангелия* не от апостол написанну, ниже самим Христом поведанну, но с небеси написанную и преплетенную сосланну мнят быти. *Евангелие*, которое мы ныне имеем и читаем христиане, сказуют чрез *Полеса* (такое Святого Павла называют) растленно и искаженно быти. В оном бо истинном *Евангелии* с небеси сшедшем, имя Мухаммедово явственно написано, яко напоследок он пророк божий приити имать, предреченно бысть. Тако *Куран* в главе 70, аки от лица Христова глаголет: «Вестника по мне приити имуща, именем Мухаммеда возвещаю, егоже ложно волхва нарекут».

pătrundeau în casă printr-o crăpătură și, ținându-se de ele ca de o funie, s-a păzit nevătămat și altele.

Întîietate între proroci îi atribuie Domnului Hristos prin cuvintele *Curanului*, unde în multe locuri este slăvită frumusețea și cinstea lui, dar mai cu seamă în capitolul IV*: „Înălțînd pe toți prorocii, zice Dumnezeu, unul mai sus ca altul, pe unii i-am făcut să vorbească cu mine, iar lui Hristos, fiul Mariei, sădindu-i sufletul nostru în mod propriu (parcă ar fi spus «de aceeași fire»), numai lui i-am dăruit putere mai multă decît celorlalți”⁵³⁰. În privința superiorității învățaturii evanghelice, *Curanul* în capitolul 12 îl arată pe Dumnezeu grăind către iudei **: „L-am trimis la voi pe Hristos, fiul Mariei, căruia i-am încredințat *Evanghelia*, care e lumină și întărirea legămîntului (celui vechi) și povățuire și cale dreaptă pentru cei ce se tem de Dumnezeu. Spre împlinirea legii voastre am trimis-o”. Iar în capitolul *Despre masă* zice: „Hotar am pus urmelor omenеști prin Iisus, fiul Mariei, care grăiește prea adevărat și limpede (sau clar) și i-am dat lui *Evanghelia*, în care este îndreptarea și legea și adevărul neîndoielnic” ***.

Putere deplină. Muhammedanii cred că Dumnezeu i-a dat lui Hristos putere deplină să facă minuni de tot felul, dar mai cu seamă să învie morții. Adevărul evanghelic ne transmite că Domnul a înviat numai patru morți, dar minciuna *Curanului* vorbește de nenumărați alții⁵³¹, de unde s-a născut zicala lor: *Asai Musa, nefesi Isa*⁵³², adică „Al lui Moise e toiagul, iar a lui Iisus suflarea”, căci spun că prin suflare a înviat și oase uscate.

Pe Iafet îl scoate din iad. Mai ales în *Cartea despre copilăria lui Iisus* se afirmă că Iisus Hristos l-a înviat pe Iafet, fiul lui Noe, din pămînt, în numele tatălui lui (pentru că spun că Meriem este născută din seminția lui Iafet). Acesta, după ce a înviat, a vestit cele făcute de tatăl său Noe, cum a construit corabia, cum potopul a inundat tot pămîntul și i-a înecat pe oameni și altele cite se spun la ei despre Noe⁵³³. De aceea, acum, despre cel ce zace într-o boală grea și disperată, după zicala mai sus pomenită, se zice: *Nefesi Isae muhtadj dur*⁵³⁴, adică „I se cade să aibă suflarea lui Iisus Hristos ca să fie sculat din morți”. /

Cunoașterea lui Hristos. Ei cred că *Evanghelia* îi era lui Hristos înnăscută și cunoașterea ei ținea de firea lui, nu era cîștigată pe urmă, după cum am arătat mai sus. *Cartea Evangheliei* nu o socotesc scrisă de apostoli, nici comunicată de către Hristos însuși, ci trimisă gata din cer, scrisă și legată. *Evanghelia* pe care o avem acum și o citim noi, creștinii, spun că a fost stricată și denaturată de *Poles* (astfel îl numesc ei pe sfîntul Pavel)⁵³⁵, căci în *Evanghelia* cea adevărată, coborîtă din cer, e scris clar numele lui Muhammed, prezis că va veni la urmă ca proroc al lui Dumnezeu. Astfel, *Curanul*, în capitolul 70, zice ca din partea lui Hristos: „Vă vestesc pe Vestitorul care va veni după mine, cu numele de Muhammed, pe care-l vor numi în mod greșit vrăjitor”^{4*}.

* *Coran*, II, 253.

** *Coran*, V, 46.

*** *Ibidem*.

^{4*} *Coran*, LXI, 6: „...vă dau vestea cea bună despre un proroc care va veni după mine și al cărui nume va fi Ahmad”. Dar cînd acela veni la ei cu dovezi de netăgăduit spuseră: «Iată o vrăjitorie evidentă!».

Утешитель. Павел же, сказуют, на месте идеже бе написано Мухаммед подложил оное *Фираклитис*, нарушенне льгуше, имя Духа Святого Параклитос «Утешитель», егоже господь Иисус обеща от отца своего апостолом послати.

Обиду глаголют быти Христу от христиан, сына божия и бога его исповедующих, егда он сам ничтоже таковое о себе когда рече, паче же всегда и везде Сына Мариина и Сына Человеческого быти проповедаше. Чесо ради в *Куране* в главе 14 наводится бог, аки бы рек ко Христу: «О, Иисусе, сыне Мариин, ты ли увещаваеши людей, да тебе вместо бога, мать же твою вместо богини имеют и покланяются?» Отвещает Христос: «Не дай боже, да что-либо иное кроме истинны реку и аще когда рекох ты веси, ты бо еси всех тайная сердец познаваяй, моего сердца сокровенная проникаяй, аз же твоего (сердца) никакоже. Ты убо веси мя, ничтоже таковое человеком рекша и ничесому же, кроме твоих повелений научивша, то есть, да ты бога моего и своего призывают и покланяются тебе, ихже донелиже тебе угодно бысть, свидетель бех, ныне же повнегда мя от них к себе возвел еси, един ты еси познатель их, имже аще зло воздаси, твои суть людие, аще отпустиши, ты еси непостижимый и премудрый». За сию обиду от человек ему нанесенную вымышляют, яко Господь Иисус пред общим судищем от бога справедливости и отмщения просити имеет и искаателей *Евангелия* обвинит, / зане он сам себе николиже нарек сына божия, но паче утверждал, имуща по себе приити апостола истинны Мухаммеда и пророков последнего, ему же несумненно должны веровати. Чего аще не сотворят, все погибнут и не должны уповати, яко заступлением его (Христовым) возмогут вечных мук избегнути.

Не бысть распят. К тому веруют, яко Христос ниже распят бысть, ниже умре, что от своего ложного подлогу тако довести сялятся. Понеже, глаголют, создал бог Христа даже до пришествия *Теджджиали* и даже до конца сего мира, смерти никакоже подлежаща, како иудеи могли бы убить человека, егоже бог даже до преднаписанного времени бессмертна и нетленна сотворил? Человек бо николиже может уставленная от промысла божия пременити, ниже убить, егоже бог жива и невредим соблюсти хочет.

Послан во вся языки. Паки веруют, яко Христос носил персону^х всех языков, что сице толкуют: Мойсей убо послан бысть к единым сынам Израилевым, Христос же ко всем языком а Мухаммед хотя обще ко всему миру, но найпаче к роду своему, то есть арапскому, и того ради сказуют, яко *Ветхий Завет*, написан бысть языком еврейским, *Куран* арапским, *Евангелие* же многими и разными языки а особливо *юнани*, то есть ионическим или еллинским.

Исповедание веры христианския из «Курана». Еще веруют, яко все чело-вечи, прежде пришествия Мухаммедова и проповеди *Курановой*, Христу, яко пророку божью и *Евангелию*, яко слову божью веровавшии и исповедание веры *Ла иллаги иллаллаг Иса ругуллаг*, то есть «Несть бог кроме бога и Иисус дух его есть» сотворшии спасены суть. А иже от Павла искаженным *Езан-*

^х лице

Mîngîietorul. Pavel însă, spun ei, în locul unde era scris Muhammed, mințind intenționat, a substituit pe acel *Firaklitis* ⁵³⁶, numele Duhului Sfînt Παράκλητος, „Mîngîietorul“, pe care Domnul Iisus a făgăduit să-l trimită de la Tatăl său apostolilor *.

Ei spun că este o jignire adusă lui Hristos de creștini, care îl mărturisesc Fiu al lui Dumnezeu și Dumnezeu, pe cînd el însuși n-a grăit nimic de felul acesta despre sine, ci totdeauna și pretutindeni propovăduia că este Fiul Mariei și Fiul Omului. De aceea, în *Curan*, capitolul 14, este arătat Dumnezeu grăind parcă lui Hristos **: „O, Iisuse, Fiul Mariei ! Oare tu îndemni pe oameni să te considere drept dumnezeu și pe mama ta drept dumnezeu și să vi se închine ?” Răspunde Hristos : „Nu da, Dumnezeule, să spun altceva decît adevărul și dacă am grăit cîndva tu știi, căci tu ești cel ce cunoști cele ascunse ale tuturor inimilor, cel ce pătrunzi cele ascunse ale inimii mele, iar eu pe ale (inimii) tale nicidecum. Deci tu știi că n-am vorbit oamenilor nimic de acest fel și nimic nu i-am învățat în afară de poruncile tale, adică să te cheme pe tine Dumnezeul meu și al lor și să se închine ție, și că le-am fost lor martor cît timp ți-a plăcut ție. Iar acum, după ce m-ai înălțat dintre ei la tine, numai tu ești cunoscătorul lor și le vei răsplăti lor cu rău : sînt poporul tău ; dacă le vei ierta tu ești de nepătruns și înțelept”. Pentru această jignire adusă lui de către oameni, născocesc că Domnul Iisus, înaintea Judecății celei de obște, va cere de la Dumnezeu dreptate și răzbunare și-i va acuza pe cei ce au denaturat *Evanghelia* / pentru că el singur pe sine niciodată nu s-a numit Fiu al lui Dumnezeu, ci îl arăta pe apostolul adevărului Muhammed, care avea să vină după el, drept cel mai de pe urmă dintre proroci, căruia trebuie să-i creadă fără nici o îndoială. De nu vor face aceasta, toți vor pieri și nu se cade a nădăjdui că prin mijlocirea lui (a lui Hristos) vor putea scăpa de muncile cele veșnice.

138

N-a fost răstignit. Mai cred că Hristos nici n-a fost răstignit, nici n-a murit *** , care lucru al mincinoasei lor falsificări se silesc să-l demonstreze astfel : De vreme ce, zic ei, Dumnezeu l-a zidit pe Hristos nesupus morții pînă la venirea lui *Tedjdjiali* ⁵³⁷ și pînă la sfîrșitul lumii acesteia, cum ar fi putut iudeii să omoare pe omul pe care Dumnezeu l-a făcut nemuritor și neputrezitor înainte de vremea mai dinainte rînduită ? Căci omul nu poate nicidecum schimba cele rînduite de pronia lui Dumnezeu, nici să omoare pe cel pe care Dumnezeu vrea să-l păzească viu și nevătămat.

Trimis la toate neamurile. Iarăși cred că Hristos avea persoana × tuturor oamenilor, lucru pe care-l tilcuiesc astfel : Moise a fost trimis numai la fiii lui Israel, Hristos însă la toate neamurile, iar Muhammed, deși în general la toată lumea, totuși mai ales la neamul său, adică la cel arab. De aceea spun că *Vechiul Testament* a fost scris în limba ebraică, *Curanul* în cea arabă, iar *Evanghelia* în multe și felurite limbi, dar mai cu seamă în limba *iunani* ⁵³⁸, adică ionică sau elină.

Mărturisirea credinței creștine în „Curan”. Încă mai cred ei că toți oamenii care înainte de venirea lui Muhammed și de propovăduirea *Curanului* au crezut în Hristos ca într-un proroc al lui Dumnezeu și că *Evanghelia* este cuvîntul lui Dumnezeu și au făcut mărturisirea credinței *La illahi illallah Isa ruhullah* ⁵³⁹, adică „Nu este dumnezeu afară de Dumnezeu și Iisus este Duhul

× chipul

* *Ioan*, 14, 26; 15, 26.

** *Coran*, V, 116—118.

*** *Coran*, IV, 157.

геліем прелстишася, те погибнут и Христос в последнем суде под свое знамя не примет их, паче же пред богом и пред ангелы и пред всем пророческим ликом всячески отвержется, яко не знает их. Обаче протчих 12 апостолов, спасенных быти веруют. Древних монахов, императоров всех а найпаче Константина Великого, Иустиниана зиждителя храма Святыя Софии (о немже пространнее зри в главе *О Святей Софии*) за святых такожде имеют, святого Георгия, Димитрия, Николая и святого Фоку, иже у добруджинских токмо турков празднуется (о немже зри в последующих).

Каиафа вместо Христа распят. О Христове с плотию, юже от Мерием приял, на небо возшестьи из *Курана* главы 11: тако баснословят.

139 Егда, глаголют, иудеи взяша Христа и ко главнейшему их судии приведоша / (о Каиафе бо, или Пилате, никоеже у них воспоминание) по изречению судейскому осужден бысть на смерть. Христос убо спросил бога, что есть благоволение его, хочет ли да от врагов его (божиих) и неверных иудеев толь бесчестной предан будет смерти, или да освобожден от них будет. Бог же чрез Гавриила отвечал Христу, яко он создал его во образ всех человек, того ради должен есть преобразиться в лице и подобие коего-либо восхождет от тех, иже на смерть его осудиша. И тако Христос пременил лице свое во образ главнейшего судии а судейское лице во образ свой. Егоже иудее мняще Христа быти, связаша, биша и различными томлениями и муками оскорбиша, таже ко кресту пригвоздиша. Судии же тому бедному плачущуся и себе ниже Иисуса быти, ниже пророка нарекша, ниже когда что таково помысливша утверждающе, Иудее ругающеся рекоша: «Се сам исповедует, яко лживец и вымыслитель слов баше». И сия бысть вина, еюже народ увещася Христу отголе не веровати, но в своей суперстиции и неверстве упорно пребывати.

Христово на небо вознесение. Христос же тако под оным видом непознанный, божиею силою подъят и на третие небо вознесен бысть, где пришествия Теджджали и в последнем суде восприятия отмщения на иудеи и на неверный израильский люд, ожидати имеет.

И иная множайшая разуму и истинне никакоже приличествующая о Господе Иисусе Христе и его чудесах обносятся у них а найпаче в книзе юже называют *О младенчестве Христове*, ихже аще сотую часть исчислити хотели быхом, далече превзошли бы предвзятие наше, того ради малыми сими удоволствовавшеся, к последующим да поступаем.

Глава пятая надесять

О святых христианских

Святый Предтеча. Во первых святого и пророка быти веруют *Ягыл бин Зекрие*, то есть Иоанна, сына Захариина, о немже *Куран* в главе 30 глаголет, яко «Бог вдохнул душу свою во чрево матери его и сына ея явное чудо сотворил». От мощей святого Иоанна хранится и ныне в сокровищах султанских

lui", sînt mîntuiți. Iar cei care s-au lăsat înșelați de *Evanghelia* stricată de Pavel vor pieri; la Judecata din urmă Hristos nu-i va primi sub steagul său, ci se va lepăda de ei cu totul înaintea lui Dumnezeu și înaintea îngerilor și a întregii cete procești, spunînd că nu-i cunoaște. Ei cred că cei 12 apostoli sînt mîntuiți. Pe monahii cei din vechime, pe toți împărații, dar mai cu seamă pe Constantin cel Mare, Iustinian, ziditorul bisericii Sfînta Sofia (despre el vezi mai pe larg în capitolul *Despre Sfînta Sofia*)⁵⁴⁰, îi țin de asemenea drept sfinți, ca și pe Sfinții Gheorghe, Dimitrie, Nicolae și pe Sfîntul Foca, ce se prăznuiește numai la turcii din Dobrogea (vezi despre el în cele ce urmează)⁵⁴¹.

Caiafa răstignit în locul lui Hristos. Despre înălțarea lui Hristos la cer cu trupul luat de la Meriem, astfel băsnesc în capitolul 11 al *Curanului* *:

Cînd, spun ei, l-au luat iudeii pe Hristos și l-au dus la judecătorul lor cel mai înalt / (căci despre Caiafa sau Pilat nu se pomenește la ei), după hotărîrea judecătorească a fost osîndit la moarte. Hristos a întrebat atunci pe Dumnezeu care este buna lui voință, vrea să fie predat la o moarte atît de batjocoritoare de către vrăjmașii lui (ai lui Dumnezeu), necredincioșii iudei, sau să fie eliberat de la ei? Iar Dumnezeu a răspuns lui Hristos prin Gabriel că l-a zidit în chipul tuturor oamenilor, de aceea trebuie să se prefacă în chipul și asemănarea cui va vrea dintre cei care l-au osîndit la moarte. Și astfel Hristos și-a schimbat fața în chipul judecătorului celui mai înalt, iar fața judecătorului în chipul său. Iudeii, socotindu-l pe acela că este Hristos, l-au legat, l-au bătut, l-au batjocorit cu felurite chinuri și munci și l-au pironit pe cruce. Iar cînd judecătorul acela plîngea sărmanul și susținea că nici Iisus nu este, nici proroc nu s-a numit, nici n-a gîndit măcar așa ceva, iudeii, batjocorindu-l, îi ziceau: „Iată, singur mărturisește că a fost un mincinos și un născocitor de cuvinte“. Acesta deci este pretextul pentru care poporul a fost convins să nu mai creadă de atunci în Hristos, ci să petreacă îndărătnic în superstițiile și necredința sa.

Înălțarea lui Hristos la cer. Iar Hristos, sub chipul acela de nerecunoscut, a fost ridicat de puterea lui Dumnezeu și înălțat pînă la al treilea cer, unde va aștepta sosirea lui *Tedjdjial* și, la Judecata din urmă, primirea răzbunării asupra iudeilor și asupra poporului necredincios al lui Israel **.

Multe altele, nicidecum potrivite cu rațiunea și cu adevărul, circulă la ei despre Domnul Iisus Hristos și despre minunile lui, mai ales în cartea pe care o numesc *Despre copilăria lui Hristos*. Dar și a suta parte din ea de-am fi vrut să enumerăm, am fi depășit cu mult planul nostru, de aceea, mulțumindu-ne cu puținul acesta, să pășim la cele ce urmează.

Capitolul al cincisprezecelea

Despre sfinții creștini

Sfîntul Înaintemergătorul. Ei cred mai întîi că sfînt și proroc este *Iahîia bin Zekrie*, adică „Ioan fiul lui Zaharia“, despre care *Curanul* în capitolul 30 zice⁵⁴² că „Dumnezeu i-a insuflat sufletul în pîntecele maicei lui și prin fiul ei a făcut o minune vădită“***. Din moaștele Sfîntului Ioan se păstrează și

* *Coran*, IV, 157—158.

** *Coran*, III, 55.

*** *Coran*, XXI, 91.

1.0 правая рука / от локтя даже до перст, на нейже устроено есть запястие златое и бисеры драгими украшенное, на котором написано: *Хир ту агиу Иоанну ту продрому*, то есть рука святого Иоанна Предотечи.

Мухаммед второй, иже взял Царьград, других святых множайшие мощи в море воврещи повелел, едину сию святого Иоанна руку хранить восхотел в библиотеку полатную, яже и до ныне зело пространна есть. Не много прежде наших лет грек некий, султана Мухаммеда четвертого златоковач, введен быв во внутреннюю сокровищную полату для устройства на некую потребу дражайших камней, утверждал, что видел святого Иоанна руку и сие надписание, якоже выше рехом, прочитал, что вероятно признаем быти, зане и в патриаршских архивах[×] записано есть, яко у христианских императоров, прежде взятия града в место неоцененного сокровища бысть рука правая святого Иоанна Предотечи.

Апостоли. О числе апостолов и учеников Господа Спаса (ихже *гавариун* называют), яко быша 12 и они согласуют и темиже именами их нарицают. Сказуют же, яко по вознесении Иисус Христовом на небо, чрез них во всю вселенную проповедано бысть *Евангелие* и многие языки в истинную, праведную и просвещающую евангельскую веру обращены быша. И истинное оное, еже на небеси написано бе *Евангелие* нерастленное и неискаженное читаша и содержаша сиречь дондеже от *Полеса* (такое святого Павла называют) не бе нарушено. О апостолах господних лжесловит *Куран* в главе *О Аврааме*, яко они засвидетельствовали и пред Христом рекли себе и муслиманов быти и равно Мухаммедовых, яко и его быти апостолов.

141 *Св. Павел.* О святом же *Евангелии*, аки бы от божественного Павла растленно и ложно соделанно было, тако баснословят: *Полес*, глаголют, пришел в веру евангельскую и по вознесении Христовом на небо, купно с прочими учениками евангельское учение языком и иудеем проповедуя, некогда от своих, ихже собрал быше учеников, вопрошен бысть: «По Христе, сыне Мариинце, иной пророк придет ли или ни?» Павел же отвеща: «Никакоже». Паки им повторившим, «что убо разумеется имя Мухаммед, еже в *Евангелии* чтется и от других учеников христовых тако в *Евангелии* написанное проповедуется, сиречь яко предрече Христос, имуща по себе приити иного пророка, иже научит истины?» (зде / украдают словеса Христова у Иоанна, идеже обещает послати Духа Святого), Павел не мог что-либо им отвещати и того ради нарушил *Евангелие* и на месте, где было написано Мухаммед, подложил *Фираклитис*, то есть *Параклитон* «Утешителя». К тому блядословят, яко Павел приложил Иисуса, сына *Мерием*, быти сына божия. Чесо ради веруют мухаммедане, яко истинный и чистый евангельского учения сенс^{xx} в *Куране* их весь содержится а яже в *Евангелиях* чтутся, в *Куране* же не обретаются, оная вся суть подметная и прибавки Павловы.

О смерти Святого Павла не мнее нечестивую, яко и ложную вымыслили фавулу. Сказуют бо, аки бы Павел обещал ученикам своим, яко николиже умрет, но по подобию Христову живый на третье небо възидет (видятся сия украдена быти из *Послания святого Павла ко Евреям*, идеже сказует восхищенна

[×] письмохранилищах

^{xx} разум

acum în vistieriile sultanilor mîna dreaptă / de la cot pînă la degete, iar pe ea e făcută o brăţară de aur împodobită cu pietre scumpe pe care e scris: Χεῖρ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου ⁵⁴³, adică „Mîna Sfîntului Ioan Înaintemergătorul“.

Muhammed al doilea, care a luat Țarigradul, a poruncit ca foarte multe moaște ale altor sfinți să fie aruncate în mare; numai această mîna a Sfîntului Ioan a vrut s-o păstreze în biblioteca palatului, care e și pînă acum foarte vastă. Nu cu mult înainte de anii noștri, un grec, giuvaergiul sultanului Muhammed al patrulea ⁵⁴⁴, fiind introdus în palatul cel mai dinăuntru al vistieriiilor ca să așeze pietrele scumpe spre o trebuință oarecare, a mărturisit că a văzut mîna Sfîntului Ioan și că a citit inscripția mai sus-zisă, ceea ce recunoaștem că e posibil, deoarece și în arhivele × patriarhale este scris că împărații creștini, înainte de cucerirea cetății, aveau drept comoară de neprețuit mîna dreaptă a Sfîntului Ioan Înaintemergătorul. *

Apostolii. Despre numărul apostolilor și ucenicilor Domnului și Mîntuitorului (pe care ei îi numesc *havariun*) ⁵⁴⁵, ei sînt de acord că au fost doisprezece și îi numesc cu aceleași nume. Spun că după înălțarea lui Iisus Hristos la cer, prin ei a fost propovăduită *Evanghelia* în toată lumea și că multe neamuri au fost convertite la credința cea adevărată, dreaptă și luminătoare a *Evangheliei*. Iar acea adevărată *Evanghelie* a fost scrisă în cer, o citeau și o țineau nestrîcată și herăstălmăcită cîtă vreme n-a fost strîcată de *Poles* (așa îl numesc pe Sfîntul Pavel). Despre apostolii Domnului *Curanul* minte în capitolul *Despre Avraam* ⁵⁴⁶ că ei ar fi mărturisit și spus înaintea lui Hristos că sînt musulmani și deopotrivă adepți ai lui Muhammed, că sînt apostoli și ai aceluia *.

Sfîntul Pavel. Iar despre sfînta *Evanghelie* astfel băsnesc că ar fi strîcată și falsificată de dumnezeiescul Pavel: *Poles*, zic ei, venind la credința evanghelică și, după înălțarea lui Hristos, propovăduind, împreună cu ceilalți ucenici, învățătura *Evangheliei* neamurilor și iudeilor, a fost cîndva întrebă de ucenicii pe care îi adunase: „După Hristos, Fiul Mariei, va veni un alt proroc sau nu?“ Pavel însă a răspuns: „Nicidecum“. Iar cînd aceia au repetat: „Ce se înțelege atunci prin numele lui Muhammed care se citește în *Evangheție* și care se propovăduiește de alți ucenici ai lui Hristos, așa cum scrie în *Evanghelie* anume că a prezis Hristos că după el va veni alt proroc, care-i va învăța adevărul?“ (aici/ei fură cuvintele lui Hristos de la Ioan, unde făgăduiește să trimită pe Duhul Sfînt **), Pavel n-a putut să răspundă nimic, de aceea a strîcat *Evanghelia* și în locul unde a fost scris Muhammed a pus *Firaklitis*, adică Παράκλητον, „Mîngîietorul“ ⁵⁴⁷. Și mai spun, în chip dezmățat, că Pavel e cel ce ar fi adăugat că Iisus, Fiul lui Meriem, este fiul lui Dumnezeu. De aceea muhammedanii cred că sensul×× adevărat și curat al învățăturii evanghelice e cuprins tot în *Curanul* lor, iar cele ce se citesc în *Evanghelii* și nu se află în *Curan* sînt toate falsuri și adaosuri de-ale lui Pavel.

Despre moartea Sfîntului Pavel au născocit o fabulă pe cît de nelegiuită, pe atît de mincinoasă. Ei spun că Pavel a făgăduit ucenicilor săi că nu va muri niciodată, ci, asemenea lui Hristos, se va sui viu la al treilea cer (acestea se văd a fi furate din *Epistola Sfîntului Pavel către evrei* ⁵⁴⁸, unde spune că

× depozitele de hrîsoave

×× înțelesul

* Cp. *Coran*, V, 82—83.

** *Ioan*, 14, 26.

себе быти даже до третьего небесе) и тамо со Христом пребывати имеет. Таже мимошедшу времени, видя Павел, яко не может сего сотворити, древен уже сый и престарелый в летех, да покажет себе истинну им предрекша, тайным образом повелел приуготовити великий сосуд скудельный в немже бы весь мог вместитися, таже в сокровеннейшем храмины своя месте сосуд оный весь вкопал в землю и серебром живым^{*}, по самые край наполнил. Потом сим тако устроенным, созвал учеников своих и им яко настоят уже время зытия его на небо открыл и повелел да все в молитвах и бдениях чрез целые 40 дней пребудут и никто от них да дерзнет внити в клеть, в нейже он заключити себе имеяше, но токмо из вне да стрегут, по пременам в нощи и во дни бодрствующе, да не како по возшествии его на небо возмнят, яко бы неким образом укрылся или тайно убеже и на иное преселился место. Тако убо учеником его стрегущим и чрез 40 дней якоже повелено им бе в клеть его (Павлову) внити не дерзающим, Павел в сосуд оный меркурием наполненный вниде и сам себе погрузил и утопил. Меркурий же (приводят) от своя си натуры имея силы вся проникати, снедати и воничтожати, во время оных 40 дней всю плоть и кости его растопил, яко ничто же от мощей плоти его в сосуде оном потом явился. Ученицы же хитрости и лести не ведуще, яко Павел меркурием в сокровенном оном и темном месте снеден бысть, вероваша на небо его пренесенна бывша и славу о его на третье небо возшествии / в удоверный народ пустиша. И тако по том растленное от него оное ученикам его преданное *Евангелие* яко истинное и природное (отвержену другому) приято бысть. Обаче мнози суть у мухаммеданов простаки, которые веруют, яко истинное оное и нерастленное *Евангелие* у христианских патриархов и до ныне обретається, но да неявлено будет написанное в нем имя Мухаммедово, прилежно утаевают и токмо своим преемникам^{xx} под жестокою и страшною клятвою при часе смерти оное предают. И сия убо суть, яже о Павле, верховном апостолов, и о растленном от него *Евангелии* блядословят.

Святой Николай. За святого имеют и Святого Николая, егоже *Сари Салтык Баба* нарицают.

Святой Георгий. Святого Георгия (им *Гедирлес*) 23 апреля и святого Димитрия (по их *Кассим*) 26 октомвриа по греческому календарю содержаще почитают. Есть же в народе турецком день святого Георгия знак или назначение восприятия воинского похода, выпущения коней в луга, выступления с зимних кварталер и протч. В указах султанских, имиже поход против неприятеля объявляется, сей день назначатися обыче вонь же все воиска в уреченном месте собиратися и сходитися долженствуют.

Святой Димитрий. Святой Димитрий глаголется по их *Кассим* (егоже знаменование имени на арапском языке являет «разделителя»), день его есть день или предел совершившегося уже похода, разделения зимовых кварталер и поставления коней в стоила и распушение войска. Ибо назнаменанну бывшу от судии войсковода, святого Димитрия дню все воины и не хотящу военачальнику, могут, никоемуже последующу наказанию, обоз оставить, о чем множайшая речем в главе *О воинском их обучении*.

^{*} меркурием или ртутью

^{xx} наследникам

va fi răpit pînă la al treilea cer) * și acolo are să petreacă cu Hristos. Iar cînd a trecut vremea, văzînd Pavel că nu poate face acest lucru, fiind învechit și bătrîn de ani, ca să se se arate că le-a prezis adevărul, a poruncit în taină să se pregătească un vas mare de lut în care putea încăpea cu totul și a îngropat acel vas în cel mai ascuns loc al locuinței sale și l-a umplut cu argint viu * pînă sus. După ce a făcut acestea a chemat ucenicii săi și le-a descoperit că vine vremea suirii lui la cer și a poruncit ca toți să petreacă timp de patruzeci de zile în rugăciuni și privegheri, și nimeni să nu îndrăznească să intre în cămara în care se va închide el, ci numai să păzească pe dinafară, priveghînd pe rînd zi și noapte, ca nu cumva după înălțarea lui la cer să le pară că s-ar fi ascuns sau că a fugit în taină și s-a mutat în alt loc. Deci, pe cînd ucenicii lui îl păzeau astfel, neîndrăznind timp de patruzeci de zile să intre în cămara lui (a lui Pavel), Pavel a intrat în vasul acela plin cu mercur, s-a aflat în el și s-a înecat. Iar mercurul (spun ei) avînd putere prin natura lui să pătrundă toate, să le mănînce și să le nimicească, în timpul celor patruzeci de zile i-a dizolvat tot trupul și oasele, încît din moaștele trupului lui nu s-a mai arătat pe urmă nimic în acel vas. Iar ucenicii, necunoscînd șiretenia și vicleșugul că Pavel a fost ros de mercur în acel loc ascuns și întunecos, au crezut că el a fost mutat la cer și au răspîndit în poporul cel lesne crezător slava suirii lui al treilea cer. / Și așa, acea *Evanghelie* stricată de el și predată ucenicilor lui a fost după aceea primită ca adevărată și firească (lepădîndu-se cealaltă). Sînt mulți prostănaci la muhammedani care cred că acea *Evanghelie* adevărată și nestricată se află și pînă acum la patriarhii creștinilor, dar, ca să nu fie arătat numele lui Muhammed scris în ea, o ascund cu grijă și o transmit numai succesorilor^{xx} lor în ceasul morții, sub cumplit și înfricoșat blestem. Acestea sînt cele ce se vorbesc în chip dezmățat despre Pavel, cel mai mare dintre apostoli și despre *Evanghelia* cea stricată de el.

142

Sfîntul Nicolae. Îl țin ca sfînt și pe Sfîntul Nicolae, pe care îl numesc *Sari Saltîk Baba* ⁵⁴⁹.

Sfîntul Gheorghe. Pe Sfîntul Gheorghe (la ei *Hedirles*) ⁵⁵⁰ îl serbează la 23 aprilie, iar pe Sfîntul Dimitrie (la ei *Kassim*) ⁵⁵¹ la 26 octombrie, ținînd după calendarul grecesc. Iar la poporul turc ziua Sfîntului Gheorghe este semn sau rînduială, la începutul campaniei ostășești, pentru scoaterea cailor la pășunat, plecarea din încartuirile de iarnă și altele. În decretul sultanului, prin care se declară război împotriva dușmanului, s-a obișnuit să se indice această zi, cînd toate oștirile trebuiau să se adune și să se întrunească la locul rînduit.

Sfîntul Dumitru. Sfîntul Dumitru se numește după ei *Kassim*, nume care în limba arabă înseamnă „împărțitorul“. Ziua lui e data sau limita unei campanii încheiate, a distribuirii încartuirilor de iarnă, a așezării cailor la grajduri și a dizolvării oștirii. Căci ziua Sfîntului Dumitru fiind însemnată de judecătorul oștirii, toți oștenii pot părăsi tabăra chiar nevrînd căpetenia oștirii, fără să urmeze vreo pedeapsă, despre care lucru vom spune mai multe în capitolul *Despre instrucția lor militară*.

* mercur sau hidrargir

xx urmașilor

* II Cor., 12, 2—4.

143 *Святой Фока.* Святой Фока празднуется во правду, обаче не от всех, но токмо от добруджианских мухаммеданов (есть Добруджа древняя Мисия, нижайшая страна между Дунаем, Черным Морем и горами *Гем* реченными включенная), почтоже сей святой от варваров оных почитается, зане сладостно есть слышати, якоже от них прияхом, сказати не обленимся. Понеже оныя страны жители мухаммедане в селех своих работников большую часть имеют христиан, сербов и мултян, оные по уставу церковному обычай имеют договор творить с господами своими, да бы в недельные дни и в иные праздники к работе их не понуждали. Некогда же в праздничный Святого Фоки день (иже празднуется иуля 22) работникам некоего / пребогатого мухаммеданина не хотящим итти на дело и глаголющим праздник быти Святого Фоки, у дунайских христиан простолюдинов над нивами первоначальника [×], поганин оный им и святому их купно поругався и поносив, понудил их в той день возити с поля житные снопы. Работники убо биением понуждены бывше, впрягоша скоты и на поля ехавше, наполниша житом возы. Бывшим же им возвращающимся на половине дороги, восташа сильные и бурные ветры, блистания и громы страшные, имже отвсюду жестоко дышущим, яко от недознанной вины все возы запалишася, волю же и кони горячестью огня гонимы, рассыпашася бегающе по полям, житом преисполненным, откуда сотворился превеликий и страшный пожар, огонь свирепствоваше на нивы, ветер же на огонь толико, яко в едином моменте пространнейшая и далече простирающиеся страны оныя поля в вавилонскую печь превратиша. Мухаммедане таковой нечаянный вред^{xx} пострадавшие, все восташа и от чего пожар оный начало^{xxx} восприял и кто бысть вина того (мняху бо яко от неприятельския руки сие приключися) прилежно взыскующе, работникам жестоко грозяху, да правду скажут. Они бедные за страх случай оный по правде изъявиша и утвердиша, яко вотще иныя вины взыскуют, понеже у них за подлинно и неложно содержится, яко Святой Фока (егоже праздник презрел господин их и тому поругался) причина есть и соделатель сего вреда, ибо у них христиан многожды дознанно есть, яко еликожды кто церковную заповедь преступив в праздник Святого Фоки, хотя малое некое домовное сам или работники его соделали дело, таковой преступник николиже мог избыти пожарной беды и великия утраты. И тако турки от своих работников увещанны бывше, от того времени праздник Святого Фоки благочестно хранить и праздновати начаша. И ныне за долготу времени, толико утвердися у самых несмысленных варваров (оныя бо страны жители суть глубочайшего варварства) оного празднества употребление, яко обычай имеют прилежно вопрошати христианских священников, сиречь когда будет праздник Святого Фоки, да не како в неведении не дав святому должного почтения, на гнев его и ко отмщению подвинули бы. Сие простота человеческая толико благополучна есть к добру, колико несчастлива ко злу, от чего бесчисленные потом возрасли суперстии, которым больше вера емлется, неже евангельским или апостольским словесам./

× президента
 xx убыток
 xxx причину

Sfintul Foca. Sfintul Foca se prăznuiește într-adevăr, dar nu de toți, numai de muhammedanii dobrogeni (Dobrogea este vechea Misie, regiunea cea mai joasă cuprinsă între Dunăre, Marea Neagră și munții ziși *Hemi*) ⁵⁵². De ce se serbează acest sfint de către barbarii aceia? Fiind plăcut de auzit, nu ne vom lenevi să spunem, după cum am auzit de la ei.

Locuitorii muhammedani ai regiunii aceleia au la sate cea mai mare parte din lucrătorii lor creștini, sîrbi și munteni, care, după rînduiala bisericească, au obiceiul să facă învoială cu stăpînii lor ca în zilele de duminică și la alte sărbători să nu-i silească la lucru. Odată, în ziua praznicului Sfintului Foca (ce se prăznuiește la 22 iulie)⁵⁵³, cînd argații unui/muhammedan foarte bogat n-au vrut să meargă la lucru, zicînd că e sărbătoarea Sfintului Foca, mai-mare * peste holde la creștinii dunăreni, oameni simpli, păgînul, înjurîndu-i împreună cu sfîntul lor și ocărîndu-i, i-a silit să care de pe cîmp în ziua aceea snopi de grîu. Argații, fiind siliți de bătaie, au înjugat dobitoacele și mergînd la cîmp au umplut carele de grîu. Dar pe cînd se întorceau, pe la jumătatea drumului, s-au ridicat niște vînturi puternice cu furtună, fulgere și tunete strașnice și, cum băteau cumplit din toate părțile, dintr-o pricină neștiută toate carele au luat foc, iar boii și caii goniți de dogoarea focului s-au împrăștiat prin holdele pline de grîu, de unde s-a iscat un incendiu foarte mare și cumplit. Focul se lățea peste holde, iar vîntul se întetea asupra focului în așa măsură, încît într-o clipă cîmpiile acelea largi, întinse pînă la o mare depărtare, se prefăcuseră într-un cuptor babilonic ⁵⁵⁴. Suferind muhammedanii o asemenea pagubă ** neașteptată, s-au ridicat cu toții și, căutînd cu stăruință de la ce s-a aprins focul și care a fost începutul*** lui (căci socoteau că venise de la o mină dușmană), îi amenințau strașnic pe lucrători să spună adevărul. Ei săracii, de frică, au arătat cum se întîmplase lucrul cu adevărat și au declarat că în zadar caută altă cauză, pentru că la ei se ține ca învederat și fără de minciună că Sfintul Foca (al cărui praznic l-a disprețuit stăpînul lor și și-a bătut joc de el) este cauza și lucrătorul acestei pagube. Căci la ei, creștinii, de multe ori s-a adevărit că de cîte ori cineva, călcînd porunca bisericii, a făcut el însuși sau argații lui vreun lucru cît de mic pe lîngă casă în ziua praznicului Sfintului Foca, un asemenea călcător de lege n-a putut niciodată scăpa de primejdia focului și de mare pierdere. Și astfel turcii, fiind convinși de argații lor, țin de atunci praznicul Sfintului Foca cu evlavie și au început să-l serbeze. Iar acum, cu trecerea îndelungată a timpului, atît s-a întărit ținerea acestei serbări la barbarii cei mai lipsiți de judecată (căci locuitorii regiunii aceleia sînt de cea mai adîncă barbarie), încît au obiceiul să întrebe pe preoții creștini cînd va fi praznicul Sfintului Foca, ca nu cumva, din neștiință, nedînd sfîntului cinstirea cuvenită, să-l pornească la minie și la răzbunare. Astfel, naivitatea omenească este la fel de prielnică binelui pe cît de potrivnică este răului și din aceasta au răsărit mai apoi superstițiile cărora li se acordă mai multă credință decît cuvintelor evanghelice sau apostolice. /

* prezident
** pierdere
*** pricina

О скончании мира

О фисическом и теологическом сея вселенныя системате рекохом уже в главе *О создании миров*, здеже чин самый видится требовати, да из ихже мухаммеданской опинии, яже о скончании мира и разорении сея махины у них обносятся и несуменно веруется тако быти, нечто покажем.

Последний сего мира день называют *Руз магшер* а просто *Кыамет гюни*, то есть день погибели или день последний, вселенную же сию огнем сгорети имущую с нашими веруют. Тогда бо, глаголют, бог повелит ангелам, определенным носить солнце и снег на него метати, да ближасе к земли принесут оное и снег метати да престанут и тако от жара солнечного вся в моменте даже до пупа земли, егоже в седьмом земли дне быти скажут, огнем воскурятся и сгорят. Год же, день и час единому токмо богу известен есть, обаче утверждают, яко сия, яже предложити имеем знаменья мира конец предварити долженствуют.

Пророчество о взятии Рима. Во первых не может быти конец мира, аще не перее муслиманы Рим (егоже они обще *Кызыл елма*, то есть «Красное яблоко» называют) возьмут и 12 лет владети им будут. Куриозных * ради приложу зде провещание некое, еже от древнего предания у них не меньше верится, яко и славится: *Падишагумуз гелюр, кяфирун мемлекетин, алиюр: Кызыл елмаши алуб кабз еилер еди иладак гяурун кылыджи чикмазсе герек, оники иладак онларун беглигы идер. Кую япар баг дикер, багче баглар, огли кызы олур, оники илден сонгра, хырытианун кылыджи чикар, ол турки герисине тюзкюре*, яже слово в слово предложенная, сие разумеются: «Наш император приидет, неверных страну возьмет, яблоко красное (то есть Рим) завоюет и одержит 7 лет (или в седьмое лето) меч неверный из ножен не извлечется 12 лет обладают ими (сиречь муслиманы христианами), кладязи отверзут, насадят винограды, вертограды свяжут (то есть в созрение приведут) / сынов и дочерей породят. По дванадесяти же летех, христианский меч изыдет (из ножен своих) и турчина вспят прогонит». За силу лжеисповедания сего народ к фабулам склонный и удоверный твердо верует, яко отманское государство не имать упасти, разве при конце мира. От чего:

Второе, толковники *Курана* и сиевых провещаний по общему излагают согласию, яко при конце мира не токмо отманское государство (еже не иныя ради вины, большое над всех, сильнейшее и благополучнейшее мнится быти, разве что обладает Меккою, Мединою, Иерусалимом и Дамаском, зане сия четыре места и грады за святые именуется) но и протчие все мухаммеданские области порабожщены имеют быти и воничтожитися оружием и силою народа северного, егоже они нарицают *Вениасфер*, которое слово в арапском языке двойственное имеет знаменование, *бен* убо знаменует «сыны», *асфер* же, аще в множественном числе возьмется, знаменует «походы, полки, воинства». Паки *асфер*, аще в единственном числе возмется, знаменует «желтый» или «рыжий», от которого имени обычай имеют называти народ *сикалаб*, то есть славенский: «сынами похода, воинства и полков или сынами народа рыжего, или желтого».

* любопытных

Despre sfârșitul lumii

Despre sistemul fizic și teologic al lumii acesteia am vorbit deja în capitolul *Despre zidirea lumilor*. Aici însăși rânduiala se vede că cere să arătăm ceva din opinia muhammedană despre cele ce se spun și se cred fără de îndoială la ei că vor fi așa, cu privire la sfârșitul lumii și la distrugerea acestei mahine ⁵⁵⁵.

Ultima zi a lumii acesteia o numesc *Ruz mahșer*, iar simplu *Kiamet ghiuni* ⁵⁵⁶, adică „Ziua pierzării” sau „Ziua cea mai de pe urmă”, iar lumea aceasta ei cred, ca și ai noștri, că va arde cu foc. Atunci, zic ei, Dumnezeu va porunci îngerilor ce sînt rinduiți să poarte soarele și să arunce zăpadă în el să-l aducă mai aproape de pămînt și să nu mai arunce zăpadă și astfel, de dogoarea soarelui, toate se vor aprinde de foc și vor arde într-o clipă pînă la buricul pămîntului, despre care ei spun că e în al șaptelea fund al pămîntului. Anul, ziua și ceasul numai unuia Dumnezeu îi sînt cunoscute, însă afirmă că aceste semne pe care le vom înfățișa trebuie să premerge sfârșitul lumii.

Prorocie despre cucerirea Romei. Mai întîi, zic ei, nu poate veni sfârșitul mai înainte ca musulmanii să ia Roma (pe care o numesc de obicei *Kîzîl elma*, adică „Mărul roșu”) ⁵⁵⁷, și să o stăpînească 12 ani. Iar pentru cei curioși * voi adăuga aici o prezicere dintr-o tradiție veche, care la ei este pe cît de crezută, pe atît pe slăvită: *Padișahumuz gheliur, kefirun memleketin aliur, Kîzîl elmai alub kabz eiler edi iladak ghiaurun kilidji cikmazse gherek, oniki iladak onlarun begligi. Kuwu iap̄ar bag diker, bagce baglar, ogli kîzi olur, oniki ilden songra hiristianun kilidji cîkar, ol turki gherisine tiuskiure* ⁵⁵⁸, ceea ce tradus cuvînt cu cuvînt se înțelege: „Împăratul nostru va veni, țara celor necredincioși va lua, Mărul Roșu (adică Roma) va cuceri și-l va stăpîni șapte ani (sau în al șaptelea an). Sabia necredincioasă nu se va scoate din teacă, doisprezece ani îi vor stăpîni (musulmanii pe creștini), fîntînile vor deschide, vor sădi vii, vor lega grădini (adică le vor aduce la rod), / vor naște fii și fiice. Iar după doisprezece ani, sabia creștină va ieși (din teaca sa) și pe turc îl va goni îndărăt”. În virtutea acestei pseudomărturisiri, poporul înclinat spre fabule și lesne crezător crede cu tărie că statul otoman nu va cădea decît la sfârșitul lumii. De unde:

În al doilea rînd, interpretîi *Curanului* și ai prezicerilor de acest fel spun, de comun acord, că la sfârșitul lumii statul otoman (care e socotit mai mare peste toate, mai puternic și mai fericit nu din altă cauză decît pentru că stăpînește Mecca, Medina, Ierusalimul și Damascul, aceste patru locuri și cetăți fiind socotite drept sfinte) și celelalte regiuni vor fi subjugate și nimicite de arma și puterea uni popor nordic pe care ei îl numesc *bemiasfer* ⁵⁵⁹, care cuvînt în limba arabă are o dublă semnificație: *ben* înseamnă „fii”, iar *asfer* la plural înseamnă „campanii, polcuri, oștiri”; iarăși *asfer* la singular înseamnă „blond” sau „roșcovan”, de la care nume au obiceiul de a numi poporul *sikalab* ⁵⁶⁰, adică slav, „fii ai campaniilor, oștirii și polcurilor” sau „fii ai poporului roșcovan sau blond”. De aceea nu există printre turci și

* interesați

Чесо ради несть в турках и едва не во всех мухаммеданех ученой или простаки, иже бы по сему своих предков древнему преданию не утверждал и не верил, яко государство отманское, купно же и вся область мухаммеданская от народа желтого или рыжего поработитися и опровергнутися имеет. Того ради, аще и многажды от немецких императоров турки поражены и побежденны суть, обаче никакоже отчаяваются самый Рим взяти и яко по том не чрез иного какового народа христианского, токмо чрез рыжего (егоже нецьи от них россиский или московский народ быти толкуют) от самого Рима даже до Дамаска прогнаны могут быти. Егда же христианское оружие в Дамаск достигнет, тогда и конец мира быти глаголют.

146

Аджиудж Маджиудж. Третье из баснотворной о Александре Великом Македонском истории пристроют, яко в оное время бысть некий маловозрастный * народ емуже имя Аджиудж Маджиудж (которое название во правду от Гог и Магог в *Святом писании* реченных взято и из истинного пророчества в лжепророчество Кураново обращено). И сказывают, что сего народа человецы, толь малого возраста / суть, яко единый воин их к древцу^{xx} василковому коня привязати и на оном все свое оружие и одежды своя повесити и под сению его так спати имеет, аки бы нашего возраста человек спал под долготным и густейшим явором; подобно, аще когда обретают сандалия^{xxx} наши глаголют, яко зело пространную обрели себе гостинищу^{xxxx}. Сей притворный народ за пределами сего мира в другом мире паче сего пространнейшем живущий многие и жестокие войны с Александром Великим имел и не хотя его допустить к воде животной на пути тяжкия и различныя препятія нанесе, таже оружием Александровым пораженный и побежденный за горами *Каф* вселился, егоже Александр, создав в округ горы медьную стену от сообщества с сим населенным миром (егоже арапы *Руби мескюн* нарицают) отлучил и нападение их, которые прежде зело часто творяху, пресек.

Стена Александрова. И повелением божиим народ оный даже до скончания мира за оною (юже *Седди Искендер*, то есть оплотом^{xxxxx} Александровым нарицают) медью стеною пребывати имать, о егоже усилowaniu и тщании сотворити паки на сей мир нападение иную много лучшую буетсловят фабулу. Сказуют бо, по внегда Александр *аджюджиев* и *маджюджиев* народ стеною оною медью заключил, оный неусыпными трудами силится, во еже бы разрушив стену, паки на жителей мира сего нападение сотворити. Но понеже орудий^{xxxxxx} железных к делу своему угодных и не имеют и сделати не умеют, того ради от первого часа нощи даже до зари утренния, все вкупе языками своими стену лижут. И тако близ свитания в толикую тонкость приводят, яко не остатися ей толстейшой разве против луковья кожицы^{xxxxxxx}. Что видя они и надеющиеся уже изыти, все великим восклицают гласом и глаголют: «Се ныне изыдохом». На сие оных речение, бог паки стену оную медью целу творит и в первую толстоту приводит. Тако по все нощи стену лижуще,

- * карлый
- xx былию
- xxx обуви или башмаки
- xxxx квартиру
- xxxxx оградой
- xxxxxx снастей
- xxxxxxx пера или листа

aproape printre toți muhammedanii învățat sau neînvățat care, după această veche tradiție a înaintașilor, să nu afirme și să nu creadă că statul otoman și împreună cu el toată latura muhammedană va fi subjugată și doborâtă de un popor blond sau roșcovan. De aceea, deși turcii au fost bătuți și învinși de multe ori de către împărații nemți, nu pierd nădăjdea că vor cuceri Roma și că, după aceea, nu vor putea fi alungați de vreun alt popor creștin decât de cel roșcovan (pe care unii dintre ei îl tilcuiesc că este poporul rus sau moscovit) de la Roma până la Damasc. Iar cînd armele creștine vor ajunge la Damasc, atunci, zic ei, va fi sfîrșitul lumii ⁵⁶¹.

Adjiudj-Madjiudj. În al treilea rînd potrivesc din istoria fabuloasă a lui Alexandru cel Mare Macedon că în vremea aceea va fi un popor mic de statură * numit *Adjiudj-Madjiudj* (denumire luată în realitate de la cei numiți în *Sfînta Scriptură* Gog și Magog *, transformînd adevărata prorocie într-o prorocie mincinoasă a *Curanului* **). Și spun că oamenii acestui popor sînt de o statură atît de mică, /încît un ostaș de-al lor va lega calul la tulpina x busuiocului și va atîrna pe el toate armele și hainele sale și va dormi la umbra lui așa cum ar dormi un om de statura noastră sub un dud stufos și de mulți ani; tot așa, cînd vor găsi ei sandalele xxx noastre vor spune că au găsit un han xxxx foarte larg. Acest popor fățarnic care stăpînește dincolo de hotarele lumii acesteia, în altă lume cu mult mai largă decît aceasta, a avut multe și cumplite războaie cu Alexandru cel Mare și, nevrînd să-l lase pînă la apa cea vie, i-a pus grele și felurite piedici, apoi, fiind bătut și învins de armele lui Alexandru, s-a sălășluit dincolo de munții *Kaf*. Iar Alexandru l-a despărțit de această lume locuită (pe care arabii o numesc *Rubi meskiun*) ⁵⁶², zidind în jurul muntelui un zid de aramă ⁵⁶³, și a curmat năvălirile lor pe care mai înainte le făceau foarte des ***.

146

Zidul lui Alexandru. Din porunca lui Dumnezeu, poporul acela va petrece pînă la sfîrșitul lumii dincolo de zidul de aramă (pe care îl numesc *Seddi Ishender*, adică „Zidulxxxxx lui Alexandru”) ⁵⁶⁴. Despre silința și stăruința lui de a face iarăși o invazie în lumea aceasta au brodit o altă fabulă mult mai bună. Ei spun că după ce a închis Alexandru prin zidul acela de aramă poporul *adjiudjilor* și al *madjiudjilor*, acela se silește ca, prin trude neostoite, stricînd zidul, să dea din nou năvală peste locuitorii lumii acesteia. Dar fiindcă n-au uneltexxxxxx de fier potrivite pentru lucrarea lor și nici nu știu să le facă, de la primul ceas al nopții și pînă în zorile dimineții ling cu toții zidul cu limbile. Și astfel, cînd aproape se luminează, îl aduc la o astfel de subțirime, că nu rămîne mai gros decît o cojițăxxxxxxx de ceapă. Văzînd ei acest lucru și nădăjduind de acum să iasă, strigă toți într-un glas și zic: „Iată, acum vom ieși”. La vorba aceasta a lor, Dumnezeu face la loc zidul acela de aramă și-l aduce la grosimea cea dintîi. Și astfel, lingînd zidul în fiecare

* pitic
xx lujerul
xxx încălțămîntea sau cizmele
xxxx cvartir
xxxxx împrejmuirea
xxxxxx arme
xxxxxxx foiță sau frunză

* *Ezechiel*, 38, 2—3; 39, 1 și urm.

** *Coran*, XVIII, 96; XXI, 95—96.

*** Cf. *Istoria despre marele Alexandru împărat*, în *Cărțile populare în literatura românească*, ed. Ion Chițimia și Dan Simonescu, vol. I, București, 1963, p. 67, și *Coran*, XVI, 1, 94—97.

богу же противно оную возобновляющую, неусыпными и суетными томят себе трудами. Егдаже восхощет бог конец сотворити миру сему, карлы оные (глаголют) вручат себе воли божией и рекут: «Се богу изволившу изыдем». И тако им от бога попустится тогда, да всю стену пролижут и разорят. И сотворше то, по подобию саранчи нападут на весь круг земный и так людей, яко и протчая животная, яко траву снесут и потребят, кроме единых муслиманов. Мнят бо / яко их надзвычайно бог от лютости оных соблюдет и то имеет быти по божню строению, да верных своих чрез надходящего *Теджджиали* (то есть Антимухаммеда), тиранство искусит, твердо ли в своей верности пребудут? О чем сицевая сказуют:

Теджджиал. Четвертое яко Теджджиал имеет быть злейший паче всех человек, ихже солнце виде и нечестивейший, богу же и пророку то есть Мухаммеду, чрез вся и во всех противнейший. Учити будет да превратно читают *Курана*, то есть противословным и противным образом, сиречь, идеже читается во имя божие, да читают не во имя божие, идеже бог миров, да чтут не бог миров, идеже бог милосердый, да чтут бог немилосердый и протч. Утверждают, яко он первее в Дамаске явится имеет, оттуду же во Иерусалим, в Медину и в Мекку с великою гордостью и кичением приидет и диавольскими хитростями и волхованиями неслыханные и ужасные покажет дивы * и себе проповесть вселенныя Господа и обладателя. Всю же силу чарования и волхования его скажут быти во власах ословых, на негоже по подобию Бурака Мухаммедова всядет, от всякого бо власа осла его, аки от сладчайшего мусийского инструмента согласный и сладостный глас изыдет. И из толь многих паче же бесчисленных власов бесчисленные согласия и песни ко услаждению и привлечению слушающих ушес произведутся. Человецы же в вере немощнии, слышавше оные песни, так обезумятся и сладости ради пения аки от ума отступят, яко оттоле не возмогут от него отлучатися или отступить, но всего чувствования и разума лишены в любовь его удовольятся и всюду последовать тому будут. Паки все оные, иже поклонятся тому, яко богу всех тварей, заведем же и повелениям его повинутся возьмем вся мирская благополучия и богатства и чрез три лета (ибо толикоеж число лет и обладанию его быти глаголют) все им обильно будет, что-либо во уме своем помыслят и необузданною возжелают похотию. А иже оному веровати не будут ниже согласия мусийки его восхотят слушати, уши свои бумашками заткнути имеют, которые (бумашки) ангели тогда дадут им (сего ради мухаммедане, где-либо хартицу или бумагу на улице или на ином нечистом месте поверженну обретают, поднимают ю и в некой храминных** стен скважне полагати обычай имеют, да аще во дни их случится приити *Теджджиалу* имети / будут ангели откуду возьмут хартиицы, аще ли же во время иных случится, аки помощь своим братьям и единоверным имуще подати, сие приготавливают бумашки).

Муслиманам, галголют, иго *Теджджиала* отвергающим, несносное будет нещастие, бедности же и окаянства привнидут нестерпимые и между протчими сия им аки особливая казнь будет, яко чего-либо рукою прикоснутся, оное абие в злато превратится, чего ради хлеб к вкушению, вода к питию, древо к сожжению им не обрящется, вся бо в злато обращающаяся родят им сухоту и глад, внутрения их снесающие. И сицевым злата изобилием протчих же вещей

* чудеса

** домовных

noapte, iar Dumnezeu, dimpotrivă, reînnoindu-l, se chinuiesc cu ostenele neconținute și zadarnice. Iar când va voi Dumnezeu să aducă sfârșitul lumii acesteia, piticii aceia (zic ei) se vor lăsa în voia lui Dumnezeu și vor zice: „Iată, vom ieși când va binevoi Dumnezeu”. Și astfel, abia atunci le va îngădui lor Dumnezeu să lingă și să strice tot zidul. Și făcând acest lucru vor năvăli ca lăcusta pe întreaga suprafață a pământului și vor minca și vor nimici atît pe oameni, cît și celelalte vietăți ca iarba, afară de musulmani. Căci socotesc ei/ că Dumnezeu, în mod excepțional, îi va păzi de cruzimea acelor, și acel lucru va fi după rânduiala lui Dumnezeu, ca să-i încerce pe cei credincioși ai săi prin tirania lui *Tedjdjiali*⁵⁶⁵ (adică a lui Antimuhammed) dacă petrec ei cu tărie în credința lor. Despre acestea spun așa:

147

Tedjdjial. În al patrulea rînd, *Tedjdjial* va fi cel mai rău dintre toți oamenii pe care i-a văzut soarele și cel mai nelegiuit, iar lui Dumnezeu și Profetului, adică lui Muhammed, le va fi prin toate mijloacele și întru toate cel mai potrivnic. *Curanul* va învăța să-l citească răstălmăcit, adică cu cuvinte împotrivă și pe dos, adică unde se citește „În numele lui Dumnezeu” să citească „Nu în numele lui Dumnezeu”; și unde este „Dumnezeul lumilor” să citească „Nu Dumnezeul lumilor”; unde este „Dumnezeul cel milostiv” să citească „Dumnezeul cel nemilostiv” și așa mai departe. Se afirmă că el se va arăta mai întîi în Damasc, iar de acolo în Ierusalim, în Medina și în Mecca, va veni cu mare trufie și îngîmfare și cu șiretenii diavolești și vrăji, va arăta ciudățeniile × nemaiauzite și înfricoșate și se va propovădui domn și stăpîn al lumii. Iar toată puterea fermecătoriei și vrăjitoriei lui spun că va fi în părul măgarului, pe care va încăleca asemenea lui Muhammed pe Burak. Din fiecare fir de păr al măgarului lui va ieși un glas armonios și dulce ca dintr-un dulce instrument muzical. Și dintr-atît de mult și mai ales nenumărate fire de păr se vor produce nenumărate acorduri și cîntări spre îndulcirea și fermecarea urechilor celor ce vor asculta. Iar oamenii cei slabi în credință, auzind acele cîntări, așa vor innebuni și își vor ieși din minți din cauza dulceții cîntării, încît de atunci nu vor putea să se mai despartă sau să se depărteze de el, ci, lipsiți de orice simțire și judecată, vor fi robiți de dragostea lui și-i vor urma pretutindeni. Și, iarăși, toți cei ce i se vor închina lui ca Dumnezeului tuturor făpturilor și se vor supune sfaturilor și poruncilor lui vor avea toate bunătățile și bogățiile lumești și timp de trei ani (căci acest număr de ani spun că va fi stăpînirea lui) le vor avea pe toate din belșug, orice le-ar gîndi mintea și orice vor dori cu pofta lor neînfrînată. Iar cei care nu-i vor crede aceleia, nici vor vrea să asculte armonia muzicii lui își vor astupa urechile cu foițe, care (foițe) le vor fi date atunci de îngeri (de aceea muhammedanii unde se află vreo foiță sau hirtie pe stradă sau aruncată în alt loc necurat o ridică și au obiceiul să o pună într-o crăpătură a peretelui casei×× pentru că, dacă se va întîmpla ca în zilele lor să vină *Tedjdjial*, îngerii să aibă / de unde să ia foița; iar de se va întîmpla acest lucru în zilele altora, ei pregătesc aceste foițe vrînd să dea ajutor fraților lor și celor de o credință).

148

Ei spun că musulmanilor care vor refuza să se supună lui *Tedjdjial* le va veni o nenorocire insuportabilă, sărăcie și ticăloșii de nesuferit, iar între altele le va mai veni și această pedeapsă anume că, de se vor atinge cu mîna de ceva, acel lucru se va preface îndată în aur; de aceea pentru ei nu se va găsi pîine de mîncare, apă de băut, lemne de foc, pentru că prefăcîndu-se toate în aur li se vor face o sete și o foame care le vor mistui măruntaiele.

× minuni

×× locuinței

крайним оскудением все верные божии к последнему и беднейшему приведутся дыханию, обаче не попустит бог умерети им или весьма погибнути (зане сим образом хошет бог искусити своих и не погубити верных), но чрез имущего наступити *Мегди земан* (о немже зри мало ниже) и восприяти всю область муслиманскую, все верные в первое благополучия состояние паки приведены будут. Протчее *Теджджиал* на челех подражателей своих вообразит горящим железом, яко печать, написание имени своего, да тем возмогут от протчих распознанны быти.

Мегди. Исполнившимся же *Теджджиалова* обладания трем летом пошлется, глаголют, от бога царь некий, емуже имя *Мегди* (или сложне *Мегди земан*, то есть «дары, благодать и благодеяние временам приносящий») той будет человек праведнейший всеми добродетельми и совершенством веры украшенный, аще и не пророк, но делами и чудесы не неравный пророкам. Сей всех Антимухаммедовых воследователей, сиречь ихже печатнию того назnamenанных обрящет, не малою поразит пагубою и многих от них убьет. Оставшихся же мухаммеданов в вере и законе *Курановом* утвердит и все вещей состояние в покой и в тишину приведет. Обаче не абие *Теджджиалу* конец будет, но, исполненным бывшим и Мегдиевым трем (или яко инии толкуют тридесетим) летом, Иисус Христос с небес снидет в крепости десницы и в победоносном оружии. И совокупив силу свою с полками *Мегдиевыми*, первее самого *Теджджиала*, таже подражателей его всех на смерть побieti весь земленный круг от смрада толь нечестивых человеков очистит. Протчее пораженным бывшим антимухаммеданом, баснословят, яко и Христос сладкую и тихую возьмееет смерть. Сию толь страшилищную / о смерти Христовой ложь из тексту *Куранова* расширяют, иже в главе 28 тако глаголет: «Бог (аки бы Христос сам о себе глаголал) мене мужа не трудного, но зла неимуща создал и на мне есть спасение божие, в день рождества моего и смерти, от неяже жив паки прииду». И сия убо знамения суть, яже мухаммеданом снятся и конец мира предварити имущая от них веруются.

Скончание мира. О самом же мира и вся твари скончании и о смерти всех живущих, тако сказуют: По третьем, глаголют, после смерти Христовом дни, ангел смерти *Исраил* вострубит великою трубою (трубу жу оную сказуют быти длиною 500 лет пути равняющуюся), обаче не страшно, но сладко, зане на глас той едины ангели, муслиманы (а не и неверные) и вся протчая животная умерети имут. И то сотворено будет по божью сторению, да не како верные с протчими неверными огнем возгорелибыся, бог бо хошет над едиными неверными махину мира разорити. И того ради, да бы верные такового последнего не пострадали и не дознали окаянства, их прежде всех тихим и сладким гласом трубным от смертныя сея жизни пренести устави. О нихже *Куран:* «В службе, глаголет, божией убиенных, никтоже да неощует мертвых быти и на путех божиих умирающих, никакоже подобает нареши мертвыми». И в главе 48 глаголет: «Во первых убо на глас трубный, вся смерти

Cu un asemenea belșug de aur și cu lipsa totală a celorlalte lucruri, toți credincioșii lui Dumnezeu vor fi aduși la cea mai de pe urmă și mai nenorocită suflare, însă Dumnezeu nu va îngădui ca să moară sau să piară cu totul (pentru că prin acestea Dumnezeu vrea să pună la încercare pe ai săi, iar nu să-i piarză pe cei credincioși), ci, prin *Mehdii zeman* (despre care vezi puțin mai jos), care va veni să ia întregul ținut musulman, toți credincioșii vor fi aduși din nou la starea fericirii celei dintii. Apoi *Tedjdjial* va înfiera cu fier roșu pe fruntea urmașilor săi, ca o pecete, scrierea numelui său, ca prin aceea să poată fi recunoscuți dintre ceilalți.

Mehdi. Iar când se vor împlini cei trei ani ai stăpînirii lui *Tedjdjial* se spune că va fi trimis de la Dumnezeu un împărat cu numele de *Mehdi* (sau mai complet *Mehdii zeman*, adică „Cel ce aduce timpurilor daruri, har și binefacere”) ⁵⁶⁶. Acela va fi un om foarte drept, împodobit cu toate virtuțile și cu credință desăvîrșită, deși nu proroc, dar egal cu prorocii prin faptele și minunile lui. Acesta îi va lavi cu nenorocire mare, și pe mulți îi va ucide, pe toți cei ce l-au urmat pe Antimuhammed, adică pe cei pe care îi va afla însemnați cu pecetea aceluia și pe mulți din ei îi va omori. Iar pe muhammedanii rămași îi va întări în credință și în legea *Curanului* și întreaga stare a lucrurilor o va aduce la odihnă și liniște. Dar sfîrșitul lui *Tedjdjial* nu va fi îndată, ci cînd se vor împlini cei trei ani (sau cum tilcuiesc unii treizeci) ai lui Mehdi, Iisus Hristos se va pogori din cer întru tăria dreptei și a armelor purtătoare de biruință. Și unindu-se puterea sa cu oștile lui *Mehdi*, îi va lavi de moarte mai întii pe însuși *Tedjdjial* și pe toți adepții lui și va curăți toată suprafața pămîntului de putoarea acelor oameni atît de nelegiuîți. Apoi, povestesc ei, cînd vor fi laviți și omoriți așa toți antimuhammedanii, și Iisus Hristos va avea o moarte dulce și liniștită. Această minciună atît de înspăimîntătoare / despre moartea lui Hristos o scot din textul *Curanului*, care în capitolul 28 zice astfel: „Dumnezeu (ca și cum ar vorbi Hristos despre sine) nu m-a zidit pe mine spre muncire, ci fără de răutate, și peste mine este mîntuirea lui Dumnezeu în ziua nașterii mele și a morții; din care voi veni tot viu”*. Acestea sînt semnele pe care le visează muhammedanii și despre care se crede la ei că vor premerge sfîrșitul lumii.

149

Sfîrșitul lumii. Iar despre sfîrșitul lumii și al întregii creații și despre moartea tuturor celor ce viețuiesc, spun astfel: La trei zile după moartea lui Hristos, îngerul morții *Israil* va suna dintr-o trimbiță mare (trimbița aceea spun că e de o lungime egală cu o cale de 500 de ani), însă nu groaznic, ci dulce ⁵⁶⁷, pentru că la glasul acela numai îngerii, musulmanii (iar nu și necredincioșii) și toate celelalte viețuitoare vor muri. Acest lucru va fi după rînduiala lui Dumnezeu, ca nu cumva credincioșii să se aprindă de foc împreună cu necredincioșii, căci Dumnezeu vrea ca numai asupra celor necredincioși să dărîme mahina lumii **. De aceea, pentru ca cei credincioși să nu sufere acest lucru și să nu cunoască nenorocirea, a rînduit să-i mute din această viață muritoare mai întii pe ei, înaintea tuturor, printr-un glas lin și dulce de trimbiță. Iar despre ei *Curanul* zice: „Pe cei ce au murit în slujba lui Dumnezeu nimeni să nu-i socotească morți, și pe cei ce mor în căile lui Dumnezeu nu se cuvine a-i numi morți”***. Și în capitolul 48 zice: „Întii,

* *Coran*, XIX, 32—33: „[Dumnezeu] nu m-a făcut nici violent, nici nefericit. Pacea [lui] fie peste mine în ziua nașterii, în ziua morții, în ziua învierii mele”.

** Cp. Lucretii *De rerum natura*, V, 96.

*** *Coran*, II, 154.

подвергнутся». А яко праведнии никоеяже ощутят тягости или туги смерти и долгого времени, тойже *Куран* в главе 55 глаголет: «Приступят (сиречь так от века, яко и недавно умёршии) все, аки ничтоже медливше, ниже более преиде времени, неже яко дне час един».

150 *Сгорение мира.* Темже погребенным бывшим всем ангелам и мухаммеданам, ангел смерти второе возгласит в трубу, зело страшно и ужасно, на егоже глас солнце непорядочным движением (от ангел бо носящих и управляющих е, тогда оставлено будет) от высоты на нижняя спустится (растопив перее луну, звезды и все круги небесные) и вся презельною горячестью своею в моменте сожжет. От сего убо вселенная пожара, прах огнистый упадет на главы неверных и диаволов, ихже вселютейше пожрет и в пепел обратит и аки в малейшие песка части сотрет их. Скончавшимся же и сим, повелит бог да ангел смерти сам убьет себе / веруют бо, яко ничто же созданное есть, еже единою пития смертного, кроме самого бога, не вкусит. И тако умершу ангелу смерти Исраилу, абие последовати имеет общее воскресение, егоже начало сие имущее быти сказуют:

Глава седьмая надесять

О общем всех воскресении и последнем суде

Воскресение. Сказуют, яко перее восставит бог в живот ангела смерти, иже по повелению божию взяв туяжде трубу, долготою 500 лет пути равняющуюся и стоя во Иерусалиме, вострубит, на еяже глас ангели, диаволы, джины и души человеческие абие воскреснут, яже (души) излетающе соберутся к костем своим и плоти своя восставят и тако восстанут вси человецы от Адама даже до последнего человека.

Описание праведных. Совершенные убо (то есть доброго жития человецы) явятся в возрасте Адамовом и в образе Христовом, в томже одеянии в котором и погребены быша (того ради в бранех с неприятельми мертвых омывати мухаммедане обычая не имеют, но в тех его, ихже на себе имеяше одеждах, егда умре, погребают, да кровь, юже любве ради божия и ради умножения веры излиал, в лице его явится) просияют яко солнце, луна и звезды. От грешников же кийждо имети будет грехи своя написанны на челе своем, яже возмогут от всех прочитаны быти и бремена беззаконий, не токмо делом, но и в помышлении соделанных на хребте носить имут. Паки теж грешницы и все в зле жизнь препроводившии человецы велию лиц различность и странное безобразие имети будут. Ибо те, которые неправедными нападками [×] иных озлобиша^{xx} имети будут главы свиные. Прелестники, лживцы и богохуль-

[×] утеснениями

^{xx} смириша

la glasul trâmbiței, toți se vor supune morții” *. Dar că dreptii nu vor simți nici o greutate sau durere a morții, nici timpul îndelungat, același *Curan* grăiește în capitolul 55: „Se vor apropia toți (atît cei morți din veac cît și cei mai de curînd) nezăbovind deloc, ca și cum n-ar trece mai mult timp decît un ceas din zi” **.

Arderea lumii. Iar cînd vor fi îngropați toți îngerii și muhammedanii, îngerul morții va suna a doua oară din trâmbiță foarte înfricoșător și groaznic ⁵⁶⁸. La acel glas soarele, cu o mișcare dezordonată (căci atunci va fi părăsit de îngerii ce-l poartă și-l conduc), se va coborî din înălțime la cele mai de jos (topind mai întîi luna, stelele și toate sferele cerești) și le va arde pe toate într-o clipă cu dogoarea sa foarte mare. De la acest incendiu al lumii va cădea praf de foc pe capetele celor necredincioși și ale diavolilor, pe care îi va mistui în chip foarte cumplit, îi va prefăce în cenușă și-i va fărîmița parcă în fire mici de nisip. Iar cînd se vor sfîrși și acestea, va porunci Dumnezeu ca îngerul morții să se omoare, / căci ei cred că nu există creatură care să nu guste din băutura morții, afară de Dumnezeu însuși. Și astfel, cînd va muri îngerul morții Israil, îndată va urma învierea cea de obște, al cărei început spun că are să fie așa:

150

Capitolul al șaptesprezecelea

Despre învierea de obște a tuturor și despre Judecata din urmă

Învierea. Spun că Dumnezeu va ridica la viață mai întîi pe îngerul morții ⁵⁶⁹, care, după porunca lui Dumnezeu, luînd aceeași trâmbiță lungă ca o cale de 500 de ani și stînd în Ierusalim, va trâmbița. La glasul ei, îngerii, diavolii, *djinii* și sufletele omenești vor învia îndată și zburînd (sufletele) se vor aduna la oasele lor și-și vor ridica trupurile și astfel se vor scula toți oamenii de la Adam pînă la cel din urmă om.

Descrierea celor drepti. Cei desăvîrșiți (adică oamenii cu viețuirea bună) se vor arăta de vîrsta lui Adam și în chipul lui Hristos, în îmbrăcămîntea cu care au fost înmormîntați (de aceea în războaiele cu vrăjmașii muhammedanii n-au obiceiul să-i spele pe cei căzuți, ci-i îngroapă cu hainele pe care le au pe ei cînd mor, pentru ca sîngele pe care l-au vărsat pentru dragostea de Dumnezeu și pentru sporirea credinței să se arate în fața lui) ⁵⁷⁰. Ei vor străluci ca soarele, luna și stelele. Dar fiecare dintre cei păcătoși va avea scrise păcatele sale pe frunte și vor putea fi citite de toți, iar poverile fărâdelegilor făcute nu numai cu fapta, ci și cu gîndul le vor purta în spate. Păcătoșii și toți oamenii care și-au petrecut viața în răutate vor avea chipurile foarte diferite și urite. Astfel, cei care i-au asuprit^x pe alții cu împilări^{xx} nedrepte vor avea capete de porc; înșelătorii, mincinoșii și hulitorii de Dumnezeu vor

^x care i-au supus

^{xx} apăsări

* *Coran*, XXXIX, 68: „Se va suna din trâmbiță: cei din ceruri și cei de pe pămînt vor fi fulgerați” (cp. și XLVI, 35).

** Cp. *Coran*, XX, 104; LXXIX, 46 (?).

ники имети будут толстые языки и толь страшно надменные, яко не возмогут втягнути оные в уста своя и укрыти. Императоры, цари, князи и протчие влассители много над протчих вознесутся и по подобию гор паче иных велицы явятся, да от всех равно зримы будут. Мучителей бо и неправедных и лакомых лица будут чернейшие и безобразнейшие / и того ради паче иных пред богом смятутся; горделивые же и высокоумные будут меньши всех и от всех поперутся ногами и смирятся, гордым бо сам бог неприятель и супостат есть.

Таже все народы разлучит бог на 70 чинов или сонмов, зане толикоеж число племен человеческих быти веруют. И сотворит, да все пред судищем справедливости божия, по ряду, един сонм за другим, явятся. Ниже потребно будет на оном суде божием свидетелей, понеже все члены телесные, коегождо дела показывати будут и обвиняти имут господина своего о всяком, аще и малейшем чрез них и чрез скверные своя помыслы соделанном гресе, хотя в самое дело и не произвели своя похоти и злая желания. Михаил же Архангел держати будет мерило[×] правосудия божия, имже веситися^{xx} имут души, где грешницы тяжки, праведницы же легки покажутся. Тогда явится Мойсей, Христос, и Мухаммед и кийждо их подымет свое знамя, под которыми праведные по их книгам и законам покровительство^{xxx} возымеют. Простертым убо бывшим оным знаменам, повелит бог солнцу да приблизится к лицу земли, выотою отстоящи от нея на 10 лактей и 70 000 крат теплейшие и жарчайшие да испустит лучи. Чесому бывшу, праведные иудеи под сень знамене Мойсеева, праведные же христиане под сень знамения Христова а праведные мухаммедане под сень знамене Мухаммедова прибегнут и тако покровенни в прохладе от паления солнечного невреда пребудут. Грешницы же и невернии в моменте тысяща тысящ крат сгорят и тысяща тысящ крат паки целы будут. Тогда христиане ко Христу, иудеи же к Мойсею восклицающе и плачуще рекут: «На вас надеющиеся и вам веровавшие, се уже осуждаемые и гнев божий страждем нестерпимый». Иисус же Христос и Мойсей начнут поносить им глаголя: «Лжете, нечестивейшии лживцы. Ибо аще бы *Пентатевх* и *Евангелие* не растлили бысте и истинные книг заповеди во лжу словес ваших не преложили бысте, познали бы убо и уразумели из оных, яко последний пророк приити имать Мухаммед и чрез того научилибыся слову божию целому, чистому и каковое потом в *Куране* написася. Сия бо вами мы непрестанно прорицахом и учихом, вы же непокориви бывше, книги божие исказисте, ложны сотвористе, пророков божиих убисте и божием заповедем непослушни явистесь и се ныне того ради по праведному изречению божию воздается вам по делом вашим. Темже / не за нашу, но за вашего злобства и неверствия винность, праведно казними есте. Рцыте ми — скажет Христос — где написано было во *Евангелии* и когда аз рекох о мне, яко сын божий есмь и мати моя, Мариа, богиня есть? Се бог тайная сердец ведый и вся сокровенная разумяй весть, аще что таковое аз рех когда».

Сия изрекши и им поносив, правосудия и отмщения от бога воспросит Христос и сим наипаче гнев божий на них возбудит. Тако совершившуся суду

× безмен
xx важитися
xxx защищение

avea limbile groase și atât de umflate, încît nu le vor putea trage și ascunde în gură. Împărații, țarii, prinții și ceilalți stăpînitori se vor înălța mult peste ceilalți și se vor arăta asemenea munților, mai mari decît alții, ca să fie văzuți la fel de toți. Căci fețele tiranilor și ale celor nedrepti și lacomi vor fi foarte negre și hidoase, / de aceea se vor tulbura mai mult decît alții în fața lui Dumnezeu. Cei trufași și cei ce se socotesc deștepti vor fi mai mici decît toți, vor fi călcați cu picioarele de către toți și se vor smeri, căci celor mîndri însuși Dumnezeu le este vrăjmaș și potrivnic *.

151

Dumnezeu va despărți toate popoarele în șaptezeci de categorii sau cete pentru că ei cred că atîtea neamuri de oameni vor exista. Și va face ca toate să se arate pe rînd, ceată după ceată, înaintea judecării dreptății lui Dumnezeu. Și nu va fi nevoie de martori la acea judecată a lui Dumnezeu, pentru că toate măduarele trupului vor arăta faptele fiecăruia și-l vor acuza pe stăpînul lor de toate păcatele pînă la cel mai mic făcut prin ele și prin gîndurile cele spurcate, chiar dacă n-au făcut poftele și dorințele lor cele rele. Iar Mihail arhanghelul va ține cîntarul x dreptei judecări a lui Dumnezeu cu care se vor cîntări xx sufletele, în care păcătoșii se vor arăta grei, iar cei drepti ușori. Atunci se vor arăta Moise, Hristos și Muhammed și fiecare dintre ei își va ridica steagul său, sub care vor avea ocrotire xxx cei drepti după cărțile și legile lor. Cînd vor fi desfășurate acele steaguri, va porunci Dumnezeu soarelui să se apropie de pămînt la o înălțime de zece coți și să sloboadă raze de șaptezeci de mii de ori mai calde și mai dogoritoare. Cînd se va întimpla aceasta, iudeii cei drepti vor alerga sub steagul lui Moise, creștinii cei drepti sub steagul lui Hristos, iar muhammedanii cei drepti sub steagul lui Muhammed și astfel acoperiți vor petrece la răcoreală, nevătămați de arșita soarelui. Iar cei păcătoși și necredincioși vor arde într-o clipă de o mie de ori și de o mie de ori vor fi iarăși întregi. Atunci, strigînd și plîngînd, vor zice creștinii către Hristos și iudeii către Moise: „Nădăjduind în voi și crezîndu-vă pe voi, iată că ne osîndim și înfruntăm mînia lui Dumnezeu cea de neîndurat“. Iar Iisus Hristos și Moise vor începe a-i ocări grăind: „Mințiți, mincinoși nelegiuți, căci dacă n-ați fi stricat *Pentateucul* și *Evangelia* și n-ați fi prefăcut poruncile cele adevărate ale cărților întru minciuna cuvintelor voastre ați fi cunoscut și ați fi înțeles din acelea că are să vină prorocul cel mai de pe urmă, Muhammed, și ați fi învățat prin el cuvîntul lui Dumnezeu cel întreg, curat, așa cum s-a scris pe urmă în *Curan*. Acestea toate neconținut vi le-am prorocit și v-am învățat, dar voi, nesupuși fiind, ați denaturat cărțile lui Dumnezeu, le-ați falsificat, pe prorocii lui Dumnezeu i-ați omorît, și poruncilor lui Dumnezeu v-ați arătat neascultători, de aceea, după dreapta hotărîre a lui Dumnezeu, vi se răsplătește acum vouă potrivit faptelor voastre. Deci / nu din pricina noastră,

152

ci pentru vinovăția răutății și necredinței voastre sinteți pedepsiți după dreptate. Spuneți-mi — va zice Hristos — unde a fost scris în *Evangelie* și cînd am spus eu despre mine că sînt Fiul lui Dumnezeu și că maica mea Maria este Dumnezeu? Iată, Dumnezeu, care cunoaște cele tainice ale inimilor și le pricepe pe cele ascunse, știe dacă am spus eu cîndva așa ceva“.

Zicînd acestea și dojenindu-i, Hristos va cere de la Dumnezeu dreaptă judecată și răzbunare și cu aceasta va întărita și mai mult mînia lui Dumne-

x măsura
xx cumpăni
xxx apărare

* Cp. *Pilde*, 3, 34.

человеческому, вострубит паки ангел смерти и воскреснут звери, скоты, птицы, рыбы и вся животная и правосудию божию предстанут, да и их обидам от бога премудрейшего и праведнейшего сотворена будет справедливость и отмщение. Осудит убо бог волка, почто снеде овцу, ястреба, почто растерзал голубя, осудит дельфина, почто поглотил малейшую рыбицу. Также и о протчих. И тако бог всем довлесотворит, хищная и пожирающая животна по своей премудрости накажет и по преступлениям их, казньми и муками обложит, дондеже всякому, что его праведное было, воздастся.

Скоты обвиняют господ. Таже восстанут скоты, волы, ослы, мески, кони и протчие иго носящие и человеком непрестанно служащие животные, каждо от своего си господина воздаяния и что праведное их есть просяще, сиречь почто паче силы его в путь итти понудил, почто оскудевшим уже в нем силам (как случается почтовым коням) толь много бичем и жезлом бил его, почто тяжчайшее паче неже пристойно бремя наложил на него, почто впадшего в блато не изъял его, почто без подков понудил его итти в путь каменистой и стропотной, даже копыто его расседеся и хромати начат: почто поврежденной бывшей волю выи^х, прежде даже не исцеле от раны паки в ярмо впрягл его; почто ни малой части млека в сосцах коровиих, овчиих, козиных, верблюжьих и протч. для кормления своих им детищей оставиша. И иная сим подобная, за яже вся бог неисследимую премудростию и правдою своею праведнейше осудит.

Немилостивые осуждаются. И немилосердие таковых господ адскими казнит муками, глаголя: «Дах вам скоты для употребления в нуждах ваших а не да мучите их, суть бо оные мое создание, равно яко вы. Должны бысте мне за показанные вам полезности^{xx} благодарити а о них за исправление службы и яже повесоша утеснения попечение имети, кормити и рассудительно с ними поступати» и протчая.

153 *Уды обвиняют плоть.* Сим по елику возможно минувшим, / телесные части, то есть уды, восстанут на господ своих и возжалются пред богом праведнейшим, почто господин их зле употребил, понуждая к лукавым и заповеданным деяниям, а не ко благим и дозволенным. Обвинит убо глава, почто не брил ея по вся пятки и не связывал когда болела. Обвинит ум, почто понудил его помышляти неподобающая и богу мерзкая, обвинит око, почто понудил его похотно взирати на запрещенная и почто по все утренние часы не намазал его алавастром^{xxx} или сурмою (яже есть некий состав от прахов ресницы и брови черны творящий) егда боляше или старости ради зрительная сила его ослабела. Обвинят уши, почто их отверзе к слышанию лжи, а на словеса истинны, то есть *Курана*, оные затыкаше. Обвинит язык, почто убедил его клеветати, лжу глаголати, нечистая вкушати и протч. Обвинят ноздри, почто услаждашеся в благовонных и презираше простая и почто обоняше тимиам христианский и пот персей и тела чуждыя жены. Обвинят зубы, почто

^х шеи
^{xx} выгоды
^{xxx} очным врачеством

zeu asupra lor. Astfel, cînd se va săvîrși judecata oamenilor, îngerul morții va trîmbița din nou și vor învia fiarele, dobitoacele, păsările, peștii și toate jivinele și se vor înfățișa înaintea dreptei judecăți a lui Dumnezeu *, ca și obidelor lor să li se facă dreptate și răzbunare de la Dumnezeu cel preadrept și preînțelept **. Deci va osîndi Dumnezeu pe lup pentru că a mîncat oaia, pe uliu pentru că a sfîșiat porumbelul, va osîndi pe delfin pentru că a înghițit pe peștișorul cel micuț și la fel pe celelalte. Și așa Dumnezeu va mulțumi pe toți, va pedepsi viețuitoarele cele răpitoare și devoratoare, le va impune pedepse și munci după nelegiuirile lor, pînă ce va plăti fiecăruia ce i se cuvine.

Dobitoacele îi acuză pe stăpîni. Atunci se vor scula dobitoacele, boii, măgarii, catirii, caii și altele ce poartă jug și viețuitoarele care slujesc neconținut oamenilor, cerînd fiecare de la stăpînul său răsplătirea și dreptul lui, adică pentru ce l-a silit să meargă mai presus de puterile lui, de ce cînd îi lipseau puterile (cum li se întîmplă cailor de poștă) îl bătea atît de mult cu biciul sau cu ciomagul, de ce i-a pus povară mai grea decît se cuvenea, de ce nu l-a scos pe cel căzut în mocirlă, de ce l-a silit să meargă fără potcoave pe drum pietros și grunjos cînd i-a crăpat copita și a început să schiopăteze, de ce cînd boul era ros la grumaz × l-a înjugat înainte de a i se vindeca rana, de ce n-a lăsat nici un pic de lapte în țitele vacilor, oilor, caprelor, cămilelor și altora pentru a-și hrăni puii și altele asemenea acestora, pentru care toate Dumnezeu, cu înțelepciunea sa cea de necuprins și cu dreptatea sa, va osîndi cu multă dreptate.

Cei nemilostivi sînt osîndiți. Nemilostivirea unor asemenea stăpîni o va pedepsi cu muncile iadului, zicînd: „V-am dat vouă dobitoacele ca să le întrebuiți pentru nevoile voastre, iar nu ca să le munciți, căci și acelea sînt creația mea, ca și voi. Erați deci datori să-mi mulțumiți pentru foloasele^{xx} pe care vi le-am înlesnit, iar pentru îndeplinirea slujbei și strîmbătățile pe care le-au îndurat să aveți grijă de ele, să le hrăniți și să vă purtați cu ele cu socotință“, și așa mai departe.

Mădularele acuză trupul. Cînd vor trece acestea pe cît este cu putință, / părțile trupului sau mădularele se vor scula asupra stăpînilor lor și se vor plînge înaintea lui Dumnezeu cel preadrept pentru că stăpînul lor le-a întrebuițat rău, silindu-le la fapte viclene și oprite, iar nu la cele bune și îngăduite. Capul te va învinui că nu l-ai ras în toate vinerile și nu l-ai legat cînd te durea, te va acuza mintea că ai silit-o să cugete cele necuvioase și urite lui Dumnezeu, te va acuza ochiul că l-ai silit să privească cu poftă cele oprite și că nu l-ai uns cu alabastru^{xxx} sau cu antimoniu (care este un amestec de prafuri pentru înnegrit genele și sprîncenele) în fiecare dimineață cînd te durea sau cînd, din cauza bătrîneții, i-a slăbit puterea vederii. Te vor acuza urechile pentru că le-ai deschis spre auzirea minciunii, iar pentru cuvintele adevărului, adică ale *Curanului*, le-ai astupat. Te va acuza limba pentru că ai convins-o să clevească, să grăiască minciună, să guste cele necurate și altele. Te vor acuza nările pentru că te desfătai cu cele binemirosoare și disprețuiai pe cele simple, pentru că miroseai tămîia creștină, sudoarea

153

× git

xx avantajele

xxx cu doctoria de ochi

* *Coran*, VI, 38.

** *Cp. Ezechiel*, 34, 20—22.

понудил их жвати и снедати неподобающая и обильнейшая паче неже ко утолению алчбы уготованные брашны. Обвинят утсне, почто употребил их к целованию чуждыя жены. Обвинят руки, почто отверзе ковчег^х, чулан и дом чуждый и украде, также и ко иных грехов соделанию, яко орудия употреблял оных, не ко взысканию пищи от праведного пота и труда, но к неподобающим и ненавистным делам устроил их. Обвинят ноги, почто с разбойниками хождаше от пути же благих дел отвращаше их и в церковь ходити косны^{хх} их творяше и протч. Обвинят ногти, почто не обрезывал их и не очищал и аще когда обрезывал, почто на землю аки бы к телу его не принадлежали повергаше а не в недре^{ххх} своем, яко мухаммеданский закон повелевает, скрываше оные. Не умолчат же и сокровеннейшие обоего пола уды, паче же возрыдают женские, почто муж чуждыя жены или подложницы услаждашеся больше неже ея обниманиями. Воскричат и мужские, почто во время естественного их свербения женские уды совокупление иметь с ними отрекошася. Обвинят все купно, почто господие их не законного ради точию чадотворения, но для исполнения естественныя похоти своя беззаконно и не по естеству зле употребили их. Тако обвинит стомах, почто паче неже елико подобаше пищи лишил его, паки почто паче меры наполнил его. Сие и о протчих вещех бесконечные вымышляют / фабулы, вложения ради в сердца человеческая страха божия и правды его.

Животная паки умирают. Сим всем тако совершимся и богу комуждо по делом воздавшу и судившу, животная вся абие умрут и в прах (от негоже и плоти и души их взяты быша) обратятся, кроме троих, сиречь Бурака Мухаммедова, верблюда и кота его, о которых животных веруют муслиманы, яко Мухаммеда ради вечно наследят райские утехы, равно яко и протчие муслиманы, о нихже пространнее зри в главе *О раю*. Мним же, яко не подобает к иным преити, прежде даже в кратце не покажем zde непостоянство *Кураново* и сумнительное о воскресении всех душ, паче же лживейшее известие.

«Кураново» непостоянство о воскресении душ. Он бо в главе 18 яко не все мертвых души, но некие токмо воскреснути имеют, сими изъясляет словесы: «Умиравшим, глаголет, неким в час смерти, неким же в час успения бог души изъемлет», паки: «Неким воздаст душу в час предзнаменанный, неким же николи же, вся творя по воли своей, что мудрым удивительно есть». Толковники *Курановы* разделяют между *смертию* и *успением*, смерть убо причитают иным, успением же своим. «Неким воздаст душу в час предзнаменанный» разумеют быти оные души мухаммеданские, яже в радости райские предуставлены суть (веруют же, яко все муслиманы по времени от адских мук избавятся) да и плоти с ними купно оного благополучия и блаженства причастны будут. «Некимже николиже»: мнят яко сие глаголется о душах всех неверных и то в двояком разуме: в первом, яко неверных мертвых воскресение недостойно есть воскресения имени, но смерти вечныя, то есть бесконечныя казни. В ко-

х сундук
хх нескоры
ххх пазухе

sînilor și a trupului femeii străine. Te vor acuza dinții că i-ai silit să mestece și să mănînce cele ce nu se cuveneau și mai mult decît hrana gătită pentru potolirea foamei. Te vor acuza buzele că le-ai folosit pentru sărutarea femeii străine. Te vor acuza mîinile că ai deschis cufărul x, cămara și casa străină și ai furat și că le-ai întrebuițat la lucrarea altor păcate ca pe niște unelte, iar nu spre căutarea hranei din sudoarea dreaptă și din osteneală, și pentru că le-ai potrivit la alte lucruri necuviincioase și urîte. Te vor acuza picioarele că umblai cu tilharii, iar de calea faptelor bune le îndepărtați și le făceai leneșe^{xx} a umbla la biserică, și altele. Te vor acuza unghiile că nu le-ai tăiat și nu le-ai curățat și că le-ai aruncat la pămînt de parcă nu ți-ar fi aparținut trupului și nu le-ai ascuns în sînul^{xxx} tău, cum poruncește legea muhammedană. Nu vor tăcea nici mădularele cele mai ascunse ale ambelor sexe; se vor tîngui mai ales cele femeiești, pentru ce bărbatul se desfăta mai mult de îmbrățișările unei femei străine sau ale fiitoarei lui decît ale femeii sale. Vor striga și cele ale bărbatului că în vremea infierbîntării lor firești mădularele femeiești au refuzat să aibă împreunare cu ele. Vor acuza toate laolaltă că stăpînii lor le-au folosit rău, nu numai pentru legiuita naștere de copii, ci pentru împlinirea poftelor lor firești în mod nelegiuit și împotriva firii. Tot așa te va acuza stomacul că l-ai lipsit de mîncare mai mult decît se cuvine și iarăși că l-ai umplut peste măsură. Așa și despre celelalte lucruri născocesc ei fabule/nesfîrșite, pentru a sădi în inimile oamenilor frica de Dumnezeu și dreptatea lui.

154

Vietățile mor din nou. Cînd se vor petrece așa toate acestea și Dumnezeu va judeca și va răsplăti fiecăruia după faptele lui, toate viețuitoarele vor muri îndată și se vor preface în țărînă (din care au fost luate și trupurile și sufletele lor), afară de trei: Burak al lui Muhammed, cămila și motanul lui ⁵⁷¹. Despre aceste vietăți cred musulmanii că datorită lui Muhammed vor moșteni veșnic desfătările raiului, la fel ca și ceilalți musulmani. Despre ei vezi mai pe larg în capitolul *Despre rai*. Dar cred că nu se cuvine să trecem la altele mai înainte de a arăta pe scurt aici știința îndoielnică și, mai ales, foarte mincinoasă a *Curanului* privind învierea tuturor sufletelor.

Nestatormicia „Curanului” despre învierea sufletelor. În capitolul 18 el arată că nu toate sufletele morților vor învia, ci numai unele ⁵⁷², cu aceste cuvinte: „Celor ce mor le scoate Dumnezeu sufletele, unora în ceasul morții, iar altora în ceasul adormirii” *; și iarăși: „Unora le va da Dumnezeu sufletul în ceasul mai dinainte însemnat, iar altora niciodată, toate făcîndu-le după voia sa, lucru de care cei înțelepți se vor minuna” ⁵⁷³. Interpretii *Curanului* disting între *moarte* și *adormire*. Moartea o atribuie altora, iar alor lor — adormirea. Prin „Unora le va da sufletul în ceasul însemnat de mai înainte” înțeleg că acele suflete sînt muhammedane, mai dinainte rînduite pentru bucuriile raiului (ei cred că toți musulmanii după o vreme se vor izbăvi de muncile iadului), pentru ca și trupurile să fie împreună cu ele, părtașe la acea bunăstare și fericire. Prin „Iar altora niciodată” socotesc că se vorbește despre sufletele tuturor necredincioșilor, și aceasta cu dublu sens: mai întîi că învierea morților necredincioși nu merită numele de înviere, ci de moarte

x lada

xx încete

xxx pieptul

* Cp. *Coran*, L., 19 („amețeala morții”).

тором разумении видятся согласовати нашим теологам; во втором суть иже мнят, яко все неверные по подобию животень бессловесных по общем оном суде в прах земный обратятся и сим образом (может быть) что божия милость и милосердие избавит их от ада. Но сие последнее мнение, аще и не весьма отсмещается, обаче утверждают, яко первейшее мнение подобает содержати и веровати./

О истязании грешников верных

По внегда разлучатся верные, то есть муслимань от неверных, и разделяются в 73 роды, тогда поведит бог (яко они баснословят) искусити тягость всех грехов, яже кийждо в сей жизни соделал, не токмо делом оные совершив, но аще и умом токмо помыслил. Ибо, хотя единыя ради веры мухаммеданския рая наследницы сотворишася, обаче за беззакония и довольные преступления в огненной реце *Араф* (о нейже нижше) зовомой казнены и очищены быти имеют (в сем члене мухаммедане с католиками^х о их пургатории^{хх} зело согласуют) и тако от всякого греха и пророка преступления тамо очистившеся, таже во время единой премудрости и справедливости божественной сведомое, в вечные радости райские равно с протчими праведными преселятся.

Мост Сират. Образ же оного искушения сицевый быти вымышляют: пред враты, глаголют, райскими, есть ров зело широкий и глубокий, чрез негоже огненная оная течет река, на реце той мост есть, егоже *Сират* (то есть «правды») нарицают, в долготу убо 500 лет пути равняющийся (таковья бо широты и ров оный быти буесловят) толь же узкий, яко широту власа человеческого не превышать ему и много острейший паче остроты бритовныя и далече слизчайший паче льда. По сему убо мосту принуждены будут преити ко вратам райским вси человецы. Иже егда приступят к первому моста концу, абие ангели приведут им верблюдов, на которых вседше должайший путь оный совершити должныствуют.

Верблюды курбан. Верблюды же суть овны оные, ихже кийждо в житии своем егда в Мекку путешествоваше, *курбан*, то есть в жертву принесе и на горе, сей реце соименной *Араф*, богу пожре. Но аще которые из них имели толикий достаток, яко могли посетити Мекку, обаче пренебрегли сотворити путь оный, таковыи лишены будут верблюдов, имиже бы везены были. И повелится им да пеши оный 500 лет путь сотворят а иже в житии своем Мекку посетиша и еликожды кто *курбан* (то есть жертву) принесе, толикоеж число и верблюдов скорейших имети будет, ихже на пути пременяя, аще / не отяготит его бремя грехов аки во мгновении ока ко вратам райским преидет. Которого же грехов хотя легчайшее бремя обременит верблюда, той от вы-

^х рямянами
^{хх} чистыяща

veșnică, adică de pedeapsă fără de sfârșit, sens în care se văd a fi de acord cu teologii noștri; al doilea, sînt unii care socotesc că toți necredincioșii după aceea judecată de obște se vor preface în țărîna pămîntului asemenea viețuitoarelor necuvîntătoare și că astfel (poate) mila și îndurarea lui Dumnezeu îi va izbăvi de iad. Dar cu toate că această din urmă părere nu este respinsă cu totul, se afirmă că se cuvine primită și crezută părerea cea dintîi./

Capitolul al optsprezecelea

155

Despre torturile păcătoșilor credincioși

După ce se vor despărți cei credincioși, adică musulmanii, de necredincioși și se vor împărți în șaptezeci și trei ⁵⁷⁴ de neamuri, va porunci Dumnezeu (după cum băsnesc ei) să se cîntărească greutatea tuturor păcatelor pe care le-a făcut fiecare în această viață, nu numai cele săvîrșite cu fapta, ci și cele numai gîndite cu mintea. Căci deși numai pentru credința muhammedană s-au făcut moștenitori ai raiului, totuși pentru fărâdelegile și păcatele lor multe vor fi pedepsiți și curățiți în riul de foc numit *Araf* (vezi despre el mai jos) ⁵⁷⁵. (La acest articol muhammedanii se potrivesc foarte mult cu catolicii* despre purgatoriul** lor.) Și astfel, curățindu-se acolo de orice păcat și de viciul călcării de lege, tot așa la vremea cunoscută numai înțelepciunii și dreptății dumnezeiești se vor muta la bucuriile veșnice ale raiului la fel cu ceilalți.

Podul Sirat. Iar modul acestei încercări născocesc ei că va fi așa: „Înaintea porților raiului, zic ei, este un șanț foarte lat și adînc prin care trece riul de foc. Peste riul acela este un pod pe care îl numesc *Sirat* (adică „al dreptății” ⁵⁷⁶), lung ca o cale de 500 de ani (și șanțul acela, aiurează ei, e de aceeași lățime) și atît de îngust încît nu depășește lățimea unui fir de păr omenesc, mult mai ascuțit decît tășul briciului și mai lunecos decît gheața. Pe acest pod vor fi siliți toți oamenii să treacă spre porțile raiului. Cînd se vor apropia ei de primul capăt al podului, îndată îngerii le vor aduce cămile și încălecînd pe ele vor trebui să facă acea cale foarte lungă.

Cămilele kurban. Cămilele acelea sînt berbecii pe care fiecare în viața lui, cînd a călătorit la Mecca, i-a adus *kurban* (adică ofrandă) ⁵⁷⁷ și i-a jertfit lui Dumnezeu pe muntele cu același nume ca și riul *Araf*. Dar dacă unii din ei, deși au avut atîta belșug încît ar fi putut vizita Mecca, au nesocotit să facă acea călătorie, vor fi lipsiți de cămilele care să-i ducă și li se va porunci să facă pe jos calea lungă de 500 de ani. Iar cei care în viața lor au vizitat Mecca, de cîte ori au adus *kurban* (adică ofrandă) atîtea cămile foarte iuți vor avea, pe care, schimbîndu-le pe drum, /dacă nu-i va apăsă povara păcatelor, vor trece ca într-o clipeală de ochi de porțile raiului. Dar dacă povara păcatelor cuiva, chiar și cea mai ușoară, va apăsă cămila, acela va cădea

156

* cu romanii

** curățitorul [foc]

сочайшего одного моста *Сират* в текущий Араф бедне упадет и в огни той казни постраждет, дондеже от всякия греха скверны очистится. По совершении же очищения, на томже месте откуда упал бе, верблюд на мост взыдет и оттоле безопасно и безбедно ко вратам райским преидет. Како же в рай внити и его наследствовати имут, речем в особливой главе *О раю*, а ныне о самом *Арафе* яснее предложим.

Глава девятая надесять

О Арафе

Что есть Араф. Араф или мухаммеданское чистилище есть (якоже рехом) огненная река близ рая текущая в нюже впадающий муслимань за всякой, аще и легчайший или делом или помышлением учиненной грех, нестерпимыми муками по пропорции [×] беззакония мучитися будут.

Описание его. Горячесть огня *Арафова* глаголют быти седмидесять тысяч степенями, паче огня нашего сильнейшую и яко сей есть первый степень горячесть по смотрению теплоты огня адского. Времени колико будет в неже грешницы в *Арафе* мучитися имут, хотя не определяют, обаче от образа и чину мук и казней окончательно и определенно быти разумеют. Глаголют бо, аще кто хотя единою от пяти в день определенных к молению времен единого токмо опустит и в подобающее время молитв не совершит, за оный часа того квадрант ^{xx} 70 000 лет в пургатории и в огненной оной реке омыватися долженствует.

157 *Образ очищения.* Образ же очищения описуют тако: Понужден, глаголют, будет грешник оный оставленные в жизни исполнити молитвы положен быв на печи медной люте горячей, иже егда возложит на печь ноги, абие по подобию свинца растают, растявшим же ногам, приложит колена и та такожде растопятся, тако руки, глава и все тело по внегда лютою оною горячестью спалено и истреблено будет. По скончании единого *реккееат* (есть же *реккееат* /едино на землю преклонение и от земли восклонение, о котором яснее зри в главе *О намазе*) паки все тело цело будет и паки ко учинению других молитв от ангел понужден будет. И тако последовательно, за единого якоже рехом молитв пренебрежение, 70 000 лет очищения требе ему будет.

Конец Арафа. Подобно и за протчие смертные и простительные грехи праведным судом божиим по пропорции грехом сравненным казнями будут. И тако скончавшимся грехом их и очистившимся душам, все мухаммедане и иже хотя единожды исповедание мухаммеданския религии сотвориша по том изыдут из *Арафа* и яко солнце и луна сияюще в рай с великою в себе и ангел радостию и торжеством преселятся. Все, глаголют, изыдут кроме единого. Ктоже той есть, между мухаммеданами, иже вечно имеет пребыти в

[×] мере
^{xx} четверть

în chip nenorocit de pe podul Sirat cel foarte înalt în Araful curgător și va suferi în focul acelei pedepse pînă ce se va curăți de toată întinăciunea păcatului. Iar după purificare cămila va ieși pe pod în chiar locul unde a căzut și de acolo îl va duce neprimejduit și fără necaz la porțile raiului. Cum vor intra în rai și-l vor moșteni vom spune într-un capitol special *Despre rai*⁵⁷⁸, iar acum vom vorbi mai clar despre Araf.

Capitolul al nouăsprezecelea

Despre Araf

Ce este Araful. Araful sau purgatoriul muhammedan⁵⁷⁹ este (precum am spus) un rîu de foc ce curge în apropierea raiului, în care musulmanii care cad în el pentru orice păcat, fie el cît de ușor, făcut cu fapta sau cu gîndul, se vor chinui cu munci de nesuferit în raport cu^x fărădelegile lor.

Descrierea lui. Fierbințeala focului din Araf, spun ei, e cu șaptezeci de mii de trepte mai puternică decît cea a focului nostru, iar aceasta este prima treaptă de fierbințeală față de căldura focului din iad. Deși nu stăbilesc vremea cît se vor chinui păcătoșii în Araf, ei cred că aceasta este definitivă și fixată după modul și rînduiala chinurilor și a pedepselor. Căci spun că de va omite cineva măcar o dată un singur timp din cele cinci hotărîte zilnic pentru rugăciune și nu va face rugăciunile la vremea cuvenită, pentru acel cvadrat^{xx} de ceas va trebui să se curețe în purgatoriu și în rîul acela de foc șaptezeci de mii de ani.

Modul de curățire. Modul de curățire îl descriu așa: Păcătosul va fi silit, zic ei, să facă rugăciunile neglijate în viață, fiind așezat pe un cuptor de aramă foarte incins, și cînd va pune picioarele pe cuptor îndată se vor topi asemenea plumbului, iar cînd se vor topi picioarele va ajunge la genunchi și se vor topi și aceia; la fel mîinile, capul și tot trupul, pînă cînd va fi ars și nimic de aceea dogoare cumplită. La sfîrșitul unui *rekheat*⁵⁸⁰ (*rekheat* înseamnă o plecăciune pînă la pămînt și ridicarea de la pămînt, vezi mai 157 clar în capitolul *Despre namaz*)⁵⁸¹ tot trupul va fi din nou întreg și iarăși va fi silit de înger să facă celelalte rugăciuni. Și astfel, pe rînd, pentru o singură lipsă de grijă față de rugăciuni, precum am zis, îi vor trebui șaptezeci de mii de ani de purificare.

Sfîrșitul Arafului. La fel și pentru celelalte păcate de moarte sau de iertat vor fi pedepsiți de dreapta judecată a lui Dumnezeu pe măsura păcatelor. Și astfel, cînd li se vor isprăvi păcatele și li se vor curăți sufletele, toți muhammedanii și cei care au făcut măcar o dată mărturisirea credinței muhammedane vor ieși după aceea din Araf și, strălucind ca soarele și luna, se vor muta în rai, avînd mare bucurie și veselie și ei, și îngerii. Toți, zic ei, vor ieși, afară de unul. Despre acel muhammedan care va petrece veșnic

^x pe măsura
^{xx} sfert

Арафе, у их еггифыкыг (то есть теологов) двоякая есть опиния: нецыи бо под муслиманским именем и мухаммеданским исповеданием, вечно казнима быти мнят *Ебуджегла*, дядю Мухаммедова (о котором множайшая в предреченных изъявшиася) и яко он един отвержен есть от милосердия божия. И хотя бог, яко всемогущий, аще бы хотел, мог бы всех неверных из ада в рай превести, *Ебуджегл* же за неприязнь, юже творил и лести ихже в пагубу Мухаммедову устроивал и от сея общия божия благостыни и милосердия исключен быти имеет. Инии же толкуют, яко Мухаммед за род свой готов есть просити бога, да един он за все, всех грешников грехи, вечные постраждет казни, токмо они от мук адских вечных свободны да будут. Обаче сию опинию (которая зело жестока видится) иные иным устроят образом и глаголют, яко Мухаммед любви ради и сожаления о народе своем (зде видятся варвары украдати слова Святого Павла, яже *К римляном* в главе 9, стих 3, пишет) невинна и незлобива себе суща, за грехи их самовольно на вечные предаст муки. Бог же не имать казнити его, но его ради конец казнем сотворит всем, которые или по правде или в шутке, или по неволе, или каким-либо образом, хотя единою во всей жизни своей исповедание мухаммеданския веры сотворили.

158 Но да не возмелося бы кому, яко справедливость божия оскудела от своего предложения за всех единого *Ебуджегла* (якоже и выше речется) на вечные осудит мучения и на него единого всю свою божественную ярость излити имать. Чесо ради за таковые Мухаммедовы /ходатайства и за некончаемое милосердие божие и сего не сумнятся рещи, аще некий христианин, или жидовин, или каковый-либо *гяур*, то есть неверный и атеист^х аще и не с таким еже веровати намерением, но ради обучения письмен их, читая или пиша, изречет исповедание веры, толико оное имеет силы, яко вечным казнем адским потом преодолее. И человек той, аще и зело нечистый, нечестивый и всех добрых дел лишен есть, по времени от божия милосердия прощение испросити и райские вечные радости получитьи имеет. Утверждают же сию опинию из *Куранова* тексту, идеже сие Мухаммед глаголет: «Егда повелел он сие веры исповедание всем проповедати и чрез сие едино всех грехов обещал отпущение, прииде к нему некто имянем Еворди, вопрошая его, аще сие истинно есть?» Отвеща он так: «Во правду» и приложил «аще будет и вино пити, аще и убивства сотворит, аще и ноздри Абидонды исторжет.»

К тому утверждают, аще кто в сей жизни прочте или написал мухаммеданское исповедание, тожде в другой жизни возможет читати, хотя в иных заповедех и неверен пребудет. Чесо ради егда грешницы из *Арафа* изыдут и мост *Сират* прешедше приблизятся ко вратам райским, повелено им будет от ангел водящих их, да письмена (имиже на вратех райских образ исповедания надписуется) прочитают. Тогда аще которые грехи огнем *Арафа* совершенно очищены суть, прочетшим им первое исповедания веры письмена, абие отверзнутся врата и свободно в рай внидут. Аще ли же нечто оставшееся от грехов имети будут, не возмогут прочитати исповедания оного, того ради паки в *Араф* да совершеннее очистятся от грех своих, отшлются. И тако неколико крат искусятся, дондеже изрядно очистившеся, письмена исповедания прочитают и радости райския достойни показавшеся равно с прочими причастники быти объявятся. О сих иная некая зри нижше в главе *О раю*.|

^х безбожник

în Araf există la *ehlifikihii* (teologii) ⁵⁸² lor o dublă părere: unii socotesc că prin cuvintele „musulman” și „mărturisire a credinței muhammedane” va fi pedepsit veșnic *Ebudjehl*, unchiul lui Muhammed (despre care s-a arătat foarte mult în cele spuse mai înainte) ⁵⁸³ și că numai el va fi lepădat de la milostivirea lui Dumnezeu. Deși Dumnezeu, ca cel atotputernic, dacă vrea poate să-i mute pe toți necredincioșii din iad în rai, totuși *Ebudjehl*, pentru dușmănia pe care a avut-o și minciunile pe care le-a ticluit spre pierzarea lui Muhammed, va fi înlăturat de la această bunătate și milostivire obștească a lui Dumnezeu. Iar alții tilcuiesc că Muhammed este gata să-l roage pe Dumnezeu pentru neamul său să sufere el singur pedepse veșnice pentru toate păcatele tuturor păcătoșilor, numai să fie ei scutiți de chinurile veșnice ale iadului. Însă această părere (care se vede a fi foarte crudă) alții o tilcuiesc altfel și zic că Muhammed, din dragoste și milă pentru poporul său (aici se vede că barbarii fură cuvintele Sfântului Pavel, pe care le scrie [în *Epistola*] către romani, în capitolul 9, versetul 3*), deși este nevinovat și fără de răutate, se va da de bunăvoie la muncile veșnice pentru păcatele lor. Dar Dumnezeu nu-l va pedepsi, ci de dragul lui va pune capăt pedepselor pentru toți cei care, fie după dreptate, fie din glumă, fie de nevoie sau în alt chip au făcut măcar o dată în viața lor mărturisirea credinței muhammedane.

Și pentru ca să nu-i pară cuiva că dreptatea lui Dumnezeu s-a abătut de la rostul ei pentru că dintre toți doar pe *Ebudjehl* (așa cum se arată mai sus) îl va osîndi la muncile cele veșnice și numai asupra lui își va vărsa mînia dumnezeiască, ei nu ezită să spună și acestea în legătură cu mijlocirea lui Muhammed/și cu nesfîrșita milostivire a lui Dumnezeu: Dacă un creștin, un iudeu sau oricare ghiaur, adică necredincios și ateu^x, chiar fără intenția de a crede, ci numai pentru a învăța scrisul lor, va face mărturisirea credinței citind sau scriind, ea are atîta putere, încît va învinge mai apoi chinurile veșnice ale iadului. Iar omul acela, deși foarte necurat și nelegiuit și lipsit de toate faptele bune, își va cere după o vreme iertare de la milostivirea lui Dumnezeu și va primi bucuriile cele veșnice ale raiului. Această părere o susțin după textul *Curanului*, unde Muhammed vorbește astfel ⁵⁸⁴: Cînd a poruncit să propovăduiască tuturor această mărturisire a credinței și a făgăduit numai prin aceasta iertarea tuturor păcatelor, a venit la el unul cu numele de *Evordi* întrebîndu-l: „Adevărat să fie aceasta?” El a răspuns: „Așa e, cu adevărat”, și a adăugat: „Chiar dacă va bea vin și va face omoruri, chiar dacă va rupe nările Abidondei”.

Și încă mai afirmă că dacă cineva a citit sau a scris în această viață mărturisirea muhammedană, va putea s-o citească și în cealaltă viață, chiar dacă unora din porunci va rămîne necredincios. De aceea, cînd păcătoșii vor ieși din *Araf*, cînd trecînd podul *Sirat* se vor apropia de porțile raiului, li se va porunci de către îngerii care-i vor duce să citească literele (cu care se scrie pe porțile raiului chipul mărturisirii). Cînd cei ale căror păcate vor fi curățite cu desăvîrșire de focul *Arafului* vor citi primele litere ale mărturisirii de credință, îndată li se vor deschide porțile și vor intra liber în rai. Dar dacă le va rămîne ceva din păcate nu vor putea să citească mărturisirea aceea și vor fi trimiși din nou în *Araf*, ca să se curețe mai desăvîrșit de păcatele lor. Și astfel vor încerca de cîteva ori, pînă cînd, curățindu-se bine, vor putea să citească literele mărturisirii și, arătîndu-se vrednici de bucuria raiului, vor fi declarați părtași cu ceilalți. Despre acestea vezi mai jos în capitolul *Despre rai* ⁵⁸⁵./

^x fără Dumnezeu

^{*} *Rom.*, 9, 3; „Aș fi poftit eu insumi a fi anatema de la Hristos pentru frații mei”.

О аде

Описание ада. Куран укравши из Евангелия речение «геенны» ад джегением нарицает, егоже по подобию высоты седьми небес или кругов планетных, седемичныя глубины к кентру земли быти или семь кровов или жилей имети утверждают и един кров от другого отстояти 500 лет расстоянием и яко всякой кров свои особливые имеет врата, того ради причитают ему (аду) в раи же суть осмь (что узрим в главе *О раю*). Первого ада огонь сказуют 70 000 крат жарчайший быти огня нашего, второго же толикож градусами^х жарчайша паче первого и тако по ряду даже до седьмого, то есть глубочайшего. Еще сонствуют, аки бы между адом и целым светом завеса некая положена есть, которая аще бы не было, пламенем дышущего из него огня в моменте вся сгорела бы вселенная и яко олово растопившись разлиласябы. Вымышляют, яко в адех оных, кроме огня суть и червие, звери, скоты и иные бесчисленные и различные страшилища, все огненные, к мучению грешных уготованные. Второго градуса ада мучения 70 000 крат жесточайшая и лютейшая суть паче первого и тако последовательно, умножая число даже до седьмого о всех разумеются сказуют. Всех мук лютейшее быти глаголют вкушению плодов от древа (егоже *Закум* называют) посреде ада насажденного, о которых горести утверждают, яко всякий яд и всякую отраву бесконечным числом крат превышает. Описуют же плоды древа того, яко подобны суть главам диавольским, хотя изображение диаволов от наших крадуще изографов, не инаково разумеют быти, токмо ако драконов, змиев и василисков и протчих лютейших зверей.

Чины градусов адских. В первом убо аде мнят, яко мучитися будет народ фараонский, во втором огнепоклонники, в третьем идолопоклонники, в четвертом жидове, в пятом *насара* (то есть назореи или христиане), в шестом отвергнушиеся мухаммедане, в седьмом смешенные, ихже грехи от себе непростимы, простимы же суть от божия милосердия. Сей градусов адских чин 160 разумеет первый ад быти глубочайший. Протчее адские муки обще / разумея, будут ли конец имети или ни, несть у них твердыя о том сентенции, ниже теологи их что-либо известного и крепкого о вечных и временных христианам, жидам и протчим народам уставленных казней постановляют. *Куран* бо сам в определении сего сумнителен быти видится и непостоянен, иногда всех немуслиманов на вечные осуждает муки, иногда же всех от техже акм свободждает.

«Курана» некончаемые казни. Сентенции *Курановы*, яже неверных вечно осуждают, найпаче сии суть: «Неверные, глаголет, иже пророку божию не вероваша, ввергнутся во огонь геенский и будут в мучении и скрежетании неизреченном, ихже кожа еликожды огня горячестию снедена будет, толикожды ко приятию новых казней возобновится, и пребудет в кладезе глубочайшем, егоже питье будет горчайшее всякия желчи и от плода древа *Закум* ясти имут

^х степенями

Despre iad

Descrierea iadului. Curanul, furînd din *Evangelie* cuvîntul „gheenă”, numește iadul *djeheeni*, despre care afirmă, prin analogie cu înălțimea celor șapte ceruri sau cercuri planetare, că are șapte adîncimi spre centrul pămîntului, sau șapte adăposturi sau lăcașuri ⁵⁸⁶, fiind un adăpost departe de altul la o distanță de 500 de ani, și că fiecare adăpost își are porțile sale anume, de aceea i le atribuie lui (iadului); iar în rai sînt opt (ceea ce vom vedea în capitolul *Despre rai*). Focul iadului celui dintîi spun că e de șaptezeci de mii de ori mai fierbinte decît focul nostru, iar al celui de al doilea tot cu atîtea grade^x mai fierbinte decît al celui dintîi și așa pe rînd pînă la al șaptelea, adică pînă la cel mai adînc. Încă mai aiurează ei că între iad și lumea întreagă e pusă un fel de cortină, care dacă ar fi lipsit toată lumea ar fi ars într-o clipă și s-ar fi revărsat topindu-se precum cositorul din pricina vîlvătăilor care ies din acest foc. Mai născocesc că în iadurile acelea există, în afară de foc, și viermi, fiare, dobitoace și alte nenumărate și felurite grozăvii, toate de foc, pregătite pentru chinuirea păcătoșilor. Chinurile iadului de gradul doi sînt de șaptezeci de mii de ori mai feroase și mai cumplite decît ale celui dintîi și așa mai departe, înmulțind numărul, spun ei, se înțelege despre toate, pînă la al șaptelea. Iar cea mai cumplită din toate muncile zic că este gustarea fructelor din pomul (numit *Zakum*) ⁵⁸⁷ sădit în mijlocul iadului, despre a căror amărăciune afirmă că depășește de un nesfîrșit număr de ori orice venin și orice otravă. Și descriu fructele pomului acelaia că sînt asemenea cu capetele diavolești, deși furînd imaginea diavolilor de la zugravii ⁵⁸⁸ noștri, o concep ca pe a balaurilor, șerpilor, vasiliscilor și a altor fiare prea cumplite.

Rînduialile treptelor iadului. Ei socotesc că în primul iad se va chinui poporul faraonit; în al doilea — închinătorii focului; în al treilea — închinătorii la idoli; în al patrulea — iudeii; în al cincilea — *nasara* (adică nazoreii sau creștinii) ⁵⁸⁹; în al șaselea — muhammedanii apostatați; în al șaptelea — amestecătură, ale căror păcate sînt în sine de neiertat, dar pot fi iertate prin milostivirea lui Dumnezeu. În această rînduială a gradelor iadului se înțelege că iadul întîi e cel mai adînc. Iar dacă muncile iadului, înțelese / în general, vor avea sau nu sfîrșit nu există la ei o sentință fermă, nici teologii lor nu hotărăsc ceva precis și tare despre pedepsele veșnice și temporare rinduite creștinilor, iudeilor și celorlalte popoare. Căci însuși *Curanul* în hotărîrea lui se vede că e îndoielnic și nestatornic: uneori îi osîndește pe toți nemusulmanii la chinurile cele veșnice, uneori parcă-i scutește pe toți de ele ⁵⁹⁰.

Nesfîrșitele pedepse ale „Curanului”. Sentințele *Curanului* care-i osîndesc pe veci pe cei necredincioși sînt mai cu seamă acestea: „Cei necredincioși, zice, care n-au crezut prorocului lui Dumnezeu, vor fi aruncați în focul gheenei și vor rămîne întru chinuire și scrișnire negrăită; de cîte ori va fi pielea lor mistuită de dogoarea focului, de atîtea ori se va înnoi, ca să primească noi pedepse. Și vor petrece într-o fîntînă foarte adîncă, a cărei băutură va fi mai amară decît orice fiere și vor mîncă din fructele pomului *Zakum* și vor fi

^x trepte

и будут во гневе божием со диаволы. Умрут, обаче не избавятся от мук, но всегда к адским возвратятся казнем, от верху и от низу будет мгла, огонь и тьма». Егда же приблизятся ко вратам адским осужденные, рекут им служащий стражие: «Не от вас ли самих посланы быша к вам вестники иже благовестиша пришествие дня сего? Видите во врата геенны, обитати в ней бесконечно, сия бо жилища уготованна суть вам горделивым».

161 Грешницы просити начнут служителей оных, да помолются к богу о них, да хотя единого дня отложено будет мучение, но те отвещают: «Вы сами молитесь, обаче все, что бо есть молитва нечестивых, разве погрешение?» и по сем восчувствуют тяготу цепей и болезнь уз и воскричат ко богу: «Доколе, о, боже, мучитися имамы?» И речет бог: «Тако пребудете без конца». И сия убо суть, яже в *Куране* казни неверных бесконечны творят. Симже всяко противная и едва не всех неверных от вечных казней изъемлющая сия суть, глаголет бо *Куран* в конце 3 главы и в главе 11: «Всем, иже богу и его посланником непослушны явишася и между ими (сиречь пророки) разделяху и к единой некоторой части а не ко всему (учению) прилагавшася / мняще тако правый путь улучшить (ниже совершенно) веровати уповаша, яко самой истинне неверующим, зло и презрение нанесем, веровавшим же предреченным, ниже между ими (пророками) разделяющим, мзду бесчисленную воздаст мира и прощения дарователь бог».

«*Курана*» *кончаемые казни*. И в главе пятой, кроме тех, иже никоегоже бога исповедают, о протчих обще всех сие глаголет: «Верующии убо в бога, прощения грехам своим и от ярости огня избавления просящии, воздержавшии, истинну глаголющии, молитвам прилежащии, милостынню, богу и ангелом его свидетелем сущим, дающийи и иже единого точию бога непостижима и премудрого всяческих творца быти исповедуют, пред нимже никийже закон прият будет, разве человеков, себе самых и вся дела своя на него возложших, радостями райскими насытятся». И в главе 12: «Все (глаголет), иже в бога вероваша и ждуще дня судного (сиречь те, иже воскресение мертвых быти вероваша) благо твориша, ничтоже да боятся». И в главе 51: «Неверных, глаголет, может быть, бог всех смятет, может быть многим прощение подаст» и в главе 55, Мухаммед сам о себе, о своих и о учении своем сумняся по правде глаголет: «Аз несмы первый вестник, ниже вем что мне, что вам творити подобает, обаче божия заповеди изъяснити буду».

О сих сентенция теологов. Сих убо ради и иных сим подобных *Курановых* сентенций, аще бы кто спросил самого муфти: «Еда ли сей христианин, жид

întru minia lui Dumnezeu împreună cu diavolii *. Vor muri, însă nu se vor izbăvi de munci, ci pururea vor reveni la pedepsele iadului. De sus pînă jos va fi ceață, foc și întuneric". Iar cînd se vor apropia cei osîndiți de porțile iadului, le vor zice străjerii cei ce slujesc acolo: „Oare nu chiar dintre voi v-au fost trimiși vouă vestitori care v-au binevestit venirea zilei acesteia? Intrați pe porțile gheenei, să locuiți în ea fără de sfîrșit, căci aceste lăcașuri sînt gătite vouă, celor mîndri“.

Păcătoșii vor începe atunci să-i roage pe slujitorii aceia să mijlocească la Dumnezeu pentru ei să li se amîne măcar o zi chinuirea. Dar aceia vor răspunde: „Rugați-vă voi înșivă, dar în zadar va fi, căci ce este rugăciunea celor nelegiuți decît păcat?“ După aceasta vor simți greutatea lanțurilor și durerea legăturilor și vor striga către Dumnezeu: „Pînă cînd, o Dumnezeule, ne vom chinui?“ Și va zice Dumnezeu: „Așa veți petrece fără de sfîrșit“. Acestea sînt deci cele care, în *Curan*, arată pedepsele necredincioșilor ca fiind nesfîrșite**. Cu totul contrarii acestora, și scoțîndu-i pe aproape toți necredincioșii din pedepsele veșnice, sînt cele spuse în *Curan* la sfîrșitul capitolului al treilea și în capitolul 11***: „Tututor celor ce s-au arătat neascultători lui Dumnezeu și trimișilor lui și care au deosebit între ei (adică între proroci) și s-au lipit numai de o parte, iar nu de toată (învățătura), / socotind să capete astfel calea cea dreaptă, și au nădărdit să creadă (în chip nedesăvîrșit), le vom aduce rău și dispreț ca celor ce nu cred adevărului însuși, iar celor ce au crezut celor prezise și nu au făcut osebite între ei (între proroci) răsplată nemăsurată le va da Dumnezeu, dăruitorul păcii și al iertării“ ⁵⁹¹.

161

Pedepsele cele cu sfîrșit ale „Curanului“. În capitolul al cincilea zice de obște despre toți — afară de cei ce nu mărturisesc nici un Dumnezeu: „Cei ce cred în Dumnezeu și cer iertare păcatelor lor și izbăvire de furia focului, cei ce se înfrînează, cei ce spun adevărul, cei ce stăruie în rugăciuni, cei ce dau milostenie martori fiindu-le Dumnezeu și îngerii lui și cei ce mărturisesc pe unul Dumnezeu nepătruns și făcător înțelept al tuturor, împotriva aceloră nu va fi altă lege decît cea a oamenilor; pre ei înșiși și toate faptele lor lăsîndu-le în seama Aceluia, se vor sătura de bucuriile raiului“^{4*}. Iar în capitolul 12 zice: „Toți care au crezut în Dumnezeu și au făcut binele așteptînd ziua judecării (adică cei care au crezut că există învierea morților) de nimic să nu se teamă“^{5*}. Și în capitolul 51 zice: „Pe cei necredincioși poate că pe toți îi va tulbura Dumnezeu, poate că multora le va da iertare“^{6*}. Iar în capitolul 55 Muhammed, îndoindu-se despre sine, despre ai săi și despre învățătura sa, zice de-a dreptul: „Eu nu sînt cel dintîi vestitor, nici nu știu ce mi se cuvine mie să fac și ce vouă, dar voi desluși poruncile lui Dumnezeu“^{7*}.

Sentințele teologilor despre acestea. Dacă în legătură cu acestea și cu alte sentințe asemănătoare ale *Curanului* ar întreba cineva pe însuși muftiul:

* *Coran*, XI, 119: „Voi umple gheena cu djini și cu oameni laolaltă“; cf. și XXXII, 13.

** *Coran*, V, 69; XI, 106—107, XXXVIII, 57 („băutură puturoasă“), LXXVIII, 21—30 și passim.

*** *Coran*, III, 199: „Printre oamenii cărții sînt unii care cred în Dumnezeu, în ce v-a fost dezvăluit [...]. Aceia își vor afla răsplată lingă Domnul lor“; XI, 17 și 23.

^{4*} *Coran*, V, 12.

^{5*} *Coran*, II, 2—4.

^{6*} Cp. *Coran*, III, 128—129.

^{7*} *Coran*, XLVI, 9: „Eu nu sînt un înnoitor printre profeți. Nu știu ce va fi cu mine și ce cu voi. Nu fac decît să urmez ce mi-a fost dezvăluit. Nu sînt decît cel ce vă previne în chip limpede“.

и протч. за свое Мухаммедову учению неверствие вечно погибнет?» николиже решительно и совершенно отвечает, но речет: «Сие единому богу ведомо есть». Паки аще бы кто в обществе спросил «Еда ли христиане, жида и протч. вечно в аде пребывати имут?» отвечает: «Во правду так есть, зане *Куран* в обществе осуждает всех в особности же усумняется о техже, глаголя: Может быть всех смятет, может быть многим прощение подаст». Оных же многих кто есть той или ов, пророк их откровения от бога не имел. Того ради аще кто мухаммеданин речет христианину некоему: «Тебе достоин на вечные осудити казни», оный мухаммеданин за сие нечестивое речение 37 / бича ударами от судии наказан будет. Глаголющей *Фетве*: «Несть твое, еже ниже пророческое бе», то есть судити такова и такова должно мучима быти вечно. Паки универсальная^х сентенция есть, яко все имущие спастися, токмо чрез веру *Куранову* могут спасены быти. Определити же яко сей или ов мухаммеданин всеконечно спасется, нечестивое речение мнят быти, зане един есть токмо от мухаммеданов *Ебуджегл*, иже в муках адских вечно пребыти имеет. •

Паки глаголют, яко бог сый волный и вся по своему смотрению свободно творяй, может всех муслиманов (ни мало смотря на веру и добрые дела) осудити на вечные муки и противным образом, всех неверных не исключая нечестия их, из адских мук превести в райские радости, и яко может всех купно человеков, тако праведных, яко и грешных или аду предати, или в рай вселити, воли бо его ничтоже противостати, ничтоже милосердию его препятие навести может. Протчее в обществе заключают: «Дженнет гак, джегеннем гак», то есть: «Яко рай тако и геенна есть праведный суд божий», откуда толкуют, яко обоего (то есть рая и Геенны) жилища не все и не без потребности от бога созданны быша и николи же праздно, без своих обитателей пребудут, инако бы явилбыся бог заблудити от своего предложения, что глаголют противно и богохульно быти.

Глава двадцать первая

О раю

163 *Раев осмь*. Рай *Курановым* убо диалектом *дженнет*, персидским же *фирдевс* называется, но небесное ли некое место или земное быти разумеют, сами мухаммедане едва рассудити могут, ибо по описанию его не токмо весь под луною сущий круг^{хх} и вся сия вселенная с самим небом небес, но ниже неопределимое оное пространство, еже Коперник в своем *Пучин системате* воображает, довольно было бы ко вмещению пределов рая мухаммеданского, ибо универсальный^{ххх} рай глаголют быти четверобочный, в немже иные седмь рай содержатся. Суть / иже скажут всех раев, или отдельных (особ-

^х общая

^{хх} круг земный

^{ххх} общий

„Oare acest creștin sau iudeu și alții vor pieri în veci pentru necredința lor în Muhammed?“, nu va răspunde niciodată hotărît și desăvîrșit, ci va zice: „Acest lucru este cunoscut numai lui Dumnezeu“. Iarăși, dacă cineva ar întreba în general: „Oare creștinii, iudeii și ceilalți vor petrece veșnic în iad?“, va răspunde: „Cu adevărat așa este“, deoarece *Curanul* în general îi osîndește pe toți, dar în particular se îndoiește de aceasta, zicînd: „Poate îi va tulbura pe toți, poate multora le va da iertare“*, iar despre acei mulți Profetul n-a avut știință de la Dumnezeu care este unul și care altul. De aceea, dacă vreun muhammedan va zice unui creștin: „Meriți să fii osîndit la chinurile cele veșnice“, pentru această vorbă nelegiuită muhammedanul / va fi pedepsit de către judecător cu 37 de lovituri de bici. Cînd zice *fetva*⁵⁹²: „Nici treaba ta și nici a Profetului nu era“, se referă la a judeca pe unul și pe altul dacă trebuie munciți veșnic. Și mai este o sentință universală*, că toți cei ce vor să se mîntuiască numai prin credința *Curanului* pot fi mîntuiți, dar a preciza că acest muhammedan sau acela se va mîntui neapărat ei socotesc că este o vorbă nelegiuită, pentru că numai unul dintre muhammedani, *Ebudjehl*, va petrece veșnic în muncile iadului.

162

Iarăși zic ei că Dumnezeu fiind liber și făcîndu-le pe toate liber, după aprecierea sa, poate să-i osîndească pe toți musulmanii la chinurile veșnice (fără să caute nicidecum la credință și la fapte bune), și, dimpotrivă, să-i mute pe toți necredincioșii, nesocotindu-le nelegiuirea lor, din muncile iadului la bucuriile raiului, deci că poate pe toți oamenii, atît pe cei dreپți, cît și pe cei păcătoși, fie să-i dea iadului, fie să-i sâlășluiască în rai, căci voinței lui nimic nu-i poate sta împotrivă și nimic nu poate pune piedică milostivirii lui. Apoi, în general, încheie: *Djennet hak, djehennem hak*⁵⁹³, adică „Atît raiul, cît și gheena sînt după dreapta judecată a lui Dumnezeu“; de unde tilcuiesc că amîndouă lăcașurile (al raiului și al gheenei) nu în zadar și nu fără trebuință au fost create de Dumnezeu și că niciodată nu vor rămîne goale, fără locuitori, căci altfel ar însemna că Dumnezeu s-a abătut de la planul său, ceea ce, spun ei, este potrivnic și spre hula Dumnezeu.

Capitolul al douăzeci și unulea

Despre rai

Opt raiuri. Raiul în dialectul *Curanului* se numește *djennet*, iar în cel persan *firdevs*⁵⁹⁴; dar ce se înțelege prin el — un loc ceresc sau unul pămîntesc — înșiși muhammedanii abia dacă pot descurca, pentru că după descrierea lui nu numai toată sfera^{xx} care se află sub lună sau această lume întregă cu însuși cerul cerurilor nu ajunge pentru a cuprinde limitele raiului muhammedan, dar nici acel spațiu nedefinit pe care îl imaginează Copernic în a sa *Sistemă a abisurilor*^{**595}; căci ei spun că raiul universal^{xxx} este un patruleter în care sînt cuprinse alte șapte raiuri. Sînt și unii / care spun că

163

* de obște

xx sfera pămîntului

xxx de obște

* Cp. *Coran*, III, 128—129.

** Nicolai Copernici Thorunensis *De revolutionibus orbium celestium*, libri VI, Norimbergae, 1543.

ливых) единого внешнего рая вертоградов быти 18. Обаче сильнейшая опиния есть тех, иже утверждают осьмь раев быти и осьмое оное обиталище глаголют, яко единым муслиманом уставлено есть, аки в середине блаженства имущим быти посаженным.

Описание рая. Каждого рая стены из единого состоятся бисера или камени драгого и иные убо из адаманта, иные из рубина, иные из смарагда, иакинта и протч., кровлю же его из иных бисеров и маргарит вымышляют. Осьмь оные рай толикожде врат златых имеют и на праге всяких врат сия суть надписания: в первых вратах пишется «Врата исповедания веры»; во вторых «Врата покаяния»; в третьих «Врата милостины»; в четвертых «Врата послушания»; в пятых «Врата странствования в Мекку»; в шестых «Врата воздержания»; в седьмых «Врата крепости»; в осьмых «Врата мученичества». Муслиманы убо кто какую из предъявленных добродетель исполнил, чрез врата оной (добродетели) соименная в рай внидут.

Скажут, яко рай окружен есть рекою огненною *Араф* зовомою (о которой выше пространно речеся); весь же рай толикыя быти широты, яко да всякому муслиманину пространство 500 лет пути равняющееся, аки собственное и удельное владение^х достанется. Вымышляют в оных владениях вертограды приезрядные, древеся плодоносные, цветы благовонные, здания и чертоги от единого адаманта, рубина, сапфира и протчих бисеров многоценных соделанные. Глаголют, яко из средины рая истекает река нарицаемая *Кевсер*, которая воды вкушение превосходит всякую сладость вина и нектара^{xx} питического (в рай бо вино им позволено будет еяже напившеся, таковое возымеют очес сияние и островидение зрительныя силы, яко от *Кутби шимал* (то есть полюса арктического) даже до *Кутби джюнуб* (то есть полюса антарктического) аки единым взором протязатися им и в толиком места расстоянии всякую, аще и малейшую вещь так ясно и совершенно видети, аки бы пред очима присутствующую имели. К тому так растворительную^{xxx} имети будут силу, яко колико-либо брашнами, овощами и изобильнейшими райскими пищаами преисполнят чрево свое и колико-либо испиют вина, млека и меда, все оное тонким и неощутимым потом проходити и истреблятися будет, да не како по обычайному ныне естественного в stomache / варения образу извергаемыми непотребствы^{xxxx} рай осквернилбyses. Паки скажут, яко из всякого вертограда истекают реки воду *Кевсер* рекомую, вино, млеко и мед точащие, от нихже ничтоже вредительное, ничтоже оскудевающее, но вся сущая в них ликования и утехи будут. Посреди рая есть древо *Туба*, егоже корень в рай есть, верх же высочайшего досязает небеси. На ветви ея *Тавс* (павлин) в егоже сердце прежде сотворения мира обитае душа Мухаммедова чрез 70 000 лет.

Утехи райские. Входящим убо в рай, стрегущии того ангели рекут им: «Мир вам, сладче внидите и будьте зде вечно». Тамо их стужа и солнце не озлобит, зане под сению божиею пребудут. Сумнительное слово и ложь не услышится тамо, одежды им будут шелковые, запястия от злата, сосуды серебряные, яже сами к ним беседовати и службу аки одушевленные и разумевающие творити будут. Иные слуги, яко злато сияющие, прилетят служить им держаще блюды, чаши и сосуды драгие. Бог же речет им: «Яждте и пейте

х стяжание

xx сладчайшего питья

xxx сварительную stomacha

xxxx калом

există cu totul 18 raiuri sau grădini separate (deosebite) ale unui rai exterior, dar cea mai puternică părere este a celor care afirmă că sînt opt raiuri, iar lăcașul al optulea zic că este rînduit numai musulmanilor, ca celor ce vor fi așezați în mijlocul fericirii.

Descrierea raiului. Zidurile fiecărui rai sînt dintr-un singur mărgăritar sau piatră scumpă, unele din diamant, altele din rubin, altele din smaragd, iacint și așa mai departe, iar acoperișul îl născocesc din alte pietre scumpe și mărgăritare. Cele opt raiuri au tot atîtea porți de aur și pe pragul fiecăreia dintre porți sînt următoarele inscripții: pe porțile celui dintîi se scrie „Porțile mărturisirii credinței”; pe ale celui de-al doilea, „Porțile pocăinței”, pe ale celui de-al treilea, „Porțile milosteniei”; pe ale celui de-al patrulea, „Porțile ascultării”; pe ale celui de-al cincilea, „Porțile pelerinajului la Mecca”; pe ale celui de-al șaselea, „Porțile înfrînării”; pe ale celui de-al șaptelea, „Porțile tăriei”; pe ale celui de-al optulea, „Porțile muceniciei”. Așadar, fiecare musulman, potrivit cu virtutea împlinită din cele arătate mai sus, va intra în rai prin poarta cu același nume (cu virtutea).

„Mai spun că raiul este înconjurat de un rîu de foc numit *Araf* (despre care s-a vorbit pe larg mai sus) ⁵⁹⁶. Iar raiul întreg e atît de lat, încît fiecărui musulman îi va reveni ca moșie × proprie și hotărnicită un spațiu cît o cale de 500 de ani. Și născocesc în acele moșii grădini preafrumoase, pomi fructiferi, flori parfumate, clădiri și palate făcute numai din diamant, rubin, safir și din alte pietre de mare preț. Și zic că în mijlocul raiului curge un rîu numit *Keuser*, a cărui apă întrece la gust orice dulceață a nectarului ^{xx} poeziilor ⁵⁹⁷ și a vinului (căci în rai vinul le va fi îngăduit), din care bînd vor dobîndi o asemenea strălucire a ochilor și agerime a puterii văzului, încît de la *Kutbi șimal* (Polul Arctic) pînă la *Kutbi djunub* (Polul Antarctic) ⁵⁹⁸ vor arunca o singură privire și pe o distanță atît de mare vor vedea cel mai mic lucru așa de clar și desăvîrșit de parcă l-ar avea în fața ochilor. Și încă vor dobîndi o asemenea putere de digerare^{xxx}, încît cu oricîte făinoase, zarzavaturi și mîncări îmbelșugate de-ale raiului și-ar umple pîntecele și oricît vin, lapte și miere ar bea, toate vor trece ca o sudoare fină și imperceptibilă și se vor risipi, ca nu cumva, prin modul firesc de digerare în stomac / obișnuit acum, să se întineze raiul cu murdăriile^{xxxx} aruncate. Iarăși spun că din fiecare grădină curg rîuri care izvorăsc apa zisă *Keuser*, vin, lapte, și miere și că nu va fi în ele nimic dăunător sau oprit, ci numai veselii și mîngîierii. În mijlocul raiului este pomul *Tuba* ⁵⁹⁹, a cărui rădăcină este în rai, iar vîrfurile ajunge pînă la cerul superior. Pe ramurile lui se află *Tavs* (păunul) ⁶⁰⁰ în a cărui inimă a locuit sufletul lui Muhammed înainte de facerea lumii, timp de șaptezeci de mii de ani.

Mîngîierile raiului. Celor ce intră în rai le vor spune îngerii care îl păzesc: „Pace vouă, intrați cu dulceață și rămîneți aici veșnic”. Acolo nu-i va necăji nici frigul, nici soarele, pentru că vor petrece sub umbra lui Dumnezeu. Cuvînt șovăielnic și mincinos nu se va auzi acolo, hainele le vor fi de mătase, brățările de aur, vasele de argint și ele vor conversa cu ei și își vor face slujba ca niște însuflețite și înțeleghătoare. Alte slugi, strălucind ca aurul, vor veni în zbor să le slujească lor, ținîndu-le tăvile, cupele și vasele scumpe. Iar

× avere

xx a celei mai dulci băuturi

xxx de mistuire a stomacului

xxxx cu scîrna

беспечальни, возлежаще на уготованных постелях со изряднейшими женами вашими и ничтоже вам от злых дел вменится». Будут жены (иже хури нарицают) светлы, яко маргариты сияюще и сидяще на ложах мягко постланных и порфирию одянных, благовоние испустят, яко мскус, амбру и различные ароматов виды и речет им бог: «Пийте от источника сладости и яждте, зане достойни есте всякого безопасства». Придает к сим Куран в главе 26: «Стяжавшим рай и от божия существа нечто дано будет».

Палаты. Что яснее толкует книга Мухаммедие, яже глаголет, яко всякому муслиманину дастся палата от 70 рубинов соделанная, во всяком палаты дворе будет 70 домов, сиесть жилищ, во всяком жилищи 70 ложей, златом и серебром украшенных, на всяком же ложи 70 возглавий, 70 одевал, 70 перин или постель, все шелковые и багряные и на всяком ложи протяженна будет девица (хури).

165 *Девушки хури.* Ихже лица сияти имут яко солнце, луна и звезды, носяще диадимы^х предражайшие, паки во всяком жилищи будут 70 ложниц и во всякой ложнице 70 крат со всякою девицею в день совокупление имети будет храбрый борец и благополучный муслиманин и всякий муж имети будет силы яко 100 мужей, да николиже в смешении утрудится возможет. Паки во всякой ложнице^{xx} будут 70 столов, на всяком же столе поставятся 170 / сосудов златых и серебряных и в оных 70 видов преизобильных и сладчайших брашен. Тамо старость никияже власти имети будет над натурою человеческою, но мужие егда до 30 лет, жены же до 15 или 20 приидут, в томже возраста цвете и силе пребывати имут.

Но да вкратце вещь изъяслю, блажесство вечное и все утехы райские в плотском полагают вожделении и в наслаждении похотей, сиречь тако, аще кто каковую-либо вещь во уме точною своем положит и единым помыслом вожделеет, абие от ангел служащих им, пред него принесено будет и тако всего, что-либо желал и хотел, изобильно и прещедро насытится, николиже туги или сетования, труда, утомления или гнушения стомаха страждуще.

Брашна. Сладчайшая от всех брашен глаголют быти икру из рыбы нарицаемой *елпенбут* (которую турки толкуют быти *кефал балыги*, греки туюжде называют *кефалос*) есть же рыба та русскому судоку зело подобная, еяже икру облитую воском и к Москве привозят греки купцы и монахи милостыни ради приходящей, плоды смоковицы и оливы^{xxx}, чесо ради сия три в разрешении поста первее ядят. Единым словом веруют, яко невозможно есть в раи чтоб что по желанию мухаммеданов не обрелось, кроме огня, яко вещи малопотребной и беду наносящей.

Табак. Того ради, аще кто от них возжелает курити табак (носового бо табак в прах сотренного не позна время Мухаммедово) ангели в самой скорости оному пипку, чубук и табак принесут, егда же и огня для возжения табаку воспросит, отвещают, яко им убо ничто же запрещено есть, но огню входити в рай от самого создания его бысть возбранно, обаче волно есть, аще хотят, поити во ад, идеже огонь владычествует, тамо табак по воли своей

^х венцы
^{xx} спальном чулане
^{xxx} маслины

Dumnezeu le va zice: „Mîncăți și beți fără grijă, culcați-vă pe așternuturile gătite, cu femeile voastre preafrumoase și nimic din faptele cele rele nu vi se va imputa”. Femeile (pe care le numesc *huri*)⁶⁰¹ vor fi luminoase, strălucind ca mărgăritarele, șezînd pe paturi cu așternuturi moi, îmbrăcate cu porfiră, și vor răspîndi bună mireasmă ca moscul, ambra și alte feluri de aromate. Și le va zice lor Dumnezeu: „Beți din izvorul desfătărilor și mîncăți, pentru că vrednici sînteți de toată neprimejduirea”. *Curatul* mai adaugă la acestea⁶⁰² în capitolul 26: „Celor ce au dobîndit raiul le va fi dat și ceva din ființa lui Dumnezeu” *.

Palatele. Lucrul acesta îl tilcuiește mai limpede cartea *Muhammedie*, care zice că fiecărui musulman i se va da un palat făcut din 70 de rubine, în fiecare curte a palatului vor fi 70 de case, adică locuințe, în fiecare locuință 70 de paturi împodobite cu aur și cu argint și în fiecare pat 70 de perne, 70 de plapome, 70 de saltele sau așternuturi, toate de mătase și roșii, și în fiecare pat va fi întinsă o fată (*huri*).

Fetele huri. Fetele le vor străluci ca soarele, luna și stelele, purtînd diademe^x preasculpe. În fiecare locuință vor fi de asemenea 70 de iatacuri și în fiecare iatac luptătorul cel viteaz și musulmanul cel fericit de 70 de ori pe zi se va împreuna și fiecare bărbat va avea putere cît 100 de bărbați, pentru ca niciodată să nu obosească la împreunare. Iarăși, în fiecare iatac^{xx} vor fi 70 de mese și pe fiecare masă se vor pune 70⁶⁰³/de vase de aur și de argint, și în ele 70 de feluri de mîncări preaîmbelșugate și preadulci. Acolo bătrînețea nu va avea nici o putere asupra firii omenești, ci bărbații o dată ajunși la 30 de ani, iar femeile la 15 sau 20, în aceeași floare și putere a vîrstei vor petrece.

Deci, ca să spun pe scurt, ei pun fericirea cea veșnică și toate mîngîierile raiului în pofta trupească și în desfătarea poftelor, adică dacă își va pune cineva vreun lucru în minte și-l va pofti numai cu gîndul îndată va fi adus înaintea lui de către îngerii ce le slujesc lor și astfel se va sătura din belșug și prea darnic de toate cele pe care le-ar vrea, fără să sufere nicicînd de plictiseală sau mîhnire, osteneală sau indispoziție a stomacului.

Mîncările. Cea mai plăcută dintre toate mîncările spun ei că sînt icrele din peștele numit *elpenbut* (pe care turcii îl tilcuiesc că este *kefal balighi*)⁶⁰³, iar grecii îl numesc *κεφαλος*; peștele acela este foarte asemănător cu șalăul rusesc, ale cărui icre, în butoaie ceruite, le aduc negustorii greci și monahii care vin pentru milostenie pînă la Moscova), fructele de smochin și olivele^{xxx} din care cauză pe acestea trei le mîncă mai întîi la dezlegarea postului. Cu un cuvînt, ei cred că este cu neputință să nu se afle în rai ceva dorit de muhammedani, afară de foc, lucru de puțină întrebuintare și aducător de nenorociri.

Tutunul. De aceea, dacă cineva din ei va pofti să fumeze tutun (tabacul de tras pe nas, pisat în praf, nu era cunoscut pe timpul lui Muhammed), îngerii vor aduce aceluia luleaua, ciubucul și tutunul cu cea mai mare grabă, dar cînd va cere și foc ca să aprindă tutunul vor răspunde că nimic nu le este oprit, dar să între focul în rai este oprit chiar de la facerea lui; sînt liberi, dacă vor, să se ducă în iad, unde stăpînește focul, și acolo să-și aprindă tutu-

^x cununi

^{xx} odaie de dormit

^{xxx} măslinele

* Cp. *Coran*, XLVIII, 5; LXVIII, 34.

да вжигают и курят. Ониже ада отвращающиеся[×] и огня оттуду взяти боящися, престанут и тако единого табачного употребления лишены будут (имеется же табак за вещь гнусную, яже ниже позволения есть, ниже запрещена, о чем узрим в книге *О религии мухаммеданской*).

Животны жители райские

166 *Верблюд, Бурак.* Баснословят же, яко и из животных трое имут насыщаться радостей райских, равно яко и человецы и вечно в оном блаженстве пребывати и николиже конца жизни имети будут, сиречь верблюд, егоже Мухаммед егда наемничество еще творяше зело любил бе, Бурак животно, от всех протчих животных отменное, на негоже вседши / Мухаммед дивные оные пути совершаше (о чем инде рехом). Предают же, яко сей Бурак бысть возящий Авраама скот и яко бог по смерти Авраамовой на месте, егоже сам един вестъ, соблюде даже до прешествия Мухаммедова.

Кошка. Третье же животно будет кошка некая, о нейже двоякая есть история, иные сказуют, яко кошка оная зело любезна бысть Мухаммеду, что николиже отлучения имела от него. Некогда же Мухаммеду ночные молитвы творящу, кошке прииде время родити, яже сядящи на воскрилии риз его, начат испражняти котят из чрева своего, но даже до зари всех испразнити едва возможе. Коль долго убо она (кошка) раждаючи трудяшися, толь долго Мухаммед молитвы совершаше, не хотя стужати и в самом рождении ивзвергнути от воскрилия риз своих. Инии же глаголют одного быти кота, егоже Нос в корабли, умножившихся ради мышей бедствовавший, из ноздрей львовых произведе и того способом убиенным бывшим мышам он и фамилия его и протчие все бывшие в корабли животны от настоящих беды (якоже рехом в главе *О Нои*) спасошася.

И сия суть райские радости, яже мухаммедане сонствующе себе обещают, ниже что в сих аллигорически, аналогически или метафорически, но чисто^{xx} исторически и просто разумеют и яко вещь сие имать быти крепко веруют, идеже купно со ангелы во веки бога хвалити надеются и подателю сих песни и псалмы пети имеют. Сказуют же, яко начальнейшие в сонмах оных блаженных три пророка знаменосцы будут: Мойсей, Христос и Мухаммед, протчие же муслиманы все равно наследие райское воспримут и утехи его, без всякого различия получают, зане утверждают, яко никтоже разве совершенно очистивыйся из *Арафа* в рай преити може.

И сия от неисчерпаемого мухаммеданския теологии фабул сокровища взятая по нашему предложению аще и не многа суть, обаче читателю довольна быти непшущем, ибо яко некто древле рече «от ногтя льва» тако мы ныне глаголем: «от яда дракона» удобно всяк познати может./

[×] бегающе

^{xx} сущо или прямо

nul după voia lor și să fumeze. Iar ei, ferindu-se^x de iad și temându-se a lua foc de acolo, se vor abține și astfel vor fi lipsiți numai de întrebuințarea tutunului (tutunul este socotit drept un lucru scîrbos, care nu e nici îngăduit, nici oprit, după cum vom vedea în cartea *Despre religia muhammedană*)⁶⁰⁴.

Viețuitoarele locuitoare ale raiului

Cămila, Burak. Mai băsnesc ei că, dintre animale, trei se vor sătura de bucuriile raiului la fel ca oamenii și vor petrece veșnic în acea fericire și nu vor avea niciodată sfîrșit al vieții, anume cămila, pe care Muhammed o iubea foarte mult pe cînd încă făcea cărăușie, apoi *Burak*, un animal deosebit de toate celelalte, călare pe care/ Muhammed a făcut călătoriile acelea minunate (despre care lucru am vorbit în alt loc)⁶⁰⁵; și spun că acest *Burak* a fost dobitocul care l-a purtat pe Avraam și că Dumnezeu, după moartea lui Avraam, l-a păstrat într-un loc numai de el cunoscut pînă la venirea lui Muhammed.

166

Pisica. Iar a treia viețuitoare va fi o pisică, despre care există o îndoită istorie: Unii spun că pisica aceea îi era foarte dragă lui Muhammed, că niciodată nu s-a despărțit de el. Odată, pe cînd Muhammed își făcea rugăciunile de noapte, i-a venit pisicii vremea să fete și, așezîndu-se pe poalele hainelor lui, a început să-și lepede pisicii din pîntece, dar pînă în zori n-a putut să-i lepede pe toți. Cît timp ea (pisica) se chinuia născînd, atît timp a făcut Muhammed rugăciuni, nevrînd s-o necăjească și s-o arunce în timpul nașterii de pe marginea hainelor lui. Iar alții zic că acesta este motanul pe care Noe, în corabie, l-a scos din nările leului, necăjit de șoarecii ce se înmulțiseră, și cu ajutorul căruia, cînd au fost omoriți șoarecii, el și familia lui și toate celelalte vietăți ce erau în corabie au scăpat de necazul ce-i păștea (după cum am spus în capitolul *Despre Noe*)⁶⁰⁶.

Acestea sînt deci bucuriile raiului pe care și le făgăduiesc, visînd, muhammedanii, și prin acestea ei nu înțeleg ceva alegoric, analogic sau metaforic, ci curat^{xx} istoric și simplu. Și cred cu tărie că așa va fi lucrul și nădăjduiesc că vor lăuda împreună cu îngerii în veac pe Dumnezeu și că vor cînta imnuri și psalmi dătătorului acestora. Și mai spun că cei ce vor fi mai mari în cetele acelor fericiți, adică cei trei proroci purtători de steaguri — Moise, Hristos și Muhammed — și ceilalți musulmani, toți vor primi la fel moștenirea raiului și mîngîierile lui, fără nici o deosebire, pentru că ei afirmă că nimeni afară de cel ce s-a curățat cu desăvîrșire în *Araf* nu poate intra în rai.

Iar acestea sînt luate din ineputizabila comoară de fabule a teologiei muhammedane, care, deși după expunerea noastră nu sînt multe, socotim totuși că pentru cititor sînt destule pentru că, după cum a zis cineva din vechime: „După unghie pe leu”^{*}, așa vom spune și noi: „După venin îl poate lesne cunoaște fiecare pe balaur”./

^x fugind

^{xx} esențial sau direct

^{*} *Libanii Epistula MLXIX.*

О МУХАММЕДАНСКОЙ РЕЛИГИИ

Глава первая

Предисловие

Понеже елико возмогохом, коль страшная есть бестия[×] *Куран* и коль ужасно и нестерпимо есть ушесам верных, пачеже всем здравый токмо разум имущим ревение и рыкание ея, купноже кто каков и откуда бысть, иже в арапских пустынях лютейшего сего дракона обрете и упасе и толь ядовитыя ехидны ловец воскормитель и покровитель бе Мухаммед, вкратце показав, не бездельное^{xx} мним быти о плоде и исчадии тоя бестии (то есть о религия или правее рещи о суперстиции) нечто речем. Сие же сотворим да и мы краткости (ейже всячески прилежати тщимся) пределов не приедем, ниже читателю нашему курioзному тугу^{xxx} привнесше, гнусность воздвижем.

Во правду доброхотно сказуют, яко тяжчайшее мне належит бремя и многопреплетенные предлежат трудности, ихже ради не могу желанию читателя довлесотворити а найпаче три суть того вины, от нихже первая есть, яко несмы толико искусен в учении, в законах и уставах мухаммеданских, да о всякой и коейждо вещи, яже у них сказуются, чтутся и веруются, совершенно^{xxxx} возмогу повествовати. Вторая, яко оная (аще и немногая), яже в юности обучения ради восточных языков или прочитав или в непрестанной чрез 22 лета при Порте Отманской с различных чинов людьми конверсаций^{xxxxx} слышах и памяти яко мягкому и удобопреклонному воску влених, ныне уже от толиких лет иными как публичными, так и приватными делами мне обложшуся и далече от конверсаций таковых удалившуся, едва не вся из памяти изыдоша и хотя крепче в поятии начертанны быша, загладишася.

168 Третья, яко всячески есмы от числа оных, учения прилежащих, ихже / наука не в сердце, но в книгах и библиотеках крыется и тако мы в сем благочестивейшем российском государстве преходящего сего века жизнь по большей части в праздности и неразумии провождающе, турецких и персидских книг весьма не имеем а найпаче тех, которые к нашему делу и предложению приличествуют. Поискахом же их и в Государственной российской библиотеке, но ни тамо (аще иными книгами зело преизобильна и пребогата есть) обрести

[×] зверь
^{xx} непотребно
^{xxx} скуку
^{xxxx} безопасно
^{xxxxx} обходительстве

DESPRE RELIGIA MUHAMMEDANĂ

Capitolul întâi

Precuvîntare

Deoarece am arătat, pe scurt, pe cît am putut, cît de fioroasă bestie^x este *Curanul* și cît de îngrozitor și de nesuferit este urletul și răcnetul ei pentru urechile credincioșilor ca și ale tuturor celor ce au mintea sănătoasă și, totodată, cine este și de unde vine Muhammed, cel care a aflat în pustiurile Arabiei pe acest preacumplit balaur și l-a păscut și care a fost vînător, hrănitor și ocrotitor unei vipere atît de veninoase, socotim că nu e inutil^{xx} să spunem ceva în această carte despre plodul sau puiul acestei bestii (adică despre religie sau, mai drept spus, despre superstiție). Și o vom face fără să depășim limitele conciziei (pe care ne îngrijim în fel și chip să le respectăm) și fără să stîrnim disprețul cititorului nostru curios, pricinuindu-i plictiseală^{xxx}.

Spun, de bună voie și de-a dreptul, că-mi este impusă o povară foarte grea și-mi stau în față greutăți foarte complicate care mă împiedică să satisfac dorințele cititorului. Dar trei sînt principalele cauze ale acestui lucru. Mai întâi, faptul că nu sînt așa de expert în doctrina, legile și regulile muhammedane ca să pot relata la perfecție^{xxxx} despre fiecare lucru ce se spune, se cinstește și se crede la ei. Al doilea că cele (nu prea multe) pe care fie că le-am citit în tinerețe pentru a învăța limbile orientale, fie că le-am auzit într-o continuă conversație^{xxxxx} cu oameni de felurite ranguri de pe lîngă Poarta Otomană timp de 22 de ani și le-am întipărit în memorie ca într-o ceară moale și lesne de imprimat, acum, după atîția ani, încărcat fiind cu atîtea treburi publice, cît și private și departe de asemenea conversații, aproape că mi-au ieșit toate din minte; deși cînd mi le-am însușit au fost imprimate tare, s-au șters. Al treilea, că în toate privințele sîntem din numărul celor ce stăruiesc la învățătură și a căror știință/nu e în inimă, ci se ascunde în cărți și biblioteci, așa încît, petrecîndu-ne în acest stat rus binecinstitor viața acestui trecător/veac în cea mai mare parte în trîndăvie și nepricepere, n-avem deloc cărți turcești și persane și mai ales pe cele care se potrivesc cu lucrarea și planul nostru. Le-am căutat în Biblioteca de Stat a Rusiei, dar (deși e foarte înzestrată și foarte bogată în alte cărți) nici acolo nu le-am putut găsi.

168

x fiară
 xx nefolositor
 xxx plictis
 xxxx fără primejdie
 xxxxx în contacte

возмогахом. Убо понеже неравные толикому бремени имеем силы убавим тяжести и бремя по силе нашей восприимем, сие точию из Епиктетовых заповедей в память приведше, который повелевает: *Ос тис де анагии сигиехорине, иалос сифос пар имин*. «Иже добре × приложился к требованию, мудр быти имеется». И на ином месте: *Туто дивасе? Туто оон асии о дивасе* «Сие можешши? Убо то, еже можешши, в дело произведи.»

Глава вторая

О религии мухаммеданской в роде или обществе

169 *Что разумеется именем религии.* Имянем религии, по елику арапским, паче же Курановым языком нарицается *дин* и *имман* не иное разумеется, разве вера о бозе, сиречь каковая чрез Куран Мухаммеду пророку их откровенна быти веруется, может быть, что по сему обвинит нас читатель наш, почто трактат ×× о вере не вложихом по чину школьных теологов в предварившей книзе, в нейже начальнейшие мухаммеданские суперстиции и их теологии главы содержатся? Но мы покажем извинение нашего толь неправильного положенного образа. По моему разумению религии многие и многих быти слышим, видим и знаем; веру же о бозе токмо едину и всем общую быти разумею и сию не иных, точию православных, яже не ино есть разве развей невидимых обличение (*Евр.* 20.5). Но протчим религиям сие Святого Павла веры истолкование никакоже приличествует, суть бо уставления и изобретения основанная от самых человек, яже в обычай вшедше удобства приобретоша / да видятся нечто паче человек мудрствовать и предвзимати в самой же вещи таковая ниже суть, ниже быти могут. Сея убо ради вины яже у мухаммеданов под именем веры вземлются, мы под написанием религии истолковати приличнее судихом.

Религии убо мухаммеданские многие и различные суть, зане мнози и различные толковники быша, откуда в них более 70 ересей счисляются. Известную же и истинную религию мухаммеданскую веруют они состоятися в четырех точию Курана толкователех (ихже имена в главе о *Катихисме мухаммеданском* предъявихом), сии четыре религии тоя основатели, хотя в неких не большия силы уставех разнствовать и в истолковании речений и сентенций Курановых не мало разгласовати видятся, обаче все четыре равно приемлются а найпаче у арапов, турков, индиан, татаров, узбекиев и протчих народов, иже сунни (то есть по уставлению пророческому или аки бы реши православно о бозе и пророце Мухаммеде разумети) мнятся.

Что есть религия мухаммеданская. Определяется××× же религия у мухаммеданов сие: Религия, вера, закон (все сия три под *имман* или *дин* речениями

× искусно

×× изложение или описание

××× описуется

Așadar, avînd puteri nepotrivite cu o povară atît de mare, vom scădea din greutate și vom lua povara după puterea noastră, aducîndu-ne aminte de acesta numai dintre preceptele lui Epictet, care poruncește: Ὅστις δ'ἀνάγκη συγκεχόρεκεν καλῶς σοφὸς παρ'ἡμῖν, adică „Cine s-a supus bine^x necesității înțelept se va socoti”^{*}. Și în alt loc: Τοῦτο δύνασαι; Τοῦτο οὐν ἄσκει δ δύνασαι — „Poți aceasta? Atunci înfăptuiește ceea ce poți”^{**}.

Capitolul al doilea

Despre religia muhammedană în general sau în ansamblu

Ce se înțelege sub numele de religie. Prin cuvîntul care în limba arabă și mai cu seamă în cea a *Curanului* se numește *din* și *iiman*⁶⁰⁷ nu se înțelege altceva decît credința în Dumnezeu, adică cea care se crede că a fost descoperită prin *Curan* prorocului lor Muhammed. Poate că cititorul ne va învinui că n-am făcut introducerea tratatului^{xx} nostru despre credință după rînduiala teologilor de școală în cartea precedentă, unde se cuprind cele mai importante superstiții muhammedane și capitoare ale teologiei lor. Dar vom aduce scuze pentru metoda noastră acceptată fără nici o regulă. După socoteala mea, noi auzim, vedem și cunoaștem că există multe religii ale multora, dar credința în Dumnezeu înțelegem că este una singură și comună tuturor, și nu a altora, ci numai aceea a ortodocșilor, care nu este altceva decît dovedirea lucrurilor celor nevăzute (*Evr.*, 20,5). Iar celorlalte religii nu li se potrivește nicidecum această interpretare dată credinței de către Sfîntul Pavel, deoarece ele sînt așezăminte și născociri fondate de oamenii înșiși, care au intrat în obicei și au obținut avantajul/de a fi considerate că filosofează și prevăd mai presus decît oamenii, dar în fondul lucrului ele nici nu există, nici nu pot exista. De aceea, cele ce se înțeleg la muhammedani sub numele de credință am socotit că e mai potrivit să le interpretăm sub titlul de religie.

Există multe și felurite religii muhammedane, pentru că au fost mulți și feluriți interpreți, de aceea se numără la dinșii peste 70 de eresuri. Iar adevărata și recunoscuta religie muhammedană, cred ei, se găsește numai la cei patru interpreți ai *Curanului* (ale căror nume le-am arătat mai înainte în capitolul *Despre catehismul muhammedan*)⁶⁰⁸. Acești patru întemeietori ai religiei aceleia, deși în unele reguli de mai mică valoare constatăm că se deosebesc și diferă nu puțin în interpretarea cuvintelor și sentințelor *Curanului*, totuși sînt priviți la fel toți patru, mai cu seamă la arabi, turci, indieni, tătari, uzbeci și alte popoare care se socot *sunni* (adică gîndesc despre Dumnezeu și profetul Muhammed după rînduiala Profetului sau, cum s-ar zice, în mod ortodox)⁶⁰⁹.

Ce este religia muhammedană. Religia se definește^{xxx} la muhammedani astfel: Religia, credința, legea (căci toate aceste trei sînt cuprinse corect

x frumos
xx expunerii, descrierii
xxx se descrie

* Epictet, Ἐγχειρίδιον, 53.

** *Ibidem*, 14.

право содержатся) есть исповедание уст, известие ума и прилепление сердца к заповедям божественным (яже в самом *Куране* написаны быти веруются) исповедание же веры двумя токмо (яко и инде рехом) состоится членами: Первый убо член есть веровати яко «Несть бог кроме бога»; второй же, яко «Мухаммед есть пророк божий». Темже чрез сие исповедание веруют яко все могут спасти души своя и хотя все житие во грехах смертных беззаконнейше препроводят, точию в час смерти покаяние приносяще и о своих соделанных гресех от души жалеюще, тожде да исповедят. Сего ради всегда молити бога обычай имеют: «Боже, в последнем издыхании да не отлучуся от веры твоя». А понеже заповеди *Курановы* множайшие и различные суть, един от четырех оных толковников, емуже имя *Имам Азем* пятию токмо канонами и правилами обязал. Яко аще кто оные непременно соблюдет и исполнит, той мухаммеданин *сунни*, то есть православный быти право и несумненно вменится, протчие же заповеди (о нихже ниже речется) в список заслугующих и прослужующихся отслал.

170 *Кондиции религии.* Пять оные правила *шарт* называют, то есть кондиции * без нихже никтоже может быти или непщеватися / совершенный муслиманин или *динисламден*, то есть верою спастися имущий. Суть же сие: *Шегадет икелиме* (то есть исповедание или глаголы исповедания); 2. *Намаз* (молитвы); 3. *Урудж* (пост); 4. *Гадж* (посещение Мекки); 5. *Зеккят* (пятидесятую часть от имений даяти в милостыню.) От сих четыре, сиречь 1, 2, 3, 5 никоегоже приемлют отречения и никиимже возможно есть отбыти извинением. 4 токмо, еже есть посещение Мекки, под такою налагается кондициею, аще толикие достатки имети будет, во еже единой половине оных в толь долгом пути довольной быти да не како воспросит от иных. Другой же части также довольной быти ко пропитанию и довольствованию по их достоинству жен, наложниц и детей, даже до его возвращения, да не како требованием убежденные жены выпшли бы на торжище и улицы, что им в небытии мужа не позволено есть чинити. Инако бо, аще жена без всякой нужды на торг изыдет, с оною муж законно развестися может. Сие кондиции, яже «совершенна» творят мухаммеданина, скажут, яко никоея у бога имеют заслуги, того ради, яко по должности отдаются богу. И аще кто вся оные исполнит, соделовае да бог его содержит между избранными своими, не яко чрез сие заслужил то, но яко оное, еже должен бе богу и господу своему воздаде, то есть веру, честь, поклонение и протч.

Заповеди генеральные. Паки иные мухаммеданския религии заповеди делятся в другие пять генеральные правила, ихже: 1. *Фарз* (то есть божия заповедь); 2. *Суннет* (заповедь пророческая); 3. *Галал* (позволенная); 4. *Гарам* (запрещенная); 5. *Мекруг* (гнусная, яже ниже яко позволяющая, ниже яко запрещающая имеется) от сих два правила, *Фарз* и *Суннет* суть повелительная; третье же, еже есть *Галал* — позволительное; четвертое, еже есть *Гарам* запрети- тельное, последнее же неразличное, то есть имже ниже повелевается, ни возбраняется, или ни позволяется, ниже запрещается.

* причины

în cuvintele *iiman* sau *din*) este mărturisirea buzelor, adevărarea minții și alipirea inimii la poruncile dumnezeiești (care se crede că sînt scrise chiar în *Curan*). Iar mărturisirea credinței constă numai din două articole (precum am spus și în alt loc): Articolul întii este să crezi că „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu”, iar al doilea „Muhammed este prorocul lui Dumnezeu”. Prin această mărturisire cred ei că toți își pot mîntui sufletele, chiar dacă și-ar petrece toată viața în păcate de moarte și în chip foarte nelegiuit, cu condiția ca în ceasul morții, pocăindu-se și pîrîndu-le rău din suflet pentru păcatele făcute, s-o mărturisească. De aceea au obiceiul să-l roage mereu pe Dumnezeu: „Dumnezeule, la ultima suflare să nu mă despart de credința ta”. Dar fiindcă poruncile *Curanului* sînt foarte multe și felurite, unul din cei patru interpreți, al cărui nume este *Imam Azem*⁶¹⁰, a obligat la numai cinci canoane sau reguli pe care dacă le va păzi cineva cu strictețe și le va împlini se va socoti drept și în chip neîndoios un muhammedan *sunni*, adică ortodox. Iar celelalte porunci (despre care se vorbește mai jos) le-a pus în lista celor meritorii și a celor ce se obțin prin merite.

Condițiile religiei. Acele cinci reguli le numesc *șart*⁶¹¹, adică condiții × fără de care nimeni nu poate să fie sau să se socotească/musulman desăvîrșit sau *dinislamden*⁶¹², adică „cel care se va mîntui prin credință”. Acestea sînt: 1. *Şehadeti kelime* (adică mărturisirea sau graiurile mărturisirii); 2. *Namaz* (rugăciunile); 3. *Urudj* (postul); 4. *Hadj* (vizitarea Meccăi); 5. *Zekkeat* (să dai milostenie a cincizecea parte din averea ta)⁶¹³. Pentru patru din acestea, adică pentru prima, a doua, a treia, a cincea, nu se acceptă nici o abatere și e cu neputință să te lepezi de ele prin vreo scuză. A patra, adică vizitarea Meccăi, se impune numai sub condiția ca cineva să aibă atîta avere încît jumătate din ea să ajungă pentru o cale așa de lungă, pentru ca nu cumva să cerșească de la alții, iar cealaltă jumătate să ajungă pentru hrana și îndestularea soțiilor, țiitoarelor și copiilor, după demnitatea lor, pînă la întoarcerea lui, ca nu cumva, constrînse de nevoie, femeile să iasă în piață și în ulițe, lucru pe care nu le este îngăduit să-l facă în lipsa bărbatului. Căci altminteri, dacă o femeie ar ieși în piață fără vreo nevoie, bărbatul se poate despărți legal de ea. Ei spun că aceste condiții, care îl fac desăvîrșit pe muhammedan, nu reprezintă nici un merit înaintea lui Dumnezeu, pentru că ele sînt împlinite față de Dumnezeu din datorie. Dacă cineva le va împlini pe toate, el reușește ca Dumnezeu să-l țină printre aleșii săi nu pentru că ar fi meritat acel lucru, ci pentru că a dat lui Dumnezeu și Domnului său ceea ce era dator, adică credință, cinste, închinăciune și altele.

Poruncile generale. Celelalte porunci ale religiei muhammedane se împart în alte cinci reguli generale, și anume: 1. *Farz* (adică poruncă a lui Dumnezeu); 2. *Sunnet* (poruncă a Profetului); 3. *Halal* (îngăduită); 4. *Haram* (oprită); 5. *Mekruh* (scîrboasă, care nu e socotită nici ca îngăduită, nici ca oprită)⁶¹⁴. Dintre acestea, două reguli, adică *Farz* și *Sunnet*, sînt obligatorii; a treia, care este *Halal*, [privește cele] îngăduite; a patra, care este *Haram*, cele oprite; iar cea de pe urmă — cele indiferente, adică prin ea nici nu se poruncește, nici nu se oprește sau nici nu se îngăduie, nici nu se interzice.

× pricini

И сие суть, яже в роде или общественно религию мухаммеданскую составляют. По сем предлежит нам, да вся по единому покажем кийми образы, кийми уставами и коею верою и почтением у мухаммедан бывают и хранятся. Но о исповедании, как в сей главе довольно уже рехом, так и в книзе *О теологии* на многих местех предложихом, чесо ради остася, да в последующих главах о протчих четырех *шартах* или кондициях беседовати начнем./

О гусле и абдесте

Гусль. Понеже всегда подобает, да *гусль* и *абдест* предваряют молитвы, того ради не бесполезно мним быти, да первое, что есть *гусль* и что *абдест* покажем.

Гусль убо от арапского языка знаменует измовение всего тела, якоже в бани и в реце. Аще убо в реце измовение будет, подобает воде толикия быти глубины, да егда человек опустится, поверхность воды покрывает главу его. Аще ли же вода не будет толико глубока, лучше есть в бани измытися, ниже в толь малом протоке или сосудом неким почерпая воду от верху главы (яко и в банях обычай есть) на ся да возливает.

Аще муж совокупился с женою своею или на заповеданном пребысть ложи, аще во сне истечение имел или болезнь гонорея зовомою страждет, прежде даже молитвы, сиречь утренние совершати начнет или после утреннего моления, прежде полуденных молитв смешение с женою своею имети будет или иным каким-либо образом осквернится, первое повелевается ему пойти в баню, где во первых моет прилежно все тело, потом 12 *таз** (есть сосуд имже вода в бани почерпается и на главу возливается) должнствует от верху главы на ся возлити. Совершив же сие, подобает ему надеть чистую сорочку (о верхних бо одеждах никоеже бывает попечение) и тако въздыхая и аки от всего сердца жалея о содеянном гресе, покаянные глаголы творит: *Тевбе я реббим тегафурулаг*, то есть «Каюся, о, боже отвори, о, боже» сиречь «Отвори сей грех от мене». Сие же телом очистився (о души бо глаголют, яко может разве в *Араф* очиститися) ко исполнению молитв приступает.

Абдест, речение убо персидское, но более в употреблении есть едва не всем мухаммеданам и есть сложенное из *аб* (вода) и *дест* (рука) аки бы рек «вода ко умовению рук»; мне же видится, яко из греческого евангельского речения *вантисис* или *вантисма* (крещение) украдено есть, но в сих ни мало медлiti (хощу) что-либо о речи разумеется, да зрим о самой вещи.

172 *Абдест* убо /и *гусль* должны суть предварити молитву. Бывает же егда человек, хотя ниже во сне, ниже совокуплением с женою осквернится, но токмо или чрево испразднит или ветр чревный испустит или чего иного нечистого и гнусного коснется. Паче же аще кто пятижды в день сотворит

* таз и по руски

Acestea sînt cele care alcătuiesc religia muhammedană în general sau în ansamblu. Acum ne rămîne să le arătăm pe fiecare una cîte una — cum, prin ce rînduiri și cu ce credință și respect se împlinesc și se păzesc ele de către muhammedani. Dar cum despre mărturisire am spus de ajuns în acest capitol și am expus în cartea *Despre teologie* în multe locuri ⁶¹⁵, rămîne ca în capitolele următoare să începem a vorbi despre celelalte patru șarturi sau condiții./

Capitolul al treilea

171

Despre *gusl* și *abdest*

Gusl. Fiindcă se cuvine ca totdeauna *gusl* ⁶¹⁶ și *abdest* ⁶¹⁷ să preceadă rugăciunile, socotim că e necesar ca mai întîi să arătăm ce este *gusl* și ce este *abdest*.

Gusl în limba arabă înseamnă spălarea întregului trup, ca în baie sau în rîu. De va fi spălarea în rîu, se cuvine ca apa să fie de o asemenea adîncime încît, dacă omul se va lăsa în jos, suprafața apei să-i acopere capul. Iar dacă apa nu va fi atît de adîncă, e mai bine să se spele în baie decît într-un pîriu atît de mic sau luînd apă cu un vas să-și toarne deasupra capului (după cum este obiceiul și la băi).

Dacă bărbatul s-a împreunat cu nevasta lui sau a petrecut pe un pat oprit, dacă a avut scurgere prin somn sau suferă de boala numită gonoree, înainte de rugăciune, adică înainte de a începe să facă rugăciunile de dimineață sau după rugăciunea de dimineață și înainte de rugăciunile de la amiază, sau se va întina în vreun alt fel, i se poruncește ca mai întîi să meargă la baie, unde la început să-și spele bine tot trupul, apoi să-și toarne deasupra capului peste el 12 *tasuri* × (vasul cu care se ia apa la baie și se toarnă pe cap) ⁶¹⁸. După ce a săvîrșit aceasta, se cuvine să îmbrace cămașă curată (de îmbrăcămîntea cea de deasupra nu are nici o grijă) și astfel, suspinînd și regretînd din toată inima păcatul făcut, să spună cuvintele pocăinței: *Tevbe ia rebbim, tehafurullah* ⁶¹⁹, adică „Mă căiesc, o Dumnezeuule, îndepărtează, o Dumnezeuule”, așadar „Îndepărtează acest păcat de la mine”. Curățindu-se astfel cu trupul (căci despre suflet zic că nu se poate curăți decît în *Araf*) se poate purcede la săvîrșirea rugăciunilor.

Abdest este un cuvînt persan, dar e mult întrebuițat de aproape toți muhammedanii și este compus din *ab* (apă) și *dest* (mină), cum s-ar zice „apă pentru spălarea miinilor”; mie mi se pare însă că este furat din vorba *Evangheliei* grecești βαπτισμός sau βαπτισμα (botez), dar nu vreau să întîrzii asupra acestora ⁶²⁰. Ce se înțelege prin acest cuvînt să vedem din lucrul însuși.

Abdest/și *gusl* trebuie să preceadă rugăciunea, dar se întîmplă să fie făcute și cînd omul nu s-a întinat nici în somn, nici prin împreunare cu femeia, numai pentru că și-a golit pîntecele sau a eliminat gaze din pîntece sau s-a atins de ceva necurat și scîrbos. Iar de va face cineva de cinci ori

172

× pe rusește tot tas

абдест, хотя ничтоже от таковых нечисто приключится ему, в большое благочестие, в большое благоговение вменится ему. *Абдест* убо той сице бывает: по утру воставше от сна муж и жена, прежде восхода солнечного егда заря блистати начинается, первее испражняют чрево, потом задницу левою (а не правою) рукою прилежно, довольно измывают водою, да ничтоже от кала останется тамо. Таже испед на чистый камень, на сие в палатах высоких персон и в публичных *джамиах* и *мезчидах* устроенный или на поли, аще трава будет, стоя или в тазе или меднице (юже *леген* называют) толь широкой, яко егда мыются, да упдающие капли в ней падают. Первее умывают руки даже до лактей, умовенным же бывшим рукам, трижды ноздрями из правыя пригорщи (из левыя бо не подобает, разве правую суху имети будет) воду взимают трижды възгри истребляют, потом трижды устами из тойже горсти воду прихлебывая, указательным перстом левую уст страну, большим же перстом десную измывают (нелепо бо есть левою рукою, яже ко очищению задницы токмо уставленна есть измывати уста или брашно и что-либо иное во уста приимати). По умовении же уст, лице такожде три кратно обеими руками довольно наполненными водою покропляют и потирают (якоже и мы употребительно обычай имеем творити, егда лице умываем), таже умыв лице, обливают руки, первее правую, потом левую даже до лактей и прилежно наблюдают, да не како вода от лактей к перстам, но от перстов к локтям да течет и с локотного остроконечия да низтекает. Потом темя откровенною дланию единожды токмо отирают, воды же не поливают, напоследок концами перстов правыя убо руки правую шею страну левыя же руки левую потирают и паки мало воды на обе руки возливают, к тому взявше плат, на сие устроенный, лице, шею, руки отирают изрядно. Таже ноги между перстов, подошвою и пятою и выше даже до лодыжек от нечистот очищают. И тако скончавше умовение, абие надевают порты и обуви / (нелепо бо есть по учинении *абдеста* босыми ходити ногами, что аще учинит кто, прежде начатия молитв паки *абдест* повторити должныствуют, без того бо молитвы творити несть позволено, паче же грех смертный (по елику к души надлежит) мнится быти и одежды иные, потом немедленно молитвы начинают.

173

По отправлении утренних молитв даже до полуденных, аще не будет кто имети нужды или чрево испразднити или урину или чревный ветер испустити, может с ранним *абдестом* и полуденные сотворити молитвы. За везопаснейшее же имеется и более благочестивое, аще толико крат сотворит *абдест*, елико подобает молитвы сотворити, аще же чрева не испразднит, но токмо урину испустит, долженствует всячески *абдест* обновити, обаче может ноги не обнаженные, но в *месте* сущие омыти (есть же *мест* род обуви, которой в башмаках им *панучь* реченных к штанам пришитыя употребляется) потирая пятию правыя руки перстами сверх *места* на местех пяти пальцев ножных, сие бо толикож может, яко бы и голые омыл ноги (отсюду велия возрастает между персами и турками ересь, зане персы и на голой ноге персты токмо отирают а не всю измывают ногу. Турки же, якоже рехом, сверх *места* убо отирают, голую же ногу даже до лодыжки прилежно омывают. О сих множайшая зря в главе *О ересях*).

Егда творят *абдест*, опасно блюдутся, да не како вода на одежды их или на постилания домовные покропится, мнят бо сию воду зело нечисту

pe zi *abdest*, deși nu i se va întâmpla nimic necurat dintre acestea, i se va socoti drept o mare pietate, o mare evlavie.

Abdest se face așa: sculându-se din somn dimineața bărbatul și femeia, înainte de răsăritul soarelui, cînd se revarsă zorile, își golesc mai întîi pîntecele; după aceea, cu mîna stîngă (nu cu dreapta) își spală dosul cu apă destulă ca să nu rămîie acolo nici o murdărie. Ieșind apoi pe o piatră curată făcută în acest scop în palatele persoanelor înalte și în *djeamiile* și *mezcidelle*⁶²¹ publice sau în cîmp, dacă va fi iarbă, își spală mai întîi mîinile pînă la cot în tas sau într-un vas de aramă (pe care îl numesc *leghen*)⁶²² atît de larg, încît atunci cînd se spală picăturile ce se scurg să cadă jos, în el⁶²³. Iar după ce și-au spălat mîinile de trei ori, trag apă cu nările din mîna dreaptă (din mîna stîngă nu se cuvine, doar de va avea mîna dreaptă uscată) și își scot de trei ori mucozitățile. După aceea, sorbind cu gura apă din aceeași mîină, cu degetul arătător își spală partea stîngă a gurii, iar cu cel mare partea dreaptă (căci este lucru necuviincios să-și spele gura sau mîncarea sau să ia altceva ce se bagă în gură cu mîna stîngă, care este rînduită numai pentru curățirea dosului). După spălarea gurii, își stropesc și își freacă fața de trei ori la fel, cu amîndouă mîinile pline îndeajuns cu apă (după cum obișnuim și noi să facem cînd ne spălăm fața) și spălîndu-și fața își clătesc mîinile, mai întîi dreapta și apoi stînga, pînă la cot. Și trebuie să bage cu grijă de seamă ca nu cumva apa de la coate să se scurgă spre degete, ci de la degete spre coate și să se scurgă de pe virful cotului. Apoi își șterg o singură dată creștetul cu palma deschisă, fără să toarne apă, iar la urmă, cu degetele mîinii drepte freacă partea dreaptă a gîtului iar cu ale celei stîngi — partea stîngă, și iarăși toarnă puțină apă pe amîndouă mîinile. Luînd apoi ștergarul făcut pentru acest lucru, își șterg bine fața, gîtul, mîinile și curăță de murdărie picioarele între degete, pe talpă și călcii și mai sus pînă la glezne. Și astfel, isprăvind spălarea, îndată își îmbracă izmenele și încălțămînta /(căci este lucru necuviincios ca după ce a făcut *abdest* să umble cu picioarele desculțe, lucru pe care de-l face cineva înainte de începutul rugăciunilor va trebui să repete *abdestul*, căci fără acela nu este îngăduit să-și facă rugăciunile și chiar e socotit drept un păcat de moarte întrucît privește sufletul) și alte haine, apoi fără zăbavă încep rugăciunile.

După săvîrșirea rugăciunilor de dimineață și pînă la cele de amiază, dacă nu va avea nevoie cineva să-și golească pîntecele sau urina sau să elimine gazele din pîntece, poate să facă rugăciunile de amiază și cu *abdestul* de dimineață; însă e socotit mai sigur și mai pios dacă va face *abdest* de cîte ori se cuvine să facă rugăciunile și chiar de nu-și va goli pîntecele, ci numai va urina, trebuie neapărat să înnoiască *abdestul*, dar picioarele le poate spăla nedescălțate, ci fiind în *mest* (*mest* înseamnă un fel de cipici cusuți de pantaloni⁶²⁴ care se poartă în pantofii ziși la ei *pașuci*), frecînd cu cinci degete ale mîinii drepte pe deasupra *mestului* pe locul celor cinci degete de la picioare, și acest lucru este egal cu spălarea picioarelor goale. (De aici a ieșit un mare eres între persani și turci, pentru că persanii și pe piciorul gol freacă numai degetele, dar nu spală tot piciorul. Iar turcii, după cum am zis, freacă pe deasupra *mestului*, iar piciorul gol îl spală bine pînă la glezne. Despre acestea vezi mai multe în capitolul *Despre eresuri*⁶²⁵).

Cînd fac *abdest* se păzesc cu grijă ca nu cumva să stropască hainele sau așternuturile din casă, căci socotesc că această apă e foarte necurată,

быти, верующе, яко не токмо нечистоты телесные, но и смрад греха соделанного (обаже не самый грех) ею омываются, чесо ради знатнейшие персоны под тазом подстилают кожу, на сие устроенную, круглосотворенную, да на ней падающие капли вмешаются. Паки баснословят, яко из капель *абдестовых* рождаются ангели хранители, о нихже в главе *О ангелах* пространно изъясним. И сия убо суть, яже в исполнении *абдеста* у мухаммедан наблюдаются./

О намазе или молитвах

Моления 5 времен. Времен в 24 × часа ко исполнению молитв публичных и приватных пять уставил Мухаммед, яже (разумея равноденствие, когда день купно и ночь 12 часами состоятся) сие располагаются: *саббаг намази*, то есть время утренних молитв, починается на рассвете (сиречь когда лучи солнечные первое от гипогевов^{xx} на наш горизонт выникают) и бывает даже до совершенного восхода солнечного, то есть по счислению часов в Турции и Италии от 11 часа даже до 12 часа, которой час, по счислению часов российских, немецких и проч. будет от пятого часа по полунощи даже до шестого, ибо когда в часах по немецку счисляемых (разумея равноденствие) есть час полуденный 12, тогда турки счисляют шестой, шестой же час немецким образом по полудни имеют аки дванадесятый, тако и о других последовательно рассуждати подобает. Подобно разумети надлежит, егда день или должайший или кратчайший бывает, по оризонту места часы и времена молитв располагаются и или ранее или позднее исполняются, кроме двух времен, сиречь утреннего и вечернего. И оное убо, якоже рехом, определяется от зари до восхода солнечного, сие же от захождения солнечного до полутора часа нощи; но о прочих уже да речем.

Второе молитв время есть полуденное, еже нарицается *оиле намази* и начинается от часа шестого (разумея равноденствие исчисление часов турецких) продолжается же до девятого. Третье время, еже глаголется *икинди намази* начинается на девятом и кончается на дванадесятом часе. Четвертое нарицается *ахшам намази* и починается от дванадесятого (который час в равноденствии есть последний и захождение солнца), кончается же о полуторе часе нощи.

Темджид. Пятое называется *ятси намази* и починается от полутора часа нощи, престае же за час пред свитанием, которое время им нарицается *темджид* (то есть *доксологиас*, славословия) аще кто опустит или пренебрежет оная времена и их назначенные пределы или прежде времени *намаз* сотворит сказуют, яко / за ничтоже есть (сиречь в дело не ставится) и того ради в Арафе подобает оные на печи огненной исполнити (о чем на ином месте рехом).

× в сутки
xx из подземных

crezînd că nu numai necurățiile trupești ci și putoarea păcatului făcut se spală cu ea (dar nu păcatul însuși); de aceea persoanele însemnate aștern sub tas o piele făcută anume în acest scop și rotunjită, pentru ca picăturile căzute să rămînă pe ea. Iarăși mai băsnesc că din picăturile de *abdest* se nasc îngerii păzitori, despre care am arătat pe larg în capitolul *Despre îngerii*⁶²⁶. Acestea sînt cele păzite de muhammedani cînd fac *abdest*./

Capitolul al patrulea

174

Despre *namaz*, sau rugăciuni

Rugăciunile celor 5 timpuri. Muhammed a rînduit pentru îndeplinirea rugăciunilor publice și particulare cinci timpuri în cele 24 de ore^x, care (sototînd echinocțiul, cînd ziua și noaptea cuprind cîte 12 ceasuri) se așază astfel: *sabbah namazi*⁶²⁷, adică vremea rugăciunilor de dimineață începe cînd se luminează (cînd razele soarelui pătrund întîi de la hipogeu^{xx} pînă la orizontul nostru) și se face pînă la răsăritul complet al soarelui, adică, după calcularea orelor în Turcia și Italia, de la ora 11 pînă la 12, ceea ce după calcularea orologiilor rusești, nemțești și alte altora ar fi de la ora cinci după miezul nopții pînă la șase; pentru că atunci cînd după ceasurile sototite nemțește este ora de amiază 12 (se înțelege echinocțiul), turcii o socotesc pe-a șasea, iar ora a șasea de după amiază socotită nemțește ei o țin drept a douăsprezecea. Astfel trebuie judecat, prin urmare, și despre celelalte. La fel trebuie înțeles cînd ziua e mai lungă sau mai scurtă; orele și timpul rugăciunilor se rînduiesc după orizontul locului și ele se fac mai devreme sau mai tîrziu, afară de două timpuri, adică cel de dimineață și cel de seară: unul se rînduiește, așa cum am spus, din zori pînă la răsăritul soarelui, iar celălalt de la apusul soarelui pînă la o oră și jumătate din noapte. Dar să vorbim acum despre celelalte.

Al doilea timp de rugăciune este cel de amiază, care se numește *oile namazi* și începe de la ceasul al șaselea (înțelegînd echinocțiul după calculul ceasurilor turcești) și continuă pînă la al nouălea. Al treilea timp, numit *ikindî namazi*, începe la ceasul al nouălea și se termină la ceasul al doisprezecelea. Al patrulea se numește *aḥṣam namazi* și începe de la ceasul al doisprezecelea (care oră este ultima în echinocțiu și apusul soarelui) și se termină la o oră și jumătate de noapte.

Temdjid. Al cincilea se numește *iatsi namazi* și începe de la o oră și jumătate din noapte și se termină cu o oră înainte de a selumina de ziuă, timp care la ei se numește *t mdjid* (adică δοξολογιας — al slavosloviei)⁶²⁸.

Dacă cineva va omite sau va nesocoti acele timpuri și limitele lor fixate sau va face *namaz* înainte de vreme, spun că / nu valorează nimic (adică nu se socotește drept faptă) și de aceea se cuvine să fie îndeplinită pe cuptorul de foc în *Araf* (despre care lucru am vorbit în alt loc).

175

^x o zi și o noapte
^{xx} de sub pămînt

Четыре убо вещи в отправлении молитв прилежно сохраняют: 1. да сотворит *Абдест* или *Гусль*; 2. Да будут оные молитвы в уреченные времени пределы, ибо аще прежде или после надлежащего времени будут, веруют, яко всуе и богу неприятны будут; 3. Да место чисто будет, аще ли же сумнится о чистоте места, ковер или платок свой под ноги да подстелет; 4. Да лице свое управит в линию междуполуденную, и равнонощную которая линия называется *кыбле*. Сказуют же, яко оная взирает к храму Мекканскому. Чесо

ради, которые мухаммедане обитают в странах за *Кябе* сущих или в инном побочном мира краю, везде и всегда должны наблюдать линию, яже к Мекке взирает, но да не како неискуснии погрешат в линии *кыбле*, *джами* и *мезчид* и *намазкяг* (о нихже ниже речется) тою частию, яже *миграб* называется (то есть олтар) к линии *кыбле* строятся; и в домех, на стене к той стране стоящей туюжде линию начертавати обычай имеют сим образом, иже есть знак храма Мекканского.

И сия убо к молению надлежащая рассмотривше, образ самых молитв и устав протолкуем.

Намаз како бывает. Намаз или моления состоятся из неcoliких поклонов, коленопреклонений, чела к земли приложений, восстаний и молитв: едино наклонение и едино восстание называется едино *реккят*. Весь намаз неcoliкими *реккятами* совершается.

Намазов имена. *Реккяты* разделяются на *фарз* (то есть заповеди божие) и *суннет* (то есть заповеди пророческие).

Саббаг намази, то есть моление утреннее, состоитя четырьми *реккятами* или наклонениями, от нихже два *фарз* суть, два же *суннет*. **Оиле намази**, моление полуденное, состоитя десятою *реккятами*, от нихже 4 суть первейшие *суннет*, другие 4 *фарз* и два последние паки *суннет*. **И кинди намази**, моление девятого часа, состоитя осьмью *реккятами* от нихже четыре первейшие суть *фарз*, последние же четыре *суннет*. **Ахшам намази**, моление вечернее (еже по захождении солнца близ единого квадранта преминув бывает), пятию состоитя *реккятами*, ихже три суть *фарз*, два же *суннет*. **Ятси намази**, моление к покою^{*} (или покоя) тринадесятию / состоитя *реккятами*, ихже первейшие четыре суть *суннет*, четыре последующие *фарз*, два предпоследними паки *суннет*, таже последние три, иже нарицаются *фитри ваджиб*, то есть «по требованию смущения». Сия *реккяты* того ради тако названы и приложены суть зане егда Мухаммед взыде на небо и виде тамо превосходящая ум человеческий премного сумнился и от страха неведый, что рещи или сотворити, весь во ужасе пребысть, бог же смущение за добро приемля повелел, да в последних ношних молитвах (понеже нощию на небо восшел бе) сие три приложит поклоны в память и помощь оного смущения.

Сия убо суть имена *намазов* и *реккятов* или поклонов, числа, разделения. Уставы же или церемонии, ихже предаде им *Имам Азем* в отправлении сих молитв, аще добре памятувуют, сие бывают:

Устав како творити намаз. Первее постилают в джамиях или в доме ковры человецы, которые вкупе хотят сотворити намаз. Аще исполнят или

^{*} на сон грядущи

Dar patru lucruri le păzesc cu grijă în timpul cînd fac rugăciunile: 1. Să facă *abdest* sau *gusl*; 2. Ca acele rugăciuni să fie făcute în limitele de timp rînduite, căci dacă vor fi făcute mai înainte sau după timpul cuvenit ei cred că vor fi în zadar și neplăcute lui Dumnezeu; 3. Ca locul să fie curat, iar dacă se vor îndoi de curătenia locului să-și aștearnă sub picioare covorașul sau șalul; 4. Ca fața să și-o îndrepteze pe linia dintre miazănoapte și cea de miazăzi, linie ce se numește *kible*⁶²⁹ și despre care spun că țintește spre templul din Mecca. De aceea, muhammedanii care locuiesc în țările ce se află dincolo de *Keabe* sau într-o altă regiune lăaturalnică a lumii trebuie să păzească pretutindeni și totdeauna linia care țintește spre Mecca. Iar pentru ca nu numva cei neiscușiți să greșescă în ce privește linia *kible*, *djeamiile* și *mezcidiele* și *namazkeah* (despre care se va vorbi mai jos)⁶³⁰ se construiesc cu partea numită *mihrab* (adică altar) pe linia *kible*; iar în case, pe peretele care se află spre țara aceea, au obiceiul de a desena acea linie în felul acesta care este semnul templului meccan.

Deci, cercetîndu-le pe cele ce se referă la rugăciune, să explicăm acum însuși modul și rînduiala rugăciunilor.

Cum se face namaz. *Namaz* sau rugăciunile constau din cîteva închinăciuni, îngenuncheri, atingerea frunții de pămînt, ridicarea și rugăciunile. O închinare și o ridicare se numește un *rekkeat*⁶³¹. Tot *namazul* se face prin cîteva *rekkeate*.

Denumirea namazurilor. *Rekkeatele* se împart în *farz* (adică poruncile lui Dumnezeu) și *sunnet* (adică poruncile Profetului).

Sabbah namazi, adică rugăciunea de dimineață, constă din patru *rekkeate* sau închinăciuni, dintre care două sînt *farz* și două *sunnet*. *Oile namazi*, rugăciunile de la amiază, constau din zece *rekkeate*, dintre care primele patru sînt *sunnet*, alte patru *farz*, iar ultimele două iarăși *sunnet*. Și *kindi namazi*, rugăciunea ceasului al nouălea, e formată din opt *rekkeate*, dintre care cele patru dintîi sînt *farz*, iar ultimele patru *sunnet*. *Ahşam namazi*, rugăciunea de seară (care se face peste un sfert de oră după apusul soarelui), este alcătuită din cinci *rekkeate*, dintre care trei sînt *farz* și două *sunnet*. *Iatsi namazi*, rugăciunile odihnei*, sînt compuse din treisprezece *rekkeate*, dintre care primele patru sînt *sunnet*, următoarele patru *farz*, două penultime iarăși *sunnet* și trei de pe urmă care se numesc *fitri vadjib*⁶³², adică „după nevoia tulburării”. Aceste *rekkeate* sînt numite și adăugate așa pentru că atunci cînd s-a suit Muhammed la cer și a văzut acolo cele ce depășesc mintea omului s-a îndoit foarte mult și, neștiind de frică ce să grăiască sau ce să facă, a rămas îngrozit, iar Dumnezeu, luîndu-i tulburarea de bine, a poruncit ca la ultimele rugăciuni de noapte (pentru că noaptea s-a ridicat la cer) să se adauge aceste trei rugăciuni în amintirea și ajutorul tulburării lui.

Acestea sînt denumirile *namazurilor* și *rekkeatelor* sau ale închinăciunilor, numărul și împărțirea. Iar rînduielele sau ceremoniile pe care le-a transmis lor *Imamul Azem* în timpul săvîrșirii acestor rugăciuni, dacă țin bine minte, sînt acestea:

Rînduiala săvîrșirii namazului. Oamenii ce vor să facă împreună *namazul* aștern mai întîi covoare în *djeamii* sau în casă. Dacă vor împlini sau vor

* spre somn

превзыдут число 12 персон, тогда называется *джемаат*, собрание. Аще ли число будет меньше 12, всяк особно долженствует *намаз* сотворити и не называется тогда собрание. В числе оных 12 человек, аще 11 будут родом мухаммедане или из христиан в мухаммеданство обратившия, дванадесятый же един от иудей обратившийся, не будет сочислятися за человека мухаммеданина ниже наречется совершенное быти *джемаат*. Аще же будут оных (родом или от христиан турков) 12 может с ними от жидов муслиманин в *джемаат* внити и вкупе *намаз* творити, сиречь будучи числом тринадцать, откуда присловие у них есть: «Атеиста не знает творити покаяния, иудеанин же к вере себе обратити». Паки хотя в совершенном числе, хотя особь моление будет, первее обими ногами вступает на ковер, так близко едину ногу к другой присовокупив, да кости лодыжечные взаимно соединятся. Таже низвед пред собою очеса на землю, донележе окончат первый *рекят*, не отведив оных от пункта места того.

77 *Езан*. Потом поднесши руде и большие обоая руки пальцы за ушми поставив, прочие же персты к челу простерши глаголет или крепким поет гласом исповедание веры, но с неким прилатком, сим образом: *Аллагу екбер, Аллагу екбер, ешгеден ла Иллаги Иллаллаг, ешгеден Мухаммеду разулуллаг, ея алессела, ея алессела, ея алелфела / ея алелфела* и паки повторяет *Аллагу екбер, Аллагу екбер, ла Иллаги Иллаллаг*, сиречь: «Бог есть превысокий», или «Богу превысокому исповедую, яко несть бог кроме бога, егоже пророк есть Мухаммед. Сотворите, приидите на место тишины или доброты, приидите ко прибежищу или спасению». И сей образ исповедания называется *езан*, егоже паки при *джамиах* на высочайших башнях *мена* реченных, пещы или, яко называются, *муезин* высочайшим, елико могут, гласом спевают, вкруг обходяще башню (да от всех слышными будут) и тем извещают время быти *намаза*, что каждый слышав, всякое дело, всякое упражнение, еже кому-либо в руках имети случится, абие отложить долженствует и бывшу в доме молчанию все даже до конца песнь оную благоговеино слушати обязуются. Егда же руки ко главе, яко же рехом, приложивше, сей исповедания и *езана* образ прочитают, тогда руки к поясу возложши правую на левую (по уставу же *Имама Шафа* прямо к лядвиям свесивше) опускают.

И тако аще в собрании будут, *имам*, то есть поп (которое звание^х всякий мухаммеданин отправить может, о чем яснее узриши в главе *О попах*) пред другими стоящи, краткую читает молитву или тихим спевает гласом. По скончании молитвы все *имама* подражающе и опустивше от пояса руки к коленам прилагают и приклонше главу все тело нагибают толико, дондеже глава с серединою тела придет в прямоугольник, в котором наклонении не более премедливают, токмо чрез время единого *Субган Аллаг*, то есть «Кирие елейсон» и абие главу возвышают и все тело перпендикулярно восстанавлиют. И прочетше *Субган Аллаг* на колени припадают. Таже абие главу к земли приклоняют толико, яко чело и самый нос пола касается. И тако преклонився трижды *Субган Аллаг* повторяют. Потом возведши главу и на коленях стоя, руки на лядвиях отверзтыми персты положенны, толико держат, дондеже едино *Субган Аллаг* прочитают и паки главу и чело выпшеявленным образом на землю полагают. И тако повергшися на землю и прочитав трижды *Субган Аллаг*, восстают на ноги и неколико преклонив главу, очи же низведши к

^х чин или службу

depăși numărul de 12 persoane, se numește *djemaat*, „adunare”⁶³³, iar dacă numărul va fi mai mic decât 12, fiecare trebuie să-și facă *namaz* aparte și nu se mai numește adunare. În numărul celor 12 oameni, dacă 11 vor fi de neam muhammedani sau dintre creștinii convertiți la muhammedanism, iar al 12-lea va fi un convertit dintre iudei, el nu va fi socotit drept om muhammedan, și acea *djemaat* nu se va numi desăvârșită. Dar dacă vor fi 12 dintre aceia (dintre creștinii turciți), poate intra cu dinșii în *djemaat* și un musulman dintre iudei și să facă împreună *namaz*, fiind treisprezece la număr. De unde zicala lor: „Ateul nu știe să se pocăiască și iudeul nu știe să se convertească la credință”. Apoi, fie că vor fi în număr desăvârșit, fie că vor face rugăciunea separat, mai întâi trece fiecare cu amândouă picioarele pe covor, apropiind picioarele așa de mult unul de altul, încît oasele de la glezne să se lipească unul de altul și, coborînd ochii înainte spre pămînt, nu-i depărtează din punctul celui loc pînă nu va termina primul *rekkeat*.

Ezan. După aceea, ridicînd mîinile și punînd degetele cele mari ale ambelor mîini după urechi și întinzînd celelalte degete spre frunte, grăiește sau cîntă cu glas tare mărturisirea credinței, însă cu un oarecare adaos, astfel: *Allahu ekber, Allahu ekber eşheden la Illahi Illallah, eşheden Muhammedu resulullah. Eia alesselam, eia alesselam, eia alelfelah, | eia alelfelah*, și repetă: *Allahu ekber, Allahu ekber, la Illahi Illallah*⁶³⁴, adică „Dumnezeu este prea-înalț” sau „Dumnezeului celui preaînalț mărturisesc că nu este dumnezeu afară de Dumnezeu, al cărui proroc este Muhammed. Faceți, veniți la locul de liniște sau de bunătate, veniți la adăpost sau mîntuire”. Acest fel de mărturisire se numește *ezan*⁶³⁵, pe care cîntăreții, sau, cum se numesc, *muezini*⁶³⁶, le cîntă pe lîngă *djeamii* în turnuri foarte înalte, zise *menare*⁶³⁷, cu un glas foarte puternic, umblînd în jurul turnului (ca să fie auziți de toți) și prin aceasta anunță timpul cînd trebuie să facă *namaz*. Ceea ce auzind, fiecare trebuie să lepede îndată orice lucru, orice treabă cu care i se va întîmpla să se îndeletnicească și, făcîndu-se tăcere în casă, toți își impun să asculte cu evlavie acea cîntare pînă la sfîrșit. Iar după aceea, cu mîinile lipite de cap, după cum am spus, rostesc acest mod al mărturisirii și *ezanului*, lasă mîinile în jos spre brîu, punînd dreapta peste stînga (iar după rînduiala *Imamului Saf* atîrnîndu-le drept spre coapse).

Și astfel, dacă vor fi în adunare, *imamul*, adică preotul (a cărui funcție* o poate îndeplini orice muhammedan, despre care lucru vezi mai clar în capitolul *Despre preoți*)⁶³⁸, care stă înaintea celorlalți, citește o scurtă rugăciune sau o cîntă cu glas lin. După terminarea rugăciunii toți, imitîndu-l pe *imam* și lăsînd mîinile în jos de brîu, le lipesc de genunchi și, plecîndu-și capul, îndoiaie tot trupul pînă cînd capul cu mijlocul trupului vor ajunge la unghi drept, în care plecăciune nu zăbobvesc mai mult decât durează un *Subhan Allah*, adică *Κύριε Ἐλέησον*⁶³⁹, și îndată înalță capul și tot trupul îl ridică perpendicular. Și citind *Subhan Allah* cad în genunchi. Și îndată înclină capul atît, încît fruntea și nasul se ating de pămînt. Și plecîndu-se astfel repetă de trei ori *Subhan Allah*. Apoi ridicînd capul și stînd în genunchi, punînd mîinile pe coapse cu degetele întinse, le țin atît pînă cînd vor rosti un *Subhan Allah* și pun iarăși capul și fruntea în pămînt în felul arătat mai sus. Și astfel, aruncîndu-se la pămînt și rostind de trei ori *Subhan Allah*, se ridică în picioare și, plecîndu-și puțin capul și coborînd ochii în pămînt, cîntă a

* cin sau slujbă

земли вторичею краткую, о нейже прежде рехом, воспевают молитву. Ей скончавшейся скончается и *реккят* един. Но понеже начало вторых молитвы есть начало и *реккята* второго, того ради / по окончании *реккятов фарз*, егда хотят начати *реккяты суннет*, так *имам* яко и протчий народ, мало нечто от первого места назад отступают, потом кийждо, не смотря на *имама*, *реккяты* по числу во время в неже *намаз* творит, уставленному отправляет.

Скончав убо поклоны и первейшим *реккятов* расположения, сидя на коленах и лице к правых руки плечю обращая, *Селямун алейкум рагметуллаг* ясным глаголет гласом. Потом обращя к левой стране, таяжде повторяет словеса, яже толкуются сие: «Мир на вас да будет и милосердие божие». Сие поздравление творят ангелам одесную и ошую им тогда предстоящим. Таже скончав все поклоны целого *намаза*, *имам* или кто иный будет в место его, обратився к народу молитву *Фатиге*, то есть разрешения^{*} читает, ейже скончавшейся воздвигают ко главе руки и 33 кратно все купно *Субган Алгаг* (Господи помилуй), 33 кратно *Аллагу екбер* (Бог превысокий) и 33 кратно *Елегемдуллилаг* (Слава богу) по чотках или по перстам считая глаголют. Окончав же и то, *имам* явственным восклицает гласом *Елфатига* то есть конец или разрешение^{xx} и тако кийждо отходит на дело свое.

В *джамиах* никому же, ни самому султану место уступается, но всяк на том месте, еже вшедши первее занял, даже до конца неподвижен и несмущен пребывает. И несть волно кому-клибо преде совершения молитв, хотя едино изрещи слово или от места подвигнутися (о, благий боже, колико поне в сей вещи благовейнейшии суть паче христиан наших и усерднейшии к почитанию божественному) паче же ни плюнути, ни кашляти, разве убеждающей нужде и то плюновение в плат должен прияти, нелепо бо мнят быти плевати на чистом месте или возгри истребляти.

День пятничный. В пяток, иже *Курановым* диалектом называется *джюма* (то есть «день собрания или схождения») по полуденных молитвах везде в больших *джамиах* (которые *селатын* называются) *ваиз*, проповедники, чрез два или три часа поучение творят, текст *Куранов* по предложенной себе теме толкуют. Сим присовокупляют зело красноглаголиво некая нравоучительная по состоянию вещей и случая, фигурами, тропами, метафорами (сия вся речения суть риторическая) и иными риторическими образы украшенная. Во время мира присоединяют некая о исполнении правды / о попечении государственного управления, о промысле и предусмотрении вещей неприятельских имущих быти и о уведании движений и намерений их. Аще ли же время войны и похода есть или наступает, повелевается от султана проповедникам, да частейше творят поучения, изъявляюще народу и увещающе, яко война против неприятелей есть по божиим купно же и пророческим заповедем ниже ради мирских богатств, ниже для некия особливый прибыли или славы и похвалы человеческия, но единого ради веры умножения во славу Божию и в пользу всего мухаммеданского народа и протч.

Тевари. Кроме сих пяти ординарных^{xxx} во дни молитв, имут и ношныя молитвы в месяц *Рамазан*, то есть поста, яже состоит двадцатию поклонами, все *суннет* бывают, *фарз* же ни единый, суть бо к ординарным *ятси намази* молитвам от лжепророка приложены, которой намаз нарицается *терави*.

× отпуску
xx отпуск
xxx обыкновенных

două oară rugăciunea scurtă despre care am grăit mai înainte. Iar cînd vor fi gata se termină și un *rekheat*. Dar pentru că începutul rugăciunii a două este și începutul unui al doilea *rekheat*, / după sfîrșitul *rekheatelor farz*, cînd vor să înceapă *rekkeatele sunnet*, atît *imamul*, cît și ceilalți se dau puțin înapoi din locul cel dintîi. După aceea, fiecare, fără a se uita la *imam*, își face *rekkeatele* după numărul rînduit pentru vremea în care se face *namaz*.

Deci, terminînd închinăciunile și așezările primelor *rekkeate*, șezînd în genunchi și întorcînd fața spre umărul minii drepte, grăiește cu glas limpede: *Seleamun aleikium rahmetullah* ⁶⁴⁰. Apoi, întorcîndu-se spre stînga, repetă aceleași cuvinte, care se tilcuiesc astfel: „Pacea și milostivirea lui Dumnezeu să fie peste voi”. Această urare o fac îngerilor care le stau atunci de față, de-a dreapta și de-a stînga. Și sfîrșind toate închinăciunile întregului *namaz*, *imamul* sau altul care va fi în locul lui, întorcîndu-se spre popor, citește rugăciunea *Fatihe*, adică „a dezlegării” ⁶⁴¹, și după ce se termină aceasta ridică mîinile spre cap și spun de 33 de ori toți împreună *Subhan Allah* („Doamne înalțuiește”) și de 33 de ori *Allahu ekber* („Dumnezeu cel preînalt”) și de 33 de ori zic *Elehemdulillah* („Slavă lui Dumnezeu”) ⁶⁴², numărînd pe mătănii sau pe degete. Terminînd-o și pe aceasta, *imamul* zice cu glas răspicat: *Elfatiha*, adică „E sfîrșitul sau dezlegarea” ^{xx}, și astfel fiecare pleacă la lucrul său.

În *djeamii* nimănui nu i se cedează locul, nici chiar sultanului, ci fiecare rămîne nemișcat și netulburat pe locul pe care l-a ocupat întîi. Și nu-i este îngăduit cuiva, mai înainte de a se sfîrși rugăciunile, să rostească măcar un cuvînt sau să se miște din loc (o, Dumnezeule bune, cu cît mai evlavioși sînt ei în aceasta decît creștinii noștri și mai cu zel la cinstirea lui Dumnezeu!), dar nici măcar a scuipa, a tuși decît numai de te va sili nevoia, iar acel scuipat să-l iei în batistă, căci necuviincios lucru este, socotesc ei, să scuipi sau să-ți sufli nasul într-un loc curat.

Ziua de vineri. Vinerea, care în dialectul *Curanului* se numește *djiiuma* (adică „Ziua de adunare sau de întrunire”) ⁶⁴³, după rugăciunile de la amiază, în *djeamiile* mari (numite *selatin*) ⁶⁴⁴ *vaizii* sau predicatorii ⁶⁴⁵ dau învățătură timp de două sau trei ceasuri. Ei tilcuiesc textul *Curanului* după o temă ce și-au ales-o mai dinainte. La aceasta mai adaugă, vorbind foarte frumos, ceva moralizator, după starea lucrurilor și după caz, împodobit cu figuri, tropi și metafore (toți aceștia sînt termeni retorici) și alte imagini retorice. În timp de pace mai adaugă și unele despre realizarea dreptății, / despre grija administrației statului, despre pronie și prevederea lucrurilor dușmanilor ce au să fie și despre cunoașterea mișcărilor și intențiilor lor. Iar dacă este sau vine timp de război și campanie, se poruncește de sultan predicatorilor să vorbească mai des, arătînd poporului și convingîndu-l că războiul împotriva inamicilor este după poruncile lui Dumnezeu și ale Profetului nu pentru bogățiile lumesti, nici pentru vreun cîștig deosebit sau pentru slavă și laudă omenească, ci numai pentru răspîndirea credinței, spre slava lui Dumnezeu și spre folosul întregului popor muhammedan și altele.

Teravi. Afară de aceste cinci rugăciuni ordinare^{xxx} din cursul zilei, au și rugăciuni de noapte în luna *Ramazan* ⁶⁴⁶, adică a postului, care constau din douăzeci de închinăciuni, toate *sunnet*, nici una *farz*. Ele sînt adăugate de pseudoproroc la rugăciunile *iatsi namazi* ordinare, și acest *namaz* se numește *teravi* ⁶⁴⁷.

× otpustului
 ×× otpustul
 ××× obișnuite

Байрам намази. В день *Байрама*, то есть пасхи, пред полуденными молитвами прибавляются два *рекьята*, которые называются *байрам намази*.

Хатыб и хутбе. По сих двух поклонах, аще добре памяствую, *хатыб* (то есть диакон или провозгласник, иже обычай имеет творити *хутбе*, то есть поминание имени слутанского) восшедши на *мимбер* (амбон) молитвы о султани, министрах, учителях, войнстве и о всем мухаммеданском народе высоким творит гласом и на вся оных молитв артикулы * народ не зело ясным и аки воздыханием угнетенным гласом отвещает «Амин». Молитва же кончается сими словесы: «Жизнь его да будет долговременна, правда не обвинимая, меч острейший, врази и супостаты во ничто да обратятся и бог да умножит веру, крепость и могущество^{xx} его, так в сем, яко и в будущем веце. Амин, *ямунн*, амин. О, помощниче боже!» Тако бывати обыче по все пятки, где есть *джями* такое, в котором *хутбе* читатися может. В *мезчидах* бо сие не может быти, о чем зри в главе *О джамиях их*.

Бывают паки на погребении молитвы, яже называются *дженазе намази* (о чем зри в главе *О погребениях их*), где *рекьят* не бывает, зане в едином токмо стоянии отправляются. Есть и *мевлуд намази*, молитвы бывающие в день рождения Мухаммедова (иже есть десятый день месяца первыя *рабие нарицаемого*), обаче без *рекьятов*, где стояще молитвы рождения его читают и поют взаимно. И сия суть о *намазах* мухаммеданских в кратце от нас реченная.

Глава пятая

О урудж или посте

Прежде даже уставы и церемонии мухаммеданского поста изъясним, вкратце некая из тексту *Куранова*, имиже оным *Рамазан* заповедуется, предложим.

Рамазан, глаголет, егоже бог судия установил есть и в оный месяц *Курана* снити сотворил, который месяц о нощи *Ариффе*, то есть предуставления (о немже зри ниже) засвидетельствовал, яко ночь оная тысящи месяцев лучшая быти имеется. Поститися убо долженствуеши в день от всяких брашен и питий и смешения (с женами), даже егда солнце зайдет и чин нощный начнется, тогда будеши ясти и пити и совокупление (с женою) имети чрез всю ночь, донели же нить белую от черныя рассмотрети возможно будет. Рече паки бог превысокий: «Написах вам пост, числом дни положив, яко написах и оным, иже предвариша вас, но может быть убоитесь».

* члены
xx силу

Bairam namazi. În ziua de *Bairam*, adică de Paște, înainte de rugăciunile de la amiază, se adaugă două *rekkeate* care se numesc *Bairam namazi*.

Hatîb și hutbe. După aceste două închinăciuni, dacă țin bine minte, *hatîbul* (adică diaconul sau crainicul care are obiceiul să facă *hutbe*, adică pomenirea sultanului) ⁶⁴⁸, suindu-se pe *mimber* (amvon), face rugăciuni cu glas înalt pentru sultan, miniștri, dascăli, oștire și pentru tot poporul muhammedan și la toate articolele × acestor rugăciuni poporul, cu un glas nu prea clar și parcă înecat de un suspin, răspunde: „Amin”. Rugăciunea se termină cu aceste cuvinte: „Viața lui să fie îndelungată, dreptatea de neînvinit, sabia prea ascuțită, vrăjmașii și potrivnicii în nimic să se prefacă, și Dumnezeu să sporească credința, tăria și puterea ×× lui, atît în acest veac, cît și în cel viitor. Amin, *iamunn* ⁶⁴⁹, amin. O, Dumnezeule, ajută-ne!” Astfel se obișnuiește să se facă în fiecare vineri, oriunde există *djeami*, în care se poate citi *hutbe*. În *mezide* aceasta nu poate fi, despre care lucru vezi în capitolul *Despre djeamiile lor* ⁶⁵⁰.

Se fac iarăși rugăciuni la înmormîntare, numite *djenaze namazi* ⁶⁵¹ (despre acest lucru vezi în capitolul *Despre înmormîntările lor*) ⁶⁵², unde *rekkeate* nu se fac, pentru că se săvîrșesc numai în picioare. Există și *mevlud namazi* ⁶⁵³, rugăciuni care se fac în ziua nașterii lui Muhammed (care este ziua a zecea a lunii numită întîia *rabie*) ⁶⁵⁴, însă fără *rekkeate*, unde rugăciunile nașterii lui se rostesc și se cîntă alternativ, în picioare. Acestea le-am spus pe scurt despre *namazurile* muhammedane. /

Capitolul al cincilea

180

Despre *urudj* sau post

Înainte de a arăta rînduielile și ceremoniile postului muhammedan, să spunem ceva pe scurt din textul *Curanului* prin care li se poruncește *Ramazanul*.

Ramazanul, zice, l-a orînduit Dumnezeu judecătorul, făcînd în luna aceea să coboare *Curanul*; lună care a mărturisit despre noaptea *Arife*, a predestinării (despre ea vezi mai jos) ⁶⁵⁵, că noaptea aceea va fi „mai bună decît o mie de luni” *. Deci trebuie să postești ziua de orice mîncare și băutură și de amestecare (cu femeile). Iar cînd apune soarele și începe rînduiala nopții, atunci se mîncă și se bea și se poate avea împreunare (cu soția) toată noaptea, pînă cînd se va putea deosebi ața cea albă de cea neagră **. Iarăși a zis Dumnezeu cel preaiualt: „V-am prescris vouă post, punîndu-vă zile cu număr, după cum am prescris și celor care au fost înaintea voastră, poate că voi vă veți teme” [de Dumnezeu] ***.

× părțile

×× forța

* *Coran*, XCVII, 1—3.

** *Coran*, II, 187.

*** *Coran*, II, 183.

Понеже мухаммедане имеют годы лунные, силою × *Куранною* повелевается им, да един месяц, егоже *Рамазан* нарицают, постятся. Аще же кто не сотворит, временному и вечному подпадает осуждению, вливается таковому олово во уста, аще виден и свидетелями веры достойными препобежден будет, кроме больного и в пути сущего. Там же бо глаголет, аще кто немощен ×× есть или в пути обретается, тожде дней число в иное время да совершит. Оные же, которые постится не могут, накормлением единого убогого пост да искупуноут.

181 Приходящу месяцу *Рамазану*, пред несколькими днями полагает султан несколько преглядателей ××× на высочайших Олимпа сущих в Витинии горах и близ Константинополя на гоарх *Странджа* глаголемых (которые древле Иоппе называхуся) иже наблюдают ×××× новомесечия. И хотя из календарей и таблиц астрономических совершенно знают пункт и минуту рождения луны и могли бы от употребления и свидетельства разума первый день и час новомесечия *Рамазанова* назнаменовати, но понеже Мухаммедова заповедь есть: «Виждь луну, зачинай Рамазан» и «Виждь луну и твори Байрам», день нового *Рамазана* не возвещается, аще не два или три / очима увидят луну рогатую. Преглядатели убо оные, аще небо светло будет и в захождении солнца луну увидят, на почтовых конях вседше немедленно спешают и к судии Константинопольскому или Адрианопольскому, сиречь, где тогда султан обретатися будет, пришедше, един глаголет, яко вчера, при захождении солнца видел новомесечие, два же, речи того подтверждающе свидетельствуют, яко и они тожде видели. Судия свидетельство их в архиве записует и провозгласникам повелевает, да обходяще улицы, возвестят, яко к утрешний день пост имети подобает. Подобно бывает и в день празднования *Байрама*, чесо ради видеком таковой случай преглядатели на пути должае умедливше, о полудни весть поста или *Байрама* принесоша и где были людие ядуще и пиюще, услышав при дверех провозгласника вопиюща, абие ивергоша из уст брашна и из рук ложки и трепещуще со благоговением *Рамазан* начаша и бывше в сетовании поста, тот час к веселию и празднованию Байрама приступаху.

Образ пощения. Пост мухаммеданов ниже в количестве, ниже в качестве брашен состоится, но в определенном времени пространстве, ибо от времени *темджида* (о немже в предварившей рехом главе), то есть за полтора часа пред россветанием от всякого брашна, питья и смещения с своими женами воздержатся и даже до захождения солнечного лицом и всего тела поставкою страшное поста на себе носят лицемерство. Кто читати искусен есть, неколико глав *Курановых* по все дни причитывает. Суть же нецыи, иже весь *Куран* в 24 часа совершают. Суть и иные, иже сидя, делая, ходя и между разговором всегда мормочут и имена божие (колико суть) читают или образ покаяния непрестанно повторяют. Суть иже истинно постящиеся от злых и излишних бесед выстерегаются и согрешения всякому отпускают и взаимно от других отпущения своих грехов покорно просят, щедрые и изобильные, обаче тайные, убогим и в темницах заключенным подают милостыни и иная многая благодеяния и добродетели образы братьям и соседом показывают и творят.

× властью
 ×× болен
 ××× смотрельщиков
 ×××× усматривают

Fiindcă muhammedanii au ani lunari, li se poruncește cu puterea * *Curanului* ca o lună, pe care o numesc *Ramazan*, să postească *. Dacă cineva nu va face așa, va cădea sub osînda cea vremelnică și cea veșnică. Unuia ca acesta i se va turna cositor în gură dacă va fi văzut și dovedit prin martori vrednici de credință, afară de cel bolnav sau care călătorește. Căci tot acolo zice: „Dacă cineva este neputincios ** sau se află la drum, același număr de zile să-l facă în altă vreme, iar cei ce nu vor posti să-și răscumpere postul hrănind un sărac“ **.

Cînd vine luna *Ramazan*, cu cîteva zile înainte, sultanul pune cîteva observatori *** pe munții din Bitinia, care sînt mai înalți decît Olimpul, și în apropiere de Constantinopol pe munții ziși Strandja (care mai înainte se numeau Ioppe ⁶⁵⁶), pentru a observa **** lunile noi. Și cu toate că după calendar și tăblițele astronomice cunosc perfect punctul ⁶⁵⁷ și minutul cînd se naște luna și ar putea să însemne prima zi și ora lunii noi a *Ramazanului* prin folosirea și mărturia rațiunii, dar cum porunca lui Muhammed este: „Vezi luna, începe *Ramazanul*“ și „Vezi luna și fă *Bairamul*“, ziua noului *Ramazan* nu se anunță dacă doi sau trei / nu vor vedea cu ochii lor cornul lunii ***. Observatorii aceia, cînd va fi cerul senin și vor vedea la apusul soarelui luna, încălecînd pe cai de poștă se grăbesc fără zăbavă și venind la judecătorul de Constantinopol sau Adrianopol, adică unde se va afla atunci sultanul, unul spune că ieri la apusul soarelui a văzut luna cea nouă, iar alți doi, confirmînd vorba aceluia, mărturisesc că au văzut-o și ei. Judecătorul scrie mărturia lor la arhivă și poruncește crainicilor ca, străbătînd ulițele, să anunțe că de mîine dimineată se cuvine să se țină post. La fel se întîmplă și în ziua prăznuirii *Bairamului*. De aceea am văzut un caz cînd observatorii, zăbovind mai mult pe cale, au adus vestea postului sau a *Bairamului* pe la amiază, și unde erau oamenii mîncînd și blînd, auzind la ușă pe crainic strigînd, au aruncat mîncarea din gură și lingurile din mîini și cutremurîndu-se cu evlavie au început *Ramazanul*, sau [invers], fiind întru mîhnirea postului, îndată se apucau de veselie și de prăznuirea *Bairamului*.

181

Modul postirii. Postul muhammedanilor constă nu în cantitatea, nici în calitatea mîncărurilor, ci într-o anumită durată de timp, adică să se abțină de la orice mîncare, băutură și de la contact cu femeile lor, din momentul *temdjidului* (despre care am vorbit în capitolul precedent) și pînă la apusul soarelui să poarte pe față și în atitudinea întregului corp fățarnicia înspăimîntătoare a postului. Cine știe carte să citească în fiecare zi cîteva capitole din *Curan*. Sînt unii care parcurg tot *Curanul* în 24 de ore. Alții, șezînd, lucrînd, umblînd și printre alte vorbe bolmojesc mereu și rostesc numele lui Dumnezeu (cîte sînt) sau repetă neconținut formula de pocăință. Alții postesc cu adevărat, se feresc de vorbe rele și de prisos, iartă greșelile oricui și își cer cu smerenie iertarea păcatelor unul de la altul, dau milostenie cu dărnicie și din belșug și mai ales în taină celor săraci și închiși în temnițe și arată fraților și vecinilor multe alte binefaceri și pilde de fapte bune.

* forța
 ** bolnav
 *** veghetori
 **** zări

* *Coran*, II, 185.
 ** *Coran*, II, 184.
 *** *Coran*, II, 185.

Образ разрешения поста. Егда же солнце к западу приблизится, *муезины*^{*} то есть певцы джамийские, вшедше на башню вкруг перил^{*} башенных (которые *шерифе* называют) вжигающе свечи *изан* (которого образ в предварившей главе показаном) высоким поют гласом. Выслушавше оный / *изан*, первое воду тремя глотаниями и трижды во имя божие глаголя приемлют, потом во утоление жажды пьют елико кто хочет. Тогда аще кто имеет воду благо-словенную от ризы Мухаммедовы (о нейже в главе *О мощах Мухаммедовых* рехом) в пространнейший сосуд три вливает капли, от чего веруют всю воду освященну быти.

Ифтар. По испитии воды, мало снедания^{xx}, еже *ифтар* нарицают, употребляют. У вельмож и у богатейших состоится *ифтар* икрою рыб, кефал называемых, смоквами и оливами, у простейших же и тончайших фортуны людей, что-либо изготовлено имети случится. Вкусивше же снедания *ифтар* рекомого, абие на молитвы вечерные восстают, которые по обычаю отпра-вивше, садятся совершенно ужинати и елико кто больши брашны исполнит чрево свое, толико более заслужительно быти веруют. По ужине или пития *кафе* испивше или табак куряще, в честных разговорах или по требованию звания^{xxx} и времени в управлении домовных или публичных^{xxxx} дел упражняются даже до времени *ятси*, то есть noctных молитв. На восклицание *муезина*, абие восстают все и или в парохияльный^{xxxxx} *мезчид* или в иное султанское *джями* шедше или аще господин дому многую челядь имеет в дому своем (и сие бо позволено есть) *намаз терави* нарицаемый творят (коликоже поклонов числом состоится *терави* в главе *О молитвах* изъявихом).

Иллаги. Певцы согласно и сладостно, паче же и художественно сложенные имны^{xxxxx} (ихже *иллаги*, то есть «божественные» нарицают) взаимно от обоея *мезчид*а страны воспевают, ниже кончаются оные *терави* молитвы, разве исполнившуся времени близ трех часов. Во граде все торговые лавки, в которых к пищи потребная продаются, отворяются; сладкие всякие из сахара деланные конфеты на улицах и на *джамииных* дворах, везде возженным сущим лампа-дам и фонарям, продаются. Отроцы и юноши, купно же и старцы, невозбран-но, паче же бесстыдно стекаются, веселящися всячески и восклицаяще, аки бы был день *Байрама*. Женам (яко всегда) и тогда в народ исходити возбра-нено есть, ниже под подлогом молитв или под кийм-либо благоговения образом *джами* посещати или из дому исходити позволяется, кроме блудо-дейниц и иных, которые своих любовников имеюще, многачжды мужское восприемлют одяние и с своими любовниками даже до рассветания в своих похотех пребывают./ Не редко случися, яко таковые жены от караульных стражей познанны пойманы и жестоко наказаны были.

Скончавше же *терави* молитвы, кийждо или в дом возвращается, или к приватному или к публичному отходит делу (врата бо везирская и иных вельмож, которые отправляют вещи публичные, отверзты суть и всякие дела отправляются). И тако всю ночь пиюще и все из позволенных елико хотят ядуще с женами и с наложницами даже до крови, аще силу имеют играюще и венерскую борьбу творяще, препровождают (елижды бо совокупления действа

× ганков
 xx завтрака
 xxx службы
 xxxx народных
 xxxxx приходской
 xxxxxx песни

Modul de dezlegare a postului. Iar cînd se apropie soarele de apus, *muezinii*, cîntăreții din *djeamie*, suindu-se în turn, în jurul parapetului * turnului (numit *șerife*)⁶⁵⁸, aprinzînd lumînări, cîntă cu glas înalt *izanul* (al cărui mod l-am arătat în capitolul precedent). Auzind acel/*izan*, ei iau mai întîi trei înghițituri de apă și zicînd de trei ori „În numele lui Dumnezeu” beau după aceea de-și potolesc setea, care cît vrea. Atunci, dacă are cineva apă binecuvîntată de la haina lui Muhammed (despre ea am vorbit în capitolul *Despre moaștele lui Muhammed*)⁶⁵⁹, toarnă trei picături într-un vas mai mare, de unde cred că toată apa e sfințită.

182

Iftar. După ce au băut apa, iau ceva gustare^{xx}, pe care o numesc *iftar*⁶⁶⁰. La boieri și la cei bogați *iftarul* constă din icre de pește numit chefal, din smochine și măsline, iar la oamenii cei mai simpli și cu norocul mai subțire, ce se va întîmpla să fie gătit. Mîncînd din gustarea numită *iftar* se scoală îndată pentru rugăciunea de seară, pe care făcînd-o după obicei, se așază să cîneze definitiv, și cine-și va umple pîntecele cu mai multe mîncări pe acela îl cred mai merituos. După cină și după ce au băut *cafe*, fumînd tutun se îndeletnicesc în convorbiri cumpănite, după cum le cere rangul^{xxx} și timpul, cu administrarea treburilor casnice sau publice^{xxxx} pînă la timpul *iatsi*, adică al rugăciunilor de noapte. La glasul *muezinului*, îndată se scoală toți și mergînd la *mezcidul* parohial^{xxxxx} sau la altă *djeami* sultănească, iar dacă stăpînul casei are multe slugi [rămînînd] în casa lui (și acest lucru este îngăduit), fac *namazul* numit *teravi* (din ce număr de închinăciuni constă *teravi* am arătat în capitolul *Despre rugăciuni*).

Illahi. Cîntărețul cîntă armonios și dulce imnuri^{xxxxxx} artistic compuse (pe care le numesc *illahi*, adică dumnezeiești), alternativ de amîndouă părțile *mezcidului* și acele *teravi* nu se termină decît după împlinirea a trei ceasuri. În cetate se deschid toate prăvăliile în care se vînd alimente; pe ulițe, în curțile *djeamiilor* se vînd fel de fel de bomboane dulci făcute din zahăr, prețuindîni fiind aprinse candelă și felinare. Băieți, și tineri, laolaltă cu bătrîni, se adună fără nici o împiedicare, dar mai cu seamă fără de rușine, veselindu-se în tot felul și strigînd de parcă ar fi ziua *Bairamului*. Femeilor (ca totdeauna) le este și atunci oprit să iasă în popor și nu li se îngăduie nici sub pretextul rugăciunilor, nici sub vreun alt motiv evlavios să viziteze *djeamiile* sau să iasă din casă, afară de desfrîdate și altele care avînd amanți se îmbracă de multe ori în haine bărbătești și petrec cu amanții lor în poftele lor pînă cînd se luminează. / Adeseori s-a întîmplat că astfel de femei au fost recunoscute de gărzile de pază, prinse și pedepsite aspru.

183

Terminîndu-se rugăciunile *teravi*, fiecare se întoarce la casa lui sau se duce la lucrul său particular sau public (căci porțile vizirului și ale altor boieri care administrează treburile publice sînt deschise și toate instituțiile funcționează). Și astfel petrec toată noaptea și mîncînd din cele îngăduite cît poftesc și se distrează cu femeile și cu țîtoarele chiar și pînă la sînge dacă au putere, purtînd războiul Venerei (căci de cîte ori repetă actul împreunării, de atîtea

* balustradei
 xx mîncare
 xxx slujba
 xxxx obștești
 xxxxx local
 xxxxxx cîntece

умножают, толикожды благодати заслуге быти веруют). И сие во правду свидетельствующу самому *Курану*: «Аще бо глаголет, поститися будете и познаете, яко человеком полезна суть оправдания свидетельства и *Фуркан*, мзду свою восприимете и того ради свободу с женами в посте вам дарую, предувиде бо бог, яко имате обрезать (сиречь в совокуплении) души ваши оные убо одеяние ваше суть, вы же взаимно их темже прилепитесь к ним и возлюбите их и то еже вам написано есть. Таже совершайте пост от денницы даже до нощи без совокупления с женами, зане будете пребывающе в домах молитвы» и протч.

Пред рассветанием же за полтора часа на *джамийских* башнях *муезины* или певцы *темджид*, то есть славословие пресладко во правду певают, что есть знамение и предел воздержания от брашен и начатия поста наступающего дня. Услышавше убо *темджид* воздержатся от брашна и часа утренняя молитвы ожидающе или *Куран* чтут или мало сна употребляют или по произволению бодрствуют. Таже начату бышу *езану*, *саббаг намаза* (утренних молитв) паки или в *джами* идут или в домах оные совершают, ихже совершивше ко сну отходят. Волно им есть в оные *Рамазана* дни даже до часа близ полуденного спати и тако обыкоща творити во все *Рамазана* дни. Нощь же предвещающую *Байрам* нарицают *Ариффе*, или просто по турецки *Ариффе геджеси*, то есть Нощь Ариффе, чтоже сие *Ариффе* разумеется вкратце протолкуем.

184 *Нощь Ариффе*. В сию в бдениях даже до утра пребывают мухаммедане, Вину же того повествуют сие: Сказуя, яко бог в некий тоя нощи момент (который несведом быти утверждают) врата всех небес растворяет и книгу / *Левгул махфуз* (о нейже уже речеся) отверзает. И аще кто в той самый момент что-либо от бога воспросит, бог не презрит прошения его, кроме двух вещей, сиречь да не просит пророчества и обладательства, яже зане никомуже датися могут, разве предуставленным того ради и просити оная нелепо и грех смертный быти веруют. Но аще богатств и иных мирских благополучий просити и несть запрещено, обаче сказуют, яко ничтоже ино подобает им тогда от бога просити, разве отпущения грехов. Сие бо утверждают вину и посредство быти, чрез которое вся протчая от бога вкупе дароватися могут призობильно, без сегоже и та, яже дана быша погибнут и без всякого успеха и счастливого употребления от рук избегнут, что из тексту *Куранова* тако утверждают: «Тогда же (си есть в нощь Ариффе), аще чистотою ума к празднованию нощи предуставления приити заслужиши^{*} всякого зла и ныне и в будущем веце чужд^{xx} будеши» и протч. А понеже час и пункт вонже небо и книга оная предуставленных и предуставитися имущих отверзаются несведом есть, того ради чрез всю оную нощь в молитвах, бдениях и песнях божественных даже до *Саббаг намаз* препровождают, уповающе негли пункт оный обрящет их в прощении отпущения грехов и в действе покаяния.

День Ариффе. Сию нощь предвещающий день называют *Ариффе гюни*, то есть «день бдения» или от имени горы *Араф* (яже близ Мекки у мухаммедан за святую имеется) тако нарицается. Баснословят же, яко Адам и Евва по преступлении из рая изгнани бывше 300 лет противу стран индийских яко заблуждшии един от другого далече разлученнии обхождаху, ниже когда взаимно видетися могли. По трех же стах летех, глаголют, яко Адам просил бога

^{*} удостоишися

^{xx} безопасен

ori cred că ei merită harul). Și aceasta pe față, mărturisind însuși *Curanul*: „Dacă, zice, veți posti și veți cunoaște că oamenilor le sînt de folos îndreptările mărturie veți primi și *Furcan*, plata voastră, de aceea vă dăruiesc libertate să fiți cu femeile voastre în post, căci a prevăzut Dumnezeu că vă veți tăia împrejur (prin împreunare) sufletele voastre. Acelea sînt îmbrăcămintea voastră, iar voi a lor, de aceea lipiți-vă de ele și le iubiți și ce vă este scris. Și faceți postul din zori pînă în noapte, fără împreunare cu femeile, pentru că veți fi petrecînd în casele de rugăciuni” * etc.

Înainte de a se lumina de ziuă cu o oră și jumătate, în turnurile *djeamiilor*, *muezinii* sau cîntăreții cîntă cu adevărat foarte dulce *temdjidul*, adică slavoslovie, care este semnul și hotarul înfrînării la mîncare și al începerii postului zilei următoare. Auzind *temdjidul* se abțin de la mîncare și, așteptînd ora rugăciunilor de dimineață, sau citesc *Curanul*, sau ațipesc puțin, sau, dacă voiesc, priveghează. Iar cînd a început *ezanul*, *sabah namazi* (rugăciunile de dimineață), se duc iarăși la *djeamie* sau le săvîrșesc acasă, după care se retrag să doarmă. În acele zile ale *Ramazanului* le este îngăduit să doarmă pînă aproape de ora amiezii. Așa s-au obișnuit să facă în toate zilele *Ramazanului*. Iar noaptea dinaintea *Bairamului* o numesc *Arife*, sau simplu pe turcește *Arife ghedjesi*, adică *Noaptea Arife* ⁶⁶¹. Să explicăm pe scurt ce se înțelege prin acest *Arife*.

Noaptea Arife. În această noapte muhammedanii petrec în privegheri pînă dimineața și povestesc astfel pricina acestui lucru: Într-un moment oarecare al acelei nopți (care spun că este necunoscut) Dumnezeu deschide porțile tuturor cerurilor și cartea / *Levhul mahfuz* (despre care s-a vorbit deja) ⁶⁶². Iar dacă cineva va cere în acel moment ceva de la Dumnezeu, el nu va trece cu vederea cererea aceluia, afară de două lucruri, adică să nu-i ceară prorocie și stăpînire, care nu pot fi date nimănui decît celor predestinați, de aceea nu se cuvine a le cere și cred că e păcat de moarte. Chiar să ceară bogății și alte bunătăți lumești nu este oprit, însă spun că nu se cade a cere atunci nimic altceva decît iertarea păcatelor. Căci afirmă că acest lucru e cauză și mijloc prin care și toate celelalte pot fi din belșug dăruite, iar fără de acestea și cele care au fost date vor pieri și vor fugi din mîinile lor fără nici un spor și întrebuițare fericită; lucru pe care îl afirmă așa din textul *Curanului* **: „Și atunci (adică în noaptea *Arife*) dacă vei merita × să vii cu curăția minții la prăznuirea nopții celei de mai înainte rînduită, de orice rău vei fi străin ×× și acum și în veacul viitor” etc. Dar, fiindcă ceasul și clipa în care se deschid cerul și cartea aceea a celor de mai înainte rînduite și care vor mai fi predestinate sînt necunoscute, ei petrec toată noaptea aceea în rugăciuni, privegheri și cîntări dumnezeiești pînă la *Sabah namazi*, nădăjduind să-i afle clipa aceea cerînd iertarea păcatelor și făcînd acte de pocăință.

Ziua Arife. Ziua care precedă această noapte o numesc *Arife ghiuni*, adică „Ziua privegherii”, care se cheamă așa de la numele muntelui *Araf* (care e aproape de Mecca și e socotit la muhammedani drept sfînt) ⁶⁶³. Și băsnesc că Adam și Eva, după călcarea poruncii fiind izgoniți din rai ⁶⁶⁴, au cutreierat în preajma țărilor indiene trei sute de ani ca niște rătăciți, despărțiți departe unul de altul și nu s-au putut vedea unul pe altul. Și după trei sute de ani

× te vei învrednici

×× neprimejduit

* *Coran*, II, 187.

** Cp. *Coran*, II, 142, 143, 154—156.

да бы сподобил его видети дарованную себе союзницу и воспомянул бы, яко создал их для произведения от семени своего Мухаммеда, над всех тварей преизящнейшего, пророков величайшего и апостолов последнего. Услышав бог сие молитвы Адамовы, в тойже день где он тогда на верху горы Араф обретаешся, повелел служителям и путеводцам ангелам, Евву привести к нему и таможе Адам первое позна ея, чесо ради аще кто из *гадже*, то есть странствующих в Мекку собственных с собою жены имети не будет, законом повелевается тому, да наемную / себе восприимет жену (суть бо множайшие в Мекке сему благодению и заслуге прилежащие блудницы, которые и дневную пищу от Шеиха Мекканского восприемлют) и егда на гору Араф восходит, в память Адама и Еввы приписанную Венере исполняют вещь, инако бо никому без содругини жены на гору оную взыти позволено есть. Цена же наятия жены таковыя меньши тысящи и единого аспра быти не может, но аще кто и больше дарует ей несть противно, паче же заслужительно быти нещуется.

Просвещение nocturne. В сих *Рамазана* ношей понеже колико полагают труда мухаммедане показавом, уже надлежит изъяснити, колико и елея * вотще погубляют: Во всяком *джями* и *мезчиде* (которых в едином царствующем Константиновом граде больше 4000 сочисляется) толикое множество лампад из нутри и из вне вжигают и даже до времени *темджиды* негасимы соблюдают яко употребительного в них елея количество едва исчислением объяться может. В единой бо Святыя Софии церкви 40 000 лампад вжигаются, в других же императорских *джамах* не меньше 20 000 бывают. Тако и в протчих по *вакуфу джамиев*.

Вакуф. *Вакуф* есть доход церковной от здателя уставленный (о чем в своем месте узриши) и избытку в иных больше, а в иных меньше елея по все нощи иждивати ** обыкоша. Ниже иный род елея кроме оливного *** в церквах их вжигати лет есть. Паки остатки елея, которые по все нощи на дне лампад не сожжены остаются, не достоин во второй день вжигати, но новым елеем должныствуют все лампы наполнити; кроме лампад внутри преизрядно расположенных и кроме оных ихже в округ башен вжигати обычай имеют повесивше между башнями храма верви, нощию огни творят негнусные, сочиняют бо из лампад корабли башни и от имен божиих некое имя изрядно сложенными литерами пишут. И тако по все нощи от первого даже до 14 дне *Рамазана* сие огни продолжают. В ношь же 14 дня на башнях *джями* (еже нарицается *Сулеймание* от имени здателя тако названное) пишут *Падишагум баклава* (то есть «Мой, императоре, пирог сахарный») на башнях же Святыя Софии аки другому от императорского лица ответствуя изображают *Дишинге таш* (то есть «Камень зубам твоим»). И тако по радостотворных сих надписаниях престают посредственные огни внутренние же и ихже в округ башен суть продолжают даже до дне / *Байрама*. Чесо ради в нощи предвещающую *Байрам* аще узрят на башнях лампы невозженны сущие уже известно есть, яко в последующий день несумненно *Байрам* праздновати подобает, о немже речем в главе *О праздниках мухаммеданских*.

* масла деревянного
 ** тратить
 *** масляного

zic că l-a rugat Adam pe Dumnezeu să-l învrednicească să-și vadă soția ce i-a fost dăruită și să-și aducă aminte că i-a creat pentru a face din sămînța lor pe Muhammed, cel mai frumoas dintre toate făpturile, cel mai mare dintre proroci și cel mai de pe urmă dintre apostoli. Auzind Dumnezeu această rugăciune a lui Adam, în aceeași zi, pe cînd se afla în vîrfurile muntelui Araf, a poruncit slujitorilor și călăuzitorilor îngeri s-o aducă pe Eva la el și acolo a cunoscut-o Adam pe ea pentru prima dată. De aceea, dacă cineva dintre *hadji*, adică din cei ce fac pelerinaj la Mecca⁶⁶⁵, nu va avea cu sine o femeie proprie, i se poruncește prin lege să-și ia nevastă / cu chirie (sînt foarte multe

185

Iluminația de noapte. Am arătat cîtă osteneală depun muhammedanii în aceste nopți ale *Ramazanolui*; se cuvine să spunem și cît ulei * pierd în zadar. În fiecare *djeami* și *mezcid* (de care numai în cetatea de scaun al lui Constantin⁶⁶⁶ sînt mai mult de 4 000) se aprinde o atît de mare mulțime de candelă pe dinăuntru și pe dinafară și se păzesc nestinse pînă la vremea *temdjidului*, încît cantitatea de untdelemn consumată de ele abia mai poate fi cuprinsă de socoteală. Căci numai în biserica Sfînta Sofia se aprind 40 000 de candelă, iar în alte *djeamii* împărătești sînt nu mai puțin de 20 000; la fel și în celelalte, după *vakuful djeamiei*⁶⁶⁷.

Vakuf. *Vakuful* este venitul bisericesc rînduit de către ctitorul lor (despre care lucru vei vedea la locul său)⁶⁶⁸ și s-au obișnuit să irosească^{xx} prisosul de untdelemn la unele mai mult, iar la altele mai puțin. Nu este voie a se aprinde în biserici nici un alt fel de untdelemn afară de cel de olive^{xxx}. Iar resturile de untdelemn care rămîn nearse în fundul candelor după o noapte întreagă nu se cuvine să le aprinzi a doua zi, ci trebuie ca toate candelă să fie umplute cu untdelemn nou. Afară de candelă dinăuntru așezate preafumos și afară de acelea pe care au obiceiul să le aprindă în jurul turnurilor, fac noaptea lumini plăcute atîrnînd între turnurile templului funii, compun din candelă corăbii, turnuri și scriu un nume oarecare dintre denumirile lui Dumnezeu cu litere frumos rînduite. Și continuă astfel aceste iluminații în toate nopțile, din ziua cea dintîi pînă la a paisprezecea a *Ramazanolui*. Iar în noaptea zilei a paisprezecea, pe turnurile *djeamiei Suleimanie* (numită astfel după numele fondatorului)⁶⁶⁹ scriu *Padişahum baklava* (adică: „Turta mea, împărate, e de zahăr”), iar pe turnurile Sfîntei Sofia⁶⁷⁰, răspunzînd parcă altul din partea împăratului, desenează: *Dişinghe taş* (adică „O piatră pentru dinții tăi”) ⁶⁷¹. Și astfel, după aceste inscripții provocatoare de bucurie, încetează luminile intermediare, iar cele dinăuntru și cele ce sînt în jurul turnurilor continuă pînă la ziua / *Bairamului*. De aceea în noaptea dinaintea *Bairamului* dacă vor vedea pe turnuri candelă neaprinsă este cunoscut că în ziua următoare se cade fără de îndoială a sărbători *Bairamul*. Despre el vom vorbi în capitolul *Despre sărbătorile muhammedane*⁶⁷².

186

* untdelemn
xx cheltuiască
xxx măsline

О гаджъ, то есть странствование в Мекку

Четвертая религии мухаммеданской кондиция есть *гаджъ*, то есть посещение мест святых или странствование в Мекку. Места же она, яже святыя мнят быти и та посещати обязуются мухаммедане, суть пять, сиречь Мекка, Медина, Иерусалим, Дамаск, Святая София, яже есть в Константинополи. Темже о каждого их церемониях и уставах, когда, како и почто бывают в кратце речем.

Храм Мекканский от страны Мекке, тако обще названный, коль далече от европейских, азиатических и африканских стран, почитанию и суперстиции мухаммеданском прилежащих отстоит, из самого земленого круга описания и таблиц географических, довольно ведомо есть, чесо ради zde не предлежит нам, да о месте и стране, но о самом храме и его здании и прочитании, яже в настоящем времени в память приидут, предложим.

Здание храма Мекканского. Есть убо от веры мухаммедан (или веруют мухаммедане), яко храм мекканский от самого Авраама создан бысть (хотя серацинских государей и турецких султанов а наипаче от султана Селима, Арапской Империи поработителя, в разные времена многопространнейший и убраннейший воздвиген бысть) и еще на том месте, где посреде стану, шатер свой поставлен имевше (о немже множайшая рехом в главе *О Аврааме*).

137 Какоже Авраам создал *Меккам*, сие повествуют: егда Авраам по повелению божию начал делати храм, все горы десятину камня дадоша и камение невидимою некою силою подвижени бывше, сами себе добровольно на строение принесоша. Дьявол же хотяи таковому святому и всем человеком благодетельному делу препятие сотворити, многажды собравшися и от самых гор сгромажденное / камение рассыпаше. Но Авраам вземши от оных три камня крепко ударил дьявола и прогнал его. Таже сотворенну бывшу от Авраама храма начертанию, камени оные, извезь и иная к строению приличествующая, сами чрез себе в дело устровахуся. Но иное большее сотворися препятие, ибо по долгой и многотрудной работе усмотрел Авраам, яко здание никакоже превосходит возраста человеческого, чесо ради оскорбився душою, прилежно моляше бога, да бы сему злу пособити изволил. Бог же повелел ему, да ни мало медля, покров здания сотворит. Авраам божией повинуюся заповеди, покрыл. По которого совершении, стены храма помалу из земли, аки древо возрастаючи, восхождаху. И тако день от дне, множащися в совершенство и в мерную основаниям приличную высоту приидоша. И тако чудесно совершено бысть Мекканского храма дело.

По окончании убо дела, сказуют, яко Авраам вниде во храм и удивительного ради, благолепия его изумився, просил от бога, да кто-либо в том храме молитвы пролиет ко богу, услышан будет и от мук адских и арафских свободится. Бог же не преслуша моления Авраамова.

Протчее храм оный якоже ныне есть, изнутри убо кирпичный, из вне же каменный. Форма его есть четверобочная, толикого пространства, яко 15 000 человек и больше вмещати повествуется. Свод имеет отверстый, якоже по подобию его видим учиненные *турбе*, то есть погребалища султанские и иных вельмож в Константинополе и в других градах и местех. Посреди имеет *хауз*, то есть озеро или вод собрание. К стране между востоком и полуднем сущей, воздвиген имеет камень (*миграб*, то есть олтарь нарицаемый) черного

Despre *hadj*, adică pelerinajul la Mecca

A patra condiție a religiei muhammedane este *hadj*-ul⁶⁷³, adică vizitarea locurilor sfinte sau pelerinajul la Mecca. Iar locurile pe care le socotesc că sînt sfinte și pe care muhammedanii se obligă să le viziteze sînt cinci, adică Mecca, Medina, Ierusalimul, Damascul și Sfînta Sofia, care este în Constantinopol. De aceea vom arăta pe scurt despre ceremoniile și rînduielile fiecăreia, cum și pentru ce se fac.

Templul meccan din țara Mekke⁶⁷⁴, numit așa îndeobște, deși se află departe de țările europene, asiatice și africane care trăiesc în cultul și superstiția muhammedană, este destul de cunoscut din descrierea globului pămîntesc și din tăblițele geografice, de aceea n-avem în vedere să vorbim aici despre loc și țară, ci vom expune cele ce ne vor veni în minte în prezent despre templul însuși și despre clădirea și cultul lui.

Clădirea templului meccan. Face parte din credința muhammedanilor (sau cred muhammedanii) că templul meccan e zidit de însuși Avraam (deși a fost înălțat, mult lărgit și împodobit în diferite timpuri de domnitorii sara-zini, de sultanii turcilor, dar mai cu seamă de sultanul Selim, cuceritorul Imperiului Arab), și încă pe locul unde își avea înfipt cortul său în mijlocul taberei (despre care am spus mai multe în capitolul *Despre Avraam*)⁶⁷⁵.

Iar despre felul cum a zidit Avraam *Mecca* povestesc astfel: Cînd după porunca lui Dumnezeu a început Avraam să zidească templul, toți munții au dat zeciuială de piatră, și pietrele, fiind mișcate de o putere nevăzută, singure au venit la clădire. Diavolul însă, vrînd să pună piedică unui lucru atît de sfînt și binefăcător pentru toți oamenii, a risipit de mai multe ori pietrele adunate și îngrămădite de munții / înșiși. Atunci Avraam, luînd dintre acelea 187

trei pietre, l-a lovit tare pe diavol și l-a alungat. Și cînd a făcut Avraam planul templului, pietrele acelea, varul și celelalte necesare clădirii se aranjau în lucrare singure, de la sine. Dar a apărut o altă mare piedică, pentru că după lucru îndelungat și foarte obositor a observat Avraam că zidirea nu depășește statura unui om. De aceea, mîhnindu-se în suflet, l-a rugat stăruitor pe Dumnezeu să binevoiască a-i da ajutor la acest necaz. Și Dumnezeu i-a poruncit ca fără nici o zăbavă să facă acoperișul clădirii. Avraam, supunîndu-se poruncii lui Dumnezeu, a făcut acoperișul. După săvîrșirea acestui lucru, zidurile templului au ieșit cu încetul din pămînt crescînd ca un pom. Și astfel, sporind din zi în zi, au ajuns la desăvîrșire și la o înălțime potrivită și corespunzătoare temeliiilor. Așa a fost săvîrșită în chip miraculos lucrarea templului meccan.

După terminarea lucrării, spun că Avraam a intrat în templu și uimin-du-se de minunăția lui a cerut de la Dumnezeu ca oricine va face în acest templu rugăciuni către Dumnezeu să fie auzit și să fie slobozit de muncile iadului și ale *Arafului*. Iar Dumnezeu n-a trecut cu vederea ruga lui Avraam.

Mai departe, templul acela, așa cum este astăzi, pe dinăuntru e de cărămidă, iar pe dinafară de piatră. Forma lui este un patruleter, de o asemenea mărime, se zice, încît poate cuprinde 15 000 de oameni și mai mult⁶⁷⁶. Bolta este deschisă, după cum vedem că sînt făcute *turbele*⁶⁷⁷, adică mausoleele sultanilor și ale altor boieri în Constantinopol și în alte cetăți și locuri. În mijloc are un *hauz*, adică lac sau adunare de ape⁶⁷⁸. Spre partea ce se află între răsărit și miazăzi are ridicată o piatră numită *mihrab* (adică altar) de

цвета, егоже веруют от райских камней Гавриилом к Мухаммеду принесенна быти. Предняя того часть, сиречь которая от притвора к полудни взирает, немало по подобию наших церковных олтарей выступает и называется *гарем*, то есть возбраненное или непозволенное, зане народу не леть есть к олтарю оному приступати. Весь оный дом свойственно называется *Кябе*, прилагательне же *Бейтуллаг* («Дом божий»), *Бейтулмукаддес* («Дом святой»), *Сыфетул дженет* («Образ или лице или пример^х рая») и протч. Самый храм седмь *менаре*, то есть башни с нихже певцы времена молитв возвещают, имеет. Сеже того ради, яко глаголют весь круг земный в седмь первейшие разделен есть климаты и от кийждога климата / человецы аки свыше^{xx} и некоею духовною магнетическою силою к соответствующей себе *Кябе* (башни) привлекаются и благословением Авраамовым к тому странствования и посещения месту собираются.

Кровля его. Место, которое в своде, по вся годы новым покрывалом одевается и украшается от султана турецкого. Которое покрывало устроят от бархата черного, маргаритами и иным драгим камением и фригийскою работою преисперщенное. Иногда (позволяшу сие султану турецкому) присылается оное от царя восточныя Индии, иногда от *имама Емени* (то есть от пресвитера богатая Аравии, тою бо обладаючи, не султан, ниже хан, но *имам*, сиречь пресвитер или поп нарицается). Единою токмо позволено бысть и царию персидскому, своим иждивением Мекканский храм накрыти. Прислану бывшу новому покрывалу, старое в сокровищах того храма соблюдается, которая ради вины, неоцененное и неисчислимое сказуют быти Мекканское сокровище.

Число гаджиев. Из всей Алиотманской Империи определено есть, да по вся годы 14 000 странствующих посетят Мекку. Аще ли же число сие полно не будет, долженствует султан собственным иждивением толикож людей нищих собрати и уреченное число исполнити.

Путь их. В трех местех собиратися обычай имеют сии *матеофрони* суетители: в Константинополе, в Елкаире, в Дамаске. Шествующии из Константинополя два пути имеют, един чрез море, имже приходят в Елкаир, второй по земли, водящий в Дамаск. В месяц *Рамазана* должныствуют все собиратися в Дамаск, где препроводив месяц поста, в третий после *Байрама* день, путь к Мекке восприемлют. Подобае им, по крайней мере тремя деньми прежде *Ключок Байрам* (то есть малого Байрама) в Мекку приспети, да в день *Байрама* малого на горе *Араф курбан*, то есть агничия сотворят жертвы (о чем множайшая зри в главе *О праздниках их*).

Медина. На путь прежде посещают Медину, юже нарицают *Меденеи Муниверре* (то есть «Медина божественным озаренная сиянием») и *Мединетул Неби*, сиречь «град пророческий», зане сия бысть отечество Мухаммедово, хотя наши историки погрешивше, непщевали Мекку быти. Тамо почитают и лобызают гроб Мухаммедов. Есть же гробица его из камени мраморного устроенная, округлым сводом покровенная, сверх же свода положено есть полотно, *ундулата*^{xxx} черная рекомое. / Суть две таблицы мраморные, едина при главе, другая же при ногах устроены. От нихже на единой при главе

х образец
xx от бога
xxx бархатно

culoare neagră, despre care cred că a fost adusă lui Muhammed din pietrele raiului de către Gabriel. Partea anterioară a acestuia, adică cea care dinspre pridvor caută spre miazăzi, iese mult în afară, asemenea altarelor noastre bisericești, și se numește *harem*, „interzis” sau „neîngăduit”, pentru că poporului nu-i este îngăduit să se apropie de acel altar. Întreaga casă se numește în chip propriu *Keabe*, iar mai descriptiv *Beitullah* („Casa lui Dumnezeu”), *Beitulumkkades* („Casa sfântă”), *Sîfetul djennet* („Chipul, sau fața, sau modelul* raiului”) și altele⁶⁷⁹. Însuși templul are șapte *menare*, adică șapte turnuri, pe care cîntăreții anunță timpurile de rugăciune. Iată de ce spun ei că globul pămîntesc a fost mai întîi împărțit în șapte climate și din fiecare climat/oamenii sînt atrași parcă de sus ** de o putere spirituală magnetică spre *Keabe* (turnul) ce le corespunde și sînt adunați de binecuvîntarea lui Avraam spre acel loc de pelerinaj și de vizitare.

188

Acoperișul lui. Locul din boltă este acoperit în fiecare an cu o perdea nouă împodobită de sultanul turc, perdea făcută din catifea neagră împes-trițată cu mărgăritare și alte pietre scumpe și cu lucrătură de Frigia⁶⁸⁰. Uneori (cînd sultanul turc îngăduie aceasta) perdeaua este trimisă de împă-ratul Indiei Răsăritene, uneori de *imamul Iemeni* (adică de presbiterul Arabiei celei bogate, căci cel ce stăpînește acolo nu se numește sultan, nici han, ci *imam*, adică presbiter sau popă)⁶⁸¹. O singură dată i-a fost îngăduit și împăratului Persiei să acopere templul de la Mecca pe cheltuiala sa. Cînd e trimisă o nouă perdea, cea veche se păstrează în vistieriile celui templu, de aceea spun că vistieria de la Mecca e neprețuită și incalculabilă.

Numărul hadjiilor. Este hotărît ca din întregul Imperiu Aliotman să călătorească în fiecare an la Mecca 14 000 de pelerini. Dacă acest număr nu se completează, sultanul trebuie să adune pe cheltuială proprie atîția oameni săraci și să completeze numărul stabilit.

Drumul lor. În trei locuri au obiceiul să se adune acești *mateofroni*, acești cinstitori ai deșertăciunii⁶⁸², la Constantinopol, Cairo⁶⁸³ și Damasc. Cei care vin din Constantinopol au două drumuri: unul pe mare, prin care vin la Cairo, altul pe uscat, care duce la Damasc. În luna *Ramazanului* trebuie să se adune toți la Damasc, unde petrec luna de post, iar a treia zi după *Bai-ram* pornesc la drum spre Mecca. Cu cel puțin trei zile înainte de *Kiuciuk Bairam* (adică de Micul Bairam)⁶⁸⁴ ei trebuie să ajungă la Mecca, pentru ca în ziua de *Bairamul Mic* să facă pe muntele Araf *kurbanul*, adică jertfele de miei (despre care lucru vezi mai multe în capitolul *Despre sărbătorile lor*)⁶⁸⁵.

Medina. Pe drum, vizitează mai întîi Medina, pe care o numesc *Medenei Muneverre* (adică „Medina cea luminată de dumnezeiasca strălucire”) și *Medinetul Nebi* (adică „cetatea Profetului”)⁶⁸⁶, pentru că aceasta a fost patria Profetului, deși istoricii noștri, greșind, socotesc că e Mecca. Acolo adoră și sărută mormîntul lui Muhammed. Gropnița lui e făcută din piatră de marmură, acoperită cu o boltă rotundă, iar pe deasupra bolții e pus un vîl negru zis *undulata*^{xxx687}. Și are două tăblițe de marmură așezate una la cap și alta la picioare. Pe una din ele, cea de la cap, este scris culitere arabe:

189

* pîlda
xx de Dumnezeu
xxx de catifea

сиче написано естъ арапскими письмены: «Сей естъ гроб Мухаммедов». И хотя никтоже от человек виде трупа его, обаче крепко утверждают и несумненно веруют его и ныне нетленна и по подобию бавелна^х бела пребывати. С коликим же благоговением той его труп почитати обязуется народ суперстициозный, от краткой повести, юже зде приложити не обленюся, читатель удобно выразуметь возможет.

Царь некий персидский, хотя посетити Мекку, изменив одежды (царем бо не леть естъ государство оное и поданных управление оставя посещения ради мест святых, так далече от кентра власти своя отлучатися) в Медину прииде, где великою денег сумму обещав стрегущему шейху (или да тако речем предпочтенному^{хх}) усерднейше просил, да бы благоволил показати ему тело пророческое. *Шейх* убо аще и сребролюбив сый, но, или яко не имеяше что ему показати, или яко мняше человека толь блаженного зренья недостойна быти, рече: «Аз убо тело пророческое и мощи его святые показати могу, ты же како дерзнеши сими очесы, грехи точащими и брением беззаконий ослепленными зрети на оное божественным сиянием озаренное?» Царь отвеща: «Дай боже, да в оный момент сих всяческих грешных очес лишуся, токмо да единою удостоюся видети тело его». Видел ли же или ни, историк не повествует.

Султан Баезид, умершу отцу его, Мегеммеду 2., от народа к восприятию престола царского воззванный, отречеса приити, глаголя, яко намерился путь восприять в Мекку и Медину; «И благополучнее мне, рече, надеюся быти, да святое тело Мухаммедово облобызаю и прах, идеже ходиша ноги его лицом отру, неже на престол всего света възду». И тако на девять месяцев, время восприятия империи отложил, вручив правление сыну своему Коркуду, сиречь доколе посетив Мекку в Константинополь возвратился.

190 *Трудность пути.* Для сего благоговения, аще бы кто рек, яко человецы оные, непреодоленные восприемлют трудности, мню, яко не погрешил бы, кроме бо широкого земель тракту, иже от стран европейских, азиатических и африканских, даже до Дамаска протягуется, от Дамаска даже до Медины и от Медины даже до Мекки во весь тракт места пустыя, пешаные и безводные суть пути. Гостиниц, рек или источников несть. Чесо ради, яко по морю плавающим, тако / и сии иглы полюс указующие и звезд к направлению шествования потребуют. На нескольких местех, способствием султанов турецких, сотворены пространнейшие кистерны и гостиницы, где, аще изобильнейшие случатся дожди, неколико воды собирается. Аще же суша будет, все праздны и иссохшие пребывают, иногда бурным дышущим ветрам, все песком засыпаются, хотя определены суть там люди, да злу тому помоществуют. Сказуют бо, яко валы пешаные, аки волны морские, от места на место толико движутся, и преносимы бывают, яко иногда восходят до верху высочайших ваев^{ххх} и своими пешаными водами, оные покрывают. Чесо ради всякий человек приготавлиет себе воднонос от кожи сотворенный, егоже водою наполнив, под брюхом верблюжьим привязует, из которого как он сам, так и скот его нужду имеют, в толь знойном и кипящем горячестию мори, жажду утоляти. И сим нуждам спомоществует султан, иже больше 2 000 водноносцам с их начальником, которого *саккабаши* называют с странствующими следовати повелевает. Оные

^х хлопчатой бумаги
^{хх} начальнику
^{ххх} фиников

„Acesta este mormîntul lui Muhammed“. Şi deşi nimeni dintre oameni nu i-a văzut corpul, ei afirmă cu tărie şi cred fără de îndoială că el este şi acum nestricat şi că a rămas alb ca bumbacul x. Iar cu cită evlavie este obligat să venereze poporul cel superstiţios acel corp al lui cititorul va putea lesne înţelege dintr-o poveste scurtă pe care nu mă voi lenevi să o adaug aici.

Un împărat oarecare al Persiei, vrînd să viziteze Mecca, schimbîndu-şi hainele (căci împăraţilor nu li se cuvine să-şi părăsească împărăţia şi cîrmuirea poporului lor pentru a vizita locurile sfinte, depărtîndu-se aşa de mult de centrul stăpînirii lor), a venit la Medina, unde, promiţînd o mare sumă de bani *şecului* ce păzea (sau, ca să zicem aşa, celui mai mare^{xx}), l-a rugat foarte stăruitor să binevoiască să-i arate corpul Profetului. *Şecul*, deşi era iubitor de argint, totuşi fie că n-avea ce să arate, fie că socotea că omul era nevrednic de o vedere atît de fericită, a zis: „Îţi pot arăta corpul Profetului şi moaştele lui sfinte, dar cum poţi tu îndrăzni cu aceşti ochi, care izvorăsc păcate şi orbiţi de tina fărădelegilor, să priveşti la cele luminate de strălucire dumnezeiască?“ Împăratul a răspuns: „Să dea Dumnezeu ca în acel moment să mă lipsesc cu totul de aceşti ochi păcătoşi, numai să mă învrednicesc o dată să-i văd corpul“. Dacă a văzut sau nu istoricul nu povesteşte.

Sultanul Baiazid, cînd a murit tatăl său, Mehmed al II-lea⁶⁸⁸, fiind chemat de popor să primească tronul de împărat, a refuzat să vină, zicînd că şi-a pus în gînd un drum la Mecca şi Medina, „şi nădăjduiesc — a zis — să fiu mai fericit dacă voi săruta sfîntul trup al lui Muhammed şi dacă voi şterge cu faţa pulberea pe care au călcat picioarele lui decît să mă sui pe tronul lumii întregi“. Şi aşa, încredinţînd conducerea fiului său Korkud, a amînat cu nouă luni preluarea imperiului, adică pînă cînd, vizitînd Mecca, s-a întors la Constantinopol.

Greutatea drumului. Dacă ar spune cineva că oamenii aceia întîmpină pentru această evlavie greutatea de neînvins socotesc că n-ar greşi, căci, afară de şoseaua largă de pe uscat care se întinde din ţările europene, asiatice şi africane pînă la Damasc, de la Damasc pînă la Medina şi de la Medina pînă la Mecca, pe tot drumul sînt locuri pustii, nisipoase şi căi fără de apă. Hanuri, riuri sau izvoare nu sînt. De aceea, plutind ca pe mare, aşa şi/aceştia au nevoie de ace care să le arate polul⁶⁸⁹ şi de stele spre a se orienta în mers. În cîteva locuri, cu ajutorul sultanilor turci, au fost făcute cisterne şi hanuri mari, unde, dacă se întîmplă ploi îmbelşugate, se adună ceva apă. Dar de este secetă, toate rămîn goale şi uscate; uneori, cînd suflă vînturi de furtună, toate sînt năpădite cu nisip, deşi acolo sînt oameni ca să dea ajutor în cazul unui astfel de rău. Căci spun că valurile de nisip se mişcă precum valurile mării şi sînt mutate din loc în loc în aşa fel, încît uneori suie pînă la vîrfurile celor mai înalţi palmieri^{xxx} şi cu undele lor de nisip îi acoperă. De aceea fiecare om îşi pregăteşte un vas cu apă făcut din piele, pe care, umplîndu-l cu apă, îl leagă sub burta cămilei, din care atît el, cît şi dobitocul lui au nevoie să-şi potolească setea în acea mare atît de dogoritoare şi clocotindă de fierbinţeală. Şi pentru aceste nevoi vine în ajutor sultanul, care porunceşte ca mai mult de 2 000 de cărători de apă cu căpetenia lor, numită *sakkabaşi*⁶⁹⁰, să-i urmeze pe călători. Aceia poartă apa pe

190

x vata

xx căpeteniei

xxx finici

убо воду на верблюдах в больших водоносах носят и близ вечера, где обношевать имеют, всем по малу воды разделяют. К сей беде прибавляются еще разбои от арапских народов наносимые, которые, аще не воспримут 40 000 золотых, ихже по вся годы под именем милостыни (*сурре* зовомыя) от султана чрез *емиргаджа* (то есть начальника странствующих, который или от двора султанского определяется, или паша Дамаскинский, что часто бывает, к таковой службе поставляется) испрашивати обычай имеют, кистерны испражняют или собак мертвых и иные нечистых животен мертвечины в оные емешают. Иногда же явною бранию и оружием на них нападают, грабят и убивают. Но аще и сии мирны будут, не может быти, да несколько от убожих человек и которые защищения не возимеют у начальника странствующих знатным денег числом или заступлением некоего вельможи, от жаджы и зельного зноя издохнут и иными различными недугами удрученны, бедне погибнут (обаже смерть таковых равно яко и мученичество мнится у них быти). По толикихже трудах и бедствах приходят ко источнику преизобильно текущему, тремя днями от Мекки отстоящему, егоже *Земзем* нарицают, или сложне *Аби Земзем*, то есть «Вода Земзем».

191

Источник Земзем. Баснословят, яко сей источник Исмаил / младенец (от матери своей Агари, Саррою изгнанный в пустыни) да не видит гибели его поверженный, ногами песок толкуши, произведе (о чем в главе *О Аврааме* уже речеся). От сея воды благоговейно пият и прохлаждаются и тамо три дни пребывати обычай имеют. Сие тамо им пребывающим, посылается от *емиргаджа* вестник к шеиху Мекканскому и подается ему известие, яко странствующие здравы и невредны к воде *Земзем* приидоша. Он по числу гостей, толикож блудниц (ихже должныствуют ценою наяти, да чрез ночные с оными подвиги Адаму и Евве на горе Араф возмогут отблагодарити и своя вожделения оным, яко благоприятная принести и пожрети приношения) и толикож *фарраш*, то есть слуг для очищения домов и гостиниц их, из нихже кийждо един золотой от господина своего, которому служити будет, взяти долженствует. На утрие бо от источника *Земзем* в путь подъемшеся, в четвертый день во град Мекку (ихже довольно пространный есть, хотя и не имеет ограды и иной какой-либо фортификации, счисляются бо, якоже сказуют, близ 30 000 жителей) входят и всяк во уготованную и назначенную себе квартиру отходит.

Уставы посещения храма Мекканского. Два дни тако отдохнувшие, в третий день все *мусафиры* (такое бо называются странствующие, прежде даже не поклонятся храму Мекканскому и горе Араф) о полудни ко храму собираются, где первое пред судиею свидетельствующие свои письма (*гуджджед* реченные) объявляют, утверждающе яко или своих сижен с собою привелоша, или иных тамо уже наяша (вдовцу бо и холостому и который в прешедшую ночь совокупления с женою не имел, внити во святой храм Мухаммедов не лепо, паче же грех смертный у них вменяется). И от тях зачаша и сыны породина, которых шеих в сиротопитательный дом определяет, где донележе в совершенный приидут возраст, из публичных питаемы бывают доходов. От нихже иные в научения грамоты отдаются, иные к иным художествам приставляются, множайшии же тех *фарраш* бывают, сиречь слуги странствующих, о нихже выше помянухом.

Нефес оглы. И именем *Нефес огуллари* (то есть «сынове духа») называются, зане в любовь и вожделение Адама и Еввы рождены суть (Боже благий, еда ли вотще создал еси человека?).

cămile în vase mari și spre seară, acolo unde au de gând să petreacă noaptea, împart tuturor câte puțină apă. La acest necaz se mai adaugă și tilhăriile din partea popoarelor arabe, care, dacă nu primesc în fiecare an de la sultan prin *emirhadj* (căpetenia celor ce călătoresc, care sau este numită din curtea sultanului, sau e pus la o astfel de slujbă pașa din Damasc, lucru ce se face adesea)⁶⁹¹ cei 40 000 de galbeni pe care obișnuiesc să-i pretindă sub numele de milostenie (numită *surre*)⁶⁹², golesc cisternele sau aruncă în ele ciini morți și alte mortăciuni de jivine necurate, iar uneori se năpustesc cu război deschis și cu arme asupra lor, jefuiesc și omoară. Dar chiar dacă aceștia ar fi pașnici, nu se poate ca unii din oamenii cei mai săraci și care nu au ocrotire din partea căpeteniei pelerinilor printr-un număr însemnat de bani sau prin ocrotirea vreunui domnitor să nu moară de sete și de arșița prea mare sau să nu piară rău apăsați de alte neputințe de tot felul (deși moartea acestora e socotită la ei egală cu mucenicia). După atâtea osteneli și necazuri, ajung la izvorul bogat curgător care e la trei zile depărtare de Mecca, pe care îl numesc *Zemzem*, sau mai complet *Abi Zemzem*, adică „Apa Zemzem”⁶⁹³.

Izvorul Zemzem. Băsnesc ei că acest izvor l-a făcut pruncul Ismail/ pe cînd era părăsit (de mama sa Agar, izgonită de Sarra în pustie) ca să nu-i vadă pieirea, scormonind cu picioarele în nisip (despre care lucru s-a vorbit deja la capitolul *Despre Avraam*)⁶⁹⁴. Din această apă beau cu evlavie și se răcoresc și acolo au obiceiul să petreacă trei zile. Cînd petrec ei acolo așa, este trimis de către *emirhadj* un vestitor la *șeicul* meccan și i se dă de veste că pelerinii au ajuns sănătoși și nevătămați la apa *Zemzem*. Acela, după numărul oaspeților, trimite tot atâtea desfrîinate (pe care trebuie să le închirieze cu preț, ca prin isprăvile lor de noapte cu ele pe muntele Araf să poată mulțumi lui Adam și Evei, să aducă acelora ca ofrandă poftele lor și să-și jertfească prinoasele) și același număr de *farraș*, adică de slugi, pentru curățirea caselor și a hanurilor lor, fiecare trebuind să primească de la stăpînul căruia îi va sluji câte un galben. Iar a doua zi de dimineață pornind la drum de la izvorul *Zemzem*, a patra zi⁶⁹⁵ intră în Mecca (oraș destul de întins și care, deși nu are împrejmuire sau altă fortificație, numără, după cum spun, aproape 30 000 de locuințe) și fiecare se duce la casa ce-i este pregătită și rînduită.

Rînduiala vizitării templului de la Mecca. Odihnindu-se astfel două zile, a treia zi toți *musafirii* (astfel se numesc călătorii înainte de a se închina în templul de la Mecca și pe muntele Araf)⁶⁹⁶ pe la amiază se adună la templu, unde cei ce-și verifică actele (zise *hadjdjed*)⁶⁹⁷ declară mai întîi în fața judecătorului că și-au adus cu ei femeile proprii sau că și-au închiriat acolo altele (celui văduv sau holtei și care în noaptea precedentă n-a avut împreunare cu femeie nu i se cuvine să intre în templul sfînt al lui Muhammed, acest lucru fiind socotit păcat de moarte). Și dacă acelea au zămislit și au născut copii, *șeicul* îi dă la casa de îngrijire a orfanilor, unde sînt îngrijiți din veniturile publice pînă ce vor ajunge la maturitate. Dintre ei unii se dau la învățătură de carte, alții se pun la meșteșuguri, iar cei mai mulți dintre ei devin *farraș*, adică „slugi ale călătorilor”; despre ei am pomenit mai sus.

Nefes oglî. Ei poartă numele de *Nefes ogullari* (adică „fiii duhului”) pentru că sînt născuți întru dragostea și poftele lui Adam și Evei. (Bunule Dumnezeu, oare în deșert ai zidit pe om?)⁶⁹⁸

Гаджи обнажаются. Сим от судии истязанным бывшим, повелевается да все одежд своих даже до нага извлекутся, токмо около нырок^х и срамных удов / полотом белым скардства тела да обвяжут.

Елхумар. Таже всяк, имущий внити во храм, возьмет в руки три камыки, ихже входя в капище, на верх главы себе кийждо повергает. Называются же камыки оные *Елхумар*. Сказуют, яко сие творя подражают Аврааму и бесов прогоняют. По сих все четыре храма углы и камень великий на немже сказуются стопы Мухаммедовы воображенны быти, лобзают.

Гарем. Таже к *Гарему* (то есть олтарю запрещенному) приступльше, чрез железные решетки камень из рая принесенный оглядают (о немже и инде речеса). Потом ординарные сотворше молитвы и в одежды своя паки облекшеса, в свои отходят кварталы.

На гору Араф возходят. Во второй день, сиречь тремя днями прежде дня *Малого Байрама*, собираются все странствующие и взявше с собою наемные жены своя, с великою помпою к горе Араф шествуют, все пешие, кийждо несущи с собою овна на жертву, где три дни и нощи в непрестанном плотском любострастии овий с своими, овий же с наемными женами препроводивше и в близ сущей реке *гусль* и *абдест* сотворше, по примеру будущего чистилица^{хх} веруют, яко от всякого простительного и смертного греха свободяются и от случая еже впредь согрешати соблюдаются.

Агнцев закаляют. Тако очистивше в оном потоце все скверны и беззакония и наверх горы *Араф* взыти имуще, первее агнцов закаляют, мясо же воследующим им убогим раздают. О сих овнах веруют, яко в день суда верблюдами сотворятся, на нихже они (мухаммедане) чрез огненную реку *Араф* по мосту *Сырат* преити имеют в рай (о чем зри выше в главе *О Арафе*). Таже на высоту горы возшедше, первее два поклона тамо творят в память или в заслугу любви Адама и Еввы, иже по изгнании из рая первое на оной горе друг друга узреша и естественного совокупления сласть возымевше, общия утехы причастницы быша, сообщая взаимно общим изволением от обою страну благая (ихже прежде не ведяху), сиречь Евва убо даяше своему мужеву цвет девства (которое во первых у мухаммедан рая читателей празднуется) а он Евве чадородия плодоноsie и умножения рода человеческого орудия и каноны сообщил, без которых употребления ниже грешник кто бывает, ниже праведник.

Братия бывают. Сотворше сидевое праотцу воздаяние обыкновенные во дни, тамже совершают молитвы и взаимно объемлющеса, братство сокупного странствования пред богом засвидетельствуют / и обещают друг друга сохранять и почитать и оттоле уже новым названием *гаджи*, то есть совершивший странствование именуется, которое наименование даже до смерти имеют. Тако аще кто прежде посещения Мекки просто именовашеся *Мустафа*, после странствования в Мекку называтися и писатися обычай имеет *гаджи* или с приложением артикула: *Ел гаджи Мустафа*, сиде и о протчих.

Есть и иное сказание, почто гора она *Араф* так славна и свята у Мухаммедан имеется. Егда горы десятины камня своего, якоже рехом, на созидание храма мекканского послаша, сия гора Араф неведомо кийм случаем

^х почек

^{хх} пургатория

Hadjii se dezbracă. Cînd aceştia sînt cercetaţi de judecător, se porunceşte ca toţi să-şi dezbrace hainele pînă la piele, numai în jurul şalelor * şi al mădularului de ruşine să înfăşoare/scirboşeniile trupului cu o pinză albă.

192

Elhumar. Fiecare din cei ce intră în templu ia în mîini trei pietre, pe care, după ce a intrat, le aruncă peste cap. Şi se numesc pietrele acelea *Elhumar*⁶⁹⁹. Spun că făcînd aceasta ei urmează lui Avraam şi alungă dracii. După acestea sărută toate cele patru colţuri şi piatra cea mare, pe care se spune că se văd întipărite tălpile lui Muhammed.

Harem. Şi apropiindu-se de *Harem* (adică de altarul interzis) privesc prin gratiile de fier piatra adusă din rai (despre care s-a spus şi în alt loc)⁷⁰⁰. Apoi făcînd rugăciunile obişnuite şi îmbrăcîndu-şi iarăşi hainele, pleacă la gazdele lor.

Se suie pe muntele Araf. A doua zi, adică cu trei zile înainte de ziua *Bairamului Mic*, se adună toţi călătorii şi luîndu-şi cu sine femeile închiriate merg cu mare pompă spre muntele Araf, toţi pe jos, fiecare ducînd cu sine berbecul spre jertfă. Acolo, petrecînd trei zile şi nopţi într-o continuă desfătare trupească, unii cu nevestele lor, alţii cu cele închiriate, şi făcînd *gusul* şi *abdestul* în riul ce se află aproape, după exemplul curăţitorului [foc]^{xx} viitor, cred că se eliberează de orice păcat de iertat sau de moarte şi se păzesc să nu mai greşească după aceea.

Junghie miei. Astfel, curăţindu-şi în acel pîriu toate spurcăciunile şi fărădelegile şi trebuînd să suie pe vîrfurile muntelui *Araf*, mai întîi junghie miei şi dau carnea săracilor care îi urmează. Despre aceşti berbeci ei cred că în ziua Judecăţii se vor face cămile şi că pe ele (muhammedanii) vor trece în rai peste riul de foc *Araf* pe podul *Sirat* (despre care lucru vezi mai sus în capitolul *Despre Araf*)⁷⁰¹. Şi suîndu-se pe vîrfurile muntelui fac mai întîi două închinăciuni spre amintirea sau spre a merita dragostea lui Adam şi a Evei, care după izgonirea din rai s-au văzut pentru prima dată pe muntele acela şi avînd plăcerea împreunării fireşti s-au făcut părtaşi mîngierii comune, comunicîndu-şi unul altuia prin consimţămînt comun cele bune ale fiecărei părţi (pe care mai înainte nu le cunoşteau), adică Eva dîndu-i bărbatului său floarea fecioriei (care se sărbătoreşte cea dintîi la muhammedanii cinstitori ai raiului), iar el transmiţîndu-i Evei sămînţa fecundităţii, mijloacele şi regulile înmulţirii neamului omenesc, de a căror întrebuiţare nici păcătosul, nici dreptul nu se poate lipsi.

Devin fraţi. Făcînd acest omagiu strămoşului, tot acolo săvîrşesc rugăciunile cele obişnuite din zi şi îmbrăţişîndu-se unul pe altul se declară fraţi în faţa lui Dumnezeu pentru că au călătorit împreună/şi promit să se păzească şi să se respecte unul pe altul, şi de atunci se numesc cu un nume nou *hadji*, adică „cel care a făcut călătoria“, care denumire o păstrează pînă la moarte. Aşa, dacă cineva înainte de vizitarea Meccăi se numeşte simplu *Mustafa*, după călătoria la Mecca obişnuieşte să se iscălească *Hadji* sau, cu adăugirea articolului: *el-hadji Mustafa*; tot aşa şi alţii.

193

Există încă o povestire de ce muntele *Araf* e socotit la muhammedani aşa de slăvit şi sfînt. Cînd munţii au trimis la zidirea templului meccan zeciuiele din pietrele lor, precum am spus, muntele acesta *Araf* nu se ştie de ce

* rinichilor

xx purgatorii

удержана, камене свое во время благопотребное пренебреже послати. И тако скончавшуся делу, егда непотребно уже явишася гора нещастие свое горько оплакиваше. Юже Авраам узрев плачушу, повелел, да не скорбит и показав место, идеже ныне самая гора Араф есть (прежде бо зело далече отстояше, сущи в некоей Индии далечайшой стране) рече, да десятину свою тамо положит. Приложил же и сие рещи, яко бесполезно и недействительно будет моление странствующего в Мекку, иже на сей горе помолится пренебрежет и не сотворит вся, яже выше рехом.

Возвращение гаджеив. Совершенным же бывшим и сим всем церемониям, даже до Дамаска все гаджи единокупно и в едином стану возвращаются, из Дамаска же комуждо во свояси отъити позволяется. И сие убо есть *Кябе* и *гадж*, в немже состоятися веруют ключам царства райского. *Шерифа* же, то есть первоначальника оног мухаммеданского пророчества и престола его наместника, не меньшую власть имети мнят, яко и католики папу римского. И сия убо о первом и почтеннейшем у мухаммедан месте.

Второе место и честь по *Кябе* одержит *Мединеи Муневерре* («Светлая» или «Божественным сиянием озаренная Медина»), о нейже в предваривших уже речеса.

Иерусалим. Третье место освященное и поклонения достойное имеется и есть *Кудсшериф*, сиречь «Святая Светых». «Град святой» Иерусалим. Хотя некий мухаммеданин и не посетит *Гаремин шериф* (так нарицают храм Иерусалимский) может нарицатися и быти *гаджи*, обаче аще кто хочет совершен быти, всячески и сей храм посетити долженствует, инако нареклбыся *Елгаджи била Кудс* (то есть «гаджи без святого Иерусалима»).

194 *Храм Гиерона.* Иерусалимский храм, во Иерусалим приходящий благоговейно / посещати обыкоша; не ведуще бо истории о римских императорах и яко многократно град и храм Соломонов опровержен бысть мнят храм той Соломоном царем иудейским создан быти. Сей храм, по подобию Мекканского, свод имеет отверстый, дела воистинну изрядного, зане иждивением Иустиниана Великого по Великом Константине возобновлен и распространен есть. Внутри ничтоже имеет, кроме камени, егоже баснословят висяща быти и без всякия подпоры стояти. Сказуют же, яко оный камень есть той, с которого Мухаммед хотяще на небо взыти и он Мухаммеду начал был воследствовать, но Мухаммед Гавриилом архангелом наставленный (сиречь яко бог повелел тому, да его самого возведет на небо а не и камень) заповеда глаголя: *Дур я мубарек* (то есть «Стой, о, блаженне!») темже веруют, яко камень той и ныне на томже стоит месте и все посещающий храм под него преходят. Некогдаже сказуют, преходящи под него некая благородная жена непраздна сущи и узрев камень той над главою своею висящий, ничимже подкрепляемый, зело ужасеся и на том самом месте недоношенный плод изверже. Чесо ради, да сему злу воспомогут и да фабула изряднее покрывалом истинны прикрытая удобнее уверится, два мраморные столпы под обоими выставльшимися предними углами подставиша (обаче капители столпов тех камени не досязают) и железными решетками камень оградиша, да не како хитрость и место, откуда же и како висит, уведано будет.

Истину же вещи сея от турчина некоего, мне зело дружного и к мухаммеданскому безумствию не всем сердцем прилежащего, тако уразумех: Камень той трапезий есть, четверобочный, в длину на четьре, в ширину же на три лакти. Единый конец имеет в самой большого храма полуденной стене тайно во-

întîmplare a fost oprit și nu s-a îngrijit să-și trimită pietrele la vremea potrivită. Și astfel, cînd s-a isprăvit lucrarea, cînd nu mai era nevoie de ele, muntele își plîngea cu amar nenorocul. Văzîndu-l Avraam plîngînd, i-a poruncit să nu se necăjească și arătîndu-i locul unde se află acum muntele *Araf* (căci mai înainte era foarte departe, aflîndu-se într-un oarecare ținut îndepărtat din India) i-a spus să-și pună zeciuiala acolo. Și a adăugat și aceasta că nu va fi nici de folos, nici de ajutor rugăciunea celui ce călătorește la Mecca, dacă nu se va îngriji să se roage pe acest munte și nu va face toate cele pe care le-am spus mai sus.

Întoarcerea hadjiilor. După ce au fost săvîrșite și toate aceste ceremonii, toți *hadji*ii se întorc pînă la Damasc împreună și cu o singură caravană, iar de la Damasc se îngăduie fiecăruia să plece întru ale sale. Aceasta este deci *Keabe* și *hadji* în care cred ei că sînt cuprinse cheile împărăției raiului. Și ei socotesc că *șeriful*, adică cea mai mare căpetenie a prorociei muhammedane și locțiitorul tronului lui, are o putere nu mai mică decît ⁷⁰² papa de la Roma asupra catolicilor. Acestea despre cel dintîi și cel mai respectat loc la muhammedani.

Locul și cinstea a doua după *Keabe* îl deține *Medine-i Muneverre* („Luminoasă” sau „Medina cea luminată de strălucirea dumnezeiască”). Despre ea s-a spus deja în cele precedente ⁷⁰³.

Ierusalimul. Al treilea loc sfințit și vrednic de închinare e socotit și este *Kudșșerif*, adică „Sfînta sfîntelor”, „Cetatea sfîntă” Ierusalim ⁷⁰⁴. Dacă vreun muhammedan nu ar vizita *Haremein șerif* (astfel numesc ei templul din Ierusalim) ⁷⁰⁵ el poate să se numească și să fie *hadji*, însă cine vrea să fie desăvîrșit trebuie să viziteze și acest templu, căci altfel s-ar numi *Elhadji bila Kuds*, adică „*hadji* fără Sfîntul Ierusalim” ⁷⁰⁶.

Templul Hieron ⁷⁰⁷. Cei care vin la Ierusalim s-au obișnuit să viziteze cu evlavie templul. / Necunoscînd istoria despre împărații Romei și că cetatea și templul lui Solomon au fost de multe ori dărîmate, ei socotesc că templul acela a fost zidit de către împăratul iudeu Solomon ⁷⁰⁸. Acest templu, ca și cel de la Mecca, are bolta deschisă, de o execuție foarte frumoasă, pentru că a fost reinnoit și lărgit pe cheltuiala lui Iustinian cel Mare, după marele Constantin. Înăuntru n-are nimic în afară de piatra despre care băsnesc ei că atîrnă și că stă în aer fără nici un sprijin. Ei spun că acea piatră este cea de pe care, atunci cînd Muhammed voia să se suie la cer, a vrut și ea să-l urmeze, dar Muhammed, povățuit de Gabriel arhanghelul (pentru că Dumnezeu i-a poruncit aceuia ca numai pe el să-l ridice la cer, nu și piatra), a poruncit zicînd: *Dur ia mubarek* (adică „Stai, fericito”!) ⁷⁰⁹. De aceea ei cred că piatra stă și acum în acel loc și toți care vizitează templul trec pe sub ea. Dar mai spun că odată o femeie nobilă, trecînd pe sub ea, fiind gravidă și văzînd piatra aceea atîrnînd deasupra capului ei nesprijinită de nimic, s-a speriat foarte și în același loc a lepădat fătul. De aceea, ca să evite acest rău și ca fabula frumos acoperită cu vîlul adevărului să se creadă lesne, au pus sub cele două unghiuri anterioare proeminente doi stîlpi de marmură (însă capitellurile acestor stîlpi nu ajung pînă la piatră) și au împrejmuit piatra cu grilaj de fier, ca nu cumva să se afle șiretenia și locul de unde și cum atîrnă.

Adevărul lucrului acestuia l-am înțeles de la un oarecare turc, bun prieten și nu chiar cu toată inima lipit de nebunia muhammedană, după cum urmează: Piatra aceea e un trapez, patrulea, în lungime de patru și în lățime de trei coți. Un capăt îl are înfipt în peretele de miazăzi al templului cel mare și e

друженный и может быть железом и свинцом крепко заклепанный. В углах же близ стены сущих на две пяди от обеих стран стесан есть тако, яко видиму быти ему от стены всячески отлученну. И истинне подобно есть, что оный даже до середины в стену вделан и крепкими связями изнутри утвержден, да величине и тягости равна будет толщина и длина его, яже в здании невидима есть, да не каже усмотрено было бы от человек, что камень серединою к стене прилеплен есть, обложивша его железными оными и еще густейшими решетками (ихже простым турецким языком *кафес* называют)./ От положения камня оного удобно кто уразумети может, яко во время, в неже церковь Иерусалимская процветаше, камень оный приватный олтарь бысть, каковых и в церкви Святой Софии больше двенадцати сочислихом, хитростию же и художеством архитекта, так в стену вложен и утвержден, яко видетися всем аки бы висит и без всякия подпоры стоит. Но сия рассуждению иных острейшего разума сущих оставляем.

195

Утешная повесть. Христианам в *Иерон* (такое бо из древле сей храм нарицашеся) равно яко и в Кябе и в Медину входити возбраненно есть, откуда случай восприяв, некую любопытному читателю небезутешную, якоже мною, повем историю. Во дни Мурада, третьего отманов императора, бысть в Константинополе галанского статус ординарный, якоже есть, посланник, который своими потаенными некими в пользу и корысть Порты прислугам толикое у султана, у везиря и у протчих получил благоприятство и силу, яко по его изволению и прощению многие дела сочиняхуся, которые едва многомогущий между ими сотворити мог бы везирь. Многих пашей и везирев низложил и иных поставил. Василия некоего, по прошению его, молдавским князем учинил, патриарха Константинопольского низложил и иного Иеремию именем устроил (о котором аглинская и галанская церковь хвалится^х аки бы от их страны был. И утверждают, аки бы он в их секте мученик сотворился, ибо умыслом^{хх} тогожде Василия князя молдавского, во многих причинах у везиря обвинен и на смерть осужден бысть, таже под претекстом аки бы в заточение^{ххх} послася, повелением султанским в море ввержен есть). Но к предложенному возвратимся: посланник, глаголют оный, в живых бывшу еще патриарху Иеремию, премного трудился, чтоб лютеранскую соединити с греческою церковью (обаже всеу) и того (патриарха) увещанием убежден бысть (посланник той) посетити Иеросалим святой а наипаче да видит своими си очима и познает, како сияние Духа Святого в день великия Субботы во образе и качестве огня с небеси сходит и свечи чувственно возжигает и Святого Господа Спаса гроб освещает (в правом или шуюм^{хххх} разумении, к сему посланника патриарх убедил, бог весть, аз же вещь якоже бысть предложу). Посланник убо намерився восприяти путь ко Иерусалиму, просил султана да бы указом за подписанием собственныя руки своея (егоже *хатишериф* называют)/ утвердил, чтоб в пути безопасно ехать мог и от пашей провинций правителей был бы честно приемлем, к тому да бы позволено было ему внити в *Иерон* и видети висящий оный камень. Сия у султана испросив, твердыми же и грозными указами его огражден, Иерусалима доиде (но от наших священных вещей что видел и что уразумел, понеже несть нашего предложения, доброхотно оставляем), где шед первее к *Шейху* храма Иерусалимского, султанской *хатишериф* объявил и день назначил, в который должен-

196

х хващает
хх ухищрением
ххх в ссылку
хххх левом

probabil nituit tare cu fier și cu plumb. În colțurile care sînt aproape de perete e cioplită de două palme dintr-*amîndouă* părțile, astfel încît să pară că e cu totul depărtată de perete. Este verosimil că pînă la mijloc e zidită în perete și dinăuntru e întărită cu legături tari, astfel încît grosimea și lungimea ei să fie egale cu mărimea și greutatea care nu se vîd în clădire, și pentru ca nu cumva să se observe de oameni că piatra e lipită la mijloc de zid au înconjurat-o cu gratii de fier și încă foarte dese (pe care în limba simplă turcească le numesc *kafes*) ⁷¹⁰. / După poziția pietrei aceleia, cineva poate înțelege lesne că în vremea cînd biserica din Ierusalim era în stare înfloritoare piatra era un altar particular, din care am numărat și în biserica Sfînta Sofia mai mult de douăsprezece, băgat astfel în perete și întărit prin priceperea și arta arhitectului, încît pare tuturor că atîrnă și stă fără nici un sprijin. Însă acestea le lăsăm pe seama judecății altora cu minte mai ascuțită.

195

O povestire hazlie. Creștinilor le este interzis să intre în *Ieron* (astfel se numește acest templu din vechime) ca și în *Keabe* sau în *Medina*. În legătură cu aceasta voi face cunoscut cititorului curios o istorie pre cît socotesc nu lipsită de haz. În zilele lui Murad, al treilea împărat al otomanilor ⁷¹¹, era în Constantinopol un ambasador ordinar al statului olandez ⁷¹², după cum e obiceiul, care prin oarecare servicii secrete în folosul și profitul Porții căpătase o asemenea trecere și putere la sultan, la vizir și la alții, încît după voința și cererea lui multe afaceri se puneau la cale, care abia de le-ar fi putut face vizirul cel mai puternic dintre ei. Pe mulți pași și viziri i-a dat jos și a pus pe alții. Pe un oarecare Vasile, la cererea lui, l-a făcut prinț al Moldovei, l-a detronat pe patriarhul Constantinopolului și l-a pus pe altul cu numele de Ieremia (despre care biserica anglicană și olandeză se laudă^{*} că ar fi fost din țara lor; și afirmă că acela ar fi devenit martir în secta lor, căci prin intrigile^{**} aceluiași Vasile, prinț al Moldovei, de multe lucruri a fost învinuit la vizir și condamnat la moarte, iar sub pretext că ar fi fost trimis în exil^{xxx} din porunca sultanului a fost aruncat în mare) ⁷¹³. Dar să ne întoarcem la cele propuse.

Ambasadorul acela, cînd era încă viu patriarhul Ieremia, s-a ostenit foarte mult să unească biserica luterană cu cea grecească (dar în zadar) și prin indemnul celui (patriarh) a fost convins (ambasadorul) să viziteze sfîntul Ierusalim, dar mai cu seamă să vadă cu ochii săi și să se convingă că în ziua de Sîmbăta Mare strălucirea Sfîntului Duh se coboară în chip și în calitate de foc din cer și aprinde luminările și luminează mormîntul sfîntului Domnului Mîntuitor (în sensul drept sau strîmb ^{xxxx} l-a convins patriarhul pe ambasador, Dumnezeu știe, eu însă voi arăta lucrul după cum s-a petrecut ⁷¹⁴). Ambasadorul, intenționînd să întreprindă un drum spre Ierusalim, l-a rugat pe sultan ca printr-o poruncă semnată de mîna lui proprie (pe care-o numesc *hatiserif*) ⁷¹⁵ / să confirme că poate pleca la drum fără de grijă, să fie primit cu cinste de către pașii guvernatori ai provinciilor și să-i fie îngăduit să intre în Ieron și să vadă piatra ce atîrnă acolo. Obținînd acestea de la sultan, înarmat cu poruncile lui categorice și groaznice, a ajuns la Ierusalim (însă ce-a văzut și ce-a înțeles din lucrurile noastre cele sfinte le lăsăm de bună-voie deoparte, pentru că nu fac parte din planul nostru). Acolo, mergînd mai întîi la *șeicul* templului din Ierusalim, a arătat *hatiseriful* sultanului și a hotărît

196

× se făleşte
 ×× șiretenia
 ××× surghiun
 ×××× fals

ствовавший бы храм ему отворити и вниитие в *харем*, (то есть место иным возбраненное) позволить. Коварный *шеих* обеща все по воли и указу султанскому учинити. Посланник же, тщаясь любопытству своему пространнейший отворести путь, многими дарами почтил *шеиха*. Пришедшу убо предуставленному дню, предложил *шеих*, да посланник, аще хошет, изволит прийти на посещение *Иерона*. Посланник со многим своим воследованием или полчищем, первое *шеиха* (егоже дом близ храма бывати обыче) посетил и взаимно от *шеиха* честно прият и угощен был. Таже егда ко дверем храма приступиша, приказал, да посланник мало нечто вне прага храмного премедлит, сам же в притвор вшедши востребовал, да бы указ султанский публично вслух народа прочтен был. И тако высоким гласом прочтенну бывшу султанскому указу, рече *шеих*: «Господине посланниче, аз воистину законом пророческим обязан есмь, да послушен буду указом императорским (иже бо султанскому не повинуется повелению, такового закон наш *кяфир*, то есть неверного быти изъявляет). Пишет же и повелевает султан, да тебе, человеку неверну сушу, храм *гарем* отверзен будет и тайнства наша вся да открыются, буди тако. Аще угодно есть, вниди. Но и сие рассудити подобает, яко указ повелевает тебе вшествие токмо повозолити, а не изшествие. Но аще хоцещи внити и николиже оттуду изыти, изрядно есть, что и дай Боже. Аще ли же изыти восхоцещи, веждь, яко сие ниже в указе султанском изображается, ниже мухаммеданския религии есть дело, да неверный, единому причастник быв тайнств наших, паки возможет к своему возвратитися безумствию». Посланник сие слышав и аки изумлен, ниже ведый, что отвещати или что более творити, отступил от прага храма и в дом с великим удивлением и стыдом возвратился. И хотя по том многими дарами / и множайшими обещаниями уши и руки *шеиховы* наполнити покушался, да бы желание его исполнено было, но жестосердый * *шеих* ниже к сему преклонитися хотяще, да посланник ко дверем храма паки приблизитися возможет.

Чесо ради дух посланника оного зело смущашеся. Скорбяше же и о восприятии вотще толь далекого пути и о погублении в оном толиких трудов и иждивений. Найпаче в том малодушествоваше, яко не ведаше, что более подобало бы творити. В таком смущении увидев его от егож слуг некто родом маронита, верою же несторианин в языке турецком и арапском зело искусный (сей род много люден есть в близости к Алепу и на горе Ливан), рече: «Господине посланниче, почто вижду тя тако душею смущающаяся?» Емуже посланник: «Печалюсь, рече, яко не токмо многие оные и великие подарки, ихже неблагодарному сему *шеиху* даровах и толь тяжкие пути сего труды, ихже восприях, погубих, но и желаемого не получив, возвратитися отсюду понужден есмь. Ничтоже бо ино в намерении имев сотворих, еже сотворих, токмо во еже бы мне о камени оном висящем, егоже в сем храме сказуют быти, известно уведав, в дом возвратитися. Ныне же, яко видел еси, *шеих* ниже указу султанскому повинуюся, ниже на мое прошение и дары прекланяся, зело хитрым изобретением вшествие мне во храм возбранил и все мои труды и попечения суетны и тщетны сотворил. «Маронита же рече: «Господине, аще тебе угодно, аз сотворю, да все оное, еже в их *гареме* так сокровенно держится и толь прилежно от христиан, да не видимо будет укрывается, без всякого сумнения ведомо будет, токмо обещай мне, яко впредь не имаши мя оставити. И аще нужда будет, да от свирепства поганов сих ценою искупиши. Аз бо в храм сей образом мне единому сведомым вниду и в нем три месяцы

* упрямый

ziua în care trebuia să i se deschidă templul și să i se permită intrarea în *harem* (adică în locul interzis altora). *Șeicul*, perfid, a promis să facă totul după voia și decretul sultanului. Ambasadorul însă, sîrguindu-se să deschidă o cale mai largă pentru curiozitatea sa, l-a cinstit pe *șeic* cu multe daruri. Iar cînd a venit ziua hotărîtă de mai înainte, *șeicul* a propus ca ambasadorul, dacă vrea, să binevoiască a veni la vizitarea Ieronului. Ambasadorul, cu o suită mare de ai săi, sau cu o ceată, l-a vizitat mai întîi pe *șeic* (a cărui casă este de obicei aproape de templu) și a fost primit la fel de *șeic*, cu cînte și ospătat. Iar cînd s-au apropiat de ușile templului, a poruncit ca ambasadorul să zăbovească puțin afară de pragul templului, iar el însuși, intrînd în pridvor, a cerut ca porunca sultanului să fie citită în public, în auzul poporului. Și astfel, cînd a fost citită porunca sultanului cu glas înalt, a zis *șeicul*: „Domnule ambasador, e adevărat că prin legea Profetului sînt obligat să ascult de poruncile împăratești (căci cine nu se supune poruncii sultanului, pe unul ca acesta legea noastră îl declară *keafir*, adică necredincios)”⁷¹⁶. Scrie și poruncește sultanul ca ție, deși om necredincios, să-ți fie deschis templul *harem* și tainele noastre să ți se dezvăluie. Așa să fie. Dacă voiești, intră. Dar trebuie judecat și faptul că hotărîrea poruncește să ți se îngăduie numai intrarea, nu și ieșirea. Deci, dacă vrei să intri și să nu mai ieși de acolo niciodată e foarte bine, care lucru să-l și dea Dumnezeu. Dar dacă vei vrea să ieși să știi că aceasta nici în porunca sultanului nu se arată, nici treaba religiei muhammedane nu este ca un necredincios, odată părtaş al tainelor noastre, să se mai întoarcă iarăși la rătăcirea sa“. Auzind acestea, ambasadorul, uimit și neștiind ce să răspundă, nici ce să mai facă, s-a retras din pragul templului și cu mare mirare și rușine s-a întors acasă. Și deși pe urmă a încercat cu multe daruri / și cu foarte multe promisiuni să umple urechile și minile *șeicului* ca să-i fie împlinită dorința, *șeicul* îndărătnic^x nu voia să se înduplece nici mîncar ca ambasadorul să se mai apropie de ușile templului.

197

Din cauza aceasta sufletul ambasadorului acela se tulbură foarte mult. Se necăjea și de plecarea la un drum așa de îndepărtat, și de irosirea atîtor ostenele și cheltuieli, dar mai cu seamă se pierdea cu firea că nu mai știa ce să facă. Văzîndu-l în această tulburare, una dintre slugile lui, de neam maronit, iar de credință nestorian, foarte iscusit în limba turcă și arabă (acest neam este foarte numeros în apropiere de Alep și de Muntele Liban), i-a zis: „Domnule ambasador, de ce te văd tulburîndu-te astfel cu sufletul?“ Ambasadorul i-a zis: „Mă mîhnesc nu numai pentru că am pierdut multele și marile daruri pe care le-am dăruit *șeicului* nerecunoscător, precum și pentru ostenele atît de grele ale acestui drum pe care l-am întreprins, ci și pentru că sînt silit să mă întorc de aici fără a dobîndi cele dorite. Căci am făcut ceea ce am făcut fără a avea altceva în gînd, numai pentru că am aflat despre piatra care atîrnă, despre care se spune că este în acest templu, iar apoi să mă întorc acasă. Iar acum, după cum ai văzut, *șeicul*, nesupunîndu-se poruncii sultanului, nici plecîndu-se cererii și darurilor mele, printr-o născocire foarte șireată mi-a interzis intrarea în templu și toate ostenele și grijile mele le-a făcut deșarte și zadarnice.“ Iar maronitul a zis: „Domnule, dacă voiești, voi face ca tot ce se păstrează atît de ascuns în *haremul* lor și se tănuiește atît de stăruitor ca să nu mai fie văzut de creștini să-ți fie fără nici o îndoială cunoscut, numai făgăduiește-mi că nu mă vei lăsa după aceea și că, de va fi nevoie, ai să mă răscumperi cu preț de urgia acestor spurcați. Căci eu voi intra în templul acesta într-un fel cunoscut numai mie și voi petrece în el fără

^x încăpățînat

неисходно в повседневном и всенощном *Курана* чтении, якоже законникам их, иже *киошенишин*, то есть мира и мирских отвергошася, обычай есть, пребуду, *Куран* убо читати совершенно вем, потому что в юности моей быв в Персиде, по неволи мухаммеданисм восприял бех и церковных обрядов и грамоте арапской изучихся. Ты убо в Константинополь возвратися, аз вся сия выведав* и получа окказию, как возможно скоря прииду к тебе». Посланик от словес маронитовых много утешився, довольными одарил его деньгами, сам же / в Константинополь путь восприял.

Маронита по неколико днях, в законическую убрався одежду и себе *сунни*, то есть правоверного мухаммеданина быти и из Персиды пришедша притворяя, купно со другими муслиманы ко исполнению ординарных молитв во храм вниде. Но прежде вшествия во храм, зело крепкого чреворешительного** лекарства больше подобающия меры употребил. Егда с протчим народом *намаз* творяше, лекарству крепко действующу, в самой последней молитве, юже *Фатиге* называют, посреде храма с великим треском*** испражнение желудка сотворил и вся смрадным калом преисполнил. *Шеих* и протчие толь нелепое и мерзостное человека дело видевше, абие воставше поймаху его и жестокими поносивше словесы, купно же и раны наложивше, яко нечестива и святых мест осквернителя на лютую смерть осудиша. Оным его еще завязующим, желудок угрожений незнающий, силою же лекарства ослабленный извержение кала паки сотворил. И сие четырежды или пятижды, дондеже из двора храма оного вышли повторил. А понеже у мухаммедан никтоже смертию казним бывает, разве по изречению судейскому, без умедления марониту к судии отводят, о вещи же и деле его мерзостном и нечестивом иные осуждают а иные (как обычай есть) свидетельствуют и соделанная истинна быти утверждают.

Маронита рече: «О, братия моя и народе Пророка нашего! Божие убо на мне безмерное милосердие всеми силами хвалю и прославлю, вашей же глупости и содеянного чудеси неведению не могу довольно подивитися. Како бо аз, моллю, мухаммеданин сыи и от муслиманских родителей рожденный дерзнул бы толь беззаконное и скаредное сотворити дело и таковым самому окаянейшему неверному страшным злодеянием святой храм и дом божий мог бы осквернити? Слышите убо чудо, еже изволил Бог во мне грешнице соделати и вас о истинне мухаммеданския веры известнейших сотворити. Шестый уже кончается месяц, отнюду же желудок заключен доселе имех и аки кроме естественного чина. По всяк день обычайное вкушах брашно и питье, обаче натура никоего же творяше желудочных непотребств извержения. Того ради, егда бех во отечестве моем, вся, яже имех стяжания продах, аптекарям же и лекарям щедрою раздах рукою, чая получитьи облегчение и узд равление неслыханныя болезни моея, но всеу. Отчаявся убо утечи человеческия, всего мя вручих воли божией и чистым обещах сердцем / (понеже к посещению Мекки имения мои не довлеют) сему Святому *Иерону* поклонитися и последнее дыхание на сем святом месте Богу всех благ дателью предати. И тако, Богу споспешествующу, прилежное сотворив путешествие, вчера во Святой сей внидох град и днес с вами восслания ради ко Богу молитв, якоже видесте, во храм внидох. И егда прочитая молитву *Фатиге* (последнюю) из глубины сердца с теплотою духа, Бога воспросих, да или уздравление или

* преглядев
 ** проносного
 *** шумом

să ies trei luni, citind ziua și noaptea *Curanul*, cum au obiceiul călugării lor *kioşenişin* ⁷¹⁷, adică cei ce s-au lepădat de lume și de cele lumești. Iar a citi *Curanul* știu la perfecție, pentru că în tinerețele mele fiind în Persia am primit de nevoie muhammedanismul și am învățat rînduielile bisericești și carte arabă. Tu întoarce-te la Constantinopol, iar eu, după ce voi cunoaște^x toate acestea și voi afla prilej, voi veni la tine cît se poate mai repede. Ambasadorul, mîngiindu-se mult de cuvintele maronitului, i-a dat bani din destul / și a pornit la drum spre Constantinopol.

198

După cîteva zile, maronitul, împodobindu-se cu haine de călugăr ⁷¹⁸ și prefăcîndu-se că este *sunni* ⁷¹⁹, adică muhammedan drept-credincios și venit din Persia, a intrat în templu împreună cu alți musulmani pentru îndeplinirea rugăciunilor obișnuite. Dar înainte de a intra în templu a luat un medicament purgativ^{xx} foarte tare și peste măsura cuvenită. Pe cînd săvîrșea *namazul* împreună cu ceilalți, doctoria făcîndu-și cu putere efectul chiar în timpul ultimei rugăciuni pe care o numesc *Fatihe*, și-a golit stomacul în mijlocul templului cu mare zgomot^{xxx} și pe toate le-a umplut cu murdărie puturoasă. *Şeicul* și ceilalți, văzînd fapta atît de necuviincioasă și scîrboasă a omului, sculîndu-se îndată l-au prins și, batjocorindu-l cu cuvinte aspre, ba chiar lovindu-l, l-au condamnat ca pe un nelegiuit și profanator de locuri sfinte la o moarte cumplită. Pe cînd îl legau, stomacul, neștiind de amenințări și slăbit de puterea doctoriei, iarăși a scos murdărie și a repetat aceasta de patru sau de cinci ori, pînă cînd au ieșit din curtea templului acelaia. Dar pentru că la muhammedani nimeni nu e pedepsit cu moartea decît cu hotărîrea judecătorească, l-au dus fără zăbavă pe maronit la judecăr, unde, pentru lucrul și fapta lui scîrboasă, unii îl acuzau, iar alții (după cum este obiceiul) mărturiseau și afirmau că cele petrecute sînt adevărate.

Iar maronitul a zis: „O, frații mei și popor al Profetului nostru! Laud din răspuțeri și proslăvesc nemăsurata milostivire a lui Dumnezeu asupra mea, dar nu mă pot minuna îndeajuns de prostia voastră și necunoașterea minunii ce s-a făcut. Cum, mă rog, eu, muhammedan fiind și născut din părinți musulmani, aș fi îndrăznit să fac un lucru atît de nelegiuit și scîrbos și rău, cumplit chiar pentru cel mai ticălos dintre necredincioși, și aș fi putut spurca templul sfînt și casa lui Dumnezeu? Deci auziți minunea pe care a binevoit Dumnezeu s-o facă întru mine păcătosul ca și pe voi să vă întărească întru adevărul credinței muhammedane. Sînt deja șase luni de cînd am stomacul astupat și parcă în afară de rînduiala firească; în fiecare zi gustam mîncarea și băutura obișnuită, dar natura nu lucra nici o eliminare a netrebnicilor din stomac. De aceea, fiind în patria mea, am vîndut toate averile pe care le aveam și le-am împărțit cu mină darnică spițerilor și doctorilor, așteptînd să capăt ușurare și înzdrăvenire de boala nemaiauzită, dar în zadar. Deznădăjduit de vreo alinare omenească, m-am încredințat cu totul voii lui Dumnezeu și cu inima curată am făgăduit / (pentru că nu mi-ar fi ajuns averile să vizitez Mecca) să mă închin acestui sfînt *Ieron* și să-mi dau ultima suflare în acest loc sfînt lui Dumnezeu, dătătorul tuturor bunătăților. Și astfel, ajutîndu-mă Dumnezeu, făcînd o călătorie îndelungată am intrat ieri în această sfîntă cetate, și astăzi am pășit împreună cu voi, precum vedeți, în templu, pentru a înălța rugăciuni către Dumnezeu. Iar cînd citind rugăciunea *Fatihe* (ultima) am rugat pe Dumnezeu cu căldura duhului, dintru

199

x voi vedea
xx o curățenie
xxx gălăgie

конец жизни мне дарует. Мне неведущи и ничтоже таковое помышляюще (ниже бо надеяся, да бы Бог человека толь грешного и добрых дел отнюдь неимущего молитву так скоро и аки в мгновении ока услышал) се от шести месяцев заключенные желудка проходы все аки источники проторгошася а с ними купно и застарелый оный недуг уже изыде и бых здрав, якоже вы сами такова быти мене видите».

Судия выслушав маронитовы слова и удивлся *Субганаллаг ве барекаллаг* («Милосердый и превысокий Боже!») возопил и человека невинна показав повелел, да во храме непрестанно моляся пребудет и прославляет бога и да не явит себе неблагодарна за таковое благодеяние от бога толь милостивно дарованное. Тако маронита в притворе *Иерона* три месяцы в повседневном и всенощном *Курана* чтении пребыв, таже аки во отечество отыти имея позоления, еже итти оттуду у *шеиха* просил и получил. Иже пришед потом в Константинополь о камени оном висящем и о иных, яже в Иерусалимском храме усмотрел, посланнику господину своему известил, сиречь таковая, каковая мы выше, не токмо от его, но и от других предания приявшие, скажем. Но возвратимся отнюду же отступихом.

Шам. Четвертое освещенное имеется у мухаммедан место *Шам* (Дамаск), егоже и древнейшим именем *Дымышки* нарицают. Зде первое все странствующий в Мекку за нужду пути собираются, зане чрез сие место в Медину а оттуду в Мекку шествуется. Второе зане от пророчества *Куранова* веруют, яко тамо имать быти общий суд, того ради и *Шамии Шериф* (то есть «Святой Дамаск») называтися обыче. Третье, зане мнение неких теологов есть, яко Мухаммед из Иерусалима на небо възде с небеси же в Дамаске на кров церкви Святого Иоанна Предтечи сниде и оттуду в ту же ночь в Мекку прииде (якоже и в главе *О возшествии и низшествии его* пространнее показан). Обносится и иное о Дамаске баснословие, яко / вопрошену сушу Мухаммеду, во котором месте имеет быти рай, отвеща: «Или в Дамаске или под Дамаском или над Дамаском». Есть тамо храм Святого Иоанна, древле во время христианства зело славный, иже Омером, Мухаммедовым вторым наследником, в *джамии* обращен бысть и первое во оной христианской церкви *езан* и исповедание веры мухаммеданския пето бысть. И сего ради в толикой чести и почитании имеется. Многая тамо и преславная древних мухаммеданов гробища зрятся и во первых Амавии первого халифы, Африки и Гиспаний поработителя и Рима разграбителя. Откуда фабула и до ныне обносится у простейших турков, яко папа есть бессмертен. Доводят сие беглецы невольники, имже случися Рим и папу римского видети, ибо понеже состоится у историков их оные времена описующих, яко Папа Римский от Амавия халифы мечем в лице уязвлен бысть, обаче бегством спасеся, невольники, якоже рехом ушедший или отпущенные с клятвою утверждают, яко сами видели на лице папином страшныя знак язвы. Глаголют же папу быти бессмертна не ради здравия или иныя каковыя его силы, но да исполнится на нем пророчество (о немже выше рехом) и засвидетельствуется, яко тойже папа в плен и узы муслиманския приити имеет, который иногда от Амавии бысть уязвлен и богу тако вещь устрояюще, бегством тогда от рук его спасеся. Но меньшие фабулы оставльше, к вящим приступим.

Ая София. Пятое и последнее, еже у них почитается место, есть Святая София в Константинополи, юже такожде простым именем *Ая София* нарицают, обаче честнейше, якоже мнят, именуют *Кябеи фукара*, то есть «Мекка нищих

adîncul inimii, să-mi dăruiască sau înzdrăvenire, sau sfîrșitul vieții, fără să știu sau să gîndesc ceva (căci nu nădăjduiam ca Dumnezeu să audă așa de curînd, ca într-o clipeală de ochi, rugăciunea unui om atît de păcătos și neavînd deloc fapte bune), iată că toate căile stomacului încuiate de șase luni au răbufnit ca niște izvoare și împreună cu ele a ieșit și boala aceea învechită și m-am făcut sănătos, precum voi înșivă mă vedeți că sînt”.

Judecătorul, ascultînd cuvintele maronitului și mirîndu-se a strigat: *Subhanallah ve barekallah* („Îndurate și preainalte Dumnezeule!”) ⁷²⁰ și, arătîndu-l pe om nevinovat, i-a poruncit să petreacă în templu și să proslăvească pe Dumnezeu rugîndu-se neîncetat pentru ca să nu se arate nerecunoscător pentru o astfel de binefacere dăruită cu atîta milostivire de Dumnezeu. Astfel, maronitul, petrecînd în pridvorul *Ieronului* trei luni citînd *Curanul* zi și noapte și vrînd să plece iarăși în patrie, a cerut și a obținut de la *șeic* îngăduință de a pleca de acolo. Venind apoi la Constantinopol l-a înștiințat pe stăpînul său ambasadorul despre piatra care atîrnă și despre altele pe care le observase în templul de la Ierusalim, așa cum le-am spus mai sus, luînd cele transmise nu numai de la el, ci și de la alții. Dar să ne întoarcem de unde ne-am abătut.

Șam. Se mai află la muhammedani al patrulea loc sfînt, numit *Șam* (Damascul), căruia îi mai spun și după cel mai vechi nume *Dimîșki* ⁷²¹. Aici se adună pentru nevoile drumului toți cei ce călătoresc la Mecca, mai întîi pentru că prin acest loc se merge la Medina, iar de acolo la Mecca. Al doilea, pentru că din prorocia *Curanului* ei cred că acolo are să fie Judecata de obște, de aceea se obișnuiește a fi numit și *Șami Șerif* (adică „Sfîntul Damasc”) ⁷²². Al treilea, pentru că după opinia unor teologi, Muhammed s-a suit la cer din Ierusalim, iar din cer a coborît în Damasc, pe acoperișul bisericii Sfîntului Ioan Înaintemergătorul, și de acolo a venit în aceeași noapte la Mecca (precum am arătat în capitolul *Despre suirea și coborîrea lui*). Cîrculă în Damasc și altă basnă, că /întrebat fiind Muhammed unde are să fie raiul a răspuns: 200 „Sau în Damasc, sau sub Damasc, sau deasupra Damascului”.

Există acolo templul Sfîntului Ioan, foarte slăvit în vechime pe timpurile creștinismului, care a fost transformat de către Omer, al doilea succesor al lui Muhammed, în *djeami* și mai întîi în această biserică creștină au fost cîntate *ezanul* și mărturisirea credinței muhammedane, de aceea e atît de cîstit și venerat ⁷²³. Acolo se văd multe și preaslăvite morminte de-ale muhammedanilor din vechime, și mai întîi al lui Amavia, primul calif, cuceritorul Africii și Hispaniei și jefuitorul Romei ⁷²⁴. De aici și cîrculă la turcii cei mai simpli și pînă acum fabula că papa ar fi nemuritor. Și aceasta o susțin prizonierii evadați cărora li s-a întîmplat să vadă Roma și pe papa, pentru că scrie la istoricii lor care descriu timpurile acelea că papa Romei a fost rănit la față cu sabia de către Amavia Califul, însă a scăpat cu fuga. Sclavii care au fugit, sau cei eliberați, precum am spus, afirmă cu jurămint că ei înșiși au văzut pe fața papei semnul strașnic al rănii. Și zic că papa e nemuritor nu datorită sănătății sau vreunei alte puteri a lui, ci ca să se împlinească în el prorocia (despre care am spus mai sus) și să se dovedească faptul că același papă care a fost atunci rănit de Amavia are să vină în robia și lanțurile musulmane, iar cînd Dumnezeu a potrivit astfel lucrurile el a scăpat din mîinile lui Amavia cu fuga. Dar lăsînd fabulele mai mici să trecem la cele mai mari.

Aia Sofia. Al cincilea și cel de pe urmă loc care e respectat la ei este Sfînta Sofia din Constantinopol, pe care o numesc cu un nume simplu *Aia Sofia*, iar cu altul mai cîstit, după socoteala lor, o numesc *Keabei fukara*,

и убогих». И сие утверждают, яко аще кто убогий человек от всего сердца возжелает Мекку посетити, обаче довольного имения к совершению того пути не имеет, посетив храм Святыя Софии и сотворив в нем молитвы, сиречь в той мысли и чистоте сердца, аки бы был в Мекканском храме, бог тако примет молитву его, яко и тех, иже довольство имуще, Мекку посещают. Почто же толикую честь и святость Святыя Софии, яже в книзе некоей *Янко бин Мадиян* реченной древле прочитах, оное и предложу.

201 Здания Святыя Софии двоякая есть у мухаммедан история: едина теологическая, другая просто историческая. Елико убо самая мухаммеданская теология от истинны отстоит, толико и оное теологическое / о здании Святыя Софии сказание, всячески фабул исполнено есть и веры человеческия нимало имеет. Историческое же их о здании том повествование, хотя и несть весьма право и многие баснословные имеет примешения, обаче к истинне ближайшее есть. По историческому убо их повествованию и они сами сказуют, яко сие толь изрядное и неудобь соделаемое строение создано есть от Иустиниана Императора, искусством и художеством преславного некоего архитектора именем Германа. Может любопытный читатель историка Саади, егоже книга *Таджиут теварих* (то есть «Венец хронографов») называется, просмотрити, где чудесная некая и слышанию не неприятная сказуются; но сия вся по чину описывати превзошло бы наше предприятие. К теологическому убо о тойже церкви приступим сказанию.

202 Есть книжица, ничтоже ино в себе содержащая, кроме чудесного Святыя Софии здания, в нейже тако пишется: Мухаммеду, глаголет пророку в Мекке цветущу, бысть в Константинополи греческий император, емуже имя *Янко бин Мадиян*, то есть Янко, сын Мадиянов (откуда такое вымыслили имя доброхотно сказую, что никакоже исследовати возмогах). Сей начен здати храм Святыя Софии, многое и бесчисленное богатство расточил и погубил все и всячески ничтоже успеваше, зане елико каменноделатели × в день соделоваху, все оное нощию распадашеся. *Янко бин Мадиян* убо не могий понести такового труда, к тому же и сокровищу оскудевати наченшу, помыслил от начатого престати дела. Вечеру же бывшу, шед во храм Святого *Ягия*, то есть Иоанна Предтечи (который ныне падший лежит близ полат слутанских в углу крепости византийския к протоку зрящем) и обыкновенные христианам сотворши молитвы просил бога, да бы благоволил открыти емучину, почто строение по вся дни упадает и яко он с добрым намерением во славу божию начал творити, почто убо и от кого препятие творится? Егдаже в дом возвратился, виде во сне человека некоего зеленую шапку носяща и одеждami от власов верблюжьих сотворенными одетна (егоже они сами толкуют Святого Иоанна быти), иже вшед к императору, рече ему: «О, императоре! Бог услышал молитвы твоя и того ради посла мя да возвещу тебе: во граде Мекке есть некто пророк божий, емуже имя Мухаммед, тому бог сие дело и ведение всех вещей даровал. Того ради, аще хоцещи сие начатое дело совершити / пошли к нему посланников твоих и проси от него да изволит образ и удобие здания храма явити тебе, сей бо храм наречется премудрости и того ради никтоже может создати его, аще не первое наставлен будет от него, емуже единому дана есть премудрость и знание всех тайнств, так божественных, яко и человеческих.» Возбудився от сна *Янкобин Мадиян*, ничто же более медля, посланников с дражайшими дарами к Мухаммеду в Мекке тогда мед-

× каменщики

adică „Mecca lipsiților și nevoiașilor”⁷²⁵. Și afirmă că dacă vreun om sărac vrea din toată inima să viziteze Mecca, însă n-are avere îndeajuns spre a face această călătorie, vizitind templul Sfintei Sofia și făcînd în el rugăciuni cu același gînd și curățenie a inimii ca și cum ar fi în templul de la Mecca Dumnezeu va primi rugăciunea lui la fel ca pe a celor care, avînd avere, vizitează Mecca. Despre această cinste și sfințenie a Sfintei Sofia voi expune acum cele citite într-o carte numită în vechime *Ianko bin Madian*⁷²⁶.

Istoria clădirii Sfînta Sofia e de două feluri la muhammedani: una teologică, alta simplu istorică. Pe cît de departe se află teologia muhammedană de adevăr, pe atît și povestirea aceea teologică / despre clădirea Sfintei Sofia e plină de fel de fel de legende și n-are nici un fel de crezare din partea oamenilor. Iar povestirea lor istorică despre aceeași clădire, deși nu e cu totul dreaptă și are multe adăugiri fabuloase, este mai aproape de adevăr. Deci, după povestirea lor istorică, ei înșiși spun că această clădire atît de frumoasă și greu de executat este zidită de Iustinian împăratul prin iscusința și arta unui preaslăvit arhitect cu numele de Gherman. Cititorul curios poate să cerceteze cartea istoricului Saadi numită *Tadjiut tevarih* (adică „Cununa cronografelor”)*⁷²⁷, unde se spun lucruri minunate și plăcute de auzit; dar a le descrie pe toate după rînduială ar depăși lucrarea noastră. Să ne apropiem deci de povestirea teologică despre această biserică.

Există o cărțuție care nu conține nimic altceva într-însa afară de zidirea minunată a Sfintei Sofia**⁷²⁸. În ea scrie astfel: Cînd înflorea la Mecca Muhammed prorocul, era la Constantinopol un împărat grecesc cu numele *Ianko bin Madian*, adică Ianco fiul lui Madian (de unde au născocit un astfel de nume vă spun cu sinceritate că n-am putut afla). Acesta, începînd să zidească templul Sfintei Sofia, multă și nenumărată bogăție a cheltuit și a pierdut-o în zadar, fără a spori deloc, pentru că tot ce lucrau pietrarii^x ziua se dărima noaptea. *Ianko bin Madian*, nemaiputînd suporta atîta osteneală și începînd să i se golească vistieria, s-a gîndit să oprească lucrarea începută. Într-o seară, mergînd la biserica Sfîntului *Iahia*⁷²⁹, adică a lui Ioan Înaintemergătorul (care acum se află ruinată lingă palatul sultanului, în colțul cetății bizantine dinspre canal), și făcînd rugăciunile obișnuite creștinilor, îl ruga pe Dumnezeu să binevoiască a-i descoperi cauza pentru care clădirea se dărimă în fiecare zi, deoarece el cu bună intenție, spre slava lui Dumnezeu începuse s-o facă, deci de ce și de cine este împiedicat? Cînd s-a întors acasă, a văzut în vis un om oarecare purtînd pe cap o glugă verde și îmbrăcat cu haine făcute din păr de cămilă (pe care ei înșiși îl tilcuiesc a fi Sfîntul Ioan), care intrînd la împărat i-a zis: „O, împărate! Dumnezeu a auzit rugăciunile tale, de aceea m-a trimis să-ți vestesc că în cetatea Mecca este un oarecare proroc al lui Dumnezeu, cu numele Muhammed. Aceluia i-a dăruit Dumnezeu această lucrare a ta și cunoașterea tuturor lucrurilor. De aceea, dacă vrei să săvîrșești lucrarea începută, / trimite-ți solii la el și cere-i să binevoiască a-ți arăta planul și așezarea clădirii templului, căci acest templu se va numi al Înțelepciunii, de aceea nu-l poate nimeni zidi dacă nu va fi povățuit de el și numai lui îi este dată înțelepciunea și cunoașterea tuturor tainelor, atît dumnezeiești, cît și omenești”. Deșteptîndu-se din somn *Ianko bin Madian*, fără zăbavă a trimis soli cu cele mai prețioase daruri la Muhammed, care pe

x dăltuitorii în piatră

* Sadeddin, *Tâc ut-tevarih*.

** *Tevarih-i bina-i Aya Sofia*.

лящу отправил. Иже к нему пришедше, грамоты предложиша и вину посольства своего изъясвивше, просиша, да сие общее всем человеком благодеяние показати изволит. Мухаммед взяв на длань руки мало земли и плюнув трижды сотворил брение, таже подув в оное иссушил и посланникам предаде, глаголя: «Да растворит император ваш сие с известию, яже имеет быть в основании, в стенах и в своде, к тому алтарь да устроит к *Кыбле*, якоже есть храм Мекканской, а не на восток, яко прежде назореи обычай имели творити и тако будет стояти здание оное во веки нерушимо и наречется имя его *Ая София*» (воистину же алтарь Святыя Софии от равнонощенственных линии мало уклоняется на линию к ветру, егоже мореплаватели немецким речением зюд вест называют). И тако посланники взявше сие Мухаммедово плюновение к императору своему возвратишася. Император убо по увещанию Мухаммедову повелел да брение оное на три части разделено будет и едину часть да вложат в известь, яже в фундамент[×] имеет быти, другую часть в известь, яже в стены, третью часть в известь, яже в свод положится имеет. Чесому бывшу, здание оттоле никако же упаде. И тако дело Святыя Софии чудесно, чрез плюновение Мухаммедово совершено быти, баснословят. И сея ради вины, заслужил сей храм у бога да будет Мекка убогих.

Многая и иная книжица оная о столпах мраморных, камениях и иных материалах^{xx} Святыя Софии превозносительно буюсловит, яже zde за краткость слова оставляем. Толь преклонен есть сей суперстициозный народ к верованию всякой вещи, в коей-либо книзе написанной, яко противу всякой хронологической веры, историческия истинны, утверждает и верует Софию Святую созданну быти от одного *Янко бин Мадиа*на, обладающу тогда Меккою Мухаммеду, понеже по свидетельству Евагрия и иных писателей дело Святыя Софии все совершено бысть в лето Господне 557. Мухаммед же лжепастырь родился / в лето 570, сиречь тринадесятью годами послежде. Но буди удобоверным, яко никакаяже в сем ложь есть, или сказуется, инако бо ниже лживый во правде лживый, ниже удобоверный по истине суперстициозный нарещися удостоилбися. И сия убо суть, яже о местах святых мухаммеданских сказати имехом. Ныне к пятой и последней религии их кодниции приступим.

Зеккят. Пятая мухаммеданской веры кондиция есть *Зеккят*, то есть пятьдесятныя десятины или милостыня пятьдесятых части. Повелевается бо мухаммеданом заповедию *Курана*, да кайждо на всякий год, расположивши все свое имение, пятьдесятую часть убогим разделит, аще же сего не учинит, вечную восприяти имать казнь. Обаче никакаяже кондиция толь в небрежении у них бывает, яко сия, мною бо яко никтоже обрящется, иже бы сию заповедь по достоинству исполнил, хотя многие суть, иже хвалятся, яко сие свято соблюдают.

Но правду да речем и добродетель да похвалим, аще и главного врага нашего. Суть бо множайшии мухаммедане милостыню подающие в недостатках же и неблагополучии другого премного сожалеющие, иже ни малого разнствия творят, кому бы подобало дати милостыню, но равнодушно подают, как мухаммеданину, так и жиду, и христианину. Паче же в толикую происходят суперстицию, яко псов, кошек, птиц и рыб по видом милостыни питают, на

[×] основании

^{xx} припасах

atunci se afla la Mecca. Ajungînd la el, i-au prezentat scrisorile și arătînd cauza soliei lor i-au cerut să binevoiască a arăta această milostivire spre binele tuturor oamenilor. Muhammed, luînd în palma mîinii puțin pămînt și scuipînd de trei ori, a făcut tină și suflînd în ea a uscat-o și a dat-o solilor zicînd: „Să amestece împăratul vostru aceasta cu varul ce va fi pus la temelie, la ziduri și la boltă și pe lîngă aceasta altarul să-l facă spre *kible*, precum este templul din Mecca, iar nu la răsărit, cum aveau mai înainte nazoreii obiceiul să facă, și astfel va sta clădirea aceea nesurpată în veci și se va chema numele ei *Aia Sofia*“ (și cu adevărat altarul Sfintei Sofia se abate puțin de la linia echinocțiului pe linia spre vîntul numit de marinari, cu o vorbă nemțească, de sud-vest)⁷³⁰. Și astfel, luînd trimișii acest scuipat al lui Muhammed, s-au întors la împăratul lor. Iar împăratul, din îndemnul lui Muhammed, a poruncit ca scuipatul acela să-l împartă în trei părți, o parte s-o pună în varul care are să fie la fundament*, altă parte în varul de la ziduri și a treia parte în varul ce se pune la boltă. Cum s-a făcut aceasta, clădirea n-a mai căzut niciodată. Și astfel lucrarea Sfintei Sofia a fost săvîrșită, băsnesc ei, în chip minunat, prin scuipatul lui Muhammed și din această cauză templul a primit îngăduința lui Dumnezeu ca să fie Mecca săracilor.

Multe alte aiureli pline de îngîmfare se mai află în cîrticica aceea despre coloanele de marmură, despre pietre și alte materiale^{xx} ale Sfintei Sofii, pe care aici, pentru scurtimea expunerii, le lepădăm. Atît de înclinat este acest popor superstițios să creadă orice lucru scris în orice carte, încît, contrar oricărei credințe cronologice, a adevărului istoric, afirmă și crede că Sfînta Sofia e zidită de acel *Ianko bin Madian* cînd stăpînea Mecca Muhammed. După mărturisirea lui Evagrie și a altor scriitori*, lucrarea Sfintei Sofii a fost isprăvită în anul Domnului 557, iar Muhammed pseudopăstorul s-a născut / în anul 570, adică cu 13 ani mai pe urmă; dar pentru cei lesne crezători în aceasta nu este și nu se spune nici o minciună, căci altfel nici cel mincinos n-ar fi cu adevărat mincinos, nici cel lesne crezător nu s-ar învrednici a se numi superstițios. Așadar, acestea sînt cele ce am vrut să le spunem despre locurile sfînte muhammedane. Acum ne vom apropia de a cincea și ultima condiție a religiei lor.

Zekkeat. A cincea condiție a credinței muhammedane este *Zekkeat*, adică dijma cincizecimii sau milostenia părții a cincizecea. Se prescrie muhammedanilor prin porunca *Curamului*** ca fiecare, socotindu-și averea în fiecare an, a cincizecea parte s-o împartă săracilor, iar dacă nu va face aceasta va lua osînda veșnică⁷³¹. Dar nici o condiție nu e atît de neglijată la ei ca aceasta, căci socotesc eu că nu se află nimeni care să fi împlinit această poruncă după vrednicie, deși sînt mulți care se laudă că păzesc acest lucru cu sfințenie.

Să vorbim drept însă și să lăudăm fapta bună chiar și a celui mai mare vrăjmaș al nostru. Sînt foarte mulți muhammedani care dau milostenie și compătimesc foarte mult pe altul în lipsuri și nenorocire, care nu fac nici cea mai mică deosebire cui trebuie dată milostenia, ci o dau indiferent atît muhammedanului, cît și iudeului sau creștinului. Unii ajung chiar la o asemenea superstiție, încît hrănesc ciîni, pisici, păsări și pești în numele miloste-

× temelie
xx piese

* Evagrii *Historia ecclesiastica*, IV, 32.

** *Coran*, IX, 60; XCII, 18.

сем утверждающесе аксиомате[×]: *Магалук билмезсе, галик билнор* (то есть: «Аще тварь не познает, познает творец», сиречь на доброхотство дающего сердца, а не на вземлющего благодарение или неблагодарствие взирающий).

204 Воздвижесе иногда между Константинопольских теологов вопрос, еда ли бог слушает молитвы неверных, равно яко и верных? Иные отрицаху, иные утверждаху. Отрицающий подкрепляхуся текстом *Курановым* глаголющим: «Что молитва неверного, разве грех»? Утверждающий же из тогожде *Курана* толковании показоваху, аще не бы бог слушал молитвы неверных, убо ниже грешничих молитв слушал бы ибо согрешающий бывает богу *асы* (противник). И аще бог не слушал бы молитвы грешника, убо ниже грешник мог бы покаяние творити, ибо неспешествующу богу, како бы он каялся о грехах своих? И аще бы каятися не мог, убо всякий грешник отчаявалбься о своем спасении, что видится противно быти благодсти божией и многому милосердию его. Привождаху к тому показание / от писем славнейшего теолога Саади и нравоучительного пииты, иже тако глаголет: «О, боже благий! иже от недоведомого сокровища твоего идолопоклонников и огнечтителей повседневным довольствуеши оброком, како убо друзей лишиши сего? Иже и на враги твоя призираеши». Таже узаконенно есть, яко неверных грешников слушает равно, яко и верных, паче же в вещех мирских; неверные вящше, неже верные, просимое получают, зане неверных благими века сего наслаждающихся, вечные ожидают казни. Верные же аще мирских и лишатся благих и своих прошений отщетаются, ждут райских вечных радостей. Чесо ради уставлено есть милостынно неверным данную действительнейшую быти у бога, зане на прошения неверных, бог более прекланяется, яко к таковым, иже вящих и вечных блаженств лишитися имеют.

Мы убо намерены суще о едином коемждо их заслужительном нечто сказати деле, zde едино оставшееся изъявим и конец сея сотворим книги. Сказуют, яко сии пять кондиции веры никаковую имети будут у бога заслугу, хотя бог всех благ щедроподатель, сия творящим по благодати и благодсти своей многая благая, как в сем, так и в будущем веце дарствовать может. Едина убо вера и повиновение во всем бога к возмездию приводит, а не соблюдение кондиций, от них самих устроенных. Того ради без всякия заслуги (по смотрению кондиций соблюденных) возможно есть умолити^{xx} божие милосердие. Аще же кто и зело опасно и всесовершенно вся оные соблюдет, ничтоже ему родится от того корысти по собственной заслуге; вину дают, яко сие кондиции, понеже бывают по нужде должности, а не по своей си воле, ничтоже заслугуют, должность же разумеют, яко бог от своего си милости и благодсти просветил всякого благодатию довлеюще^{xxx}, туне (юже нарицают *гидает*),

[×] краткосказании
^{xx} испросити
^{xxx} довольно

niei, bizuindu-se pe axioma \times *Mahluk bilmezse, halik biliur* (adică „De nu va cunoaște făptura, va cunoaște Ziditorul” ⁷³², cel ce caută la bunătatea inimii dăruitoare, iar nu la mulțumirea sau nemulțumirea celui ce primește).

S-a ridicat uneori între teologii de la Constantinopol problema dacă Dumnezeu aude rugăciunile celor necredincioși la fel ca pe ale celor credincioși. Unii spuneau că nu, alții că da. Cei care negau se întemeiau pe textul *Curanului*, care spune: „Ce este rugăciunea celui necredincios decît păcat?”* Iar cei care afirmau arătau din tilcuirea aceluiași *Curan* că dacă n-ar asculta Dumnezeu rugăciunile celor necredincioși n-ar asculta nici pe ale celor păcătoși, căci cei ce greșesc devin *asî* (potrivnici) ⁷³³ lui Dumnezeu. Și dacă Dumnezeu n-ar asculta rugăciunile păcătosului, nici păcătosul n-ar putea face pocăință, căci dacă nu l-ar ajuta Dumnezeu cum s-ar căi el de păcatele sale? Iar dacă n-ar putea să se căiască, fiecare păcătos și-ar pierde nădejdea în mîntuirea sa, ceea ce pare că este contrar bunătății lui Dumnezeu și milostivirii lui celei multe. Aduceau la aceasta o dovadă / din scrisorile celui mai slăvit teolog și poet moralizator, Saadi, care zice așa: „O, Dumnezeule bune, care din vistieria ta cea necuprinsă mulțumești cu simbrie zilnică pe toți idolatrii și închinătorii focului, cum de-i vei lipsi de aceasta pe prieteni, tu care și spre vrăjmașii tăi cauți?”** Este deci legiferat că pe păcătoșii cei necredincioși îi aude la fel ca pe cei credincioși, mai cu seamă în lucrările cele lumești; iar cei necredincioși mai mult decît cei credincioși primesc cele cerute, pentru că pe cei necredincioși, care se desfată cu bunurile lumii acesteia, îi așteaptă caznele veșnice. Credincioșii, deși se vor lipsi de bunurile lumești și vor fi dezamăgiți în cererile lor, așteaptă bucuriile cele veșnice ale raiului. Și adevărat e înaintea lui Dumnezeu, pentru că la cererile celor necredincioși Dumnezeu se pleacă mai mult, întrucît ei au să se lipsească de fericirile mai mari și veșnice.

Noi însă, avînd de gînd să spunem cîte ceva despre fiecare faptă meritorie a lor, vom arăta aici una care a rămas și vom face sfîrșitul acestei cărți. Spun ei că aceste cinci condiții ale credinței nu vor însemna nici un merit în fața lui Dumnezeu; deși Dumnezeu e dătător îndurat al tuturor bunătăților către cei ce respectă acestea, el le poate dăruia multe bunătăți după harul și bunătatea sa, atît în veacul acesta, cît și în cel viitor. Căci numai credința și supunerea în toate îl aduce pe Dumnezeu spre răsplătire, iar nu păzirea condițiilor, rînduite de ei înșiși. De aceea, fără nici un merit (în ce privește condițiile păzite) este cu puțință să capeți^{xx} milostivirea lui Dumnezeu. Iar dacă cineva va păzi toate acelea foarte cu grijă și în chip desăvîrșit nici un cîștig nu va trage de acolo prin merit propriu. Se arată așadar că aceste condiții, pentru că sînt împlinite din nevoia obligației, iar nu din voința proprie, nu merită nimic, pentru că Dumnezeu din milă proprie și din bunătate a luminat în mod gratuit pe fiecare cu har îndeajuns^{xxx} (pe care îl numesc *hidaet*) ⁷³⁴ ca

\times enunțul scurt

^{xx} să obții

^{xxx} îndeștul

* Cp. *Coran*, VIII, 35.

** Sa'di, *Gulistan*, prefața.

да может разумети и познати веру мухаммеданскую, яко есть закон божий и путь божий ко спасению души за нюже обязуется человек по должности и по нужде, да и кондиции той веры соблюдает, имиже от иных неверных человек да разнан и разделен будет. Например, аще бы кто учинил договор с наемным рабом, да то и иное сотворит дело и господин той от благости и милости своей все оное по договору дал бы рабу тому, прежде даже не совершит дело свое, чесо ради раб той дело оное творя и совершая ничтоже с того заслугует, зане что по договору/ подобало ему взяти, уже отдано прежде совершения дела. Но да явее узрится мнение мухаммеданов о делах заслужительных и воздаяния лишительных, о неких деяниях общественнейших и знатнейших нечто предложим.

Глава седьмая

О заслужительных и воздаяния лишительных религии мухаммеданския делех или о иных заповедех *Курановых*

Все *Курана* или религии мухаммеданской повелительные заповеди в двух генеральных содержатся заповедех, от нихже едина называется *фарз*, другая *суннет*. *Фарз* убо заповеди суть, яже от бога в книзе *Курана* написанные и человеком, да всяко по должности соблюдают их и творят наложенные, *суннета* же, яже повелением Мухаммедовым приложишася и уставлены быша, яже не по нужде, но по согласию и собственной воли исполняемы быти глаголются.

Паки вся заповеди, так от *фарз*, яко и от *суннет* происходящие, разделяются на *галал* (позволенные) и *гарам* (запрещенные). *Галал* убо приналежат к повелительным, *гарам* же к отрицательным^х. От сих иные происходят заповеди средние, которые в сумнении положенны, ниже позволены быти, ниже запрещенные постановляются и того ради называются *мекруг*, то есть гнусные, зане яки сама натура указывает, яко таковая гнусна суть и не подобает их творити. Яже аще и сотворятся, ниже под простительного, ниже под смертного греха именем происходят, хотя на добрую страну и не приемлются.

Паки заповеди *фарз* и *суннет* вкупе взятые разделяются на иные под генеральные три: первое на *шарт* «кондиции» (о нихже в главе предварившая книги рехом), на *ваджиб* (нужные) и *севаб* (заслужительные или оправдающие). Сим тако на четыре сия части разделенным, ныне по образу указателя^{хх}, первее знатнейшие *Курана* заповеди, всякую в свой чин расположивше, покажем. Потом же, аще которые истолковати и изъяснити потребно будет, елико забвение сущая в памяти не загладило о единой коеждо предложим./

^х возбраняющим что-либо творити
^{хх} оглавления

să poată pricepe și cunoaște credința muhammedană, care este legea lui Dumnezeu și calea lui Dumnezeu spre mîntuirea sufletului, iar în schimb se obligă din datorie și din nevoie să păzească și condițiile credinței aceleia, ca să se deosebească prin ele și să fie despărțit de oamenii necredincioși. De exemplu, dacă cineva a făcut o învoială cu o slugă ca să lucreze cutare și cutare treabă, și stăpînul din bunătatea și mila sa i-ar da slugii toate cele după învoială înainte ca el să-și fi isprăvit lucrul, cînd sluga lui își va face lucrarea nu merită nimic de pe urma ei, pentru că ceea ce se cuvenea / să ia după învoială a primit încă înainte de săvîrșirea lucrului. Însă ca să se vadă mai clar părerea muhammedanilor despre faptele meritorii și cele lipsite de răsplătire, vom prezenta ceva despre oarecare fapte mai generale și mai însemnate.

Capitolul al șaptelea

Despre faptele meritorii și cele lipsite de răsplătire ale religiei muhammedane sau despre alte porunci ale *Curanului*

Toate preceptele poruncitoare ale *Curanului* sau ale religiei muhammedane sînt cuprinse în două porunci generale, dintre care una se numește *farz*, iar alta *sunnet*. *Farz* sînt porucile de la Dumnezeu scrise în cartea *Curan* și impuse oamenilor să le păzească și să le facă din datorie. Iar *sunnet* sînt cele adăugate și rînduite din porunca lui Muhammed, care se zice că sînt împlinite nu de nevoie, ci din consimțămînt și din voință proprie.

Iarăși, toate poruncile care provin atît din *farz*, cît și din *sunnet* se împart în *halal* (îngăduite) și *haram* (oprite)⁷³⁵. *Halal* sînt cele poruncitoare, iar *haram*, cele negative^x. Din acestea derivă alte porunci, mijlocii, care, puse la îndoială, se decid a nu fi nici îngăduite, nici oprite, de aceea se numesc *mekruh*, adică scîrboase, pentru că însăși natura arată că ele sînt scîrboase și nu se cuvine a le face. Dacă vor fi împlinite, nici păcat de iertat și nici de moarte nu se cheamă, deși nu sînt socotite în partea cea bună.

Poruncile *farz* și *sunnet* propriu-zise, luate laolaltă, se împart în trei generale: Întîi în *șart*, sau condiții (despre care am vorbit în capitolele precedente ale cărții)⁷³⁶, în *vadjib* (necesare) și *sewab* (meritorii sau justificatoare). După ce le-am împărțit așa în aceste patru [*sic*!] părți, vom arăta acum după modelul indicelui^{xx} mai întîi cele mai însemnate porunci ale *Curanului*, așezînd-o pe fiecare în rînduiala sa. Iar dacă unele vor avea nevoie să fie tilcuite și lămurite, vom vorbi despre fiecare în parte, dacă uitarea n-a șters cele ce sînt în memorie. /

^x care interzic să se facă ceva
^{xx} sumarului

Дела заслужительные: иные приналежат к *фарзу*, иные к *суннету*

К *фарзу* принадлежат :

1. Пять кондиций, ихже истолковахом в предреченных.

2. Веровати единого быти бога и яко Мухаммед пророк его есть. Что в главе *О бозе* пространно истолковано есть.

3. Веровати, яко учение *Кураново* есть слово божие, ниже человеческого, ниже ангельского или диавольского хитростию вымышленное. Подобно веровати, яко *Пентатевх*, *Псалтирь* и *Евангелие* суть книги от бога написанные, обаче прившедшу *Курана* учению закон и заповеди их истребишася и недействительны сотворишася и сия такожде истолкована суть в главе *О Куране*.

4. Веровати яко всякое зло, равно яко всякое благо в человецех от бога созидается, обаче невредной бывшей волной человека воли, о которой уже довольно рехом в Книзе четвертой, Главе третьей, зри и ниже в осьмом артикуле.

5. Веровати, яко добрая дела суть заслужительная[×] ко спасению нужная и бог комуждо воздаст по делом его. Ко спасению же души, едина вера в бога и исповедание пророка Мухаммеда довольны суть. Чесо ради мухаммеданские теологи, по общему согласию утверждают, яко никтоже от человек пред справедливостию божиею от своих дел оправдаться может, аще и единого николиже сотворил греха. И о пророце бо своем разумеют, яко был паче иных праведнейший, правдивейший и никоегоже имеяи греха, обаче не того ради получил восприяти от бога дар пророчества и души спасение, но предварившей *Гудаиктии Иллаги* (благодати божией) и последующей его в бога вере и повиновению из идолоклонника возванный, светом познания истинны просвещен и избран бысть. Видится, яко в сем правду солгал и из *Священного Писания* о вере Авраамовой, «иже верова и вменися ему в правду» украде. Откуда заключают всякий грешник в час смерти, аще сотворит от всего сердца и от всея мысли исповедание веры, никиих же к тому имея / добрых и заслужительных дел, всячески рай наследит. Что подобно из *Евангелия* крадут о разбойнике оном, иже вися на кресте и в последнем смерти моменте прося царства Христа Господа без всяких предваривших добрых его дел, единым веры исповеданием «в той самый день рай получил».

6. Веровати воскресение умерших человек, ангелов, демонов и всех животных и божий универсальный суд, иже имать быти при конце сего мира, о чем в своих главах в предварившей книзе ясно истолковахом.

7. Долг божий (си есть пять кондиций веры муслиманския) над вся другия нужды превозносити, сия бо суть неизвиновенная, кроме тех одних препятый, яже в главе *О кондициях* показахом, то есть, аще кому недовольны суть имения сотворити путь в Мекку, аще болен и в пути сыи надлежащих молитв и поста не может во свое время совершити и проч.

[×] оправдательная или достойная мздовоздаяния

Faptele meritorii: unele țin de *farz*, altele de *sunnet*

De *farz* țin:

1. Cele cinci condiții, pe care le-am interpretat în cele mai înainte spuse.

2. A crede că există un Dumnezeu și că Muhammed e prorocul lui. Acest lucru a fost tilcuit pe larg în capitolul *Despre Dumnezeu* ⁷³⁷.

3. A crede că învățătura *Curanului* este cuvîntul lui Dumnezeu, nu născocit de șiretenia oamenilor, a îngerilor sau a diavolilor. A crede, de asemenea, că *Pentateucul*, *Psaltirea* și *Evanghelia* sînt cărți scrise de Dumnezeu, însă cînd a survenit învățătura *Curanului* legea și poruncile lor s-au nimicit și și-au pierdut puterea. Și acestea sînt tilcuite în capitolul *Despre Curan* ⁷³⁸.

4. A crede că orice rău și orice bine în oameni se face de Dumnezeu, însă cînd voința liberă a omului era nevătămătoare, despre care am vorbit îndeajuns în *Cartea a patra*, capitolul al treilea ⁷³⁹; vezi și mai jos articolul al optulea.

5. A crede că faptele bune sînt meritorii* și trebuincioase spre mîntuire și că Dumnezeu va răsplăti fiecăruia după faptele lui. Iar spre mîntuirea sufletului sînt de ajuns numai credința în Dumnezeu și mărturisirea prorocului Muhammed. De aceea teologii muhammedani, de comun acord, afirmă că nimeni dintre oameni nu se poate justifica pentru faptele sale înaintea dreptății lui Dumnezeu, chiar dacă n-a făcut niciodată nici un păcat. Iar despre prorocul lor cred că a fost mai drept și mai vrednic de crezare decît alții și fără nici un păcat, însă nu de aceea a obținut de la Dumnezeu darul prorociei și mîntuirea sufletului, ci pentru că i-a premers *Hidaieti Illahi* (harul lui Dumnezeu) ⁷⁴⁰ și i-a urmat credința în Dumnezeu și supunerea a fost chemat din idolatrie, luminat cu lumina cunoașterii adevărului și ales. Se vede că în aceasta a minșit dreptatea și a furat din *Sfînta Scriptură* despre credința lui Avraam, care a „crezut și i s-a răsplătit lui întru dreptate”*. De aici trag concluzia că orice păcătos în ceasul morții de va face din toată inima și cu tot gîndul mărturisirea credinței, chiar de n-ar avea nici un fel de fapte bune și meritorii, totuși va moșteni raiul. Și acest lucru îl fură din *Evanghelia*, unde spune despre tilharul care, spînzurat fiind de cruce și în ultimul moment al morții, cerînd împărăție de la Hristos Domnul, fără nici un fel de fapte bune premergătoare, ci numai prin mărturisirea credinței, „chiar în acea zi a primit raiul”**.

207

6. A crede în învierea oamenilor morți, a îngerilor, a demonilor și a tuturor vietăților și în judecata universală lui Dumnezeu care va să fie la sfîrșitul acestei lumi, despre care lucru am tilcuit clar în capitolele din cartea precedentă.

7. A pune datoria față de Dumnezeu (cele cinci condiții ale credinței musulmane) mai presus decît toate nevoile, căci acestea nu se iartă, afară numai de piedicile pe care le-am arătat în capitolul *Despre condiții*, adică: dacă cuiva nu-i ajung averile pentru a face o călătorie la Mecca, dacă e bolnav și fiind pe cale nu poate să facă rugăciunile cuvenite și postul la vremea lor ș.a.

* justificatoare sau vrednice de recompensă

* Cp. *Evrei*, 9, 8—9, 17—19.

** *Luca*, 23, 43.

8. *Казае риза*, то есть о благополучных и противных равнодушно богу таковых дателю от всего сердца а не притворно или поверховно да благодарствует. Веруют бо твердо, яко от бога человеку ничто зло или несправедно быти может, хотя он яко неведый и божие сокровеннейшие судьбы искушая а не совершенно веруя, мнит, яко сие зло и сие скорби от кого-либо или богу попускающу ему наносятся.

208 9. Искупляют плененных и своих купленных на свободу отпустить, впадших в неволю своих искупляют от рук неприятельских и от тягости пленения едва не всем народам (кроме татар) общий человеколюбия долг есть, купленных же за свои деньги (не тех, ихже кто своею рукою из неприятельской земли приведет) в определенное время отпустить на свободу (что и творят) единым, аще не прелещаюся, мухаммеданом обычно есть. За что хвалы достойных мно быти. Законом бо так божественным, яко и пророческим обязуются, во первых, да никтоже от мухаммедан (кроме султана или всякого царя) возможет имети вечного подданого или пленника. Второе, да пленника, каковым-либо великим денег количеством купленного, повнегда семь лет господину своему во всяком деле наложенном ему усердно и без роптания совершит, долженствует отпустить и пред судиею свободна его сотворити или восприял мухаммеданисм или ни. Аще ли свыше лет, кто /силою и нуждою удержит его, обязуется по суду божию за всякой день 21 аспр заплатить. И тако, аще и противящуся господину, от судии дается отпускное письмо и купленный свободен быти объявляется. Чесо ради исполнившимся семью летом, пленник (аще господин свободу ему даровати отречется) просительное письмо [×] везирю или, аще где в провинции паше, то есть губернатору подает и изъясняет, яко по уставу закона семь лет господину своему или более верно и терпеливно служил и всякое бремя по силе понес, ныне же господин его, презрев божие о пророческое повеление, понуждает его больше служить. На том прошении (*арзигал* им зовомом) надписывать^{xx} обыче везирь или паша: «Честный и ученнейший *кады* или *кады уласкер*, дело сие по правилам закона рассмотрив, учини нам ведение». *Кады* к господину тому чрез своего человека *мурасса* (то есть уведомительной лист) посылает и повелевает, да в таковой день пред судиею явится. Где аще пленник с добрыми свидетели покажет год и месяц, в которой от господина одного куплен бысть, сочисливше, аще семь лет полны будут, тотчас судия паше или везирю, на томже невольничьем написав прошении, ведомо творит, что таковому невольнику, по судебным правилам подобает свободну быти, зане добрыми свидетелями показал, яко семь лет в работе одного выжил. Тогда на томже прошении везирь или паша надписует: «Да будет по закону». И тако судия дает невольнику *гуджджет* (сиречь письмо свидетельствующее о свободе его). Сие письмо получа от судии невольник, безопасно по том от господина своего мзды требовати может, которую долженствует заплатить ему за всякой день, сиречь сколько дней, месяцев или годов служил ему свыше семью лет. Которые деньги судом понуждается господин той всячески заплатить. Аще же не заплатит, остается, да в Арафе чистилищи 7 000 крат вящий с пекельными отдаст муками. Тако отпущенный по судебным законам невольник, аще христианин будет, абие долженствует поити к *гараджчи* то есть собирателю дани и заплатить дань за главу свою, чем твердейше изъясняется, яко уже из неволи такового господина свободился

[×] челобитную
^{xx} ломечать

8. *Kazaie riza* ⁷⁴¹, adică să mulțumească la fel pentru cele bune și pentru cele rele lui Dumnezeu, dătătorul acestora, din toată inima, iar nu fățarnic sau superficial. Căci ei cred ferm că de la Dumnezeu nu-i poate veni omului nimic rău sau nedrept, deși el, ca unul care nu cunoaște și care ispitește judecățile cele mai ascunse ale lui Dumnezeu fără a crede cu desăvîrșire, socoate că acest rău și aceste necazuri i se aduc de cineva sau cînd le îngăduie Dumnezeu.

9. A răscumpăra pe prizonieri și a-i elibera pe cei cumpărați de ei. A-i răscumpăra pe ai săi din mîinile dușmanilor și din greutățile prizonieratului cînd cad în robie este datoria generală a iubirii de oameni la aproape toate popoarele (afară de tătari); dar a elibera la vreme sorocită (ceea ce și fac) pe cei cumpărați pe banii lor (nu pe cei aduși de cineva cu mîna lui din țara vrăjmașă) este, dacă nu mă înșel, obicei exclusiv al muhammedanilor. Pentru acest lucru eu socotesc că sînt vrednici de laudă, căci legea divină ca și cea prorocască impun mai întîi ca nimeni dintre muhammedani (afară de sultan sau de oricare împărat) să nu aibă vreun supus sau prizonier veșnic; în al doilea rînd să-l elibereze — și încă în fața judecătorului — pe prizonierul cumpărat cu o sumă oricît de mare de bani, indiferent că ar primi muhammedanismul sau nu, după ce va face cu sirguintă și fără cîrtire stăpînului său orice lucru cerut timp de șapte ani. Iar dacă cineva îl va reține cu forța, fără voia aceluia, / mai mult de șapte ani, se obligă după judecata lui Dumnezeu ca pentru fiecare zi să plătească 21 de aspri. Și astfel, dacă se va împotrivi stăpînul, i se dă de către judecător scrisoare de eliberare, și cel cumpărat este declarat liber. De aceea, cînd se împlinesc șapte ani, prizonierul (dacă stăpînul refuză să-i dăruiască libertatea) face o scrisoare de cerere^x vizirului sau, dacă e undeva în provincie, pașei, adică guvernatorului, și arată că după rînduiala legii a slujit șapte ani stăpînului său, sau mai mult, cu credință și cu răbdare și că a dus după putere orice povară, iar acum stăpînul lui, nesocotind porunca lui Dumnezeu și a Profetului, îl silește să slujească mai mult. Pe acea cerere (numită la ei *arzihal*) ⁷⁴² vizirul sau pașa obișnuiesc a nota ^{xx}: „Cinstite și preainvățate *kadî* sau *kadî ulasker* ⁷⁴³, cercetînd afacerea aceasta după canoanele legii, dă-ne de știre“. *Kadî* trimite la stăpînul aceluia printr-un om al său *murassa* (înștiințare) ⁷⁴⁴ și poruncește ca în cutare zi să se arate în fața judecătorului. Acolo, dacă prizonierul va arăta cu buni martori anul și luna în care a fost cumpărat de stăpînul său și numărîndu-se dacă sînt șapte ani plini, judecătorul face îndată cunoscut pașii sau vizirului, scriind pe aceeași cerere a robului că acest rob, după pravilele judecătorești, se cuvine să fie liber, pentru că a arătat cu martori buni că a împlinit șapte ani de muncă la cutare. Atunci, pe aceeași cerere, vizirul sau pașa scrie: „Să fie după lege“, și judecătorul îi dă robului *hudjdjet* (adică scrisoare care atestă libertatea lui) ⁷⁴⁵. Primind această scrisoare de la judecător, prizonierul poate cere fără grijă de la stăpînul său plată, pe care trebuie să i-o dea pentru fiecare zi, cîte zile, luni sau ani i-a slujit peste cei șapte ani. Stăpînul său e silit de judecată în fel și chip să plătească acei bani, iar de nu-i va plăti rămîne ca în *Araful*-purgatoriu să plătească de 7 000 de ori mai mult cu muncile iadului. Astfel, cel eliberat prin legile judecătorești, de va fi creștin trebuie îndată să se ducă la *haradjci* ⁷⁴⁶, adică la cel care adună birul, ca să plătească birul pentru capul său, prin care lucru se arată și mai tare că a scăpat de robia

208

^x jalbă
^{xx} însemna

и сотворился подданный султанский и аще восхощет отйти во отечество свое, вольно ему и ни от когоже возбранено быти может.

209 Протчее о невольниках, женах и девах сущих, едва может силу/свою иметь сей устав закона, убежище бо господину удобно и готово быти может, аще речет токмо, яко давно бы уже по уставу закона свободну сотворил ю, аще бы похотство его не требовало плотского с нею совокупления, без чего может быть впал бы в грех *зина*, то есть прелюбодеяния. Аще невольница будет летами престарелая, исполнит желание свое, зане таковым претекстом господин пред судиею извинити себе не может. Но и в таком случаи во воли и в рассмотрении судейском состоится дело, которое по своему самоизвольному хотению вершити может.

Паки от сего закона изъемяются императорские невольники все, зане султан сему закону не подлежит, таким претекстом, зане работа их не к приватной, но к публичной употребляется пользе, якоже суть на каторги, к рудопромышленности и к сим подобным определенные. Коварственные же и яко божия, так и пророческия заповеди малобоящихся, да не понужденны будут отпустить невольников своих, что творят? Егда видят, что конец урочных лет приближается, невольника, яко воровство некое или убыток каковый домовный сотворша или иную какую явную вину или никия же вины показав, обвиняет бедного и во первых бьет немилосердно, по неких же днях к продавцам невольников или на торжище где невольников продавати обычай есть, чрез своих людей посылает и ценою еуже сам хошет продати велит его. Продану же бывшу, платит султану *испендж* (сиде называется пошлина с продажных невольников) пять талеров и тако несчастливый невольник другие семь лет (яко Иаков за другую сестру иные семь лет служити принужден бе), новому господину служити понуждается и аще всегда в руки небоющихся бога впадати будет, гроб токмо самый узы пленения его разрешити возможен.

10. Мертвыи честно погребати и на погребение другого усердно притекати. О чем зри нижше в главе *О уставах × мухаммеданских*.

11. Множайших жен, аще может, аще же ни, едины всячески пояти, кормити, и от чуждого очеси прилежно укрывать. Что пространнее истолковано узриши в главе *О позволенных*.

210 12. *Тедждид иман*, то есть обновление веры непрестанно творити. Под тоюжде заповедию содержится и *тедждид никяг*, то есть обновление брака, яже в таком случаи бывати обыкоша: Аще кто, или в неведении/или добровольно от дерзновения или от неусмотрения богохульное на бога, на пророка, на истинну *Куранову* изречет слово, например, аще кондиционально речет: «Аще бог праведен есть? Аще пророк истинен есть? Аще *Куран* есть слово божие?» и сим подобная. По том егда или от иного обличен и наказан, или от своя совести увещан, яко зле и нечестиво рече или иного ко изречению таковых научил, в чувство приидет, абие долженствует пред *имамом* (яко пред священником) обновити исповедание веры, аки бы сотворился изнова мухаммеданин. Чесому бывшу, последует и *никяг*, то есть согласие супружества

× законопреданиях

unui asemenea stăpîn și că a devenit supus al sultanului. Iar de va vrea să plece în patria sa e liber și nu poate fi oprit de nimeni.

Cît privește roabele, femeii sau fecioare, nu știu dacă are valoare / această rînduială a legii, căci stăpînul află lesne și iute scăpare spunînd că ar fi făcut-o mai de mult liberă după rînduiala legii, dacă pofta lui nu i-ar fi cerut să se împreuneze trupește cu ea, fără de care el ar fi căzut în păcatul *zina* ⁷⁴⁷, adică al desfrînării. Doar dacă roaba va fi bătrînă de ani, îi va îndeplini dorința, căci cu un astfel de pretext stăpînul nu se poate dezvinovăți înaintea judecătorului. Dar și în acest caz totul rămîne la voia și aprecierea judecătorului, care poate rezolva afacerea după bunul său plac.

Iarăși sînt exceptați de la această lege toți robii împăratului, pentru că sultanul nu este supus acestei legi, sub pretextul că munca lor nu e folosită în scop particular, ci public, precum sînt cei de la ocne, mine sau cei rînduiți la altele asemănătoare. Iar cei perfizi și care se tem prea puțin atît de poruncile lui Dumnezeu, cît și de cele ale Profetului, ca să nu fie siliți să-și elibereze robii, ce fac? Cînd văd că se apropie sfîrșitul anilor sorociți, îl învinuiesc pe bietul rob că a făcut vreun furt sau pagubă casnică, sau altă greșală vădită, sau chiar fără să arate vreo vină mai întîi îl bat fără milă, iar după cîteva zile îl trimite prin oamenii lor la tîrgul unde se vînd robii, poruncind să-l vîndă cu prețul pe care-l vor ei. Iar după ce l-au vîndut, plătesc sultanului *ispēndj* (așa se numește taxa pentru vînzarea robilor) ⁷⁴⁸ cinci taleri, și astfel nenorocitul rob e silit să slujească noului stăpîn alți șapte ani (cum a fost silit Iacov să slujească alți șapte ani pentru cealaltă soră)*. Și dacă va cădea mereu în mîinile celor ce nu se tem de Dumnezeu numai mormîntul îl va putea dezlega de lanțurile robiei.

10. A-i îngropa cu cinste pe cei morți și a se duce cu sirguință la îngroparea altuia. Despre care lucru vezi mai jos în capitolul *Despre rînduielile** *muhammedane* ⁷⁴⁹.

11. A lua mai multe femei dacă poți, iar dacă nu măcar pe una s-o hrănești și s-o ferești de ochiul străin. Lucru pe care-l vei vedea tilcuit mai pe larg în capitolul *Despre cele îngăduite* ⁷⁵⁰.

12. A se face neîncetat *tedjdîd iman*, adică înnoirea credinței. Sub aceeași poruncă se cuprinde și *tedjdîd nikkeah* ⁷⁵¹, adică înnoirea căsniciei, pe care au obișnuit s-o facă în cazul următor: Dacă cineva, sau din neștiință, / sau de bunăvoie, din îndrăzneală sau din nebagare de seamă, va rosti un cuvînt de blasfemie împotriva lui Dumnezeu sau a Profetului sau a adevărului din *Curan*, de exemplu va zice cu îndoială: „Este oare Dumnezeu drept? Este oare Profetul adevărat? Este oare *Curanul* cuvîntul lui Dumnezeu?” sau asemenea acestora, cînd va fi descoperit și pîrît de altul sau îndemnat de conștiința sa că a vorbit rău și nelegiuit sau a învățat pe altul spre rostirea lor și-și va veni în simțire, îndată trebuie ca în fața *imamului* (ca înaintea preotului) să înnoiască mărturisirea credinței, ca și cum s-ar face din nou muhammedan. Cînd a făcut aceasta, urmează și *nikkeah*, adică înnoirea învoielii căs-

× *legiuirile*

* *Geneza*, 29, 18—28.

с своею си женою обновити. Разумеется бо, яко егда он таковые богохульные изрече словеса, в тойже момент и законное супружество осквернил. Чесо ради, аще жена наученная и закона искусная будет, егда от мужа своего некое богохульное услышит слово, абие долженствует лице покрыти и себе от него отлучити, ниже приступити к нему прежде, даже не обновит исповедание веры и супружества. Аще ли жена не научена будет, сему не подлежит закону. Но да таковых избудут трудностей муслимане, обыкоша всегда и аки непрестанно из глубины сердца с неким лицемерным сокрушением исповедание веры прочитати. Мнят бо, яко тем исправляется все, еже погрешением, или в неведении соделанно бывает и вера чрез оное паки возобновляется. Тако аще в ярости муж речет жене совет *«Буди от мене свободна»* долженствует (сотворивый тако) сие предложить *имаму* (аки бы был некий образ исповедания) и при трех или множайших свидетелех *никаг* обновити. Инако бо естественное их (такового мужа с женою) сокоупление вменится быти *зина* (прелюбодеяние). Подобно, аще кто помыслит о себе, яко пророк или султан имать быти, или аще некоему мухаммеданину речет, яко всячески во аде пребывати имеет и сим подобная, подобает таковому веру обновити.

13. Праведно и незря на лица судити (чесого ничтоже редчайшее у мухаммедан). Зри о том пространнее в главе *О суде мухаммеданском*.

14. Чужую вещь, то есть мухаммеданскую и поданных силою похищенную всячески возвращати (и сие финикс × во храме солнца в тысящу лет едва единою на торжищи совести мухаммеданския явится) и похитителя понуждати да отдаст и наказывати./

211 15. Истинное свидетельство во оправдание другого пред судиею представляти. Чесого аще не сотворит, пред правосудием Божиим воздаст слово^{××}, почто утаил истинну и почто утесненного своим истинным не избавил свидетельством. Но и о сем зри в главе *О суде*, идеже о свидетелех и рукописании повествовати будем.

16. В конклюдии^{×××}: все заповеди, яже суть *фарз*, теже суть и *ваджиб*, то есть нужные, толь твердо стоят, что инако быти не может, ниже когда разрешение^{××××} какое-либо призолити могут. О нихже аще инако кто разумети будет, или сотворит, отпадает от веры и бывает *гяур* неверный и того ради сиевому человеку налагается нужда обновления исповедания веры и брака, якоже выше рехом.

17. Жен своих и детей, аще более невозможно, по меньшей мере пяти кондициям муслиманским научати и в иных науках и художествах, по елику возможно обучати. О чем пространнее истолковахом в главе *О катихисме*.

× птица едина в подсолнечной сущая

×× ответ

××× в постановление

×××× ослабление

niciei cu propria-i soție. Se înțelege că atunci cînd a rostit el aceste cuvinte hulitoare de Dumnezeu, în același moment a spurcat și căsnicia legitimă. De aceea, dacă femeia va fi învățată sau pricepută în lege, cînd va auzi de la bărbatul său vreun cuvînt hulitor de Dumnezeu, îndată trebuie să-și acopere fața și să-l îndepărteze de la ea și să nu se apropie de el mai înainte de a înnoi mărturisirea credinței și a căsniciei. Iar dacă femeia nu va fi învățată, nu cade sub această lege. Dar ca să scape de greutățile de acest fel, musulmanii s-au obișnuit să rostească parcă neîncetat din adîncul inimii, cu o coplesire prefăcută, mărturisirea credinței. Căci ei socotesc că prin aceea se îndreaptă tot ce au făcut prin greșală sau neștiință și că astfel credința se reînnoiește. Așa, dacă bărbatul îi va zice la minie nevastei sale: „Fii liberă de mine” (cel ce a făcut așa) trebuie să prezinte acest lucru *imamului* (ca un fel de mărturisire) și să înnoiască *nikkeahul* în fața a trei sau mai mulți martori. Căci altfel împreunarea firească (a unui asemenea brăbat cu nevasta lui) se va socoti că este *zina* (desfrînare). La fel, dacă va gândi cineva despre sine că va fi proroc sau sultan sau dacă-i va zice vreunui muhammedan că va ajunge în iad și altele asemenea, i se cuvine să înnoiască credința.

13. A judeca drept și fără părtinire (mai rar decît aceasta nimic nu se află la muhammedani). Despre acest lucru vezi mai pe larg în capitolul *Despre judecata muhammedană* ⁷⁵².

14. A restitui prin toate mijloacele lucrul străin, adică muhammedan și al celor supuși, răpit cu sila (și aceasta abia dacă se va arăta o dată pe piața conștiinței muhammedane ca fenixul* în Templul soarelui o dată la o mie de ani) ^{*753}, și a-l sili pe răpitor să-l restituie și a-l pedepsi. /

15. A depune mărturie adevărată în fața judecătorului spre achitarea altuia. Dacă nu va face acest lucru, va da cuvînt ^{xx} înaintea dreptei judecăți a lui Dumnezeu pentru că a ascuns adevărul și pentru că prin mărturia sa adevărată nu l-a izbăvit pe cel asuprit. Însă și despre acest lucru vezi în capitolul *Despre judecată*, unde vom povesti despre martori și despre zapis ⁷⁵⁴.

16. În concluzie ^{xxx} toate poruncile *farz* care sînt sînt și *vadjib*, adică necesare, sînt atît de tari, încît altfel nu poate fi, nici nu pot îngădui vreo dezlegare ^{xxxx}. Dacă cineva le va înțelege sau le va înfăptui altfel, cade din credință și devine *ghiaur* ⁷⁵⁵, necredincios, de aceea unui asemenea om i se impune nevoia reînnoirii mărturisirii credinței și a căsniciei, precum am spus mai sus.

17. Să învețe pe nevestele și pe copiii lor, dacă nu se poate mai mult, măcar cele cinci condiții musulmane și pe cît se poate să-i învețe și în alte științe și meșteșuguri. Despre care lucru am tilcuit mai pe larg în capitolul *Despre catehism* ⁷⁵⁶.

* pasăre unică trăitoare sub soare

xx răspuns

xxx în încheiere

xxxx slăbire

* Herodot, Ἱστορίαι, II, 73.

До самого суннет надлежат дела заслужительные

212

1. Суннет, которым речением свойственно знаменуется обрезание, от негоже и другие заповеди, яже называются пророческие а не божественные, имя приемлют, потому что в *Куране* нигде же чтется обрезания уставление, но советом Мухаммедовым мухаммеданом усоветовано бысть да обрезаются по обычаю жидовскому, хотя единым веры исповеданием без обрезания может быти совершенный мухаммеданин и равно яко и обрезанные, спасения души своей несуменно надеяться. Все суннета заповеди могут разрешение^х призоволити, обаче тогда, когда совершившейся суннета заповеди, иное бы нечто приключитися могло, чтобы грех навело, якоже например в престарелом оставлено быти может обрезание, того ради, зане может быть, что древность его не возможет понести раны оныя. Подобно рассуждати подобает / и в малых отрочищах, которые аще бы от раны тоя умерли, был бы грех смертный сотворшим оное, хотя умершего за мученика вменяют и протч. Но таяжде суннета заповедь, когда купно и *фарз* и суннет есть, оставлена быти не может, словом единым, суннет у мухаммедан видится подобие имети совета а не заповеди *Святого Евангелия*, иже верующего невернейша, но совершеннейша творит в добрых делах. Откуда глаголется юноши в *Святом Евангелии*: «Аще хочещи совершен быти и протч.» Какоже сие бывает, зри в главе *О Уставах*.

2. *Куран* читати и, аще возможно, весь на память выучивати. И иже сие получают, называются *хафизии Куран*, чесо ради всяк таковой, аще и худейший, за великого^{xx} имеется, хотя никия же иныя науки или добродетели имети будет.

3. В супружество, еже сур, дугун и никляг нарицают, вступати а найпаче аще имения допустят, в том самом возрасте, егда ощущает себе мужа быти, дева же егда месячину имети начнет и аще тогда слаstem имения соответствовать не будут, всячески долженствует в иное время, сиречь когда возможет браком сочетатися а найпаче сея ради вины, да не токмо естественному довле-сотворит любострастию, но по вящшей мере, да человецы в мухаммеданской вере рожденные расплодятся. И того ради позволяется, купно же и повелевается единому мужу многих жен, сиречь елико может, в супружество брати и питати их, откуда мнят, яко бог и заслугу их размеряет по числу жен, по неутрудной в совокуплении с ними крепости и по умножению чадородия.

4. Не меньшия заповеди есть и распус^{xxx} яко супружество, ибо, якоже совокупление с своими женами заслужительное и божественное дело вменяется быти, тако нечестивое и неверное, аще кто удержит жену себе мужу непослушную, из дому исходящую, или таковую, еяже ненавидит дух его, которая прикосновением натура мужа более слабеет, неже вожделением чадородия побуждается и к действию совокупления (чрез которое есть повиноватися богу и натуре) лениста и неудобна сотворяется. Но о сем яснее предложим в главе *О уставах*.

^х ослабу
^{xx} чести достойного
^{xxx} развод мужа с женою

Faptele meritorii se impun pînă la *sunnet*

1. *Sunnet* este un cuvînt care înseamnă în mod propriu „circumciziune”, de la care își iau numele celelalte porunci, numite prorocști, dar nu dumnezeiești, pentru că în *Curan* nu se citește nicăieri instituirea circumciziunii, ci prin sfatul lui Muhammed li s-a recomandat muhammedanilor să se circumcidă după obiceiul iudaic, cu toate că și numai prin mărturisirea credinței, fără circumciziune, poate fi cineva desăvîrșit muhammedan și poate nădăjdui fără îndoială, la fel ca cei circumciși, mîntuirea sufletului său. Toate poruncile *sunnetului* permit dezlegare^x, dar numai cînd prin împlinirea poruncii *sunnet* s-ar putea întîmpla ceva care ar duce la păcat. Așa, de pildă, în cazul unui bătrîn, se poate renunța la circumciziune pentru că bătrînețea lui n-ar putea suporta rănile acelea. La fel trebuie judecat / și în cazul copiilor mici care, dacă ar muri de rana aceea, ar fi păcat de moarte pentru cei ce au făcut-o, deși pe cel mort îl socotesc mucenic etc. Dar aceeași poruncă *sunnet*, dacă este concomitent și *farz*, și *sunnet*, nu poate fi lăsată. Într-un cuvînt, *sunnet* la muhammedani pare aidoma unui sfat, iar nu unei porunci a *Sfintei Evanghelii*, care pe cel ce crede îl face nu numai credincios, ci mai desăvîrșit în faptele bune. De unde se zice tînărului în *Sfînta Evanghelie*: „Dacă vrei să fii desăvîrșit” ș.a.* Iar cum se face aceasta vezi în capitolul *Despre rînduieli* ⁷⁵⁷.

212

2. A citi *Curanul* și, dacă este cu putință, a-l învăța tot pe de rost. Cei care obțin acest lucru se numesc *hafizii Curan* ⁷⁵⁸, motiv pentru care orice om ca acesta, chiar dacă e mai prost, e socotit drept mare^{xx}, chiar dacă n-are nici o altă știință sau faptă bună.

3. A încheia o căsnicie numită *sur*, *dugun* și *nikkeh* ⁷⁵⁹ și mai ales, dacă averile permit, la vîrsta cînd omul se va simți că e bărbat, iar fata cînd va începe să aibă cele lunare. Dacă averile nu vor corespunde atunci plăcerilor, trebuie s-o faci cu orice chip în altă vreme, cînd se va putea fiecare însura. Iar aceasta nu numai pentru ca să-și satisfacă senzualitatea firească, ci mai ales ca să se înmulțească oamenii cei născuți în credința muhammedană. De aceea se îngăduie, ba chiar se și poruncește unui bărbat să ia în căsnicie femei multe, cîte poate, și să le hrănească, de unde ei trag credința că Dumnezeu le măsoară meritul după numărul femeilor, după tăria neobosită întru împreunarea cu ele și după mulțimea nașterii de copii.

4. Divorțul^{xxx} nu e o poruncă mai mică decît căsnicia, pentru că așa cum împreunarea cu nevestele e socotită un lucru meritoriu și dumnezeiesc, la fel este de nelegiuit și necredincios ca cineva să țină o femeie neascultătoare de bărbat, care iese din casă sau una pe care duhul lui o urăște și de a cărei atingere natura bărbatului mai mult slăbește în loc să se aprindă de pofta nașterii de copii, devenind lenevoasă și nedispusă spre actul împreunării (prin care înseamnă a te supune lui Dumnezeu și naturii). Dar despre aceasta vom arăta mai clar în capitolul *Despre rînduieli* ⁷⁶⁰.

^x ușurare

^{xx} demn de cinstire

^{xxx} despărțirea bărbatului de femeie

* *Matei*, 19, 21.

5. Письма читати, писати, арапским языком говорити и плавати да изучается. Аще кто ничтоже от сих знати будет, всячески долженствует трудиться, в каком-либо / рукодельном художестве, инако бо хлеб, егоже таковой от общего божия, к неверным своим благодеяния, повседневно яст, *гарам*, то есть возбраненный[×] быти ему веруется, чесо ради все султаны турецкие и иные также благородных или граждан дети, аще и богаты суть, обаче обязуются некое, хотя небольшое дело, своим си художеством и трудом сотворити, которое продав, убогим, яко премного приятную подают милостыню. Ни единый доселе бысть султан в турках, иже бы не делал или стрел, или *зекир* (перстень есть из слоновой соделанный кости, иже в стрельнии полагается на великом персте, да не како повредилбься от тетивы лука), или *гилал* (инструмент^{xx} есть из рогу или из черепахи соделанный, имже нечистоты ушес и зубов очищаются) или не прилежал бы к устроению вертоградов и к напоению цветов, имже проданным бывшим (обаже не являя чие есть, да не покажется быти лицемерие), деньги оные в особливой собирает ковчежец, ихже по том в первый день *Рамазана* или сам султан, одевся в непознанное платье, или чрез другого благоговейно и благочестно раздает убогим, емуже кроме заслуги милостынныя и труды его в общую мухаммеданскую пользу вменяются. Тако стрельния из лука обучаются, да готовы и способны будут, ово для поражения неприятеля, ово же для защищения себе самых и для *джигад* (то есть восприятия брани во умножение веры). Подобно повелевается им, да учатся арапского языка, двух ради вин: и во первых, зане *Куран* сим единым языком подобает читати, ниже вольно есть преложити того на другой язык. Второе, зане веруют, яко сей бысть первейший и Адамский язык, тойже будет и последний, имже ангели и человецы в раи разглагольствовати имут. К *суннету* принадлежат моления и молитвы народные, яже всяк, хотя единожды в седмицу а найпаче в пяток, шед в *джами*, долженствует со всем собранием по обычаю сотворити. Аще же кто сие чрез три седмицы опустит и в *джами* где-либо ему угодно будет не явится, такового свидетельство, аще истинно будет, не приемлет судия, аки показуя, кто веры богу не хранит, невозможно есть да истинный любитель и исповедатель будет. И хотя признают сами, яко обычные молитвы, аще в дому бывают тожде могут, обаче глаголют, яко народно учиненные богу приятнейшие суть, того / ради, что не токмо о себе, но и о всей церкви бывают.

6. Так в публичных, яко и в приватных делах без совету старших и искусных людей ничтоже починати, ничтоже творити. Взаимно старцы и непрошенные должныствуют юнейших (хотя бы и не хотели слушати, в чем грех на ся приемлют) увещавати и примерами им во ум им приводити, яко сие и оное в такое и оное время тако бывшее видеша, слышаша и по преданию предков прияша. По елику же к правде или к высочайшим прилежит делам, тогда не совету, но *фетве*, то есть судной и *Куранской* сентенции подлежат, о чем зри в последующей главе.

7. К *суннету* паки приналежит чистота и изметение места, на немже сидение бывает в доме, в поли и протч. и одежд от всякого окаляния, и гнусности охранение, не леть бо есть на нечистом месте и в скверной одежде *намаз* творити. Чесо ради, аще кто из убогих не имеет на премену иныя одежды, во время *намаза* долженствует оныя извлещися и приемши *абдест* в единой

[×] неподобающий

^{xx} ухочистка и зубочистка

5. Să se învețe a citi, a scrie și a vorbi limba arabă și a înota. Dacă cineva nu va cunoaște nimic dintr-acestea, trebuie să se ostenească în orice chip cu vreun / meșteșug manual, altfel se crede că pîinea pe care o mănîncă unul ca acesta în fiecare zi din binefacerea generală a lui Dumnezeu față de credincioșii ⁷⁶¹ săi este *haram*, adică oprită ^x. De aceea toți sultanii turci și copiii nobililor sau ai cetățenilor, deși sînt bogați, se obligă să facă vreun lucru, chiar dacă nu mare, cu meșteșugul și cu osteneala lor, pe care vînzîndu-l să poată da o foarte plăcută milostenie săracilor. Pînă acum n-a fost nici un sultan la turci care să nu fi lucrat săgeți sau *zeikir* (un inel făcut din fildeș care la tragerea cu arcul se pune pe degetul cel mare, ca să nu se vatăme de către coarda arcului) ⁷⁶² sau *hîlal* (un instrument^{xx} din corn sau din carapace de broască țestoasă cu care se curăță necurățiile din urechi și dintre dinți) sau care să nu fi ostenit la aranjarea grădinilor și la udatul florilor. Iar cînd se vînd acestea (fără să se arate ale cui sînt, ca să nu pară o fățarnicie), banii sînt adunați într-o răclită specială și în ziua dinții a *Ramazanului* însuși sultanul, îmbrăcîndu-se cu haine de nerecunoscut, sau prin altcineva, îi împarte cu evlavie și cucernicie săracilor. Și astfel, în afară de meritul milosteniei, și ostenelele lui îi sînt socotite spre folosul general muhammedan. Ei învață să tragă cu arcul pentru a fi gata și în stare sau să lovească pe dușman, sau să se apere pe ei înșiși, sau pentru *djihad* (adică să poarte o luptă pentru sporirea credinței). La fel li se poruncește să învețe limba arabă pentru două motive: mai întîi, deoarece *Curanul* trebuie citit și scris numai în această limbă, nefiind îngăduit a-l traduce în altă limbă; al doilea, pentru că ei cred că aceasta a fost cea dinții limbă a lui Adam și că tot ea va fi cea de pe urmă, pe care o vor vorbi îngerii și oamenii în rai. Din *sunnet* fac parte rugăciunile publice, pe care fiecare trebuie să le facă după obicei măcar o dată pe săptămîină, dar mai cu seamă vinerea, mergînd la *djeami*, împreună cu toată adunarea. Iar dacă cineva va omite aceasta timp de trei săptămîni și nu se va arăta într-o *djeami*, oricare îi va plăcea, mărturia unuia ca acesta, deși adevărată, nu-i va fi primită de judecător, sub cuvînt că cine nu păzește credința în Dumnezeu nu poate fi un iubitor și mărturisitor al adevărului. Și, măcar că ei înșiși recunosc că rugăciunile obișnuite care se fac acasă au aceeași putere, spun că cele făcute în public sînt mai plăcute lui Dumnezeu, pentru că / se fac nu numai pentru sine, ci și pentru toată biserica.

6. Atît în treburile publice, cît și în cele particulare, nimic să nu înceapă și nimic să nu se facă fără sfatul oamenilor mai în vîrstă și pricepuți. Tot așa, bătrînii, chiar fără să fie rugați, trebuie să-i îndemne pe cei tineri (chiar dacă n-ar vrea să-i asculte, pentru care își iau păcatul asupra lor) și să le aducă aminte cu pilde că aceasta și aceea, într-o astfel și astfel de vreme și în acest chip au văzut, au auzit și au luat din datina străbună. Dar cît privește dreptatea sau treburile superioare, atunci sînt supuși nu sfatului, ci *fetvei*, adică sentinței judecătorești și a *Curanului*, despre care lucru vezi în capitolul următor.

7. De *sunnet* mai ține și curățenia și măturatul locului pe care șezi în casă, în cîmp sau altunde și paza hainelor de orice murdărie și întinăciune, căci nu se cuvine a face *namaz* în loc necurat sau într-o îmbrăcăminte întinată. De aceea, dacă cineva dintre săraci nu are pentru primenire altă haină, în timpul *namazului* trebuie să se dezbrace de ea și, făcînd *abdest*, să-și spună

^x necuvenită

^{xx} curățitor de urechi și sco bitoare

срачице * (яже разумеется чиста быти) мольбы сотворити. Сея ради вины, дом мухаммеданина, аще и убогого, весь постлан есть, да не имеет кто-либо места к повержению харкотин, возгрей или ко внитию в него с сапогами и башмаками. Того ради, аще кто убогий есть и *мест* (о немже что есть на ином месте рехом в главе *О абдесте*) имети не будет, долженствует с голыми ногами, как в великих персон домы, так и в свой входити, аще же и башмаков (ихже они с персидского диалекта *папуш*, по просту же *папучь* называют, то есть обуви) имети не будет, первее долженствует учинением *абдеста* омыти ноги и потом на чистое пола постлание вступити, инако бо возмнится, яко осквернил место и учинил, что нелепо есть на оном *намаз* сотворити. Чесо ради, да не кто в неведении, что сицевое сотворил бы обычай имеют, всегда ковры на сие устроенный постилати в *мезчидах* и в домех и на оных *намаз* совершати, о чем речеся в главе *О намазе*.

215 8. Еще к *суннету* приналежит стрижение или бритие главы, сокращение усов, да не касаются устен и исторжение власов, раждающихся округ сокровеннейших тела частей, обрезание ногтей а наипаче в день пятничный. Обаче сие должно быти во время мира, ибо во время войны противно сие должныствуют запускати, о чем нижше. / Паки очи *сурмою*, то есть черною мастью зело часто намазывать, жены и девы руки и ноги *киною*, то есть *хиною* или иппоселином шаровати^{xx}. О всех сих зри в главе *О уставах*.

9. Запущение бороды^{xxx} и по *суннета* и *севаба* заповеди и яко вещь честнейшая у мухаммедан имеется, толико сии превозносятся^{xxxx} в бrade своей, что аки иную некую о себе по запущении оная восприемлют опинию, а не ту которую прежде имели. Аще бо кто брадатый а наипаче седину имущий, нечто сумнительное или ложное изречет и от слышащего не будет принято слово его за истинное, абие поносит неверующему, глаголя: «Могу ли аз сею украшен сый седою брадою ложь рещи или ты моей седине не емлешь веры?» И аще оный брадатый старец пред судиею покажет, яко истинну рече, той, иже не верова словеси его, не избегнет судного наказания. И хотя никтоже может от мухаммедан брата и единоговерного своего о лжи явно укорити, зане рассуждают, яко человек муслиманин и совершенный веры сый не может ложь рещи или о ложной вещи другому сказывать, но не толь твердо хранится сие правило о безбородых, яко о брадатых, паче же младший от старшего поношение кротким долженствует примати сердцем, зане от старшего к младшему может сие быти, по образу увещания и исправления, от юнейшего же к старшему не приличествует, зане разумело бы ся учинено быти в презрение и унижение его.

* рубашке

xx красити

xxx отрошение

xxxx хвастают

rugăciunile numai în cămașă × (care se înțelege că este curată). Tot de aceea casa muhammedanului, chiar și a celui mai sărac, este așternută, ca să n-aibă cineva loc unde să arunce scuipatul, mucii și ca să nu poată intra în ea în cizme sau încălțări. Tot așa, dacă cineva este sărac și nu va avea *mest* (despre care am spus ce este în alt loc, în capitolul *Despre abdest*) ⁷⁶³, trebuie să intre cu picioarele goale, atît în casele persoanelor mari, cît și în cele proprii. Iar dacă nu va avea nici încălțări (pe care ei le numesc după dialectul persan *papuş*, iar simplu *papuci*, adică încălțăminte) ⁷⁶⁴, mai întîi trebuie să-și spele picioarele după rînduiala *abdestului*, apoi să pășească pe așternutul curat al pardoselii, căci altfel se va socoti că a întinat locul și l-a făcut impropriu pentru *namaz*. De aceea, pentru ca cineva să nu facă acest lucru din neștiință, au obiceiul să aștearnă în *mezcide* și în case covorașe, făcute în acest scop, și să facă pe acelea *namazul*, despre care lucru s-a vorbit în capitolul *Despre namaz* ⁷⁶⁵.

8. De *sunnet* mai ține încă tunsul și rasul capului, scurtarea mustăților, ca să nu se atingă de buze, și smulsul părului ce crește în jurul părților celor mai ascunse ale corpului, tăierea unghiilor, mai cu seamă în ziua de vineri. Însă aceasta numai în timp de pace, căci în vreme de război, dimpotrivă, ele trebuie lăsate să crească, despre care lucru vezi mai jos. / Tot așa ochii trebuie unși cît mai des cu *surma* ⁷⁶⁶, o alifie neagră, iar femeile și fetele să-și boiască^{xx} mîinile și picioarele cu *kîna* sau *ἰποσέληνον* ⁷⁶⁷. Despre toate acestea vezi în capitolul *Despre rînduiele*.

215

9. A lăsa barba să crească^{xxx} e socotit la muhammedani și poruncă *sunnet*, și *sewab*, și drept un lucru cinstit, așa că ei într-adevăr se mîndresc^{xxxx} cu barba lor, încît au despre ei înșiși o altă părere după ce au lăsat-o să crească, iar nu pe aceea pe care o aveau mai înainte. Dacă un om cu barbă, mai ales căruntă, va rosti un cuvînt îndoielnic sau mincinos, care nu va fi primit de cel ce l-a auzit drept adevărat, îl va ocări îndată pe cel necredincios zicînd: „Pot eu, împodobit cu această barbă căruntă, să spun o minciună sau nu crezi căruntețelor mele?” Și dacă acel bătrîn bărbos va arăta înaintea judecătorului că a spus adevărul, cel ce nu i-a crezut cuvîntul nu va scăpa de pedeapsa judecății. Și cu toate că nimeni dintre muhammedani nu poate să-l dojenească pe fratele său sau pe cel de o credință cu el în mod vădit, judecînd că omul musulman și de o credință perfectă nu poate spune o minciună sau să vorbească altuia despre vreun lucru mincinos, regula aceasta nu se păzește așa de tare în cazul celor fără de barbă ca la cei cu barbă. Așadar, cei tineri trebuie să primească ocară de la cei mai în vîrstă cu inimă blîndă, pentru că de la cel mai în vîrstă către cel mai tînăr aceasta apare drept o povățuire și o îndreptare, însă de la cel mai tînăr la cel mai în vîrstă nu se cuvine, căci s-ar înțelege că a fost făcută pentru disprețuirea și defăimarea lui.

× rubașcă

xx să-și vopsească

xxx a nu-ți îngriji barba

xxxx se fălesc

О других заслужительных, но ненужных заповедех

Заповеди заслужительные, но ненужные. К тому же суннету сочисляти должно есть иные некие мухаммеданския религии заповеди, яже суть убо *севаб* (заслужительные), обаче не *ваджиб* (не нужные), которые, аще бы все по дробну исчисляти, подобало бы едва не всю книгу их *Чинovníк* × зовомую превести. Того ради краткости поучаяся, в пример токмо, четыре или пять zde приложихом.

216 *Обеты.* Во первых убо глаголют заслужительное, но не нужное обет сотворити богу, яко / например мост, кладяз, и иная сим подобная в пользу и в общее добро создати. По сотворении же обета уже законом *фарз* обязуется воздати богу, еже обещал, на приклад, обещание убо вольно и самоизвольно есть, деяние же и исполнение того по нужде должно есть.

Молитвы приватные. Второе: молитвы приватные и посты приватные или по обещанию. Суть бо многие мухаммедане, иже чрез весь год *Рамазан* творят, иные чрез шесть месяцев, иные чрез три, сиречь един пред месяцев *Рамазана*, другой же после того. Но аще бы сие явно и всем знающим творимо было, не нареклобыся пост, но *загид* (то есть лицемерие), чесо ради сия явно творящий никияже имеют у них похвалы, паче же *загидперест* и *мораши*, то есть чтители лицемерства и лицемеры называются.

Милостыни приватные. Третье: приватные и кроме определенных творити милостыни, чем количество *зеккята* (то есть пятьдесятая части, яже от пяти мухаммеданисма кондиций едина есть) превосходят. Подают еще и псам, кошкам, птицам, рыбам, и иным бессловесным животным, яже вся заслужительная быти имеются обаче не нужная.

Джами. Четвертое: *джами* и *мезчиды* созидати, еже несть от нужных^{xx} заповедей, зане веруют, яко Мухаммед в числе шести (яже поминаются в *Житии его*) титулов достоинства своего получил от бога и сие, да весь свет в *джями* обратит. Того ради небо и землю, не инако, разве под видом здания некоего, во образе *джями* устроенного разумеют быти, егоже *миграб*, то есть олтарь, Мекканский храм есть и линия *кыбле*, которая ради вины везде невозбранно быти глаголют, да совершается *намаз*, токмо место оное да будет чисто или да очистится. Зданию же баней, школ, странноприемных, сиротопитательных, убогочрачебных домов, по нужному^{xxx} закону подобает быти под кондициею возможности. Инако бо универсальное у них есть: *Евде лазым джямиде гарам*, то есть «Что дома потребно есть, не подобает церкви или обществу отдаати».

× уставы церковные содержащие

xx понуждающих или по нужде должных

xxx принуждающему

Despre alte porunci meritorii, însă nu obligatorii

Porunci meritorii, dar nu obligatorii. În același *sunnet* trebuie să cuprindem și alte porunci ale religiei muhammedane, care sînt deci *sewab* (meritorii), însă nu *vadjib* (obligatorii)⁷⁶⁸, pe care, dacă le-am număra pe toate cu de-amănuntul, ar fi trebuit să traducem aproape toată cartea lor numită *Nomocanon*^{x*769}. De aceea, străduindu-ne a fi mai concisi, am adăugat aici numai patru sau cinci, ca exemplu.

Juruințe. Mai întîi, ei spun că este meritoriu dar nu obligatoriu a face juruință lui Dumnezeu ca, / de exemplu, a construi un pod, o fîtină și altele asemenea spre folosul sau binele obștesc, pentru că după ce ai făcut juruința ești obligat de legea *farz* să-i dai lui Dumnezeu ce i-ai făgăduit. Așadar, făgăduința a fost liberă și de bunăvoie, dar îndeplinirea și împlinirea ei este obligatorie.

216

Rugăciunile particulare. Al doilea: rugăciunile și posturile particulare sau după făgăduință. Sînt mulți muhammedani care fac anul întreg *Ramazan*, timp de șase luni, alții trei, alții o dată înaintea lunii *Ramazan*, alții după aceea. Dar dacă acest lucru ar fi făcut dezvăluit și cunoscut de toți, nu s-ar mai numi post, ci *zahid* (adică fățarnicie)⁷⁷⁰. De aceea, cei care fac acest lucru pe față n-au la ei nici o laudă, ci dimpotrivă se numesc *zahidperest* și *moraii* (adică cinstitori ai fățarniciei și prefăcuți)⁷⁷¹.

Milosteniile particulare. Al treilea: a face milostenii deosebite în afară de cele hotărîte, prin care se depășește cantitatea *zekkeatului* (adică a cincizecea parte, care este una din cele cinci cerințe ale muhammedanismului). Sau a da ciinilor, pisicilor, păsărilor, peștilor și altor viețuitoare necuvîntătoare, care sînt toate socotite fapte meritorii, dar nu obligatorii.

Djeami. Al patrulea: a zidi *djeami* și *mezcide*, lucru care nu face parte din poruncile obligatorii^{xx}, pentru că ei cred că Muhammed printre cele șase atribute ale demnității sale (amintite în *Viața* lui) a primit de la Dumnezeu și pe acela de a prefăce întreg pămîntul în *djeami*⁷⁷². De aceea, cerul și pămîntul ei nu le înțeleg altfel zidite decît sub forma unei clădiri, spre a închipui *djeamia*, al cărei *mihrab*, adică altar, este templul de la Mecca și linia *kible*. Din acest motiv ei spun că nu este interzis să se facă *namaz* pretutindeni, cu condiția ca locul să fie curat sau să fie curățat. Iar clădirea băilor, a școlilor, a caselor pentru adăpostirea străinilor, a orfelinatelor și a azilurilor se cuvine să se facă după legea obligatorie^{xxx} cu condiția să existe posibilitatea. Altfel însă la ei domnește regula universală: *Evde lazîm djeamîde haram*, adică „Ce este necesar acasă nu se cuvine să dai bisericii sau societății”⁷⁷³.

^x cuprinzînd reguli bisericești

^{xx} trebuitoare sau impuse de nevoie

^{xxx} necesară

* *Kanûn-nâme*.

Пятое: в ночь *Рамазана* мнят, яко заслужительно больше ясти обаче несть нужно. Но в тьяжде нощи больше потети в любострастном деле, по нужде заслужительно есть, зане сия заповедь приналежит к *фарзу*.

И сия убо суть, яже о самом *суннете* предложити имехом. Остася нам
217 рещи о неких заповедех, яже на двойственном опираются фундаменте, то есть приказуется ово / по божию, ово же по пророческому да творимы будут повелению. Чесо ради и нужда большая надлежит, да соделоваются и свято да соблюдаются и двойственная от них ожидается мзда, юже имеют в настоящем, так и в будущем получитьи вещь.

Глава первая надесять

Яже к *фарзу* и *суннету* приналежат, таяжде суть и нужная и заслужительная

О знаменитейших заслужительных делех в роде. Аще автор[×] *Курана* оное древних присловие: «Лживому подобает памяту быти» слышал бы и сенс того добре уразумел бы, может быть многопостояннейший сотворилбыся. Но понеже вещь зело трудна есть, да бы ложь не подлежала по вящшей мере забвению, того ради и последний лжепророк своих уставлений мало или никакже памятуя, видится все смешивати и в сумнении оставляти. Инде бо глаголет, яко пять оных мухаммеданских веры кондиции никуюже имут в себе заслугу, зане по нужде и по должности бывають и не суть разве знаки или указания некие, имиже мухаммедане, аки составительным и свойственным различием от протчих народов разнствуют. Ныне же в членах, иже *суннетом* равно яко и *фарзом* узаконяются и так божественным, яко и пророческим повелением заповеданны и человеком наложенны суть и так заслужительны, яко и нужды быти глаголются, преждедеченная изменяя и возобновляя, между первейшими заслужительными деяниями теж муслиманисма кондиции сочисляти не сумнится и аки духовные добродетели, имиже человецы рай получитьи могут, на осьми райских вратах написанны быти учит, сиречь в таком разуме, да аще кто едину из тех добродетелей паче других исполняя явится, чрез врата оной добродетели соименные и в рай внити имать. Киеже мнятся быти добродетели оные или якоже мы нарицати обыкохом, дела заслужительные, хотя в главе *О раи* уже показаны суть, обаче, зане zde намерение имеем дела оные заслужительные пространнее истолковати, паки исчислити их не обле- нимся.

Первейшие убо заслужительные дела, яже и *фарз* и *суннет* судятся
218 быти / суть осмь, ихже трое вземлются от пяти кондиций веры, си есть: исповедание веры, странствование в Мекку и *зеккят*, раздавание пятьдесятая части имений в милостыню, о нихже довольно на своих местех речеса. Пять же последующие суть отменные от них, а имянно сие: 1. дело покаяния; 2. повиновения; 3. воздержания; 4. крепости; 5. мученичества. Сие убо суть добродетели многозаслужительные, яснее zde истолковати восприимем, по елику у них разумеются, яко теми рай получается.

[×] творец

Al cincilea: ei socotesc că în noaptea *Ramazanului* este meritoriu să mănânci mai mult, dar nu e obligatoriu. Dar să te ostenești în aceeași noapte mai mult în acte senzuale din obligație este meritoriu, pentru că porunca aceasta ține de *farz*.

Așadar, acestea am vrut să le arătăm anume despre *sunnet*. Ne-a rămas să mai vorbim despre unele porunci care se sprijină pe două temeuri, adică despre cele ce trebuie să fie făcute și din porunca lui Dumnezeu, și din cea a Profetului. De aceea și necesitatea de a le împlini și a le păzi cu sfințenie este mai mare, dar și răsplata așteptată de la ele este îndoită, avînd s-o primească atît în acest veac, cît și în cel viitor.

217

Capitolul al unsprezecelea

Cele ce țin atît de *farz*, cît și de *sunnet*, fiind și obligatorii, și meritorii

Despre cele mai însemnate fapte meritorii din societate. Dacă autorul^x *Curanului* ar fi auzit zicala celor din vechime: „Celui mincinos i se cuvine să aibă memorie” și ar fi înțeles bine tîlcul ei, poate că ar fi devenit mult mai statornic[în păreri]. Dar fiind lucru foarte greu ca minciuna să nu fie supusă în cel mai înalt grad uitării, și ultimul pseudoproroc, ținînd minte puțin sau deloc sentințele sale, se vede că le încurcă pe toate și le lasă sub îndoială. Într-un pasaj el zice că cele cinci cerințe ale credinței muhammedane n-au nici un merit în sine pentru că se fac din obligație și din datorie, nefiînd decît semne sau indicii care arată deosebirea orînduiei și specificul prin care muhammedanii se diferențiază de celelalte popoare. Iar acum, în articolele legiuite atît ca *sunnet*, cît și ca *farz*, fiind astfel rînduite și impuse oamenilor atît de porunca dumnezeiască, cît și de cea prorocască și considerate atît ca meritorii, cît și ca obligatorii, modificînd și reînnoind cele spuse mai înainte, nu pregetă să cuprindă aceleași cerințe ale credinței musulmane printre cele mai de frunte fapte meritorii ca pe niște fapte spirituale prin care oamenii pot obține raiul, învățînd că sînt scrise pe cele opt porți ale raiului, în sensul că dacă cineva va împlini una dintre acele fapte bune mai mult decît pe altele prin porțile cu numele acelei fapte bune va intra în rai. Iar care se socotesc a fi acele fapte bune, sau cum ne-am obișnuit noi să le numim faptele meritorii, nu ne vom lenevi a le enumera din nou, deși în capitolul *Despre rai*⁷⁷⁴ au fost deja arătate, pentru că aici avem de gînd să tîlcuim mai pe larg.

Cele mai de seamă fapte meritorii socotite a fi și *farz*, și *sunnet* sînt opt, dintre care trei sînt luate dintre cele cinci condiții ale credinței, adică: mărturisirea credinței, pelerinajul la *Mecca* și *zekkeat* — deci împărțirea părții a cincizecea din avere, ca milostenie, despre care s-a vorbit destul la locurile respective⁷⁷⁵. Iar celelalte cinci care urmează sînt deosebite de ele, și anume: 1. pocăința; 2. supunerea; 3. înfrînarea; 4. tăria; 5. mucenicia. Deci aceste cinci fapte bune sînt foarte meritorii. Le vom explica aici mai clar, întrucît ei cred că prin ele se obține raiul.

218

^x creatorul

Покаяние. Первая убо по исповедании веры добродетель числится у мухаммеданов деяние или действие покаяния, еже *Курановым* наречением *тевбе истигфар* называется (то есть покаяние с воздержанием, еже впредь не грешити). Есть же двоякий у них покаяния образ, един убо аки ординарный и найпаче употребительный, егоже толико крат повторити должныствуют, еликожды *абдест* или *гусл* приемлюще дневные хотят творити молитвы. И сим ординарным покаянием прощения от бога просят, так волею, яко и неволею в ведении же и в неведении соделанных грехов. Веруют бо, яко вся та заглаждаются сокрушением совести и сим въздыхательным речением: *Аг, я Реббим!*, «Ах или о, Господи мой!» и водным омовением, зане твердо веруют, яко тем пятна греховные и окаляния в теле (а не в души) воображенные измываются и стираются. Паки елижды кто в законе или в заповедех закона нечто прегрешит, толико крат сие повторяет покаяние и толикож крат (аще бы и до тысящи крат в день случилось) мнит, яко отпускается ему от бога. Утверждают бо теологи их, яко хотя другие райские врата (ихже в описании рая осмь показаном быти) и заключаются, ниже отверзутся, сиречь по добрым или злым человека делам, врата же покаяния николиже заключатся николиже вход в них грешником запрещен быти имеет. Того ради глаголют, яко в сей жизни скверны греховные в теле воображенные покаянием, в будущей же жизни чистилицынным огнем *Араф* рекомым очищаются, таже ко вратам покаяния приити и конец мук видети могут.

219 *Жесточайшее покаяние.* Второй жесточайший и яко же глаголют, невозвратимый покаяния образ есть, егоже нарицают *тевбей Юсуф Насуф* (покаяние Иосифово и Насуфово), от своих основателей имя приемля. Бывает же сицевое покаяние егда кто в некоем особливом гресе чрез долгое время упражняяся пребывает и толико прилежит к тому, яко / и в народе известно уже будет, например к пьянству, блуду, татьбе, человекоубийству и к прочтим смертным грехам. Того ради долженствует покаяние прежде сего сотворити публично и пред всем парохияльным народом, исповедание показуя, яко сие покаяние и воздержание такового греха чинит пред богом и пред человеки, под клятвою и именем законоположников *Юсуфа* и *Насуфа*. Аще ли же кто по таком покаянии обрящется тойже грех творя, не токмо адских мук (аще и не бесконечных, обаче долготу их единому богу сведому быти утверждают), но и временных виновен явится и тем подлежати будет. Тако питие вина, еже к души за смертный грех имеется а еже к телу пьяный на смерть не осуждается, но токмо биен бывает; по таком же покаянии, по судебному изречению, умерти должен. Тож разумети подобает о чародеях, волхвах и им подобных.

Повиновение или послушание. Вторую по исповедании веры добродетель непшуют быти (и не зле) повиновение, да тем человек под иго божественного закона преклоняет выю, повеления же и заповеди его без роптания и всем сердцем да исполняет. Тако правым судом и по самой правде разумеется, якоже *фетва* о них глаголет: «По повелению божию и течение речное останавливается». Силою того, аще кто самого султана со славою и величеством шествующа *Емришин* (то есть к повелению или изволению правды) позывати начал бы, всячески на том месте стати долженствует; аще же по услышании позывания шага на три токмо впредь поступит, мнится, яко отвержеся закона, бога и пророка и тако подобало бы ему сотворити обновление исповедания и супружества. Под темже божественного повиновения именем содержится

Pocăința. Deci, prima faptă bună după mărturisirea credinței se socotește fapta sau lucrarea pocăinței, numită prin expresia *Curanului tevbe istihfar* (adică pocăință cu oprirea de a greși mai departe) ⁷⁷⁶. Ei au un îndoit chip de pocăință: unul este obișnuit și mai folosit, pe care trebuie să-l repete ori de câte ori, făcând *abdest* sau *gusl*, vor să săvârșească rugăciunile zilnice. Cu această pocăință obișnuită își cer de la Dumnezeu iertare de păcatele făcute atît de voie, cît și fără de voie, întru știință și întru neștiință, căci ei cred că toate acelea se șterg prin îndurerarea conștiinței și prin această vorbă de oftat: *Ah, ia Rebbim* — „Of“, sau „O, Domnul meu“ ⁷⁷⁷, și prin spălarea cu apă. Ei sînt într-adevăr ferm convinși că prin aceea petele păcatelor și murdăriile întipărite pe trup (dar nu cele din suflet) se spală și se șterg. Iar răși de cite ori va greși cineva cu ceva față de lege sau de poruncile legii, de atîtea ori trebuie să repete această pocăință și tot de atîtea ori (chiar de ar fi de o mie de ori pe zi) socotește că i se iartă lui de către Dumnezeu. Căci spun teologii lor că, deși alte porți ale raiului (despre care în *Descrierea raiului* am arătat că sînt opt) se vor închide și nu se vor mai deschide după faptele bune sau rele ale omului, totuși ușile pocăinței nu se vor închide niciodată și că intrarea păcătoșilor prin ele nu va fi niciodată oprită; mai spun ei că întinăciunile păcătoase întipărite în trup se curăță în această viață prin pocăință, iar în viața cea viitoare prin focul purgatorului zis *Araf* și că astfel se poate ajunge la ușile pocăinței și vedea sfîrșitul chinurilor.

Pocăința cea mai aspră. Al doilea, cel mai aspru mod de pocăință și, după cum zic ei, irevocabil este acela pe care îl numesc *tevbei Iusuf Nasuf* (pocăința lui Iosif și a lui Nasuf) ⁷⁷⁸, care-și ia numele de la inițiatorii ei. Această pocăință se face cînd cineva petrece într-un anumit păcat cu care s-a îndeltnicit multă vreme și stăruiește atît de mult în el încît este/cunoscut și de popor, de exemplu în beție, curvie, furt, ucidere de oameni și alte păcate de moarte. De aceea, mai înainte de aceasta el trebuie să facă o pocăință publică și o mărturisire înaintea întregului popor din parohie, arătînd că această pocăință și abținerea de la un asemenea păcat o face înaintea lui Dumnezeu și înaintea oamenilor sub jurămint și în numele legiuitorilor *Iusuf* și *Nasuf*. Iar dacă cineva după o astfel de pocăință va fi găsit săvîrșind același păcat, se va arăta vinovat nu numai de muncile iadului (nu de cele fără sfîrșit, dar se spune că durata lor e cunoscută numai unuia Dumnezeu), ci și de cele vremelnice, și va fi supus lor. Astfel este băutul vinului, care cît privește sufletul e socotit păcat de moarte, dar cît privește trupul cel beat nu se condamnă la moarte, fiind numai bătut; după o astfel de pocăință însă, potrivit hotărîrii judecătorești, trebuie să moară. Același lucru trebuie înțeles și despre fermecători, vrăjitori și cei asemenea lor.

219

Supunerea sau ascultarea. A doua faptă bună după mărturisirea credinței o socotesc a fi (și nu rău) supunerea, pentru că prin ea omul își pleacă cerbicia sub jugul legii dumnezeiești și împlinește poruncile și povețele ei fără cîrtire și cu toată inima. Astfel se înțelege prin dreapta judecată și după dreptatea însăși, după cum grăiește *fetva*: „Din porunca lui Dumnezeu, și curgerea rîului se oprește“. În virtutea aceleia oricine, afară de sultanul însuși, mergînd cu slavă și măreție, cînd începe a se striga *Emrişrin* (adică „La poruncă“ și „La voința dreptății“) ⁷⁷⁹, trebuie cu orice chip să se oprească pe loc; iar dacă după ce a auzit strigarea va merge înainte numai trei pași e socotit că s-a lepădat de lege, de Dumnezeu și de proroc, și astfel trebuie să facă innoirea mărturisirii și a căsniciei. Sub același titlu al supunerii dumnezeiești se cu-

повиновение и султану, судии и иным начальникам и дел гражданских управителям. Чесо ради аще султан единого чауша или капуджибаши с указом своим к величайшему паше пошлет и главы его востребует, хотя и может убежати или каким-либо образом спасти себе от беды смертныя, обаче по заповеди сей повиновения добровольно дает руки своя на связание и главу на отсечение. Таковым делом верует, яко чрез врата повиновения в рай внити имеет. Аще же того не сотворит, изъявит себе противна богу, пророку и султану и рай погубит.

220 Под темже именем содержится воев, учеников и иных законников к начальникам, учителям и старейшинам своим повиновение./ Чесо ради, аще капитан имущий наказати рядового воина речет: *Ешиколсун иола* «Да радуется на пути своем» (то есть веселым да примет сердцем, еже ему по регуле учения должно быти), воин оный сам на земли простершись и никим же держимый биение недвижим претерпети долженствует. Не сотворивый же тако, не токмо воинскую честь и жалованье погубит, но и бога и пророка лишивыйся нарежется. Но о сих множайшая узриши в главе *О воинском учении*.

Так ученик своему учителю и художнику и всякий мухаммеданин в каком-либо чину будет своему начальнику и судии законники же своим властям или шейхам повиноватися крепко обязуются. Возроптавый же тогда абие услышит *Гяур олди* («Безверным сотворился»). Зри и о сих яснее в главе *О законниках*.

И сия, якоже мною, вящшая и действительнейшая вина есть, еже мухаммедане а найпаче отманский род придерживащися, царство свое в толикое привелоша пространство и славу. А отняли же начаша сию повиновения заповедь презирати (яко многажды паши главы своя присланному чаушу до повторной присылки на дающе бунтовщики бывают) от того времени и оружие их ослабевати и неприятелю уступати видится. О, да бы найпаче горячесть сего повиновения устывала в них на всяк день, царство бо чрез непослушание токмо разделяется и не погибает, аще не первое само на ся разделено будет. Ибо самые истиннословящие уста Господа Спасителя предрекоша, яко «Всякое царство, разделшееся на ся, то есть императорам и законодателем своим неповинующеся, стояти не может».

Воздержание. Третья из сих добродетелей есть, юже мени *нефс* (воздержание вожделения от всякого нелепотного вожделеемого) нарицают. Ся деяние превеликие содержит трудности, зане в истолковании оного *Куран* и толковники его зело не постояивают. Якоже бо заповедуется воздержание, такт повелевается мухаммеданом, да не како *гадри нефс* или *зулми нефс* (то есть утеснение и тиранство на свое вожделение) сотворят. Но первое о воздержании от всякого нелепотного вожделеемого речем.

2 21 Под именем воздержания содержатся вся нелепотная, и от бога да не будут соделоваема возбраненная, якоже убийства, прелюбодеяния, любодеяния, татьбы, хищения^х, отмщения, пития, неподобающая яствия, лакомство, гуляния тщетные и бесполезные, излишние издвижения и преизбыточные одежды и иная сим подобная. Но сих добродетелей/древо коль сухо и бесплодно есть у мухаммеданов, мною всем известно, хотя многие из них обретаются зело воздержны и поистинне от всех удаляющися. Чесо ради о богатстве,

^х грабежи

prinde și supunerea față de sultan, judecător și alte căpetenii și administratori ai treburilor civile. De aceea, dacă sultanul va trimite pe un *ceaș* sau *capugibași*⁷⁸⁰ cu porunca să la cel mai mare pașă și-i va cere capul, acesta chiar dacă poate fugi sau scăpa în vreun fel de primejdia morții, după porunca aceasta a supunerii de bunăvoie, își dă mâinile spre legare și capul spre tăiere. Printr-o astfel de faptă el crede că va intra în rai prin porțile supunerii. Iar de nu va face acest lucru, se va arăta potrivnic lui Dumnezeu, Profetului și sultanului și va pierde raiul.

Sub același nume se cuprinde și supunerea oștenilor, ucenicilor și a unor călugări față de căpetenii, dascăli și cei mai bătrâni./ De aceea, dacă un căpitan care are de pedepsit un oștean de rind va zice *Eşkolsun iola*⁷⁸¹, „Să se bucure în calea sa” (adică să primească cu inima veselă ceea ce i se cuvine după rânduiala învățăturii), oșteanul acela trebuie să se întindă singur pe pământ și neținut de nimeni să sufere nemișcat bătaia. Iar cel ce nu va face astfel își va pierde nu numai cinstea ostășească și simbria, ci se va socoti lipsit și de Dumnezeu, și de Profet. Dar despre acestea vei vedea mai multe în capitolul *Despre instrucția militară*.

Astfel, ucenicul se obligă a se supune cu tărie învățătorului său și meșterului, și orice muhammedan de orice rang ar fi mai-marelui său și judecătorului, iar călugării mai-marilor lor sau șecilor. Iar cel ce va cîrți atunci va auzi îndată *Ghiaur oldi* („Te-ai făcut necredincios”) ⁷⁸². Vezi despre aceasta mai clar în capitolul *Despre călugări*.

După cum socotesc eu, aceasta este cea mai mare și mai eficientă condiție pe care respectînd-o muhammedanii, dar mai cu seamă neamul otoman, au reușit să aducă împărăția lor la o astfel de întindere și slavă. Iar de cînd au început a disprețui această poruncă a supunerii (căci de multe ori pașii, nedînd ceașului trimis capul lor, pînă la a doua trimitere devin rebeli), de atunci se vede că și armele lor slăbesc și cedează dușmanului. O, de s-ar răci în ei mai ales fierbințeala acelei supunerii în fiecare zi, căci împărăția numai prin neascultare se destramă, și nu pierde de nu se dezbină mai întîi. Căci însăși gura de adevăr cuvîntătoare a Domnului a prezis că „Orice împărăție care s-a dezbinat, care nu se supune împăraților și legiuitorilor săi nu poate să stea” *.

Înfrînarea. A treia din aceste virtuți este cea numită *meni nefis* (înfrînarea poftei de la orice dorință necuviincioasă)⁷⁸³. Împlinirea acesteia cuprinde foarte mari greutăți, pentru că în tilcuirea ei *Curanul* și tilcuitoarii lui sînt foarte nestatornici. Căci, după cum se poruncește înfrînarea, tot așa se mai poruncește muhammedanilor ca nu cumva să facă *hadri nefis* sau *zulmi nefis* (adică strîmtoare și tiranie asupra poftelor lor)⁷⁸⁴. Dar să vorbim mai întîi despre înfrînarea de la orice poftă necuviincioasă.

Prin înfrînare se înțelege [abținerea de la] toate cele necuviincioase și a căror săvîrșire este oprită de Dumnezeu, precum uciderile, destrăbălările, desfrînările, furturile, răpirile*, răzbunările, băuturile, mîncările necuvenite, lăcomia, plimbările zadarnice și nefolositoare, cheltuielile peste măsură și hainele de prisos sau altele asemenea./Dar cît de uscat și fără de rod este la muhammedani pomul acestor virtuți socotesc că este cunoscut tuturor, deși mulți dintre ei sînt foarte înfrînați și se îndepărtează cu adevărat de toate acestea. De aceea, cei care nu se îngrijesc de bogăție, de lume și de ei înșiși,

* jefuirile

* *Matei*, 12, 25; *Luca*, 11, 17.

о мире и о себе самих небрегутции и от всех вещей и дел мирских уклоняющиися жизнь им нарицаемую *киошенишин* (сидение в углу, то есть уединенное пребывание) избраша. Во истинну сказую, яко видех человека во храме Святыя Софии, егоже сказоваху от 28 лет николиже из притвора храма исшедша, разве для нужды телесныя и во время 24 часов весь *Куран* прочитывати обыкша.

Мнози такожде и купечествующии назначают себе известное прибытков число, сиречь елико может от своих си денег живот и дом свой хотя мерно [×] довольствовати. И аще кто вящую цену хотел бы дати им, не приемлют, сказующе себе довольных быти прибытком по расположению десяти к одинатцати или двенатцати. Но редко таковой финикс в Турции ^{xx} явится. Под сим воздержания претекстом ^{xxx} вымышлены суть у них многие законников (ихже *дервишами* называют) секты, о которых в osobной речется главе. И те мало что разнствуют от наших торжищей придерживающихся ^{xxxx} (не глаголю о правдивых и по своим правилам ходящих и послушливых) монахов.

Тиранство на вожделение. От другия страны велия раждается трудность, зане *Куран* повелевает, да не кто желанию любострастия своего и похоти обиду и утеснения сотворит. Глаголют бо, яко бог ничтоже невозможное заповедал человеку и то изрядно, но зле присовокупляют, яко несть возможно человеку лишити себе вожделения своего. Откуда заключают, яко часть дати подобает естественному вожделению. Аще же кто того не сотворит, равно согрешит, аки бы не единого же учинил воздержания. Чесо ради благия совести человек или странный законник не имущий своея, ниже могуций имети жены, аще честную на градской улице узрит матрону ^{xxxxx} и возгоревся вожделения пламенем воспросит от нея прохладения, токмо да будет *Аллаг ашкыне*, то есть «В любовь божию» (о, безбожного речения!), она же не учинит ему в том довлесотворения службу, вознепщуется, яко тяжко согрешила, зане тиранство сотворила вожделению законника, не утолив оное простертием себе. Тако первый образец сея изрядныя мухаммеданския добродетели даде сам Мухаммед и дщерь его Фатма, иже несколько тысящ воев, страждущих тиранство / вожделения и неукротимое желание совокупления с женами их, простертием телесе своего бодрственно утолиша и угасиша, о чем пространно рехом в главе *О чудесах его*.

Препираются жестоко теологи мухаммеданские о уставе жития неких дервишев, которые красноличных отроков (ихже они *киочек* нарицают) себе стяжавают и с теми возлегают, обаче глаголют, яко желание токмо возбуждают, а не дозлетворяют оному (от древнейших греков сей любления образ нарицается любовь платоническая) едина часть теологов таковыя есть опинии, яко возбуждение оное вожделения и от действия греха воздержание есть аки храбростенная сила и крепость, яже едина получает почесть победы над своим си вожделением и зато ожидается велие мздовоздаяние. Чесо ради и постыжся, прежде даже не приидет время разрешения, обычай имеют уготовляти стол и брашна по реченному, все же домашние и гости, аще случатся, похотне и аки пesium гладом истомлении, очесы и взором поглощати видятся, паче же и частицы хлеба ко устам приносят и аппетит ^{xxxxxx} тысящми образом

[×] без излишества или по среднему
^{xx} Турецкой Земли
^{xxx} подлогом
^{xxxx} волочащихся
^{xxxxx} жену
^{xxxxxx} хотение ясти

care se abțin de la toate lucrurile și treburile lumești și-au ales o viață numită *kioşenişin* (șederea în ungher, adică petrecerea însingurată) ⁷⁸⁵. Cu adevărat vă spun că am văzut un om în templul Sfintei Sofia, despre care spuneau că de 28 de ani n-a ieșit niciodată din pridvorul templului decît pentru nevoia trupului și în 24 de ore obișnuia să recite tot *Curanul*.

În același fel mulți negustori își fixează un anumit procent la cîștiguri, deci cu cîți bani dintr-ai lor să-și înmulțească moderat * viața și casa, și dacă cineva ar vrea să le dea un preț mai mare nu primesc, spunînd că se mulțumesc cu cîștigul de zece sau unsprezece sau douăsprezece [procente], după caz. Dar un astfel de fenix rareori va apărea în Turcia **. Sub acest pretext*** al înfrînării sînt născocite la ei multe secte ale călugărilor (pe care îi numesc *derviși*), despre care se vorbește într-un capitol special ⁷⁸⁶. Iar aceia se deosebesc cu puțin de călugării noștri care bîntuie **** prin piețe (nu mă refer la cei autentici care umblă după rînduiele lor și sînt ascultători).

Tirania asupra poștei. Pe de altă parte se naște o mare greutate din faptul că *Curanul* poruncește ca nimeni să nu facă supărare poștei și îngădind dorinței sale de senzualitate. Căci ei spun că Dumnezeu n-a poruncit omului nimic cu neputință, și aceasta e bine, dar rău adaugă că omului nu-i este cu putință a se lipsi de pofta sa. De unde conchid că trebuie să dai parte poștei trupesti, iar dacă cineva nu va face acest lucru va păcătui ca și cum n-ar fi făcut nici o înfrînare. De aceea un om cu conștiință bună sau un călugăr pelerin care n-are femeia sa și nici n-o poate avea, de va vedea pe ulița cetății o doamnă***** cinstită, aprinzîndu-se de flacăra poștei, va cere de la ea răcorire, numai să fie *Allah aşkîne* ⁷⁸⁷, adică „De dragul lui Dumnezeu” (o, vorbă fără Dumnezeu!), iar dacă ea nu-i va face îndată serviciul de a-l satisface, se va socoti că a păcătuit greu, pentru că a făcut tiranie poștei călugărului și nu i-a potolit-o prin supunerea sa. Astfel, prima pildă a acestei frumoase virtuți muhammedane a dat-o însuși Muhammed și fiica lui Fatma, care în chip neobosit au potolit și stins tirania poștei și dorința nedomolită de împreunare cu femeile lor a cîtorva mii de oșteni/prin oferirea trupului lor, despre care lucru mai pe larg am vorbit în capitolul *Despre minunile lui* ⁷⁸⁸.

Cumplit se ceartă teologii muhammedani cu privire la rînduiala viețuirii unor derviși care-și procură băieți frumoși la față (pe care îi numesc *kiocek*) ⁷⁸⁹ și se culcă cu ei zicînd că numai își ațîță dorința, dar n-o satisfac (la grecii antici acest fel de iubire se numește iubire platonice). O parte din teologi este de părere că ațîțarea acelei poște și abținerea de la săvîrșirea păcatului este un semn de curaj și o tărie, care singură capătă cîntecul victoriei asupra poștei proprii și se așteaptă la o mare răsplătire pentru aceasta. De aceea și cînd postesc au obiceiul să gătească masa și mîncările înainte de a sosi vremea dezlegării, după cum s-a spus, iar toți ai casei și oaspeții ce se vor întîmpla, chinuiți de poftă și de o foame ca de cîine, sînt văzuți că înghit cu ochii și cu privirea, ba încă și bucățile de pîine le duc la gură ațîțîndu-și apetitul***** și stimulîndu-l în mii de feluri. Se spune că și în înde-

* fără prisos sau măsurat

** Țara Turcească

*** pricină falsă

xxxx care hoinăresc

xxxxx femeie

xxxxxxx dorința de a minca

возбуждают и поощряют. Сказуется, яко и в ношных обученнях подобные с своими наложницами прелюдии^х некие и предначинания имущего по том быти сладчайшего совокупления творят, смехотворствующе и друг друга взаимно щекошущи и любострастие в себе возбуждающе, зане мнят яко и дело по том ощутят сладостнейшее и заслуги у бога для исполнения воздержания и продолжения времени вящие имети будут. Другие сей опинии суть противны, иже глаголют, яко болий грех есть, что сиевое тиранство творят телу своему и сердечному желанию, неже аще бы кто самый грех делом исполнил. Хотя в месяце *Рамазан* сие творити заслужительно есть, сиречь егда время кратко есть да близ вечера чрево и вся подчревесная раздражит, по захождению бо солнца вожелению своему и похоти безбедно и по достоинству дозволити леть есть. Но от таковых таковая и да будут, мы же к последующим обратимся.

223 *Крепость*. Кепость (яже в *Нравоучительных* Аристотелевых первое между иными добродетельми имеет место) *Курановым* диалектом двояко называется и двояко разумеется: *джигад*, то есть поход на войну или брань святая, и *газа*, то есть сила, крепость храбростенная, еуже неверные и супостаты веры мухаммеданския побеждаются, порабощаются и убиваются. Под обоим именем и вещь, так божественным, яко и человеческим приказанием, / толь жестоко мухаммеданом повелевается, яко аще кто мыслию токмо от сея отвратится, за неверного и отступника вменится. Чесо ради всякий поход и восприятие войны под именем *нетии газа* (намерения и хотения победы для умножения веры) всегда ни везде и против всякого неприятеля не токмо невозбранно имеют, но еще в грех смертный вменяется, аще о том не потщатся, когда добрая оказия есть и благополучие не инако, аки бы который воин во время битвы полк свой и стан оставил.

И того ради твердый и вечный мир с христианы им возбранен и непозволен есть, понеже *Куран* повелевает неверных всячески или порабощати, или к мухаммедизму обращати, яже аще быти не могут без всякого человеколюбия и милосердия убивати. И сие есть тоя добродетели деяние, еже называется *газа* или в множественном числе *газават* и иже оную духом и делом совершит, обещавается ему внитие в рай чрез врата добродетели оной соименные и *гази*, то есть «витязь, победитель врагов божиих» нарицается. Чесо ради когда мухаммеданом случается для превеликих неких нужд, мир постановляти со князи христианскими, оный мир не инаков бывает, разве как волка с овцом, юже хоти растерзати, довольну обретает причину с того единого, яко она бедная воду из тояжде реки с волком хотя по течению воды много ниже пиущи, всю реку возмутила. Сиречь довольно есть христианским князем имя Христа, бога отца, едиnorodного сына исповедати и Мухаммедову книгу и пророчество отметить, за сию бо едину и самую вину по муфтиеву изречению (еже есть *Курана* изложение и истолкование некое) постановляются^{хх}, яко всех немухаммеданов, даже до единого убивати подобает, яко явных врагов божиих. От чего кроме позволения к похищению и разорению, кроме заслуги умноженныя суперстиции, еще и титул *гази* и наследника рая к себе присовокупляют, яже хотя по общему токмо всех народов суду, соблюдать хотели бы и соседей своих в своих им пределах тихо и безмятежно жизнь

^х предигария

^{хх} узаконяется

letnicirile nocturne unii fac cu țiitoarele lor tot felul de zgîndăriri și preludii * ale preadulcii împreunări ce va urma, glumind grosolan, gîdilîndu-se unul pe altul și ațîînd în ei senzualitatea, socotînd că și actul îl vor simți mai plăcut și vor avea și mai mari merite la Dumnezeu pentru împlinirea înfrînării și lungimea timpului. Alții sînt contra acestei opinii, zicînd că este mai mare păcatul să-și facă o astfel de tiranie trupului și dorinței inimii decît dacă ar săvîrși păcatul cu fapta. Dar este meritoriu a face acest lucru în luna *Ramazan*, cînd timpul este scurt, anume să-și în-tărite pîntecele și toate cele de sub pîntece, aproape de seară, căci după apusul soarelui este permis ca fără grijă și după merit să-ți satisfaci dorința și pofta. Ajungă însă despre acestea, iar noi să ne întoarcem spre cele ce urmează.

Tăria. Tăria (care în *Eticele* lui Aristotel ocupă primul loc între celelalte virtuți) * în dialectul *Curanului* se numește și se înțelege în două feluri: *djihad*, adică purtarea războiului sau luptei sfinte, și *gaza*, adică puterea, tăria vitejiei prin care cei necredincioși și adversarii credinței muhammedane sînt învinși, supuși și uciși ⁷⁹⁰. Prin amîndouă numele li se poruncește muhammedanilor atît cu porunca dumnezeiască, cît și cu cea omenească/un lucru foarte cumplit, anume că dacă cineva numai cu gîndul se va întoarce de la aceasta, va fi socotit necredincios și apostat. De aceea, fiecare campanie și acțiune războinică ostașii o numesc *netii gaze* (intenția și vrerea victoriei pentru răspîndirea credinței) ⁷⁹¹; pe aceasta ei o au nu numai necurmată totdeauna, pretutindeni și împotriva oricărui inamic, dar dacă nu se vor îngriji de ea cînd au ocazie bună și noroc se socotește păcat de moarte, ca atunci cînd un oștean și-ar părăsi în timpul bătăliei regimentul și tabăra.

223

Iată de ce le este interzisă și neîngăduită o pace trainică și veșnică cu creștinii, întrucît *Curamul* poruncește a-i supune cu orice chip pe cei necredincioși sau a-i converti la muhammedanism**, iar dacă nu se va putea acestea a-i ucide fără nici o omenie și milă. Aceasta este fapta virtuții numită *gaza* sau la plural *gazavat*, și celui ce o face cu duhul și cu fapta i se va făgădui intrarea în rai prin porțile cu același nume ca aceea și se va chema *gazi*, adică viteaz ⁷⁹², învingătorul vrăjmașilor lui Dumnezeu. De aceea, cînd li se întîmplă muhammedanilor ca pentru nevoi foarte mari să încheie pace cu prinții creștini, o asemenea pace nu este decît aceea a lupului cu oaia, pe care vrînd s-o sfișie găsește un motiv suficient în faptul că ea, biata, a băut apă din același rîu cu lupul și, cu toate că băuse cu mult mai jos pe cursul apei, a tulburat tot rîul. Așadar e de ajuns prinților creștini să mărturisească numele lui Hristos, Fiul unul născut al lui Dumnezeu Tatăl, și să respingă cartea și prorocia lui Muhammed; pentru această singură vinovăție, după zisa muftiului (una dintre expunerile și interpretările *Curanului*) se hotărăște** că se cuvine a omori pe toți nemuhammedanii, pînă la unul, ca pe niște vrăjmași vădiți ai lui Dumnezeu. De unde își arogă, pe lîngă îngăduința de a răpi și a distruge, pe lîngă meritele înmulțirii superstiției, și titlul de *gazi* și moștenitor al raiului. Iar dacă, după judecata tuturor popoarelor, s-ar păzi de aceasta și și-ar lăsa vecinii în hotarele lor ca să-și ducă

* jocuri premergătoare
 ** se legiferează

* Aristotel, *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, III, 9, 1115 a.

** Cf. *Coran*, II, 190—193.

проводити попустили бы в преступление и грех смертный им вменилобыся. Но понеже номерение имеем в особливой главе рещи о *Образе постановления мира мухаммедан с христианами* и о вымышлении причин нарушения тогожде, zde множайшая приложить оставихом. Да видим же последнюю их добродетель, яже есть мученичества./

224

Мученичество. Мученичество *шегадет*, мученик же *шегит* арапским глаголется языком. Под сим генеральным^х именем седмь иные виды или роды подчиненные в мухаммеданской религии называються видим. И во первых убо высочайшего степени и чести той есть мученик, иже умрет на брани противу христиан о котором *Куранское* сицевое есть постановление: «Аще убиеш, *гази*, то есть победитель, аще убиен будеш *шегит*», то есть мученик будеш, сиречь во обоих щастливый, зане по обоему действу в райские врата внити уповают.

Второй степень мученичества есть егда кто шествуя в Мекку на пути умрет, сиречь труд толь долгого пути и иных (ихже в главе *О странствовании в Мекку* изочтохом) трудностей и поты, аки за некоего мучителя вземлюще, иже яко всезлобнейший супостат привнесением смерти предложенный им путь запят и пресече, аки бы кто неприятельскою рукою на войне убиен был и лишився имени *гази* мученик чрез излитие крови сотворился.

Третий степень есть, егда кто неправедно и без показанныя о преступлении вины от султана, от паши или от иных начальников, неповинен сый убиен есть, называется же мученик, понеже за правду (еже есть самого бога имя) претерпе тиранство смерти.

Четвертый степень есть, егда кто от разбойников или от кого-либо иного (токмо чтоб сам он не был причиною ссоры и враждебства) на пути на улице убиен будет.

Пятый степень есть, егда кто от моровья язвы или от epileptическия болезни умирает, зане мухаммедане веруют, яко язва моровая воздвизается от демонов *джины* им нарицаемых (о нихже инде речеса), которые попущением божиим нападают на род человеческий и елико гноеватых мест на теле болящего обрящется, толико и ран от демонов наложенных ему быти веруют. Того ради и бегати возбраненно им есть во время морового поветрия, мнят бо, яко аще бы то чинили, тыл^{хх} бы врагам показывали и мученичество презирали бы. Но в вещех натуральных искуснейшии ведая моровую язву быти из болезней *емрази сари*, то есть заразительных^{ххх}, зело опасно уступают и в сицевое болезнями дышущее время на преградия и веси отходят.

225

Некогда на сие сумнение требована бысть от муфтия *фетва* (то есть судебная сентенция), что бы творити подобало во время морового поветрия, бегати ли, или в доме пребывати? Коварный убо, но и натуральных вещей / искусный муфти двояко отвеща: «Кто, рече, в ветхом и дыры имущем обитает намете во время дождя, где несть капли тамо да укрывается». На сей ответ паки вопрошенный: «Аще под единым единого небеси наметом все обитаем, камо бежати подобает?» Отвеща: «Аще желаеши спасения твоего, оное при краях (то есть, далече от собрания человеческого) обрящеши». По-

^х общественным
^{хх} зад
^{ххх} прилепчивых

o viață lină și netulburată, acest lucru li s-ar socoti drept crimă și păcat de moarte. Dar cum avem de gând să vorbim într-un capitol special *Despre modul muhammedan de a încheia pacea cu creștinii*⁷⁹³ și despre născocirea motivelor de a o încălca, am renunțat să adăugăm aici mai multe. Să vedem deci ultima virtute, aceea a mucenicieii./

Mucenicia. În limba arabă muceniecie se spune *şehadet*, iar mucenic *şehit*⁷⁹⁴. Sub aceste denumiri generale^x vedem că în religia muhammedană se înțeleg alte șapte feluri și specii subordonate. Mai întâi, deci, mucenic în treaptă și în cinstea cea mai înaltă este acela care va muri în război împotriva creștinilor, despre care lucru există următoarea hotărîre a *Curanului* *: „Dacă vei ucide, vei fi *gazi*“, adică învingător, „Dacă vei fi ucis, vei fi *şehit*“, adică mucenic, deci fericit în amîndouă cazurile⁷⁹⁵, pentru că după săvîrșirea amîndurora nădăjduiesc să intre pe porțile raiului.

A doua treaptă a mucenicieii este a muri pe drum în timpul călătoriei la Mecca. Osteneala unui drum atît de lung și a celorlalte greutăți (pe care le-am enumerat în capitolul *Despre pelerinajul la Mecca*)⁷⁹⁶ și sudorile sînt considerate ca un chin care, ca un prea rău vrăjmaș aducător de moarte, i-a pus piedică în drumul ce și l-a propus și i l-a curmat, ca și cum cineva a fost omorît în război de mîna dușmanului și, lipsindu-se de numele de *gazi*, s-a făcut mucenic prin vărsarea singelui propriu.

A treia treaptă este cînd cineva e ucis nevinovat de sultan, de pașă sau de alte căpetenii și se cheamă mucenic pentru că a suferit tirania morții pentru dreptate (care este numele lui Dumnezeu însuși).

A patra treaptă este cînd cineva va fi omorît pe cale sau pe uliță de către tilhari sau de către altcineva (dar să nu fi fost el însuși cauza unei certe sau dușmănii).

A cincea treaptă este cînd cineva moare de ciumă sau de epilepsie, pentru că muhammedanii cred că ciuma este iscată de către demonii numiți la ei *djini* (despre care s-a vorbit în alt loc)⁷⁹⁷, care din îngăduința lui Dumnezeu tăbărîsc asupra neamului omenesc. Deci, cred ei, cîte plăgi purulente vor fi pe trupul celui bolnav, atîtea răni au fost aduse de demoni asupra lui. De aceea le este oprit a se feri în timpul molimei ciumei, căci socotesc că dacă ar face aceasta ar întoarce spatele^{xx} vrăjmașilor și ar disprețui mucenicia. Însă cei mai pricepuți în lucrurile naturale, cunoscînd că ciuma e din boalele *emrazii sari*⁷⁹⁸, adică din cele contagioase^{xxx}, se feresc cu multă grijă și în timpul cît bîntuie bolile pleacă în suburbii sau pe la sate.

Cîndva, într-o asemenea îndoială, a fost cerută de la muftiu o *fetva* (adică o sentință judecătorească) despre ce anume se cuvine să facă oamenii în timpul epidemiei de ciumă, să fugă sau să rămînă acasă? Muftiul, perfid dar și priceput / în lucrurile naturale, a răspuns în doi peri, zicînd: „Cine locuiește într-un cort vechi și găurit să se ascundă la vreme de ploie unde nu cad picături“. La acest răspuns a fost iarăși întrebare: „Dacă locuim toți sub cortul unic al aceluiași cer, unde se cuvine să fugim?“ Răspuns-a: „Dacă-ți dorești scăparea, o vei afla pe la margini“ (adică departe de aglomerația oamenilor). Ei cred de asemenea și despre boala epilepsiei că este o tiranie

x de obște

xx dosul

xxx molipsitoare

* Cp. *Coran*, IX, 52.

добно и epileptическую болезнь веруют быти тиранство демонское (может быть вземлюще из наших *Священных Писаний*) и враждебное озлобление того ради и в сицевой болезни умершии за мучеников имеются.

Шестый степень мученичества единым токмо женам приличествует, которым в рождении умерети случится. Чесо ради баснословят: егда бог проклял Евву, да в болезни родит чада, Евва спросила бога: «Но аще, рече, в оных болезнях случится мне умерети, кто будет виною смерти и убийцею моим?» аки наводя бога имущего быти виною погибели ея). Отвеща бог: «Вина убо будет зми, ты же, зане терпеливо понесеши тиранство его, дар и мзду мученичества получиши».

Таже седьмой и последний (аще добре памятую) степень есть мученичество частей тела, сиречь, яко егда кто на брани око, руку или ногу погубит, уста сокрушит и страшную язву восприимет. Чесо ради хвалятся, яко того ради бог попустил, да бы и сам Мухаммед от неприятеля в лице ранен и зуб его тяжким булавы ударением исторжен был, да не како такового мученического венца (понеже ных добродетелей всех венец к совершенству своими заслугами получил баше) лишенный от здешних переселилбися. Сего убо мученичества желанием и верою утвердившися шлем, латы и протчая броня тело покрывающая и защищающая на войне отмест (оных бо токмо для славопоказания употребляют) оставивше единый щит, меч, копие, стрелы, лук (по том и у них употребление флинт привниде), яко оружие, сущее на поражение, купно и на защищение. К тому еще и ноги до колен и руки даже да лактей обнажати должныствуют те, которые свойственно по муслимански и храбростенно битися поощряются. Обаче сие дерзновеннейшие токмо и наипаче янычерское ополчение исполняти обыче. И сия убо о первейших заслужительных делах теченная, довольна да будут./

О иных неких делах заслужительных

Правда. Кроме вышепомянутых заслужительных, к тому же *фарзу* и *суннету* приналежат правда, милость, милосердие, кротость, смирение, щедроты и протчие добродетели, яже у наших моральные × наричутся. Но общеесть погрешение во всех человецех и аки во чреве матерне восприятый и натуральный грех, яко чем кто больше на другого свирепствует, тем больше праведен, милостив и кроток от всех называтися любит и мнит себе такова быти. И хотя всякое племя правды добродетель и похвалы тоя себе единому присвояти обыче, но мухаммеданский а паче отманский род толикое о себе в содержании правды, милости, милосердия, кротости и щедрот завзял мнение, яко сии добродетели нигдеже кроме их чтутся, творимы бывают и обрестися могут. Откуда первый и знаменитейший двора отманского титул есть *Баби адалет* «Порта правды», *Баби алемпенаг* «Порта мира прибежище».

× к нравам належашие

demonică (poate luind din *Sfintele Scripturi* ale noastre) * și o asuprire dușmănoasă. De aceea și cei care au murit în această boală sînt socotiți drept mucenici.

A șasea treaptă a muceniei se potrivește numai femeilor cărora li se va întîmpla să moară de naștere. De aceea băsnesc: cînd a blestemat Dumnezeu pe Eva ca să nască în dureri fii, Eva a întrebat pe Dumnezeu: „Dar dacă mi se va întîmpla să mor în acele dureri, cine va fi cauza morții și ucigașul meu?” (făcînd aluzie la Dumnezeu, care ar deveni cauza pieirii ei). Dumnezeu a răspuns: „Vina va fi a șarpelui, iar tu, pentru că vei suferi cu răbdare tirania lui, vei primi darul și plata muceniei”.

Iar a șaptea și ultima treaptă este (dacă țin bine minte) mucenicia mădularelor trupului, adică de-și va pierde cineva în război ochiul, mîna sau piciorul, își va sfărîma gura sau va primi o rană groaznică. De aceea se laudă că pentru aceasta Dumnezeu a îngăduit ca și însuși Muhammed să fie rănit la față și să-i fie smuls un dinte de o lovitură grea de buzdugan, ca nu cumva să se fi mutat de aici fiind lipsit de o astfel de cunună de mucenic (pentru că cununa tuturor celorlalte virtuți pentru desăvîrșire o primise prin meritele sale). Deci, întărindu-se de această dorință a muceniei și avînd credință, la război leapădă coiful, zalele și restul armurii care acoperă și apără trupul (pe care le folosesc numai ca să-și arate slava), lăsîndu-și numai scutul, sabia, lancea, săgețile, arcu (mai tîrziu s-a introdus la ei și întrebuintarea puștilor), ca arme ce servesc la lovire, dar totodată și la apărare. Afară de aceasta, cei care au curajul să se lupte cu adevărat ca musulmanii și cu vitejie trebuie să-și dezgolească și picioarele pînă la genunchi și mîinile pînă la cot. Însă acest lucru obișnuiesc să-l facă numai cei mai îndrăzneți și mai cu seamă oastea de ieniceri. Ajungă dar aceste spuse despre cele mai de seamă fapte meritorii./

Capitolul al doisprezecelea

226

Despre alte fapte meritorii

Dreptatea. Afară de virtuțile meritorii menționate mai sus, de același *farz* și *sunnet* țin dreptatea, mila, îndurarea, blîndețea, smerenia, dărnicia și celelalte virtuți care la ai noștri se numesc morale *. Însă greșeala este generală în toți oamenii, păcat firesc luat parcă din pîntecele matern, căci cu cît se înfurie mai tare unul asupra altuia, cu atît îi place să se numească de toți drept, milostiv și blînd și se socotește că așa și este. Și cu toate că fiecare neam s-a obișnuit să-și atribuie exclusiv virtutea dreptății și laudele aceleia, neamul muhammedan, dar mai cu seamă cel otoman, asemenea părere de sine și-a format în ce privește ținerea dreptății, milei, îndurării, blîndeței și a dărnicii, de parcă aceste virtuți nu se respectă, nu sînt făcute și nu se pot afla nicăieri decît la ei. De unde primul și cel mai însemnat titlu al Curții Otomane este *Babi adalet*, „Poarta dreptății”, *Babi alemphenah*, „Poarta scăpării lumii” 799,

* ținînd de moravuri

* *Matei*, 17, 14—18.

Егда по истинне назватися должна есть, «Порта^х адская зияющая» и «Уста пекельная ненасытимая», яже кровь и вещь чуждую пожираючи, никогдаже насытятся и мню, яко николиже насытитися имеет, ниже дивно сие буди тем, иже законоположений мухаммеданских или не слышаша, или не совершенно уразумеша. Ибо якоже многажды увещахом а наипаче в главе *О преимуществах Мухаммедовых* показахом, лжепророк оный научил их, яко христианина и всякого немухаммеданина грабити, пленяти и убивати, не токмо несть грех, но еще за таковая дела и рай наследити именют. Чесо ради, егда сия творят, мнят яко не зло, но добродетель соделают и божие исполняют повеление. Инако, по Аристотелевой сентенции, никтоже зло творит, разве под восприятием доброго и тако свирепейшее и лютейшее тиранство, от них под видом правды, милости и кротости приемлется, мню, яко никтоже речет согрешати тому, иже не весть себе согрешающая, паче же грех и злодеяние, правду и добродетель быти хвастает. И сия убо о несправедной мухаммеданской правде по внешнему: по внутреннему же, далече / иного придержатся пути, юже нарицают *гак* и *шери шериф*, то есть истинна и святая правда. О которой, понеже на ином месте предложить имеем, идеже *О суде и о правде* (юже чрез своих церковников и гражданских судей отправляют) писати будем, множайшая глаголати zde несть потребно.

Щедрота. Щедроту, яже по арапску *сахавет гани керем* нарицается, по просту *джевмердлык* и *муруввет* и иными многими имены называти обыкоша. Аще истинну долженствуем рещи, коликая у них есть лакомства алчба толикаяз, или вящшая и щедрота, которая даже до безмерного, наипаче в султанском дворе восходит имении расточения, тако, яко и в присловие у них проиде: *Бугюн гелен, бугюн гитсун*, то есть «Приходящее сего дня, сего дня и да отыдет». И иное: *Яриндаси Аллаг керим* «Для утрия благ есть бог и щедроподатель». Чесо ради редкая или никакая же обрящется у них фамилия (кроме Киоприлиев и Ибрагим Хан-оглыев), которая бы по наследию богата была или отцовския имения стяжала бы, хотя от султана и не будет ограблена и то бо редко случается, еже кому не быти ограблену.

Под машкарою щедроты по вящшей мере почитается плотоугодие, кичение и протчая, безмерному имении расточению последующая. Того ради употребительное у них есть присловие: *Гарам гелди, гарам гитди* «Несправедно пришло, несправедно пошло», то есть сребра, сокровищ и протчих благ, якоже глаголатися обыче, собрание. К тому обычай есть султанам турецким егда с которым-либо князем христианским мир сотворит и чрез посланников его или ординарных, или экстраординарных дары (яже с подтвердительными письмами посылаются) от него яко приятеля примет, положив оные в надлежащую цену такие сам взаимно посылает дары, которые цену воспритых, аще не многим, то хотя малым чем превосходят в том, сиречь разуме, яко не хочет от иного в даянии и щедротах препобежден непщеватися. Тако паши и протчие нижшего достоинства *агаваты*, аще каковой-либо подарок от кого чрез слугу его присланный получит, николи же слугу оного тща и без подарку (которой *бахиши* нарицают) отпустит. Сего толь свободного отдарения и иная богословская, паче неже политическая вина есть, ибо по заповедем правосудия (яже глаголются им *фыкз*) всякий дар / и приношение каким-либо образом от иного принятое, *гарам*, сиречь возбраненно

^х врата или дверь

deși pe drept ar trebui să se numească „Poarta × deschisă a iadului” și „Gura nesățioasă a focului nestins”, care nu s-a săturat niciodată să devore sîngele și lucrul străin și după socoteala mea nici nu se va sătura vreodată.

Să nu fie de mirare acest lucru celor care n-au auzit de legislația muhammedană sau n-au înțeles-o bine. Căci, după cum am arătat de mai multe ori, dar mai ales în capitolul *Despre prerogativele lui Muhammed*⁸⁰⁰, pseudo-prorocul acela i-a învățat că pe creștin și pe orice nemuhammedan nu numai că nu e păcat a-l jefui, a-l robi și a-l omori, ci că pentru asemenea fapte vor moșteni și raiul. De aceea, cînd fac acestea, ei socotesc că nu fac rău, ci o faptă bună și că împlinesc porunca lui Dumnezeu. Dar, după sentința lui Aristotel, nimeni nu face răul decît perceivingu-l drept bine * și, astfel, cînd tirania cea mai furioasă și mai cumplită e considerată de ei ca dreptate, milă și blîndețe, socotesc să nimeni nu va spune că greșește cel ce nu se recunoaște pe sine păcătuiind, ba chiar se va lăuda că păcatul și crima lui e dreptate și faptă bună. Acestea, deci, despre dreptatea cea nedreaptă muhammedană considerată pe dinafară; iar după cele dinlăuntru / se țin mai departe de altă cale, pe care o numesc *hak* și *șeri șerif*⁸⁰¹, adică adevărul și sfînta dreptate. Despre care nu trebuie să mai vorbim foarte mult aici, fiindcă vom vorbi în alt loc, cînd vom scrie *Despre judecată și dreptate* (pe care ei o distribuie prin țîrcovnicii lor și prin magistrații civili)⁸⁰².

227

Dărnicia. Dărnicia, care în limba arabă se numește *sahavet hani kerem*, simplu *djevmerdlîk* și *muruvvet*⁸⁰³, s-au obișnuit s-o numească și cu alți mulți termeni. Ca să spunem adevărul, pe cît e de mare la ei patima lăcomiei, pe atîta, sau și mai mare, este și dărnicia, care merge pînă la irosirea fără de măsură a averii, mai ales la curtea sultanului, așa că s-a format la ei și zicala: *Bughiun ghelen, bughiun ghitsun*, adică „Cele ce vin azi se și duc”⁸⁰⁴, și alta: *Iarindasi Allah kerim*, „Cît pentru dimineața de mîine, bun și darnic este Dumnezeu”⁸⁰⁵. De aceea rar la ei familie — sau chiar nici una (afară de Kioprili și Ibrahim hanogli)⁸⁰⁶ — care să fie bogată prin moștenire sau să-și fi agonisit averile de la părinți, fără să fi fost jefuită de sultan; și rar se întîmplă ca cineva să nu fie jefuit.

Sub masca dărniciei se ascunde în foarte mare măsură plăcerea trupului, îngîmfarea și altele care însoțesc irosirea fără de măsură a averii. De aceea la ei e folosită zicala: *Haram gheldi, haram ghildi*, „Pe nedrept a venit, pe nedrept s-a dus”⁸⁰⁷, cum se obișnuiește a se zice despre adunarea de argint, de comori și de alte lucruri. Pe lîngă aceasta, este un obicei la sultanii turci ca, atunci cînd unul face pace cu vreun prinț creștin și primește de la el daruri prin soli ordinari sau extraordinari (care se trimit cu scrisori de acreditare), ca de la un prieten, să le evalueze la prețul convenit și să trimită la rîndul său daruri asemănătoare care să depășească, dacă nu cu mult, măcar cu ceva valoarea celor primite, cu intenția de a nu fi socotit învins de altul în dăruire și dărnicie. La fel și pașii, și ceilalți *agavați*⁸⁰⁸ de demnitate mai mică, dacă vor primi vreun dar trimis de cineva prin sluga lui, niciodată nu vor lăsa să plece sluga aceea cu nimic și fără dar (pe care îl numesc *bahșiș*)⁸⁰⁹. Motivul unei dărnicii atît de largi este și teologic, nu numai politic, căci după poruncile justiției (numită la ei *fîkh*)⁸¹⁰ orice dar / și prinos primit în vreun fel de altul este *haram*, adică interzis, dar pentru ca acest *haram*, adică cele oprite,

228

× ușa sau intrarea

* Aristotel, *Ἠθικά Νικομάχεια*, III, 4, 1112 a.

есть, но да *гарам* в *галал*, то есть возбраненное обратиться в невозбраненное, подобает каким-либо подарком ему взаимно ответствовать и еще не самому пославшему, то приносящему воздати. Тако, еще кто хотяи подкупити судию или драгий каковый дар или знатную денег сумму принесет ему, он, да не причтется то ко греху лакомства, взаимно приносящему дарствует или цвет какой, или овощь гранатовый, или иной какой-либо малая цены подарок, приложив сия слова: *Галал эиле*, то есть «Сотвори, да невозбранно будет!» тойже отвечает: *Галал олсун*, то есть «Да будет невозбранно». Таковым образом погибает в нем лакомство, имя же благодаяния, милости и правды лжепринимается и сия тако суть.

Странноприимство. Странноприимство, понеже есть аки сестра щедроты, по истинне в турецком роде похвалы достойно есть, суть бо зело прилежащий странноприимству и всем мимоходящим странникам ничтоже рассуждая о религии, стол представляют и место ко предпочитию показывают. Две суть в Турецкой Империи зело пространные страны, едина европейская, яже называется Добруджие (сия есть древняя нижняя Мисия), другая Иконийская в Анатолии. Сих, глаголю, стран жители, толикое являют человеколюбие и странноприимство, яко не сведущему о них, едва вероятно быти покажется. Всякий дому господин имеет во дворе своем особливую горницу для гостей странных уготованную, где хотя кто о полунощи приедет, обрящет брашно готовое и постелю чистыми перинами и белыми простынями и одеялами настланную, подобно и коням овес и сено домовые слуги предлагают и оных в подобающее время напояют. Сие усердно творят, даже до третьего дни без всякого роптания, таже в третий день изобильно угощенного без всякого денег или цены напоминания вопрошают, куда едет и, еще гость речет, яко в такой град ему путь предлежит, учтиво путь ему показывают и проводника придают. А которые в городех и великих селех обитают, не тако, хотя и те в той стране о нечеловеколюбии никакоже укоритися могут.

229 *Вечное примирение с своими.* К *фарзу* купно и *суннету* приналежит вечное имети примирение с другими мухаммеданы *сунны*, то есть православными сущими и оное свято хранити, зане мухаммеданину против мухаммеданина воевати и взаимные / противности и вражды имети не иное быти глаголют, разве противоборство на бога и непокорение пророку (О, да бы христианские князи тожде мудрствовали!). Того ради еще случится когда сему быти, да мухаммеданин противу мухаммеданина неприятельское воспримет оружие, первое должествуют муфтиевую *фетвою* войну свою утвердити и из сентенции^{*}, якоже глаголют суда божия показати своим и увещати, яко не токмо оная праведно восприята, но и потребна и понуждающая есть. Темже в таком случаи судейская сентенция дается, да своя токмо защищают, чуждым же, да не творят вреда, ибо мухаммеданина победити несть умножити веру и мухаммеданина ограбити, каким-либо то было бы образом, позволено быти не может. Того ради обиженная страна должна прежде предложить обидящему: *Эмри шерии шериф*, то есть «Приказание святыя правды» и просити от него, да бы по *Курановым* узаконениям решение вещи учинено было и не сражением оружия. Чесому трижды повторену бывшу, еще противная страна на предложение и требование сие не соизволит, тогда муфти таковых противников яко *гяуров* или неверных быти первое объявляет и потом еще возможно грабити и убивати их позволяет.

^{*} изречения

să se transforme în *halal*, adică în cele îngăduite, se cuvine să-i răspunzi cu vreun dar, și dacă nu poți răsplăti pe cel ce a trimis, atunci măcar pe cel ce l-a adus. Așa, dacă cineva vrea să mituiască pe judecător și îi va aduce un dar de preț sau o sumă însemnată de bani, acela, ca să nu i se socotească lucrul ca păcatul lăcomiei, îl va dăruia pe cel ce l-a adus cu o floare sau cu o rodie ⁸¹¹ sau cu un alt dar de mic preț, adăugînd cuvintele: *Halal eile*, adică „Fă să fie îngăduit” ⁸¹², iar acela răspunde *Halal olsun*, adică „Să fie îngăduit”. Astfel lăcomia dispăre, iar numele de binefacere, milă și dreptate se acceptă în mod mincinos. Așa sînt deci acestea.

Ospitalitatea. Ospitalitatea fiind ca o soră a dărniciiei este, într-adevăr, vrednică de laudă la neamul turcesc, căci ei sînt foarte primitivi și întind masa tuturor călătorilor ce trec pe alături, fără a întreba de religie, și le arată locul de odihnă. Sînt două regiuni foarte întinse în Imperiul Turcesc, una în Europa, numită Dobrogea (aceasta este Misia de Jos din vechime) ⁸¹³, alta cea a Iconiei din Anatolia. Locuitorii acestor regiuni, zic eu, arată atîta omenie și ospitalitate, încît celui ce nu-i cunoaște i se va părea că abia este de crezut. Gospodarul fiecărei case are în curte o odaie specială gătită pentru oaspeții străini, unde de va veni cineva chiar la miezul nopții va găsi mîncarea gata și pat așternut cu perne curate și cu cearceafuri albe și cu plăpumi; la fel și pentru cai slugile casei le oferă ovăz și fîn și îi adapă la vremea convenită. Acest lucru îl fac cu tragere de inimă pînă la trei zile fără nici o cîrtire. Iar a treia zi, ospătîndu-l din belșug, fără a pomeni de bani sau de preț, îl întreabă unde merge și, dacă oaspetele spune că trebuie să meargă în cutare cetate, îi arată respectuos calea și-i dau călăuză. Cei ce locuiesc în orașe și în sate mari nu se poartă așa, deși nici cei din regiunea aceea nu pot fi ocăriți pentru lipsa de omenie.

Împăcarea veșnică cu ai săi. De *farz* ca și de *sunnet* ține și să fii veșnic în pace cu alți muhammedani *sunni*, adică cu cei drept-credincioși, și să o păzești cu sfințenie; pentru că a se război un muhammedan împotriva muhammedanului și a avea/dușmănie și neînțelegeri între ei spun că nu înseamnă decît o luptă împotriva lui Dumnezeu și nesupunere față de Profet (o, dacă și prinții creștini ar cugeta la fel!). De aceea, dacă s-ar întîmpla ca muhammedanul să ia armă dușmănoasă împotriva muhammedanului, mai întîi trebuie să-și întărească războiul printr-o *fetvâ* a muftiului și printr-o sentință ×, cum zic ei, a judecății lui Dumnezeu, să arate alor săi și să-i convingă că a luat arma nu numai după dreptate, dar și în mod necesar și silit. De aceea într-un astfel de caz se dă hotărîre judecătorească să-și apere numai pe ale sale, iar străinilor să nu le facă nici un rău; căci a învinge pe muhammedan nu înseamnă a spori credința, și a-l jefui pe muhammedan în orice chip nu poate fi îngăduit. De aceea partea vătămătată trebuie mai întîi să propună celui ce a vătămătat-o: *Emri şerii şerif*, adică „Porunca sfintei dreptăți” ⁸¹⁴, și să ceară de la el ca încheierea pricinii să fie făcută după legiurile *Curanului*, iar nu prin lupte cu armele. Și numai după ce acest lucru a fost repetat de trei ori, dacă partea potrivnică nu va primi această propunere și cerere, atunci muftiul declară pe asemenea potrivnici mai întîi drept *ghiauri* sau necredincioși și pe urmă, dacă e cu putință, îngăduie să fie jefuiți și uciși.

229

× hotărîre

Отманская Империя егда фундаменты своя во Асии полагати начинаше, пределы своя не токмо во християнские, но и в мухаммеданские некие страны простерти не усумнися, обаче на христиан неприятельским оружием и по подобию разбойников, никуюже иную предложив вину, кроме разглашенных оных *Курановой* сентенции, яко должныствуют или мухаммедисм восприяти, или дань платити, или разоренны быти и умрети, всегда свирепствоваша. Мухаммеданов же (которых в оное время семь быше в Асии не незаметных княжений) под претекстом протекции и защищения наносимых им обид, от иных привлече, иже потом аки связанни и к единому мухаммеданскому корпусу присоединенни ей (Отманской Империи) поддадошася, кроме единого князей караманских княжества, которое всегда противовоюющее и зело враждебное бысть Отманской Империи, о котором и в историях отманских читаем, яко еликожды мира требоваше, толикожды оный (закону и *Курану* спомоществующим) у турецких султанов получаше, мухаммеданину бо о продерзости своей жалеющему и мира просящему не призолити того и не согласовати сентенциям правды, глаголют, яко есть абие неверства / знак в себе вообразити. Тако под образом протекции Княжество ханов крымских к своему присовокупиша. Тако от царства Емен, еже есть Аравии богатия, Селимом и Сулейманом султанами прежде завоеванного, руку востягнуша обаче не силою оружия прогнанный, но за требование правды и законоположение, законному их господину оное оставиша, начальников же и пашей своих оттуду изведоша, яко несправедно брань начата бысть и противно *Курановой* заповеди, мухаммеданская стяжения мухаммедане взяша, где не умножение веры быти можаше, но явное лакомство и голое тиранство свирепствоваше. И того ради, аки о соделанном жалеюще, наследники султанские, по сентенции правды отдаша комуждо что чие быше. Тако Африканскую империю (о нейже в особливой книзе рещи намерение имеем) уступившу им ту, славнейшему разбойнику морскому Хаирудину (который у христианских историков Барбаросса называется) одержаша и потом ово от других мухаммедан арапов, ово от христиан мужественно защищаху и ныне защищают и содержат. Вкратце, некогда в самом деле изъявиша мухаммедане право быти употребляемое у них присловие: *Отмаилы тавишани аребеиле авлар*, то есть: «Отманчики или отмановичи, коляскою зайцев ловят». Инако по видимому чинно хвалятся и исповедуют, яко ничтоже сотвориша или могут сотворити, разве то, что по сентенции правды повелевается.

Примирение на урочные числа с христианы. К тойже заповеди принадлежит и с христианскими князи временные примирения имети и то убеждающей нужде, а не дружбы или союзства или любви ради. Чесо ради, хотя по гражданскому и божественному закону определенное примирения время, свято и осторожно хранить обязуются, обаче случившейся окказии и малейшей причине абие мир разрушити и договоры нарушити могут (ссору же кто хочет воздвигнути зело удобно многие, паче же, яко мечтается таковому праведнейшие вины изобрести может, и не токмо мухаммедане, но и христианские князи в таковых делех суть премного остроумны и преискусны. О, да бы такового отсрочия не знали и простейшии бы в том были). Мир убо христианом призволяти настоящей, якоже рехом, нужде, из *Курана* дается

Imperiul Otoman, cînd a început să-și așeze temeliile în Asia, nu a ezitat să-și întindă hotarele nu numai în țările creștine, că și în unele muhammedane. Asupra creștinilor ei tăbărau totdeauna cu armele dușmănoase, ca niște tilhari, neinvocînd nici o vină decît trîmbițata sentință a *Curanului* că trebuie sau să primească muhammedanismul, sau să plătească bir, sau să fie nimiciți și să moară*. Dar pe muhammedani (din care erau pe vremea aceea șapte principate deloc neînsemnate)⁸¹⁵ i-a atras sub pretext de protecție și apărare de asupririle ce li se aduceau de către alții. Mai pe urmă aceștia au fost anexați ca niște prizonieri la corpul unic muhammedan și s-au supus lui (Imperiului Otoman), afară de unul dintre prinții principatului karamanilor, care a luptat totdeauna împotriva Imperiului Otoman și i-a fost foarte vrăjmaș **. Lucru despre care citim în istoriile otomane, că de cite ori cerea pacea, de atîtea ori (legea și *Curanul* ajutîndu-i) o primea de la sultanii turci, căci, cînd muhammedanului îi pare rău de obrăznicia sa și cere pace, să nu i-o acorzi și să nu te potrivești sentințelor dreptății ar fi însemnat, zic eu, să-ți/întipărești pe tine stigmatul necredinței. Astfel, sub forma de protecție, au anexat ei principatul hanilor din Crimeia ***. Tot așa și-au retras mina de la împărăția Iemen, adică a Arabiei celei bogate, cucerită mai înainte de sultanii Selim și Suleiman, însă nu alungați de puterea armelor, ci pentru restaurarea dreptății și legiurii au lăsat-o stăpînitorului ei legitim și și-au retras căpeteniile și pașalele lor^{4*}. Iar aceasta pentru că începuseră războiul cu nedreptate și, împotriva poruncii *Curanului*, muhammedani luaseră avuturi muhammedane, ceea ce nu mai putea însemna răspîndirea credinței, ci că bîntuia o vădită lăcomie și o curată tiranie; de aceea pîrîndu-le parcă rău de cele făcute, urmașii sultanilor după sentința dreptății au dat fiecăruia ce și al cui a fost. Tot așa Imperiul African (despre care avem de gînd să vorbim într-o carte specială)⁸¹⁶, cînd l-a cedat lor prea slăvitul pirat maritim Hairuddin (care la istoricii creștini se numește Barbarosa)^{5*}, l-au stăpînit, după aceea cu vitejie l-au apărât de alți muhammedani arabi sau de creștini, îl apără și-l țin și acum. Pe scurt, muhammedanii cu fapta au arătat că e dreaptă zicala ce se întrebuintează la ei: *Otmanlı tavşanı arebeile avlar*, adică: „Otomanii, sau cei ai lui Otman, prind iepurii cu caleașca“⁸¹⁷. Astfel, se laudă ceremonios și mărturisesc că nimic n-au făcut sau nu pot face decît ceea ce este poruncit de sentința dreptății.

230

Pace cu creștinii pe termene fixe. De aceeași poruncă ține să aibă pace temporară cu prinții creștini, dar aceasta dintr-o nevoie care te constrînge, iar nu din prietenie sau pentru alianță sau din dragoste. De aceea, deși după legea civilă și după cea dumnezeiască se obligă să păzească cu sfințenie și cu grijă termenul fix al păcii, cînd se ivește prilejul și cel mai neînsemnat motiv pot îndată să strice pacea și să calce tratatele (căci cine vrea să înceapă cearta foarte lesne poate născoci multe și cele mai îndreptățite motive, după cum i se năzarește; și nu numai muhammedanii, ci și prinții creștini sînt foarte inventivi și iscușiți în asemenea treburi. O, dacă n-ar mai cunoaște o astfel de agerime și ar fi cit mai proști în această privință). Deci, după cum am zis, după *Curan* li se dă libertate să acorde

* *Coran*, II, 190.

** D. Cantemir, *Incrementa...*, in praefatione.

*** *Ibidem*, III, 1, 28.

4* D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 2, 1, 6.

5* *Ibidem*, III, 4, 25.

231 им свобода и повелевается, да соблюдают учиненные договоры, обаче аще и неправедную брань (сиречь, поправше мирная постановления) предвосприимут, то одержании победы вящее нещуется / быти *газават*, то есть, храбростенныя добродетели издовоздаяние, неже грех клятвопреступления и лести. Аще ли же им пораженным быти случится, тогда от народа роптания и от воев укоризны и поношения султан принужден бывает слушати, иногдаже и с престола низлагается и смерть претерпевает, яко всем мноу быти известно, коль часто таковое дело случилось.

Тако видехом мы двух султанов низложенных, Мухаммеда третьего и Мустафу второго: онго убо, яко неправедную против Леопольда цесаря Виенскую брань воздвигнул, сегоже, зане (яко они кричаху) неправедный и нечестный [×] мир с ними же сотворил. Аще любопытный читатель сих прилучаев вины совершенно познати возжелает, да не обленится прошу нашу о делех отманских даже до сих времен написанную прочитати *Историю*, где обрящет, како султан Сулейман, егда первое в Гегиры лето 936, Виену облежалше и оттуду с великим своим посрамлением и утеряннем своих 40 000 человек бегством спасаяся, тяжчайшею наследников своих заклиналше анатемою, аще который хотел бы дерзнути на Виену вооруженную простерти руку. Чесо ради народ на Мухаммеда третьего восклицалше, яко клятвопреступление и заклинание султана Сулеймана неверных противу муслиманов меч изострило и протчая, яже тамо да зрятся. О сем артиклеу еще множайшая зрети подобает в книзе *О правлении политики отманския*, где в особливой главе изъявити имеем образ постановления мира с христианы и вины нарушения тогожде.

Учити жен и детей. От техже *фарза* и *суннета* заповедей, заповедь есть о наставлении и научении закону *Куранову* детей, жен наложниц, рабынь, рабов, невольников и протчих всех дому своего людей, о чем довольно речеса в главе *О катихисме* и еще речется в главе *О позволенных*, где писати будем о поятии жен и наложниц, и в главе *О возбраненных*, идеже речем о укрывании техже (сиречь жен).

232 *Женские совокупления.* В главе *О заповедех к самому токмо Суннету приналежащих* рехом, яко позволенно есть мухаммеданам множайших имети жен, zdeже по обеим заповедем, сиречь так по *фарзу*, яко и *суннету* повелевается им, прилежную, частную и аще возможно было бы, неутрудимую с своими женами и наложницами в честь Мухаммеду бываемую, Марсовую брань творити, то есть даже до излития (прошение реченным да будет) крови, егда оскудеет раждающее семя. Чем бо больше кто / в сем подвизе потрудится и в тех усилиях, чем большой пот пролиет и аки до последнего дыхания приблизится и себе даже до исхудения плоти истончит тем больше оное заслужительно есть и богу приятнейшее (Боже благий, прости ми, яко о равращенных развратная, тебе же гнусная, не срамляясь изъявлю, сие бо творю, да видят вернии и уразумеют, колико отстоит от истинны твоея лживость лжепророка онго Мухаммеда!).

[×] непристойный

pace creștinilor cînd presează nevoia și li se poruncește să păzească tratatele încheiate *, dar chiar dacă vor întreprinde un război nedrept (călcînd tratatele de pace), după ce dobîndesc biruința, aceasta este socotită drept cea mai înaltă/*gazavat* ⁸¹⁸, adică răsplătire a virtuții vitejiei, iar nu un păcat al sperjurului și al înșelării. Dar dacă se va întîmpla să fie învinși, sultanul va fi silit să asculte ocări și batjocuri de la popor și de la oștenii săi, iar uneori este și detronat și suferă și moarte, ceea ce cred că este cunoscut tuturor cît de des s-a întîmplat.

231

Așa, noi am văzut detronați doi sultani, pe Muhammed al treilea și pe Mustafa al doilea ⁸¹⁹: primul pentru că a pornit războiul nedrept de la Viena împotriva cezarului Leopold, iar al doilea pentru că (după cum strigau ei) a încheiat cu ei o pace nedreaptă și rușinoasă *. Dacă cititorul curios va dori să cunoască mai bine motivele acestor întîmplări, îl rog să nu se lenevească a citi *Istoria* noastră despre isprăvile otomane scrisă pînă în timpurile de azi **, unde va afla cum sultanul Suleiman, cînd a împresurat pentru prima dată Viena, în anul Hegirei 936, scăpînd de acolo cu fuga, spre marea sa rușine, și cu pierderea a 40 000 de oameni, i-a amenințat cu foarte grea anatema pe succesorii săi dacă ar mai îndrăzni careva să ridice mîna înarmată asupra Vienei. De aceea poporul striga la Muhammed al treilea că sperjurul și blestemul sultanului Suleiman a ascuțit sabia necredincioșilor împotriva musulmanilor și altele, care să se vadă acolo ***. Despre acest capitol ar fi mai multe de văzut în cartea *Despre conducerea politicii otomane* ⁸²⁰, unde într-un capitol aparte sînt înfățișate modul de a încheia pacea cu creștinii și cauzele încălcării ei.

A învăța femeile și copiii. Între aceleași porunci *farz* și *sunnet* este și porunca de a povățui și a învăța în legea *Curanului* pe copii și pe femei, țiitoare, roabe, robi, prizonieri și pe toți ceilalți oameni din casa sa, despre care lucru s-a vorbit pe larg în capitolul *Despre catehism* ⁸²¹ și se mai vorbește în capitolul *Despre cele îngăduite* ⁸²², unde vom scrie despre luatul femeilor și țiitoarelor, și în capitolul *Despre cele oprite* ⁸²³, unde vorbim despre tăinuirea acelorai (a femeilor).

Împreunările cu femei. În capitolul *Despre poruncile care țin numai de „sunnet”* ⁸²⁴, am spus că muhammedanilor le este îngăduit să aibă mai multe femei; aici însă, după amîndouă poruncile, adică atît după *farz*, cît și după *sunnet*, li se poruncește să facă un război al lui Marte în cinstea lui Muhammed, stăruitor, des și, dacă ar fi cu puțință, fără de răgaz cu femeile și cu țiitoarele lor, adică chiar pînă la eliminare de singe (fie-mi iertate cele zise), cînd va lipsi sămînța care dă naștere. Căci cu cît mai mult se va osteni /între această nevoință și cu cît mai multe sudori va vărsa în acele eforturi de parcă s-ar apropia de ultima răsufare și se va istovi pînă la slăbirea trupului, cu atît mai meritoriu este acest lucru și mai plăcut lui Dumnezeu (bunule Dumnezeu, iartă-mi că fără rușine arăt în legătură cu cei perversi cele perverse și ție scîrboase, dar aceasta o fac ca să vadă cei credincioși și să înțeleagă cît de departe de adevărul tău e minciuna celui pseudoprofet Muhammed).

232

* nedemnă

* Cp. *Coran*, II, 62, 193.

** D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 4, 19, ann. mm.

*** *Ibidem*, IV, 1, 43, ann. pp.

Сия заповедь зело тягостна и пражестока есть бедным престарелым или иным случаем естественных сил лишенным, которые, хотя душою и плотским любострастием пророку своему верный и по истинне последующий быти усердно желают, обаче натуре действо им отъемлющей, ничтоже сотворити могут. И тако чаянного мздовоздаяния отчавающися, неизреченною тугою томими и внутренними мучениями удручаеми, камо обратятся не ведут бедные. Пророческая заповедь понуждает, орудия же мужеская яко притупленная, ни мало действуют. Пророк вопиет, повелевая брань себе освященную мужественным творити сердцем, сихже жилы и силы слабы суть, все спят, вся недвижима и аки полумертва и протяженна лежат. Оттуду прещения, отсюду же рыдания, оттуду устрашения, отсюдуже сетования, оттуду поношения, здеже от своих жен клеветы, проклинания и вся злая провещения приносятся, творятся и в очи мешутся. Что убо сотворит несчастливый и самого счастья поношение, мухаммеданин престарелый, в сем окаянном и злополучном состоянии обретающийся? И еже вяшшее зло есть, по деннонощных сих борениях, на утрие востав, токмо звероподобные жен своих и от ярости огнем блещащие зрит очеса, лица померклые, носы обвострившиеся, слышит сваты, распри, хуления, сокрушения сосудов, шумы и всякий вид проклинания и роптания.

233 Но не у конец зол несчастливому, зане силою закона обязуется долг воздати и трудами иных, аще своими не возможно, довлесотворити понуждается. Но понеже и сие чрез юнейшего сотворено быти ниже позволенно, ниже стерпимо есть, уловляет множайших или уловленных покупает врабьев (ихже в плотском совокуплении зело крепких быти сказуют естествословцы) и по паре их своими руками из клеток отпускает в таком намерении, да бы плотское их совокупление, еже они, по отпущении и свободе во всю жизнь свою имети будут в заслугу и награждение свободителя их, старца ослабелого / причтено было. Старец убо как-нибудь немощи своей пособляет и аки лестию и чужими трудами долг свой воздан быти уповает.

Обаче жены, над такового несчастливейшие, что творят? Имже ни крылатые, ни безкрылые птицы что-либо помощи могут. Чесо ради отчаявшися надежды получения мздовоздаяния и лишившися похотныя сладости и любострастного ласкания, к себе самим обращаются и взаимным тела наттиранием (подобно яко и каменносечцы, егда ясность на мрамор навести тшятся) щекочутся, угрызаются и бесчисленными образы сластолюбия и похоти необузданные огонь возгнетают. Но понеже им естественная к совершению сего дела не обретаются орудия, к художническим обращаются, яже себе зело хитро инструмент из бархата по подобию убо мужеского уда, величиною же елико которая снести и претерпети удобну себе быти рассудит, соделовают, в егоже притворных яйцах из пузыря кладеного барана соделанных вложив теплую воду, по неколикротных двизаниях оную испускают и, мнящи себе мужа имевших, палающей похоти елико возможно творят прохладу.

Аще ли благоутробие священные Венеры поможет им юношу некоего в их женское залучити обиталище, по истинне не изыдет оттуду разве всю силу погубив и кровь до конца испразднив. Многажды сие случися, яко неосторожные молодцы в женские высоких лиц покои единою вшедше, николи же изыдоша, ибо егда всю силу в неуспыных оных погубит трудах, от нихже

Această poruncă este foarte grea și cumplită pentru bieții bătrâni sau pentru cei lipsiți din vreo altă întâmplare de puterile firești, care, deși cu sufletul și cu senzualitatea trupului ar dori cu toată inima să fie credincioși și urmași Profetului lor, totuși, pentru că natura le-a luat vigoarea, nu mai pot face nimic. Și astfel, disperind pentru răsplătirea așteptată, chinuți de o frământare negrăită și apăsați de suferințe lăuntrice, nu mai văd bieții de ei unde să se întoarcă. Porunca Profetului îi silește, iar organele virile, fiind veștejite, nu lucrează deloc. Profetul strigă poruncind să dea lupta închinată lui cu inimă de bărbat, iar vinele și puterile acestora sînt slabe, toate dorm, toate-s în nemișcare, zac fleșcăite de parc-ar fi moarte pe jumătate. Colo reproșuri, aici bocete; colo amenințări, aici tînguiiri; colo ocări, aici clevetiri, blesteme și toate urmările rele se aduc, se fac și se aruncă în ochi de către femeile lor. Ce va face, deci, nenorocitul, batjocura fericirii înseși, muhammedanul foarte bătrîn aflat în această stare ticăloasă și nenorocită? Și culmea răului este că după frământările acestea de zi și de noapte, sculîndu-se dimineața vede ochii ca de fiară și scăpărînd scînteii de furie ai femeilor sale, fețe întunecate, nasuri ascuțite, aude sfade, certuri, hule, spargerea vaselor, zarvă și tot felul de blesteme și de cîrtiri.

Dar nenorocitul n-a ajuns la sfîrșitul relelor, pentru că prin puterea legii este obligat să-și îplinească datoria și, dacă nu poate cu ostenele sale, e silit să le satisfacă prin ale altora. Și cum acest lucru nu este îngăduit, nici tolerat să fie făcut prin unul mai tînăr, prinde mai mulți vrăbii (despre care naturaliștii spun că sînt foarte rezistenți la împreunarea trupească) sau cumpără de cei prinși și eliberează cu mîinile sale cîte o pereche din colivii, cu gîndul că împreunarea trupească pe care aceștia o vor avea toată viața după scăpare și libertate să-i fie socotită spre merit și răsplată bătrînului slăbit, / liberatorul lor. Astfel bătrînul își răscumpără întrucitva neputința și nădăj- 233

duiește ca prin înșelare și cu ostenele străine să-și plătească datoria. Dar femeile, mult mai nenorocite decît el, ce fac? Lor nu le pot ajuta nici păsările înaripate, nici cele fără aripi. De aceea, pierzîndu-și nădejdea că vor căpăta răsplătire și fiind lipsite de plăcerea poftei și de mîngîierile senzuale, se întorc spre ele însele și prin frecarea reciprocă a trupului (ca ciopli- torii de piatră cînd se silesc să scoată lustru la marmură) se gîdilă, se mușcă și în nenumărate chipuri își ațîță focul senzualității și al poftei nedomolite. Dar cum ele n-au organele firești spre a săvîrși acest lucru, se adresează celor artificiale. Făcîndu-și foarte ingenios un instrument din catifea asemănător cu mădularul bărbătesc, de mărimea pe care fiecare socotește că o va suporta și tolera mai lesne, în ale cărui testicule false, făcute din vezica unui berbec junghiat, toarnă apă caldă (după ce îl mișcă de cîteva ori slobozesc apa) și astfel, pîrîndu-li-se că au avut bărbat, aduc pe cît se poate răcoreală poftelor lor aprinse.

Iar dacă mila sfințitei Venera le va ajuta să prindă în iatacul lor femeiesc vreun tînăr, nu va ieși cu adevărat de acolo decît pierzîndu-și toată puterea și vîrsîndu-și sîngele pînă la sfîrșit. De multe ori se întâmplă ca unii flăcăi lipsiți de precauție, intrînd în apartamentele femeiești ale unor persoane înalte, n-au mai ieșit niciodată, căci cînd vreunul își pierde toată vigoarea în ostenele acelea fără de răgaz e omorît chiar de ele și cadavrul lui este

самих убивается и во дно отходное труп его повергается. Приключися сие-
вая беда некоему благородному молдавскому юноши, иже матроною тур-
кинею прельщенный, чрез три месяца в ложнице ея заключенный пребысть,
где к любодейным неусыпно творимым трудам, толь ненасытно от нея по-
нуждается, яко в силах весьма ослабев, никакоже к тому довлесотворити ей
можаше, яже усмотрев его уже непотребна суца, повелела рабыням своим
по навыклому обычаю убити и в отход низринути. Но или счастием его
или божиим промыслом, «нехотящим смерти грешника, но еже обратится
и живу быти ему», может быть прилучилася в числе рабынь тех едина родом
молдавка, яже несчастьем единоотечественного своего подвиженна, отаи
других чрез окно его низпустила а госпоже и сверстницам своим сказала,
что уже его зарезала и в отход, якоже повелено бе, низвергла./

234 *Совокупление евнухов.* Но горшее паче всех и неисчерпаемыми слезами
едва оплакаться могущее зло страждут евнухи, имже сластоносные части,
такое обрезаны суть, яко едина скважня токмо, еюже урина испускается на
оном зрится месте. Хотя же сии внешних и лишаются инструментов, обаче
скажут, яко плотское вожделение больше воюет на них, неже на других.
Кызлар агаси, то есть архиевнух султанской, также и везирские и протчих
вельмож, вне двора нанимают дома преизрядные, покупают девиц зело
красноличных или в дар от иных приемлют, ихже в сокровеннейших лож-
ницах, яко живых мертвецов от всякого взора мужеского далече отлученных
погребают (скажут бо, яко ревнование евнухов есть несравненное), егда
убо окказию из палат изыти получают, абие к отроковицам или наложницам
своим (аще наложницам нареци их подобает, те бо по истинне таковое му-
хаммеданское страждут мученичество) притекают, имже, о люте, о горе,
в толь заматерелом и неплодном Венеры поли пасущимся, равное нечто
приключается, якоже и Танталу во струях Флегетонта^х существу, горячесть
же и неугасимую жажду страждущему. Чесо ради в таковом подвизе ночь
проводяюще, бедных отроковиц раздражают, тело умучают и много им
досаждают, напоследок никоеже похоти бывает довлесотворение, паче же
движениями оными и любительными обниманиями больше возяренну творят
священную борьбу Мухаммедову и больше ожесточают мечтание похоти,
неже пророческим его заповедем и владычествующей Венере повиновение
верное же и совершенное приносят всесожжение. За недостаток убо сих умолчу
зде, яже сии полумужие паче, неже приличное женам претерпевают. Благо-
получная в рабам свобождения из клеток рождаются фортуна, паче же благо-
полученийшии и много богатшии бывают те, иже таковых птиц в лавках или
по улицам носяще продают с сим приглашением: *азадкуши*, то есть «Птицы
на свободу пускаемые».

Суть и иная множайшая из *фарза* и *суннета* заповеди, яже к сим при-
ложить имелбых, но да не всех тайнств мухаммеданских показатель явлюся,
некая, яже благочестивым слуху наипаче мерзостна были бы, умыслне ос-
тавих./

^х есть река адская

aruncat în fundul latrinei. Această nenorocire i s-a întâmplat unui tânăr de neam bun din Moldova, care, înșelat de o matroană turcoaică, a petrecut trei luni de zile închis în dormitorul ei, unde era silit de ea atît de nesățios la ostenele dragostei fără de răgaz, încît, sleit cu totul de puteri, n-o mai putea cu nici un chip satisface. Atunci ea, văzîndu-l că nu mai e bun de nimic, a poruncit roabelor sale, după obiceiul înrădăcinat, să-l omoare și să-l arunce în canal. Dar, fie din norocul lui, fie prin purtarea de grijă a lui Dumnezeu, care „nu voiește moartea păcătosului, ci să se întoarcă și să fie viu“ *, s-a întâmplat printre roabele acelea una moldoveancă de neam, care, mișcată de nenorocirea compatriotului său, i-a dat drumul prin fereastră, iar stăpînei și celor de o seamă cu ea le-a spus că l-a tăiat și l-a aruncat în latrină, precum a fost poruncit. /

Împreunarea eunucilor. Mai amar decît toate e însă răul, care abia dacă mai poate fi deplîns cu lacrimi nesfîrșite, pe care îl pățimesc eunucii, cărora părțile producătoare de plăcere le sînt astfel tăiate, încît în locul acela se vede numai o crăpătură prin care se elimină urina. Și deși aceștia sînt lipsiți de organele externe, se spune că pofta trupească îi muncește pe ei mai mult ca pe alții. *Kızlar agasi*⁸²⁵, adică arhieunucul sultanului și al vizirilor și al celorlalți demnitari, închiriază în afara curții case foarte frumoase, cumpără fete foarte frumoase la față sau le primește în dar de la alții și le înmormîntează în cele mai tănuite iatacuri de dormit ca pe niște morți vii, ferite departe de orice privire de bărbat (spun că gelozia eunucilor e fără seamăn). Deci cînd găsește prilej să iasă din palat, îndată aleargă la fetele sau țiitoarele sale (dacă se mai cuvine a le numi pe ele țiitoare, căci acelea cu adevărat pățimesc o astfel de mucenie muhammedană). O, amar și vai de ei, care pasc într-un cîmp atît de nevolnic și sterp al Venerei. Se petrece cu ei ceva asemănător lui Tantal ce se află în apele Fleghetontului × și suferă arșița și setea nepotolită. Căci petrecînd noaptea într-o astfel de nevoie, le întărită pe bielele fete, le chinuiesc trupul și mult le necăjesc, ca la urmă să nu le satisfacă nici o poftă, ci cu mișcările acelea și cu îmbrățișările drăgăstoase fac lupta cea sfînțită a lui Muhammed mult mai aprinsă și înverșunată, [cresc] și mai mult năluca poftei și aduc un holocaust sigur și desăvîrșit Venerei ce stăpînește, iar nu poruncilor lui prorocști. Dar să trec sub tăcere lipsa lor, pe care acești semi-bărbați o suferă mai mult decît femeile ce li se cuvin. Astfel se naște fericita soartă a eliberării vrăbiilor din colivii. Dar mult mai fericiți și mai bogați sînt aceia care purtînd astfel de păsări le vînd în prăvălii sau pe ulițe cu imbierea *azadcuși*, adică „păsări pentru eliberat“⁸²⁶.

Sînt și alte multe din poruncile *farz* și *sunnet* pe care le-aș fi adăugat la aceasta, dar ca să nu mă arăt divulgator al tuturor tainelor muhammedane, dintre care unele ar fi foarte scirboase, intenționat le-am lăsat deoparte. /

× rîu în iad

* *Molîtvenic, Rînduiala mărturisirii, Molitva I; Matei, 18, 22.*

О заповедех галал, то есть позволенных

1. Истолковавшие уже вышше некие знатнейшие мухаммеданския религии заповеди, требовательно быти видятся, да и о тех, яже по *Курану галал* (позволенные) нарицаются и заповедаются [×] нечто вкратце речем, между которыми первое содержит место лютость, тиранство и всякий варварства род противу каждого, иже несть мухаммеданин а наипаче противу еретиков *рафазы* и *кызылбаи* (и нихже зри в главе *О ересях их*) нарицаемых; позволенно бо имеют грабити, расхищати, поработчати и убивати их. Сие мухаммеданское свободное тиранство на томже опирается фундаменте, на котором и сам Мухаммед, ово закона, ово владычества своего утвердил здание, сиречь, да вместо чудес, меч противу языков обнажит и тии или его пророка быти исповедят, или известным дани наложением, кровь свою да искупят, или, отрекшися сих, злою да умрут смертию. Мухаммеданам же своим имения тех, сыны и дщери и жены, яко свойственные им вещи по суду божию даровав да по своему си произволению или добре, или зле оных употребляют, *галал*, то есть позволенно оставил. Паче же вещь которого-либо *гяура* (якоже они всех христиан нарицают) похищением и грабежем взятая, больше позволенна им мнится быти, неже аще бы туюжде вещь за деньги купил или рукоделием и трудами приобрел бы.

2. Позволено им есть и с христианы на время (обаже нужды ради) примирение творити и оное свято, донелиже окказия прилучится соблюдати, преступников, договоры нехранящих казнити и протч., о чем пространнее зри в главе *О образе постановления и разуршения мира*.

3. Позволено им есть жен с *никкягом* (чтоже *никкяг* есть, узриши в главе *О уставах их*), аки бы рещи с церковным благословением, пять имети, наложниц же купленных ценою (а не свободных) коликих одевати, кормити и с ними плотское дело творити возможен./

236 Но понеже сие мухаммеданское позволение зело скотско быти видигся, должайшим повествованием потщимся желанию читателя нашего довлесотворити. Во первых знати подобает, яко у мухаммедан жены и супружницы не в ином определении^{xx} суть, разве как одежды, например, якоже рубашки, шапки господские, обуви и протчая, яже или мало застареются или на ногу и на тело не зело способны покажутся, рабам или иным дарствовать или продавати обыкоша. Толь свободно мухаммеданин поступати может с своими женами и наложницами, яко ничимже (оная) честнейша быти может, аще и детей родит. Но когда-либо хочет отпустить ю, аще будет из жен с *никкягом* взятых, заплатив *никкяга* цену единым словом *Бенден бош ол* (то есть «Буди свободна от мене») свободну ю творит и себе самого от нея свободити может. Аще ли же из наложниц будет, единому из слуг (аще милость хочет показати) с *никкягом* в жену дает. Чесо ради не редко случается, яко служни и господские дети братья бывают и из приданого матерня равную берут часть. Но да вкратце реку ко учинению развода мужа с женою довольная вина есть, еже более не хотети ю (о сих зри пространнее в главе *О разводе*), к предложению убо обратимся.

[×] повелеваются

^{xx} состоянии

Despre poruncile *halal*, adică cele îngăduite

1. Deoarece am tilcuit mai sus unele porunci ale religiei muhammedane dintre cele mai însemnate, ni se pare necesar să spunem ceva pe scurt și despre acelea care după *Curan* se numesc și se poruncesc × drept *halal* (îngăduite), printre care primul loc îl ocupă ferocitatea, tirania și tot felul de barbarii împotriva oricui nu este muhammedan, dar mai cu seamă împotriva ereticilor numiți *rafazî* și *kizilbaş* (vezi despre ei în capitolul *Despre ereziile lor*)⁸²⁷; căci le este îngăduit să-i jefuiască, să-i răpească, să-i robească și să-i omoare. Această tiranie liberă muhammedană se bazează pe același temei pe care Muhammed însuși și-a întărit edificiul legii sau stăpînirii sale, și anume ca în locul minunilor să scoată sabia împotriva limbilor, așa încît aceia sau să-l mărturisească drept proroc, sau să-și răscumpere singele printr-o anumită impunere de bir, sau, refuzînd acestea, să moară de moarte rea. Și dăruind muhammedanilor săi averile, fiii, fiicele și nevestele acelora, după judecata lui Dumnezeu, ca pe niște lucruri ale lor, ca să le întrebuințeze bine sau rău după voia lor, le-a lăsat *halal*, adică îngăduite. Mai cu seamă lucrul vreunui *ghiaur* (după cum îi numesc ei pe toți creștinii), luat prin răpire sau jefuire, li se pare lor că este mai îngăduit decît dacă ar fi cumpărat acel lucru sau l-ar fi agonisit prin lucrarea mîinilor și ostenele.

2. Le este lor îngăduit să facă pace și cu creștinii pe un timp (dar numai la nevoie) și s-o respecte cu sfințenie pînă se va ivi prilejul; să-i pedepsească cu moartea pe criminalii care nu se țin de învoieli și altele. Despre acest lucru vezi mai pe larg în capitolul *Despre modul de a încheia și a călca pacea*⁸²⁸.

3. Le este îngăduit lor să aibă cinci femei cu *nikkeah* (ce este acest *nikkeah* vei vedea în capitolul *Despre rînduielele lor*)⁸²⁹ sau, cum s-ar zice, cu binecuvîntarea bisericească, iar țiiitoare cumpărate cu preț (dar nu libere) cite va putea îmbrăca, hrăni și cu cite va putea face fapta trupestă. /Însă

23 6

această îngăduință muhammedană se vede că este foarte dobitocească. Printr-o povestire mai lungă ne vom strădui să satisfacem dorința cititorului nostru. Mai întîi se cuvine să știm că la muhammedani nevestele și țiiitoarele nu au altă soartă×× decît hainele, de exemplu cămășile, căciulile stăpînului, încălțămîntea și altele, care, dacă se învechesc puțin sau vor părea că nu prea sînt potrivite pe picior sau pe corp, s-au obișnuit să le dăruiască robilor sau altora sau să le vîndă. Atît de liber se poate purta muhammedanul cu nevestele și cu țiiitoarele sale, încît nici una nu poate fi mai presus în cinste, chiar dacă va naște copii. Cînd va vrea să scape de ea, dacă va fi din femeile luate cu *nikkeah*, plătind prețul *nikkeahului* se poate elibera de ea cu un singur cuvînt: *Benden boş ol* (adică „Fii liberă de mine”) ⁸³⁰ și o liberează, iar dacă va fi dintre țiiitoare i-o dă de nevastă uneia dintre slugi (dacă vrea să-i arate milă) cu *nikkeah*. De aceea nu rareori se întîmplă ca fiii slugilor și ai stăpînului să fie frați și să ia parte egală din zestrea mamei. Pe scurt, pentru divorțul bărbatului de femeie e suficient motivul că n-o mai vrea (despre aceasta vezi mai pe larg în capitolul *Despre divorț*)⁸³¹. Dar revenim acum la expunere.

× se ordonă

×× stare

Которым мнози суть жены и наложницы, сие наипаче предложит да по чину и порядком к ним входит. Инако бо, аще сотворит единой из них обиду или от презрения, или погрешением в уставленный день или ночь не к той, но к другой внидет, обязуется пред судом божиим в присутствии пророка своего слово [×] о преступлении воздати, егоже она, яко виновного и закона исказителя обвиняти будет и жалитися, яко оставил ю, да лютость похоти и тиранство естественного вожделения неповинна суици постраждет. Аще бо гнушашеся ею, вольно было ему отпустить ю и святой развод сотворити. Чесо ради толикочисленных жен муж, сухое тела своего древо на толико вавилонских пещей добровольно обещавай, да не како в божий и пророка своего гнев впадет, едину старшую из них, вернейшую же и бога наипаче боящуюся избирает, ейже написанный имен и уставленных дней каталог ^{xx} вверяет, сими повелевая словесы: «Се тебе, каталог, в немже все мои жены и наложницы, сестры твои, дни же и ночи (или и часы) означаются, в которое время которой подобает прийти на ложе мое. Виждь убо, да чин верно соблюдеши и ни которой обиду сотворити/ помыслиши. Бога бойся, пророка почитай, инако бо я пред праведным судом божиим неповинен пребуду. Ты же, аще или ненавида, или любя едину, другой зло сотвориши и тиранством похоти томиться ей и мучиться попустиши, вечную казнь восприимеши». Яже сей приемши каталог и повеление по все дни или когда-либѹ муж, пламенем Венерским воспаленный, совокупления востребует, назначенную по имени призывает и даже до храмины мужней провождая ю, в ложницу впускает. С которою муж сотворит ли дело или не сотворит, уже к ней больше не надлежит. Но очистив себе сим словес образом, *Алагиле джанингуз билюр* (то есть «С богом душа ваша знает») иную по уставленному к другому совокуплению приготовляет, хотя иная и жалитися, яко никоего же имела удовольствования.

Но сею кондициею таковыя многоженцы обязуются, да могут всех по их достоинству одевати и питати, сиречь, да не како возимеют нужду, для взыскания брашна и одежды из дому на торжище изыти или в чужие толкати двери. Кондиция же одевания и питания их есть таковая: две рубашки, пара портков (да бы могла пременять их и измывати), *тарпош* (то есть покрывало главы), *яшмак* (суть личные покрывала), *кафтан* (есть одежда, еюже облачаются, егда в доме суть), *ферадже* (есть верхняя одежда, юже налагают на себе, егда из дому исходят), *мест папуш* (обуви), сия же вся, вящшия ли или меньшия цены будут, не рассмотрятсѹ. А еже к пропитанию надлежит, трема аспрами в день обязуются оныя довольны быти, сиречь, да за едину аспру купит хлеба, за другую сыра, за третью же свещу. Аще который муж сия по уставу закона по вся дни женам своим дати возможет, сметившися с пожитками своими, аще и до тысячи восхоцет (чрез *никляг* бо пять токмо вкупе, якоже рехом, имети может) поемлет невозбранно.

4. Паки позволенно им есть отпущенную жену паки восприяти, обаче по девяностидесяти и едином дни. Аще ли же отпустит ю, по образу *далак* (недель) не может паки пояти ю, разве первее за иным будет мужем, о чем яснее в главе *О разводе*.

5. Позволенно есть меньшему брату большого жену в супругу себе пояти, большому же брату меньшего никакоже.

[×] ответ

^{xx} реестр или роспись

Cei care au mai multe femei și țiitoare țin cu grijă regula de a intra după rang și ordine la ele. Căci de va ofensa pe vreuna din ele și din dispreț sau din greșală nu va intra la ea în ziua sau noaptea rinduită, ci la alta, va fi obligat să dea cuvînt^x pentru călcarea legii în fața judecății lui Dumnezeu în prezența Profetului lor. Ea îl va acuza ca pe un vinovat și călcător de lege și se va plînge că a părăsit-o, ca să sufere nevinovată fiind ferocitatea poștei și tirania dorinței firești. Căci dacă se scîrbea de ea era liber s-o slobozească și să dea sfîntul divorț. De aceea bărbatul unor neveste atît de numeroase, care și-a făgăduit de bunăvoie lemnul uscat al trupului atîtor cuptoare babilonice, ca să nu cadă sub minia lui Dumnezeu și a Profetului, alege pe una, cea mai mare dintre ele și cea mai credincioasă și mai ales temătoare de Dumnezeu, și-i încredințează catastiful^{xx} cu numele și zilele rinduite, poruncindu-i cu aceste cuvinte: „Iată catastiful în care sînt însemnate toate nevestele și țiitoarele mele, surorile tale, zilele și nopțile (sau și orele) cu vremea cînd i se cuvine fiecăreia să vină în patul meu. Vezi, dar, să păzești exact rînduiala și să nu te gîndești să-i aduci vreuneia/jignire. Teme-te de Dumnezeu, cinstește pe Profet, altfel eu voi rămîne nevinovat în fața dreptei judecăți a lui Dumnezeu. Iar tu, dacă urînd sau iubind pe una, îi vei face rău alteia și vei îngădui să sufere de tirania poștei și să se chinuiască, vei căpăta osînda veșnică“. Iar aceea, luînd catalogul și porunca — în fiecare zi sau cînd bărbatul aprins de focul Venerei va cere împreunare —, o cheamă pe nume pe cea rinduită și, însoțind-o pînă la bărbat, îi dă drumul în dormitor. De va face ceva bărbatul cu aceea sau nu va face pe ea n-o mai privește. Dar, curățindu-se cu cuvintele: *Alahile djaninguz biliur* („Cu Dumnezeu, sufletul vostru știe“) ⁸³², pregătește pe alta pentru altă împreunare, după cele rinduite, chiar dacă vreuna se plînge că n-a avut nici o satisfacție.

Dar poligamii sînt supuși și datori să le poată pe toate îmbrăca și hrăni după demnitatea lor, ca nu cumva să aibă nevoie să iasă din casă în piață pentru a-și căuta de mîncare și îmbrăcăminte sau să bată la uși străine. Iar datoria pentru îmbrăcăminte și hrana lor este următoarea: două cămăși, doi șalvari (ca să-i poată schimba și spăla), *tarpoș* (adică vâlul pentru cap) ⁸³³, *iașmak* (vâluri pentru față) ⁸³⁴, *kaftan* (haina cu care se îmbracă în casă) ⁸³⁵, *feradje* (haina de deasupra pe care o poartă cînd ies din casă) ⁸³⁶, *mest-papuş* (încălțăminte) ⁸³⁷. Toate acestea nu se caută să fie de preț mai mare sau mai mic. În ce privește hrana, ele sînt obligate să se mulțumească cu trei aspri pe zi: de un aspru să-și cumpere plîine, de celălalt brînză și de al treilea luminare. Dacă vreun bărbat va putea să dea acestea femeilor sale în fiecare zi după rînduielile legii, potrivit și socotelile cu averile lui, de va vrea și pînă la o mie, le va lua fără împiedicare (prin *mikkeah* însă poate avea numai cinci în total, după cum am spus) ⁸³⁸.

4. Iarăși le este îngăduit ca pe femeia părăsită s-o ia iarăși, însă numai după nouăzeci și una de zile, iar dacă o va părăsi după modul celor trei *dalak* (săptămîni) nu poate s-o ia iarăși decît după ce mai întîi va fi măritată după un alt bărbat. Despre care lucru vezi mai clar în capitolul *Despre divorț* ⁸³⁹.

5. Este îngăduit fratelui mai mic să ia de nevastă pe femeia fratelui mai mare, dar fratelui mai mare nicidecum s-o ia pe a celui mic.

^x răspuns

^{xx} registrul sau lista

6. Позволенно есть от бога просити что-либо умом, яко / доброе пояситься может, кроме властительства и пророчества, что и помыслити не лепо и незаконно есть о протчих же извычайный у них прошения образ есть. «О, боже! Дажь мне сто тысящ златых, златую колесницу, еяже колеса да будут серебряные и в оной колеснице девицу дванадесяти лет всеми индийскими богатствы украшенную».

7. Во время нужды (яко осажденному во граде оберегательному войску) вся нечистая, яко псов, кошек, свиней и протчая в место чистых ясти. Но вино везде жестоко запрещается, кроме того, аще в лекарство употреблено будет.

8. Всякия чуждые религии хлеб и брашно ясти и из сосудов их воду пити, токмо де не будет каковая-либо предворяющая о брашнах и питии суспиция, в котором случаи должествуют воздержатися. Глаголют бо *Нимет Алла-гундур*, «Брашно или пища божия есть», а не человеческая.

9. К чиему-либо столу и незванному приходити, яко к божью, а не господина, егоже стол есть, милосердию. Откуда мухаммеданам а наипаче туркам и неким арапским народам и под сим странноприимства образом похвальный венец по достоинству, кто дати не отречется, якоже в главе *О странноприимстве* изъявихом.

10. Из позволенных брашен и овощей ясти, кто елико и коликожды в день может и каким-либо образом или которое сладчайшее и приятнейшее покажется. Глаголют бо, яко то, еже бог человеку, аще и недостойну сушу, по высокой своей милости даровал, не должен есть человек возбраняти души своей, зане *Джян беслемек*, то есть «душу питати» мнят, яко от заслужительных заповедей есть. Противно, аще изобильно всего имети будет, довольно же не станет кушать (обаче не тако, да явится благая своя расточати вотще) такового утверждают обиду души своей творити и богу неблагодарствие воздавати.

11. Кошку в доме кормити, кроме бо сего животна (из тех, яже за нечистая имеются), никоеже иное в домех своих кормити им позволенно есть и сие того ради, яко Мухаммед кота кормляше и особливо любляше, о чем в главе *О раи* речеся. Птиц такоже поющих зимою токмо могут в клетках соблюдать, весною же, законом обязуются оных на свободу отпущати. И сие того ради, да не лишатся чадородия и в долговременных да не пребудут темницах. Чесо ради те, иже зело услаждаются / в кормлении птиц, не лучшие нещуются быти от зернщиков, в кости же и в карты играющих. Откуда *фетвою* узаконяется: *Кушбазы кумарбазы олдурен олур казы* «Птицолова и зернщика, аще кто убьет, будет казы (витязь)»; свидетельство такового от судии ни за что вменяется и никияже веры достойно от всех имеется.

12. Пост *Рамазана* в болезни и в пути (токмо опуть должайший трех дней да будет) разрешати. Разрешение же сие называется *каза*, то есть нужда или принуждение, о чем *фетва* повелевает: *Казая риза*, то есть «Нужде надлежит снисходити или повиноватися». Обаче обязуется той да в иное время

6. Este îngăduit a cere de la Dumnezeu ceva ce se poate înțelege cu mintea/ca bun, afară de stăpînire și prorocire, care lucru nu este îngăduit nici să-l gindești și înseamnă fărădelege. Pentru celelalte există la ei un mod extraordinar de a cere: „O, Dumnezeule, dă-mi o sută de mii de galbeni, o caleașcă de aur cu roțile de argint și în acea caleașcă o fată de doisprezece ani, împodobită cu toate bogățiile Indiei”.

7. În caz de nevoie (precum niște oștiri de strajă într-o cetate asediată) este îngăduit a se mânca toate cele necurate, precum ciini, pisici, porci și altele, în locul celor curate. Însă vinul pretutindeni este oprit cu strictețe, afară de cazul cînd va fi întrebuințat ca doctorie.

8. A mânca piinea și mîncarea oricărei religii străine și a bea apă din vasele lor, afară doar dacă va fi vreo bănuială premergătoare despre acele mîncări și băutură, în care caz trebuie să se abțină. Căci zic ei: *Nimet Allahundur*, „Mîncarea sau hrana e a lui Dumnezeu” ⁸⁴⁰, iar nu a oamenilor.

9. La masa cuiva a veni și nechemat, ca la masa lui Dumnezeu, iar nu ca la cea a stăpînului, a cărui masă este pentru milostivire. De aceea muhammedanilor, dar mai cu seamă turcilor, cît și unor popoare arabe, nimeni nu se va lepăda a le da o cunună de laudă după vrednicie pentru acest mod de a primi pe străin, precum am arătat în capitolul *Despre ospitalitate* ⁸⁴¹.

10. Din mîncările permise și legume să mănînce fiecare cît, de cîte ori și în ce fel poate sau care-i va părea mai dulce și mai plăcută. Căci zic ei că de la ceea ce Dumnezeu, după înalta sa milă, i-a dăruit omului, deși el este nevrednic, nu trebuie omul să-și oprească sufletul său, pentru că *Djean beslemek*, adică „a hrăni sufletul” ⁸⁴², socotesc ei că este una din poruncile meritorii. Dimpotrivă, dacă va avea de toate din destul, dar nu va mânca îndeajuns (însă nu așa încît să arate că bunurile sale le irosește în zadar), despre unul ca acesta afirmă că își face obidă sufletului și-i răsplătește lui Dumnezeu cu nemulțumire.

11. Să hrănească pisică în casă, căci afară de această vietate (dintre acelea care sînt socotite necurate) pe nici una nu este îngăduit s-o hrănească la casele lor. Și acest lucru numai pentru că Muhammed hrănea un motan și-l iubea în mod special. Despre care lucru s-a vorbit în capitolul *Despre rai* ⁸⁴³. Păsări, de asemenea, din cele care cîntă numai iarna le pot ține în colivie, iar primăvara sînt obligați de lege să le elibereze. Iar aceasta pentru ca să nu fie lipsite de scoaterea de pui și să nu rămînă în temnițe timp mai îndelungat. De aceea cei ce se desfată din cale afară/cu ținerea păsărilor nu sînt socotiți mai buni decît cei ce ghicesc în bobî, joacă zaruri și cărți. De unde o *fetvâ* legiferează: *Kuşbazî kumarbazî olduren olur kazî*, „Pe cel ce prinde păsări și pe cel ce dă în bobî de-l va omori cineva va fi *kazî* (viteaz)” ⁸⁴⁴. Mărturia unuia ca acesta nu e ținută în seamă deloc de către judecător și e socotit de toți că nu merită nici o încredere.

12. Postul *Ramazân* să se dezlege în caz de boală și în călătorie, dar călătoria să fie mai lungă de trei zile. Dezlegarea aceasta se numește *kaza*, adică nevoie sau constrîngere, despre care lucru *fetva* poruncește: *Kazaia riza*, adică „Nevoii se cuvine să i te pleci sau să i te supui” ⁸⁴⁵; dar acela este

толикож дней, коликое число разрешил, постится. Паче же, аще совершеннейший в том быти хочет, в двое или в трое, долг да воздаст. Кроме сих и иная множайшая и едва не бесчисленная собратися могут, яже под единым словом разумеются. Колико бо возбраненных, толикож и позволенных. И превратно: колико позволенных, толикож и возбраненных, яко соответствующих себе во всех религиях и законах обретают. Ныне убо и о возбраненных нечто видети подобает.

Глава четвертая надесять

О гарам, то есть возбраненных

Под сим именем *гарам* разумеют быти все, еже божественным и пророческим приказанием, да не будет соделано возбранено и запрещено есть. Под которым вся смертные и наказательные (так оны обыкоша называти оны, яже мы простительными называем) грехи содержатся. Декалог^х, кроме Субботствования, весь совершенно приемлют, противная же сему возбраненна быти исповедуют.

240 1. И во первых возбраненно есть причитати богу отечество, сыновство и еже мать имети, раждати, родитися и имя множественного числа суще и проч., хотя в *Куране* на многих местах бог вводится в множественном числе, якоже «Мы повелехом, нам угодно» и проч., чем / (по их мнению) великолепие знаменуется а не множество.

2. Возбраненно есть в домах и в молитвенных храмах, не токмо для почитания, но и для украшения живописати иконы и образы человек, животных, птиц, рыб и проч. Глаголют бо, яко в дом, в немже шаровная изображения суть, пси питаемы бывают и жены распустив власы ходят, ангели внити не могут и того ради они нас христиан *нутперест*, то есть идолопоклонников быти клеветают, зане в храмах и в домах шарами изображенным и изваянным иконам покланяемся. Иконопочитателем и тех любителем или токмо тешащимся ими, вечным угрожают адом. Иконописцам же в самом аде, скажут, яко иный мучения вид приложитися имеет: принесутся бо диаволами всех, ихже они или шаровным или изваятельным художеством сотвориша образы. И по непрестанных мучениях и томлениях речется им: «Понеже вы сим иконам тело о образы сотвористе, убо и душу дадите им. Хотели есте имени и вся создавшему могуществу божию, яко обезьяны подражати и гордостно хвалитися, глаголя: <Аз сотворих человека сего, жену, деву, коня, вола, птицу, рыбу> и проч; убо вложите им и душу, еюже да живут и движутся». Чесо ради в украшении домов и в расшивании риз цветы токмо или живописуют или иглою вышивают. Протчее в храме Святыя Софии (мню, яко не без божия промысла) шарами изображенные иконы Господа Спасителя и апостолов его, Богородицы же и пророков, Святого Иоанна Предтечи, херувимов и серафимов, невреденны оставиша.

^х десятословие или 10 заповедей

obligat ca altă dată să postească atâtea zile câte a dezlegat. Iar dacă vrea să fie desăvârșit întru aceasta, să plătească datoria îndoit sau întreit.

Afară de acestea și altele multe, aproape nenumărate se pot aduna care se înțeleg sub același cuvânt. Căci câte sînt oprite, tot atâtea sînt și îngăduite. Și invers: câte sînt îngăduite, atâtea sînt și oprite, ca cele ce-și găsesc lucruri corespunzătoare în toate religiile și legile. Iar acum se cuvine să vedem ceva și despre cele oprite.

Capitolul al paisprezecelea

Despre *haram*, adică despre cele oprite

Sub acest nume de *haram* ei înțeleg a fi tot ce prin poruncă dumnezeiască și prorocască este oprit, interzis, neîngăduit. Sub acest nume se cuprind toate păcatele cele de moarte și cele vrednice de pedeapsă (astfel obișnuiesc ei să numească pe acelea pe care noi le numim de iertat). *Decalogul*^x, afară de Sabat⁸⁴⁶, ei îl primesc cu desăvîrșire, iar pe cele contrarii acestuia le mărturisesc că sînt oprite.

1. Mai întîi este oprit a-i atribui lui Dumnezeu paternitate, filialitate, să aibă mamă, să nască, să se nască, nume la plural și altele; deși în *Curan* în multe locuri Dumnezeu se introduce la plural, precum: „Noi am poruncit“, „Nouă ne place“ și altele, / prin aceasta (după părerea lor) se arată măreția, iar nu pluralitatea. 240

2. Este interzis a picta în case și în locașurile de rugăciune nu numai pentru cinstire, ci și pentru înfrumusețare, icoane și chipuri de oameni, de animale, de păsări, de pești și altele. Căci, zic ei, în casa în care sînt zugrăvite chipuri sînt hrăniți ciini sau femeile umblă despletite ingerii nu pot intra. De aceea pe noi, pe creștini, ei ne calomniază că sîntem *putperest*, adică idolatri⁸⁴⁷, pentru că în biserici și în case ne închinăm icoanelor zugrăvite cu vopsele și celor sculptate. Pe cel ce li se închină și pe cei ce le iubesc sau numai se distrează cu ele îi amenință cu iadul cel veșnic. Iar celor ce pictează icoane se spune că în iad li se vor aplica asemenea munci: vor fi aduse de diavoli chipurile tuturor celor pe care ei le-au făcut cu arta picturii, cu vopsele, sau a sculpturii și, după chinuri și suferințe neconținute, li se va zice lor: „Fiindcă ați făcut acestor icoane trup și chipuri, dați-le acum și suflet. Ați vrut ca niște maimuțe să imitați numele și atotputernicia lui Dumnezeu care le-a zidit și să vă laudați cu mîndrie zicînd: « Eu am făcut omul acesta, femeia, fata, calul, boul, pasărea, peștele » și altele; deci, introduceți-le și suflet prin care să trăiască și să se miște“. De aceea, la împodobirea caselor și la brodarea hainelor numai flori pot să picteze sau să coasă cu acul. Totuși, în biserica Sfintei Sofia (cred eu că nu fără purtarea de grijă a lui Dumnezeu) icoanele pictate cu vopsele ale Domnului Mîntuitor și ale apostolilor săi, ale Născătoarei de Dumnezeu, ale prorocilor, ale Sfîntului Ioan Înaintemergătorul, ale heruvimilor și ale serafimilor le-au lăsat neatînse⁸⁴⁸.

^x deseatoslovia sau cele zece porunci

Паки не возбранно им есть натуральными вапами^х писати рук Мухаммедовых длани и ножные стопы, ихже на таблицах златом и серебром изрядно украшенных к линии *кыбле* (юже к Мекке зрети на ином месте рехом) на стенах джамийских и домовных привешивати обычай имеют и рано встающе, по учинении утренних молитв, лицом своим, аки прах на таблицы упавший отерти хотели бы, почитают и благоговейно лобызуют. Изображается к тому на тойже таблице натуральными вапами шипок^{xx}, о немже сказуют, яко первее от поту Мухаммедова произведется. На середине же таблицы изрядными и доброписательными хакаритами описуют весь образ Мухаммедов, сиречь все части тела его, каковы быти сказуются, якоже *О персоне Мухаммедове* в особливой главе предложихом. На четырех углах тояжде таблицы написуются / четыре имена четырех наследников его, Эбубекира, Отмана, Омера, Алиа, приложив неколико стихов в похвалу и прославление их, о нихже такожде речено есть. Из турецких султанов един токмо султан Мурад третий сию заповедь презрети видится, иже в полатах и чертогах от себе соделанных, повелел всех родов образы, ради украшения начертати, обаче войны токмо, поражения персов, свои же победы, при том ловы, сиречь как храбрые его вои львов, тигров, пардов, медведей, волков и иных хищных животень стреляют, копием же, палицею и мечем убивают.

Персы же изображати иконы невозбранно убо быти сказуют, но почитати оные злочестиво. Чесо ради от турков и арапов, яко скаредныя ереси порок носящии нещуются. Изображают они от Адама даже до Мухаммеда, не токмо всех других пророков, персоны, но и самого Мухаммеда, кроме главы единыя, ибо на месте главы, да не како лице его видено было бы, плат белый аки главу и лице его прикрывающий изображают. Глаголют бо, яко плоть Мухаммедова, хотя подобием протчих тела частей от иных человек плоти и не разнствовалаше, обаче красота лица его, ради божественного, имже просвещается света бысть неизреченна, неподражаема, и тако ниже изобразитися могущая.

3. *Рияя*, то есть подданого, которых-либо был бы религии, возбраненно есть сверх наложенных на него дани обидити, бесчестити, грабити, убивати или иным коим образом раздражати и утесняти. В *фетве* бо глаголется: «Душа их, яко душа наша, плоть их, яко плоть наша, благая их, яко благая наша, яже подобает соблюдать и защищати». За единого христианина в подданстве их сущего, аще от тысящи и единого мухаммеданина убиен будет, закон *Куранов* всех оных убийцов смертию казнити повелевает, аще протчее не изъявят, кто из них первый ранил его. Видех сам девяти янычаров по изречению судейскому за единого гречина еще поселянина суща, потопленных бывших, иже убийства не могуще отрещися, уповающе же, яко за единого *гяура* девять муслиманов казнены не будут (может быть, что не знали сея закона жестокости) сказаша пред судиею, яко все купно убиша того и не могут знати, кто прежде и кто после уязвил его. И тако, якоже рех, все девять за единого подданного на смерть осуждены быша. Тако глаголет *фетва*: «Око / за око, рука за руку и зуб за зуб» и протч.

^х красками
^{xx} рожа

Iarăși, nu le este oprit să picteze cu vopsele * naturale palmele mâinilor lui Muhammed și tălpile picioarelor, pe care au obiceiul să le atîrne pe tăblițe frumos împodobite cu aur și argint pe linia *kible* (care caută spre Mecca, am spus în alt loc)⁸⁴⁹, pe pereții *djeamiilor* și caselor, și atît dimineața cînd se scoală, cît și după ce-și fac rugăciunile de dimineața, le cinstesc și le sărută cu evlavie de parcă ar vrea să șteargă cu fața praful ce a căzut pe tăblițe. Se mai pictează pe aceeași tăbliță cu vopsele naturale trandafirul ** care dintru început a răsărit din sudoarea lui Muhammed. Iar în mijlocul tăbliței, cu trăsături frumoase și bine executate, e descris întreg chipul lui Muhammed, adică toate părțile trupului lui, cum se spune că au fost, precum am arătat într-un capitol special *Despre persoana lui Muhammed*⁸⁵⁰. În cele patru colțuri ale tăbliței se scriu/cele patru nume ale celor patru succesori ai lui: Ebu-
bekir, Otman, Omer, Ali, adăugînd cîteva versete spre lauda și proslăvirea lor. Despre ei, de asemenea, am spus⁸⁵¹. Dintre sultanii turci numai sultanul Murad al treilea se vede că a nesocotit porunca aceasta, poruncind să se deseneze pentru înfrumusețare în palatele și odăile făcute de el chipuri de tot felul, însă numai războaie, înfrîngerile perșilor, victoriile sale și vînătorile, adică cum oștenii lui viteji săgetează lei, tigri, leoparzi, urși, lupi și alte jivine răpitoare și le omoară cu sulita, ghioaga și sabia.

241

Iar persanii spun că nu este oprit a picta icoane, însă este nelegiuit a le cinsti. De aceea ei sînt socotiți de turci și de arabi ca niște purtători ai păcatului unei erezii urite. Ei pictează de la Adam pînă la Muhammed nu numai chipurile tuturor prorocilor, ci chiar pe Muhammed, afară de cap, căci în locul capului, ca nu cumva să-i fie văzută fața, pictează o bucată de pînză albă, care parcă acoperă capul și fața lui *. Căci ei zic că trupul lui Muhammed, deși cu asemănarea diferitelor părți ale trupului nu se deosebea de trupurile celorlalți oameni, totuși frumusețea feței lui, datorită luminii dumnezeiești care o lumina, era inefabilă, de neimitat, așadar nu poate fi pictată.

3. Pe *riaia*, adică supus⁸⁵², de orice religie ar fi, în afară de birul cu care este impus, este oprit să-l obijduiești, să-l necinstești, să-l omori sau să-l întărești și să-l strîmtoarezi într-alt fel. În *fetvā* se spune: „Sufletul lor e ca sufletul nostru, trupul lor e ca trupul nostru, bunurile lor ca bunurile noastre, deci trebuie păziți și apărați“. Pentru un creștin care se află în robia lor, de va fi omorît de o mie și unu de muhammedani, legea *Curanului* poruncește să fie pedepsiți cu moartea toți ucigașii dacă ceilalți nu vor arăta care dintre ei l-a rănit primul. Eu însumi am văzut nouă ieniceri care au fost înecați în urma hotărîrii judecătorești pentru un singur grec, și încă țăran. Ei n-au putut tăgădui omorul, dar, nădăjduind că pentru un singur *ghiaur* nu vor fi executați nouă musulmani (poate că nu cunoșteau această rigoare a legii), au spus în fața judecătorului că toți laolaltă l-au omorît și nu pot ști cine l-a rănit mai înainte și cine pe urmă. Și, așa după cum am spus, toți nouă au fost osîndiți la moarte pentru un singur supus. Așa zice *fetva*: „Ochi/pentru ochi, mină pentru mină și dinte pentru dinte“ și altele.

242

* culori
** ruja

* V. miniatura din fig. 18.

4. Возбранено есть двух сестр купно за жен имети, хотя двум братом двух сестр в жену пояти несть возбранно. Паки возбранено есть меньшего брата жене посягати * за большого брата и сего ради невозбранено есть большому брату жену меньшего видети, меньшему же большого жену видети возбранено есть.

5. Возбранено есть сестру, дочь, племянницу (яже есть брата или сестры дочь) и тетку в жену пояти, также и двух сестр вкупе, яко мало выше рехом, за жен имети не попускается. Обаче умершей первой, аще по роду большая будет, может меньшую по ней взяти. Аще ли же меньшая первее будет, большую после пояти не лет есть.

6. Свободную за наложницу имети на попускается, такожде и невольницу, аще от него самого или от кого иного единою отпущена будет. Паки *суткариндаш*, брат и сестра от молока, то есть единыя кормилицы сосца в младенчестве ссавшие, браком сочетатися не могут. Подобно муж не может пояти себе в жену дочь кормилицы своя.

7. К жене каковой-либо, к супруге, к дочери, к рабыни, к невольнице чуждой, ниже прикоснутися, ниже посмотреть на них позволено есть. Аще же будет отроковица меньше седми лет, то есть прежде возраста к брачному сопряжению удобного, тогда не запрещается в которое время и они в общие школы ходити могут. Паки мужу мужа или отрока на голое посмотреть тело тяжчайший грех быти глаголют, кроме ног даже до колен и тела от главы даже до пояса, хотя скотство^{xx} пентаполитанов паче неже Юпитер Ганимеда объемлют.

8. Вина ниже едину каплю вкушати позволяется, протчих же напитков пьянственных излишество, токмо во еже бы не быти пьяну возбраняется, кроме того, аще в лекарство употреблено будет. Почтоже так жестоко вино у мухаммедан запрещено есть, кроме той вины, юже в главе *О Мухаммедовом на небо восшествии*, где первое от бога ему и последователем его возбранено быти речеса показом, еще иныя две приносят, едину убо из самого *Курана*, другую же из книги *Мухаммедие*. Та, яже из *Курана* приводится, сие имеется: Сказуется, яко бог послал двух ангелов (от нихже един *Арут* а другой *Марут* нарицашеся), да в правоте судят земли и обладают ею. К сим пришедши некая краснолицая жена/просити справедливости, позвала их потом к себе на пир и вино оным (еже да не пьют от самого бога заповедано им бысть) подношаше. Ангели убо вино пьюще и пьяни купно же и безумни от того бывше, о плотском смещении ея искусиша, она же соизволила убо, но под такую кондицию, да один от них сотворит ю взыти на небо, другой же снити и тако носящим ю ангелам жена та на небо взыде. Которую видев бог и познав правду, юже имевше, обратил ю в звезду Люцифер^{xxx} глаголемую, да и между звездами тако красна будет, яко на земли бысть между протчими женами. Ангелам же тем таковую даде казнь, да висят главами вниз, за ноги повешены суще, в некоем Вавилонском глубочайшем кладезе, даже до скончания мира.

Другая вина есть, юже скажут приключившуюся быти прежде даже Мухаммед не взыде на небо. Мухаммед бо иногда видев двух человек братерским обниманием взаимно лобзающихся и себе приветствующих, спросил мимоидущих, кая бы была вина толикия веселости и любви между оными двумя человеки, иже отвещаша ему, яко те человецы вино пиша и тем увеселив-

* за муж итти

xx скотоподобные обхождение

xxx светоносную

4. Este oprit de a avea de neveste două surori deodată, deși nu este oprit ca doi frați să ia două surori. Iarăși este oprit ca femeia fratelui mai mic să se mărite ^x după fratele mai mare; totuși nu-i este oprit fratelui mai mare să vadă pe femeia celui mai mic, dar celui mai mic îi este interzis să vadă pe femeia celui mai mare.

5. Este oprit a lua de nevastă pe soră, fiică, nepoată (adică fiica fratelui sau a surorii) și mătușă, de asemenea și două surori deodată, după cum am spus ceva mai sus. Însă murind cea dintii, de va fi mai mare cu vîrsta, poate s-o ia pe sora mai mică după ea, iar de va fi cea mai mică mai întîi, nu se cuvine a o lua pe urmă pe cea mai mare.

6. Pe cea liberă nu se cuvine s-o ia țitoare, nici pe roabă dacă va fi fost eliberată chiar de el sau de altcineva. Iarăși *sutkarındaş*, fratele și sora de lapte ⁸⁵³, adică cei care în pruncie au supt laptele de la pieptul aceleiași doice, nu se pot căsători. La fel un bărbat nu-și poate lua de nevastă pe fiica doicii sale.

7. De oricare femeie străină, soție, fiică, roabă sau prizonieră nu este îngăduit nici să te atingi, nici să o privești. Iar de va fi fetiță mai mică de șapte ani, adică înainte de vîrsta potrivită pentru împreunare, atunci nu se oprește și ele pot umbla în școlile mixte. Iarăși, zic ei că este cel mai greu păcat ca bărbatul să privească trup gol de bărbat sau băiat, afară de picioare pînă la genunchi și trupul de la cap pînă la briu, deși năravul^x pentapolitaniilor îl îmbrățișează mai mult decît Jupiter pe Ganimede ⁸⁵⁴.

8. Vin nu se îngăduie a gusta nici o picătură, iar excesul de celelalte băuturi bejive este oprit numai dacă ești beat, afară de cazul cînd vor fi întrebuințate ca leac. De ce este vinul oprit așa de strict la muhammedani, afară de cauza pe care am arătat-o în capitolul *Despre suirea lui Muhammed la cer* ⁸⁵⁵, unde pentru prima dată i s-a spus lui de Dumnezeu că-i este oprit lui și urmașilor săi, se mai invocă alte două rațiuni, una chiar din *Curan*, iar alta din cartea *Muhammedie*. Cea care se aduce din *Curan* * e așa: Se zice că Dumnezeu a trimis doi îngeri (dintre care unul se numea *Arut*, iar altul *Marut*) ca să judece pămîntul întru dreptate și să-l stăpînească ⁸⁵⁶. Venind la aceștia o femeie frumoasă la față/ca să ceară dreptate, i-a chemat după aceea la ea la masă și le-a dat vin (pe care Dumnezeu însuși le poruncise să nu-l bea). Îngerii, bînd vin și ajungînd beți și fără de minte din cauza lui, au ispitit-o spre amestecarea trupeză și ea a îngăduit, însă cu condiția ca unul s-o facă să se suie la cer, iar altul să se coboare. Și astfel, purtînd-o îngerii, femeia aceea s-a suit la cer. Dumnezeu, văzînd-o și cunoscînd dreptatea pe care o avea, a prefăcut-o într-o stea, numită se zice, *Luceafăr*^{xxx}, ca și printre stele să fie la fel de frumoasă cum era pe pămînt printre celelalte femei. Iar îngerilor acelora le-a dat pedeapsa să stea spînzurați cu capul în jos într-o fîntînă babilonică foarte adîncă pînă la sfîrșitul lumii.

Altă cauză este aceea care spun că s-a întîmplat mai înainte de a se sui Muhammed la cer. Muhammed, văzînd odată doi oameni sărutîndu-se unul pe altul și dîndu-și binețe, a întrebât pe cei ce treceau alături care să fie cauza unei veselii și dragoste atît de mare între cei doi oameni, iar ei i-au răspuns că acei oameni au băut vin și, veselindu-se, se îmbrățișează astfel unul pe

x să se căsătorească

xx obiceiu dobîtoresc

xxx purtător de lumină

* *Coran*, II, 102.

пешя, тако себе взаимно объемяют. Что слышав Мухаммед зело похвалил вино, глаголя: «Коль утешна и человеческому сожитию потребна и полезна есть вещь вино!» По часе же паки тамо возвратився узре единого из них умерша, много же людей мятеж творящих и другого от тоя двойцы вяжущих и к судии влекущих, паки вопросившу ему вину мертвого и мятежа людского, отвещаша, яко два оные ихже мало прежде братерски обнимающихся видел и похвалил, по многом питии вином обезумившихся, начаша свариться и един убил другого. Тогда Мухаммед, первые вина хвалы в похуления обратив, рече: «О, да бы бог запретил человеком употребление напитка сего!» и услышано бысть от бога сие моление его. И того ради егда на небо взыде, вино ему и последователем его возбранено бысть.

Протчее, яко род турецкий пьянственнейший есть, паче всех народов, всякому мною известно быти зело мало сыщется, а наипаче из простакон, иже бы отверстую гортань свою повсядневно так грозным, яко и горячим вином не преисполняли. Ко уничтожению сего греха тысящу хитростей и убежищев вымыслили, наипаче искуснии в законах. Во первых глаголют: «Понеже пьющи вино толь страшный грех соделоуется, не подобает глаголати, яко добро есть вино, ниже пьянство или веселость от него / восприятую похвалами превозносити». Но сей сентенции едва не все пииты ^{*} противны суть, которые хитрость всю и изрядство художества не тако в ином, яко в похвалах вина полагают, ниже срамляются вино над райское питье (*кевсер* реченное) превознести, прилаганием имени *Нур* (еже в *Куране* глаголется божественное сияние) нарицати *абигаат* (животный воды) титул и действо тому причитати и сим подобная. Преславный есть стих султана Мурада, иже во правду первоначальник пьяниц бывый, ядушим маковый сок и табак курящим (ихже яко до четырехнадесяти тысяч во всей своей империи убил слава обносится), ругаяся сие глаголет: *Егликеиѳ олмак истерсен баде нуш ол, бок еме* «Аще хощеши чтитель веселости быти, пей вино, кала же не кушай» (кал разумеет быти сок маковый и иные пьяно творящие конфекты). Паки иные хотяще вино во чреве своем в оцет претворити (отец бо винной позволен есть), по испитии стокана, абие соль лижут и аще на кафтан уканет, тотчас по место солию кропят, чем сами себе обманующе, притворяют вино в stomache паче же и в самых жилах в оцет претворитися имущее и из возбраненного преходити в позволенное.

Вино жженое или иные упоявающие спирты^{xx} аще прикушают ничтоже, ащеже до пьянства тех напоятся, рассуждают, яко не за употребление того напитка, но за пьянство от бога казнь восприяти. Ащеже пойманным быти случится и от судии наказаны быти имеют, ибо всякое возбраненное, аще чрез огонь пройдет (яко спирт винной) и чрез алембик пропущено будет, мнят, яко от всякия скверны и нечистоты очищается и из нечистого чистое бывает.

9. Мертвечину, незакланное и кровь ясти возбранено есть, женам ничтоже закалати позволяется а закланное от жены ясти запрещается.

10. Свиное мясо, аки равное с вином запрещение имети утверждают. Пес, кошка, мыш, жаба, ворона или грач, ворон и иные плотоядные и калоядные животны за нечистые имеются. Того ради и ясти их несть позволено. Татарове понеже конину и верблюжину ядят, от турков трупоядцы называются.

^{*} стихотворцы
^{xx} духи

altul. Auzind acest lucru, Muhammed a lăudat foarte mult vinul zicînd: „Ce lucru mîngîios și necesar conviețuirii omenești și de folos este vinul”. După un ceas, întorcîndu-se iarăși acolo, a văzut pe unul din ei mort și pe mulți oameni făcînd tulburare și legîndu-l pe celălalt și ducîndu-l la judecător. Întrebînd iarăși cauza omorîrii aceluia și a tulburării oamenilor, i-au răspuns că cei doi pe care cu puțin mai înainte i-a văzut îmbrățișîndu-se frățește și i-a lăudat, după multă băutură înnebunind, au început a se certa și unul a omorît pe celălalt. Atunci Muhammed, transformînd laudele cele dintîi ale vinului în huliri, a zis: „O, de-ar opri Dumnezeu oamenilor întrebuintarea acestei băuturi”. Și a fost auzită de Dumnezeu această rugăciune a lui. De aceea, cînd s-a suît la cer, vinul i-a fost interzis lui și urmașilor lui.

Totuși socotesc că tuturor este cunoscut că neamul turcesc e cel mai bețiv dintre toate popoarele. Foarte puțini se vor găsi, dar mai cu seamă dintre oamenii de rînd, care să nu-și umple gitlejul deschis zilnic atît cu vin de struguri, cît și cu cel arzător. Spre a înlătura acest păcat, cei mai iscusiți în lege au născocit o mie de chițibușuri și subterfugii. Mai întîi zic: „Fiindcă bînd vin se face un păcat așa de înfricoșat, nu se cuvine a zice că este bun vinul sau beția sau a preainălța veselia venită/de pe urma lui cu laude”. Dar aproape toți poeții * sînt împotriva acestei sentințe și își pun toată iscusința și toată frumusețea artei nu în altceva decît în lauda vinului, nerușinîndu-se a pune vinul mai presus decît băutura raiului (zisă *kevser*) ⁸⁵⁷, prin adăugirea numelui *Nur* (care în *Curan* înseamnă strălucire dumnezeiască) ⁸⁵⁸, a-l numi *abihaiat* (apă vie) ⁸⁵⁹, a-i atribui titlul și lucrarea aceluia și altele asemenea. Există un preaslăvit verset al sultanului Murad, care, fiind într-adevăr căpetenia bețivilor, bătîndu-și joc de cei ce mîncău suc de mac și fumau tutun (dintre aceștia i-a mers vestea că a omorît pînă la 14 000 în tot imperiul său) *, zice acestea: *Ehlikeif olmak istersen bade nuş ol, bok ieme*, „Dacă vrei să fii cinstitor al veseliei, bea vin, dar murdărie nu mîncă” ⁸⁶⁰ (murdărie înțelegînd că este sucul de mac și alte bomboane stupefiante) **. Iarăși unii, vrînd să prefacă în oțet vinul din stomacul lor (căci oțetul de vin le este îngăduit), după ce beau paharul îndată ling sare, iar dacă picură pe caftan, îndată presară locul cu sare, prin care lucru mințindu-se maschează vinul care se prefacă în stomacul lor și mai ales în vinele lor în oțet, și din oprit devine îngăduit.

Să guste vinars sau alte spirturi îmbătătoare^{xx} nu-i nimic, dar dacă vor bea pînă la beție, socotesc că vor lua pedeapsă de la Dumnezeu, nu pentru întrebuintarea acelei băuturi, ci pentru beție, iar dacă se va întîmpla să fie prinși și de judecător vor fi pedepsiți. Căci orice lucru oprit dacă va trece prin foc (ca spirtul de vin) și se va filtra prin alambic socotesc că se curăță de orice spurcăciune și necurăție și din necurat devine curat.

9. Este oprit a mîncă mortăciune, nejunghiat și sînge; nu se îngăduie femeilor să înjunghie nimic și se interzice a mîncă cele junghiate de femei.

10. Carnea de porc este interzisă, afirmă ei, la fel ca vinul. Cîinele, pisica, șoarecele, broasca, cioara sau graurul și corbul precum și alte animale care mănîncă stirvuri și scîrnăvii sînt socotite necurate și de aceea nu este îngăduit a le mîncă. Iar tătarii, pentru că mănîncă atît carne de cal, cît și de cămilă, se

* stihuitorii

xx esențe

* D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 6, 20.

** *Ibidem*, III, 6, 19.

245 Обида бывает туркам от неких христианских писателей, иже предаша, яко они верблюжия мяса ядят, хотя то у арапов токмо и бывает, но за нужду и млеко верблюжим питаются, равно яко и протчих животен и скотов неза-
прещенных. Таковые бо / животны у всех мухаммеданов между мерскими сочисляются, о нихже зри в последующей главе. Паки несть позволено всякое животное четвероногое и летающее убивати, еже ни к брашну, ни к иной потребе полезно есть, ниже убыток каковый наносит человеком, якоже паук, мравий, жаба, домовная муха и медотворная пчела и иная малейшая животная и несекомая из трав и из земли происходящая. Паче же о пауке обносится история, яко Амавиа Халифе, быв иногда со флотом своим в некоем пристанищи и во утрие хотяи простерти вертила и за неприятелем гнаться, егда узре паука, сети своя от машты единого карабля до другого простерша, даже до вечера не хотяше сети его расторгнути и терпеливно пребысть в пристанищи, плен^х готовейший пред очима си имея. Но во второй день многочисленный и сильный флот неприятельский явльшийся узре, противу которого, аще бы вне пристанища ишел, беды не избегал бы. Откуда рассуждаше, яко по божию смотрению, паук караблям его препятие сотворил и аки новыми якорями в пристанищи удержал. В книге *Курана* особливая глава есть *О пауке*, где многая о нем чтутся.

11. Лихоимствовать или от своих денег прибыток взимати больше или меньше нечестивое дело и по достоинству во правду непшуют быти. Лихоимцам и пенязей пременятелем на суде никакаяже дается аудиенция^{xx} свидетельству их никакаяже емлется вера и никоегоже дружелюбного почтения достойных быти постановляют. К незагладимому хуления и ужаления пороку довлеет назвати кого лихоимцом и показати, яко во правду таковой есть, глаголют бо, яко между татем и лихоимцем имени токмо и не дела разнствие есть. Протчее изобретоша некие хитрости, под нимиже и лихоимствовать и поношения имени избегнути могут: во первых бо, аще кто хошет другому денег с великою лихвою^{xxx} взаим дати, сиречь да даст, сто, возьмет же дваста, сто убо считает при свидетелетех, на лихву же других ста златых некую вещь малейшия цены прилагает и взаим емлющего вопрошает, хошет ли добровольно вещь оную за сто златых купити. Емуже соизволившу, уже злодеяние в добродетель и злоба в благодеяние прелажается, зане от *фетвы* имеется *Кавл шерии* (согласие или договор праведен и от правды есть); того ради в рукописаниях^{xxxx}, имя лихвы ниже поминается когда, но взятых токмо денег и товара егоже / купил за толико и за толико. Паки лихоимствовать невозбранно есть на деньги церковные, зане оные деньги не в приватную, но в публичную пользу собираются и на вещи божественные, то есть на милостыни, на довольствование убогих, на угощение странных, на врачевание болящих и на изучение в школы ходящих, на воссозидание храма и яже при храме суть и на иная сим подобная расточати нужда есть. К тому деньги сиротские могут с известною лихвою купечествующим даны быти, донелиже сирота оный в смысленный приидет возраст, сиречь да имеет откуда пропитатися, одетися и количество денег да не умалится, таже егда по изречению судейскому, яко в совершенный возраст пришедый явится (иже долженствует показати добрыми и достоверными свидетелями, яко возможе девице, невольнице сушей, девство

^х лов или полон
^{xx} слушание
^{xxx} ростом
^{xxxx} записях

numesc de către turci mîncători de cadavre. E o ofensă adusă turcilor din partea unor scriitori creștini care au transmis că mîncă și ei carne de cămilă. Acest lucru se petrece numai la arabi, însă de nevoie se hrănesc și cu lapte de cămilă, la fel ca și cu cel al vietăților și dobitoacelor neoprite. Căci astfel de/vietăți la toți muhammedanii se numără printre cele scîrnave; despre ele vezi în capitolul următor. Iarăși, nu este îngăduit să ucizi orice vietate patrupedă și zburătoare care nu e de folos nici spre mîncare, nici spre altă treabă, nici aduce vreo daună oamenilor, precum e păianjenul, furnica, broasca, musca de casă și albina cea aducătoare de miere și alte mici vietăți și insecte care provin din buruieni și din pămînt. Mai cu seamă despre păianjen circulă istoria că Amavia Halife⁸⁶¹, aflîndu-se cu flota sa într-un golf oarecare și vrînd dimineața să întindă pînzele și să se ia după inamic, cînd a văzut un păianjen care-și întinsese pînzele sale de la catargul unei corăbii pînă la alta, a petrecut cu răbdare în golf seara, nevrînd a-i rupe pînzele, fiindcă avea un vînat y gata înaintea ochilor săi. Iar a doua zi a văzut flota numeroasă și puternică a inamicului ce se arătase, împotriva căreia dacă ar fi ieșit din golf n-ar fi scăpat de primejdie. De unde a judecat că după rînduiala lui Dumnezeu păianjenul i-a pus piedică corăbiilor lui și ca niște ancore noi l-a reținut în golf. În cartea *Curan* este un capitol special *Despre păianjen*, unde se citesc multe despre el*.

11. A lua camătă sau venit de la banii săi e, mai mult sau mai puțin, o faptă nelegiuită și eu socotesc că pe bună dreptate. Cămătarilor și schimbătorilor de bani la judecată nu li se acordă nici o audiență^{xx}, mărturie lor nu li se dă nici o crezare și hotărăsc că ei nu merită nici un respect prietenos. Spre păcatul de neșters al hulirii și nesocotirii e de ajuns să-l numești pe cineva cămătar și să arăți că într-adevăr așa este, căci ei zic că între fur și cămătar e deosebire numai de nume, dar nu și de faptă. Totuși au născocit unele șiretlicuri; la adăpostul lor poți și cămătări, și scăpa de nume de batjocură. Mai întîi, dacă cineva vrea să dea altuia bani cu camătă^{xxx} mare, adică să-i dea o sută și să-i ia două, o sută-i numără cu martori, iar pentru camăta celeilalte sute de galbeni adaugă un lucr oarecare de un preț foarte mic și-l întreabă pe cel ce se împrumută dacă vrea să cumpere de bunăvoie acel lucru pentru o sută de galbeni. Iar cînd acela s-a învoit, deja crima se transformă în virtute și răutatea în binefacere, pentru că după *fetvâ* există *Kavl şerii* (învoiala sau contractul e drept și din dreptate este)⁸⁶². De aceea în zapisuri^{xxxx} camăta nu se pomenește niciodată, ci numai banii împrumutați și marfa pe care/a cumpărat-o cu atît și atît. Iarăși, nu este oprit a lua camătă la banii bisericești, pentru că acei bani nu se adună pentru folosul particular, ci pentru cel public și pentru lucruri dumnezeiești, adică trebuie să se cheltuiască pentru milostiviri, îndestularea săracilor, ospătarea străinilor, doftorirea bolnavilor, învățătura celor ce umblă la școală, repararea templelor și a celor ce sînt pe lîngă ele și altele asemănătoare cu acestea. Chiar și banii orfanilor pot fi dați cu o anumită camătă celor ce fac negoț, pînă ce orfanul va ajunge la vîrsta priceperii, pentru ca să aibă de unde se hrăni, îmbrăca, iar cantitatea banilor să nu se micșoreze. Dar aceasta numai pînă cînd, după hotărîrea judecătorească, a ajuns la vîrsta desăvîrșită (cînd trebuie să arate cu martori buni și siguri că a putut lua fecioria unei fete slave

* prizonier sau prins

xx ascultare

xxx dobîndă

xxxx înscrisuri

* *Coran*, XXIX, 41.

отъяти и мужское совершенно исполнил дело), тогда отечественные оные деньги отдаются ему и повелевается да лихоимания престанет.

12. Всякий лов, кроме рыб, возбранен имеют, хотя под претекстом гуляния и отпочития от многих дел, султанам и протчим вельможам, на нихже зависят публичные дела, единою в неделю разрешено быти может, ибо по другой *фетве* повелевается им, да натуру и силы естественные не оскорбляют (кроме труда Венерского), здравие бо султаново и министров мнится быти здравие народа.

13. Возбранено есть бездельно ходити, праздну сидети, паче подобающего спати а наипаче во время молитвы.

14. Возбранено есть праздная глаголати и фабулы, никуюже пользу слышащим приносящие, сказывать, или иная непристойная и нелепая бледословити, что более творити.

15. Возбранено есть больше иждивение творити, неже самая нужда требует и состояние человека понести может. Паки одежды шелковые, златом же и серебром истканые, перстень златый и пояс носить, закон мухаммеданский запрещает (О, да бы запретил и христианский!). Употребляют сих иногда и мужие, но токмо публичные ради помпы[×] и для украшения двора султанского а имянно все покоевые и протчие во внутреннем дворе служащие и сам султан, обаче попускается политическим паче, а не пророческим законом.

16. Возбранено есть, паче же и безумно быти судят, давати церкви то, что в доме потребно есть. Или будучи убогим, щедрую подаяти милостыню./

247

17. Возбранено есть иным, кроме арапского, или своего природного, без нужды глаголати языком. Веруют бо, яко нужде никийже закон наложен есть. Чесо ради по *фетве* глаголется: *Казая риза* «Нужде уступати или повиноватися подобает».

18. Всякий игранья род, сиречь плясательный, ликовательный, костырный и протч. запрещается. И аще от судии сичевые игратели пойманы когда бывають, бичами наказуются, кроме игранья шахматов, под такою кондициею, да в момент оный, егда услышат возглашение и народа в *джамии* созывание, абие престанут. Что аще не учинят, вменится и то игранье, яко едино от возбраненных.

19. Мусикия в сумнении имеется и гласную убо явно не возбранну хотят быти, инструментальную же неции возбраненну быти глаголют. Обаче все в том согласуют, яко *Идриз*, то есть Енох, так гласная, яко и инструментальная мусикии и меры в оной употребляемая изобретатель бысть. И яко пророк Давид в инструмент *зеббур*, то есть псалтырь бряцаше и обими мусикии образы благодарение и хвалы богу воссылаше, откуда толкуют ученнейшие, что и мусикия позволена есть, яко дело небесное. Обаче глаголют, яко во время молитвы всячески молчати подобает, инако бо из позволенной, прешла бы в возбраненную. Паки позволенный быти глаголют инструмент *неи* нарицаемый (то есть свирели), зане сказуют, яко сам Мухаммед оным утешашся.

20. Возбраненны суть колокола, большие в городех часы, зане ударение часов уподобляется ударению церковей христианских. Во истинну удивления достойно, како во всей Турецкой Империи един токмо Филиппополь фракийский великие колокольные часы и до ныне имеет.

21. Возбранено есть настоящей войне, ногти обрезать и верх главы брить. Оное, яко ногти мнятся быти у человека природное оружие, имиже

[×] славопоказания пред народом

și și-a făcut pe deplin treaba de bărbat); atunci acei bani părintești i se dau lui și i se poruncește să înceteze cu cămătăria.

12. Orice vinătoare, dar nu și pescuitul, le este interzisă, deși sub pretext de plimbare și pentru a se odihni de multe treburi sultanilor și celorlalți demnitari pe care apasă treburile publice le poate fi îngăduită o dată pe săptămână, căci după altă *fetvâ* lor li se poruncește să nu oprească natura și puterile firești (afară de osteneala erotică), căci sănătatea sultanilor și a miniștrilor e socotită drept sănătatea poporului.

13. Este oprit a umbla fără de treabă, a trîndăvi, a dormi mai mult decît se cuvine, dar mai cu seamă în timpul rugăciunii.

14. Este interzis a grăi fleacuri, a spune povești care n-aduc nici un folos celor ce le ascultă sau a vorbi în chip desfrinat alte lucruri necuviincioase și neroade, și cu atît mai mult a le face.

15. Este interzis a face cheltuială mai mare decît cere nevoia și decît poate suporta averea omului. Iarăși, legea muhammedană interzice să porți haină de mătase, țesături din fir de aur și argint, inel și briu de aur (o, dacă le-ar interzice și cea creștină!). Uneori întrebuințează de acestea și bărbații, însă numai în public, de dragul pompei × și pentru împodobirea curții sultanului, și anume toți camerierii și ceilalți care fac serviciu în curtea interioară, și chiar sultanul; însă ele sînt îngăduite mai mult de legea politică, dar nu de cea a Profetului.

16. Este interzis, ba chiar, socotesc ei, este o nebunie să dai bisericii ceea ce este necesar în casă sau, fiind sărac, să dai milostenie cu dărnicie./

17. Este interzis să vorbești fără nici o nevoie altă limbă decît araba sau cea maternă. Ei cred însă că la nevoie nu se impune nici o lege. De aceea, după *fetvâ*, se zice: *Kazaia riza*, adică „Se cade să cedezi sau să te supui nevoii”⁸⁶³.

18. Orice fel de joc, adică dansul, jocul de petreceri, zarurile și altele sînt interzise. Iar dacă asemenea jucători sînt prinși de judecător se pedepsesc cu biciurile, afară de jocul de șah, cu condiția ca în momentul cînd vor auzi strigătul și chemarea poporului la *djeamie* să înceteze îndată. Dacă nu vor proceda așa, și acest joc li se va socoti ca unul din cele oprite.

19. În ce privește muzica, ezită: cea vocală, în chip vădit, nu vor să fie interzisă, dar despre cea instrumentală spun unii că este oprită. Însă toți sînt de acord că *Idriz*, adică Enoh, a fost inventatorul muzicii, atît al celei vocale, cît și al celei instrumentale și al măsurii întrebuințate în muzică și că prorocul David cînta cu instrumentul *zebbur*, adică psalterion, și cu amîndouă felurile de muzică înălța mulțumire și laude lui Dumnezeu. De unde, tilcuiesc cei mai învățați, muzica este îngăduită ca un lucru ceresc. Dar spun că în timpul rugăciunii trebuie în orice chip respectată tăcerea, altfel din îngăduită s-ar preface în oprită. Mai spun că este permis instrumentul numit *nei* (adică fluier)⁸⁶⁴, pentru că însuși Muhammed se desfăta cu el.

20. Sînt interzise clopotele și orologiile mari din orașe pentru că bătaia ceasurilor se aseamănă cu trasul clopotelor de la bisericile creștine. Și este într-adevăr de mirare cum de în întregul Imperiu Turcesc numai Filipopole din Tracia are în turn un orologiu mare pînă acum.

21. Este interzis în timpul războiului a-ți tăia unghiile și a-ți rade virful capului. Prima pentru că unghiile se socotesc a fi o armă naturală

× arătarea slavei în fața poporului

может уловить и раздрати неприятеля. Сиеже, того ради, аще случится ему от неприятеля убиену быти, да имеет за что неприятель отсеченную главу подъяти, да не како обритым сущим власам, понужден будет копием или палицею оную подъяти.

Которым прилучаем мнят причину подаватися неприятелю, да более ярится на мученика, звание свое уже исполнившего и поношение на плоть мухаммеданскую умножит. Сим подобные лжесказание и блядословства мало небесчисленна у них суть. Но яко не толь знаменитые, доброхотно от написания оных перо удержажом./

О мекруг, то есть гнусных или мерзостных

Под именем *мекруг* вземлются вся, яже по законному уставу ниже яко позволенная, ниже яко возбраненная определенна суть, но аки самой натуре указующей, мерзостна и не душеприятна или суть, или такова быти являются, от нихже знаменитейшая сия видятся быти:

1. Одежда, сосуд и иное всякое употребляемое или кая-либо вещь уриною, калом или кийм-либо иным нечистым или мерзостным веществом окалянная тако, яко теплою водою и мылом измыться не может, или того ради, яко чрез поры[×] влагу нечистую в себе приемлет, например сосуд деревянный, глиняный и протч., или яко измовенная повредилабыся, например, одежда драгая, бархатная и протч.

2. Конь, осел, лев, пардус, волк, лисица и протч., птицы и животны незнаемые и несекомая земная и морская и рыбы незнаемые, например саранча^{xx} (хотя у арапов есть род саранчи величиною врабиям равняющийся), ихже они ядят яко позволенные. Сих разумею акриды быти, ихже яко и Святой Иоанн в пустыни ядыше, *Священные* нас учат *Евангелия*), жабы, чрепокожная, земная и водная и протчая.

2. Елей, мед, масло кравие и всякая влага в нюже мышь или иное нечистое животное впадет и в оной удушится, мерзостна есть. Сказуют, яко иногда пря бысть о мухе в брашно впадшей, *мекруг* ли есть или ни, что рассуждающе, егда рассмотриша, сие зло неизбежно быти, а наипаче в горячих климатах, где множайшие мухи обретаются, узакониша муху не быти убо от мерзостных, обаче возмущение желудка привносити. Которое изречение по том в присловие употребилося к показанию, яко не надлежит презирати неприятеля, аще и немощнейшего, которой, хотя некоегоже зла сотворити может, обаче некое беспокойство и смятение улуча оказию сотворити может./

249 4. Псов, вранов и протчих сим подобных нечистых животен четвероножных и летающих в доме (кроме кошки) кормити и им прикасатися мерзостно есть.

5. Неумовенными руками или умовенными, но левою брашно взимати и по ядении уста и руки не измыти, мерзостно есть.

[×] дирки во всякой плоти сущие

^{xx} коники травные

a omului, cu care poate prinde și sfișia pe inamic; a doua pentru ca, de i se va întâmpla cuiva să fie ucis de inamic, să aibă inamicul de ce să apuce și să ridice capul, ca nu cumva, fiind părul ras, să fie nevoit să-l ridice cu sulia sau cu ghioaga.

Cu acest prilej socotesc că motivul pentru care cedează inamicului este ca să-l înfurie și mai mult asupra mucenicului care și-a împlinit datoria și să înmulțească batjocura asupra unui trup muhammedan. Povești mincinoase și vorbe desfrinate asemenea acestora sînt la ei aproape nenumărate. Dar fiindcă nu sînt așa de însemnate am oprit cu plăcere condeiul de la scrisul aceloră./

Capitolul al cincisprezecelea

248

Despre *mekruh*, adică despre cele scîrboase sau scîrnave

Sub numele *mekruh*⁸⁶⁵ se înțeleg toate cele care după rînduiala legii nu sînt definite nici ca îngăduite, nici ca oprite, dar pe care natura însăși le arată drept uricioase și neplăcute sufletului sau părănd a fi astfel. Dintre ele cele mai însemnate se arată a fi acestea:

1. Îmbrăcămintea, vasul și orice altceva de folosință curată sau un lucru murdărit de urină, excremente sau altă materie scîrnăvă, astfel încît nu poate fi spălat cu apă caldă și cu săpun, fie pentru că absoarbe prin pori^x umezeala necurată, ca de exemplu un vas de lemn, de lut și altele, fie pentru că s-ar strica dacă sînt spălate, ca, de exemplu, o haină scumpă de catifea etc.

2. Calul, măgarul, leul, pardosul, vulpea ș.a.; păsările și jivinele necunoscute și peștii necunoscuți sau insectele terestre și marine ca, de exemplu, lăcusta^{xx} (deși la arabi este un fel de lăcustă de mărimea vrăbiilor pe care ei o mănincă drept îngăduită⁸⁶⁶; eu socotesc că acestea sînt acridele pe care și Sfîntul Ioan le minca în pustie, precum ne învață pe noi *Sfintele Evanghelii*), broaștele riioase, broaștele țestoase terestre și acvatică și altele.

3. Untdelemnul, mierea, untul de vacă și orice lichid în care va cădea un șoarece sau un alt animal necurat și se va îneca este spurcat. Se spune că odată a fost o discuție dacă musca picată în mîncare este *mekruh* sau nu. Cercetînd, au judecat că un asemenea rău este inevitabil, mai ales acolo unde e clima caldă și se află foarte multe muște, deci au legiferat că musca nu este din cele spurcate, însă aduce tulburarea stomacului. Această expresie se întrebuiința ca zicală spre a demonstra că nu trebuie disprețuit dușmanul chiar dacă e foarte neputincios, căci, deși nu poate face nici un rău, cînd află prilejul poate pricinui o anumită neliniște și tulburare./

4. Este lucru scîrbos să hrănești în casă și să te atigi de cîini, ciori și alte jivine necurate asemenea lor, patrupede și zburătoare (afară de pisică). 249

5. Este lucru scîrbos să iei mîncarea cu mîinile nespălate, sau chiar spălate dar cu stînga, și a nu-ți spăla gura și mîinile după mîncare.

^x găurile care sînt pe orice corp
^{xx} cai de iarbă

6. Утку, гуся, курицу и иные домовные птицы, яже всякая нечистая поглощают ясти, прежде даже по меньшей мере три дни в клетках или на ином чистом месте не будут кормлены, да нечистую оную, юже прежде пожроша материю в желудках истребят и с калом изметнут мерзостно есть. Стомах же кишки, легкое и главу всякия птицы ясти запрещенно есть. А буде которая птица скорейшего ради перий исторжения в горячую воду прежде неже утроба ея очищена будет, вложится, от оныя ничтоже ясти позволяется.

7. Всякое животно псами уловленное и растерзанное, аще и позволено, обаче мерзостно быти мнится.

8. Чуждою ухочисткою уши и зубочисткою зубы чистити отмешут. Аще же кто от нерассудства то учинит, должен ухочистку или зубочистку оную преломити, да ни тому, ни оному во употребление к тому будет.

9. Мерзостно быти рассуждают гребнем, егоже зуб един или множайшие сокрушишася (браду, юже всегда в чести и мало не за святую почитают) чесати.

10. К сим не токмо мерзостно, но и *джяиз*, то есть неприлично быти постановляют, да кто с дироватыми и раздранными мечтами или обувьми (обаче аще дира такова будет, яко возможет вместити два перста вкупе) молитву деет. Мнят бо, яко чрез оную диру прившедший прах оскверняет *абдест* и недейственно творит измовение и очищение. Того ради аще который убогий новых или нераздранных обуви имети не может, повелевается таковому, да по вся молитвенные часы *абдест* возобновляет и голыми ногами молитвы *намаза* да совершает.

11. Мерзостно такожде есть, аще усы ядущего в лошку, пьющего же в стакан обмочатся. Того ради младшие, иже усы для пригожства отпускают, опасно оные закручают, да не ропускаются по губам, старшии же, иже юношеская презирати обыкоша, по малу ножницами пристригают, / Улема, то есть ученые или учителя, даже до половины подбривают, показухом бо в главе *О согрешении Адамове*, яко усы от кала родишася.

12. Ногти необрезанные оставлять (кроме того, аще в походе на неприятеля или на самой брани будут) мерзостно есть и яко оные единожды в седмицу обрезать и обрезанные не на землю повергати, но в недрах * полагати подобает — от заповедей *суннета* быти на ином месте показухом.

Сия убо наипаче суть знаменитейшая закона мухаммеданского отрицательные и утвердительные заповеди, ихже уже окончив, да к истолкованию иных религии сея уставов приступим, самый чин слова требовати видится.

* в пазухе

6. A minca rață, gîscă, găină și alte păsări de casă care înghit toate necurătențiile mai înainte de a le ține și hrăni cel puțin trei zile în cuști sau în alt loc curat, ca să mistuie în stomac materia aceea necurătată pe care a înghițit-o mai înainte și s-o arunce afară cu găinațul, este lucru scirnav. Iar stomacul, mațele, bojocii și capul oricărei păsări este oprit a le minca. Dacă, pentru a-i smulge mai repede fulgii, o pasăre a fost băgată în apă fierbinte mai înainte să fi fost golită de măruntaie nu este îngăduit să măninci nimic din ea.

7. Orice jivină prinsă de cîini și sfîșiată, deși este îngăduită, e socotită a fi lucru spurcat.

8. Nu e voie a-ți scobi urechile sau dinți cu o scobitoare străină. Iar dacă cineva din nesocotință face acest lucru, scobitoarea trebuie apoi frîntă ca să nu mai fie întrebuințată nici de unul, nici de celălalt.

9. E lucru scîrbos, judecă ei, să-ți piepteni barba (pe care o au întotdeauna în cinste și o socotesc aproape sfîntă) cu un pieptene care are un dinte sau mai mulți ruți.

10. Pe lingă acestea mai hotărăsc ei că este lucru nu numai scîrbos, ci și *djeaiz*, adică necuviincios ⁸⁶⁷, ca cineva să facă rugăciunea cu *mestii* sau încălțăminte ruptă (însă numai dacă gaura va fi așa de mare încît vei putea băga două degete). Căci socotesc că praful ce pătrunde prin acea gaură întinează *abdestul* și face ineficace spălarea și curățirea; de aceea, dacă vreun sărac nu poate avea încălțăminte negăurită sau nouă i se poruncește ca la toate orele de rugăciune să înnoiască *abdestul* și să facă rugăciunile *namaz* desculț.

11. De asemenea, este lucru scîrbos ca mustățile celui ce mănîncă să se moaie în lingură sau celui ce bea, în pahar. De aceea, cei tineri, care-și lasă mustăți pentru frumusețe, le răsucesc cu grijă ca să nu se lase pe buze, iar cei mai în vîrstă s-au obișnuit să le disprețuiască pe cele tinerești și le scurtează puțin cu foarfecele. / *Ulema*, adică învățații sau dascălii, le rad chiar la jumătate, căci am arătat în capitolul *Despre păcătuirea lui Adam* ⁸⁶⁸ că mustățile s-au născut din murdărie.

250

12. Este uricios a lăsa ungiile netăiate (afară de cazul cînd se află în campanie împotriva inamicului sau în război). Am arătat în alt loc că ele trebuie tăiate o dată pe săptămînă, iar că cele tăiate nu se aruncă la pămînt, ci se pun în sin^x, este una din poruncile *sunnet*.

Acestea sînt deci cele mai însemnate porunci negative și afirmative ale legii muhammedane, pe care terminîndu-le să ne apucăm de explicarea altor rînduiri ale religiei acesteia, după cum se vede că cere însăși ordinea cuvîntului./

^x la piept

О ИНЫХ СЕЯ РЕЛИГИИ УСТАВАХ

Глава первая

О дугун, то есть о браце^{*}

Сурр именем (еже по просту дугун нарицается) генеральное^{xx} некое радостотворство, веселие, празднество, употребительнее же самые брачные дни, арапским изображаются речением, откуда глаголется *суннет дугуни*, празднество обрезания, *никкяг дугуни*, празднество или веселие брачное и *есыр дугуни*, празднество бывающее о свободе из неволи некоего муслима-нина. Како же сая у мухаммеданов отманов с которыми нам долгое и непрестанное случися обхождение, празднуются, вкратце рещи имеем.

БРАТ

О ангелех хранителех отроков. Прежде даже отрок мухаммеданский в возраст осьми лет не придет, не обрезан пребывает. И аще в том возрасте случится ему умерети, никоеже может быти сумнение о спасении души его, необрезания ради. Веруют бо, яко Авраам Исаака и Исмаила в таковом возрасте сущих обрезал, купно же и двух ангелов, о нихже веруют, яко от самого рождества его (Исмаилова) для охранения и соблюдения его от всякого греха приставленны бывше (зане отрок не имяше еще совершенного употребления разума) толь прилежно и тщательно душу отрочища нескверну соблюдоша, яко в оном состоянии был аки в состоянии блаженства и аки третий между ими ангел, пред лицом божиим являшеся и хождаше.

252 Празднество отводу к годже. Егда же приходит отрочище в пятое возраста лето, аще мужеска полу есть, к *годже* (учителю), аще женска к *уста хатун* (к учительнице) да изучится иглою цветы расшивати, с великою помпою и торжеством отводится. Отрок украшается одеждами и златом и серебром блестящими, к тому *такне* (образ шапок есть) маргаритами и иным драгим камением украшенное и фригийскою работою /исшвенное, вместо венца на главу его полагается, емуже на избареннейшом и зело украшенном коне посажденну сущу, предъидут все отроцы того *мектеб* (школы, тако бо нарицается, где начатки письмен показуются) и стихи некие сладостно сложенные воспевают и молят бога, да поможет ему изучити письмена и чрез оные уразумети *Куран* и закон божий и уставы пророчесике. Домашние же и сродницы его, иные коня за узду держаще а иные за ним двадва последующе, чрез несколько пространнейших и многолюднейших улиц обводят с воссле-

^{*} сие нарицают все последующие празднества
^{xx} общественное

DESPRE ALTE RÎNDUIELI ALE ACESTEI RELIGII

*Capitolul întâi*Despre *dugun*, adică despre nuntă*

Cu numele de *surr* se arată printr-o vorbă arabă (care mai simplu se zice *diugun*)⁸⁶⁹ o manifestare generală** a bucuriei, veseliei, prăznuire, iar cel mai frecvent zilele de nuntă; de unde numirile *sunnet duguni*, sărbătoarea tăierii-împrejur, *nikkeah duguni*, sărbătoarea sau veselia nunții, și *esîr duguni*, sărbătoarea ce se face la eliberarea unui musulman din sclavie. Vom spune pe scurt cum se sărbătoresc acestea la muhammedanii otomani, cu care am avut de-a face neconținut mult timp.

Despre îngerii păzitori ai băieților. Băiatul muhammedan înainte de a ajunge la vîrsta de opt ani nu este tăiat împrejur. Iar dacă i se va întimpla să moară în acea vîrstă nici o îndoială nu poate fi despre mintuirea sufletului lui din cauza netăierii-împrejur. Căci ei cred că Avraam la o asemenea vîrstă l-a tăiat împrejur pe Isaac și pe Ismail și o dată cu ei pe încă doi îngeri despre care cred că, fiind puși chiar de la nașterea lui (a lui Ismail) să-l păzească și să-l ferească de orice păcat (pentru că băiatul încă n-avea uzul desăvîrșit al minții), au păzit atît de stăruitor și cu grijă sufletul băiatului neîntinat, încît el era într-o stare de fericire și se arăta și umbla în fața lui Dumnezeu ca un al treilea înger între ei ⁸⁷⁰.

Sărbătorirea ducerii la hodje. Cînd ajunge la al cincilea an de vîrstă, dacă este băiat este dus cu mare pompă și veselie la *hodje* (învățător), iar dacă e fată la *usta hatun* (învățătoare)⁸⁷¹, ca să învețe a broda flori cu acul. Băiatul este împodobit cu haine care strălucesc de aur și argint, apoi i se pune pe cap, în loc de cunună, o *takie* (un fel de șapcă) ⁸⁷² împodobită cu mărgăritare și alte pietre prețioase și cusută cu broderii/de Frigia ⁸⁷³ și, fiind el călare pe un cal preales și foarte împodobit, înaintea lui merg toți băieții acelei *mekteb* (școală, căci așa se numește locul unde li se arată primele litere) ⁸⁷⁴, cîntînd versuri armonios compuse, și roagă pe Dumnezeu să-i ajute să învețe literele și prin acelea să priceapă *Curanul* și legea lui Dumnezeu și rînduielile prorocești. Iar casnicii și rubedeniile lui, unii ținînd calul de friu, alții urmîndu-i doi cite doi, ocolesc cîteva ulițe mai largi și mai populate,

252

* după cum se numesc toate serbările ce urmează

** de obște

дующею мусикиею, тимпанами и протчими инструментами громогласными, таже в школу приведенный, *годже* предается.

Празднество обрезания. Егда же осьмое возраста его исполнится лето или и более даже до тринадцатого, в том бо несть противности, таковаяж бывает помпа. Но у вельможских детей, чрез три дни прежде пятка (в оный бо день обрезан быти долженствует) а у султанских и за 40 дней с великим иждивением празднество обрезания совершатися обыче (о чем ниже яснее речем). Возвратившися убо в дом, обычай имеют богатейшии и вельможи, трех или пяти или до дватцати, аще кто может убогих отrotch собирати, да вкупе с сынами своими (ибо аще множайшие кому сынове суть, отец тшится всем им вкупе обрезанным быти, да бы в каждого особном обрезании, вящих не положил иждивений) обрежут их и тако во едину или в две горницы изрядно посланные всех вводят, где хирург сего художества искусный готов есть, иже всех отrotchат раздев, порядком на их постели полагает. Хирург оный имеет инструмент некий, имже натянув первое обрезуемого уда кожицу, аки клещами взимает ю и крепко сжимает, да не отянется вспять. Егда узрит отrotchища от страха бледнети и плакати, да отъимет ему страх притворяет себе, яко обрезание оное на иной день отложить имеет и сладкие конфекты или простой мед в готовности держащи, нечаянно бритвою часть кожицы, иже за клещи выставляется урезывает, что ощутив, егда отrotchа кричати хочет, хирург абие медом или иною каковою сладостною вещею намазует уста его, которые отrotchище облизуя и болезнь мешая с сладостию, по том укрочается и престае плакати. Скончавшуся тако обрезанию, друзи и соседи, иже на сие празднество созвани бывают, немедленно дары, кто каковые хочет и может на постелю отrotchища мешут, да видево оные, некую / восприимет утеху и болезнь забудет.

253

Празднование обрезания сынов султанских. В обрезании убо общие кондиции мухаммеданских сынов тако бывает. В обрезании же сынов султанских, седмю месяцами прежде во всю империю указы рассылаются, которыми день празднования *Суннета* назначается и повелевается всем на властех сущим, да или сами приносят, или чрез своих *канукегяси* (наместников при Порте) дары султанского сына достойные да присылают. Последний паша не может принести меньшего 5 000 талеров дара, везири же и иные паши, которые *беглербегами* называются, не меньше 25 000 талеров приносить должны; аще ли же более принесет, в том несть противности, токмо с меньшим да не явится подарком. Молдавской и мултянской господарей над всех везирей и пашей вящие обязаны приносить дары, которые превосходят сумму 60 000 талеров. Аще ли же меньши дадут, гневу подпадут и бедство лишения достоинства своего всячески дознают.

Играция тогда бывают публичные и ношние артифициального огня горения, столы везде приуготовлены, по кондиции и состоянию приседящих устроенные. Аще экстраординарным послам христианских властителей при Порте быти случится, созывают и их к оному празднеству, не ради почтения, но восприятия ради подарков, которым особливо от других стол поставляется, благочинно чествуют при столе оном сидящих, по достоинству властителей их. Обаче всегда французской посол паче всех предпочитается (якоже в главе *О послах при Порте отманской обретающихся* узрим). Тако убо бывает в обрезании сынов от муслиманов рождшихся.

urmați de o muzică cu timpane și cu alte instrumente zgomotoase. Și astfel adus la școală este predat lui *hodjea*.

Sărbătorirea circumciziunii. Iar cînd se va împlini al optulea an al vîrstei lui, sau și mai mult, chiar pînă la al treisprezecelea, căci nimic nu se opune, se face același cortegiu *. Însă la copiii de demnitari s-a obișnuit să se facă sărbătorirea tăierii-împrejur cu mare cheltuială, cu trei zile înainte de vineri (căci în acea zi trebuie să fie tăiat împrejur), iar la cei ai sultanului și cu 40 de zile (despre acest lucru vom vorbi clar mai jos). Întorcîndu-se deci acasă, cei mai bogați și boierii au obiceiul să adune trei, cinci sau, dacă pot, chiar pînă la douăzeci de băieți săraci, ca să-i taie împrejur și pe ei împreună cu fiii lor (căci dacă are fii mulți, tatăl se silește să fie toți circumciși împreună, pentru ca să n-aibă cheltuieli mai mari cu circumciderea fiecăruia) și astfel îi introduc pe toți într-una sau două odăi frumos așternute, unde e gata un chirurg foarte iscusit în această artă, care, dezbrăcîndu-i pe toți, îi culcă la rînd pe așternuturile lor. Chirurgul acela are un instrument cu care, întinzînd mai întîi pielea mădularului de circumcis, o prinde ca în niște clești și o strînge tare ca să nu se retragă îndărăt. Dacă vede copilul palid de frică și plîngînd, ca să-i ia frica, se preface că va amîna circumcizia pentru o altă zi și, ținînd gata bomboane dulci sau simplă miere, pe neașteptate taie partea de piele ce iese din clește. Dacă băiatul vrea să țipe simțînd acest lucru, chirurgul îndată îi unge buzele cu miere sau cu altceva dulce, pe care copilul lingîndu-le și amestecînd durerea cu dulceața se potolește și încetează plînsul. După terminarea circumciziei, prietenii și vecinii care sînt chemați la această sărbătoare aruncă în patul băiatului daruri, care cum vrea și poate, pentru ca acela văzîndu-le să capete/ mîngiere și să uite durerea.

253

Sărbătorirea circumciziei la fiii de sultan. Acestea sînt condițiile generale ale circumciziunii fiilor de muhammedani. Iar la circumciziunea fiilor de sultan se trimit cu șapte luni înainte decrete în tot imperiul, prin care se fixează ziua sărbătoririi *sunnetului* și se poruncește tuturor celor ce sînt în dregătorii ca personal sau prin *kapukehaiasi* (locțiitorii lor pe lîngă Poartă) ⁸⁷⁵ să trimită daruri demne de un fiu de sultan. Ultimul pașă nu poate aduce un dar mai mic de 5 000 de taleri, iar vizirii și alți pași care se numesc *beglerbeg* ⁸⁷⁶ trebuie să aducă nu mai puțin de 25 000 de taleri; dacă va aduce mai mult nu e nici un rău, numai cu un dar mai mic să nu se arate. Domnii din Moldova și Muntenia sînt datori să aducă daruri mai mari decît toți vizirii și pașii, depășind suma de 60 000 de taleri ⁸⁷⁷. Iar de vor da mai puțin, vor cădea în dizgrație și vor cunoaște în fel și chip urgia pierderii demnității lor.

Atunci se fac jocuri publice și se aprind artificii noaptea **. Pretutindeni sînt pregătite mese, aranjate după condiția și starea celor ce stau la ele. De se vor întîmpla să fie prezenți soli extraordinari ai stăpînitorilor creștini pe lîngă Poartă, îi invită și pe ei la acea sărbătoare, nu din respect, ci pentru a primi daruri de la ei; lor li se întinde o masă separată de alții și-i cinstesc ceremonios pe cei ce șed, după demnitatea stăpînitorilor lor. Însă totdeauna ambasadorul francez e preferat tuturor (după cum vom vedea în capitolul *Despre ambasadorii ce se află pe lîngă Poarta Otomană*) ⁸⁷⁸. Așa se petrece circumciziunea copiilor născuți la musulmani.

* V. fig. 20.

** V. fig. 21.

Обрезание приемших веру мухаммеданскую. Аще же кто от христиан или от иудей или от иных религий в веру мухаммеданскую обративыйся имеет обрезатися, во первых он к везирю в диван (аще то при везире случится) а на ином месте пред пашу (губернатора), в небытность же его, пред *кади* (провинциального судию) во своя одежды облеченный приводится. Который представ везирю (редко иногда самим бывает султаном, сиречь, аще будет такая персона, которая достойна возмнится быти султанского присутствия) абие взяв с главу своя шапку, сам на землю повергает ю и глаголет, яко жаелает мухаммедисм восприяти и о том просит. Иные же языка турецкого искуснии и исповедание веры сами от себе творят. Таковые же не абие приемлются, но отсылаются к *чаужбаши*, да во второй день прилежно испытается, не бысть ли пьян минувшего дня, егда веры / мухаммеданския желаше и не лишен ли был разума. Пьяных бо они и разума лишившихся за равно имеют (воистинну изрядно) и за сие ниже вера оным в таковом состоянии сущим емлется. Того ради и хотящий веру восприяти, во второй и третий день трижды вопрошаем бывает, всем ли сердцем и душою жаелает восприяти веру мухаммеданскую. И аще обрящется, яко человек той лишивыйся разума и от многого времени страждет оноу ума повреждение, необрезан отпускается (мнят бо мухаммедане, яко обезумившийся и каким-либо иным образом разум погубивший муслиман, спасены суть; к тому веруют, яко вместо их посты и молитвы и протчие мухаммеданския веры заповеди ангели творят и исполняют). Аще ли же во второй день христианин или евреанин речет, яко вчера пьян бысть, о соделанных же и обещанных ничтоже памятствует, люте биен бывает и чрез несколько дней (по изволению судейскому) бесчеловечно и грозно повелевается ему, да обещанное исполнит. Который аще биения терпеливно понесет и непреклонно речет, яко хошет в своей пребыти религии, ниже памятствует, что таковое учинил обещание и яко пьян бысть, тогда повелевается ему от судии, да приведет двух свидетелей, мухаммеданов сущих, иже бы свидетельствовали, яко в оный день видели его пьяна бывша или много вина пивша. Обретаются сицевые убогие, вина же крепкие испиватели мухаммедане, которые за многие деньги и в надежде получения довольного вина удобно таковое приносят свидетельство. Но аще по истинне пьян был в оный день и ведает, что был виден в том пьянстве от неких мухаммедан или с ними пил вкупе, понуждается имянно сказати, яко с тем и оным муслиманом в оный день пил вино толико, дондеже пьяни быша, ихже пред судию приведши вопрошают, видели ли такова человека в таковой день вино пивша или упившася. И аще того отрекутся (боятся бо да не како за такое обхождение от судии наказание воспримут) обязуются, положив руку на *Куране*, клятися. Но и того аще не восхотят сотворити, повелевается им, да истинное покажут свидетельство и тако аще за страх клятвы свидетельство покажут, яко по истинне одного христианина в таковой день и час вино пивша и пьяна бывша видеша, тогда седмьюдесять и единым жезлиев то есть древяных бичей ударением, оные свидетели наказаны бывають а христианин свободен отпускается. Обаче не без / утерiania едва не всех своих и отеческих имений.

Аще же во второй и третий день тожде речет и исповест, яко хошет и жаелает веры мухаммеданския, паки к везирю и к судии отводится, где подняв правыя руки указательный палец, творит исповедание веры и тако извлекшися одежд своих, в новые облачится одежды, положенной бывшей во первых

Circumciziunea celor ce au acceptat credința muhammedană. Iar dacă cineva dintre creștini sau dintre iudei sau din alte religii, convertindu-se la credința muhammedană, trebuie să se circumcidă, merge mai întâi la vizir în divan (dacă acest lucru se va întâmpla unde se află vizirul), în alte părți înaintea pașei (guvernatorului), iar în lipsa lui este adus la *kadi* (judecătorul provincial), îmbrăcat în hainele sale. Deci, înfățișându-se vizirului (rareori se întâmplă în fața sultanului, numai dacă va fi o persoană care să fie socotită că merită prezența sultanului), scoțându-și îndată căciula din cap o aruncă el însuși la pământ și declară că dorește să accepte muhammedanismul și că cere acest lucru. Iar cei iscusiți în limba turcă fac ei înșiși mărturisirea credinței. Dar cei de acest fel nu sînt primiți de îndată, ci sînt trimiși la *ceaușbași* ca să fie cercetați a doua zi cu grijă, dacă n-a fost beat ziua trecută cînd dorea/credința muhammedană și nu și-a pierdut cumva mintea. Căci pe cei beți și pe cei lipsiți de minte îi socotesc la fel (frumos lucru cu adevărat), de aceea celor ce se află în această stare nu li se dă crezare. Iată de ce și cel care vrea să accepte credința e întrebat și a doua, și a treia zi de trei ori dacă dorește cu toată inima și cu tot sufletul să accepte credința muhammedană. Și dacă se va constata că omul acela e lipsit de minte și suferă de multă vreme aceea vătămare, e trimis acasă necircumcis (căci muhammedanii socotesc că musulmanii care au înnebunit și și-au pierdut mintea în vreun fel oarecare sînt mîntuiți; iar pe lângă aceasta mai cred că posturile și rugăciunile și celelalte porunci ale credinței muhammedane le fac și le împlinesc în locul lor ingerii).

Dar dacă a doua zi creștinul sau evreul va spune că ieri a fost beat și nu ține minte nimic din cele făcute sau făgăduite, e bătut cumplit și peste cîteva zile (după hotărîrea judecătorului) i se poruncește fără de omenie și groaznic să îplinească ceea ce a făgăduit. Dacă va suporta bătăile cu răbdare și va declara neînduplecat că vrea să rămînă în religia sa, că nu ține minte să fi făcut o astfel de făgăduință și că era beat, i se poruncește de către judecător să aducă doi martori muhammedani care să declare că în acea zi l-au văzut beat sau că băuse mult vin. Și se află asemenea săraci muhammedani, mari băutori de vin, care pentru bani mulți și cu nădejdea de a primi vin din destul aduc lesne o astfel de mărturie. Dar dacă a fost într-adevăr beat în acea zi și știe că a fost văzut în acea stare de beție de unii dintre muhammedani sau a băut împreună cu ei, e silit să spună anume că a băut cu cutare sau cutare musulman atîta vin în acea zi încît s-au îmbătat. Aducîndu-i pe aceia în fața judecătorului îi întreabă dacă au văzut pe cutare om în cutare zi bînd vin sau beat. Și dacă se vor lepăda de acel lucru (căci se tem ca pentru o astfel de purtare să nu ia pedeapsă de la judecător), sînt obligați să se jure punînd mîna pe *Curan*. Însă dacă nu vor vrea să facă nici acel lucru, atunci li se poruncește să arate sub jurămint adevărata mărturie, și anume dacă într-adevăr l-au văzut pe acel creștin în cutare zi și ceas bînd vin și fiind beat. Atunci acei martori sînt pedepsiți cu șaptezeci și una de lovituri de toiag, adică bice de lemn, iar creștinul este lăsat liber, dar nu fără/ pierderea a aproape tuturor averilor sale și a celor pîrintești.

Iar dacă și a doua zi, și a treia zi va declara același lucru și va mărturisi că vrea și dorește credința muhammedană, este iarăși dus la vizir și la judecător, unde ridicînd degetul arătător al mîinii drepte face mărturisirea credinței⁸⁷⁹, și astfel, dezbrăcîndu-se de hainele sale, se îmbracă în haine noi, după

на главу его шапке[×], по их обыкновению устроенной. Таже посаждается на зело убраном коне и дается ему в правую руку стрела, яже являет подъятие указательного перста, что есть знак божественного единства, в неже веровати оттоле долженствует. И тако с великою помпою с двора везирьского выезжает и по улицам, идеже суть христиане (аще обративыйся к мухаммедизму христианин бе) или евреи (аще еврейн бе) с мусикиєю и тимпаны, многому дворян и иных офицеров воследствующу сонмищу обводится. Таже возвратився в дом, идеже обрезатися долженствует, обрезуется по вышереченному чину. Аще же христианин, ниже пьяный, ниже безумивыйся, хотя в шутку единою при двух турчинах речет, яко хошет муслиманин быти, обезумления же или пьянства в себе двумя свидетелями муслиманами показати не возможет и непреклонно в словах запирается будет, никоеяже спасения надежды имети может, но или Мухаммеда исповедати, или смерть претерпети долженствует.

История благочестивая и сладостная. Любопытных ради, паче же благочестивых людей, в пример предложу некую историю, еяже сам очевидный свидетель есмь, от чего да познают протчие православные христиане, коль бедственно есть пребывание христиан (а наипаче греков), которые до ныне под турецким и мухаммеданским вздыхают игом.

Во вратах градских Константинопольских (яже ныне нарицаются *Пашиа кануси*, то есть «Врата пашей», древле Хрисопили), гречин некий юный, семнадцатилетний, именем Николай, зело прекрасный и аки ангельское лице имеющий отрок, елей, мигдалы и протчая, яже *бакал*, то есть харчевники продавати обычай имеют, в каморе^{xx} отца своего продающе. Напротив же оныя каморы, по другую страну, стоит кустодия^{xxx} янычаров, врата стрегущих. Некий убо из янычар благолепием и красотою отрока оного увлеченный, исполнения нелепотных и содомских любви от него непрестанно просяще. Егда же коварными словесы и многими обещаниями виде себе ничто же успевша, безмерную любовь в крайнюю пременил ненависть и ко пресечению юношеския жизни / тысящу хитростей начат изобретати. Какоже тому начало положил всезлбный, зри: написал на хартии алфавит турецкий и аки бы туне хотел его турецких письмен и *раккам*, то есть художества сочисления или яко употребительнее глаголем, арифметики научити (юже куплю деющим во первых знати нужда есть).

Николай лести не видый (или божией благодати, таковым образом мученичества венец ему соплетающей), от янычар чтения алфавита и числ арифметических обучатися начал. Остроумный убо и прилежный гречин в малом времени и письмена уразумел и оная слагати, купно же и разглагольствовати познал. В некийже день, диявольский оный янычарь настроил иных двух янычаров, да егда он в камору Николаеву внидет, они извне к словам и речениям их ухо да приложит и прилежно да внимают, во еже бы могли слышати, что гречин читая провозглаголет. Сих тако приговорив, написал на малой и старой (да непознана будет леств) хартийце исповедание веры и в камору по обычаю вшед, алфавиту Николая учить начат. По скончании же того, аки бы хотел его в сложении письмен наставить, предложил ему читати оное веры исповедание. Николай за трудность сложения письмен (зане еще не бе совершенно изучен) читая оное, разума слов не поемляше, два же оные извне таящиеся янычары сие слушав, нечаянно в камору вско-

[×] чалме
^{xx} лавке
^{xxx} карауль

ce i s-a pus pe cap o căciulă^x făcută după obiceiul lor. Și, încălecînd pe un cal foarte împodobit, i se dă în mîna dreaptă o săgeată, care înseamnă ridicarea degetului arătător, semnul unicității dumnezeiești, în care trebuie el de acum să creadă. Și astfel, cu mare pompă, iese din curtea vizirului și e purtat pe ulițele creștinilor (dacă cel convertit la muhammedanism a fost creștin) sau evreilor (dacă a fost evreu), cu muzică și cu timpane, urmînd o ceată mare de nobili și de ofițeri. Și revenind la casa unde trebuie să se taie împrejur, se circumcide după rînduiala spusă mai sus. Iar dacă un creștin, nici beat, nici ieșit din minți, va zice o dată măcar și în glumă în fața a doi turci că vrea să fie musulman și nu va putea dovedi ieșirea din minți sau beția cu doi matorni musulmani și va tăgădui neînduplecat, nu poate avea nici o nădejde de mîntuire, ci trebuie sau să-l mărturisească pe Muhammed, sau să sufere moartea.

O istorioară pioasă și plăcută. Pentru cei curioși, dar mai cu seamă pentru oamenii evlavioși, voi relata ca exemplu o istorioară căreia eu însumi îi sînt martor ocular, de unde să cunoască toți creștinii ortodocși cît de nenorocită este petrecerea creștinilor (dar mai cu seamă a grecilor) care gem acum sub jugul turcesc și muhammedan.

La porțile cetății Constantinopol (care acum se numesc *Pașa kapusi*, adică „Porțile pașilor“, în vechime *Χρυσόπολις*)⁸⁸⁰ se afla un grec tînăr de șaptesprezece ani cu numele de Nicolae⁸⁸¹, foarte frumos, tînăr cu un chip de înger, care vindea în magazinul^{xx} tatălui său untdelemn, migdale și altele, cum au *bakal*, adică băcanii, obiceiul să vîndă. Iar în față, peste drum de acea prăvălie, sta garda^{xxx} ienicerilor care păzesc porțile. Deci unul din ieniceri, răpit de bună-cuviința și de frumusețea aceluia tînăr, îi cerea neconținut împlinirea dragostei neîngăduite și sodomite. Cînd însă a văzut că nimic nu reușește cu cuvinte perfide și cu multe promisiuni, dragostea nemăsurată i s-a schimbat într-o ură extremă și a început a născoci mii de șiretlicuri pentru curmarea vieții tînărului./ Și iată cum și-a început lucrul acel om foarte rău: a scris pe o hîrtie alfabetul turcesc și s-a prefăcut că vrea să-l învețe fără plată literele turcești și *rakkam*, adică meșteșugul număratului⁸⁸² sau, cum zicem de obicei, aritmetica (pe care e nevoie s-o știe mai întîi cei ce fac negoț).

256

Nicolae, necunoscînd înșelăciunea (sau harul lui Dumnezeu împletindu-i astfel cununa mucenieiei), a început să învețe de la ieniceri a citi alfabetul și numerele aritmetice. Agerul și sirguinciosul grec a înțeles în puțină vreme literele și a început să le combine și totodată să și converseze. Și astfel, într-o zi, ienicerul acela diabolic a pus la cale pe alți doi ieniceri ca atunci cînd va intra el în prăvălia lui Nicolae ei să tragă cu urechea de afară la cuvintele și vorbele lor și să ia străruitor aminte ca să poată auzi ce va rosti grecul citînd. Punîndu-i pe aceștia astfel la cale, a scris pe o hîrtie mică și veche (ca să nu fie recunoscută înșelarea) mărturisirea credinței și, intrînd după obicei în prăvălie, a început a-l învăța pe Nicolae alfabetul. Și după ce a terminat cu acela, ca și cum ar fi vrut să-l învețe cum se combină literele, i-a propus să citească mărturisirea credinței. Nicolae, din cauza greutății silabisirii literelor (pentru că încă nu le cunoaștea destul de bine), citînd-o fără a înțelege sensul cuvintelor, cei doi ieniceri care se ascundeau afară, ascultînd-o, au sărit pe

^x cealmaua

^{xx} prăvălia

^{xxx} caraula

чиша и бедного (паче же блаженнейшего) Николая прежде ласкательными словесы приветствоваху, глаголя: *Ислам мубарек ола* (то есть: «Вера мухаммеданская да будет тебе благополучна»). Но Николай, ничтоже от сих приемля, мняше бо их шутити, якоже и в иное время многажды, тако их шутящих слышал бе, не отвещаваше и просяше их, да бы мятежа в каморе его не чинили. Они же яко свирепые львы юношу восхитивше, из каморы насильно и немилостивно извлекоша и к своему *чорбаджи* (полковнику), иже на стражи тогда у предреченных врат бяше, приведше обвиняху, изъявляя, яко пред ними сотворил исповедание веры а ныне обещанного исполнити не хочет и мухаммеданскую презирает веру.

257 Словом рещи, пред самого по том везиря приведен бысть и един убо о соделанном обвиняше его, два же свидетельствовашу. Отрицашеся благобоязливый Николай, глаголя, яко ничтоже таковое рече, ниже помыслил есть и несть возможно, да отвержется Христа Господа и бога своего, Мухаммеда же исповесть. Прогневаясь убо везирь и муками хотя убедити его, да правду скажет, повелел / чрез тридесять сряду дней по утру и в вечеру по двести ударов налагати ему, чем раздражен быв Николай, хотя телом юный, но душею и верою христианскою выше старец восслав хвалу Христови, начат хулити и поносить Мухаммеда к тому и неистовство его явственным гласом крепким же и непобедимым сердцем изъявляти и оным посмеватися, всякое же мучении изобретение презирати. Что увидев везирь (сей бе Кара Ибрагим-паша, иже настал по Кара Мустафе паше, который облежаше Виенну), да не более от такового гречина имя и честь лжепророка посмеянию и поруганию подвержется, повелел главу ему пред егоже каморою отсеци. Чесому бывшу, Николай приял венец мученичества. И еще тираннической руке посредствующей, в третий день святое его тело ввержено бысть в Босфор, но нощию от благочестивых христиан в Пропонтиде, яже обще *Mare di Marmore*, Мраморное Море называется, уловленное и изъятое, в монастыре Святыя Троицы, иже есть на острове зовомом Княжеском, честно, хотя отаи, погребенно бысть, соблюденной бывшей срачице его, кровию мученичества его и до ныне сияющей, от неяже верным (сказуют) многие и чудесные бывают цельбы. «Дивен бог во ²святых своих».

Глава вторая

О супружестве

Аще дева *бакире*, или вдовица *мердум*, то есть от мухаммеданских родителей рожденна будет и в честном воспитанна доме, тако законом обязуется да никтоже от человек когда узрит ю, кроме самых родителей, братий и дедов. Чуждое же и самого жениха око, никакоже да видит ю и тако егда исходят вне дома, исходят покровенным лицом (о чем пространнее речем в главе *О одеждах турецких*). Юноша убо браком с девицею или вдовою сочтетися хотящий, тщится чрез сродных себе жен уведомитися о красоте и добронравии

neasteptate în prăvălie și l-au salutat pe săracul (sau mai degrabă preafericitul) Nicolae mai întâi cu cuvinte de mângiere, zicînd *Islam mubarek ola* (adică: „Credința muhamedană să-ți fie cu noroc”) ⁸⁸³. Dar Nicolae, neprimind nimic din acestea, socotea că glumesc, cum îi auzise și alte dăți de multe ori glumind astfel. Deci n-a răspuns și i-a rugat să nu facă tulburare în prăvălia lui. Atunci ei, ca niște lei furioși, înșfăcînd pe tînăr cu sila și fără milă l-au scos din prăvălie și, aducîndu-l la *ciorbadji* (polcovnicul lor) ⁸⁸⁴, care era la garda de lingă porțile mai înainte spuse, l-au învinuit declarînd că înaintea lor a făcut mărturisirea credinței și acum nu vrea să îplinească cele făgăduite și disprețuiește credința muhamedană.

Într-un cuvînt, a fost adus după aceea chiar în fața vizirului și acolo unul îl învinuia despre cele făcute, iar doi mărturiseau. Și se lepăda Nicolae cel cu bună temere zicînd că n-a spus nimic de acest fel și nici n-a gîndit și că nu-i este cu putință să se lepede de Hristos Domnul și Dumnezeuul său și să-l mărturisească pe Muhammed. Deci, mîniindu-se vizirul și vrînd să-l convingă cu muncile ca să spună adevărul, a poruncit/ ca treizeci de zile pe rînd dimineața și seara să-i dea cîte două sute de lovituri, prin care fiind în-tăritat Nicolae, deși tînăr la trup, însă cu sufletul și credința creștină mai presus decît bătrîinii, înălțînd laudă lui Hristos, a început a huli și a ocări pe Muhammed și pe lingă aceasta și-a arătat cu glas limpede și cu inimă tare și de neînvins furia lui și și-a bătut joc de aceia și a disprețuit orice născocire a muncilor. Văzînd vizirul acest lucru (acesta era Kara Ibrahim-pașa, care a venit după moartea lui Kara Mustafa-pașa, cel ce a asediat Viena) ⁸⁸⁵, ca să nu mai fie supuse numele și cinstea Profetului derîderii și batjocurii din partea unui asemenea grec, a poruncit să-i taie capul chiar înaintea prăvăliei lui. Cînd s-a făcut aceasta, Nicolae a primit cununa muceniciei. Și tot prin intervenția tiranului, a treia zi trupul lui sfînt a fost aruncat în Bosfor, dar noaptea a fost pescuit și scos de creștinii pioși în Propontida, care îndeobște se numește *Mare di Marmore*, Marea de Marmara, și a fost îngropat în taină, dar cu cinste, în Mînăstirea Sfintei Treimi, ce se află pe insula zisă a Principilor, păstrîndu-i-se fosta lui cămașă, care strălucește și pînă acum cu singele muceniciei lui și de la care se fac celor credincioși multe (se spune) și minunate tămăduiri. „Minunat este Dumnezeu întru sfinții lui!” *

257

Capitolul al doilea

Despre căsătorie

Dacă fata, *bakire* ⁸⁸⁶, sau văduva, *merdum* ⁸⁸⁷, va fi născută din părinți muhamedani și crescută într-o casă cinstită, este obligată prin lege ca nimeni dintre oameni să n-o vadă cîndva, afară de părinți, frați și bunici (nici chiar ochiul mirelui nu poate s-o vadă), și astfel, cînd iese afară din casă, să iasă cu fața acoperită** (despre acest lucru vorbim mai pe larg în capitolul *Despre bainele turcești*) ⁸⁸⁸. Deci, un tînăr care vrea să se unească prin căsătorie cu o fată sau o văduvă se silește prin femeile rubedenii cu el să afle despre fru-

* Ps., 67, 36.

** V. fig. 22.

тоя, которую себе в жену пояти помышляет и как-нибудь оное может быть по щастию, случится.

258 **Брак.** С стороны жениховой посылаются честные и веры достойные жены, которые / родителем девицы или вдовы предлагают, яко таковой юноша холостый или женатый (зане показаном выше, что единый муж до пяти жен поемлет) по божию велению и пророческому соизволению хочет браком сочетатися и един дом (*евленмек* в простом турецком языке тако разумеется) из обоих соорудити, на что склонившимся отроковицы родителям, подарки некие по силе и достоинству браком сочетатися хотящих взаимно посылаются и парохияльному *имаму* и прочим соседям чрез тех посредственниц жен о брачном договоре весть подается. По том в предуставленный женитвы день, жених в своем доме а невеста такожде в доме родителей своих, приуготовав потребная к празднованию брачному и созвав соседей и приятелей, маломочные в един токмо день а мочнейшие в множайшие дни, пиршество творят и изобильные представляют брашны, где разную слушающе мусикию и плясателей смотряще, довольно утешаются. Бывают же вся честно и безмятежно (понеже вина несть), таже в четверток, егоже ночь против пятка есть, с стороны жениховой все у него пришествовавший в дом невестин с тимпанами и мусикиею и, елико возможно, с вящим убранством шествуют. Откуда взяв невесту и приданое ея (которое по преждеучиненному договору сведомо есть) в женихов дом возвращаются. И невеста убо в *гарем* (то есть в женском обиталищи), жених же с своими в *селамлык* (то есть в мужеобитательных храминах) брачное пиршество с великим веселием даже до полунощи продолжают.

Никьяг. Потом, егда приблизится время, да жених к невесте внидет, призывается *имам* и несколько старцев от соседей. Паки жених имеет при невесте женщину некую под видом наместницы, подобно и невеста имеет при женихе своего наместника, иже от *имама* вопрошаеми, почто учиненно бысть сие собрание и брачное празднество, отвещают, яко с стороны браком сочетатися имущих поставлены суть *векиль* (то есть наместницы или епитропы), да о их согласии и соизволении *имаму* предложат. *Имам* паки вопрошает, имеют ли на то свидетелей достоверных и честных, иже бы реченная ими утвердили и свидетельство показали. Аще убо браком сочетатися хотящий в великом будут расстоянии, сиречь в разных весех или городах, тогда свидетели призываются и слышаны бывают, жениха же и невесты имена и родителей их также и наместников и наместничьих родителей в книгу записуются. Аще
259 ли же / в томже случатся доме, якоже выше рехом, наместники *имаму* ответствуют, яко таковых свидетелей имеют, обаче к настоящему делу их не требуют, понеже и жених и невеста в присутствии суще, сами о себе свидетельствовать могут.

И тако *имам* и прочие с женихом приступают ко вдерем, чрез них же в женское обиталище вход бывает, где в притворе храмины, за завесою стоит невеста с наместницею жениховою. И вопрошает *имам* невесту о ея самой и родителей ея именах. Онаже извнутри отвещает, яко сама тако а родители ея тако называются. Тогда *имам* повелевает жениху, да спросит наместницу свою, та ли есть невеста его, еяже глас все слышали. Ейже ту самую быти отвещающей, подобно и невестин наместник утверждает невесте, яко той истый жених есть, емуже прежде обручена бе. Тако о сих известившися и уверившися, *имам* вопрошает невесту, добровольно ли хочет по божию ве-

mușeștea și bunele moravuri ale celei pe care vrea să și-o ia de soție. Uneori dacă are noroc, acest lucru se întâmplă.

Căsătoria. Din partea mirelui se trimit femeii cinstite și vrednice de crezare care/ arată părinților fetei sau văduvei că cutare tânăr necăsătorit sau căsătorit (după cum am arătat mai sus, un bărbat poate lua pînă la cinci femei) voiește să se însoțească prin nuntă după porunca lui Dumnezeu și bunăvoința Profetului și din doi să facă o casă (*evlenmek* în limba turcă așa se înțelege). Dacă părinții fetei înclină spre aceasta, se trimit reciproc unele daruri, după puterea și demnitatea celor ce vor să se unească prin căsătorie, și se dă de veste prin aceleași femei mijlocitoare *imamului* parohial și celorlalți vecini despre încheierea căsătoriei. Apoi, în ziua rînduită de mai înainte pentru căsătorie, mirele la casa sa, iar mireasa de asemenea la casa părinților săi, pregătind cele necesare pentru sărbătorirea nunții și chemînd pe vecini și pe prieteni, fac ospăț, cei mai slabi ca posibilități numai o zi, iar cei mai cu putere mai multe zile, și pun înainte bucate din belșug, unde se distrează îndeajuns, ascultînd muzică felurită și privind pe dansatori. Dar toate se petrec cu cinstire și fără de tulburare (pentru că nu e vin), și în noaptea de joi spre vineri toți cei ce au ospătat la mire din partea lui pleacă la casa miresei cu timpane și cu muzică și pe cit se poate cu cea mai mare podoabă *. Luînd mireasa de acolo și zestrea ei (care este cunoscută după contractul încheiat de mai înainte), se înapoiază la casa mirelui. Iar mireasa continuă în *harem* (adică în locuința femeilor) și mirele în *selamlık* (adică în odăile locuite de bărbați)⁸⁸⁹ ospățul de nuntă cu mare veselie, pînă la miezul nopții **.

258

Nikkeah. După aceea, cînd se apropie vremea ca mirele să intre la mireasă, sînt chemați *imamul* și cîțiva bătrîni din vecini. Mirele are pe lîngă mireasă o femeie în chip de reprezentant; la fel și mireasa are pe lîngă mire pe reprezentantul său. Întrebați de *imam* de ce s-a făcut această adunare și această sărbătorire de nuntă, ei răspund că sînt puși *vekili* (adică locțiitori, sau epitropi)⁸⁹⁰ din partea celor ce vor să se căsătorească, ca să răspundă *imamului* despre acordul și învoiala lor. *Imamul* întreabă iarăși dacă au martori siguri și cinstiți pentru aceasta, care să confirme cele spuse de ei și să dea mărturie. Dacă cei ce vor să se căsătorească sînt la mare distanță, adică în sate și orașe diferite, atunci se cheamă martorii și sînt ascultați, iar numele mirelui, al miresei și ale părinților lor, precum și ale reprezentanților lor și ale părinților reprezentanților se înscriu în registru. Dar dacă/ se vor întîmpla în aceeași casă, după cum am spus mai sus, reprezentanții răspund *imamului* că au asemenea martori, dar nu-i vor chema la afacerea de față pentru că mirele și mireasa fiind de față pot singuri mărturisi pentru ei înșiși.

259

Și astfel *imamul* și ceilalți se apropie de ușile prin care se face intrarea în apartamentul femeiesc, unde, în pridvorul camerei, după o perdea, se află mireasa cu reprezentanta mirelui. *Imamul* întreabă pe mireasă numele ei și al părinților ei. Iar ea răspunde dinlăuntru că ea se numește așa și părinții ei așa. Atunci *imamul* poruncește mirelui să întrebe pe reprezentanta sa dacă aceea e mireasa al cărei glas l-au auzit toți. Iar ea răspunzînd că este chiar aceea, reprezentantul miresei îi declară la fel miresei că mirele este chiar acela căruia i-a fost mai dinainte făgăduită. Astfel, luînd cunoștință și încredințîndu-se de aceasta, *imamul* întreabă pe mireasă dacă de bunăvoie vrea, după

* V. fig. 23.

** V. fig. 24.

лению и пророческому соизволению, такового юношу за мужа себе имети. Ейже отвечающей, яко хочет сего, равным образом и жениха вопрошает, еуже тожде утвердившу, объявляется сумма денег *никаг* (аки бы рещи союз), юже обещает жених невесте. Сию бо, аще розводу быти случится, воздати ей долженствует (о чем в главе *О разводе* узриши). По вопросах же имамовых и по определении известного денег числа, вопрошают и старцы оные, иже должныствуют свидетели того быти, глаголюще: «Хощете ли, да мы сего вашего супружества или согласия свидетели будем?» Они (жених и невеста) отвечают: «Хощем и просим». Тогда *имам*, протчим неколико отступившим, аки нуждою жениха в *гирдеги* (такое хранилище или чертог, в немже спати имеют, называется) поревает * и *Аллаг билен гиздже олсун*, то есть «Бог с вами да будет» рекши, паки к уготованному пиршеству возвращается, где все званные дары каковыи кто приуготовил на стол полагают. И тако потом кийждо во своя отходит.

260 Суть еще некие церемонии невесте приличествующие, которых такожде без объявления преминути не подобает. Ношью, по которой в последующий день девица в дом женихов приведена быти имеет, собираются сродные и другие в соседстве живущие жены и траву *кына* (еюже натренное тело подобный помаранцовому цвет воспримлет) квасят и устрояют, якоже им обычай есть и тою власы, ноги и руки обрученныя девицы намазуют / и читсими полотенцами увивше даже до утра не отрешают, да цвет тоя травы наипаче вступит. Во утрие же все во баню отходят, девицу измывают *идузунджи кадун* (жена, которая одежды и власы устроевати умеет) изрядно украшает ю (сие бо по пророческому бывает приказанию), что все скончавше, в дом возвращаются и приличная празднеству брачному совершати, якоже выше рехом, начинают. Во втором по брачном сочетании день, родители девицы в дом женихов (там бо обнощевати им не лет есть) трепетни и о чистоте дщери своея прискорбни приходят, где аще девические явятся знаки, вся блага и благополучна бывают. Аще же инако будет, тогда по воли жениховой, битую и от всего приданого обнаженную с великим поруганием дщерь свою паки взяти понуждаются. Обаче сие от судии потом изыскуется, яко аще жених в первом совокуплении повреждения ея не усмотрил и паки совокупление повторил, ниже приданое ея к тому удержати может, ниже пустити ю, разве заплатит *никага* сумму. Аще убо девица скажет, яко дважды учинил с нею совокупление, онже в том запрется, понуждается клятву учинити. И аще клятву сотворит, вера ему емлется, а не невесте, зане тамо свидетели и свидетельства иные не требуются, кроме обычных, чистым девицам знаков. Но сия у разумнейших николиже оскудевают подобно, яко иногда князь флоренский дщери своей зело молодой сущей и брачное с князем мантуиским зело престарелым сочитание презирающей, старость же его, яко вину оскудения сил к чадородию обвиняющей, ответствовати поветствуется: «Умные, рече, матроны, всегда детей раждают, хотя свнуха мужа имети будут».

Кетин. Есть и иной образ сочетания брачного (иже *кетин* нарицается) ради меньшия кондиции людей изобретенный, сиречь да не толь великия в праздновании брачном понуждены будут положити иждивения, который образ тако бывати обыче. Муж и жена или девица, аще между собою согласятся к восприятию супружества, оба вкупе приходят к публичному *кади*, где пред судиею поведуют, яко по взаимному согласию, он желает ея себе

* пхает или толкает

porunca lui Dumnezeu și voința Profetului, să-l aibă pe acest tânăr de bărbat. Și cînd ea răspunde că-l vrea, la fel îl întreabă și pe mire, și cînd acela afirmă același lucru se anunță suma de bani numită *nikkeah* (cum s-ar zice „legătura”), pe care o făgăduiește mirele miresei. Căci dacă se va întîmpla să se dea divorț, aceasta trebuie să i-o plătească ei (despre care se va vedea în capitolul *Despre divorț*)⁸⁹¹. După întrebările *imamului* și după fixarea numărului de bani, întreabă și bătrînii aceia care trebuie să fie martori ai acestui lucru, zicînd: „Vreți voi să fim martori ai acestei căsnicii sau învoiri a voastre?” (Mirele și mireasa) răspund: „Vrem și vă rugăm”. Atunci *imamul* și ceilalți, dîndu-se ceva mai la o parte, îl împing × cu sila parcă pe mire în *ghirdegli* (astfel se numește odaia sau iatacul în care vor dormi)⁸⁹², zicînd: *Allah bilen ghirdje oslun*, adică „Dumnezeu fie cu voi”⁸⁹³, și iarăși se întorc la ospățul pregătit, unde toți invitații pun pe masă darurile, care ce-a adus. Și astfel, după aceasta, fiecare se duce la ale sale.

Mai sînt cîteva ceremonii pe care se cade să le facă mireasa și pe care se impune să nu le lăsăm nearătate. În noaptea din ajunul zilei în care fata va fi adusă în casa mirelui, se adună rudele și alte femei care locuiesc în vecinătate și dospesc și pregătesc buruiana *kîna* (trupul frecat cu ea capătă culoarea portocalei)⁸⁹⁴, după cum le este obiceiul, și cu aceea ung părul, picioarele și mîinile fetei logodite/și, înfășurînd-o cu ștergare curate, n-o dezleagă pînă dimineața, așa încît culoarea (buruienii) aceleia să pătrundă bine. Și dimineața se duc la baie toate, o spală pe față, *iduzundji kadun* (femeia care poate potrivi hainele și părul)⁸⁹⁵ o împodobește frumos (aceasta se face după porunca Profetului), iar după ce au terminat toate se întorc acasă și încep să facă cele potrivite sărbătoririi nunții, după cum am spus mai sus. A doua zi după nuntă, părinții fetei vin la casa mirelui (căci nu se cuvine să petreacă acolo noaptea), tremurînd și temători pentru curăția fetei lor, unde, dacă se vor arăta semnele fecioriei, toate sînt bune și cu tihnă. Iar dacă va fi altfel, atunci, după voia mirelui, cu mare batjocură sînt siliți să-și ia fiica înapoi, bătută și despuiată de toată zestrea. Însă aceasta se cercetează pe urmă de judecător, căci dacă mirele la prima împreunare nu i-a văzut stricăciunea și a reptat împreunarea, nici zestrea nu i-o poate reține, nici s-o lase decît plătind suma de *nikkeah*. Deci dacă fata va spune că de două ori s-a împreunat cu dînsa și el va tăgădui, e silit să facă jurămîntul. Iar dacă va face jurămînt, lui i se dă crezare, nu miresei, pentru că acolo martori și alte mărturii nu se cer, afară de semnele obișnuite la fetele curate. Însă acestea la cele mai pricepute nu lipsesc niciodată. După cum se povestește, cîndva a răspuns prințul de Florența fiicei sale, care era foarte tînără și disprețuia căsătoria cu prințul de Mantua, foarte bătrîn, învinuind bătrînețea lui ca o cauză a lipsei puterilor de a naște copii, zicînd: „Matroanele pricepute nasc totdeauna copii, chiar de vor avea ca bărbat un eunuc”⁸⁹⁶.

Kepin. Există și un alt mod de însoțire cu nuntă (care se numește *kepin*)⁸⁹⁷, născocit pentru oamenii de o condiție mai joasă, care nu vor fi siliți să facă atît de mari cheltuieli la sărbătoarea nunții, mod care se obișnuiește a se face astfel: bărbatul și femeia sau fata, dacă se vor învoi între ei să se căsătorească, vin amîndoi împreună la un *kadi* public și în fața judecătorului aduc la cunoștință că după învoirea reciprocă el o dorește pe ea de nevastă, iar

× indeamnă sau înghiontesc

* P. Rychaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 212.

261 в жену, она же его желает себе в мужа. Судия трижды вопрошает их, аще по божью велению и пророческому изволению хотят супружеством сопря-
щихся. Им же сие утверждающим, дается свидетельствующее письмо и имена их записуются в *сиджил* (то есть в архиве) *мегеме* / (то есть судебного претора *). Обаче жена первое долженствует показати свидетельством двух сви-
детелей, яко или никомуже браком сочется, или от мужа пред девяностою и единым днем увольнена и отпущена есть. Сей образ супружества мнози от армян, греков и латинов употребляют, которые наложниц имети желающе, к тому да от церкви или от *бостанджи баши*, *еничер ага*, *субаши* и *Галата воиводаси* (иже суть по частям града начальницы и блюстители) не яты будут, опасаящиеся (сии бо аще когда таковых уловляют получают толико денег, елико желают и елико хотят наказуют) о таи церкви приходят к *кади* и получивше писание *кепини*, могут потом безбедно по своей воли с своими блудницами валятися. Чесо ради патриарху, епископам и всей церкви от таковых челове-
ченцов страха божия весьма не имущих обида бывает и внутреннего болезнования восприятие. Ибо аще жесточе с ними поступити хотели бы и явно таковых от церкви отлучити не безбедно есть, да не како для оных нелепая любви и веры всячески отвергнутся и к мухаммеданству приклонятся. Приключается иногда и сие, яко аще степень сродства, по правилам церковным, супружества имети не попускает, оные презрев церковь к *кади* притекают, где сорок аспрами **, все дело супружества и безопаста искупается. В церкви же не меньши пяти ефимков (ах жаль) заплатить понуждаются.

Но сия не без усрамления и болезнования нашего далее приложим пером изъяснити. Аще невольник и невольница с *никлягом* браком сочetaan, они убо в порабощении *** даже до седми лет удержаны будут, но аще в оное семилетнее время родят чада, тии (дети их) от рабства будут свободны, ниже с родителями своими проданы, ниже отняты от них и отлучены могут быти. Зде самый чин требовал бы, да речем о разводе, но да не оставим она, яже под тем же *дугун* именем содержатся, первое о праздновании, которое в увольнении невольников совершатися обыче, вкратце предложим.

262 *Празднование невольников.* Егда из Варварии, Боснии и иных тоя империи краев посылается реестр мухаммеданских невольников, то есть у малтийцев, ишпанов и немцов в работе обретающихся, тех сиречь их же свобода в известной цене состоится, оных убо (невольников) сродники или и други благо-
честием подвижений, просят у везира чрез / письменное прошение позволения, да бы свободно могли празднование своих в неволе обретающихся посреде града или где им свободнее **** явиться, сотворити и милостыню от муслиман собрати. На которых прошение, султан не зело трудно снисходит, хотя нико-
лиже поминается, чтоб он хотя едину полушку дал за своих невольников. Сказуют бо, яко полезнее и ово души, ово чести война благополучнее было бы, аще бы на войне бияся с неприятелем мученичество претерпел, неже живой в область неприятельскую предалбыся. Что бывает, да бы другие, сичевою искупления надеждою победы неприятелю и рукам своим уз не толь удобно призывали. Но к предложенному возвратимся.

Испросив убо чрез везира у султана позволение, объявляется чрез проповедника, яко в таковой день и в таковом месте на публичном торжищи празд-

* канцелярии и ратуши
xx деньгами
xxx неволе
xxxx способнее

ea îl dorește pe el de bărbat. Judecătorul îi întreabă de trei ori dacă după porunca lui Dumnezeu și voința Profetului vor să se însoțească prin căsătorie. Și când ei afirmă acest lucru li se dă o adeverință și numele lor sînt scrise în *sidjil* (adică la arhivă) *mehkeme* (a pretorului^x judecătoresc)⁸⁹⁸. Însă femeia trebuie mai întîi să arate cu mărturie a doi martori că nu e măritată cu nimeni sau că s-a despărțit de bărbat cu nouăzeci și una de zile înainte și că e lăsată. Acest mod de căsătorie îl întrebuițează mulți dintre armeni, greci și latini, care dorind să aibe țiitoare, temîndu-se să nu fie știuți de biserică sau de *bostandji bași*, de *ienicer aga*, *subași* și *Galata voievodasi* (aceștia sînt căpetenii peste circumscripțiile orașului și supraveghetori și cînd prind pe cei ce fac așa capătă cîți bani doresc și pedepsesc cît vor)⁸⁹⁹, vin pe ascuns de biserică la *kadi* și primind adeverință *kepin*, pot după aceea să se tăvălească în voie în desfrînarea lor. De aceea patriarhului, episcopilor și întregii biserici li se aduce ofensă și durere lăuntrică din partea unor astfel de oameni care n-au frică deloc de Dumnezeu. Căci dacă ar vrea să se poarte cu ei mai aspru și să-i excomunică pe față din biserică lucrul nu e fără de primejdia ca pentru aceea dragoste absurdă să se lepede cu totul de credință și să treacă la muhamedanism. Se întîmplă uneori că, dacă gradul de rudenie, după canoanele bisericii, nu îngăduie să se facă o căsnicie, unii ca aceia, nesocotind biserica, vin la *kadi* și cu patruzeci de aspri^{xx} se plătește toată afacerea căsniciei și a siguranței. Iar în biserică sînt siliți a plăti (ce păcat!) nu mai puțin de cinci taleri.

261

Dar nu fără de rușinare și îndurerare vom continua să explicăm acestea cu condeiul. Dacă un sclav și o sclavă se căsătoresc cu *nikkeah*, ei vor fi reținuți în sclavie^{xxx} pînă la șapte ani; dacă însă în acești șapte ani nasc copii, aceia (copiii lor) vor fi slobozi de sclavie și nu vor putea fi vinduți împreună cu părinții lor, nici nu vor putea fi luați de la ei, nici despărțiți de ei. Aici însăși ordinea ar fi cerut să vorbim de divorț, dar, ca să nu le lăsăm pe cele ce sînt cuprinse sub același nume *dugun*, vom vorbi mai întîi pe scurt despre sărbătoarea care s-a obișnuit să se facă pentru eliberarea prizonierilor.

Sărbătoarea prizonierilor. Cînd din Barbaria⁹⁰⁰, Bosnia și alte ținuturi ale imperiului se trimite registrul prizonierilor muhammedani, adică al celor ce se află în robie la maltezi, spanioli și nemți, adică al celor a căror libertate constă într-un anumit preț, rubedeniile lor (ale prizonierilor) sau și alții, mișcați de pietate, cer de la vizir, printr-o/ jalbă scrisă, îngăduința de a putea sărbători liber pe ai lor care se află în prizonierat, în mijlocul cetății sau unde li se pare lor mai potrivit^{xxxx} ca s-o facă, și să adune milostenie de la musulmani. La cererea lor sultanul nu dă prea greu aprobarea, deși nu se pomenește niciodată ca el să fi dat măcar un bănuț pentru prizonierii săi⁹⁰¹. Căci ei spun că ar fi fost mai de folos și mai fericit pentru sufletul, ca și pentru cîntea ostașului, dacă ar fi murit în război cu dușmanul și ar fi răbdat mucenicia decît să fi trecut viu în partea inamicului. Acest lucru se face pentru ca nu cumva alții, avînd nădejdea unei asemenea răscumpărări, să dorească așa de lesne victoria dușmanului și lanțuri pentru mîinile lor. Dar să revenim la cele propuse.

262

Cerînd deci de la sultan, prin vizir, aprobarea, se anunță prin crainic că în cutare zi și în cutare loc, în piața publică, va fi sărbătoarea prizonierilor,

^x la cancelarie și primărie
^{xx} bani
^{xxx} robie
^{xxxx} nimerit

нование невольников быти имеет, да всяк, иже о муслиманах за благочестие братьи у неверных во узах и оковах страждущих подвигнутися и соболети хочет, изволит и на то место приити и милостыню, юже кто подать имеет в реестр да напишет. К вельможам же и богатшим гражданам и купцам (о нихже знают, что за многоделием в собрание приити не могут) те, которые отправление оного празднества на себе приемлют, по дворно ходяще, восковые им раздают свечи. Который убо изволит свещу прияти, уже известны суть, яко и милостыню получают от него. Тако чрез неколико дней раздавши свечи на предуставленный день в уреченное место вервоходцов^х, чародейных дивотворцов, плясальщиков и сим подобных, по своему разуму позорища^{хх} творящих, нанимают, где великое народа стекается множество и мало не бесчисленный разных кондиций люд собирается (в такое бо приходит собрание никтоже срамляется, паче же благочестиво и честно мнят быти). Во первых убо вервоходцы и протчие плясальщики некое игранье и небездельное явление стихами к настоящему делу пристойными сочиненное воспевают или прочитывают. Таже чашею деньги от смотрящих собирают. Три таковые в день бывают явления и по три дни непрестанно празднуются, таже в третий день к вечеру игралище кончается.

263

Воистинну слышах от достоверных и честных людей, яко в едином таковых празднеств сходбищи больше 50000 ефимков собрано бысть. Которые деньги потом к судии града приносят и тамо считают их и печатю / его печатлеют. Таже собиратели милостыни, взяв о сумме денег свидетельствованное письмо, чрез министров^{xxx} христианских властителей и чрез письма, которые обще полицу или вексельные нарицаем, посылают в оные места или страны, из которых невольников своих выкупить имеют. Невольники^{xxxx} же те должны привести с собою от хозяев своих или от управителей провинций оных, яко тою денег сумою от неволи^{xxxxx} свободишася и позволение возвращения во отечество свое испросиша. И сие тако вкратце реченное довольно да будет.

Глава третья

О разводе

Развод по *Куранову* и арапскрму речению *далак* называется. Бывает же двояко: един убо возвратный, другой же невозвратный. Но да яснее покажем, что есть *далак* возвратный и что есть невозвратный, во еже бы читателю нашему удобнее разумети яснее рещи нам подобает.

Далак возвратный есть, аще который муж отпустив жену свою и разводное письмо пред судиею даст ей, может с тоюжде женою, прежде даже не поидет за иного мужа, по девяностидесяти и едином дни, вторым сочетатися браком. Невозвратный развод (который обще по турецку *учьдалак*, то есть

х по веревкам ходящих
хх игралища
xxx советников
xxxx полоненики
xxxxx из полону

pentru ca fiecare din cei ce vor să se miște și să-i compătimească pe musulmanii care suferă în lanțuri și cătușe la necredincioși pentru buna-credință a fraților lor să binevoiască a veni și a înscrie în registru milostenia pe care o va da. Iar cei ce și-au luat asupra lor organizarea serbării împart luminări de ceară, umbînd din casă în casă, demnitarilor, cetățenilor bogați și negustorilor (despre care știu că nu pot veni la adunare din cauza multelor treburi). Și cine va binevoi să primească lumina, se știe că vor primi milostivire de la el. Astfel, peste cîteva zile, după ce au împărțit luminările, în ziua mai dinainte fixată și la locul indicat, angajează acrobați x, magicieni, scamatori, dansatori și alții care dau spectacole xx după mintea lor. Acolo se adună o mare mulțime de popor și oameni nenumărați, de toate condițiile (căci nimeni nu se rușinează să vină la o astfel de întrunire, ba încă socotesc că acest lucru este pios și cinstit). Mai întii acrobații și ceilalți dansatori fac un joc oarecare și un spectacol nu fără de rost, îl cîntă sau îl recită în versuri alcătuite potrivit scopului urmărit, și adună și bani de la spectatori într-o cupă. Se fac trei asemenea spectacole pe zi și sărbătoresc trei zile neconținut.

A treia zi spre seară serbarea se încheie. Și am auzit, cu adevărat, de la oameni siguri și cinstiți, că la adunarea unei asemenea sărbători s-au colectat peste 50 000 de taleri. Acești bani îi aduc apoi la judecătorul cetății și acolo îi numără și-i pecetluiesc / cu pecetea lui. Iar cei care au făcut cheta, luînd o adeverință pentru suma banilor de la miniștrii xxx domnitorilor creștini, trimit în locurile sau țările acelea de unde au de răscumpărat prizonierii lor scrisori numite obișnuit polițe sau scrisori de schimb. Prizonieriixxxx trebuie să aducă de la stăpînii lor sau de la guvernatorii provinciilor acelora dovadă că s-au eliberat din prizonieratxxxx și că au obținut îngăduința de a se întoarce în patria lor prin acea sumă de bani. Ajungă-ne însă acestea spuse așa pe scurt.

263

Capitolul al treilea

Despre divorț

În limba *Curanului* și cea arabă divorțul se numește *dalak*⁹⁰². El se face în două feluri: unul revocabil și altul irevocabil. Ca să arătăm mai limpede ce este *dalakul* revocabil și cel irevocabil, așa încît să poată pricepe mai bine cititorul nostru, se cuvine să vorbim mai amănunțit.

Dalakul este revocabil cînd un bărbat își lasă femeia și-i dă cartea de divorț în fața judecătorului; el poate să se însoare din nou cu aceeași femeie după nouăzeci și una de zile, mai înainte ca ea să se mărite cu altul. Divorțul irevocabil (care pe turcește se numește de obicei *ucidalak*, adică „de trei

x care umblă pe frînghie
xx jocuri
xxx ambasadorii
xxxx captivii
xxxxx din captivitate

трижды опущенная или, яко инии зле толкуют, от трех селезенек, *далак* бо в простом турецком языке селезенку знаменует) разрешенная есть, егда туюжде жену в супругу пояти не может, прежде даже не посягнет за иного мужа и от него отпущенна не будет. Уразумев убо развода различие, ныне ко истолкованию образа его приступим, сиречь, како и коих ради вин долженствует быти.

264

Когда муж хочет развод с женою своею, предовольная вина есть, еже не хотети ю более, токмо обязуется заплатить сумму денег, которую обещал ей дати, егда о *никкяге* супружества пред *имамом* и свидетелях договор творяще. Аще ли же прелюбодеяния порок в ней обрящет или яко не пребываше в доме или без воли мужа своего в чуждый дом хождаше, тогда не токмо отпустить ю, / свободно может, но и *никкяга* по договору платити ей не обязуется.

Темже когда муж положил в мысли своей, еже отпустить жену свою, во первых по утру встав должен повелети ей да покроет лице свое и более откровенным лицом пред ним да не явится. На которое повеление жена абие долженствует покрыти лице свое. Чесого аще не учинит, за блудницу и прелюбодейницу явится. Таже подает *имаму* своему ведение (аще случится им обитати в томже месте, где супружество возымеша, аще ли же на ином месте будут, тотчас идет к судии места того и скажет, яко жену свою от союза супружества отпустил свободну). Тогда судия повелевает жену его пред себя привести, яже аще пред судиею явится, после отпуску договорной *никкяг* от мужа по изречению судейскому, возьмет. Аще ли чести своя ради или за упрямством своим повинутися не восхощет, понуждена быти не может, обаче договорной *никкяг* утрачивает. Но по случаю, егда жена призванная пред судиею явится, судия вопрошает мужа ея, чесо ради отпускает жену свою. Который аще не имеет чим обвинити ю честно долженствует отвечать, яко сия жена его добрая и честная и в вере мухаммеданской совершенна в нейже никаковыя же вины обрете, обаче не хочет более с нею жити и того ради свободну отпускает ю и договорной *никкяг* законом уставленный готов заплатить. На сие жена ничтоже отвечать может. Аще же муж хоти обвинити ю или неким притворным оклеветает преступлением или во правду в чем-либо согрешившу предложит, долженствует крепкими и достоверными свидетельствами речения и обвинения противу жены своей утвердити. Аще ли же того показати не возможет, люте наказан бывает и удвоенно договорной *никкяг* жене заплатить понуждается.

265

Словом рещи, когда-либо и как хочет, муж с женою развод имети может, чесо ради родители, егда дочерей своих за мужа хотят отдать, зело пекутся, да вящшею денег суммою в *никкяг* жениха обяжут, каковую бы не весьма удобно мог заплатить и жену кроме всякой вины отпустить. Суть между вельможами, которые до ста тысящ ефимков *никкяг* постановляют. На поемлющих же султанских дочерей, хотя и великая денег налагается сумма, обаче не зело на то смотрится, зане николиже муж ея развод учинити может, разве от тестя своего обезглавлен будет. Но о сем зрители подобает в главе *О посягнении за мужа / султан или султаней*, егда о политике писати начнем.

Жена же разводу с мужем своим сотворити не может, разве трех ради вин, от нихже первая есть, аще довольства в брашне и в одежде, по уставу закона имети не будет, то есть да не будет гола и по всяк день да имеет единый аспр на покупку хлеба, другой на покупку сыра, третий на покупку свещи

ori lăsată", sau cum rău tilcuiesc unii „de la trei spline”⁹⁰³, căci *dalak* în limba simplă turcească înseamnă splină) este situația în care n-o mai poate lua de soție pe acea femeie mai înainte ca ea să se mărite cu un alt bărbat și pînă nu va fi lăsată de acesta *. Deci, înțelegînd deosebirea divorțului, să trecem la interpretarea modalității lui, adică în ce fel și cu ce motive trebuie să se producă.

Cînd bărbatul vrea să dea divorț de nevasta lui, motiv prea suficient este că nu o mai vrea și se obligă să-i plătească suma de bani pe care a făgăduit să i-o dea cînd a făcut învoiala în fața *imamului* și a martorilor despre *nikkeahul* căsniciei. Dacă va afla însă la ea păcatul adulterului sau că nu stătea acasă sau că umbla fără voia bărbatului sau în casă străină, atunci nu numai că/e liber să o lase, dar nici *nikkeahul* contractual nu mai este obligat să-l plătească.

264

Așadar, cînd bărbatul și-a pus în gînd să-și lase nevasta, sculîndu-se de dimineată trebuie mai întîi să-i poruncească să-și acopere fața și să nu se mai arate înaintea lui cu fața descoperită. La acea poruncă femeia trebuie să-și acopere de îndată fața. De nu va face acest lucru, va arăta că este o desfrînată și preadesfrînată. De asemenea, el înștiințează și pe *imam* (dacă se va întîmpla ca acela să stea în localitatea unde au făcut căsătoria); iar de vor fi în altă localitate, se duce la judecătorul locului și-i declară că și-a lăsat nevasta liberă de legătura căsniciei. Atunci judecătorul poruncește să-i aducă înaintea femeia. Aceea, dacă se va arăta în fața judecătorului, primește de la bărbat, după despărțire, prin hotărîre judecătorească, *nikkeahul* contractual. Iar dacă din cauza onoarei sau din îndărătnicie nu va vrea să se supună, nu poate fi silită, dar pierde *nikkeahul* contractual. În cazul cînd femeia chemată se prezintă în fața judecătorului, judecătorul îl întrebă pe bărbatul ei de ce-și lasă nevasta. Iar el, dacă n-are de ce s-o învinuiască, trebuie să răspundă cîstit că femeia aceasta a lui e bună și cîstită și desăvîrșită în credința muhammedană și că n-a aflat nici o vină în ea, însă nu vrea să mai trăiască cu ea și de aceea o lasă liberă și e gata să plătească *nikkeahul* contractual stabilit de lege. La aceasta femeia nu poate răspunde nimic. Dar dacă bărbatul, vrînd s-o învinuiască, o va calomnia cu vreo fărădelege sau o va dovedi cu adevărat greșită cu ceva trebuie să confirme vorbele și învinuirile împotriva nevestei sale cu mărturii tari și demne de crezare. Iar dacă acest lucru nu-l va putea arăta e pedepsit crunt și e silit să plătească femeii un *nikkeah* îndoit față de cel contractual.

Într-un cuvînt: bărbatul poate da divorț de nevasta sa cînd și cum vrea; de aceea părinții, cînd vor să-și mărite fetele, se îngrijesc tare să-l oblige pe mire cu o sumă cît mai mare de bani ca *nikkeah*, sumă pe care să n-o poată plăti lesne și, deci, să nu-și lepede nevasta fără de vină. Sînt printre demnitari unii care fixează *nikkeahul* pînă la o sută de mii de taleri. Însă cei ce se însoară cu fiicele sultanului, deși li se impune o sumă mare, nu se prea uită la acest lucru, pentru că bărbatul nu poate da niciodată divorț de ele, căci atunci va fi decapitat de socrul său. Acest lucru se cade a fi văzut în capitolul *Despre măritișul/sultanelor și al fiicelor de sultan*⁹⁰⁴, cînd vom începe a scrie despre politică.

265

Femeia nu poate divorța de bărbatul său decît din trei motive. Primul, dacă nu va avea îndestulare de hrană și îmbrăcăminte după lege, adică să nu fie goală și să aibă în fiecare zi un aspru pentru a-și cumpăra piine, altul pentru a-și cumpăra brînză, al treilea pentru a-și cumpăra luminare (despre care

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 214.

(о чем на ином месте пространно рехом). Вторая, аще уразумеет мужа своего не радети о *намазе*, о посте и о протчих пяти веры мухаммеданския кондициях, о нихже такожде уже речеса. Третья и важнейшая есть, аще не по естеству совокупление имети или понудил ю, или понудити хотел. В первых двух винах долженствует свидетелей имети, которые бы реченная ею подтвердили, в третьейже никоегоже свидетеля требуется, зане вещь она не бывает при очевидных свидетелях, но с самым токмо мужем. Чесо ради жена соблюдая честь, да не словами изъявит толь нелепотная мужа своего умышления и нечестие, башмак пред судиею превращает, чем знаменуется, яко он спины а не брюха требоваше. Аще он того отречется (что за стыд всегда творити обыкоша) жена клятву[×] сотворити долженствует, яко или таковое мерзостное и естеству страшное претерпела утеснение, или яко единою или маогажды к таковому сквернодействию понуждена и искушена быть. По учинении же клятвы, должна есть таковые словеса пред судиею и пред всеми слышащими явственным изрещи гласом *Никкягум галал джяну азад*: «*Никкяг*, который мне дати повинен бяше позволен, то есть отпущен ему и душа моя свободна да будет». Всем убо сим в архиве написанным бывшим, судия дает ей письмо свободы, еже взяв, хотя мужу немало противословящу, идет свободна и приданое свое, еже от родителей имеяше, с собою взяв (кроме аще оружие будет) в томже день в дом родителей или где-либо восхошет отходит.

266

Троиственный далак. Троиственного же *далака* чудесная купно и смешная есть церемония, ибо в первом разводе о немже выше рехом, яко пущение жены в воли мужеской зависит, тако в тогожде воли стоит и паки с нею сообщение токмо да пред *имамом* (ниже потребуется судейское присутствие) *никкяг* возобновит и пред свидетельми утвердит, яко юже прежде отпустил бяше жену, паки восприят и по общему соизволению паки во единый дом случишася. В семже, не тако, ибо аще муж гневом и яростию / запалившись (якоже зело часто между супружниками приключатися обыче), не зело опасно испустит из уст своих слово: «Под троиственным *далаком* ты отпущенну творю». После же аще о реченном и соделанном возжелает и туюжде паки в жену себе пояти возжелает, первее долженствует ю за иного отдати мужа и потом от него отпущенную, с другим *никкягом* взяти.

Чесому тако бывати закон мухаммеданский повелевает, муж долженствует сотворити *талкын*, которое слово по *Курану* разумеется, да кто сотворит другого, еже разумети и дела научиться. Но сие учение и разумение како должно быти, сице толковники его и закона искуснии излагают: муж той, иже под троиственным *далаком* жене своей развод изрече и потом о соделанном жалея, паки возжелает в жену пояти ю, долженствует во-первых ждати, дондеже она от иного мужа отпущена будет и потом второе *никкяг* ея возобновити, иным бо образом пояти нелепотно и нечестиво есть.

Но кающиеся беднии мужеве а наипаче те, которых жены или краснотличны суть, или в супружестве с оными тяжкою *никкяга* обязашася суммою, толико, яко аще все имение распродаст на торжищи, заплатити того не могут, такового неизвестного времени продолжения, паче неже адских мук страш-

[×] присягу

lucru am vorbit pe larg în alt loc)⁹⁰⁵. Al doilea, dacă va înțelege că bărbatul ei nu se îngrijește de *namaz*, de post și de celelalte cinci condiții ale credinței muhammedane, despre care de asemenea s-a vorbit deja. Al treilea și cel mai important este dacă a silit-o sau a vrut s-o silească să aibă împreunare împotriva firii. La primele două vinovății trebuie să aibă martori care să confirme cele spuse de ea; la al treilea nu se va cere nici o mărturie, pentru că lucrul acela nu se face în fața martorilor oculari, ci numai cu bărbatul însuși. De aceea, femeia, păstrându-și cinstea, ca să nu arate intențiile atît de necuviincioase ale bărbatului său și nelegiuirea prin cuvinte, întoarce pe dos papucul, prin care se arată că el pretinde spatele, nu burta. Dacă el se va lepăda de acest lucru (lucru pe care de rușine s-au obișnuit să-l facă totdeauna), femeia trebuie să jure * că a suferit această siluire atît de scirboasă și înfricoșată pentru fire sau că a fost silită și ispitită o dată sau de mai multe ori spre o lucrare așa de spurcată. După depunerea jurămîntului, trebuie să spună cu glas limpede înaintea judecătorului și înaintea tuturor celor ce ascultă *Nikkeahul halal djeanum azad*: „*Nikkeahul* care era dator să mi-l dea îi este dezlegat, adică iertat, și sufletul meu să fie slobod”⁹⁰⁶. Cînd toate acestea au fost scrise în arhivă, judecătorul îi dă carte de slobozenie, pe care luînd-o, chiar dacă bărbatul se opune cu vorba, pleacă liberă, luînd și zestrea pe care o avea de la părinți (afară numai de vor fi arme) și se mută în aceeași zi în casa părinților sau unde va vrea.

Dalakul întreit. O ceremonie curioasă și în același timp caraghioasă este aceea a *dalakului* întreit. În primul divorț, despre care am vorbit mai sus, lăsarea femeii depinde de voința bărbatului și tot în voia lui stă să se însoțească din nou cu ea, cu condiția de a reinnoi în fața *imamului* (nici nu se cere prezența judecătorului) *nikkeahul* și să confirme în fața martorilor că a luat iarăși în casă pe femeia pe care o lăsase mai înainte și, după învoiala comună, s-au unit din nou spre a face casă împreună. În acesta însă nu este așa, căci dacă bărbatul, aprinzîndu-se de minie / și furie (precum se obișnuiește foarte des să se întîmple între soți) și nepăzîndu-și gura cu prea mare grijă, va scăpa din gură cuvîntul: „Cu *dalak* întreit te las”, iar pe urmă îi va părea rău de cele zise și făcute și va pofti s-o ia din nou pe aceeași de femeie, trebuie mai întîi s-o mărite după un alt bărbat și apoi, lepădată fiind de acela, s-o ia cu un alt *nikkeah*.

266

Legea muhammedană poruncește ca aceasta să se facă așa: Bărbatul trebuie să facă *talkîn*⁹⁰⁷, cuvînt care se înțelege, potrivit *Curanului* *, că una săvîrșești, dar altceva pricepi și înveți. Iar despre felul cum trebuie să fie această învățătură și înțelegere, interpreții și cei iscusiți în lege spun așa: bărbatul care a pronunțat divorțul nevastei sale printr-un *dalak* întreit și pe urmă, părăindu-i rău de cele făcute, va dori s-o ia din nou de nevastă, trebuie să aștepte mai întîi pînă cînd va fi lăsată de un alt bărbat și abia după aceea să-i reinnoiască *nikkeahul*, căci a o lua altfel nu e permis, ba chiar e nelegiuit.

Dar cîindu-se bieții bărbați și mai cu seamă aceia ale căror femei sînt frumoase sau cei care, căsătorindu-se, s-au obligat cu o sumă de *nikkeah* atît de mare încît chiar dacă și-ar vinde în piață toată averea nu l-ar putea plăti; apoi, temîndu-se de durata unui timp atît de necunoscut mai mult

* să depună jurămînt

* Cp. *Coran*, II, 130: „Acestea sînt legile lui Dumnezeu; el le explică poporului care pricepe”.

и в толь злочастный случай пришедше, вожделения же пламенем паки совокупления с нею палающе, что творят? Внимай: изыскивают (аще который в дому своем такового имети не будет) человека зело убогого, добронравного же и правдивого, егоже кийждо таковой не малою ценою и лучшими обещаниями нанимает да отпущенную его жену по уставу закона с *никкягом* поимет, обаче под такою кондициею и страшною клятвою, да по трех телесных совокуплениях и единой точию нощи, паки заплатив ей *никкяга* цену отпущенну сотворит. Такового бедному мужу человека обрешему, законом повелевается, да в празднестве женитвы и постановления *никкяга* присутствен будет. Сумму же *никкяга*, юже убогий оный наемник и единыя токмо нощи муж во второй день заплатити имеет, из своего кармана отдати долженствует. И сия вся любостластием томиму сносна суть.

267 Но к тому повелевается пророческою заповедию, да деяние совокупления своими си ушесы услышит и ощутит и без всякого / сумнения известен да будет, что жена оная самым делом а не притворную и поверхнюю вещь с иным мужем имела, инако бо *талкын*, то есть разумение и учение его не было бы совершенно, ниже таково, каковому Мухаммед быти повелел. Убо да не явится бедный в члене веры и заповеди оскудети, в доме, в немже наемный оный муж с женою его спати имать, таковое устрояется ложе, да под оное сей первое подойдет и тамо отверстыми ушесы и бодренным сердцем ожидает, дондеже тии верху ложа Венере причтенное начнут дело, еже трижды повторенное быти да услышит, ощутит и сочтет. Аще наемник крепость в силах имети будет и услаждатися восхошет, безопасно совокупления дело по воли своей умножити может.

Светающу же дню, новобрачные супруги, по обычаю в баню отходят, не инако, яко бы муж с своею женою. Отгуду им в дом возвратившимся, прежний муж всеми трясыяся члены, превожделенно ожидает разводу наемного мужа, зане многажды случися, яко наемный муж, наче угоден явился похотственной женщине, яже советует ему, да с общего соизволения клятвopепреступление сотворив, тридесять девять ударов от судии за оное претерпети изволит и к тому за жену имеет ю, противовоплющу и рыдающу прежнему мужеву. Но в случаи, егда наемник стоит в своем обещании, из бани, якоже рех, возвратившимся им, абие *имам* и неколико старейших людей из соседей или друзей призываемы бывают, где *имам* первого мужа прилежно испытует, совершенно ли *талкын* сотворися, то есть троиственное совокупления их дело не суменно ли чувственно уразумел, слышал и считал. Иже егда с клятвою утвердит, тогда в судебную записуется книгу, яко *талкын* совершенно учинено бысть. Потом наемный муж притворяет себе, аки бы не хошет имети супружества с оною женою и обыкновенным образом присутствующу *имаму* и протчим, глаголет, яко жену, юже вчерашнего дня по божию велению и пророческому соизволению в супружицу себе поят, ныне туюжде свободну отпускает и с словами абие сумму денег, юже в договоре постановил быше сочисляет. Но да твердо будет отпущение и честь жены безвредна явится, пред *имамом* или еще твердейше пред публичным судиею, той единыя нощи муж вопрошен бывает, каковую винность обрете в ней, 268 яко толь скоро / и без всякия показанныя вины отпустить хошет ю. Он отвещает, яко она убо жена честная есть, веры исполненна, удобна и всеми добродетельми украшенна ниже что обвинения достойно в ней имеет, кроме того, что не хошет более за жену имети ю, того ради и свободну по своей си воли отпускает. Данну убо бывшу жене той свидетельствовательному разводу

decît de chinurile iadului, căzind într-o  nt mplare at t de nenorocită  i arz nd de flacăra poftei de a se împreuna iarăşi cu ea, ce fac? Bagă de seamă: caută un om foarte sărac cu bune moravuri  i drept (dacă nu are cumva unul ca acesta chiar în casa lui), angajează cu un pre  mare  i cu promisiuni de mai bine pe acest bărbat ca să se însoare cu nevasta lui divor tat  după r nduiala legii, cu *nikkeah*, dar cu condi ie  i cu jurămint str şnic ca după trei împreunări trupești  i numai după o noapte, plătindu-i ei prețul *nikkeahului*, s-o lase slobod . C nd bietul bărbat află un astfel de om, i se porunce te de lege să fie prezent la sărbătorirea  nsur torii  i la stabilirea *nikkeahului*. Iar suma *nikkeahului* pe care o va plăti a doua zi acel sărac năimit, bărbat de o singură noapte, trebuie s-o dea din punga sa.  i el  ndur  acestea toate fiind chinuit de senzualitate.

Pe lângă acestea însă, se mai cere din porunca Profetului ca actul împreunării să-l audă cu urechile lui, să-l simtă  i să fie  ncred n at fără de nici o îndoială / că acea femeie a avut efectiv contact cu un alt bărbat, iar nu în mod simulat  i superficial. Altminteri *talk nul*, adică  n elegerea  i  nv  tura lui, n-ar fi des v r it, nici a a cum a poruncit Muhammed să fie. Deci, ca să nu se abată, bietul, de la acest articol de credință  i de la această poruncă, se face în casa unde va dormi acel bărbat închiriat cu nevasta lui un asemenea pat,  nc t acesta să se poată mai  nt i băga sub el  i să a tepte acolo cu urechile deschise  i cu inima trează pînă c nd, sus pe pat, vor începe ei actul atribuit Venerei, pe care să-l audă repetat de trei ori, să-l simtă  i să-l numere. Dacă n imitul va avea vigoarea trează  i va vrea să se desfăteze, poate fără grijă  nmul i lucrarea împreunării după voia sa.

Când se luminează de ziuă,  nsur  ei se duc după obicei la baie, ca bărbatul cu nevasta lui. Când se întorc de acolo acasă, bărbatul de mai înainte, tremur nd din toate încheieturile, așteaptă cu mare foc divor ul bărbatului închiriat, pentru c  de multe ori s-a  nt mplat că acesta i-a plăcut mai mult femeii pofticioase, care îl sf tuie te ca, de comun acord, f c nd călcare de jurămint, să primească a suferi pentru aceasta de la judecător treizeci  i nouă de lovituri, dar să o păstreze pe ea de femeie, în timp ce bărbatul de mai înainte tip , împotrivindu-se,  i se jeluie te *. Dar în cazul c nd n imitul se  ine de promisiune, după ce s-au întors de la baie, precum am spus, îndată sint chemați *imamul*  i c ţiva oameni mai b tr ni dintre vecini sau prieteni  i *imamul*  l cercetează stăruitor pe primul bărbat dacă *talk nul* s-a făcut perfect, adică împreunarea lor de trei ori, dacă a  n eles, a auzit  i a numărat fără nici o îndoială.  i c nd acesta va confirma cu jurămint, se scrie în cartea de procese că *talk nul* a fost făcut perfect. După aceea bărbatul năimit se prefacă că nu mai vrea să aibă c şnicie cu acea femeie  i declară în modul obi nuit, fiind de fa   *imamul*  i ceilal i, că liberează pe femeia pe care  i-a luat-o de so ie ieri, după porunca lui Dumnezeu  i v in a Profetului,  i cu aceste cuvinte numără îndată suma de bani pe care o pusese în contract. Dar pentru ca divor ul să fie ferm  i onoarea femeii să se arate ne tirbit , acel bărbat de o noapte e întrebat în fa   *imamului*, sau  i mai tare în fa   judecătorului public, ce fel de vinov  ie a aflat în ea de vrea s-o lase a a de cur nd /  i fără nici o vină dovedită. El răspunde că este o femeie c ştit , pl n  de credință,  ndem natic   i împodobită cu toate virtu ile  i că nu are în ea nimic vrednic de învinuire, dar nu mai vrea s-o aibă de femeie  i de aceea, de bunăvoie, o lasă liberă. Iar c nd femeii aceleia i s-a dat cartea legiuită de

267

268

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 214–215.

письму, не в дом первого мужа, но ко единому от своих срочных прийти долженствует, где 91 день преживши (ибо не скончавшуся сему времени, ниже мужу пояти жену, ниже жене за другого посягнути мужа позволено есть). По окончании того времени, паки по чину и уставлению, еже вышше показаном *никак* возобновляют и оную оттоле, яко и прежде за жену имети может. И сия убо суть, яже о смехотворном мухаммеданского развода образе zde рещи имехом.

Глава четвертая

О погребении и поминании умерших

269 Болящу мухаммеданину, свойственники и домашние в последнем же издыхании томуже обретающуся порохиальный *имам* и аще который в оном граде или веси будет *шеих* моральными * добродетельми украшенный и добрыя славы муж призывается, емуже *Куранавых* неколико глав к больным и кончающимся приличных причитывают и иные особливые молитвы в которых веруют содержатися силе целения или освобождения души от тела, преме-няющеся читают (не мнози бо суть, кроме вельмож, которые лекарей и лека-рств употребляют или надежду уздравления своего в художестве врача и в действии лекаств полагают, верующе, яко никтоже умрети имать, разве в оной пункт времени, вонже в книзе предуставленных тайн божиих преднаписася, прежде создания самого мира. Хотя не отменют уздравления желающие, яко чрез врача и врачество могут врачуети и уздравляемы быти), иные из предстоящих непрестанно приводят ему в память, да творит исповедание веры, донелиже ослабевшу языку, глаголати более не возможет. Но и тогда иному / тожде исповедание чтущу, тщатся, да умирающий поне очес поми-занием покажет себе подтверждати оное и исповедати.

Повнегдаже испустит душу, спешно совлекают с него одежды, в них же болезнующа лежаше, и посреди двора, на таблице к сему устроенной полагают. Где паки раздевши его, теплою омывают водою и благовонною некою мастию (у убогих же кравиим маслом и салом) всего намазуют, таже очи, уши, уста, задницу и тайного уда скважно бавельном^{xx} крепко затыкают. Потом новым полотном, которое *кефен*, то есть саван называют, все тело и главу повивают и вервями бавельными обязуют. И сия вся с поспешением сотворше, по том *натабут* (сице называют одр^{xxx}, на немже тела мертвых носимы бывают) из тонких досок соделанный полагают и елико возможно, скорейше из дому к уготованной вне града (во граде бо погребатися никомуже леть есть, кроме султанов и тех, которые в жизни своей коштовные^{xxxx} создаша *турбе*, то есть погребалища, якоже везири, паши, муфти и протчие богатейшие) могиле выносят, предидущим и воспевающим нескольким *имамам* и *муезинам* гимны *дженазе* (то есть погребательные). Егда по пути на плечах несен бы-

* к благонравию надлежащими
xx хлопчатую бумагою
xxx носилище
xxxx с великим ижливением

divorț, ea trebuie să se ducă nu la casa primului bărbat, ci la cineva dintre rudele ei, unde, trăind nouăzeci și una de zile (căci până nu trece acest interval nu este îngăduit nici ca bărbatul s-o ia de nevastă, nici ca femeia să se mărite după alt bărbat). Iar după ce trece acest timp, reînnoiesc *nikkeahul* în ordinea și după rânduiala pe care am arătat-o mai sus și de atunci o poate avea iarăși de nevastă ca și mai înainte. Acestea sînt cele ce le aveam de spus despre caraghiosul divorț muhammedan.

Capitolul al patrulea

Despre înmormîntare și pomenirea morților

Cînd un muhammedan e bolnav, dacă trage să moară, rudele și casnicii cheamă *imamul* parohial și *șeicul* din cetatea sau satul acela, care va fi mai împodobit cu fapte morale^x și bărbat cu slavă mai bună, care îi citește cîteva capitole din *Curan* potrivite celor bolnavi și celor pe moarte și alte rugăciuni speciale despre care cred că au putere de tămăduire sau de slobozire a sufletului din trup. Și le citește cu schimbul (căci, în afară de boieri, puțini se folosesc de doctori și de doctorii și își pun nădejdea însănătoșirii lor în meșteșugul doctorului sau efectul medicamentelor, crezînd că nimeni nu va muri decît în clipa mai dinainte scrisă, înainte chiar de facerea lumii, în cartea tainelor lui Dumnezeu prestabilite ⁹⁰⁸; deși cei ce doresc să fie îngrijiți și tămăduiți prin doctor și doctorie nu resping însănătoșirea). Iar unii din cei prezenți îi aduc neconținut aminte să facă mărturisirea credinței pînă ce slăbindu-i inima nu va mai putea vorbi. Dar și atunci, rostindu-i altul aceeași mărturisire, se străduiesc ca muribundul să arate că o confirmă și o declară prin clipirea ochilor.

269

După ce și-a dat sufletul, ei dezbracă în grabă ⁹⁰⁹ de pe el hainele în care a zăcut bolnav și-l așază în mijlocul curții pe o tăblie făcută pentru acest lucru. Și iarăși dezbrăcîndu-l, îl spală cu apă caldă și-l ung cu alifie parfumată (iar la cei săraci cu unt de vacă și cu seu) peste tot — ochii, nările, urechile, buzele, dosul, iar deschizătura mădularului ascuns o înfundă tare cu bumbac^{xx}. Apoi îi înfășoară trupul și capul cu o pînză nouă, pe care o numesc *kefen*, adică giulgiu, și-l leagă cu sfori de bumbac. Și săvîrșind repede acestea toate, pun *natabutul* (astfel numesc patul^{xxx} pe care sînt duse trupurile celor morți) ⁹¹⁰, făcut din scinduri subțiri, și pe cît se poate mai degrabă îl duc la groapa pregătită în afară de cetate (căci în cetate nu i se cuvine nimănui să fie îngropat, afară de sultani și de cei care încă fiind în viață și-au construit *turbe* costisitoare^{xxxx}, adică gropnițe⁹¹¹, ca vizirii, pașii, muftiții și alții foarte bogați). În frunte merg cîțiva *imami* și *muezini* ^{*912} cîntînd imnele *djenaze* (adică de înmormîntare) ⁹¹³. Cînd e dus pe drum pe umeri, din pietate, dar

^x care țin de moravuri

^{xx} vată

^{xxx} nășălia

^{xxxx} cu mare cheltuială

вает, благочестно, пачеже от должности *фарзи* есть, да всяк в сретение умершему случивыйся, примется за одр и чрез несколько шагов, сиречь донелиже иной кто усретит, труп мертвого да понесет. Тако изнесенный из дому труп в *джами*, которое на пути ближе случится приносят, где во дворе джамиином пред предними воротами каменье на сие устроено есть на оном труп положше, все, которым в том дворе и в самом *джами* на тот час быти случится, *джезназе намаз* (молитвы за умершего) обще творят. Сие совершив, к погребению темже, якоже рехом чином, зело спешно износят. Где абие (предсланным токмо бывшим кратким от *имама* молитвам) с одра сложивше, в едином полотне *кефен* повитого, земли предают. И наложив тончайшие дщицы, да не упадет земля на лице его, все присутствующие благочестия ради хотя по единой горсти земли к погребению его в могилу мешут, протчая нанятые делатели совершают.

270

Возвратившися оттуду в дом, плач весьма воспрящают, что удивления достойно быти видится, яко род женский немощен и к слезам склонный сущий, вопля и рыдания не творит, разве в момент издыхания его / и в час, егда износят из дому. По том абие воздержатся от плача и рыдания. Во истинну Святой Павел прилежно трудился, да бы тогожде обучил и христиан (еже не плакати по умерших), но мало что успети в том видится. Наши бо толико мертвеца своего рыданием и сотовательными стихами^х чрез несколько времени а иные жалостные, якоже мняты, женщины, чрез жизнь детей своих рыданием слез оплакивают, аки бы о души умершего (что противится божию велению и Святого Павла приказанию) никияже имели надежды. У мухаммеданов да скорейше истребится окказия рыдания, аще человек тремя часы пред захождением солнца умрет, даже до захождения того всячески погребен быти имеет. Аще же рассудят, яко погребение его и протчая к тому потребная, до того времени изготovitися и совершитися не могут, даже до утра в дворе а не в храмине блюдут. И зело рано, егда утренние бывают молитвы, долженствует труп оный в двор джамииный пренесен быти, да и протчи на молитву сошедшийся удостоятся некую на умершего сотворити молитву. Аще ли же во утреннее умрет время, к часу полуденных молитв в джамийном дворе поставлен быти долженствует. Подобно и в протчих времени расположениях, кроме самых нощи. Нощию бо погребати трупы нелепотно и возбранено есть. Паки обычай есть мухаммеданом, в коем-либо земли месте случится болящему умерети, в томже обязуется и погребсти его, хотя будет и высочайший везирь и сам *муфти* (сиречь аще град или весь более трех мил отстояти будет) токмо да погребется при публичной^{xx} дороге и камень на гроб его да поставится. Тако аще в корабли умрет, абие по последнем издыхании во глубину моря вовергают. Аще же в реке, якоже в Дунае, в Ниле и в протчих кораблеходных реках случится не ввергают в воду, но приставше ко берегу в землю погребают.

Словом единым, мухаммедане в погребании мертвецов своих, да не лишатся трупие сего последнего благодеяния, толь тщаливы суть, яко не мнят иного большого и заслужительного быти благочестия над погребение мертвых. Откуда и жесточайшие обыкоша воздвизатися битвы, да не како плоти их у неприятелей останутся и лишатся, подобающего погребения. И сия убо тако суть о простолюдинов погребении. В погребении же султанов иной обычай есть, о котором речем в главе *О султане*. Здеже мним, яко не

^х причитаниями
^{xx} большой

mai ales dintr-o datorie *farz*, oricine se va întâlni cu mortul trebuie să apuce de pat și să ducă trupul mortului cîteva pași, pînă ce va întâlni pe altul. Astfel scos din casă, trupul este dus la *djeamia* ce se va întîmpla mai aproape în drum. În curtea *djeamiei*, înaintea ușilor din față, este așezată o piatră anume pentru acest lucru și pun trupul pe ea, iar toți cei ce se vor întîmpla atunci în curte și chiar în *djeami* fac în comun *djenaze namaz* (rugăciunile pentru mort). Săvîrșind aceasta foarte grabnic îl duc la groapă după aceeași rînduială, precum am zis. Acolo (după ce *imamul* spune numai cîteva rugăciuni scurte), dîndu-l jos de pe pat, înfășurat doar în giulgiul *kefen*, îl coboară îndată în groapă. Și punînd niște scînduri foarte subțiri, ca să nu-i cadă pămîntul pe față, toți cei de față, din evlavie, aruncă în groapă spre îngroparea lui măcar cîte o mînă de pămînt, iar celălalt lucru îl fac lucrătorii plătiți pentru aceasta.

Cînd se întorc de acolo acasă, plînsul e oprit cu totul. Pare lucru de mirare că sexul femeiesc, neputincios și înclinat spre lacrimi, nu scoate țipete și bocete decît în momentul cînd își dă sufletul / și în ceasul cînd îl scot din casă; pe urmă însă se opresc îndată din plîns și tînguire. Într-adevăr, Sfîntul Pavel s-a ostenit stăruitor să-i învețe același lucru și pe creștini (să nu plîngă după cei morți) *, dar se vede că puțin a reușit. Căci ai noștri își plîng mortul cu bocete și cu verșuri × pline de întristare cîtva timp, iar alte femei, pe cît se pare mai plîngărețe, își bocesc copiii toată viața de parcă n-ar avea nici o nădejde pentru sufletul celui ce a murit (ceea ce e împotriva poruncii lui Dumnezeu și a hotărîrii Sfîntului Pavel). La muhammedani, ca să dispară mai degrabă prilejul tînguirii, dacă omul va muri cu trei ceasuri înainte de apusul soarelui, pînă la apusul lui trebuie cu orice chip îngropat. Dar dacă vor socoti că îngroparea lui și cele necesare pentru acest lucru nu se pot pregăti și face pînă la acea vreme, îl păzesc în curte pînă dimineața, dar nu în casă. Și chiar în zori, cînd se fac rugăciunile de dimineață, trupul trebuie dus în curtea *djeamiei*, pentru ca toți cei ce s-au adunat la rugăciune să se învrednicească a face o rugăciune pentru cel mort. Iar dacă va muri dimineața, trebuie pus în curtea *djeamiei* către ceasul rugăciunilor de la amiază. La fel și pentru celelalte soroace de timp, afară de noapte; căci a îngropa trupurile noaptea este necuviincios și oprit. Iarăși, este la muhammedani obiceiul ca în orice loc de pe pămînt i se va întîmpla celui ce boalește să moară să fie obligați a-l îngropa în același loc chiar de va fi marele vizir sau *muftiul* (dacă cetatea sau satul va fi mai departe de trei mile), cu condiția să fie îngropat lîngă drumul public×× și ca pe mormîntul lui să se pună o piatră. Astfel, dacă va muri pe corabie, după ultima suflare îl aruncă îndată în adîncul mării. Iar dacă se va întîmpla pe un rîu, cum e Dunărea, Nilul și alte rîuri navigabile, nu-l aruncă în apă, ci, trăgînd la mal, îl îngroapă în pămînt.

Cu un cuvînt, muhammedanii sînt atît de grijulii la îngroparea morților lor, ca să nu se lipsească trupurile de această ultimă binefacere, încît nu socotesc că este o mai mare și mai meritorie pietate decît îngroparea morților. De aceea s-au obișnuit să susțină bătălii atît de crunte ca nu cumva trupurile lor să rămînă la inamic și să fie lipsite de îngroparea cuvenită. Iar acestea se petrec astfel la îngroparea oamenilor de rînd. Dar la înmormîntarea sultanilor este alt obicei, despre care vom vorbi în capitolul *Despre sultan* ⁹¹⁴. Aici so-

× tînguire

×× mare

* I Tesaloniceni, 4, 13.

271 бездельно есть вкратце приложить / о образе у турков употребляемом, како погребалища и гробы своих посещают.

Гробища. Мочнейшие в жизни своей место некое на поли погребалищном купуют, где сам купивый и фамилия его по времени погребена быти имеет. Сие может случитися гражданом и простейшему народу. Вельможам же и тем, которые в государственных обретаются службах или редко или николиже щастие призволяет, да на поли от себе купленном или в погребалищи, еже в животе своем сооружиша погребены будут. Ибо не мнози суть, иже в домех своих редчайшии же на ложах умирают, зане множайшии или струною^х удуляемы, или мечем убиваемы бывают. Купив убо частицу села или места некоего во граде, обычай имеют восставляти на оном здание некое по подобию башни, четверугольное, шестиугольное и осьмиугольное или из простого камня, или из мрамора, егоже всякая стена имеет широкие окны железными огражденные решетками, да не како пес или иное нечистое животное внити возможет. Свод в оном здании, по подобию храма Мекканского, бывает отверстый, да дождь цветы и дрeвеса, яже внутрь между гробами сеяти и насаждати обычай имеют, кропят. И якоже веруют, по подобию дождя милосердия божия (о немже утверждают, яко пред днем общего воскресения на мертвых снити имеет) телеса и души умерши. да орошает. Иные вящее стяжающий имение, источник и неиссячный кладезь во всенародное употребление устроят, иные же того сотворити не могуще, водоносца за деньги из доходу *вакыф* нарицаемого (чтоже есть *вакыф* ниже урзиши) нанимат заветом^{xx} постановляют, да той непрестанно мехами водунося, весною же теплу сушу снегом (зане в Константинополи лед не бывает) прохладя, мимоходящих жаждущих напоят, которые жажду утоливше или молитву за душу умершего поднеся руки (якоже обычай есть) творят, или хотя *Рагмет джанине*, то есть «Бог его да помилует» изрещи долженствуют.

Гробницу созидают из камня или мрамора изрядным изваянием^{xxx} цветы а не лица изображающе. При главе воздвизают столп на два или на три лактя, на егоже верху чолму^{xxxx} из тогожде мрамора изваянную (да погребенный тамо муж быти изъявится) у иных позлащенную, у иныхже разными вапами^{xxxxx} испещряют, у иных аще от рода эмиров будут, всю зеленую полагают. При ногах такожде иной, / но тончайший столп созидают. На сем столпе обычай имеют написати имя умершего, год и день, воньже умре, а иные и стихи различные в похвалу умершего во увещание же живых, оные и прочитывающих напсуют, подобно яко и у христиан бывати обыче. Аще ли же жена или дева погребена будет, при главе убо камень четверугольный на два лакти и больше высокий постановляют с изображением *саламие таккие* (есть покрывало главы древним мухаммеданам во употреблении бывшее), при ногах же камень широкий и продолговатый, якоже в фигуре оных видети есть и на оном или на обоих имя и год написуется и златом или вапами презрядно изображается.

272

Поминание родителей, погребательная же и милостыни за души умерших, хотя и не величаво, обаче щедрою рукою творити обычай имеют. А найпаче тшятся, да бы чрез чetyрeдeсять целых дней, иные же, да бы чрез

^х тетивою или сухою жилою
^{xx} духовным письмом
^{xxx} резьбою
^{xxxx} шапку
^{xxxxx} красками

cotim că nu este lipsit de interes să adăugăm pe scurt / despre felul cum turcii vizitează cimitirele și mormintele rudelor lor. 271

Gropnițele. Cei mai avuți, încă în viață fiind, își cumpără pe terenul cimitirului un loc în care cel ce l-a cumpărat și familia lui vor fi îngropați la timpul sorocit. Acest lucru li se poate întâmpla țirgovetilor și poporului mai simplu. Dar boierilor și celor ce se află în dregătorii de stat rareori sau nicio-dată nu le suride norocul de a fi îngropați în locul ce și l-au cumpărat sau în cavoul pe care și l-au construit din viață. Căci nu sînt mulți cei care mor în casele lor și foarte rar cei ce mor în patul lor, pentru că foarte mulți sînt sugrumați cu struna^x sau omoriți cu sabia. Cumpărîndu-și o parte dintr-un ogor sau un loc din cetate, ei obișnuiesc să-și ridice acolo o clădire asemănătoare unui turn, patrată, hexagonală sau octogonală, fie din piatră simplă, fie din marmură; fiecare perete al ei are ferestrele largi zăbrelete cu gratii de fier ca nu cumva să poată intra vreun ciine sau altă jivină necurată. Bolta clădirii este deschisă ca templul din Mecca, pentru ca ploaia să stropească florile pe care le seamănă și pomii ce obișnuiesc să-i sădească înăuntru printre morminte și, cum cred ei, pentru ca milostivirea lui Dumnezeu, asemenea ploii (despre care afirmă că înainte de ziua învierii de obște se va pogori peste cei morți), să stropească trupurile și sufletele răposaților. Alții, care agonisesc avere foarte mare, fac o cișmea sau fîntînă nesecată spre uzul obștesc, iar alții, neputînd face acest lucru, rînduiesc prin testament^{xx} din venitul numit *vakîf* (ce este *vakîf* vei vedea mai jos)⁹¹⁵, ca să se plătească un sacagiu să care apă, iar primăvara cînd e cald, răcorînd-o cu zăpadă (căci la Constantinopol nu e gheață), să dea de băut celor însetați ce trec pe alături, care, potolindu-și setea, fie că fac rugăciuni pentru cel mort, ridicînd mîinile (precum e obiceiul), fie că spun măcar *Rahmet djanine*, adică „Dumnezeu să-l miluiască”⁹¹⁶.

Gropnița o zidesc din piatră sau marmură, cu sculptură^{xxx} frumoasă, închipuind flori, dar nu chipuri. La cap îi ridică un stîlp de doi sau trei coți, iar în virful lui pun un turban^{xxxx} sculptat din aceeași marmură (ca să se arate că cel îngropat acolo este bărbat), la unii poleit cu aur, la alții împestrițat cu diferite vopsele^{xxxxx}, iar la alții, dacă sînt din neamul emirilor, îl fac verde peste tot. La picioare, de asemenea, / fac un stîlp, însă mai subțire. Pe acest stîlp au obiceiul să scrie numele mortului, anul și ziua cînd a murit, iar unii scriu și felurite versuri spre lauda mortului, spre îndemnarea celor vii care le vor citi, după cum se obișnuiește să se facă și la creștini. Iar dacă va fi îngropată o femeie sau fată se pune la cap o piatră dreptunghiulară, înaltă de doi coți sau și mai mare, cu imaginea *selamie takkie* (vălul capului, în uz la vechii muhammedani)⁹¹⁷, iar la picioare o piatră lată, ovală, precum se vede în reprezentarea lor; iar pe una din ele sau chiar pe amîndouă se scrie numele și anul și se împodobește frumos cu aur sau cu vopsele.

Pomenirea pentru părinți și cele de la pogrebanie și milosteniile pentru sufletele morților au obiceiul să le facă darnic, chiar dacă nu cu măreție. Dar mai cu seamă se străduiesc ca timp de patruzeci de zile, iar alții și un an, să fie citit tot *Curanul* în fiecare zi la mormîntul mortului. Iar pentru o citire

x coardă sau vînă uscată
xx scrisoarea sufletului
xxx gravură
xxxx șapcă
xxxxx culori

весь год, по вся дни весь *Куран* при гробе умершего порчитан был. За единое коеждо, всего *Курана* прочитание 40 аспров платити обычай есть. Аще же кто больше даст, сие веруют, яко належит к воли дающего и души умершего.

Ашир аши. Устрают же и брашно *ашир аши*, то есть «пища последнего дня» зовомое. Оный день, хотя жизни человеческия разумеи, хотя всего мира, которое (брашно) не токмо убогим, но и соседям и свойственникам и друзьям разделяют. Составляется же оное (брашно), яко и христианское коливо из всякого семен и овощей рода, с медом или сахаром растворенное, егоже вкусив, все обязуются молитву за душу умершего сотворити, кроме бо того, что мнят, яко велие облегчение в *Арафе* будет имети, веруют, яко и во гробе телу его ослаба творится. В преданиях бо имеют, яко повнегда мертвец погребен будет и от гроба его егда погребатели отступят, абие приступают два ангела адские (аще грешник будет и худого жития человек оный) и грозно испытуют его, что доброе и что злое соделал в жизни своей. Обретше убо грешника суща, землю отягощают на нем, стены гроба сотесняют и отсюду угнетают его или аки в тисках сжимают и тако даже до дне воскресения непрестанно томят и озлобляют. Аще ли доброй и праведной души тело будет, приходят добрые райские ангели, иже утешают е, и землю облегчают, стены гроба распространяют, благих надеждою непрестанно увеселяюще и тако стерегут е даже до дне общего воскресения./

273 *Кражи ангелов и диаволов.* Кроме сих есть и иное, что слуху не несладостно мно быти. Глаголют бо и веруют, яко того ради таковые ангели хранители мертвых во гробех своих лежащих от бога определяются, зане позволено есть диаволам, да по вся нощи елико возмогут праведных трупов на четыредесять (иные число до 400 умножают) верблюдов возложивше, в гробища и погребательные грешных места преносят. И взаимно ангелам позволено есть, да темже семь крат взятым верблюдов числом, трупы грешных украдают и в гробища праведных да перевозят, которые или чрез ангел или чрез диаволов пренесены бывше, тако и в последнем суде с тем полком, в немже плоти их обрящутся причтутся и или осудятся, или прославятся. Чесо ради как ангели, так и диаволы непрестанно трудятся и бодрствуют, да не како стрегомые ими от противныя страны украдены б дут, самиже елико возмогоша от других украсти аки плен[×] презрядный к своим да приводят.

Суть которые о кражи ангельской и диавольской рассуднее умствуют, глаголя, яко сие ниже насильным, ниже неправедным от них бывает образом. Но ангели убо из гробов неверных трупы верных, то есть мухаммеданов, диаволы же из мухаммеданских гробищев плоти неверных украдают, оные сие творят того ради, яко или на местах христианам подлежащих умроша и погребены быша, или яко в тайне мухаммеданскую храниша религию. Сииже, яко по одеянию из вне токмо мухаммеданов себе быти притворяху, но по внутренему в первом своем неверствии пребываху, то есть в христианстве, в жидовстве и протч. Но о сих довольно есть, последующая да видим.

[×] полон

a întregului *Curan* este obiceiul să se plătească 40 de aspri. Dacă cineva va da mai mult, ei cred că aceasta depinde de voința celui ce dă și de sufletul mortului.

Așir ași. Fac și mîncarea *așir ași*, numită „Mîncarea zilei celei de pe urmă” ⁹¹⁸. Acea zi se înțelege sau a vieții omenești, sau a lumii întregi. Și împart (mîncarea) nu numai celor săraci, ci și vecinilor și rubedeniilor sau prietenilor. Ea se compune (mîncarea), ca și coliva creștinilor, din tot felul de semințe și legume, amestecate cu miere sau cu zahăr. Gustînd din ea, toți se obligă să facă rugăciune pentru sufletul mortului, socotind în plus că va avea mare ușurare în *Araf*. Ei cred că și trupului în mormînt i se face ușurare, căci au în tradiție că după ce mortul este îngropat, cînd se îndepărtează groparii, îndată se apropie doi îngeri ai iadului (dacă omul acela va fi păcătos și cu o viață rea) și îl cercetează cu asprime ce bine și ce rău a făcut în viața sa. Găsindu-l că e păcătos, îngreunează pămîntul asupra lui, strîmtează pereții mormîntului și îl apasă din toate părțile sau îl strîng ca în menghină, și astfel pînă în ziua învierii îl chinuiesc și îl zădăresc neconținut. Iar dacă trupul va fi al unui suflet bun și drept, vin îngerii buni ai raiului, care-l mîngîie și-i ușurează pămîntul, lărgesc pereții mormîntului, mîngîindu-l neîncetat cu nădejdea celor bune și așa îl păzesc pînă în ziua învierii celei de obște. /

Furturile îngerilor și ale diavolilor. Mai e în afară de acestea ceva, 273 socotesc, plăcut pentru auz. Ei spun și cred că de aceea se rînduiesc de Dumnezeu îngerii păzitori ai morților ce zac în mormintele lor, pentru că este îngăduit diavolilor ca în fiecare noapte să mute trupuri de-ale dreptilor, cîte vor putea, pe patruzeci de cămile (alții măresc numărul pînă la 400), punîndu-le în gropnițele și în locurile de îngropare ale păcătoșilor. Și tot așa îngerilor le este îngăduit să fure cu același număr de cămile, luat de șapte ori, trupurile celor păcătoși și să le strămute în gropnițele celor drepti. Aceia mutați fie de îngeri, fie prin diavoli se vor număra la Judecata din urmă cu ceata în care li se vor afla trupurile, așa încît sau se vor osîndi, sau se vor proslăvi. De aceea, atît îngerii, cît și diavolii se ostenesc neconținut și stau treji ca nu cumva cei păziți să fie furați de partea adversă, iar ei să fure de la alții cît pot, ca să aducă un număr mai mare de prizonieri × la ai lor.

Sînt unii care judecă mai cu chibzuință despre furtul îngerilor și al diavolilor, zicînd că acest lucru nu se face de ei nici cu sila, nici pe nedrept. Însă îngerii din mormintele celor necredincioși fură trupurile celor credincioși, adică ale muhammedanilor; iar diavolii din mormintele muhammedane fură trupurile celor necredincioși. Aceia fac acest lucru sau pentru că au murit și au fost îngropați pe locurile supuse creștinilor, sau pentru că țineau în taină religia muhammedană. Iar aceștia, pentru că numai după îmbrăcăminte, pe dinafară, se prefăceau că sînt muhammedani, dar pe dinăuntru petreceau în necredința lor de mai înainte, adică în creștinism, iudaism și altele. Dar ajunge despre acestea; să le vedem pe cele ce urmează.

× captivi

О гробищах шейхов и витязей[×] и о посещении их

274 Даже до удивления мухаммедане древних своих шейхов, то есть духовных властей или законнических сект основателей и храбрых мужей (ихже изрядные дела великими описуют книгами) гробища и места, идеже трупы / их погребены быти веруются, почитают и благоговейность к ним являют. От нихже изящнейшии суть четыре оные Мухаммедовы преемники^{xx} и другие множайшие, по оных царство мухаммеданское восприявшие. Но мно, яко ужаснется дух всякого правую и твердую веру имущего человека, который услышит толика, яже по вся дни в таких местах бывати сказуют и веруют *керамет*, то есть тайнственная благодеяния (после Мухаммеда бо, утверждают, яко никомуже позволено есть чудеса творити), яко неисцельных болезней издравления, видения о неких будущих вещех откровения и их самих явления, иногда последователем своим, яко унылым и ленивым грозящи, иногдаже, яко своих истинных учеников и природных сынов, наставляющи в своемже чину и канонах утверждающи. К тому кроме оных, яже многими содержатся книгами, ово древнейшие, ово новейшие сказуют предания и клятвенно с горячестью сердца утверждают, яко един от паралича, другой от сухотной и водяной болезни исцелился, тому очи, иному же ноги и руки издравишася, иные в тяжчайших отчаянных болезнях бывше, во мгновении ока первое получиша здравие. И иная сим подобная, яже не токмо уступати, но и много превышать видятся (что да не будет) повествования о сотворшихся нашими святыми, от мощей святых и от гробов их происшедших чудесех.

Какоже или почто сим у мухаммедан бывати бог попускает и совершенно ли бывают, zde несть мое прение творити, но токмо простую, якоже у них обносится и веруется возведу историю.

Султан Баезид, егоже славная и вечная есть одержанной над Владиславом венгерским и польским королем под городом Варною победы память, в ночном видении от дервишей *бекташи* реченных основателя увещанный, государство добровольно оставил и в Магнису (яже есть град Меньшия Асси) преселился, где приватное и дервишское житие провождаше. И егда тойже прежде за мерскую некую единого дервиша злочинность, хотяи все дервишеские чины истребити, повеление о том издал бяше, единого дня чрево испразднити имущи, неначаянным случаем в отход упадши в последнем живота бысть бедствовании (висяше бо над острою некоею палею, в глубине отхода) и ни от когоже покоевых стражей слышан быв, егда возопил, явился ему *Гаджи Бекташ*, дервишский секты основатель, /поношая его и жестокими словесы укоряя, почто повелел за злочинность единого лживого дервиша весь святой чин и толико боголюбцев и истинных того читателей истребити. Тогда султан скоро сотворил покаяние, абие оным дервишем начальником от тоя беды избавлен и неврежден соблюден бысть, что все турки ныне так твердо веруют и воистинну сию вещь тако быти утверждают, яко диплом, имже султан оный вину оставления государства публичную изъявил и до ныне показывают.

[×] храбрых или сильных мужей
^{xx} наследники

Despre mormintele șeicilor și vitejilor* și despre vizitarea lor

Muhammedanii respectă pînă la uimire mormintele și locurile unde se crede că sînt îngropate trupurile șeicilor lor celor din vechime, adică ale autorităților lor spirituale, întemeietorilor sectelor de călugări și bărbaților viteji (ale căror fapte frumoase le descriu în cărți mari), / și arată evlavie față de ele. Cei mai aleși dintre aceștia sînt cei patru succesori^{xx} ai lui Muhammed și alții, foarte mulți, care au luat după ei împărăția muhammedană. Dar mi se pare că se va îngrozi duhul oricărui om cu credință dreaptă și tare dacă va auzi cîte se povestesc că se întîmplă în fiecare zi și în acele locuri. Ei cred în *keramet*⁹¹⁹, adică în binefacerile misterioase (căci ei afirmă că după Muhammed nimănui nu-i este îngăduit a face minuni), cum ar fi tămăduirea unor boli de nevindecat, vedenii care să dezvăluie lucruri viitoare sau chiar, uneori, apariția acestora [șeicilor] în fața celor ce le urmează, fie pentru a-i îngrozi pe cei trîndavi și leneși, fie pentru a-i povățui ca pe niște discipoli ai lor adevărați și fii firești, întărindu-i în chinul și canoanele lor. Pe lîngă acestea, povestesc unele tradiții mai vechi sau mai noi, cuprinse în multe cărți, și afirmă cu jurămint și cu fierbințeala inimii că unul s-a vindecat de paralizie, altul de ftizie și hidropizie, cutăruia i s-au înzdrăvenit ochii, altuia picioarele și mîinile; unii cuprinși de boli grele și fără leac într-o clipită de ochi au căpătat sănătatea de mai înainte, și altele asemenea, care nu numai că nu sînt mai prejos, ci se văd că depășesc cu mult, ceea ce e de necrezut, povestirile despre minunile făcute de sfinții noștri, prin moaștele sfinților sau mormintele lor.

274

Cum sau de ce îngăduie Dumnezeu să se facă acestea la muhammedani, dacă s-or fi făcînd cu adevărat nu e treaba mea să discut aici în contradic-toriu, dar voi arăta numai o istorie simplă, după cum circulă și se crede la ei.

Sultanul Baiazid, a cărui victorie asupra lui Vladislav, craiul ungar și polon, sub orașul Varna este slăvită și veșnică⁹²⁰, îndemnat fiind într-o vedenie, noaptea, de fondatorul dervișilor ziși *bektași*⁹²¹, a părăsit de bună-voie împărăția și s-a mutat în Magnisa (cetate din Asia Mică)⁹²², unde ducea o viață retrasă de derviș. Același, mai înainte, a vrut să stîrpească ordinul dervișilor din cauza unei fapte ticăloase și a dat poruncă în acest sens. Într-o zi, trebuind să-și golească pîntecul, a căzut dintr-o întîmplare neprevăzută în ieșitoare și se afla într-o primejdie de moarte (atîrnînd deasupra unei țepușe ascuțite din fundul latrinei). Și nefiind auzit de nimeni dintre paznicii camerieri, cînd a strigat i s-a arătat *Hadji Bektaş*, fondatorul sectei dervișilor⁹²³, / batjocorindu-l și ocărîndu-l cu cuvinte aspre pentru ce a poruncit ca, datorită fărădelegii unui singur derviș mincinos, să se stîrpească întregul ordin sfînt și ațiția iubitori de Dumnezeu și cinstitori adevărați ai lui. Atunci sultanul a făcut îndată pocăință și a fost pe loc izbăvit din acea nevoie de mai-marele dervișilor și păzit nevătămat. Lucru pe care acum toți turcii îl cred atît de tare și afirmă că acest lucru este așa de adevărat, încît arată pînă astăzi actul prin care sultanul a făcut cunoscut public motivul părăsirii domniei.

275

* bărbați curajoși sau puternici
xx urmași

Тожде утверждает безименный некто, иже из невольников быв в числе покоевых султана Баезида по времени во отечество возвращаяся, написал некая о вещех мухаммеданских, егоже книга надписуется *О початку сараценов или турков и протч.* В оное время, егда некий Мустафа имя султана сына Илдирима Баязида на ся восприял бяше и больше чотыредесяти тысящъ воев собрав, брань противу султана тяжчайшую и бедственнейшую (зане нечаянно на царство наиде) воздвигнул. Султану убо вечерние молитвы по обычаю сотворшу, нощию во сне явился некто от древних духовных властей, иже рече ему: «Не бойся, султани, токмо имей упование на бога и пророка его, бог бо отъял слезы от очию твоею и молитвы твоя ходатайствующу пророков начальнику услышати изволил. Чесо ради утро зело рано и супостат твой нечаянно исчезнет болезнию и войнство его рассыплешися».

Светающу убо дню и султану еще о истолковании сна размышляющу, нещии от войсковыя стражи возвестиша, яко в стану [×] неприятельском нощию воста мятеж и сами себе поражаху, таже оставльше обоз бежаша и уже нигде являються. Сие слышав султан, повелел своим реку, яже тамо претекаше, прешлыти, которые в обозе неприятельском ничтоже оно обретоша, кроме нескольких трупов и наметов праздных под единымже тех наметов ^{xx} обретоша Мустафу оного, иже себе сыном султанским называше, всего в крови суца и уже последнее имущего дыхание, иже вопрошен сии откуду ему толь нечаянное зло приключися, рече, яко пред двумя днями начат из ноздрей его кровь истекати и никоим образом возможе установити ю, что видя войско его несказанным объято бысть страхом. Каможе убеже и почто толь бесчеловечно его оставило не весть (зри всю сию историю пространно от нас описанну в книзе *О возрастании двора отманского*).

276 Очевидный / свидетель есмь вещи, поятие человеческое, яко мне видится много превосходящая. Видех юношу семнадцати лет суца от родителей прямо^{xxx} мухаммедан сущих во граде *Серес* (иже древле по гречески *Серрас* нарицашеся, есть же той град Фракии в Пропонтиде) рожденного и еще единогоднего им, иже от матерей своей родися глух и нем и даже до означенного лета возраста своего той естественный недостаток в себе имеяше, о чем не токмо родители его пред везирем и самым султаном изъясляху, но и судии того града взятое свидетельствованное показоваху письмо, которое утверждала, яко таковых родителей, таковой сын (имени запамятовах) от рождения бысть и глух и нем и никто же слышал его изрекша хотя единое слово, что утверждали больше 40 человек, граждан веры достойных. В оноеже (сдьмое-надесять возраста его) лето, родители благоговейно ведоша его ко гробу славного некоего в духовном чину начальника и просиша бога, да бы ходатайством того решение языка и отверстие ушес даровалоса сыну их и под кровом *турбе* (то есть гробища) в бдений и молитвах нощь провождающим им, явися *шеих* и рече: «Изволил бог за молитвы и ходатайства пророка Мухаммеда даровати слух и глаголение сыну вашему к тому повеленно есть мне, да научу его всей *Курана* книзе, что и сотворих. Убо возьмите сына вашего здрава и весь *Куран* на память знающа. Богу же и пророку его благодарение воздадите». И тако во второй день сын отечественным языком чисто глаголаше и *Курана* которую-либо хотяше главу на память со всяким удобством прочитоваше. Обаче сие в оном бесноватом усмотрех, яко на вопрос николиже отвечаваше, но иное нещю, еже хотяше, свободно глаголаше. Паки аще кто

× обозе
xx шатров
xxx всяко

Același lucru îl afirmă și un anonim care, căzind prizonier, a făcut parte din camerierii sultanului Baiazid, iar după un timp, revenind în patrie, a scris ceva despre lucrurile muhammedane, a cărui carte are titlul *Despre începutul sarașinilor sau al turcilor* etc. Pe vremea cînd un oarecare Mustafa și-a luat numele de sultan, fiu al lui Ildirim Baiazid ⁹²⁴, și, adunînd mai mult de patruzeci de mii de oșteni, a început o luptă grea și pustiitoare împotriva sultanului (pentru că a tăbărit pe neașteptate asupra împărăției), sultanul, făcîndu-și după obicei rugăciunile de seară, noaptea în vis i s-a arătat una din autoritățile religioase din vechime, care i-a zis: „Nu te teme, sultane, ai numai nădejde în Dumnezeu și în prorocul lui, căci Dumnezeu a șters lacrimile din ochii tăi și a binevoit a auzi rugăciunile tale, mijlocind mai-marele prorocilor. De aceea, miine dis-de-dimineață vrăjmașul tău va dispărea printr-o boală neașteptată și oștirea lui va fi risipită“. Cînd s-a luminat de ziuă și sultanul se gîndea încă la tilcul visului, alergînd unii din străjerii oștirii au vestit că în lagărul * dușman s-a ridicat noaptea o mare tulburare, s-au bătut unii cu alții și, părăsind tabăra, au fugit și nu s-au mai arătat nicăieri. Auzind acestea, sultanul a poruncit alor săi să treacă riul care curgea pe acolo și n-au găsit în tabăra inamică decît câteva cadavre și corturi goale. Într-unul din corturi ** l-au aflat pe acel Mustafa care se intitula fiu de sultan plin de sînge și dîndu-și sufletul. Și fiind întrebat de unde i-a venit acest rău atît de neașteptat, a răspuns că de două zile a început să-i curgă singele din nas și că nu l-a putut opri în nici un fel. Lucru pe care văzîndu-l oștirea lui, a fost cuprinsă de o frică nespusă și nu știe unde a fugit și de ce l-a părăsit în chip atît de neomenos (vezi această istorie scrisă mai pe larg în cartea *Despre creșterea curșii otomane*) *.

Sînt martor / ocular al unui lucru care, după cum mi se pare, depășește mult priceperea omenească. Am văzut un tinăr de șaptesprezece ani, născut din părinți adevărați *** muhammedani și încă singur născut al lor în cetatea *Seres* (care se numea în vechime pe grecește Σέρρες și se află în Tracia din Propontida) ⁹²⁵, care se născuse din maică-sa surd și mut, și pînă la anul amintit al vîrstei lui avea acel cusur înnăscut. Nu numai părinții lui mărturiseau despre acest lucru în fața vizirului și chiar a sultanului, dar arătau și scrisoarea întărită de judecătorul cetății aceleia, care afirma că fiul cutare al părinților cutare (am uitat numele) a fost din naștere surd și mut și nu l-a auzit nimeni vorbind un singur cuvînt, lucru pe care-l confirmau peste patruzeci de oameni, cetățeni vrednici de crezare. În acel an (al șaptesprezecelea al vîrstei lui), părinții l-au dus la mormîntul unui oarecare slăvit, mai mare în tagma duhovnicească, și l-au rugat pe Dumnezeu ca prin mijlocirea aceluia să se dăruiască fiului lor dezlegarea limbii și deschiderea urechilor. Și petrecînd o noapte sub acoperișul *turbei* (al cavoului) în veghe și rugăciuni, li s-a arătat lor șeicul și le-a zis: „Pentru rugăciunile și mijlocirile prorocului Muhammed a binevoit Dumnezeu să dăruiască auz și grai fiului vostru și pe lingă aceasta mi s-a poruncit să-l învăț toată cartea *Curanului*, ceea ce am și făcut. Deci, luați pe fiul vostru sănătos și știind tot *Curanul* pe de rost. Iar lui Dumnezeu și prorocului lui dați-le mulțumire“. Și astfel, a doua zi, fiul grăia curat în limba maternă și orice capitol voia din *Curan* îl rostea pe de rost cu toată ușurința. Un singur lucru am observat la acel îndrăcit, anume că niciodată nu răspundea la întrebare, dar altceva, orice voia,

276

* tabăra
 ** șatre
 *** curat

* D. Cantemir, *Incrementa*, II, 4, 4-6.

повелеваше, да читает *Куран* не повиновашеся, егдаже иный кто начало токмо которая-либо главы ему слышащу начинаше, он абие прочее главы даже до конца без всякого погрешения прочитоваше. Боже благий! С каким почитением от султана Мустафы второго (он бо тогда государствоваше) и с каким благоговением послушан бываше. Изволяше близ его сидети, възгри же и слины (слина бо и пена у него, яко бесноватого непрестанно течаше), без всякого гнушательства отирати. Протчие везири и вельможи, егда в домех своих видети его сподобляхуся, мняху себе небесный некий дар получати, руки же и лице его благоговейно лобызаху./ Потом султан родители его довольным *тимаром*, то есть годовым жалованием обложив, купно с сыном их во своя отпустил. И сия убо от множайших малая довольно быти непшущем.

Муджезат и керамет. Протчие нечестиво и богохульно мнят еже рещи или помыслити, яко чудеса от кого, аще бы и ангел с небеси сшел, быти могут, зане утверждают, яко уже не суть потребна. Которая опиния, понеже не зело далече от правды отстоит (по моему рассуждению сие глаголю), мало нечто пространнее оную истолковати не обленюся.

Умствуют и веруют по общему согласию все мухаммедане, яко после пророка их Мухаммеда, чудеса в мире от иного человека ниже быти могут, ниже потребна суть. На первое предложение довод дают, яко Мухаммед бысть всех пророков последний и чудеса не бывают, ниже древле быша, разве от человека пророческим духим исполненного. Того ради по отшествии его от иного человека или мухаммеданския, или другия каковыя-либо веры сущего, чудеса быти не могут.

Сие буди тако; от ложного бо предприятия^{*} ложное и воследование, во правду быти знаем, чесоже ради глаголют чудеса непотребна^{**} быти. Воистинну остроумно и аще истинну рещи долженствуем, зело твердыми показывают доводами. Во первых глаголют, яко того ради даде бог силу и власть пророкам чудеса творити, да человецы к поятию премудрости божия неудобны суще, то что умом постигнути не могут, зрением и дознанием и внеjšíими чувствами препобедятся, научатся и исповедают, то есѣ, яко пророк оный не своею силою и властью таковая дела творити возможе, каковая сил естественных, хитрости же и разума пределы превосходят. Которые (пророцы) егда, на неже посланны быша, исполнят и желанное улучат, то есть увещают людей, яко сие и сие творити подобает, оноже и оно не творити, сие верити, оноже отвращатся и протч. И потом учение то, яко чистое и неслестное по себе ученикам и верным предадут, кая нужда есть к тому, да от иного чудеса творимы будут? Что бо более творити и веровати имут, егда бог, чрез пророков дело уже совершил и вера та уже присволенна и приятна есть?

Чесо ради, да опаснее в сей теологии части поступают, глаголют, яко чудеса (яже по арапску *миджизат* называется) со пророки давно уже престаша, *керамет* же, то есть благодеяние и милосердие некое чрезвычайное скажут, яко от иного / (кроме пророков) и быти может и верным потребно есть, яко на пример: уздравление от гроба духовных начальника не бывает по образу чудеси от Христа Господа или от иного пророка божия соделанного, но по образу простого благодеяния и яко просто врачующего, где врач убо чрез своя лекарства болезнь отгнал бы, святыи же своим к богу ходатайством то,

^{*} разумения или мнения

^{**} ненужна

grăia liber. Iarăși, dacă-i porunceă să recite *Curanul* nu se supunea, dar cînd altcineva rostea numai începutul vreunui capitol el, cînd auzea, spunea restul capitolului fără nici o greșală pînă la sfîrșit. Dumnezeule bune! Cu ce respect și cu ce evlavie era ascultat de sultanul Mustafa al doilea (căci el domnea atunci)!⁹²⁶. Binevoia să șadă lîngă el și să-i șteargă muci și balele fără nici o scîrbă (căci balele și spuma îi curgeau neconținut, ca la un turbat). Vizirii și boierii socoteau că au primit un dar ceresc cînd se învredniceau să-l vadă în casele lor și-i sărutau mîinile și fața cu evlavie. / Apoi, sultanul, înzestrîndu-i pe părinții lui cu un *timar*⁹²⁷ îndestulător, deci cu un venit anual, i-a lăsat să plece la ale lor împreună cu fiul lor. Acestea puține din cele foarte multe socotim că sînt îndeajuns.

*Mudjezat și kieramet*⁹²⁸. Alții socotesc că e nelegiuit și hulitor de Dumnezeu să zici sau să gindești că pot fi făcute minuni, chiar de s-ar coborî un înger din cer, susținînd că nu mai sînt necesare. Această opinie, întrucît nu se află prea departe de adevăr (după părerea mea spun aceasta), nu mă voi lenevi să o explic ceva mai pe larg.

Toți muhammedanii socotesc și cred, potrivit unui consens general, că după prorocul lor Muhammed nu se mai pot face minuni de către un alt om și că nici nu sînt necesare. Pentru prima afirmație aduc ca dovadă faptul că Muhammed a fost ultimul dintre toți prorocii și că nu se fac, nici nu s-au făcut minuni în vechime decît de un om plin de duh prorocesc. De aceea, după plecarea lui, nu mai pot fi făcute minuni de vreun om de credință muhammedană sau de altă credință.

Fie și așa; știm într-adevăr că dintr-o premisă × falsă decurge o concluzie falsă. Dar motivul pentru care spun că minunile nu sînt necesare ×× e într-adevăr ingenios și, ca să spunem adevărul, demonstrat cu dovezi temeinice. Mai întîi spun că Dumnezeu a dat prorocilor puterea și stăpînirea de a face minuni pentru ca oamenii, nefiind apleși să primească înțelepciunea lui Dumnezeu, pe care nu o pot pătrunde cu mintea, să se convingă cu văzul, cu cercetarea și cu simțurile de din afară, să se învețe și să declare că acel proroc nu cu puterea și stăpînirea sa a putut face asemenea lucruri care depășesc limitele puterilor firești, ale ingeniozității și înțelegerii. Dar după ce acești proroci vor împlini cele pentru care au fost trimiși și vor primi cele dorite, adică vor arăta oamenilor că aceasta și aceasta se cuvine să facă, iar cutare și cutare lucru să nu-l facă, pe aceasta s-o creadă, iar de alta să se lepede, de vreme ce ei vor preda ucenicilor și celor credincioși învățătura curată și fără de înșelare, ce nevoie este să mai fie făcute minuni de către altul? Ce n-ai e de făcut sau de crezut cînd Dumnezeu și-a săvîrșit lucrul prin proroci, iar credința aceea este voită și primită?

De aceea, ca să pășească mai cu grijă în această parte a teologiei, ei spun că minunile (care în limba arabă se cheamă *mudjizat*) au încetat de mult, o dată cu prorocii. Dar despre *kieramet*, adică binefacerea și milostivirea excepțională, ei spun că poate fi făcută de / altul (afară de proroci) și că ea este necesară credincioșilor cum ar fi, de exemplu, vindecarea la mormîntul mai-marelui celor duhovnicești, care însă nu se săvîrșește în chipul minunii făcute de Hristos Domnul sau de alt proroc al lui Dumnezeu, ci simplu, în chipul celui ce tămăduiește pe altul, așa cum doctorul alungă boala prin doctoriile sale. Ca să închei cu un cuvînt, sfîntul împlinește ceea ce ar fi

× înțelegere sau părere
×× netrebuitoare

еже лекарство действовало бы, исполняет, да единым окончаю словом. Аще бы кто за святость и летати мог, преставлял бы горы (мертвых бо воскрешати весьма невозможно быти сказуют), слепых, кривых немых и протч. врачевал бы, глаголют, яко вся сия бывают не по образу чудес от пророков учиненных, но по образу чрезвычайного, обаче не чудесного благодеяния, зане благодеяние к человеку, а не к вере принадлежит, чудо же к вере, а не к человеку, оное пользу являет. Сисже веру и надежду о будущих неложную и несуменную, которая вера единою совершенна и совершенно протчим преданна сущи, обновления к тому не требует. Чесо ради заключают, яко мнози суть и в живых *керамет сагиби* (то есть творцы чрезвычайных благодеяний), но *муджызат сагиби* (то есть чудес соделатели) никакоже, зане глаголют, яко после пророков благодеяния токмо потребна суть а не веры прибавление, утверждение или обновление. Ибо аще бы сих требовала вера, день от дни ослабева, оскудение пострадала бы. И тако вера она, ни божия была бы, ни от бога человеком написанная и заповеданная.

Глава шестая

О праздничных днех

Во весь лунный год, четыре токмо праздничные дни у мухаммедан имеют: *Байрам великий*, *Байрам малый*, *Мевлуд*, рождение Мухаммедово, и *Невруз* (о дни бо пятничном иное есть постановление, о немже ниже). Первые три суть церковные, последний же политический, о которых по единому вкратце речем.

279

Байрам великий. *Байрам* на простом турецком языке знаменует веселие, празднество, и аки торжественный день, по арапским языком изряднее нарицати обыкоша *Иди шериф* / *Иди мубарек*, то есть торжество * или веселость святая и благополучная и протч. Празднуется же сей великого *Байрама* день в первое число месяца *Шеввала*, иже наступает по месяце *Рамазана*, то есть поста (о чем уже пространно рехом в главе *О Рамазане*). Сейже первый *Шеввала* день празднования ради *Байрама* не по астрономску, но по политическу от них наблюдаем ** бывает, то есть когда первая четверть рогатая уже луны является. Откуда по прилучаю ясности и непогодных дней, не редко бывает, что во второе и третье число того *Шеввала* месяца от судии Константинопольского назначаемо бывает. И хотя по *Рузнаме* (то есть календарю) и *Таквим* (повседневной записке) астрономского сочисления ниже единый пункт новомесячия от них, яко зело в астрономических делах искусных утаится может. Обаче приказание Мухаммедово твердейшее и безопаснейшее быти непшуют, паче вяского истиннейшего и неложного математического и арифметического показания. Он бо повелел: «Луну зри, начинай пост *Рамазана*; луну зри, твори *Байрам*» (каковое же полагают прилежание, да елико возможно с самого початку узрят месяца *Шеввала* новую луну рехом в главе *О Рамазане*).

* празднование

** устрояемый

lucrat medicamentul, prin mijlocirea sa către Dumnezeu. Dar dacă cineva, datorită sfințeniei sale, ar putea zbura, ar muta munții (căci a învia morți spun că e absolut cu neputință), ar vindeca orbi, strîmbi, muți și altele, ei spun că toate acestea se fac nu în felul minunilor săvîrșite de proroci, ci în modul unei binefaceri, extraordinară, dar nu miraculoasă, pentru că binefacerea ține de om, iar nu de credință, iar minunea de credință, iar nu de om. Aceea arată fals, pe cînd aceasta [arată] credința și nădejdea nemincinoasă și neîndoielnică în cele viitoare, credință care, fiind desăvîrșită și desăvîrșit predată altora, nu mai are nevoie de înnoire. De aici ei deduc că printre cei vii sînt mulți *kieramet sahibi* (adică făcători de binefaceri extraordinare), dar *mudjizat sahibi* (adică făcători de minuni) ⁹²⁹ nicidecum, pentru că, spun ei, după proroci numai binefacerile sînt necesare, iar nu adăugirea sau înnoirea credinței. Căci dacă credința ar avea nevoie de acestea, ar înseamna că, slăbind din zi în zi, ar suferi o știrbire și astfel credința aceea n-ar fi a lui Dumnezeu, nici poruncită și scrisă de Dumnezeu pentru oameni.

Capitolul al șaselea

Despre zilele de sărbătoare

În tot anul lunar, la muhammedani sînt numai patru zile de sărbătoare: *Bairamul Mare*, *Bairamul Mic*, *Mevlud*, adică nașterea lui Muhammed, și *Nevruz* (pentru ziua de vineri este o altă hotărîre, despre care vezi mai jos). Cele trei dintii sînt bisericești, iar cea de pe urmă e politică. Să vorbim pe scurt despre fiecare din ele.

Bairamul Mare. *Bairam* în limba simplă turcă înseamnă veselie, prăznuire și zi solemnă; însă în limba arabă au obișnuit a o numi mai frumos, *Idi șerif*, | *Idi mubarek*, adică sărbătorire^x sau veselie sfîntă și cu fericire și altele ⁹³⁰. Această zi a *Bairamului Mare* se sărbătorește în prima zi a lunii *Șevval* ⁹³¹, care vine după luna *Ramazanului*, adică a postului (despre care am vorbit pe larg în capitolul *Despre Ramazan*) ⁹³². Iar această primă zi din *Șevval* în care se prăznuiește *Bairamul* este observată^{xx} de ei nu astronomicște, ci politicște ⁹³³, adică atunci cînd apare primul sfert al cornului lunii. De aceea, pentru că uneori e senin, iar alteori vreme rea, se întimplă adesea că judecătorul Constantinopolului fixează [Bairamul] în a doua sau a treia zi a lunii *Șevval*. Și deși după *Ruzname* (adică după calendar) ⁹³⁴ și *Takvim* — (condica zilnică) ⁹³⁵ a calculului astronomic — nu li se poate tălui nici un moment al lunii noi, căci sînt foarte iscușiți în ale astronomiei, totuși ei socotesc porunca lui Muhammed drept mai sigură și mai fermă decît cel mai adevărat și nemincinos indiciu matematic și aritmetic. Căci acela a poruncit: „Vezi luna, începe postul Ramazanului; vezi luna, fă *Bairamul*“. (Iar cită stăruință depun ca pe cît e cu putință să vadă luna nouă a lunii *Șevval* am spus în capitolul *Despre Ramazan*.)

279

^x petrecere
^{xx} respectată

Стрельба из пушек. Данну убо бывшу от судии, еже праздновати *Байрам* позволению, хотя в полночь случится, абие бывает стрельба изо всех пушек с градской стены и со всего флота, чрез три дни и в каждый день по три кратно и не пыжами, но ядрами стреляти обычай имеют. Вина [×] сего есть таковая, зане пушки по стене града во охранение того расположенные стоят чрез весь год ядрами заряжены и тако в день *Байрама* егда стрелять зачинают, оные чрез целый год в пушках сущие ядра выстреливают и потом паки, на весь год с новыми заряжают ядрами. Ниже честно мнят быти, еже жалети пороху и пушечных ядер в праздновании толь торжественного праздника. По меньшей мере во всяком выстреле из 1000 пушек с города и со флота в оный день стреляют.

280 *Все к султану приходят.* От первых убо выстрелу взявше известия о пришествии *Байрама*, во время *саа* (тремя часы прежде полудня) все везири и начальнейшие дворовые в полаты султанские сходятся. Подобно и янычары все со своими начальниками в больший палат двор собираются и тамо всяк в своем чине и месте с великим приуготовлением и светлым одеянием, султанского к отправлению молитв выходу/ожидает. Султан убо на преукрашенном коне весь златом и дражайшим камением блестящийся из дворца своего исшед в *Намазгяг*, несравненным с другими света обладателями, кичением и славою шествует (есть же *Намазгяг* место вне града равное, где народ и все войсковые чины^{xx} вместится и купно с султаном молитвы *Байрама* совершати могут). Аще же зимнее время будет или дождевое, идет к С. Софии или к иному пространнейшему храму, оттуду в дом с тоюже возвратившуся ему славою, *муфти*, *казиаскеры* и высочайший везирь с прочими второго степени везириями к целованию края риз султанских и к поздравлению ему о *Байрама* празднестве допускаются. В тотже день султаны, сыны ханов Крымских (которые в Янболи, иже есть град Фракии не далече от Адрианополя, под горою Гемии стоящий) все в Константинополе, аще ли же султан в Адрианополе будет, то тамо явитися должныствуют (сим бо в иный день нелеть есть без ведома и указу султанского в города приезжати; и в третий после *Байрама* день паки во своя отходити им повелевается) которые пред другими везириями к султану впущены бывше, зело честно от него приемлются. Повелевается же и сидети им и подносятся *кафе*, *шербет* и каждение амбры. Во второй день *Байрама* все *улема* (закона искуснии и учителя) по чинам своим и степеням султану на *тахт*, то есть на престоле сидящему, почтение отдают. В третий день своего войнства начальники и все офицеры целуют одежду султанскую. Дворовым же как внутренним, так и внешним обычай есть, да в которой палат стране в оные дни сидети или ходити будет султан, тоя страны чины и офицеры все, по обычаю и кланяются ему.

Султан аще братьев или племянников во своих им затворах блюдомых имеет, в первый день *Байрама* к султану по степеням возраста, честно приводятся. Имже явльшимся, обычай имеет султан на ноги воставати и взаимным обниманием и приветствованием целуются и поздравляются, где испив *кафе*, *шербету* и каждением амбры почтени бывше, абие в свои отходят жилища и к тому султана видети не могут, аще от него самого позваны не будут, разве в день малого *Байрама* (о чем ниже) и паки в будущее лето, кромеже того николиже.

[×] причина
^{xx} полки

Tragerea cu tunurile. Cînd judecătorul dă îngăduința de a se sărbători *Bairamul* *, chiar de s-ar întîmpla în miez de noapte, îndată se trage din toate tunurile, de pe zidurile cetății și de pe flotă, timp de trei zile, iar în fiecare zi de cîte trei ori, și au obiceiul să tragă nu cu ghiulele goale, ci pline. Motivul^x acestui lucru este că tunurile de pe zidurile cetății, așezate acolo spre pază, stau încărcate cu ghiulele tot anul, așa încît în ziua *Bairamului*, cînd încep să tragă, detună ghiulelele care au stat în tunuri tot anul, apoi le încarcă iarăși pentru tot anul cu ghiulele noi. Ei socotesc că nu e lucru cinstit să cruți pulberea și ghiulelele de tun la sărbătorirea unei sărbători atît de solemne. Fiecare salvă se trage în ziua aceea din cel puțin o mie de tunuri din cetate și de pe flotă.

Toți vin la sultan. Luînd știre de la primele bubuituri că a sosit *Bairamul*, la vremea *sala* (cu trei ceasuri înainte de amiază), toți vizirii și mai-marii curtenilor se adună în palatul sultanului. La fel și ienicerii și mai-marii lor se adună în curtea cea mare a palatului și acolo, fiecare după rangul și locul său, așteaptă cu mare pregătire și cu haine luminoase ieșirea sultanului la / rugăciune. Sultanul, ieșind din palatul său pe un cal împodobit**, strălucind tot de aur și pietre scumpe, merge la *Namazgah* cu o pompă și o slavă incomparabil mai presus de a tuturor potențărilor lumii (*Namazgah* este un loc neted în afară de cetate, unde pot să încapă poporul și toate unitățile^{xx} oștirii ca să facă împreună cu sultanul rugăciunile *Bairamului*)⁹³⁶. Iar de va fi vreme de iarnă sau de ploaie, se duce la Sfînta Sofia sau la alt templu mai încăpător. Cînd se întoarce de-acolo acasă cu aceeași slavă, *muftiții, kaziaskerii*⁹³⁷ și mai marele vizir, împreună cu ceilalți viziri de gradul al doilea sînt admiși să sărute poala hainei sultanului și să-l felicite de sărbătoarea *Bairamului*. În aceeași zi sultanii, fiii hanilor din Crimeea (care se află la *Ianbol*, o cetate din Tracia, nu departe de Adrianopol, la poalele muntelui Hemi⁹³⁸), trebuie să se prezinte toți la Constantinopol, iar de va fi sultanul la Adrianopol, acolo (căci în altă zi nu le este îngăduit să vină în oraș fără de știrea și hotărîrea sultanului, iar a treia zi după *Bairam* li se poruncește să plece la ale lor). Aceia, fiind introduși la sultan înaintea altor viziri, sînt primiți de el cu mare cinste, li se poruncește să șadă și li se oferă *cafe, șerbet* și tămîiere cu ambră. În ziua a doua a *Bairamului* dau cinste sultanului care stă pe *taht*, adică pe tron, toți *ulema* (cei iscusiți în lege și dascălii)⁹³⁹, după rangurile și gradele lor. A treia zi, sărută îmbrăcămintea sultanului toți superiorii și ofițerii ambeilor oștiri. Iar pentru curteni, atît cei dinlăuntru cît și cei din afară, este obiceiul ca toți dregătorii și ofițerii fiecărei țări să i se închine sultanului în cortul țării în care va ședea sau va veni el.

Dacă sultanul are frați sau nepoți păziți în închisorile lor, în prima zi a *Bairamului* sînt aduși cu cinste, după rînduiala virstei. Și cînd se arată aceia, sultanul obișnuiește să se ridice în picioare și, îmbrățișîndu-se, se sărută salutîndu-se și hiritisîndu-se, apoi, bînd *cafe, șerbet* și fiind onorați cu tămîierea cu ambră, îndată pleacă la locuințele lor; după care nu-l mai pot vedea pe sultan dacă nu vor fi chemați de el însuși decît în ziua de *Bairamul Mic* (despre care vezi mai jos)⁹⁴⁰ și, din nou, anul viitor, dar niciodată afară de acestea.

280

^x pricina
^{xx} polcurile

* V. fig. 26.

** V. fig. 27.

281 *Подарки.* С подарков от всей пашей и бегов вся империи в день *Байрама* султану приносимых, каковое собирается сокровище, едва / может кто полное учинити сочисление, ибо и еже скажется невероятно быти и количеством число превосходити видится, о котором в обществе рассуждая и частных некий признания образ, величество же и множество даров постигнути леть есть. Во-первых *валиде султана* (мати султанская) в первый день *Байрама* новую отроковицу зело украшенную и всех в красоте превосходящую в ложнипу султана сына своего приводит обычай имеет. Паки другую во второй *Байрам*. Султан бо не примет отроковицы, аще не перее мати его добру, честну и благодравну быти ю искусит, о чем множайшая зри в главе *О наложницах султанских*. Великий везирь коня в дар привести долженствует, таким седлом и уздою и протчими украшениями убранного, чтоб цена всего равнялася сумме 12500 ефимков, деньгами по меньшей мере 25000 ефимков и при том шубу соболью, ценою в 1700, другую рысью, ценою в 800 талеров. К тому некий дар от камней состоящий или отроковицу зело красноличную, бисерами же и маргаритами преукрашенную, еже цена была бы до 4000 ефимков, подарити обязуется. Случается иногда, что подарок оный не понравится султану, или не зело высокия цены быти покажется, тогда султан отсылает оный назад и иного лучшего и дражайшего требует. Второго степени везирей и иных тремя *тугами* (то есть коньскими хвостами) почтенных, подарки не должны быти ценою меньше 7500 ефимков, пашей же по два туга имущих до 4000 или более; бегов один *туг* имущих до 3000 ефимков или больше или мало меньше цену имети долженствует. Молдавского же и мултянского господарей дар бывает 12500 ефимков самых денег, две шубы, 1 соболья, 2 рысья. Подобно и великому везиру, *валиде султана* (матери императорской, аще имети будет, аще ли же ни, то первой наложнице), архиевнуху и протчим первоначальным дворовым приносить долженствуют. Сумма всего подарка, который под особливым именем *Байрам пишкеши* требуется, превосходит число 65000 ефимков, меньше же сего быти не может. Церковники султану никийже дар приносить обычай имеют, под таким подлогом, что и они сами от других никийже берут даров, хотя горы златые и реки серебряные поглощают обыкоша. Коликоже пашалатов и бегагов есть во всей империи из росписи их явно будет, которую издати имеем в книзе *О правлении политическом*

282 и отгуду коликое / богатство по вся годы султан под именем подарка байрамского собирает, удобно кто угаданием постигнути может.

Ниже великий везирь, доволен будет третьею даров частию, рассуждая количество подарков султану приносимых. Всякий бо, иже султану каковый-либо дар приносит, той и везиру принести долженствует. Инако бо ниже дары его до султана дойдут, ниже он в чину своем долго пребыти имеет. Паче же и смерть иногда, сыскав некую оказию приблизитися поспешит, хотя и к неповинному. Чесо ради и великий везирь несказанные сокровища и богатства от иных собирати и приобрести может. Но удивительный и аки страшилищный есть начальника янычарского дар, зане он по всякой год под именем *пишкеши* с головы единого коегождо воина един золотой султану отдати долженствует. И тако с 40000 янычаров 40000 золотых собираются и султану под именем *пишкеши* еже есть *чизме акчеси* (сиречь деньги на покупку сапогов султанских) приносятся. Ниже сей дар зело велик быти да видитися, ибо коль неисчерпаемы доходы имеет ага янычарский узриши там, где речем о нем в главе *О войне*. И о сих уже довольно.

Любодейственного, то есть излишнего одежд украшения бегают. Хотя турки служителем своим и всей челяди новые одежды в день *Байрама* разда-

Darurile. Din darurile ce se aduc sultanului de toți pașii și beii întregului imperiu în ziua *Bairamului* se adună atita bogăție, încît abia / poate cineva s-o calculeze pe deplin, căci și cit se spune e de necrezut, dar se pare că adevărata cantitate e și mai mare; socotind în general și în special, nu se poate înțelege modul de a aprecia mărimea și mulțimea darurilor. Mai întii *valide sultana* (mama sultanului)⁹⁴¹ are obiceiul să aducă în dormitorul fiului său, sultanul, în prima zi a *Bairamului*, o tinără nouă foarte împodobită și întrecînd pe toate în frumusețe; iar alta la al doilea *Bairam*. Sultanul nu primește însă tinăra decît după ce mama lui va cerceta dacă este bună, cinstită și cu moravuri bune. Despre aceasta vezi mai multe în capitolul *Despre ții-toarele sultanului*⁹⁴². Marele vizir trebuie să aducă în dar un cal împodobit cu o asemenea șa și cu friu înfrumusețat și celelalte podoabe, încît prețul tuturor să fie egal cu suma de 12 500 de taleri⁹⁴³; de asemenea bani, cel puțin 25 000 de taleri, și încă o șubă de samur de 1 700 și alta de ris la prețul de 800 de taleri. Pe lingă acestea, e obligat să mai dea un dar oarecare alcătuit din pietre prețioase sau o tinără foarte frumoasă, împodobită cu pietre și măr-găritare, al cărei preț să fie pînă la 4 000 de taleri. Se întîmplă uneori că darul acela nu-i place sultanului sau pare să nu fie de preț atît de mare, și atunci sultanul îl trimite înapoi și primește altul mai bun și mai prețios. Darurile vizirilor de gradul doi și ale celor onorați cu trei *tuguri* (cozi de cal)⁹⁴⁴ nu trebuie să fie mai mici de prețul de 7 500 de taleri, iar al pașilor cu cite două *tuguri* pînă la 4 000 sau mai mult; ale beilor care au un *tug* trebuie să aibă prețul de 3 000 de taleri sau ceva mai mult sau mai puțin. Darul domnitorilor — moldovean și muntean — e de 12 500 de taleri numai bani și două șube, una de samur, alta de ris⁹⁴⁵. La fel trebuie să li se dea și marelui vizir, *valide sultanei* (mamei sultanului, dacă va avea, iar de nu, celei dintii țiiitoare), arhicunucului și celorlalți mai-mari ai curtenilor. Suma întregului dar care se cere sub numele special de *Bairam pișcheși*⁹⁴⁶ depășește cifra de 65 000 de taleri și nu poate fi mai mică. Clericii au obiceiul să n-aducă sultanului nici un dar, sub pretextul că și ei înșiși nu iau nici un fel de daruri de la alții, deși s-au obișnuit să înghită munți de aur și riuri de argint. Iar cite pașalicuri și beiaturi⁹⁴⁷ sînt în tot imperiul se va vedea din tabelul lor, pe care-l vom publica în cartea *Despre administrația politică*⁹⁴⁸, și de acolo poate să priceapă cineva prin deducție cită / bogăție adună sultanul în fiecare an sub numele de darul *Bairamului*.

281

282

Însuși marele vizir nu se va mulțumi cu a treia parte din daruri, socotind cantitatea darurilor aduse sultanului. Căci oricine aduce vreun dar sultanului, trebuie să aducă și vizirului, altminteri nici darurile lui nu vor ajunge pînă la sultan, nici el nu va rămîne mult în dregătoria sa. Ba mai mult, uneori și moartea se va grăbi să se apropie chiar de cel nevinovat, aflînd un prilej oarecare. De aceea și marele vizir poate aduna și agonisi de la unii comori și bogății nespuse. Însă uimitor și parcă înspăimîntător este darul căpeteniei ienicerilor, pentru că el trebuie să dea sultanului sub numele de *pișcheși*, în fiecare an, pentru fiecare cap de oștean cite un galben. Și astfel de la 40 000 de ieniceri se adună 40 000 de galbeni, aduși sultanului sub numele de *pișcheșul cizme akcesi* (adică bani pentru a-i cumpăra cizme sultanului)⁹⁴⁹. Nici acest dar se pare că nu este prea mare, căci cit de ineputabile sînt veniturile pe care le are aga ienicerilor se va vedea cînd vom vorbi despre el în capitolul *Despre război*. Dar ajunge despre acestea.

Evită podoabele exagerate, adică inutile, ale îmbrăcămintei. Cum tîrccii au obiceiul să împartă slujitorilor și la toată servitorimea în ziua de *Bairam*

вати обычай имеют, паче же и сам султан сукно и *астар* (еже есть покрывало главы из дешевого зело полотна устроенное) пред *Байрамом* пехоте (конница бо одежд не призмлет) давати обыче, но да не явятся в любодейном одежд украшении (якоже христиане обыкоша), *Байрам* праздновати кийждо в новую оную одежду за несколько дней пред *Байрамом* облещися долженствует. Аще ли же не будет готова, за два дни токмо прежде празднества в тот день оную надети не достоин, но по двух или трех днех после *Байрама*.

283 Никоеже у них плясание и ликование (сия бо самым законом возбрана суть) кроме *долаба* и позорищ по вервям ходящих. Цыгане по улицам водят обезян, змиев страшных, медведиц, крокодилов и иные тем подобные дивы, с которыми игралища пред народом творят. Обаче в четвертый день вся престати должныствуют. В сие три дни друг со другом усретившися на пути или в домех един другого посещающе, целоватися обычай имеют с сим приветствием *Идиши шериф мубареки ола* то есть «Празднество святое да будет тебе благополучно» или по просту *Байрамунгуз / кутлы ола*, то есть «*Байрам* да будет ти благополучен». В четвертый день престаает и сей поздравления образ.

Малый Байрам. *Байрам* вторый, иже и малый уравниельне к большому называтися обыче, свойственне же глаголется *гаджджилар байрам*, то есть «Празднование или торжество *гаджджиев*», зане в тот день странствующие в Мекку на гору Араф восходят и жертвы приносят и протч. (якоже в главе *О странствовании к местам, по их мнению святым* показаном), яже к уставу и церемониям *гаджджием* принадлежат, исполняют. И того ради во всех мухаммеданских краех в тот же день (иже есть [десятого] месяца [зу-л-хиджда] сиречь [семьдесятими] днями по празднестве великого *Байрама*, аки бы вкупе с оными, иже на гору Араф восходят, богу молилися и общим всего мухаммеданского рода стечением и согласием соединилися и взаимно себе поздравляли.

В дворе Константинопольском теж бывають церемонии, которые и в великом *Байраме* бывати рехом, кроме тройственного из пушек стреляния, единою бо токмо и в то время когда в *Намазгяге Байрама* молитвы деяти обычай имеют, из одного токмо ряду пушечного стерльба бывает. Протчее в сей день всякий мухаммеданин (аще токмо не зело убог будет) одного скопленного * агнца ** егоже *курбан* нарицают заклати обязуется. Из богатейших же кто, колико имеет детей, толико и агнцев закаляет, от которых мяса ниже едину драхму в доме своем удержати может, но все нищим раздати, законом повелевается (о сих агнцах веруют, яко по общем воскресении в быстрейших превратятся верблюдов, на нихже вседше, страшный оный мост, пути пяти сот лет долгою равняющийся, преити имеют).

Даров в сем *Байраме* султану не приносят, кроме великого везира, который не токмо в праздничные, но и в рядовые дни многими подарками султана к себе благосклонна и милостива не престаает творити. Подобно мати султанская красноличную и драгоценным украшенную одеянием отроковицу сыну своему султану к празднованию ноши *Байрамовой* приводит и протчих императорских детей, братьев и племянников поздравления ради султану вводит, сама оным предидуши.

Мевлуд. Третий праздник у них есть *Мевлуд*, то есть день рождения Мухаммедова (день бо умертвия вго нимииже почитается празднеством),

* клadenого
** барана

haine noi, și sultanul s-a obișnuit să dea ostașilor pedeștri (deoarece călăreții primesc haine), înainte de *Bairam*, stofă și *astar* (vălul de cap, făcut dintr-o pînă foarte ieftină) ⁹⁵⁰. Dar ca să nu apară în haine împodobite cu nerușinare (după cum s-au obișnuit creștinii) la prăznuirea *Bairamului*, fiecare trebuie să se îmbrace în haina cea nouă cu cîteva zile înainte de *Bairam*; iar de nu va fi gata cu cel puțin două zile înainte de sărbătoare, nu se cuvine s-o îmbrace în acea zi, ci peste două sau trei zile după *Bairam*.

Nu există la ei nici un fel de joc sau veselie (ele sînt oprite chiar de lege), afară de *dolaba* ⁹⁵¹ și spectacolele celor ce merg pe frînghie. Țiganii poartă pe ulițe maimuțe, șerpi fioroși, ursoaice, crocodili și alte minunății ca acestea, cu care fac divertismente înaintea poporului. Dar a patra zi toate trebuie să înceteze. În toate aceste trei zile, cînd se întîlnesc pe cale unul cu altul sau se vizitează unul pe altul în case, au obiceiul de a se saluta cu urarea: *Idi şerif mubareki ola*, adică „Sfînta sărbătoare să-ți fie cu noroc” ⁹⁵², sau simplu: *Bairamunguz / kutlî ola*, adică „Bairamul să-ți fie cu noroc” ⁹⁵³. A patra zi încetează și acest fel de hiritisire.

283

Bairamul Mic. *Bairamul* al doilea, care e și cel mic, s-au obișnuit a-l numi așa în comparație cu cel mare; mai propriu însă se numește *Hadjdžilar Bairam*, adică „Sărbătoarea sau solemnitatea *hadjdžilor*” ⁹⁵⁴, pentru că în acea zi cei ce călătoresc la Mecca se suie pe muntele Araf, aduc jertfe și împlinesc și altele (după cum am arătat în capitolul *Despre pelerinajul la locurile, după părerea lor, sfînte*) ⁹⁵⁵ care țin de rînduiala și ceremoniile pentru hadjii. De aceea în toate ținuturile muhammedane, în aceeași zi (care este [a zecea]) a lunii [*dhu'l hidžjia*] ⁹⁵⁶, adică [șaptezeci] de zile după sărbătoarea *Bairamului Mare*, ei se suie parcă împreună cu aceia pe muntele Araf, ca și cum s-ar ruga lui Dumnezeu, s-ar uni întregul neam muhammedan și s-ar hiritisi cu bună înțelegere.

La curtea constantinopolitană se fac aceleași ceremonii care am arătat că au loc la *Bairamul Mare*, afară de întreita tragere cu tunurile, care se face numai o dată; în timpul cînd obișnuiesc să facă rugăciunile *Bairamului* la *Namazgah*, trag dintr-un rînd de tunuri. Între altele, în această zi, fiecare muhammedan (afară doar dacă va fi foarte sărac) e obligat să taie un miel × jugănit ×× (pe care-l numesc *kurban*) ⁹⁵⁷. Între cei mai bogați însă, sînt unii care înjunghie atîția miei cîți copii au, dar nu opresc în casa lor nici un dram de carne, căci este poruncit de lege s-o dea toată celor săraci. (Despre acești miei ei cred că după învierea de obște se vor preface în cămile foarte repezi și că încălcînd pe ele vor trece peste acel pod înfricoșat care are o lungime egală cu o cale de cinci sute de ani) ⁹⁵⁸.

La acest *Bairam* nu aduc daruri sultanului, afară de marele vizir, care nu numai la zilele de sărbătoare, ci și la zilele obișnuite nu încetează a-l face pe sultan binevoitor și milostiv față de el cu multe daruri. De asemenea, mama sultanului îi aduce fiului său o tîină frumoasă împodobită cu haine scumpe pentru a sărbători noaptea *Bairamului* și-i introduce pe ceilalți copii, frați și nepoți imperiali la sultan pentru a-i hiritisi, mergînd ea însăși înaintea lor.

Mevlud. A treia sărbătoare la ei este *Mevlud*, adică ziua de naștere a lui Muhammed (căci ziua morții lui nu e socotită nici un fel de sărbătoare) ⁹⁵⁹,

× berbec

×× scopit

иже есть десятый день месяца *Рабие* первый. В сей день никиеже бывют политически/церемонии, ниже дары султану приносятся, ниже пушечная есть стрельба, но токмо молитвы на сей день определенные (якоже в главе *О намазе изъявихом*), всенародно, в больших храмах бывати обыкоша.

Пятничный день. Четвертый и ординарный праздник есть день Венеры, то есть пятничный, иже и святой и благополучный (*Мубарек джюмаа*) называется. Сего празднования вящшая вина есть, зане сказуют, яко бегство Мухаммедово из Мекки в сей день случися и от сего начало свое восприят эпоха мухаммеданская. Есть к тому и иная вина, яже от самого именованя дня разумеется может: *джумаа* бо знаменует стечение или собрание, аки бы по греческу рещи *екклисия*, то есть церковь, зане в день пятничный в двух начальнейших заповедех упражнятися и тем единым прилежати, законом им повелевается, от нихже первая есть, женатые в ночь сего дня должныствуют всячески плотское совокупление с женами и наложницами своими имети, яко дело изрядное и святое, зане труд оный полагается ради умножения и расположения рода мухаммеданского. Чесо ради и совокупление плотское с законною женою от дня Венеры^х или противно день Венеры от плотского совокупления имя восприяти видится. День бо Венеры *бжюма*, совокупление же плотское *джима* нарицатися обыче. Звезда^{xx} же Венера^{xxx} отменным от сих именем (*Зугре*) нарицается. Вторая же заповедь да вдаются молению и молитвам (яже чрезвычайно в сей день бывают обыкоша, о нихже в главе *О намазе изъявихом*), того ради, аще кто муслиманин в иные дни седмицы в доме своем приватно сотворил ординарные молитвы, в день пятку обязуется, да неотменно во храм идет и с прочим народом обще молитву ко богу да пролиет. Инако бо аще сие сотворити пренебрежет, за недоброго и нечестного у других иметися будет, так, что ниже свидетельство его на суде приятно будет, ниже кая вера словам и реченым от него имется когда. И сия убо суть церковная у мухаммеданов празднества и лунному последующая течению. Которые же суть торжественные дни политические последуют течению солнечному, о нихже абие рещи имеем./

Глава седьмая

О праздниках политических

Первое сих политических праздников торжество есть еже персидским языком *Невруз*, то есть «Новый день» называется. Сейже новый день глаголют быти от равнонощия весенного^{xxxx}, откуда и начало года по течению солнечному счисляемого по обыкновению персов и мидов восприимлют, то есть от 11 дня месяца марта. А понеже сего дня празднование не есть по уставу церковному, вероподобно есть, яко празднества и торжества сего древнейшее

х пятничного
 xx планита
 xxx Афродита
 xxxx вешнего

care este ziua a zecea a primei luni *Rabie*⁹⁶⁰. În această zi nu se fac nici un fel de ceremonii politice⁹⁶¹, / nu se aduc daruri sultanului, nici nu se face tragere de tunuri, ci doar rugăciunile rînduite pentru această zi (după cum am arătat în capitolul *Despre namaz*) au obişnuit să le facă public în templele cele mari.

284

Ziua de vineri. A patra sărbătoare obişnuită este ziua Venerii, adică cea de vineri, care se numeşte sfîntă şi norocoasă (*Mubarek djumaa*)⁹⁶². Motivul cel mai puternic al acestei prăznuiri este că fuga lui Muhammed din Mecca s-a întimplat, zice-se, în această zi şi de la ea şi-a luat începutul său era muhammedană. Există pentru aceasta şi un alt motiv, care se poate înţelege chiar de la denumirea zilei. *Djumaa* înseamnă întrunire sau adunare, cum s-ar zice pe greceşte ἐκκλησία, adică biserică⁹⁶³, pentru că în ziua de vineri li se porunceşte să împlinească cele două porunci mai de seamă, dintre care cea dintîi este ca cei însuraţi în noaptea dinspre acea zi să aibă neapărat împreunare trupească cu nevestele şi fiitoarele lor, ca o lucrare frun-oasă şi sfîină, pentru că osteneala aceea se face pentru înmulţirea şi răspîndirea neamului muhammedan. De aceea şi împreunarea trupească cu nevasta legitimă se vede că a luat numele de la împreunarea trupească din ziua Venerii × sau înspre ziua Venerii. Căci ziua Venerii s-a obişnuit a se numi *djuma*, iar împreunarea trupească *djima*⁹⁶⁴. Iar steaua ×× Venera^{×××} se numeşte deosebit de aceea (*Zuhre*)⁹⁶⁵. A doua poruncă este să se dedea la rugăciuni (pe care în această zi s-au obişnuit să le facă excepţional, după cum am arătat în capitolul *Despre namaz*); de aceea, dacă vreun musulman a făcut rugăciunile deosebit în casa sa în alte zile ale săptămîinii, în ziua de vineri este obligat să meargă neapărat la templu, ca să-şi înalţe rugăciunea către Dumnezeu în obşte, împreună cu poporul. Căci altfel, dacă va neglija să facă aceasta, va fi socotit de ceilalţi ca un om rău şi necinstit, aşa că nici mărturia lui la judecată nu va fi primită şi nici o crezare nu vor avea cîndva cuvintele şi spusele lui. Acestea deci sînt sărbătorile bisericeşti la muhammedani, care urmează cursul lunii. Iar despre zilele sărbătorilor politice, care urmează cursul soarelui, vom vorbi îndată. /

Capitolul al şaptelea

285

Despre sărbătorile politice

Cea dintîi solemnitate dintre aceste sărbători politice⁹⁶⁶ este aceea numită în limba persană *Nevruz*, adică „Ziua cea nouă”⁹⁶⁷. Această zi nouă ei spun că este la echinocţiul primăvăratec^{××××}, de unde iau şi începutul anului socotit după cursul soarelui, potrivit obiceiului perşilor şi mezilor, adică din ziua a 11-a a lunii martie⁹⁶⁸. Dar cum sărbătorirea zilei acesteia nu este după rînduiala bisericii, e verosimil ca străvechea obişnuinţă a sărbă-

× de vineri
×× planeta
××× Afrodita
×××× de primăvară

обыкновенно, от древних персидских солнца поклонников, даже до потомков мухаммеданов достигшее (которое воспоминается и у С. Дионисия Ареопagitы, под именем Мифрис) за долговременное употребление, толико возможно, что и по приятии мухаммедисма, оно не возмозгоша искоренити. В день убо *Неврузи* никияже бывают церковные моления, никиеже иные священные церемонии, якоже в иных праздниках бывати рехом, но токмо назнаменания ради начала нового года солнечного для собирания же и приношения властителю даров в употребление приятно видится. В сей бо день, все везири и паши и все начальники (кроме князей молдавского и мултянского) коня доброднейшего драгим убранством украшенного в двух или трех иногда и множайших иных неукрашенных султану в дар приводит обязуются, откуда подати *мука*та называемые (сиречь те, которые имянно расположены суть, что в год деньгами или правиантом имеет дано быти) начало года приемлюг. Ибо аще бы по лунному году было определение, не достабили бы по всякой год одинатцать дней и тако во всякую тритцать один год украден был бы излишней целой год лунной. А которые подати по течению лунному располагаются, тогда год по тридесятом наступающий удвоится, в которой подати дважды собиратися обыкоша. Называется же прибавочный оный год *Тедагул*, яко и у евреев висектовый и имеет два марта месяца, первый убо называется *Адар*, второй же *ве адер*, то есть «паки *Адар*».

286

Ербаин. Второе празднество есть четыредесятницы, яже *Иди ербаин* нарицается. Что же мухаммедане именем четыредесятницы разумеют, изьявлю. Числом, якоже нарицати / обыкоша круглым или политическим начало весны от первого дня месяца марта вземлюще, даже до десятого дня апреля сказуют, яко первая года часть смещенна есть со второю и чрез все оное времени странство время года есть неизвестное, частию зимы и весны состоящее.

Хамсин. Третье празднество есть *Хамсин*, то есть пятидесятница, еяже день начинается когда четыредесятница престае быти, то есть от десятого дня апреля даже до первого июня, от которого дня утверждают, яко время лета и третья года часть начинается. Протчие же года месяцы счисляют, яко (те) и части другие года исполняют и весь года солнечного круг соделовают.

Откуда же у них сие четыредесятницы и пятидесятницы имена произоша во правду сказую, что не вем, зане никоегоже о сих подлинного возмозгох имети известия (кроме сего, еже zde показях). Удобно же поверил бых, яко от христинаския четыредесятницы и от жидовския пятьдесятницы голые токмо имена украдоша и под иным года а не празднества святого образом утайша.

Гюль Байрам. Чесо ради и праздничный день пятидесятницы, якоже евреем праздновати обычай есть *Гюл Байрам*, то есть празднество шипков[×] нарицается, в той бо день жидове дома свои шипками и иными цветами убирати и украшати обычай имеют, что бывает в пятьдесятный по их пасхе день.

Джевре. Кроме сих назначенных дней, суть и иные три дни, ихже *Джевре*, то есть «Углие горящее» нарицают. Но сие к суперстиции паче народной, неже к известному и правому некоему рассуждению приналежати видятся. Верует бо неученное их простолюднство, яко по всякий год три огня с небеси

[×] рожей

toririi și solemnității acesteia, ajunsă de la vechii închinători persani ai soarelui pînă la urmașii muhammedanilor (care se amintește și la Sfîntul Dionisie Areopagitul * sub numele de *Mithris*)⁹⁶⁹, să fi rezistat atît de mult datorită practicării un timp mai îndelungat, încît și după acceptarea muhammedanismului n-au putut s-o dezhădăcineze. Așadar, în ziua de *Nevruz* nu se fac nici un fel de rugăciuni bisericești, nici ceremonii religioase, după cum am spus că se fac la alte sărbători; ci se vede că se practică numai pentru a însemna începutul anului nou solar și pentru adunarea și prezentarea darurilor stăpînitorului. Căci în această zi toți vizirii și pașii și toate căpeteniile (afară de principii moldovean și muntean⁹⁷⁰) sînt obligați să-i aducă în dar sultanului un cal de rasă bună înfrumusețat cu o podoabă scumpă și doi sau trei, iar uneori și mai mulți, neîmpodobiți. De atunci își iau începutul anual și birurile numite *mukata* (adică cele repartizate nominal, care trebuie să fie date anual în bani sau provizii)⁹⁷¹. Căci dacă hotărîrea ar fi fost după anul solar, atunci din fiecare an ar lipsi 11 zile, și astfel în fiecare treizeci și unu de ani nu ar fi fost furat un an întreg lunar. Iar birurile care se repartizează după cursul lunar, în anul ce urmează după al treisprezecelea se dublează, și în acel an obișnuiesc să adune birurile de două ori. *Tedahul* se numește acel an adăugat, ca și cel bisect la evrei, și are două luni martie, deci prima se numește *Adar*, iar a doua *ve Ader*, adică „iarăși Adar“⁹⁷².

Erbain. A doua sărbătoare este cea a Patruzecimii, care se numește *Idi erbain*⁹⁷³. Să arăt ce înțeleg muhammedanii sub numele de Patruzecime. Ei s-au obișnuit / a numi începutul primăverii printr-un număr rotund sau politic⁹⁷⁴, socotindu-l de la prima zi a lunii martie pînă la ziua a zecea a lui aprilie, și spun că prima parte a anului este amestecată cu cea de-a doua și că în toată această durată de timp vremea este nehotărîtă, alcătuită dntro-o parte de iarnă și una de primăvară.

286

Hamsin. A treia sărbătoare este *Hamsin*, adică Cincizecimea, care încep^e cînd încetează Patruzecimea, adică din ziua a zecea a lui aprilie pînă la 1 iunie, din care zi afirmă că începe anotimpul verii și a treia parte a anului⁹⁷⁵. Iar celelalte luni le socotesc că împlinesc alte părți ale anului și alcătuiesc întregul ciclu al anului solar.

De unde să fi venit la ei numele acesta de Patruzecime și Cincizecime spun de-a dreptul că nu știu, prentu că n-am putut avea nici o știre autentică despre acestea (afară de cele ce am arătat aici). Îmi vine foarte ușor să cred că de la Patruzecimea creștină și de la Cincizecimea iudaică au furat doar numele și l-au ascuns sub un alt interval al anului, iar nu sub acela al prăznuirii sfinte.

Ghiul Bairam. De aceea și sărbătoarea Cincizecimii, care se serbează după cum este obiceiul la evrei, se numește *Ghiul Bairam*, adică „Sărbătoarea trandafirilor“⁹⁷⁶, căci în acea zi iudeii au obiceiul de a-și împodobi casele cu trandafiri și cu alte flori, lucru ce se face în ziua a cincizecea după Paștele lor.

Djemre. În afară de cele trei zile amintite, mai sînt altele trei, pe care le numesc *Djemre* sau „Cărbuni aprinși“⁹⁷⁷. Ele par să țină mai degrabă de superstiția populară decît de vreo dreaptă rațiune, căci poporul lor de rînd și ignorant crede că în fiecare an cad din cer pe pămînt, în chip nevăzut,

* rujelor

* Dionisie Pseudo-Areopagitul, *Epistula* VII, 1081 a.

невидимо на землю падают. В падении убо первого *Джесме*, лед и снег растаевати начинает. В падении же второго *Джесме* мразы конец приемлют. А в падении третьего *Джесме* токи водные (ихже они жилами источников называют) из-под земли на верх выникают и земля от мокроты снежныя и дождевныя к естественной сухости и устроению возвращается. Который же бы имянно день на сий *Джесме* уставлен был, не известно, зане на продолжение зимы и весенного приближение времени смотряще скажут, яко оных *Джесме* дней пределы и расстояния неизвестна и непознана суть.

287 *Дни благополучные и неблагополучные.* К сиевой не токмо мухаммеданам, но едва не всем народам общей суперстиии приналежит оное, что от седьми дней седмицы, некие благополучны, некиеже неблагополучны / быти мнятся и хотя ученые их явно глаголют: *Джюмле гюнлер мубарек дур*, то есть «Все дни благополучны суть», обаче в начатии нового некоего дела, якоже егда хотят основание дому полагати, на основании первый столп поставить, путь или поход восприяти, усматривают дни благополучные и неблагополучные. К восприятию убо в поход или в каковый путь начала (*огур*), то есть благополучные дни мнят быти понеделок, четверток и субботу, неблагополучные же второк и среду. К начатию какового дела благополучный понеделок, к продаже и к первому на торжище товаров въ возу день недельный, иже им свойственно нарицается *Базар гюни*, то есть «День продавания и покупания». День же пятничныи всегда и во всяком начинании щастливый и благополучный быти мнится. Но глаголют, яко в оный наипаче та делати подобает, яже к почитанию бога приналежат. Того ради неции из них благочестные торжищных комор^х не отворяют и публичное торжище^{хх} *бедестан* глаголемое во весь тот день заперто бывает. Аще же кто хочет какое-либо дело творити, не мнится согрешати, паче же повелевается да делает что, неже да сидит празден и в самый *Байрама* день токмо да не пренебрежет для оногo дела определенных молитв и в честь божию уставленных.

Глава осьмая

О сектах дервишев, то есть законников в роде^{ххх}

288 О религии и тоя самая уставех и церемониях множайшая и мало не бесконечная подобало бы нам рещи, яже у мухаммеданов веруются, чтутся и бывают, аще по-дробну вся исчислити надлежало бы. Но понеже таковым образом дело наше в безмерное возрасло бы и много превзошло бы наше предложение, от описания оных, яко не толь знаменитых, руку восстазуем и ко исчислению, купноже и истолкованию прорастающих их религии сект законнических (которые законники у них просторечивым именем *дервиши* называются) обратимся, о нихже аки в предисловии, мало нечто в роде или обществе / а потом в виде, то есть о всяком особь да речем, не бесприлично мним быти.

х лавок
хх рынок
ххх обществе

trei focuri. La căderea primei *Djemre*, gheața și zăpada încep să se topească; la căderea celei de-a doua *Djemre* iau sfârșit gerurile; la căderea celei de-a treia *Djemre* ies la suprafață de sub pământ curenții (pe care ei îi numesc vinele izvoarelor) și pământul revine de la umezeala zăpezii și de la ploii la uscăciunea și alcătuirea sa firească. Dar care zi anume a fost rînduită pentru aceste *Djemre* nu se știe, pentru că, observînd durata iernii și apropierea anotimpului primăverii, spun că soroacele și intervalele acelor zile *Djemre* sînt nesigure și necunoscute.

Zile bune și zile rele. De această superstiție, comună nu numai muhammedanilor, ci aproape tuturor popoarelor, ține și aceea că din cele șapte zile ale săptămînii unele sînt socotite a fi cu noroc, iar altele fără noroc, / deși învățații lor spun limpede: *Djiumle ghiunler mubarek dur*, adică „Toate zilele sînt cu noroc” ⁹⁷⁸. Dar la începutul oricărei lucrări noi, cum ar fi cînd vor să pună temelia unei case sau primul stîlp al temeliei, să pornească la drum, sau în campanie, ei deosebesc zile cu noroc sau fără noroc. Începuturile (*ogur*) ⁹⁷⁹, adică zilele cu noroc pentru pornirea în campanie sau la vreun drum, socotesc că sînt luna, joia și sîmbăta, iar cele fără de noroc marțea și miercurea. Începutul oricărui lucru cu noroc este luna, pentru vînzare sau pentru scoaterea mărfurilor întîia dată pe piață — e ziua de duminică, care la ei propriu-zis se zice *Bazar ghiuni*, adică „Ziua de cumpărare și de vînzare” ⁹⁸⁰. Iar ziua de vineri e socotită totdeauna și în orice întreprindere a fi cu noroc și prielnică. Însă zic că în această zi se cuvine a face mai cu seamă cele ce țin de cinstirea lui Dumnezeu, de aceea unii dintre ei mai evlavioși nu deschid prăvăliile × în acea zi și piața ×× publică, zisă *badestan* ⁹⁸¹, e închisă atunci toată ziua. Dar dacă cineva vrea să facă vreun lucru, nu se socotește că greșește; ba mai cu seamă se poruncește ca mai degrabă să facă ceva decît să șadă trîndav, chiar în ziua *Bairamului*, numai să nu nesocotească pentru acel lucru rugăciunile rînduite și așezate întru cinstea lui Dumnezeu.

287

Capitolul al optulea

Despre sectele dervișilor, adică ale călugărilor în general^{xxx}

Despre religie și despre rînduielile și ceremoniile ei, care se cred, se cinstesc și se fac la muhammedani, ni s-ar cuveni să vorbim foarte mult și aproape la nesfîrșit dacă ar fi să le enumerăm pe toate cu de-amănuntul. Dar cum în felul acesta ar spori imens și ar depăși mult planul nostru, ne vom opri mina de la descrierea acelor, ca de la unele ce nu sînt atît de însemnate și ne vom întoarce la enumerarea și totodată la explicarea sectelor de călugări care au odrăslit din religie (călugării sînt numiți la ei cu un nume din limbajul simplu *derviși*) ⁹⁸². Ca introducere, socotim că nu e nepotrivit să vorbim puțin despre ei mai întîi în general sau îndeobște, / iar apoi în special, adică separat pentru fiecare.

288

× magazinele
×× tirgul
××× îndeobște

Имя дервиш. Имя сие *бервиш* есть языка персидского, по арапску бо, но не так употребительно *загид* нарицается. Обаче в том *загид* от *дервиша* разнствовать видится, зане *дервиш* свойсвенне знаменует убогого, нищего и ничтоже имущего и того ради утверждают, яко таковая сих законников религия и исповедание в нищете и всех мирских вещей отречении и отвержении состоится. *Загид* же знаменует воздержавшегося и отвращающегося от мирских вещей и всего почитанию единого бога вдавшегося. Словом рещи, под именем *загид* весь стоический в философии секты фундамент содержит, яже за начало * своєю моральной философии полагает: «Терпи и воздержися».

Сие правило мухаммеданские *дервиши* себе предлагающе, во-первых глаголются исповедывати нищету, воздержание, терпение и всякого желания своего похотных продерзостей и ласкательств обуздание и еже николиже что-либо себе угодное и желаемое творити или глаголати, но ниже, аще быти может, помышляти или мечтанием изображати. Паки ничтоже похотственню, вожделенно и высокоумно хотети, никогже делом и словом раздражати и оскорбляти, пачеже аще сам от иного раздражен и утеснен будет равнодушно претерпевати, ниже гневаться, ниже зло учинившему когда поношати. Словом единым, как благотворящему, так и злотворящему ничтоже ино отвещати, токмо *Еиваллаг*, то есть «Благо по бозе». Которым ответствования образом изъясляет и исповедует себе быти нижайшего, кроткого и терпеливого во всех противных и благополучных постоянно духом неизменного и несумтимого. Но да истинну реку, дервиши сии, яко идзревле наших монахов звания** имя и правило восприяша, тако и ныне может быть, темже подражающе, в единой ризе и внешнем одеянии (которым наипаче от иных человек разнствовать видятся), религии и законническому житию мнят состоятися. И аки сами себе ласкающе*** нещуют и уповают себе не мало вышших быти над протчих человеков и яко именем токмо самое дело и действо оные толь священныя философии исполнитися и совершитися может. Ах жаль! Да прочтется Иосиф, родом и законом жидовин, и да видит всякий христианин каковыя бяху в оное время монахи, которых богомыслное и трудолюбное житие описал предреченный жидовин. Уповаю бо, что всяк удобно рассмотрит и рассудит возможно, / коль далече древние оные наши монахи нравами, добрыми деяниями, воздержанием, мирских отчуждением и всего мира и самыя души (якоже Господь Спаситель повелевает) отвержением от нынешних отстоят! Таковым, глаголю, образом и мухаммеданские нынешние *дервиши*, имена токмо древних своих носить и тщетное нарицание, на себе являти от техже своих мухаммеданов обличаются и препобеждаются. Но понеже несть наше предложение человеков правила закона своего превращающих и своим законоположникам**** неповинующих погрешения и преступления описывати, убо в настоящем о таком токмо *дервише*, каковому по правилам и канонам своих предводители быти подобало бы и колико у них дервишских родов и сект ныне сочисляется, кратчайше, елико быти может, речем.

Родове или начальнейшие дервишес чины***** суть три: первый *теккенишин*, то есть в монастырях обитающих: 2. *абдал*, то есть по градам, всяк же и деревням обходящих, ниже известного места или прибежища имущих; 3. *селяг*, то есть которые хотя известно место и монастырь и имеют, но по

* устав
 ** жития
 *** похлебствующе
 **** основателям
 ***** уставы

Numele de derviş. Numele acesta de *derviş* este din limba persană; în cea arabă se zice *zahid*, dar nu e așa de întrebuințat ⁹⁸³. *Zahid* se vede că se deosebește de *derviş* prin aceea că *derviş* înseamnă propriu-zis sărac, lipsit, care nu are nimic, și de aceea ei afirmă că religia acestor călugări și mărturisirea lor constă în sărăcie, în lepădarea de toate lucrurile lumești și în oropsire. *Zahid* însă înseamnă cel ce se înfrîinează și se întoarce de la lucrurile lumești și se dedă pe de-a întregul numai adorării lui Dumnezeu cel unic. Într-un cuvînt, sub numele de *zahid* se cuprinde întregul fundament al sectei stoice, care pune drept principiu × al filosofiei sale morala: „Rabdă și te înfrîinează”.

Propunîndu-și această rînduială, *dervișii* muhammedani se zice că mărturisesc mai întîi sărăcia, înfrînarea, răbdarea și domolirea oricărei dorințe, a poftelor nerușinate și a dezmierdărilor, ca să nu facă sau să grăiască ceva ce le place sau doresc, iar dacă se poate nici să nu gîndească sau să-și imagineze așa ceva prin visare. Iarăși, să nu vrea nimic din poftă, dorință și cu mîndrie; să nu supere și să nu ofenseze pe nimeni cu fapta sau cu cuvîntul și, mai cu seamă, dacă va fi el supărat sau asuprit de altul, să rabde cu netulburare, fără să se mînie sau să ocărasească pe cel ce i-a făcut rău. Cu un cuvînt, atît celui ce-i face bine, cît și celui ce-i face rău să nu-i răspundă nimic altceva decît: *Eivallah*, adică „E bine după Dumnezeu” ⁹⁸⁴. Prin felul acesta de a răspunde el arată și se mărturisește a fi cel mai mic, blînd, răbdător în toate cele potrivnice sau în cele cu noroc, statornic, neschimbat și netulburat cu duhul. Ca să spun adevărul, acești derviși, după cum au luat numele și pravila de viață ^{xx} a monahilor noștri celor din vechime, așa și acum, urmînd poate acelorași, socotesc că religia și viața după lege constau numai în haină și în îmbrăcămintea de din afară (prin care se arată mai ales că se deosebesc de ceilalți oameni). Și parcă măgulindu-se ^{xxx} singuri pe sine socotesc și nădăjduiesc că sînt nu cu puțin superiori celorlalți oameni și că fapta și lucrarea acelei filosofii atît de sfinte se poate împlini și săvîrși numai cu numele. Ah, ce păcat! Să se citească Iosif, iudeu de neam și lege, și să vadă fiecare creștin cum erau în acea vreme monahii, a căror viață cugetătoare de Dumnezeu și iubitoare de osteneli a descris-o iudeul spus mai sus *. Însă nădăjduiesc că fiecare va putea să cerceteze și să judece / cît de departe se află acei monahi ai noștri din vechime, cu moravurile, cu faptele bune, cu înfrînarea, cu înstrăinarea de cele lumești și cu lepădarea de lumea întreagă și chiar de suflet (precum poruncește Domnul Mîntuitorul), de cei de astăzi! La fel, zic, și *dervișii* muhammedani de azi dați în vileag și înfrunțați de aceiași muhammedani ai lor că doar numele celor din vechime ai lor îl poartă și arată în sine un nume găunos. Dar cum scopul nostru nu este să descriem greșelile și fărădelegile oamenilor care răstălmăcesc regulile legii lor și nu se supun dătătorilor lor de lege ^{xxxx}, în cele de față vom vorbi cît se poate mai pe scurt numai despre derviși așa cum s-ar cuveni să fie după regulile și canoanele căpeteniilor lor și despre cîte feluri de derviși și secte se numără acum la ei.

Cele mai de seamă categorii ^{xxxxx} ale dervișilor sînt trei: 1. *tekkenişin*, adică a celor ce locuiesc în mănăstiri; 2. *abdal*, adică a celor ce cutreieră cetățile, satele, cătunele și care n-au nici domiciliu fix, nici adăpost; 3. *seiah*,

289

× rînduială

xx trai

xxx lăudîndu-se

xxxx întemeietorilor

xxxxx rînduielei

* Iosif Flavius, Περὶ τοῦ Ιουδαϊκοῦ πολέμου, II, 12.

обещания всегда странствуют и, собирая милостыню, в монастырь свой отсылают.

Между сектами убо *теккенишинов дервишев* первейшие и в народе знатнейшие суть *мевлеви*, по сих второе одержат место *бекташи*; 3. *календери*; 4. *кадри*; 5. *торлаки*; 6. *ебрибухари*; 7. *едгеми*; 8. *гизреви*; 9. *абдал*, под которым именем содержатся *уриан*, *будалла* или *диване* и *киошенишин*, 10. *сеяз*, под которого титулом вземлются все всех сект *дервиши*, которые яко милостыни собиратели и посланники, взяв позволение от своих *шеихов*, еже бы проходить круг земный и милостину собирати или чрез всю жизнь свою или до назначенного времени странствующе, довольствования ради братий в монастыре обитающих трудятся. Сие имена сект оных предсавше, ныне о всякой секте особь и во-первых о древних дервишских религии основателях (от нихже по том иные новейшие произыдоша) повествовати начнем./

О первых сект дервишских основателях

Первейшие сект дервишских основатели быша двое, от нихже един и первейший *Галвети*, второй же, иже по нем бысть, *Накшибенд* называется, но в который век мухаммеданский оные процветаху, известия не имею (понеже не случися мне мухаммеданского о початку сих видети писателя), обаче от преданий их известно является, яко или в первом, или втором веке * Мухаммедовом оные живяху и яко *Галвети* арап, *Накшибенд* же персидянин бысть, самые их свойственные имена показывают. Утверждают же, что они были ученики Алиа, единого от четырех наследников Мухаммедовых и всего царства персидского лежапостола.

Таже по долгом времени от Накшибендовых наследников в свой век прославился *Ебр Бухариш*, человек родом узбекианин, в граде Бухара (откуда и прозвание имеет) родивыйся. Но хотя сии предреченные законнических чинов основатели многими похвалами и почтением от нынешних мухаммеданов *сунни* нарицаемых величаемы бывают, за святость же и постоянство в добронравии славны имеются, обаче не без порока ереси быти судятся, ибо кроме иных, ихже в мухаммеданскую привелоша религию, новых и *Курану* необычных уставов и едину от пяти кондиций веры мухаммеданския, то есть странствование в Мекку ненужну быти реша и веровати учеников своих научиша, яко человеку в законе божием ходящему, в любви же и страсе божием совершенну сущу и всегда в том пребывающую, весь свет и самая келия его Мекка есть. Протчее Ебр Бухари неких проповедников и помощников исповедания своего имеяше, чрез которых религию свою в *Рум*, то есть в Европу, рассеати тщашеся (не хошу же, да не весть читатель мой, яко древние арапские географы Меньшую Асию и Европе постановляху, о чем пространнее да из-

* век сочисляется по 100 лет

adică cei care deși au un domiciliu anumit și mănăstire, potrivit făgăduinței lor peregrinează mereu și, adunînd milostenie, o trimit la mănăstirea lor.

Printre sectele de derviși *tekkenişini*⁹⁸⁵ cei mai de seamă și mai renumiți și respectați în popor⁹⁸⁶ sînt: 1. *mevlevi*; 2. după aceștia locul al doilea îl dețin *bektași*; 3. *kalenderi*; 4. *kadri*; 5. *torlaci*; 6. *ebribuhari*; 7. *iedhemi*; 8. *kizrevi*; 9. *abdal*, sub care denumire sînt cuprinși: *urian*, *budalla* sau *divane* și *kioşenişin*; 10. *seiah*, nume dat *dervișilor* din toate sectele care, luînd incuviințare de la șeicii lor să cutreiere întinderea pămîntului ca adunători de milostenie sau trimiși ca să strîngă mile fie toată viața, fie peregrinînd numai pînă la un anumit timp, să se ostenească pentru aprovizionarea fraților care locuiesc în mănăstire. Astfel, arătînd de mai înainte denumirile acelor secte, vom începe a povesti acum despre ficcare sectă în parte, și mai întîi despre întemeietorii din vechime ai religiei dervișilor (de la care au pornit pe urmă alții mai noi). /

Capitolul al nouălea

290

Despre primii întemeietori ai sectelor de derviși

Cei dintîi întemeietori ai sectelor de derviși au fost doi: primul și cel mai de seamă dintre ei este *Halveti*; iar al doilea, care a fost după el, se numește *Nakşibend*⁹⁸⁷. Nu știu în care secol muhammedan au înflorit ei (pentru că nu mi s-a întîmplat să aflu vreun scriitor muhammedan despre începutul acestora), însă din tradiția lor se știe că au trăit în primul sau al doilea secol^x al lui Muhammed; iar că *Halveti* a fost arab și *Nakşibend* persan arată numele lor proprii. Mai spun că au fost ucenicii lui *Ali*, unul din cei patru succesori ai lui Muhammed și pseudoapostolul întregii împărții persane⁹⁸⁸.

De asemenea, după mult timp, dintre succesorii lui *Nakşibend* în veacul său s-a proslăvit *Ebr Buhari*⁹⁸⁹, un om de neam uzbek, care s-a născut în cetatea Buhara (de unde își are și porecla). Dar, deși acești întemeietori mai sus-ziși ai cetelor de călugări sînt slăviți cu multe laude și respect de către muhammedanii de azi numiți *sunni*⁹⁹⁰, sînt socotiți mari pentru sfințenia și statornicia lor în bunele moravuri, însă se judecă că nu sînt fără păcatul ereziei, căci, afară de alte rînduieli noi și neobișnuite *Curanului* pe care le-au introdus în religia muhammedană, au mai spus și despre pelerinajul la Mecca, una din cele cinci condiții ale credinței muhammedane, că nu este necesar, iar pe ucenicii lor i-au învățat a crede că pentru omul care umblă în legca lui Dumnezeu și care este desăvîrșit în dragostea și frica lui Dumnezeu și petrece totdeauna în ele lumea întreagă și însăși chilia lui este o Meccă. Mai departe *Ebr Buhari* avea niște predicatori și ajutători ai mărturisirii sale prin care se străduia să răspîndească religia sa în *Rum*, adică în Europa⁹⁹¹. (Nu vreau ca cititorul meu să ignore că geografii arabi din vechime spuneau că Asia Mică

^x secolul numără 100 de ani

волит видети в аннотациях на *Историю возростя ия двора отманского*, от нас написанную).

291

Из наследников убо от сих происшедших, во время начала властительства Отманова (иже первый султан отманский наречен бысть), в Иконии два тояжде секты/зело славные процветали шеихи и един, иже *Баде Али* нарицашеся, дщерь свою (свидетельствующу Саади историку) Отману прежде даже не возведеса на царство в жену сопряже и его пространнейшия фамилии отца купноже и многомошныя и зело пространныя империи основателя имуща быти предрече. Второй же *Мевлана*, по прозванию Султан, от которого по том сего века славнейших дервишев *мевлеви* реченных секта и правило произыде. О нихже повествовати уже приступаем.

Глава десятая

О секте дервишев *мевлеви* нарицаемых

Первый престол. Первое и начальное *текке* (такое бо дервишев монастырь нарицают) *мевлевиев* есть в Иконии, где сказуют и сам секты тоя начальник Мевлана образы добродетели своя показал. Чесо ради монастыря оного *шеих* (то есть предпочтенный^х или архимандрит), яко наследник и стяжатель (*пости*), то есть кожи (такое называют седалище и престол церковный) оного *Мевлана* власть^{хх} имеет над всеми всего круга^{ххх} мухаммеданкого дервишами, к немуже все других монастырей начальники из самой Индии, из богатой Аравии и из Персии, из Египта и из протчих западных и восточных стран стекаются, да всяк подтверждение чина своего от него восприимет и на место умершего наследник быти да объявится или по доношению от всего собрания и народа низложен будет и протч. Оное иконийское *текке* превеликие имеет доходы, которые *шеиху* того *Баде Али* и наследнику его *Мевлане* даровал султан Отман, первый отманский император и дипломом своим утвердил, емуже потом и иные султаны подражающе много больше обогатиша монастырь оный. В наши лета, якоже от иных прияхом, сказывано, яко в том месте больше 500 дервишев обретается.

292

Текке Константинопольские. В Цареграде сии дервиши четыре *текке* имеют и едино убо в Пере (которое знаменитейшее всех есть и первопрестольное), второе в селе *Бешикташ* реченном, третье на предградии Перы, *Кассим Паша* прозываемом, четвертое же за градскими стенами, на пути ведущем к Адрианополю, близ врат *Енги Капу*, то есть новых / и святынею источника славных который у церковных писателей *Зоодоху Пиги* «Живоносный источник» называется. Но о посвящении и рукоположении сих вкратце (что не неугодно читателю быти надеемся) да предложим.

^х начальник
^{хх} начальство
^{ххх} области

ține de Europa, despre care lucru să binevoiască a vedea mai pe larg în notele la *Istoria creșterii otomane* scrisă de noi *.)

Așadar, dintre succesorii acestora, străluceau în Iconia, / pe timpul începutului domniei lui Otman (care a fost numit primul sultan otoman), doi șeici foarte slăviți ai acelei secte, dintre care unul, numit *Bade Ali* ⁹⁹², i-a dat pe fiica sa de nevastă lui Otman (așa după cum adevărește istoricul Saadi) ** înainte ca acesta să se suie pe tron și a prezis că el va fi tatăl unei familii foarte răspândite și puternice și întemeietor al unui imperiu foarte întins. Iar al doilea era *Mevlana*, poreclit Sultanul ⁹⁹³, de la care s-a tras pe urmă secta și rânduiala preaslăviților derviși ai acestui veac ziși *mevlevi*. Să începem să povestim deci despre ei.

291

Capitolul al zecelea

Despre secta dervișilor numiți *mevlevi* ⁹⁹⁴

Primul tron. Prima și cea mai de seamă *tekke* (căci astfel se numește mănăstirea dervișilor) a *mevlevilor* este în Iconia ⁹⁹⁵, unde spun că însăși căpetenia acelei secte, *Mevlana*, a arătat pildele faptei sale bune***. De aceea *șeicul*^{4*} acelei mănăstiri (adică mai-marele × sau arhimandritul) ⁹⁹⁶, ca succesor și deținător al *post*-ului, adică al pielei (astfel numesc ei jilțul și tronul bisericesc) acelui *Mevlana*, are stăpînire ×× peste toți dervișii din tot ținutul ××× muhammedan. La el vin toate căpeteniile altor mănăstiri, chiar din India, din Arabia Bogată și din Persia, din Egipt și din alte țări din Apus și Răsărit, ca fiecare să obțină de la el confirmarea rangului său și să fie declarat ca succesor în locul celui mort sau să fie detronat în urma denunțului întregii adunări și a poporului și altele. Acea *tekke* de la Iconia are venituri foarte mari, pe care sultanul Otman, primul împărat otoman, le-a dăruit și le-a confirmat cu diploma sa primului *șeic* al ei, *Bade Ali*, și succesorului său, *Mevlana*. După aceea, urmîndu-i alți sultani, au îmbogățit și mai mult mănăstirea aceea. În anii noștri, după cum am văzut de la alții, se spunea că în acel loc se află peste 500 de derviși.

Tekke constantinopolitane. În Țarigrad acești derviși au patru *tekke*: una în Pera ^{5*} (mai renumită decît toate și de prim rang); a doua în satul zis *Beşiktaş*; a treia în suburbia Perei numită *Kassim Paşa*; a patra dincolo de zidurile cetății, pe drumul care duce la Adrianopol, aproape de porțile *Enghi kapu*, adică cele noi / și de locul sfînt al izvorului celor slăviți, care se numește la scriitorii bisericești Ζοοδόχου πηγή, adică „Izvorul purtător de viață” ⁹⁹⁷. Vom vorbi acum pe scurt despre sfințirea și hirotonisirea acestora (adică sfințirea prin punerea mîinilor), ceea ce nădăjduim că nu-i va fi neplăcut cititorului.

292

- × căpetenia
- ×× întîietate
- ××× regiunea

* D. Cantemir, *Incrementa...*, I, 2, 22, ann. u, apud Barthélemy d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697, s. v. Roum.

** Sadeddin, *Tâc üt-tevarih*.

*** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 189—193. V. și fig. 28.

4* V. fig. 30.

5* V. fig. 29.

Чин посвящения дервишского. Той, который отвергши мирская и самый мир, желает к секте и правилам дервишеским приступить, во-первых от иных дервишей к шейху приводится, егоже стоящим всем в круг дервишам, шейх приглашая, глаголет: «Щаслив да будет приход твой, о, чадо! И какое есть твое благо намерение?» Он отвечает, яко всем сердцем и душою дервишскую жизнь и правило восприняти хошет. Тогда шейх паки галголет: «Бог да сотворит удобно дело и предприятие твое. Обаче первое знати тебе подобает, о, чадо! яко чин дервишеский есть лук железный, егоже тетива стальная есть, к егоже напряжению требуется непобедимая сила, непреодоленное терпение, непреклонное страдание и воздержания неисчерпаемое сокровище. Чесо ради лучше быти мню, да токмо в правой и просвещающей вере мухаммеданской пребывая (яже ко спасению души и ко испрошению от бога райския славы зело довольно есть) *Курановы* же заповеди и догматы прилежно соблюдая с протчим мухаммеданским народом к общей гражданского жительства пользе присовокупившись и якоже прежде своим жребием довольствуясь, непрестанныя к богу да воссылаеши благодарения». Но посвятитися имущему паки отвечаючи, яко вседушно чина и устава дервишеского желает, шейх глаголет: *Иш олдур ки Аллаг онгара*, «Дело сие есть, еже от бога соделовается». Трижды той тако увещавается от шейха и трижды прошение свое и волю подтверждая повторяет. Потомже приносится ему *кюллаг* (шапка есть дервишская) и *гырка* (риза или внешнее одеяние, якоже мантия), шапку убо сам шейх на главу его возлагает, в ризу же от старшего некоего во втором степени по шейху сущего облачается, протчее одеяние (о котором зри мало ниже), от протчих братий приносится и поздравляюще ему братски обемлют и приветствуют, желаяще ему от бога благодати, крепости, страдания, терпения, чистоты, молчания, послушания и тягости убожества. Сим скончавшимся, проповедник на *кюрс*, то есть амвон воссед, творит поучение, толкуя некая из *Курановых* слов и из правил и уставов первых основателей.

293 Скончав же поучение, полуденные совершает молитвы, таже по отпущении новопосвященному приносится /веник и лопата и повелевается, да чрез три годы монастырские отходы без всякого роптания и лености очищает, весь двор по вся дни да выметает, сор же и гной да истребляет. Скончавшимся сея службы годам в поварню, яко на высочайший и честнейший степень производится и на толикож лет к варению брашен определяется. Скончав и сие, иные три годы всем равно дервишам служить и всякому старейшему на кое-либо дело от него послан будет повиноватися повелевается. Аще убо сие девятилетние труды, презрения, худость и работу терпеливым понесет сердцем, тогда определяется ему келия и из общества монастырского брашно от повара (аще к общему столу прийти не восхошет) в келию его приносятся и оттоле в число заслужившихся и в религии искусных подвижников приемлется, которому по том дается имя *деде*, то есть дядя, иже от времени того чрез всю жизнь свою ничтоже о себе или о ином печется, кроме обычных молитв и почигания в круг вертения (о чем ниже) и аще которое рукоделие знает в свободное время в оном упражняется. Обаче по вящей мере (который от юности к сей приобщившася секте) прилежат пиитике и риторике и протчим свободным художествам зело тщательно а наипаче мусикии, так теорической*, яко и практической. Особливой им есть инструмент, иже *неи* (из трости коленоватой соделанный) нарицается, о котором пространнее узриши в главе *О мусикии*, на котором инструменте воспевати обычай имеют, когда в круг вертется должныствуют. Но к чину да обратимся.

* умствовательной

Rînduielile sfințirii ca derviş. Acela care, respingînd cele lumești și lumea însăși, dorește să se apropie de secta și de canoanele dervișului este adus mai întîi de alți derviși la șeic și, stînd toți dervișii în jur, invitîndu-l șeicul zice: „Cu noroc să fie venirea ta, o fiule! Care este gîndul tău cel bun?” El răspunde că vrea să primească viața și rînduiala de derviş cu toată inima și sufletul. Atunci șeicul zice iarăși: „Dumnezeu să facă lesnicioase lucrarea și pornirea ta, însă mai întîi ți se cuvine să știi, o fiule, să cinul dervișilor este un arc de fier, a cărui coardă este de oțel, iar pentru a-l încorda se cere o putere de neînving, o răbdare nebiruită, o pătimire neînduplecată și o comoară inepuizabilă de înfrînare. De aceea, socotesc că este mai bine ca, petrecînd numai în dreapta și luminătoarea credință muhammedană (care este de ajuns pentru mîntuirea sufletului și pentru a obține de la Dumnezeu slava raiului) și păzind poruncile *Curanului* și dogmele poporului muhammedan, beneficiînd de folosul obștesc al viețuirii civice și mulțumindu-te cu soarta ta de mai înainte, să înalți lui Dumnezeu mulțumiri neîncetate”. Dar cînd cel ce are să se sfințească răspunde iarăși că dorește din tot sufletul cinul și rînduiala de derviş, șeicul zice: *Iș oldur ki Allah ongara*, adică „Este o lucrare săvîrșită de Dumnezeu”⁹⁹⁸. De trei ori este astfel îndemnat de către șeic și de trei ori repetă, confirmînd, cererea și voința sa. După aceea, i se aduce *kiullah* (scufia de derviş) și *hîrka* (haina sau îmbrăcămintea de dinafară ca o mantie)⁹⁹⁹. Scufia i-o pune pe cap însuși șeicul, iar în haină se îmbracă de către un superior de-al doilea rang după șeic. Restul îmbrăcăminții (despre care vezi ceva mai jos) i se aduce de către ceilalți frați, care, hiritisindu-l, îl îmbrățișează frățeste și-l salută dorindu-i de la Dumnezeu har, tărie, suferință, răbdare, smerenie, castitate, tăcere, ascultare și greutățile sărăciei. Cînd se termină acestea, predicatorul, suindu-se pe *kiurs*¹⁰⁰⁰, adică amvon, face o învățătură, tilcuind unele cuvinte din *Curan* și din canoanele și rînduielile primilor întemeietori.

Cînd termină cuvîntul de învățătură, face rugăciunile de la amiază și, după otpust, i se aduce celui nou sfințit / mătură și lopată și i se poruncește ca timp de trei ani de zile să curețe latrinele mănăstirești fără nici o cîrtire și lenevire, să măture în fiecare zi curtea, iar gunoiul și putregaiul să-l îndepărteze. Cînd se termină anii acestei slujbe, e avansat la bucătărie, ca la o treaptă mai înaltă și mai cinstită, și tot pentru atîția ani e rînduit la fiertul mîncărilor. Terminîndu-i și pe aceștia, i se poruncește ca alți trei ani să slujească la fel tuturor dervișilor și să se supună oricărui superior la orice lucru ar fi trimis de el. Dacă va suporta cu o inimă răbdătoare aceste osteneli de nouă ani, disprețul, slăbiciunea și munca, atunci i se rînduiește o chilie și mîncarea i se aduce de bucatar de la obștea mănăstirii în chilia lui (dacă nu va vrea să vină la masa de obște), și de atunci este primit în numărul nevoitorilor celor merituoși și iscușiți în religie, căruia, după aceea, i se dă numele de *dede*, adică unchi[bunic, derviş] care să nu se mai îngrijească din acel timp toată viața nici de sine, nici de altceva, decît de rugăciunile obișnuite și de respectarea învîrtirii în cerc (despre care vezi mai jos). Iar dacă cunoaște vreun meșteșug, în timpul liber să se îndeletnicească cu acela. Dar cei care s-au alăturat din tinerețe acestei secte stăruie, mai cu seamă, în poetică și retorică și în celelalte arte liberale, cu multă sirguintă, dar în primul rînd în muzică, teoretică^x, dar și practică. Și au un instrument special care se numește *nei* (făcut din trestie cu noduri), despre care vei vedea mai pe larg în capitolul *Despre muzică*, din care instrument au obiceiul să cînte cînd trebuie să se învîrtească în cerc. Dar să ne întoarcem la cin.

^x speculativă

Одеяние мевлевиев. Мевлеви дервишесв одеяние ниже зело худо (яко иных), ниже драгоценно, множайшие нижнюю одежду носят сочиненную из сукна турецким языком *абба* называемого, белого и природного овчей шерсти цвета. Верхнюю же (яже *гырка* называется) и из иных стран сукна токмо чтоб было темного цвета, яко зеленое, лазоревое, вишневое. Опоясуются ремнем на три или на четыре перста широким, в егоже середине около пупа камень топазий или кристаль кипрский или нечто по подобию оных из зуба рыба или слонового соделанное вместо пугвицы или пряжки пришивают. Неции же и общим с другими поясом препоясываются обычай имеют токмо чтоб был из бавелна[×] или из шерсти а не шелку (все бо шелковое не токмо законникам, но и всем обще мухаммеданам и гнусно и возбраненно есть), ног ничимже до самых / коленей укрывают токмо подошвы некими ограждают сандалиями. Шеихи же и старейшины могут и ноги штанами и сапогами приодети. Покрывало главы, которое они особливым дервишеским речением *кюллаг* называют есть убо тесное, во еже главу токмо вместили, долгое же по меньшей мере на поллокти из шерсти овчия или волос верблюжьих нешвенное, но валяное. *Тулипан* им по верх шапки повивати возбраненно есть, кроме шейхов, зане сим токмо единым знаком от протчих рядовых дервишесв разнствуют.

Обычаи. О обычаях и постановлениях дервишеских имея рещи, стыжуся воистинну! Пачеже и всякому человеку именем Христовым и крестным красящемуся стыдетися должно есть. Ибо егда у неверных и истинны неведущих моральную^{xx} философию (еяже спасительные заповеди Христос Спас мира единственно^{xxx} апостолом своим вручил), то есть самые деяния добродетелей а не голые их имена, самое действо, а не кичливое умозрительство на толикий удивляются вознесенно быти верх, не могу инако сотворити, разве истинну рекши, всякия похвалы достойных их быти провозвещу. У нихже сие первое славно есть аксиома: «В умном человеке не религии, но обычаев искати подобает, религия бо у всех сама собою хвалима бысть и есть», добродетели же и известному человеколюбия почитанию в добрых и честных нравах состоятся, как древние, так и новые утвердиша философы и что всем глава есть, Господь Спаситель, своим прикладом то изъясил будучи сын божий и бог вечный, истошил себе даже до смерти, смерти же крестныя и протч. «Прииде, да иным послужит, а не да иные послужат ему». «Убог бысть, смирен сердцем», послушлив, кроток, терпелив, воздержный, славы и кичения бегающий и протчая исполнил, яже сочисляет «блаженства» и добродетели. Таяжде и четыре вкупе евангелисты и божественный оный Павел нам написаха и своими прикладами, аки живые образы пред очи наши представиша. Сим, глаголю, философским добродетелям и добродетельной философии в предреченных дервишах обретающейся, дивитися леть есть! У нихже первое обдержит место самая нищета божественная, которую потом украшают смирением, послушанием и питогорическим молчанием. От мирских вещей не токмо телесное, но и душевное бодрственно восстают око. Чреву умеренную, во сже бы токмо живу быти

× хлопчатой бумаги
xx нравоучительную
xxx особливо

Îmbrăcămintea mevleviilor ¹⁰⁰¹. Îmbrăcămintea dervişilor *mevlevî* nu e nici prea săracă (ca la alții), nici prețioasă. Cei mai mulți poartă haina de dedesubt făcută dintr-o stofă care în limba turcă se numește *abba*, de culoarea albă și naturală a lînii de oaie. Iar cea de deasupra (care se numește *hîrka*) * poate fi dintr-o stofă din alte țări, numai să fie de culoare închisă, ca verde, albastră, vișinie. Se încing cu o curea lată de trei sau patru degete, iar la mijlocul ei, lângă buric, cos în loc de nasture sau cataramă o piatră de topaz sau de cristal de Cipru sau altceva asemănător acelora făcut din dinte de pește sau de elefant. Iar unii au obiceiul să se încingă și cu un briu obișnuit, ca la alții, numai să fie din bumbac x sau din lînă, nu din mătase (tot ce e din mătase este scîrbos și oprit nu numai călugărilor, ci și tuturor muhammedanilor, în general), iar picioarele pînă la / genunchi nu le acoperă cu nimic, numai tălpile le protejează cu niște sandale. Șeicii și cei mai de frunte pot să îmbrace și picioarele în pantaloni și să le încalțe în cizme. Acoperămîntul de cap, pe care ei îl numesc cu o vorbă specială dervîșă *kiullah*, este strîmt, ca să încapă numai capul, însă lung de cel puțin o jumătate de cot, din lînă de oaie sau din păr de cămilă, nețesut, ci pîslit. *Tulpanul* ¹⁰⁰² le este oprit a-l înfășura pe deasupra scufiei, afară de șeici, deoarece numai cu acest semn se deosebesc de ceilalți dervîși de rînd.

294

Obiceiurile. Trebuind să vorbesc de obiceiurile și așezămintele dervişilor, cu adevărat mă rușinez, dar oricărui om care se împodobește cu numele lui Hristos și al crucii trebuie să-i fie rușine. Căci, cînd la cei necredincioși și care nu cunosc adevărul filosofia morală xx (ale cărei porunci mîntuitoare Hristos, Mîntuitorul lumii, le-a încredințat numai xxx apostolilor săi) se ridică la o înălțime — o spun cu uimire — atît de mare, adică însăși practica faptelor bune, și nu denumirile lor goale, nu speculația îngîmfată, ci însăși lucrarea, nu pot face altfel vorbind adevărul decît să-i proclam că sînt vrednici de toată lauda. La ei lucrul cel dintîi slăvit este axioma: „În omul cuminte trebuie căutate nu religia, ci obiceiurile, căci religia a fost și este lăudată la toți, de la sine“. Faptele bune, au afirmat filosofii, atît cei vechi, cît și cei noi, constau într-un anumit cult față de iubirea de oameni și în moravurile bune și cinstite, iar capul tuturor este Domnul Mîntuitorul, care prin exemplul său a arătat acest lucru, pentru că fiind Fiul lui Dumnezeu și Dumnezeu veșnic „s-a micșorat pe sine pînă la moarte, iar moartea de cruce etc.“** ; „a venit ca să slujească altora, iar nu ca alții să-i slujească lui“*** ; „sărac a fost, smerit cu inima“ 4*, ascultător, blînd, răbdător, înfrînat, fugind de slavă și de îngîmfare, și a împlinit și altele, consemnate de „fericiri“ 5* și faptele cele bune. Aceleași ni le-au scris nouă și cei patru evangheliști, precum și dumnezeiescul Pavel și ni le-au pus înaintea ochilor cu exemplele lor ca pe niște icoane vii. De aceste virtuți filosofice și de filosofia lucrătoare de fapte bune ce se află în acești dervîși mai înainte spuși afirm că se cade să te minunezi! La ei primul loc îl deține însăși sărăcia dumnezeiască pe care o împodobesc cu smerenia, cu ascultarea și cu tăcerea pitagoreică ¹⁰⁰³. De la lucrurile lumești ei își retrag cu vigilență ochiul, nu numai pe cel trupesc, ci și pe cel sufletesc.

x vată

xx învățătoare de moravuri

xxx doar

* V. fig. 30.

** *Filipeni*, 2, 8.

*** *Matei*, 20, 28.

4* *Matei*, 11, 29.

5* *Matei*, 5, 3—11.

дают порцию, а не обжирство оному предлагают! Аще кто добро или зло речет ему, един/и тойже отвещения образ равнодушно употребляют: *Еиваллаг*, то есть «Изрядно для бога». Брату своему николиже речет *Бире* (еже есть в *Святом Евангелии «Ракка»*), николиже гневается, николиже собственную или чуждую восставляет распрю^х. И единым словом: *Немегиерек* (то есть «Что ко мне?») вся вредительная и раздражательная разрушает и во ничто обращает. Откуда раждается им епиктетическая оная душевная тишина и истинное в сих преходящих блаженство!

Егда в келии своей или читати, или иное каковое дело делати или отпочинутуи хошет дервиш, дверей не заключает. Кто-либо или от братий, или от иностранных придет нетолкая в двери, кротко восклицати обычай имеют, *Гу деде султан* (то есть «О, божественный дядя султана»), емуже аще он отвечает *Гу, гу*, входит приходящий. Ащеже не отдаст гласа, мимо проходит, никогоже усретшего или к нему вшедшего презирает (хотя бы жидовин или цыганин был), но всех равным почтением и доброхотством поздравляет и приемлет и гостю, яко раб господину своему прилежно услужует и никоеже в показании тому человеколюбия службы по елику возможно оставляет. Аще кто подарок некий или милостыню принесет, или от вельможи и богача некоего сам испросит, абие к шеиху своему оную относит и в общее монастырьское сокровище хранилище полагает. Николиже беседовати начинает, разве вопрошенный, но и тогда немногословно, непритворно и елико к истинне вещи о нейже вопрошается и известному (аще которую знает) тоя познанию и сказанию приличествует, отвещает.

От смеха толико воздержатся и аще иногда веселшии быти и усмехатися видятся, толь искусно в том себе охраняют, яко удобно всяк усмотрети мог бы, что благоговения и религии своей николиже забывают, но правила и постановления своя, аки всегда, и от сердца, ума же и помышления своего неотчуждаемы и неотлучны имеют. Егда разглаголствуют: высокая, полезная и плодоносная словеса произносят, празнословие у них никоеже. Свары в собрании их ниже слышатся когда, жалобы же и зависти ниже поминаются. Жестокая бо у них заповедь есть, да не како и врагов своих душу оскорбят.

296 Сообщения с людьми ничтоже сведущими и никоегоже доброты плода имущими, а наипаче вельможеских дворов больше выстерегаются, неже угрызения драконова, некогда бо (так / действительнейшими фабулами сердца содругов в звании своем укрепляти обыкоша), умершу во един и тойже день некоему тиранну^{хх} и славнейшему оного времени законнику, другой законник во сне виде законника оного во ад инзведенна, тиранна же в рай восприята бывша, моляше убо шеиха своего да скажет ему тайнство видения и толкование, иже отвеща, глаголя: «Царь сей за любление законников рай наследил, законник же за содружество и любление царей, во ад вселился».

Чревоугодию, якоже рехом, никакоже получаютя, токмо елико потреба есть к содержанию живота и утолению крайния алчбы, канон бо повелевает: «Чрево не имей брашны исполненно, аще хощеши благоденствием того свет премудрости зрети и празден есть (законник) премудрости, который брашном даже до носа исполнен есть», паки другою заповедию о воздержании тако научаются: «Аще великая воспросиши, ничтоже иное больше проси, паче

^х ссору
^{хх} мучительно

Pîntecelui îi dau o rație cumpătată, atît cît să fie viu, dar nu-i oferă îmbuibare! Dacă cineva îl va vorbi de bine sau de rău / folosește indiferent unul și același mod de a răspunde: *Eivallah*, adică „Frumos este pentru Dumnezeu”¹⁰⁰⁴. Fratelui său niciodată nu-i va zice *Bire* (adică „Racca” din *Sfînta Evanghelie*) *, nu se mînie niciodată, nu pornește niciodată o ceartă x pentru el sau pentru altul. Cu un cuvînt: *Nemeghierek* (adică „Ce mă privește”?)¹⁰⁰⁵, toate cele vătămătoare și întăritătoare le strică și le prefăce în nimic. De aici li se naște lor acea liniște sufletească epictetică și o fericire adevărată întru cele trecătoare!

295

Cînd dervişul vrea să citească sau să facă vreun alt lucru sau să se odinească în chilia sa, nu încuie niciodată ușa. Dacă va veni cineva dintre frați sau dintre străini, au obiceiul să strige blînd, fără să bată la ușă: *Hu dede sultan* (adică „O, dumnezeiescule unchi, sultane”) și dacă-i răspunde: *Hu, Hu*, cel care vine, intră. Dar dacă nu dă glas, trece pe alături. Nu disprețuiește pe nimeni din cei pe care i-a întîmpinat sau care au intrat la el (chiar dacă ar fi iudeu sau țigan), ci pe toți îi hiritisește cu un respect și cu o bunăvoință egale și-i primește, și slujește oaspetelui cu stăruință, ca o slugă stăpînului său, fără să se dea la o parte de la vreun serviciu, pe cît poate, ca să-i arate aceuia iubirea de oameni. Dacă cineva îi va aduce un dar sau o milostenie sau va cere el însuși de la vreun boier sau bogătaș, îndată îl duce la șeicul său și-l pune în magazia de obște pentru bunurile mănăstirii. Niciodată nu începe vorba decît întrebare, dar și atunci fără cuvinte multe, fără fățărnicie, și răspunde numai cît se cuvine în raport cu adevărul lucrului despre care e întrebare, cu știința lui (dacă știe ceva) și cu arătarea lucrului.

De la rîs se abțin cît pot și, dacă uneori par a fi veseli și zîmbesc, atît de bine se păzesc, încît fiecare lesne poate vedea că evlavlia și religia nu și le uită niciodată și că-și păstrează totdeauna regulile și rînduielile neînstrăinate și nedespărțite de inima, mintea și gîndul lor. Cînd vorbesc rostesc cuvinte înalte, de folos și aducătoare de rod. Nu se află nicidecum la ei flecăreală. Certuri în adunarea lor nu se aud, pîre și invidie nu se pomenesc. Căci la ei este poruncă aspră ca nu cumva să necăjească sufletul cuiva, fie și al vrăjmașilor lor.

Se feresc să comunice cu oamenii care nu cunosc nimic și n-au nici o roadă bună, dar mai cu seamă de curțile boierești, mai tare decît de mușcăturile de balaur. Cîndva /(căci așa s-au obișnuit, să întărească prin istorisiri din cele mai reale inimile prietenilor din tagma lor), murind în aceeași zi un tiranxx oarecare, dar și cel mai renumit călugăr al timpului aceuia, un alt călugăr l-a văzut în vis pe acesta din urmă coborît în iad, iar pe tiran primit în rai. Deci, l-a rugat pe șeicul lui să-i spună taina acestei vedenii și tilcuirea, iar acela a răspuns zicînd: „Împăratul acesta, pentru că-i iubea pe călugări, a moștenit raiul, iar călugărul, pentru că-i iubea pe împărați și prietenia cu ei, a fost așezat în iad”.

296

Îmbuibarea, după cum am spus, nu o obișnuiesc nicidecum, ci mănîncă numai cît este nevoie ca să-și țină viața și să-și potolească setea cea peste măsură. Căci canonul poruncește: „Să nu-ți ai pîntecele plin de mîncare dacă vrei ca prin binefacerea aceuia să vezi lumina înțelepciunii, și gol de înțelepciune este (călugărul) plin de mîncare pînă la nas”. Iarăși, prin altă poruncă se învață înfrînarea: „Dacă vei cere din cele înalte, nimic altceva să nu ceri mai

x sfadă

xx chinuitor

* *Matei*, 5, 22.

воздержания, еже есть власть непреодоленная». О бегании лакомства, сие наставляются: «Законнику не приличествует злато и серебро, которое аще возьмет (сиречь на свою приватную потребу) уже престал быти законник». Довод дают, зане той, который злато законнику дает, законник быти начинает, законник же той, иже злато приемлет, звание свое починает оставляти. О человеколюбии и доброхотстве сиевую произносят сентенцию: «Хотя кто и с слоном борьбу сотворити может, человеколюбия же не имеет, несть муж». И иную: «Сочинение человека состоится из земли, аще убо кто человеколюбив не будет, ниже человек будет».

Долго купно же и многотрудно было бы, все их описывати. Поистинне хвалы достойные, моральные добродетели ихже ово исповеданием, ово самым делом исполняют, умереннейше живущии неверные оные. Чесо ради, повторив ихже сентенцию, слово окончаю. Глаголют они: *Кишиде мешреб дегил, мезгеб аранмак герекур* «В умном * человеке, не религии, но обычаев искати подобает». Обаче, якоже видим, превозможе едва не у всех человек о простом и голом религии имени величава хвалиться, благие же обычаи и добродетели, токмо в одеянии и внешней ризе показывати. О, да бы одежд извлеклися и в основателей своих нравы и добродетели облещися потщалися и самым вешем, а не именаам поучалибыся! /

297 Суть к тому сии дервиши люди зело обходительные и неких рукодельных художеств искусные а наипаче мусикии. Превосходят оные и в пиитике и в науке риторической, что бывает того ради, яко степень шиха получитьи не может, разве ученый, пачеже зело искусный в толковании *Курана* изложении же и изъяснении правил и канонов от основателей своих узаконенных. Чесо ради *ваиз*, то есть проповедник ** их всячески долженствует добрый быти *егликелам*, то есть карснословия искуснейший.

К питию вина свободнейшие суть дервиши сии, неже протчии мухаммедане. Аще ли пьян кто из них на улице пойман будет, без наказания от шейха своего не пробудет. А которые от вина воздержатся, по вящей мере употребляют маковый сок и иное смешение из многих вещей составленное (которое *берч* называют), от него первее сон им наводится, потом ощущают некую веселость и духа ободрение. Несть у турков изрядного пииты, несть совершенно ученого, который бы соку оного макового не употреблял, паче же непрестанно в таковом количестве, что невероятно мнетися может человеку, которому видети того не случилось. Видех сам дервиша во дни султана Мустафы (егоже куриозности ради султан из Египта привезти повелел), который единократно*** 60 драхм отборного макового соку, яко пес алчущий снадаше, егоже поглотив по единой четверти часа в глубочайшее, аки полумертвый, впаде молчание. И тако недвижим и нечувствен чрез три и больши часа главу к персем преклоня, ужасно стояше. Потом же аки от сна убудився или поучительное слово произрядное или стихи (которые у них *газал* нарицаются) любительные (о божественной любви оные разумеются) и сладостнейшие, или историю некую, прежде неслышанную, но утешную и полезную начинаше, которую беседу до четырех и больши часов продолжаше. Никоеже в оной назнаменал**** бы еси буесловие или празднословие. Никийже период*****, паче же ни едино слово, которое бы не было особливою своею разумения важностию и учения глубокостию явственно и плодоносно обрел бы еси. Дерзнул

* совершенном
** казнодея
*** за один раз
**** усмотрил
***** разум слова от точки до точки простирающийся

stăruitor decît înfrînarea, care este o putere neînvinsă". Pentru a fugi de lăcomie sînt povăţuiţi astfel: „Unui călugăr nu i se potriveşte aurul şi argintul, căci dacă îl va lua (pentru nevoia sa particulară) a încetat să mai fie călugăr". Şi dau ca argument că cel ce dă aur călugărului începe să fie el călugăr, în timp ce călugărul care primeşte aurul începe să-şi părăsească rinduiala. Despre iubirea de oameni şi bunătate rostesc această sentinţă: „Chiar dacă cineva poate să se lupte şi cu un elefant, dar nu are iubire de oameni, nu este bărbat". Şi alta: „Oamenii sînt alcătuiţi din pămînt; dacă cineva nu va fi iubitor de oameni nu va fi nici om".

Ar fi lung şi totodată foarte greu de descris toate ale lor. Cu adevărat merită laudă virtuţile morale pe care le împlinesc necredincioşii aceia, fie cu mărturisirea, fie cu fapta însăşi, trăind foarte cumpătat. De aceea, repetînd însăşi sentinţa lor, închei cuvîntul. Ei zic: *Kişide meşreb deghil, mezheb aranmak gherekdur*, adică „Într-un om înţelept^x se cuvine să căutăm nu religie, ci obiceiuri"¹⁰⁰⁶. Dar după cum vedem, aproape toţi oamenii au reuşit să se laude măreţ numai cu numele gol al religiei, în timp ce obiceiurile şi faptele cele bune le arată doar cu îmbrăcămintea şi cu haina cea de dinafară. O, de s-ar fi dezbrăcat de haine şi s-ar fi străduit să se îmbrace în moravurile şi faptele bune ale întemeietorilor lor şi ar fi învăţat înseşi lucrurile, nu numele lor! /

Pe lingă aceasta, dervişii sînt oameni foarte subţiri şi iscuşiţi în unele arte manuale, dar mai cu seamă în muzică. Excelează şi în poetică şi în ştiinţa retoricii, ceea ce se datorează faptului că treapta de şaic n-o poate primi decît cel învăţat, dar mai cu seamă iscusit în explicarea *Curanului*, în expunerea şi explicarea regulilor şi canoanelor legiferate de fondatorii lor. De aceea, *vaizul*, adică propovăduitorul^{xx} lor¹⁰⁰⁷, trebuie în fel şi chip să fie un bun *ehlikelam*¹⁰⁰⁸, adică foarte iscusit în elocinţă.

Spre băutura vinului aceşti dervişii sînt mai liberi decît ceilalţi muhammedani, însă dacă cineva din ei va fi prins pe uliţă beat nu va rămîne fără pedeapsă de la şeicul său. Iar cei ce se abţin de la vin întrebunţează în mare măsură suc de mac şi alt amestec alcătuit din mai multe lucruri (pe care îl numesc *berci*¹⁰⁰⁹), de la care mai întîi le vine somn, apoi simt un fel de veselie şi o înviorare a duhului. La turci nu e poet mai ales, nu e savant desăvîrşit care să nu întrebunţeze acel suc de mac, ba chiar necontenit şi într-o asemenea măsură, încît poate părea de necrezut omului căruia nu i s-a întîmplat să vadă acest lucru. Eu însumi am văzut în zilele lui Mustafa sultanul¹⁰¹⁰ pe un derviş (pe care sultanul a poruncit din curiozitate să-l aducă din Egipt) care mîncă o dată^{xxx} 60 de dramuri din cel mai ales suc de mac ca un ciîne flămînd şi căzînd, un sfert de oră după ce-l înghiţea, într-o foarte adîncă tăcere, ca un mort. Şi stătea aşa cumplit timp de trei ceasuri, nemişcat şi nesimţit, plecînd capul pe piept. După aceea, ca deşteptat din somn, începea fie un cuvînt preafrumos de învăţătură, fie versuri (care se numesc la el *gazel*)¹⁰¹¹ de dragoste (adică despre dragostea dumnezeiască, se înţelege), foarte plăcute, fie o istorie nemaiauzită, mîngîioasă şi de folos, care cuvîntare continua vreo patru ceasuri şi ceva. Niciodată n-ai fi remarcat^{xxxx} vreo nebulie sau flecăreală şi n-ai fi aflat nici o perioadă^{xxxxx} şi nici un cuvînt care să nu fi fost limpede şi rodnic, prin deosebita importanţă a sensului său şi adîncimea învăţăturii.

^x desăvîrşit

^{xx} predicatorul

^{xxx} dintr-o dată

^{xxxx} observat

^{xxxxx} sensul propoziţiei care se întinde de la punct pînă la punct

бых реши, аще бы *Курановы* речения из его беседы изъял еси, никуюже ложь или слово нездоровое рекша его судилбы еси.

298 Аще сии монастырь во граде или в веси имети будут, могут и жен пояти, токмо да не явится попечением / о жене и детех обятый, от манасытря отлучатся и в соблюдении правил секты своея оскудевати; обаче и у них безженное житие за честнейшее имеется, неже супружество.

Церемонии сходбища. Которая же к церемониям и уставам собрания их приналежат суть таковая: В граде великом, где два или множайшие суть сих *мевлевиев* монастыри, по согласию шейхов назначают всякому монастырю день собрания (егоже они *мукабеле* называют), да бы не случилось двум соборищам вкупе день собрания праздновати и да не како народ в множайшие части разделившийся, меньшую получил бы пользу. Темже день собрания облачаются в одежду *теннуре* называемую (есть же образ оджды тоя от ног даже до пояса округлый и широкий, равно, яко и французския жены одеяние, которое обще по руску юпкою называют), яже, вертящуся ему, в образ круга обращается. Свойственне же имя *теннуре* «хлебную печь» знаменует, в нейже они аки испекаются и палают любве ради божия и почитания его. И тако все дервиши тремя часами прежде полуденных молитв в *мевлахане* (то есть в дому божием, тако бо храм свой нарицаюг) шейху первее почтение творят, таже всяк в своем чину одесью и ошуюю страну шейха, старцы убо на вышшем садятся месте, юнейшие же и отрочата (суть бо и четырех лет отрочата в число дервишев принятые) лице долу преклонив и руки к персем пригнув, в округ предстоят.

Собравшимся убо всем того монастыря дервишам и протчему народу, шейх первее поучение начинает, в котором обычай имеет многая теологическая предлагати, но самый конец нравоучением совершается. Скончавшуся же поучению (которое доголе продолжается покамест время полуденных молитв приближается) муезин, то есть певец, исповедание веры светлым и сладостным гласом воспевае, потом обычайные творят молитвы. По которых окончаний *наат*, то есть величание и похвалу пророка и основателя религии певают. Преставшу оному похвал пенню, починается мусикия *неи* (о которой выше воспоминахом), зане другого инструмента звук возбранен имеется и *саде нагаре* (простой тимпан, в которой того ради ударяют, чтоб певцы меру хранить могли). И тако, егда сотворяет песни предисловие^х, которое *таксим* называют, последует *фасл*, то есть «псалмопение». Скончавшуся же и сему, начинается же песнь *семаи*, то есть «небесная» (образ / есть меры тако названный); на еяже первый такт дервиши посупленным лицом и преклоненною к персем главою неподвижны, хвалы и мусикийская играния благоговейно слушавши, аки острейшим неким бодцем понужденны бывше, абие восстают и многообразично руки к телу прилагающе, вкруг, аки по образу танцования, един за другим поступают и обращатися начинают. Вещь есть во истину сладостная зрению, толь бо скоро обращаются, яко глаз едва рассмотри может, человек ли есть или ино что, еже вертится. Тако в оном вкруг вертении (музыкантом непрестанно певающим) чрез час, иногда же и чрез два часа трудятся, к концу же уже распалившись, толь крепко круги совершают, яко по достоинству кто рассудил бы, что долговременный извычай, такое удобство введе в натуру человеческую, да самая натуры силы превзыти возможет. Скажут они и за подлинно содержат, яко *Мевлана*, секты сея и

^х прелюдиум

Aș îndrăzni să spun că dacă s-ar fi scos din vorbirea lui cuvintele *Curanului*, ai fi socotit că n-a rostit nici o minciună și nici un cuvânt nehibzuit.

Dacă aceștia își vor avea mănăstirea în cetate sau în vreun sat, pot să-și ia și femeii, cu condiția să nu se arate cuprinși de grija / de femeie și de copii, să nu se depărteze din mănăstire și să nu slăbească în păzirea rânduicilor sectei lor; dar și la ei viața fără de femeie e socotită mai cinstită decât căsnicia.

298

Ceremoniile adunării. Cele ce țin de ceremoniile și rânduicile adunării lor sînt următoarele: În cetatea cea mare, unde sînt două sau mai multe mănăstiri ale acestor *mevlevi*, aleg cu incuviințarea șecilor pentru fiecare mănăstire ziua adunării (pe care ei o numesc *mukabele*)¹⁰¹², ca să nu se întîmple să se sărbătorească dintr-o dată două întruniri într-o zi și ca nu cumva risipindu-se poporul în mai multe părți să capete mai puțin folos. În ziua întrunirii se îmbracă în haina numită *tennure* (haină de la picioare pînă la briu de formă rotundă, largă, la fel ca îmbrăcămintea femeii franceze *, numită de ruși fustă¹⁰¹³), care, cînd se învîrtesc, se transformă într-un fel de cerc. În mod propriu denumirea de *tennure* înseamnă „cuptor de piine“, în care ei se coc și ard pentru dragostea lui Dumnezeu și adorarea lui. Și astfel, cu trei ceasuri înainte de rugăciunile de amiază, toți dervișii își arată mai întîi respectul față de șecul lor în *mevlahane* (adică în casa lui Dumnezeu, căci astfel își numesc ei templul)¹⁰¹⁴ și fiecare se așază după rangul său de-a dreapta și de-a stînga șecului, bătrîni pe un loc mai înalt, iar cei mai tineri și băieții (căci sînt băieți și de patru ani primiți în numărul dervișilor), plecîndu-și fața în jos, îndoind mîinile la piept, stau de față în jur.

Așadar, adunîndu-se toți dervișii mănăstirii aceleia și poporul, șecul începe mai întîi cuvîntul de învățătură, în care are obiceiul să trateze multe din cele teologice, dar sfîrșitul se încheie totdeauna cu o morală. Cînd se termină cuvîntarea (care ține pînă se apropie timpul rugăciunilor de amiază), *muezinul*, adică cîntărețul, cîntă cu un glas curat și dulce mărturisirea credinței, apoi fac rugăciunile obișnuite. După terminarea lor cîntă *naat*¹⁰¹⁵, adică mărirea și lauda Profetului și întemeietorului religiei. Cînd încetează acea cîntare a laudelor, începe muzica din *nei* (despre care am pomenit mai sus), pentru că este oprit sunetul altui instrument¹⁰¹⁶, și din *sade nahare* (un simplu timpan în care bat pentru ca cîntăreții să poată ține măsura)¹⁰¹⁷. Și astfel, după ce au terminat cîntarea introducerii^x pe care-o numesc *tak-sim*¹⁰¹⁸, urmează *fasl*¹⁰¹⁹, adică psalmodierea. Cînd se termină și aceasta, începe cîntarea *semai*¹⁰²⁰, adică cea cerească / (un fel de măsură numită astfel). La primul tact al aceleia dervișii care ascultau cu evlavie, nemișcați, laudele și cîntările muzicii, cu fața posomorită și cu capul plecat spre piept, împunși parcă de o țepușă ascuțită, se scoală îndată și, lipindu-și în multe feluri mîinile de corp, pășesc unul după altul și încep a se învîrți în cerc, în chip de dans**. Este într-adevăr un lucru plăcut la vedere, căci atît de repede se învîrtesc, încît ochiul abia poate desluși dacă este om sau altceva cel ce se învîrtește. În acea învîrtire în jur (muzicanții cîntînd neconținut) se ostenesc astfel cite un ceas, uneori și cite două, iar spre sfîrșit, înfierbîntați, atît de repede fac cercurile, încît pe bună dreptate s-ar putea crede că obișnuința îndelungată a introdus în natura omului o asemenea ușurință că pot depăși și puterile naturii. Ei spun și o iau drept fapt autentic că *Me-*

299

^x preludiului

* V. fig. 31.

** V. fig. 32.

такового обучения изобретатель, чрез целые 15 дней и ночей не усыпая и от всякого брашна и от почития воздержавшись, круговертенье творяще, таже аки вне себе быв, многая и знаменитая ученикам своим о прешедших толковаше и о будущих провещаваше.

300

Дервиши гуджрани. Кроме сея секты дервишей суть в Иконии и иные, которые, хотя начало религии своея от техже прияша авторов^х и теж исповедания содержат правила, едино токмо круговертенье оное, яко никуюже пользу души приносящее, пренебрегают. Преимущество же и превосходство над всех протчих дервишеских сект у мухаммеданов турков одержаша. Сих первый основатель бысть *Мола Гиджран*, иже во время султана Отмана первого одного отманского скиптра восставителя и империи основателя быв святостию и благочестием зело славен и гадании об Отмане призван бысть от мухаммеданского народа, да бы новому султану и новооснованной империи свое подал благословение. Который пришед к султану, ничтоже ино проглаголал, взял меч и Отмана препоясав, рече: «Гряди, победа при тебе и при твоих будет». И тако от того времени обыкоша султаны, да в третий по взытии на пресгол день от шеиха (который в *текке* сущом на предградии Константинопольском *Еюби Енсари* реченном, наместничества службу вместо вышшего одного иконического исполняет) с великим радованием мечем препоясается. И хотя султан вне Константинополя в ином некоем граде императорства титул и одержит, / обаче не будет совершенно и всецело султан, прежде даже не приидет в Константинополь и в предреченном монастыре от шеиха мечем не будет препоясан. Но о сих дервишев секте уже довольно.

Глава первая надесять

О секте дервишей *бекташи* зовомых

Бекташи. Ныне второе одержат место по *мевлевиях* дервиши *бекташи*, тако от имени первоначальника своего названные. Сей *Бекташ*, хотя при других последний есть, но секта его (у турков токмо) зело славна и честна есть (арапам и персам сия несведома есть).

Основание их. Начало же сим образом быти сказуют: Во дни султана Мурада, первого сего имени отманского императора, около года гегире, 763, войско турецкое опустошив Фракию, Македонию и едва не всю Грецию, бесчисленное множество пленников христиан сущих из Европы в Асию привадоша. Но приходя к Каллиуполю, повелел султан, да от пяти пленников един, который юнейший и благообразнейший будет, *испендж*, то есть пятина или пятая часть на потребу султанскую возмется. Чесому бывшу, больше 20 000

^х творцов

vlena, născocitorul acelei secte și învățători, făcea învîrtirea în cerc ca un ieșit din minți cincisprezece zile și nopți fără să adoarmă, abținîndu-se de la orice mîncare și odihnă, tilcuind ucenicilor săi multe și însemnate lucruri din cele trecute sau prezicînd despre cele viitoare.

Dervișii hudjrani ¹⁰²¹. Afară de dervișii acestei secte, sînt în Iconia și alții, care, deși începutul religiei lor l-au luat de la aceiași autori^x și țin aceleași reguli ale mărturisirii, nesocotesc numai învîrtirea aceea în jur, ca ceva ce nu aduce nici un folos sufletului. Ei au dobîndit însă întîietatea și superioritatea asupra tuturor celorlalte secte de derviși la turcii muhammedani. Fondatorul lor a fost *Mola Hidjran*. Acesta, pe timpul sultanului Otman, ctitorul sceptrului otoman și întemeietorul imperiului, fiind foarte slăvit pentru sfințenia lui și pentru evlavia în ghicirea despre Otman, a fost chemat de poporul muhammedan să-și dea binecuvîntarea noului sultan și imperiului nou-întemeiat. Venind la sultan și negrăind nimic, a luat sabia și, încingîndu-l pe Otman, a zis: „Mergi, biruința va fi lingă tine și lingă ai tăi“. Și astfel, din acel timp au obișnuit sultanii ca a treia zi după suirea pe tron să fie încinși cu sabia, cu mare bucurie, de către șeic (cel din *tekke* aflată în suburbia Constantinopolului zisă *Eiubi Ensari* îndeplinește slujba de locțiitor al superiorului din Iconia) ¹⁰²². Și, chiar dacă sultanul va obține titlul de împărat în alt oraș decît Constantinopolul, / el nu va fi sultan desăvîrșit și pe de-a întregul pînă nu va veni la Constantinopol și nu va fi încins cu sabia de către șeic în mănăstirea mai sus-zisă. Dar despre secta acestor derviși ajunge.

300

Capitolul al unsprezecelea

Despre secta dervișilor numiți *bektași*

Bektașii. Al doilea loc după *mevlevi* îl dețin în prezent dervișii *bektași* ¹⁰²³, numiți astfel după numele primei căpetenii. Deși acest *Bektaş* este, față de alții, cel mai de pe urmă, secta lui numai la turci este foarte slăvită și cinstită (arabilor și perșilor această sectă nu le este cunoscută).

Întemeierea lor. Începutul spun că a fost astfel: În zilele sultanului Murad, primul împărat otoman cu acest nume ¹⁰²⁴, în jurul anului 763 al Hegirei, pustiind oastea turcească Tracia, Macedonia și aproape toată Grecia, a adus din Europa în Asia o mulțime nenumărată de prizonieri creștini. Ajungînd la Kaliupol ¹⁰²⁵, sultanul a poruncit ca unul din cinci prizonieri, care va fi mai tînăr și mai frumos la chip, să se ia *ispendj* ¹⁰²⁶, adică cincime sau a cincea parte, pentru nevoile sultanului*. Cînd s-a făcut aceasta, de partea sultanului au căzut mai mult de 20 000. Sultanul vrînd să răspîndească super-

^x creatori

* V. fig. 33.

на султанской приидоша жребий. Султан убо, хотя мухаммеданскую расплодити суперстицию, войнство умножити, крепчайших юношей в число воев вписал, из протчих же иных к устройению садов и земледелию в Асию отослал (еще бо в Европе престола не утвердил) а иным к другим художествам и наукам приложитися повелел. В тож время бысть той шейх *Гаджи Бекташ* войсковый судия и публичный казнодея, святостию, якоже выше рехом и честным житием зело славный и почитаемый. К немуже султан послав оных юношей в чин воинский вписанных, просил, да бы о них к богу помолился и новое им наложил бы имя. Бекташ по желанию султанскому сотворив молитву, ризы своя отрезал рукав, который единому от тех юношей на главу возложив, «Сии, рече, да называется *енгичерь*», то есть «новое войнство» или «новые войны». Чесо ради первые сего чина дервиши за самых янычар счисляются, потом же приложив некие церемонии и уставы, отменную от других древнейших приввел секту./

301 *Одежда.* Одевание их есть мало не тожде, что и протчих дервишев, сие токмо им особое есть, яко кийждо их низ долженствует носить ковш и тыквицу^х, ихже и сам к питию да употребляет и иным жаждущим да подает. Таковые *бекташи* множайшие вписаны суть и в чин янычарский и тожде, что и протчие войны получают жалование.

Служба. Которые в походе и в самом сражении или обсаждении града водоносами товарищам своим воду носить обычай имеют, которую в нужном и безводном месте ниже жидовину отказать могут, тако бо уставленно есть, да всех равно ничтоже смотря на религию или достоинство напояют. Наипаче прилежат пиитике и инструменту *чугур* нарицаемому, на котором дела древних храбрых мужей сладостно опевают, не оставляют же и любительных песней. Егда по градским ходят улицам непрестанно стихи прочитывают. И егда кого во граде напоити случится и напивыйся аще подаст пенязь, благодарствуют, аще не подаст, тож творят благодарение, придав сие приглашение: *Афиет ола*, то есть «В прохладу тебе да будет». От сих множайшии суть *теккениши* (то есть, которые в монастыре некоем обитают, сиречь в том, в немже исперва чин восприяли), иные же *абдал*, то есть, которые никимже монастырем обязаны суть, но о сих зри ниже.

Исповедание их. Туужде с протчими законниками исповедуют нищету и протчие, ихже выше воспоминахом, моральные учения. Протчее гордости и кичения знак от иных в них усмотряется, что отгуду в них происходит непщуют, яко за старших янычаров, паче же за первоначальников их имеются. Обаче множайшие от них обретаются, которые смирение и себе самых презрение чудесно почитают.

^х сосуд из тыквы соделанный

știția muhammedană și să înmulțească oștirea, i-a înscris pe tinerii cei mai vrednici în numărul oștenilor, iar din ceilalți pe unii i-a trimis pentru grădinarit și agricultură în Asia (încă nu-și consolidase tronul în Europa), iar altora le-a poruncit să se apuce de arte și de știință. Pe vremea aceea era acest șeic *Hadji Bektaş* judecător de oaste și predicator public, foarte slăvit pentru sfințenia și viața lui cinstită, precum am spus mai sus, și respectat. Trimițind la el sultanul pe acei tineri înscriși în tagma oștenilor, l-a rugat să se roage pentru ei lui Dumnezeu și să le pună un nume nou. Bektaş, după dorința sultanului, făcând rugăciune, și-a tăiat o mîneacă de la haină și punînd-o pe capul unuia dintre acei tineri a zis: „Aceștia să se numească *enghiceri*”, adică „oștirea cea nouă” sau „oștenii cei noi”¹⁰²⁷. De aceea, primii derviși ai acestui cin sînt socotiți chiar ienicerii. Pe urmă însă, adăugînd oarecare ceremonii și rînduiri, a introdus o sectă deosebită de celelalte mai vechi. /

Îmbrăcămintea. Îmbrăcămintea lor e aproape la fel ca a celorlalți derviși: au numai această deosebire, că fiecare din ei trebuie să poarte un căuș și o tîgvă*, pe care le întrebuițează pentru a bea ei înșiși și pentru a da și altor însetați. Asemenea *bektași* sînt foarte mulți înscriși în oastea ienicerilor și primesc aceeași leafă ca și ceilalți ostași.

301

Slujba. Ei au obiceiul în campanie, și chiar în toiul luptei sau la asediul cetății, să aducă apă tovarășilor lor cu vasele, căci la un loc de nevoie și fără de apă n-o pot refuza nici iudeului, așa fiindu-le rînduit, să-i adape deopotrivă pe toți, fără a se uita la religie sau la demnitate*. Dar mai mult se îndeletnicesc ei cu poetica și cu instrumentul numit *ciuhur*¹⁰²⁸, cu care cîntă dulce faptele bărbaților viteji din vechime, fără a neglija nici cîntecele de dragoste. Cînd umblă pe ulițele cetății recită neconținut versuri. Iar cînd se întîmplă de dau apă cuiva, și cel ce a băut îi dă un ban, mulțumesc; iar de nu-i va da fac aceeași mulțumire, adăugînd urarea: *Afiet ola*, adică „Să-ți fie spre răcoreală”¹⁰²⁹. Dintre aceștia sînt foarte mulți *tekkenişin*, adică cei ce petrec într-o mănăstire (aceea în care și-au luat de la început cinul), iar alții sînt *abdal*, nelegați de nici o mănăstire¹⁰³⁰, dar despre aceștia vezi mai jos.

Mărturisirea lor. Ei mărturisesc aceeași sărăcie ca și ceilalți călugări și celelalte învățători morale pe care le-am menționat mai sus. Cu toate acestea, la unii dintre ei se observă un semn de trufie și de îngîmfare, ce se socotește că le vine din faptul că sînt luați drept mai-marii ienicerilor, și mai cu seamă drept întemeietori ai lor. Dar se află foarte mulți între ei care respectă minunat smerenia și disprețul față de ei înșiși.

* vas făcut dintr-un dovleac

* V. fig. 34.

О сѣкте дѣрвишев календери называемых

302 *Календери.* Которые из христиан прежде нас о уставах * и религии мухаммеданской написаша, не токмо от нас и от существа самые вещи, но и между собою премного взаимно разнствуют, на которых читатель наш улучив, / аще изрядство штиля и сочинения смотрети начнет, наше убо описание худо и невкусно, оных же зело добро и сладостнейшее быти рассудит. Обаче егда от самыя вещи истинне дело поступает, не в той мысли обретаемся, чтоб иных не толь худой и никияже пользы сущей вещи обличити и препобедити усиловалися, но то токмо что у таковых людей чтется, предается и веруется и что мы сами чрез долгое время усмотрехом и дознахом простым сердцем и пером изобразити тщимся, вѣдуще то изрядно, яко хотя мы больше неже другие правду изъясним, или противно, мы ложь речем, они же правду написаша, благочестивому слышателю ниже доброго что, ниже злого от знания таковых пустотных вещей произыти может, кроме того, что возмнится, яко лучше всякую вещь знати, неже не знати, а больше ничтоже. Что убо и како иные о чинах дервишеских написаша, они да смотрят. Мыже нашему довлѣтворити будем предложению. Дервиши оные, которые от первого своего основателя, *Календер* называемого, и ныне *календери* нарицаются, суть якоже аз усмотрех зело приклонны к секте Ираклита философа и тому аки во всем подобнейшие.

303 *Исповѣдание их.* Во-первых сии вечное исповѣдуют сетование^{xx} и рассуждают, яко во всех натуральных вещей ничтоже утешное, ничтоже сладкое, ничтоже удивительное есть, кроме сект их. Всегда в глубококом пребывают молчании, всегда в размышлении, всегда надходящий час смерти (О, да бы сим единым мы все христиане подражали страstem спасителевым и размышляли бы, яко смерть наша при дверех стоит!) поминающе, въздыхают, прешедший же и будущий жития момент оплакивают. К тому исповѣдуют воздержание и безженство, хотя не понимати жен советом, а не законом повелевается им. Чесо ради ныне зело малое число обретається во всей мухаммеданской области таковой чин содержащих и почитающих, ибо кроме постов, не удобь верою поемлемых, да наипаче невредно соблюдают стыдение^{xxx}, провертев тайный уд железным или медным не малыя тягости кольцом замыкают, цепи такожде тяжчайшие до 12 фунтов свѣрх *кюлага*, то есть шапки, вместо тулипана обвивати обычай имеют, да тягостию тоя главу к персем преклоненну, очи же в землю водруженны имеют. Стихотворению и самой пиитике суть зело прилежании. Из сих сект прозыде преславный некий стихотворец Нешири, который егда множайшая рифмически / с великим благолепием и художеством, но некая против Мухаммедовых постановлений и *Куранову* закону противная и богохульная написал, по изречению судейскому облуплением кожи убиен бысть, егоже писание и сентенции у сих дервишев не в меньшей имеютсѣ чести, яко и сам *Куран*. Чесо ради и не зело славима есть у мухаммедан

* законопреданиях
 xx печаль
 xxx чистоту

Despre secta dervișilor numiți *kalenderi*

*Kalenderi*¹⁰³¹. Creștinii care au scris mai înainte de noi despre rînduielele^x și religia muhammedană se deosebesc nu numai de noi și de fondul lucrului însuși, ci foarte mult și între ei. Cercetîndu-i, / dacă cititorul nostru va începe a privi frumusețea stilului și a compunerii, va socoti că descrierea noastră e proastă și fără gust, iar a acelora foarte bună și plăcută. Dar, dacă este vorba despre adevărul lucrului însuși, noi nu sîntem de aceeași părere, căci nu ne silim să vădăm și să învingem pe alții într-un lucru atît de prost și de nici un folos, ci ne silim cu inima și condeiul curate să descriem numai ceea ce se citește, se transmite și se crede la astfel de oameni și ceea ce noi înșine am observat și am cunoscut timp îndelungat, știindu-le bine. Iar de vom arăta adevărul mai mult decît alții sau, dimpotrivă, de vom spune minciună unde alții au scris adevărul, vrednicului cititor nu poate să-i vină de la cunoașterea unor lucruri atît de neînsemnate nici ceva bun, nici ceva rău, afară de faptul că, pare-se, mai bine este să cunoști orice lucru decît să nu-l cunoști, și nimic altceva. Așadar, ce și cum au scris alții despre sectele de derviși îi privește; noi vom face față planului nostru. Dervișii care după fondatorul lor, numit *Kalender*^{*}, se numesc și acum *kalenderi* sînt, după cum am observat eu, foarte înclinați spre secta filosofului Heraclit și foarte asemănători aceluia cam întru toate.

302

Mărturisirea lor. Ei mărturisesc mai întîi o tristețe^{xx} veșnică și socotesc că în toate lucrurile naturale nu este nimic de mîngiere, nimic plăcut și nimic de admirat, afară de sectele lor. Petrec totdeauna într-o tăcere adîncă, totdeauna în cugetare, pomenind mereu ceasul morții care vine (o, dacă și noi, creștinii, am urma patimilor Mintuitorului și am cugeta că moartea noastră stă lingă ușa), oftează și deplîng clipa trecută și pe cea viitoare a vieții. Pe lingă aceasta, profesează înfrinarea și celibatul, dar să nu ia femei li se poruncește prin sfat, nu prin lege. De aceea, în prezent se află un număr foarte mic din cei care țin și respectă această rînduială în întreaga regiune muhammedană. Căci, în afară de posturi — care nu ușor sînt acceptate de credință —, pentru a-și păstra și mai bine pudoarea^{xxx} nevătămată, răsucesc mădularul ascuns, îl încuie cu un inel de fier sau de aramă de o greutate nu mică și mai au de asemenea obiceiul a înfășura pe deasupra *kiulahului*, adică a căciulii¹⁰³², niște lanțuri foarte grele, pînă la 12 funți, în loc de turban, ca prin greutatea aceluia să aibă capul plecat spre piept, iar ochii ațintiți în pămînt. Sînt foarte stăruitori în versificare și poetică. Din aceste secte a provenit preaslăvitul versificator Neșri¹⁰³³, care după ce a scris foarte ritmic, / cu mare frumusețe și artă, dar lucruri potrivnice rînduielilor lui Muhammed și contrare legii din *Curan* și hulitoare de Dumnezeu, după hotărîrea judecătorească a fost omorît prin jupuirea pielii^{**}. Scrierile și sentințele lui sînt la acești derviși într-o cinste nu mai mică decît *Curanul* însuși. De aceea nici nu este la muhamme-

303

x legiuirile
xx mîhnire
xxx curățenia

* V. fig. 35.

** Cp. P. Rycant, *Istoria...*, p. 182.

секта их, ниже зело похвальны суть уставы тоя и религия. Сказуют, яко Календер бысть около 615 Гегиры года, паче же и сие в презрение его придают, яко во время, егда христиане у сарацын Иерусалим отяша, належащу до него большия части града защищению, пьян бысть. Протчее не отрицают, яко бысть ученый, премудрый и в врачевском художестве искуснейший и прочими моральными добродетельми (кроме порока пьянства) украшенный и муж святейший, купно же и чудесами знаменитейшими.

Глава третья надесять

О секте дервишев кадри нарицаемых

Кадри. Сии имеют имя и уставы от *Абдул Кадри*, прозванием *Гилани*, иже родом бысть из Гилана, персидского града сущего близ Каспического[×] моря. Гроб его обретается в Гаме (яже есть град Сирии, близ Алепа сущий) многими, яко баснословят, чудесы славный и от мухаммедан в великом почтении бывый. В которое время он живяше, сказати не могу, известно же есть, что наследники его по родовой линии даже до ныне в предреченном граде пребывающе, чин шейхства древнего оногo Абдул Кадри содержат. Всея мухаммеданския области сея секты дервиши и иных монастырей шейхи из далечайшой Индии и Ефиопии, шейха Гамы и гроб основателя своего посещати, купноже благословение и утверждение достоинства^{xx} от него (шейха) приимати приходят. Кроме святости и доброго жития, имже оная фамилия красится мнится, есть и пребогата и зело великие имеет доходы. Сказуют бо, яко по всяк день от стяжаний монастыря своего собирают больше 400 талеров./

304 Читах некоего писателя христианского, который непщевал гробу сего Кадри быти в Вавилоне, обаче погрешил, зане гроб *Абдул Кадри Гиланского* без сумнения, якоже выше рехом, в *Гаме*, граде сирском славен обретается.

Правила же секты сея во истинну удивительные и к исполнению зело трудные и видятся человеку, аки бы подражати их невозможно. Егда кто в сей чин поставляется, шейх обыче давати тому в руки древо зеленое и глаголати: «Якоже иссыхает сие зеленое древо, аще плоть твоя не иссохнет, не возможеши укротити похоти ея и зеленеющей плоти душу всегда суху и бесплодну имети будеши». Чесо ради, кроме общих с другими дервишами канонов, в непрестанном посте и молитвах пребывают, да наипаче истончат плоть и бодцы похоти весьма да сокрушат.

Плясание некое по подобию танцования творит сим образо: В пяток к полуденным молитвам по обычаю собираются все в храм *текке* своего, где, скончав обыкновенные молитвы и поучение все купно (единому токмо шейху на своем стоящу месту) извлекаются от одежд и едины токмо срамные уды

[×] Хвалынского

^{xx} чина или звания

dani foarte slăvită secta lor, nici foarte lăudate rânduilele și religia ei. Și se spune că acest Kalender a fost pe la anul 615 al Hegirei. Spre disprețuirea lui se spune mai ales că în timpul când creștinii au luat Ierusalimul de la sarazini, în sarcina lui căzind apărarea părții celei mai mari a cetății, era beat*. Cu toate acestea ei nu tăgăduiesc că a fost învățat, înțelept și foarte iscusit în meșteșugul doftoricesc și împodobit cu celelalte virtuți morale (afară de viciul beției), bărbat preasfânt și totodată foarte renumit prin minunile lui.

Capitolul al treisprezecelea

Despre secta dervișilor numiți *kadri* **

Kadri. Aceștia au numele și rânduilele de la *Abdul Kadri*, după poreclă *Ghilani* ¹⁰³⁴, care era de origine din Ghilan, cetate persană ce se află lângă Marea Caspică*. Mormintul lui se află în *Hama* (cetate a Siriei, în apropiere de Alep), slăvit cu multe minuni, după cum bănesc, și care a fost în mare cinste la muhammedani. În ce vreme a trăit el nu pot spune; se știe că succesorii lui în linie genealogică, petrecînd pînă acum în cetatea zisă mai înainte, dețin din vechime rangul de șeici ai celui Abdul Kadri. Dervișii sectei acesteia din întreaga regiune muhammedană și șeicii altor mănăstiri din îndepărtata Indie și Etiopie vin să viziteze pe șeicul de Hama și mormintul întemeietorului lor și să primească totodată de la acel șeic bincuvintarea și confirmarea rangului** lor. Afară de sfințenie și viețuire bună, cu care socotește această familie că este împodobită, ea este și foarte bogată și are venituri foarte mari. Căci spun că în fiecare zi adună din agonisirile mănăstirii lor mai mult de 400 de taleri. / Am citit un scriitor creștin care socotea că mormintul acestui Kadri este în Babilon***, însă a greșit, pentru că mormintul lui *Abdul Kadri din Ghilan* se află neîndoiește slăvit în *Hama*, cetatea Siriei, precum am zis mai sus.

304

Canoanele sectei acesteia sînt cu adevărat ciudate și foarte greu de împlinit și par omului cu neputință de urmat. Cînd cineva intră în acest cin, șeicul obișnuiește să-i dea în mîini un pom verde și să-i zică: „De nu se va usca trupul tău precum se usucă acest pom verde vei avea sufletul uscat și fără de rod”. De aceea, afară de canoanele comune cu ale altor derviși, petrec într-un post neconținut și în rugăciuni, ca să-și subție mai mult trupul și să zdrobească pe de-a-ntregul spinii poștei.

Ei au un joc asemănător dansului, pe care îl fac astfel: vineri, la rugăciunile de la amiază, se adună după obicei în templul lor *tekke*, unde, după ce săvîrșesc rugăciunile obișnuite și învățătura, se dezbracă toți de haine, acoperindu-și numai părțile rușinoase cu piei de oaie, își dezgolesc tot trupul

* Caspică [În rom. n-are sinonim — n.t.]

** cinului sau calității

* Cp. P. Rycaut, *Istoria...*, p. 202.

** *Ibidem*, p. 198—200.

*** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 198.

овчими кожами прикрывше, всем телом обнажаются и кругом ставше всяк руки своя полагает на плечи другом исперва неспешно в округ двизатися и тихим гласом *Гу, Гу, Гу* (еже есть едино от имен божиих) восклицати начинают. В богатейших же монастырях и мусикию на инструменте *неи* реченном играюще употребляют. И тако чем долже кружатся, тем скоряе обращаются и оное *Гу* громчайшим гласом, аки бы лев рычал или дикий вол, ужасно ревут, ниже от оного престають плясания, дондеже оскудевшим силам, пену испущающе и по подобию бесноватых аки нечистым объяты духом, сами на землю, яко полумертвые повалятся. Нередко за великий труд, отворшейся ноздрей артерии, обильную кровь источают, нецыи же слабейших персей сущих из легкого со гласом *Гу* кровь на стену *текке* плююще, измешут. В котором случаи от шейха записуются таковую кровь из легкого измешущий, яко совершенно и правильно службу свою и устав исполнивший. Чесо ради, взяв своим перстом кровь, имя дервиша того, от негоже оная (кровь) истече в память его, другимже в приклад напишет. И тако един за другим на землю падающе, аще един токмо останется, долженствует плясати пену испущати и пот проливати / дондеже и он последней упаде, якоже и протчии. Обучение сих дервишев зело часто смотрех, егда бех в Константинополе и хотя больше шести часов вертеться их не усмотрил, обаче за подлинно уведомлен, яко множайшие из них суть, которые чрез 24 часа непрестанно ни мало отдыхая, толь трудное и тяжкое оное продолжают плясание. Чесо ради и зело малочисленни суть сея секты дервиши: в Константинополе едину токмо *текке* имеют, близ врат *Балат* реченных, в которой *текке* николи же больше 15 или 20 дервишов бывати или бывших когда слышах.

305

Родися той, о немже рехом *Абдул Кадри* Гиланский в лето Гегирьы 561, умре же в лето 651. В философии и протчих наставлениях учителя имел зело славного в науках *Абдул Муумина* Газского, егоже трудов обретаются некие арапские сочинения и потаенная некая тайнственная молитва, еяже никтоже от человек весть, кроме сея секты дервишев, они бо от начальника своего оную изучающе, чрез всю жизнь свою (кроме того времени, егда пляшут и когда телесною объяты бывают нуждою) губами шептати обычай имеют, так, что глас и слово николиже от других слышатися может. Действо же тоя молитвы сказуют быти, яко посредством ея многие и различные небесные видения и божественные тайны умом и помыслом постигнути могут.

К тому всякий от них обязуется единою в год на четыредесять дней в особливую от других монастырских заключитися хижину и чрез все оное время днем и нощию в молитвах и жесточайшом посте пребывать. В котором покаянии суще, егда отпочития ради усыпают и в оном сновидение некое узрят, по исшествии от того заключения шейху объявляют. Иже сон оный толкуя, сновидца того или совершенна к своей службе, или еще несовершенна быти известует. Аще совершен объявлен будет, тогда он от содружества всех и дервишев своих отлучается и в своей храме накрыв главу *муракабе* (так называют полу ризы дервишеския) и чело к персем приклонив, в непрестанном размышлении или умозрительстве божественных вещей всю жизнь свою, даже до смерти препроводжает./

și, stînd în jur (numai șeicul stă pe locul său), fiecare își pune mîinile pe umărul celuilalt și încep, la început fără grabă, să se miște în cerc spunînd cu glas lin: *Hu, Hu, Hu* (unul din numele lui Dumnezeu). În mănăstirile cele mai bogate folosesc și muzica, cîntînd din instrumentul zis *nei*. Și, astfel, cu cît mai mult umblă împrejur, cu atît mai repede se învîrtesc și urlă înspăimîntător acel *Hu*, de parcă ar mugi un leu sau un bou sălbatic. Și nu încetează jocul acela pînă cînd, slăbindu-le puterile, scoțînd spume ca îndrăciții, cuprinși parcă de un duh necurat, se prăbușesc la pămînt aproape morți. Adeseori, de mare osteneală, deschizîndu-se artera nărilor, le curge mult sînge și unii, fiind mai slabi de piept, o dată cu strigătul *Hu* aruncă din plămîni sînge, scuipîndu-l pe zidul *tekke*. În acest caz cei ce aruncă un astfel de sînge din plămîni se înscriu printre cei ce și-au îndeplinit perfect și drept slujba și rînduiala lor. De aceea, luînd sînge cu degetul, șeicul scrie numele dervîșului de la care a curs (sîngele acela), spre pomenirea lui și spre pilda altora. Și astfel, căzînd la pămînt unul după altul, trebuie să joace, să scoată spume și să verse sudori / pînă cînd și cel din urmă va cădea ca și ceilalți. Am privit foarte des exercițiul acestor dervîși cînd eram la Constantinopol și, deși n-am observat să se fi învîrtit mai mult de șase ceasuri, sînt informat temeinic că foarte mulți dintre ei continuă acest joc atît de obositor și greu 24 de ore neînterupt, fără a se odihni cît de puțin. De aceea, dervîșii sectei acesteia sînt și foarte puțini la număr: în Constantinopol au o singură *tekke*, aproape de porțile zise *Balat* ¹⁰³⁵, în care *tekke* n-am auzit niciodată să fie mai mult de 15 sau 20 de dervîși, nici să fi fost cîndva.

Acel *Abdul Kadri* din Ghilan s-a născut în anul Hegirei 561 și a murit în anul 651. În filosofie și în celelalte îndrumări l-a avut ca dascăl pe *Abdul Muumin* din Gaza, foarte vestit în științe. Între operele lui se află compuneri arabe și o rugăciune secretă pe care nimeni dintre oameni n-o cunoaște, afară de dervîșii acestei secte, căci ei, învățînd-o de la căpetenia lor, toată viața (afară de timpul cînd joacă sau sînt cuprinși de o necesitate trupească) au obiceiul s-o șoptească cu buzele în așa fel, încît glasul și cuvîntul să nu poată fi niciodată auzite de alții. Ei spun că efectul acelei rugăciuni este că prin mijlocirea ei pot pătrunde multe și felurite vedenii cerești, iar cu mintea și cu gîndul tainele cele dumnezeiești ¹⁰³⁶.

Pe lîngă acestea, fiecare dintre ei se obligă o dată pe an să se închidă într-o cocioabă, separată de celelalte mănăstirești, timp de 40 zile și tot timpul acela să petreacă zi și noapte în rugăciuni și în cel mai aspru post. Aflîndu-se în această pocăință, cînd adorm pentru a se odihni și vor vedea în acel timp vreun vis oarecare, după ce ies din acea închisoare, îl descoperă șeicului. Acela, tilcuind visul, îl declară pe cel ce l-a visat fie desăvîrșit în slujba sa, fie încă nedesăvîrșit. Dacă este declarat desăvîrșit, el se leapădă de tovărășia tuturor și de dervîșii săi și își petrece viața pînă la moarte în chilia sa, acoperîndu-și capul cu *murakabe* (astfel numesc poala hainei de dervîș) ¹⁰³⁷ și plecînd fruntea spre pămînt, într-o neconținută cugetare și contemplare a lucrurilor dumnezeiești. /

О дервишах *торлак* и *ебрибугари* нарицаемых

Торлаки. *Торлаков* исповедание издревле бысть равно, яко и *мевлевиев*, кроме круговертения и приятия мусикии в *текке* свою. Ныне же в Турецкой Империи сей дервишев чин престал быти, что во-первых султан Баиезид первый запретил и аще который сего исповедания девриш где-либо в империи его обрящется, убивати повелел. Вина толь жестокого указа султанского бысть, зане един некто от чина сего злым восшатавшийся намерением, егда султан в *джями* со славою * идяше, под подлогом прошения милостыни ближше приступил и нечаянно извлеки нож, *ганджар* им зовомый, в перси султана ударити покусился, но не улучив, токмо коня его прободе. Тако султану от нечаянныя беды погибелю коня своего спасшуся, дервиш оный от караульных воев пойман и абие обезглавлен бысть. И за сие единого безбожное злочинство, всю, якоже рехом, *торлаков* секту истребити и *текке* их везде в Империи Отманской заключити повелел.

Торлаки убо из монастырей своих изгнанны и рассыпаны бывше около страны иконийския, в лесах и горах собравшися вселишася и многие разбои творити начаша, потом и опустошение велие Меньшой Азии нанесоша. Против которых определенные от султана несколько провинций паши всех весьма искорениша, иных убивше, иных же взявше и разными казнями умучивше так, что ныне ниже память их у турков остася. Зри сих историю пространно от нас написанную в *Описании возрастения двора отманского*.

Ебрибугари. *Ебрибугари* такожде секта в турецкой империи, колико я знаю, не обретається, обаче у персов зело славна процветает, о еяже первом основателе в преднаписанных уже рехом. Исповедание же их, хотя от самого *Накиббенди* начало восприят, обаче некие потом сей введе постановления вере мухаммеданской, мало согласующие, того ради *сунни* (то есть православные) мухаммедане оными возгнушавшися истребиша. Персы же да во всех другим мухаммеданам противны явятся, презельно / ту возлюбивше прияша.

Исповедуют же сии непрестанное и паче питагорическое молчание и великодушие в немже тишине ** душевной состоятися глаголют. В монастыре своем и всякий особь в келии своей, ничтоже мирское соблюдают, кроме тех, яже приличествуют к довольствованию тончайшя жизни. Кроме обычных молитв и *Рамазана*, повелевается им поститься в понеделок и четверток. Пачеже аще кто даже до смерти брашна лишится мученика быти веруют. Сказуют, яко сам той Ебрибугар по всяк год в четыре месяца единою тогкмо ядыше. Брашно же его не иное бысть, разве хлеб ячменный, оливы, мед и ягоды. Превеликую ересь имети от других непшуются, зане сказуют, яко странствование в Мекку никияже есть потребы или пользы, чистой бо души и от мирских вещей свободной самая келия Мекка есть и праведному и верному человеку весь свет есть *гарем*, храм Мекканский.

* со множеством воследствующих
 ** покою

Despre dervișii numiți *torlak* și *ebribuhari*

Torlacii. În vechime mărturisirea *torlacilor* ¹⁰³⁸ a fost la fel cu a *mevlevilor*, afară de învîrtirea în cerc și de acceptarea muzicii în *tekkelele* lor. În imperiul turcesc acest ordin de derviși a încetat să mai existe, pentru că sultanul Baiazid I a fost primul care l-a interzis și, dacă se afla undeva în imperiul lui un derviș de această confesiune, porunca să fie ucis. Cauza acestui decret atât de aspru al sultanului a fost că un oarecare din acest ordin, tulburat de un gând rău, pe cînd sultanul mergea la *djeami* cu slavă*, sub pretextul că cere milostenie, s-a apropiat de el și, pe neașteptate, scoțînd un cuțit numit la ei *handjar* ¹⁰³⁹, a încercat să-l lovească pe sultan în piept. Dar, nereușind, i-a străpuns numai calul. Scăpînd sultanul de o nenorocire neașteptată prin pierderea calului său, dervișul a fost prins de gardă și decapitat pe loc. Iar pentru această faptă rea și fără de Dumnezeu a unuia a poruncit, precum am zis, să se nimicească toată secta *torlacilor* și să fie închise *tekkelele* lor pretutindeni în Imperiul Otoman.

Torlacii, fiind izgoniți din mănăstirile lor și împrăștiați în jurul țării Iconia, s-au sălăsluit prin păduri și munți și au început a face multe tilhării, apoi chiar o pustiire mare în Asia Mică. Pașii cîtorva provincii, rînduiți de sultan împotriva lor, i-au dezrădăcinat cu totul, pe unii omorîndu-i, iar pe alții prinzîndu-i și chinuîndu-i cu multe cazne, așa că nici pomenirea lor n-a mai rămas la turci. Vezi istoria acestora scrisă de noi pe larg în *Descrierea creșterii Curții Otomane* ¹⁰⁴⁰.

Ebribuhari *. Tot așa, după cite știu, o sectă *ebribuhari* ¹⁰⁴¹ nu se află în Imperiul Turcesc, însă la persani înfloarește în chip admirabil. Despre primul ei întemeietor am mai spus în cele scrise mai înainte. Dar cu toate că mărturisirea lor și-a luat început de la însuși *Nakșbendi*, acesta a introdus ulterior niște rînduieli care se potriveau prea puțin cu credința muhammedană. De aceea muhammedanii *sunni* (adică drept-slăvitorii), scirbindu-se de acelea, au nimicit-o. Iar persanii, ca să se arate întru totul potrivnici muhammedanilor ¹⁰⁴², au acceptat-o, iubind-o / foarte mult.

307

Ei păzesc o neconținută tăcere, mai mare decît cea pitagoreică, și o mărinimie în care spun că stă liniștea^{xx} sufletească. În mănăstirea lor fiecare individ în parte nu păstrează în chilia sa nimic lumesc, afară de cele potrivite pentru o viață foarte precară. Afară de rugăciunile obișnuite și de *Ramazan* li se poruncește să postească luna și joia. Dacă se lipsește cineva de mîncare pînă la moarte ei cred că este mucenic. Se spune că însuși Ebribuhar acela, în fiecare an, mîncă numai o dată la patru luni. Mîncarea lui nu era decît pîine de orz, măsline, miere și struguri. Alții socotesc că ei împărtășesc un foarte mare eres, acela de a spune că pelerinajul la Mecca nu are nici un scop și nu e de nici un folos, deoarece pentru un suflet curat și liber de lucrurile lumești însăși chilia este Mecca, iar pentru omul drept și credincios toată lumea este *harem* ¹⁰⁴³, adică templu meccan.

* cu suită mare

xx pacea

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 194—195.

О секте дервишев *едгеми* нарицаемых

308 *Едгеми*. Сии такожде названы суть от основателя своего *Ибрагима Едгими*. Отец сего плененный в царство абиссинское отведен бысть а оттуду в Каир заслан, где чрез долгое время при царе Каирском Абдулмелеке пребывая (ибо и слуга двора его учинен бысть) виде иногда царя во храме *Куран* читающа и с частым воздыханием таковая вещающа словеса: «О, боже! Ты даровал еси мне таковое разумение и премудрость да познаю и уразумею, яко ты попечение о мне имаши и яко воистинну под твоим есмь покровительством, того ради царство, сокровища и все мира сего благополучие во ничто вменяю, кроме твоя истинныя любве и повиновения^{*}, протчая вся суетна и посмеяния достойна сужду быти. Темже вся, яко вред души моей наводящая и истинному благополучию, принадлежащих к вечной жизни противная, всем сердцем и умом отвергаю. Всего мене к таковой слагаю философии, еяже обучением потом тебе угодити возмогу». Таже реченная самым делом совершил. Ибо / оставя царство, с Ибрагимом сим слугою и с некими другими от рабов своих, которые ему в таковой философии воследовати восхотеша, в Фивайдскую пустыню вселился и ко умерщвлению телесныя похоти всего себе вдал есть. Потом царю в пустыни умершу, шейхства честь наследил Ибрагим сей, который утвердив и укрепив секты правила и каноны, наипаче оную распространил и расширил.

Ныне сичевый дервишев чин в Империи Турецкой нигдеже обретается, в Персии же зело мнози суть. Вящшее их исповедание есть постом удручати тело, ничтоже ясти кроме хлеба ячменного, молитвы неусыпно деяти и поучения в наставление народа многожды творити. Одежды носят из худого сукна *аба* реченного, шапки, подобные иных дервишев шапкам имеют. Всегда в пустых местах и от содружества человеческого далече отлучившися обитают. Сказывают о них, яко львов и тигров кротких творят и с ними в общих норах пребывают и с Енохом зело часто свидание имеют и от него божественные тайны и чудесная некая слышати удостоятся и иная множайшая сим подобная непотребства и басни о житии и дивах сих дервишев обносятся. Но понеже персидскою ересью зараженны быти имеются, от *сунни* мухаммеданов яко баснотворцы и празнословцы судятся быти.

^{*} службы

Despre secta dervișilor numiți *iedhemi**

Iedhemi. Aceștia sînt numiți astfel după întemeietorul lor, *Ibrahim Iedhemi* ¹⁰⁴⁴. Tatăl acestuia, căzînd prizonier, a fost dus în împărăția Abisiniei, iar de acolo exilat la Cairo. Acolo, petrecînd mult timp pe lângă împăratul Cairului Abdulmelek (căci a fost făcut slujitor la curtea lui) ¹⁰⁴⁵, [*Ibrahim*] vedea uneori pe împărat citind în templu *Curanul* și cu suspinuri dese rostind astfel de cuvinte: „O, Dumnezeu! Tu mi-ai dăruit mie pricepere și înțelepciune ca să cunosc și să înțeleg că ai grijă de mine și că sînt într-adevăr sub ocrotirea ta. De aceea împărăția, comorile și toată fericirea lumii acesteia le socotesc drept nimic. În afară de dragostea ta cea adevărată și de supunere × le socotesc pe toate drept deșertăciune și vrednice de ris. De aceea pe toate le resping cu toată inima și mintea, ca pe unele care aduc vătămare sufletului meu și adevăratei fericiri și sînt potrivnice celor ce țin de viața cea veșnică. Mă unesc total cu această filosofie prin a cărei deprindere voi putea să-ți plac ție“. Și cele spuse le-a făcut cu fapta. Căci, / părăsind împărăția, s-a 308
sălășluit în pustiul Tebaidei împreună cu acest slujitor *Ibrahim* și cu alți cîțiva dintre sclavii săi care au vrut să-i urmeze în această filosofie și s-a dedat cu totul mortificării poftelor truștii. Apoi, cînd împăratul a murit în pustie, cîntea de șeic a moștenit-o acest *Ibrahim*, care, aprobînd și întărind regulile și canoanele sectei, a răspîndit-o și a extins-o și mai mult.

În prezent un astfel de ordin de derviși nu se află nicăieri în Imperiul Turcesc, dar în Persia sînt foarte mulți. Profesiunea lor supremă este să-ți asuprești trupul cu postul, să nu măninci nimic afară de pîine de orz, să faci rugăciuni neconținut și să ții de mai multe ori cuvîntări de învățătură spre povățuirea poporului. Îmbrăcămintea pe care o poartă este dintr-o stofă proastă numită *aba*, scufiile le au asemenea altor derviși. Locuiesc totdeauna în locuri pustii, ținîndu-se departe de tovărășia oamenilor. Se spune despre ei că îmblînzesc lei și tigri și petrec împreună cu ei în aceleași vizuini și că au foarte des întrevederi cu Enoh și se învrednicesc a auzi de la el taine dumnezeiești și lucruri minunate. Foarte multe netrebnicii și basne asemănătoare circulă despre viața și minunățiile acestor derviși. Dar, fiindcă sînt molipsiți de eresul persan ¹⁰⁴⁶, sînt socotiți de către muhammedanii *sunni* drept făuritori de basne și flecari.

× slujire

* P. Rycaut, *Istoria...*, 203—204.

О секте дервишев *гызреви* нарицаемых

309

Гызреви. *Гызреви* дервиши другим именем называются *дулдули*. Сии первого секты своя основателя галголют быти *Гызр*, который видится быти в *Святом Писании* Енох. Ибо священную историю, яже есть о *Илии* колесницею и коньми огненными на небо взятю предложивше в *фабулу*, утверждают, яко *Гызр* первее убиен бысть и потом в иное жизни состояние преложенный седмию или яко *инии* глаголют, пятию огненными коньми (которых коней *Куран дулдул* называет) на небо взяты. Исповедуют же сии юродство / любве ради божия нищету и воздержание. О протчих мухаммедисма кондициях мало пекутся.

Секта сия чрез долгое время незнатна пребываше а имянно даже до дней султана Орхана, сына Отмана, первого отманского императора, к нему же пришед един от сих *дулдулов* или *гызров*, превелию у него получил честь и почтение. Предрече той аки изумлением и ентусиасмом объятый, яко будет время в неже некто из наследников его (Орхановых) обладати имеет странами теми, ихже наводняет[×] Нил, Евфрат и Тигр. Сия слышав Орхан, сказати повествуется, недостойна себе быти, да слуга такового человека божия наречется. Сказуют же, яко той в художестве химическом и в делании злата бысть зело искусный. Ибо он будучи премного убог, приходящих к себе восприятия ради религии, абие многим обогащаше златом, ни от когоже пенязя приемля. *Текке* свою (яже в Брусе есть) толь коштывну создал и множайшими доходами оную обогатил, яко и самое императорское сокровище, едва довольно было бы к созданию таковых к купле же и своим туне^{xx} дарованию. В Европе ныне не обретається и единый секты сея монастырь, кроме в Брусе сущего, где и гробище его благоговейно от турков и иностранных почитается. Обаче в Алепе и близ Вавилона и в иных азиатических и афрических странах сказуют их имети многие киновии.

Кроме сих, яже воспомянухом дервишеские секты множайшие сказуются быти в странах египетских, вавилонских и протчих азиатических частех от своих основателей прозванные. Но понеже имена сих едва сведома суть во Европе, убо о правилах и уставлениях их ничтоже имеем объявити, яко же *саади*, *омери*, *беирами*, *камбери* и протч., от нихже иные *Сааду* некоему, иные же *Омеру*, единому от четырех наследников Мухаммедовых, иные *Беираму* или *Беграми* и *Камберу*, основателем своим подражающе и их правила соблюдающе различные религии своя содержат уставы. Обаче зане все в том едином согласуются, яко воздержание и нищету равно исповедуют, самый чин потребует, да оставлше сия о дервишах общем неким именем *абдал*, *уриан* и *будалла* называемых, нечто предложим./

[×] претекает

^{xx} безмездно

Despre secta dervișilor numiți *hizrevi*

Hizrevi. Dervișii *hizrevi* se cheamă cu alt nume *dulduli* ¹⁰⁴⁷. Ei spun că primul întemeietor al sectei lor este *Hizr*, care se vede a fi Enoh din *Sfînta Scriptură*. Căci, prefăcînd în poveste istoria sfîntă despre Ilie cel luat în căruță și cu caii de foc la cer, afirmă că *Hizr* a fost mai întîi omorît și apoi mutat într-o altă stare de viață, a fost luat la cer de către șapte sau, după cum spun alții, de către cinci cai de foc (pe care cai *Curanul* îi numește *duldul*). Ei nevoiesc prin nebunie / pentru dragostea de Dumnezeu, sărăcie și înfrînare. 309 De celelalte condiții ale muhammedanismului se îngrijesc prea puțin.

Secta aceasta a rămas mult timp neînsemnată, și anume pînă în zilele sultanului Orhan ¹⁰⁴⁸, fiul lui Otman, primul împărat otoman *. Venind la el unul din acești *dulduli* sau *hizri*, a obținut foarte mare cinste și respect. Cuprins de uimire și entuziasm, acela a prezis că va veni vremea cînd unul dintre succesorii lui (ai lui Orhan) va stăpîni țările pe care le scaldă Nilul, Eufratul și Tigrul. Se povestește că Orhan auzind acestea a spus că este nevrednic să se numească slugă a unui astfel de om al lui Dumnezeu. Și mai spun că acela era foarte iscusit în arta chimiei și în prelucrarea aurului. Căci, fiind foarte sărac, pe cei ce veneau la el ca să accepte religia îndată îi îmbogățea cu aur, neluînd de la nimeni nici un ban. *Tekkea* sa (care este la Brusa) a făcut-o atît de prețioasă și a îmbogățit-o cu atît de multe venituri, încît nici visteria împăratului n-ar fi ajuns pentru un așezămînt ca acesta, care cumpără și dăruiește fără plată^{xx} la ai săi.

În prezent nu se află în Europa nici o mănăstire a sectei acesteia, afară de cea din Brusa, unde și mormîntul lui e venerat cu evlavie de turci și de străini. Dar în Alep și lîngă Babilon, ca și în alte țări asiatice și africane, se spune că au multe chinovii.

Afară de sectele de derviși pomenite se spune că mai sînt foarte multe (poreclite după numele întemeietorilor lor) în țările egiptene, babiloniene ¹⁰⁴⁹ și în alte părți asiatice. Dar, cum numele acestora (ca *saadi*, *omeri*, *beirami*, *kamberi* și altele) ¹⁰⁵⁰ abia dacă sînt cunoscute în Europa, nu vom arăta nimic despre regulile și rînduielile lor. Unii urmînd lui *Saad*, alții lui *Omer* — unul dintre cei patru succesori ai lui Muhammed —, alții lui *Beiram* sau *Behram* sau lui *Kamber*, întemeietorii lor, și păzind rînduielile acelora, țin diferite tipicuri ale religiei lor. Dar cum toți concordă într-un singur lucru, și anume că mărturisesc deopotrivă înfrînarea și sărăcia, însăși regula cere ca, lăsînd acestea, să spunem ceva despre dervișii numiți cu un nume general *abdal*, *urian* și *budalla*. |

× le străbate
xx pe degeaba

* P. Rycant, *Istoria...*, 207—208.

О дервишах *абдал*, *уриан* нарицаемых

Абдал. *Абдал*, свойственне монаха знаменует, который ни жены, ни детей, ни братий, ни родителей, ниже единого сродника, друга, ни приятеля ниже иную кую-либо вещь, яже под обвинением имущества и к себе надлежательства содержится имети или стяжавати себе исповедует. Таковые *абдалы* из всякого дервишев чина, паче же и из простых мирских людей, едину токмо шапку и ризу дервишскую на ся возложив бывати обыкоша, которые взявшие от шейха своего благословение, непрестанному до конца жизни своея вдаются странствованию.

Множайшие от сих, зане жен не имеют, в платоническую углубишася любовь, юже они чисту и бога ради от них бывати блядословно утверждают. Кийждо из них таковой взыскует себе отрочище дванадесяти или и больше лет сущее (его же *киочек* нарицают) и с ним вкупе спит, вкупе ходит и от единыя частицы хлеба вкушает, письмен того, пиитики и иных наук или художеств, которые сам знает, научает и яко родного сына (аще и иным образом, кто знает?) любит, соблюдает, питает и вскармливает. К сложению и воспеванию песней храбрых мужей дела изображающих и стихов преизрядных зело прилежат. Сие едино, кроме правила протчих дервишев делати видятся, что дворы вельможей (которая вещь протчим дервишам по всему возбраненна есть) зело учашають. Из янычарских полков, ихже основателя *Гаджи Бекташ* быти рехом, мнози таковые происходят *абдалы*, которые в походах путников напаяти и янычарам в копании рвов^{*} и делании осыпей труждающимся, студеную воду непрестанно приносят обычай имеют. Теже сложеным именем *Гаджи Бекташ абдали* и *Енгичери абдали* (то есть монах чина Бекташева и янычарскова) называются.

311 *Уриан.* *Уриан* свойственне знаменует «нагий»^{xx}, зане таковые дервиши или из чина некоего дервишеского, или и из простых мухаммеданов сотворшиися, повнегда мира и всех вещей мирских отвергнутся и обнажаются всем телом, завесивше токмо тайные части львовою или/леопардовою или тигровою, или овчею кожею. Глаголют же, яко человек из начала создан и от матере наг и без всякия одежды рожден есть. Того ради, аще кто хочет себе совершенного и истинного человека показати, долженствует в жизни поступати, якоже бысть во чреве матерне. Протчая же, яже потом человеку придашася, не суть ино, токмо препятія и помешательства к проведению естественныя жизни, юже аще кто достигнет, той и рай получитьи возможен. Зане веруют, яко ничтоже в мире, ничтоже на теле своем имевый вся в раи имети будет и вся духовно стяжать имать и ничтоже ему оскудеет. Сея секты превеликие суть чтители индийские мухаммеданы, которые едва не всю область мухаммеданскую странствующе проходят, о чем зри множайшая в последующей главе.

Будалла. *Будалла*, иже и *диване* и сложне *диване хода* нарицаются, то есть «О бозе юродствующи» или притворяющи себе пред людьми безумных и ума отступивших (*ентеон*) быти и сии от различных родов чело-

^{*} валов
^{xx} голый

Despre dervişii numiţi *abdāl* [şi] *urīan*

Abdāl. *Abdāl*¹⁰⁵¹ înseamnă propriu-zis monah care mărturiseşte că nu are nici nevastă, nici copii, nici fraţi, nici părinţi, nici vreo rubedenie, nici apropiat, nici prieten şi că nici nu-şi agoniseşte vreun lucru cuprins sub învi¹nuirea de avere sau de proprietate. *Abdālīi* de acest fel sînt de obicei din orice ordin de derviş, dar mai cu seamă dintre mireni, care-şi pun numai scufia şi haina de derviş şi, luîndu-şi binecuvîntarea de la şeicul lor, petrec într-o peregrinare necontenită pînă la sfîrşitul vieţii.

Cei mai mulţi dintre ei nu au femei şi se cufundă în dragostea platon²ică, despre care afirmă în chip desfrinat că o fac curat şi pentru Dumnezeu. Fiecare dintre aceşti îşi caută un băiat de doisprezece ani sau mai mare (pe care-l numesc *kiocek*) şi doarme împreună cu el, umblă împreună, gustă din aceeaşi bucătică de pîine, îl învaţă pe acela literele, poetica şi alte ştiinţe sau arte pe care le cunoaşte şi îl iubeşte ca pe un fiu al său (dacă şi altfel, cine ştie?), îl păzeşte, îl hrăneşte şi-l povăţuieşte. Se străduiesc foarte la compunerea şi interpretarea cîntecelor care descriu faptele bărbaţilor viteji şi a versurilor frumoase. Singurul lucru care se vede că-l fac în afară de rînduiala celorlalţi derviş este acela că frecventează foarte mult curţile demnitarilor (lucru interzis pretutindeni altor derviş). Din regimentele de ieniceri, al căror întemeietor am spus că este *Hadji Bektaş*, provin mulţi *abdālī* de acest fel, care au obiceiul în campanii să-i adape pe călători şi să aducă apă rece ienicerilor care se ostenesc la săparea şanţurilor şi la făcutul taluzurilor³. Cu un nume mai complet ei se numesc *Hadji Bektaş abdālī* şi *Ieniceri abdālī* (adică monah din ordinul bektaşilor şi al ienicerilor).

Urian. *Urian*¹⁰⁵² la propriu înseamnă gol⁴, pentru că acest fel de derviş — ca şi cei din alt ordin de derviş sau cei făcuţi din simpli muhammedani cînd se leapădă de lume şi de toate lucrurile lumeşti — se dezgolesc peste tot corpul, acoperind numai părţile ascunse cu o piele de leu, / de leopard, de tigrul sau de oaie. Ei spun că omul dintru început a fost zidit şi e născut de mama sa gol şi fără nici o îmbrăcăminte; de aceea, dacă cineva vrea să se arate om desăvîrşit şi adevărat, trebuie să umble în viaţă aşa cum a fost în pîntecele mamei. Iar cele ce s-au adăugat pe urmă omului nu sînt altceva decît piedici şi stînjeniri pentru viaţa naturală, pe care dacă va realiza-o cineva poate să primească şi raiul. Căci ei cred că cel ce n-a avut nimic în lume şi nimic pe trupul său le va avea pe toate în rai şi toate cele sufleteşti le va agonisi şi nimic nu-i va lipsi. Foarte mari cinstitori ai acestei secte sînt muhammedanii din India, care peregrinînd cutreieră aproape toată regiunea muhammedană, despre care lucru vezi mai multe în capitolul următor.

Budalla. *Budalla* se mai numesc *divane* şi complet *divane hoda*¹⁰⁵³, adică „nebuni pentru Hristos” sau care se prefac că sînt nebuni şi ieşiţi din minte în faţa oamenilor (ἐνθεον)¹⁰⁵⁴. Ei provin, de obicei, din diferite tagme

× valurilor
×× despuat

веческих бывати обычай имети никихже творят молитв, никихже постов, ниже от иных за сие наказуются, паче же ниже поносимы бывают. Веруют бо, яко таковых юродов обычайные молитвы и посты ангелы хранящие их исполняют пред богом. Иногда наги ходят, иногда же в драгоценных и шелковых одеждах, на торжищи, во дворе и в улицах являются, ибо что-либо от султана, везира и иных вельмож воспросят, абие дается им, зане, аще кто непросящим им дал бы что или прияти всячески откупаются, или аще примут, абие повергают. Тако дражайшие взяв одежды, кому-либо щастие случится, отдают.

312 Никийже человеческий сан^х у благополучнейший сих отманцов наипаче нещечиватися может, сим бо двор султанский и иных вельмож, паче же и самые внутренние чертоги, кроме женских обиталищ, всегда отверсты бывают. Ни колиже им вратник или страж вход запретити может. Сие токмо наблюдается, да не како буйства ради на людей камением вергут или иным каковым-либо повредят кого образом, что аще сотворят, абие уловляются и в *тымархана* (то есть целительный дом) отводятся и тамо доколе удержаны бывают, дондеже в чувство и познание приидут. Егда таковые юроды недобросложная, несогласная и без всякого последования кий-либо разум являющего буесловия творят, тогда мухаммедане / обычай имеют те изречения замечати. Веруют бо, яко божью духу на них нашедшу произносят та, яже буесловят. И аще что потом случится, еже некое подобие и склонство к речениям такового имеет, абие рассуждают, яко он то и то уже предрече, откуда велия им возрастает почеть.

Я сам, быв в Константинополи во дни славного оногo везира Чорлулы Али Паши, знах единого такового юрода, емуже имя бе Мегеммед Еффенди, который обычай имеяше непрестанно у везира денег просити, ихже взяв абие отходяше на торжище и едину часть людем раздаваше, на другую же покупаше деревянные чубуки (имиже табак курится) дешевлеишие и толстейшие. Купя же, абие к султану идяше (бе тогда султан Агмед, тойже, иже и ныне владетельствует) и чубуки оные в дар ему приношаше. Но егда многажды он (юрод) то сотворил, вопрошен бысть иногда от султана, почто таковой дар ему приносит, зная добре, яко он (султан) табаку не курит. Отвеща юрод: «Сие чубуки купих за деньги, ихже у везира твоего испросих и понеже не хоцещи их к курению табака употребити, темже или тебе самого, или везира твоего наказуй. Или аще сие тебе тягостно будет, повели мне и аз обоих так бити буду, донелиже исправитесь, лучше же и прилежнее государственные дела управляти начнете, инако бо или того, или другого гибель при дверех стоит».

Сие везирь услышав, положил во уме своем юрода того Мегеммеда Еффенди от среды истребити. Но он во утрешний день в конюшню везирскую пришед, конюшему грозно рече, глаголя: «Возьми коней сих отсюду, ибо прежде, неже мене везирь, господин твой от среды, якоже умыслил, истребит, иной придет на место его, иже и над тобою и над сими коньми господствовать будет. Он же отселе о корабли, в немже плиты подобает, да попечется, кони бо в пути, который ему сотворити предлежит, ничтоже пользуют». Конюший убо слышав от *будаллы* таковое пророчество, без всякого замедления везирию донесе. Везирь же предречения юродова не мало убоявся, повелел его призвати к себе. Емуже явльшуся, везирь «Слышу, рече, яко ты денег потребуеши, хоцещи ли, да толико тебе дам, елико довольно тебе будет?» Отвеща

^х чин или состояние

de oameni și nu fac nici un fel de rugăciuni sau posturi, dar pentru aceasta nu sînt pedepsiți de alții, nici nu sînt batjocoriți. Căci ei cred că rugăciunile obișnuite și posturile acestor nebuni le îndeplinesc înaintea lui Dumnezeu ingerii care-i păzesc pe ei. Uneori umblă goi, alteori se arată la tîrg, la curte și pe uliți în haine scumpe și de mătase, pentru că, orice ar cere de la sultan, vizir sau alți demnitari, îndată li se dă; dar, dacă cineva le-ar da ceva cînd ei nu cer, sau refuză să primească, sau, dacă primesc, îndată le aruncă. Astfel, dacă iau haine foarte prețioase, le dau cui va cădea norocul.

Nici un rang * omenesc nu poate fi socotit mai fericit decît al lor, mai ales la otomani; căci acestora le sînt totdeauna deschise la curtea sultanului și a altor demnitari și cămările cele mai dinlăuntru, în afară de locuințele femeilor. Portarul sau gardianul nu le pot niciodată opri intrarea. Un singur lucru să ia seama, ca nu cumva, din nebulie, să arunce în oameni cu pietre sau să vatăme în vreun fel pe cineva, căci de vor face acest lucru îndată sînt prinși și duși la *tîmarhan* (adică la casa de vindecare) ¹⁰⁵⁵ și sînt ținuți acolo pînă cînd își vin în simțire și cunoștință. Cînd acești nebuni zic vorbe smintite, fără legătură între ele, nepotrivite și fără nici un șir care să arate vreun sens, muhammedanii / obișnuiesc să consemneze acele expresii. Căci ei cred că aceia rostesc cele nebunește grăite pentru că a venit duhul lui Dumnezeu peste ei. Iar dacă pe urmă se va întîmpla ceva care să aibă vreo asemănare sau legătură cu zisele cuiva, îndată socotesc că acela a prezis cutare și cutare lucru, de unde li se adaugă o mare cinste.

3 12

Eu însumi, fiind la Constantinopol în zilele slăvitului vizir Ciorlula Ali Pașa ¹⁰⁵⁶, cunoșteam un asemenea nebun, numit Mehemmed effendi, care avea obiceiul să ceară neconținut bani de la vizir și luîndu-i îndată pleca în piață și o parte o împărțea oamenilor, iar de cealaltă cumpăra ciubuce de lemn (cu care se fumează tutun) din cele mai ieftine și mai groase. Iar după ce le cumpăra, îndată mergea la sultan (era pe atunci sultan Ahmed, cel ce domnește și acum *) ¹⁰⁵⁷ și îi aducea în dar ciubucele acelea. După ce (nebunul) a făcut acest lucru de mai multe ori, a fost întrebat de sultan pentru ce îi aduce un astfel de dar, cunoscînd bine că el (sultanul) nu fumează tutun. Răspuns-a nebunul: „Aceste ciubuce le-am cumpărat cu banii pe care i-am cerut de la vizirul tău și, pentru că nu vrei să le folosești la fumatul tutunului, atunci pedepsește-te cu ele pe tine sau pe vizirul tău. Iar dacă-ți vine greu, poruncește-mi și vă voi bate eu pe amîndoi pînă cînd vă veți îndrepta și veți cîrmui mai bine și mai cu sîrguință treburile împărăției, căci altfel vă pîndește pieirea pe unul sau pe celălalt”.

Auzind acestea, vizirul și-a pus în gînd să-l șteargă dintre cei vii pe acel nebun Mehemmed effendi. Dar acesta, venind a doua zi dimineață la grajdul vizirului, i-a vorbit amenințător grăjdarului spunînd: „Ia caii aceștia de aici, căci mai înainte de a mă omori vizirul, după cum a plănuir, va veni altul în locul lui, care va fi stăpîn și peste tine, și peste caii aceștia. Iar el să se îngrijească de corabia cu care va să plutească, căci în calea pe care o are de făcut caii nu folosesc la nimic”. Auzind grăjdarul de la *budalla* o asemenea prorocie a dat de știre fără zăbavă vizirului. Vizirul, temîndu-se foarte de prorocia nebunului, a poruncit să-l cheme la el. Și cînd s-a arătat acela vizirul i-a spus: „Aud că vei cere bani; vrei să-ți dau atît încît să-ți ajungă?” Iar el a răspuns

* cin sau stare

* V. fig. 36.

он глаголя: «Давай дондеже даяния время есть и власть имеши». Везирь убо Али Паша повелел, да положат пред ним громаду серебряных денег, юрод же предстоящим покоевым приказал, да оточтут 150 ефимков, которые по желанию его сочеша и в мешок / завязавше, по повелению везирскому ему отдаша. Он же взяв деньги и не благодарив везирю, из дому изыде и от внутреннего пристанища в Перу приплыв в дом некоего зело убогого человека (ему же бе дщерь прекрасная и время супружества ей уже настояло, обаче за нищету никто же от ближних желаша ю в жену пояти) вниде и хозяину мешок той с деньгами, яко же бе завязанный и запечатанный даде, глаголя: «Се тебе деньги, яже в приданое дати и мужа дщери твоей обрести возможеша». Везирь за юродом оным своего некоего верного послал слугу, да бы следуя за ним смотрил, что он сделает с оными деньгами. Посланный убо от человека, ему же юрод деньги даде уведав, яко все деньги от него принял, случай оный, яко же бысть, везирю донес. Везирь же абие человека того к себе призвав вопрошил, знал ли прежде юрода того. Ему же отвечавшу, яко николи же видел его, везирь паки вопрошил человека, какова чина есть. Он же рече, яко человек зело убогий и в прошедшую ночь егда прискорбно размышляше, что бы мог сотворити, да бы дщерь уже возрастну сущу за мужа отдал, виде во сне человека (от него же деньги принял) глаголюща к себе: «Утро везирь приданое по мерности дщери твоя довольное пошлет, ты же богу молися, да бы в низложении того султан не вельми жесток явился». В третий убо по сих день Али Паша с везирского достоинства низложенный без всякого ярости показания, в заточение ^х послан и там не по многом времени удавлен бысть.

Многая суть во истину сего *будаллы* удивительная дела и речения, но да не явимся паче меры таковыя бредни, нежартовным описывати пером конец оным сотворше, в глубочайшем молчании сокровенным судьбам божиим и непостижным, ниже истолковатися могущим, души человеческия да удивляемся действиям.

Глава осьмая надесять

О дервишах *саяг* нарицаемых

Саяг. Дервиши *саяг* не суть от различного некоего чина, но из всех чинов избираются таковые, которые бы *саяг* исповедывали. *Саяг* же знаменует странствовать в земли и страны чуждые и далекие и мир посещати. Сего исповедания дервишев, хотя у арапов, турков/и персов немалое число есть, обаче у индийских мухаммедан толь мнози суть, яко сущие и в царстве турецком и в персидском и яко же слышав в африканском едва превосходят число обретающихся в самой токмо Индии.

О них же преславное есть везира Киоприлиоглы к везирю царя индийского ответствие. Егда убо уведомился великий царь индийский, яко отманский султан многие с немцами несчастливые имел баталии и все венгерское царство потерял по должности мухаммеданского благочестия повелел своему ве-

^х ссылку

zicînd: „Dă pînă este vreme de dat și ai putere”. Deci a poruncit vizirul Ali Pașa ca să-i pună dinainte o movilă de bani de argint, dar nebunul a poruncit cămărașilor prezenți să-i numere 150 de taleri, pe care, numărîndu-i după dorința lui și legîndu-i / într-o pungă, i-au dat-o după porunca vizirului. Iar el, luînd banii fără să mulțumească vizirului, a ieșit din casă și de la limanul cel dinlăuntru a plutit pînă în Pera, la casa unui om foarte sărac (care avea o fată frumoasă și îi venise vremea de măritat, dar din cauza sărăciei nimeni din cei apropiați nu dorea s-o ia de nevastă), a intrat și a dat gazdei pungă cu bani, așa cum era legată și pecetluită, zicînd: „Iată bani pe care-i vei putea da ca zestre, găsind astfel bărbat fiicei tale”. Vizirul trimisesse după nebunul acela o slugă credincioasă să-l urmărească și să vadă ce va face cu banii aceia. Trimisul, aflînd de la omul căruia nebunul îi dăduse banii că a primit de la el toți acei bani, a spus vizirului cum s-a petrecut întîmplarea. Iar vizirul, chemînd îndată pe omul acela, l-a întrebat dacă-l cunoștea de mai dinainte pe nebun. Și cînd i-a răspuns că nu-l văzuse niciodată vizirul iarăși a întrebat pe om de ce stare este. Și el a spus că e om foarte sărac și că noaptea trecută, cînd se gîndea cu tristețe ce-ar putea face ca să mărite fata, care era deja în vîrstă, a văzut în vis pe acel om (de la care a primit banii), grăind către dînsul: „Mîine dimineată vizirul îți va trimite zestre suficientă pe măsura fiicei tale, iar tu roagă-te lui Dumnezeu ca la mazilirea lui sultanul să nu se arate prea aspru față de el”. A treia zi Ali Pașa a fost mazilit din demnitatea de vizir, fără să i se arate vreo minie și a fost trimis în exil*, unde nu după multă vreme a fost sugrumat.

Multe cu adevărat sînt faptele minunate și spusele acestui *budalla*, dar, ca să nu se pară că descriem cu un condei prea lipsit de patimă asemenea aiureli, punînd capăt acelor, să ne minunăm într-o tăcere adîncă de judecățile ascunse și de nepătruns ale lui Dumnezeu și de lucrările care nu pot fi explicate sufletului omenesc.

Capitolul al optisprezecelea

Despre dervișii numiți seiah

Seiah. Dervișii *seiah* ¹⁰⁵⁸ nu fac parte dintr-un ordin separat, ci se alege din toate ordinele care mărturisesc *seiahul*. *Seiah* înseamnă a peregrina în pămînturi și țări străine și îndepărtate și a cutreiera lumea. Dervișii din această confesiune, deși în număr destul de mare, la arabi, turci/și persani, sînt atît de mulți la muhammedanii din India, încît cei din împărăția turcească și persană și, precum am auzit, din cea africană abia depășesc numărul celor ce se află numai în India.

Există despre ei un preaslăvit răspuns al vizirului Kiopriliogli către vizirul împăratului din India. Cînd a aflat marele împărat al Indiei că sultanul otoman a avut multe bătălii nenorocite cu nemții și a pierdut toată împărăția ungară, din datoria evlaviei muhammedane a poruncit vizirului său să trimită

* surghiun

зирю к Киоприлиоглы, Белиград тогда облегающему, посланника и письмо послати, в котором изображаше, яко аще в сиевом случаи турскому императору в войску и в сокровищах нужда будет, да пошлет посланника своего и от царя его сколько угодно и потребно сокровища да возьмет. Киоприлиоглы убо, уклонно отписал к царю индийскому многое, якоже лепотствоваше, творя ему благодарение за таковую благочестия и доброхотства к отманскому роду склонность. Протчее приложил рещи, яко султан его тверду имущи от бога веру и надежду на пророка Мухаммеда, ни воев, ни сокровища потребует. Егда же посланник спросил, аще что повелит словесно царю и везирию донести, Киоприлиоглы отвеща, не могло бы вящшее Империи алиотманской от индийского царя быти благодеяние, аще бы дервишам своим *саяг* не попустил в империю отманскую странствовать. Ибо, кроме что милостыни просяще, великую денег собирают сумму, еще и оскудению хлеба причиною бывают. Но к предлежащему возвратимся.

Исповедание их. Из дервишев *саяг* иные непрестанное до конца жизни своя, иные же определенное исповедуют^х странствование. Предложивый убо себе сие, просит у шейха своего позволения, да странствует, обеща себе *текке* своей во время десяти или двадцати лет или без урочного лета числа дондеже жив будет, толикую сумму злата или жита, пшена сорочинского и проч. принести имуща. Получившу же ему отшествия позволение, записуют в монастырском архиве год и день отшествия его. И тако под жестокою основателя и пророка клятвою^{хх}, яко непременно исполнити имать та, яже обещал есть, давшие ему обещания и исповедания свидетельствующее рукописание, отпускают. Который страны и грады чуждые (невольн бо в индийском царстве милостыни просити) обходя, всеприлежно милостыню собирает.

315 *Образ прошения милостыни.* Образ же прошения их зело странен и едва вероятен есть / не видевшим такового исповедания дервишев. Той бо *саяг*, егда внидет в некий град или весь, наблюдает первее гражданов тех нравы, благочестие человеколюбие и сим противная. Аще убо усмотрит их, яко суть человеколюбивы и щедроподательны, вящую сумму денег с оного града требовати во уме своем полагает. Аще же противно усмотрит, меньшую сумму предвосприемлет. И тако во дворе храма некоего или на некоем торжищном широком месте явився, предустановленную в себе с оного града денег сумму просити начинает, высоким возывая гласом и глаголя: «О, боже, от твоея милости и невидимого сокровища прошу сто или тысящу (или что-либо просити предумыслил) золотых или ефимков или мер жита». И тако день и ночь на томже месте, где сперва явился, вопиючи пребывает, донелиже намеренную сумму от граждан и от протчих того града жителей соберет. И аще оная сумма в кратком времени не исполнится, во всю жизнь свою на том месте яко столп каменный стояти обязуется. Аще ли сумму исполнит, к судии града того приходит и пред ним собранные деньги счетши, свидетельствующее письмо возьмет, яко толико месяцев или годов в таковом граде и месте недвижим пребысть и яко толикую денег сумму от тамошних жителей испросил. Потом из оного града в иной отходит и тако из града во град переходя, дотоле странствует и милостыню собирает, дондеже исполнит обещанное число и назначенное совершит время, таже в свою *текке* возвращается. Где яко совершенного уже службу же и звание свое верно исполнившего

^х восприемлют или совершают

^{хх} божбою

o scrisoare și un sol la Kiopriliogli, care impresurase atunci Belgradul, în care arăta că dacă în această împrejurare împăratul turcilor va avea nevoie de oștire și de vistierii să trimită un sol și va lua de la împăratul său cît îi va plăcea și de cît are nevoie. Kiopriliogli a răspuns ocolit împăratului din India, aducîndu-i multă mulțumire, după cum se cuvenea pentru un astfel de gest de dragoste și bunăvoință față de neamul otoman. Dar el a adăugat că sultanul său, avînd credință fermă în Dumnezeu și nădejde în prorocul Muhammed, nu cere nici oșteni, nici bani. Iar cînd solul l-a întrebat dacă-i poruncește să ducă verbal vreo știre împăratului și vizirului Indiei, Kiopriliogli a răspuns că n-ar fi mai mare binefacere pentru Imperiul Aliotman din partea împăratului Indiei decît să nu mai îngăduie dervișilor *seiah* să peregrineze în Imperiul Otoman. Căci, în afară de faptul că cerînd milostenie adună o mare sumă de bani, ei mai sînt și cauza lipsei de pîine. Să ne întoarcem însă la cele ce ne-am propus.

Mărturisirea lor. Dintre dervișii *seiah* unii urmează * o neconținută peregrinare * pînă la sfîrșitul vieții, iar alții pe un timp determinat. Cel ce și-a propus acest lucru cere de la șecul său încuviințarea de a peregrina, făgăduind ca timp de zece sau douăzeci de ani sau un număr nedeterminat de ani, cît va fi viu, să aducă la *tekke*-a sa cutare sumă de aur, griu, mei decorticat și altele. Cînd primește încuviințarea de plecare, înregistrează în arhiva mănăstirii anul și ziua plecării. Și astfel, cu jurămint ** aspru pe întemeietorul lor și pe Profet că va îndeplini neapărat cele pe care le-a făgăduit, dîndu-i-se o scrisoare care atestă făgăduințele și mărturisirea lui, îl lasă să plece. Iar acela, cutreierînd țări și cetăți străine (căci nu e voie a cerși milostenie în Împărăția Indiei), adună cu toată stăruința milostenie.

Chipul de cerșire a milosteniei. Chipul lor de cerșire e foarte ciudat și abia verosimil / pentru cel ce n-a văzut această sectă a dervișilor. Căci acel *seiah*, cînd intră într-o cetate sau într-un sat, observă mai întîi moravurile acelor cetățeni, evlavia, iubirea lor de oameni și cele contrare acestora. Deci, dacă-i va observa că sînt oameni iubitori de aproapele și darnici, își pune în gînd să ceară de la acea cetate o sumă mare de bani. Dacă va observa contrariul, va accepta o sumă mai mică. Și astfel, așezîndu-se în curtea unui templu sau într-un loc mai larg de tîrg, începe să ceară suma de bani pe care a stabilit-o de mai înainte în sine, strigînd cu glas mare și zicînd: „O, Dumnezeu, de la mila ta și din comoara ta cea nevăzută cer o sută sau o mie (sau altceva ce și-a plănuit de mai înainte) de galbeni, taleri sau măsuri de griu“. Și astfel petrece zi și noapte în același loc, unde s-a arătat pentru prima dată, strigînd pînă cînd se va aduna de la cetățenii și de la locuitorii acelei cetăți suma plănuită. Dacă suma nu se va completa în scurtă vreme, se obligă să stea toată viața sa în acel loc ca un stîlp de piatră. Iar dacă-și face suma vine la judecătorul acelei cetăți și, numărînd banii adunați în fața lui, ia o scrisoare care mărturisește că a petrecut atîtea luni sau ani nemișcat în cutare cetate sau loc și că a cerșit atîta sumă de bani de la locuitorii de acolo. Apoi pleacă din acea cetate în alta și astfel, mutîndu-se din cetate în cetate, peregrinează și adună milostenie, pînă ce va completa numărul făgăduit și va termina timpul sorocit, și abia apoi se întoarce la *tekke*-a sa. Acolo este primit

315

* întreprind sau săvîrșesc

** cu legămint

* V. fig. 30.

приемлют протчии и велию ему сотворше почесть, старейшины и *деде* (деда) титул дарствуют.

316

Неуверимое их терпение. Толь чудесная о таковых дервишах сказуют (мне бо сего видети не случися), яко и поятия ума человеческого и веру человеческую много превосходят. Утверждают бо, яко неции от них, егда предложенную в себе денег сумму просити начинают, едину ногу или едину руку подвысив, николиже опускают. И тако запяту бывшу крови обращению[×] рука или нога весьма усыхает ему, обаче он несказанным неким терпением и страданием, аки бы всякого чувства лишен был, усхнение и болезнь оную тяжчайшую, тако претерпевает, аки бы не в своем, но в чуждом теле зло оное свирепствовати нещевал. Иные восшед на скалу^{xx} или столп превысокий, зной, мокроту, мраз, вихорь и всякую воздушную лютость / чрез 30, 40 и множайшие годы непреодоленно претерпевают. Сия хотя читателю нашему, якоже и нам прежде, невероятна и вместо фабулы покажутся, но *Каири* пространнейший град свидетельством своим сие всячески истинно быти показывает. В оном бо, яко три или четыре таковые столпники всегда бывают, ово граждане, ово пришельцы, все известно ведают. Обаче сему в Константинополе и в иных европских и азиатических градах Турецкой Империи подлежащих бывати не попускается, чесо же ради тако есть, не могох исследовати. Но о сектах дервишеских и чинах, яко видится, довольно уже рехом, убо ко исчислению ересей мухаммеданских приступим.

Глава девятая надесять

О ересьах религии мухаммеданския в обществе

Во истинну удивления вещь достойна есть всех человек в религиях своих разнствие, несогласие и распря я наипаче у которых пространнейшая сотворися религия, у тех видим, яко и ереси и расколы множайшие произрастоса. И чем лучше наученный будет тоя религии народ, тем жесточайших и нечестивейших производит еретиков, что самое искусство и наставница история показывает. Но мне иное есть, еже более удивительно быти видится, ибо яко истинна лжи сопротивляется и противно, ложь от истинны истребляется, ово натурально, ово морально дознаваем, а чтоб ложь воевала противу лжи диавол прельщал бы даивола, или к своему приводил бы заблуждению, како то может быти, не вижду, общее бо правило есть, яко противных таяжде есть вина. Например, николиже может истинна сопротивитися или противословити истинне. Ибо аще то было, едина от них не была бы истинна. Тако невозможно глаголю быти, да и ложь противословит лжи, зане едина от них, по нужде должна бы не быти ложь. Ибо якоже между добром и злом среднее нечто, которое бы ни добро было ни зло, тако и между истинною и лжею, среднее что, которое бы ни истинна было, ни ложь, не дается. Ложь бо, по смотрению

[×] прехождению по телу

^{xx} каменистую гору

de ai lui ca un desăvârșit care și-a îndeplinit slujba și chemarea sa cu credință și, făcându-i-se mare cinste, cei mai bătrâni îi dăruiesc titlul de *dede* (bunic).

Răbdarea lor de necrezut. Atît de minunate lucruri se spun despre dervișii de acest fel (mie nu mi s-a întîmplat să văd acest lucru), încît depășesc cu mult și priceperea minții omenești, și credința omenească. Se afirmă că unii dintre ei, cînd încep să ceară suma pe care și-au pus-o de mai înainte în gînd, ridică un picior sau o mîna și nu le mai lasă în jos. Și astfel, fiind împiedicată circulația * singelui, mîna sau piciorul i se usucă de tot, dar el, cu o răbdare și o suferință negrăită, de parcă ar fi lipsit de orice simțire, rabdă uscarea și durerea aceea foarte grea ca și cum ar socoti că răul bîntuie nu în trupul lui, ci într-unul străin. Alții, urcîndu-se pe o stîncă ** sau pe un stîlp foarte înalt, rabdă neînvinși arșița, umezeala, gerul, viforîța și orice asprime a vremii / timp de 30, 40 și mai mulți ani. Deși acestea vor părea neverosimile și niște povești cititorului nostru, ca și nouă mai înainte, Cairo însuși, cetate foarte întinsă, arată cu mărturia sa că acest lucru e cu totul adevărat. Căci toți știu bine că în acea cetate sînt întotdeauna trei sau patru stîlpnici de acest fel, fie cetățeni, fie venetici. Acest lucru nu este îngăduit să se facă în Constantinopol și în alte cetăți europene și asiatice supuse Imperiului Turcesc; de ce este așa n-am putut cerceta. Dar, după cum se vede, despre sectele și ordinele de derviși am vorbit de-ajuns. Să începem deci enumerarea ereziilor muhammedane.

316

Capitolul al nouăsprezecelea

Despre ereziile religiei muhammedane în general

Un lucru cu adevărat vrednic de mirare este deosebirea, dezacordul și dezbinarea tuturor oamenilor în cele religioase, dar mai cu seamă la cei a căror religie a devenit mai răspîndită vedem că au apărut mai multe eresuri și schisme. Cu cît mai instruit va fi poporul religiei aceleia, cu atît mai cumpliți și mai nelegiuîți eretici produce, lucru pe care ni-l arată însăși iscusita și povătuitoare istorie. Pentru mine însă altceva pare mult mai de mirare: că adevărul se împotrivește minciunii și, invers, că minciuna se nimicește de către adevăr cunoaștem în mod fie natural, fie moral, dar cum se poate ca minciuna să se războiască împotriva minciunii și diavolul să-l înșele pe diavol sau să-l tragă la rătăcirea sa? Nu văd cum, pentru că, după regula generală, cauza contrariilor [nu] este aceeași. De exemplu, adevărul nu poate niciodată să înfrunte sau să contrazică adevărul, căci dacă s-ar întîmpla așa unul dintre ele n-ar fi adevăr. De aceea, spun că este cu neputință ca minciuna să contrazică minciuna, pentru că atunci una din ele ar trebui în mod necesar să nu fie minciună. Căci precum între bine și rău nu există ceva intermediar care să nu fie nici bine, nici rău, tot așa nici între adevăr și minciună nu e ceva de mijloc, care să nu fie nici adevăr, nici minciună. În raport cu adevărul, min-

* trecerea prin corp
** munte stîncos

317 истинны не ино что, разве ничтоже и лишение вещи полагательной[×] / разуметися может. По смотрению же лжи двоякое знаменовала бы лишение, понеже ложь сама в себе ничтоже ино есть, разве лишение истинны. Откуда иный удивления раждается образ, сиречь, како изобретения и вымышления единого диавола (диавол бо всегда истинне сопротивляется и оную опровергнути непрестанно поучается), другой диавол может усилотися разрушити, истребити и воничтожити? Чесо ради не малое мне видится быти зде сумнения место. Аще в истинной религии и вере о бозе (юже у христиан быти, якоже подобает, крепко содержим, веруем и знаем) многие и различные востают ереси, несть дивно, зане совершенно знаем, яко диавол богу, зло добру, ложь истинне всегда от самого начала противны, противоречивы и, якоже глаголатися обыче, не совозможны^{xx} суть, чесо ради тебе есть и соблазнам случитися в христианех. У неверных же, ихже первое веры и религии деяния заблуждение есть, неверство и самая ересь, и действо самого диавола, якоже и сам *Куран* свидетельствует, глаголя: «Что есть молитва неверного, разве заблуждение и протч.» Что видети леть есть в религии мухаммеданской, юже диавольское порождение, паче же изверг быти, кто бы здравого сии ума усумнился? (в нейже больше 70 ересей быти сами сочисляют мухаммедане), како, молю, разумети подобает, чтоб диавол диаволу учителем сотворился и един догматы своя вводящи и утверждающе, другого (догматы) разрушал бы, опровергал и истреблял? Ибо (якоже в присловии имеется) «Вран врану николиже избодает очи». Удивляется убо сему немощь ума моего, обаче что о сем удивлении рассуждаю вкратце изъяслю.

Заблуждения показание^{xxx} двояко есть: есть бо заблуждение воли, есть же заблуждение и неведения. Первым образом заблуждаем знающе и хотяще, о чем блаженный Августин из пииты Овидия взяв, глаголет: «Вижду лучшая и утверждаю такова быти, худшая же избираю» (в додавании^{xxxx} такового образа всеми силами общий супостат трудится). Вторым (образом) заблуждаем чрез некое сродное нам ума помрачение и безумство, еже теологи слепым невежеством нарицают, аз оное рекл бых натуральное^{xxxxx} безумство, которое от скотства много нечто себе приобщает. И скажут, яко оное страждут все неверные и еретики, которые николиже к свету и познанию истинны приити могут. Глаголю убо, яко христианские еретики заблуждают первым образом, мухаммеданские же вторым, той бо, иже не уразуме или не возможе разумети, / подобен есть тому, который николиже слышал, николиже видел, ничтоже может бо знати или разумети, разве то, что чувством и умом поемлем. Сих убо слепое страждущих невежество, подобных глаголю быти американам и иным людям в далечайших мира странах обитающим, которые николиже пророка, апостола или проповедника Священного Евангелия или *Курана* и протч, слышаша. Подобных, глаголю, по елику до понятия и знания, а не до слуха надлежит. Ибо хотя сии, то есть мухаммедане, многажды слышаша Христа сына божия быти и бога и протч., обаче по елику до понятия и разумения тайнства надлежит, ни мало благополученный суть американов, николиже сего слышавших. О, скотства человеческого! О, тьмы под солнцем в

[×] чрез себе самую сущей
^{xx} вкупе стояти немогущие
^{xxx} вина, слово
^{xxxx} приношения или предлагания
^{xxxxx} природное

ciuna nu poate fi socotită altceva decât nimic și / o lipsă a lucrului în sine *. Iar în raport cu minciuna ea ar însemna o lipsă de două feluri, întrucât minciuna însăși nu e în sine nimic altceva decât lipsa adevărului. De unde se naște un alt fel de mirare: cum poate un diavol să silească, să strice, să nimicească și să șteargă invențiile și născocirile altui diavol? (Căci diavolul totdeauna adevărului se împotrivesc și se învață să-l răstoarne.) Iată de ce se pare că aici este nu puțin loc pentru îndoială. Faptul că în adevărata religie și credință despre Dumnezeu (pe care o ținem cu tărie, o credem și o cunoaștem cum se cuvine că este la creștini) se ridică multe și felurite erezii nu este de mirare, pentru că perfect știm că totdeauna, de la început, au fost potrivnici diavolul lui Dumnezeu, răul — binelui, minciuna — adevărului, că se contrazic și, după cum e obiceiul să se zică, nu sînt compatibili**, de aceea trebuie să și fie sminteli printre creștini. Iar la cei necredincioși prima rătăcire a credinței și a practicării religiei este necredința, erezia însăși și lucrarea diavolului însuși, după cum mărturisește chiar *Curanul*, zicînd: „Ce este rugăciunea celui necredincios, decât rătăcire?” * etc. Acest lucru se poate vedea în religia muhammedană: că ea este un rod al diavolului, ba chiar un monstru, cine se poate îndoi din cei cu mintea sănătoasă? (Căci înșiși muhammedanii socotesc că în ea sînt mai mult de 70 de erezii ¹⁰⁵⁹.) Dar cum este de înțeles, mă rog, faptul că un diavol s-a făcut dascăl al diavolului și că unul introducînd și afirmînd dogmele sale strică, respinge și nimicește pe ale altuia? Căci (după zicală) „Corb la corb niciodată nu-și scoate ochii”. Se miră de acest lucru neputința minții mele, dar voi arăta pe scurt cum judec eu despre această nedumerire.

Motivul*** rătăcirii este de două feluri: există o rătăcire a voinței și o rătăcire a ignoranței. În felul întîii, rătăcim cunoscînd și vrînd, cum spune fericitul Augustin luînd din poetul Ovidiu: „Văd cele bune și le afirm că sînt așa, dar le aleg pe cele rele”*** (de adăugat că vrăjmașul îndeobște se ostenește din răspuțeri să ne ofere**** acest mod). În al doilea fel, rătăcim printr-o întunecare a minții propriie nouă și printr-o nebulie naturală ***** , căci ea are mult din animalitate. Se spune că de ea pătinesc toți necredincioșii și ereticii, care nu pot niciodată veni la lumină și la cunoștința adevărului. Așadar, aș spune că ereticii creștini rătăcesc în felul întîii, iar cei muhammedani în al doilea, pentru că oricine n-a înțeles sau n-a putut înțelege / este asemenea celui care n-a văzut niciodată; el nu poate cunoaște sau înțelege nimic din ceea ce percepem cu simțirea și cu mintea. Datorită ignoranței oarbe a acestor suferinzi, se spune că sînt asemenea americanilor și altor oameni ce locuiesc în cele mai îndepărtate țări ale lumii, care n-au auzit niciodată de proroc, apostol, propovăduitor al *Sfintei Evanghelii* sau al *Curanului* și altele. Unii ca aceștia, zic, vin prin pricepere și cunoaștere, iar nu prin auz. Dar deși aceștia, adică muhammedanii, au auzit de multe ori că există Hristos Fiul lui Dumnezeu și Dumnezeu și altele, cit privește priceperea și înțelegerea tainei nu sînt cu nimic mai fericiți decât americanii care n-au auzit niciodată de acest lucru. O, dobitoacie omească! O, întuneric sub soarele care strălucește la amiază. O, nenorocire!

* existent prin el însuși
 ** nu pot sta laolaltă
 *** vina, cauza
 **** să ne propună sau să ne adauge
 ***** firească

* *Coran*, IV, 142; VIII, 35.

** Augustin, *apud* Ovidiu, *Metamorphoses*, VII, 20.

полудни сияющим! О, неблагополучия! О, неприступные и неисследимые премудрости и воли божие! Он убо всем хочет спастися, всех к себе призывает, обаче мнози хотят слышати и не могут, мнози могут, и не хотят, мнози и могут, и хотят, но не брегут, мнози взываются, мало же избранных бывает». И ведущие больше, неведующие же меньше биени будут. Но сия иным в сих вещех искуснейшим оставше, к нашему возвратимся предложению.

Ересь общим арапским речением называется *рафз* и *рафызат*, откуда еретик *рафазы* и с греческого наречия *гератыки* нарицается. Сего речения знаменованием аки *катексохин*, всех персов *рафазы*, то есть первейших еретиков (якоже мы рекли бы арианов) нечестивейших и в вере мухаммеднаской премного заблудивших протчие мухаммедане а наипаче турки именуют. Техже нарицати обычай имеют *кызылбаи*, то есть красноголовых, зане они всегда красною или пестрою шапкою главу покрывают, протчие же мухаммедане противно, все белую шапку^х носить обычай имеют, кроме *мириов*, которые зеленую и черную (да от иных разнанны будут) носят, о нихже пространно речеса в главе *О наследниках Мухаммедовых*, аще кто хочет, тамо да зрит.

319 Под сим убо генеральным *рафазы* именем множайшие иные, якоже выше рехом, между турками, арапами, персами и иными мухаммеданския области народами быша и ныне суть ереси. От которых числа некие, яже наипаче *Курановым* заповедем несогласовати видятся, zde изочтем и нижше, елико кратчае быти может, техже опиний разнство протоклуем. Ереси или от мнения, или от ересеначальника имя вземлющии и яже у них знаменитейшие суть, / или, да истиннее речем, которые мы собрати возмогохом, суть сие: 1. *Рафазы*; 2. *Мунасыхы* (иже и *Гулули* нарицаются) 3. *Маалуми*; 4. *Ниметуллаги*; 4. *Мезакы*; 6. *Баягы*; 7. *Мусирри*; 8. *Ишракы*; 9. *Хаирети*; 10. *Муаммази*; 11. *Селиси*; 12. *Бекташи*; 13. *Кадызадели*; 14. *Мумсоюндурен*; 15. *Люты*; 16. *Гебри*; 17. *Терса*; 18. *Келбнерест*; 19. *Гявперест*, *Бутперест* и *Мулхиди*. И сие убо суть ереси, ихже в настоящем времени и деле вспомнити возмогохом, которые для любопытного читателя уже толковати приступаем.

Глава двадесятая

О ереси *рафазы* зовомой яже всему персидскому роду от протчих мухаммедан причитается

Рафазы. Между персами и протчими мухаммеданы меньшия убо силы и ни во что вменяемые, многие суть несогласующие опинии, якоже в церемониях^{xx} и уставах церковных. Но тяжчайшие заблуждения у персов, арапы и турки и противным образом у сих персы назначают и анатеме предают.

В начале и первая распря^{xxx} о самой *Курана* книзе и ея тексте, многая бо в персидских *Куранах* потребуются, яже в турецких чтутся. Потребуются

^х чалму

^{xx} обрядах

^{xxx} прение или несогласие

O, înțelepciune inaccesibilă și de necercetat și voință a lui Dumnezeu! Căci „el voiește ca toți să se mintuiască” *, pe toți îi cheamă la sine, însă mulți vor să audă, și nu pot; mulți pot, și nu vor; mulți și pot, și vor, însă nu se îngrijesc, „mulți sînt chemați și puțini aleși” **. Iar cei ce cunosc vor fi bătuiți mai mult, și cei ce nu cunosc mai puțin. Dar, lăsînd acestea altora mai iscușiți în asemenea lucruri, să ne întoarcem la expunerea noastră.

Eresul se numește cu un cuvînt arab îndeobște *rafz* și *rafizat*, de unde ereticul e *rafazî*¹⁰⁶⁰ iar, în limba grecească se numește αῖρετικοί. Potrivit sensului acestui cuvînt, ca și κατ'ἑξοχήν, muhammedanii, dar mai cu seamă turcii, îi numesc pe toți persanii *rafazî*, adică primiieretici (cum le-am zice noi arienilor), cei mai nelegiuîți și foarte rătăciți în credința muhammedană. Mai obișnuiesc a-i numi pe aceia *kizilbaş* adică „capete roșii”¹⁰⁶¹, pentru că ei își acoperă totdeauna capul cu un turban × roșu sau pestriț, pe cînd ceilalți muhammedani, dimpotrivă, obișnuiesc să poarte turban alb, afară de [e]miri, care (ca să se deosebească de alții) poartă verde sau negru (despre care s-a spus mai pe larg în capitolul *Despre succesorii lui Muhammed*¹⁰⁶²; de vrea cineva, să se uite acolo).

Sub acest nume general de *rafazî* au fost și sînt acum foarte multe eresuri, precum am spus mai sus, printre turci, arabi, persani și alte popoare din regiunea muhammedană. Din numărul aceloră vom enumera aici unele care se văd a fi în mai mare dezacord cu poruncile *Curanului*, iar mai jos vom explica deosebirea opiniei aceloră, cît se poate mai pe scurt. Eresurile care-și iau numele fie după credința fiecăruia, fie după eresiarh și care sînt mai însemnate la ei sau / (ca să spunem mai adevărat) pe care le-am putut culege sînt acestea: 1. *Rafazî*; 2. *Munasîhî* (care se numesc și *Gululî*); 3. *Maalumi*; 4. *Nimetullahi*; 5. *Mezakî*; 6. *Baiagî*; 7. *Musirii*; 8. *Işrakî*; 9. *Haireti*; 10. *Muammazi*; 11. *Selisi*; 12. *Bektaşî*; 13. *Kadîzadeli*; 14. *Mumsoiunduren*; 15. *Liutî*; 16. *Ghebri*; 17. *Tersa*; 18. *Kelbperest*; 19. *Ghiaupperest*, *Butperest* și *Mulhidî*. Acestea, deci, sînt eresurile pe care am putut să ni le amintim în timpul și lucrarea de față și pe care începem a le explica cititorului curios.

319

Capitolul al douăzecelea

Despre eresul numit *rafazî*, care se atribuie de ceilalți muhammedani întregului neam persan

Rafazî. Între persani și ceilalți muhammedani sînt multe opinii care nu se potrivesc, dar de importanță mai mică și socotite drept nimicuri, ca acelea din ceremoniile× și datinile bisericești. Dar arabii și turcii afurisesc cele mai grave rătăcirii ale persanilor, și la fel persanii pe ale celor dintii.

Începutul și capul dezbinării×× privește însăși cartea *Curanului* și textul ei, căci în *Curanele* persane lipsesc multe care se citesc în cele turcești.

× cealma
×× rînduiele
××× disputei sau neînțelegerii

* *I Timotei*, 2, 4.

** *Matei*, 22, 14.

во правду все оные слова Мухаммедовы, яже о Ебубекире, Омере и Отмане глаголана быша. Турки укоряют персов, яко у них *Куран* искажен[×] есть и многие сентенции его отставлены, персы же злочинность^{xx} сию на турков превращают, глаголюще многая приложена быти чрез Ебубекира, Омера и Отмана, яже ниже бог повелел, ниже Мухаммед изрече когда и заключают совершенную быти ложь и изобретения всезлейших оных трех человек. Утверждают персы *Куран* свой истинен быти, зане Мухаммед, егда бысть при конце жизни, единому Али приказал, да бы на разных хартиях, в разные времена изданные заповеди *Курановы*, по смерти его во едину книгу собрал, что и сотворил, якоже и книга *Мухаммедие* свидетельствует, которое место и мы из тояжде книги в главе *О Куране* приведохом, яко Али чрез три лета в собирании *Курановых* сентенций трудился. Турки на против утверждают, яко природное и чистое учение *Куранво* Ебубекир / собрал и предал, емуже потом иные Мухаммедовы последоваша преемницы. Паки не согласуют в том: персы глаголют, яко *Куран* (егоже секретарь божий на небеси написал) написан бысть характером *таалык* реченным, турки же веруют написанна быти письмены *несхи* зовомыми, которых и ныне в писании книг *Курана* употребляют.

320

Но неумолимая и вечная есть распря о законном Мухаммедовом во властительстве и халифстве наследнице. Турки глаголют, яко по Мухаммедову завещанию, Ебубекир наследство восприял, по Ебубекирову завещанию Омер, по Омерову завещанию Отман, по Отманову завещанию Али. Но персы все сие отвергают и трех оных во властительстве убо тиранов, в халифстве же еретиков безбожных и над самых атеистов горших и свирепейших, жестокими поносят хулами, единого и самого Али утверждают быти обоего властительства, ово политического, ово церковного законного наследника, седалища же пророческого и преимущества того стяжателя. Чесо ради, аще кто из христиан или жидов у персов мухаммедисм восприимет, во-первых повелевается ему, да отвержется своея религии, таже Ебубекиру, Омеру и Отману *ланет*, то есть анатему пред всем народом да изречет и потом исповедание веры сим да сотворит образом: *Ла иллаги, илла Аллаг, Мухаммеду резул Уллаг ве Али халифуллаг*, то есть «Несть бог кроме бога, Мухаммеда есть пророк божий и Али наместник божий» (то есть в земном властительстве).

К тому *минаре*, сиречь высокие оные при храмах башни непотребны^{xxx} быти глаголют, паче же посмеяния достойны, чесо ради в поношение Ебубекирово глаголют, яко *минаре* оные суть тайный уд его (Ебубекиров), на негоже турки восходяще, протчих к тому же призывают содругов и иные множайшие хулы на протчих двух наследников и их последователей произносят. Подобно у турков персы за нечистых имеются, зане егда *абдест* творят, на голую ногу *мест* токмо делают (чтоже есть *мест* в главе *О намазе* уже протолковася); турки же ноги своя обильною измывают водою. Паки персы в домех своих украшения ради персоны и образы человеческие и животных приемлют, что у турков есть нечестивых и неверных дело. Словом окончаю, толика есть между сими нациями противность и вражда, яко едина другую над идолопоклонников и атеистов горшую быти вменяет. Чесо ради от обоер страны / муфтиев таковая дается *фетва* (судейская сентенция^{xxxx}), аще кто мухаммеданин турчин, арап и всякий, сиречь от числа тех, которые *сунни*, то есть православные нарицаются, единого неверного, якоже христианина,

321

× испорчен
xx преступление
xxx ненужны
xxxx изречение

Lipsească într-adevăr toate cuvintele lui Muhammed grăite despre Ebubekir, Omer și Otman. Turcii îi învinuiesc pe persani că la ei *Curanul* e denaturat^x și că multe sentințe ale lui sînt înlăturate. Persanii întorc această nelegiuire^{xx} asupra turcilor, zicînd că Ebubekir, Omer și Otman au adăugat multe pe care nici Dumnezeu nu le-a poruncit, nici Muhammed nu le-a rostit cîndva și deduc că acestea sînt într-un totu minciuni și născociri ale celor trei oameni preară. Persanii afirmă că numai *Curanul* lor e adevărat, pentru că Muhammed, cînd a fost la sfîrșitul vieții, doar lui Ali i-a poruncit să adune după moartea lui într-o singură carte poruncile *Curanului* însemnate în diferite timpuri pe diferite hîrtii, ceea ce a și făcut, după cum mărturisește și cartea *Muhammedie*. Am citit și noi în această carte, într-un loc din capitolul despre *Curan*, că Ali s-a ostenit trei ani cu culegerea sentințelor *Curanului*. Turcii afirmă, dimpotrivă, că învățătura firească și curată a *Curanului* a adunat-o / și a predat-o Ebubekir, căruia i-au urmat alți succesori ai lui Muhammed. De asemenea, nu sînt de acord în altceva: persanii spun că a fost scris *Curanul* (pe care secretarul lui Dumnezeu l-a scris în cer) cu caracterele zise *taalik* ¹⁰⁶³, iar turcii cred că este scris cu literele numite *neshi* ¹⁰⁶⁴, pe care le întrebuințează și acum la copierea cărților *Curanului*.

320

Dar nepotolită și veșnică este cearta despre succesorul legitim al lui Muhammed la domnie și califat. Turcii spun că după testamentul lui Muhammed succesiunea a preluat-o Ebubekir, după testamentul lui Ebubekir — Omer, după testamentul lui Omer — Otman, după testamentul lui Otman — Ali. Dar persanii resping toate acestea și batjocoresc cu hule aspre pe cei trei tirani într-un domnie și eretici fără Dumnezeu într-un califat, mai răi și mai cumpliți decît ateii, afirmînd că numai Ali este moștenitor legitim al ambelor puteri, și politică, și bisericească, și deținător al scaunului prorocesc și al întîietății aceleia. De aceea, dacă cineva dintre creștini sau iudei va primi muhammedanismul la persani, mai întîi i se poruncește să se lepede de religia sa și să rostească *lanet*, adică anatema asupra lui Ebubekir, Omer și Otman în fața întregului popor, și abia după aceea să facă mărturisirea credinței așa: *La illahi illa Allah, Muhammedu rezul Ullah ve Ali halifullah*, adică „Nu este Dumnezeu afară de Dumnezeu, Muhammed este prorocul lui Dumnezeu și Ali locșitorul lui Dumnezeu” (în domnia pămînteană) ¹⁰⁶⁵.

Pe lîngă aceasta spun că *minare*, adică turnurile cele înalte de pe lîngă temple, nu sînt necesare^{xxx}, ba chiar că merită batjocură; de aceea rizînd de Ebubekir spun că acele *minare* sînt mădularul lui tainic (al lui Ebubekir), pe care urcîndu-se turcii, îi cheamă la același lucru și pe ceilalți tovarăși și rostesc multe alte hule asupra celorlalți doi succesori și asupra urmașilor lor. Tot așa la turci persanii sînt socotiți necurați, pentru că atunci cînd fac *abdest* pe piciorul gol, fac numai pe *mest* (s-a explicat ce este *mest* în capitolul *Despre namaz*) ¹⁰⁶⁶; turcii însă își spală picioarele cu apă multă. Iarăși, persanii pentru înfrumusețarea caselor acceptă fețe și chipuri de om și animale, lucru care la turci este o faptă de nelegiuire și necredincioși. Ca să închei cu un cuvînt, atîta ură și dușmănie este între aceste nații, încît se socotește una pe alta drept mai rea decît închinătorii de idoli și ateii. De aceea, muftiții ambelor / țări ¹⁰⁶⁷ au dat această *fetvâ* (sentință^{xxxx} judecătorească): „Dacă vreun muhammedan — turc, arab sau oricare — din numărul celor ce se numesc *sunni*, adică drept-slăvitori, într-un război drept, adică făcut pentru

321

x stricat
xx fărădelege
xxx trebuitoare
xxxx hotărîre

жида, паче же идолопоклонника на законной брани, то есть егда бывает за умножение веры, убьет, той мухаммеданин имать быти *гази*, то есть витязь в рай определенный. Аще же сам от неприятеля убьет будет, тогда имать быти *шегид*, то есть мученик, равным образом рай наследити имущий. Аще ли же убьет единого от персов, толикое получит воздаяние, коликое имел бы получить за семьдесят иных неверных, руками его убиенных. Но противно, аще сам от персидянина убьет будет, семьдесят крат славнейший и богу любезнейший мученик быти имать. Равная сим и персы о своих витязех и мучениках нещуют. И сия убо о сей ереси в настоящем довольна да будут, аще же доброхотный читатель множайшая видети желает, да прочтет нотации * наше на *Историю возрастания двора отманского*, где много курioзных и слышанию сладостных обрящет вещей.

Глава двадцать первая

О ереси мунасух нарицаемой

Ереси *мунасух* последователи называются *мунасыхы* и *гулули*, что свойственно знаменует преселение а наипаче души от тела в тело, которая (ересь) ничимже разнствует от Пифагоровой *метемпсихозис* **. Откуда сию опинию восприяли мухаммедане знать не могу, разве от иудей, ихже множайшая часть а наипаче из Константинопольских, Тессалонишских и Египетских твердо веруют бывати душ преселению. Протчее и самые мудрецы турецкие (не вем бо суть ли у арапов и персов сея опинии последователи) не срамляются глаголати, яко есть душ преселение, обаче иным теологствования образом. Но перее речем о самом метемпсихосеос голом исповедании.

3•2 Сказуют убо сии, яко душа человеческая по разлучении от тела, ниже во ад, ниже в рай (якоже от иных мухаммедан веруется) преносится, но по злочинностям и злобной умирающего человека сердечной / склонности в бессловесные животны, в скоты, в звери, в драконы, в змии и протч. преселяется. Например, аще кто в житии бысть обжирца ненасытный чуждых столов беззову хлебоядца, такового душа преселяется в свинию, страстолюбивого же и блудодея в коня, ненавистника и клеветника во пса, терпеливого и глупого в осла, кроткого в агнца, сильного и крепкого во льва, тигра и протч. лакомого и ненастыного в волка, человекоубийцы в змия, дракона и им подобных, татя в *илакс* (есть животное между волком и лисицею среднее, в ухищрении же обоих превышающее); коварного и лстивого в лисицу и тако по ряду о протчих разумети подобает. Пожив же душа она в животне, в неже вселилася (чрез все бо животна того в живых пребывание вместо казни удержана в нем бывает), потом в иное животное преходит, донелиже время 33 333 лет исполнит. Которое

* назнаменания или краткие записки

** есть преселение души от единого в другое тело

răspîndirea credinței, va omori un necredincios, deci un creștin sau iudeu și mai cu seamă un închinător de idoli, acel muhammedan va fi *gazi* ¹⁰⁶⁸, adică un viteaz rînduit în rai. Dacă va fi ucis de inamic, atunci va fi *șehid* ¹⁰⁶⁹, adică mucenic, moștenind și el raiul. Iar dacă va ucide un persan va căpăta atîta răsplătire cît ar fi avut să primească pentru șaptezeci de alți necredincioși omoriți de mîinile lui. Dacă, dimpotrivă, el va fi omorît de un persan, va fi mucenic de șaptezeci de ori mai slăvit și mai plăcut lui Dumnezeu“. La fel socotesc persanii despre vitejii și mucenicii lor. Ajungă deci acestea în cele de față despre eresul așintit; iar dacă cititorul binevoitor dorește să vadă mai multe să citească adnotările × noastre la *Istoria creșterii Curții Otomane*, unde va afla multe lucruri curioase și plăcute auzului*.

Capitolul al douăzeci și unulea

Despre eresul numit *munasuh* **

Adepții eresului *munasuh* ¹⁰⁷⁰ se numesc *munasîhi* și *hululi*, lucru care înseamnă propriu-zis strămutare, dar mai cu seamă a sufletului din trup în trup, (eres) care cu nimic nu se deosebește de μετεμψύχωσις^{xx} a lui Pitagora^{***}. De unde au luat muhammedanii această opinie nu pot ști, probabil de la iudei, din care cea mai mare parte, dar mai cu seamă cei din Constantinopol, Tesalonic și Egipt, cred ferm că există strămutarea sufletelor. Chiar înțelepții turci (nu știu dacă și la arabi sau persani sînt adepți ai opiniei acesteia) nu se rușinează să spună că există strămutarea sufletului, dar printr-un alt fel de teologhisire. Să spunem însă mai întîi despre mărturisirea însăși a metempsihozei.

Spun deci aceștia că sufletul omenesc după despărțirea de trup nu este dus nici în iad, nici în rai (precum se crede de alți muhammedani), ci, după faptele rele și înclinația spre rău a inimii omului muribund, / se mută în animale necuvîntătoare, în fiare, în balauri, în șerpi și altele. De exemplu, dacă cineva a fost în viață un mîncău fără saț, un mîncător nepoftit de pîine pe la mesele străine, sufletul lui se mută într-un porc; al unui iubitor de plăceri și desfrinat — într-un cal; al unui dușmănos clevetitor — într-un ciîne; al unui răbdător și prost — într-un măgar; al unui blind — într-un miel; al unui puternic și tare — într-un leu, în tigru și altele; lacomul și nesățiosul — în lup; ucigașii de oameni — în șarpe, balaur și cele asemenea lor; hoțul — în vîlăx (este o viețuitoare, [corcitură] între lup și vulpe, care îi depășește pe amîndoi în șiretenie) ¹⁰⁷¹; perfidul și lingușitorul — în vulpe, și așa rînd pe rînd se cuvine să înțelegem despre toți. Și trăind sufletul acela în animalul în care s-a sălășluit (cît timp trăiește animalul acela e reținut în el ca pedeapsă), trece apoi în alt animal pînă cînd va împlini 33 333 de ani ¹⁰⁷².

× notițe sau scurte însemnări

xx adică strămutarea sufletului dintr-un trup în altul

* D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 3, ann. y.

** Cp. Ludovico Marracci, *Prodromi ad Refutationem Alcorani pars tertia*, cap. XXV și urm.

*** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 183—185.

время скончав, паки в человека некоего входит, иже одарен есть благами нравы и всякими добродетельми украшен и в нем пребывая, честное, праведное и по всему доброе, похвальное и чистое провождает житие. Таже ему умершу, не рай стяжавати веруют, но в первое благополучия состояние отводиться утверждают. Состояние же древнего одного благополучия не иное быти глаголют, кроме первого одного божественного сияния, из егоже частиц баснословят от бога созданны быти души человеческие. Но аще во время 33 333 лет злочестивая оная душа, ниже в самых животных пребывая покается, даже до конца мира, егоже они непердельна и мало не бесконечна быти утверждают, никакже в человека преселиться может, но всегда в бесчестнейших и лютейших зверях пребывать имеет и лишением словесности, свойственным же зверем оным глупством и лютостью, аки тяжчайшею и несносною казнию за соделанные древле грехи мучима будет.

323 Еще веруют они, яко в означенную времени долготу всяких вещей обращение и к первому своему состоянию пришествие бывает. Случися мне единого от секты ереси сея слышати глаголюща: «О, княже, поверь мне, яко прежде 33 333 лет ты и я и протчие все, zde нам предстоящие, подобным образом и на томже месте сидехом, таяжде, яже ныне разглагольствуем, беседовахом и тожде дружество и любовное обходительство имехом и стан сей (бехом бо при обозе в последнем противу кесаря походе), егоже ныне видим, и поход, егоже ныне творим, тож и тогда творихом»./ Емуже ничтоже ино отвечах, кроме сего, да верит мне, яко ничтоже таковое памятствую.

И сия убо есть простая сих еретиков опиния. Другий же образ ея (егоже от множайших ученнейших турков прията быти вышше рехом) таковым усмотряется чином: глаголют бо, яко бог, прежде неже в *Арафе* мучити будет души грешные, налагает им казни, ихже гробные нарицают (о которых в главе *О аде* речеся довольно), но понеже милость божия хочет не толь жестоко с оными поступати душами, не гробными казньми, но сим в плоти животных преселением мучит и очищает так, что не тебе к тому им ни чрез гробища, ни чрез *Араф* от скверн греховных в ново очищатися. Сие мнение явно и без всякого страха у константинополитанов исповедуемо быти может. Первая же опиния и запрещенна и наказанию подлежащая быти судится.

Глава двадцать вторая

О ереси *маалуми* нарицаемой

Маалуми. *Маалуми* именем знаменуется ведущий или в науках искусный. Сии бо исповедуют, яко человеку чистый ум имущему, ничтоже есть, чтоб несведомо или непознанно или сокровенно, или от знания его утаенно могло быти. И не токмо натуральные вещи иным к познанию зело трудные и невозможные, но и божественные все от века сокровенные тайны и самого бога всех творца, каков есть в себе познанием и разумом совершенно постигают. Паче же утверждают, яко таковые человецы ума действием явственнее вся

Isprăvind această vreme, intră iarăși în oarecare om, înzestrat cu bune moravuri și împodobit cu toate faptele cele bune și, petrecînd în el, duce o viață cinstită, dreaptă, bună în toate, lăudabilă și curată. Cînd moare, ei cred că nu dobîndește raiul, ci spun că este dus la prima stare de fericire. Iar starea fericirii dintii spun că nu este altceva decît acea primă strălucire dumnezeiască din ale cărei particule băsnesc că au fost făcute de Dumnezeu sufletele omenеști. Dar dacă în timpul celor 33 333 de ani sufletul acela nelegiuit nici petrecînd în animale nu se va pocăi, pînă la sfîrșitul lumii — despre care afirmă că este nehotărît și aproape infinit — nu se poate nicidecum muta în om, ci va petrece totdeauna în cele mai scirboase și mai cumplite fiare și va fi chinuit cu lipsa de cuvîntare și cu tîmpenia și cruzimea proprie acelor fiare, ca cea mai grea și insuportabilă pedeapsă pentru păcatele făcute demult.

Mai cred ei că în durata de timp însemnată se produce o transformare și o revenire a tuturor lucrurilor la starea lor dintii. Mi s-a întîmplat să aud vorbind pe unul din secta acestei erezii: „O, principe, crede-mă că acum 33 333 de ani tu, eu și toți ceilalți care sînt de față ședeam la fel și în același loc și vorbeam și atunci tot acestea pe care le vorbim și acum și aveam aceeași prietenie și aceeași comportare afectuoasă chiar în tabăra aceasta pe care o vedem acum (căci eram în tabără, în ultima campanie împotriva Cezarului) ¹⁰⁷³ și făceam atunci campania pe care o facem acum”./ Dar eu nu i-am răspuns altceva decît că să mă creadă că nu-mi aduc aminte de nimic asemănător.

323

Iată, așadar, opinia simplă a acestor eretici. Iar cealaltă variantă a ei (acceptată de cei mai mulți dintre savanții turci, după cum am spus mai sus) se construiește în chipul următor: zic ei că Dumnezeu, mai înainte de a chinui sufletele celor păcătoși în *Araf*, le impune pedepse pe care le numesc „de mormînt” (despre care s-a vorbit îndeajuns în capitolul *Despre iad*) ¹⁰⁷⁴. Dar cum mila lui Dumnezeu vrea să se poarte cu acele suflete nu atît de aspru, nu cu pedepsele „de mormînt”, le muncește și le curăță în așa fel, cu această mutare în trupurile animalelor, încît ele nu mai au nevoie să se curățească din nou nici prin mormînt, nici prin *Araf* de întinăciunile păcătoase. Această părere poate fi mărturisită la constantinopolitani descoperit și fără nici o teamă. Dar prima opinie e interzisă și e socotită drept una ce cade sub pedeapsă.

Capitolul al douăzeci și doilea

Despre eresul numit *maalumi*

Maalumi. *Maalumi* ¹⁰⁷⁵ este numit cel care cunoaște sau cel iscusit în știință. Aceștia mărturisesc că pentru omul care are mintea curată nu există nimic care să nu-i poată fi cunoscut, nimic neștiut, ascuns sau tănuț de cunoașterea lui. Și nu numai lucrurile naturale, care sînt pentru unii foarte grele și cu neputință de cunoscut, le pătrund ei în chip desăvîrșit cu aflarea și cu înțelegerea, ci și pe cele dumnezeiești toate, tainele cele ascunse din veac și pe însuși Dumnezeu, creatorul tuturor, cum este el în sine *. Pentru că, spun ei,

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 177.

неприсутствующая[×] видят, неже мы та, яже суть пред очми нашими (рекл бых сих подобных быти *неотерикам*^{xx} европейским, ихже *адентос*^{xxx} нарицают).

324

Сии первого основателя своего имети повествуется *Саади* некоего, чесо ради они и *саади* нарицаются. Сказуют же, яко сего души совершенства свободного же ея и во отлучении разумеемого делания, инако получить несть возможно, разве, чрез умерщвление плоти и всецелое оныя иссушение, сиречь толико, да чувства внешние (которые к скотской человека части принадлежат) весьма угасше, внутреним же словесныя души деланием и власти / поработившися, ничтоже чувственное, то есть осязаемое, зримое, слышимое и прочее все, что-либо субъектум^{xxxx} и объектум^{xxxxx} называтися обыче, ощущают или поемлют. И тако совершенно преставшу чувств телесных действованию, душа восприяв своя разумные силы, действует на вся объекты моментально, пронизательно и соединительно. Тако, например, который ныне месяца маяя в десятый день, в первую полуденного, то есть 12 часа минуто, был бы в Москве, или в Константинополе в тот же день, час и минуто, тойже человек есть в Питербурхе, в Каире, в Виенне, в Риме и везде и вся во всех местах, яже во уме своем положил, присутственню и аки пред ним сущая видит, познавает, понимает и знает. Дают на сие вину, зане глаголют, яко познавше божие, якоже есть в себе естество, вся в бозе и чрез бога и они видят, соединительно же и вкупе, вся прешедшая, настоящая и будущая знают^{xxxxxx}. Хвалятся сии злослужители, яко чрез повсядневное обыкновение (обаже от начала по малу и нескоро) в толикую неядения и от всякого брашна воздержания достигают высоту, яко в 40 дней единою токмо брашно вкушают и то зело слабое и мало, сиречь две токмо или три оливы, смоквы, изюмные ягоды и сим подобные овощи.

Видех сам человека, добрыми украшенного нравы и едва не во всех науках зело искусного, которой хотящи сих еретиков фабулы искусством дознати, по заповедем их уставил себе постом иссушити, но день от дни неядения ради толико ослабе, яко потом домовый наш, медицины доктор, во оное время зело славный, Андрей Ликиний (егоже по повелению нынешнего султана повешена быти слышахом) с великим оного бедного о жизни опасением, едва в первое привел его здравие. Еще хвалятся сии в химическом художестве и яко камень философский изобретоша и когда-либо хотят обрести могут. Кроме сих многая еще суть, яже о сих бездельниках повествовати надлежало бы, но да не вотще в сказании таковых бредней время истратим к последующим поступим. /

[×] отстоящая
^{xx} новикам
^{xxx} по замышлению своему вся сотворити могщих
^{xxxx} подлежащее
^{xxxxx} предлагающее
^{xxxxxx} разумеют

asemenea oameni văd cu lucrarea minții mai limpede toate cele ce nu sînt de față × decît noi pe cele ce sînt înaintea ochilor noștri (aș zice că aceștia sînt asemenea *neotericilor* ×× europeni numiți ὀδοντοσ××× 1076).

Se povestește că aceștia au ca prim fondator al lor pe un oarecare *Saadi*, de aceea se și numesc *saadi* 1077. Și se spune că această desăvîrșire a sufletului și lucrarea lui liberă înțeleasă în abstract nu se poate obține altfel decît prin mortificarea trupului și prin uscarea lui, dar atît numai încît simțurile de dinafară (care țin de partea animalică din om), stingîndu-se cu totul și supunîndu-se lucrărilor lăuntrice și stăpînirii sufletului rațional, / să nu simtă sau să nu perceapă nimic senzorial, adică palpabil, vizibil, auzibil și celelalte toate ce se numesc în mod obișnuit subiect×××× și obiect×××××. Și astfel, cînd a încetat cu desăvîrșire lucrarea simțurilor trupești, sufletul, luîndu-și puterile sale cele înțelegătoare, acționează asupra tuturor obiectelor simultan, pătrunzător și unificator. Așa, de exemplu, în ziua de zece mai care e acum, în minutul întîi de la amiază, adică la ora 12 și un minut, cel ce s-ar afla la Moscova sau Constantinopol în aceeași zi, ceas și minut este și la Petersburg, Cairo, Viena, Roma și pretutindeni și vede, cunoaște, înțelege și știe toate, în toate locurile pe care și le-a pus în mintea sa, de parcă ar fi în fața lui și el ar fi prezent acolo. Iar cauza acestui lucru ar fi, după cum zic, faptul că ei, cunoscînd firea lui Dumnezeu cum este în sine, le văd și ei pe toate în Dumnezeu și prin Dumnezeu unificatorul și le cunosc×××××× pe toate cele trecute, prezente și viitoare laolaltă. Acești slujitori ai răului se laudă că prin deprinderea zilnică (dar la început cite puțin și fără grabă) ajung la atîta nemîncare și la culmea înfrînării de orice hrană, încît în 40 de zile gustă mîncare numai o dată și atunci foarte slabă și puțină, adică numai două sau trei măsline, smochine, bobîțe de stafide și alte vegetale.

Am văzut eu însumi un om împodobit cu moravuri bune și iscusit aproape în toate științele, care vrînd să cunoască prin experiență poveștile acestor eretici, și-a rînduit să se usuce cu postul după poruncile lor, însă din cauza nemîncării atît a slăbit din zi în zi încît doctorul în medicină al casei noastre, foarte slăvit pe acea vreme, Andrei Lichinie (despre care am auzit că din porunca actualului sultan a fost spînzurat) 1078, avînd mare grijă pentru viața săracului aceuia, abia l-a adus la sănătatea lui dintîi. Încă se laudă aceștia cu meșteșugul chimiei și că au inventat piatra filosofală și că o pot afla oricînd ar vrea. Afară de acestea sînt încă multe care s-ar fi cuvenit să le povestesc despre acești trîntori, dar, ca să nu pierdem timpul cu povestirea unor asemenea prostii, să trecem la cele ce urmează. /

× absente

×× modernilor

××× care le pot face pe toate după cum le vine în gînd

×××× supus [simțurilor]

××××× care ne stă în față

×××××× pricep

О ереси ниметуллаги нарицаемой

Основатель сея ереси процветаше во дни султана Мухаммеда первого, сына Илдирима Баезида. Бысть он во свой век муж во всяком наук роде преславный и под именем святости не токмо от двора султанского, но и от всего народа почтеннейший. Рече и увеща своих восследователей, яко восхищен бысть на воздух и тамо тайнам натуры и правилам своего учения научился, сиречь с богом, аки вторый Мойсей, лицом к лицу глаголя. Уставил же ни едино брашно возбраненно быти человеком, еже бо вкушати или пити возбраненно есть, того самая натура отвращается и яко вредное дознает быти. Собираются воследователи секты сея единою в неделю а наипаче в понеделок и всю ночь без сна препровождают, во бдении хваляще бога творца и молящеся ему. Светающу же рану, по образу *кадриев* ликование и плясание в круг творити обычай имеют, дондеже на землю упавше, аки бесноватые, пену испускати начнут и чрез немалый час, вне ума пребудут. К каждому из них в таковом состоянии обретающемся приходит начальник и, прочетши некую краткую молитву, подымлет его и вопрошает откровенно ли бысть ему каковое-либо тайнство. На последок твердо веруют, яко в таковом ума исступлении сущий бога самого, якоже есть в себе видети могут и в оном (исступлении) ово сего, ово будущего века блаженство предвкушают и предвосприемлют.

Глава двадцать четвертая

О ереси мезаки, баягы и протч.

326 *Мезаки.* Речение *мезак* знаменует «вкушение, благоприятность», то есть, что всякому любимому, сладостно и угодно бывает. Сицевые еретики первейшим по всему противны, все *пирронеи*^х суть, о всякой и коейждо вещи всегда / сумнящихся. Утверждают, яко ничтоже безопасно и твердо знатися, вероватися и разуметися может. Дают приклад, глаголюще, якоже бог и божие могущество во всякой и коейждо вещи действует, обаче самого действующего, якоже есть в себе бога, ниже видети, ниже знати можем, тако и вещей действия, якоже суть в себе, умом и разумом объяти не можем. Паки, якоже бога чрез некий ума вид^{xx} нам пространнейшего, превеликого, всемогущего и протч., образовати понуждаемся. Тако и вещи натуральные и их действия поверховно токмо и мечтательным неким образом, тако или тако быти или бывати притворяем. Сие око, глаголют, притворяет шары^{xxx} и вещей образы и протч., якоже души мечтания и отлученные вещей виды, которые ниже суть, ниже быти могут в естестве вещей.

^х о всем сумнящихся
^{xx} мечтание
^{xxx} цвяты

Despre eresul numit *nimetullahi**

Întemeietorul eresului acestuia înflorea în zilele sultanului Muhammed întâi, fiul lui Ildirim Baiazid ¹⁰⁷⁹. În veacul său el a fost un bărbat foarte slăvit în tot felul de științe și foarte respectat pentru sfințenie nu numai de curtea sultanului, ci și de tot poporul. Spunea și-i convingea pe adepții săi că a fost răpit în văzduh și că acolo a învățat tainele naturii și regulile învățturii sale, adică vorbind cu Dumnezeu ca un al doilea Moise, față către față. El a rinduit că nici o mâncare nu este interzisă oamenilor: de ceea ce este interzis a mânca și a bea însăși natura se dezgustă și o cunoaște ca un dăunător. Adepții sectei acesteia se adună o dată pe săptămână, dar mai ales luna, și petrec toată noaptea fără somn, în privegheri, lăudînd pe Dumnezeu Creatorul și rugîndu-se lui. Iar cînd se luminează de ziuă obișnuiesc să facă săltare și joc în cerc după felul *kadriilor* ¹⁰⁸⁰, pînă cînd, căzînd la pămînt, încep a scoate spume ca cei îndrăciți și rămîn mult timp ca ieșiți din minte. La fiecare dintre cei ce se află într-o asemenea stare vine cel mai mare și citindu-i o rugăciune scurtă îl ridică și-l întreabă dacă i-a fost lui descoperită vreo taină. La urmă, ei cred ferm că cei care se află într-o astfel de uimire îl pot vedea pe Dumnezeu însuși așa cum este în sine și că în acea (uimire) gustă și percep de mai dinainte fericirea veacului, fie a acestuia, fie a celui viitor.

Capitolul al douăzeci și patruilea

Despre eresul *mezakî*, *baiagî* și altele

Mezakî. Vorba *mezak* ¹⁰⁸¹ înseamnă gustare, delectare, adică ceea ce este iubit, plăcut și convenabil fiecăruia. Ereticii aceștia sînt întru toate adversari celor de mai înainte. Toți sînt *pyrrhonieni* × ¹⁰⁸², îndoindu-se totdeauna de tot / și de fiecare lucru în parte. Ei afirmă că nimic nu poate fi cunoscut, crezut și înțeles fără de grijă și în mod sigur și dau exemplu zicînd: După cum pe Dumnezeu și puterea lui Dumnezeu care lucrează asupra fiecărui lucru nici a-l vedea, nici a-l cunoaște nu putem precum este în sine, tot așa și acțiunile lucrurilor, precum sînt în sine, nu le putem cuprinde cu mintea și cu înțelegerea. Iarăși, precum sîntem siliți să ni-l formăm pe Dumnezeu printr-o închipuire a minții ×× drept foarte extins, preamare, atotputernic și altele, așa și lucrurile naturale și acțiunile lor le închipuim numai superficial și într-un fel imaginativ că sînt sau se fac așa sau altminteri. Astfel, zic ei, ochiul închide în sine culorile ××× și imaginile lucrurilor sau ale celorlalte, precum nălucirile sufletului și spețele abstracte ale lucrurilor, care nici nu sînt, nici nu pot fi în firea lucrurilor.

326

× care se îndoiesc de orice

×× visare

××× nuanțele

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 196—197.

Баягы свойственно знаменует аки коим-либо образом^х, простой, якоже егда глаголем «Простый есть человек и так, и так!» Или неразличный, то есть ни таков, ни таков, *бир баягы адем*. Того ради еретицы *баягы* тако называются, зане сии по всему епикуреи суть, вся по случаю просто и так и так во вселенной сей бывати и двизатися верующе. Не мнее безбожно и о самом бозе умствуют, глаголют бо, яко и бог сведение и знание вещей по прилучаю имеет и многая бывают и суть самому ему несведома, о которых же и имеет сведение, то чрез обыклость и извычай и не всех от великия до малыя вещи, но неких и величайших и знаменитейших токмо знание и известие имеет.

327 *Мусирри*. *Мусирри* знаменует «тайну, сокровенное». Сию ересь свойственнее нареши подобало бы атеиа, то есть безбожество, неже ересь, восследователи бо ея под сим тайны именем ничтоже ино своим предают ученикам, токмо то, яко не должныствуют твердо веровати, яко есть некая высочайшая власть, вся содержащая и управляющая. Отсюду к Аристотеловой опинии не мало приближающесе, глаголют едину быти натуру, еюже вся движутся и почивают и всегда темже образом рождаются и исчезают. Утверждают к тому понеже самая натура есть едино и простейшее начало, во всякой и коейждо натуральной вещи всегда и темже образом действует. Тако животная растительная и человецы своим естественным образом рождаются, растут и погибают равно. Ниже возможно есть, да от самой природы некая убо, яко временная и в моменте преходящая, некаяже некончаемая и вечная / производятся. Откуда заключают, яко ниже душа человеческая бессмертна есть, паче же ниже есть иная кроме оных чувствительных, яже и прочим животным общая есть и яко ниже ангели, ниже диаволи, ниже сам бог есть. Сие же имя бога несть ино, разве равногласие^{xx} или соименное^{xxx} тояжде природы, яже есть начало всякого движения и покоя.

Кюфри Мегеммед еффенди. Во дни султана Мухаммеда третьего, отца нынешнего султана Ахмеда, бысть некий муж зело ученый, именем Мухаммед Еффенди (потом *Кюфри*, то есть богохульный прозванный), иже из начала отаи ученикам своим не быти бога сказываше, потом же и явно, хулити на бога начат. Поиманный убо к везиру же и *муфти* приведенный, опинию свою непреклонно исповедаше, глаголя, яко может крепкими изъяснити доводами и показательным силлогисмом (по арапску *бургуни* нарицаемым) за взятую от человек о бозе опинию ложну быти. *Муфти* абие на смерть оного осудив, сентенцию подписал. Но везирь любопытный (бе же тогда везирем Киоприли Агмед Паша) восхоте доводы его слышати и тако в особливую вшедши хранину повелел, да речет довод свой, о немже хваляшесе.

Кюфри убо сие начат: «Или всячески несть бог, или аще есть, обаче не толико мощен и премудр есть, якоже учителя мухаммеданские утверждают. Ибо, аще был бы и аще мог бы, убо мне, яко супостату своему вселютейшему и вечному презрителю его, доселе жити не терпел бы. Усмотрех бо, яко елижды лютейше востах противу его и свирепейшая на имя его прострох словеса, толикожды дела мои щастливейше и благополучнейше успеваху». Везирь

^х как-нибудь, или и так, и так

^{xx} под единым названием разные вещи знаменующее

^{xxx} тожде разными названиями изображаемо.

*Baiagi*¹⁰⁸³ înseamnă la propriu indiferent cum^x, simplu, ca atunci cînd spunem: „Este un om simplu, așa și-așa” sau „Nu e ceva deosebit, nici așa, nici așa”, *bir baiagi adem*¹⁰⁸⁴. Ereticii *baiagi* se numesc astfel pentru că sînt în toate epicurieni, socotind că toate în lumea aceasta sînt și se mișcă din întîmplare, așa și-așa. Nu mai puțin ateist rătăcesc ei și despre însuși Dumnezeu, căci spun că și Dumnezeu are cunoașterea și știința lucrurilor din întîmplare și că multe pot fi și îi sînt lui însuși necunoscute; iar cele despre care are cunoștință, acestea ar fi prin obișnuință și deprindere; și că nu are cunoștință și știre despre toate lucrurile de la cel mare pînă la cel mic, ci numai despre cele mai mari și mai însemnate *.

*Musirri. Mussirri*¹⁰⁸⁵ înseamnă taină, ascuns. Această erezie ar fi mai propriu s-o numim ateism, adică fără dumnezeire, decît erezie, pentru că adepții ei nu propovăduiesc altceva discipolilor lor decît că nu trebuie să creadă cu tărie că există vreo autoritate supremă care ține și cîrmuiește toate. De aici, apropiindu-se nu puțin de părerea lui Aristotel**, spun că numai prin natură se mișcă și se opresc toate și că se nasc și dispar totdeauna în același fel. Pe lîngă aceasta, mai afirmă că, întrucît natura însăși este singurul și cel mai simplu principiu, în fiecare lucru natural, acționează totdeauna și în același fel. Astfel, animalele, vegetalele și oamenii se nasc și pier la fel, în modul lor natural; și nu este cu puțință ca din natura vremelnică și într-o clipă pieritoare să se producă [realități] infinite și eterne./ De unde ei trag concluzia că nici sufletul omenesc nu este nemuritor, nici nu este el altceva decît sensibilitatea comună și celorlalte animale, și că nu există nici îngeri, nici diavoli, nici chiar Dumnezeu. Iar acest nume al lui Dumnezeu n-ar fi altceva decît echivalentul^{xx} 1086 sau sinonimul^{xxx} 1087 naturii, care este principiul oricărei mișcări și stagnări ***.

327

Kiufri Mehmed effendi. În zilele sultanului Muhammed al treilea¹⁰⁸⁸, tatăl sultanului actual Ahmed, era un bărbat foarte învățat cu numele de Muhammed effendi (poreclit apoi *Kiufri*, adică „hulitor de Dumnezeu”), care la început spunea ucenicilor săi în taină că nu există Dumnezeu, apoi a început a-l huli pe Dumnezeu pe față^{4*}. Fiind prins, adus la vizir și *mufti*, și-a mărturisit opinia sa în chip neabătut, zicînd că poate să arate cu dovezi tari și cu un silogism demonstrativ (numit în limba arabă *burguni*)¹⁰⁸⁹ că opinia despre Dumnezeu acceptată de oameni este falsă. *Muftiul*, osîndindu-l la moarte, a semnat îndată sentința. Dar vizirul, curios (era pe atunci vizir Kioprili Ahmed Pașa), a vrut să-i asculte dovezile și astfel, intrînd într-o cameră separată, i-a poruncit să-și spună dovada cu care se lăuda.

Kiufri a început așa: „Ori nu există Dumnezeu deloc, ori, dacă există, nu e atît de puternic și înțelept cum afirmă dascălii muhammedani. Dacă ar fi și dacă ar putea, nu m-ar fi răbdad să trăiesc pînă acum, pe mine, cel mai cumplit adversar și veșnic disprețuit al lui. Căci am observat că de cîte ori m-am ridicat împotriva lui și am lansat cuvintele cele mai aprige la adresa lui, de atîtea ori treburile îmi reușeau mai cu noroc și mai fericit”. Auzind

^x oricum sau așa și-așa

^{xx} care înseamnă lucruri diferite sub aceeași denumire

^{xxx} același lucru înfățișat sub denumiri diferite

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 177.

** Aristotel, Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, II, 6; 33 b, 7.

*** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 179—180.

4* *Ibidem*, p. 180.

328 слышав сия и к *муфтию* обратився, рече: «Слыши, господине муфти, что сей богохульник глаголет? И в разрушение довода его яснопоказательное молю, рцы ответствие». На сие муфти рече: «Разрушение довода его явственно есть, зане аще бы не был бог всемогущий, якоже мы веруем и учим, не мог бы доселе хулы его терпети и будучи всемилостив, ожидал доселе покаяния его, но понеже и праведнейший есть, устави (якоже мню) днесь да должную казнь восприимет». И тако повелел отвести его на место, идеже казнен быти имеяше и главу усещи. Мегеммед же Еффенди, слыша муфтисево изречение, «хотя, рече, знаю, яко по сей жизни ниже воздаяния за сие мучительство надеяться могу (ничесому бо ниже даться что, ниже взято быти от того может), ниже адские оные муки, (которых, неискуснии в натуральных вещех боятися обыкоша) и гневающегося / на мя бога, ярость пострадати имею и могл бых за едину токмо естественную живота любовь к вашему склонитися умствованию и бога такова быти, якоже вы исповедуете исповедати. Но блаженнее мне быти непщую, да и сея жизни лишуся, неже да воспротивлюся праведнейшей философской истинне, и вместо философа, лжесловец явлюся». И тако непреклонный в своей опинии диавол доброхотно выю свою под меч преклонил.

Глава двадесять пятая

О ереси *ишраки* нарицаемой

Ишраки. *Ишраки* знаменует просвященного, блестящего и сияющего. Видится, яко за фундамент свой имела сия ересь веру христианскую а наипаче в веровании о бозе. Сии убо хотя единого бога быти и едино божество исповедуют, обаче не отрицают и тройственному некоему в бозе обретатися числу, тако, яко аще бы тройственное оное в единстве не содержалось число, не было бы и единство в своей ипостаси совершенно, якоже и заплетенном и скрытном сего единства и тройственного в единстве числа существе и в самой *Мухаммедике* книзе, в главе *О создании вещей мир предваривших* многая повествуют, яже мы, хотя некогда тщательно прочитахом, обаче доброхотно сказую, яко ничтоже от тех уразумети возмогохом, зане единство оное в отлучении и тройственное оное число в отлученном оном единстве, хотя глаголют быти божие *сыфат*, то есть лица или свойства и богу соестественные (якоже в главе *О создании* показавом), обаче утверждают, яко и единство и тройственное сияние (обычай бо имеют и тако называти) в единстве от бога созданы суть, якоже и протчие твари из ничесо же произведенные.

329 Протчее сии человецы о учении *Курановом*, о тексте и толковании его мало попечения имеют, все души спасение и истинное блаженство ово в сем, ово в будущем веце в едином познании бога и кланянии тому полагающе. Сказуют же, яко в познание бога приходят чрез добродетели и благие дела а наипаче чрез любление соседа и ближнего, то есть всякого человека. Чесо ради вся своя нищим щедрою рукою раздавати обычай / имеют. Всякому

vizirul acestea, întorcându-se spre *mufti*, i-a zis: „Auzi, domnule mufti, ce zice acest hulitor de Dumnezeu? Rogu-te, dă-ne un răspuns logic, clar, spre dărîmarea demonstrării lui“. La aceasta muftiul a spus: „Dărîmarea argumentului este clară: dacă Dumnezeu n-ar fi fost atotputernic, după cum credem și învățăm noi, n-ar fi putut răbda acum hulele lui; fiind atotmilos-tiv, a așteptat pînă acum pocăința lui; dar cum este și preadrecht, a rînduit (după cum socotesc) să-și ia astăzi pedeapsa cuvenită“. Și, astfel, a poruncit să-l ducă la locul unde avea să fie executat și să-i taie capul. Mehemmed ef-fendi, auzind hotărîrea *muftiului*, a zis: „Deși știu că după această viață nu pot nădăjdui răsplătire pentru chinuirea mea (căci nimănui nu-i mai poate fi nici dat, nici luat ceva), nu voi suferi nici muncile iadului (de care s-au obișnuit a se teme cei nepricepuți în lucrurile naturale), și nici furia/lui Dum-nezeu care se minie pe mine. Aș fi putut deci ca numai din dragostea firească față de viață să mă plec spre felul vostru de a gîndi și să mărturisesc că Dumnezeu este așa cum îl mărturișiți voi. Dar socotesc că mai fericit este pentru mine să mă lipsesc de această viață decît să mă împotrivesc adevărului filosofic celui preadrecht și să mă arăt în loc de filosof un mincinos“. Și ast-fel, neînduplecat în opinia sa, diavolul și-a plecat de bunăvoie capul sub sabie.

328

Capitolul al douăzeci și cincilea

Despre erezia numită *ișrakî*

Ișrakî. *Ișrakî*¹⁰⁹⁰ înseamnă cel luminat, strălucit și radios *. Se vede că această erezie și-a avut ca temelie credința creștină, dar mai cu seamă credința în Dumnezeu. Aceștia, deși mărturisesc că există un singur Dumnezeu și o singură dumnezeire, nu tăgăduiesc că în Dumnezeu se află și un număr treimic, așa că de nu s-ar cuprinde acel număr treimic în unitate nici uni-tatea n-ar fi perfectă în ipostaza sa. Despre ființa complexă și ascunsă a acestei unități și a numărului treimic în unitate se povestesc multe chiar în cartea *Muhammedie*, în capitolul *Despre crearea lucrurilor premergătoare lumii*, pe care, deși le-am citit cîndva cu sîrguință, spun deschis că n-am putut nimic înțelege din ele, pentru că, deși ei spun că unitatea aceea abstractă și numărul acela treimic din unitatea abstractă sînt *sîfat*¹⁰⁹¹, adică persoane ale lui Dumnezeu, sau atribut și de aceeași fire cu Dumnezeu (precum am ară-tat în capitolul *Despre creație*¹⁰⁹²), mai afirmă și că unitatea și tripla stră-lucire în unitate (pentru că obișnuiesc să le numească și astfel) sînt zidite de Dumnezeu, făcute din nimic, ca și celelalte făpturi.

În schimb, acești oameni au puțină grijă despre învățarea *Curanului*, a textului și tilcuirii lui, punînd toată mîntuirea sufletului și adevărata feri-cire, fie din veacul acesta, fie din cel viitor, numai în cunoașterea lui Dum-nezeu și în adorarea lui. Ei spun că la cunoașterea lui Dumnezeu ajung prin virtuți și fapte bune, dar mai ales prin iubirea semenului și a aproapelui, adică a fiecărui om. De aceea au obiceiul ca pe toate ale lor să le împartă cu mînă/largă celor săraci și se silesc din răspuțeri să ajute pe orice bolnav și pe cel

329

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 185—186.

болящему и каким-либо образом нечто страждущему всеми силами помогать тшатыся. Сих есть презнаменитая она и по истинне хвалы достойная сентенция, юже и на ином приведохом месте: «В человеце обычаев, а не религии искати [×] подобает». И толкуют, зане который человек есть благими нравы украшенный, той и религию добрую имеет. И яко добрая религия не ино что есть, разве известное и истинное правило благих и праведных дел, имиже составляется и совершается истинная человека служба или звание, о немже долженствует пред судищем Божиим слово воздати.

Глава двадесять шестая

О ереси хаирети нарицаемой

Хаирети. *Хаирети* речением разумеются многочудящиеся, недоумевающие или сумнящиеся. Сия ересь, хотя от мухаммедан мнится быти отменная и по смотрению *Курана* схисматическая ^{xx}, обаче аз по моему рассуждению всех мухаммеданов и самого Мухаммеда тояже быти опинии обретаю. Он бо в *Куране* глаголет, яко не весть, что бог сотворити имать с ним и с людьми его. И о неверных глаголет, может быть, что бог грехи их отпустит. И иная многая сим подобная сумнительная и недоуменная на многих местех в учении своем примешивает. В сем токмо сии *хаирети* от протчих разнствовать и разгласовати видятся: зане мухаммедане утверждают знатнейшие веры догматы описанны и определены быти, сии же о всех убо прение творят, но ни единого известного приемлют заключения ^{xxx} и окончания. Вину дают глаголюще, яко ум человеческий и тонкость разума толикия силы или власти, или могущества есть, яко николиже от самых вещей заключитися и пределами обложитися может. И якоже душа человеческая, егда в теле есть, от тела не ощущается, тако и вещи к души приналежащие николиже осязати ю, или к себе привлещи могут. Того ради ниже есть в естестве вещей таковая вещь, юже ум человеческий в себе, якоже хошем преобразити и по извольному своему образу истолковати, познати, уразумети и протч., не мог бы. И сия есть вина, яко ложь единого / есть ложь другого. Которою сентенциею видятся согласовати Аристотелю, глаголющему, всякое еже поемлется, по образу поемлющего поемлется. Протчее, сию опинию всем мухаммеданам общественну быти от сего единого, всяк благорассудный удобно рассмотрити может, яко *муфти*, егда о некоем сумнении подлежащем деле сентенцию подписати долженствует, николиже решительно, окончательно и постановительно, яко тако есть или несть тако подписати дерзает, но о всякой, аще и известной вещи, всегда сумнительно и недоумительно отвечает: *Аллагу алем олур*, то есть «Богу сведомо есть, будет» или противно: *Аллагу алем олмаз*, то есть «Бог весть, не будет». Чесого разум есть, яко чистая и приискренняя истина, единому богу сведома есть, а человеку никакоже.

[×] смотреть

^{xx} раскольная или отделяющаяся

^{xxx} постановления

ce suferă în vreun fel de ceva. A lor este acea renumită și cu adevărat vrednică de toată lauda sentință pe care am citat-o și în alt loc: „Se cuvine ca în om să căutăm × obiceiurile, iar nu religia“, pe care o explică astfel: Omul împodobit cu moravuri bune are și o religie bună, religia cea bună nefiind altceva decît o anumită și adevărată regulă a faptelor bune și drepte, prin care se alcătuiește și se săvîrșește adevărata slujbă sau vocație a omului, și despre ea trebuie să dea răspuns la judecata lui Dumnezeu.

Capitolul al douăzeci și șaselea

Despre erezia numită *haireti*

Haireti. Prin cuvîntul *haireti*¹⁰⁹³ se înțeleg cei ce se minunează mult, cei ce sînt nedumeriți sau se îndoiesc *. Deși această erezie este socotită de muhammedani conform părerii *Curanului* ca perfect schismatică^{xx}, după judecata mea găsesc că toți muhammedanii și însuși Muhammed sînt de aceeași opinie cu ei. Căci el zice în *Curan* că nu știe ce are să facă Dumnezeu cu el și cu poporul lui, iar despre cei necredincioși spune: „Poate Dumnezeu le va ierta păcatele“ **, și multe altele asemenea acestora, îndoielnice și pline de nedumerire, amestecă în multe locuri în învățătura sa. Într-o singură privință se deosebesc și nu sînt de acord acești *haireti*: muhammedanii afirmă că cele mai însemnate dogme ale credinței sînt descrise și definite, iar aceștia fac dispută despre toate, fără să ajungă însă la nici o concluzie^{xxx} și sfîrșit precis. Iar motivul îl arată zicînd că mintea omenească și subțirimea înțelegerii sînt de o asemenea putere, stăpînire sau tărie, încît nu pot fi niciodată încercate de lucrurile înseși, nici încadrate în limite. Și, după cum sufletul omenesc, cînd este în trup, nu este simțit de trup, la fel nici lucrurile care țin de suflet nu pot niciodată să-l pipăie să să-l atragă la sine. De aceea nu există în firea lucrurilor ceva pe care mintea omenească în sine să nu-l poată transforma precum vrea să-l explice, să-l cunoască sau să-l priceapă după placul său. Aceasta este și cauza pentru care minciuna unuia/este și minciuna altuia. Prin această sentință¹⁰⁹⁴ se arată a fi de acord cu Aristotel, care zice: „Tot ce se percepe se percepe după chipul celui ce percepe“***. De altfel, că această opinie este generală tuturor muhammedanilor dintr-un singur lucru poate lesne să vadă fiecare om cu judecată: muftiul, cînd trebuie să semneze o sentință despre vreun lucru supus îndoielii, nu îndrăznește niciodată să iscălească hotărît, definitiv și așezat — că este așa sau nu este așa —, ci despre fiecare lucru, chiar cunoscut, răspunde totdeauna îndoielnic și cu nedumerire: *Allahu alem olur*, adică „Dumnezeu știe, așa o fi“; sau invers: *Allahu alem olmaz*, adică „Dumnezeu știe, n-o fi așa“¹⁰⁹⁵, iar sensul acestui lucru este că adevărul curat și sincer numai lui Dumnezeu îi este cunoscut, iar omului nicidecum.

330

× să privim

xx scizionistă sau separatistă

xxx hotărîre

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 186—187.

** *Coran*, II, 191—192.

*** Aristotel, *Περὶ ψυχῆς*, III, 2, 6; 425 b, 20 și urm.

Глава двадесять седьмая

О ереси муаммази и селис нарицаемой

Муаммази. *Муаммази* от мухаммеданской веры в сем токмо разнствовать видятся, зане оная (ересь) бога, яко в сем, тако и в будущем веце человеком невидима быти исповедует. Сииже глаголют, что праведных души, тако в будущем веце бога зрети имеют, якоже мы ныне видим полномесячие. К тому веруют, яко древние пророцы и самый Мухаммед того ради в честь и достоинство пророчество достигли, зане николиже и малого греха сотвориша и не по божией особливой благодати избранны быша, но добродетельми своими и безгрешством на сицевую душевныя чистоты высоту достигоша, яко духовную и Адамскую получивше науку божественныя воли, сокровенных же и будущих вещей ведение и разумение ясно проусмотриша. Чесо ради утверждают глаголюще, якоже никтоже от грешников может пророк быти, тако, аще кто от всякого греховного пророка чиста себе и незлобива соблности возможет, той может и пророк быти. И тем пребезбожно согрешати глаголются, зане протчие мухаммедане веруют, яко бог после Мухаммеда их, николиже обещал послати иного пророка и иной закон после закона *Куранова*./

331 *Селиси.* Сим зело подобны суть еретицы *селиси* (что треточисленных знаменует) называемые. Сии бо хотя и не мнят, яко всякий своим безгрешством может пророчества достоинство получить, но подобным неким образом глаголют, яко бог после Мухаммеда имать послати другого и третьего пророка. От нихже привнесенным бывши новым заповедом и законам, *Куранов* закон и учение истребитися имеет. Последнего же пророка скажут имуща быти персидянина. Вину же мнения своего дают, утверждаяще, зане, якоже посла бог к евреом Мойсея, ко всем языкам а наипаче грекам (мнят бо, яко *Евангелие* первое греческим написано бысть языком) Иисуса Мессию, к арапам Мухаммеда, тако на последок послати имеет к персам пророка избранного от племени персидского.

Глава двадесять осьмая

О ереси бекташи нарицаемой

Бекташи. Сих ересь произыде от тогожде *Бекташа*, о немже на ином месте рехом, яко бысть основатель дервишев *бекташев* и *янычаров*. Егоже учение иного порока не имеет, кроме того, яко он мухаммеданов войне прилежащих и в исполнении божественных вещей право служащих, от четырех мухаммедисма кондиций свободных и уволенных сотворил, то есть, от обычных молитв, от поста *Рамазана*, от странствования в Мекку и отдаiania в милостыню пятьдесятя части имений. Таковым бо праведным муслиманам

Capitolul al douăzeci și șaptelea

Despre erezia numită *muammazi* și *selis*

Muammazi. Muammazii ¹⁰⁹⁶ se arată deosebiți de credința muhammedană numai prin acel eres că pe Dumnezeu îl mărturisesc a fi nevăzut pentru oameni în veacul acesta, ca și în cel viitor. Ei spun că sufletele dreptilor îl vor vedea în veacul viitor pe Dumnezeu așa cum noi vedem acum luna plină *. Pe lângă acestea, mai cred că prorocii din vechime și însuși Muhammed au ajuns la cinstea și demnitatea prorociei pentru faptul că n-au făcut niciodată nici cel mai mic păcat și că nu după harul special al lui Dumnezeu au fost aleși, ci prin virtuți și nepăcătuire au ajuns ei la o astfel de înălțime a curăției sufletești. Căci, primind ei știința duhovnicească adamică ¹⁰⁹⁷, au pătruns cu privirea clar cunoașterea și înțelegerea voiei dumnezeiești, a lucrurilor ascunse și viitoare. De aceea afirmă spunând că nimeni dintre păcătoși nu poate fi proroc, așa încît numai dacă cineva va putea să se păzească de orice viciu păcătos și va fi curat și blind poate deveni proroc. În felul acesta se spune că păcătuiesc în chip foarte ateu, pentru că ceilalți muhammedani cred că după Muhammed al lor Dumnezeu n-a făgăduit niciodată să trimită un alt proroc, nici altă lege după legea *Curamului*. /

Selis. Foarte asemănători acestora sînt ereticii numiți *selisi* (ceea ce înseamnă „cei trei la număr”) ¹⁰⁹⁸. Aceștia, deși nu socotesc că fiecare poate primi prin nepăcătuirea sa demnitatea prorociei, spun în chip asemănător că Dumnezeu, după Muhammed, are să trimită un al doilea și un al treilea proroc. Cînd aceștia vor aduce porunci și legi noi, legea și învățătura *Curamului* va fi nimicită. Iar ultimul proroc spun că va fi persan**. Ca temei al părerii lor afirmă: întrucît Dumnezeu a trimis la evrei pe Moise, pentru toate popoarele, iar către greci anume pe Iisus Mesia (căci socotesc că prima *Evanghelie* a fost scrisă în limba greacă) ¹⁰⁹⁹, iar către arabi pe Muhammed, la urmă va trimite și către persani pe un proroc ales din neamul persanilor. 331

Capitolul al douăzeci și optulea

Despre erezia numită *bektași*

Bektași. Această erezie a provenit de la același Bektaş, despre care am spus în alt loc că a fost fondatorul dervișilor *bektași* ¹¹⁰⁰ și al *ienicerilor*. Învățătura lui n-are alt cusur decît că pe muhammedanii care se îndeletnicesc cu războiul și slujesc drept pentru îndeplinirea lucrurilor dumnezeiești i-a liberat și scutit de patru din condițiile muhammedanismului ¹¹⁰¹, adică de rugăciunile obișnuite, de postul *Ramazan*, de călătoria la Mecca și să dea milostenie a cincizecea parte din avere. Căci spune că acestor musulmani drepti le sînt de

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 177.

** *Ibidem*.

ко спасению душевному, глаголет довети едино веры исповедание и благие дела, яже аще соблюдут о сотворят, тогда протчие кондиции ни мало потребны им будут. Причитается сим и иная клевета, но якоже они жалются несправедно един бо некто от секты сея, слушаючи проповедника [×] многая имена божия прочитающа и таяжде пространнее слушателем своим толкующа, от среды народа велиим гласом рече ложно быти толкование его. Приложил же и вину, глаголя: «Понеже бог есть натура непостижимая, бесконечная и неописанная, убо никое же имя ему свойственно и по всему прилично даться может, зане свойственное или / изобразительное и вразумительное имя, тем токмо может даться, яже человеческому подпадают разумению и известное о них положить может окончание^{xx}, что божественной натуре никакже приличествует. И рещи о бозе, яко есть превысокий, велий, всемогущий, милостивый и протч., яже полагательная приличества божия нарицаются, не паче изъясняется существо^{xxx} божие, неже чрез сия отрицательная или противная, яко бог несть превысокий, не велий, не всемогущий, или бог есть всенижайший, малейший, не милостивый и протч., зане якоже полагательная, тако и отрицательная, яже приписоватися ему обыкоша имена к известствованию и окончанию^{xxxx} естества божия и существа ничтоже пользуют ни помоществуют».

Глава двадесять девятая

О ереси кадизадели глаголемой

Кадизадели. Сея ереси основателя глаголют быти сына некоего *кады* (аки бы рекл поповича), но долго она в пепеле его погребенна таяшеся, сиречь даже до времен султана Мурада третьего, в егоже дни цветяше некий *Биргили Мегемсд* (аще добре памяствую) *Еффенди*, муж между мухаммеданов в учении *Курановом* и в иных науках зело славный. Предреченный *Биргили*, по всему подобную Оригену нашему обрете фортуну. Сей бо не меньши истолковал о своем *Куране*, якоже Ориген о *Священном Писании* и якоже едва не все Святии Отцы Оригена слушающе, разум *Священного Писания* благополучнейше изъясниша, хотя учителя и наставника своего общим соизволением еретика или в еретическую опинию попользшегося провозвещают. Тако всеприлежным сочинениям сего язычника и о уставах и цсремониях церковных постановлениям а найпаче *Катихисму* веры их толь последуют и почитают, яко по четырех оных первейших *Курановых* толковниках сего пятого числится не усумняются, ереси же его толико отвращаются и гнушаются ею, яко ныне по атеистах, идолопоклонниках и *рафазыях*, во втором степени его полагают. Есть же *кадызадилов* сих ересь, якоже аз рассуждаю, безмерная святость или

[×] предиканта или казнодею

^{xx} описание

^{xxx} бытность

^{xxxx} описанию

ajuns pentru mîntuirea sufletului mărturisirea credinței și faptele cele bune pe care, dacă le vor păzi și le vor face, celelalte condiții nu le vor mai fi cîtuși de puțin necesare. Li se mai atribuie și altă calomnie, dar, după cum se plîng ei, pe nedrept. Unul din secta aceea, ascultînd pe propovăduitor × rostind mai multe nume ale lui Dumnezeu și lămurindu-le mai pe larg ascultătorilor săi, ar spus cu mare glas din mijlocul poporului că tilcuirea lui este minci-noasă *. Ar adăugat și cauza, zicînd: „Întrucît Dumnezeu este o fire de nepătruns, infinită și indescritibilă, nici un nume nu-i este propriu și nici nu i se poate da unul potrivit, deoarece un nume propriu / sau descriptiv sau inteligibil se poate da numai celor ce cad sub înțelegerea omenească, căroră li se poate face o anumită definiție ××, lucru ce nu se potrivește firii dumnezeiești. Iar dacă zicem despre Dumnezeu că este preainalt, mare, atotputernic, milostiv și altele, care se numesc atributele pozitive ale lui Dumnezeu, nu explicăm esența ××× lui Dumnezeu mai bine decît prin negativele sau contrariile acestora, anume că Dumnezeu nu este preainalt, nu este mare, nu este atotputernic sau că Dumnezeu este cel mai prejos, cel mai mic, cel mai umil, cel mai nemilostiv și altele, pentru că denumirile, atît cele pozitive, cît și aele negative care s-au obișnuit a-i fi atribuite, nu folosesc la nimic și nu cjută la cunoașterea și definirea ×××× firii și esenței lui Dumnezeu” ¹¹⁰².

Capitolul al douăzeci și nouălea

Despre eresul numit *kadizadeli*

Kadizadeli. Se spune că întemeietorul acestui eres a fost fiul unui *kadî* (adică fiul unui popă) ¹¹⁰³. Multă vreme acea erezie s-a ascuns îngropată în cenușa ei, adică pînă în timpul sultanului Murad al treilea, în zilele căruia a înflorit un oarecare *Birghili Mehemed effendi* (dacă-mi amintesc bine) ¹¹⁰⁴, bărbat foarte slăvit între muhammedani în doctrina *Curanului* și în alte științe**. Acest *Birghili* a dat peste un noroc într-un totu asemănător cu cel al lui Origen al nostru ¹¹⁰⁵. El a tilcuit despre *Curanul* său nu mai puțin decît Origen despre *Sfînta Scriptură*; și precum aproape toți sfinții părinți ascultînd pe Origen au explicat cu bine înțelesul *Sfînteii Scripturi*, deși pe dascălul și povățuitorul lor l-au proclamat de comun acord drept eretic sau alunecat într-o opinie eretică, la fel operele foarte erudite ale acestui păgîn și hotărîrile lui despre rînduicelile și ceremoniile bisericești, dar mai cu seamă despre catehismul credinței lor, atît de tare le urmează și le respectă, încît nu ezită a-l număra al cincilea după întîii patru tilcuiitori ai *Curanului* ¹¹⁰⁶. În schimb, de eresul lui se feresc și se scîrbesc atît de mult, încît și pînă astăzi îl așază pe treapta a doua după atei, idolatri și *rafazî*. Acest eres al *kadizadelilor* este, după judecata mea, o sfințenie imensă, o evlavie frumoasă sau,

× predicator sau învățător
 ×× descriere
 ××× ființa
 ×××× descrierea

* P. Rycaut, *Istoria...*, p. 182.

** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 178.

превосходная набожность или, свойственное глаголю, самая суперстиция закона мухаммеданского, якоже древле и жидов / фарисейсм бысть. Сии бо никоегоже человека, ни места, ни сосуда, ниже кую-либо вещь так чисту быти имеют, яко да достойна возмнилася быти к употреблению человека муслимианина суща и протчих мухаммеданов всех нечистых и молитвы их посты же и протчие кондиции непозволенны и богу неприятны быти глаголют, зане то, что ядят, пьют, одеваются, вся чрез руки христианские, жидовские и протчих не сущих мухаммеданов преидоша, откуда приявше незагладимую некую и очиститися никакоже могущую нечистоту, все святые и освященные муслиманов действия нечисты и тщетны творят. Чесо ради сея секты человецы у иных мухаммедан николиже брашно приемлют, ниже из сосуда, из негоже други пияше воду пьет сей, ниже в ризу от иного сшитую, или хотя единою надетую облачается, зане глаголют, может быть, что вещи оной христианин или жид прикоснулся когда. Христиан же и жидов толико отвращаются, яко предызбирают паче умерети, неже ли с христианским человеком разглагольствовать или видети его и да удобнее возмогут сего избыти, егда по улице шествуют, николиже возводят очеса, да не како случилось бы видети человека не суща мухаммеданина или и животное некое нечистое узрети. Аще ли же кому из них сиевое нечто случится, мнит, яко великое ему случилось несчастье и разве все тело измочет от обычных молитв воздержатися понуждается и всего себе чрез очесное воззрение окаляна и пред богом к совершению молитв недостойна быти непщует. Которою суперстициею премного противятся *Куранову* и Мухаммедову учению, иже повелевает всякого неверного брашно (аще не предварит суспиция), якоже муслиманское вкушати и всякого человека на угощение в дом свой примати, равно ако ангела, муслиманина и протч., егоже текст мы для примеру в главе *О страннолюбии Авраамовом* приведохом.

Бысть некий муфти, Мегеммед Еффенди, иже своею сентенциею всех сих суперстициозов в немуслиманов быти изъявил. Что тако приключится повествуется: Службу и достоинство церковное управляюще предреченному муфтию, бысть некий в Константинополе главнейший судия (который чин называют *Истамбол Еффендиси*) прозванием *Кадызаде* (зане отца *кады* имевше) во услугах сего судии бысть некий *бакал*, то есть харчевник христианин, которому идущу по утру рано во двор господина своего усретеса некто от секты *кадызаделов* в баню / спешащийся, но бакал в размышлении идущий, не предусмотрел идущего противу себе по улице *кадызадела*, подобно же и *кадызадел* по обычаю углубив очи в землю, не видяше прямо приближающаяся к себе христианина. И тако по случаю аки бараны взаимно главами толь крепко ударишася, яко обоим лбы напухли. Тогда Кадызадел болезни ради возвед очи, рече: «О, неверне, почто мя муслиманина и еще *кадызадели*, тако ударил еси, яко не токмо ходити, но и стояти не могу». Христианин во-первых смиренно себе извиняше, яко не видал его по случаю же и неусмотрению а не нарочно, ниже ему тако хотящу оное приключися, того ради и прощения просит и удобно оное испросити уповает, понеже и он есть *кадызадели*, под сим именем христианин разумеяше ово турчина того, ово же и себе до судии господина своего *кадызаде* належати. Турчин же разумеяше, яко христианин в поношение ему *кадызадела* себе нарече и тако возгласив стражей, бедного и неповинного христианина поймал и к муфтию для приятия сентенции его отведе, грозя ему смертию, аще мухаммеданского не сотворит исповедания.

mai propriu vorbind, însuși fanatismul legii muhammedane, precum era în vechime la iudei/fariseismul. Căci aceștia nu socotesc nici un om, nici un loc, nici un vas, nici un alt oarecare lucru așa de curat încît să pară vrednic de întrebuințarea unui om musulman; iar despre toți ceilalți muhammedani zic că sînt necurați și că rugăciunile lor, posturile și celelalte condiții sînt neîngăduite și lui Dumnezeu neplăcute, întrucît ceea ce mănîncă, beau și îmbracă ei au trecut toate prin mîinile creștinilor, iudeilor și ale celorlalți muhammedani care le aduc, și astfel, primind o întinăciune de neșters și cu neputință de curățit, toate lucrurile sfinte și sfînțite ale musulmanilor se fac necurate și zadarnice. De aceea oamenii acestei secte nu primesc niciodată de la alți muhammedani mîncare, nici nu beau apă din vasul din care au băut alții, nici nu se îmbracă în haina cusută de altul sau care a fost măcar o dată îmbrăcată, căci zic că poate de lucrul acesta s-a atins cîndva un creștin sau un iudeu. Iar de creștini și de iudei atîta se feresc, încît preferă să moară decît să vorbească cu un creștin sau să-l vadă și, ca să poată mai bine scăpa de aceasta, cînd merg pe uliță nu ridică niciodată ochii, ca nu cumva să se întîmple să vadă un om care să nu fie muhammedan sau să privească vreun animal necurat. Iar dacă i se va întîmpla așa ceva cuiva dintre ei socoate că i s-a întîmplat o mare nenorocire și, afară de faptul că-și va spăla tot trupul, se va sili să se abțină de la rugăciunile obișnuite și se va socoti că este pîngărit pe de-a-ntregul prin privirea ochilor, deci nevrednic să facă rugăciuni înaintea lui Dumnezeu. Prin această superstiție ei se împotrivesc foarte mult *Curanului* și învățăturii lui Muhammed, care poruncește să mănînce mîncarea oricărui necredincios (dacă nu va avea vreo bănuială) ca și pe cea musulmană și să-l primească pe orice om în casa sa spre a-l ospăta, musulman sau altcineva, ca pe un înger, text pe care noi l-am citat ca exemplu în capitolul *Despre iubirea de străini a lui Avraam* * 1107.

333

A fost odată un muftiu, Mehemmed effendi, care printr-o sentință a sa i-a declarat pe toți acești superstițioși că nu sînt musulmani ¹¹⁰⁸. Se povestește că acest lucru s-a întîmplat astfel: Cînd amintitul muftiu își îndeplinea slujba și dregătoria bisericească, era în Constantinopol un judecător principal (rang pe care îl numesc *Istambol effendisi*) cu porecla *Kadîzadè* (pentru că avea tată *kadî*) ¹¹⁰⁹. În serviciul acestui judecător era un oarecare *bakal* ¹¹¹⁰, adică un birtaș creștin, care, cînd mergea dis-de-dimineață la curtea stăpînului său, s-a întîlnit cu cineva din secta *kadîzadelilor* ce se grăbea spre baie. Bacalul, mergînd dus pe gînduri, nu l-a văzut pe cel ce-i venea din față pe stradă; la fel și *kadîzadeaua*, ținînd după obicei ochii în pămînt, nu l-a văzut pe creștinul ce venea drept spre el. Și astfel s-au lovit din întîmplare unul de altul cu capetele, ca berbecii, așa de tare, că la amîndoi li s-au umflat frunțile. Atunci *kadîzadeaua*, ridicînd de durere ochii, a zis: „O, necredincioșule, de ce m-ai lovit pe mine, musulman și chiar *kadîzadè*, așa de tare încît nu pot nu numai să merg, dar nici să mai stau pe picioare?” Creștinul, mai întîi, s-a scuzat cu smerenie, spunînd că nu l-a văzut și că acest lucru s-a întîmplat pe neașteptate și neprevăzut, nu înadins, și că n-a voit așa ceva; de aceea își cere iertare și nădăjduiește s-o obțină lesne întrucît și el este *kadîzadè*, sub acest nume înțelegîndu-l creștinul fie pe turcul acela, fie pe sine însuși ca aparținînd judecătorului, stăpînului său. Dar turcul, crezînd că creștinul spre a-și bate joc de dînsul s-a numit pe sine *kadîzadè* și strîgînd străjile, l-a prins pe bietul și nevinovatul creștin și l-a dus la muftiu să primească judecata, amenințîndu-l cu moartea dacă nu va face mărturisirea

334

* *Coran*, XI, 69.

Кадызадел убо сентенцию (которую да бы муфти подписал и утвердил просяше) сим написал образом: «Аще кто от неверных нарек себе *Кадызадела* быти, не исповедал ли себе быти муслиманина? Паки аще кто единою исповедал себе муслиманина быти и потом отвержеся того, не повинен ли будет смерти?» Разумный и утешный муфти во-первых вопрошает муслиманина коея бы был секты муслиманин (по *Катихисму* православных долженствоваше он отвещати, яко есть от секты *имам азем*, но понеже бяше секты *кадызаде*) рече себе *кадызадели* быти. Потом спросил христианина до кого бы он надлежал (знаяше бо наперед христианина того харчевника быти *Кадызаде*, судии Константинопольского) отвеща христианин себе *кадызадели* быти, то есть до *Кадызаде* надлежати. Тогда муфти сумнительным сенсом ^х и сладостнейшим коварством подписал сентенцию: *Кадызадели гяур, муслиман олмаз*, то есть «Неверный *Кадызаделов* не будет муслиманин», егоже сенс искуснии в суде тако истолковаша: Егда христианин той рече до *Кадызаде* себе надлежати, от того не последует, яко он мухаммедисм исповедал есть, того ради ниже обвинити его подобает. Паки, егда муслиманин той отвержеся секты *имам / аземи* и исповедал секту *кадызаде*, тойже купно отвержеся мухаммедисма. Откуда последует, яко он несть муслиманин. И тако от того времени в великом презрении суть еретики секты сея, ниже могут без наказания явно оную исповедати, хотя сея суперстии чтителы зело мнози еще и ныне обретаются в Константинополе.

Глава тридесятая

О ереси мумсоюндурен глаголемой

Мумсоюндурен. *Мумсоюндурен* знаменует «свящу гасящего». Сии вся *Курановы* заповеди зело опасно и жестоко соблюдают, кроме супружества законного, или, якоже обычай имеют глаголати, которому с *никягом*, то есть пред *имамом* и свидетелями бывати и совершатися закон мухаммеданской повелевает. Чадородия же ради сказуют (сам бо таковых челоуеков и собрания их николиже видети возмогах, хотя зело любопытно и чрез многое время того исках), яко они в горах Финикии (тамо бо множайших сея секты быти повествуют) в первый день марта месяца из прилежащих весей и градов обоого пола елико совершенного возраста будут, девы, жены, юноши и мужи собираются и в глубочайшем и темнейшем лесу зело пространной дом от хвастия и лоз созидают, сиречь колико мог бы вместити всех собравшихся. Егоже уготовивше, в первый, якоже рехом, день марта, близ захождения солнечного, мужеской и женской полы в оный дом все входят и жены убо все от единыя дому страны, мужие же от другия сядятся ждуще, дондеже солнце заидет. По захождении же солнца старейшины их (которые вместо *имамов* имеются) несколько возженных свящ или лампад вносят, ихже среди храмины поставльше, во-первых обычайное творят моление и некие молитвы на сие устроенные и песни рифмически и сладостно сложенные на хвалу божию и пророческую, даже до третiego часа ноши воспевают. Имже скончанным бывшим, старейшины оные все свещи тые единокупно погашают и тогда с великим устремлением мужие к женам а жены к мужем взаимно ради плотоугождения бро-

^х разумом

muhammedană. *Kadîzadeaua* scrisese așa sentința (pe care cerea ca muftiul s-o întărească): „Dacă vreunul dintre necredincioși s-a numit pe sine *kadî-zadè* nu s-a mărturisit a fi musulman? Iarăși, dacă cineva s-a mărturisit o dată că este musulman și apoi s-a lepădat nu va fi oare vinovat de moarte”? Muftiul, înțelept și împăciuitor, l-a întrebat mai întâi pe musulman din care sectă face parte (după *Catehismul* celor drept-slăvitori el trebuia să răspundă că este din secta *iman azem* ¹¹¹¹, însă intrucît era din secta *kadîzadè* a răspuns că este *kadîzadè*). După aceea l-a întrebat pe creștin al cui este (căci îl știa de mai înainte pe creștinul acela că este birtașul lui *Kadîzadè*, judecătorul Constantinopolului). Creștinul a răspuns că este *kadîzadè*, adică al lui *Kadîzadè*. Atunci muftiul a semnat sentința cu un sens^x ambiguu și cu o prea plăcută perfidie: *Kadîzadeli ghiaur musliman olmaz*, adică „Necredinciosul lui *Kadîzadè* nu va fi musulman” ¹¹¹², al cărei sens cei iscușiți în judecăți l-au interpretat astfel: Cînd creștinul acela a spus că aparține lui *Kadîzadè*, nu urmează de aici că a mărturisit muhammedanismul, de aceea nu se cuvine să fie învinuit. Iarăși, cînd musulmanul acela s-a lepădat de secta *iman/azemi* și a mărturisit secta *kadîzadè*, o dată cu aceasta s-a lepădat de muhammedanism, de unde urmează că el nu este musulman. Și, astfel, de atunci ereticii sectei aceleia sînt în mare dispreț și nu pot s-o mărturisească descoperit fără de pedeapsă, deși cinstitori ai superstiției acesteia se află foarte mulți și acum la Constantinopol.

335

Capitolul al treizecilea

Despre superstiția numită *mumsoiunduren*

Mumsoiunduren. *Mumsoiunduren* înseamnă „cel ce stinge făclia” ¹¹¹³. Aceștia păzesc toate poruncile *Curanului* cu foarte mare grijă și asprime, afară de căsătoria legitimă sau, după cum obișnuiesc a zice, pe aceea despre care legea muhammedană poruncește să fie și să se facă *nikkeah*, adică în fața imamului și a martorilor. Iar pentru nașterea de prunci se spune (pentru că eu însumi n-am putut niciodată vedea asemenea oameni și adunările lor, deși am căutat foarte curios și mult timp acest lucru) că se adună în munții Fenicie (unde se povestește că sînt foarte mulți din această sectă) ¹¹¹⁴ în ziua cea dintîi a lunii martie, din toate satele și orașele din jur, toți cei de vîrstă matură de ambele sexe — fete, femei, tineri și bărbați — și, în cea mai întunecată pădure, fac din crengi și nuiiele o casă foarte largă în care să încapă toți cei adunați. Și după ce este gata intră toți în acea casă, de parte bărbătească și femeiască, în cea zi-întîi a lui martie, precum am zis, aproape de apusul soarelui, și femeile se așază într-o parte a casei, iar bărbații de cealaltă, așteptînd pînă apune soarele. După apusul soarelui, mai-marii lor (care sînt în loc de *imami*) aduc cîteva făclii sau candelile aprinse, pe care, așezîndu-le în mijlocul încăperii, fac mai întîi rugăciunea obișnuită și unele rugăciuni întocmite pentru aceasta și cîntă pînă la al treilea ceas de noapte cîntări ritmate, plăcut alcătuite spre lauda lui Dumnezeu și a Profetului. Iar după ce le-au terminat, mai-marii lor sting dintr-o dată toate făcliile acelea și atunci se aruncă bărbații la femei și femeile la bărbați, cu mare repezeală, pentru a-și face unul altuia plăcerea trupului, unde îi vor îndrepta promisiunile sau dorin-

^x înțeles

336 саются, где фортуны обеты или желания их / управляющей, которому которую ухватити случится, с тою телесное даже до зари продолжая совокупление, в томже месте на земли положившись, наслаждается.

За час же пред светанием, *имамы*, паки возжегше свещи, утренние песни извне пети начинают, ихже протчие услышавше, все вкупе от любово-страстных оных борьбы преставше, паки на страны своя разделяются. *Имамом* со свещами в дом вшедшим, все на ноги вставше, на месте, которое кто по совершении дела своего занял, стоят неподвижно, *имамы* же места и седалища, где кого обрящут порядку назначают, да и в будущую ночь, всяк на томже обрящется месте. И сие убо творити обычай имеют, да не како по уговору или за взятой ради прежде любви, един некий от мужеска полу с тоюжде женою или девою во многие дни или несколько крат смешение имети могл бы.

Рассветающе же дню, все на источник шествуют, обаче жены далече отлучаясь, да бы невидены были от мужей, где сотворше *гусл*, то есть тела измовение, весь день в пениях божественных и церковных песнях же и молитвах препровождают. Но преклоняющеся солнцу на запад, паки по предъявленному образу в тотже дом собираются и тако в сицевом скотском плотосмешении, чрез целые 40 дней премешанные празднуют женитвы. Скончавше же 40 дней, кийждо во своя си отходит и чрез все оставшееся года время муж жену ниже зрети когда, ниже прикоснуться ей, ниже беседовати с нею может, разве пред народом и настоящей некоей крайней нужде. Аще кто в подзорной и возбраненной любви (хотя самым делом греха и не сотворит) поиман и уличен будет, в запаленном струбе оба сожигаются. Веруют бо, яко никоеже от бога и от человек о таковых извинение, никоеже попускение^х и никоеже милосердие быти может. К тому остроумнейше рассуждают и постановляют, яко грех делания^{xx} несть болий греха произволения.

337 По общем оном собрании, которые из тех жен или дев обрящутся чревоносящий, питаемы бывают из общих тоя синагоги доходов, тако и дети раждаемые ими, не яко единого, но всех обще чада даже до чертвертого года от общества купно с матерями питаются. В четвертый же год старейшины все собираются и сочлившие, колико всех есть отрочат, для прокормления, воспитания в художества же и опинии их науках обучения по фамилиям разделяют и тако дивное некое жительство правление, церковное купно и мирское составляют / и творят.

Слышах повествующих о сих людех, яко суть паче всех доблественнейшие^{xxx} и во бранех непобедимейшие. И неложно, ибо оные в самой средине отманския Империи на горах оных (ихже турки *Каздагы*, то есть «Гусиные горы» нарицают) живущи, николиже под иго турецкое приидоша, но постановив известные некие договоры с пашами провинций управляющими, ово в своих местах, ово же во градах и всех безопасно пребывати и купчествовати могут. Иногда настоящей нужде, войску же азиатическому недовольну сушу, противу племени *дурузиов* (Ливан гору обдержавших) многожды отманские краи своими нападками разоряющих, от пашей тех стран великим привлекаются жалованьем и всегда или победоносцы, или непобеждены от неприятеля во своя возвращаются. Сами турки в таковых человецех правду, человеколюбие и едва не все моральные добродетели великими превозносят похвалами, чистоту же в них не человеческую, но ангелоподобную быти проповедуют.

^х ослабление, снисхождение

^{xx} самым делом учиненный

^{xxx} храбрейшие

țele norocului. / Și care pe care se va întâmpla s-o apuce, continuându-și cu ea împreunarea trupească pînă în zori, se desfată în acel loc, culcîndu-se pe pămînt.

Cu un ceas înainte de a se lumina, imamii, aprinzînd iarăși făcliile, încep să recite, de afară, cîntecule de dimineața, iar ceilalți, auzindu-le, oprindu-se toți din acea luptă senzuală, se despart, trecînd fiecare la locul lor. Cînd imamii intră în casă cu făcliile, sculîndu-se toți în picioare rămîn nemișcați pe locul ocupat după săvîrșirea acelei trebi, iar imamii înseamnă pe rînd locurile și scaunele unde-l află pe fiecare, pentru ca și noaptea viitoare, fiecare să se afle în același loc. Iar acest lucru au obiceiul să-l facă pentru ca nu cumva, înțelegîndu-se între ei sau din dragostea ce o avea mai dinainte vreunul din bărbați, să poată avea amestecare cu aceeași femeie sau fată mai multe zile sau de mai multe ori.

Cînd se luminează de ziuă merg cu toții la izvor, dar femeile se duc ceva mai departe, ca să nu fie văzute de bărbați. Și făcînd *gusl*, adică spălarea trupului, petrec toată ziua în cîntări dumnezeiești și bisericești, în cîntec și rugăciuni. Iar cînd soarele se coboară spre apus, se adună iarăși în chipul arătat mai înainte, în aceeași casă, și așa, într-o asemenea promiscuitate dobitocească, serbează timp de patruzeci de zile aceste însoțiri de-a valma. Și cînd se termină cele patruzeci de zile, pleacă fiecare la ale sale, și tot timpul rămas din an bărbatul nu poate nici să vadă femeie, nici să se atingă de ea, nici să-i vorbească, decît în fața poporului și în caz de nevoie extremă. Dacă cineva va fi prins și dovedit de o dragoste rușinoasă interzisă (chiar dacă nu va face păcatul cu fapta), sînt arși amîndoi într-o casă de lemn aprinsă. Căci ei cred că pentru aceștia nu poate fi nici o scuză, nici un fel de îngăduință ^x sau îndurare, nici din partea lui Dumnezeu, nici din a oamenilor. Pe lîngă aceasta, judecă și hotărăsc în chip foarte ingenios că păcatul făptuirii ^{xx} nu este mai mare decît cel al vrerii.

După acea adunare generală, femeile sau fetele care se vor afla gravide sînt hrănite din veniturile comune ale sinagogii ¹¹¹⁵; la fel și copiii născuți de ele sînt hrăniți de obște pînă la al patrulea an, împreună cu mamele lor, ca și cum n-ar fi copiii unuia singur, ci ai tuturor. Iar în anul al patrulea se adună toți cei în vîrstă și, numărînd cîți copii sînt cu totul, îi împart prin familii, pentru a fi hrăniți, educați și învățați meșteșuguri și în științele cugetării lor și astfel alcătuiesc și fac o rînduială uimitoare, de viețuire bisericească și lumească. /

Am auzit pe cei ce povestesc despre acești oameni că sînt mai cutezători ^{xxx} decît toți și cei mai de neînvins în războaie. Și nu este minciună, căci, trăind chiar în mijlocul Imperiului Otoman pe munții aceia (pe care turcii îi numesc *Kazdagî*, adică „Munții giștelor”) ¹¹¹⁶, n-au ajuns niciodată sub jugul turcesc, ci încheind tratate cu pașii care guvernează provinciile pot să petreacă fără grijă, fie pe locurile lor, fie în orașe și sate, și să negustorească. Uneori însă, cînd este nevoie, neajungînd oastea asiatică împotriva tribului *duruzilor* (care stăpînesc Muntele Liban) ¹¹¹⁷, care devastează de multe ori ținuturile otomane cu invaziile lor, sînt angajați de pașii acelor ținuturi cu mare leafă și totdeauna se întorc la ale lor, sau învingători, sau neînvînși de inamic. Înșiși turcii preainaltă cu mari laude dreptatea, omenia și aproape toate virtuțile morale din acești oameni, iar curăția lor o propovăduiesc ca fiind nu omenească, ci aproape asemănătoare celei a îngerilor.

^x milostivire, indulgență

^{xx} săvîrșit prin însăși fapta

^{xxx} viteji

Глава тридесять первая

О ереси луты глаголемой

Луты. Луты ересь имя ведет от Лота, о немже Священное повествует Писание, яко в пьянстве блудодеянием дщерем своим насилие сотворил. Сея секты чтители мухаммеданов ли нареши подобало бы или под именем Христовым лживых и безбожнейших прелестников, не могу рассудити, зане и Мухаммеда истинного пророка божия быти исповедуют, и Христа Сына быти божия и Евангелия и Послания а наипаче Павла Святого не отмежут и обрезание приемлют, по елику от Авраама по божію велению узаконенное и законом Мойсовым подтвержденное, яко нужно есть ко исполнению Ветхого Закона и тако из трех законов, аки единую и особливую ереси и безбожия своего творят опинию.

338 Но почто особливо луты называются, двоякая есть история: едина убо мухаммеданов, купно, жидовже и христиан, а другая христианов токмо. Первая есть, зане они глаголются подражати Лоту, который, будучи божий человек, дщерем / своим девам сущим блудное насилие (хотя обезумлен сии вином) не усумнелся сотворити. Последняя же показывает, яко украдают воследователи диавольские из Павлова к Тимофею послания, яко насадивый древо, долженствует сам первое от плода древа того вкусити, откуда наводят, аще от насажденных убо и от рожденных. Чесо ради турки человека кровосмешение творяща с арапского языка *фуджюрул карабе* (то есть блудника крови или кровных ^х, и луты, или от первого оног Лота, или от сих еретиков называти обычай имеют.

Но сказанию о ересех и еретиках мухаммеданских конец сотворше, zde каковые у них же роды идолопоклонничества и атеисма ^{xx} обретаются и под темже Мухаммедовым таятся именем, мало нечто изъявити потщимся.

Глава тридесять вторая

О идолослужителях и безбожных мухаммеданских

Бутперест. В турецком племени уже никоеже ослася идолослужение, у персов же и арапов а наипаче у индов зело процветати слышим. Из пдолопоклонников у мухаммедан обретающихся, иные суть *гебри*, иже *бутперест* называются, то есть «идолов или образов чтители», иные *терса*, иже и *атеи-перест*, то есть «огнепоклонники», иные *келбперест*, то есть «псслужители» ^{xxx}, иные же *гявперест*, то есть «волослужители» нарицаются.

^х сродниц по плоти
^{xx} безбожия
^{xxx} псам кланяющимися

Capitolul al treizeci și unulea

Despre eresul zis *lutî*

Lutî. Eresul *luiî* își ia numele de la Lot ¹¹¹⁸, despre care *Sfînta Scrip-tură* povestește că la beție a făcut siluirea fiicelor sale din desfrînare *. Nu pot aprecia dacă adepții acestei secte s-ar cuveni să fie numiți muhammedani sau creștini înșelători, mincinoși și fără Dumnezeu. Căci ei și pe Muhammed îl mărturisesc a fi adevărat proroc al lui Dumnezeu, și pe Hristos că este Fiul lui Dumnezeu; *Evangheliile* și *Epistolele*, mai cu seamă pe acele ale Sfîntului Pavel, nu le leapdă, iar circumcizia o primesc fiind legiuită de Avraam din porunca lui Dumnezeu și confirmată de legea lui Moise, ca necesară pentru împlinirea *Vechiului Testament*, și astfel, din trei legi fac o formulă singură și specială a eresului și ateismului lor.

Despre motivul anume pentru care se numesc *lutî* există însă o dublă istorie, una a muhammedanilor și deopotrivă a iudeilor și creștinilor, iar alta numai a creștinilor. După cea dintîi ei afirmă că umează lui Lot, care, deși om al lui Dumnezeu, nu a stat la îndoială să facă fiicelor sale / siluire desfrînată fiind ele fecioare (deși** era scos din minți de vin). Cea din urmă arată cum fură adepții diavolului din *Epistola lui Pavel către Timotei****, unde spune că cel ce a sădit pomul se cuvine să guste cel dintîi din fructul pomului ace-luia ***, de unde deduc că precum este cu cele sădite așa și cu cele născute. De aceea turcii au obiceiul să numească pe omul care face amestecare de sînge, pe limba arabă, *fudjiurul karabe* (adică desfrînat cu sînge sau cu rudele de sînge x) ¹¹¹⁹ și *lutî*, sau după acel Lot dinainte, sau de la acești eretici. Însă punînd capăt istorisirii despre eresurile și ereticii muhammedani ne vom stră-dui să arătăm aici cite ceva despre felurile de idolatrie și ateism xx ce se află la ei și se ascund sub același nume al lui Muhammed.

338

Capitolul al treizeci și doilea

Despre idolatrii și ateii muhammedani

Butperest. În neamul turcesc n-a mai rămas nici un fel de idolatrie, însă la persani și arabi, dar mai cu seamă la indieni, auzim că ea înflorește foarte. Dintre idolatrii ce se află la muhammedani unii sînt *ghebri*, numiți *butperest*, adică închinători ai idolilor sau ai chipurilor ¹¹²⁰, alții *tersa*, numiți și *ateșperest*, adică închinători ai focului ¹¹²¹, alții *kelbperest*, adică slujitori ai cîinelui^{xxx1122}, iar alții *gheavperest*, adică slujitori ai boului ¹¹²³.

x rubedeniile

xx necredința

xxx care se închină ciinilor

* *Geneza*, 18, 31—38.

** *Recte*: tocmai pentru că era amețit.

*** *II Timotei*, 2, 6.

** P. Rycaut, *Istoria...*, p. 182; *Incrementa...*, III, 3, ann. y.

Свойственно же за идолослужителей вменяются * те, которые солнце, луну и протчая телеса небесная богов быти веруют. Утверждающе правление и благоденствие сих, всем человеком поятно и вразумительно быти, которые аще бы не были бози или вещи, сущие в низайшем мире не соблюдали бы, мир николиже был бы, ниже в своем состоянии и в непрестанном действии соблюстися мог бы. Каковых же в почитании идолов своих употребляют церемонии и уставов, никогоже обретох когда, который бы известил мне о трагедии их, откуда же некто из наших христиан безименный писец взял (егоже книгу господин Петр Андреевич Толстой быв при Порте / Отманской полномочным послом с италианского языка на простой русского диалекта штиль преведе) исследовати не могох, чего ради как предреченной автор о идолопоклонниках мухаммеданских написал, мы, слово в слово переписавше, zde прилагаем.

«Некоторые (глаголет он) астрологи и некоторые натуралисты чинят исповедание сея ереси в Константинополе, но суть великое число, между партянами и мидянами, где мужие обыкновенно поклоняются солнцу, а жены луне, и другие некие полю арктическому. Сии людие не суть зело жестоки в манерах их жизни, ниже зело прилежны охраняти церемонии их закона, но живут натурально добре и проходят зело искусно во всяких вещех. Не охотно верят, что душа есть бессмертна и что за страсть и за добродетель воздается на оном свете. Не отмщают никогда за бесчестие, когда им бывает учинено, ниже за слова своевольные, которые им бывают речены, ниже за большую часть нечестивости, в которой погрешают человеки, понеже почитают сие, яко действия натуральные, происходящие от планет и не стужаются больши оногo, как чиним мы, когда некакой великой дождь нас обмочит или когда солнце в каникуле нас согревает зело». До zde он.

Атеишперест. Атеишперест, то есть «огнепоклонницы» в Константинополе не обретаются же; аще ли же и суть неции, обаче николиже себе таковых быти исповедуют, зане абие на смерть осудилибыся или отвергшиися ереси своя, мухаммедисм восприяти понуждены были бы. Протчее слышахом, яко ныне суть таковыи во стране *кюрдиов*, персидскому царству сопредельной, мнози бо сицевые и в Персии обретаются, а яко вся Индия огнепоклонников полна есть, не мною, чтоб кто не слышал. Сии по древнему язычников обычаю огонь вечный или николиже угасаемый стрегут всеприлежно, мняще себе вся благая и щасливая ово в сем, ово в будущем веце (из *Курана* бо увериша, яко имать быти день судный и жизнь вечная) от оногo неугасаемого огня бывать. Старцы их, к концу жизни приближившися, или нечаянно в болезнь упавше, или долгим недугованием утруждашеся^{xx} вручают себе приятелям и ближним своим, да в час смерти сожгут их. Глаголют бо, аще первеe душа изыдет из такового, неже в возженный кoster ввержен будет, вечно в геене горети имать. Аще же неиздохнувши, огонь пожрет его, баснословят, яко рай и древнее оное божественное сияние / (еже огненное и бога самого не ино что, разве огонь быти веруют) из негоже душу созданну быти учит *Куран* получитьи и в первое оное благополучие и блаженство приити имеет.

* имеются или числятся

xx изнемогше

În mod propriu însă, idolatri sînt socotiți × cei care cred că soarele, luna și celelalte corpuri cerești sînt dumnezei, afirmînd că conducerea și binefacerea acestora este limpede și de înțeles pentru toți oamenii, căci dacă ele n-ar fi fost dumnezei sau de n-ar fi păzit lucrurile care sînt în lumea de jos, aceasta nici nu ar fi fost, nici nu s-ar fi putut păstra în starea ei, nici în mișcarea sa neconținută. Dar ce fel de ceremonii și rînduiri practice ei pentru adorarea idolilor lor n-am aflat niciodată pe nimeni care să mă informeze despre tragedia lor. De unde a luat așadar unul dintre creștinii noștri o scriere anonimă (a cărei carte a tradus-o din limba italiană în stilul simplu al dialectului rus domnul Petre Andreievici Tolstoi, fiind ambasador plenipotențiar pe lângă Poarta / Otomană *) n-am putut afla ¹¹²⁴. De aceea, copiind cuvînt cu cuvînt, vom adăuga aici cele scrise de autorul mai sus-menționat despre idolatrii muhammedani:

339

„Unii astrologi (spune el) și unii naturaliști practică mărturisirea acestui eres în Constantinopol, dar există un mare număr printre pași și mezi, unde bărbații se închină de obicei soarelui și femeile lunii, iar alții Polului Arctic. Acești oameni nu sînt prea aspri în manierele viețuirii lor, nici foarte zeloși să păzească ceremoniile legii lor, însă trăiesc în mod natural bine și se orientează foarte iscusit în toate lucrurile; nu le place să creadă că sufletul este nemuritor și că pentru patimă și virtute se răsplătește pe lumea cealaltă. Nu se războiește niciodată pentru necinste, cînd le este pricinuită, pentru cuvintele arbitrarie care le sînt spuse, nici pentru multe din nelegiuirile cu care greșesc oamenii, socotindu-le drept niște acțiuni naturale, care provin de la planete, nici nu se necăjesc mai mult din cauza lor decît facem noi cînd ne udă vreo ploaie mare sau cînd soarele ne încălzește trupul în timpul verii“. Pînă aici [am citat din] el **.

Ateșperest. Ateșperest, adică închinători ai focului, nu se află în Constantinopol și chiar dacă sînt unii nu se declară niciodată, pentru că îndată ar fi condamnați la moarte sau, lepădîndu-se de eresul lor, ar fi siliți să accepte muhammedanismul. Totuși am auzit că sînt din aceștia în țara *kiurdilor*, învecinată cu țara perșilor ¹¹²⁵, că mulți din aceștia se află și în Persia, iar că toată India e plină de închinători ai focului consider că nu se poate să nu fi auzit cineva. Aceștia, după vechiul obicei al păgînilor, păzesc cu multă grijă un foc veșnic, care nu se stinge niciodată, socotind că de la acest foc nescîlni le vor veni lor toate cele bune și cu noroc, atît în veacul acesta, cît și în cel viitor (căci ei cred, după *Curan*, că are să fie ziua judecării și viața de veci). Bătrînii lor, apropiindu-se de sfîrșitul vieții sau cîzînd la boală pe neașteptate sau slăbind^{xx} de bolire multă, se încredințează prietenilor sau celor de aproape ai lor, ca în ceasul morții să-i ardă. Căci ei zic că dacă sufletul va ieși din unul ca acesta mai înainte să fie aruncat în rugul aprins va arde veșnic în gheena; dar dacă îi va mistui focul înainte de a-și da sufletul, băsnesc că vor primi raiul și acea strălucire dumnezeiască / din vechime din care e făcut sufletul (care cred ei că e de foc, și că Dumnezeu însuși nu e altceva decît focul), după cum îi învață *Curanul****, și că vor reveni la starea cea bună și la fericirea cea dintîi.

340

× considerați sau numărați

xx istovindu-se

* *Монархия турецка описанная чрез Рикота, бывшаго английского секретаря посольства при оттоманской Порте. Переведенна с польского на российской язык, Санкт-Петербург, 1741.*

** P. Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 183.

*** *Coran*, XXIV, 35.

Келбперест. *Келбперест*, то есть «псам кланяющийся», сии не всякого пса, но черного токмо почитают, из породы господствующего^х черного пса, аще родится щенок черный же, всеприлежно питают и от иных с ним купнорождающихся щенков в особливом и честном вскармляют его месте. Его же умершу первейшему их псовскому божищу, по нем наследника и господствующего с великим торжеством и церемониями поставляют. Дом, в немже блюдется и питаем бывает пес оный, тойже есть и капище их ко изблеванию молитв их устроенное. Умершего пса с великим сетованием и рыданием провождающе аки царя и господа своего честно погребают и великую гробницу над трупом его соделовают, год и жизнь его и аще что благополучно или злополучно во время жизни его народу приключилося на мраморных дсках написующе.

Таковые псов поклонники егда приходят во грады, в нихже псам никакаяже честь дается, со многим изживением и трудами всех града того черных псов украсти тщатся, ихже потом во свою страну отослати попечение имеют. Аще таковой узрит кого биюща сицевого пса или иным каковым-либо образом оному досаждающа, не без тяжкого воздыхания увещавает его, яко зле творит и хотя в бедствовании жизни за сие обретися имеет, обаче молчати не будет, инако бо молчание то в грех смертный и преступление вменится. Откуда же восприяся сего безбожия начало, во истину сказать не могу, обаче известно есть, яко от древних египтян сиз злочестье произыде и чрез непрерывное предание у оных паче псовских народов пресмыкашеся, еже и до ныне твердо содержат.

Гявперест. *Гявперест*, то есть «волопоклонники» тогожде суть безумствия, якоже и *келбперест*, сии не всякого вола, но токмо черного (некладеного) почитати и вместо бога имети веровати же и кланятися ему сказуются. И о сих убо уставех никоегоже имея известия, ничтоже изъяснити могу, кроме того, что слышах, яко сии бездельники обычай имеют взимати от кала вола оного и благоговейно в уставленные дни чела^{xx} своя намазывать, которые видятся подражати идолопоклонникам индийцам, от нихже / неции купечества ради перее в Астрахань оттуду и в Москву приходят, которые по вся новомесячия чела своя шафраном намазывать обычай имеют. Но о сих уже довольно речено имуще, вкратце нечто о роде цыганском, который в Царстве Турецком зело многоплоден есть, для любопытного предложу читателя.

Цыгане. Турки а с ними и протчие все мухаммедане род сей цыганский глаголют быти фараонитский род и общим согласием утверждают, яко страннейшая она и в *Священном Писании* славная фараонитских царей империя бысть цыганская; паки сказуют, яко тойже род (проклявшим его Мойсею и всем пророкам божиим) во всю вселенную расточися и рассыпая по божию Изволению и велению лишен сущи знания письмен, книг, веры и всякого божественного, вкупе и человеческого закона. Цыганы убо Мухаммеда исповедующии сим единым титулом мнят себе совершенно благочестивых быти, ниже к тому взыскуют кие суть закона заповеди или кондиции, вся пренебрегают, ничтоже по закону творят или соблюдают, молитвы у них никиеже суть, посты такожде, о Мекке ниже слушают, вместо милостыни оной пятидесятной шесть сот видов воровств, лукавств, чародейств, обаяний и волхвований (яже вся мухаммеданам возбраненна суть) творят.

^х в почитании у них сущего
^{xx} лбы

Kelbperest. *Kelbperest* înseamnă cei care se închină ciinilor. Aceștia nu cinstesc pe orice ciine, ci numai pe cel negru, din soiul ales^x al ciinelui negru. De se va naște un cățel negru, îl hrănesc cu mare grijă și-l cresc într-un loc curat, deosebit de ceilalți căței care s-au născut împreună cu dinsul. Și cînd moare zeul lor ciinesc pun după el cu mare solemnitate și ceremonii un alt succesor și domnitor. Casa în care e păzit și hrănit ciinele acela este și templul lor, făcut spre a-și înălța rugăciunile. Iar pe ciinele cel mort, petrecîndu-l cu mare tristețe și tînguire, îl îngroapă cu cinste, ca pe un împărat și domn al lor, și fac o mare movilă deasupra cadavrului, scriind pe table de marmură anul și viața lui și binele sau răul ce s-a întîmplat poporului în vremea vieții lui.

Acești închinători la ciini, cînd vin în cetățile unde nu li se dă ciinilor nici o cinste, se silesc cu multă cheltuială și osteneală să fure din acea cetate pe toți ciinii negri, pe care după aceea au grijă să-i trimită în țara lor. Dacă unul ca acesta va vedea pe cineva bătînd un asemenea ciine sau necăjindu-l altfel, îl admonestează, nu fără a ofta din greu, că rău face, și chiar dacă i s-ar trage din asta o nenorocire a vieții nu va tăcea, altminteri tăcerea lui l s-ar socoti drept păcat de moarte și fărădelege. De unde și-a luat începutul această necredință nu pot spune cu adevărat, însă se știe că nelegiuirea a provenit de la vechii egipteni¹¹²⁶ și, printr-o tradiție neîntreruptă, s-a păstrat cu tărie la acele popoare mai mult ciinești pînă acum.

Gheavperest. *Gheavperest*, adică închinătorii la boi, sînt la fel de nebuni ca și *kelbperest*. Se spune că aceștia nu cinstesc orice bou, ci numai pe cel negru (nejugănit) și îl țin drept Dumnezeu, cred în el și i se închină. Neavînd nici o știre despre rînduiele acestora, nu pot arăta nimic decît ceea ce am auzit, și anume că acești trîntori au obiceiul să ia din baliga boului aceluia și să-și ungă cu evlavie, în anumite zile, frunțile^{xx}. Se vede că urmează idolatriilor indieni, dintre care / unii, pentru a face negoț, vin mai întîi pînă la Astrahan, iar de acolo și pînă la Moscova, și care la fiecare lună nouă au obiceiul să-și ungă fruntea cu sofran¹¹²⁷. Dar, cum am spus de ajuns despre aceștia, voi arăta cîte ceva, pe scurt, cititorului curios despre neamul țigănesc, care în Împărăția Turcească este foarte numeros.

341

Țigani. Turcii și împreună cu ei toți ceilalți muhammedani spun că poporul acesta al țiganilor este de neam faraonit¹¹²⁸ și afirmă de comun acord că acel imperiu întins al împăraților faraoniți slăvit de *Sfînta Scriptură* a fost al țiganilor; și mai sîr în că același neam (cînd l-au blestemat Moise și toți prorocii lui Dumnezeu) s-a risipit și s-a împrăștiat în toată lumea, fiind lipsit de cunoașterea literelor, cărților și oricărei legi dumnezeiești și ome-nești din îngăduința și porunca lui Dumnezeu. Țigani care-l mărturisesc pe Muhammed se consideră a fi perfect pioși prin acest singur titlu, dar în afară de aceasta nici nu caută care sînt poruncile sau condițiile legii, ci le nesocotesc pe toate, fără a face sau a păzi nimic după lege; rugăciuni la ei nu sînt de nici un fel, posturi tot așa, despre Mecca nici nu vor să audă; în loc de milostenia cincizecimii fac șase sute de feluri de furturi, viclesuguri, farmece, descîntece și vrăjitorii (care sînt toate oprite muhammedanilor).

^x adorat de ei

^{xx} fața

Султан Сулейман, первый того имени отманский император (который и правилописец прозывается) егда политические свои каноны и иные к власто-
 правлению приличные уставления сложил и утвердил, восхотел некий закон
 и о сем цыганском положить роде и тако повелел старейшинам цыганским,
 ово христианисм (зане и под именем Христовым овии греческой, овии же
 армянской церкви придерживающиеся премнози скитаются) ово мухаммедисм
 исповедающим собратися и кожного по фамилиям их спросил, которые бы
 веры и религии быти хотели. Часть убо едина Христа, другая же Мухаммеда
 исповедала, тогда султан Мухаммеда исповедавшим на прегради Констан-
 тинопольском (где древле преславный Влахернский храм стояше) место ко
 пребыванию поставил, *имамов* и *годжей*, которые бы старцов и детей их
 закону мухаммеданскому и иным муслиманским уставам и церемониям на-
 учили, то есть, да бы во храм часто ходили, жен своих укрывали бы, *никаз*
 супружество по заповеди закона творили бы и проч. Но шесть и более меся-
 цов по оном испытании / преминуша, имамы же ни единого цыгана в храме
 являвшегося видеша. Слышаша, яко женитвы праздноваху, но без присутствия
 имамова, того ради о бываемом том зле самому султану донесоша. Султан
 же то слышав повелел, да всякий цыганин свободу имеет исповедати и почи-
 тати религию, которую хочет, приложив сие изъятие, да еще которые мухам-
 меданов себе быти исповедуют, свободны и увольнены будут от всякия дани.
 Издав убо сей манифест, повелел и сие дани собирателсм, да бы предложили
 число цыганов, которые исповедавшие себе христианов быти *гарадж*, то
 есть платажную отпись взяли и дань заплатили. По сем минувшим иным
 шести месяцам, дани собиратели ни единого обретоша цыганина, которой бы
 нарекл себе христианином. Тогда султан повелел, который от цыганов христиа-
 нин будет, да заплатит *гарадж*, равно с прочими христианы, который же
 из них мухаммеданин будет, в двое да заплатит, который указ и ныне дей-
 ствителен есть, все бо цыгане Мухаммеда исповедующии (которых есть многое
 число) удвоенную дань платят, тако аще цыганин христианин сущий за-
 платит пять ефимков, цыганин мухаммеданския религии понуждается десять
 платити; сие убо якоже прежде свободно бысть цыганам никуюже совер-
 шенно блюсти религию и никийже закон цело исполняти, тако и мы в наших
 по всем местам обретающихся цыганах тожде усмотряем, которая вещь иного
 сеидательства не трбует.

Глава тридесять третья

О атеистах × мухаммеданских

Атеисты. Аще оный *Кюфри Мегеммед еффенди* не был бы толикого
 безумства и неверимыя глупости исповедник и аще не возлюбил бы смерть,
 паче неже познание высочайшего бога (якоже в преднаписанных о нем воспо-
 мнухом) воистинну аз николиже убедилбыхся уверити, яко может во всей
 вселенней хотя единый человек обрестися, который естественным токмо не-
 киим вдохновением не ощущал бы некую высочайшую власть ×× быти /

× бога неведущих или неисповедующих
 ×× бога

Sultanul Suleiman, primul împărat otoman cu acest nume (numit și Legiuitorul), cînd a întocmit și a întărit canoanele sale politice și alte rînduieli potrivite pentru administrare ¹¹²⁹, a vrut să așeze o lege și pentru acest neam al ȝiganilor și astfel a poruncit să se adune cei mai bătrîni ai ȝiganilor care mărturisesc fie creștinismul (pentru că foarte mulți pribegesc sub numele lui Hristos, ținîndu-se fie de biserica greacă, fie de cea armeană), fie muhammedanismul, și l-a întrebat pe fiecare după familiile lor de care credință și religie ar vrea să fie. O parte au mărturisit pe Hristos, iar alta pe Muhammed. Atunci sultanul le-a fixat celor care l-au mărturisit pe Muhammed loc de petrecere în suburbia Constantinopolului (unde era în vechime preaslăvita biserică a Vlahernei) ¹¹³⁰, le-a pus *imami* și *hodji*, ca să-i învețe pe bătrîni și pe copiii lor legea muhammedană și alte rînduieli și ceremonii musulmane, adică să umble des la templu, să-și ascundă femeile, căsătoria *nikkeah* s-o facă după porunca legii și altele. Dar au trecut șase luni și mai bine de la acea încercare, / iar imamii n-au văzut venind la templu pe nici un ȝigan. Au auzit despre ei că au sărbătorit nunți, dar fără prezența imamului. De aceea au adus la cunoștința sultanului răul care se petrecea. Acesta, auzind așa, a decretat că fiecare ȝigan are libertatea de a mărturisi și a păzi religia pe care o vrea, adăugînd și favoarea că cel ce se va mărturisi drept muhammedan va fi liber și scutit de orice bir. Publicînd și această hotărîre, a poruncit strîngătorilor de bir să arate numărul ȝiganilor care, mărturisind că sînt creștini, au luat *haradju*, adică dovada de plată ¹¹³¹, și au plătit birul. Trecînd alte șase luni, strîngătorii de bir n-au aflat nici un ȝigan care să se fi mărturisit creștin. Atunci Sultanul a poruncit ca ȝiganul creștin să plătească *haradju* la fel cu ceilalți creștini, iar muhammedanul să plătească dublu, decret ce are putere și acum, căci toți ȝiganii care mărturisesc pe Muhammed (din care sînt un mare număr) plătesc birul îndoit; astfel, dacă ȝiganul creștin va plăti cinci taleri, ȝiganul muhammedan e silit să plătească zece. Așadar, precum le-a fost liber ȝiganilor mai înainte să nu țină nici o religie și să nu împlinească nici o lege, astfel vedem și noi la ȝiganii noștri, care se află prin toate locurile, lucru ce nu mai are nevoie de altă mărturie.

342

Capitolul al treizeci și treilea

Despre ateii × muhammedani

Ateii. Dacă acel *Kiufri Mehmed effendi* ¹¹³² n-ar fi fost mărturisorul unei asemenea nebunii și prostii de necrezut și dacă n-ar fi iubit mai mult moartea decît cunoașterea Dumnezeului celui preainalt (după cum am amintit în cele scrise mai înainte despre el), nu m-aș fi hotărît cu adevărat nicio-dată să cred că se poate afla în întreaga lume un singur om care să nu fi simțit printr-o inspirație firească simplă că există o anumită putere supremă^{xx}, /

× cei care nu-l cunosc sau nu-l mărturisesc pe Dumnezeu

xx Dumnezeu

343 хотя ниже разумети, ниже исповедати, ниже знати мог бы. Реку убо удивительное нечто: человеку по моей опинии животному, удобнее есть ощущати бога, неже разумети. И хотя мы, христиане, и все язычницы, которые увериша быти некую высочайшую власть или многобожество исповедаша, наипаче чрез веру и предание о бозе вероваша, уразумеша и познаша та, яже в мнении их утвердишася. Обаче аще положим в мысли нашей человека некоего, который от рождества своего николиже о имени божии или о бытности коея-либо друга высочайшия власти что-либо слышал, невозможно есть, да бы той собственным натуры вдохновением не увецался и паче чувственно, неже вразумительно не научилбися, яко есть некая высочайшая власть, что сице хотел бых яснейшее показати. Аще атеист оный (который не токмо не верова, но ниже слышал когда что-либо о бозе) был бы един и без всяких содругов в некоем пустом месте или един на мори плавая и в пустыни от разбоиников нечаянно окружен был бы или сокрушшуся кораблю, утонуть имел бы, тогда хотя совершенно знал бы, яко никомуже может имети себе помощь или надежду избавления от бедства того, обаче единым натуры убеждаемый вдохновением в нечаянном оном приключшемся ему случаи возошл бы ища себе помощи, хотя изрядно знал бы, яко на мори том ниже в корабли есть кто, кроме его, ниже кто в близости обретается, от которого бы мог услышан быти. В том пресекашейся словесности и всей разума силе, самое чувство и внутреннее движения начало убедило бы его, да к некоей себе невидимой и непознанной прибегнет помощи. И хотя вспоможение то от неприсутствующего и нигдеже являющегося искано было бы, обаче да всячески от такового помощи просит, чувств движением крепко научалбися, которое чувственное движение (или явственное глаголя, натуральный оный первый движатель или движения начало) в таковом нечаянном и внезапном случаи единой, чувственной, побужденной сущей силе, словесности же аки неведующей и принужденной тем самым, яко нечаянного нечесого, чаяти поучастся. Доводом есть, еже непознанного себе бога и высочайшую власть свыше натуры чувства и разума сущую призывая исповедати и своего свободителя и спасителя признавати.

344 Подобное усмотрети возможно есть в малых отрочатах, имже употребление словесности и разумения еще препято есть. Аще таковое отроча в густейшем лесу или в зело/пространном поли едино ходящи волка или иного неукротимого узрит зверя, абие воскричит (знак требования помощи являя) и хотя никогоже узрит, обаче вопити будет, аки от некоего неприсутствующего милости и покровительства просящи, егоже благодеянием от находящия себе или уже приключшиися беды да избавлен будет.

Чесо ради аз сицевую zde полагаю опинию, яко мрачные сии буесловницы (не быти всякую высочайшую власть льгушии) не могут веровати того, что нечистыми своими блядословят устами, но аки насилие естеству и словесности наносящи, не инако творят, разве яко и те, которые своими си руками смерть себе самоизвольно налагают. И хотя всякое живущее натуральным водновением всегда жити хочет и соблюдения своего по самому естеству своему желает, обаче отчаянник оный в том состоянии обретающийся, яко благополучнее ему есть не быти, неже быти, хотя натура сама погибели своя, яко крайнего, страшного, всячески боится и ужасается. Смерть бо есть (по Аристотелю) последнее страшное. Тако убо от равенства словопоказания заключаю:

chiar dacă n-ar fi putut-o înțelege, mărturisi sau cunoaște *. Voi spune, aşadar, ceva de mirare: omului animal, după părerea mea, îi este mai lesne să-l simtă pe Dumnezeu decît să-l înțeleagă ¹¹³³. Şi cu toate că noi, creştinii, — ca şi toţi păgînii care au crezut că există o putere supremă sau au mărturisit politeismul — am crezut, am înţeles şi am cunoscut cele ce s-au întărit mai ales prin credinţa şi tradiţia despre Dumnezeu, totuşi, dacă ne vom închipui în mintea noastră un om care de la naşterea lui să nu fi auzit niciodată ceva despre numele lui Dumnezeu sau despre existenţa vreunei alte puteri supreme, este cu neputinţă ca acela să nu fi fost convins de însăşi inspiraţia naturii şi să nu se fi învăţat mai degrabă prin simţuri decît prin înţelegere că există o putere supremă. Lucru pe care aş vrea să-l arăt mai clar astfel: Dacă ateul acela (care nu numai că n-a crezut, dar nici n-a auzit vreodată ceva despre Dumnezeu) s-ar afla singur şi fără nici un tovarăş într-un loc din pustiu sau plutind singur pe mare, şi acolo în pustie ar fi înconjurat de tilhari sau, sfărîmîndu-se corabia, ar trebui să se îneece, chiar dacă ar şti perfect că nu poate avea nici un ajutor sau nădejde de izbăvire din acea nenorocire, totuşi, convins exclusiv de inspiraţia naturii în acel caz neaşteptat ce i s-a întimplat, ar striga căutînd ajutor, deşi şi-ar da bine seama că nici pe mare, nici în corabie nu este nimeni afară de el, că nici prin apropiere nu se află cineva de care să poată fi auzit; în momentul acela, curmîndu-i-se raţiunea şi toată puterea înţelegerii, însăşi simţirea şi principiul lăuntric al mişcării l-ar convinge să apeleze la un ajutor oarecare, nevăzut şi necunoscut lui. Iar dacă ar cere ajutor de la cel ce nu e de faţă şi nu apare nicăieri, spre această cerere de ajutor de la altul în fel şi chip este învăţat cu tărie de către mişcarea simţurilor, care mişcare a simţurilor (sau, vorbind mai clar, acel prim motor natural sau principiu al mişcării) intervine într-un asemenea caz neaşteptat şi surprinzător cînd numai puterea simţurilor e stimulată, iar raţiunea pare să nu mai cunoască, fiind constrinsă chiar de faptul că ea este învăţată să nu nădăjduiască nimic neaşteptat. Iată dovada că, apelînd la Dumnezeu, pe care nu l-am cunoscut, şi la puterea supremă, care se află mai presus de natura simţirii şi a înţelegerii, îl mărturisim şi îl recunoaştem ca pe eliberatorul şi mîntuitorul nostru.

Lucru asemănător se poate observa la copiii cei mici, la care folosirea raţiunii şi a înţelegerii este încă împiedicată. Dacă un asemenea copil, umblind singur printr-o pădure foarte deasă sau pe un cîmp / foarte întins, va vedea un lup sau o altă fiară neîmblînzită, îndată va ţipa (dînd semn că cere ajutor) şi chiar dacă nu va vedea pe nimeni va striga cerînd milă şi ocrotire cuiva care nu e de faţă, prin a cărui binefacere să fie izbăvit de nevoia ce vine sau i s-a întimplat deja.

344

De aceea exprim aici părerea că întunecaţii grăitori aiurea (care mint că nu există nici o putere supremă) nu pot crede ceea ce ei înşişi grăiesc în chip desfrinat cu gura lor. Dar făcînd violenţă firii şi raţiunii nu procedează altfel decît cei ce de bunăvoie îşi curmă viaţa cu propriile lor mîini. Căci, deşi fiecare vieţuitoare, prin inspiraţia naturală, vrea să trăiască veşnic şi-şi doreşte conservarea din însăşi firea sa, disperatul care se află în asemenea stare socoteşte că pentru el e mai bine să nu existe decît să existe, deşi chiar natura se teme şi se înspăimîntă în fel şi chip de pieirea sa ca de ceva extrem de îngrozitor. Căci moartea este (după Aristotel) ultimul lucru îngrozitor**. Aşadar, din echivalenţa demonstraţiei conchid că, după cum disperatul crede

* Cp. P. Rycaut, *Istoria...*, p. 180.

** Cp. Aristotel, *Ἠθικὰ Νικομάχεια* I, 11, 1100 a.

якоже отчаянник верует, яко благополучнее есть не быти, неже быти, тако атеист, кроме ума своего, словесности же и чувства, благополучнее быти блядословит, еже отметить всякую высочайшую власть, неже кую-либо исповедати. И последовательно, яко человек по елику есть животно словесное и смертное не может естественно всякия высочайшая отрещися власти, хотя насилие творя естеству, гласом и устами противная произносит тем, яже, яко инако суть, внутренним купно и внешним чувством знати, разумети и чувствовать естественно научается. Но к предложенному возвратимся.

Атеизм [×] убо арапским языком *зиндак* и *илгад*, атеист же *зиндик*, *мулгид* и с персидского *находа* называется. Под сим имнем у мухаммедан а наипаче турков содержатся все те, которые под белою шапкою ^{xx} *Кураново* убо учение исповедуют, самого же Мухаммеда, яко пророк божий бысть, не приемлют, ниже веруют какую-либо книгу от бога написанну и чрез некоего пророка людям посланну быти, откуда у них *мулгид* «атеист» и *китабсиз* «без книги» тожде быти веруется.

345 Таковых в Турецкой Империи а наипаче в Константинополе множайших быти не токмо сами турки скажут, но и мы неких видехом и еще людей зело ученых и/в физических вещех искуснейших, ихже в разговорах усмотрехом сиевое имети мнение, яко едина и самая натура или натуральное движение и делание суть вся та, яже под именем божийм и свойствами имени его взиматися от верующих быти бога глаголются и веруются. И яко существо или здание человеческое несть честнейшее и изящнейшее, паче иных натуральных вещей, разве чином естественного растворения ^{xxx}. О котором растворении глаголют, яко составляется из согласно стекающихся элементов ^{xxxx}, из нихже физическая плоть состоится. Дают приклад, якоже глаголют: конь имеется честнейший быти осла, лев честнейший волка, пчела честнейшая мухи, мравий честнейший червя, кипарис честнейший сосны, сосна честнейшая липы и все древеса всегда зеленеющиеся честнейшие увядающих. И сих всех древес сиречь заматерелых и неплодных честнейшие и благороднейшие суть овошеносные и кий-либо плод творящие. Тако и человек по чину естественного растворения над всех животных благороднейший есть и преизящнейший. Инако бо по смотрению материи, формы и стихийного самых атомов сложения, ничимже над иные естественные превосходит вещи и вся в сем вещей естестве бытности и естества своего период ^{xxxxx} разве от сильнейшего препятие возымеют по определению и размерению растворения претекают и окончивают. При конце же того делания (то есть в престатии от одного натурального движения) кияждо сложенного тела из первых стихий части к древним и первым своим исто ^{xxxxxxx} натуральным началам обращаются и в таяжде разрешаются и потом из тления пременяются в формы ^{xxxxxxx}, то есть из сего атома и иный, из оногоже еще в иный и тако непрестанно и бесконечно водими, управляемыми и своим си натуральным движением содержими пребывают.

О телесах убо естественных тако, о душах же их, кроме бессмертия (о немже никтоже из физиков доселе ясное подал учение) с самим Аристотелем умствующе, на три степени разделяют, сиречь на растущую (им *небати*),

- [×] безбожие
- ^{xx} чалмою
- ^{xxx} умеренного составляющихся частей сложения
- ^{xxxx} стихий
- ^{xxxxx} обращение или общество
- ^{xxxxxxx} существо или совершенно
- ^{xxxxxxx} образы

că este mai bine să nu existe decît să existe, așa și ateul grăiește în chip desfrinat în afară de mintea sa, de rațiune și de simțire, că e mai bine să respingi orice putere supremă decît să mărturisești vreuna. Prin urmare, omul, întrucît este un animal rațional și muritor, nu poate în mod firesc să se lepede de orice putere supremă, deși, siluind firea, grăiește cu glasul și cu gura lucruri contrare celor pe care tot în mod firesc este învățat să le cunoască, să le înțeleagă și să le simtă cu simțirea cea lăuntrică și cu cea de dinafară că sînt altfel. Dar să revenim la cele propuse.

Ateismul × se numește în limba arabă *zindak* și *ilhad*, iar ateul *zindik* și *mulhid*, iar în limba persană *nahoda* ¹¹³⁴. Sub acest nume la muhammedani, dar mai cu seamă la turci, sînt cuprinși cei care sub turban ×× alb mărturisesc învățătura *Curanului*, dar nu-l acceptă pe Muhammed că este proroc al lui Dumnezeu, nici nu cred că vreo carte e scrisă de Dumnezeu și că e trimisă oamenilor prin vreun proroc, de aceea *mulhid* — ateu, și *kitabiz* — fără carte, înseamnă la ei același lucru.

Că aceștia sînt foarte mulți în Imperiul Turcesc, dar mai cu seamă în Constantinopol, o spun nu numai turcii înșiși, dar și noi am văzut pe unii și încă oameni foarte învățați / și foarte pricepuți în lucrurile fizice, la care am observat, în discuții, părerea că natura însăși sau mișcarea și lucrarea naturală sînt toate cele despre care cei ce cred că există Dumnezeu afirmă și cred că se înțeleg prin numele lui Dumnezeu și prin atributele numelui lui. Și [mai spun] că ființa sau zidirea omenească nu este mai cinstită și mai frumoasă ca alte lucruri naturale decît prin gradul combinării firești ×××. Despre care combinare afirmă că este alcătuită din elemente ×××× armonios unite din care e alcătuit corpul fizic, de exemplu — după cum spun ei —, calul e mai nobil decît măgarul, leul mai nobil decît lupul, albina mai nobilă decît musca, furnica mai nobilă decît viermele, chiparosul mai nobil decît bradul, bradul mai nobil decît teiul, și toți copacii pururea verzi mai nobili decît cei ce se veștejesc, iar mai cinstiți și mai de soi decît toți acei copaci, adică decît cei îmbătrîniți și fără de rod, sînt cei ce produc fructe și care dau rod. La fel și omul, prin gradul combinării firești este cel mai nobil și mai frumos dintre toate animalele. Altminteri însă, în ce privește materia, forma și combinarea firească a atomilor înșiși, el nu depășește cu nimic alte lucruri naturale; și toate cele din firea lucrurilor se scurg și se sfîrșesc potrivit existenței și ciclului ××××× propriu, după precizia și ritmul combinării, afară doar de vor fi împiedicate de ceva mai puternic. Iar la sfîrșitul acelei lucrări (adică la oprirea din acea mișcare naturală), toate părțile trupului compus din elementele prime revin la vechile elemente prime ale lor, la principiile curat ××××× naturale, se descompun în ele, dar, după aceea, din stricăciune se prefac în forme ×××××××, adică din acest atom în altul, din acela iar în altul și astfel petrec purtați, conduși neconținut și fără sfîrșit, fiind cuprinși în propria lor mișcare naturală,

Acestea (le spun ei) despre corpurile naturale; cît privește sufletele lor, afară de nemurire (despre care nimeni dintre fizicieni n-a dat pînă acum învățătură clară), cugetînd împreună cu însuși Aristotel *, le împart în trei trepte,

- × necredința
- ×× cealma
- ××× imbinarea potrivită a părților componente
- ×××× stihii
- ××××× transformare sau prefacere
- ×××××× propriu sau perfect
- ××××××× chipuri

* Cp. Aristotel, Περὶ ψυχῆς, II, 2, 413 b, 1 și urm.

чувственную (*гаивани*) и словесную (*натыкы*). И сих душ не по смотрению количества, но качества и по внутреним силам или честнейших или бесчестнейших быти скажут. Чѣсо ради глаголют, яко словесности и разума употребление не от бессмертия души (ейже ни по коему натуральному образу мощи датися или быти утвер дают), но от тѣжде внутреннего могущества, симметрического [×] и согласного стихий равного растворения происходит и яко тоя ради вины, некоторые человецы, паче иных суть разумнейшиѣ и некая животная над иных животных суть коварнейшая, опаснейшая, тупейшая ^{xx}, свирепейшая, кротчайшая, ласкавейшая и к научению склоннейшая и прочѣ. Да единым окончаю словом, сицевии человецы в единыя натуры и истых натуральных действий познании, углублении и недвижими пребывают. А же вышше и кроме натуры быти глаголются, поучаются или веруются, якоже бог, ангел, диавол, душа бессмертная, вся презирают, отмещут и яко невозможная и ненужная быти рассуждают. Но мню, яко время есть уже, да сим безусловным плетениям конец сотворше, в заключении книги сея о науках у мухаммедан почитаемых и яже зело в них процветают, елико возможно кратчайше предложим.

Глава тридесять четвертая

О науках у мухаммедан почитаемых

Все оное и всяческое человеческого остроумия и разума удобство и поятие, которое общественным именем науку называем, по арапску *илм* нарицается, у нихже коль древен^{xxx} есть всякий наук род самые старых греков науки и наставления довольно показывают, о которых яко от финикиан и египтян, иже суть народы от племени и колена арапского) не токмо науки, но и письмен первые элементы взяша самиж греки сказуют. Индиане (от нихже большая часть ныне в мухаммеданстве пребывает) древних своих мудрецов (ихже *брахманам* нарицают) знатнейших и славнейших имеаху и имеют, ниже доводу на то потребуют. Персы, яко суть в науках и наставлениях премного упражняющийся, в волхвованиях же и астрологии первейшие, не токмо мирское, но и *Священное* свидетельствует *писание*. Татарский род паче всех варваров грубейший, древле не толь простой и наук лишенный бе, якоже ныне есть. Свидетель есть Анахарсис Скитин, вѣщающего во правду паче всех греческих / древних философов почтения достойный, егоже и Сократова учителя быти нецыи скажут. Замолксидес оный у греческих писателей славнейший, скитин бысть астраханский или в ином месте близ Волги реки родивыйся.

От скитского сего соборища произыде род турецкий (о егсже початку зри в предисловии *Истории* нашаѣ о *возрастении Двора Отманского*), который хотя от начала своего бысть зело прост, в художествах же и науках ко благо-

[×] пропорционального

^{xx} несмысленнейшая

^{xxx} стар

adică în partea vegetativă (la ei *nebatî*), senzitivă (*haivani*) și rațională (*natîkî*) ¹¹³⁵. Și despre aceste suflete spun că sînt mai nobile sau mai puțin nobile nu după cantitate, ci după calitate și după puterile lăuntrice. De aceea ei spun că uzul rațiunii și al înțelegerii nu vine de la nemurirea sufletului, care, afirmă ei, nu poate fi dată sau exista în nici un chip natural, ci de la aceeași putere lăuntrică/, de la dizolvarea egală și simetrică^x a elementelor, și că de aceea unii oameni sînt mai inteligenți decît alții, iar unele animale mai perfide, mai primejdioase, mai stupide^{xx}, mai furioase, mai blinde, mai prietenoase și mai înclinate spre dresaj, și altele. Ca să termin cu un cuvînt, acești oameni petrec adînciți și nemișcați numai în cunoașterea naturii și a acțiunilor cu adevărat naturale. Iar pe toate cele care se spun, se învață și se cred că există mai presus și în afară de natură, ca Dumnezeu, înger, diavol, sufletul nemuritor, le disprețuiesc, le resping și le socotesc drept imposibile și de nici un folos. Dar cred că a sosit vremea ca, punînd capăt acestor imple-tituri nebunești, să spunem ceva în încheierea acestei cărți, pe cît se poate de scurt, despre științele respectate la mahummedani și care înfloresc mai mult la ei.

346

Capitolul al treizeci și patrulea

Despre științele respectate la muhammedani

Toată variata desfătare și înțelegere a ingeniozității și rațiunii omenești căreia cu un termen general îi zicem știință se numește în limba arabă *ilm* ¹¹³⁶. Cît de veche^{xxx} este la ei orice fel de știință ne arată îndeajuns înseși cunoștințele și indicațiile vechilor greci, căci chiar grecii spun că de la fenicieni și egipteni (care sînt popoare din neamul și tribul arab) au luat ei nu numai științele, ci și primele elemente ale literelor ¹¹³⁷. Că indienii (dintre care cea mai mare parte petrece acum în muhammedanism) îi socoteau și îi socotesc pe vechii lor înțelepți (pe care îi numesc *brahmani*) drept cei mai însemnați și mai slăviți, lucrul nu mai trebuie dovedit. Că persanii, îndeletnicindu-se foarte mult cu științele și povăturile, sînt primii în magie și astrologie ne mărturisește însăși *Scriptura*, nu numai cea laică, ci și cea sfîntă *. Neamul tătarăsc, mai grosolan decît toți barbarii, nu era în vechime atît de incult și lipsit de științe cum este acum. Martor este Anacharsis Scitul, cu adevărat vrednic de mai mare cinste decît toți filosofi / greci vechi ¹¹³⁸ despre care spun că este și dascălul lui Socrate. Zamolschides cel foarte slăvit de toți scriitorii greci^{**} a fost scit din Astrahan *** sau născut în alt loc de lîngă riul Volga ¹¹³⁹.

347

Din această adunare a sciților a provenit neamul turcesc (despre al cărui început vezi în prefața istoriei noastre *Despre creșterea Curții Otomane*) ^{4*}, care la începutul său a fost foarte simplu în toate și în științele

^x proporțională, armonioasă

^{xx} mai tîmpe

^{xxx} bătrînă

* *Daniel*, 2, 2—12.

** Herodot, *Ἱστορίαι*, IV, 94—95; Strabon, *Γεωγραφικά*, VII, 3, 4—5.

*** Origen, *Κατὰ Κέλσου*, II, 55 [429].

^{4*} D. Cantemir, *Incrementa...*, in praefatione.

разумию принадлежащих не токмо неискусный, но и весьма тех неимущий, обаче по Отмане возрастающим турецкия империи силам, тако приложися к художествам и наукам свободным, яко аще математику практическую (в теоретической бо совершеннейшии суть) механику, географию и анатомию изымеши (сие бо науки у турков за мало или за ничто вменяются) протчая все зело процветшие и не токмо в первом или втором, но в высочайшом и превозносительном степени распространены и возвышены быти обрящеши. Идеже бо множайшая суть училища и академии, тамо и науки процветают, примножаются и день от дне преуспевают. Но академии, школы и училища всякого рода учения и науки, яже ныне едва не во всех градах а наипаче в Константинополи основаны и от бесчисленных, да тако реку учеников и слушателей исполнены и учащеми суть, аще реку, яко нигдеже по всей подсолнечной, якоже в Турецкой Империи обретаются. Истинну мене рекша, подтвердят все, которым случися в Константинополе чрез несколько времени премешкати и любопытства ради школы и академии их посетити. О числе убо академий, яже в Константинополе, в Адрианаполе, в Брусе, в Елкайре, в Вавилоне, в Алепе и в иных азиатических и европейских градах, турецким скипетром управляемых обретаются, умыслихом реши в книзе *О политическом отманском правлении*. Чесо ради, да не явимся зде повторяти та, яже на иное отложихом место, поспешим ко изображению реестра наук у мухаммедан обще приятых и распространенных, потом о всех оных науках подробну, елико возможно кратчае и елико к нашему предложению приличествовати рассудим реши приступим и еще тем чином, имже в их академиях от учителей ученикам предаватися обыче./

О первой учения или наук части

Елиф супараси. Мухаммеданские отрочата (якоже в главе *О уставех увещахом*) в четвертое или пятое возраста вступивше лето или в домех родительских обучению письмен начало творят или в нижайшие школы (ихже *мектеб* нарицают) для научения *елиф супараси*, то есть алфавита [×] отдаются; есть же сие первое художество и наука, еже знати письмена и их сложения.

Инам супараси. Оюкончав же оную, учатся *инам супараси*, в котором трактате содержится *Катихисм* веры мухаммеданския, в немже обыкают, ово письмена читати, ово символы взры *Куранския* в памяти держати. По начаткам знания письмен простолюдины убо абие в науку *иниша* зовомую (яже есть образ добре писати листы и послания) отдаются, еяже долгим употреблением без грамматики простой турецкой язык немало выправляют^{xx} и некими арапскому и персидскому языку свойственными глаголанья образы и речениями украшеннейший и изряднейший творят.

Сарф. Вельможские же дети и тех, которые желают по школьному научити чад своих после катихисма, абие к научению *сарф*, то есть грамматики

[×] азбуки

^{xx} вычищают

înțelepciunii, și nu numai neiscusit, ci cu totul lipsit de ele. Dar după Otman, sporind puterile Imperiului Turcesc, în așa măsură s-a lipit de artele și științele liberale, încât dacă vei exclude matematica practică (în cea teoretică sînt cei mai desăvîrșiți), mecanica, geografia și anatomia (căci aceste științe la turci se respectă puțin sau deloc) vei afla că toate celelalte sînt foarte înfloritoare, și nu numai în gradul întii sau al doilea, ci în gradul cel mai înalt și lăudat. Căci unde sînt cele mai multe școli și academii, acolo înfloresc, se înmulțesc și prosperă din zi în zi științele. Dar pot spune că academii, licee și școli pentru tot felul de învățătură și știință, întemeiate în aproape toate cetățile, dar mai cu seamă în Constantinopol, pline și frecventate de nenumărați elevi și auditori, nu se află nicăieri în toată lumea de sub soare ca în Imperiul Turcesc /, și că grăiesc adevărul vor confirma toți cei cărora li s-a întîmplat să stea cîțva timp în Constantinopol și să viziteze din curiozitate școlile și academiile lor. Despre numărul academiilor care se află în Constantinopol, Adrianopol, Brusa, Cairo, Babilon ¹¹⁴⁰, Alep și în alte orașe asiatice și europene guvernate de sceptrul turcesc ne-am gîndit să spunem în cartea *Despre guvernarea politică otomană*. De aceea, ca să nu pară că repetăm aici cele rezervate pentru un alt loc, ne grăbim să descriem registrul științelor acceptate ¹¹⁴¹ și răspîndite în general la muhammedani, apoi vom începe să vorbim amănunțit despre toate acele științe, pe cît se poate mai scurt și cît vom socoti că se potrivește cu planul nostru, și anume în ordinea în care se obișnuiește să se predea elevilor de către profesori în academiile lor. /

Capitolul al treizeci și cincilea

348

Despre prima parte a învățăturii sau a științelor

Elif suparasi. Copiii muhammedani (după cum am făcut cunoscut în capitolul *Despre rînduiești*) ¹¹⁴², pășind în al patrulea sau al cincilea an al vîrstei, încep învățarea literelor, sau în casele părinților, sau în școlile inferioare (pe care le numesc *mekteb*) ¹¹⁴³, pentru a învăța *elif suparasi*, adică abecedarul ¹¹⁴⁴. A cunoaște literele și combinarea lor este prima artă și știință.

Inam suparasi. Terminînd-o pe aceea, învață *inam suparasi* ¹¹⁴⁵, tratat ce cuprinde *Catehismul* credinței muhammedane, în care obișnuiesc fie să citească literele, fie să rețină mintal simbolul credinței curanice. După primele cunoștințe ale literelor, oamenii de rînd sînt dați îndată la știința numită *inşa* (adică modul de a scrie frumos foi și epistole) ¹¹⁴⁶, prin a cărei îndelungată întrebuițare îndreaptă ^{xx} fără gramatică limba simplă turcească și o fac mai împodobită și mai frumoasă cu unele moduri de vorbire și cuvinte proprii limbilor arabă și persană.

sarf. Fiii de boieri* și ai celor ce doresc să-și învețe copiii lor ca la școală sînt însă puși, îndată după *Catehism*, să învețe *sarf*, adică gramatica ¹¹⁴⁷,

x alfabetul

xx purifică

* V. fig. 40.

или в дому, или во внешних школах прилагаются. Персидской и турецкой простой язык, никияже имеют грамматики (которые от употребления паче епистоллий и стихотворцев чтения приобретати обычай имеют) учатся убо грамматике арапского языка, юже в три годы и более острейшие едва могут совершити разумы сии под именем грамматики и, якоже они глаголют, чрез первую школу осмь токмо слова частей разумеют: склонения, спряжения и протч.

349

Нагв. Таже в другие три года *нагв*, сочинения, обучаются, что скончав, совершеннее уже (всесовершенно бо никогоже от человек видех) читати и писати, то есть без погрешения в сочинении слова полагати и по орфографии писати могут. Почто же рех, яко никогоже видех всесовершенно по арапску читати или писати, вина есть, зане речение, которого аще кто совершенно не уразумел, николиже оное чисто, цело и совершенно прочитати может, которая чтения и писания трудности раждаются от сего, зане / письма арапские гласных лишаются (имеют во правду токмо три гласные: [ا] *устун* е, [ي] *эсре* и, и [و] *утуру* у). Но и сие знаки николиже пишемы бывают, разве в *Куране*, да опаснее и безвзднее божественные глаголы читати возмогут, ибо аще бы кто от незнания или невежества читал *Куран* неисправно, беззаконие быти мнится. И тако аще самого речения не уразумевает, ниже сенсу^{xx} и знаменования разумети может, чесо ради аще знати не будет к которым гласным долженствует прилагати безгласные письмена, разве по случаю^{xxx} прочтет и всегда в сумнении пребудет, совершенно ли, или несовершенно изрече слово оное.

Например, написано есть: [رمل] *р-м-л* без знаков гласных, которому аще бы приложился знак [ا] *устун*, е, над [ر] *р*, сице: [رمل] имело бы читатися *ремл*, что знаменует «ткани», или бисерами вещи украшати^{xxxx}. Аще же бы, ово над [ر] *р*, ово над [م] *м* положилися гласные знаки сице: [رمل] читалобися *ремел*, что знаменует «спешно итти и средним образом между ступою и скоком бежати», паки [رمل] *ремель* знаменует «год, оскудение дождя имущий», еще знаменует род меры или числа арапского. Паки [رمل] *ремель* знаменует волхвовательного жребий метания вид, иже чрез пункты некие и характеры бывает или землеволхвование, тожде знаменует довод излишества и превосходства вещи. Паки знаменует черты на ногах коровы дикия, яже иного цвета суть, неже протчее тело. Паки аще бы приложился знак [ث] *тешид*, иже двойственное означает быти, тако [رمل] тогда читалобися *реммель*, что знаменует «скудость дождя.» Паки [رمل] *ремль* аще бы соединительно было имени и рода женского [رملة] *ремлет*, знаменует «громаду^{xxxxx} пещаную» и тожде [رملة] *Ремле* есть имя веси в Палестине, в *Священном Писании* Рама реченныя. Потом аще над [ر] *р* положилобися [و] *утуру*, у, и над [م] *м*, [و] *устун*, читалобися [رمل] *румель*, что знаменует «черную черту» вапом или чернилом изображенную.

× правописательно
xx разума речи
xxx наугад
xxxx низати
xxxxx кучу

fie acasă, fie în școlile din afară. Limba simplă persană și turcească n-au nici un fel de gramatică (pe care obișnuiesc să și-o însușească mai mult prin întrebuințarea și citirea epistolelor și a poeziilor). Așadar, învață gramatica limbii arabe, pe care mințile cele mai agere în trei ani și chiar mai mult abia și-o pot însuși. Sub numele de gramatică sau, cum zic ei, „după prima școală”, ei înțeleg numai cele opt părți ale vorbirii, declinările, conjugările și altele.

Nahv. Apoi învață alți trei ani *nahv*, sau sintaxa ¹¹⁴⁸, după terminarea căreia pot să citească și să scrie mai corect (căci corect de tot n-am văzut pe nimeni dintre oameni), adică să pună în compunere cuvintele fără greșeli și să le scrie ortografic *. De ce am spus că n-am văzut pe nimeni să citească și să scrie arăbește perfect? Pentru că la ei dacă cineva n-a înțeles perfect un cuvânt nu-l poate niciodată citi curat, întreg și corect. Această greutate a citirii și a scrierii se naște din faptul că / literale arabe sînt lipsite de vocale 349 (într-adevăr, au numai trei vocale: [ا] *ustun* = e, [ي] *esre* = i, și [و] *uluru* = u) ¹¹⁴⁹. Dar aceste semne nu sînt scrise niciodată, decît în *Curan*, pentru ca să poată citi mai cu fereală și mai fără primejdie graiurile dumnezeiești, căci dacă cineva din puțină știință și ignoranță ar citi *Curanul* greșit se socotește ca o fărâdelege. Și așa, dacă nu înțelege vorba însăși, nici sensul^{xx} și însemnătatea ei n-o poate înțelege; de aceea, dacă nu va ști la ce fel de vocală să alătore consoanele va citi la întimplare ^{xxx} și totdeauna va rămîne în indoială dacă a rostit cuvîntul corect sau imperfect.

De exemplu, dacă stă scris [رمل] *r-m-l**, fără vocale, și se adaugă semnul [ا] *ustun* (=e) deasupra lui [ر] *r*, așa: [ر ا], se va citi *reml*, care înseamnă a țese sau a împodobi^{xxxx} cu mărgelile ¹¹⁵⁰. Dar dacă și deasupra lui [ر] *r*, și deasupra lui [م] *m* s-ar pune semnele vocalei, așa [ر ا م], s-ar citi *remel* ¹¹⁵¹, care înseamnă a merge grăbit și a fugi într-un anumit mod — între pas și sărit. [ر مل] *remel* mai înseamnă și an cu ploaie puțină, precum și un fel de măsură sau număr arab; de asemenea [ر مل] *remel* înseamnă un fel de vrăjitorie cu puncte și caractere sau vrăjitorie cu pămînt, și același [cuvînt] mai înseamnă o dovadă a belșugului sau superioritatea lucrului, și liniile de pe picioarele vacii sălbatice care sînt de altă culoare decît restul corpului. Iarăși, dacă s-ar adăuga semnul [ت] *teștid* ¹¹⁵², care înseamnă dublarea [literei], adică [ر مل ت] s-ar citi *remmel*, adică lipsă de ploaie. La fel [ر مل] *reml* însoțit de un nume și la genul feminin [ر مل ة] *remlet*, înseamnă movilă^{xxxxx} de nisip și același [ر مل] *Remle* este numele unui sat în Palestina ¹¹⁵³, menționat în *Sfînta Scriptură* drept *Rama* *. Dacă deasupra lui [ر] *r* s-ar pune [و] *uluru* (=u) și deasupra lui [م] *m*, [ا] *ustun*, s-ar citi [ر مل و ا] *rumel*, care înseamnă linie neagră trasă cu vopsea sau cerneală.

* corect
xx înțelesul cuvîntului
xxx pe dibuite
xxxx a înșira
xxxxx grămadă

* Franciscus à Mesgrien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium turcicae, arabicae et persicae*, s.v.

350 Подобно в речении двумя письмены токмо состоящемся [بِه] б и г; аще над [ب] б положилобся [ع] усун е, по персидску знаменует предлог, с, или наречие: купно, за едино, якоже [بمن] б, м, н должно читатися *бемен* со мною и протч., по турецку же [ب] *бе* знаменует междометие дивящегося, яко же: ах, горе и протч. тожде с персидского языка [بِه] *биг* знаменует яблоко катонское или кудонское. Аще к [ب] приложилобся [ع] *есре*, [بِه] читалобся *биг*, / еже есть благое, добре и унше^х. Аще же к [ب] и к [ع] купно приложилобся [ع] *есре* [بِه] читалобся *биги*, что знаменует по арапску с ним и в нем. Тожде аще к [ب] приложилобся [ع] *утуру*, читалобся *буг*. Сокращение изречения *буг*, чрез [و] *вав* (б, бета) написанное, знаменует птицу сову, тако и в протчих разумети подобает сии два речения от двух и трех токмо письмен состоящаяся в образец приведох, да бы читатель наш ясно мог уразумети, почто сказах, яко едва возможно есть, да кто совершенно и без погрешения или без преткновения или сумнения по арапску, по персидску и по турецку читати возможет, ибо аще кто познает все сии три языки совершенно и вся единого речения знаменования, несумненно уразумет от сенсу целого периода и от материи оного сложения. Может во правду домыслительно уразумети, яко то а не иное знаменует. Аще ли же единого токмо из множайших знаменования знати не будет и в скором чтении беге сенс речения и слова единым взором не поймет, абие в недоумение приидет, ниже удобно рассудит, речение оное [رمل] *рмл* без всяких гласных начертанное, что свойственнее и слову^{хх} тому пристойнее знаменует. И сия убо едина и самая вина есть (якоже и инде показахом), почто *Куран* глубочайшим арапским штилем написанный и самому муфтию к уразумению и толкованию невозможный глаголется. Аще множайшая сих читателей наш знати желает, да прочтет, молю, *Грамматику* и *Лексиконы Восточных языков* Менинским, Леопольда Кесаря главнейшим переводчиком прилежно сочиненные, в тех бо научится николиже удивлятися невозможности истолкования штилю *Куранова*. Но далее да поступаем.

Глава тридесять шестая

О учении *инша* и протч.

351 *Инша*. *Инша* многие имеет знаменования, но по елику к нашему приличествует предложению есть образ или пример^{xxx} писания епистолий изрядным и высоким штилем. Которую книжицу юноша а наипаче вельможские дети и при княжеских дворах служащие, после науки / сочинения, абие в руки приавше, прилежной в ней труд полагают. Из которой не токмо изрядству штиля, красноречию же и согласию сочинения, но и придворному глаголения образу^{xxxx} (егоже *истылаги берет* называют) научаются, в той бо императорам, султанам, королям, князям, пашам, господарям и ово муслиманским, ово

х лучше
хх сочинению
ххх образец
хххх манеру

La fel cuvîntul alcătuit din două litere [بہ] *b* și *h**. Dacă deasupra lui [ب] *b* s-ar pune [ـُ] *ustun* (=e), în limbă persană înseamnă prepoziția *cî* sau adverbul *împreună, laolaltă*. Astfel, [بمن] *b-m-n* trebuie să se citească *bemen*, cu mine etc. Pe turcește, [ب] *be* înseamnă interjecția celui ce se miră: ah, vai etc.¹¹⁵⁴. În limbă persană [بہ] *bih* înseamnă fructul de gutui sau kuđov¹¹⁵⁵; dacă la [ب] s-ar adăuga [ـِ] *esre* [=i] [بہِ] s-ar citi *bih*,/ceea ce înseamnă binefăcător, bun, strălucit^x. Iar dacă la [ب] *b* și la [ہ] *h* s-ar adăuga deopotrivă [ـِ] *esre* [=i] [بہِہ] s-ar citi *bihî*, care înseamnă în arabă *cu el*. Și iarăși, dacă la [ب] *b* s-ar adăuga [ـُ] *uturu* [=u] s-ar citi *buh*; dar *buh* scurt, scris cu [و] *vau* (β, beta), înseamnă bufniță¹¹⁵⁶. Astfel se cuvine a înțelege și altele. Aceste două vorbe compuse numai din două sau trei litere le-am adus ca model pentru ca cititorul nostru să poată înțelege clar de ce am spus că abia de este cu puțință ca cineva să poată citi perfect, fără greșală și fără poticnire sau îndoială araba, persana și turca. Căci numai dacă cineva va cunoaște la perfecție aceste trei limbi și toate sensurile unui cuvînt va înțelege fără îndoială sensul întregii fraze și materia acelei combinări. Poate, într-adevăr, să înțeleagă că înseamnă una și nu alta numai după sens, dar dacă va ignora un singur sens din cele multe și în mersul repede al cititului nu va prinde sensul termenului și al cuvîntului dintr-o singură privire, îndată va ajunge la nedumerire și nu va pricepe lesne ce înseamnă mai propriu și mai potrivit vorba^{xx} [رمل] *r-m-l* scrisă fără nici un fel de vocale. Acest singur fapt este (precum am arătat și în alt loc) cauza pentru care *Curamul*, scris într-un stil arab foarte profund, este, zice-se, cu neputință să fie înțeles și interpretat chiar de muftiul însuși. Dacă cititorul nostru dorește să cunoască mai multe despre acestea, îl rog să citească *Gramatica* și *Lexicoanele* limbilor orientale alcătuite sirguincios de Meninski¹¹⁵⁷, cel mai de seamă interpret al împăratului Leopold^{**}. Din acelea va învăța să nu se mire niciodată de imposibilitatea de a interpreta *Curamul*. Dar să mergem mai departe.

Capitolul al treizeci și șaselea

Despre învățătura *inșă* și altele

Inșă. *Inșă* are multe sensuri, dar în ceea ce privește expunerea noastră este un mod sau exemplu^{xxx} de a scrie epistoliile cu un stil frumos și înalt¹¹⁵⁸. După știința compunerii, tinerii, dar mai cu seamă copiii de boieri și cei ce slujesc pe la curțile princiare, /luînd în mîini această cărticică se ostensesc stăruitor cu ea. Din ea învață nu numai frumusețea stilului, elocinței și armoniei din compunere, ci și modul^{xxxx} de a vorbi la curte (pe care îl numesc *istilahi berat*)¹¹⁵⁹. Căci în ea se descriu titlurile cuvenite împăraților, sultanilor, crailor, prinților, pașilor, domnitorilor și tuturor demnitarilor, fie musulmani,

351

x mai bun
xx alcătuirea
xxx model
xxxx maniera

* Franciscus à Mesgnien Meninski, *op. cit.*, s.v.

** Franciscus à Mesgnien Meninski, *op. cit.*

христианским всем вельможам, господиям и в каком-либо чина и чести степени обрещающимся по их званиям и достоинствам приличные изображаются титулы. Чесо ради *кюттаб*, то есть писцы ^x и секретари в сей науке попремногу трудятся.

Гуснихат. Вкупе с *инша* навикают и *гуснихат*, то есть изрядным *писати* почерком, у мухаммеданов бо, понеже печатное тиснение запрещено ^{есть}, толиким художеством и математическим равноммерством ^{xx} начертания и протяжения письмен усмотрительно изображают, яко писания их образ по достоинству речет кто преизряднейший и претруднейший быти, по тонкости бо или толстоте трости, длина, ширина, объятность, накривление и обнесение письмени к тому правые и косвенные ^{xxx}, тупые и острые, характеров углы и правильная пропорция опасно наблюдается. Тако например [I] *елиф* а прямой столп или черта долженствует состоятися пятию пунктами четверугольными, остатку же ся где в конце к левой руке склоняется, двух пунктов место заняти подобает, все бо конца наклонение мерится двумя пунктами ^{xxxx} и тако *елиф* из седми состоится пунктов, толикия широты елико трость широка будет. Паки верхний край письмени долженствует равныя с тростию широты быти и от пункта до пункта толико тончае нисходит, яко нижайший конец да вийтис окончатися в неощущаемом ^{xxxxx} пункте.

352 Тако и в протчих характерах свои каноны и правила зело художественно соблюдают. Суть такие *хаттаб* (то есть изрядным пишущий почерком), которые едину книгу *Курана* за 200 червонных продают. В библиотеке султанской сказуют, яко обретаются две книги *Курана*, из нихже едина чернилом написана, другая же подобного в изрядстве и краснописательстве художества из тонкия бумаги ножницами вырезана, которому характеру и резьбе веруется, яко никтоже от человек возможе когда или ныне может подражати. Чернилами убо начертанную книгу сказуют, яко отец написал, резную же дочь тогожде изобразила. Обретаются человека оного (егоже имя уже / запамятствована) по разным местам вирши и двойстишия, из которых кождые два стихи не меньши 20 или 30 червонных на торгу (*мезад* рекомом) продаются и то зело редко.

Шир. Художество пиитики у арапов, персов и турков не токмо умножено, но и преизрядно и прехитро есть. Называется пиитика *шир*, ейже аще кто научитися хошет (учатся же едва не все те, которые к иным наукам поступати желают), во-первых изучити долженствует книгу *Шегади* нарицаемую, в которой изъявляются стихов образы и виды, иже *багр*, то есть «море» нарицаются. Сии стихов образы или виды суть 27, ихже ноги (яко у греков и латинов) состоятся неколикими краткими и долгими слогами, которые да удобнее в памяти вкоренятся, в стих изречения некоего вымышленного *фаил* различно наклоненного и размеренного слагаются, на пример в первом стихов образе:

муфтеилун — мефаилун — муфтеилун — фаилун
Аши-ки-ди-дар-о-лан, ди-деси-ру-шен герек.

Который сие на ноги разделяется:

А̄ шй̄ кй̄ дй̄ / д̄ар̄ ѳ̄лан̄ / дй̄ д̄есй̄ рӯ / ш̄ен̄г̄ер̄ек̄.

(То есть: «Кто желает благолепное лице зрети, оного взор должен есть весел быти»).

x писари
xx пропорцию
xxx кривые или превращенные
xxxx точками
xxxxx неусмотряном

fie creștini, care se află în vreun rang sau treaptă de cinste, potrivit cu denumirea și demnitatea lor. De aceea *kiuttab*, adică logofeții* și secretarii¹¹⁶⁰, se îndeletnicesc foarte mult cu această știință.

Husnihat. Împreună cu *inșa* mai deprind și *husnihat*, adică scrierea caligrafică¹¹⁶¹, deoarece imprimarea fiind interzisă la muhammedani ei reprezintă figurile și dimensiunile literelor cu atita artă, proporționalitate^{xx} matematică și băgare de seamă, încît pe drept se va zice că modul lor de a scrie este cel mai frumos și mai greu. Căci la ei, prin subțirimea sau grosimea peniței se păzește cu grijă lungimea, lățimea, mărimea, îndoitura și conturarea literei, unghiurile drepte și oblice^{xx} ale caracterelor și o proporționalitate justă. Astfel în [l] *elif* (= a) — stilul drept sau bara [verticală] — trebuie să se compună din cinci puncte dreptunghiulare, iar restul se cuvine să ocupe locul a două puncte, căci la sfîrșit se apleacă spre mina stingă, iar orice înclinare finală se măsoară cu două puncte^{xxxx}. Astfel, *elif* e alcătuit din șapte puncte, de o lățime egală cu aceea a peniței. Tot așa marginea de sus a literei trebuie să fie de o lățime egală cu lățimea peniței, iar de la un punct la altul coboară atît de fin încît partea cea mai de jos să pară că sfîrșește într-un punct neobservat^{xxxxx}.

Astfel păzesc canoanele și regulile lor foarte artistice și la celelalte caractere. Sînt unii *hattat* (adică cei ce scriu caligrafic)* care vînd o singură carte a *Curanului* cu 200 de galbeni¹¹⁶². Se spune că în biblioteca sultanului se află două cărți ale *Curanului*, dintre care una scrisă cu cerneală, iar cealaltă avînd literele tăiate cu foarfecele din hîrtie subțire de o asemenea artă și frumusețe încît se crede că astfel de litere și tăieturi niciodată n-a putut și nici azi nu poate nimeni dintre oameni să le imite. Despre cartea scrisă cu cerneală spun că a scris-o tatăl, iar că cea tăiată a alcătuit-o fiica lui. Se găsesc în diferite locuri versuri și distihuri ale acelui om (al cărui nume l-am uitat),/ fiecare distih fiind vîndut la licitație (zisă *mezad*)¹¹⁶³ cu nu mai puțin de 20 sau 30 de galbeni, dar și aceasta foarte rar.

352

Șir. Arta poetică la arabi, persani și turci nu numai că este dezvoltată, dar și foarte frumoasă și foarte ingenioasă. Poetica se numește *șir*¹¹⁶⁴; dacă vrea cineva s-o învețe (și o învață aproape toți cei ce vor să meargă apoi la alte științe) trebuie să studieze mai întîi cartea numită *Șehadi*¹¹⁶⁵, în care se arată modurile și genurile de versuri numite *bahr*, adică mare¹¹⁶⁶. Aceste moduri sau genuri ale versurilor sînt 27¹¹⁶⁷; picioarele lor (ca și la greci sau latini) sînt compuse din cîteva silabe scurte și lungi, care, pentru a fi mai bine fixate în memorie, sînt adunate într-un vers al unei sentințe inventate *fail*¹¹⁶⁸, diferit accentuată și măsurată; de exemplu, în primul mod al versurilor:

Mufteilun — mefailun — mufteilun — failun
Ași-ki-di dar-o-lan di-desi-ru-șen gherek,

care se împarte în picioare astfel:

Ā și kī dī / dār ōlān / dī dēsī rū / šēnghērēk

(adică: „Cine dorește să vadă o față frumoasă trebuie să aibă o privire veselă”)¹¹⁶⁹.

- x scribii
- xx armonie
- xxx obtuze și ascuțite
- xxxx puncte [cuvînt fără sinonime în rom. — n.t.]
- xxxxx invizibil

* V. fig. 41.

Но понеже долго было бы каждого образа примеры показывать подобает читателю к оной книжице *Шегад* приникнути, юже выше воспоминахом, где и имена и образы и виды их все узрит. Мы же в изъявлении предложенного далее поступати будем.

353

Аще кто из пиитов или кто-либо из вдавшихся наукам спросил бы мене, что о греческих и латинских древних и нынешних пиитах и о их сложениях и что о арапских, персидских и турецких рассуждаю стихотворцах, за прощением и позволением всех наших, несумненно отвечал бых, яко восточных сих наций, как первые, так и последние пииты в сем художестве преуспевше, первенство одержаша. Со мною якоже мною все сих языков искуснии и которым арапских, персидских и турецких пиитов читати случилось, рекут, яко оные высокою сентенций^{*}, сладостию красноречия (рифмов бо иной образ и сочинение есть), фразесов^{**} метафор и иных тропов избылием изрядством и тонкостию, греков и латинов безмерно превышают. Един есть из древних персидских пиитов, емуже имя *Саади* с персидского языка / на латинский Георгием Гентием преложенный, иже в Амстердаме из типографии Иоанна Блаера в лето 1651 на свет произыде, которого аще любопытный читатель усердно прочитает, хотя в преложении того едва не вся природная утрачена красота и латинский язык аки обезяна персидскому подобяся, от свойственного сочинению тому благолепия далече уклонился, обаче изытым токмо хвалам лжепророку приписанным, ничтоже в нем усмотрит, еже бы не было многих похвал достойное, удивительное, сладостнейшее же и избраннейшее. Протчее турки зело упражняются в пиитике персидской а персы взаимно в турецкой, ибо во дворе персидского царя по вящей мере турецким разглагольствуют языком. У турков хотя чистым персидским языком и не беседуют, обаче студенты^{***} совершенно и разумеют оной и знают паче же и приходные и роскодное сокровища султанского книги чистым персидским языком писатися обыкоша.

Музыка. Пиитики всегда и везде совосследствуют мусикия, обаче оная у мухаммедан в школах николиже в научение предается, но особь^{****} и в домех своих от людей в мусикийском художестве искусных едва не все вельможские дети (многие же и от простолюдинов, якоже кто желание и особливую склонность к тому имеет) и *улема*, то есть ученые все, из которых аз ни единого обретох, который бы не знал что-либо пети или хотя разумети мусикию, род бо персидский и турецкий (арапский же не тако) натурально мусикиею паче меры услаждается.

Мустикия многая суть свойственная имена, но употребительнее греческим называется речением *музыка*. И у сих мусикия разделяется на три части, на гласную (яже гласом поется), на инструментальную, яже инструментом неким гласной приподобляется или последует и словесную, яже свойственна пиитам и чтению *Курана*. Называется же особливым именем *кыраат*. Многая во правду о восточных стран мусикии может быть несведомо (да не в тщеславие причтется мне сие) написать и объявити могл бых, в практической бо и теоретической восточной мусикии более двадцати лет потрудихся, но понеже

^{*} сказаниями высокий разум в себе заключающими

^{**} слагания образы

^{***} в училищах обретающиеся

^{****} на уединении

Dar, cum ar fi prea lung să dăm exemple pentru fiecare mod, se cuvine ca cititorul să se plece asupra cărții *Şehadî*, menționată mai sus, unde va vedea toate numele și modurile și genurile lor, iar noi să mergem mai departe la descrierea celor propuse.

Dacă cineva dintre poeți sau dintre cei ce s-au dedat științelor m-ar întreba ce cred eu despre poezii vechi și contemporani greci și latini și despre compozițiile lor față de cei arabi, persani și turci, cu încredința și aprobarea tuturor le-aș răspunde că poezii acestor nații orientale, atît cei dinții, cit și cei mai de pe urmă, progresînd în această artă, au obținut înțietatea. Și la fel ca mine vor spune, după cum socotesc, toți cei iscusiți în aceste limbi, cărora li s-a întimplat să citească pe poezii arabi, persani și turci, anume, că, prin sublimul sentințelor*, dulceața elocinței (căci au un alt mod al rimelor și al compunerii), prin frazeologie**, frumusețea, abundența și subțirimea metaforelor și a altor tropi, ei îi depășesc cu mult pe greci și pe latini. Unul dintre vechii poeți persani, numit Saadi¹¹⁷⁰, a fost tradus din limba persană / în cea latină de Gheorghe Gentiu¹¹⁷¹ și publicat la Amsterdam în tipografia lui Ioan Blaer în anul 1651 *. Deși în traducerea aceuia e pierdută aproape întreaga frumusețe naturală, iar limba latină, imitînd ca o maimuță pe cea persană, s-a abătut departe de frumusețea acelei opere, dacă cititorul curios o va citi stăruitor, după ce va scoate laudele atribuite prorocului mîncinos, nu va vedea în ea nimic care să nu fie vrednic de multe laude, de admirație, prea plăcut și prea ales. Așadar, turcii se îndeletnicesc foarte mult cu poetica persană, iar persanii la rîndul lor cu cea turcească, pentru că la curtea împăratului persan se folosește în cea mai mare măsură limba turcă. Deși turcii nu vorbesc limba persană pură, studenții*** o înțeleg perfect și o cunosc, și mai cu seamă s-au obișnuit ca registrele de venituri și de cheltuieli ale vistieriei sultanului să le scrie în limba persană curată.

353

Musîkî. Poeticii îi urmează totdeauna și pretutindeni muzica¹¹⁷², dar la muhammedani ea nu se predă niciodată în școli spre a fi învățată, ci numai particular**** pe la casele lor, de către oamenii iscusiți în arta muzicii. [O învață] aproape toți copiii de demnitari (și chiar mulți de-ai oamenilor de rînd, după cum are cineva dorință sau o înclinație specială pentru aceasta), ca și *ulema*¹¹⁷³, adică toți savanții, dintre care n-am aflat pe nici unul care să nu știe să cînte ceva sau măcar să înțeleagă muzica, pentru că neamul persan și turc (dar nu cel arab) în chip natural se desfată cu muzica peste măsură.

Denumirile proprii muzicii sînt multe, însă mai frecvent se folosește cuvîntul grecesc *musîkî*. Muzica se împarte la ei în trei părți: vocală (cîntată cu vocea), instrumentală — care printr-un instrument oarecare o imită pe cea vocală sau o acompaniază — și recitativă, proprie poezilor și cititului *Curanului*, care cu un termen special se numește *kîraat*¹¹⁷⁴. Multe într-adevăr aș fi putut scrie și arăta despre muzica țărilor orientale, care poate că nu le este cunoscut acestor țări (să nu mi se socotească acest lucru ca o slavă deșartă), pentru că m-am ostenit mai mult de douăzeci de ani

* fraze conținînd un sens înălțător

** vorbirea în imagini

xxx care se perindă prin școli

xxxx individual

* Musladini Saadi, *Rosarium politicum sive amoenum sortis humanae theatrum. De persico in latinum versum necessariisque notis illustratum a Georgio Gentio*. Amstelodami, ex typographeio Ioannis Blaev, 1651.

не учить, но чему они учат и учатся сказать намерение предвосприять, в кратце вещь изъяслю.

354 Турки и персы всю музыку к небесному причиняюще течению, разделяют на 7 гласов (иже суть 7 дней седмицы). Сии 7 гласов паки разделяют на 12 *мекам* / (домы или пребывания), яже суть 12 месяцев и зодиаков, дома же сие паки разделяют на 365 *теркыб*, то есть мерностей, по числу дней целого года и из всех сих собирают четыре главнейшие *шобе*, то есть расстояния, яже имеются за четыре части года и за толикоеж число стихий из нихже вселенную физически сложенну быти древние предают естествословцы.

Усул. По елику же к мере надлежит, во истинну восточная музыка много превышает западную, имеет бо меры (яже *усул* называется) образов или видов 24, имже течения и стояния время размеряется, откуда превелика рождается трудность, еже правильно и совершенно петь или на инструменте играть, всякий бо творец по своей воли песни в образ меры елико может труднейших слагать тщится, так, что неискусный той меры петь никакже может, хотя бы тысящу крат оную песнь слышал. Чесу ради восточные песнотворцы не имеют и нот, гласы и размерения времени изображающих (которые в великом и зело удобном употреблении суть у европейцев), ибо аще кто *усул* совершенно познает, может и без помоществования оных нот какую-либо песню петь без всякого погрешения, токмо два или три краты от творца или учителя своего оную да услышит.

На вспоможение сея трудности, егда бежом в Константинополи, книгу (юже нынешнему султану Агмеду музыкою зело услаждающемуся и в ней искуснейшему в честь принесеном) турецким диалектом написанную, теорическую в ней вся музыки заповеди в известные правила и в неперемные каноны приведше, вместо же нот арапскими характеристиками для удобнейшего употребления и практики, теорию ясно показующие, изобразивше зело благопоспешно * (якоже уповаем) издахом, так, что ныне сами турки скажут, яко ово практическая, ово теорическая музыка много удобнейшая и яснейшая у них сотворися. Сочинихом же в Москве и инструмент математический, которой и Его Царское Пресветлое Величество благоволил смотреть и не изволил похвалить (сам бо в музыке церковной и всеприлежнейший и искуснейший есть), в немже механический и математический изъясняем места и расстояния гласов натуральных, артифициальных, простых, сложных полугласных и проч., даже до пункта, который нераздельный называтися обыче, в котором инструменте без всякого приложенных струн способствия, чрез 355 циркуль места / от нихже полные гласы и полугласия и проч. происходят должествуют неложно и еще зрительно показатися могут.

Накиш. Шарописание^{xx} художество (которое в обществе *накиш*, иконописание же *тавир* нарицается) и употребление того у турков запрещается, хотя у персов древний оный на домовных стенах украшения ради икон и всяких лиц шарописание изычай ниже силою и властью *Курановою* истребитися возможно. Чесу ради у них и сего художества знание почитается, хотя китайскому больше подражают шарописанию, неже европейскому, но в обоих не суть совер-

* доброполезным окончанием

xx живописное мастерство

în muzica orientală practică și teoretică, dar, cum mi-am pus în gând nu să învăț, ci să spun ce li se predă și ce învață ei, voi arăta lucrul pe scurt.

Turcii și persanii, adaptînd întreaga muzică mișcării cerești, o împart în șapte glasuri (care corespund celor șapte zile ale săptămîinii); aceste șapte glasuri (sunete sau tonuri) iarăși le împart în 12 *mekam* / (case sau lăcașuri), corespunzînd celor 12 luni și zodii; iar casele acestea le împart în 365 de *terkîb*, adică măsuri, după numărul zilelor anului întreg, și din toate acestea adună principalele patru *şobe*, adică intervale, socotite drept cele patru anotimpuri și drept același număr de elemente din care, după cum transmit vechii naturaliști, este alcătuită lumea fizică ¹¹⁷⁵.

354

Usul. În ce privește măsura, muzica orientală o depășește într-adevăr cu mult pe cea apuseană. Căci are 24 de feluri dau genuri de măsuri (numite *usul*) ¹¹⁷⁶, cu care se măsoară mersul și oprirea timpului. De unde se naște o foarte mare greutate ca să cînte ceva drept și perfect vocal sau cu vreun instrument. Căci fiecare autor se silește să compună, după plac, cîntări în moduri și cu măsuri cit se poate mai grele, așa că cel neiscusit în acea măsură nu poate nicidecum cînta, chiar dacă ar fi auzit cîntarea aceea de o mie de ori. Iată de ce compozitorii orientali nici n-au note cu care să indice glasurile și măsurarea timpului (care sînt într-o atît de mare și lesnicioasă întrebuițare la europeni), căci dacă va cunoaște ceva perfect *usul* poate să cînte un cîntec fără nici o greșală și fără ajutorul acelor note dacă-l va auzi de două sau trei ori de la autorul aceluia sau de la dascălul său.

Pentru a înlătura această greutate, cînd eram la Constantinopol am alcătuit o carte (pe care am închinat-o actualului sultan Ahmed, care se desfată foarte mult cu muzica și e foarte priceput în ea) *, scrisă în limba turcă, supunînd în ea indicațiile teoretice ale întregii muzici la anumite reguli și la canoane sigure, iar notele le-am redat cu caractere arabe pentru o mai lesnicioasă întrebuițare și practică, expunînd limpede teoria și ducînd-o (precum nădăjduiesc) la bun sfîrșit * așa că acum înșiși turcii spun că și muzica practică, și cea teoretică a devenit mult mai ușoară și mai limpede. Iar la Moscova am inventat și un instrument matematic — pe care și prealumina sa Maiestate împărătească a binevoit a-l vedea și n-a îngăduit să fie hulit (căci el însuși este foarte sîrguitor și priceput în muzica bisericească) — în care arătam locurile mecanice și matematice și intervalele tonurilor naturale, artificiale, simple, compuse, ale semitonurilor și altele, pînă la punctul numit de obicei indivizibil, cu care instrument pot fi arătate vizibil, fără eroare și fără nici un ajutor al coardei aplicate, ci numai prin compas, locurile/ de la care trebuie să provină tonurile pline și semitonurile etc. ¹¹⁷⁷.

355

Nakş. Arta picturii ** (care se numește în general *nakş*, iar zugrăvirea icoanelor *tasvir*) ¹¹⁷⁸ și întrebuițarea ei sînt interzise la turci, dar la persani vechiul obicei de a picta icoane și oricare chipuri pe pereții caselor, pentru împodobire, n-a putut fi nimicit nici de puterea și tăria *Curamului*. De aceea la ei cunoașterea acestei arte se respectă, deși urmează mai mult picturii chinezești decît celei europene, dar în ambele nu sînt desăvîrșiți. Dar turcii

* încheiere folositoare

** măiestria zugrăvelii

* D. Cantemir, *Kitâb-ul' ilm-il mûsikî ala vedjh-il hurûfât* (Cartea științei muzicii după felul literelor), citat în literatura turcă sub titlul *Kantemir-oglu Edvârî* (= Tratatul lui Cantemir).

шении. Турки же и самых персов в несовершенстве превышают, ибо шарописатели образов (им *мусаввир* глаголемые) кроме того, что зело малочислени^х суть, но и самое художество, якоже рехом, запрещено и не позволено имеется. Николиже хитрость подражания натуре, равномерность художества и частей размерение познати могут и того ради ничтоже хвалы достойное в шарописаниях турецких обретається.

Протчее во дворе султанском и сия служба^{xx} имеет своего наставника, который бо есть придворный *мусеввир баши* (начальник живописцов). Сие едино ему предлежит, да образ султана ново на престол восшедшего напишет и в библиотеке султанской на соблюдение да положит тако внутренняя палатная^{xxx} библиотека от Отмана первого султана турецкого даже до нынешнего Агмеда всех султанов персоны шарами (елико возмогоша) натуральными изображенные и ныне имеет, которые все способом приятелей со многим тщанием множайшим же иждивением (едва бо и редко в турках благодетель бывает, разве дарами привлечется) с первых эксемпляров^{xxxx} преписати получихом. Художество во правду в них никоеже показується, но подобие воистинну удивительное, откуда турецкое удоборазумие и удобоучение нетрудно всяк пояти может.

Теже живописцы обычай имеют шарописати подошвы ног и длани отверстия рук Мухаммедовых. Сия бо токмо мухаммеданом шарописати и им поклоняться позволено есть (о чем мы на ином месте воспомянухом). Художества изваяния болванов (им *санем* реченного) сии народы весьма не имеют за страх или отвращение, которое от самых тех болванов им происходит. Протчее в сечении каменей и мраморов не неправильную резьбу, юже *мушабак* нарицают делом являют./

356

Наккаш. *Наккаш* есть живописец, который знает художество писати цветы, чем турки дома своя украшати обычай имеют. И сие художество хотя несть в таком совершенстве, чтоб достойно было преизлишняя хвалы, обаче ниже гнусно быти видится, якоже удобно о том рассуждати могут те, которым иногда в султанских и протчих вельмож палатах быти и оное видети случилось.

Муджеллид. К тому же подлежат художеству и те, которые *муджеллид* (то есть книг переплетчики) называются, все бо мухаммедане книги своя златом, серебром и иными вапами^{xxxxx} в начале предисловия расписывати и украшати тщатся. Чесо ради сие украшения книг художество немалое совершенство и размерность приобрете.

Теварих. Наука историографическая и хранилищеская у турков в великом есть почтении, яже называется *илими теварих*. Множайший произыдоша у них соделанных вещей описатели, обаче едва не все (кроме четырех или пяти) баснословные и лживые и аще которые показашася истинне истории последовати иперболическими тропами и фразесами метафорическими так затрудненну и неясственну сотвориша историю, яко больше риторического художества искусству подивилбыся еси, неже истинне вещей повествуемых. Протчее особый есть внутренний *теварихчи баши* (начальнейший между историками), который по указу султанскому содержащего престол султана повседневные записки и дела во время его учиненные приискренно^{xxxxxx} и без всякого

х немногие
xx чин
xxx надворная
xxxx образов
xxxxx красками
xxxxxx по самой истинне

ii depășesc pe persani în imperfecțiune, căci pe lângă faptul că pictorii de chipuri (ziși la ei *musavvir*) sînt în număr foarte mic^x, însăși arta, precum am spus, este interzisă. Așadar, ei nu pot cunoaște ingeniozitatea de a imita natura, armonia artei și proporționalitatea părților, de aceea în picturile turcești nu se află nimic vrednic de laudă.

Cu toate acestea la curtea sultanului și această slujbă^{xx} își are dregătorul ei, care este *musevvir bași* (mai-marele pictorilor) al curții¹¹⁷⁹. El n-are altă sarcină decît să picteze chipul sultanului nou urcat pe tron și să-l pună spre păstrare în biblioteca sultanului. Și astfel biblioteca dinlăuntrul palatului^{xxx} are și acum chipurile tuturor sultanilor, de la Otman, primul sultan turc, pînă la actualul Ahmed¹¹⁸⁰, pictate în culori (pe cît au putut) naturale, pe care am obținut să le copiem pe toate după primele exemplare^{xxxx} cu ajutorul prietenilor, cu multă sîrguință, dar și cu mai multă cheltuială (căci greu și foarte rar se găsește la turci un binefăcător, doar de va fi atras de daruri). Nu se vede în ele nici un fel de artă, însă asemănarea e cu adevărat uimitoare. De unde cele lesne de înțeles și lesne de învățat pot fi luate fără greutate¹¹⁸¹.

Aceiași pictori au obiceiul să zugrăvească tălpile picioarelor și palmele deschise ale miinilor lui Muhammed, căci numai pe acestea le este îngăduit muhammedanilor să le picteze și să se închine lor (despre care lucru am amintit în alt loc)¹¹⁸². Artă de a sculpta dobitoace (zisă la ei *sanem*)¹¹⁸³ nu o au deloc aceste popoare, datorită scîrbei sau fricii inspirate de aceste dobitoace. Dar în săpătura pietrelor și a marmurelor practică o sculptură regulată pe care o numesc *muşabah*¹¹⁸⁴.

Nakhaş. *Nakhaş* este pictorul care ştie arta de a zugrăvi flori¹¹⁸⁵, cu care turcii obișnuiesc să-și decoreze casele. Această artă, deși nu e atît de perfecționată încît să merite laudă de prisos, totuși nici nu pare urîtă, după cum lesne judecă cei cărora li s-a întîmplat să fi fost uneori în palatele sultanului și ale celorlalți demnitari și s-o vadă.

Mudjellid. De aceeași artă țin și cei se ce numesc *mudjellid* (adică legătorii de cărți)¹¹⁸⁶, căci toți muhammedanii se silesc să-și decoreze cărțile cu aur, argint și alte vopsele^{xxxxx} la începutul prefetei. De aceea această artă a împodobirii cărților a ajuns la o mare desăvîrșire și răspîndire.

Tevarih. Știința istoriografică și cronologică, numită *ilmii tevarih*¹¹⁸⁷, este în mare cinste la turci. La ei s-au arătat foarte mulți scriitori ai lucrurilor trecute, dar aproape toți (afară de patru sau cinci) sînt băsnitori și mincinoși și chiar dacă vreunul pare că urmează adevărul istoric, prin tropi hiperbolici și vorbe metaforice face istoria așa de greoaie și încurcată, încît admiratori mai degrabă iscusința artei retorice decît adevărul lucrurilor povestite. Cu toate acestea, există la palat un *tevarihci bași* (mai-marele istoricilor)¹¹⁸⁸ anume, care din porunca sultanului scrie totdeauna foarte sincer^{xxxxxx} și fără nici o părtinire notițele zilnice și faptele petrecute în timpul sultanului ce

x puțini
xx cin
xxx curții
xxxx modele
xxxxx culori
xxxxxx potrivit adevărului însuși

притворства всегда напишет. Где добродетель и преступление победы и падения и протч. равно изображаются. Но тех исторических книг никтоже от человек, не токмо читати, ниже видети когда может. Откуда оные правоповествующие турецкие историки, хотя не без бедства живота своего подлинные и истинные свои украдоша истории из наших христиан, кроме Леунклавия и Бусбеквия, которые о делах турецких нечто по части и оттуду и отсюду восхитивше написаша все, то есть, которых мы видети возмогохом в исполненные лжи и баснословные оные отманские истории улучивше, по моему рассуждению воправду и елей и труды вотще погубиша.

Чесо ради мы прежде неколиких лет, книги правоповествующих историков многими деньгами приобретше, от первых империй тоя основателей даже до наших времен, отманскую историю во едину книгу собрати взяхомся, которое дело уже за помощью божиею на греческом и/ латинском языке в совершенство приведеся и аще Царскому Величеству, Государю Нашему Всемилощвейшему угодно явится и оное (с аннотациями[×] того зело пространными) на простой российской язык преложити потщимся. Но о сих, яже вкратце рекошася, довольна да будет ко исчислению убо вышшего степени наук и обучений, по елику у турков во употреблении и. почтении сущ^ь поспешати будем.

Глава тридесять седьмая

О науках реккам, гендисе и протч.

Реккам. Арифметика арапским диалектом нарицается *илми реккам*, о которой мною яко никтоже сумнится, что у племен восточных математике и астрологии равнолетна и много древнейша бысть, неже у греков. От которых и турецкая нация приавши ныне толико оную употребленну и размноженну имеет, яко аще реку, что сия (нация) вся науки роде никако же нижшая иных есть, воистинну не посрамлюся. Прилежат бо оной не токмо в знатнейшем купечестве и в мореплавании упражняющияся, но и те, которые *баккал*, то есть харчевники и *аттар*, то есть фармакопродатели^{xx} называются и едва не все простоллюдинство, которое в своей купли счисления нужду имеет (о писарех бо годовые доходы и всякие приходы, паче же все государственное сокровище записующих ничтоже в повествовании умедляю, ибо всем вестно

[×] назнаменаниями или отметками

^{xx} лекарства продающие

ocupă tronul, unde fapta bună și crima, victoriile și căderile și altele sînt la fel descrise. Dar acele cărți istorice nu poate nimeni dintre oameni nici să le citească, nici măcar să le vadă. De aceea istoricii turci care povestesc drept au furat istoriile lor autentice și adevărate de la creștinii noștri—nu fără să-și riște viața. În afară de Leunclavius *¹¹⁸⁹ și Busbequius **¹¹⁹⁰, care au ciupit de ici și de colo despre faptele turcești, toate cele pe care le-am putut vedea au introdus cîte ceva în acele istorii otomane pline de minciună și fabule, pierzînd în zadar, după socoteala mea, și untdelemnul, și ostenelele.

De aceea acum cîțiva ani, cumpărînd cu bani grei cărțile istoricilor care povestesc drept istoria otomană de la primii întemeietori ai aceluia imperiu pînă în timpurile noastre, ne-am apucat să le adunăm într-o singură carte, lucru care, cu ajutorul lui Dumnezeu, a fost adus la îndeplinire în limba greacă/ și latină ***, iar dacă maiestății imperiale, domnului celui preamilostiv, îi va plăcea, ne vom strădui s-o traducem și pe aceea pe limba rusă simplă (cu adnotările × ei foarte extinse). Dar ajungă acestea spuse pe scurt și să ne grăbim la enumerarea treptelor superioare ale științelor și ale învățămîntului, potrivit felului în care sînt folosite și cinstite la turci.

357

Capitolul al treizeci și șaptelea

Despre științele *rekham*, *hendise* și altele

Rekham. Aritmetica se numește în dialectul arab *ilmi rekham* ¹¹⁹¹. Cred că nu se îndoiește nimeni că la neamurile orientale matematica și astrologia sînt de aceeași vîrstă și mult mai vechi decît la greci. De acolo luîndu-le și nația turcească, ea folosește acum, sporită, numai pe prima, și nu mă fac de ris, într-adevăr, [să spun] că în acest gen de știință nu este cu nimic mai prejos decît altele. Căci cu ea se străduiesc nu numai în negoțul mai însemnat sau cei ce se ocupă cu navigația, ci și cei ce se numesc *bakkal*, adică birtași, și *attar* ¹¹⁹², adică farmaciști[×], și aproape toți oamenii de rînd care au nevoie de calcul în negoțul lor (despre scribii care înregistrează veniturile anuale sau orice fel de venituri, mai ales vistieria statului toată, nu voi zăbovi în povestire, căci tuturor le este cunoscută înlesnirea și sub-

× însemnările sau remarcile

×× vînzători de leacuri

* Ioannes Leunclavius, *Annales sultanorum othomanidarum a turcis sua lingua scripti a J. L., latine redditi*. Francofurti. 1588; *Historiae musulmanae turcorum... libri XVIII*. Francofurti, 1591.

** Augerii Gisleinii Busbequii D. *Legationis turcicae epistolae quatuor*. Parisiis, 1589.

*** D. Cantemirii *Incrementa atque decrementa Aulae Othomanicae*, libri IV.

Х А Р А К Т И Р Ы											
Варіант	Имя	Адрес	Возраст	Имя	Адрес	Возраст	Имя	Адрес	Возраст	Имя	Адрес
вариант	имя	адрес	возраст	имя	адрес	возраст	имя	адрес	возраст	имя	адрес
1.	1	1	22.	20	22	2000.	25	9...	2000	20	20...
2.	2	2	23.	21	23	2000	26	1...	2000	21	21...
3.	3	3	24.	22	24	2000	27	2...	2000	22	22...
4.	4	4	25.	23	25	2000.	28	3...	2000	23	23...
5.	5	5	26.	24	26	2000.	29	4...	2000	24	24...
6.	6	6	27.	25	27	2000.	30	5...	2000	25	25...
7.	7	7	28.	26	28	2000.	31	6...	2000	26	26...
8.	8	8	29.	27	29	2000.	32	7...	2000	27	27...
9.	9	9	30.	28	30	2000.	33	8...	2000	28	28...
10.	10	10	31.	29	31	2000.	34	9...	2000	29	29...
11.	11	11	32.	30	32	2000.	35	10...	2000	30	30...
12.	12	12	33.	31	33	2000.	36	11...	2000	31	31...
13.	13	13	34.	32	34	2000.	37	12...	2000	32	32...
14.	14	14	35.	33	35	2000.	38	13...	2000	33	33...
15.	15	15	36.	34	36	2000.	39	14...	2000	34	34...
16.	16	16	37.	35	37	2000.	40	15...	2000	35	35...
17.	17	17	38.	36	38	2000.	41	16...	2000	36	36...
18.	18	18	39.	37	39	2000.	42	17...	2000	37	37...
19.	19	19	40.	38	40	2000.	43	18...	2000	38	38...
20.	20	20	41.	39	41	2000.	44	19...	2000	39	39...
21.	21	21	42.	40	42	2000.	45	20...	2000	40	40...
22.	22	22	43.	41	43	2000.	46	21...	2000	41	41...
23.	23	23	44.	42	44	2000.	47	22...	2000	42	42...
24.	24	24	45.	43	45	2000.	48	23...	2000	43	43...
25.	25	25	46.	44	46	2000.	49	24...	2000	44	44...
26.	26	26	47.	45	47	2000.	50	25...	2000	45	45...
27.	27	27	48.	46	48	2000.	51	26...	2000	46	46...
28.	28	28	49.	47	49	2000.	52	27...	2000	47	47...
29.	29	29	50.	48	50	2000.	53	28...	2000	48	48...
30.	30	30	51.	49	51	2000.	54	29...	2000	49	49...
31.	31	31	52.	50	52	2000.	55	30...	2000	50	50...

C A R A C T E R E											
euro-pene	in-diene	arabe	euro-pene	in-diene	arabe	euro-pene	in-diene	arabe	euro-pene	in-diene	arabe
1.	1	1	21.	21	21	3000.	30	30	30000	30	30...
2.	2	2	22.	22	22	15000	22	22	15000	22	22...
3.	3	3	23.	23	23	1000	23	23	33000	23	23...
4.	4	4	24.	24	24	3000.	24	24	30000	24	24...
5.	5	5	25.	25	25	4000.	25	25	40000	25	25...
6.	6	6	26.	26	26	5000.	26	26	50000	26	26...
7.	7	7	27.	27	27	6000	27	27	60000	27	27...
8.	8	8	28.	28	28	7000.	28	28	70000	28	28...
9.	9	9	29.	29	29	8000.	29	29	80000	29	29...
10.	10	10	30.	30	30	9000	30	30	90000	30	30...
11.	11	11	31.	31	31	10000	31	31	100000	31	31...
12.	12	12	32.	32	32	11000.	32	32	110000	32	32...
13.	13	13	33.	33	33	12000	33	33	120000	33	33...
14.	14	14	34.	34	34	13000	34	34	130000	34	34...
15.	15	15	35.	35	35	14000	35	35	140000	35	35...
16.	16	16	36.	36	36	15000	36	36	150000	36	36...
17.	17	17	37.	37	37	16000	37	37	160000	37	37...
18.	18	18	38.	38	38	17000	38	38	170000	38	38...
19.	19	19	39.	39	39	18000	39	39	180000	39	39...
20.	20	20	40.	40	40	19000	40	40	190000	40	40...
21.	21	21	41.	41	41	20000	41	41	200000	41	41...
22.	22	22	42.	42	42	21000	42	42	210000	42	42...
23.	23	23	43.	43	43	22000	43	43	220000	43	43...
24.	24	24	44.	44	44	23000	44	44	230000	44	44...
25.	25	25	45.	45	45	24000	45	45	240000	45	45...
26.	26	26	46.	46	46	25000	46	46	250000	46	46...
27.	27	27	47.	47	47	26000	47	47	260000	47	47...
28.	28	28	48.	48	48	27000	48	48	270000	48	48...
29.	29	29	49.	49	49	28000	49	49	280000	49	49...
30.	30	30	50.	50	50	29000	50	50	290000	50	50...
	31	31	51.	51	51	30000	51	51	300000		

есть их в отдаче и взятии шету удобство и субтельность[×]. Ноты же^{xx} арифметические, которых ныне турки употребляют, яко не суть те, которых древнейшие арапские и персидские математики употребляли, явно есть из древних хронологий их и книг математических, в которых числа годов и пропорциональных количеств не чрез сие новые ноты, но чрез образ счисления *ебджед* им нарицаемый означаются. Есть же *ебджед* той образ счисления чрез характеры (якоже древле бысть у старых греков, сиречь у Евклида, Птолемея, Ахримеда и протчих) у индианов арифметические ноты и ныне отменные суть, как от нынешних, так и от древних арапов и персов. Ихже характеры зде во услаждение читателя нашего приложити не обленихомся./

359 *Елджебр*. Алгебры не токмо науку, но и имя ея, яко иные роды заимствовала от арапов, самое речения изъяснение показывает, в самом бо речении *елджебр*, или без члена *джебре* целое и совершенное науки содержится описание. Ибо *елджебре* свойственно знаменует возвращение^{xxx} частей в целое и дробных в нераздробенное, таже от арапов к европейцам (у которых ныне в великой чести есть) зело недавними веки привниде, у турков же не многих видех, которые бы сей сочисления образ совершенно знали, хотя ни единый математик есть, который бы не разумел сего.

Гендесе «математика», тахтыти билад «география», месагат «геодезия». Математики имя у арапов есть *илми гендесе*, в котором содержатся и география, им *тахтыти билад*, и геодезия, им *илмул месагат* реченные, употребительнейшим же греческим речением *джоргафии* нарицати обычай имеют, обаче в практике географии ныне вся сия нации зело оскудевшие вижду. Аще бо которые и суть у них обитательного света им *руби мескюм* рекомого частей описания, но никияже удостоятся веры. Тако бо ослабе у них сей науки род, яко по достоинству мощно есть рещи, что имя токмо остана. Чесо ради во флоте служащие капитаны и карабленицы в путех своих европейских мап употребляют. Протчее в математике по елику служит астрологии не неискусны суть, множайшии бо, ово у арапов а наипаче у египтян, ово у турков обретаются, о чем ниже речем, где будет о астрологии.

Теслис. Тригонометрия (им *илми теслис*) Эвклидовой, якоже и протчим его *элементам*^{xxxx} последуют, но инструменты математические у них (кроме циркуля, линей, четверугольника и астралавия, то есть, по которому звездное движение усмотряется) едва какие узриши. Механике, оптике, идравлике и иным наукам к математике приналежащим, никоеже у них прилежание и никакаяже честь дается. О архитектурстве же так гражданском, яко и карабленом имеем рещи, где *О городах и флоте* писати будем.

× тонкость
xx знаки
xxx приведение
xxxx стихиям

tilitatea^x lor la datul și primitul socotelii). Că cifrele^{xx} aritmetice pe care le întrebuințează acum turcii nu sînt cele folosite de cei mai vechi matematicieni arabi și persani este limpede din cronologiile lor vechi și din cărțile de matematică, în care numerele anilor și ale cantităților proporționale nu sînt însemnate prin aceste cifre noi, ci prin modul de numărare numit la ei *ebdjed*. *Ebdjedul* acela este un mod de a număra prin caractere (după cum era în vechime la bătrînii greci, adică la Euclid, Ptolemeu, Arhimede și alții)¹¹⁹³. La indieni cifrele aritmetice sînt și acum deosebite, atît de cele actuale, cît și de cele vechi ale arabilor și persanilor, ale căror caractere, pentru plăcerea cititorului nostru, nu ne vom leveni să le anexăm aici. /

Eldjebr. Nu numai știința, ci și numele algebrei, ca și alte genuri le-au împrumutat de la arabi, după cum arată însăși tilcuirea cuvîntului. Căci în însăși vorba *eldjebr* sau fără articol *djebre*¹¹⁹⁴, e cuprinsă întreaga și perfectă descriere a științei. *Eldjebr* în mod propriu înseamnă revenirea^{xxx} părții la întreg și a fracțiilor la cele nefracționate; ea a pătruns de la arabi la europeni (la care acum e în mare cinste) cu foarte puține secole în urmă, dar la turci nu am văzut mulți care să cunoască perfect acest fel de a calcula, deși nu există nici un matematician care să nu-l priceapă.

Hendese „matematica”, tahtîti bilad „geografia”, mesahat „geodezia”. Numele matematicii la arabi este *ilmi hendese*, în care se cuprinde și geografia, zisă la ei *tahtîti bilad*, și geodezia sau *ilmul mesahat*, și au obiceiul a le numi cu o vorbă grecească mai folosită *djografie*¹¹⁹⁵; dar acum văd toată această nație foarte săracă în practica geografiei. Chiar dacă sînt la ei unele descrieri ale părților locuite, numite de ei *rubi meskium*¹¹⁹⁶, nu sînt vrednice de nici o crezare. Căci așa a slăbit la ei acest fel de știință, încît pe bună dreptate se poate spune că numai numele i-a rămas. De aceea cei ce fac serviciul în flotă, căpitanii și corăbierii folosesc în călătoriile lor hărți europene. Dar în matematică, întrucît servește ea la astrologie, nu sînt neiscușiți, căci foarte mulți [o practică] fie la arabi, mai cu seamă la egipteni, fie la turci, despre care lucru vom vorbi mai jos, unde vom trata *Despre astrologie*¹¹⁹⁷.

Teslis. În trigonometrie (la ei *ilmii teslis*)¹¹⁹⁸ urmează celei a lui Euclid și celorlalte *elemente*^{xxxx} ale lui*. Dar abia de vei vedea instrumente de matematică la ei (afară de compas, riglă, echer și astrolab, adică instrumentul cu care se observă mișcarea stelelor); cît despre mecanică, optică, hidraulică și alte științe care țin de matematică, nu e la ei nici o preocupare și nu li se dă nici o cinste. Iar despre arhitectură, atît civilă cît și navală, vom vorbi cînd vom scrie *Despre orașe și flotă*¹¹⁹⁹.

x subțirimea
xx semne
xxx aducerea
xxxx stihii

* Euclid, *Στοιχεῖα*, I—X.—V.

О логике, риторике и проч.

360 *Мантык.* Логику арапским речением *илми* *мантык* нарицают, юже всю с Аристотелевой на арапский язык слово в слово предложивше, в школах своих / предают (ибо никакаяже наука на ином языке, кроме арапского у них слушается), во-первых *медгал*, то есть ввождение или начаток, термины логические, таже дефиниции, потом пять гласов Порфириевых, по сих десять категорий Аристотелевых (которых они *шарт*, то есть кондициями нарицают), таже книги топические и аналитические прошедше на силогисмах яснопоказательных (ихже *делили бурган* нарицают) и софистических (им *делили галат*) престают. Протчее диалектики в фисических токмо употребляют диспутациях^х, протчая бо теологическая учения не к умствованию, но к вере и преданию належати утверждают, якоже в главе *О юриспруденции* пространнее покажем.

Илми келам. В риторике (им *илми келам*, то есть наука глаголания зовой) смело могу рещи, яко восточные племена ничимже нижший суть западных, ибо по своей натуре к красноглаголанию склоняются все, а наипаче арапы, персы и им последующие турки. Аще бы кто проповедника^{хх} мухаммеданского слышал поучение сказующа а наипаче егда о моральных добродетелях и погрешениях простирает слово, рекл бы, аще не прелщаюся, яко Димостин Греческий и Цицерон Латинский турецким краснословствует диалектом. Аще кто исторические книги, пиитические и баснотворные а наипаче книгу *Гуманюна* нарицаемую прочитал бы и совершенно уразумел бы, без сумнения сие роды много краснословейшие быти паче всех европейских судил бы. Вина же есть, зане не точию острота и быстрота разума (что я всем человеком по расположению растворения^{ххх} от природы равно дарованно быти мню), но и арапского, персидского и турецкого языка бесконечные богатства и неисчерпаемые речений и фразесов сокровища неизреченное некое подают удобство и краснословия изобилие, так что все слово^{хххх} аки источник приснотекущий из уст риторовых и стекати видится. Обаже сие им в неисправность может причтено быти (что они наипаче хитростно мнят быти), яко периоды творят безмерно долгие, так, что целая епистолия кроме предисловного титула (которой они *дибаджеи келам* нарицают), единым периодом состоятися может и во правду, по натуре диалекта, преизрядно и прехитростно. Подобно когда пространное и долгое бывает слово, тогда и периоды его едва скончаваются, разве купно и часть слова скончится./

361 *Гыкмет.* Фисику особливым именем *гыкмет* и с греческого речения *феилусуфии* нарицают, в котором учении Аристотелю, яко начальнику философам во всем или просто рещи, до подошвы последуют. Весь текст Аристотелев на арапский язык предложивше, ученикам своим предавати обычай имеют. О началах вещей натуральных что разумеют и какуюю имеют опинию, уещанием в главе *О создании миров* (книга 4, гл. 6, лист 101). Суть которые и

х прениях
хх казнодея
ххх темперамента
хххх беседа

Mantik. Logica o numesc cu un cuvânt arab *ilmii mantik* ¹²⁰⁰. Ei o predau în școli tradusă toată în limba arabă cuvînt cu cuvînt după cea a lui Aristotel * / (căci nici o știință nu se audiază la ei în altă limbă decît în cea arabă); mai întîi *medhal* ¹²⁰¹, adică introducerea sau începutul, termenii logici și definițiile, apoi cele cinci voci ale lui Porfirie **, după aceasta cele zece categorii ale lui Aristotel (pe care ei le numesc *șart* sau condiții) ¹²⁰² și, trecînd cărțile topice și analitice, se opresc la silogismele demonstrative (pe care le numesc *delili burhan*) și la cele sofistice (la ei *delili halat*) ¹²⁰³. Dar dialectica o întrebuințează numai în disputele × fizice, căci despre învățăturile teologice afirmă că țin nu de cugetare, ci de credință și de tradiție, după cum vom arăta mai pe larg în capitolul *Despre jurisprudență* ¹²⁰⁴.

360

Ilmii kelam. În retorică (numită la ei *ilmii kelam*, adică știința grăirii) ¹²⁰⁵, pot spune cu îndrăzneală că neamurile orientale nu sînt cu nimic mai prejos decît cele occidentale, căci după firea lor toți înclină spre elocință, mai cu seamă arabii, persanii și turcii ce le urmează lor. Dacă ar auzi pe un predicator ×× muhammedan ținînd o cuvîntare, mai cu seamă cînd își extinde cuvîntul la virtuțile morale și la vicii, ar zice, dacă nu mă înșel, că Demostene al grecilor și Cicero al latinilor fac oratorie în dialectul turcesc. Dacă ar citi cineva cărțile istorice, poetice și cele de povești, dar mai cu seamă cartea zisă *Humaiun name* ¹²⁰⁶, și le-ar înțelege perfect, le-ar socoti fără îndoială că sînt mult mai elocvente decît toate cele europene. Cauza este că nu numai ascuțimea înțelegerii (care socotesc că este dăruită de la natură în mod egal tuturor oamenilor potrivit cu firea××× lor), ci și bogățiile infinite și comorile inepuizabile ale cuvintelor și stilurilor din limbile arabă, persană și turcă dau o înlesnire și o abundență de elocință, așa că întreaga cuvîntare×××× se vede că țîșnește din gura retorului ca un izvor pururea curgător. Și nu le poate fi imputat ca incorectitudine (căci ei socotesc că este un lucru deosebit de ingenios) faptul că fac perioade peste măsură de lungi, așa încît o întreagă epistolă, afară de titlul introductiv (pe care îl numesc *dibadjei kelam*) ¹²⁰⁷, poate consta dintr-o singură perioadă; căci, într-adevăr, după natura dialectului e foarte ingenioasă și frumoasă. La fel, cînd cuvîntarea este extinsă și lungă, perioadele ei nu se termină decît cînd se va termina și partea respectivă din cuvîntare. /

Hikmet. Fizica o numesc cu un nume special *hikmet* ¹²⁰⁸, iar după cuvîntul grecesc *feilusufie* ¹²⁰⁹, învățătură în care urmează întru totul sau, simplu vorbind, pînă la talpă lui Aristotel, ca cel mai mare dintre filosofi. Obişnuiesc să o predea discipolilor lor traducînd întregul text al lui Aristotel în limba arabă. Ce înțeleg și ce opinie au despre principiile lucrurilor naturale am arătat în capitolul *Despre creația universurilor* ¹²¹⁰. Sînt și unii care-l

361

× controversale
×× propovăduitor
××× temperamentul
×××× discurs

* Aristotel, *al-Maḥūlāt*; *al-Tafsir*; *al-Ḳiyās*; *al-Burhān*; *al-Khatāba*; *al-Maghālāt*.

** *Kitāb Farfuryūs al-ma'rūf bi'l-mudkhal*.

Димокрита похваляют. Из арапских же зело похвальный у них есть Локман некий, в едины лета с Мухаммедом бывший и *Эбуалисина* (который нашим Авиценна есть), которым ово в фисике, ово в медицинском художестве последуют. Платоновы некоторые читают книги и Сократовы заповеди, но обоих баснословием исполненных, хотя самая вещь и материя, которая в тех предлагается несть баснословная. Ибо аще изъята будут некая привнесенная тамо, яже к их склоняются религии и на фундаменте *Куранова* учения опираются, протчая вся, яже к нравоучительным належат заповедем, не должна суть отвержена быти.

Адаб. У Константинопольских мухаммеданов (о егоже народе, яко из всех вселенных наций состоит несть кто бы не ведал) или после, или прежде фисики во больших школах а наипаче в школе двора султанского, всеприлежно обучаются моральной философии, юже они *илмии адаб* нарицают. И хотя чин требовал бы, да быхом рекли zde и о сей науке, но понеже сие учение несть универсальное, ниже общее всем племенам Мухаммеда исповедующим, к тому ниже мы о моральном всех восточных родов учении совершенное имеем известие, того ради zde оставляем. Речем же ниже в главе *О учении отманцов гражданском и моральном*, то есть в книзе *О правлении Отманской империи*.

362 *Гыкмет, врачебная наука.* Художество и наука медицинская, чем больше у нынешних мухаммедан распространяется и в вещем бывает употреблении, тем в большее, якоже видим, приходит затмение и едва кто совершенно познавает оную. Под именем бо доктора суть токмо фармакостроители^х и фармакопродатели^{хх}. Авиценну Арапа (ибо Локмановы книги не обретаются, разве малые некие части и сентенции ко исправлению паче обычаев, неже ко узрдавлению болезней належашие), Иппократа (им *Буграт*) и Галена (им *Джялинус*), греков читают и толкуют. Но оскудевающей теории, зело убогая бывает практика, понеже / намерения авторов, николиже постигнути и уразумети возмозгоша. Чесо ради в простых оных врачевствах забавляющесе, ничтоже ино, разве рецепты (им *нусха* реченные) предков, паче же отцов, которые в книгах их собранны имеют, большим написуют. Оное бо Иппократово, еже есть врачебного художества основание и рассуждение трудное, ни по чесомуже рассуждается. И для того ученнейшие (*улема*) и вельможи турецкие (кроме султана, который ныне чуждые нации и религии врачу пульса своего не дает смотрети), всегда христианскими и жидовскими врачами недужные своя врачуют плоти.

О изгнании из Турции врачебного художества и науки, зело недавно сотворшийся и множайшим сведомый дам приклад. Нынешний султан Агмед в третье государствования своего лето, будучи уже близ 40 годов, воспою разнемогся и в начале болезни, по обычаю, абие призвал *архиатера* (иже бе именем *Нух Ефенди*, родом из Крита Острова). Той осмотря пульс, рассудил быти горячую фебру (названия бо и имена болезней из книг Галеновых и Авиценных совершенно знают) и предложил ему хладительные и проносные лекарства, таже в пятый после начатия болезни день (то есть после показанного от самыя натуры добрая надежды знамения), кровь пустил, но в седьмый день султан к крайнему жизни

^х составляющие лекарства

^{хх} продающие лекарства

laudă pe Democrit (cartea a patra, cap. 6, fol. 101). Dintre arabi foarte lăudat este la ei un anume *Lokman* ¹²¹¹, care a fost în aceiași ani cu Muhammed, și *Ebualisina* (numit de ai noștri *Avicenna*), cărora le urmează fie în fizică, fie în arta medicală. Unii citesc cărțile lui Platon și preceptele lui Socrate, dar adăugându-le basne, deși însuși lucrul și materia propuse în ele nu sînt povești. Căci, dacă vom scoate unele lucruri introduse acolo care înclină spre religia lor și se sprijină pe fundamentul învățăturii *Curanului*, toate celelalte care țin de poruncile etice nu trebuie să fie respinse.

Adab. La muhammedanii din Constantinopol (despre a cărui populație nimeni nu ignoră că este alcătuită din toate națiile lumii), în școlile mari, dar mai cu seamă în școala de la curtea sultanului, se învață foarte sirguincios, sau înainte, sau după fizică, filosofia morală, pe care ei o numesc *ilmii adab* ¹²¹². Cu toate că rinduiala ar fi cerut să vorbim aici și despre această știință, cum ea nu este universală, nici comună tuturor neamurilor care-l mărturisesc pe Muhammed, și pe lîngă aceasta pentru că nici noi n-avem o știre perfectă despre învățătura morală a tuturor neamurilor orientale, o lăsăm de o parte. Vom spune cîte ceva, mai jos, în capitolul *Despre învățătura civică și morală a otomanilor*, adică în cartea *Despre guvernarea Imperiului Otoman* ¹²¹³.

Hikmet — știința medicală. Artă și știința medicală ¹²¹⁴, cu cît se răspindește mai mult la muhammedanii contemporani și e folosită mai tare, cu atît se află într-o eclipsă mai mare, după cum vedem, și abia dacă ei o mai cunosc perfect. Căci sub numele de doctor se înțeleg numai cei care vindecă * și farmaciștii **. Ei citesc și tilcuiesc pe Avicenna arabul * (căci din cărțile lui Lokman nu se găsesc decît oarecare părți mai mici și sentințele care privesc mai degrabă îndreptarea moravurilor decît vindecarea boalelor) și pe grecii Hippocrat (la ei *Bugrat*) și Galenus (la ei *Djealinus*) ¹²¹⁵. Dar lipsind teoria, foarte săracă este și practica, intrucît / n-au putut niciodată să pătrundă și să înțeleagă intenția autorilor. De aceea, jucindu-se cu acele doftorisiri simple, nu fac altceva decît să scrie celor bolnavi rețete (numite de ei *nusha*) ¹²¹⁶ ale înaintașilor, mai ale ale părinților lor, adunate în cărțile acestora. Căci cugetarea dificilă a lui Hippocrat, care e baza întregii arte medicale, nu este deloc luată în seamă, de aceea cei mai învățați (*ulema*) și demnitarii turci (afară de sultan, care nici acum nu permite să i se ia pulsul de către un medic de nație și religie străină) își doftoresc totdeauna trupurile lor neputincioase cu medici creștini și iudei.

Voi da un exemplu petrecut nu prea de mult și cunoscut multora, privind izgonirea artei și științei medicale din Turcia. Actualul sultan Ahmed, în al treilea an al domniei sale, fiind de aproape 40 de ani, s-a îmbolnăvit de variolă și la începutul bolii l-a chemat pe *arhiatru*, care se numea *Nuh Efendi*, de neam din insula Creta ¹²¹⁷. Acela, luîndu-i pulsul, a socotit că e o febră mare (căci termenii și numele bolilor le cunosc la perfecție din cărțile lui Galenus și ale lui Avicenna) și i-a propus medicamente febrifuge și purgative. În a cincea zi de la începutul bolii (adică după ce însăși natura i-a dat semne încurajatoare), i-a luat sînge, dar în ziua a șaptea sultanul s-a apropiat

* cei care pregătesc leacuri

** cei care vind leacuri

* Avicenna (Ibn Sînă), *Kitāb al-kānūn fi'l-tibb*.

бедствованию приблизился, но везирь тогда, славный оный Али Паша, пришед накрепко внутрим покоевым приказал, да бы никакоже дерзнули открыти кому о султанской болезни, яже на всякий день примножается. Таже в одиннадцатый день воспные пятна невысокие, но черноватые по всему показались телу. И тако *гакимбаши* (сице они архимедика называют) поздно болезнь уразумел и якоже в присловии глаголется, поздно врачество приуготовляти начат, яввшимся убо оным воспным пятнам, высочайшему везирию возвещает, яко минула есть надежда о жизни и издравлении султановом. Но разумный везирь (может же быть и верный), абие славнейших, которые тогда обрестися могли в Константинополе христианских и жидовских медиков, а имянно Андрея Ликиня, грека епидавриянина, двора нашего архимедика, и Ледук французжанина, архимедика резидента французского и третьего жидовина некоего призвати повелел к советованию и рассуждению о султанской болезни допущает. Обаче султан не даде им прикоснуться к пульсу своему, но повелесея, да по объявлению архимедикову рассуждению / сотворше, сентенцию издадут. Французский убо медик, яко свободный и другой власти подлежащий, усмехнувся рече: «Господине везирь, мы умеем врачевать тех людей, которых плоти подлежат художеству медицинскому, а не мечтательные, якоже вы содержите султана своего. Аще бо аз не прикоснуся пульсу его, аще языка не узрю, аще не посмотрю урины и протчая, советовати и рассуждати не могу и не долженствую и последовательно ничтоже могу известного или твердого предвозвестити или помоществовати немощи его». На сие везирь рече: «Не верите ли господину архимедик, который от начала болезни все симптомы всеприлежно наблюдаше?» Французин рече: «Художество медицинское несть Мухаммедово учение, которое в единой вере и опинии состоится, но в известных и несуменных началах и протчих указаниях и афорисмах заключается. Неприсутствующего бо и неявляющегося целити единого бога дело есть, а не человеческое». Которого словами увещан быв везирь, увещал и султана, да бы соизволил допустити христианских медиков к осмотрению и прикосновению пульса своего. Которые егда допущены быша зло болезни абие рассмотривше (хотя не крепкую имуще надежду), лекарства и рецепты написаша, ихже способом султан потом из гортани адския и от врат смерти возвращен и издравлен бысть. Но к предложенному да возвратимся.

Хирургия. Хирургия едва щастливейшим происходит поступком во всем востоце, яко и самое медицинское художество. Называется же обще *джерраглык*, от имени *джерраг*, еже есть рана, аки бы рещи язвоцелительное художество, егоже совершенство и несовершенство не инако разумеют турки, разве яко службу или чин некий двора султанского, ибо умершу или в высочайшего чина честь произведена бывшу архимедик, наступает на его место *джерраг баши*, то есть начальнейший хирург. Темже или яко медик или яко хирург турчин, несть разве именем и частных неких врач таковой.

Тешрых «анатомия». Анатомии (по арапску *тешрых* реченная) имя убо и ныне в турках содержится науку же тоя и произведение в дело возбраняет мухаммеданская религия над мертвыми бо свирепствовати телесы (хотя бы и для пользы было) глаголют грех быти, паче всякого нечестия нечестивейший. А яже ныне у них о частех тела обносятся, оная имеют из Галена и Авиценны. Из новейших бо, так / греческих, как и латинских и протч. авторов ни единогоже толковати изволяют, мняще, паче же твердо верующе, яко медицинское художество ово по теории, ово по практике вземлемое чрез Иппократа, Галена и Авиценну уже скончанно и совершенно есть.

de ultima nenorocire a vieții. Venind vizirul de atunci, slăvitul Ali-paşa¹²¹⁸, a poruncit cu strășnicie camerierilor interni din palat ca nu cumva să spună cuiva de boala sultanului, care se complica în fiecare zi. Numai în a unsprezecea zi au apărut petele de variolă, nu mari, dar negricioase, pe tot corpul. Și astfel *hakimbaşi* (aşa îl numesc ei pe arhimedic)¹²¹⁹ a priceput târziu boala și, după cum spune zicala, târziu a început să pregătească și doctoria. Așadar, când au apărut acele pete de variolă l-a anunțat pe vizirul cel mare că s-a dus nădjedea de viață și înzdrăvenire a sultanului. Dar vizirul, înțelept (poate și fidel), a poruncit îndată să cheme la consult pe cei mai slăviți medici care au putut fi găsiți atunci la Constantinopol, creștini și iudei, și anume pe Andrei Likinie, grec din Epidaur, arhimedicul curții noastre¹²²⁰, pe Le Duc francez, arhimedicul rezidentului francez¹²²¹, și, al treilea, pe un iudeu oarecare și le-a permis să discute boala sultanului. De pulsul sultanului însă nu le-a dat voie să se atingă, așadar li s-a poruncit să pună diagnosticul după observațiile/arhimedicului. Medicul francez, fiind liber și supus altei autorități, a zis zîmbind: „Domnule vizir, noi putem trata numai pe oamenii ale căror trupuri sînt supuse artei medicale, iar nu pe cele iluzorii, după cum îl țineți voi pe sultanul vostru. Dacă nu mă voi atinge de pulsul lui, dacă nu-i voi vedea limba, de nu-i vom examina urina etc., eu nu pot discuta și sfătui, așadar nu se cuvine și nici nu pot pronostica nimic precis și ferm, nici să ajut neputinței lui”. La aceasta vizirul a zis: „Oare nu credeți pe domnul arhimedic, care de la începutul bolii a observat cu toată sîrguința toate simptomele?” Francezul a zis: „Arta medicală nu este ca învățătura lui Muhammed, care constă numai din credință și opinie, ci este cuprinsă în anumite principii și în alte indicații și aforisme. A vindeca pe cel ce nu e de față și nu se arată este o lucrare numai a lui Dumnezeu, iar nu omenească”. Fiind convins vizirul de cuvintele lui, l-a convins și pe sultan să binevoiască a-i admite pe medicii creștini spre examinarea și pipăirea pulsului său. Când aceștia au fost admiși, constatînd de îndată boala, au prescris rețete și doctorii (deși n-aveau prea mare nădejde), cu ajutorul cărora sultanul a fost întors din gîtlejul iadului și din porțile morții și înzdrăvenit. Dar să revenim la cele ce ne-am propus.

363

Chirurgia. Chirurgia abia dacă merge în tot Orientul cu un pas mai fericit decît arta medicală însăși. Ea se numește în general *djerahlîk*, de la numele *djerrah*, care înseamnă rană¹²²², așadar arta de a vindeca rănilor, a cărei perfecțiune sau imperfecțiune turcii n-o înțeleg decît ca o funcție sau un rang al curții sultanului, căci, cînd arhimedicul moare sau e ridicat la cîstea unui rang superior, în locul lui vine *djerrah başi*, adică cel mai mare chirurg. De aceea, medic sau chirurg, turcul nu este decît cu numele medic al unor particulari.

Teşrîh „anatomia”. Numele anatomiei (în arabă denumită *teşrîh*)¹²²³ se menține și acum la turci, dar știința și practica ei sînt interzise de religia muhammedană. Căci ei spun că a-ți bate joc de trupurile moarte (chiar dacă aceasta ar fi cu folos) este un păcat mai nelegiuit decît toată nelegiuirea. Iar cele care circulă la ei despre părțile trupului le iau din Galenus și Avicenna, căci din autorii mai noi, atît / greci, cît și latini sau alții, nu îngăduie să fie tălmăcit nici unul, socotînd, ba, mai mult, crezînd ferm că arta medicală, fie în teorie, fie în practică, luată de la Hippocrat, Galenus și Avicenna este încheiată și perfectă.

364

Тесаввуф «метафисика». Метафисика пристойнейшим речением истолковаться не может, разве *тесаввуф* или *илмии тесаввуф*. Таковая наука, которая знаменует умозрительство и тайнственное божественных вещей (не вышеестественных) истолкование, яже образами видимых вещей осеняются или прикрываются. И особливо убо *софи*, то есть мудреца того разумеют быти, который божественные вещи к любви божией належащие и тайнственную теологию умозрительствует и чрез образы видимых толкует оные. Протчее мухаммедане никуюже признают метафисику, аще не *Курановыми* заплетенна * будет страшилищными заповедьми. Чесо ради в фисических вещах удивления достойны сущи философы, в метафисических посмеяния годные бывают баснословцы **, якоже о том в книзе *О теологии мухаммеданской* протсранно речеся.

Нудзм. *Нудзм* нарицают науку о звездах и астрономию или астрологию. Арапы и персы, коль славны быша в сей науке, известнее есть паче, неже от нас требовало бы показано быти. Яко суть и ныне у египтян преизрядные течений небесных усмотрители, свидетельствуют ефимериды***, которые по вся годы в Елкаире бывают а оттуду в Константинополь присылаются. Не суть и у турков сея науки читатели, из нихже начальнейший чин имеет во дворе султанском зело честный и называется *мунедджим баши*. Сей долженствует в начале года *Календарь* (им *Рузнаме* реченный) и ефемериду прогностическую**** (юже *Таквим* нарицают) поднести султану и протчим вельможам раздати, которые потом в народ пуцаются. Во истинну удивительная вещь есть, како мухаммедане, имея из *Курана* противу астрономов громобийственное оное речение *Кюлли минедджимум казибун*, то есть «Все астрономы суть лживые», толь суперстициозно веру емлют им, яко о пункте рожества, о благополучных и злополучных человеком приключениях от совокупленного звезд явления (еже они *расад* называют) в самый пункт рожества всаженных, устроенных и определенных ни мало сумнетися видятся. Откуду о несчастливом человеце или в противную / упадшем фортуна, сичевое обычай имеют глаголати присловие: *Ярмаз саатде догмыш*, то есть «в несчастливый лютый и злый час родился есть». И противно, о благополучных глаголют, яко *Рассад душурмыш*, то есть «Доброе при рождении своем получили совокупленных звезд явление». Протчее в системате небесном и в толковании феноменов Птолемею, им *Патлемеиос* реченному, последствуют. Тако греки сию науку от египетских арапов смешенную и неусмотренную приавше и оную потом в правила и каноны приведе из учеников учителя техже сотворишася. О, бедная Греция и несчастливые греки! Аще бы Господь Спаситель не изволил, паче же не повелел бы, да те, иже евангельское учение и веру его восприяти имут, будут поношение человеков, буйство мира, мудрые и щастливые христиане, аз без сумнения вас, вас, глаголю, греков ныне, паче всех человек злочастьнейших, отверженнейших и худейших быти нарекл бых. Но якоже оный всезлейший хульник***** преизрядно апостолов Христовых ослами нарече, тако аз рекл бых, яко греки избраша буйствовати паче о Христе, неже в еллинстве философ-

* затемненна
 ** блядословцы
 *** записные повседневных обсерваций книжицы
 **** провешательную
 ***** клеветник

Tesavvuf „metafizica“. Metafizica nu poate fi tradusă printr-un cuvânt mai potrivit decât *tesavvuf* sau *ilmii tesavvuf*¹²²⁴, știință care înseamnă speculație și explicarea mistică a lucrurilor dumnezeiești (nu a celor mai presus de fire), care sînt umbrite sau acoperite de chipurile văzute. Iar ca *sofi*¹²²⁵, adică înțelept, îl socotesc mai ales pe acela care contemplă lucrurile dumnezeiești ce țin de dragostea lui Dumnezeu și de teologia mistică și care le tilcuiește prin chipurile celor văzute. Cu toate acestea, muhammedanii nu recunosc nici o metafizică neîncalcită^x de poruncile înspăimîntătoare ale *Curanului*. De aceea, filosofi vrednici de admirație în lucrurile fizice sînt în cele metafizice niște născocitori^{xx} de prostii buni de batjocură, după cum s-a spus pe larg în cartea *Despre teologia muhammedană*.

Nudzm. *Nudzm* numesc ei știința despre stele¹²²⁶, astronomia sau astrologia. Cît de slăviți erau arabii și persanii în această știință este prea cunoscut ca să ni se mai ceară să arătăm noi. Că sînt și acum la egipteni prealeși observatori ai mișcărilor cerești mărturisesc efemeridele^{xxx} ce se alcătuiesc în fiecare an la Cairo, iar de acolo se trimit la Constantinopol. Nu lipsesc nici la turci adepți ai acestei științe, iar cel mai mare dintre ei are la curtea sultanului un grad foarte onorabil și se numește *munedjdjim bași*¹²²⁷. Acesta trebuie ca la începutul anului să dăruiască sultanului și să împartă celorlalți demnitari *Calendarul* (zis de ei *Ruzname*) și *Efemeridele pronosticatoare*^{xxxx} (pe care o numesc *Takvim*)¹²²⁸, care după aceea sînt răspîndite în popor. E, într-adevăr, lucru de mirare cum muhammedanii, deși au în *Curan* acea expresie ucigătoare ca un tunet împotriva astrologilor—*Kiulli munedjdjimun kazibun*, adică „Toți astronomii sînt mincinoși“¹²²⁹—, cred în chip atît de superstițios acelora; căci ei nu par a se îndoi cît de puțin despre momentul nașterii, despre întîmplările fericite și nenorocite pentru oameni după fenomenul combinat al stelelor (pe care îl numesc *rasad*)¹²³⁰, așezate, alcătuite și fixate chiar în momentul nașterii. De aceea obișnuiesc să spună despre un om nenorocit sau care a căzut într-o / fortună potrivnică următoarea zicală: *Iaramaz saatde dogmîș*, adică „S-a născut într-un ceas nenorocit, cumplit și rău“¹²³¹; și invers, despre cei cu noroc zic: *Rassad dușurmîș*, adică „A dobîndit o bună arătare a stelelor combinate la nașterea lui“¹²³². Totuși, în sistemul ceresc și în explicarea fenomenelor ei urmează lui Ptolemeu, zis la ei *Patlemios*¹²³³. Astfel grecii, luînd această știință încurcată și nerevizuită de la arabii egipteni și aducînd-o la reguli și canoane, au devenit din discipoli dascălii acelora. O, sărmană Grece și greci nenorociți! Dacă Domnul Mintuitorul n-ar fi binevoit și mai ales n-ar fi poruncit ca cei ce vor accepta învățătura *Evangeliei* și credința lui, adică înțelepții și preafericiții creștini, să fie batjocură oamenilor și nebulie lumii*, fără îndoială v-aș numi pe voi, pe voi spun, grecii de acum, drept mai nenorociți, mai oropsiți și mai răi decît toți oamenii. Dar după cum acel prea rău hulitor^{xxxxx} frumos i-a numit pe apostolii lui Hristos măgari**¹²³⁴, așa și eu aș spune că pe greci i-a ales să fie mai degrabă nebuni pentru Hristos¹²³⁵ decît să filosofeze în elenism și să învețe

365

x neîntunecată
xx scornitori
xxx cărțului care consemnează observațiile zilnice
xxxx prevestitoare
xxxxx clevetitor

* I Corinteni, 1, 18.

** Porphyrius, *Katà xριστιανῶν*, frg. 4 (ed. A. v. Harnack).

ствовати и протчие вселенныя племена премудрости божия заповедем научати, якоже древле из начала первейшие учили и творили. Но к предвзятию нашему обратимся.

Илмии адаб. Моральную философию или учение, имже злочинности обуздаются, добродетели же поощряются[×] и наставляются, арапы нарицают *илмии адаб*, еже (сиречь моральное учение) за различное разных родов употребление и постановление различно взиматься и разумеется долженствует. Мы имеем о нем предложить, по елику у мухаммеданов отманских в употреблении есть. Но понеже самое дело требовати видится, да нечто пространнее о том речем, того ради, да не како зде чин помешаем, умыслихом об оном предложить где в особливой главе *О нравах и природной от самого младенчества склонности*. Сего ради писати имеем, что узрится в книзе *О правлении Отманския империи*.

366 Протчее турки с арапскова преводу, арапы же из Аристотеловых моральных учений некая слово во слово прелагающе, ныне в своих школах ученикам предавати обычай имеют. Толь же высоко поставляют сие учение, яко утверждают, что без оного законоискуство, суд и самая теология и наука о божественных именах, ниже / предаватися, ниже разумеется может, рассуждающе (и во правду не бессмысленно), религию быти фундамент и канон всея моральныя философии. Чесо ради глаголют изрядного в религии, изрядного быти и философа морального. Религия бо не учит, разве добродетелем последовати, злочинностей же бегати. Откуда благие и злые обычаи по заповедем закона (егоже волю божию быти незле толкуют) то есть по елику деяния человеческая оным последуют или противятся, происходити утверждают.

Фикг. Тако и о юриспруденции (юже *илмии фикг* нарицают) разумеют, яко ниже предаватися, ниже познана быти может без науки *илагийет*, то есть теологии. Чесо ради к тойже *О правлении* книзе оную отслати умыслихом, все бо правление политическое, понеже состоится и составляется законом божим и человеческим, последует да без помешательства чина предложим о учении том в предреченной книзе, в которой продолженнее и пространнее оное толковати имеем.

Илагийет. Верх же всех школ, яко и протчие нации, которые высочайшую некую познаша и почитают власть (то есть бога знающие и тому поклоняющиеся) науку теологии полагают. Но понеже мы в начале сего дела множайшая и протсранно о мухаммеданской теологии уже рехом, благопотребно остася да то токмо, что тамже, яко нижше имеем рещи обещахом, то есть о науке имен божественных, яже есть верх и высочайший край всего человеческого и божественного знания. Ныне, елико теснота или прискорбность времени допускает и елико мы в памяти соблюдено имеем (зане иных мухаммеданских авторов книг весьма лишаемся) по силе изречем.

[×] побуждаются

pe celelalte neamuri ale lumii poruncile înțelepciunii lui Dumnezeu, după cum învățau și făceau demult, la început, cei de mai înainte. Dar să revenim la ale noastre de care ne-am apucat mai înainte.

Ilmii adab. Filosofia sau învățătura cu care se domolesc răutățile, iar virtuțile se încurajează^x și se îndrumează, o numesc arabii *ilmii adab*¹²³⁶. Potrivit feluritei întrebuintări și hotărâri a diverselor neamuri, ea — adică învățătura morală — trebuie să se ia și să se înțeleagă în chip felurit. Noi vom vorbi despre ea așa cum o folosesc muhammedanii otomani. Dar cum însuși lucrul pare că cere să-l tratăm ceva mai pe larg, pentru ca nu cumva să încurcăm aici rînduiala, ne-am gândit să-l expunem într-un capitol special, *Despre moravurile și înclinarea firească din copilărie*. Despre acelea vom scrie cele ce se vor vedea în cartea *Despre guvernarea Imperiului Otoman*.

Turcii, traducînd unele [opere] cuvînt cu cuvînt după versiunea arabă, iar arabii din învățăturile morale ale lui Aristotel*, au obiceiul să le predea acum oamenilor în școlile lor. Atît de mult prețuiesc ei această învățătură, încît afirmă că fără ea jurisprudența, judecata și însăși teologia și știința despre numele dumnezeiești nu se pot nici / preda, nici înțelege, judecînd (și, într-adevăr, nu fără rost) că religia este fundamentul și îndrumarul filosofiei morale. De aceea ei spun că cel bun în religie este și un bun filosof moral. Căci religia nu învață decît să urmezi virtuților și să fugi de răutăți. De aici afirmă că provin obiceiurile bune și rele, după poruncile legii (pe care o interpretează, nu rău, ca fiind voia lui Dumnezeu), adică după măsura în care faptele omenești urmează sau se împotrivesc aceloră. 366

Fîkh. La fel socotesc și despre jurisprudență (pe care o numesc *ilmii fikh*)¹²³⁷, că nu poate fi nici predată, nici cunoscută, fără știința *ilahiet*¹²³⁸, adică teologia. De aceea ne-am pus în gînd s-o tratăm în aceeași carte *Despre guvernare*. Căci, întrucît toată guvernarea politică constă și se compune din legea lui Dumnezeu și din cea omenească, urmează ca, pentru a nu încurca ordinea, să vorbim despre învățătura aceea în cartea sus-menționată, în care o vom interpreta mai pe lung și mai pe larg.

Ilahiet. Iar culme a tuturor școlilor așază ei cunoașterea teologiei, ca și celelalte nații care au cunoscut și respectă puterea supremă (adică cunosc pe Dumnezeu și i se închină). Cum însă, la începutul acestei lucrări, am vorbit foarte multe și pe larg despre teologia muhammedană, n-a mai rămas necesar să expunem decît despre ceea ce am făgăduit acolo să tratăm mai jos, adică despre știința numelor dumnezeiești, care este culmea și limita supremă a întregii cunoașteri omenești și dumnezeiești. Vom spune, așadar, după putere, cite îngăduie strîmtorarea și durerea timpului și cite le avem păstrate în memorie (pentru că sîntem cu totul lipsiți de cărțile altor autori muhammedani).

^x se impulsionează

* Aristotel, *al-Akhlāk*.

О науке имен божественных

Илмии усема. Яко имена божественные 1001 от мухаммедан счисляются и елико их в память привести возмогохом в книге *О теологии*, в главе *О бозе* изочтохом, того ради предлежит зде да покажем, что именем науки о божественных именах разумеет, суперстициозное арапское, персидское и турецкое племя./

367 Во-первых убо наука о божественных именах нарицается *Илмии усема* и есть общая и единообразная^х всем нациям, Мухаммеда пророка божия быти исповедающим. Ибо не инако турки и арапы, ниже инако персы (хотя в иных законных церемониях и уставах премного разнствуют, якоже в главе *О ересях мухаммеданских* протсранно изъяхихом) о бозе и его свойствах разумеют. Сея науки учителя глаголют ю быти неизреченну и человеческому преданию и наставлению весьма невозможну. И яко нехитростию человеческою и удобопоятием, но от единыя божия благодати и милосердия приобретена и испрошена быти может. Темже во-первых учителя оные ученикам своим предлагают чрез воздержание от всякого брашна и пития умерщвление и иссушение плоти дотолѣ, да угашенным всем плотским силам и могутству к образу некоему умопостизательного разумения (может быть сему последующе аксиомату, «идеже престаѣт чувство, тамо начинается разум»), приуготовятся. Како же бывает оное приуготовление в тойже книзе и главе от нас речено есть, но что от такового приуготовления последовати веруют, абие изъявлю.

Веруют, паче же за известное утверждают сии, что аки чрез влиянное некое и божиим дарованием поданное знание, ум и разум тако просвещается и озаряется, яко отстоящая, аки присутствующая умным души оком зрѣти может и от века прежде несведомые ему вещей идеи^{хх} тако постигаются и в хранилищах разума собираются, яко во вселенной сей, аки в некоем протсраннейшем и чистейшем зеркале, все вещей виды и атомы и их движения и действия явственнейше могут видены быти. Изъемлют же из сея науки знание вещей, еще несоделанных, что единому богу приличествовати и свойственно быти утверждают. И сей глаголют быти высочайший познания премудрости и ведения степень, в немже Адам поставленный прежде падения от самого бога наученный книгу или каталог предуствления и провидения божия весь прочитал и уразумел баше. Чесо ради глаголют, понеже бог чрез учение *Кураново*. Знание имен своих равно открыл всем муслиманам и согрешивших во Адаме человекѣ, в первое нетления (по смотрению душевных токмо сил) приведе состояние, может всякий муслиманин чрез свое от тела отчуждение 363 душевными силами просто и свободно делающими, в простое и неза/крытое вещей познание и разумение достигнути. Откуду, рождшейся в них неизреченной радости, о мирском плотском и о чем-либо ко внешним чувствам принадлежащем, ниже помышляти, ниже да помышляют желати могут, аки бы было некое человека и бога или божественныя воли его во едино случение и сопря-

^х неизменная
^{хх} образы или виды

Despre știința numelor dumnezeiești

Ilmii usema. Muhammedanii socotesc că există 1001 nume dumnezeiești, iar cite din ele mi-am putut aduce aminte le-am enumerat în cartea *Despre teologie*, în capitolul *Despre Dumnezeu* ¹²³⁹; de aceea aici ne propunem să arătăm ce înțelege superstițiosul neam arab, persan și turc sub numele de știință a numelor lui Dumnezeu. /

Mai întâi, deci, știința despre numele lui Dumnezeu se numește *ilmii usema* ¹²⁴⁰ și este comună și aidoma* la toate națiile care mărturisesc că Muhammed este Profetul lui Dumnezeu. Căci turcii, arabii și persanii nu judecă diferit despre Dumnezeu și despre atributele lui (deși în unele ceremonii și rânduiri ale legii se deosebesc foarte mult, după cum am arătat pe larg în capitolul *Despre ereziile muhammedane*). Dascălii acestei științe spun că ea este inexprimabilă, că este cu totul imposibil să fie predată și învățată de oameni și că poate fi cerută și obținută nu prin istețimea și priceperea lesnicioasă omenească, ci numai de la harul și milostivirea lui Dumnezeu. De aceea dascălii aceia propun mai întâi discipolilor lor mortificarea și uscare trupului prin înfrinare de la orice mâncare și băutură pînă acolo încît, fiind stinse toate puterile și tăria trupului, să se pregătească pentru un fel de înțelegere cu o minte pătrunzătoare (urmînd, poate, axiomei: „Unde încetează simțul, acolo începe intelectul”). Cum se face această pregătire am spus în aceeași carte și capitol, iar ce cred ei că va urma acestei pregătiri voi arăta îndată.

367

Ei cred și mai ales afirmă ca lucru precis că printr-o cunoaștere revărsată și dată de darul lui Dumnezeu mintea și intelectul se instruiesc și se luminează în așa măsură, încît pot vedea cu ochiul cel înțelegător al sufletului cele depărtate ca fiind de față, iar ideile** lucrurilor din veac necunoscutului mai înainte așa se prind și se adună în vistierile intelectului, încît pot fi văzute foarte limpede, în lumea aceasta, ca într-o oglindă vastă și foarte curată, toate imaginile lucrurilor și atomii, mișcările și acțiunile lor. Din această știință trag ei cunoașterea lucrurilor încă nefăcute, despre care afirmă că i se potrivește și-i este proprie numai lui Dumnezeu. Iar acesta spun că este cel mai înalt grad de cunoaștere a înțelepciunii și de contemplație; Adam, întemeiat pe aceasta înainte de cădere și învățat de Dumnezeu însuși, a citit și a înțeles toată cartea sau catalogul predestinării și al providenței lui Dumnezeu. De aceea ei zic: întrucît Dumnezeu prin învățătura *Curanului* a dezvăluit deopotrivă cunoașterea numelor sale tuturor musulmanilor, și pe oamenii care au păcătuit întru Adam i-a adus la starea primă de nestrîcaciune (dar numai în ce privește puterile sufletești), fiecare musulman poate, prin înstrăinarea sa de trup, prin puterile sufletești care lucrează simplu și liber, să ajungă la cunoașterea și înțelegerea simplă / și neacoperită a lucrurilor. De unde, cînd se naște în ei o bucurie inexprimabilă, dinspre cele lumești, trupești și care țin de simțurile cele de din afară, nu pot dori să mai gîndească și nici nu gîndesc, ca și cum s-ar fi făcut o contopire și o împreunare a omului cu Dumnezeu sau cu voința lui cea dumnezeiască. Înfășurat de această legă-

368

* neschimbată

** chipurile sau felurile

жение. Которым союзом обложенный и нерешимосвязанный вся прешедшия и настояция в пункте уму своему подверженные и разуму соравненные имел бы предлежащие вещи.

Коя ради вины глаголют, который когда злато, диамант и иные драгоценные, яже наутра из недр своих производит обыче, вещи приуготовляти знаяше, той не иным образом, разве посредством науки о божественных именах делания таковыя вещи получил художество. Того для, егда мухаммедане слышат повествующих, яко и у христиан быша некогда таковые человецы, которые чрез химическую хитрость камень философский сотвориша, абие ложь и фабулу быти сказуют, утверждаяще, яко несть возможно, да человеку неверну суцу позволятся от бога знание имен его, без егоже способности таковое тайнство николи же постигнуто и поято быти может. Или глаголют, яко таковой человек под христианским именем мухаммеданин и божественных имен бысть искусный.

Чрез сию такожде божественных имен науку глаголют, яко *Куранов* таинственный и умом человеческим непостижимый сенс истолкован бысть. Чрез сию науку баснословят, яко Соломон совершенно научился божией и человеческой премудрости, языки и диалекты всех человек, животен, птиц и насекомых знаяще, днаволам, *джинам*, демонам, ветрам, рекам, морям и всем тварем небесным, земным и преисподним повелеваше. Чрез сию науку сказуют, яко человек мухаммеданин сущий, плотию убо описанный и на некоем месте поставленный, душою и разумом везде пребывает и вся во едином времени пункте обходит и видит. И да единым вся изъявлю словом, кроме бессмертия на земли бог совершеннейший и самых ангелов многочиснейший и вышший мухаммеданин сотворится и быти может. Но о сих ложных блядословиях довольно уже речеса, ныне к иным их безумствам обратим слово./

О науках *расад*, *сыгр*, *тылсым* и протч.

Именем наук назначаются и иные некие чародейные, волшебные, жребиевражбитственные, обавательные, провещательные или гадательные, связательные и протчие хитрости, от нихже некие невозбранены суть мухаммеданом, некиеже непозволены и законом *Курановым* запрещены и мерзостны суть. Позволенные убо суть *расад*, *ремель*, *сыгр*, *тылсым*, *окумак*, возбраненные же *фал*, *джязулык*, *буги*, *гиозбайджылык* и *дааваи шеятын*. Убо и о сих всех в кратце изрекши, конец сего тщетного труда сотворим.

Расад. *Расад* свойственно знаменует астрономию числительную (которого безумства чтителей и у христиан не мало обретається). Сему суетству зело прилепишася мухаммеданские астрономы, которые горделиво хвалятся, яко от пункта времени (в которое звезд или планит некое собрание бывает) приключаящаяся вещь поднебесным и в живот рождшимся предреши могут. Аз во правду хотя сея хитрости весьма не знаю, обаче елико чрез образование

tură și legat în mod indiscutabil, el ar avea atunci lucrurile din trecut și pe cele actuale, prezente, supuse minții sale într-un punct și egale pentru înțelegere.

Din această cauză mai spun că cel care a aflat cîndva să facă aur, diamante și alte lucruri prețioase pe care în mod obișnuit le produce natura din adîncurile sale n-a primit meșteșugul de a face astfel de lucruri decît prin știința despre numele dumnezeiești. De aceea, cînd muhammedanii aud pe cei ce povestesc că și la creștini au fost uneori oameni care printr-o invenție chimică au făcut piatra filosofală, îndată spun că este o minciună și fabulă, afirmînd că nu e cu putință ca omului necredincios să i se îngăduie de Dumnezeu cunoașterea numelor sale și că fără de ajutorul lui o asemenea taină nu poate fi nicicînd cunoscută și primită. Sau spun că un atare om, sub numele de creștin, a fost de fapt muhammedan și cunoscător al numelor lui Dumnezeu.

Tot așa zic ei că prin această știință a numelor dumnezeiești poate fi explicat sensul mistic și nepătruns de mintea omenească al *Curanului*. Prin această știință băsnesc că Solomon a învățat perfect înțelepciunea lui Dumnezeu și pe cea omenească, cunoștea limbile și graiurile tuturor oamenilor, ale animalelor, păsărilor și insectelor, porunca diavolilor, *djinilor*, demonilor, vînturilor, riurilor, mărilor și tuturor făpturilor cerești, pămîntești și celor de dedesubt. Prin această știință spun ei că omul muhammedan, circumscris la trup și așezat într-un loc oarecare, petrece cu sufletul și cu mintea pretutindeni, cutreieră și vede toate într-o singură clipire de timp și, ca să le spun pe toate într-un cuvînt, că în afară de nemurire un muhammedan se poate face și poate fi pe pămînt dumnezeul cel mai desăvîrșit, mult mai cîstit și mai înalt decît îngerii. Dar am grăit de ajuns despre aceste desfrîinate și mincinoase cuvinte, să ne întoarcem acum cuvîntul spre alte nebunii ale lor./

Capitolul al patruzecilea

369

Despre științele rasad, sîhr, tîlsîm și altele

Sub numele de științe sînt trecute și alte vrăji făcătoare de farmece, magice, aruncarea zarurilor, de descîntece, prezicătoare sau de ghicire, de legare, și alte șiretlicuri dintre care unele nu sînt interzise muhammedanilor, iar altele nu sînt îngăduite, ci oprite de legea *Curanului* și scirboase. Cele îngăduite sînt: *rasad*, *remel*, *sîhr*, *tîlsîm*, *okumak*, iar cele interzise: *fal*, *djeazulîk*, *bughi*, *ghiozbaidjîlik* și *daavai şeyatîn*. Vorbind deci pe scurt despre toate acestea vom pune capăt acestei lucrări zadarnice.

Rasad. *Rasad* înseamnă în mod propriu astronomia calculatoare (ne-bunie care are nu puțini adepți și la creștini)¹²⁴¹. De această deșertăciune s-au lipit foarte mult astrologii muhammedani, care se laudă cu trufie că pornind de la un moment al timpului (în care se produce o configurație a stelelor sau a planetelor) pot prezice cele ce se petrec cu lucrurile sub cer și cu cele ce s-au născut în viață. Este adevărat că deși nu cunosc deloc acest vicleșug, totuși, după cît pot pricepe cu mintea prin cultură, socotesc că

во уме постигнути могу, рассуждаю, яко из многих и различных лжей может быть случится, да нечто истинное или истинне подобное иногда предрекут оные прорицатели, якоже мне случися видети сие, еже предложу.

Пред страшным оным и ужасным на Султана Мустафу Константинопольских турков бунтом, в который тому низложенну бывшу, взыде на престол нынешний султан Агмед (*И гар танатос су зои му*: «Смерть бо твоя живот мой!») сея науки преискусный египетский арап года того прогностик (якоже во всех ефимеридах бывати видим) в Константинополь прислал, в котором между прочими вещми, темиж характеристиками двоякий о султановом с престола низложении и смерти чтящися сенс [فوت]. Речение тремя состоится письмены: *ф*, *в* и *т*. Но аще над [ف] две положатся точки, сим образом [ق] читается *куввет*, еже есть крепость, могущество или победа; аще же над темже письменем [ف] едина токмо точка положится, читается [فوت] *февт*, то есть конец жизни или смерть. Арап убо той хитростию хитрость/прикрывая, над письменем [ق] едину убо точку черную, другую же красную приложил, которое речение, пред несчастливым оным султана Мустафы случаем, все ученые турецкие разумели, яко подобает читати с двумя толчками [ق] тако: *Бу сене kuvveti султац олур*, то есть «в сем году крепость или победа султанова будет». По нечаянном же оном случаи, красную усмотревше во всех у кого-либо обретащася ефимеридах точку (которую для утаения сенсу придал баше прорицатель) познаша, яко *куввет* с двумя точками, но *февт* с единою токмо читати подобаше, то есть «В сем году смерть султанова будет».

Сказуют к тому, яко сея науки суть и правила и каноны известные и неложные, вся же трудность ея состоится в тупом учащегося рассуждении и словопоказании. И во изъяснение описания своея, не неутешную в приклад производят повесть, юже любве ради читателя нашего zde предложить не обленимся.

История. Сказуют, яко бысть некий царь персидский, иже единого точию имеяше сына, которого во всех свободных художествах и науках обучити тшашеся. И тако с великим иждивением мужей во всякой науке зело искусных для наставления сына своего отвсюду созвал, между которыми бысть един, который и науку *расад* и *ремель* (о нейже зри ниже) в совершенство знаяше. Царь убо повелел, да бы сын его от одного учителя науке *расад* научен был. И тако учитель оный чрез пять лет трудился и все каноны и правила, яже сам знаяше сыну царскому совершенно предаде. И царский сын так твердо на память все оные изучил баше, яко удобнее ему было бы их прочитовати, неже кому-либо иному повсядневные молитвы. Обаче учитель усмотряше юношу зело глупого быти разума и ни к чему годного рассуждения, ибо из данных, произволенных, требуемых, известных, сведомых и явных предложений, никоеже заключение и никоеже известное и пристойное можаше положить окончание ^х.

По пятолетном убо всеприлежном труде, царь спросил учителя, еда ли сын его изучил науку *расад* глаголемую. Отвеща учитель: «О, царю, сын твой вся во правду от мене ему преданная изучил, обаче сам ничтоже знает». Царь первее удивился, потом гневом на учителя воспалился: «Како, рече, вся изучил и глаголеши, яко сам ничесоме знает?» Отвеща учитель, глаголя: «Аще угодно будет Твоему Царскому Величеству, призови пред себе сына твоего / и аз тремя словами изъясню, что он, якоже рех, от мене преданная вся изучил, обаче от себе не знает что-либо». Призвану убо бывшу сыну ца-

^х описание

printre multe și felurite minciuni se poate întâmpla ca acei prezicători să prevădă uneori ceva adevărat sau asemănător cu adevărul, așa cum am avut prilejul să văd, ceea ce voi expune.

Înainte de înspăimântătoarea și groaznică răsccoală a turcilor din Constantinopol împotriva lui Mustafa sultanul¹²⁴², în care acela a fost detronat și s-a suit pe tron actualul sultan Ahmed (ὁ γὰρ θάνατος σου ζωὴ μου „căci moartea ta e viața mea!”), un arab egiptean iscusit în această știință a trimis la Constantinopol pronosticul celui an, în care, printre alte lucruri (după cum se vede în toate efemeridele), se putea citi, cu aceleași caractere în sens dublu, detronarea și moartea sultanului [فوت]. Cuvântul era alcătuit din trei litere: f-v-t; dar dacă deasupra lui [ف] [f] se pun două puncte [ق], se citește *kuvvet*, care înseamnă tărie, putere sau victorie; iar dacă deasupra aceleiași litere se va pune numai un punct [ُ] [= f], se citește [فوت] *fevt*, adică sfârșitul vieții sau moarte. Arabul acela, acoperind șiretenia cu o altă șiretenie /, a adăos deasupra literei [ف] un punct negru și altul roșu; înainte de nenorocirea sultanului Mustafa, toți savanții turci au înțeles că acel cuvânt trebuie citit cu două puncte [ق] astfel: *Bu sene kuvveti sultan olur*, adică: „În acest an va fi tăria (sau victoria) sultanului”¹²⁴³. Iar după neașteptata împlinire, văzînd punctul roșu în toate efemeridele care s-au aflat la cineva (pe care prezicătorul îl adărgase pentru a ascunde sensul), au cunoscut că se cuvenea să citească nu *kuvvet*, cu două puncte, ci *fevt*, cu un singur punct, adică: „În acest an va fi moartea sultanului”.

Se mai spune că regulile și canoanele acestei științe sînt precise și nemincinoase și că toată dificultatea ei constă în judecata și demonstrația stupidă a celui ce este învățat. Și, spre a-și lămurii părerea, dau ca exemplu o poveste hazlie, pe care, din dragoste față de cititorul nostru, nu ne vom lenevi s-o prezentăm aici.

Istorie. Spun că a fost odată un împărat persan și avea un singur fiu, pe care se silea să-l instruiască în toate artele liberale și în științe. Și, astfel, a chemat cu mare cheltuială de pretutindenii bărbați foarte pricepuți în toată știința, pentru instruirea fiului său, printre care era și unul care cunoștea la perfecție știința *rasad* și *remel* (despre care vezi mai jos). Așadar, împăratul a poruncit ca fiul lui să fie învățat în știința *rasad*, iar dascălul acela s-a ostenit cinci ani, predînd în chip desăvîrșit fiului de împărat toate canoanele și regulile pe care le cunoștea. Fiul de împărat așa de tare le-a învățat pe de rost, încît îi venea mai ușor să le rostească decît altcuiva rugăciunile cele de toate zilele. Dar dascălul a observat că tînărul e foarte prost la minte și că nu e apt pentru nici o judecată, căci din propozițiile cerute, precise, cunoscute și evidente pe care i le dădea după placul lui nu putea scoate nici o concluzie și nici o noțiune^x precisă și potrivită.

După cinci ani de muncă stăruitoare, împăratul a întrebat pe dascăl dacă fiul lui a învățat știința zisă *rasad*. Răspuns-a dascălul: „O, împărate, fiul tău a învățat într-adevăr toate cele ce i-au fost predate de mine, dar el însuși nu știe nimic”. Împăratul mai întîi s-a mirat, apoi, aprinzîndu-se de minie asupra dascălului, a zis: „Cum le-a învățat pe toate și zici că el însuși nu știe nimic?” Răspuns-a dascălul, zicînd: „Dacă binevoiește măria-ta împărătească, cheamă înaintea ta pe fiul tău / și în trei cuvinte îți voi arăta că, precum am zis, toate cele predate de mine le-a învățat, însă de la sine

^x descriere

реву, учитель просит царя, да изволит, положи перстень в горсти своей держати и сына своего спросити, что в горсти руки своя сокровенно имеет. Чесому бывшу, сын царев по науке преданных заповедей и правил художества обрете, яко отец его в руке своей заключенно держит нечто круглое и диру имущее. Сие егда он обрете, учитель рече: «Се, о, царю, доселе хитрость, ейже аз учих его протяжается, остася от своего си рассуждения нечто заключити. Чесо ради паки вопроси его, оное круглое и диру имущее, что может быти?» О чем от отца своего вопрошен быв, долго во уме своем мяташеся, таже отрыгнул глаголя: «Ничтоже иное может быти, о, отче, разве камень мельничный». Тогда учитель рече: «Сие есть произведение ума сына твоего, который по хитрости убо, юже от мене получил, обрете вещь быти круглую и диру имущую, удивительныя же ради разума и рассуждения скудости, не мог рассудити, яко камень мельничный в горсти руки укрытися не может». Но далее да поступаем.

Ремель. Ремель род есть жребиевражбитства и образ гадания или прорицания чрез точки некие и характеры, греческой может быть геомантии^х зело подобная полагают^{xx} сии количества некие отлученные, из нихже чрез точки и черты от точек к точкам протяженные начертывают некие фигуры и характеры (ихже глаголют быти согласных неведомому, инако действу и строению небесному), из которого начертательства мерою и числом о случаях человеческих угадающе прорицахом.

372 *Сыгр.* Сыгр свойственно знаменует волшебство и сию глаголют быти науку известными и натуральными начала и правилами состоящуюся, еже первого изобретателя сказуют быти царя Соломона, которою наукою можаше не токмо животных диалекты разумети, но и вся в образы, в няже он хотяше претворяти можаше. Тако глаголют, человек сея хитрости искусный всякого иного в осла, в коня, в столп каменный, деревянный и протч. может претворити и паки, аще восхошет, в первое может возвратити состояние. Сею хитростию может сотворитися, да огонь и дождь, блистания и громы снидут, блистают и гремят и иная страшилища и дивы натуральные да произведутся. Сею хитростию сказуют, яко фараон Мойсейским/чудесам свои противоположил и людем фараонитским бога себе быти показал. Словом рещи, сию хитрость толико действовать^{xxx} утверждают, елико у греков в фабулах их жезл Киркин.

Тылсым. Тылсым, что нарушенным речением и наши европеане таласман называти обыкоша, утверждают быти волшебства оногo дело^{xxxx}, которое потом непременно и вечно пребывает, то есть донелиже от иного тояж хитрости искусного разрешится и отворится, тако аще кто великое сокровище под неким знаком утаити или царство царя и протч. в зоклочении сущего защитити хошет, да не како оное от иного когда обретено сейже одолен или превышен быти может, чрез тылсым заключитися и связатися долженствует.

х землеволхвование
 xx мнят быти
 xxx сильну быти
 xxxx произведение

nu știe ceva". Cînd a fost chemat deci fiul de împărat, dascălul l-a rugat pe împărat să binevoiască să țină inelul în pumn și să-l întrebe pe fiul său ce are ascuns în pumnul mîinii sale. Cînd s-a făcut acestea, fiul de împărat, prin știința indicațiilor și a regulilor artei ce i se predase, a aflat că tatăl său ține închis în mînă ceva rotund și avînd o gaură. Cînd a aflat el aceasta, dascălul a zis: „Iată, împărate, pînă aici se întinde ingeniozitatea la care l-am învățat eu; rămîne acum să tragă o concluzie după judecata sa proprie. De aceea întreabă-l ce poate fi acest lucru rotund și cu gaură". Și, fiind întrebat de tatăl său, mult s-a frămîntat în mintea sa și a izbucnit zicînd: „Nu poate fi nimic altceva, tată, decît o piatră de moară". Atunci dascălul a zis: „Acesta este produsul minții fiului tău, care, prin instrucția primită de la mine a aflat că e vorba de un lucru rotund și avînd o gaură, însă din cauza unei atît de uimitoare lipse de inteligență și de judecată n-a putut socoti că o piatră de moară nu poate să se ascundă în pumnul mîinii". Dar să mergem mai departe.

Remel. *Remel*¹²⁴⁴ este un fel de aruncare a zarului și un fel de ghicire sau de prezicere prin anume puncte și caractere, poate ca ale geomanteiei^x grecești, foarte asemănătoare, se pare^{xx}, unor grămăjoare [de pămînt] separate de la care, trăgînd linii prin puncte și de la puncte la puncte, desenează figuri și caractere (despre care spun că sînt potrivite cu necunoscutul, așadar lucrării și alcătuirii cerești), din care desene prezic cu măsura și cu numărul, ghicind întîmplările oamenilor.

Sîhr. *Sîhr*¹²⁴⁵ înseamnă în mod propriu magie și zic că aceasta este o știință alcătuită din principii și reguli precise și naturale, al cărei prim inventator a fost împăratul Solomon, știință prin care putea să înțeleagă nu numai graiurile animalelor, ci putea preface și toate în chipurile dorite de el. Astfel, spun ei că omul priceput în această dibăcie poate preface pe oricare altul în măgar, în cal, în stîlp de piatră, de lemn etc. și iarăși, dacă vrea, îi poate întoarce în starea cea dintîi. Prin această dibăcie se poate face ca focul și ploaia, fulgerele și tunetele să se coboare, să fulgere și să tune, să se producă și alte înfricoșări și minunății. Prin această iscusință spun ei că a opus Faraon minunilor lui Moise / pe ale sale și a arătat oamenilor farao-
 372
 niți că el este Dumnezeu*. Într-un cuvînt, ei afirmă că această dibăcie acționează tot atît de mult^{xxx} pe cît acționa la greci, în fabulele lor, toiagul Circei¹²⁴⁶.

Tîlsîm. *Tîlsîm*¹²⁴⁷, sau ceea ce printr-un cuvînt corupt europenii noștri au obișnuit a numi *talasman*, afirmă că este lucrarea^{xxxx} acelei vrăjitorii care rămîne neapărat și veșnic, pînă ce se va dezlega și desface de un altul iscusit în aceeași dibăcie. Așadar, dacă cineva vrea să ascundă o comoară mare sub vreun semn sau să apere împărăția împăratului și altele ce se află în grea cumpănă, pentru ca nu cumva aflînd altul acesta să fie învins sau depășit, trebuie să se închidă și să se lege prin *tîlsîm*.

^x un fel de vrăjire cu pămînt

^{xx} poate

^{xxx} e la fel de puternică

^{xxxx} produsul

* *Coran*, X, 76 și urm.; XXVI, 34 și urm.

О сей хитрости удивительная некая и едва вероятная у писателей греческих всякия веры достойных читахом. Якоже о столпе медном тройственного змия образ имущем в иподроме Константинопольском во время Леона Императора, от некоего волхва, тогожде имени воздвиженном^х, имже воспятил змиям во град входитьи и человеком пакость творити, которые прежде зело мнози и человеком вредительны быша, яко никтоже в доме своем безопасно почивати можаше. По устроении же столпа того, крепко утверждают, яко вся змия из града изгнаны и прогнаны быша. Во время же султана Мурада, третьего сего имени отманского императора, сокрушившимся челюстям единого змия, паки змии во граде, но не толь многие и никомуже вредящие являтися начаша.

373 Но сия мною за фабулы иметися могут, чесо ради их известного историка (Кедрин есть, аще добре памястую, тома 2, нота 311) сея хитрости неодоленный приведу аргумент^{хх}. Болван мраморный, образ человеческий имущий, поставлен бысть над градскими Константинопольскими вратами (которые ныне Адрианопольскими вратами называют), в егоже базе (или яко же обще глаголется педестале) написано бе: «Злоключение трибаллов». Во дни Василия Македонина, греческого императора, Симеон Болгарский властитель^{xxx} Римскую Империю в толикую привел бяше тесноту, яко никтоже безопасно мог за градские изыти стены, болгаром вся около града разоряющим и порабошающим. Василий убо, ни в чимже надежды имея, великою суммою^{xxxx} годовыя дани мир у неприятеля купити понуждашеся от народа, гласящего, яко Симеон и род болгарский есть непреодоленный. В таковом утеснении/сущему императору и о лучшем вещей устроении с своими советниками совет творящему, предстал некий сея хитрости искусный, емуже имя бе Иоанн, и предложил императору, яко он может в едином моменте Симеона князя болгарского от сея жизни истребити. Емуже погибшу, весь род болгарский императору свою подклонит выю. Токмо да позволит император творити ему, что-либо он хочет и во правду без всякия государству и сокровищу утраты. Император во-первых человека того, яко обезумленна и лживца судил быти. Но потом (убеждающей нужде) призволил ему творити что-либо восхощет. Он взяв каменщиков и к болвану, иже верху Ксеролофа^{xxxxx} поставленный западу зряше с ними пришедши, главу болвана того отсеци им повелел. Каменщики же без повеления императорского учинить то отрекошася, бе бо болван оный древнего и изрядного художества, данной убо бывшей императору о том ведомости, сам к месту, идеже бе болван прииде, и волхва онного спросил от усечения главы толь древнего и изрядного мастерства болвана, коего последования ожидати подобает. Он отвеща, яко в той самый момент, вонь же глава болвана отсечена будет, Симеон князь Болгарский жизнь свою скончает. Аще ли же того не будет, ему самому (волхву) глава да отсечется. Император хотя не совершенно веру тому емляше, обаче главу болвана попустил отсеци. Чесому бывшу, по малых днех возвещено бысть императору,

х устроенном
хх довод
ххх князь
хxxx числом
хxxxx гора есть в Константинополе

Despre această şiretenie am citit unele uimitoare şi abia verosimile la scriitorii greci vrednici de toată crezarea*, precum despre stilpul cel de aramă în chip de şarpe triplu** de pe hipodromul din Constantinopol, ridicat pe timpul lui Leon împăratul de un mag cu acelaşi nume, cu care i-a împiedicat să mai intre în cetate şi să facă stricăciuni oamenilor pe şerpii care mai înainte erau foarte mulţi şi vătămători oamenilor, aşa încît nimeni nu putea să se odihnească în casa lui fără primejdie. Iar după ce s-a construit stilpul acela, afirmă cu tărie că toţi şerpii au fost izgoşi din cetate şi alungaţi. În vremea sultanului Murad, al treilea împărat otoman cu acest nume, cînd s-au sfărîmat fălcile unui şarpe, iarăşi au început să apară în cetate şerpii, însă nu atît de mulţi şi fără a vătămă pe cineva¹²⁴⁸.

Dar socotesc că acestea pot fi luate drept fabule; de aceea, din cunoscutul istoric voi aduce un argument^{xx} de neînvins al acestei şiretenii (Chedrin, dacă țin bine minte, tomul II, nota 311)***. O statuie de marmură cu chip de om a fost pusă deasupra porţilor cetăţii Constantinopol^{4*} (care acum se numesc porţile Adrianopol) şi pe baza ei (care se numeşte de obicei piedestal) s-a scris: „Nenorocire tribalilor“. În zilele lui Vasile Macedoneanul, împăratul grecesc, Simeon stăpînul^{xxx} Bulgariei a adus Imperiul Roman la o asemenea strîmtorare, încît nimeni nu putea să iasă fără primejdie dincolo de zidurile cetăţii, bulgarii distrugînd şi robind toate cele din jur. Deci Vasile, nemaiavind nădejde în nimic, printr-o mare sumă^{xxxx} de bir anual a silit poporul, care striga că Simeon şi neamul bulgaresc este neînvins, să cumpere pacea de la inamic. Cînd se afla împăratul într-o asemenea strîmtorare / şi făcea sfat cu sfetnicii săi pentru o mai bună întocmire a lucrurilor, i s-a înfăţişat un oarecare priceput în această dibăcie, al cărui nume era Ioan, şi i-a spus împăratului că el poate într-o clipă să-l nimicească din viaţă pe Simeon cneazul Bulgariei, iar cînd va pieri el tot neamul bulgaresc îşi va supune împăratului grumazul său; dar împăratul să-i îngăduie să facă ce va vrea el şi fără nici o pierdere pentru împărăţie şi vistierie. Împăratul a socotit la început că omul acela este ieşit din minţi şi mincinos, dar pe urmă (silindu-l nevoia) i-a îngăduit să facă ce va vrea. Acela, luînd zidari şi venind cu ei la statuia care era pusă deasupra Xerolofului^{xxxxx} privind spre apus, le-a poruncit să taie capul acelei statui. Pietrarii însă, fără porunca împăratului, au refuzat să facă acest lucru, căci era statuia aceea de o artă veche şi frumoasă. Cînd s-a dat împăratului de ştire despre aceasta a venit el însuşi la locul unde era statuia şi a întrebat pe magul acela ce rezultat se cuvine să aştepte de la tăierea capului unei statui atît de vechi şi de o artă aleasă. El a răspuns că în chiar clipa cînd va fi tăiat capul statuii Simeon, cneazul Bulgariei, îşi va sfîrşi viaţa. Iar dacă nu se va întimpla acest lucru să i se taie lui însuşi (vrăjitorului) capul. Împăratul, deşi n-a dat cu desăvîrşire crezare acestui lucru, a îngăduit să i se taie capul statuii. Cînd s-a făcut aceasta, după puţine zile i s-a vestit împăratului că Simeon cneazul în aceeaşi

373

* construit
xx o dovadă
xxx cneazul
xxxx număr
xxxxx un deal în Constantinopol

* Herodot, Ἱστορίαι, IX, 81; Tucidide, Ἱστορίαι, I, 132.

** V. fig. 37.

*** Georgios Kedrenos, Σύνωψις Ἱστοριῶν, ed. A. Fabrotus, t. II, Parisiis, 1647 (recte: *Theophanes continuatus*, VI, 20—21).

** V. fig. 38—39.

яко Симеон князь в тойже день и в тойже час лютым и нестерпимым чрева недугом объятый, скончал жизнь свою.

На предградии Константинопольском, на азиатическом Босфора бреже, близъ веси ныне *Ваилы* реченныя, останки древнейшего здания внизу горы видимы суть, в боку же тоя горы есть дверь малейшая. Неции убо из султанов покусилися послати тамо бостанджиев, да бы внутрь вошли, хотяще знати, что бы тамо было. Но бостанджии усилиующиися внити тамо и рuce на сокрушение верей двери оныя протягшии, все во един и тойже момент неведомым случаем умроша. И тако потом протчие султаны престаша того искушати, глаголюще, яко под знаменiem *тылсым*, или сокровище или иное нечто великия цены от человек сужденное тамо положено и сокрыто есть. Мыже веру читателю оставше, на предложенное возвращаемся.

374 *Окумак.* *Окумак* с простого турецкого языка знаменует обавание^х, которое мухаммеданом позволено есть (хотя/есть иный обавания род, который *джязулык* называют, о немже ниже, той бо непозволен и запрещен имеется). В сем художестве упражняются престарелые некие мужи и жены, которые веруются чрез некие слов образы и шептания, паралич, идропическую, сухотную и иные долголетные и повсядненныя болезни исцеляти, из вертоградов и от древех плодоносных черви^{xx} траву снедающие, саранчу и подобным образом убыток наносящая несекомая отгоняти. Любопытства ради не единократно сея вещи искушательство сотвори, обаче не получих желаемого, за что егда укорих обавателя, он противу укоряше мое неверствие, глаголя, яко к сему обавательству роду не токмо обавательная сила, но сверх того и вера желающего потребуется.

Табирнаме. *Табирнаме* есть наука гадания и толкования снов, у мухаммедан зело славна и употребительная. Сего безумствования образа не лишилася древле и премудрая Греция, не лишаются же и ныне неких от наших зело умные главы. Но егда сны и сония^{xxx} в *Священном Писании* и в иных достойных веры историках похваленны слышим, убеждаемся бывающему сим образом прорицанию, некое преимущество^{xxxx} призовити. Мухаммедане же между видением и сонием едва каковое признают различие. Мнят бо, яко всякое соние (еже *руя* нарицают) нечто предзнаменует. Чесо ради имеют великие книги написанные о толковании сновидений. Протчее глаголют, яко сновидения дело^{xxxxx} не в сновидящем, но в толковании сновидения состоится, то есть, яко по благому или злому того истолкованию, паче неже по самому сновидению вещь приключается. По моему мнению, вся сония (кроме божественных откровений) не суть иное что, разве варение стомаха и от внешних движений во внутренних чувствах чесого-либо внешним соответствующего воображенное мечтание. Тако мельник, егда видит во сне или воду в мельнице оскудевшую, или плотину розорванну сухую, толкует, яко нечто злое приключится ему имеет, иные самую мельницу и делание^{xxxxxx} ея смерть или болезнь толкуют. Турки аще кто во сне на коне сядя себе видит, рассуждают, яко честь и достоинство некое получитьи имеет, здеже в России беду некую настояти верят и протч./

^х наговоры или шептания
^{xx} пружие или гусеницы
^{xxx} сновидения
^{xxxx} силу или власть или достоинство
^{xxxxx} исполнение или последование
^{xxxxxx} работу

zi și în același ceas și-a sfârșit viața cuprins de o boală cumplită și nesuferită a pîntecului ¹²⁴⁹.

În suburbia Constantinopolului, pe țărmul asiatic al Bosforului, aproape de satul zis *Vaili*, la poalele muntelui ¹²⁵⁰, se văd ruinele unei clădiri foarte vechi, iar în coasta muntelui aceuia o ușă foarte mică. Unii dintre sultani au încercat să trimită acolo bostangii ca să intre înăuntru, vrînd să cunoască ce este acolo. Dar bostangiii, silindu-se să intre acolo și întinzînd mîinile să sfarme zăvorul ușii, au murit toți pe loc printr-o întîmplare necunoscută. Astfel, ceilalți sultani au încetat să mai încerce acel lucru, zicînd că este sub semnul *tîlsîm* sau că acolo e pusă și păstrată o comoară sau altceva socotit de oameni foarte prețios. Noi însă, lăsînd crezarea cititorului, ne întoarcem la cele ce ne stau înaintea.

Okumak. *Okumak* pe limba simplă turcească înseamnă descîntec^{x 1251}, care le este îngăduit muhammedanilor (deși / există și un alt fel de descîntec numit *djeazulîk*, vezi mai jos, care este neîngăduit și interzis). Cu acest meșteșug se îndeletnicesc unii bărbați și femei, foarte bătrîni, care cred că prin oarecari cuvinte și șoptiri vindecă paralizia, hidropica, ftizia și alte boli îndelungate sau de toate zilele și că alungă din grădini și de la pomii fructiferi viermii^{xx} care mănîncă iarba, lăcusta și alte asemenea insecte care aduc daune. Din curiozitate am încercat lucrul acesta o dată, însă n-am obținut cele dorite, pentru care l-am ocărit pe descîntător, dar el, dimpotrivă, ocăra necredința mea zicînd că pentru acest fel de descîntece se cere nu numai puterea descîntecului, ci și credința celui ce dorește.

Tabirname. *Tabirname* este știința ghicirii și a tilcuirii viselor ¹²⁵²; la muhammedani e foarte slăvită și folosită. De acest fel de nebuneală n-a fost lipsită în vechime și înțeleapta Grece, și nu lipsesc nici acum capetele foarte deștepte ale unora dintre ai noștri. Însă cînd visele și somnul^{xxx} le auzim lăudate în *Sfînta Scriptură** și la alți istorici vrednici de crezare, ne convingem să acordăm o oarecare înțietate^{xxxx} prezicerii ce se face în acest fel. Ei socotesc că fiecare vis (pe care-l numesc *ruia*) preînchipuie ceva, de aceea au cărți mari scrise despre tilcuirea viselor ¹²⁵³. Mai departe zic că lucrarea^{xxxxx} visului nu depinde de cel care visează, ci de tilcuirea visului, așadar că după tilcuirea lui bună sau rea se întîmplă lucrul, mai curînd decît după visul însuși. După părerea mea toate visele (afară de revelațiile dumnezeiești) nu sînt altceva decît fermentarea stomacului și o nălucire provocată de mișcarea simțurilor din afară spre cele dinăuntru, ceva ce corespunde cu cele din afară. Astfel morarul, cînd vede în vis că s-a împutinat apa la moară sau că e spartă iezitura, tilcuiește că are să i se întîmple ceva rău, alții tilcuiesc însăși moara și lucrarea^{xxxxxx} ei ca moarte sau boală. Dacă cineva se vede în vis șezînd pe cal, turcii socotesc că are să primească o cinste sau o demnitate oarecare, pe cînd aici, în Rusia, cred că va veni o mare nenorocire etc. /

x bolboroseli sau șoptiri
xx gîndacii sau omizile
xxx vedeniile din somn
xxxx forță sau putere sau respect
xxxxx împlinirea sau urmarea
xxxxxx funcționarea

* *Geneza*, 41, 1 și urm.; *Ester* 1; *Ezechiel*, 40, 2 și urm.

О науках *фал*, *джязулык* и протчих непозволенных

Джязулык. Аще науки именем должна есть назваться, толь нелепая и всячески дьявольская хитрость, юже общим именем *джязулык* нарицают, которую каким бы латинским или греческим подобало назвати речением, еже к лучшему ея приличествовало бы известно, не вижду. Есть бо нечестивейший волхвования род и распустнейших человеков злодейство, аки бы реши некромантия^{*} и леканомантия^{**} и самое диавола призывание, ужасная некая и едва вероятная. Образ же и чин естественный превосходящая от упражняющихся в ней бывати сказуют а наипаче, яко сия хитрость при случаи нечистыя и нелепыя любви во уловлении в содружении и в случении^{***} и противно в уташении чистого супружественного любления, в показании и совершении насилия чистоте и стыдению девственному и ложу чистоту, ложное наведенного многую силу имеет. Самых тех, которые сицевую вещь пострадали видех и слышах сказующих и исповедующих (хотя я николиже поверил бых, яко может сие быти, разве соизволяющу вольному хотению, емуже сам бог свемогуший насилия творити не хочет, кольми паче диавол или подобный ему чародей некий или обаятель не возможет того учинити), но, аще истинну реши долженствуем, у турков немного во правду такового нечестия читателей обретатися сказуют, у татар же премножество. Которые волка, да бы овец без пастыря не похищал, татя, да бы коней из стада без стражей оставленного не украдл, ушедших пленников, да не обрящут пути, по немже бы могли убежати, словами некими и дьявольскими шептаниями запинаят, связуют и всячески путь им пресекают.

376 Сея хитрости, якоже слышу суть и в сем государстве зело искусные, из ихже див едино и другое, что от достойного веры человека слышах, zde приложу. Немногими прежде леты бысть един шляхтич именем Алексей Дмитрев, сын Колтовской, который имея пояти жену и брачное безопасно отправить веселие, нанял-б^аше человека поселянина, / учиня с ним по обычаю договор; да бы чародейство, которым ему (жениху) иные угрожали недействительно сотворил. Грозяше бо ему некто, яко аще не возьмет себе в супругу же некую, ейже прежде слово дал б^аше, то никакоже возможет исполнити дела мужеского и всячески лишится естественного услаждения. Жених убо той способием чародея брачного торжества благополучное имел окончание и беды, еяже бояшеся, избыл без всякия трудности. Но поселянин оный чародейства прогнавый, не токмо обещанного по договору воздаяния от шляхтича того не получил и с праздными руками со двора изыти понужден бе, но и раны тяжкие вместо заплаты восприял и тако к слезам грозьбу примешающе во своя отъиде. Жениху же с своею обручницею не у еще три дни во утехах препроводившу и се не ему самому токмо, но и всей челяди неудобовверное приключися зло. Во-первых убо самому ему жесточайшую болезнь в ядрах ощутившу и аки стягнения жил недугом одержиму плодотворительные части толико распухнуша, яко ко учинению плотского совокупления всячески неудобен и бессилен сотворися. Но сие несть удивительно, последующее

^{*} волхвование от трупов человеческих
^{**} волхвование от таза или умывальницы
^{***} сопряжении

Despre științele fal, *djeazulîk* și altele neîngăduite

Djeazulîk. Dacă trebuie să primească numele de știință șiretenia așa de absurdă și cu totul diavolească numită indeobște *djeazulîk*¹²⁵⁴ nu văd cu ce cuvînt latinesc sau grecesc s-ar fi cuvenit s-o chemăm ca să se potrivească la o mai bună definiție a ei; căci este cel mai nelegiuit fel de vrăjitorie și o crimă a celor mai destrăbălați oameni, cum am spune necromanție^{*} și lecanomanție^{**}, însăși invocarea înspăimîntătoare și abia verosimilă a diavolului. Se spune că cele săvîrșite de cei ce se îndeletnicesc cu ele depășesc modul și rînduiala firească; dar mai cu seamă că această șiretenie are multă putere în cazurile de dragoste necurată și absurdă, în vînarea, împrietenirea și împerecherea^{***} și invers în stingerea dragostei curate dintre soți, în arătarea și săvîrșirea siluirii aduse cu minciună curățeniei și pudoarei feciorelnice și patului neîntinat. Am văzut chiar pe cei care au pătimit un astfel de lucru și i-am auzit pe cei ce le spuneau și le mărturiseau (deși n-aș fi crezut niciodată că poate să se întîmple așa ceva decît dacă consimte voința liberă, căreia însuși Dumnezeu cel atotputernic nu voiește să-i facă siluire și cu atît mai mult nu poate săvîrși aceasta diavolul sau un fermecător sau un descîntător asemenea lui). Dar, ca să spunem adevărul, la turci se zice că nu se prea găsesc mulți adepți ai acestei nelegiuri, în schimb la tătari sînt foarte numeroși cei care prin cuvinte și șoptiri diavolești împiedică, leagă și curmă în fel și chip calea lupului ca să nu răpească oile fără păstor, a hoțului ca să nu le fure caii din herghelia lăsată fără pază, a prizonierilor evadați ca să nu afle cale pe care să fugă.

Și în această împărăție, după cum aud, sînt unii foarte pricepuți în această șiretenie, din minunățiile cărora voi adăuga aici una și alta, pe care le-am auzit de la un om vrednic de crezare. Nu cu mulți ani mai înainte a fost un șleahitic cu numele Alexei Dmitrev, fiul lui Koltovskaia, care, vrînd să se însoare și să-și petreacă veselia nunții fără de grijă, a năimit un țăran făcînd cu el învoială, după obicei, / să dezlege farmecele cu care îl amenințau (pe mire) alții; căci cineva îl amenința că de nu va lua de nevastă pe cutare femeie, căreia îi dăduse mai înainte cuvîntul, nu-și va putea îndeplini treaba de bărbat și se va lipsi cu totul de plăcerea firească. Deci, cu ajutorul vrăjitorului, mirele a avut sfîrșit bun al solemnității nunții și a scăpat fără nici o greutate de nevoia de care se temea. Dar țăranul care cu vrăjile sale alungase vrăjile altora nu numai că n-a primit de la șleahitic plata făgăduită după învoială și a fost silit să iasă din curtea lui cu miinile goale, dar în loc de plată a luat și bătaii grele și astfel, amestecînd lacrimile cu amenințări, a plecat la ale sale. Iar mirele și logodnica sa nici trei zile n-au petrecut întru desfătări, și iată că nu numai lui, ci și la toată slugăria lui li s-a întîmplat un rău foarte greu de crezut. Mai întîi, a simțit el însuși o durere foarte cumplită în testicule și a fost cuprins de boala spasmelor vinelor, organele genitale i s-au umflat așa de tare încît a devenit cu totul inapt și impotent pentru actul împreunării trupești. Dar aceasta nu e de

376

* vrăjire cu trupurile de morți

** vrăjire cu vasele sau ligheanele de spălat

*** împreunarea

бо дивнее есть, яко все слуги при дворе его служащие и все челядники жеребцы, борзые псы, певни, гуси, селезни и вся животная и скоты дому его мужеска пола сущие, тожде пострадаша, что и господин их. И тако в том злоключении пребыша, дондеже договорная цена поселянину оному в двое заплачена бысть. Ибо после заплаты тоя все в един момент первое здравие и естественное действо получиха. Тойже или иной поселянин, не упомяну, долгим путем утруждашия и чрез плотину некоего пруда идущий, совратил к мельнице и у мельника попросил да даст ему кваса напиться. Мельнику же суровым нань воззревшу лицом и с поруганием пруд показавшу, да оттуду напьется елико хочет. Поселянин той отвеща, «Аз, рече, воды убо нудящей мя неутолимой жажде напьюся, но мельница твоя отселе николиже водою пруда сего наводнитися имать». Исполнися реченное самым делом, поселянину бо потом по испитии воды от мельницы в путь свой отшедшу, по едином или дву часех вся вода пруда того исчезе и чрез подземные проторгшися проходы, на ином месте выниче^х. Таковая убо аз якоже мне сказана суть предлагаю, вера же при читателе да будет.

377

Фал. *Фал* есть род различного прорицания, яко егда кто / погубит что, обрящет ли. Аще возжелает чего, получит ли и иная сим подобная лжеплетения, слабоумием своим вымышляя к престарелым мужам приходят неученые и простые мухаммедане турки. И еще со благоговением и молением слышаша сказующих, яко обретоша двух старух правду провещающих, обаче аз елижды сие искуити^{хх} желях, николиже могох получитьи делаемое, николиже такового обретох *фалджи* (провещателя), который бы мою или другого погубленную или украденную вещь возвратил. Откуда заключаю, яко аще что единому а не всякому случается, ложь есть и некое приключение и случай, имже после произшествия в дело вещи познаваются, а не дело от известных вин предпознавается.

Буги. Есть и иной сея хитрости род, который турки по просторечию *буги* или *бугу* называют. Глаголют, яко сея художеством возможно есть человеку словесности употребление отъяти, юрода же и безумна того сотворити. Или аще милосерднее поступлено будет учинити так, да что-либо он речет другой аки вещь известную и истинную быти верует. Сию хитрость, якоже обносится, высочайшие наипаче везири чрез своих чародеев в дело производят, которые султана аки с ума сводяще и рассуждения литающе устроят, да вся дела и речения везирская всегда блага, истинна, честна и полезна быти судит. Сам зная такова везиря, который сиевых волшебных хитростей зело употребляше, у негоже таковые *бугуджи* в великом почтении бяху, таже по изычайному турецким султанам обычаю, везирь той скорейше, неже иные, не токмо честь, но и главы лишен бысть. Обносится, яко тожде и славный муфти, Фелзуллаг Ефенди, своему султану Мустафе сотворил, обаче сам потом от взбунтовавшегося народа пойманный много мучен, убит и в мимо-текущую реку Тумдже (яже под Адраинополем течет и древле от греков [Τόνσος] называшеся) ввержен есть.

Гиозбайджи. В *гиозбайджилык*, еже свойственно связательное чародейство знаменует, зело углубленны и премного тому вероятны суть турки. Но понеже

^х выступила
^{хх} дознати

mirare ; mai de mirare este ceea ce urmează, anume că toate slugile care lucrau în curtea lui și toți rîndașii, armăsarii, ogarii, cocoșii, gînsacii, rățoii și toate vietățile și dobitoacele casei lui care erau de parte bărbătească au suferit la fel ca și stăpînul lor. Și așa au rămas întru nenorocirea lor pînă cînd au plătit de două ori prețul învoit cu țăranul. Căci după plata aceea într-o clipă au căpătat toți sănătatea de mai înainte și lucrarea firească. Același sau alt țăran, nu-mi mai amintesc, obosit de cale lungă și trecînd peste ieșitura unui heleșteu, a cîrmit-o spre moară și a cerut de la morar să-i dea de băut cvas. Morarul însă, uitîndu-se la el cu o față aspră și arătîndu-i cu o înjurătură heleșteul, i-a spus să bea de acolo cît vrea. Săteanul acela a răspuns: „Am vrut să beau apă pentru că mă chinuie o sete de nepotolit, dar de azi înainte moara ta nu se va mai alimenta cu apă din heleșteul acesta“. Și s-au împlinit cele zise, căci cînd a plecat țăranul de la moară pe drumul lui, după ce a băut apă, într-un ceas sau două toată apa din heleșteul acela a dispărut și, răbufnînd prin niște canale subterane, a izbucnit * în alt loc. Acestea vi le înfățișez precum mi-au fost spuse, iar crezarea să rămînă la cititor.

Fal. *Fal* înseamnă un fel de preziceri felurite ¹²⁵⁵ cum ar fi, de va pierde cineva / ceva dacă va mai găsi, sau de va dori ceva dacă va căpăta și alte urzeli mincinoase asemenea acestora, pe care născocindu-le cu mintea lor slabă turcii muhammedani neînvățați și de rînd se duc la oamenii foarte bătrîni [ca să le ghicească]. Între cei ce povesteau am auzit pe unii cu evlavie și cu rugăciune că au aflat două bătrîne care preziceau drept, dar eu, de cîte ori am dorit să încerc^{xx} acest lucru, n-am putut niciodată primi cele dorite, n-am aflat niciodată un asemenea *faldji* (prezicător) ¹²⁵⁶ care să-mi înapoieze lucrul meu sau al altuia pierdut sau furat. De unde deduc că dacă i se întîmplă ceva numai unuia și nu fiecăruia este minciună, hazard și întîmplare, pentru că abia după ce s-a produs lucrul este el cunoscut, iar fapta nu se cunoaște mai înainte după anumite cauze.

Bughi. Există și un alt fel al acestei șiretenii, pe care turcii îl numesc în limbajul de rînd *bughi* sau *buhu*¹²⁵⁷. Zic că prin acest meșteșug este cu puțință a-i lua omului folosirea rațiunii și a-l face nebun și lipsit de minte. Sau, de a se va proceda mai cu milă, se poate face ca orice va zice el altul să creadă și să-l ia drept lucru adevărat și precis. Acest vicleșug, după cum se spune, îl pun în aplicare mai cu seamă vizirii cei mari prin fermecătorii lor, care-l scot din minte pe sultan și-l fac lipsit de judecată, pentru ca toate faptele și vorbele vizirului să le socotească totdeauna drept bune, adevărate, cinstite și folositoare. Eu însumi am cunoscut un asemenea vizir care întrebuița foarte mult astfel de șiretlicuri magice, și, cum astfel de *buhudji* erau în mare respect, după obiceiul notoriu al sultanilor turci, vizirul acela a fost lipsit mai curînd decît alții nu numai de cînte, ci și de cap. Se spune că același lucru l-a făcut și slăvitul muftiu Felzullah Efendi sultanului său Mustafa ¹²⁵⁸, dar mai pe urmă el însuși, fiind prins de poporul răscolat, a fost chinuit mult, omorît și aruncat în riul vecin *Tumdje* (care curge pe lingă Adrianopol și în vechime se numea de greci [Τόμος]).

Ghiozbaidji. *Ghiozbaidjilik* în mod propriu înseamnă o vrăjitorie de legat ¹²⁵⁹. Turcii sînt foarte cufundați și mult încrezători în aceasta, dar

* ieșit
 ** să cunos

ничимже или мало чим разнствуют от *буги*, бавитися в истолковании сея хитрости уже и скучно есть, от изложения же самого имени знаменования видигся значити связание очес, имже кто не могл бы видети и познати злая и нечестивая другого деяния и словеса./

378

Дааваи шеятын. Последнюю, главнейшую и самым именем нечестивейшую, нецьи у мухаммедан имеют хитрость и той обучаются, юже нарицают *дааваи шеятын*, то есть призвание диавола. Индиане же и арапы более в сие уклонишася безумство, неже турки и персы. Сея вещи свидетель ми есть господин некий, родом илириянин, то есть славянин, который некогда пред самим царским величеством удивительное сицевое нечто сказываше. Егда бо он бе в Пере Константинополя, где множайшие иностранные купцы обитати обычай имеют, улюбил бяше вельми некую благолепную в соседстве обитающую женщину, но понеже ни обещаниями, ни готовейшими дарами успети что-либо можаше (бе бо жена та свою чистоту бодрственно хранящая и законное ложе опасно блюдушая), подстрекающей его нелепою похоти, обрете такова арапа, который хваляшеся, яко чрез призвание диавола, что-либо кто возжелает, может сотворити. Господин убо той арапа онго (якоже сам сказоваше) прилежно просяше, да бы своим к диаволу ходатайством учинил, во еже бы возмоши ему мысль жены к воли и желанию своему приклонити. Емуже арап «Сотворю», рече, всеохотно и зело действительно, аще и ты мне во вся, яже повелю тебе, повинешися». И сие обещавшу господину тому, арап начал учинити его, да напишет просительное * письмо собственною си рукою и свое имя подписав да утвердит, яко оттоле вечно диаволу служитьи и его за господина и покровителя своего признавати имать и оное письмо в безводный и иссохший кладязь да ввержет. На сие во-первых он господину арапу рече, яко несть достойно учинити то человеку христианину сушу, емуже арап отвеща, яко не возможет желаемого получитьи, аще не сотворит того, еже повеле ему. И тако он господин, или не терпя стрел отрочищных **, или, что наипаче верил бых, любопытства ради, по увещанию арапову просительное к диаволу письмо вышереченным образом написал и утвердил собственныя руки подписанием, в кладязь, егоже арап показа ему, вверже, чесому бывшу, хотя арап оный чрез несколько дней непрестанно шепташе и образы *** из дому, в немже (господин той) спал, вотще извергаше, обаче яко никоегоже в дело произшествия, ниже кую диавольскую власть на чистое и неокалянное благочестивыя жены сердце дознал бяше, сам сказоваше и тому убеждаюся верити, зане таковой чести рачительный муж, аще бы чего делом не учинил, не утверждал бы себе оное сотворша. А наипаче пред самим царским величеством, ни по которому образу могл бы сказывати, чего в самом деле не было. Откуда последовати мню, яко сея хитрости суетное точию есть именованье, понеже душевная воля и самому богу творцу противитися и противно воли его, хотя попустительно токмо делати может. И о сих убо до зде реченная, довольна да будут.

379

КОНЕЦ ПЕРВОГО ТОМА

* суплику или челобитную
** купидоновых
*** иконы

cum nu se deosebește cu nimic sau prea puțin de *buhî*, ne-am plictisit să ne pierdem timpul cu explicarea acestei șiretenii și să tilcuim cuvîntul cu care e numită, care înseamnă, după cum pare, legarea ochilor, așa încît cineva n-ar mai putea vedea și cunoaște faptele și cuvintele rele și nelegiuite ale altuia. /

Daavai ŝeiatîn. Unii dintre muhammedani au și practică o ultimă șiretenie, cea mai de seamă și după însuși numele ei cea mai nelegiuită, pe care o numesc *daavai ŝeiatîn* ¹²⁶⁰, adică invocarea diavolului. Indienii și arabii s-au abătut întru această nebunie mai mult decît turcii și persanii. Martor pentru acest lucru îmi este un domn oarecare*, de neam iliric, adică slav ¹²⁶¹, care cîndva a povestit înaintea înseși Măriei sale imperiale ceva așa de uimitor: Cînd era el în Pera Constantinopolului, unde au obiceiul să locuiască foarte mulți negustori străini, s-a îndrăgostit de o femeie frumoasă ce locuia în vecinătate; dar cum nu putea spori deloc nici prin promisiuni, nici prin daruri (căci femeia aceea își păzea cu grijă neprihănirea sa și patul legitim), îndemnat de pofta lui nesăbuită, a aflat un arab care se lăuda că prin invocarea diavolului poate face orice va pofti cineva. Deci domnul acela l-a rugat stăruitor pe acel arab (cum spunea el singur) ca prin mijlocirea sa către diavol să facă așa încît să poată îndupleca gîndul femeii spre voia și pofta sa. Iar arabul i-a zis: „Voi face cu plăcere și foarte eficace dacă și tu mi te vei supune în toate cite-ți voi porunci“. Și, cînd a promis acel domn aceasta, arabul a început să-l învețe să scrie cu mîna lui un zapis^x și, iscă-lindu-și numele, să confirme că de atunci înainte va sluji veșnic diavolului și-l va recunoaște drept stăpînul și protectorul său, iar acel zapis să-l arunce într-o fîntînă fără apă și uscată. La aceasta domnul a răspuns mai întîi arabului că nu se cuvine să facă așa ceva, fiind creștin, dar și arabul i-a răspuns că nu va putea obține cele dorite dacă nu va face ceea ce i-a poruncit lui. Și astfel, domnul, nemaisuportînd săgețile copilărești^{xx} sau (ceea ce este mai degrabă de crezut) din curiozitate, după povața arabului a scris zapisul către diavol în felul zis mai sus și, iscă-lindu-l cu propria-i mîna, l-a aruncat în fîntîna pe care i-a arătat-o arabul. Iar cînd s-a făcut aceasta, deși arabul a șoptit neconștient citeva zile și a aruncat în zadar chipurile^{xxx} din casa în care dormea (domnul acela), n-a aflat nici o împlinire și nici o putere a diavolului asupra inimii curate și nepîngărite a femeii evlavioase, după cum a spus el însuși și / mă conving să-l cred. Pentru că un asemenea bărbat, grijuliu pentru cîntea lui, nu spunea că a săvîrșit aceasta dacă n-ar fi comis realmente ceva și mai cu seamă n-ar fi putut în nici un caz să spună ceea ce n-a fost în realitate înaintea înseși Măriei sale imperiale. De unde trag concluzia că denumirea acestei șiretenii este deșartă, întrucît voința sufletului poate și lui Dumnezeu însuși să i se împotrivească și poate face împotriva lui, deși numai din îngăduință. Dar despre acestea ajungă cele spuse pînă aici.

378

379

SFÎRȘITUL TOMULUI ÎNȚÎI

^x suplică sau cerere
^{xx} ale lui Cupidon
^{xxx} icoanele

* V. fig. 39.

TEXTELE ÎN LATINĂ DIN EDIȚIA PRINCEPS

NOTA EDITORULUI

Editarea *Închinărilor* latine care precedă textul ediției *princeps* a *Sistemului* (Sankt-piterburh, 1722, p. 1b—12b, semnalată în aparatul critic prin *P*) a trebuit să se întemeieze, în lipsa oricărui manuscris al lor cunoscut nouă, pe însăși forma în care ni le oferă această ediție, al cărei tipograf — lucru vădit — nu înțelegea mai deloc textul în litere latine pe care îl imprima, ceea ce a dus la cite o lacună (cf. p. 2b și n. 2 la text), la cite o corectură neindemnatică (cf. p. 12b și n. 14 la text) sau la alte asemenea imperfecțiuni.

În recensiunea critică a textelor latine am apelat și la confruntarea cu forma în care acestea au fost reproduse de I. Bianu și N. Hodoș în *Bibliografia românească veche* (București, 1910, II, p. 10—19, mai jos *BRV*), spre a ține seama îndeosebi de unele emendări izbutite pe care le prezintă această primă ediție românească a *Laudelor* latine.

Semnele grafice care ne-au fost necesare sînt următoarele:

() — completarea unei abrevieri

< > — adăugirea unei (unor) litere sau cuvinte omise

[] — eliminarea unei (unor) litere greșit adăugate.

Literele *cursive* din textul latin semnaleză o emendare a cărei adoptare este lămurită în aparatul critic.

În traducerea textelor latine am ținut, firește, seama de versiunea dată în ediția românească a *Sistemului*, publicată de Editura Minerva în 1977 (p. 8—20). Vom avea a spune aici că latina celor doi cărturari ruși care vin să i se închine învâțatului principe Cantemir este deosebit de alambicată și de încărcată cu simboluri mitologice și cu imagini poetice tradiționale, a căror fericită redare în românește nu este nicidecum lesnicioasă.

D.S.

O D E
IN LAUDEM OPERIS
SERENISSIMI PRINCIPIS
DEMETRII KANTEMIRI
SYSTEMA DICTI
DE RELIGIONE ET STATU
IMPERII TURCICI

Si quem cupido noscere Turcica
urit — scelesti Muhamedi genus
illique cognatum Gelonum
progeniem vitiosiore,

Regni nefandi quanta potentia,
diri potentis foedera bellaque,
artēs, doli, status fidesque
relligio male sana Turcae —

Illi, relicto pulvere patriae,
non est rotundis Iapeti rotis,
aut Thessalum impigro caballo
Odrysius properandum ad oras.

Non est necessum carbasa navium
depicta pandi remige plurimo,
aut alitis vastas per auras
fulmineae volitare penna.

Intra penatum dulcia limina
inclusus, haerens absque periculis,
hoc non fatigatus volumen
mente terat manibusque verset.

Istic videbit cuncta Othomanica,
quidquid profanum, quidve sacrum impiis,
totum velut magno in theatro,
vel speculo nitidoque vitro.

Authoris ingens gloria Principis,
lectoris ingens utilitas pii:
illi laboris stat corona,
huic opus emolumenta donat. /

2b

Scripsere multi Bistona, non nego,
multi, sed unus certius & satius
<descripsit> ¹ hic Princeps serenus
visa aliis nisi per dioptram.

Praeclarum opus vel marmore firmius,
insigne scriptum ipso aere perennius,
Authore dignum Cantemiro,
Principe Demetrio celebri.

¹ <descripsit> *addidi: vacat in P et apud BR*

O D Ă
ÎNTRU LAUDA OPEREI
PREALUMINATULUI PRINCIPE
DIMITRIE CANTEMIR
INTITULATE SISTEMUL
DESPRE RELIGIA ȘI STAREA
IMPERIULUI TURCESC ¹²⁶²

Dacă pe cineva îl arde dorința de a cunoaște cele turcești —
neamul nelegiuitului Muhamed ¹²⁶³
și stirpea încă și mai stricăță
a gelonilor ¹²⁶⁴, înrudită cu el —

Cît de mare <este> puterea domniei celei blestemată,
tratatele crîncenului stăpînitor și războaiele,
meșteșugirile, vicleșugurile, stările și credința,
<adică> religia cea nesănătoasă a turcului ¹²⁶⁵ —

Acela nu-i nevoit ca, părăsind pulberea patriei sale,
să zorească pe rotundele roți ale lui Iapet,
sau <călare> pe vrednicul cal al tesalienilor
înspre țărmurile odrize ¹²⁶⁶,

Nu e silit să-și întindă zugrăvitele pinze ale corăbiilor
cu mulțime de vislași
sau să plutească-n zbor pe adierile întinsului <văzduh>
cu a pajurei fulgerului aripă ¹²⁶⁷,

Ci, <rămînînd> înlăuntrul iubitelor praguri ale penajilor săi ¹²⁶⁸,
ținîndu-se înafară de primejdii,
fără de vreo osteneală, <are doar> a străbate în minte
și a răsfoi în mîini volumul acesta.

Aici va vedea toate cele otomane,
fiece lucru profan și fiece lucru sfînt necredincioșilor,
totul ca într-un mare teatru,
ori printr-o oglindă, sau printr-un geam străveziu.

Nesfîrșită este slava Principelui autor,
Nemăsurat folosul piosului cititor
Aceluia îi revine cununa pentru truda <sa>,
Acestuia lucrarea îi dăruiește <doar> ciștiguri. /

Au scris ei mulți despre <fapte> bistonilor ¹²⁶⁹, nu tăgăduiesc,
mulți, dar, singurul, mai sigur și mai pe-ndeaiuns
acest luminat Principe <a descris> ¹²⁷⁰
lucrurile văzute de alții doar cu oceanul.

2b

Operă strălucită, mai trainică și decît marmora,
scriere de seamă, mai durabilă decît însuși bronzul ¹²⁷¹,
demnă de autorul ei, Cantemir,
de vestitul Principe Dimitrie.

Demitte fastus, perfida Turcia,
ter<r>ere² spectris desine inanibus,
fucos adhuc iactare contra
Christiadas copiasque divum!

Iam nota nobis omnia somnia &
fastus tuorum, vel penetralia
nudata iam prostant Deorum
fana, domus, populus, senatus.

Ligno licet se comparet inclytus
ferroque Princeps & volucris alitum
pennae, sed his iunctis per artem,
qua rapidam faciunt sagittam.

Ex his timenda est Rossiaci tibi
Petri tonantis sceptrigera manu
effecta fatalis sarissa,
in iugum ruitura, Princeps.

Dodona clavam procreat Herculis,
ferrum Gradivi cudit acinaces,
lethum velox penna feretur,
mille dabunt sociata mortes,

Turcis ferales, at non tibi, Rossia:
grandis refulget spes reparabilis
tantae Pellasgorum ruinae,
Hellados ac Orientis omnis. /

3b

Franges tumentis cornua Bos<p>hori
solvesque Graium ferrea vincula.
Intende robustos lacertos
& scythicos scythicis seca arcus.

Ita cecinit Eius Celsitudinis
Devinctissimus Servus
&

Archimandrita Theophylactus
Scholarum Moscuensis Rector.

² <r> manifeste desideratur in P et apud BRV

Perfidă Turcie, leapădă-ți trufia
încetează a mai înspăimînta cu fantasme deșarte,
a te mai fâli cu boiurile <tale>
împotriva creștinilor și a cetelor <lor> de sfinți.

Ne sînt acum cunoscute toate himerele și
nazurile trufașe ale alor tăi, iar lăcașurile tainice
ne stau de-acum în față dezvăluite:
templele, palatele, poporul, divanul.

Slăvitul Principe se poate asemui cu lemnul
și cu fierul și cu pana cea iute a paserilor ¹²⁷²,
dar cu acestea odată îmbinate prin meșteșugul
grație căruia <ele> ¹²⁷³ alcătuiesc săgeata cea iute.

Pentru acestea ai a te teme
de lancea fatală, făurită de mîna purtătoare de sceptru
a lui Petru al Rusiei, tunătorul ¹²⁶⁷,
<Turcie>, care, princiară, te vei prăbuși sub jug ¹²⁷⁴.

Dodona dă naștere bitei lui Hercule ¹²⁷⁵,
Fierul <săbiei> izbește paloșele lui Gradivus ¹²⁷⁶,
Moartea cea grabnică va fi purtată de pana <săgeții>,
<iar> îngemănate vor pricinui o mie de morți,

Funeste turcilor, dar nu ție, Rusie:
<Ție> îți va străluci măreața nădejde că se va reface
atît de marea ruină a pelasgilor ¹²⁷⁷,
a Greciei și a Răsăritului întreg. /

Vei frînge coarnele Bosforului învolburat ¹²⁷⁸
și vei dezlega lanțurile de fier ale grecilor.
Încordează-ți vinjoasele brațe
și taie-le sciților arcurile <lor> scitice ¹²⁷⁹.

Astfel a cîntat al Înălțimii Sale
preaplecător slujitor
și

Arhimandrit Teofilact,
Rector al școlilor din Moscova ¹²⁸⁰.

3b

SERENISSIMO
&
CELISSIMO
DEMETRIO CANTEMIR
S(ACRI) ROSSIACI IMPERII PRINCIPI
TERRARVM MOLDAVIAE HAEREDITARIO
DOMINO

Tam praeclaris animi dotibus,
quam antiquis principum Moldaviae¹ imaginibus
ILLVSTRI,
felici politioris litteraturae cultori
cultorumque Patrono gratiosissimo
Opus suum de systemate religionis Muhamedanae etc.¹
in lucem edenti
votum hoc
vovet, dicat, dedicat.

Intuere, lux publica,
illustrem fetum mentis Serenissimae
et ex lineis Apellem, ex literarum umbris Solem,
ex sua Minerva metire Iovem.

Lucem tuam non ambit
divinioris hic Minervae partus,
qui Serenissimis totique orbi claris fulget natalibus;
eam tamen videre meruit, ut plures illustraret.
Lege grata, evolve venerabunda

magnum opus
magnis partum conatibus, grandi refertum eruditione,
ingenti destinatum commodo,
novum in eloquentia Tullium,
redivivum in politicis Lysium, /
Rossiacum in sensu Catonem,

in omnibus
Principem ingeniorum & ingenium Principum
miratura,
DEMETRIVM CANTEMIRIVM,
quem,

Augusto magnorum MOLDAVIAE Principum ortum sanguine,
substrata purpura vix Lucina excepit,
ornamento polorum, commodis populorum,
educandum Palladi commendavit —
felix incrementum,

quem avito solio extulit natura super capita,
politior litteratura altius evexit super ingenia:
una dedit Principem vittam,
altera Principem vitam,

ut utriusque suffragio tot dotibus coronata mens
ubique teneat Principatum.

Primo tamen regend(a)e Moldavorum fortunae celitus destinari debuerat
in avito horum capite monstraturus orbi,
quantum valeat in singula eius membra.

¹ principum Moldaviae ac mox Opus suum... etc. maioribus litteris, nec tamen maiusculis habet P

PREALUMINATULUI
ȘI
PREAÎNALTULUI
DIMITRIE CANTEMIR
PRINCIPE AL SFÎNTULUI IMPERIU RUSESC,
DOMN
EREDITAR AL ȚĂRII MOLDOVEI

4b

ILUSTRU

atît prin multstrălucitele înzestrări ale sufletului său,
cît și prin străvechile chipuri ¹²⁸¹ ale principilor Moldovei,
fericitului cultivator al literaturii multrafinată
și preamilostivului patron al celor care o cultivă
i se închină, adresează, dedică
această urare,

în vreme ce dă la lumină

Opera sa despre sistemul religiei mohamedane ș.c.l.

Privește, obștească lumină,

ilustra odraslă a unei minți prealuminate și măsoară-l

<ca> pe Apelles ¹²⁸² după trăsăturile <penelului>, <ca> pe Soare ¹²⁸³ după umbrele literelor,

<ca> pe Iupiter după Minerva sa ¹²⁸⁴,

Lumina ta nu se străduie s-o dobîndească

acest vlăstar al unei Minerve multdivine,

care scinteiază prin stirpea-i prealuminate și vestită în fața întregii lumi;

el s-a învrednicit totuși să o vadă, ca pe și mai mulți să-i facă vestiți.

Citește recunoscătoare, parcurge cu respect

măreața operă

zămislită cu mari strădanii, plină de o mare erudiție,

menită unor foloase uriașe,

spre a-l admira

pe noul Tullius întru elocință ¹²⁸⁵,

pe Lipsius reinviat în politică ¹²⁸⁶,

pe Cato cel rusesc întru înțelepciune ¹²⁸⁷

întru toate

pe Principele genilor și pe geniul Principilor,

pe DIMITRIE CANTEMIR,

pe care,

născut din augustul sînge al marilor Principi ai MOLDOVEI,

cu greu l-a ținut pe brațe, pe așternut de purpură, Lucina ¹²⁸⁸

<și> l-a încredințat Palladei spre a-l crește

întru podoaba globului pămîntesc, întru folosul popoarelor ¹²⁸⁹ —

<ca pe> un fericit vlăstar,

pe care firea l-a înălțat deasupra capetelor <altora> pe tronul strămoșesc,

<iar> cultura mai rafinată l-a ridicat deasupra minților <altora>:

una i-a dat diadema princiară,

cealaltă i-a dat o viață princiară ¹²⁹⁰,

astfel ca, prin sufragiile amîndurora o minte încununată cu atîtea însușiri

să stăpînească pretutindeni întîietatea ¹²⁹⁰.

A trebuit, totuși, mai întîi, să fie hărăzit de cer spre a cîrmui soarta moldovenilor,

avînd a arăta lumii, <ăsezat> în fruntea lor <după datina> străbună,

cît de mare îi este prețul, <fie și> în privința părților ei ¹²⁹¹ separate.

5b

Decernat divinus Plato,
utrum regna felicius adorent regnantem philosophum,
an fortunatius pareant regi philosopho.
Vtroque grata audiit Moldavia citra controversiam
in PRINCIPE CANTEMIRIO,

in quo
cum regali serto coniunctam sapientiae lauream adorabat,
nec a prudentia gubernandi seiunctam gloriam philosophi mirabatur.
Verum ambiendae tanti Principis amplitudini
ingenti MOLDAVIA non suffecit vastitate;
Rossiam inde provectus & transvectus,
non ignarus coronatis Rossorum aquilis amicum esse lumen,
quod non minus a splendore natalium, quam a Cleantis lucerna trahitur:
vindex nimirum avitae fidei & libertatis,
desertis rebellium Deo castris, sponte aquilas secutus Rossiacas,
solum pro opimis spoliis Christum induendo,
maluitque libere alterius subiici imperio,
CHRISTO & PETRO POTENTISSIMIS,
captivando semetipsum in obsequium fidei perpetuae,
quam sub iugo Barbarorum aliis imperare. /

BONIS AVIBVS

progredere ab Oriente, Sol Principum,
altiolem auspicare gradum in Rossiaco climate:
ubique
ceu astrorum, ita terrarum Princeps audis,
hic etiam

SERENISSIMVS.

At

non defecit ascensu nobilis virtutis impetus:
in alto Fortunae positus
virtutibus passus altius promovit.
Si sequi alios debuisset,
non praeire non poterat;
praeire iussus,
continuis meritis gloriam magnorum superavit.
Humili nimirum collis pro alpibus est.
Cui vero Augusta virtutum placuere insignia,
ipsa lucta animatur.

Augusti id genus ingenii & Tui, PRINCEPS SERENISSIME!

Invenisse tibi domi tanta decora parum est,
quin virtutibus promoveas.
Sublimi maiorum gloriae fastigio quod addas
quaeris, addis.

Virtus verus animi honor, gloriosum CANTEMIRIANVMque satellitium.

Ita nomine & re Princeps
unius Rossiae meruit, totius orbis dici potuit.
Vno purpureo illustris sanguinis, altero candido virtutis suffragio
Augusta conscendit culmina.

Ni tamen ad trabeata fastigia scabellum posuisset natura,
cortinae, rostra, cathedrae doctorales ascensus fecissent purpureos.

Erubescunt alii in purpura doctorum volumina,
quasi augustus murex pallorem paginae aversetur,
aurumque coronarium non ferat lituras literarum,
cum tamen

infauste Regnis exoriantur coronati soles,
quibus praeambula sapientiae non praelucet aurora.

Vt enim

vix fortunatius literariae comitantur umbrae,
quam nomina avita Serenitate illustria,
ita vix auspicacius Augusti soles illucescunt orbi post noctes,
quam Atticas. /

Quam raro igitur,
ut bonae Fortunae, ita magnae cum sapientia convenis,

Hotărăscă divinul Platon

dacă regatele se vor inchina în adorația unui filosof domnitor

sau se vor supune mai cu priință unui rege filosof.

Despre Moldova s-a spus, fără înfruntare, <că este> plină de har în ambele <privește>

în <persoana> PRINCIPELUI CANTEMIR,

în care

venera cununa de lauri a înțelepciunii îngemănată cu cea regală
și nu admira slava filosofului despărțită de prevederea ocirmuirii.

Dar, cu <toată> imensa ei întindere, MOLDOVA

n-a fost deajuns spre a cuprinde fala unui Principe atit de mare ¹²⁹²;

a fost ridicat și mutat de acolo în Rusia,

nu fără a ști că acvilelor încoronate ale rușilor le este prietenă lumina

care izvorăște atit din strălucirea obirșiei, cit și din făclia lui Cleante ¹²⁹³:

anume, răscumpărător al credinței și libertății străbune,

părăsind tabăra celor răzvrățiți împotriva lui Dumnezeu, a urmat de la sine acvilele rusești,

în loc de spoli bogate înveșmîntîndu-se doar cu Hristos,

și a preferat, liber, să se supună cirmuirii altuia,

LUI HRISTOS ȘI LUI PETRU, PREAPUTERNICII,

robindu-se el însuși ascultării unei credințe veșnice,

decît, sub jugul barbarilor, să le poruncească altora. /

SUB BUNE AUSPICII

6b

înaintează de la Răsărit, Soare al Principilor,

prevestește-ți o și mai mare înălțare pe meleagul rusesc:

pretutindeni

ți se spune Principe, precum al astrelor, tot astfel al pămînturilor,

PREALUMINAT

și aici.

Dar

avintul nobilei virtuți n-a conținut în ridicare:

așezat pe culmile sorții

a pășit și mai sus prin virtuți.

<Chiar> de-ar fi trebuit să-i urmeze pe alții

nu putea să nu-i întrecă;

îndemnat să-i întrecă

A depășit gloria celor mari prin meritele <sale> neîntrerupte.

Anume, celui de rînd un deal îi pare cit munții.

Dar <cel> căruia i-au plăcut augustele însemne ale virtuților

este însuflețit prin lupta însăși.

Acesta-i felul augustei firi, <ca> și a tale, PRINCIPE PREALUMINAT!

Puțin lucru este pentru tine să fi aflat acasă atîtea onoruri,

cit să nu le duci mai departe prin virtuți.

Cauți, adaugi

ce <poți> adăuga înaltului pisc al slavei străbunilor.

Virtutea este adevărata cinstire a sufletului, un glorios alai CANTEMIRESC.

Astfel, prin nume și prin faptă

a meritat să i se spună Principe doar al Rusiei, ar fi putut <să i se spună> al lumii.

Pe de-o parte prin sufragiul purpuriu al singelui <său> ilustru,

pe de alta prin cel alb ca neaua al virtuții

a urcat pe augustele culmi.

Chiar dacă firea nu ți-ar fi așezat o treaptă spre înălțimile hlamidei,
auditoriile, tribunalele, catedrele doctorale ți-ar fi așternut suieș de purpură ¹²⁹⁴.

Alții <înveșmîntați> în purpură roșesc în fața volumelor învățaților,

ca și cum purpura augustă respinge <de la sine> albul paginii ¹²⁹⁵,

iar aurul pentru coroane n-ar răbda zugrăvirea unor litere ¹²⁹⁶,

cu toate că

sorii incununați ¹²⁹⁷ răsar a nenoroc pentru domniile
asupra cărora nu strălucește aurora premergătoare a înțelepciunii.

Căci precum

greu se însoțesc mai fericit umbrele <vieții> literare ¹²⁹⁸
<cu altceva> decît cu numele ilustre prin luminăția lor străbună,
tot astfel cu greu strălucesc mai norocit asupra lumii augustii sorii

după <alte> nopți decît cele atice ¹²⁹⁹.

Așadar, cu cit mai arar,

împreună cu înțelepciunea, te înfilnești cu o soartă pe cit de bună,
tot pe-atit de mărită,

7b

tam magnifice
 utranque iunctam Palladi glorioso sinu amplexus es,
 CANTEMIRE SERENISSIME,
 nec fortunatus sibi visus,
 nisi opibus cumulareris sapientiae,
 nec magnus
 nisi doctiori penna coronata praetervolares fastigia.
 Probasti exemplo, firmasti omnium iudicio
 sufficere virum Augustis ostris & rostris literariis,
 tam rarum,
 quam TV.
 Eadem confinia sapientiae & virtuti,
 eadem sapientiae & Tibi.
 Vt tamen magis proximam faceres,
 utramque lateri admovisti,
 ut, qui illam atque hanc intensissimae² mentis Tuae speculo intuentur,
 utramque laudent, ament, mirentur —
 utramque merito,
 neutram satis.
 Annexuisti Principi Tiarae doctas taenias
 et frontis & vitae ornando tempora,
 nunquam Serenissimus sibi visus, nisi literis quoque claresceres,
 nunquam Princeps, nisi mentium quoque teneres Principatum,
 nunquam avitis ceris clarus, nisi eas literis obsignares.
 Hinc ob rara togae sagique decora
 Illustris Societatis scientiarum Brandenburgensis coronae Doctorum inscriptus,
 nobilis corporis membrum principale,
 hoc est caput, dici meruisti.
 Avitum diademma gentilitium caput coronavit,
 doctorale educatam sub illo coronare debuit sapientiam.
 Quam pulchre convenit annulo DOCTORALI
 Principum gemma, Musarum pretium, CANTEMIRIVS!
 Quem dum ornat,
 ab eodem pariter sui pretium capit.
 SALVE, PRINCEPS & DOCTOR,
 ac, ne nomina mutem, quae Tua virtus dignitasque in unum coniungere,
 SALVE, BIS PRINCEPS,
 saepius magne, saepius digne,
 caelitum atque³, hominum suffragiis
 documento orbi, /
 quod Tibi nec docti desunt, nec Principis artes
 mixta sed animo cum Iove Musa Tuo.
 O, dignum caelo terrisque spectaculum!
 PRINCEPS in purpura, PRIMAS in toga,
 in throno caput,
 in Musaeo totus aureus CANTEMIRIVS!
 Illic natura in solium extulit,
 hic sapientia in culmen sublimavit,
 utrique fastigio supparem indolem
 Magistra & Architecta
 VIRTUS.
 O, iucunda terrarum monumenta!
 Domus Academia, palatium palaestra, praecepta exempla —
 integra aula, nobile virtutis sacrarium,
 amplissimum sapientiae theatrum!
 Quot⁴ domestici,
 tot artium iuxta ac probitatis discipuli;
 quot famuli, tot studiosi;
 quot advenae,
 tot stupendae eruditionis auditores,
 omnes admiratores.

² intensissimae dubitanter correxi (sed et intentissimae, vel intectissimae conici potest): intersissimae (1) P, BRV

³ atque scr.: atquae hic P. BRV

⁴ Quot BRV: Quod P

cu tot atîta măreție
ai cuprins la slăvitul tău piept amîndouă <darurile sorții>, unite cu Pallas <Atena>.

PREALUMINATE CANTEMIR,

părindu-ți-se că n-ai fi fost nici norocos
dacă nu te-ai fi încărcat cu bogățiile înțelepciunii,
nici mare

dacă n-ai fi zburat cu aripa învățăturii mai înalte deasupra culmilor încoronate ¹³⁰⁰.

Ai dovedit prin pildă, ai dovedit prin judecata tuturor
că un bărbat poate face față și augustelor purpuri și tribunelor literare ¹³⁰¹.

<fiind> atît de rar
ca TINE.

Înțelepciunea și virtutea au aceleași hotare,
înțelepciunea și cu Tine — aceleași.

Totuși, ca să ți le apropii și mai mult,
pe ambele ți le-ai adus alături,

ca aceia care le privesc și pe una și pe alta în tăria oglinzii minții tale ¹³⁰²

să le laude, iubească și admire pe amîndouă —
pe amîndouă pe merit,
pe nici una îndeajuns.

Ai alipit tiarei princiare panglicile doctorale,

împodobind și tîmplele frunții, și clipele vieții ¹³⁰³,

niciodată părindu-ți Prealuminat, decît dacă ai străluci și prin cultură,

niciodată Principe, decît dacă ai dobîndi și întîietatea minților,

niciodată vestit prin strămoșeștile <chipuri> de ceară, dacă nu
le-ai pecetlui prin cultură ¹³⁰⁴.

De aceea, pentru rarele-<ți> însușiri <și> în togă și în mantie <de războinic> ¹³⁰⁵

trecut în cununa doctorilor ilustrei Societăți științifice a Brandenburgului ¹³⁰⁶,

ai meritat să ți se spună membru de căpetenie,

așadar cap al acestui nobil corp.

Diadema strămoșească a încununat capul nobilului neam ¹³⁰⁷,

cea de doctor s-a convenit să încununeze înțelepciunea rodită sub ea.

Cît de frumos se potrivește inelului de DOCTOR

nestemata Principilor, răsplata Muzelor, CANTEMIR!

Cîtă vremă îl împodobește pe el,

<acesta> își capătă deopotrivă de la el valoarea.

SALUT, PRINCIPE ȘI DOCTOR

și, ca să nu schimb numele pe care virtutea și demnitatea Ta le-au unit într-unul singur,

SALUT, ÎNDOITE PRINCIPE,

adesea mare, adesea demn,

<și> prin sufragiile celor de sus și prin ale oamenilor,

spre pilda <întregii> lumi, /

căci ție nu-ți lipsesc nici artele învățatului, nici ale Principelui,

ci în sufletul Tău Muza sălășluiește îngemănată cu Iupiter ¹³⁰⁸.

O, spectacol vrednic cerului și pămîntului!

PRINCIPE în purpură, FRUNTAȘ în togă,

căpetenie pe tron,

în lăcașul muzelor cu totul de aur CANTEMIR!

Acolo natura te-a ridicat pînă pe tron,

aici înțelepciunea te-a înălțat pe culme,

VIRTUTEA,

învățătoare și arhitectă,

<ți-a mlădiat> ¹³⁰⁹ o fire pe potriva amînduror piscurilor.

O, plăcute monumente ale pămînturilor!

Casă — Academie, palat — palestră, precepte — pilde ¹³¹⁰,

aulă desăvîrșită, nobil sanctuar al virtuții,

preamărit teatru al înțelepciunii!

Cîți oameni de casă,

tot atîți discipoli ai artelor și, deopotrivă, ai probității;

cîți slujitori — tot atîți învățăcei;

cîți sosiți din afară,

tot atîți auditori ai învățăturii <tale> uluitoare —

cu toții plini de admirație.

8b

Non potuit non plurimum sapere sapientia
 tanto virtutis ac sapientiae
 publico professore,
 in quo
 magisne laudandus sit erga peritos omnes amor,
 tantus enim est literarum aestimator, ut in aliis quoque eas aestimet,
 an admiranda peritia?
 Quae tanta est,
 ut non plus ardentem affectet, quam probe calleat scientias.
 In linguis omnibus eruditae accuratam doctrinam,
 in rebus civilibus summam prudentiae atque integritatis gloriam,
 constantem fidem in theologicis,
 subtilem⁵ rationem in logicis,
 solidam in physicis experientiam,
 sinceram in ethicis probitatem,
 aliasque nobilis animi dotes,
 quas in singulis vel anteacta vidit aetas, vel secutura expectat,
 in uno spectamus, laudamus, miramur

CANTEMIRIO,

priorum imagine, secutorum idea,
 omnium compendio. /
 Quas huic memor posteritas laudes non deseret,
 in quo[t]⁶ tot decora concentrata suspiciet?
 Ferrum, clavum, calamum
 forti pectore, candido corde, acri ingenio
 vibrat, regit, versat,
 ut mortem hostibus, amorem civibus, pretium literi[s]⁷
 omnibus aestimationem sui ingerat.
 A pondere tamen ingenii ac rationum
 praecipuum ubique sibi vendicat pretium:
 quidquid aggreditur, comite laude auspicatur,
 quidquid auspicatur, omnium commendatione perficit,
 quidquid perficit, omnium admiratio coronat,
 ita ut
 singulis eius scriptis
 laus, honor et admiratio subscribant.
 In maximis maximae Domus negotiis
 potiores temporis partes impendit eruditioni,
 potiore eruditionem depingend[ae] Aul[ae]⁸ Othomanicae,
 quam
 vivis coloribus ea felicitate ingenii expressit,
 qua nulli alteri licuit.
 Ingens illa barbaricae molis magnitudo
 tanta hic spectatur in pagina,
 quanta in se est;
 tanta illa in se est,
 quantam haec exhibet.
 Par magnitudini rerum delineatio,
 par delineationi industria.
 Quam breviter in paginam contraxit calamo,
 brevius in punctum contrahendam gladio ominatur.
 Vivit virtutibus Christianorum,
 scripsit vitia Barbarorum,
 ex illis ut Christum legeret,
 ex his ut Mahumetum proscriberet.
 Vitiis aliorum suam probavit virtutem,
 ceu
 de toxico salutare instaurando antidotum,
 nimirum

⁵ subtilem BRV

⁶ in quo scribendum duco, in quot (ante tot) P, BRV

⁷ literi P, BRV

⁸ depingend[ae] Aul[ae] corr. BRV

Înțelepciunea n-a putut să nu-și atingă culmea
cu un obștesc profesor
atit de mare întru virtute și înțelepciune,
la care

să fie oare mai de lăudat dragostea față de toți învățații
— căci este un cu atit mai mare prețuitor al literelor, cu cit le prețuiește și la alții —
sau de admirat <înalta> lui pricepere?

Aceasta este atit de mare,
incît nu-i este mai arzătoare năzuința către științe, decit exactă stăpînirea lor.

O îngrijită cunoaștere a tuturor limbilor erudiției,
un neintrecut nimb al prudenței și integrității în treburile politice,
o nestrămutată credință în cele teologice,
o subtilă judecată în cele logice,
o solidă experiență în cele fizice,
o nepătată probitate în cele etice,
precum și alte însușiri ale unui suflet nobil,
pe care la cite unul fie că le-au văzut trecutele vremi, fie că le așteaptă cele viitoare,
le privim, le lăudăm, le admirăm la unicul

CANTEMIR,

întruchipare a înaintașilor, model al urmașilor,
sinteză a tuturor. /

Ce laude nu va înceta <să-i dea> posteritatea, păstrîndu-i amintirea,
<lui>, în care va vedea atitea însușiri întrunite laolaltă?

9b

Fierul, buzduganul, condeiul ¹³¹¹
le rotește, stăpînește, minuieste

cu piept viteaz, cu inimă curată, cu minte ascuțită,
incît <să le aducă> moarte vrăjmașilor, iubire concetățenilor, preț literelor
<și> să le insufle tuturor prețuire pentru el însuși.

Iar prin ponderea talentului și a preocupărilor <sale>

el dobîndește de pretutindeni cea mai de seamă vază:

de orice s-ar apuca, o începe însoțit de laudă,
orice ar începe duce la împlinire cu considerația tuturor,
orice ar duce la împlinire este încununat de admirația tuturoră,
astfel incît

sub fiecare scriere de-a lui

lauda, onoarea și admirația își pun iscălitura.

În cele mai de seamă treburile ale Casei celei mai de seamă ¹³¹²

cele mai alese clipe el și le cheltuiește pentru erudiție,
cea mai aleasă erudiție întru zugrăvirea Porții Otomane,
pe care

a înfățișat-o în vii culori cu o asemenea măiestrie,

cum nu i-a mai fost dat altuia nimănui.

Imensa aceea mărime a greului barbar

se poate vedea aici în pagină atita

cît este ea de mare;

atit e ea de mare,

pe cît o arată aceasta.

Întruchiparea este pe măsura măreției faptelor,

rîvnă pe măsura întruchipării

Cea pe care a strîns-o pe scurt în pagină cu pana lui ¹³¹³
el prevestește că trebuie strînsă și mai din scurt cu spada.

El trăiește după virtuțile creștinilor,

a așternut în scris viciile barbarilor,

ca prin acelea să-l facă ales pe Hristos,

<iar> prin acestea să-l proscrie pe Mahomet.

Prin viciile altora el și-a dovedit virtutea,

parcă

scoțînd dintr-o otravă un leac mintuitor —

adică

qua voce scelus reprehenditur, laudatur virtus.
 Crimen improborum — panegyris virtuosorum,
 audatia tyrannorum — gloria Imperatorum!
 Non illis quisquam potest sentire sceleratius, non hoc sanctius;
 illi Numinis contemptores nefarii,
 hic cultor religiosissimus. /

10b

Quantum scelus hostis, tanta huius laus est.
 Capita libri
 Capita sunt Aulæ Turcicae:
 Hypocrisis & Tyrannis.
 Altero dum irreligiosam religionem recenset,
 ad sincerum Dei cultum convocat.
 Altero dum palliatæ politi<a>e⁹ tyrannidi larvam detrahit,
 gementes sub iugo populos in libertatem evocat;
 utrobique
 eam eruditionem claudit,
 quam Doctissimi viri suam optent,
 PRINCIPIS optimi admirabundi profiteantur.
 Quoties calamum arripuit,
 toties omnes prætervolasse visus.
 Quot duxit lineas,
 tot consummatae eruditionis impressit characteres.
 Quot verba fudit, tot oracula.
 Quot literas posuit,
 tot suffragia composuit ad syllabum aeternitatis.
 Quot paginas implevit, tot tabulas,
 quibus nobile encomium perenni stylo inarabit immortalitas.
 Quot apices pinxit,
 tot sibi obeliscos, tyrannidi metas fixit.
 Et ferrea armatus casside & solida galeatus ratione
 barbaricum prosternit ictum,
 nec mirum —
 assueta trophaeis manus etiam calamo triumphare novit.
 Si in laudes excurrit virtutum, caelos videntur ascendere;
 in vitia si invehitur, exanimata sponte ruunt infra Orcum.
 Periclem credidisses
 e sublimi dignitatis suggestu fulminatricem evibrantem facundiam,
 ni Iovem potius dixeris e Rossiaco detonantem caelo,
 ne tam probrosi crescant Gigantes.
 Haec est pacificarum mentium pugna:
 decertare contra vitia, confodere stylo tyrannidem,
 prosternere indomitos Barbarorum spiritus,
 ducere in triumpho plausus saeculorum.
 Cuius fastum glorioso olim calcavit pede,
 calcandum orbi exhibet universo.
 Stringit simul gladium & calamum:
 ne plures hostes ducat in compede,
 quam cives in sui amorem aureo mancipet eloquio,
 doctior Hercules. /
 Evanescet infensum regnis astrum ad praesentiam¹⁰ Solis literarii.
 Subibit ecclipsim (*sic*) (O, utinam!) perpetuam:
 e diametro opponitur
 Apollo Serenissimus.
 Non amplius cruenta Luna fucato terris illudet lumine.
 Latentia in sinu suo monstra universo manifestabit orbi
 Divinus Plato

11b

— ita est,
 dum alii ad hostes apertos talpae,
 CANTEMIRII SERENISSIMI
 etiam ad occultos lineæ sagacitas.

⁹ politiæ P, BRV

¹⁰ praesentintiam P, BRV

prin glasul cu care este vestejită fărădelegea este lăudată virtutea.
 Crima ticăloșilor — panegiricul virtuoșilor,
 cutezanța tiranilor — slava împăraților!
 Nimeni nu poate avea simțăminte mai ticăloase ca aceia, nici mai sfinte decât acesta.
 Aceia sînt hulitorii cei nelegiuîți ai Divinității,
 acesta închinătorul ei cel mai credincios, /
 Cît de mare este blestemăția vrăjmașului, atît de mare este meritul lui.

10b

Capetele cărții
 sînt capetele Porții Turcești:
 ipocrizia și tirania.
 În vreme ce într-o parte ia seama la religia cea necredincioasă,
 el cheamă la curată închinare către Domnul,
 în vreme ce în cealaltă parte el smulge tiraniei masca prefăcutei guvernări ¹³¹⁴,
 cheamă la libertate popoarele ce gem sub jug ¹³¹⁵;
 amîndouă <părțile>
 cuprind o asemenea erudiție,
 cum și-ar dori-o <pentru sine> cei mai învățați
 <și> ar avea a mărturisii plini de admirație <că ea este> a celui mai bun Principe ¹³¹⁶.
 De cîte ori a apucat condeiful,
 de tot atîtea ori a părut a-i depăși în zbor pe toți.
 Cîte linii a tras,
 tot atîtea caractere de o desăvîrșită erudiție a imprimat;
 cîte vorbe a revărsat — tot atîtea oracole;
 cîte litere a așternut,
 tot atîtea sufragii și-a strîns pentru catastiful veșniciei;
 cîte pagini a umplut — tot atîtea table
 în care nemurirea îi va încrusta cu nepieritoru-i stil ¹³¹⁷ nobilul elogiu;
 cîte trăsături a scris,
 tot atîtea obeliscuri sieși ¹³¹⁸, tot atîția stîlpi de hotar a împlîntat tiraniei.
 Înarmat și cu o cască de fier, încoifat și cu solida rațiune
 el doboară lovitura barbară
 — nimic de mirare
 că mina obișnuită cu trofeele știe să triumfe și cu condeiful.
 Dacă străbate laudele virtuților, ele par să urce la cer;
 dacă se năpustește asupra viciilor, ele se prăbușesc de la sine, neînsuflețite, mai jos de Infern.
 L-ai fi crezut un Pericle,
 care de pe înălțimea sublimă a demnității azvîrle fulgerele elocinței,
 dacă n-ai zice mai degrabă că e Iupiter, care tună din <înaltul> cerului rusesc,
 ca să nu se ridice atît de ticăloși Giganții.
 Aceasta este lupta minților pașnice:
 să se războiască cu viciile, să străpungă cu pana tirania,
 să doboare spiritele cele neîmblînzite ale barbarilor,
 să culeagă în triumf aplauzele veacurilor.
 Trufia cui a călcat-o odinioară cu slăvitu-i picior
 o înfățișează lumii întregi spre a o călca <în picioare>.
 El ține strînse deopotrivă spada și condeiful,
 ca să nu ducă <cetluiți> în butuci mai mulți dușmani,
 de cîți cetățeni a înrobît dragostei pentru el, prin elocința sa de aur,
 <ca> un Hercule mai învățat. /
 Va păli astrul cel nefast domniilor în fața Soarelui literar ¹³¹⁹,
 va suferi (O, dacă <ar fi așa>!) o eclipsă veșnică:
 dimpotrivă i se arată
 Prealuminatul Apollo.
 Însîngerata lună nu-și va mai bate joc de pămînturi cu fățarnica-i lumină.
 Divinul Platon
 va dezvălui întregului univers monștrii ascunși în sinul său ¹³²⁰
 — așa și este,
 cîtă vreme alții sînt ca niște cîrțițe în fața dușmanilor vădiți,
 agerimea de Lynceus chiar și față de cei ascunși
 A PREALUMINATULUI CANTEMIR.

11b

Frustra
 tot arcanis muneris seris, Porta Othomanica,
 nemini non pervia prostras,
 exemplo CANTEMIRII.
 Ne sentiatur, plurimum interest nosse malum.
 Ignota causa morbum reddit incurabilem.
 Toxicum, quo magis latet, maxime necat.
 Nisi Troiano equo inclusae insidiae laterent Troianos,
 staret Troia.
 Altum infligit vulnus celatus dolus,
 praevisa iacula minus feriunt.
 O, quot suffocavit regna toti Asiae extensus laqueus!
 Quot absorpsit provincias lacrimis populorum innatans malefida Charybdis!
 Scopulus erat toti Christianitati formidandus
 — causa in promptu —
 quia plurimis ignotus.
 At,
 dum omnibus innotescet,
 amittet pretium sui ars dolosa.
 Succisa radice, sponte vites corru
 Occluso ostio, etiam rapidissima siccantur flumina.
 Sint Othomani Gigantes —
 CANTEMIRIVS IOZVES.
 Quod ¹¹ iactant robur, erit rubori.
 Hydra capere sueta mox capta erit.
 Contra tam atrox monstrum talem Christianus Orbis Herculem suspirabat.
 Erige triumphalia signa, sacra militia!
 Iurati tui hostis exarmata iacent castra,
 eversa moenia, reclusa ¹² propugnacula, patente ianua stat PORTA.
 Ad Labyrinthum tot maeandris involutum
 victricem filum CANTEMIRIANA porrigit Ariadne ¹³.
 Minotaurus, qui praedari cupit,
 mox praeda erit.
 Palmaris Tullii fuerit gloria
 sanguinarium civem ab una urbe exegisse facundia;
 plus CANTEMIRIO deferat posteritas,
 qui tyrannum ab orbe proscribit universo.
 Huc Plinii, non Lisippi
 ingenia, non marmora
 stylum, non scalpra
 acuente!
 Vocales Aencomiastas (*sic*), non elingues obeliscos meretur,
 dignus elogio, non ostentatione
 CANTEMIRIVS.
 Assurgit ¹⁴ altius, Principum gloria!
 Unico orbi oblato libro,
 Barbarorum metum, Christianorum gratitudinem, eruditorum panegyres
 omnium laudem nancisceris.
 Quamvis
 Responsura tuo nunquam est par Fama Labori * ¹⁵
 Vestrae Serenitati ¹⁵
 devinctissimus
 Hier(onymus) Gedeon Wiszniowski
 Ph(ilosophiae) D(ocor)
 H(onorarius) Th(eologiae) P(rofessor)
 Dabam ex Collegio S(acrae) C(aesareae) M(aiestatis)
 Mosquensi, 22 Novembr(is)
 1719

* Hor(atius), li(bro) 2, sat(ira) 8.

¹¹ Quot BRV

¹² reculsa BRV

¹³ Ariadnae BRV

¹⁴ Assurgealtius post impresionem vix manuque corr. P

¹⁵ Verba maioribus litteris, non tamen maiusculis, scripta in P Notam in margine adhibet P, in textum recepit BRV

Zadarnic

te întărești cu atâtea taine <prea> tirzii, Poartă Otomană,
pentru nimeni nu te mai înalți de nepătruns,
prin pilda lui CANTEMIR.

Spre a nu-l simți, lucrul cel mai de seamă este să cunoști răul.

Cauza necunoscută face boala de nevindecată ¹³²¹.

Otrava, cu cât e mai ascunsă, cu atât mai mult ucide.

De nu le-ar fi scăpat troienilor cursele ascunse în calul cel troian,
ar fi în picioare Troia ¹³²².

Vicleșugul cel ascuns pricinuieste o rană adincă,

<pe cînd> aruncăturile văzute dinainte vatamă mai puțin.

O, cite domnii a sugrumat lațul întins asupra întregii Asii!

Cîte provincii a înghițit, înotînd în lacrimile popoarelor, Caribda cea perfidă!

Era un recif de temut pentru întreaga creștinătate

— pricina-i la îndemînă —

fiindcă le era celor mai mulți necunoscut.

Dar,

cîtă vreme le va ajunge cunoscut tuturor,

meșesugul cel viclean își va pierde prețul.

Cu rădăcina tăiată, vițele se prăbuesc de la sine la pămînt.

Cu zăgazul închis ¹³²³, chiar și cele mai năvalnice fluvii seacă.

Fie otomanii Giganți —

CANTEMIR <este ca> IOSUA ¹³²⁴.

Vlaga cu care se îngîmfă le va fi spre rușine ¹³²⁵.

Hidra cea obișnuită să prindă va fi în curînd prinsă.

Împotriva unui monstru atît de crîncen lumea creștină suspina după un atare Hercule.

O, sfîntă oștire, ridică-ți steagurile triumfale!

Zac dezarmate taberele vrăjmașului tău jurat,

zidurile-i răsturnate, meterezele desprinse, Poarta stă cu canaturile desfăcute.

Către Labirintul cel întortocheat în atîtea meandre

Ariadna CANTEMIRIANĂ ne dă în mină firul purtător de izbîndă: /

Minotaurul, care poștește să prade,

va fi în curînd <el însuși> pradă.

Va fi fost ea gloria lui Tullius încununată cu <frunze de> palmier,
cum că prin elocință a alungat dintr-un oraș un cetățean sîngeros ¹³²⁶;

posteritatea îi va oferi și mai mult lui CANTEMIR,

care îl proscribe pe tiran din lumea întregă.

Ascuțiți-vă încoace

<voi,> Plinii, nu Lisippi ¹³²⁷,

mințile, nu <blocurile de> marmoră,

stilul, nu dălțile!

CANTEMIR

merită éncomiaști cu glas puternic, nu obeliscuri lipsite de grai,

vrednic fiind de elogiu, nu de fală în van.

Ridică-te <și> mai sus, slavă a Principilor!

Printr-o singură carte oferită lumii

vei dobîndi

înfricoșarea barbarilor, recunoștința creștinilor, panegiricele erudiților,

lauda tuturor.

Cu toate că

Nicicînd o faimă pe potrivă nu va răspunde trudei tale*.

Luminăției Voastre

preaplecăt

Ieronim Ghedeon Vișniovski ¹³²⁸

Doctor în Filosofie

Profesor Onorar de Teologie

Am scris din Colegiul moscovit al S(acrei) M(aiestăți) I(mperiale)

22 noiembrie 1719

* Horațiu, cartea a 2-a, satira a 8-a, <versul 66>.

NOTE ȘI COMENTARII

1. *Salutatio* imperială de rigoare, la numai câteva luni după ce Senatul rus adoptase hotărârea privind titlul de *imperator* pentru suveranii Rusiei, hotărâre în care Dimitrie Cantemir avusese un rol important. V. despre aceasta P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, p. 136, și Eugen Lozovan, *L'acclamation impériale de Pierre le Grand*, în „Romanica”, 5, 1972, p. 201—210.

2. Din. gr. αὐτοκράτωρ = „suveran independent”, preluat din titulatura imperială bizantină în practica domnească de la noi („singur stăpânitor”, sec. XIV) și rusă (самодержеу). În dedicație Cantemir preia titluri folosite în practica diplomatică și de cancelarie tradițională rusă, adăugând altele create de el potrivit procedurilor encomiastice ale timpului (Leibniz însuși, contemporanul său, nu era numit „le flatteur des princes“?).

3. *Piissime Imperator* i se adresa Cantemir lui Petru I în corespondența din 1711; v. cele trei scrisori publicate de Ștefan Ciobanu, în *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în Academia Română, *Memoriile Secțiunii Literare*, s. III, t. 2. 1925, p. 462, 464, 466.

4. Titlurile de *Pater patriae, imperator totius Russiae, Petrus Magnus* fuseseră conferite de Senat lui Petru cel Mare cu justificarea că și în Roma antică titulatura *Pater patriae* era acordată prin naturile acelorasi instituții (P. P. Panaitescu, *ibid.*; E. Lozovan, *op. cit.*, p. 203; cf. și relatările a doi contemporani, rezidentul Hanovrei Friedrich Christian Weber, *Das veränderte Russland*, II. Bd., Hannover, 1739, p. 3, și Friedrich Wilhelm von Bergholz, *Tagebuch welches er in Russland von 1721 bis 1725 als holsteinischer Kammerjunker geführt hat*, în „Magazin für die neue Historie und Geographie”, Halle, t. XX, 1786, p. 142).

5. Cel mai înalt titlu al suveranilor ruși pînă în 1547, cînd devine accesoriu titlului de țar. adoptat de Ivan al IV-lea; după Petru cel Mare a fost purtat de membrii familiei imperiale.

6. „Ordinul Sfintului Andrei cel întîi chemat” („*Орден Св. Андрея Первозванного*”, după tradiție, cel care a introdus creștinismul în Rusia, considerat drept protector al acestei țări), distincție înființată de Petru cel Mare în 1698.

7. Χιλιάρχος, lit. „comandant peste o mie de ostași”; aci în sens de comandant al regimentului.

8. *Преображенский полк*, primul dintre cele două regimente rusești de gardă înființate de Petru cel Mare în 1687, numit astfel după satul Preobrajenskoe („Schimbarea la Față”) de lângă Moscova și format îndeosebi din nobili.

9. Petru cel Mare fusese astfel numit încă din 1713, în broșura *Книга Марсова или воинских делъ от войскъ царскаго величества российскихъ*, publicată la Sankt-Peterburg, relație a victoriilor și cuceririlor rusești asupra suedezilor (P. Pekarskii, *Наyka и литература в России при Петре Великом*, t. II, p. 290—305). Broșura fusese recenzată la Leipzig în „*Acta eruditorum*”, 1714, octombrie, p. 485—486 (E. Lozovan, *op. cit.*, p. 208—209). *Ambele armate*, adică trupele de uscat și marina.

10. *Neptun*, titlu justificat de victoriile Rusiei asupra Suediei, încheiate prin pacea de la Nystad (30 august/10 septembrie 1721).

11. Titlul de amiral a fost introdus în armata rusă de Petru cel Mare, care a înființat în 1718 Colegiul amiralității.

12. Mările Baltică, a Nordului, Caspică și Neagră.
13. Titluri onorifice acordate țarului în cadrul relațiilor cu cele trei puteri maritime europene.
14. Petru I, protectorul semnatarului epistolei dedicatorii, D. Cantemir.
15. Cantemir scria *Sistemul* în 1719 (v. cartea I, cap. 9, p. 22 și nota 118; cartea a III-a, partea a II-a, art. 10, p. 78 și nota 320), așadar adresa epistola dedicatorie după terminarea lucrării, în 1720, „al nouălea an” de la venirea sa în Rusia (1711).
16. În textul rus: *конверсация* < lat. *conversatio* — legătură apropiată, în cazul de față prietenia arătată de Petru I lui D. Cantemir.
17. V. referința la Epictet, p. 3a.
18. După tradiția biblică, preluată de islam, marele cunoscător al tainelor naturii a fost împăratul Solomon (*Is. Sir.*, 47, 13—20; *Coran*, II, 102; IV, 63 etc.). În evul mediu i s-au atribuit o serie de cărți despre magie, mancie etc. (Augustin Calmet, *Dictionnaire historique ... de la Bible*, t. V, Toulouse—Nîmes, 1783, p. 62—63). Citind îndată *Deuteronomul*, autorul pare a se referi însă la Moise.
19. Referire la Sa'dî citat îndată.
20. La acest capitol din *Golestân* pare să se refere Cantemir, și anume la semnificația lui generală, iar nu la un pasaj anume. Este vorba de șahul nevrednic și de supușii prin care se mențin statul, guvernul și armata. V. Sa'dî, *Golestân*, ed. Mohammad Ali Foroughi, Teheran, 1955, p. 85 (identificare făcută la cererea noastră de doamna Șokufe Saidi).
21. Termen din alchimie (preluat de chimia modernă) desemnând starea de inacțiune a elementelor „precipitate”.
22. Referire la teoria proprietăților corpurilor din fizica antică și medievală. Fraza exprimă atitudinea unui gânditor modern, încrezător în puterea științei și tehnicii, atitudine agreabilă, desigur, țarului reformator.
23. Tot versuri din Sa'dî, *Golestân*, ed. cit., p. 73, identificate de doamna Șokufe Saidi, care ne-a pus la dispoziție și traducerea modernă efectuată de dinsa (în versificarea lui George Dan: „Doar de cînd privirea ta mă luminează, / Cartea-mi strălucește: soare în amiază!”). Citatul următor este o continuare a acestor versuri: „Chiar cînd robu-acesta plin e de cusururi, / Șahul cînd le-ngăduie, merite-s de-a pururi!”). Sînt cuvintele adresate de poet marelui emir Abū-Bakr ibn Abū Nașr. În transliterare: Zāngah ke torā bar mane meskīn nazar ast/Ashāram az aftāb meshhur tar ast. Și: Gar khod hame 'eibhā bedin bande dar ast / Har 'eib ke soltān be pasandān honar ast.
24. Superlativ al adj. gr. διακριτικός = bun judecător, pătrunzător, discret.
25. În text: *бесдискретный*, neologism format cu termenul latin *discretus*, în sensul menționat în nota precedentă.
26. În text *dekada*, neologism format din gr. δέκας, poate prin fr. *décade* sau ital. *decade*.
27. Termen grecesc = „în schimb”.
28. Termen grecesc = „șchiță, prima formă a unui desen”. Autorul își compară, modest, operele (zece?) cu o simplă schiță față de înmiile realizări ale lui Petru I.
29. N-am putut identifica autorul acestor versuri. Cantemir a lăsat loc liber în text pentru forma lor originală, așa cum a procedat și în cazul precedentelor citate din Sa'dî. Dacă versurile ar fi fost în latină sau greacă, imprimarea lor n-ar fi pus probleme, deoarece tipografia dispunea de caractere latine, iar cuvintele grecești se puteau compune cu caractere chirilice, ca și în alte cazuri. Căutarea autorului acestor versuri ar urma, așadar, să fie îndrumată tot spre literaturile persană sau arabă.
30. În textul rus: *Лидийская камень* = Λυδία πέτρα, piatră pentru verificat aurul (Theocrit din Syracusa, = 12,36).
31. În sens propriu siriacele *mammona* = „bogății”, ebr. *mammon* — „ascuns”; aci, figurat, „diavolul”.
32. În textul rus *чрево* = „pîntece”, dar și „abdomen”, sediul minții, localizată de antici și medievali în inimă.
33. Aci în sensul neotestamentar și patristic: „păgîni”.

34. Din gr. περιπατητικός, adept lui Aristotel, care obișnuia să-și predea învățătura plimbându-se.

35. De fapt autorul se referise pînă acum la Apostolul Pavel; împăratul-proroc David este citat îndată.

36. Adversar al creștinismului, identificat de biserica primitivă cu diverși persecutori, între care Neron; în *Noul Testament*, fals Mesia, care va preceda „a doua venire” a lui Hristos.

37. Preot din Alexandria (m. 336) care contesta divinitatea Logosului (Iisus Hristos), generînd prima erezie importantă în Biserica creștină, condamnată de un sinod local (Alexandria, 320) și de primul Sinod ecumenic (Niceea, 325).

38. Călugăr sirian (m. 451), apoi patriarh al Constantinopolului, adversar al doctrinei despre Logosul intrupat, susținînd existența a două naturi separate (umană și divină) în Hristos. Condamnat în sinodul din Efes (431) și în edictul despre unire (433), nestorianismul s-a răspîndit în Persia, apoi în Asia Centrală și în China.

39. Numele profetului islamului apare în carte pentru prima oară și în această formă, argumentată în cartea I, cap. 1, p. 1.

40. În text: *φουνικ* = „fenix”. Este negreșit o eroare de tipar pentru *finic* („smochin”), lectură plauzibilă, referire la *Ps.*, 91, 12: „Dreptul ca finicul va înflori”.

41. Autor bizantin din timpul împăratului Heraklius (610—641); în *Istoriile* sale relatează evenimentele domniei lui Mauricius (582—602) și războiul său cu persii, dar pentru acea perioadă, evident, nu se putea referi la „șiretenia muhamedană”.

42. Autor (c. 1100) al unei *Istории universale*, Kedrenos se ocupă puțin de islam, fapt de care Cantemir pare conștient, menționîndu-l între scriitorii creștini care tratează „parțial și superficial” despre doctrina mahomedană.

43. Împărat al Bizanțului (1341—1355) și autor al unei *Apologii împotriva lui Mahomed* (sub numele monahal de Ioasaf Hristodoulos). Este unul din autorii reprezentativi ai literaturii polemice antiislamice bizantine, de fapt relativ săracă.

44. *Porphyrius*, filozof grec neoplatonic, născut la Tyr (234), mort la Roma (c. 303—305). Este evident că D. Cantemir se referă la acest autor, deoarece îl cunoaște drept „peripatetic” (Porphyrius a scris *Comentarii la Categoriile lui Aristotel*, traduse în românește de C. Noica, București, Editura Academiei, 1968) și îi atribuie comentarii la *Vechiul* și la *Noul Testament* (este vorba de lucrarea *Împotriva creștinilor*, păstrată în numai 97 de fragmente, editate de A. von Harnack în *Abhandlungen der preuss. Akad. d. Wissenschaften*, Berlin, 1916, sub titlul *Porphyrius „Gegen die Christen”, 15 Bücher. Zeugnisse, Fragmente und Referate*). Anacronismul comis de Cantemir atribuînd comentarii la *Coran* unui gînditor din sec. al III-lea nu poate fi explicat decît printr-o sursă intermediară, total necritică, în care sînt raportate la islam observațiile (foarte aspre!) făcute de Porphyrius la adresa creștinismului (v. Pierre de Labriolle, *La réaction payenne. Étude sur la polémique antichrétienne du Ier au VI^{er} siècle*, Paris, 1942, p. 223—296, în special p. 286). „Păgînul” devine în textul rus *păgîinii*. S-a tradus după sens.

45. După sensul literal, exterior și temporal, opus celui simbolic, lăuntric și etern.

46. Raționament fals făcut din ignoranță, paralogismul fictivului Porphyrius salvează buna-credință a acestui curios izvor, la care Cantemir ține atît de mult.

47. În textul *Instituțiilor*: „*Iuris praecepta sunt haec: Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*”.

48. Zicală antică similară cu „de pre unghe leul să poate cunoaște” (ἐκ ὀνύχων λέοντα γινώσκειν sau *ex ungue leonem*) folosită de Cantemir în *Istoria ieroglifică* și în *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*.

49. Referire la alegoria din gravura lui A. F. Zubov (v. *Studiul introductiv*, p. 30).

50. Împăratul-proroc David, citat mai sus (*Ps.*, 118, 85).

51. Prin pacea de la Carlowitz (26 ianuarie 1699), care încheia războiul dintre „Liga Sfîntă” și Imperiul Otoman, Transilvania, Ungaria și Slovenia fuseseră „eliberate” de sub jugul turcesc, trecînd sub dominația austriacă.

52. Declarația este nuanțată și nu lipsită de ironie: lui Petru I i s-ar datora inițiativa cărții, dar numai a versiunii ei în limba vulgară (în rusă), ceea ce autorul consideră drept o sarcină minoră, el nefiînd socotit vrednic de o misiune mai însemnată pe care să o îndeplinească fie cu spada, fie cu condeiul.

53. Cantemir numește principala sursă de informație pe care a folosit-o în lucrarea sa. Titlul exact al cărții *Muhammediye* este *Risâle-i Muhammediye*, poem didactic, cuprinzând o descriere amplă a doctrinei și tradițiilor islamului. Scris de poetul mistic turc Iazıcıoğlu Mehmed și încheiat în august 1449, poemul a cunoscut o largă răspândire prin copii manuscrise, servind ca manual introductiv în doctrina islamică. A fost publicat de Mîrza Kazimbeg la Kazan în 1845; un amplu rezumat la J. von Hammer-Purgstall, *Geschichte der Osmanischen Dichtkunst*, I. Bd., Pesth, 1835, p. 127—134; alte referințe despre autor și operă la Franz Babinger, *EI*, IV, p. 1235—1237. Numele Profetului se ortografiază *Muhammad*, iar compus, *Muḥammad al-Muḥṭafā*. Cantemir dă forma turcizată a numelui: *Muhammedu'l-Mustafa*.

54. Tc. *teşdit*, ar. *shadda*, semn în scrierea arabă indicând dublarea unei consoane.

55. Tc.-persan: *Peygamberimiz iki cihan gûnesi Muham'nedu'l-Mustafa*.

56. *Procedee și figuri frastice* (adică figuri de stil < gr. φραστικός). La sfîrșitul capitoului, autorul citează nume și expresii arabă și persane în pronunție turcă: *Aleyhi es-salâvatu ve es-selâm* (ar. 'Alayhi al-ṣalâwatu wa al-salâm), *Resul ullah* (ar. Râsûlullâh), *Ahîr peygamber* (*Ahîr peygamber*), *Ulu yol göstereci*.

57. Mahomed s-a născut de fapt la Mecca, după toate probabilitățile în anul 570 (data exactă este încă discutată, unii autori propun 580 sau chiar ani ulteriori). În 570 împăratul Iustin cel Tânăr (565—578) era, efectiv, în al cincilea an de domnie. La fel de incertă este originea Profetului. Nu se știe nimic despre tatăl său — 'Abd Allah ibn 'Abd al Muṭṭalib —, decedat, probabil, înainte de nașterea lui Mahomed; mama sa, Amîna, dintr-o familie meccană, a murit cînd fiul său avea abia șase ani (Fr. Buhl, în *EI*, I, 332 și IV, 685—686). Datele lui Cantemir nu sînt confirmate de cercetările moderne.

58. *Iblîs* < διάβολος, diavolul în tradiția arabă. Fenomenele care ar fi avut loc la nașterea Profetului nu au temei coranic. Ele fac parte dintr-o tradiție legendară perpetuată de *Muhammediye* și de alte lucrări similare. Iată cum relatează aceste fenomene Abunazar (Abū Naṣr?), citat, în traducere, de Ludovico Marracci, *Alcorani textus universus*, Patavii, 1698 (*Mahumeti auctoris Alcorani vitae rerumque gestarum synopsis*, cap. 2: *De nativitate Mahumeti et prodigiis quae in ea evenisse finguntur*): *Eodem tempore (inquit Abunazar) daemones ex orbibus caelestibus eieci, convenerunt ad diabolum, ut hoc idem ei significarent. Ille vero iussit eos universam terram circumire, ut quid novi evenisse viderent. Cum itaque illi terram pervagarentur, pervenerunt Meccam, in qua videntur domum, quandam angelis circumdatam; ex ea vero ignis ad caelum usque emicabat. Reversi igitur daemones diabolo, id quod viderant retulerunt; qui ex hoc, ortum iam esse Mahumetum intellexit.*

59. *Hakime*, corect *Halima*, după tradiție doica lui Mahomed (Fr. Buhl, în *EI*, II, 254). Din aceeași tradiție fac parte și relatările următoare: Mahomed a fost mai întîi păstor (toți profeții au început prin a fi păstori), într-o zi arhanghelul Gabriel îi despică pieptul și-i scoate din inimă un cheag de sînge negru. Relatarea lui Cantemir, exceptînd un detaliu (arhanghelul Gabriel în loc de doi îngeri), este foarte asemănătoare celei a lui Marracci, *op. cit.*, p. 12. De comparat reacția Halimei: *Quod cum collectanei vidissent, aufugientes, venerunt ad Halimam, eique id quod Mahumeto evenerat narraverunt. Erupit statim in fletus et clamores Halima; et advolans cum tota vicinia ad montem illum, invenit Mahumetum in medio ovium absque ulla laesione, prorsusque incolumen*. Legenda pare a fi doar o amplificare a unui pasaj din *Coran*, XCIV, 1.

60. Mahomed a fost sau copilul postum, sau orfan din pruncie, după cum dată moartea tatălui său (v. nota 57). Sarcina de tutore trecu mai întîi asupra bunicului său dinspre tată, 'Abd al-Muṭṭalib, iar la moartea acestuia asupra unchiului său Abū Ṭālib. Fără să primească credința islamică, Abū Ṭālib a fost un fidel apărător al lui Mahomed în anii persecuțiilor din partea meccanilor (Fr. Buhl, *EI*, I, p. 53 și 111). Expresia „ascunzînd aceasta întru inima sa” e un exemplu de stil biblic adesea prezent în paginile *Sistemului*.

61. *Abū Djahl*, rudă a Profetului, dintr-o nobilă familie kuraișită. Mahomed făcînd parte din familia adversă hașemită, este explicabilă dușmînia lui Abū Djahl. Mai toate episoadele relatate în legătură cu acesta sînt legendare (Fr. Buhl, *EI*, I, 85—86).

62. *Yahyā*: Tradiția islamică amintește de două întîlniri ale lui Mahomed cu călugări creștini, amîndouă în Siria: la vîrsta de doisprezece și la cea de douăzeci și patru de ani. Numele călugărului întîlnit mai întîi la Damasc (un nestorian) era Baḥīrā, Gheorghe sau Serghie, după opinia autorilor musulmani sau creștini (Theophanes, Georgius Sphrantzes). Numele Yahyā (Ioan) dat de Cantemir aceluia călugăr se poate explica prin faptul că, după legendă, mormîntul Sf. Ioan Botezătorul s-ar afla în Damasc, în marea moschee a umiiazilor (A. J. Wensinck, *EI*, I, 589, s.v. *Baḥīrā*; B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 1211—1212, s.v. *Yahyā*). De notat că la Damasc Mahomed însoțea pe Abū Ṭālib, iar nu pe Abū Djahl.

63. *Abū Bakr*, primul calif al islamului, discipol al Profetului. Comerciant bogat din Mecca, el a legat din tinerețe prietenie cu Mahomed, înainte ca acesta să fi început propovăduirea islamului. Total devotat doctrinei acestuia, la moartea lui Mahomed, în 632, a fost ales șef al comunității. Lui i se datorează prima redactare a *Coranului*. A murit la 23 august 634 (Fr. Buhl, *EI*, I, p. 83—84, s.v.). Cit privește regiunile în care Mahomed a călătorit, pentru comerț, cu Abū Bakr, de observat că Hidjazul este o parte a Arabiei, nu a Persiei.

64. *Khadīdja*, prima soție a lui Mahomed, cobora dintr-o familie kuraișită. Mai fusese căsătorită de două ori și avea cîțiva copii cu soții săi anteriori. După tradiție, la data căsătoriei cu Mahom-d, acesta avea douăzeci și cinci, iar *Khadīdja* patruzeci de ani, vîrste contestate de unii cercetători (Fr. Buhl, *EI*, II, 911—912). Afirmția că la „cincisprezece ani și-a luat două neveste” este așadar inexactă. Trebuie observat, de asemenea, că Mahomed nu și-a luat o a doua soție cît timp a trăit *Khadīdja*; cu aceasta el a avut cinci copii: patru fete și un băiat, Abdullah, mort tînr (după unii autori chiar mai mulți copii). O altă inadvertență privește numele fiicei lui Abū Bakr cu care Mahom-d s-a căsătorit îndată după fuga la Medina: este vorba de *‘Ā’isha*. Fătima și Ruqayya erau fetele *Khadīdjei*. Mahom-d n-a avut o soție cu numele Ruqayya; Cantemir face aci o confuzie de nume cu Rayhāna sau Ramla (v. notele 134—135).

65. V. mai jos, Cartea I, cap. 12, p. 33 și urm.

66. *Hirā’*, munte în apropiere de Mecca, situat spre nord-est, pe care Mahomed se retrăgea adesea pentru meditație și unde, după tradiție, ar fi avut prima revelație (T. H. Weir, *EI*, II, 334).

67. *Tawrāt* = *Pentateucul*, primele cinci cărți din *Vechiul Testament* (în ebraică *Tora*). Frecvent citată în *Coran* ca și *Indjil* (*Evangelhia*), aceste texte sînt considerate drept sfinte, cu atît mai mult cu cît unele pasaje din ele sînt interpretate ca anunțînd venirea lui Mahomed (*Gn.*, XVI, 9—12; XVII, 20; XXI, 21; *Deut.*, XVIII, 18; XXXIII, 2, 12; *Io.*, XVI, 7). În *Coran* referirile la cele două cărți sînt frecvente, ca și indicațiile privind respectarea lor. De remarcat că, împreună cu *Evangelhiile* canonice, doctrina islamică a făcut larg apel la *Evangelhiile apocrife* (a copilăriei lui Iisus, a Sf. Iacob, *Apocalipsul Sf. Pavel* etc.), acordîndu-li-se un credit egal (B. Carra de Vaux, în *EI*, II, 534—536, s.v. și J. Horowitz, *ibid.*, IV, p. 742—744, s.v.). Credincioșii *Torei* (evreii) și ai *Evangeliei* (creștinii) erau deosebiți de păgîni, ca „oameni ai Cărții” (*ahl al-kitāb*), bucurîndu-se de un statut special în regiunile dominate de islam (I. Goldziher, în *EI*, I, 188—189).

68. *‘Alī* b. Abū Tālib, văr și ginere al lui Mahomed, prin căsătoria sa cu Fătima, fiica Profetului, apoi al patrulea calif. Înfățișîndu-l drept al treilea convertit (după *Khadīdja* și Abū Bakr), Cantemir acceptă o tradiție afirmată de Mas‘ūdī, *Kitāb al-Tanbīh*, ed. de Goeje, Leyden, 1894, p. 231 (Cl. Huart, *EI*, I, 285, s.v.). — *Othmān*, negustor bogat din Mecca, ginere al lui Mahomed prin căsătoria cu Ruqayya, apoi al treilea calif (644—655). A îmbrățișat printre cei dintîi islamul (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1077 sq.). — *‘Abd al-Rahman*, negustor, apoi comandant al oștilor Profetului, unul din primii convertiți, m. 652 (M. Th. Houtsma, *EI*, I, 54—55).

69. *‘Omar*, al doilea calif, întemsietor al Imperiului Arab. La început adversar neîmpăcat al islamului, conversiunea sa a avut loc brusc, fie prin întîlnirea cu Mahomed, relatată de Cantemir, fie prin auzirea citorva versete din *Coran*. Socru al Profetului prin fiica sa Hāfșa, se bucura de o mare influență asupra acestuia (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1050—1052).

70. *Oca*, tc. *okka* < ar. *wukīyya*, unitate de capacitate arabă, transmisă, prin turci, și în țările române, echivalentă cu 1,283 kg sau patru livre romane (nu trei, cum reiese din text). (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*. București, 1973, p. 181—186). — *Funt* = 0,454 kg.

71. Este vorba de *Abū Kubais*, „muntele sfînt”, la răsărit de Mecca. După tradiție acolo se afla „Peștera zăburului” (*Maghārāt al-Kazn*) în care ar fi locuit primii oameni și ar fi fost îngropați Adam și Eva, Seth etc. (*EI*, I, 99; Cl. Huart, *ibid.*, IV, 400).

72. Această formulă reprezintă înțelegerea credinței a musulmanului și prima din cele cinci obligații ale sale. După cum se va vedea (p. 256), simpla ei rostire de către un nemusulman putea antrena convertirea lui. V. și nota 96.

73. Sfetnici, mai precis tovarăși, prieteni, oaspeți (*aṣḥāb*) ai Profetului au fost acei convertiți la islam care au rămas cu el în timpul campaniilor pentru răspîndirea credinței și pînă la moartea lui. Ulterior acest titlu a fost dat și altor musulmani foarte credincioși (I. Goldziher, *EI*, I, 484—485). Cf. și cartea I, cap. XII, p. 33. Primii patru tovarăși ai lui Mahomed au fost Abū Bakr, ‘Omar, ‘Othmān și ‘Alī.

74. *Cartea cea mare...*, referință la *Muhammediye* (v. nota 53), principala sursă a lui Cantemir, dar poate și la *Sira*, biografia tradițională a Profetului, reunind, în diferitele ei redacțiuni, o bogată recoltă de date și fapte reale sau legendare despre viața și activitatea lui Mahomed (G. Levi della Vida, în *EI*, IV, 458—462). Mai jos tc. *sürme* = „antimoniu“.

75. Comparație cu Iosif, fiul lui Iacob, patriarh al poporului evreu (*Gn.*, 30, 24 sq.). În acest capitol, *persoana* lui Mahomed trebuie înțeleasă drept *înșăfășirea*, portretul acestuia (lat. *persona*, menținut în textul rus). Acest portret este tradițional și îl întâlnim ca atare în scrierea, deja citată, a unui contemporan, Ludovico Marracci, cap. 26, p. 31 și urm. Un portret similar al lui Mahomed în *Incrementa atque decrementa...*, III, 3, nn.

76. *Colocinți* (< gr. κολοκύνθα, lat. *colocynthis*), plante din familia cucurbitaceelor, cu fructe foarte amare, ca tărtăcuțele (*Lagenaria vulgaris*). — Citeva rinduri mai departe cuvântul turcesc *nalın* (papuci de lemn) trebuie citit *nalın* (pron. *nalın*).

77. Tc. *mescid* < ar. *masdjid* = „moschee“.

78. *Hidjra* (sau mutarea Profetului de la Mecca la Medina) nu corespunde cu începerea activității sale de profet, care se situează cu câțiva ani înainte. Această *mutare* a lui Mahomed (cuvântul *hidjra* înseamnă „a rupe relațiile, a emigra, a-și părăsi tribul“, deci nu este corect tradus prin *fugă*) s-a întâmplat, după majoritatea autorilor, la 8 rabî' I (20 septembrie) 622. 'Omar este cel care a fixat data mutării la Medina drept început al erei mahomedane. Cantemir are dreptate, cum vom vedea, indicând ca început al Hegirei data de 15 iulie 622, seara (deci când începea 16 iulie), dar aceasta corespunde cu mutarea efectivă, care avusese loc înainte. „Sistemul calendarului fiind deja stabilit printr-un precept coranic, au fost păstrate lunile și s-a lăsat drept primă lună muharram, pentru că în cursul ei se reiau afacerile după pelearaj. Originea erei a fost deci fixată nu chiar în ziua Hegirei, ci în prima zi a lunii muharram a anului Hegirei. Această primă zi cădea într-o vineri și corespundea cu 16 tammūz (iulie) din anul 933 al erei selecizilor, sau 622 al erei creștine“. *Heraclius* (610—641) era, efectiv, în al doisprezecelea an de domnie (B. Carra de Vaux, *EI*, II, 320—321). Informațiile lui Cantemir provin din Sethus Calvisius, *Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum...*, Francofurti ad Moenum et Lipsiae, 1685, p. 601: „Anno mundi 4571, post C[hristum] 622: *Muhammed Pseudopropheta haec anno metu inimicorum suorum ex urbe Mecha cogitur profugere, et ab hac fuga ordiuntur suam aeram sive annos Muhammedani...* Incipit autem, ut dixi, haec aera arabum sive anni Hegirae dies 15 iulii vesperi occidente sole, judaeorum more quando inchoatur feria sexta [adică vineri, n.n.]“. Puțin mai sus, izvorul celeilalte informații, privitoare la Heraclius: „*Heraclius anno imperii duodecimo, indictione decima, cum Pascha celebrasset dies 4 aprilis, sequenti die, feria secunda* [adică luni, n.n.], *vesper eduxit Constantinopoli exercitum contra persas...* Saes dux à Chosroe mittitur...“.

79. Tc.: *Hicret-i nebeviye* = „Strămutarea Profetului“.

80. Războiul la care se referă autorul este acela dintre bizantini și persani din 622—628. În 626, al șaisprezecelea al cirmuirii sale, Heraclius a reușit să învingă sub zidurile Constantinopolului asediat armatele avaro-slave, cu care erau aliați persanii, conduși de regele sasanid Chosroes I (Khosro, 531—579). Data acceptată a morții lui Mahomed este 13 rabî' I, anul III al Hegirei, așadar 8 iunie 632, într-o luni (Fr. Buhl, *EI*, III, 702). Data indicată de Cantemir (17 iunie 631) este reproducă după Calvisius.

81. În ce privește data nașterii lui Mahomed autorii ezită între anii 570 și 580. Cantemir urmează tradiția cronicarilor musulmani, după care la începutul activității sale profetice Mahomed avea 40 sau 43 de ani, la care se adaugă cei „zece ani și ceva“ de apostolat la Mecca și alți zece la Medina, ceea ce face plauzibilă vârsta finală de 60—63 de ani. Autorii moderni consideră însă că la începutul misiunii sale Mahomed avea numai 30 de ani (Fr. Buhl, *art. cit.*, 685).

82. Cantemir a adunat anii propovăduirii la Mecca și la Medina, care au totalizat, după izvoarele sale, 23 de ani lunari, perioadă în care a fost alcătuit *Coranul*. De notat însă că la moartea lui Mahomed nu toate capitolele cărții erau scrise, unele fiind numai numerotate. Fixarea în scris a „revelațiilor“ Profetului a fost făcută de primul calif, Abū Bakr, la îndemnul lui 'Omar (Fr. Buhl, *EI*, II, 1129—1130). — Îndată mai departe autorul afirmă că arhanghelul Gabriel ar fi „deschis pîntecele“ lui Mahomed înainte de „călătoria“ lui cerească. După tradiția islamică, acest act aparține arhanghelului *Mihail*, care a deschis *pieptul*, iar nu pîntecele Profetului (A. J. Wensinck, *EI*, III, 559).

83. Tc. *Cebrâil Emin* (Gabriel cel credincios) < ar. *Djabrâ'il al-Amin*. Arhanghelul Gabriel, numit și *Amin al-wahyi* „cel căruia i s-a încredințat sarcina revelației“, ocupă un loc important în tradiția islamică, în chemarea și inițierea lui Mahomed etc. (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1017—1019).

84. Este vorba de două „locuri sacre”: stejarul din Mamvri, menționat în *Vechiul Testament* (v. referința în text), venerat în tradițiile mozaică, creștină și islamică; *Bayt Allāh* = „Casa lui Dumnezeu”, paladiul islamului (*Ka'ba*), construcție de formă cubică situată în mijlocul marii moschei din Mecca. Acest lăcaș, cel mai important în cultul islamic, adăpostește piatra neagră (*al-ḥaḍjar al-aswad*) „adusă din rai”, la care se referă arhanghelul Gabriel (A. J. Wensinck, *EI*, II, 622–630). Termenul precedent (*ḥāḍji*) desemnează pe credincioșii care au făcut pelerinajul ritual la Mecca (v. Cartea a V-a, cap. VI, p. 186 și urm.).

85. Reamintim cele arătate în *Studiul introductiv* cu privire la felul în care Cantemir folosește textul *Coranului*: cărturarul, citind din memorie, rareori dă textul și referințele exacte, reușind totuși să comunice esența fiecărui pasaj.

86. *Arș*, pronunția turcă a ar. 'arsh = „tronul lui Dumnezeu” (v. *Coran*, II, 256), de formă cubică și atât de mare încât cuprinde cerurile și pământul (Cl. Huart, *EI*, II, 1223, s.v. *Kursi*).

87. Textul citat este din sura a XVII-a a *Coranului* (*Călătoria nocturnă*), iar nu din sura *Despre fiii lui Israel*. Cantemir citează textul, dar îl și interpretează („cel mai îndepărtat lăcaș de rugăciune este casa sfântului Ierusalim”). Această interpretare coincide cu aceea a specialiștilor: „Această moschee foarte îndepărtată ar putea să semnifice simbolic paradisul, dar ne gândim mai degrabă la templul din Ierusalim unde s-a văzut strămutat prorocul Muhammed” (D. Masson, *Le Coran*, Paris, 1967, p. 871). Pentru literatura privitoare la „călătoria” lui Mahomed la ceruri v. B. Schricke, *Isrā'*, în *EI*, II, 589–590.

88. Expresie liturgică creștină (slujba „ceasurilor de dimineață”, respectiv mezonoptica, utrenia împreună cu ceasul I etc.) prin care autorul înțelege prima rugăciune rituală din cele cinci pe zi obligatorii pentru orice musulman. Este vorba de rugăciunea *Ḳur'ān al-faḍḍr* menționată anume de *Coran*, XVII, 50 (A. J. Wensinck, *EI*, IV, 100, s.v. *Ṣalāt*).

89. *Burāk*, animal legendar care l-a dus pe Mahomed în „călătoria” lui la cer. În descriere exegetilor musulmani este imaginat drept o iapă cu cap de femeie și coadă de păun. La fel apare în miniaturile persane (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 813).

90. V. în continuare cap. 7 și 8.

91. V., mai departe, Cartea a V-a, cap. 6, p. 193 și urm. Dar aci trebuia făcută distincția între templul din Ierusalim și cel din Mecca.

92. *Ibid.*, 194–195.

93. Tc. *Selām aleykūm!* — *Aleykūm es-selām!*

94. *Noe* (ar. *Nūḥ*), dreptul biblic (care a salvat de potop neamul omenesc și animalele uscatului imbarcând cîte o pereche pe arca sa), a intrat în tradiția islamică prin *Coran* și legende ulterioare, ca și fiii săi *Sām*, *Hām* și *Yāfith*. Un alt fiu, *Kana'ān* ar fi dispărut înecat de potop (Bernhard Heller, *EI*, III, 1013–1014).

95. Pronunție turcă populară a ar. *taṣbiḥ*, infinitivul II al verbului cu rădăcina *s-b-h*, = „a pronunța formula *ṣubḥān Allāh*” („Laudă lui Allah!”), foarte frecventă în *Coran* (Fr. Buhl, *EI*, IV, 515–516 și 719).

96. Formula *Lā ilāḥa illā Allāhu* [ve] *Muhammed resulu'llāhi* < ar. *lā ilāha illā'lah wa Muḥammād rasulu'llāhi* este mărturisirea credinței musulmane (*shahāda*), prima dintre cele cinci condiții fundamentale ale apartenenței la islam (B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 268, și A. J. Wensinck, *ibid.*, 719, s.v.: *Tashahhud*).

97. Forma turcă (*Sır kâtibi*) a titlului ar. de *Kātib al-sirr*, secretar-șef sau particular (F. Krenkov, *EI*, II, 868). Acesta ar fi copiat „mama cărții” (*Umm al-kitāb*) sau „originalul ceresc” al *Coranului* revelat lui Mahomed.

98. Pronunția turcă (*Levh-i mahfūz*) a ar. *Lawḥ mahfūz* = „tabla bine păzită”, care cuprinde, după tradiție și exegeza coranică, „originalul ceresc” al *Coranului* (v. sura LXXXV, 22).

99. Sensul termenului grecesc este de „chiup” sau „poloboc”. Vadra, unitate de capacitate folosită și în țările românești, avea 12,289 l. sau 10 ocale (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 171–180).

100. Acest pasaj întărește aprecierea autorului (v. Cartea a IV-a, cap. 2, p. 87 și nota 348) că teologia musulmană este mai degrabă apofatică (negativă) decît afirmativă. Incognoscibilă în esența ei, divinității nu i se potrivesc atributele lumii corporale. Ea poate fi cunoscută

numai prin acțiunea sa în lume („mîna autotputerniciei sale”), așa cum în doctrina palamită pot fi cunoscute energiile (necreate), dar nu esența divinității.

101. V. nota 96.

102. Alt exemplu de citare din memorie a *Coranului*. Reamintim că D^r. Cantemir parafrazează adesea textele citate sau le adaugă comentarii proprii.

103. În tradiția musulmană intervențiile succesive pentru scăderea numărului rugăciunilor zilnice de la cînzei la cinci sînt sugerate lui Mahomed nu de Hristos, ci de Moise (*Mūsā*). De asemenea, numărul inițial este coborît îndată nu la patruzeci, ci la douăzeci și cinci (v. pentru alte detalii A. J. Wensinck, *EI*, IV, 101, s.v. *Ṣalāt*).

104. Scutirea de rugăciunile zilnice a bolnavilor este corect relatată; aceste rugăciuni trebuiau completate, totuși, îndată după însănătoșire (*EI*, IV, 101–102).

105. Cantemir combină sensul tc. *budala* = „prost, imbecil” cu ar. *budalā* (sing. *badil*), prin care, în ierarhia hagiografică sufită, se înțelege a cincea categorie de „sfinți necunoscuți”, prin mijlocirea cărora se obține ploaia la vreme, biruința în războaie etc. (I. Goldziher, *EI*, I, 68–69, s.v. *Abdāl*). Astfel creează el cuvîntul hibrid *budallah* = „nebunii pentru Dumnezeu”, care amintesc de „nebunii pentru Hristos” (rus. *хородины*), categorie de mistici din creștinismul medieval.

106. V. mai departe, Cartea a III-a, partea a II-a, art. 3 a. 71–72.

107. Forma turcă (*Ṣam-i ṣerif*) a numelui mării moschei a umaizilor din Damasc (*al-Sha'm al-Sharif* sau *Djāmi' al-Umawi*), care însă n-a fost construită de Mu'āwiya („Amavia, califul sarazin”!), primul calif umaïd (m. 680), ci abia în 708, decît de al-Walīd ibn 'Abd al-Mālik, al șaselea calif (705–715), prin transformarea unei vechi biserici a Sf. Ioan Botezătorul, datînd din sec. al III-lea și desăvîrșită de împăratul Theodosie (379–395). În timpul lui Cantemir, moscheea (distrusă de foc în 1893, discutabil restaurată) era, prin decorația ei elegantă, somptuoasă, considerată drept una din minunile lumii (A. J. Wensinck, *EI*, III, 433). Despre coborîrea din cer la Mecca v. și *Incrementa atque decrementa*, c. III, cap. III, n. gg.

108. V., mai departe, Cartea a V-a, cap. 6, p. 186 și urm.

109. Forma turcă (*sabah namazı*) a denumirii rugăciunii de dimineață *ṣalāt al-faḍḍr* prescrisă de *Coran*, XI, 116.

110. Repetarea erorii semnalată în nota 87.

111. Marea moschee din Mecca (*al-masḍjid al-ḥarām*). Construcția acestui lăcaș, începută încă în anul 8 al Hegirei prin grija lui Mahomed, a continuat pînă în anii 1572–1577, cînd sultanul Selim al II-lea i-a adus însemnate îmbunătățiri și i-a reconstruit acoperișul (A. J. Wensinck, *EI*, III, 442–443, s.v.).

112. V., mai sus, nota 61.

113. Acest text nu există în *Coran* (v. într-un sens apropiat VI, 10 și IX, 29, singurele locuri în care se vorbește despre *djihād*, războiul sfînt, sau răspîndirea islamului cu sabia; cf. D. B. Macdonald, *EI*, I, 1072–1073, s.v.).

114. De la strămutarea lui Mahomed la Medina și pînă la moartea sa au trecut zece, nu nouă ani (Fr. Buhl, *EI*, III, 701–702). Cf. și notele 81 și 139.

115. Din nou referire la cartea *Muhammediye*, v. nota 53.

116. Abū *Djahl* = „Părintele neștiinței”, poreclă dată de Mahomed (datorită ostilității față de islam și stăruinței în păgînism) lui Abū'l Hakām 'Amr ibn Hishām ibn 'Al-Mughīra (Fr. Buhl, *EI*, I, 85).

117. V., mai sus, nota 79.

118. Calcul inexact: anul 1719 corespunde cu anul Hegirei 1131/1132 (v. Mihail Guboglu, *Tabele sincronice. Datele Hegirei și datele erei noastre. Cu o introducere în cronologia musulmană*, București, 1955, p. 227).

119. Forma turcă (*Medine-i münevvere*) a denumirii arabe *al-Madīna al-munawwara*.

120. V. nota 76.

121. *Basmala*, sau *tasmiya*, formulă de invocare a lui Allah la începutul oricărei acțiuni, în introducerea fiecărei sure din *Coran* sau a cărților. Forma arabă corectă (coruptă în pro-

nunțarea turcă) este: *Bi'smi'llāhi l-raḥmāni'l-raḥimi* = „În numele lui Dumnezeu cel îndurător, cel milostiv”.

122. V., mai sus, nota 96.

123. *Fuḡahā*, (tc. *fukahā*), cărțuri interpretări ai legii în orice probleme ale vieții religioase, politice, juridice sau familiale, care formează împreună obiectul științei *fiqh* = „jurisprudență” (I. Goldziher, *EI*, II, 106—111).

124. Un asemenea pasaj nu există în *Coran*. Unii exegeți au raportat la Abū Djahl pasaje din *Coran*, XVII, 62; XLIV, 43 și XCVI, 6, în care acesta nu este numit.

125. În text *совокупление*, probabil în sensul de „întregire, împlinire” (luna plină).

126. Despărțirea lunii în două este una din „minunile” cele mai cunoscute ale lui Mahomed, repetată de biografiile tradiționale, menționată și de autori europeni, ca B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697, s.v. *Camar*. Litoralul Hedjazului este despărțit printr-un lanț de munți înalți de platourile din interior. N-am putut identifica cei doi munți citați de Cantemir între culmile care înconjoară Mecca.

127. „Miracolele” (*mu'djiza*) atribuite Profetului variază după diferitele relațiuni. Unele (fringerea lunii, lupul vorbind, dintele căzut) sînt povestite și de L. Marracci, în *Prodromus ad Refutationem Alcorani*, pars secunda, p. 17, 32, și în *Refutatio Alcorani* ad suram 3, p. 121 și 131, după Georgius Almacinus, *Historia arabica* I (trei dinți i-ar fi căzut în bălăia de la Oḡod).

128. Nici o indicație în izvoarele noastre despre Zozai și despre taurul lui.

129. V., mai jos, Cartea a VI-a, cap. 36, p. 355.

130. *Coranul* îngăduie căsătoria cu captive. Interdicția la care se referă Cantemir privește numai femeile idolătre (cf. textul citat) și numai înainte de convertirea lor.

131. *Fāṭima*, fiica lui Mahomed din prima căsătorie, soția lui 'Alī. Indecențele atribuite tatălui Mahomed cît și fiicei sale (relatate și de alți autori) provin din afabulații populare preluate de polemica antiislamică.

132. Versurile lui Iuvenal sînt îndreptate contra Mesalinei: *et lassata viris necdum satiata recessit* (v. și p. 513 din ediția Minerva, 1977).

133. Tc. *Allah aşkına*.

134. Mahomed a avut următoarele soții: *Khadija* (v. nota 64); *Sawda bint Zam'a* (V. Vacca, *EI*, IV, 193—194); *'A'isha bint Abū Bakr*, soția preferată (M. Seligsohn, *EI*, I, 220—221); *Hafsa bint 'Omar* (H. Lammens, *EI*, II, 229); *Zuinab bint Khuzayma* (V. Vacca, *EI*, IV, 1267); *Zainab bint Djahsh* (*ibid.*); *Umm Salima* (D. S. Margoliouth, *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. XVII, p. 410); *Djuwayriya* (*ibid.*); *Umm Habiba Ramla bint Abū Sufyān* (Fr. Buhl, *EI*, 110); *Maimūna*, ultima soție (*idem*, *EI*, III, 153). Numărul soțiilor variază după biografi; astfel, L. Marracci, *Vita et gestis...*, *loc. cit.*, îi atribuie douăzeci și una de soții și patru concubine.

135. Concubinele lui Mahomed au fost: *Şafiya bint Huyayy* (V. Vacca, *EI*, IV, 59—60), *Rayhāna bint Zaid al-Naḡariya* (*idem*, *EI*, II, 1194) și *Māriya Copta* (Fr. Buhl, *EI*, III, 311—312). În relatarea lui Cantemir rolurile sînt inversate: nu Māriya i-a reproșat Profetului dragostea cu o sclavă, ci Hafsa și 'A'isha s-au plîns că sînt neglijate în favoarea unei concubine (Fr. Buhl, *EI*, III, 311—312, s.v.). Același detaliu (e prins cu sclava, promite că o va părăsi, apoi devine sperjur) la L. Marracci, *Refutatio...*, XLVIII, p. 663.

136. Mahomed n-a murit otrăvit, ci de „febra Medinei”, boală curentă pe vremea sa.

137. V. nota 68. Corect: *Abū Tālīb*.

138. Este vorba de al-'Abbās b. 'Abd al-Muṭṭalib, unchiul lui Mahomed, negustor din Mecca (m. 652—653), începătorul dinastiei abbasizilor (Fr. Buhl, *EI*, I, 9—10).

139. Data strămutării la Medina (*Hegira*) este 15 iulie 622, iar a morții lui Mahomed 8 iunie 632 (13 rabi' I, h. 11). Așadar, al zecelea an de la Hegiră aproape se încheia. V. și nota 114.

140. V. mai departe, Cartea a V-a, cap. 6, p. 186 și urm.

141. Tătară: *Mal kop algan djok* = „Bogăție multă, [dar] nimeni care s-o ia”.

142. V. mai sus, p. 26. De menționat că Mahomed a fost rănit în lupta cu meccanii de la Ohod, în h. 3 (Fr. Buhl, *EI*, III, 1038). Forma corectă a denumirii „mantia sfântă” este *hirka-i şerif*. Cf. și *Incrementa atque decrementa*, III, 3, nn.

143. *Ramaḡān*, numele celei de-a noua luni a calendarului musulman și a postului anual (v. mai departe, Cartea a V-a, cap. 5, p. 180).

144. Livra (lat. *libra*) = „funtul” (lat. *pondus*), echivalent, după țară cu 450—550 g.

145. Tc. *sahtiyan* = „marochin”.

145a. Tc. *hınta*.

146. *‘Allam*, steag (ar.); Mahomed avea un steag propriu de culoare neagră numit *‘uḡāb*, adoptat ulterior de abbasizi. Steagul umaiazilor era alb, al alizilor verde. Ele erau folosite nu numai la război, dar și în unele ceremonii religioase. — *Sancak-ı şerif* = steagul nobil (tc.) sau steagul Profetului, păstrat la Constantinopol. Lung de 4 m, are în vîrf un glob de argint în care se păstrează un *Coran* scris, după tradiție, de califul *‘Othmān*. El este înfășurat în 40 de bucăți de tafta cuprinzînd alte relicve islamice (un alt *Coran* scris de *‘Omar* și o cheie de argint a orașului Mecca), iar totul în mătase verde. A fost adus din Egipt după cucerirea acestei țări de sultanul Selim I în 1517 (*EI*, I, 252; Cl. Huart, *ibid.*, IV, 156).

147. Acest capitol urma să figureze în lucrarea *Despre guvernarea otomană*, care fie n-a fost scrisă, fie s-a pierdut.

148. Referință, ca și mai sus, la cartea despre guvernarea otomană.

149. Două exemplare din *Coran* sînt păstrate în faldurile „steagului sfînt” v. (nota 146), dar nici unul scris de Abū Bakr.

150. Informație exactă: „steagul sfînt” n-a fost luat de Ioan Sobieski la 12 octombrie 1683, cînd a salvat Viena asediată de turci; Kara Mustafa Pașa (mare vizir de tristă memorie, 1676—1683, decapitat la Belgrad din porunca sultanului Mehmed al IV-lea) reușise să salveze stindardul refugiuu-se la Esztergom (Strigoniu), în Ungaria. V. *Incrementa atque decrementa*..., IV, 178.

151. V. nota 73.

152. *Amir* = „emir, șef, căpitan”, înalt titlu în ierarhia musulmană. Existau: *amir ākhḡr* sau mare comis, *amir dād* sau ministru al justiției și *amir al-ḡadḡḡ*, șef al caravanei de pele-rini la Mecca. Acest titlu a fost purtat mai întîi de Abū Bakr, de unde afirmația că asemenea emiri sînt urmași ai Profetului (*EI*, I, 334).

153. *Shayḡḡ* (ar.) = „bătrîn, venerabil, bărbat de peste 50 de ani” (titlu purtat de șefii de triburi și de unii mari dregători). Traducerea „preferați” nu este exactă (A. Cour, *EI*, IV, 284—285).

154. Tc. *ciğer yeri peygamber*. Cf. și nota 73.

155. V. notele 63, 68, 69 și G. Levi della Vida, *EI*, III, 1077—1078.

156. Ar. *shari‘a*, tc. *şeri‘at*, legea canonică musulmană, ansamblul poruncilor lui Dume-nezeu, „calea cea dreaptă”. Cp. *Coran*, XLII, 11,; XLV, 17 etc. Ea cuprinde dreptul de suc-cesiune, dreptul penal, prescripțiile divine privind acțiunile permise și interzise (J. Schacht, *EI*, IV, 331—336).

157. V. Cartea a II-a cap. 1, p. 37 și urm.

158. Curioasă inadvertență: Ali n-a fost asasinat de Abū Bakr (care murise în 634), ci de ‘Abd al Raḡmān b. Mulḡjam al-Şārimī, la 24 ianuarie 661, ca răzbunare pentru rubedeniile ucise în bătălia de la Nahravān, din anul 658, între alizi și kharidjiți. — *Dḡāmi‘* (mai exact *al-masḡḡid al-dḡāmi‘*, tc. *cami*) înseamnă moschee mare, în care credincioșii se adună pentru slujba de vineri (*EI*, I, 1040).

159. V. Cartea a V-a, cap. 19, p. 316: *Despre ereziile religiei muhammedane în general*.

160. *Dhu‘l-Faḡār* (ar.) sabia lui Mahomed, pe care acesta a luat-o de la un necredincios în bătălia de la Badr (624). Armă cu două tăișuri, după unii autori cu două vîrfuri, era vestită pentru calitățile ei deosebite. De la Mahomed a trecut la ‘Ali, apoi în posesia califilor abbasizi (E. Mittwoch, *EI*, I, 985).

161. Este vorba despre bătălia dintre arabi și bizantini de la Yarmuk (636), care a permis celor dintâi cucerirea Siriei.

162. *Bașra* (Bassora), oraș comercial în Irak, la 420 km sud-est de Bagdad, pe Shaṭṭ al-‘Arab (estuarul format la confluența fluviilor Tigru și Eufurat), întemeiat în anii 637 sau 638 din ordinul califului ‘Omar. Anterior fusese aci o fortăreață bizantină, cucerită de arabi în 634.

163. *Edessa* (azi Urfa), oraș străvechi în Turcia de azi, întemeiat pe o așezare mai veche de Seleukos I în epoca elenistică, fost sub dominație parthă, romană, bizantină, persană, cucerit de arabi în 641.

164. *Dara* (*Daras*), cetate pe frontiera bizantino-persană, cucerită de arabi o dată cu Edessa.

165. *Ierusalimul* (*al-Kuds*) a fost cucerit de arabi în 637 sau 638, când generalul Abū ‘Ubayda l-a chemat pe ‘Omar să ia în stăpânire orașul, pe care locuitorii nu voiau să-l predea decât califului (Fr. Buhl, *EI*, II, 1161).

166. „Templul muhammedan” este *al-Masǧid al-aḡṣa*, marea moschee clădită pe ruinele templului din Ierusalim. Este „lăcașul cel mai îndepărtat” amintit în *Coran*, XVII, 1. Pe stinca sacră unde fusese cândva templul lui Solomon, califul ‘Omar a clădit mai întâi un lăcaș de rugăciune (moscheea lui ‘Omar). Înconjurată de o amplă tradiție legendară mult îmbogățită de musulmani, stinca a devenit, sub ‘Abd al-Malik ibn Marwān, centru de pelerinaj prin clădirea „Domului stincii” (*Kubbat al Ṣakhra*), în anii 688–691 (A. J. Wensinck, *EI*, III, 442; J. Walker, *EI*, II, 1152–1155).

167. ‘Omar a fost ucis, din răzbunare, de Abū Lu’lu’a, sclavul lui al-Mughīra ibn Shu’ba, guvernator al Basrei. După unii exegeți, asasinul a fost doar instrumentul rivalilor politici ai lui ‘Omar (G. Levi della Villa, *EI*, III, 1052). Informațiile lui Cantemir se cuvî decî modificate astfel: sclavul nu era al lui și nu ucisese instigat de persani. Istoricul citat (*Zakutî*) este, foarte probabil, evreul portughez Abraham Zacutus Lusitanus (m. 1642, v. *Jewish Encyclopaedia*, s.v.), cunoscut de autorii arabi drept Zākūtūlū Ṭiṣanu (informație comunicată de colegul Ion Matei). Cantemir își luase însă referința de la Calvisius, care mai citează pe Zakutius în *Opus chronologicum*, ed. 1685, p. 663.

168. ‘Othmān, al treilea calif (h. 23–35 = 644–655). În timpul lui islamul a anexat regiuni întinse ale Imperiului Sasanid, în Armenia, Africa de Nord, Nubia și Asia Mică. Cîrmuirea lui autoritară și arbitrară i-a adus pieirea (asasinat în iunie 656). Moartea lui ‘Othmān a inaugurat o perioadă de conflicte interne, care au dus la schisma islamului între șiiți (partizani ai lui ‘Ali) și sunniți. — *Mu’āwiya* a fost primul calif umaiad. Bun strateg, el a contribuit în timpul lui ‘Othmān la cuceririle arabe. În ce privește „cetatea” cucerită (Constantia), Cantemir face o confuzie: dacă este vorba de Constantina din Algeria, acest oraș nu a fost cucerit decât spre sfîrșitul sec. al VII-lea; mai probabil, Cantemir s-a referit la Cezareea, oraș ocupat de Mu’āwiya (G. Levi della Vida, *EI*, III, 1077–1080; H. Lammens, *ibid.*, 659–663).

169. V. nota 73 și I. Goldziher, *EI*, I, 484–485, cu amplă bibliografie privind pe primii patru califi.

170. Tc. *ocak* = „vatră, cămin”.

171. Tc. *hüccet*.

172. V. nota 153. Șeicul cu cel mai înalt titlu, suprem pontif al islamului, era de fapt muftiul din Constantinopol, *shaykh al-Islām*. Cantemir se referă probabil la demnitatea de *sharīf* al Meccăi, guvernator al orașului începînd din 960 (înstituirea șarifatului), care se bucura, în calitate de descendent al familiei Profetului și de paznic al „locurilor sfînte” ale islamului, de un respect deosebit (C. von Arendonk, *EI*, IV, 336–341).

173. Tc. *tehmīye*.

174. *Kapıcı başı*, demnitate otomană, șef al străjilor seraiului sultanului, în număr de 50 pentru fiecare poartă. Erau deopotrivă folosiți pentru trimiterea de mesaje sau invitații persoanelor notabile din țară sau din străinătate (Fr. Babinger, *EI*, II, 769).

175. Tc. *hil’at*, veșmînt descris pe larg în *Incrementa atque decrementa*, III, 3, ii: „Haină colorată, împodobită cu o bandă de aur sau argint pe margini, pe care împăratul o dă vizirilor, pașilor sau altor persoane însemnate ca semn de cinstire sau pentru a le răsplăti vreun serviciu neobișnuit, sau chiar pentru vreo veste bună. Sint trei feluri de *halat* [...]; în mod obișnuit este numit *caftan*”.

176. Mustafa al II-lea (6 februarie 1695—21 august 1703), al douăzeci și doilea sultan otoman. Cantemir descrie domnia acestuia în *Incrementa*..., IV, 4.

177. Tc. *şeyh efendi*; pers. *pādīshāh* sau tc. *pādīşah-i āl-i osman*, titlu al sultanilor, începînd de la sfîrşitul sec. al XV-lea (Fr. Babinger, *EI*, III 1086); tc. *vekil-i şeriat-i Muhammedi*.

178. V. nota 152.

179. *Al-Kor'an*, cartea sacră a musulmanilor (= „citire, recitare, declamare”). Unii autori — urmaşi şi de Cantemir — pronunţau *Qur'an*. După credinţa mahomedană, această carte este doar copia unui arhetip păstrat în cer. Ea are 114 capitole sau surate, redactate fie la Mecca, fie la Medina. *Coranul* însuşi, după tradiţia islamică, reprezintă o confirmare a *Torei* şi a *Evangheliilor*, considerate deopotrivă drept cărţi revelate; iată de ce atît evreii, cît şi creştinii sînt consideraţi drept „oameni ai Cărtii” (*ah al-kitāb*). V. Fr. Buhl, *EI*, II, 1124—1139, s.v.

180. *Furkān* = „distingţie”, „separare”, „revelare”, „mîntuire”. Cf. *Coran*, XXV, 1; acest termen se referă la cartea sacră, de aceea pentru exegeţi el este sinonim cu *Coranul* însuşi (A. J. Wensinck, *EI*, II, 127).

181. Nici un pasaj din *Coran*, XVI, din care citează îndată autorul nu a fost menţionat mai înainte.

182. Forma turcă (*Kelāmullah*) a expresiei arabe *Kalām Allāh* = „Cuvîntul lui Dumnezeu”, sinonim cu *Coranul*, sinonimie întemeiată pe cap. VII, 141 şi XLVIII, 15 ale Cărtii (v. pentru detalii D. B. Macdonald, *EI*, II, 712—717).

183. Cuvîntul *Kor'an* scris cu semnul hamza poate fi sau „un infinitiv avînd sensul de participiu pasiv, sau un adjectiv calificativ derivat de la *ḡara'a* = a aduna” (Fr. Buhl, *EI*, II, 1124). De aici sensul de „carte a adunării, a comunităţii”, la care se referă Cantemir. Dar *ḡara'a* înseamnă şi „a citi, a recita” (Allah îşi începea revelaţiile prin porunca: *ḡur'* = „citeşte!”).

184. V. nota 67.

185. *Isa Mesih*, pronunţare turcă a lui *'Isā Masih*, forma arabă din *Coran* a numelui lui Iisus Mesia (II, 136; IV, 45 etc.). Expresia „Iisus fiul Mariei” apare în carte de treisprezece ori. Trei surate (III, V şi XIX) se referă în mod special la tradiţia creştină. Iisus apare în *Coran* drept un profet deosebit, ultimul înainte de venirea lui Mahomed. Textele referitoare la Iisus sînt influenţate ale *Evangheliilor* canonice, dar şi ale unor apocrife ca aceea a lui Toma (D. B. Macdonald, *EI*, II, 558—560 şi nota 67).

186. *Zubur* înseamnă în *Coran* (XXVI, 196; III, 181 etc.) „scrieri revelate” şi „cărţi cereşti” în general. La singular cuvîntul este folosit de Mahomed pentru a desemna *Psaltirea* lui David (IV, 161; XVII, 57; XXI, 105). Cartea pare să fi fost cunoscută de scriitorii arabi încă înainte de Mahomed (J. Horowitz, *EI*, IV, 1250—1251).

187. V. Cartea I, cap. 2, p. 6.

188. V. Cartea a IV-a, cap. 14, p. 133 şi urm.

189. Afirmatia lui Cantemir (v. şi mai sus, paragraful *Psaltirea*) este prea categorică şi chiar ea generează contradicţia semnalată îndată (nestatornicia lui Mahomed, care acceptă totuşi că şi nemahomedanii se pot mîntui). În realitate, recunoscînd caracterul sacru al *Torei* şi al *Evangheliilor* şi manifestînd simpatie pentru „oamenii Cărtii”, Mahomed nu putea aboli „rînduielele şi legile aceloră”.

190. Interpreţi moderni ai *Coranului* afirmă chiar că islamul a acceptat o serie de dogme creştine. V., în acest sens, Émile Dermenghem, *La vie de Mahomet*, Paris, 1929, p. 124 şi urm.

191. Cum arată îndată autorul, aceste intervale corespund cu anii dintre „chemarea” lui Mahomed şi sfîrşitul vieţii lui. În ce priveşte redactarea *Coranului* (fixarea în scris a cuprinsului său — transmis pe cale orală — din ordinul califului 'Othmān), ea a durat tot 23 de ani (de la moartea lui Mahomed, 632, pînă la aceea a lui 'Othmān, 655).

192. Tc. *hadis-i şerif* < ar. *ḥadīth sharīf*, tradiţia privind actele sau spusele Profetului şi, în general, orice comunicare religioasă sau profană. Aceste elemente ale tradiţiei doctrinare islamice au fost culese îndată după moartea lui Mahomed şi clasate în culegeri tematice intitulate *muşannaf*, adică redactare (Th. W. Juynboll, *EI*, II, 201—206). Cantemir explică acest cuvînt şi în *Incrementa atque decrements*..., c. III, 2, n. 20.

193. Tc. *ayat-i kerime* < ar. *āya*, pl. *āyāt* = „semne miraculoase”, versete ale *Coranului*.

194. Autorul tratează probleme care au pasionat timp de secole pe exegeţii *Coranului*, pe filologi sau specialiştii în doctrina islamică. Despre imperfecţiunile cărtii, v. Fr. Buhl, *EI*, II, 1134. Aceste imperfecţiuni se datorează neglijenţei copiştilor, rezistenţei celor ce ştiau

Coranul pe de rost și n-au vrut să se corecteze potrivit textului stabilit de 'Othmān, dificultăților scrierii arabe, care nu are deloc vocale scurte și numai câteva vocale lungi.

195. Despre numărul cuvintelor (12000 sau numai 3000) nu se face în *Coran* nici o mențiune. Autorul are însă dreptate citind opiniile după care la textul *Coranului* pot fi adăugate și cuvinte din tradiție (*ḥadīth*); unele hadisuri (*ḥudsi*, sau *ilāhi*) se bucură de același respect ca și cuvintele cărții înseși.

196. Nici această declarație a Profetului nu figurează în *Coran*.

197. Ambele afirmații (limba *Coranului* nu poate fi vorbită; nici un verset sau cuvânt nu poate fi înțeles perfect) sînt exagerate. Autorul însuși recunoaște că apelul la exegeți se face doar pentru pasajele obscure.

198. De remarcat că titlul capitolului nu are nici un raport cu textul. Despre cartea *Muhammediye* autorul tratase mai înainte (v. nota 53).

199. Relatarea acestui concurs al cugetării și talentului literar asemănător faimoaselor întreceri din antichitatea greacă de la Olympia, la care autorul se și referă în continuare, asociază mai multe elemente: în perioada preislamică aparatul cultului păgîn comporta niște stilpi de piatră, locuri sacre ale căror funcțiuni nu sînt bine cunoscute, dar a căror lapidare de către pelerini a intrat în ritualul hagialicului la Mecca (*EI*, I, 231 și Fr. Buhl, *ibid.*, 1041). Rolul lor „în biografia Profetului și în istoria originii islamului este mai bine cunoscut. Acolo [este vorba de stîlpul de la Akaba] a avut Mahomed întîlnirile sale secrete cu cițiva medinezi după ce doctrina sa eșuase la Mecca. Șase persoane au îmbrățișat mai întîi islamul, apoi alți doisprezece i-au adus omagiu, fără însă ca prin aceasta să se angajeze să-l protejeze efectiv pe Profet. Biografii numesc aceasta «omagiuul femeilor» (*bai'at al-nisā'*) sau «prima Akaba», pentru a o deosebi de «a doua Akaba» din anul următor, cînd 70 de medinezi au jurat să-l apere pe Mahomed, la nevoie și cu sabia (*bai'at al-ḥarb*). Ulterior a fost înălțată o moschee în vecinătatea coloanei de piatră menționate mai sus, numită «Moscheea omagiuului», în amintirea evenimentului mondial care avusese loc acolo» (*EI*, I, 231). Pe de altă parte, se cuvine menționat că termenul '*arūd*', „coloana” unei poezii (ultimul picior al primului emistih, așadar mijlocul, miezul versului), înseamnă, în sens propriu, stîlpul central al cortului (Weil, în *EI*, I, 469). Să reținem, de asemenea, observația lui A. S. Tritton (*EI*, IV, 388) că „locuitorii Medinei treceau drept cei mai buni dintre acești poeți [orașeni, n.n.]. Evreii și creștinii erau poeți și, adesea, versurile lor nu se pot deosebi de celea ale păgînilor. Reședințele micilor principii arabi — în special Hira — erau centre de activitate poetică. Acolo veneau beduinii dornici să tragă ceva folos de la patronii literaturii. Ei se întîlneau de asemenea la numeroase bîlciuri unde aveau loc concursuri între poeții rivali”. Aceste detalii ne apropie de relatarea lui Cantemir, al cărei izvor (vag indicat prin „o carte a istoriilor adunate în zilele lui Muhammed” care circula la turci) rămîne de identificat.

200. Tc. *nazire* = „imitație, pastișă”.

201. Tc. *pîr* < pers. *pîr* = „bătrîn”, în ierarhia sufită un fel de duhovnic, îndrumător spiritual care avea dreptul să introducă în această tagmă mistică un *murid* (novice). Folosirea acestui termen pentru o instituție preislamică este, firește, anacronică.

202. Tc. *sûre* < ar. *sûra*. Evident, Mahomed nu putea atirna pe stîlp primele două *sûre* ale *Coranului*, deoarece prima *sûră* este o alcătuire postumă Profetului, scrisă pentru a servi drept introducere cărții, iar ordinea capitolelor în forma actuală a fost stabilită abia în versiunea califului 'Othmān.

203. Tc. *nazm* < ar. *nadhḥm*. Mahomed și-a provocat în repetate rînduri adversarii să creeze *sûre* asemănătoare celor din *Coran* (II, 21; X, 39; XI, 16), dar aceștia nu au reușit; *Coranul* reprezintă „o nouă formă literară care n-a putut dobîndi decît o influență indirectă asupra dezvoltării literare ulterioare, pentru că ea a apărut cu pretenția de a avea o origine divină și astfel excludea orice încercare publică de imitație” (C. Brockelmann, *EI*, I, 411).

204. Tc. *neshî* < ar. *nashḥi*, caligrafie arabă folosită în Imperiul Otoman pentru scrierea cărților religioase și literare. Pentru acest fel de scriere, îndeosebi în cultura otomană, v. M. Guboglu, *Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studiu și album*, București, 1958, p. 28.

205. Tc. *talik* < pers. *ta'lik*, caligrafie arabă în care rîndurile sînt înclinate dinspre dreapta-sus spre stînga-jos, sub influența vechii scrieri naționale persane *pehlevi*. De aci afirmația autorului că 'Alī ar fi transcris un *Coran* în scriere *talik* (care s-a impus, de fapt, abia din secolul al XIII-lea și în special pentru cărți de versuri). Este însă adevărat că manuscrisele *Coranului* (în arabă cu traducere persană interlineară) erau copiate în caligrafie *talik* (B. Moritz, *EI*, I, 398—399. V. și M. Guboglu, *ibid.*).

206. V. Cartea a VI-a, cap. 19, p. 316 și urm.

207. Tc. *hayır üşşerr min Allah* < ar. *khayr wa sharr min Allāh*.

208. V. Cartea a IV-a, cap. 5, p. 97 și urm.

209. V. Cartea a IV-a, cap. 14, p. 133 și urm. Referire la *Adam Quadmon*.

210. Rezumatul învățăturii *Coranului* expus în acest capitol este, în liniile sale mari exact. Expunerile moderne, introducerile la traduceri *Coranului* sau în *doctrina* islamului sînt întru totul asemănătoare. Cf. *Studiul introductiv*, p. XXI—XXIII.

211. Teza că *Evangheliile* ar fi fost intenționat corupte de creștini pentru a înlătura pasajele care anunțau venirea lui Mahomed a făcut parte din arsenalul apologetic musulman clasic. Deși ideile creștine au pătruns în numeroase locuri din *Coran*, ca și în tradiția doctrinară islamică, învățații musulmani au dat *Noului Testament* interpretări proprii, uneori false. *Evangheliile* sînt totuși considerate de mahomedani drept cărți sacre și se bucurau de respect în special în rîndurile poporului turc (B. Carra de Vaux, *EI*, II, 534—536; L. Marracci, *Prodromus ad Refutationem Alcorani*, pars prima, p. 6 și urm.).

212. Citat inexistent în Platon, luat probabil dintr-o sursă secundară necritică.

213. Ne aflăm din nou în fața izvorului intermediar care atribuie enormități lui Porphyrius (v. nota 47). Fragmentele reunite de Harnack nu cuprind, firește, asemenea aprecieri, greu de acceptat cu atât mai mult cu cît „acrea lui Porphyrius se înăsprește cînd vorbește de Sf. Pavel” (P. de Labriolle, *La réaction païenne*, p. 256, 258; dar despre „grosolănia” creștinismului, βαρβαρὸν τὸ λῆμμα, o „încercare barbară” de a înlătura civilizația, *ibid.*, p. 287).

214. Biografia lui Mahomed în versiunea ei legendară cuprinde două întîlniri ale Profetului cu călugări creștini: 1. La doisprezece ani, cînd însoțea pe unchiul său Abū Tālib la Barsa, întîlnirea cu Sergius Bahīrā (<aram. *behirā* = „alesul”), care recunoaște în el pe viitorul profet; 2. La douăzeci și patru de ani, în Siria, întîlnirea cu un călugăr Nestor, care de asemenea îl recunoaște drept trimis al lui Dumnezeu. Aceste legende, care dezvoltă faptul desigur real al contactelor lui Mahomed cu cercuri nestoriene, sînt relatate atît de autori arabi, cît și de cronicari bizantini ca Theophanes sau Sphrantzes (cf. și nota 62). V. date ample la A. J. Wensinck, *EI*, I, 589. Autori ca Ludovico Marracci, *De Alcorano*, III, p. 35, credeau că „*monachum quemdam, Sergium nomine, Alcoranum scripsisse, vel in illo scribendo Mahumetum adiuvisse. Sed quis fuerit iste Sergius, non omnes conveniunt*”. Cf. același *Prodromi ad refutationem Alcorani*, pars prima, p. 42—43.

215. *Mapira* pare să fie o lectură greșită pentru *Bahīrā* (v. nota precedentă și L. Marracci, *op. cit.*, p. 36—37); Salmān al-Fārisī (*Salman Persanul*), personaj semilegendar, ar fi fost unul din primii „tovarăși” ai Profetului și reprezintă prototipul persanilor convertiți la islam. Sclav răscumpărat, a devenit adeptul lui Mahomed după o îndelungată căutare a adevărului (G. Levi della Vida, *EI*, IV, 120—121); *Abdullah din Persia* este negreșit ‘Abd Allāh b. Khāzim al-Sulamī, unul din tovarășii Profetului și guvernator al Khorasanului (M. Seligsohn, *EI*, I, 26); nu l-am identificat pe *Salom Iudeu*.

216. Referința exactă nu este la sura XCV (*Curmalul*), ci la a VI-a (*Albinele*); textul nu este corect citat, ci parafrizat, poate printr-un intermediar. *Coranul*, XVI, 103, sună: „Știu că ei spun: «Nu l-a învățat decît un muritor!», dar cel la care se gîndesc vorbește o limbă străină (ar. *‘adjamī*), în timp ce aceasta este o arabă limpede”. Cantemir (sau izvorul său) dă termenului arab *‘adjamī* > tc. *acem* (= „barbar, ignorant, ageamiu”) sensul literal (= „persan”).

217. *Abū Bakr*, socrul lui Mahomed (prin căsătoria Aîșei), primul calif (v. nota 63). Relațiunea — fantezistă — privind geneza *Coranului* a fost construită pe un singur fapt real: Abū Bakr a pregătit prima redactare a cărții, după moartea Profetului. În ce privește raporturile reale dintre el și Mahomed, iată avizul unui specialist modern: „Abū Bakr nu reprezenta sub nici un raport idei și principii noi; el urma în mod absolut vederile lui Mahomed și persevera în tot ceea ce prietenul său poruncise sau indicase” (Fr. Buhl, *EI*, I, 83).

218. V. nota 192.

219. „După o informație a lui Ibn al-Athīr (ed. Tornberg, III, 86), cele patru redactări menționate mai sus au fost adoptate fiecare într-o regiune deosebită: aceea a lui Ubaiy la Damasc, a lui Miqdād la Homs, a lui Ibn Mas‘ūd la Kūfa și a lui al-Ash‘arī la Basra” (Fr. Buhl, *EI*, II, 1131).

220. V. Cartea a VI-a, cap. 19, p. 318 și urm.

221. Tc. *farz* < ar. *farḍ* = „prescripții riguroso obligatorii, a căror nerespectare este pedepșită, a căror păzire este, dimpotrivă, răsplătită” (Th. W. Juynboll, *EI*, II, 65—66). Toate sen-

surile citate de Cantemir sînt luate din *Lexiconul* lui Meninski, p. 3499, s.v. *faerz*: *secare, incidere, in crenam aut foramen uti lignum igniarium quod zend dicitur; definire, sancire, imperare, necessario observandum; de Deo: dare definitum quid, per lege aut debito; pl.: incisura; pec. igniarii zend dicti qua parte extunditur ignis, et crena in cornu arcus, cui cornu inhaeret; item sanctio, statutum; quod imposuit et imperatum est a Deo estque hoc necessariae observantiae; canon, stipendium, clypeus, sagitta non alata qualibus aleatores ludunt; praestantis dactyli genus, peculiare Arabiae felicitis parti, quae Oman dicitur; debitum ex praecepto divino, aut lege omnino observanda sub peccato mortali, ad differentiam sūnnet quae citra peccatum mortale, aut non observatur, q. nostrum consilium evangelicum.*

222. Tc. *sūnnet* < ar. *sunnat* = „obicei, manieră de comportare, precept”. Prin acest termen se înțelege mai ales „obiceiul lui Mahomed”, obicei a cărui respectare înseamnă o „imitare” a Profetului (A. J. Wensinck, *EI*, II, 581—583). Sensurile provin din Meninski, *op. cit.*, p. 2682, s.v. *sūnnet*: *natura, insoles, via, institutum, mos vivendi, lex; pec. exemplum dictorum factorumque Mahometis, quae sectatoribus ipsius a Corano secundaria lex est; et genus dactylorum Medinensium; forma, vel superficies, frons, vultus et tormentus; poena, lex et institutum Prophetarum quasi (absque comparatione) consilium evangelicum, praescriptum, regula et vulgo circumcisio.*

223. Tc. *farz deġil, sūnnettūr*.

224. François Mesgnien (Meninski), orientalist francez (1623—1698), interpret al guvernului polonez la Constantinopol, apoi al celui austriac, autorul dicționarului citat în text, operă fundamentală a lexicografiei turce, arabe și persane.

225. *Hrism*, *hrismos* < gr. *χρῖσμός* = „prorocie”.

226. Titlu adăugat de noi după *Sumar*.

227. Tc. *Esrâr-i cefr-i rûmîz*. Cantemir se referă la *Djafr*, carte din tradiția esoterică șiiță, cuprinzînd descrierea evoluției religioase și politice a lumii pînă la sfîrșitul acesteia. Ea ar fi fost o interpretare secretă a *Coranului* întocmită de însuși Ali, iar după alți autori o alcătuire a celui de-al șaselea imam, *Dja'far ibn Muḥammed al Šadiḳ* (m. în 168/784—785), scrisă pe o piele de ied sau miel înfărcat (*djafr*). Alte cărți asemănătoare ar fi fost *Djāmi'a* și *Mashāf Fāṭima* (B. Macdonald, *EI*, I, 1022—1023). Pentru Ibn Khaldūn „astăzi această știință se numește *simiyā*, sau magia literală... Este un subiect inepuizabil, care pune numeroase probleme [...]. Specialiștii nu sînt de acord asupra puterii magice a literelor [...]. Nu e o problemă științifică sau de domeniul raționamentului” (*Discours sur l'histoire universelle, al-Muqaddimat*, trad. Vincent Monteil, t. III, Beyrouth, 1968, p. 1103 și urm). Încercările noastre de a da de urma izvo- rului lui Cantemir s-au dovedit infructuoase. Este cert că el a avut în mină un asemenea text, care, cum vom vedea, circula în Istanbulul timpului său.

228. *Ḥasan*, fiul mai mare al lui 'Alī și al Fatimei, nepotul iubit al lui Mohamed (n. H. 3/4, m. H. 49). Senzual, risipitor, puțin preocupat de răspunderile sale de calif de Bagdad, a renunțat contra unor avantaje la această demnitate. Moartea sa, datorită probabil exceselor, a fost pusă de scriitorii șiiți pe seama umaiazilor, pentru a face din *Hasan* un „martir”. *Ḥusain*, fratele său (n. H. 4/5, m. 62/680), lipsit de personalitate, a pierit într-o luptă cu un detașament al califului umaiad Yazid, la Karbala, fiind de asemenea trecut în rîndul martirilor de către șiiți.

229. Tc. *hoca* < pers. *khwāḍja*, ar. *khawāḍja*, apelativ rezervat persoanelor laice — „dom-nul, jupînul”, apoi „dascăl, preceptor, diac”.

230. Aci în sens de „abdomen (inimă)”, sediul sufletului și al minții în antropologia medie-vală.

231. Tc. *ibn-i Yakub*, numit mai departe *Akīb*.

232. Cuvîntul *ifani* (?) ne sugerează fie numele 'Affān (califul 'Othmān ibn 'Affān), deci „fiii lui Othman”, fie tc. *ihvan* < ar. *ikhwān* = „frații, prietenii, tovarășii”. În ambele cazuri referința lui Cantemir ne trimite la secta șiiță a ismailienilor sau septimamienilor (*sab'iya*), care limita la șapte numărul imamilor vizibili (la cei mai vechi șiiți, imam = „calif”, R. Strothmann, *EI*, II, 682). Secta își are obîrșia în actul lui *Dja'far al Šadiḳ*, al șaselea imam, care, c. 762, a depozat de acest titlu pe fiul său Ismail, pentru păcatul beției. Deși Ismail a murit înaintea tatălui său, o parte din șiiți au vrut să vadă în el ultimul imam legitim, a cărui demnitate s-ar fi perpetuat apoi într-o serie de *imami ascunși*, pînă ce va apărea ultimul, un fel de Mesia (Mahdī) care va impune lumii concepțiile ismailiene. Această mișcare politică — ce se revendica nu numai de la Ismail, dar și de la alți frați ai lui, și căreia i s-a opus apoi secta duodecimamienilor (*ithnā*

„*ashariya*, devenită doctrină de stat în Persia), susținând o serie de doisprezece imami vizibili, pînă la Muḥammed al-Mahdī, care va reapărea la Judecata din urmă — a generat o doctrină ezoterică puternic influențată de gnoza neoplatonică. În cazul septimamienilor, o ierarhie complicată de profeți, „tăcuți”, „mărturii” (*ḥudjdja*) care desemnează pe imamul epocii — persoane în număr de șapte sau doisprezece, derivînd unii din alții conform teoriei gnostice a emanațiilor. Afilierea la această sectă este obiectul unei inițieri influențate de speculațiile neoplatonice, misterele parse și esoterismul creștin. Membrii unei ligi ultrașiite, probabil ismailiene, din sec. al X-lea, se numeau *ikhwān al-ṣafā* = „frații puri” și aveau o doctrină sincretistă (toate religiile au ca scop revenirea sufletelor la Dumnezeu, din care emană). Pentru tot ce precedă, a se vedea, în *EI*, articolele lui T. J. de Boer, II, 487—488; Cl. Huart, II, 599—600; R. Strothmann, II, 682—683; același, IV, 24—26.

233. Cei șapte califi (a căror „anunțare” de către cele șapte planete sugerează corespondența gnostică dintre microcosm și macrocosm) sînt dintre cei paisprezece ai dinastiei umaiade, de la Mu‘āwīya I (660—680), pînă la Marwān II (744—750); ceilalți doisprezece (aceeași corespondență cu cele douăsprezece luni) sînt califi adbasizi, descendenți din unchiul Profetului, începînd cu ‘Abbās al Ṣaffāh (750—754); pe ultimul, Muḥammed, nu-l putem identifica în seria celor 37 de califi ai acestei dinastii. Cf. K. V. Zetterstéen, *EI*, I, 14—15. S-ar putea însă ca aici să fie o referință duodecimamiană precisă, după cum ne sugerează acest pasaj din Ibn Khaldūn: „Imamiții extremiști, și în special duodecimamienii [...], cred că al doisprezecelea imam al lor, Muḥammad ibn al-Hasan al ‘Askarī, pe care îl numesc Mahdī, a intrat în subterana familiei sale la al-Ḥilla și a fost ținut acolo timpul cît se închisese cu mama lui. El ar fi rămas acolo, ascuns; va ieși la sfîrșitul vremilor și va face să domnească dreptatea pe pămînt” (*Discours sur l’histoire universelle, trad. cit.*, t. I, Beyrouth, 1967, p. 331). Despre Mahdī v. nota precedentă.

234. *Dukeli* (?) are asonanțe cu *Dūklāt*, numele unui trib mongol < *Dūklān*, fratele unui strămoș al lui Genghis-han. Deși istoria lui — consemnată de istoriografia arabă — aparține secolelor XIII—XVI, faptul că acest trib și ramificațiile lui și-au întins dominația asupra unei mari părți din Asia Centrală (numele *Dūlāt* < *Dūghlāt* a fost perpetuat printr-o importantă ramură kirghiză), ca și concepția musulmană că primii stăpîni ai lumii au fost triburile nomade care au creat apoi cetățile și civilizația sedentarelor (v. Ibn Khaldūn, *loc. cit.*, p. 245) ar putea îndreptăți ipoteza acestei proveniențe pentru *dukeli* lui Cantemir. V. și W. Barthold, *EI*, I, 1112—1114.

235. V. despre aceste personaje, popoare și evenimente Cartea a III-a, partea a II-a, art. 1—6, p. 64—75.

236. Ceea ce urmează pare să fie citat textual din *Esrār-i cefr-i rūmūz* (v. nota 227), lucrare pe care Cantemir o numește mai jos *Apocalipsul lui Muḥammed*. Rezultă că autorul a avut la îndemînă această carte, ceea ce și explică detaliile pe care le dă. Textul, care trebuie examinat de un specialist în literatura divinatorie islamică (așa-numita „magie literală”), face parte dintr-o serie de scrieri răspîndite în timpul lui Cantemir în cercurile cărturarilor turci. Știința secretelor ăstrelor (*simiyā* < gr. σιμεία = „semne”) este de origine sufită. V. în acest sens Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. III, Beyrouth, 1968, p. 1103 și urm. și reproducerea unei table divinatorii provenind tocmai dintr-un manuscris care a aparținut sultanului Ahmed al III-lea, protectorul lui Cantemir (Biblioteca Topkapusaray, Istanbul, ms. Ahmed III, 3042, t. I, folio 237, *loc. cit.*, p. 1114).

237. V. nota 234.

238. Evident altă denumire pentru *Esrār-i cefr-i rūmūz* (v. nota 227).

239. Ar. *ṣaḥlab*, pl. *ṣaḥālība* < gr. σκλάβοι = „slav(i)”. Este evidentă intenția autorului de a conferi (ca și în *Monarchiarum physica examinatio*) un rol politic eminent poporului rus, identificat cu *Banū’l-Aṣfar* = „fiii Roșcatului” (personajul biblic Esau, astfel descris în *Gn.* 25, 25); slavii sînt la rîndul lor descriși în izvoarele arabe ca un popor cu părul și barba blonde sau roșcate (W. Barthold, *EI*, IV, 488), iar țarul Rusiei, după o relatare a lui H. Lammens, era numit *Malik al-Aṣfar* (I. Goldziher, *EI*, I, 484).

240. Tc. *Ilciasker* = „Soldatul țării” (personaj legendar).

241. *Hemje*, *hamje* (pentru tc. *hamze* < ar. *hamza*) este semnul grafic indicînd explozia laringiană atonă (întreruperea vocii, închiderea laringelui). Cuvîntul nu e sinonim cu *Ḥamza*, nume propriu diferit ortografiat, care la rîndul său nu e echivalentul arab al biblicului Samson. Tradiția musulmană cunoaște însă un Ḥamza, unchiul și fratele de lapte al lui Mahomed, ostaș viteaz, poreclit „leul lui Allah și al Trimisului său”, care poate justifica o analogie cu Samson (v. H. Lammens, *EI*, II, 270).

242. Autorul se referă la provincia 'Irāk-i 'Adjamī din estul Irakului, fosta Medie antică. La aceeași regiune pare a fi și referința la țara *Arak* (p. 59).

243. Ibn Khaldūn, citind un poem al lui as-Sabtī despre tablele divinatorii (*Zā'iradja*), știa, la fel, că „Cezarul lor (bizantin) este un *h'*...” (ed. cit., t. III, p. 1115).

244. Tc. *Mehdi* < ar. *Mahdī* = „cel condus de Dumnezeu”, denumire dată citorva personaje politice din istoria islamului și unui fel de Mesia, care, după tradiție, va apărea către sfârșitul lumii pentru a reintrona dreapta-credință. Domnia lui de o mie de ani va fi urmată de Judecata de Apoi (D. B. Macdonald, *EI*, III, 116—120).

245. *Murādīn* (?), poate în sensul de „un Murad oarecare”, dar Murādī este cunoscut și ca nume literar (*takhalluṣ*), folosit de sultanul Murad al III-lea.

246. *Rūm*, denumirea turco-persană a Imperiului Bizantin < gr. *ρωμαῖοι* = „bizantini”. În Asia Centrală prin aceeași denumire se înțelegea însă Imperiul Roman (Fr. Babinger, *EI*, III, 1255—1256).

247. Tc. *selçukī*, dinastie turcă, prin extensiune populația turcă dominantă, în secolele XI—XIII, în Asia Centrală și Orientul Apropiat.

248. V. nota 239. De adăugat că „fiii lui Asfer” (*Banū'l-Asfar*) au fost nu numai slavii, dar înaintea lor grecii, romanii, spaniolii și europenii în general. Lupte între arabi și asfari pentru stăpânirea Constantinopolului consemnează tradiția (*ḥadīth*). Cf. I. Goldziher, *EI*, I, 483—484.

249. Tc. *Nevruz* < pers. *Nawrūz* = „Anul Nou”, echinocțiul de primăvară (21 martie), care inaugura anul solar persan. Cantemir era, firește, conștient de faptul că relatează în 7227 (5508 „de la facerea lumii” + 1719) credința că „ciclul lumii de la facerea lui Adam se împlinește în anul 7000”.

250. Tc. *muḥarrem* < ar. *muḥarram*, prima lună a anului arab. Deoarece, cum arată autorul, „potrivit anului solar socoteala este alta”, nici echinocțiul de primăvară nu poate cădea în aceeași lună a anului arab, nici luna muḥarrem în același sezon.

251. *Embolic* < gr. *ἐμβολος*, intercalare, adăugare a unei zile, a unei luni sau a a altui interval de timp în calendar, ca, de exemplu, în anul bisect. N-am putut stabili la ce calcul „embolic” se referă autorul.

252. S-ar părea că se reia citarea (sau parafrizarea) după *Esrār-i cefr-i rūmūz*, de vreme ce se face aluzie la „cartea aceasta plină de taine”.

253. A. Cartea a V-a, cap. 6, p. 193.

254. V. nota 77.

255. Tc. *ulema* < ar. *'ulamā* = „cărturari, savanți” (pl.).

256. Tc. *kaḏī* < ar. *ḥāḏī* = „judecător”, după legea musulmană, în orice problemă civilă sau penală.

257. În textul rus повелел = „poruncit”, confuzie cu „prorocit”.

258. V. notele 239 și 248.

259. Pers. *Nūshirwān*, *Anōsharwān* < pehlevi *Anōshak-ruwān* = „cel cu sufletul nemuritor”, porecla lui Chosroe I, regele persan (531—579) erou al epopeii lui Firdousi *Shah-nāme*. În cele ce urmează *monarhie* = „împărăție”. Autorul dezvoltă tema *Translatio imperii*, tratată și în lucrarea sa *Monarchiarum physica examinatio*.

260. În originalul latin: *Hedain*, denumire care poate însemna, în forme corupte, fie *al-Madā'in*, localitate la sud-est de Baghdad, pe fluviul Tigru, fostă capitală a Imperiului Sasanid, formată din orașele Seleucia și Ctesiphon reunite, fie *Ḳazwīn*, oraș la nord-vest de Teheran. Fostă capitală a Persiei de la Shāh Ṭahmāsp I (1524—1576) pînă la Shāh 'Abbās I (1587—1628). *Kazwīn* a păstrat pînă în epoca modernă numele de *Dār al-Saltana* („Scaunul cîrmuirii”), pe care îl cunoștea, probabil, și Cantemir.

261. *Khorāsān* („Țara Soarelui-răsare”), regiune din răsăritul Persiei, cuprinzînd și țara Pahlav, de unde erau originari parții. A fost cucerită de arabi în 651—652.

262. 29 de capitole ale *Coranului*, majoritatea din Mecca, au la începutul lor, îndată după invocație (*basmala*), o serie de litere (între două și cinci). Înțelesul lor nu a putut fi pînă azi descifrat de exegeți, fie ei arabi sau creștini: simboluri cifrice, abrevieri, inițiale de nume, totuși

duce la interpretări hazardate, care au fost, firește, larg folosite de magicieni (Fr. Buhl, *EI*, II, 1134–1135, nr. 15).

263. Tc. *Şam* < ar. *al-Sha'm* = Siria, cuprinzînd, în antichitate, toată regiunea dintre Anatolia şi Arabia.

264. Constantinopol < gr. Κωνσταντινούπολις, sediul *beniasferilor* (aci grecii).

265. V. capitolul următor.

266. Personaj legendar, neidentificat în literatura consultată, ca şi următoarele două: Ali şi Fatme.

267. Personaj legendar.

268. Yemen, actualul stat din sud-vestul Arabiei, corespunzînd cu cele mai vechi limite ale Arabiei Felix.

269. V. Cartea a V-a, cap. 6, p. 186 şi urm.

270. Personaje legendare.

271. Probabil deformare a numelui *Kathai*, *Khiṭai*, dat de autorii arabi Chinei; şi mai apropiate de forma *Hut* ar fi *Khotan*, oraş din Turkestanul chinez, în zona de contact dintre islam şi budism, sau *Khuttal*, regiune aflătoare azi în R.S.S. Tadjică, pe cursul superior al Amu-Dariei.

272. Nume legendar, neidentificat în lucrările consultate.

273. V. capitolul următor.

274. V. nota 232.

275. *Bukhārā*, cunoscutul oraş din Turkestan; pasajul „ţara de la apus (sau cum se poate ţilcui altfel, din Africa)” arată că în textul citit de autor scria *Maghrib*, Apusul, Berberia (zona din Africa de nord-vest cuprinzînd Tripolitania, Tunisia, Algeria şi Marocul).

276. Ar. *khalīfa* = „calif succesor”, locţiitor al Profetului.

277.. Tc. *seyf-ı katıldı* şi *burhan-ı satıldı*, care s-ar traduce „sabia legată” şi „dovada vîndută”.

278. Peninsula şi port în sudul Arabiei.

279. Cuvînt neidentificat.

280. V. nota 158.

281. *Abū'l-Su'ūd*, tc. *Ebüssüüd*, vestit jurisconsult otoman de origine kurdă (1490/1491–1574), autor al unui comentariu al *Coranului*, precum şi al culegerii de legi a lui Soliman Magnificul intitulată *Ḳānūn-nāme*. A avut, între alte demnităţi, pe aceea de *shaikh al-Islām*.

282. Tc. *Ç'in* < ar. *Sin*, numele dat de musulmani unei părţi a Chinei sau acestei ţări în totalitatea ei, după dinastia Ţzin.

283. *Teccali*, tc. *Deccâl* < ar. *Dadjdjāl*, personaj mitic, un fel de Antimahomed, pe care autorii îl explică şi-l descriu în mod foarte diferit (originar din Java, iudeu, monstru, se va arăta în Ispahan, sau în Kufa, sau în Khorasan etc., etc.). Domnia lui, după legendă, va dura patruzeci de zile, după care va fi ucis de Mahdî (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 909).

284. Tc. *zinhar* = „Ia seama!”, „Atenţie!”

285. *Başra*, portul irakian (v. nota 162), nu este situat în apropierea unui munte: poate că autorul se referă la Basra marocană, oraş dispărut prin secolele XIV–XV, care era aşezat pe un platou, între două coline.

286. Tc. *fetva* < ar. *fatwā*, răspuns sau sentinţă formală dată de un jurist sau mufti.

287. *İdris*, personaj citat de două ori în *Coran* (XIX, 57 şi XXI, 85), identificat de exegeţi cu biblicul Enoh (*Gn.*, 5, 23–24), iniţiat în ştiinţele înalte şi în tainele privind sfîrşitul lumii.

288. *Ramla*, localitate la circa 40 km spre răsărit de Ierusalim, fostă capitală a provinciei Filasţin.

289. *Muḥammad*, aci în sens de „Vestitorul”.

290. Minaretul cel mai înalt, dinspre sud-est, al moscheii umaiazilor din Damasc, numit și „Minaretul lui Iisus”, datorită tradiției citate în text.

291. *Ludd*, localitate în Palestina, la sud-est de Iafa (gr. Λύδδα), în care, după tradiție, a avut loc lupta Sf. Gheorghe cu balaurul și unde era venerat mormântul martirului. După o legendă musulmană relatată încă în secolul al X-lea de Muḳaddasī, Antihristul (aci Dadjdjāl) va fi ucis de Iisus la poarta bisericii Sf. Gheorghe din Ludd (Fr. Buhl, *EI*, III, 34—35).

292. Tc. *Yecûc ve Mecûc* < ar. *Yâdjüdj wa-Madjudj*, popoare biblice legendare (Gog și Magog, din *Gn.*, 10, 2 etc.), originare din nord-est, care vor pustii lumea înaintea Judecării de Apoi. Toate elementele relatării lui Cantemir (piticii cu urechi mari, care încearcă să spargă zidul lui Alexandru cel Mare, săgetează cerul, pustiesc pământul, seacă apele și vor fi mâncați de păsări) se regăsesc în tradiția islamică (A.J. Wensinck, *EI*, IV, 1204—1205). Interesantă indicația că „musulmanii se vor sătura numai cu rostirea numelui lui Dumnezeu, căci așa îi va învăța să facă Iisus Hristos”. Este asociată aci tehnica repetării neconținute a numelui divinității (*dhikr*) din mistica musulmană, cu practica similară isihastă (cf. G.-C. Anawati et Louis Gardet, *Mystique musulmane*, 2e éd., Paris, 1968, p. 178 și urm.).

293. Despre zidul construit de Alexandru cel Mare (sau Zidul caucazian) va scrie cîțiva ani după *Sistem* Cantemir însuși, după cercetări întreprinse în cursul campaniei rusești în Caucaz (notele Principelui au fost publicate parțial sub titlul *De muro caucaseo*, în *Commentarii Academiae Scientiarum Petropolitanae* 1 (1726), p. 425—463; v. și *Operele principelui Demetrii Cantemir*, t. VII, București, 1883, 32 p.).

294. Referire la *dhikr*, corespondentul musulman al rugăciunii lui Iisus practică de isihasti. V. și nota 1036. Observația lui Cantemir corespunde perfect doctrinei islamice.

295. Este vorba despre *aṣḥāb al-kahf* = „oamenii din peșteră”, versiunea arabă a *Legendei celor șapte tineri adormiți*. După tradiția creștină, în timpul persecuției lui Decius (249—251), șapte tineri creștini din Efes s-au refugiat într-o peșteră, unde au adormit, pentru a se trezi abia în timpul domniei lui Theodosie al II-lea (408—450). După *Coran* ei ar fi dormit 309 ani, după alte tradiții 372. Legenda, care a fost consemnată mai întîi într-un text siriac din secolul al V-lea, a cunoscut apoi o largă răspîndire în literaturile orientale și occidentale (A.J. Wensinck, *EI*, I, 485—486).

296. Tc. *Dabbetü'l Arz* < ar. *Dābbat al-Ard* = „fiara pământului”, monstru legendar a cărui apariție va anunța sfîrșitul lumii. Descrierea lui Cantemir corespunde în linii mari celei din tradiția islamică (A.S. Fulton, *EI*, I, 907).

297. Tc. *el-leftet ullah alā ez-zālimîn* < ar. *al-laṣṭatu'llāh 'alā al-zālimîn*.

298. V. nota 86.

299. Tc. *kātīb* < ar. *kātīb*, v. și nota 97.

300. Tc. *mūezzin* < ar. *mu'adhḥin* = „vestitorul”, cel care din balconul minaretului anunță rugăciunile rituale musulmane.

301. Tc. *ezan* < ar. *adhān* = „chemarea la rugăciune” din balconul minaretului sau de pe acoperișul moscheii.

302. Tc. *el-hamdu li'llah* < ar. *al-ḥamdu li'llāh*.

303. Ar. *mihrāb*, nișă bogat decorată, similară (dar de dimensiuni mai mici) cu absida altarului din bisericile creștine, prin care, în moschei, se indică direcția orașului Mecca (*ḳibla*), spre care trebuie îndreptate rugăciunile. Traducerea „altar” este, firește, abuzivă.

304. Ar. *dukhān* = „fumul”, titlul surei XLIV și, după tradiția islamică, unul din semnele premergătoare sfîrșitului lumii.

305. Ar. *Isrāfil* < ebr. *Serāfim*, arhanghel, după tradiția islamică de statură uriașă, inițiatorul lui Mahomed în misiunea sa profetică. Este numit și „Domn al trîmbiței”, deoarece în eshatologia musulmană el va trebui să sune învierea morților la Judecata de Apoi (A.J. Wensinck, *EI* II, 590).

306. *Medina*, *Bașra*, v. notele 119, 162 și 285; *Tirmidh* (pron. locală *Termez*), oraș pe malul septentrional al Amu-Dariei, în Uzbekistanul de azi, cunoscut în evul mediu ca important centru comercial și cultural; *Merde* este negreșit Mardin, oraș vechi în Mesopotamia superioară (azi în Turcia, deci nu „în India de răsărit”); *Samarkand* — vestit oraș în Turkestan; pentru *Buchara* v. nota 275. „Climatul” (ar. *iḳlīm* < gr. κλίμα = „înclinare”) înseamnă una din cele șapte zone în care geograful arabi (după cei greci, ca Eratosthene și Hipparc) im-

părteau lumea cunoscută, luind drept criteriu ziua cea mai lungă a anului (în ore). Regiunea Bukharei și Sogdiane (cu capitala la Samarkand) se afla în a IV-a parte a lumii, secțiunea a VIII-a (Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. I, p. 147).

307. Probabil *kanṭurus* < gr. κενταύρος = „centaur”; ar fi, deci, vorba despre apariția unui popor de monștri.

308. Tc. „*Evvel Şam, ahir Şam*”.

309. *Ḥamā*, oraș în Siria, pe fluviul Oronte, la nord de Damasc.

310. Tc. *moğol* < ar. *mughal* = „mongol” (în text la pluralul persan, cu terminația în -*ān*).

311. *Mōṣul*, fort pe Tigru, în Irak, în fața vechiului Ninive; fost sub dominație mongolă (Hulagu, Tamerlan), ceea ce poate explica referirea la „tătarii răsăriteni”.

312. *Seyhan* este o regiune din Turcia de sud (cu capitala Adana), străbătută de fluviul Seyhan. Vechiul Cydnus este la vest de Seyhan și poartă numele turcesc *Tarsus Çayı*.

313. Regiune neidentificată.

314. *Babilon* = Bagdad; pentru *Urfa*, v. nota 163.

315. Ar. *samūn* = „simunul”, vânt fierbinte și violent din deșert.

316. *Konya*, anticul Iconium, este un oraș din platoul Anatoliei, într-o regiune deluroasă, nu departe de munții Taurus. V. și nota 505.

317. *Mısır* < ar. *Miṣr* = Egipt; în text: *Elcair* (tc. *Elkahire* < ar. *al-Ḳāhira* = Cairo); numele complet: *Miṣr al-Ḳāhira*.

318. „Franc” (tc. *frenk*), numele dat europeanului în islamul medieval.

319. Tc. *Halil ur-rahmān* < ar. *Khalīlū'r-rahmān*.

320. Dacă luăm drept exactă data h. 1133 (așa și în ms. lat., f. 127^v), autorul scria aceste rânduri între 2 noiembrie 1720 și 23 septembrie 1721 (v. și notele 118 și 406). Această mențiune oferă interesante puncte de reper pentru stabilirea datei redactării *Sistemului* și a raportului între versiuni (v. *Studiul introductiv*).

321. Tc. *Mumyīuddīn* < ar. *Mumyī ud-Dīn*, personaj neidentificat.

322. Tc. *Cebrāil, Mikāil, Isrāfil, Isrāil* < ar. *Djabrā'il* = Arhanghelul Gabriel (v. nota 82), *Mikāl* = Arhanghelul Mihail, *Isrāfil* (v. nota 305) și *Izrā'il* sau *Azrā'il* = Îngerul morții (v. articolul lui A.J. Wensinck, *EI*, II, 606–607).

323. Dintre „necredincioși” vor scăpa de chinurile veșnice numai monoteiștii (evreii și creștinii).

324. Tc. *ilāhiyat* și *ilm-i ilāhī* < ar. *al-'ilm al-ilāhī* = „știința despre divinitate” (Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. III, p. 1042: „metafizica, a treia dintre științele intelectuale”).

325. Tc. *ilm-i fikh* (*fikh*) < ar. *al-'ilm al-fikh* = „știința dreptului, a legii”, în sensul romanului *iurisprudentia: rerum divinarum notitia* (I. Goldziher, *EI*, II, 106). În textul latin (f. 64): *intelligentiae, sive iuris rerumque divinarum scientia, quo nomine iurisprudentia...*

326. Tc. *fukahā*, pluralul lui *fakih* < ar. *faḳīh, fuḳahā'*.

327. Probabil tc. *elifbā parast* = „bani pentru alfabet”; *suparast* (forma de text) înseamnă „bani de apă”.

328. Lat. *summula* = „rezumate”.

329. În original *habitus*, redat în textul rus prin *zaby*, ca neologism care cerea o explicație.

330. *Birgīlī*, sau *Birgawī*, Muhammed ibn Pīr 'Alī, teolog turc (1523–1573), autor de manuale teologice și juridice, scrise mai ales în arabă, între care catehismul citat de Cantemir, intitulat și *Vasiyetnâme* = „Cartea Testamentului”. (*EI*, I, 744). V. și *Studiul introductiv*, nota 52.

331. Tc. *Cevahir ul-islām* < ar. *Djawahiru'l-islām* = „Guiaierurile credinței”. Traducând titlul cărții prin „esența...”, autorul pare să facă o confuzie între *cevâhir* = „diamante, giuvaieruri”, și *cevher* = „esență, substanță”.

332. Ortodoxia musulmană (sunnită) cunoaște patru școli de interpretare a dreptului (*fikh*), reprezentând patru rituri (*madhāhib*) numite după imamii care au întemeiat respectivele

doctrină juridică sau codificări ale legilor: 1. ritul *hanafit*, creat de Abū Ḥanīfa (696–767), obligatoriu în întreg Imperiul Otoman; 2. ritul *şafiit*, creat de Muḥammad ibn Idrīs al Şāfi'ī (m. 820); 3. ritul *malikī*, după Mālik ibn Anas (715–795), şi 4. ritul *hanbalit*, înfiinţat de Aḥmed ibn Muḥammad ibn Ḥanbal (780–855). Aceste patru rituri sînt recunoscute ca deopotrivă legitime, deosebiriile dintre doctrinele lor fiind minime (I. Goldziher, *EI*, II, 110). Numele dat de Cantemir ritului hanafit este cel turc, de „rinduială a lui *Imam azam*” (ar. *Imām a'zam* = „imamul suprem”). Analogia imami-preoţi (îndată mai departe) este inexactă: imamul (ghid, îndrumător) este şeful comunităţii musulmane, cel ce conduce rugăciunea publică şi calif, în ipostaza de succesor al lui Mahomed.

333. În transmiterea doctrinei, aşa cum o înfăţişează *Catehismul* citat de Cantemir, trebuie separate trei categorii de nume: 1. jurisconşulţi celebri, întemeietori ai ritului hanafit (a cărui tradiţie este prezentată în text) — *Abū Ḥanīfa* (v. nota precedentă) şi dascălul său *Ḥammād ibn Abi Sulaymān* (m.c. 738); 2. transmiţători ai spuselor Profetului (*ḥadīth*), aşanumiţi „tradiţionişti”, pe garanţia cărora se bazuia corpul doctrinar: *Ibrāhīm ibn Muḥammad al-Ḥanafīya* (citată de Ibn Khaldūn, *op. cit.*, t. II, p. 648–649); '*Abd Allāh al-Ḥāfīz*, a cărui memorie fidelă era pusă pe seama apei băute din puţul sfînt Zemzem de la Mecca; '*Abd Allāh ibn Mas'ūd*, unul din primii convertiţi la islam, tovarăş al Profetului, renumit drept „Cunună a legii musulmane” (v. despre toţi aceştia I. Goldziher, *EI*, II, 109; A.J. Wensinck, *ibid.*, 428; B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Abdulla*); 3. urmează Profetul şi personaje din tradiţia monoteismului ebraic. *Seth* era un fiu al lui Adam care (după scrierea apocrifă *Mica Geneză*) fusese „răpit în nori”, unde primise diferite revelaţii; identificarea numelor *Israfil* — *Rafail* nu este corectă, etimologiile lor sînt diferite (*serafim*, respectiv „leacul lui Dumnezeu”); se repetă confuzia *Israel-Azra'el* (îngerul morţii).

334. Tc. *Inne ed-din ind' Allahu el-islām* < ar. *Inna al-dīn 'inda Allāhu al-islām*.

335. În original: *quo ad politicum*, „politic” în sensul de „laic, profan, obşteşc”, spre deosebire de cugetarea religioasă.

336. Comentariul traducătorului, lat. *conditio* fiind un neologism. Este vorba de cei cinci „stîlpi” ai credinţei musulmane (v. Cartea a V-a, cap. 2).

337. Tc. *rehāt*.

338. Ziua la musulmani (ca şi la creştinii orientali) este împărţită în 12 ore de întineric şi 12 de lumină. Ziua propriu-zisă începe la răsăritul soarelui (ora 6 dimineaţa) şi se termină la 6 seara; aşadar, „ceasul al nouălea” cade cu trei ore înainte de apus, deci la trei după-amiază (cînd ortodocşii fac slujba de seară sau vecernia).

339. Tc. *yatsı* = „noaptea” (de fapt „culcarea”), care cade la o oră şi jumătate după apus, aşadar pe la 7½ — 8 seara (v. nota precedentă).

340. Tc. *fitre*, în sens propriu „pomana dată la sfîrşitul postului”.

341. V. Cartea a V-a, cap. 3, p. 171 şi urm.

342. *Ibidem*.

343. Şemsu'd-din Sīvāsī (Shams al-Dīn), sau Şamsī, derviş turc, fondator al ordinului *şamsiyya*, autor al multor lucrări religioase în limba turcă, m.c. 1601 (D.S. Margoliouth, *EI*, IV, 321).

344. Tc. *ezelī, ebedī* = „veşnic”, dar v. şi ar. *azal* = „eternitate fără început” şi *abad* = „eternitate fără sfîrşit” (teologia musulmană concepe realităţi care pot avea început, dar nu sfîrşit, şi invers, existente din eternitate, dar perisabile). Aceste nuanţe sînt corect redată în text.

345. Din lat. *punctum* = şi „clipă”, cf. glosa lui Cantemir.

346. Tc. *sıfat* = „epitet, atribut, calitate morală, adjectiv” < ar. *şifa*. V. şi nota 348. Traducerea prin *persoană* (aparent falsă) provine din echivalentul gr. ὑπόστασις — lat. *persona* = „ipostază”, în română şi slava veche = „faţă, chip”. Ar. *şifa* este însă definit şi ca „un cuvînt ce indică una din stările (*aḥwāl*) unui *dhāt*” sau „ceea ce indică o idee şi totodată o esenţă sau o substanţă (*dhāt*)” (D.B. Macdonald, *EI*, IV, 422).

347. Seria de attribute divine reprezintă formele turceşti ale unor cuvinte arabe sau persane, şi anume: din arabă — *ekber, rahmān, rahīm, kayım, ḥalīm, rezzāk, mu'in, fettāh, ḥakk, ḥākīm, mālīk, mālīkūlmūlk, sābur, ma'būd, rebb, rebbūlālemin, ḥazīlūhaccāt, cenāb-i izzet, vahīb, delle, a'lā, mürīd, mukaddes, tebārīke, tekaddese, müsebbeā ül-esbāb, ḥālīk, muhe'imir, basıt, subhān, mecid, ḥadrī, kavī*; din persană — *khodā* (Dumnezeu), *khodā'ī* („divin”), *yezīd* („Dumnezeu”), *yezdān* („Dumnezeu”), *dāver* („stăpîn”), *hodāvendīgār* („suveran”); cuvintele *tangrı* („Dumnezeu”) şi *çalab* („stăpîn”) sînt de origine turcă.

348. Doctrina creștină orientală face o distincție fundamentală între teologia catafatică sau afirmativă și cea apofatică sau negativă, determinată de faptul că lui Dumnezeu, creatorul lumii, nu i se pot atribui calități care convin creaturilor. A spune despre creator că este bun, puternic, milostiv etc. ar însemna, așadar, a-l coborî la nivelul creaturilor sale. Se ajunge astfel la afirmații care au generat numeroase neînțelegeri și controverse în gândirea medievală europeană, ca „Dumnezeu nu este mare, nu este bun” etc. (Cf. Vladimir Lossky, *Théologie mystique de l'Eglise d'Orient*, Paris, 1944, p. 23). Aceleași dispute au născut în cugetarea musulmană întrebarea dacă epitetul, calitățile atribuite lui Allah nu reprezintă o diminuare a esenței divinității, dacă nu există o contradicție între *şifāt* (atribute) și *dhāt* (esență), ajungându-se la concluzia că atributele lui Allah „sînt eterne, subzistînd în esența lui, și că ele nu sînt el, dar nici altceva decît el” (subl. n.) (D.B. Macdonald, *EL*, IV, 422). Problema era, așadar, pe de o parte „de a menține unitatea interioară a personalității lui Allah”, iar pe de altă parte „de a justifica descrierile coranice ce i-au fost făcute”. De observat că un curent însemnat de gânditori musulmani consideră asemenea atribute drept imperfecte, defavorabile, eronate sau direct imposibile (*ibid.*). Această atitudine apropiere de gândirea musulmană de teologia negativă creștină, fapt pe care Cantemir îl surprinde cu multă finețe.

349. Tc. *rūhullah* < ar. *rūh Allāhi*.

350. Gr., = „prin excelență”.

351. Tc. *kelāmullah* < ar. *kalāmu'llāhi*.

352. Tc. *ilm ilāhī* < ar. *'ilm ilāhī*.

353. Tc. *gaib* < ar. *ghāib*; tc. *zāhir* < ar. *zāhir*.

354. Tc. *yed-i kudret ilāhī* < ar. *yad ʿudrati ilāhī*.

355. V. mai sus, nota 98.

356. Tc. *ilm-i semā* < ar. *'ilm al-samā*.

357. V. Cartea a VI-a, cap. 34, p. 346 sq.

358. Tc. *takdir ilāhī* < ar. *taḳdīr illāhī*.

359. Probabil glosa traducătorului în rusă.

360. Tc. *Takdir tedbiri fesh ider*.

361. V. Cartea a IV-a, cap. 6, p. 101.

362. V. nota 207.

363. Explicațiile cuvintelor *distih* și *emistih* (mai jos) aparțin traducătorului în rusă.

364. Tc. *Gelmeli olsa ādeme devlet* *ēdinilūr bir kılāb-i zahmet*
Gitmeli olsa ādemden devlet *eyleme tedbir anga dayanmaz nice bin zincir*,

iar mai jos:

Virmeyince ma'būd, ne eylesün Mahmūd.

365. De fapt *irādāt-i cūz'ī*, expresie în limba turcă.

366. Pers. *divānerā ḫalem nīst*.

367. Trimiterile sînt greșite. Întîlnim în *Coran* aceste idei (dar nu în aceeași exprimare), în sura VI, 20—21, 43, 130 și *passim*, unde se spune că Allah se îndepărtează de cei necredincioși și se menționează huliurile acestora, iluzia că faptele lor sînt bune, conștiința erorii lor la Judecata din urmă.

368. Aceași observație. Texte apropiate se află în sura a X-a, nu în a XIX-a.

369. Încă din paragraful precedent este abordată marea problemă a conflictului dintre libertatea omului și predestinarea lui temporală și eternă de către Allah. Și apărătorii libertății (*ḫadariya*) și cei ai determinismului (*djabariya*) aflau temeiuri în *Coran*, dar cei dintîi (situați în curentul de gândire al mutaziliților) au fost considerați în afara ortodoxiei sunnite, care proclama predeterminarea absolută a tuturor actelor umane. V., în acest sens, H. Lammens, *L'Islam, croyances et institutions*, 3e éd., Beyrouth, 1943, p. 64—65, și Albert N. Nader, *Le système philosophique des mu'tazila (premiers penseurs de l'Islam)*, Beyrouth, 1956, p. 5—6 și 82—83.

370. Referire la *Cartea destinelor*, scrisă în cer, în care sînt consemnate mai dinainte toate faptele oamenilor și evenimentele pămîntești. *Coranul* citează adesea această carte (X, 61; XI, 6; XXVII, 75; XXXIV, 3; LVII, 22), urmînd unei tradiții biblice (*Ps.*, 138, 16; *Apoc.*, 5, 1; 10, 2 etc.). Referința la *Coran*, în același paragraf, este, din nou, eronată. V. și nota 908.

371. Altă problemă fundamentală a cugetării musulmane abordată de Cantemir: aceea a distincției între unicitatea și atributele lui Allah, dezbateră care a pasionat pe teologii și fi-

lozofii islamului timp de cîteva secole. Dificultatea consta în definirea esenţei lui Allah: procedînd conform logicii, prin genul univoc şi diferenţa specifică, s-ar introduce în esenţa lui Dumnezeu o multiplicitate sau i s-ar atribui lui Allah caractere comune cu acelea ale creaturilor lui. Pentru a evita asemenea definiţii, incompatibile cu natura divină s-au adoptat două soluţii: teologii mutaziliţi (rigorişti) au golit noţiunea de Dumnezeu de orice atribut pozitiv, mulţumindu-se să afirme drept proprie lui Dumnezeu eternitatea, adică sinonimia Allah = Eternul; în felul acesta se înlătură antropomorfismul celor care acceptau *ad litteram* pasaje din *Coran* imaginînd pe Allah ca avînd chip, miini, mişcîndu-se etc. ; teologii aşariţi (ortodocşi), întemeiaţi tot pe texte coranice, susţineau că trebuie deopotrivă acceptată unitatea perfectă a lui Allah, pe de o parte, şi multiplicitatea atributelor lui pozitive pe de altă parte (ca: viaţă, putere, ştiinţă, voinţă), fără a se încerca să se stabilească natura raporturilor între aceste atribute şi unitatea divină. Al-Ghazali (1058—1112), adoptînd poziţia aşarită, a explicat-o, arătînd că pentru filozofi (*falāsifa*) acceptarea atributelor divine nu aduce nici o atingere unităţii desăvîrşite a lui Allah şi nu introduce multiplicitatea în această unitate: ele nu sînt decît negări ale unor pretinse imperfecţiuni divine şi reprezintă nu relaţii de la creator spre creaturi, ci invers. Astfel, cînd se spune că Allah e cel dintîi nu înseamnă că el este definit în raport cu fiinţele de după el, ci că existenţa acestora vine de la el, că el este cauza lor etc. (Cf. L. Gauthier, *Ibn Rochd (Averroës)*, Paris, 1948, p. 148—151). În raport cu aceste atitudini de gîndire, Cantemir ne apare, ca şi în afirmaţia precedentă privind caracterul negativ al teologiei musulmane (v. nota 348), drept un adept al mutaziliţilor, care afirmau unitatea dintre esenţa şi atributele divine: acestea sînt deci numai aspecte ale lui Allah, care se manifestă prin atributele sale. (Cf. *Studiul introductiv* şi A.N. Nader, *Le système philosophique des mu'tazila*, p. 49—55.)

372. Gînditorii musulmani disting între „Cel dintîi” (*al-awwal*) şi „Cel dintîi cauzat” (*al-ma'lûl al-awwal*), care este *Primul intelect* (L. Gardet, *La pensée religieuse d'Avicenne (Ibn Sînâ)*, Paris, 1951, p. 50 şi nota 2). Exprimările lui Cantemir („Dumnezeu a creat mai întîi unitatea... În al doilea rînd a creat *nur*...”) sînt eonate, deoarece Dumnezeu este considerat unitatea perfectă (care, deci, nu este creată), lumina (*nûr*) însăşi („Dumnezeu este lumina cerurilor şi a pămîntului”, *Coran*, XXIV 35), iar abia intelectul (aci mîntea) este prima lui creaţie. De altfel, afirmaţiile citate sînt contrazise de pasajul imediat următor în care autorul acceptă că Allah n-a creat şi nu va crea „nimic mai ales, mai bun şi mai frumos” decît mîntea. Doctrina islamică despre *nûr* este de inspiraţie gnostică şi neoplatonică. În lucrarea apocrifă *Teologia lui Aristotel*, care a avut o mare răspîndire între gînditorii arabi medievali, Allah (Cauza primă) transmite forţa luminii intellectului (*'aql*) şi prin acesta sufletului lumii. Prin sufletul lumii intelectul comunică puterea luminii naturii; la rîndul său sufletul lumii transmite lumina lucrurilor care se nasc şi pier. După cum apare din această doctrină, lumina este înţeleasă în sensul aristotelic (*De anima*, II, 7, 418 b) drept o energie, o forţă activă, iar nu ca ceva corporal. Ideea lui Cantemir că lumina ar fi o „primă materie” sau un „aer fin” (eter) nu e compatibilă cu conceptul de *materia prima* (*'unşur* = „element, stihie”); poate autorul a avut în vedere „al cincilea element” (*quinta essentia*, ar. *ṣab'*), din care ar fi fost create sferile cereşti. În concepţiile arabe de inspiraţie gnostică despre materie (*mādda*) se distinge între materia primitivă (emanaţie a luminii divine, deci o materie inteligibilă), materia lumii (particulară sferelor cereşti), materia stihiei şi materia care poate fi prelucrată (T. J. de Boer, *EI*, III, 84, 1021—1022 şi IV, 1077). Autorul pare să se fi referit la prima accepţie a conceptului de materie; exemplificarea pe care o face însă de îndată — corporeitatea îngerilor — poate indica şi o confuzie cu „aburul” sau „flacăra fără fum” (*Coran*, LV, 15) din care ar fi fost creaţi aceştia (influenţă ebraică). Cf. D.B. Macdonald, *EI*, I, 1076—1077.

373. Tc. *cin* < ar. *djinn* = „dub, fiinţă nevăzută”; tc. *rûh* (pl. *ervâh*) < ar. *rûh* (pl. *arwâh*) = „suflet, spirit, Duhul lui Dumnezeu”. De observat că în concepţia musulmană djinii nu sînt înger (aceştia, ca şi oamenii, fiind făcuţi din lut şi lumină, iar djinii din abur sau foc fără fum). În acest sens afirmaţia lui Cantemir că „*djinii sînt ervah*” nu este corectă. Exemplul dat privind corporeitatea îngerilor este însă exact, deoarece în concepţia musulmană *rûh* (sau *nafs*) este un corp de natura luminii, uşor, mobil, care, în *Coran* (LXX, 4; LXXVIII, 38; XCVII, 4), este asociat cu îngerii (E. E. Calverley, *EI*, III, 886 şi 888).

374. Mîntea, intelectul (ar. *'aql*), prima creatură (v. şi nota 372), corespunzător lui voûc din metafizica aristotelică. În gîndirea arabă intelectul este identificat de adepţii lui Aristotel cu însuşi Dumnezeu; el este şi personificat ca „reprezentant” sau „trimis” al lui Allah, iar unele secte au acceptat chiar „încarnări” ale lui (T. J. de Boer, *EI*, I, 245).

375. Tc. *tevfik* < ar. *tawfîk* = „conformare, concordanţă, reuşită”. În concepţia musulmană orientarea spre divinitate, păzirea poruncilor etc. nu sînt posibile decît printr-un acord între mînte şi corp, interpretat drept un ajutor dat de Allah.

376. *‘Alî ibn Abû Tâlib*, văr şi ginere al lui Mahomed, al patrulea calif ortodox, personaj înconjurat de o mare veneraţie în islam, cu deosebire în rîndurile şiiţilor. I se atribuie transmite-

rea a 586 de *ḥadīth*, maxime, sentințe și versuri, multe apocrife. Unul din aceste texte este citat de Cantemir.

377. „...A creat mai întâi” se înțelege: în actul de creație a strălucirii, Allah a început cu sufletul lui Mahomed. Cf. *Coran*, XXIV, 35: Mahomed este lampa care poartă lumina divină (revelația lui Allah este transmisă prin profet). Celebru mistic Muḥyi'l-Dīn ibn 'Arabī (1165—1240) afirma că sufletul omului i-a fost inspirat de duhul divin (*rūḥ*), ceea ce face din om o creatură intermediară între Allah și lume, un reprezentant al divinității (v. expunerea mai completă la E. E. Calverley, *EI*, III, 886). Afirmațiile — prea puțin nuanțate — ale lui Cantemir (Mahomed este o „părtică din sufletul lui Allah”; el a fost creat înainte de îngeri), de inspirație sufită, se apropie de acelea ale lui B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Mohammed*: „Ei [interpretii *Coranului*] afirmă că Mahomed ar fi fost creat înaintea tuturor vremilor, că lumea n-ar fi fost creată decât pentru el și că el ar fi singurul mijlocitor între Dumnezeu și oameni. . . Ei spun că primul lucru pe care l-a creat Dumnezeu a fost lumina, ceea ce este conform cu textul sacru [*Biblia*]; dar ei pretind că această lumină, pe care o numesc *nur*, era o substanță din care a fost scos sufletul lui Mahomed, iar apoi sufletele tuturor celorlalte creaturi, între care primul cc îl cupră sufletele patriarhilor și ale profeților”.

378. Tc. *tavus* < ar. *ṭā'ūs* = „păun”. Conceptele din doctrina islamică la care se referă autorul sînt: *ḥalam* sau condeul de trestie, după tradiție primul lucru creat de Dumnezeu pentru a scrie evenimentele viitoare (un instrument de scris, sau o rază de lumină lungă de la pămînt la cer, Cf. Huart, *EI*, II, 717); *shahāda* sau profesiunea credinței musulmane (v. notele 72 și 96); ideea că sufletul lui Mahomed a trăit în *păun* (ar. *ṭā'ūs*) pînă la naștere este ciudată (v. și tradiția despre *Simurgh*, *EI*, II, 655). Păunul se bucură de o particulară favoare în tradiția musulmană, ca simbol al soarelui și nemuririi (carnea sa era considerată incoruptibilă). Arhanghelul Gabriel este numit de persani „Păunul cerului” sau „al raiului” (B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Gebrail*). Dar tot conform tradiției, păunul a servit de intermediar în rai, între diavol și șarpe (A. J. Wensinck, *EI*, III, 373). În credința populației kurde *yazidî* din vestul Irakului și din alte regiuni aflate, pe timpul lui Cantemir, în Imperiul Otoman, *Melek Ṭā'ūs* (Îngerul păun) este organul executiv al voinței Creatorului, esența lui Allah în acțiune, a divinității care se manifestă, indisolubil legată de divinitate. Asocierea cu *Ṭā'ūs* a sufletului lui Mahomed este însă foarte curioasă, *yazidî* fiind considerați drept o sectă heterodoxă, fără raporturi cu credința islamică (Th. Menzel, *EI*, IV, 1229—1230). Nu este, așadar, exclus ca D. Cantemir să fi urmat o altă tradiție, vulgară, dar mai departe de ortodoxia musulmană.

379. Ar. *ḥidjāb* desemnează orice vâl servind la despărțirea a două lucruri. După *Coran*, XXXIII, 53, unde se recomandă să se vorbească soțiilor Profetului despărțit de un vâl, obiectul servește pentru a separa ființe de stări diferite (la fel în *Coran*, XLII, 50: „Nu i-a fost dat vreunui muritor ca Dumnezeu să-i grăiască decât prin inspirație sau de după un vâl. . .”). Cf. *ibidem*, VII, 26: „O, fii ai lui Adam! Am făcut să pogoare peste voi un veșmînt care să ascundă goliciunea voastră, precum și podoabe; dar veșmîntul ficii cinstitoare de Dumnezeu este mai bun”). Arhitectura simbolică a creației, așa cum o înfățișează autorul, prezența cifrelor tot simbolice (300 000, 12 000, mai departe 70 000 etc.) vădesc izvoare musulmane de inspirație gnostică pentru această parte a *Sistemului*. În paragraful următor Cantemir se referă la o „încheiere” a relațiunii despre persoana Profetului în izvorul său. N-am putut verifica dacă este vorba tot despre *Muḥammadīye*.

380. V. nota 86. În *Coran*, II, 256 și XXXVIII, 33, se folosește termenul sinonim *kursī* = „tron”, dar și scăunelul scund din fața tronului, pe care se reazemă picioarele.

381. V. cap. 5, p. 97.

382. V. nota 377. De adăugat, tot după Muḥyi'l-Dīn ibn 'Arabī, distincția între sufletul animal al omului (*rūḥ*), care îi este insuflat de spiritul divin, și sufletul rațional (*nafs nāfiqa*), provenind din sufletul universal (*al-nafs al-kullīya*) — de unde, probabil, afirmația că „sufletele tuturor au fost zidite odată, împreună”. Traducerea din *Coran* este forțată, ca să întemeieze teoria că sufletul omenesc este „o parte” din spiritul divin. Răspunsul la întrebarea despre suflet se rezumă la afirmația că el este datorat poruncii (*amr*) divine. „Știința” (la Cantemir: „înțelepciunea”) face parte din fraza următoare.

383. V. nota 373.

334. Este vorba în primul rînd de Abū Djahl (v. nota 61), persecutorul islamului la care, după unii comentatori, s-ar referi acele pasaje din *Coran* (v. referințele).

385. *Cartea destinelor*, v. nota 370.

386. Este vorba de „Serbarea cea mare” (*Būyūk bayram*) sau „Serbarea jertfelor” (*Kurban bayrāmı*) care durează patru zile în timpul cărora pelerinii aduc jertfe (oi, boi, cămile) lui Allah în valea Minā de lângă Mecca.

387. Tc. *terâvîh* < ar. *tarâwîh*, rugăciunea făcută în timpul nopților de Ramazan.
388. V. Cartea a V-a, cap. 4, p. 174 și urm.
389. Gr. *ματαιλογία* = „delir, vorbire incoerentă”.
390. V. despre îngeri (*malâ'ika*) amplul articol al lui D. B. Macdonald, *EI*, III, 201–204.
391. V. notele 372 și 373.
392. Descrierea corespunde cu aceea obișnuită a Arhanghelului Gabriel: „Acest înger avea picioarele puse pe pământ și capul înălțat pînă la cer; el își întindea aripile de la răsărit pînă la apus; picioarele sale erau de culoarea aurului și aripile verzi” etc. (B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Gebrail*). Denumirea de „îngeri ai cerului inferior” provine din influența concepțiilor aristotelice și neoplatonice asupra celor islamice despre univers: sferile cerești (*al-aflāk*) sînt mișcate și locuite de îngeri de diferite grade.
393. V. Cartea I, cap. 9, p. 21 și urm.
394. V. nota 322.
395. În ortografie turcă: *Ismâil*, *Mincâil*, *Saâdâil*, *Salsâil*, *Kelkâil*, *Şemhâil*, *Zefâil* și *Cebrâil*.
396. Diavolul (*Şayṭān*) ar fi fost creat, după *Coran*, din foc; comentatorii acestui pasaj afirmă că îngerii au fost făcuți din lumină, iar diavolii din foc sau din fumul focului (A. S. Tritton, *EI*, IV, 296). V. și nota 58.
397. Diavolii sînt djini (v. nota 373) și ca urmare pot mărturisi credința, pentru că Mahomed a fost trimis atît pentru oameni, cît și pentru djini.
398. Tătară: *La'net şeytana katarga*.
399. Legenda după care Iblis este un înger care a refuzat să se închine lui Adam provine din textul apocrif creștin *Viața lui Adam și a Evei* (A. J. Wensinck, *EI*, II, 373).
400. V., supra, nota 373 și art. lui D. B. Macdonald, *EI*, I, 1076–1077.
401. După tradiția biblică (*Levit.* 16, 5–8), în „Marea zi a ispășirii” marele preot trebuia să ia doi țapi „de jertă pentru păcat”, care erau trași la sorți: unul pentru Yahve și altul pentru Azazel. Primul era jertfit, al doilea lăsat în libertate în deșert. Asupra celui din urmă erau aruncate toate păcatele credincioșilor (de aci denumirea de „țap ispășitor”). Azazel, „demonul care locuia în pustie”, a trecut în tradiția islamică, avînd accepțiunea generală de diavol (ar. *'Azāzil*).
402. Tc. *Cin başka, şeytân başka*.
403. V. Cartea a IV-a, cap. 21, p. 163 și urm.
404. Tc. *Rebb ül-âlemin*.
405. Ideea că „lumea aceasta” este ultima nu e general împărtășită în tradiția islamică. Distrugerea lumii (*fanā*) rezultă din interpretarea dată de exegeți unor pasaje din *Coran*. Gînditorii mutaziliți și filozofii, ca Avicena sau Averroes, au avut însă tendința — sub influența cosmogoniei aristotelico-plotiniene — de a afirma eternitatea lumii (Louis Gardet, *La pensée religieuse d'Avicenne*, Paris, 1951, p. 38 și 41–42; A. N. Nader, *Le système philosophique des mu'tazila*, Beyrouth, 1956, p. 140, n. 2). Formularea autorului referitoare la universurile anterioare oferă însă pretexte pentru curioase asocieri cu doctrina despre *Kāli yuga* și concepțiile eshatologice orientale.
406. Dacă h. 1132 = 1719 înseamnă că autorul se referă la perioada 14 noiembrie — 31 decembrie a anului din era creștină, perioadă în care lucra la această parte a *Sistemului* (v. și *Studiul introductiv*).
407. Tc. *heyülâ* < ar. *hayülâ* < gr. ὕλη = „materia”.
408. Tc. *Eflâtun* < ar. *Aflâṭūn*. V. și Cartea a IV-a, cap. XIII, p. 128–129.
409. Ar. *Arisṭu'ālîs* și *Arisṭā'ālîs*.
410. Ar. *Sikrât*.
411. Ar. *Dimukritîs*.
412. Ar. *Iklidîs*.
413. Ar. *Buḫrât*.
414. Tc. *Câlinus* < ar. *Djâlinus*.

415. Formă derivată din *Abū 'Alī al-Ḥusain ibn 'Abdallāh ibn Sinā*, numele marelui filozof din Bukhara (980—1037).

416. În cosmologia musulmană (influențată de concepții indo-iraniene) pământul (de formă plată) este înconjurat de lanțul munților *Ḳāf*, formați din smarald verde. După unii autori (ca Ibn al-Wardī), pământul stă pe un taur, acesta pe o piatră, iar piatra pe un pește care înoată în mare (M. Streck, *EI*, II, 645—655).

417. V. Cartea I, cap. 7, p. 11 și nota 86.

418. Metal necunoscut, „cupru de munte”, amintit de autorii antici (Hesiod în *Scutul lui Hercule*, 122; Platon în descrierea Atlantidei, *Critias*, 114 e etc., Aristotel în *Analiticele posterioare*, 7, 92 b, 22).

419. *Abū'l-Abbās al-Farghānī*, cunoscut în literatura europeană drept *Alfraganus*, celebru astronom (nu teolog) din secolul al IX-lea. Concepțiile arabe despre dimensiunile soarelui și lunii erau luate de la astronomii greci.

420. Tc. *fersah* < ar. *farsakh*, măsură de lungime echivalentă cu 6232,20 m. Socotind în mile nautice genoveze (de 1852 m), 1 fersah = 3,5 mile. Lungimile circumferințelor soarelui și lunii sînt, evident, fanteziste.

421. În vechea concepție a pământului plat și fix, pentru a se explica mișcarea astrelor s-a formulat ipoteza unor tuneluri în temelia pământului care să permită trecerea soarelui și a celorlalte planete de la apus spre răsărit.

422. După unele concepții ale cosmografilor arabi muntele *Ḳāf* (v. nota 416) ar fi fost așezat pe o mare stîncă de smarald ale cărei reflexe dădeau culoarea verde (pentru europeni albastră) a cerului.

423. Tc. *Kevser* < ar. *Kawthar* = „plenitudine” (cap. VIII din *Coran* poartă titlul: *Sūrat al-kawthar*). După unii exegeți însă, cuvîntul ar denumi un fluviu al paradisului, cu albia de perle și rubine, cu malurile de aur, mai precis un mare lac din care își au începutul cele patru fluvii legendare ale raiului (de apă, de lapte, de vin și de miere). De aci numele nectarului în turcă. J. Horowitz, *EI*, II, 884—885.

424. Autorul completează descrierea muntelui *Ḳāf* (v. și nota 416). Existența unor pămînturi dincolo de acest munte era bazată pe spusa atribuită lui Mahomed. Aceste lumi ar fi: „una de aur, șaptezeci de argint, șapte de musc, fiecare avînd o lungime și o lățime de 10 000 de zile de mers și ar fi fost locuite toate de îngeri” (M. Streck, *EI*, II, 655). De aci, probabil, afirmația că locuitorii acelor lumi mărturisesc pe Allah și Profet. Cum muntele *Ḳāf* era, în sens restrîns, localizat în Caucaz — munte pe care, după legendă, l-ar fi trecut Alexandru cel Mare —, împăratului macedonean i s-a putut atribui și cucerirea lumilor situate după acel munte.

425. V. nota 416.

426. Tc. *Rub-i meshkūn* < ar. *Rub' al-maskūn*.

427. Tc. *Bahr-i mahcūr* < ar. *Bahr al-mahd̲j̲ūr* Este distincția pe care o face și cosmogonia biblică între „apele de sus” și „apele de jos” (*Gn.*, 1, 6—7).

428. *Keykâūl*.

429. Este vorba despre Yanyalı Es'ad Efendi (m. 1730), cărturar turc, profesor de limbi orientale (arabă, persană), corector al tipografiei lui Ibrahim Muteferrika, traducător în turcă al *Fizicii* lui Aristotel și al unei scrieri de Ibn Sinā. Învățătură este menționat și în *Istoria Imperiului Otoman*, I, 4, nota g (trad. Iosif Hodoș, București, 1873, p. 38—39), în legătură cu aceeași discuție despre *Coran* (Ion Matei, *Le maître de langue turque de Dimitrie Cantemir: Es'ad Efendi*, în „Revue des études sud-est européennes”, 10, 1972, no. 2, p. 281—288).

430. Se poate traduce și prin „noroi puturos”.

431. Credința că trupul lui Adam a fost făcut din pămînt luat din cele patru puncte cardinale a fost cunoscută și de doctrina creștină. Așa era explicat de autorii greci însuși numele lui Adam, format din inițialele A — ἀνατολή (= „răsărit”), D — δῦσις (= „apus”), A — ἄρκτος (= „miazănoapte”) și M — μεσημβρία (= „miazăzi”). V. și E. Turdeanu, *Dieu créa l'homme de huit éléments et tira son nom des quatre coins du monde*, în „Revue des études roumaines”, 13—14, 1974, p. 184 și urm.

432. Forma *Heva* nu este, cum ne-am aștepta, luată din latină (în originalul cărții autorul scrie *Eva*), ci de influență arabă (*Ḥawwā*); în textul rus întîlnim și forma *Evva*.

433. Contradicție, deoarece mai sus autorul afirmă că „ființa omenească nici înainte de păcat nu era nemuritoare”, așadar nu prin păcatul lui Adam „a pătruns moartea în natura omului”.

434. V. mai sus nota 145^a.

435. După doctrina musulmană omul poartă în inimă ca o pecete „știința necesară” a lui Dumnezeu, prin care își cunoaște creatorul (G.-C. Anawati et Louis Gardet, *Mystique musulmane*, Paris, 1968, p. 142, n. 50).

436. Tc. *mekrûh* = „scîrbos” (v. mai departe, Cartea a V-a, cap. 15).

437. V. mai departe, cap. 19.

438. *Kâbil* și *Hâbil*, Cain și Abel. Surorile lor gemene, menționate de autor, se numeau *Aklîma* (sora lui Cain) și *Labûdâ* (a lui Abel). Tradiția după care cearta dintre cei doi frați ar fi avut ca origine dorința lui Cain de a lua de soție pe sora lui Abel este de origine ebraică (J. Eisenberg, *EI*, II, 198).

439. Tc. *Şeyt* < ar. *Shîth*, biblicul Seth, al treilea fiu al lui Adam.

440. Tc. *câmi*, *minare* < ar. *djâmi'*, *minăr*.

441. V. nota 301. Abel l-ar fi învățat pe Seth cultul, rugăciunile rituale etc.

442. V. nota 287.

443. Ar. *Nûh*, biblicul Noe, considerat în *Coran* primul proroc al pocăinței. Pentru legende relatate de Cantemir v. și Bernhard Heller, *EI*, III, 1014.

445. V. mai departe, cap. 21, p. 163.

444. V. Cartea a III-a, partea a II-a, cap. 5.

446. V. Cartea a V-a, cap. 6, p. 186.

447. Ar. *Sâm*, *Hâm*, *Yâfiîh*.

448. Prin *arabi* autorul înțelege aci pe negrii africani (hamiți), iar nu pe arabii propriu-ziși, care sînt de descendență semită.

449. *Hûd*, profetul poporului 'ad, care, după *Coran*, a trăit îndată după potopul lui Noe. Este, probabil, biblicul Eber (*Gn.*, 10, 21), strămoșul poporului evreu (A. J. Wensinck, *EI*, II, 348).

450. Ar. *Şâliḥ*, prorocul trimis poporului arab al thamudiților (*Coran*, VII, 71 etc.), urmașul poporului 'ad (Fr. Buhl, *EI*, IV, 111). Identificarea cu Melchisedec nu este corectă.

451. Succesiunea corectă a profeților pocăinții este, după *Coran*: Nûh, Hûd, Şâliḥ, Lûṭ, Shu'aib, Mûsâ, Ibrâhîm (Avraam), descendent al lui Sem, fiul lui Noe. Avraam ocupă un loc larg în tradiția islamică (A. J. Wensinck, *EI*, II, 457—458).

452. După *Coran*, VI, 74—83, XXI, 51—69 și XXXVII, 83—87, Avraam se născuse într-o familie idolatră și a îmbrățișat credința în Allah printr-o experiență interioară, încă din tinerețe. Astfel, el a respins adorarea idolilor, suferind pentru aceasta chinuri din care a scăpat în chip miraculos.

453. Turnul Babel, despre care tradiția musulmană a preluat credința de origine ebraică, persană și creștină. Babel ar fi fost prima reședință a lui Noe după potop; turnul însuși a fost construit de Nimrûd (Ernst Hertzfeld, *EI*, I, 559—560).

454. *Nimrûd*, personaj cunoscut de musulmani prin tradiția biblică (*Gn.*, 10, 8—9). El a fost cel dintîi care a domnit pe pămînt după potop, avîndu-și reședința la Babilon. Ibrâhîm (Avraam) a încercat fără succes să-l convertească pe acest tiran care se considera Dumnezeu și voia să-l atace pe Allah în cer. Aruncat pe pămînt, el clădește turnul pentru a putea ajunge pînă la cer, dar meșterii nu se mai pot înțelege între ei — din limba siriacă pe care o vorbeau se nasc 73 de limbi. Un nor de muște ucide armata lui Nimrûd, iar tiranul însuși este chinuit patru veacuri (Bernhard Haller, *EI*, III, 900—902).

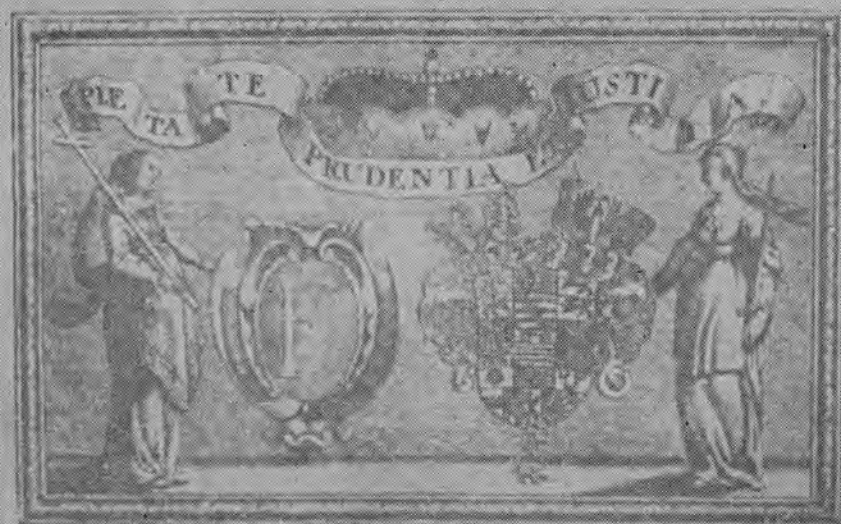
455. *Raḥḥa* (anticul Kallinikos), oraș în Siria de nord, pe malul stîng al Eufratului, întemeiat de Alexandru cel Mare, fostă capitală a lui Harun al-Rașid. Dar Raghes din *Biblie* (*Tobie*, I, 14) este vechiul Rayy (Ragha), oraș în Media, ale cărui ruine se află la cîțiva kilometri spre sud-est de Teheran.

456. Tc. *mancinîh* = „balistă, catapultă”.

457. V. Cartea a V-a, cap. 6, p. 186—188.

458. Tc. *mucâvir* < ar. *mudjâwir* = „războinic“.
459. Tc. *mûsafir* < ar. *musâfir*.
460. Ismail, fiul lui Avraam, preluat de *Coran* (II, 125—140; III, 84; IV, 163 etc.) din tradiția biblică (*Gn.*, 16, 1—16), născut din sclava Agar (*Hădjar*). De aci numele dat musulmanilor în evul mediu european: agareni sau ismailiteni. Întii născut al lui Avraam, l-a ajutat pe tatăl său, în Arabia, să construiască templul din Mecca. După unele tradiții el, iar nu Isaac, ar fi fost personajul din *Gn.*, 22 (sacrificiul lui Avraam). Ismail era considerat drept părintele triburilor din Arabia de Nord (A. J. Wensinck, *EI*, II, 579).
461. *Zamzam*, fântina sacră din Mecca. După alte tradiții, izvorul care i-a dat naștere ar fi țîșnit de sub călcâiul Arhanghelului Gabriel, care-l păzea pe Ismail (A. J. Wensinck, *ibid.*).
462. *Ya'kûb*, patriarhul biblic (*Gn.*, 30, 1), nepot al lui Avraam, frecvent menționat în *Coran* (II, 132—133, 136, 140; III, 84; VI, 163 etc.).
463. *Yâhûdi*, numele evreilor în tradiția islamică.
464. Ar. *Fir'awn* = faraon, personaj preluat de tradiția musulmană (*Coran*, II, 49 etc.) din cea biblică. Episodul despre Iosif în Egipt și tilcuirea visului lui Faraon este relatat de *Coran*, XII, 8. Dar nu soția lui Faraon l-a ispitit pe Iosif, ci soția stăpînului său, comandantul gărzii (*Gn.*, 39, 1—7) sau marele intendent al curții regale (*Coran*, XII, 23—30).
465. *Coranul* cuprinde numai câteva liste de profeți (III, 34; IV, 161 și urm.; VI, 83 și urm.) fără să menționeze niciăieri 224 000 de profeți și cărți. De altfel, după tradiția coranică trebuie făcută distincția între „trimiși” (*rusul*) și „profeți” (*nabîyûn*); aceștia din urmă s-au arătat numai printre *ahl al-kitâb* („oamenii Cărții”, adică iudeii, creștinii și musulmanii).
466. *Mûsâ*, menționat frecvent în *Coran*, ca și în legende postcoranice, după tradițiile biblice și aggadice, înflorite cu elemente folclorice. Cp. cele ce urmează în text cu Bernard Heller, *EI*, III, 788—790.
467. Tc. *Tûr-i Sinâ*. Tradiția islamică a acordat un loc deosebit toiagului lui Moise. El era adus din rai de un înger și servise unui mare număr de profeți și drepti, de la Adam la Iacob. El avea proprietăți miraculoase, strălucea în întuneric, scotea apă din pămînt, izvora lapte, miere și parfum etc., etc. (B. Heller, *loc. cit.*).
468. *Pentateucul* (*Tora*) este, în forma sa actuală, o compilație realizată după exilul poporului evreu (prin sec. V î.e.n.) după surse de dată, origine și istorie diferite. Comentatorii evrei, alcătuitoarii marelui tezaur rabinic cunoscut sub titlul de *Talmud* (colecție de decizii canonice întemeiate pe *Vechiul Testament*), și-au dat seama de lacunele *Torei*, de unde ipoteza unei redacții mai vechi, integrală și incomparabil mai mare. Unii autori musulmani reproșau textului transmis contradicții, omisiuni și falsuri intenționate.
469. Tc. *mescidât*.
470. V. Cartea a IV-a, cap. 17, p. 150—155.
471. Aaron, fratele mai mare și tovarășul lui Moise, personaj biblic (*Ex.*, 4, 14 etc.), frecvent menționat în *Coran*, II, 248 etc., sub numele de *Hârûn*.
472. Despre toiag v. p. 122 și nota 467; autorul nu spune că e luat de la Aaron, ci se referă doar la locul important pe care toiagul acestuia (din tradiția biblică) îl ocupă în legenda musulmană după ce e preluat de Moise.
473. V. nota 256. Cadiul se pronunța, în practică, numai în chestiuni legate de religie, ca dreptul familial și cel succesoral, incluse în cel canonic. Observația că musulmanii nu cunosc instituția preoției este corectă.
474. După *Biblie* (*Ex.* 15, 20; *Num.* 26, 59) sora lui Moise și Aaron se numea Maria. Pasa-jul citat din *Coran* (XIX, 28) se referă, într-adevăr, la Fecioara Maria, numită „sora lui Aaron”, dar pentru a evita anacronismul, comentatorii afirmă că acest Aaron nu era fratele lui Moise, ci un contemporan al Fecioarei, după unii chiar fratele ei (A. J. Wensinck, *EI*, III, 360). Așadar nu se poate spune că musulmanii confundă pe sora lui Aaron cu mama lui Iisus.
475. Ar. *muftî*, judecător cu renume, capabil să dea consultații juridice importante (*fatwâ*).
476. Tc. *mûrtedd*.
477. V. Cartea a IV-a, cap. 14, p. 133—139. Referința la *Incrementa* pare să privească învățătura despre Iisus, iar nu pe *mûrtedd*.
478. Iisus Navi (Iosua, ar. *Yûshâ*, de unde forma *Șua* din text), personaj biblic (*Ex.*

SETHI CALVISII
 OPUS
 CHRONOLOGICUM,
 AD ANNUM MDCLXXXV. CONTINUATUM,
Cui præmissa est
 ISAGOGE CHRONOLOGICA,
& subjuncta appendix
 EPISTOLARUM ET JUDICIORUM
 de hoc Opere, nec non controversiarum Chronologicarum,
nunc primum
ex MSC. CL. Autoris collectarum.
 AUSPICIIS ET SUMPTIBUS
 SERENISSIMI PRINCIPIS AC DOMINI
 DOMINI FRIDERICI
 DUCIS SAXONIÆ JUL, CLIV, AC MON-
 TIUM &c. &c.
cum Indice personarum & rerum gestarum
copioso.

FRANCOFURTI AD MOENUM ET LIPSIAE
 APUD CHRISTIANUM GENSCH
 ANNO MDCLXXXV.

ALCORANI TEXTUS UNIVERSUS

Ex correctioribus Arabum exemplaribus summa
fide, atque pulcherrimis characteribus
descriptus,

Eademque fide, ac pari diligentia ex Arabico idiomate
in Latinum translatus,

Appositis unicuique capiti notis, atque refutatione

His omnibus præmissus est

PRODROMUS

Totum priorem Tomum implens,

In quo contenta indicantur pagina sequenti,

AUCTORE

LUDOVICO MARRACCIO

E' Congregatione Clericorum Regularium Matris Dei,

INNOCENTII XL

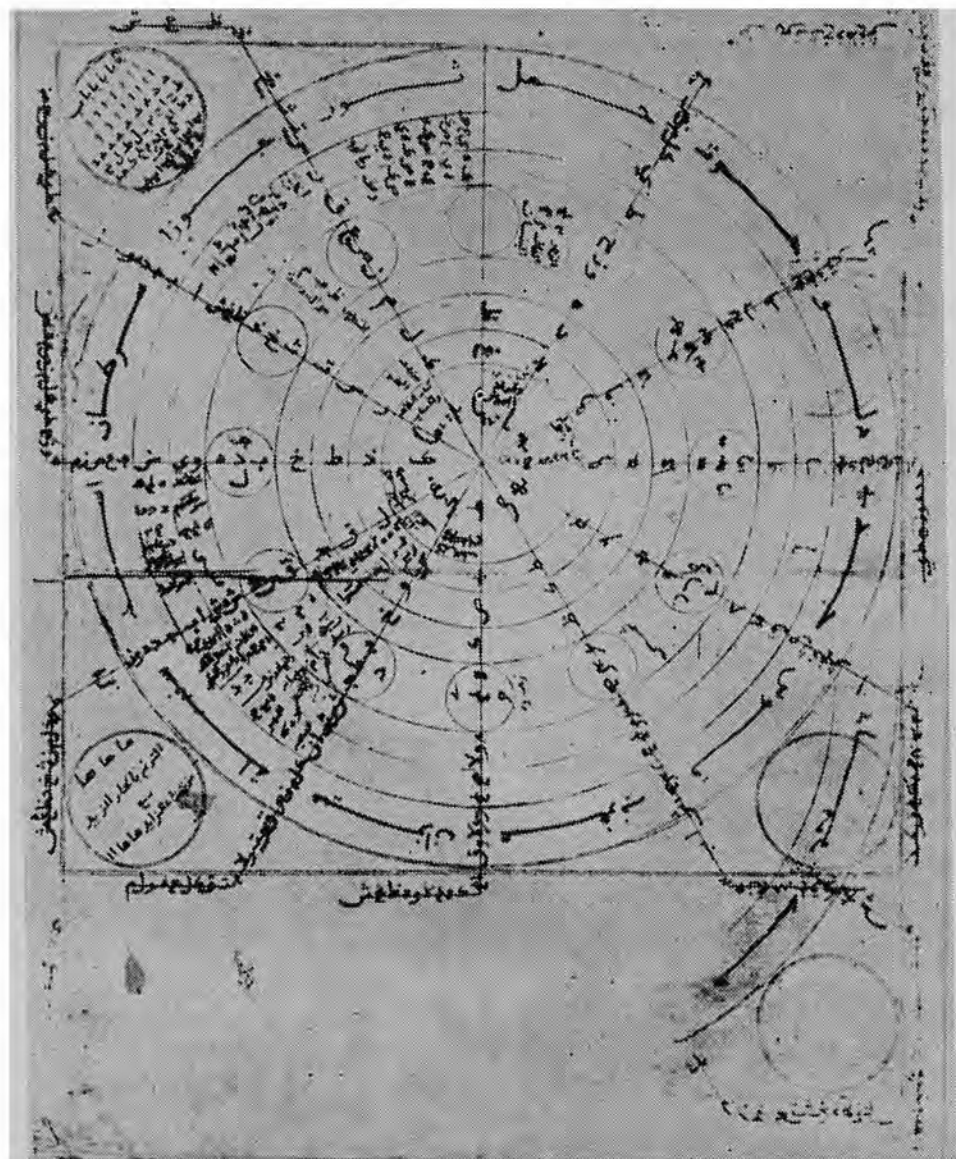
Gloriosissimæ memoriæ olim Cancellario.

PATAVII,

M. DC. XCVIII.

Ex Typographia Seminarii.

SUPERIORUM PERMISSU.

7. Za'iraya, manuscris, începutul secolului al XVIII-lea.

COMPLEMENTUM
 THESAURI
 LINGUARUM ORIENTALIUM,
 SEU
 ONOMASTICUM
 LATINO-TURCICO-ARABICO-PERSICUM,
 SIMUL IDEM
 INDEX VERBORUM
 LEXICI TURCICO-ARABICO-PERSICI,
 Quod Latinâ, Germanicâ, aliarumque Linguarum
 adjectâ nomenclatione nuper in lucem editum.

ACCESSERUNT
 Præcipuis Onomastici Latinis vocibus significationes
 Germanico-Italice, tum æquivocationibus evitandis, tum
 Indici, qui vicem Vocabularii Germanico-aut Italico-Turcici
 præstet, facilius concinnanda.

Guill. L. p. 212. n. 1000. 1687.
 Autore

FRANCISCO À MESGNIEN MENINSKI
 SS. Sep. Equite Hierosolymitano, Sac. Cæs. Majest. Consiliario
 Aulico-Bellico, ac Linguarum Orientalium Interprete primario.

VIENNAE AUSTRIÆ, MDCCLXXXVII.

• Cuius Gratia, & Privilegio S. Cæs. Majestatis.

*et de l'Esprit philosophique, politique
et naturel de l'Asie* 172

BIBLIOTHEQUE ORIENTALE.

ou

DICTIONNAIRE UNIVERSEL

CONTENANT GENERALEMENT

Tout ce qui regarde la connoissance des Peuples
de l'Orient.

LEURS HISTOIRES ET TRADITIONS

VERITABLES OU FABULEUSES

LEURS RELIGIONS, SECTES ET POLITIQUE

Leurs Gouvernemens, Loix, Coutumes, Mœurs, Costumes, & les Révolutions de leurs Empires.

LEURS SCIENCES ET LEURS ARTS.

Leurs Théologie, Mythologie, Magie, Physique, Morale, Médecine, Mathématiques,
Histoire naturelle, Chronologie, Géographie, Observances Astrologiques,
Grammaire, & Rhetorique.

LES VIES ET ACTIONS DE CEUX QUI ONT MERITE D'ÊTRE MEMORISÉS.

Dactres, Philosophes, Historiens, Poètes, Chapeaux, & de tous ceux qui se font remarquer
par leurs Vertus, ou par leurs Vices.

DES JUGEMENTS SUR LES LOIX, LES COUTUMES, LES MŒURS, LES COSTUMES, LES SCIENCES, LES ARTS, LES MANÈGES, LES TRAFICS, LES COMMERCE, LES ABERGES, LES RECUEILS DE FAITS, DE SENTENCES, DE MAXIMES, DE PROVERBES, DE COÛTES, DE BONNES MŒURS, & de tous leurs Livres écrits en Arabe, en Persan, ou en Turc, sur toutes sortes de Sciences, d'Arts, & de Professions.

Par Monsieur L'HERBELOT.

PARIS.
Par la Compagnie des

AVEC PRIVILEGE DU ROI.

10. Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672. Frontispiziul.

ISTORIA DELLO STATO PRESENTE DELL'IMPERIO OTTOMANO.

NELLA QUALE SI CONTENGONO.

Le Massime Politiche de' Turchi . I punti principali della Religione Mahomettana . Le Sette, le Eresie, e gli ordini diversi de' suoi Religiosi .

La Disciplina militare, il conto esatto delle forze per Mare, e per Terra, e delle rendite dello stato loro .

Composta prima in lingua Inglese dal Sig. Ricaut, Scudiere, Segretario del Sig. Co. di VVinchelsley Ambasciadore straordinario del Re d'Inghilterra Carlo secondo, a Sultan Mahometto Han IV. che al presente Regna .

Tradotta poscia in Francese dal Sig. Briot, E finalmente trasportata in Italiano

Da COSTANTIN BELLI Accademico Tassita.

All'Illustriss. & Eccellentiss. Sig.

BATTISTA NANI

CAVALIER PROCVRATOR MERITISSIMO
DI S. MARCO.

VENETIA M.DC.LXXII.

Presso Combi, & La Nou.

CON LICENZA DE' SUPERIORI, I PRIVILEGIO.

C A P. XVIII.

Delli Edhemis.

Religioso dell'ordine d'Edhem: Vn Santone, ouero Santo
huomo delli Turchi.

Il primo Fondatore di quest'ordine era chiamato *Ibrahim Isik em*, del quale li Discipoli, e gli Settatori stessi parlano molto oscuramente. Dicono che suo Padre era schiavo, e di nazione Abissino, ch'andò vn giorno al forte *Mercan*, per trattarsi con *Ibrahim* Re del Cairo, ch'era huomo ben fatto, molto onesto, e grato nella conuersazione, diligente di piacere a Dio, e che passaua la notte e'l giorno nelle Moschee à leggere l'Alcorano co'l volto per terra, e à prononciare souente queste parole. O Dio! tù m'hai data tanta sapienza, che conosco euidentemente, che tù prendi cura di mè, e che sono nella tua protezione. Perciò o Dio sprezzando ogni sorte di potenza, e dominio, io mi dedico alla meditazione della filosofia, e mi

ПЕТРУ ВЕЛИКОМУ.

ВЯЩЕННАГО РОССІЙСКАГО ГОСУДАРСТВА,
ОСВЯЩЕННѢШЕМО АУТОКРАТОРУ, ВЪРХУ
ПРАВОСЛАВНЫЯ ВСЕБОДРСТВЕННѢШЕМО ЗА-
ЩИТИТЕЛЮ, ИМПЕРАТОРУ БЛАГОЧЕСТИВѢ-
ШЕМО, ПРЕБЛАГОМУ, ОЦУ ОТЕЧЕСТВА, СЛО-
ДБЯНИ ПРОГОНИТѢЮ, ДОБРОДѢТЕЛИ ЖЕ И
СВОБОДНЫХЪ НАУКЪ, И ХУДОЖЕСТВЪ НАСЛАДИТЕЛЮ,
САДВЕНСКИХЪ НАРОДОВЪ ВЪЧНЫЯ СЛАВЫ НАЧА-
ВНѢШЕМО АУТОРУ, ВЕЛИКОМУ КНЯЗЮ, ПОБѢД-
ТЕЛЮ, ПАДШИХЪ ВОЗСТАВИТЕЛЮ, ЦАРСТВА ПРИ-
ВЪСТИТЕЛЮ И РАСПРОСТРАНТЕЛЮ, ОРДНА СВЯ-
ТАГО АПОСТОЛА АНДРЕА ОСНОВАТЕЛЮ СМОТРЕЛѢ-
ВНѢШЕМО, И ЦѢЛЫХЪ ОРДИНОВЪ КАВАЛЕРУ ПРЕ-
ДОСТОИНѢШЕМО, ПРЕОБРАЖЕНСКАГО ПОЛКА
ВЕРХОВНОМУ КАМАРХУ, ОБОЕГО ВОЙСКА МАРШУ,
И АРХИСТРАТИГУ ГЕНЕРАЛНѢШЕМО, НАШЕГО
ВЪРХА ДЕРЖАВНѢШЕМО НЕПТУНУ, НА ЧЕТЫРЕХЪ
МОРЕХЪ РОССІЙСКАГО ФЛОТА ВЪЦЕАДМИРАЛУ:
АНГЛІЙСКАГО ЖЕ, ГАЛАНСКАГО, И ДАЦКАГО АДМИ-
РАЛУ ИЗБРАННОМУ, И ПРОЧИМЪ И ПРОЧИМЪ, И ПРОЧИМЪ
ГОСУДАРЮ И ПОВЕЛИТЕЛЮ СВОЕМУ ВСЕМИЛОСТІ-
ВНѢШЕМО И ПОВЕЛѢТЕЛЮ.

СЛОВОПРІНОШЕНІЕ.

ВЪШЕШЕ УЖЕ ПРОВОДИТЬ ГОДЪ, ИМПЕРАТО-
РОВЪ БЛАГОЧЕСТИВѢШИИ, ОНѢ НЕЛЖЕ
ПРЕТВОРАЮЩАЯ МИЛОСТИ СВОЯ, ОСОБЛІВОЮ
НА МЯ ИЗДАВШЕЮ БЛАГОШІЮ, ПОДЪ СѢНЬ,
И ЦѢНЬ РОССІЙСКАГО ОРАЛА ПРИЯТИ МЕНЕ, И
ПОКРОВІТЕЛСТВОВАНІЯ БЛАГОВОЛАЮ ВЕЛИЧЕ-
СТВО ВАШЕ. ДЕСЯТОЕ ЛѢТО УЖЕ НАЧИНАЕТСЯ,
ОНѢ НЕЛЖЕ ВЪ СЯ ПРАВОСЛАВНОРОССІЙСКОЙ
ОБЛАЧІИ, СЛАВНОШІЮЮ ЛІНІЮ ПРОВОЖДАЮ. А СЯ СЕБѢ
ПОЧЕМОУ ЛИБО ХВАЛИМЪ, ПОКАЗАННЫ ОНѢ МЕНЕ СЛУЖБЫ.
ВАШЕ

14. *Odă* operei lui Dimitrie Cantemir, de Teofilact Lopatinski, publicată în *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722.

SERENISSIMO

&

CELSISSIMO

DEMETRIO CANTEMIR

S: ROSSIACI IMPERIJ PRINCIPI

TERRARUM MOLDAVIÆ HEREDITARIO

DOMINO

tam præclaris animi dotibus

quam antiquis principum Moldaviæ imaginibus

ILLUSTRI

Felici politionis literaturæ cultori

Cultorumque Patrono gratiosissimo

opus suum de systemate religionis Muhamedanæ &c:

in lucem edenti

votum hoc

vovet, dicar, dedicat

Inuere lux publica

Illustrant. Forum manantis Serenissimi

Et ex limbo Apellem, ex literarum umbris solem

ex sua Minerva mittere Jovem,

lucem tuam non ambis,

Divisionis hic Minervæ patrus

Qui Serenissimi torique Orbis clavis fulget natalibus.

Eam tamen videri meruit, ut plures Illustrares

Leges grata, evolas venerabunda

Magnam opus

Magni parum constituit, grandi selectum meditationis,

Ingenti destinatum commodum

Norum in eloquentia Tullium,

Redivivum in politis Lypium,

ODE IN LAUDEM OPERIS SERENISSIMI
PRINCIPIS DEMETRIJ KANTEMIRI SYSTE-
MA, DICTI DE RELIGIONE ET STATU
IMPERIJ TURCICI.

Si quem cupido noscere Turcica
Urit: scelesti Muhamedi genus
Illique cognatam Gielonum
progeniem vitiosorem.

Regni nefandi quanta potentia,
diri potentis fœdera, bellaque,
artès, doli, status, fidesque
relligio male sana Turcæ.

Illi, relicto pulvere patriæ
non est rotundis lapeti rotis
aut Thessalum impigro caballo
Odrysiâs properandum ad oras.

Non est necesse carbasia navium
depicta pandi remige plurimo
aut alitis vastas per avras
Fulminæ volitare pennâ

Intra penatum dulcia Limina
inclusus, hærens absque periculis
hoc non fatigatus volumen
mente terat manibusque verfer.

Istic videbit cuncta Othomanica
quidquid profanum, quidve sacrum impijs
totum velut magno in theatro
vel speculo nitidoque vitro.

Authoris ingens gloria Principis
lectoris ingens utilitas pij
illi laboris stat corona
huic opus emolumenta donat.

15. *Laula* lui Dimitrie Cantemir, de Ghedeon Vişniorski, publicată în *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722.

ДІМІТРІИ КАНТЕМІРЬ

ЛЮБЕЗНѢЙШЕМУ ЧИТАТЕЛЮ ЗДРАВІА.

Издѣ сынъ іессеевъ, человекъ по сердцу
 божію, въ Царствѣхъ претѣвѣиши, во Про-
 роцѣхъ претворенииши, въ богословѣхъ
 глубочайши, и тайнѣ божіихъ умовѣтель
 искусниши; по вѣгда поучѣлся бѣше
 въ законѣ Господа Саваоа день и ноцѣ,
 и чрезѣ благодать божію, неизреченная и
 сокровенная премудрости божіа откровенна
 ему быша, сіе положѣвъ разсужденіе: ВСЯКІЯ КОНЧІНЫ
 ИДѢХЪ КОНЕЦЪ, шІРОКА ЗАПОВѢДЬ ТВОЯ СЪЛО. Псалмъ 118.
Стихъ 96.
 Сірѣчь: яко всякое художество, вѣдѣніе, и что либо чело-
 вѣческою хитростию произведено есть, все описаніе и
 опредѣленное есть; слово же божіе столь пространно, высоко
 же и глубоко, яко умомъ челоуѣческимъ (развѣ елико чрезѣ
 егоже подаемую благодать позволяеши) появиіся никакоже
 можѣтъ. Пророкъ убо повнегда тайны божіа неизреченныя,
 постановленіе вѣчныя премудрости, чіны и законъ глубо-
 чайшимъ разсмотрѣвъ умозрѣтелствомъ, яко ко испытанію
 челоуѣческихъ изобрѣшеніи, и познанію ихъ усердно прило-
 жѣлся, изъ егоже словъ прилѣжно разсуждающему удобо-
 являеишея. Ибо во псалмѣ томъже, въ стихѣ 85 глаголетъ.
 ПОВѢДАША МНѢ ЗАКОНОПРЕСТУПНИЦЫ ГЛУМУЕНІЯ,
 И НЕ ЯКО ЗАКОНЪ ТВОИ ГОСПОДИ. Сея сенищеніи, Псалмъ 118.
Стихъ 85.
 мнози сущи похолоуишася изъ Святыхъ Описѣвъ, которые
 многѣишы на оную издадѣша изложенія, обаче всѣхъ умы
 едіно, и шже мудрствуюишъ, сірѣчь: того ради Пророкъ,
 шюль шцѣпенно зловѣрїа уставы, и законы невѣрныхъ
 изслѣдовалъ; да бы ложъ противоположѣвъ истиннѣ, аки
 явѣишъ во шмѣ напаче просвѣтілся. И зане умствование его
 лѣбнишеся въ послушаніе вѣры, челоуѣческая умствования
 и умышленія, слагая еѣ божественнымъ закономъ, аки на
 Лидикомъ оныя искусни имѣя камени, хопяише лѣтва
 показати, и аки басноотворная плѣшенія, и всякаго смѣха
 достойна быти, самымъ изъяснѣвъ словопоказателствомъ.
 Тоже и Святшя Іоаннѣ Евангелістѣ, въ Соборномъ своемъ
 посланіи, властїю Апостолскою учѣтъ, и повелѣвасишъ, да
 искушасмѣ Духи, да не како невѣдуише всякому духу вѣруемъ,

І Писаніе.
ГЛАВА 4.

НО

КНИГА ПЕРВАЯ

о лжепророцѣ мухаммедѣ.

ГЛАВА ПЕРВАЯ

о именахъ мухаммедовыхъ.

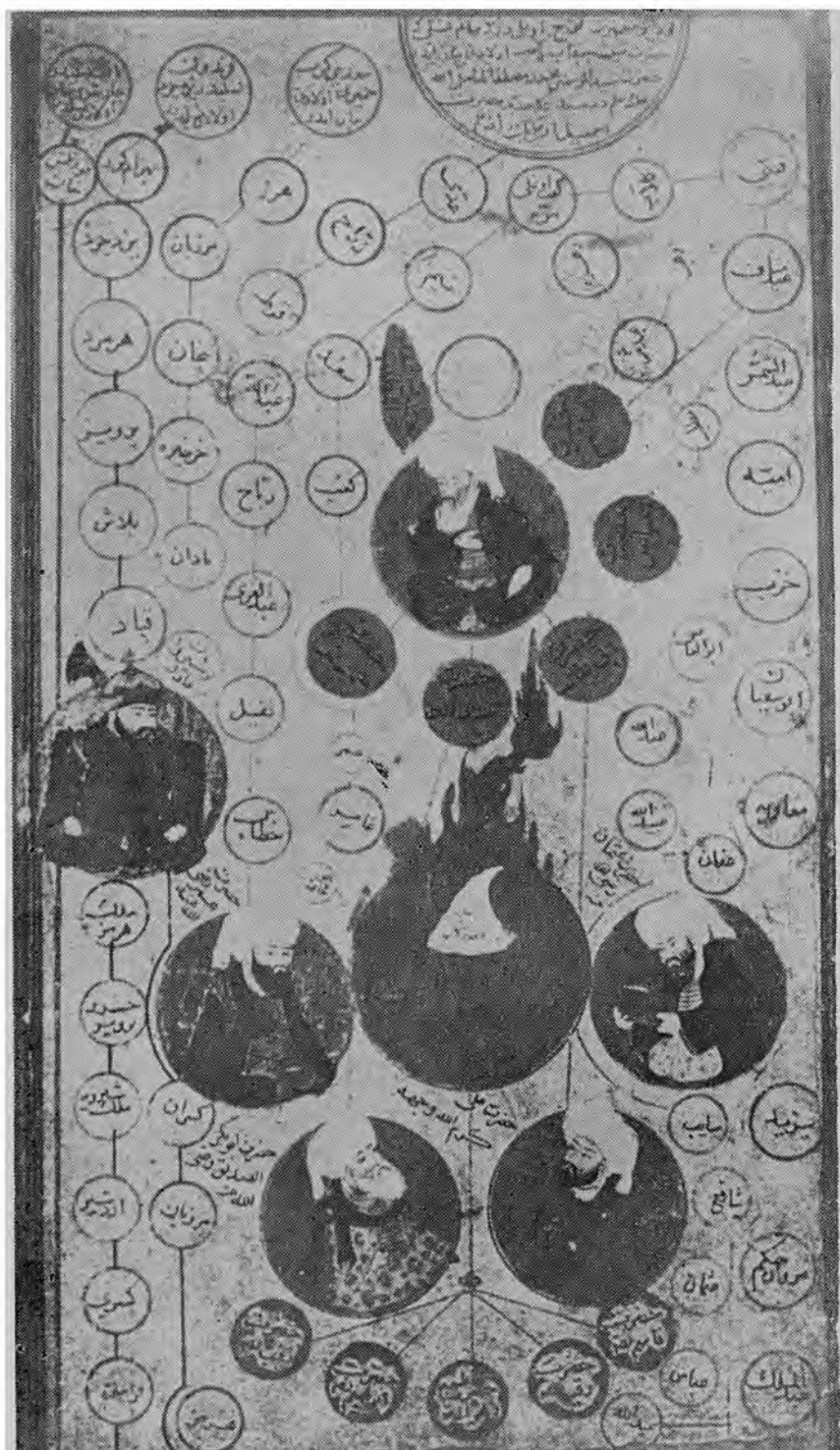
Понеже свойственная вещи имена, за кратчайшее тѣхъ изъясненіе имѣются, не безпрілично быти мнѣ, да о житеи и дѣлахъ Мухаммедовыхъ имуще нѣкая рещи, первѣе о егоже собственныхъ и нарицательныхъ именахъ нѣчто предъложимъ.

Воистиннѣйшее, и особнѣйшее сего лже-Мухаммедово пророка имя, двоякое есть: Мухаммедъ, и Мустафа. Таково многая и въ Куранѣ, и въ книгѣ Мухаммеде, аки сложеннѣ именоваши обыче: МУХАММЕДУЛЬ МУСТАФА. Мухаммедъ убо четверописменное есть, стрѣчь оу четьрехъ токмо ліперъ состоящееся: М. Х. М. А. имже придасться знакъ Тештідъ,

который крестомъ ліперъ надполагается, знаменуетъ ю двоиспвенныя быти сілы, и пронуцїи, напримѣръ: чтесть Мухаммедъ, которое имя по изложенію [этимологически] знаменуетъ, бѣло похваленъ, многія похвалы и благодати достоинны; аки бы по Греческу рещи Кехарітоменосъ, благодати полныи, и изобилующи. Мустафа, свойственно знаменуетъ избранныи, или надъ прочіихъ изыщнѣйшии. Такогда имя сего или писати хотѣишь, или прочитовати сънаписаннаго, сѣмъ двома имени вкупѣ сложенными изображаютъ: ПЕІГАМБЕРІМУЗЪ ики джиганъ гюнешіи МУХАММЕДУЛЬ МУСТАФА, то есть: обою мѣра солнце наше, пророкъ [или Апостоль] Мухаммедъ Мустафа. Чесо ради оу нашихъ Хрістіанскіхъ писатели неправо различными писменны и пронуцїями писмо быти видѣмъ; якоже: Махометъ, Магметъ, Муаметъ, Муаметъ и прочая.

Нарицательная же имена сего мало не безконечна суть, ибо Аналогически, Аллгорически, Метафорически, и всякими другими, Фрасическими

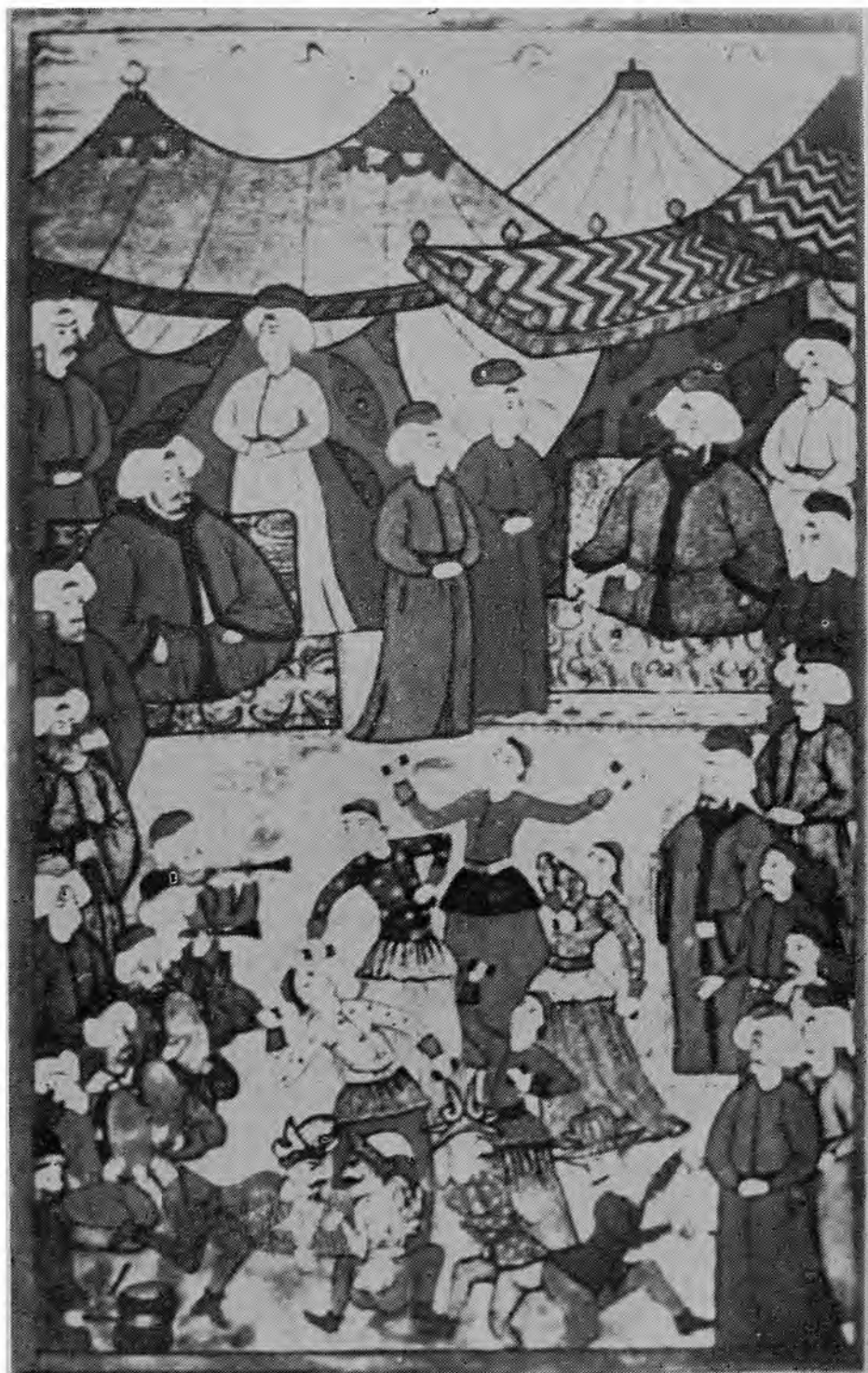

18. Miniatură din *Genealogia profetului Mahomed* dedicată sultanului Mahomed al III-lea,

19. Derviși în procesiune.
Desen din cod. 8626 al
Bibliotecii Naționale din
Viena.

20. Copiii sînt duși la cere-
monia circumciziei. Desen
din cod. 8626 al Bibliotecii
Naționale din Viena.

21. Festivitate la curtea sultanului Ahmed al III-lea. Miniatură de Levni, în *Vekhi, Sür-nâme*.

17,9 — 14 etc.), ajutor al lui Moise în lupta contra amaleciților, conducător al poporului israelit după moartea acestuia. *Coranul* face aluzie la el în sura V, 23—29.

479. Prorocul Ilie (ar. *'Ilyās*), menționat și în *Coran*, VI, 85 și XXXVII, 123—130.

480. V. nota 241.

481. Samson era cunoscut în tradiția islamică, și în apropiere de Sara'a (Palestina) există un monument numit *Kabr Shamshun* (Mormintul lui Samson). Cantemir se referă la o prelucrare arabă sau persană a istoriei lui Samson relatată în cartea *Judecătorii*, XIII—XVI.

482. Distih în turcă:

Diriğā zemāne-i geçrev (?)

Terzibaş vü Hamze-i Hüsrev.

483. Regele-profet David (c. 1002—963 î.e.n.), ar. *Dā'ūd*, amintit în *Coran*, II, 251; IV, 163 etc.

484. Regele Saul (c. 1020—1010 î.e.n.) a fost cunoscut, sub numele *Ṭālāt*, atît de *Coran*, II, 247, 249, cît și de tradiția islamică (Bernhard Heller, *EI*, IV, 674—675).

485. Tc. *Zebur* < ar. *Zabūr* (*Coran*, XVII, 55).

486. Ar. *dā'ūdī*.

487. Regele Solomon (c. 970—930 î.e.n.), ar. *Sulaymān*, menționat în *Coran*, II, 102; IV, 163 etc.

488. Pers. *div*.

489. Tc. *Belkiz* < ar. *Bilkis*, regina legendară din Saba (*I Imp.*, 10, 1—13, *Coran*, XXVII, 22—44), venită la Solomon pentru a-i pune întrebări enigmatice (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 738).

490. Ar. *Bakht Naşar*, Nabucodonosor al II-lea, regele Babilonului (605—562 î.e.n.).

491. De observat că Ezdra (autorul cărții cu același nume din *Vechiul Testament*) nu face decît să povestească despre reconstrucția templului de către Zorobabel și marele preot Iosua, după întoarcerea din robia babiloniană, reconstrucție încheiată în anii 516—515 î.e.n. Dărîmarea templului a fost poruncită nu de Vespasian, ci de Titus, în anul 70 e.n. Constantin cel Mare a construit nu templul, ci două bazine, pe locurile mormintului lui Iisus și al descoperirii Crucii (325—326). La fel, Justinian a clădit biserica Fecioarei, după unii pe locul templului, în apropiere de actuala moschee Akşa, după alți autori pe locul Cinei de taină, cunoscut a fi drept mormintul lui David.

492. Cotul (*cubitus*), veche măsură de lungime echivalentă cu circa 50 cm.

493. Pasajul este un rezumat al *Coranului*, XXVII, 17, unde însă este vorba de furnici (de unde titlul capitolului respectiv), dar autorul trimite din greșală la cap. V (*Punerea mesei sau Masa servită*).

494. Dreptul Iov, eroul cărții cu același nume din *Vechiul Testament*, a fost cunoscut de musulmani ca *Aiyūb* (*Coran*, IV, 163; VI, 86 etc.). Moscheea lui Eyüp (*Eyüp Sultan Camii*) se află în partea de nord a Constantinopolului, lingă Cornul de aur, în cartierul Eyüp. A fost construită în 1458 de sultanul Mehmed al II-lea în amintirea lui Eyüp (ar. *Abū Aiyūb Anşāri*, tc. *Eyūb-i Ensāri*), discipol și stegar al Profetului, mort sub zidurile Constantinopolului în 670, în cursul asediului condus de Yazîd, fiul califului Mu'āwiya. Mormintul lui Eyüp se află în curtea moscheii unde aveau loc ceremoniile de întronare a sultanilor. *Al-anşār* înseamnă apărător.

495. *Luḡmān*, înțelept citat în *Coran*, XXXI, 12—19, preluat de tradiția musulmană din legendele arabe păgîne, un fel de Esop oriental. I se atribuiu numeroase sentințe provenite de fapt din *Cartea lui Ahiḡar Asirianul* și fabule, adaptări arabe medievale ale fabulelor lui Esop (Bernhard Heller, *EI*, III, 36—39). Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare*, s. III, t. 2, 1925, p. 422, observă că la *Luḡmān* se referă învățatul român și în scrisoarea sa către Petru cel Mare din 23 noiembrie 1719 („Un filozof oarecare arab, fiind întrebat de la cine a învățat filozofia, a răspuns că de la orbi”, *ibid.*, p. 486, nr. XXXIV).

496. V. nota 449.

497. V. nota 450.

498. Derivație inexactă. De altfel, *Luḡmān* nu a fost cunoscut ca medic. Pentru asimilările propuse v. B. Heller, *loc. cit.*

499. Lat. med. *betonica* < lat. *vettonica*, după numele unui vechi trib din Galia, *vettones* = plantă din familia mentei, cu proprietăți medicinale (*Betonica officinalis*, rom. crețisor sau cuișoriță).

500. *Iskandar-nâme* (Cartea lui Alexandru), preluată din *Alexandria* lui Pseudo-Callisthenes, despre a cărei cunoștință se poate deduce din *Coran*, XVIII, 60 și urm. Cartea circula și în turcă grație traducerilor lui Ahmedi (sec. XIV), Ali Şir Nevai (sec. XVI). Este probabil ca autorul să se refere la cea dintâi din aceste două versiuni, făcută în turcă osmană.

501. Tc. *Iskender Zulkarneyn* < ar. *Iskandar Dhu'l-Karnayn*, Alexandru cel cu două coarne, astfel numit în *Coran*, XVIII, 83 și urm.

502. „Grecii din Cyrene, vecini cu oaza libiană [a lui Ammon] au împrumutat din Egipt, dându-i o formă omenească, tipul corniger al lui Zeus-Ammon, pe care ni-l oferă monetele din Cyrenaica” (P. Deschamps, *Mythologie de la Grèce antique*, Paris, 1886, p. 53).

503. Tc. *Iskender-i Rûmî ibn-i Feylikos*.

504. În tradiția musulmană Alexandru cel Mare este înfățișat ca un apărător al dreptei credințe și, pe baza identificării cu personajul din *Coran*, XVIII, 83, este socotit profet (*EI*, II, 569).

505. V. nota 408. — Legenda relatată de Cantemir pare întemeiată pe tradiții locale din regiunea Beyşehir-Konya. La 20 de km nord de Beyşehir, în apropierea lacului cu același nume, la *Eflâţun Pınarı* (Izvorul lui Platon), se pot vedea și azi urmele unui monument hitit din sec. al XIII-lea î.e.n., format dintr-o bază de piatră împodobită cu basoreliefuluri cu temă religioasă. Specialiștii au recunoscut în aceste ruine (asociate cu o statuie colosală descoperită la 40 km distanță, în satul Fasillar) fie un edificiu religios din vechiul regat Arzawa, fie un *tropaeum* din timpul regelui Tudhalija al IV-lea (J. Mellaart, *The Late Bronze Age monument of Eflâţun Pınar and Fasillar near Beyşehir*, în „Anatolian studies”, 12, 1962, p. 111—117; K. Bittel, *Beitrag zu Eflâţun Pınar*, în „Bibliotheca Orientalis”, 10, 1953, p. 2—5; R. Boulanger (éd.), *Turquie*, Paris, 1965, p. 526—527). În legătură cu tradiția despre Platon la Konya a se vedea și F. W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, vol. II, Oxford, 1929, p. 370 și urm. („mormîntul lui Platon” într-o moschee fostă biserica Sf. Amfilohie, a cărui cinstire ar fi fost încurajată de derviişii mevlevi, potrivit tendinței lor de a concilia religiile pe o bază acceptată deopotrivă de musulmani și de creștini — D. S. Margoliouth, *EI*, III, 480).

506. V. nota 316.

507. Tc. *Behrâm-i Gâr Sahib Kîran*. Personajul istoric intrat în legendă a fost Bahrâm al V-lea, suveran persan din dinastia sasanidă (420—438), supranumit pentru tăria sa *Gôr* (asin sălbatic, colun), care, evident, nu putea fi contemporan cu Platon și Aristotel.

508. *Selmân-i Pâk*, Salman cel curat, Salmân al-Fârisî, persan convertit la islamism, devenit tovarăș al Profetului, erou al Persiei convertite și una dintre cele mai populare figuri din legende musulmane (G. Levi della Vida, *EI*, IV, 120—121).

509. Tc. *Demür Hindî*.

510. Tc. *âb-i hayat*.

511. În textul rus: багаж < fr. *bagage*.

512. Episodul lui Cantemir asociază câteva tradiții legate de populara figură din legende musulmane al-Khađîr (sau al-Khiđr, formă mai apropiată de *Hîzr*), numită în *Coran*, XVIII, 60: sluga lui Moise. Este vorba despre căutarea izvorului vieții. Pasajul din *Coran*, loc. cit., care-l înfățișează pe Moise căutînd elixirul are, după specialiști, trei surse: *Legenda lui Ghilgames*, *Alexandria* și legenda ebraică *Ilie și rabinul Iosua ben Levi*. Ghilgames, Alexandru cel Mare și rabinul Iosua caută deopotrivă apa (primul iarba) vieții și trec în călătoria lor prin diferite peripeții. Alexandru nu o poate afla, ci bucătarul său Idris (după R. Hartman un Andrei, personaj menționat în *Coran*, XIX, 56—57 și XXI, 85—86, A. J. Wensinck, *EI*, II, 477—478). Ilie este cel care-l conduce pe Iosua către apa vieții. Al-Khađîr apare, în versiuni arabe ale legendei lui Alexandru, drept șef al avangardei regelui macedonean, vizir sau văr al acestuia. Versiunea lui Nizâmî ni-l arată însă pe al-Khađîr căutînd apa vieții nu cu Alexandru, ci cu Ilie (’Ilyās, profetul biblic Ilie), ca în relatarea lui Cantemir; dar ei nu-și înșală tovarășul de drum, ci amîndoi beau din izvor și devin nemuritori (*ibidem*, *EI*, II, 912—916). În credința populară al-Khađîr și Ilie sînt protectorii călătorilor pe mare (primul) și pe uscat (al doilea). M. d’Ohsson, *Tableau général de l’Empire Othoman*, t. I, Paris, 1788, p. 187.

513. V. nota 416.

514. V. nota 293. Dar derivația lui *Yādjūdj* și *Mādjūdj* din Gog și Magog nu este greșită.
515. V. Cartea a III-a, partea a II-a, art. 4, p. 72—73.
516. V. Cartea a V-a, cap. 5, p. 180—186.
517. Tc. *kahve* < ar. *kahwa* = „cafea”, băutură introdusă la Constantinopol în timpul domniei lui Soliman Magnificul. În 1554 un alepin și un damaschin au deschis primele cafenele (*kahwa-khāne*, la Cantemir *circiumi*), în capitala imperiului (C. van Arendonck, *EI*, II, 673).
518. Poate 'Uzayr, profetul evreu Ezdra amintit în *Coran*, IX, 30, deși „venirea lui” (sfârșitul sec. V î.e.n.) nu a fost după, ci înainte cu câteva decenii de Alexandru cel Mare (356—323 î.e.n.). Asemenea anacronisme sînt însă curente în tradiția musulmană: Iona (v. nota urm.), așezat în șirul profeților tot după Alexandru, a trăit la începutul secolului VIII î.e.n.
519. Ar. *Yūnus ibn Mattai*, unul dintre profeții mici ai tradiției ebraice (Iona), autorul cărții cu același nume din *Vechiul Testament*, citat de câteva ori în *Coran*, IV, 163; VI, 86 etc.
520. *Shu'aib*, profet din Madian menționat în *Coran*, VII, 85—93; XI, 84—95 etc., pe care unii exegeți l-au identificat fără temei cu socrul lui Moise, tot un madianit (numit în *Ex.* 3, 1: Ietro). Identificarea cu Isaia este inexactă (numele arab al acestui profet este *Sha'yā*.)
521. *Ūrmīyā*, profetul Ieremia, autorul cărții cu același nume din *Vechiul Testament*.
522. *Zakāriyā*, tatăl Sf. Ioan Botezătorul, menționat în *Coran*, III, 37—41 etc.
523. *Yaḥyā*, Sf. Ioan Botezătorul, menționat în *Coran*, III, 39; VI, 85 etc.
524. V. nota 185.
525. V. nota 465.
526. V. Cartea a III-a, partea a II-a, art. 2, p. 68—71.
527. V. Cartea a IV-a, cap. 11, p. 120—123 și nota 474.
528. *Hazret-i Meryem Ana*, numele Fecioarei Maria în limba turcă.
529. În toată relatarea credințelor musulmane privitoare la Iisus sînt amestecate pasaje din *Coran* la rîndul lor tributare *Evangeliei*lor (canonice sau apocrife), spuse ale Profetului preluate din tradiție sau comentarii ale exegeților. Astfel, miracolul păsărilor create din lut provine din *Evangelia lui Toma*, III, 1—2, *Minunile lui Iisus*, text etiopian (*Patrologia orientalis*, XII, 626), sau din *Evangelia copilăriei lui Iisus*, XXXVI. De aci referința lui Cantemir la „cărți necunoscute sau mincinoase”.
530. Acest text nu există în *Coran* (vezi însă sura IV, 171: „Da, Mesia, Iisus fiul Mariei, este profetul lui Dumnezeu, Cuvîntul său, pe care l-a aruncat în Maria un duh care emană din el”).
531. De fapt *Coranul*, V, 110, nu spune decît că Iisus poate învia morții cu îngăduința lui Allah, fără să menționeze „nenumărate” asemenea minuni.
532. Tc. *Āsāy-i Mūsa, nefes-i Isa*.
533. O legendă postcoranică afirmă că la cererea apostolilor Iisus ar fi înviat din morți pe Sem sau pe Ham (nu pe Iafet), pentru a descrie arca lui Noe (B. Heller, *EI*, III, 1014). Dar această legendă nu există în *Evangelia copilăriei lui Iisus*, la care trimite Cantemir.
534. Tc. *Nefesi Isa-i muhtac dur*.
535. Tc. *Pavlos*. Reproșul de „a strica sensul cuvintelor revelate” este adresat „anumitor evrei”, în *Coran*, II, 75, IV, 46 și V, 41.
536. Apropierea, ușor de făcut, între cele două texte — *Coran*, LXI, 6 și *In.*, 14, 26 — în care Iisus anunță venirea, după el, a Sfîntului Duh (în *Evangelie*), a lui Mahomed (în *Coran*) a dat loc unei bogate literaturi avînd ca obiect sensul cuvîntului *biriklutus*, redat mai tirziu (sec. al XIII-lea) prin *fārkliit*. Autorii musulmani care afirmă că textul evanghelic a fost corupt pretind că inițial în loc de Παράκλητος (mîngîietor) era scris Περικλυτος (ilustru, în arabă *Ahmad*, „preaslăvitul”, unul din numele lui Mahomed). Cf. B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1680, s.v. *Mohammed*, și D. Masson în *Le Coran*, Paris, 1967, p. 951.
537. V. Cartea a III-a, partea a II-a, art. 2, p. 68—71.
538. Tc. *yunani*.
539. Tc. *Lā ilāh illā Allāh, Isa rūhu'llah*.
540. *Sistemul* nu cuprinde un capitol cu acest titlu, ci doar un paragraf în Cartea a V-a, cap. 6, p. 200—203.

541. Ar. *Inğil*, *al-tufūliya*, text apocrif cu atribuiri diverse, cunoscut doar în versiunea arabă după un original grecesc sau siriac, editat mai întâi de Heinrich Sike, Trier, 1697.

542. Despre *Yahya bin Zekeriya* v. *Coran*, III, 37—41; XIX, 7—15; XXI, 89—90 (trimiterea din text este greșită). Pasajul citat de Cantemir este din *Coran*, XXI, 91, dar el se referă la Maria, deci la nașterea lui Iisus, nu a lui Ioan: „Iar cea care a rămas fecioară... I-a insuflat din Duhul nostru. Am făcut din ea și din fiul ei un semn înaintea lumilor”.

543. Cf. originalul latin, f. 86^v; în versiunea rusă textul grec e reproduș cu caractere chirilice în pronunțarea modernă.

544. *Mehmed al IV-lea Avci* (Vinătorul) a domnit între 1648 și 1687. „Palatul cel mai dinăuntru”, tc. *enderûn*, la care se referă Cantemir era, probabil, complexul de clădiri din curtea a treia a reședinței sultanilor la Topkapı Sarayı, curte spre care se deschide Poarta fericirii (*Bab-ı saadet*); în partea dreaptă a ei se află și în prezent tezaurul.

545. Tc. *havariyân*, apostolii lui Hristos.

546. Capitolul *Auraam* din *Coran* este al XIV-lea; Cantemir se referă însă la un pasaj din cap. V, 82—83, unde creștinii sînt descriși ca lipsiți de mindrie, sensibili la descoperirile Profetului, mărturisindu-și credința în el.

547. V. nota 536.

548. Eroare. Pasajul se află nu în *Epistola către evrei*, ci la *II Cor.*, 12, 2—4.

549. *Sarı Saltık Baba* (sau *Dede*), derviş turc, sfînt al ordinului bektaşî (v. mai departe, Cartea a VI-a, cap. 11, p. 300—301), originar din Bukhara. După unele izvoare, prin anii 1263—1264 el s-ar fi așezat cu un grup de 10—12 mii de turkmeni în Dobrogea de nord, în regiunea Babadagului, unde se află și principalul sanctuar în care este venerat și mormîntul său, care a fost important loc de pelerinaj. Asimilat cu mai mulți sfinți creștini (Gheorghe, Ilie, Simion, Spiridon), în credințele populare dobrogene el ar fi fost același cu Sfîntul Nicolae. În 1557 solul polon Erasmus Otwinowski semnalează, la Babadag, „un loc de închinăciune idolatră la mormîntul unui derviş sau călugăr turc, anume Nicolae” (*Relația călătoriei prin Moldova și Dobrogea*, trad. P. P. Panaitescu, în Maria Holban, red., *Călători străini despre țările române*, vol. II, București, 1970, p. 120); misionarul catolic Pietro Diodato Bakšić nota în 1641 că dervișii de la Babadag venerează un mormînt sacru și afirmă că „trupul acela ar fi al Sfîntului Nicolae, pe care-l numesc Sarısaltık Baba” (*Dare de seamă despre Moldova*, în *Călători străini*, vol. V, București, 1973, p. 222). Evliyâ Çelebi a întîlnit la Babadag tradiția lui Mehmed Bukhârî, același cu *Isvet Nikola* (*Seyâhatnâme*, II, p. 134—137; *Călători străini*, vol. VI, București, 1976, p. 352—353, 396). Așa îl știa și Cantemir, a cărui informație este, desigur, tot de sursă dobrogeană și care, fără îndoială, vizitase mormîntul reputatului derviş, în trecere prin Babadag. Cf. și Fr. Babinger, *EI*, IV, 177—178; Jean Deny, *Sarı Saltık et le nom de la ville de Babadaghi*, în *Mélanges Picot*, II, Paris, 1913, p. 12; J. Jacob, *Die Bektaschiye in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen*, în *Abhandlungen der königlichen Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Philos.-Philol. u. Hist. Klasse, XXIV, 1909; Paul Henri Stahel, *Croyances communes des chrétiens et des musulmans balkaniques*, în „Buletinul Bibliotecii Române”, Freiburg, S. N., VII, XI, 1979, p. 111—112.

550. Tc. *Hıdırellez*, ar. *Djirdjis*, Sf. Gheorghe. Numele turcesc se explică prin faptul că la musulmani cultul Sf. Gheorghe este asociat cu acela al profeților Khidr și Ilie (v. nota 512), reușiți sub numele de Hıdırellez. Data pomenirii lui de către creștini (23 aprilie) însemna pentru turci începutul verii (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1078).

551. Tc. *Kasım* < ar. *Kāsim*, Sf. Dumitru, a cărui serbare (26 octombrie) însemna începutul iernii (Cl. Huart, *EI*, II, 844).

552. *Haemus*, numele latin (după cel grecesc) al munților Balcani care separă Tracia de Moesia.

553. Sf. *Foca*, grădinar din Sinop, cunoscut prin ospitalitatea sa față de străini. Condamnat la moarte în timpul persecuției lui Traian, Decius sau Dioclețian, s-a predat de bunăvoie soldaților trimiși să-l omoare, pe care îi primise în casă. A fost obiectul unei venerații deosebite în regiunea pontică și la Constantinopol, considerat drept patron al corăbierilor. E comemorat la 22 iulie și 22 septembrie (W. Smith and H. Wace, *A dictionary of Christian biography*, vol. IV, London, 1887, p. 393—394; I. Martinov, *Annus ecclesiasticus graeco-slavicus*, Bruxellis, 1863, p. 183; Gherasim Timuș, *Dicționar aghiografic*, București, 1898, p. 302—303). B. P. Hasdeu (*Etymologicum Magnum Romaniae*, t. II, 1892, p. 1154) arată că la români, „fiindcă *Foca* seamănă cu *foc*, printr-o astfel de etimologie poporană s-a născut credința că el *pirlește*”; de aci superstiția că „cine nu păzește această zi și lucrează la vie soarele îi va dogori via cu arșiță și prin aceasta se va usca”. Această credință se referă la ziua de 1 iulie, cunoscută sub numele de *Ana-Foca*, sfinții serbați la 21, respectiv 22 iulie (Hasdeu, *loc. cit.*; Tudor Pamfile, *Sărbătorile de vară la români*, București, 1911, p. 162—163), dar după cum se vede din rela-

rea lui Cantemir ea era păzită, în legătură cu pomenirea Sf. Foca, și de plugarii dobrogeni. V. și Petru Caraman, *L'ethnographie Cantemir et le folklore du Proche Orient*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität“, 2, 1974, p. 323—327.

554. Aluzie la cuptorul din Babilon în care împăratul Nabucodonosor a vrut să ardă pe cei trei tineri evrei ce nu voiau să părăsească legea mozaică (*Dan*, 3, 1—30).

555. *Mahina*, termen latin desemnând un ansamblu alcătuit cu artă (v. Lucrețiu, *machina mundi* = edificiul lumii). — *Despre zidirea lumilor* v. Cartea a IV-a, cap. 6, p. 101—106.

556. Tc. *Rûz-ı mahşer; Kıyâmet günü*.

557. Tc. *Kızıl elma*.

558. Tc. *Padişahumuz gelür, kâfirün memleketin alur, Kızıl elmayı alub kabz eyler yedi yıladak gâvurun kılıcı çıkmazsa gerek, oniki yıladak onların beğliği; kuyu yapar, bağ diker, bağçe bağlar, oğlu kızt olur, oniki yıldan sonra hristiyanın kılıcı çıkar, ol Türki gerisine tüş-küre*. Profeția, pe care Cantemir o putea cunoaște atît din mediul intelectual turc, cît și din lecturi europene, fusese consemnată de alți autori. Ea fusese publicată mai întîi de Bartholomej Georgević, cărturar croat căzut prizonier la Mohács, care, după eliberarea sa, a scris cîteva cărți de mare răspîndire privind civilizația otomană, traduse în mai multe limbi. Textul, în turcă și latină, al profeției privitoare la cucerirea „Mărului roșu“ (prin care Georgević înțelegea Constantinopolul, în simbolistica profeției — Roma), a apărut în broșura *Prognoma siue Praesagium Mehemetanorum, primum de Christianorum calamitatibus, deinde de suae gentis interitu, ex Persica lingua in Latinum sermonem conuersum. Auth. Bartholomaeo Georgievits, [Antuerpiae, 1545]*. A fost republicat la Viena, în 1547, și, în traducerea italiană a lui Lodovico Domenichi, la Florența, în 1548 (cf. Carol Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I. Bd., București — Berlin, 1961, p. 401, 407, 411). Regăsim textul într-o lucrare atribuită umanistului transilvănean Christian Schaeus, *Pannoniae Historia chronologica*, Francofurti, 1596 (cf. Christianus Schaeus, *Opera quae supersunt omnia*, edidit Franciscus Csomba, Budapest, 1979, p. 485—486). El a fost studiat de F.T.W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, vol. II, Oxford, 1929, p. 737—739; Jean Deny, *Les pseudo-prophéties concernant les Turcs au XVIe siècle*, în „Revue des études islamiques“, 10, 1936, p. 218; E. Rossi, *La leggenda turco-bizantina del Pomo-Rosso*, în „Studi bizantini e neohellenici“, 5, 1937, p. 542—553; W. Heffending, *Die türkischen Transkriptionstexte des Bartholomaeus Georgievits aus den Jahren 1544—1548*, în „Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes“, 28, 1942, Bd. 2, p. 12—35; Carol Göllner, *Turcica*, III. Bd., București — Berlin — Baden, 1978, p. 341—342; Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI — XVIII*, București, 1983, p. 86.

559. V. Cartea a III-a, partea a II-a, art. 1, p. 64—68.

560. V. nota 239.

561. Cf. și D. Cantemir, *Monarchiarum physica examinatio*, ed. I. Sulea-Firu, „Studii și cercetări de bibliologie“ 5, 1963, p. 272.

562. V. nota 426.

563. V. nota 294.

564. Tc. *Sedd-i Iskender*.

565. V. Cartea a III-a, partea a II-a, art. 2, p. 68—71.

566. Tc. *Mehdi-i zaman*. Pentru doctrina islamică privind acest personaj eshatologic („cel condus de Allah“), v. D.B. Macdonald, *EI*, III, 116—120.

567. După tradiția musulmană îngerul morții (*‘Izrâ’il*) va suna de trei ori din trîmbiță la sfîrșitul lumii. Primul sunet este acela al *consternării*, al cărui efect va fi cutremurul pămîntului, căderea munților și a cerurilor, adunarea tuturor animalelor într-un singur loc. Al doilea sunet va fi acela al *morții*, după care nu vor mai rămîne decît Allah, raiul și iadul cu locuitorii lor și tronul slavei. Al treilea sunet va fi al *învierii* (G. Sale, *Observations historiques et critiques sur le mahométisme*, în *Les livres sacrés de l’Orient*, traduits ou revus par G. Pauthier, Paris, 1860, p. 496).

568. Relatarea lui Cantemir cu privire la sunetele trîmbiței este deosebită de cea tradițională (v. nota precedentă).

569. *‘Izrâ’il* va învia înaintea celorlalte făpturi, împreună cu arhangheli Gabriel și Mihail (G. Sale, *op. cit.*).

570. Problemă controversată în literatura islamică: după unii autori, Mahomed ar fi spus că oamenii vor învia așa cum s-au născut, adică goi și — bărbații — necircumciși. La obiecția Așei că o asemenea stare este indecentă, Profetul ar fi răspuns că în acea zi gravă, a

Judecății din urmă, oamenii nu vor fi preocupați de golițiunea lor. După alți autori oamenii vor învia îmbrăcați în hainele în care au fost îngropați. În sfârșit, unii dau îmbrăcămintei un sens figurat: ea ar însemna faptele bune sau rele etc. (G. Sale, *op. cit.*, p. 497).

571. Prefacerea animalelor în praf va fi socotită, în raport cu chinurile păcătoșilor, o pedeapsă ușoară. Încă două animale vor avea, într-o anumită interpretare a unor pasaje din *Coran*, privilegiul de a intra în rai: ciinele celor șapte tineri adormiți și măgarul lui Ezdra (G. Sale, *op. cit.*, p. 499).

572. Această frază nu se află în *Coran*. Autorul se referă la teoria răspîndită în tradiția sunnită și imamită că morții sînt numai adormiți sau amețiți în mormintele lor, cum pare să sugereze pasajul din *Coran*, L, 19 (H. Lammens, *L'Islam, croyances et institutions*, 3e éd., Beyrouth, 1943, p. 70).

573. Nici acest pasaj nu există în *Coran*. După cap. XXXVI, 26 din *Coran*, s-ar permite unor suflete privilegiate să primească de îndată răsplata în ceruri; la fel cap. II, 143; III, 152 și 163; IV, 76 etc. conferă martirilor morți în războiul sfînt viața veșnică în preajma lui Allah. Despre distincția între sufletele musulmanilor și necredincioșilor, v. G. Sale, *op. cit.*, p. 494 și H. Lammens, *op. cit.*, p. 70—71.

574. Sic! La p. 151 se vorbește despre numai *șaptezeci* de neamuri.

575. V. Cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159.

576. V. despre această punte H. Lammens, *op. cit.*, p. 71; după unii interpreți (mutaziliți și moderniști) ea trebuie înțeleasă strict simbolic. Că puntea are o lungime egală cu lățimea riului de foc pe care-l traversează este de la înțeles.

577. Tc. *kurban* < ar. *ḥurbān*, sacrificiu. Aci este vorba despre jertfele aduse de pelerini la Mecca în ziua de 10 a lunii *dhu'l-ḥidja*; sărbătoarea din acea zi și din cele următoare este numită de turci *Kurban-bayramı* (A.J. Wensinck, *EI*, II, 1195).

578. V. Cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—167.

579. După alte descrieri (G. Sale, *op. cit.*, p. 501), *al-Arāf* era imaginat ca un zid care *separa* raiul de iad, servind drept adăpost pentru sufletele celor sfinți, ca *Limbul* din tradiția creștină (*Divina comedie*, *Inf.*, IV, 1—45).

580. Tc. *rekāt*.

581. V. Cartea a V-a, cap. 4, p. 174—180.

582. Tc. *ehl-i fikh* < ar. *ahl al-fikh*, oamenii legii, înțelepții.

583. V. Cartea I, cap. 2, p. 4 și nota 61; cap. 9, p. 21—24.

584. Ceea ce urmează nu se află în *Coran*. N-am putut identifica nici pe Evordi, nici pe Abidonda.

585. V. Cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—167.

586. Tc. *cehennem* < ar. *djahannam*, iadul. Imaginea unui adînc cu șapte etaje și șapte porți (care-și are originea în infernul asirian descris în legenda lui Iștar) a fost răspîndită și în evul mediu european (v. descrierea celor șapte *bolgii* în *Divina comedie*, *Inf.*); cf. B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1026—1027.

587. După *Coran*, XXXVII, 62—68, pomul *Zaḥḥūm* se află în cercul cel mai de jos al adului, împreună cu un cazan de apă clocotită și un cuptor în care vor arde păcătoșii (v. mai jos, p. 160).

588. În textul latin *pictoribus*; în versiunea rusă *узографы* < gr. *ζόγραφοι*, iconari, pictori de biserici.

589. Ar. *naṣārā*, creștini.

590. *Coranul* ezită cu privire la veșnicia chinurilor iadului. După cap. XXIII, 103—104, s-ar părea că păcătoșii vor rămîne veșnic în infern; dar după IV, 116 și XI, 107, Allah „iartă pe cine vrea”, așa încît și osîndiții pot fi absolviți (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1026—1027).

591. Cantemir redă esența contradicțiilor *Coranului* cu privire la veșnicia pedepselor infernului, dar în mod evident citează din memorie, ceea ce explică erorile în referințe și texte, aci ca și în paragraful următor.

592. V. nota 286.

593. Tc. *Cennet hak*, *cehennem hak*.

594. Tc. *cennet* < ar. *djanna*; tc. *firdevs* < ar. *firdaws* < gr. παραδείσος, raiul. Descrierea dată de Cantemir urmează tradiția musulmană populară (cp. B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1043—1044, și D.B. Macdonald, *EI*, II, 116).
595. „... *quod Copernicus in suo Vorticum systemate imaginatur*” (ms. autograf Cantemir, f. 96). Autorul pare să fi redat, din memorie, *revolutio* prin *vortex* (virtej, dar și abis), ceea ce explică titlul fantezist sub care citează celebra lucrare a lui Copernic.
596. V. Cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159.
597. V. nota 423.
598. Tc. *Kutb-i şimâl* < ar. *al-Ḳuṭb al-šamālī* și *Kutb-i cenûb* < ar. *al-Ḳuṭb al-djanûbī*.
599. B. d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, s.v. *Touba*, dă cuvîntului origine etiopiană și sensul de „rai, fericire”.
600. V. nota 378.
601. Tc. *huri*, pers. *hūrī*, ar. *hūrīya*, fecioarele paradisului cu care vor fi răsplătiți drept-credincioșii, amintite în *Coran*, II, 35; III, 15 etc. Ele vor fi de aceeași vîrstă cu soții lor — 33 de ani — și vor rămîne mereu fecioare (*Coran*, LVI, 35—36; A.J. Wensinck, *EI*, II, 358).
602. Trimiterea la cap. XXVI din *Coran* e greșită; în alte capitole (v. referințele noastre) se făgăduiește credincioșilor nemurirea și petrecerea fericită lîngă Allah.
603. În textul rus, greșit, 170. Mai jos, *elpenbut* (în ms. lat. *elpenbūt*) — cuvînt neidentificat; tc. *kefal balığı*.
604. V. Cartea a V-a, cap. 15, p. 248—251: *Despre mekruh*. Fumatul ar trebui inclus în această categorie de fapte, nici îngăduite, nici oprite, dar despre el nu se tratează în capitolul respectiv.
605. V. Cartea I, cap. 7, p. 12—13.
606. V. Cartea a IV-a, cap. 9, p. 113—116.
607. Cuvîntul *din* are sensul de „religie” numai în limba persană; în arabă același cuvînt înseamnă „judecată” și „obicei”. Confuzia între cele trei sensuri era curentă în literatura teologică islamică și ea a generat numeroase dificultăți exegetilor *Coranului*. *Din* în sens de religie se compune din *islām* (păzirea religiei musulmane), *imān* (credința) și *iḥsān* (virtutea). D.B. Macdonald, *EI*, I, 1002.
608. V. Cartea a IV-a, cap. 1, p. 82 și nota 332.
609. În sensul cel mai răspîdit *sunna* (= „obicei, purtare, precept”) desemnează doctrina și comportamentul comunității musulmanilor ortodocși, spre deosebire de cei sectanți (*shi'a*). Sunitii sînt musulmanii care nu se abat de la dogmele și practicile tradiționale (A.J. Wensinck, *EI*, IV, 581—583). Din ar. *sunna* > tc. *sünnet* (obicei, regulă, dar și circumciziune) și *sünni* (sunnit, ortodox).
610. Tc. *Imam-i a'zam* < ar. *al-imām al-a'zam*, imamul cel mare, adică Abū Ḥanīfa; v. și nota 332.
611. Tc. *şarī* < ar. *sharī*.
612. Tc. *din-i Islamden* = „religia islamului” (formă de ablativ).
613. Tc. *şehâdet-i kelime, namaz, uruc, hac* și *zekât*.
614. Tc. *farz, sünnet, halâl, haram* și *mekrûh*.
615. V. Cartea a IV-a, cap. 1, p. 82—83 și notele 335—336.
616. Tc. *gusul* < ar. *ghusl*, marea abluțiune rituală prin care se curăță impuritatea mare (*djanâba*) înainte de săvîrșirea rugăciunii (Th. W. Juynboll, *EI*, I, 1042; II, 177).
617. Tc. *abdest* < pers. *âbdast* (ar. *wuḍū*), mica abluțiune rituală, necesară pentru curățirea unei impurități mici (*hadath*) înainte de rugăciune (Th. W. Juynboll, *EI*, II, 198; Joseph Schacht, *EI*, IV, 1202—1203).
618. Tc. *tas* < ar. *fās* (pres. *tāsh*) = „vas, cană”.
619. Tc. *Tövbe, ya Allahım, Rebbim tehfâfaru'llah*.
620. Etimologie inexactă.
621. V. nota 77.

622. Tc. *legen* = „lighean“.

623. Confuzie în versiunea rusă între *one* (în afară) și *e neu* (în ea); după logica situației și practica abluțiunii rituale picăturile trebuie să cadă *înăuntrul* ligheanului pentru a nu pingări spațiul și lucrurile dimprejur. S-a corectat și textul rus.

624. Tc. *mest* > rom. *meși*, un fel de cizmulițe fără toc, făcute din piele subțire, purtate peste ciorapi (și în încălțăminte).

625. V. Cartea a VI-a, cap. 20, p. 320 (Despre erezia *rafazi*).

626. V. Cartea a IV-a, cap. 5, p. 98.

627. Tc. *sabah namazı*.

628. Termeni turcești în acest paragraf: *öğle namazı*, *ikindi namazı*, *aşşam namazı*, *yatsı namazı*, *temcid*.

629. Tc. *kıbla* < ar. *ḫibla*, direcția orașului Mecca, spre care musulmanii trebuie să privească în timpul rugăciunilor rituale. Determinarea ei reprezintă un capitol special, deosebit de important, în geografia astronomică arabă (C. Schoy, *EI*, II, 1043–1047).

630. Tc. *namazgâh*, locul de rugăciune, v. mai departe, p. 176. Citeva rînduri mai sus *Kâbe* < ar. *Ka'ba*, locul sfînt al islamului, situat în mijlocul mării moschei din Mecca (v. Cartea a V-a, cap. 6, p. 186–188).

631. V. nota 580.

632. Tc. *fıtrî vâcib* (pentru compensație).

633. Tc. *cemdat*.

634. Tc. *Allahu ekber*, *Allahu ekber*, *eşheden lâ ilahe illâ'llahu*, *eşheden Muhammedu re-sulû'llah*. *Eyâ alâ es-selâm*, *eyâ alâ es-selâm*, *eyâ alel'felah*; *Allahu ekber*, *Allahu ekber*, *lâ ilahe illâ'llahu*.

635. V. nota 301.

636. Tc. *müezzin* < ar. *mu'adhḫin*.

637. Tc. *minare* < ar. *minār*.

638. Acest capitol nu există în *Sistem*; poate că autorul îl rezerva pentru cartea proiectată. *Despre guvernarea otomandă*. La p. 122 el spusese însă că musulmanii „nu cunosc așezămîntul preoției“.

639. Tc. *Subhan Allah*. V. și nota 95.

640. Tc. *Selâmün aleyküm rahmetu'llah*.

641. Tc. *fâtiha* < ar. *al-fâtiḥa* = „cea care deschide [*Coranul*]“, titlul primei sure a *Coranului*, care face parte din rugăciunea zilnică a musulmanilor (*namâz*).

642. Tc. *El-hamdu li'llah*.

643. Tc. *cuma*.

644. Tc. *selâtin*.

645. Tc. *vâiz*.

646. V. nota 143.

647. Tc. *terâvih*.

648. Tc. *hâtib* < ar. *ḫaṭīb* = „vorbitor“; tc. *hulbe* < ar. *ḫuṭba* = „predică“.

649. Tc. *yamânn*.

650. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomandă*.

651. Tc. *cenaze namazı*.

652. V. Cartea a VI-a, cap. 4, p. 268–273.

653. Tc. *mevlûd namazı*.

654. Tc. *rebi'üllevvel* < ar. *rabi' al-awwal*. Autorul se referă la luna *rabi' I* (a treia și a patra lună a calendarului islamic poartă același nume), de aceea o menționează drept „luna întâi“.

655. V. p. 183–184.

656. Autorul se referă la munții din nordul Bithyniei (Asia Mică), așadar Alemdağ, Maltepedağları etc. și la Istranca dağı, ramificare sudică a munților Rhodope, în nord-estul Turciei europene, de-a lungul coastei Mării Negre. De observat însă că munții din Bithynia nu sînt „mai înalți decît Olimpul”, fie cel din Grecia (2916 m), fie cel din Asia Mică (Keşiş dağı, 2550 m).

657. *Punctul* în sens de „secundă” (v. și nota 345).

658. Tc. *şerefe*, balcoanele minaretului.

659. V. Cartea I, cap. 11, p. 30—31.

660. Tc. *iftar*, întreruperea postului.

661. Tc. *Arife gecesi*.

662. V. Cartea I, cap. 7, p. 15 și nota 98.

663. Tc. *Arife günü*. Muntele de lângă Mecca se numește 'Arafât.

664. După o legendă ebraică (*Talmud*, 'Erubin, 18 b), preluată și de autori creștini (Tertulian, Irineu, Augustin), Adam, izgonit din rai, a căzut pe insula Sarandib (Ceylon), unde a petrecut două (nu trei) sute de ani în pocăință, despărțit de Eva. V. și *Coran*, II, 37 și notele lui D. Masson la ed. Pléiade, Paris, 1967, p. 782. În Ceylon, pe Virful lui Adam erau venerate urmele picioarelor lui Adam (M. Seligsohn, *EI*, I, 129).

665. Tc. *hacı* < ar. *ḥadjjā*.

666. Traducerea gr. Κωνσταντινούπολις, Cetatea lui Constantin. — Mai jos tc. *temcid*, „slăvire”, imn religios cîntat de muezin din balconul minaretului mai înainte de răsăritul soarelui.

667. Tc. *vakif* < ar. *wakf* = „donație piasă”. Prin acest act donatorul renunță la dreptul său de a dispune de obiectul dăruit. Uzufructul aparține beneficiarului care nu poate înstrăina bunul nici prin vânzare, nici prin moștenire sau donație (Heffening, *EI*, IV, 1154—1162).

668. Autorul trimite la un capitol pe care intenționa să-l scrie în lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

669. *Süleymaniye Camii*, cea mai frumoasă moschee imperială din Istanbul, construită de celebrul arhitect Siman, în anii 1550—1557, din porunca sultanului Soliman Magnificul (1520—1566).

670. *Aya Sofya* < Ἁγία Σοφία, „Sfînta Înțelepciune”, ctitoria împăratului Iustinian (548), transformată în moschee de Mehmed al II-lea (1453), apoi în muzeu de președintele Atatürk (1935). Superbele mozaicuri n-au fost acoperite cu var decît în secolul al XVIII-lea, așa încît Cantemir putuse cunoaște monumentul cu decorația lui creștină.

671. Tc. *Disince taş*.

672. V. Cartea VI-a, cap. 6, p. 278—283.

673. Tc. *haç* < ar. *ḥadjjā*.

674. *Al-Masdjid al-ḥarām*, principalul sanctuar al islamului din Mecca (evident un oraș, iar nu o „țară”), a cărui construcție, începută de Mahomed în anul 8 al Hegirei, a continuat de-a lungul secolelor pînă în anii 1572—1577, cînd sultanul Selim al II-lea i-a dat actuala formă.

675. V. Cartea a IV-a, cap. 10, p. 117—118.

676. Sanctuarul din Mecca se compune din *Ka'ba*, construcție cubică în care se păstrează piatra neagră sfîntă despre care musulmanii cred că a căzut din cer, *puful Zamzam* (nota 461) și *makām Ibrāhīm*, locul unde ar fi stat patriarhul Avraam pe cînd zidea templul, plus cîteva construcții mai mici (A.J. Wensinck, *EI*, II, 622—630 și III, 442—443).

677. Tc. *türbe*.

678. Tc. *havuz*. De observat că *mihrab* nu este echivalentul altarului creștin, element arhitectonic și ritual care nu există în moschei, ci o nișă (în trecut o piatră) care indică *kibla*, adică direcția spre care trebuie făcute cele cinci rugăciuni zilnice.

679. Tc. *Beytullah*, *Beytulumukaddes*, *Sıfatü'l cennet*.

680. Construcția cubică a *Ka'bei* este acoperită cu un imens brocart negru (*kiswa*), care este schimbat în fiecare an în perioada pelerinajului. Pe brocart sînt brodate cu aur mărturisirea credinței (*shahāda*) și versete din *Coran*. Brocartul vechi înlocuit este împărțit în

mici bucăți pelerinilor, iar nu păstrat în „vístieria de la Mecca”. Cantemir arată că noul aco-perămînt era trimis din diferite părți ale lumii islamice, obicei respectat în vremea lui. Ulterior *kiswa* a fost adusă numai din Egipt, obicei întrerupt în 1926 (A.J. Wensinck, *EI*, II, 622 și 624; Fr. Buhl, *ibid.*, III, 129). În ce privește „lucrătura de Frigia” este probabil că autorul se referă la broderii de Brusa (deci Bithynia).

681. Imamul este un conducător spiritual, iar în cadrul ceremoniilor religioase credinciosul care stă în frunte și face mișcările rituale pe care ceilalți trebuie să le imite. Islamul nu cunoaște instituția preoției, după cum arăta autorul însuși la p. 122. V. însă și p. 177 și nota 638.

682. Gr. ματατόπων.

683. În text *Elcair*, după numele arab *Mișr al-Qāhira*.

684. Tc. *Küçük-bayram*, sărbătoarea cea mică, în care ia sfîrșit postul.

685. V. nota 672.

686. Tc. *Medine-i münevvere*; *Medinetü'l-Nebi*.

687. Numele italian al catifelei rieate.

688. Este vorba de Baiazid al II-lea (1481—1512), fiul și succesorul sultanului Mehmed al II-lea (1444—1445 și 1451—1481).

689. *Ace care să le arate polul...* = busole.

690. Tc. *saka başı*.

691. Tc. *emirü'l hac* < ar. *amîr al-ḥadjj*.

692. Tc. *sürre*.

693. Tc. *âb-ı Zemzem* < ar. *Zamzam*. V. și nota 461 și B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 1281

694. V. Cartea a IV-a, cap. 10, p. 119.

695. În acest pasaj se repetă informația dată greșit citeva rînduri mai înainte, și anume că puțul Zamzam s-ar afla la trei zile depărtare de Mecca. În realitate Zamzam se află în Mecca, în chiar incinta marelui sanctuar *al-Masâdjid al-ḥarâm* (v. nota 676).

696. V. nota 459, dar pelerin în arabă se spune *mu'tamir*. În cele ce urmează Cantemir face o descriere a pelerinajului, desigur după relatări scrise sau orale musulmane, unui creștin nefiindu-i îngăduit să viziteze Mecca. Descrierea este exactă în principalele momente (cp. cu A.J. Wensinck, *EI*, II, 210—211); cît privește detaliile, trebuie ținut seamă de faptul că „școlile diferă unele de altele în aproape toate punctele” (*ibid.*).

697. Tc. *hüccet*.

698. Tc. *nefes oğlu*, *nefes oğulları*. În ce privește originea acestor copii trebuie observat că abia zilele de 11—13 *dhu'l-hidjdja* sînt (după numele dat de Mahomed însuși) „zilele mincării, băuturii și ale desfătărilor trupești”. În zilele imediat precedente (7—10 ale lunii menționate) pelerinii sînt în stare de consacrare (*ihrâm*), așadar, contrar celor relatate în *Sistem*, ei trebuie să păzească o abstenență severă (A.J. Wensinck, *EI*, II, 483—485). Afirmatia că pelerinii se dezbracă pînă la piele, înfășurîndu-și doar o pînză albă în jurul șoldurilor privește luarea *ihramului*: hagiilor (numai bărbații) se înfășoară în două bucăți de pînză albă fără nici o cusătură (*ridâ'*), pe care le scot în ziua 10 *dhu'l-hidjdja*.

699. Ar. *al-humar*. A săruta „toate cele patru colțuri” ale Ka'bei înseamnă a face ocolul ritual al sanctuarului, ocol numit *ṭawâf*. Obiceiul, de origine preislamică, era ca acest înconjur să se facă dezbrăcat de haine, dar Mahomed a interzis această practică (R.A. Nicholson, *EI*, IV, 783—739).

700. V. mai sus, p. 187.

701. V. Cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159. În cele ce urmează trebuie făcută distincția între rîul de foc Araf (v. p. 156 și nota 579) și muntele 'Arafa sau 'Arafât situat la răsărit de Mecca.

702. În textul rus apare aci un *б* (prescurtare, trimitere?) al cărui sens nu l-am putut stabili.

703. V. p. 188—189 și nota 686.

704. Tc. *Kuds-i şerif* < ar. *Ḳuds sharîf*.

705. Tc. *Haremeyn-i şerif* < ar. *Ḥarâm sharîf*.

706. Ar. *al-hadždj bi-lā Kuds*.

707. Numele grecesc (Ἱερὸν) al templului din Ierusalim.

708. V. p. 125 și nota 491.

709. Tc. *Dur, ya, mubarek*.

710. Tc. *kafes* = „grilaj, cușcă; baldachin“.

711. Autorul vrea să spună „Murad al IV-lea, împăratul otomanilor“ (1623—1640). Denumirea din text este corectă, deoarece Murad (I, 1359—1389) a fost, într-adevăr, al treilea sultan al otomanilor, dar pe vremea aceea statul olandez nu avea ambasador la Poartă.

712. Este negreșit vorba despre Cornelius Haga, rezidentul Olandei la Poartă timp de aproape trei decenii (din 1611), cunoscut pentru influența lui, „mereu amestecat în afaceri de patriarhi, de voievozi ai Moldovei și Țării Românești, prin care s-a îmbogățit foarte“ (raport al lui Alvise Contarini, bailul Veneției, din Constantinopol, 8 mai 1638, în E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV, partea 2-a, București, 1884, p. 497, nr. DLXXXIII; *ibid.*, IV₁, București, 1882, p. 643, doc. DLXIX; cf. și Fr. Pall, *Les relations de Basile Lupu avec l'Orient orthodoxe et particulièrement avec le Patriarcat de Constantinople*, în „Balcania“, 8, 1945, p. 110, doc. XI).

713. Referiri la următoarele evenimente: venirea lui Vasile Lupu la tronul Moldovei (aprilie 1634), cu sprijinul rezidentului olandez, și înscăunarea lui Chiril Lucaris ca patriarh al Constantinopolului (4 noiembrie 1620). Fără îndoială despre acest patriarh este vorba, iar nu despre un Ieremia (nici un patriarh cu acest nume nu a păstorit la Constantinopol în secolul al XVII-lea); Chiril era cunoscut pentru simpatiile sale protestante (v. raportul lui Haga despre rolul său la alegerea lui Chiril în N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, București, 1902, p. 182, n. 1); pentru rolul lui Vasile Lupu în schimbările de patriarhi ecumenici începând din 1638, v. N. Iorga, *Vasile Lupu, domnul Moldovei, ca urmaș al împăraților Răsăritului în tutela Patriarhatului de Constantinopol și a Bisericii Ortodoxe* (1646—1653), în *Analele Academiei Române*, s. II, *Mem. ist.*, 36, 1913—1914, p. 207—236.

714. Despre „Lumina sfântă“ care, în noaptea de Înviere se aprinde în chip miraculos în biserica Sf. Mormint din Ierusalim, scrisese deja în secolul al XIV-lea Ioan Cantacuzino în a sa *Apologie contra lui Mahomed* (*Patrologiae cursus completus. Patres graeci*, ed. J. P. Migne, t. XXVIII, Paris, 1887, col 774—796; cf. V. Cândea, *Une version roumaine du XVIIe siècle de l'Apologie contre Mahomet de Jean Cantacuzène*, în „Revue des études sud-est européennes“, 4, 1966, no. 1—2, p. 233—237).

715. Tc. *hatt-i şerif* < ar. *ḥaṭṭ šarīf*.

716. Tc. *kāfir* < ar. *kāfir*.

717. Pers. *koshe-nishin* > tc. *kōşenişin* „cel ce şade în colţ“.

718. Adică în haine de cadiu (*ḥādī*).

719. V. nota 609.

720. Tc. *Subhan Allāh ve barek Allāh*.

721. Tc. *Şam* < ar. *Shā'm*, Damascul; *Dîmîşki* (forma din text) înseamnă Siria (anticul *Damascenus*); Damascul „după cel mai vechi nume“ = *Dimişk*.

722. V. nota 107.

723. V. Cartea I, cap. 7 și 8, p. 11—21.

724. Informațiile din acest paragraf trebuie corectate astfel: în partea de răsărit a săli de rugăciune din moscheea umaiazilor, într-un edicul, se păstrează *capul* Sf. Ioan Botezătorul care ar fi fost descoperit într-o criptă cu prilejul restaurării lui al-Walid (708); chemarea la rugăciune (tc. *ezan* < ar. *adhān*) a fost cîntată mai întîi la Medina, la îndemnul califului 'Omar, în urma visului lui 'Abd Allāh ibn Zaid ('Omar era primul ctitor al moscheii din Damasc, așadar întîia chemare a fost localizată acolo); *lingă* moschee sînt morminte, ca acela al lui Saladin (m. 1193) într-un mausoleu anume, dar mormîntul califului Mu'āwiya (la Cantemir: *Amavia*), m. în luna radjab 60 h. (aprilie 680), se află în cimitirul Bāb al -ṣaghīr.

725. Tc. *Aya Sofya*; *Kābe-i fukara*.

726. *Yanku bin Madyan*, numele dat în legende turcești lui Iancu de Hunedoara, eroul creștin atît de temut încît intrase în folclor. Regretatul Aurel Decei proiectase un studiu asupra legendelor turcești privitoare la Iancu Corvin, dezvoltarea unei comunicări ținută în 1956 la Paris.

727. *Hoca efendi, Sadeddin (Sa'dal-din)*, istoric turc și şeyhülislâm (1536/7—1599), autor al celebrei lucrări *Tacüttevarih* („Cununa istoriilor”), tradusă integral sau parțial în cîteva limbi europene, folosită și de istorici români, ca N. Bălcescu în *Istoria lui Mihai-vodă Viteazul* (Fr. Babinger, *EI*, II, 1018—1019, și *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 123 și urm.). Un rînd mai sus, arhitectul care a clădit Sf. Sofia este numit Gherman. Este vorba de doi arhitecți anatolieni, Anthemios din Tralles și Isidor din Milet (Ch. Delvoye, *L'art byzantin*, Paris, 1967, p. 56—57).

728. Există cîteva lucrări, în persană sau turcă, despre istoria Sf. Sofia: cea redactată la cererea lui Mehmed al II-lea de Aĥmed al-Gilânî (tradusă în turcă de Nimat Allah, m. 1561/1562) și alta scrisă pentru același sultan de 'Alî ibn Muĥammed al-Ķüşdjî, amindouă în persană;

un opuscul turc anonim din 1483—1484; capitole în istoriile Constantinopolului (*Tevarih-i Kostantiniya*); lucrarea lui 'Alî al-'Arabî 'Ilyâs, *Tevarih-i bina-i Aya Sofya* (1567). După acest autor, Sf. Sofia ar fi fost construită de un arhitect Ignadius (K. Süssheim, *EI*, I, 536—537).

729. Sanctuar greu de localizat: după nume, ar fi vorba de *biserica Sf. Ioan de Studion*, ctitorită în 463 de patricianul Studius pentru Mănăstirea „neadormiților”. Situată în partea de sud a orașului, nu departe de cetatea celor șapte turnuri (*Yedikule*), biserica a fost transformată în moschee în timpul sultanului Baiazid al II-lea și se numește astăzi *Imrahor Camii*. Dacă autorul se referă la ea, rămîn neexplicate afirmațiile că biserica s-ar afla „ruinată lingă palatul sultanului”; „cetatea bizantină dinspre canal” ar fi, în acest caz, *Yedikule*. S-ar putea însă ca autorul să se fi gîndit la biserica Sf. Irina, ctitorie a lui Constantin cel Mare, a cărei situație corespunde mai bine descrierii lui Cantemir: ea fusese, după cucerire, în incinta palatului Vechiului Serai (*Tophkapı Sarayı*); în acest caz „cetatea bizantină dinspre canal” ar fi Zidul maritim. În sfîrșit, o altă ipoteză o îngăduie ruinele bisericii Sf. Ioan Botezătorul în Trullo, sau a domului, situată în cartierul Fener, către Cornul de aur și aproape de Palatul Bonus.

730. *Nazoreii* sint creștinii (*naşārā*); bisericile ortodoxe fiind orientate cu altarul spre răsărit, mihrabul (care trebuia să arate *kibla*, direcția spre Mecca) a fost îndreptat spre sud-est (nu sud-vest).

731. *Coranul* prescrie — la locurile citate în text — milostenia ca atare, fără să specifice partea din avere care trebuia dată săracilor, problemă rezolvată în mod divers de textele juridice (o zecime, o douăzecime etc., v. H. Lammens, *L'Islam, croyances et institutions*, ed. cit., p. 79).

732. Tc. *Mahlūk bilmezse hâlik bilür*.

733. Tc. *asi*.

734. Tc. *hidayet*.

735. Ar. *ĥalāl, ĥarām*.

736. V. Cartea a V-a, cap. 2, p. 169 și nota 611.

737. *Ibidem*, p. 168—169.

738. Despre *Coran* este o carte a Sistemului, iar nu un capitol. Autorul trimite la Cartea a II-a, cap. 3, p. 45.

739. V. p. 90—91 și 207.

740. Tc. *Hidayet-i İlâhi*.

741. Tc. *Kaza-yı rıza*.

742. Tc. *arzuhal*.

743. Tc. *kadıasker* sau *kadı'l asker* = „judecătorul armatei”.

744. Confuzie între tc. *murahhas* „vestitor, crainic” (termenul intenționat de autor) și *murassa* „lucrat în nestemate”.

745. V. nota 697.

746. Tc. *haraççı* = „perceptor”.

747. Tc. *zinâ* = „adulter”.

748. Tc. *ispenç*, „al cincilea dintre robi” (cuvînt sultanului).

749. V. Cartea a VI-a, cap. 4, p. 268—273: Despre înmormîntare și pomenirea morților, iar nu Despre rînduiele muhammedane, capitol inexistent în Sistem.

750. V. Cartea a V-a, cap. 13, p. 239—248.

751. Tc. *tecdid-i iman, tecdid-i nigâh*.

752. Capitol ce urma să fie scris în lucrarea Despre guvernarea otomană.

753. Cantemir avea probabil informația din *Istoriile* lui Herodot, traduse în limba română în 1669 (ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1909, II, 73, p. 113—114). Iată textul privitor la fenix: „Iar iaste și o pasăre ce să cheamă finics, carile eu vie nu am văzut-o, ce am văzut-o zugrăvită. Pentru că, după cum zic ceia di la Cetatea sorului, foarte rar vine la dănsii, trecînd 500 de ani”. (Cf. și *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. XXI, New York, 1911, s.v. *Phoenix*.)

754. V. nota 752.

755. Tc. *gâvur* (pron. *ghiaur*).

756. V. Cartea a IV-a, cap. 1, p. 81—85: *Despre teologie*, iar nu *Despre catehism*.

757. V. Cartea a VI-a, cap. 1, p. 252—255.

758. Tc. *hâfiz-ı Kuran*, recitator al *Coranului*.

759. Tc. *sâr, düğün, nigâh*.

760. V. Cartea a VI-a, cap. 3, p. 263 și urm.: *Despre divorț*.

761. În textul rus inadvertență: *неверным* = „necredincioși”.

762. Tc. *zeykir*.

763. V. Cartea a V-a, cap. 3, p. 171—174.

764. Pers. *pâpûsh* > tc. *pabuş*.

765. V. Cartea a V-a, cap. 4, p. 174—180.

766. V. nota 74.

767. Tc. *kına*.

768. Tc. *vâciib*.

769. *Nomocanon* este un termen grecesc (νομοκάνον); autorul se referă la tc. *kanun-nâme* „cod de legi”.

770. Tc. *zâhid*.

771. Pers. *zâhid-perest*; tc. *mûrayi* = „ipocriți”.

772. V. Cartea I, cap. 4, p. 8 și nota 77.

773. Tc. *Eude lâzım câmide haram*.

774. V. Cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—166.

775. V. Cartea a V-a, cap. 6, p. 203.

776. Tc. *tûbe istihsâr*.

777. Tc. *Ah, yâ Rebbim!*

778. Tc. *tûbe-i Yusuf ve Nasuh*: Cantemir lămurește în *Incrementa atque decrementa*, III, 4, nota d, aceste nume: „Veniamin, fratele patriarhului Iosif [Yusuf], este numit Nasuh în *Coran*; acest nume a devenit apoi destul de răspîdit printre mahomedani”. Observăm însă că în *Coran* numele lui Nasuh (sau Veniamin) nu apare niciodată, acest personaj fiind totdeauna desemnat (XII, 69—70, 76 etc.) drept „fratele” lui Iosif.

779. Tc. *emirîşrin*, dar mai probabil *emr-i şerif*, „porunca padişahului” (v. și nota 814).

780. Tc. *çavuş* „aprod” și *kapuctbaşt* „şambelan”.

781. Tc. *Aşkolsun yola*.

782. Tc. *Gâvur oldi*, „S-a făcut necredincios”.

783. Tc. *men'-i nefis*.

784. Tc. *hadr-ı nefis, zulm-i nefis*.

785. V. nota 717.

786. V. Cartea a VI-a, cap. 8—18, p. 287—316. V. și nota 982.

787. V. nota 133.

788. V. Cartea I, cap. 10, p. 27—28.

789. Tc. *hâçek*.

790. Tc. *cihâd, gazâ*.

791. Tc. *net-i gazâ*.
792. Tc. *gazi* < ar. *ghâzi*.
793. Problema este tratată, între altele, în Cartea a V-a, cap. 12, p. 230—231. Dar autorul anunță acolo că va rezerva un capitol întreg acestui subiect în cartea *Despre guvernarea otomană*, rămasă în stadiu de proiect.
794. Tc. *şehâdet, şehit*.
795. Textul din *Coran*, IX, 52 sugerează numai ideile din textul *Sistemului*: „Ce aşteptaţi oare pentru noi decât unul din cele două lucruri foarte frumoase?” (adică sau victoria, sau martirajul).
796. V. Cartea a V-a, cap. 6, p. 189—190.
797. V. Cartea a IV-a, cap. 5, p. 100—101.
798. Tc. *emraz-i sâri'*.
799. Tc. *Bâb-i adâlet, Bâb-i âlempenah*.
800. V. Cartea I, cap. VII, p. 16—17. Trimiterea din text este greşită (despre prerogativele lui Mahomed se vorbeşte în Cartea I, cap. IV, p. 8).
801. Tc. *hak* < ar. *ḥaḥḥ*; tc. *şer'-i şerif* < *shar' sharif* „sfînta (canonica) dreptate”.
802. Capitol proiectat pentru lucrarea nescrisă *Despre guvernarea otomană*.
803. Ar. *şahâwet hâni karim*; tc. *cevmerdlik*; tc. *mürüvvet* < ar. *muruwat*.
804. Tc. *Bugün gelen, bugün gitsün*.
805. Tc. *Yarındası Allah Kerim*.
806. *Köprülü*, celebră dinastie de demnitari otomani de origine albaneză, din care s-au ridicat următorii mari viziri: Mehmed (1557—1661), Ahmed (1635—1676), Mustafa (1637—1691), Hüseyin (1644—1702) şi Num'ân (1670—1719). — *Ibrahim hanoglu*, familie nobilă otomană descendentă din marele vizir Ibrahim-paşa (1412—1427), celebră pentru bogăţia şi privilegiile sale. V. şi *Incrementa atque decrementa*, I, 4, nota cc.
807. Tc. *Haram geldi, haram gitti*.
808. Tc. *ağavat* (pluralul lui *ağa*).
809. Tc. *bahşiş* < pers. *bakhshish*. *Bacşiş* se spune darului făcut unei persoane de condiţie inferioară; darul oferit de un subaltern şefului său se numeşte *pîshkesh* (peşcheş), iar schimbul de daruri între persoane de aceeaşi condiţie *ta'âruf*.
810. Vezi nota 325.
811. Forma din textul rus provine din ital. *granato*.
812. Tc. *Halal eyle*.
813. Tc. *Dobruca*, parte din antica *Moesia inferior*; tc. *Konya* (fostă *Iconium*), provincie (şi oraş) în partea central-sudică a Asiei Mici.
814. Tc. *emr-i şer'-i şerif* (v. şi nota 779).
815. Prin Asia se înţelege, desigur, aci *Asia Mică*, regiunea în care s-au aşezat mai întâi otomanii. Decăderea, apoi dispariţia sultanatului seldjukid (începutul secolului al XIV-lea) a favorizat formarea, în Anatolia, a o serie de principate cucerite apoi de otomani, şi anume (de la răsărit la apus): Karaman, Germiyan, Hamid, Saruhan, Tekeili, Menteşei şi Aydın (v. despre toate *El*, s.v.).
816. Referire la lucrarea *Despre guvernarea otomană*.
817. Tc. *Osmanlı tauşant araba ile avlar*.
818. Tc. *gazâvat*.
819. Cantemir se referă la Mehmed al IV-lea (1648—1687) şi la fiul său Mustafa al II-lea (1595—1703), ambii detronaţi de ieniceri.
820. V. şi p. 223, 235.
821. V. Cartea a IV-a, cap. 1, p. 84—85.
822. În Cartea a V-a, cap. XIII, p. 235—239, unde trimite autorul, se vorbeşte despre alte obligaţii ale soţului faţă de soţie, dar nu despre datoria de a o învăţa.

823. Autorul trimite la Cartea a VI-a, cap. 2, p. 257—263: *Despre căsătorie*, și la Cartea a V-a, cap. 14, p. 240—247: *Despre haram, adică despre cele oprite*, dar în nici una nu se vorbește despre datoria soțului de a-și catehiza soția.

824. V. Cartea a V-a, cap. 9, p. 211—215.

825. Tc. *kızlar ağası*.

826. Tc. *azad kuşt*.

827. V. Cartea a VI-a, cap. 20, p. 319—321.

828. V. nota 793.

829. Tc. *nigâh*; v. Cartea a VI-a, cap. 2, p. 257—263.

830. Traducerea exactă a celor *trei* cuvinte: „Aceasta fie despărțită de mine“.

831. V. Cartea a VI-a, cap. 3, p. 263—268.

832. Tc. *Allah ile canınuz bilür*.

833. Tc. *tarbuş* < ar. *ṭarbūsh*.

834. Tc. *yaşmak*.

835. Tc. *kaftan* < pers. *ḥāftān*.

836. Tc. *ferâce* < ar. *farāḍja*.

837. V. nota 764.

838. V. *supra*, p. 236.

839. V. Cartea a VI-a, cap. 3, p. 263—268.

840. Tc. *Nimet allahındır* (mai exact: „Binefacerea este a lui Dumnezeu“).

841. Nu un capitol, ci un paragraf, în Cartea a V-a, cap. 12, p. 228.

842. Tc. *can beslemek*.

843. V. Cartea a IV-a, cap. 21, p. 163—166.

844. Tc. *Kuşbazi kumarbazi öldüren olur gazi*.

845. Tc. *Kaza-i arıza*.

846. Acceptă nouă din cele *Zece porunci* primite de Moise pe Muntele Sinai (*Ex.*, 19, 16—25), excluzând porunca a patra, privind repausul sabatic.

847. Pers. *butperest*.

848. Este vorba despre bogata decorație interioară, în mozaic, a bisericii Sfânta Sofia (așadar nu „icoane pictate cu vopsele“). „Mozaicurile care reprezentau chipuri de sfinți au fost acoperite fie prin inscripții, fie printr-o pânză groasă, peste care s-a dat cu var, căci religia musulmană nu permite icoane în moschei. Numai cei patru îngeri cu șase aripi desfășurate, care împodobeau cei patru pandantivi ai cupolei, sînt vizibili și astăzi, dar pe chipuri s-au pictat mari stele aurite. Mozaicurile din părțile de jos și din galeria superioară n-au suferit nici o stricăciune; noaptea, cînd interiorul moscheii este luminat de mii de candelabre, se văd, printr-un efect de lumină, crucile încastrate în aceste mozaicuri“ (Djelal Essad, *Constantinople. De Byzance a Stamboul*, Paris, 1909, p. 93). Cercetări mai noi au stabilit că abia în secolul al XVIII-lea „mozaicurile bizantine au dispărut sub un gros strat de var“, așa încît observația lui Cantemir este exactă (Robert Boulanger, *Turquie*, Paris, 1965, p. 214).

849. V. p. 175 și nota 629.

850. V. Cartea I, cap. 3, p. 7—8.

851. V. Cartea I, cap. 12, p. 33—36, Murad al III-lea, numit îndată, a domnit în anii 1574—1585. Cantemir îi relatează domnia în *Incrementa atque decrementa*, III, 2, fără să menționeze favoarea lui Murad pentru pictură.

852. Tc. *reâyâ*.

853. Tc. *sûtkartındaşı*.

854. *Ganymede*, fiul lui Tros și Callirrhoe, cel mai frumos dintre muritori, răpit de zei (iar după alte tradiții de Zeus însuși, în chip de vultur), ca să trăiască între cei nemuritori și să umple cupa lui Zeus. — *Pentapolis*, numele a cinci orașe din Cyrenaica (Cyrene, Berenice, Arsinoe, Ptolemais și Apollonia), ai cărei locuitori aveau o tristă reputație din cauza depravării lor.

855. La argumentele aduse de autor în Cartea I, cap. 7, p. 11—17, și în pasajul comentat aici, trebuie adăugat că textele coranice variază în ce privește folosirea vinului, lăudat în sura *Albina* (XVI, 67—71), ca o binefacere a lui Allāh, interzis în surele IV, 46 (credincioșii să nu-și facă rugăciunea amețiți de vin, ei trebuie să înțeleagă ce rostesc), II, 216 (vinul și jocurile de noroc sînt păcate) și V, 92 („Cu adevărat, vinul, jocurile de noroc, statuile, săgețile divinatorii sînt nelegiuirea Satanei”).

856. *Hārūt* și *Mārūt*, doi îngeri „căzuți”, menționați în *Coran*, II, 102; prezența lor în tradiția musulmană continuă credințe zoroastriene, persane și ebraice (v. comentariul lui D. Masson în *Le Coran*, Paris, 1967, p. 787). În legătură cu legendele care atribuie căderea lor unei femei, v. P. J. de Menasce, *Une légende indo-iraniene dans l'angéologie judéo-musulmane: à propos de Harut et de Marut*, în „*Etudes asiatiques*”, I, 1947, p. 10—18.

857. V. nota 423.

858. V. Cartea a IV-a, cap. 4, p. 93 și nota 372.

859. V. nota 510.

860. Tc. *Ehl-i keyf olmak istersen bade nûş ol, bok yeme*. Este vorba despre Murad al IV-lea (1623—1640).

861. Este vorba de califul Mu'āwiya I (660—680).

862. Tc. *kavl şerîî*.

863. Tc. *Kazaya rıza*.

864. Tc. *ney*.

865. V. nota 436.

866. Este vorba de lăcustele sălbatice (lat. *Locusta migratoria* și *Schistocerca gregaria*), numite în arabă *al-djarād*, a căror mîncare este permisă chiar în perioada postului, fiind lipsite de sînge. Asocierea cu acridele din *Mt.*, 3, 4 este corectă. V. și J. Ruska, *EI*, I, 1045—1046.

867. Tc. *câiz*.

868. V. Cartea a IV-a, cap. 7, p. 110—111.

869. Ar. *sûr*; tc. *düğün, sünnet düğünü, nigâh düğünü, eşir düğünü*.

870. După tradiție, Ismail a fost din pruncie păzit de Arhanghelul Gabriel sub forma strălucirii divine (*sakîna*). Cît privește circumciziunea lui, relatată de Cantemir, este probabil o referire la disputa dintre arabi și iudei, cei dintîi afirmînd că episodul din *Gn.*, 22, 1—18 (sacrificiul lui Avraam) se referă la Ismail, iar nu la Isaac (A. J. Wensinck, *EI*, II, 579).

871. Tc. *usta hatun*.

872. Tc. *takye*.

873. V. nota 680.

874. Tc. *mektep* < ar. *maktab*.

875. Tc. *kapukâhyası*.

876. Tc. *beğlerbeği*.

877. Cantemir tratează problema tributului și peșcheșurilor țărilor române și în *Descriptio Moldaviae*, II, 14 (ed. Gh. Guțu, București, 1973, p. 271—275). V. și M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în secolele XV—XIX*, în *Studii și materiale de istorie medie*, 2, 1957, p. 7—45; același, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească, în Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 14—18. *Talerul* era o monedă de argint originară din Boemia, curentă în secolele XVI—XIX în țările germanice și în Europa de sud-est, cu valori variabile.

878. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

879. V. nota 96.

880. Tc. *Paşa kapısı*. „Poarta de aur” (numită apoi *Yaldızlı kapı*), arc de triumf ridicat de Teodosie I în 380, face parte în prezent din complexul monumental al celor Șapte turnuri (Djémal Essad, *Constantinople*, Paris, 1909, p. 6—69; R. Boulanger, *Turquie*, Paris, 1965, p. 259—260).

881. Este vorba despre Sf. Nicolae neomartir din Karpenisios, ucis de turci la 23 septembrie 1672, în vîrstă de cincisprezece ani, pentru că n-a vrut să se convertească la islamism (Θρισκευτική και ήθική έγκυκλοπαιδεία, τ. 9, Athena, 1966, col. 516, nr. 5). După Antoine Galland, un con-

temporan al martirajului, care redă istoria cu modificări, Nicolae s-ar fi născut în 1656 la Neohorio în Thesalia și ar fi murit la 27 septembrie 1672 (*Journal de M. Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople*, éd. Ch. Scheffer, vol. I, Paris, 1881, p. 201 și 229; v. și De la Croix, *La Turquie chrétienne sous la puissante protection de Louis le Grand*, Paris, 1695, p. 327—329; idem, *Etat présent des nations et églises grecque, arménienne et maronite de Turquie*, Paris, 1741, p. 213—246).

882. Tc. *rakam*.

883. Tc. *Islam mübarek ola*.

884. Tc. *çorbaci*.

885. Kara Mustafa-paşa, zis și Maktul, din Merzifon, mare vizir între 1676 și 1683, și urmașul său Kara Ibrahim-paşa, din Bayburt, mare vizir între 1683 și 1685.

886. Tc. *bâkire*.

887. Tc. *merdüm*.

888. Capitol proiectat pentru cartea *Despre guvernarea otomană*.

889. Tc. *selâmlik*.

890. Tc. *vekil*.

891. V. Cartea a VI-a, cap. 3, p. 263—268.

892. Tc. *girdeği*.

893. Tc. *Allah bilen sizce olsun*.

894. Tc. *kına* < ar. *hinnā*, pudră făcută din frunzele arbustului *Lawsonia inermis*, cu care bărbații își vopsesc în Orient părul și barba, iar femeile unghiile.

895. Tc. *idüştünci kadın*.

896. Personajele sint Ferdinand I, marele duce al Florenței (1549—1607), fiica sa Caterina și Ferdinand Gonzaga, duce de Mantua (m. 1627); n-am putut stabili însă originea anecdotei.

897. Forma de căsătorie *kepin* este descrisă după Sir Paul Rycaut, și anume după versiunea italiană a cunoscutei sale lucrări despre Imperiul Otoman, versiune datorată lui C. Belli, Veneția, 1672, p. 212 (trimitem în continuare, în text ca și în note, la această ediție; cf. și *Studiul introductiv* și nota 1124). După Rycaut *kepin* este o căsătorie pe timp limitat, cu preț tocmit în fața cadului. Această legătură, de care abuzează străinii, ar fi comparabilă cu *emanjebado* sau *casado de media carte* la spanioli. Este „căsătoria provizorie” (tc. *kiambin* > gr. κενίτιον), v. N. I. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule*, Thessaloniki, 1967, p. 94 și urm. (informație de la I. Matei). De observat că Rycaut insistă asupra căsătoriei *kepin* dintre musulmani și creștine; Cantemir descrie cazul invers, al căsătoriei provizorii dintre creștini și fete musulmane.

898. Tc. *sicil* < ar. *sidjill* = „document scris”: tc. *mahkeme* < ar. *maḥkama*.

899. Tc. *bostancıbaşı*, șeful grădinarilor Curții Otomane, înalt demnitar, sub a cărui autoritate se aflau domeniile imperiale, pădurile, construcțiile, apele etc.; *yeniçeri ağası*, comandantul ienicerilor, superior tururilor ofițerilor și dregătorilor; *subaşı*, comandantul poliției; *Galata voyvodası*.

900. Nume dat Africii de nord-vest, cuprinzând Libia și Magrebul (Tunisia, Algeria, Marocul).

901. „... prizonierii săi”; se înțelege „ostașii săi căzuți prizonieri”.

902. Tc. *talak* < ar. *ṭalāk*, repudiere, anularea căsătoriei. Descrierea este corectă, cu particularități specifice lumii otomane (cp. cu J. Schacht, *Et*, IV, 667—672). Suma de bani plătită soției (numită de Cantemir *nikkāh*) este darul de nuntă (*mahr*). Procedura divorțului în islam este relativ simplă; bărbatul își poate repudia soția fără să arate motivele, dar actul său este, în acest caz, considerat ca *mahrūh* (urît), iar după juriștii hanafiți chiar *ḥarām* (interzis).

903. Tc. *uç talak*. Practica descrisă de Cantemir, recăsătorirea cu o femeie repudiată de trei ori, se numește *tahlil*. Ea este aspru criticată de toate școlile de interpretare a dreptului musulman (J. Schacht, *loc. cit.*, 669).

904. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

905. V. mai sus, cap. 13, p. 237.

906. Tc. *Nigâhun halal, canum azad*.

907. Forma colectivă a tc. *telkin* „sugestie, inspirație”; *salkım*, literal „ciorchine de flori sau fructe”; cf. și sensul figurat: *Halka verir talkım, kendi yutar salkın* („Una propovăduiește, dar alta face”). V. și nota 903.

908. În concepția islamică viața oricărei ființe are un termen mai dinainte hotărât de Allah și scris într-o carte a destinului (*Kitāb mu'wad̲j̲dal*, v. *Coran*, III, 145 și I. Goldziher, *EI*, I, 142—143).

909. Mahomedanii cred că pînă la înmormîntare sufletul se află într-o stare de mare neliniște, de aceea funeraliile au loc cît mai curînd după moarte. Turcii au un cult deosebit pentru morți, ceea ce explică atenția acordată cimitirelor lor, considerate drept „cele mai pitorești din lume” și model al cimitirelor-grădini moderne. (*Cemetery*, în *Encyclopaedia britannica*, 11^{ea} ed., vol. V, New York, 1910, p. 660.)

910. Tc. *mastabut*.

911. Tc. *türbe*.

912. V. notele 636 și 681.

913. Tc. *cenāze* < ar. *d̲j̲ināza*. Rugăciunile pentru mort (tc. *cenāze namazı*, ar. *şalāt al-d̲j̲ināza*) sînt scurte, cum arată mai departe autorul. Imamul, stînd la capul mortului (dacă e bărbat) sau la picioare (dacă e femeie) pronunță intenția rugăciunii (*niya*), apoi patru *takbīr* (formula „Allah e mare”): după cea dintîi spune *fātiha* (prima sura din *Coran*), la a doua rugăciunea lui Mahomed, la a treia o rugăciune (*dū'a*) pentru mort, la a patra alta pentru cei prezenți și încheie cu cele două *taslima* (formulă finală însoțită de o închinăciune spre dreapta și alta spre stînga). A. J. Wensinck, *EI*, IV, 106.

914. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

915. V. Cartea a V-a, cap. 5, p. 185 (singurul loc din *Sistem* în care autorul tratează despre *wakf*) și nota 667. Cantemir anunță aci (ca și mai sus) că va vorbi „mai departe” despre donații, dar se referă, probabil, la un capitol nescris din lucrarea *Despre guvernarea otomană*.

916. Tc. *Rahmet canına*.

917. Tc. *selâmlık takye*.

918. Tc. *aşir aşı*.

919. Tc. *keramət* < ar. *karāmāt*, darurile miraculoase (*harisme*) făcute de Allah sfinților săi (D. B. Macdonald, *EI*, II, 788—789). Ele se deosebesc de minuni (*mu'd̲j̲iza*, v. nota 928) prin faptul că beneficiarii lor sînt sfinții, iar nu profeții sau trimișii lui Allah.

920. Bătălia de la Varna (10 noiembrie 1444), în care armatele creștine au fost înfrînte și regele Ladislau al III-lea ucis de otomani (conduși însă de Murad al II-lea, sultan între 1421 și 1451, iar nu de Baiazid).

921. V. mai departe, cap. 11, p. 300—301.

922. Este vorba, în continuare, de sultanul Murad al II-lea, și nu de Baiazid. În iulie 1444, după pacea de la Seghedin, încheiată pentru zece ani, Murad a abdicat în favoarea fiului său Mehmed și s-a retras la Magnisa (localitate la nord-est de Smirna), unde și-a clădit o reședință. Reluarea ostilităților în toamna aceluiași an l-a obligat să revină la conducerea imperiului (la fel răscoala ienicerilor din 1445), așa încît Murad a mai domnit aproape șapte ani.

923. V. nota 1023. Dacă întîmplarea povestită este pusă pe seama biruitorului de la Varna, ar fi vorba de Murad al II-lea (v. nota 920).

924. Referire la înfrîngerea pretendentului Mustafa, numit în izvoarele turcești Düzme Mustafa, învins de armatele lui Murad al II-lea la Ulubad (Asia Mică); refugiat la Gallipoli și Adrianopol, Mustafa a fost prins și executat în 1422 (J. H. Krammers, *EI*, III, 814—815). Referința lui Cantemir la „un prizonier anonim” și la lucrarea *Despre începutul saracinilor sau al turcilor* ne introduce plauzibil în bibliografia vechilor scrieri despre Imperiul Otoman (prima asociere am face-o cu Captivus Septemcastrensis, anonimul sas din Sebeș căzut prizonier la turci în 1438, autorul cunoscutului *Libellus de ritu et moribus turcorum*, Paris, 1509, reeditat de mai multe ori). Este probabil că D. Cantemir menționează din memorie o lucrare citită la Constantinopol. Insuficiența elementelor nu i-a permis dr. Carol Göllner (autorul lucrării *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, I—III. Bd., București—Berlin—Baden-Baden, 1961—1978) identificarea cărții.

925. Tc. *Siroz*, oraș din Grecia de nord, nu departe de Struma; *Propontida* = Marea Marmara, numită astfel datorită poziției sale față de Pontul Euxin.

926. Mustafa al II-lea, sultan între anii 1693 și 1703, perioadă în care Cantemir se afla în Constantinopol.

927. *Timar*, fief militar acordat ostașilor de valoare, obligați în schimbul beneficiului dobândit (*dirlik*) să ia parte la războaie și să întrețină un număr de soldați proporțional cu beneficiul (J. Deny, *EI*, IV, 807—816).

928. Tc. *mâcize* < ar. *mu'djiza* (aci la pluralul arab *mū'djizāt*), miracole săvârșite de profeții sau trimișii lui Allah (A. J. Wensinck, *EI*, III, 666—667); pentru *karāma*, v. nota 919.

929. Tc. *keramet sahibi*; *mucizāt sahibi*.

930. Tc. *İd-i şerif*, *İd-i mübarek* și *Büyük bayram*, *Kurban bayramı*, ar. *Id al-aḥḥā*, '*Id al-ḥurbān*, Bairamul Mare.

931. Autorul face o confuzie între datele prăznuirii: Bairamul Mare se serbează la 10 dhu' l-ḥijǧa, iar Bairamul Mic la 1 shawwāl (v. și nota 956).

932. V. Cartea a V-a, cap. 5 p. 180—186.

933. „...nu astronomicește, ci politicește”, așadar nu după calcul și observație astronomică, științifică, ci empiric, la apariția lunii noi, după calendarul „civil”.

934. Tc. *ruznāme*.

935. *Condica zilnică*, aci în sens de table astronomice (*zidj*), cuprinzând rezultatele observațiilor sistematice ale cerului.

936. Tc. *namazgāh*, corespondentul ar. *muṣallā*, loc în aer liber unde se fac rugăciunile la anumite sărbători (v. pentru detalii A. J. Wensinck, *EI*, III, 797—798).

937. Tc. *kazıasker*.

938. *Iambol*, oraș în sud-estul Bulgariei, pe riul Tungca.

939. Tc. *ulema* < ar. '*ulamā*' (pluralul lui '*ālim*', „știutorul”, învățatul în drept și teologie).

940. V. p. 283.

941. Rc. *vālide* (sau *valde*) *sultan* < ar. *wālide sultān* „sultana-mamă”, titlul purtat de mama sultanului în timpul domniei acestuia. În timpul șederii lui Cantemir la Constantinopol, sultane valide au fost Turhan Hadice (mama lui Mehmed al IV-lea), Salihe Dilaşub (mama lui Soliman al II-lea) și Gülnuş Emetullah (mama lui Mustafa al II-lea și a lui Ahmed al III-lea). J. Deny, *EI*, IV, 1172—1178.

942. Capitol proiectat pentru lucrarea *Despre guvernarea otomand*.

943. În versiunea rusă *еѣумок* = „taler” (v. și nota 877).

944. Tc. *tuğ*.

945. V. nota 877.

946. Tc. *Bayram peşkeşi*; v. și notele 809 și 877.

947. Regiune aflată sub autoritatea unui *beg* (osmanli *bey*).

948. Lucrarea proiectată de Cantemir, intitulată, în alte referințe, *Despre guvernarea otomand*. În paragraful următor este menționat încă un capitol nescris din acea carte: *Despre război*.

949. Tc. *çizme akçesi*.

950. Tc. *astar* = „dublură, căptușeală”.

951. Tc. *dolab* = „scrînciob (dulap)”.

952. Tc. *İd-i şerif mübarek ola*.

953. Tc. *Bayramunuz kutlu ola*.

954. Tc. *kaccılar bayramı*. Eroarea semnalată și în nota 931: zilele sacrificiului pe muntele Minā, lângă Mecca, au loc în cursul Bairamului Mare, numit din acest motiv și Sărbătoarea Jertfei (*Kurban bayramı*).

955. V. Cartea a V-a, cap. 6, p. 192—193.

956. De vreme ce dăduse — greșit — ca dată a Bairamului Mare 1 şevval, locurile lăsate goale în text (din nesiguranță) trebuie astfel completate. V. însă nota 931.

957. Tc. *kurban* < ar. *ḡurbān* = „jertfă“.

958. Este vorba de podul Araf, descris în Cartea a IV-a, cap. 19, p. 156—159.

959. Tc. *Mevlūt* < ar. *Mawlūd*. Pentru istoria și tradițiile acestei sărbători, v. H. Fuchs, *EI*, III, 481—484.

960. V. Cartea I, cap. 2, p. 2—3. După opinia cea mai răspândită, Mahomed s-ar fi născut într-o luni 12 rabi' I (H. Fuchs, *loc. cit.*, 481).

961. „Ceremonii *politice*...”, în sens de *laice*. Pentru trimiterea din rîndurile următoare v. Cartea a V-a, cap. 4, p. 179 și nota 653.

962. Tc. *mübarek cum'a*.

963. Tc. *cum'a* < ar. *djum'a*, reuniune generală (v. pentru detalii Th. W. Juynbell, *EI*, I, 1093—1094).

964. Tc. *cima*.

965. Tc. *zühre* < ar. *zuhara*.

966. „Sărbători *politice*...” (sau civile), adică profane, lumești, spre deosebire de sărbătorile religioase.

967. V. nota 249.

968. Echinocliul de primăvară (21 martie) cădea la 11 martie după calendarul iulian („stilul vechi”).

969. *Mithras*, zeul soarelui la vechii perși, divinitate adoptată și de romani în epoca imperială.

970. Pentru amănunte asupra istoricului și sărbătoririi zilei de Anul Nou, v. R. Ley, *EI*, III, 949—950.

971. Tc. *mukata* < ar. *muḡāṭa'a* = „diviziune”.

972. Tc. *tedāhū* = „neplătit; plată întârziată”, tc. *adar* (azer) < ar.-pers. *ādḡār* (luna a șasea a calendarului sirian), luna martie în calendarul solar adoptat în epoca modernă de unele popoare musulmane. Cantemir se referă la o reformă relativ recentă pe vremea lui, și anume adoptarea calendarului financiar otoman, bazat pe calendarul iulian, cu începere de la 1 martie 1676 (1087 H.). „Ceea ce a contribuit la folosirea acestui calendar hegiro- sau luni-solar, începînd din anul Hegirei 1087/1676 e.n., este faptul că în viața economică și comercială se foloseau deja luni solare, în special la prețuri de vînzare și cumpărare, la taxe vamale, la impuneri de biruri ș.a.m.d. Tocmai din pricina diferenței celor două categorii de luni solare și luni lunare se creau anumite daune visteriei turcești, fapt pentru care s-a apelat la acest calendar mixt (combinat), ca nu cumva statul să fie în pierdere” (M. Guboglu, *Tabele sincronice*, București, 1955, p. XXXIII—XXXIV). Autorul repetă eroarea de la p. 61: anul lunar musulman coincide cu cel solar la 33 (iar nu la 30 sau 31) de ani.

973. Tc. *İd-i erbā'yîn*.

974. „Număr rotund sau politic”, fiind calculat pe baza anului solar, profan, iar nu după cel lunar musulman. De observat că și sărbătoarea Cincizecimii este prăznuită tot după calendarul solar (v. denumirile lunilor — siriene — potrivit acestui calendar, la M. Guboglu, *op. cit.*, p. XXXI—XXXII).

975. Este greu de stabilit la ce sistem cronologic se referă autorul. Din paragraful precedent s-ar înțelege că anul despre care vorbește începe în luna aprilie, ca în calendarul ecleziastic evreiesc (*nisan*); după paragraful de față ar fi vorba însă de un calendar în care prima lună este decembrie, cînd începe iarna, astfel încît iunie marchează începutul celui de-al treilea anotimp (vara). De observat însă că și pentru sărbătoarea Cincizecimii se urmează calendarul evreiesc (a cincizecea zi după a doua zi de Paști, adică după 16 nisan, ceea ce corespunde cu 7 si-van sau începutul lunii iunie), cum și arată mai departe Cantemir.

976. Tc. *Gül bayramı*; evreii „cred, după tradiție, că Legea a fost dată în ziua aceea pe muntele Sinai; de aceea ei obișnuiesc să împodobească sinagoga și locurile în care se citește Legea, și chiar casele, cu trandafiri și flori împletite în cununii și ghirlande, în mare număr” (Augustin Calmet, *Dictionnaire... de la Bible*, nouv. éd., t. IV, Toulouse—Nîmes, 1783, p. 247).

977. Tc. *Cemre*.

978. Tc. *Cümle günler mübarek dur*.

979. Tc. *Uğur*.

980. Tc. *Pazar günü*.

981. Tc. *bedesten*, piață de obiecte prețioase. În Istanbul, Bedesten ocupă centrul Marelui Bazar (*Büyük Çarşı*).

982. Tc. *derviş*, membru al unui ordin religios; în sens restrins, călugăr cerșetor. Cuvîntul este considerat de origină persană (*dārvesh*, cum arată, mai departe, și Cantemir; cf. și Karl Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen Wörter orientalischen Ursprungs*, Heidelberg, 1927, p. 41, nr. 496); unii autori contestă însă această origine (D. B. Macdonald, *EI*, I, 975—976). Fiecare ordin de derviși reprezintă o „cale” (*tariqa*) de realizare spirituală. V. o amplă listă a acestor ordine la Louis Massignon, *EI*, IV, 700—705. Cantemir folosește același cuvînt rusec (*законник*) pentru *derviş* și *faqih*, ceea ce corespunde conceptului persan *bā-shar'* = „[oameni] cu lege”. Este vorba de cei care cunosc și practică legea islamului. Am tradus, în lipsa unor termeni mai potriviți, în primul caz prin „călugări”, în al doilea prin „teologi” (v. și notele 123 și 326).

983. Ar. *zāhid*, ascet abstinent de la orice lucru pieritor (v. Louis Massignon, *EI*, IV, 1310).

984. Tc. *Eyullah*.

985. Tc. *tekkenişin*, conventuali < *tekke* (v. nota 995).

986. Termenii următori sint explicați în notele 994—1058.

987. Primele așezăminte ascetice în islam apar la începutul secolului IX, așadar cu câteva secole înainte de ordinele religioase (impropriu denumite „secte”) descrise în *Sistem* (L. Massignon, *EI*, IV, 701). Cantemir se referă aci la congregațiile de derviși răspindite în Turcia timpului său. — Zahir al-Din 'Omar *Khalwati* (m. la Kaysariye în 1397) este fondatorul ordinului *Khalwatiya*, apărut în Khorasan ca ramură a ordinului bagdadian Suhrawardiya și răspîndit în Anatolia, Egipt și Nubia. — *Naqshband* (Muhammad ibn Muhammad Bahā' al-Din al-Bukhārī, 1317—1389) a creat ordinul *Naqshbandi*, răspîndit în China, Turkestan, Kazan, India, Indonezia și Turcia (D. S. Margoliouth, *EI*, III, 809—900; L. Massignon, *loc. cit.*, 704). Originea dervișilor, așa cum o prezintă Cantemir, este luată din P. Rychaut, *op. cit.*, p. 159.

988. Autorul dispunea, cum mărturisește, de prea puține informații pentru a defini nuanțele doctrinare ale celor doi fondatori de ordine religioase. Sufiți, așadar aparținători ai misticii islamice prin excelență *taṣawwuf*, care a cunoscut o remarcabilă înflorire pe pămînt persan, dervișii aveau explicabile legături šiite (de unde afirmația că ar fi fost ucenicii lui Ali, ceea ce pentru *Khalwati* și *Naqshband* era o imposibilitate cronologică), dar ordinele ascetice și întemeietorii lor s-au bucurat — cum arată însuși Cantemir îndată — de o egală reputație și răspîndire în lumea sunnită. Este adevărat însă că dervișii erau în general considerați ca descendenți fie ai lui Abū Bakr, fie ai lui 'Alī, fără un temei istoric (cf. D. B. Macdonald, *Dervish*, în *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. 8, New York, 1910, p. 75; M. D'Oshson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. IV, Paris, 1791, p. 618 și 626).

989. V. nota 1041.

990. V. nota 222.

991. V. nota 246.

992. V. *Studioul introductiv*, p. XXX.

993. Tc. *Mevlânâ hünkâr* < ar. *mawlānā* = „stăpînul nostru” — și pers. *khudāwandigār*, tc. *hudāwendigār* și derivat *hünkâr* = „stăpîn, sultan” (titlu dat unor conducători spirituali) și, în combinația de mai sus, superiorul ordinului mevlevi. Întemeietorul acestui ordin se numea de fapt Djalāl al-Din al-Rūmī — în turcă: Celâleddin Rūmī — (n. la Balkh în 1207, m. la Konya în 1273), dar era invocat cu titlul Mevlânâ. Mare poet și mistic sufit, Djalāl al-Din Celebi a scris un mare poem în șase cărți (*Mathnawī*), un *Diwān* și un tratat în proză, *Fihī ma'fihī* (Lăuntru lăuntru). B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1033—1034, și D. S. Margoliouth, *ibid.*, III, 546—547.

994. Ordinul *Mevleviya*, sau al dervișilor „dănțuitori” (fr. *derviches tourneurs*), întemeiat de Mevlânâ Djalāl el-Din (v. nota precedentă), de la care își trage numele. Caracteristica cea mai cunoscută a lor este ritualul rugăciunii (*dhikr*), în cursul căreia „se învîrtesc, servindu-se de piciorul drept ca pivot, în sunetul a diverse instrumente”. Deși criticați de alte ordine (în special de bektâși), ca și de juriști, dervișii mevlevi s-au bucurat de o mare cinste în Imperiul Otoman, datorită pietății, ca și, probabil, doctrinei lor sincretiste, favorabilă atît neoplatonismului, cît

și creștinismului (D. S. Margoliouth, *EI*, III, 479—481). Este ordinul de derviși cel mai cunoscut de Cantemir și cel mai atent descris de el. Informațiile sale provin în cea mai mare parte din P. Rycant, *op. cit.*, p. 189—191, dar sînt preluate selectiv cu detalii privind rolul muzicii în ritualul acestor derviși. După cum se știe, cărturarul român a cules o *Arie a dervișilor*, care i-a fost mult timp atribuită (Eugenia Popescu-Judet, *Dimitrie Cantemir, Cartea științei muzicii*, București, 1973, p. 44—51).

995. Așezămintele dervișilor dănțuitori se numeau de fapt *mevlevihane* (denumirea de *tekke* este generală); aceea din Konya era cea mai importantă. Ea a fost închisă, ca și celelalte tekke mevlevi din Turcia, printr-un decret din 4 septembrie 1925, dar dansul dervișilor continuă a fi executat în public la Konya, iar în 1973 au avut loc mari serbări cu prilejul împlinirii a șapte secole de la moartea lui Djelâl al-Dîn. Rolul lui Othman în înzestrarea acestei tekke din Konya este menționat mai jos de autor, desigur în legătură cu privilegiul „investiturii” sultanilor (v. p. 299 și nota 1021).

996. Tc. *seyh* „bătrîn (stareț, abate)”, superior al unei *tekke* (comparația cu un arhimandrit are exclusiv ultimul sens indicat; se știe că islamul nu are preoți, așadar nu poate fi vorba de vreo demnitate echivalentă cu aceea de arhimandrit).

997. Cele patru așezăminte mevlevi din Constantinopol erau, după relatările lui Cantemir: la Beyoğlu (Pera), pe Galipdede caddesi, ctitoria lui Iskender-pașa; în Beşiktaş, sat devenit cartier periferic al orașului, pe Bosfor; la Kasımpaşa, stație maritimă pe Cornul de Aur; lângă Yeni kapu (forma veche: *Yengi kapu*).

998. Tc. *Iş oldur ki Allah onlara [yaptı]*?

999. Tc. *kûlâh, hırka*.

1000. Tc. *kûrs*. Cît privește perioada noviciatului, după Cantemir de trei ani, ea dura 1001 de zile, împărțite în intervale de cîte 40 (Ch. Huart, *Konia, la ville des derviches tourneurs*, Paris, 1897, apud D. S. Margoliouth, *EI*, III, 481).

1001. Cp. cu descrierea îmbrăcămintei mevlevi dată de D. S. Margoliouth, *loc. cit.*, 480—481: boneta (*sikke*), mantia lungă fără mineci (*tennûre*), surtucul (*destegül*), centura (*eliflamend*) și mantia (*hırka*).

1002. Tc. *tûlbend* < pers. *dulbând*, turban.

1003. Tăcerea era una din regulile de comportare păzite de adepții lui Pitagora, v. Isocrate, *Busiris*, 28 (H. Diels, *Fragmente der Vorsokratiker*, 3. Aufl., I. Bd., Berlin, 1912, frg. 4.4, 23.2).

1004. V. nota 984.

1005. Tc. *bire* (bre!); *nemegerek*.

1006. Tc. *Kişide meşreb değil, mezheb arannmak gerekdür*.

1007. Tc. *vâiz*.

1008. Tc. *ehl-i kelâm*.

1009. Tc. *berç*.

1010. V. nota 926.

1011. Tc. *gazel* < ar. *ghazal*, poezie scurtă (între 4 și 15 versuri), cu temă predominant erotică și filozofică, genul predilect în literaturile persană și turcă.

1012. Tc. *mukabele* < ar. *muḳābala*.

1013. Tc. *tennûre*.

1014. Tc. *mevlâhane* (v. notași 995), de fapt „casa stăpînului” (a lui Mevlâna Celâleddin Rûmî).

1015. Tc. *na't*.

1016. După H. C. Lukach, *The City of dancing dervishes*, London, 1914, apud D. S. Margoliouth, *EI*, III, 481, instrumentele muzicale folosite în riturile dervișilor mevlevi erau șase: naiul, țitera, dibla, tamburul, tamburina și — după alți autori — *halile* sau *zil* (mic cîmbal). Cantemir menționează numai două.

1017. Tc. *sâde nakkara*.

1018. Cf. Eugenia Popescu-Judet, *D. Cantemir, Cartea științei muzicii*, București, 1973, p. 124—125, 244 și urm.

1019. Tc. *fasl*, suită, *ibidem*.

1020. Tc. *semâya*, *ibidem*, p. 264.

1021. Tc. *Hücrânî*. Nu este însă vorba de un ordin deosebit de derviși, cum crede autorul, ci de însuși superiorul ordinului mevlevi, cu reședința la Konya, care purta titlul de *Molla Hünkâr* (la Cantemir: *Mulla Hücrân*). Obiceiul ca noul sultan să fie încins cu sabia de șeful dervișilor mevlevi n-ar data, după F. W. Hasluck, decât din 1648; el a fost recunoscut în secolul al XIX-lea (D. S. Margoliouth, *loc. cit.*). Mulla Hücran, „slăvit pentru sfințenia lui și pentru evlavia în ghicirea despre Othman”, pare a fi identificat aci cu Edebalı (v. *Studiul introductiv*, p. XXX).

1022. V. nota 494.

1023. Ordinul dervișilor *Bektaşîye*, a cărui înființare este atribuită unui personaj legendar, Hâcî Bektaş Velî, născut la Nişapur (sec. XII), ucenic al celebrului mistic din Turcia orientală Ahmed Yesevi. După Jacob, *Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen, in Abhandlungen der Kaiserliche Bayerische Akademie der Wissenschaften*, I. Cl., 24, 1909, III, p. 24, ordinul ar fi fost întemeiat de Balim Baba (m. 1516). Caracteristice doctrinei bektaşî sînt o serie de „idei sufite privind egalitatea originară a religiilor și inutilitatea cultului exterior, multe elemente creștine, gnostice și păgîne” (Tschudi, *EI*, I, 709), de unde și presupunerea că bektaşii au fost la început creștini convertiți superficial la islamism. Informațiile lui Cantemir sînt sensibil diferite de acelea ale lui P. Rychaut, *op. cit.*, p. 205—206.

1024. *Murad I*, al treilea sultan otoman (1360—1389) și primul mare cuceritor turc de teritorii europene. După cucerirea Traciei (c. 1362) a stabilit capitala europeană a imperiului la Adrianopol (1366); ulterior a cucerit părți importante din Bulgaria, Serbia, Grecia și Albania, orașele Sozopol, Seres, Drama, Cavala, Niș, Sofia etc. A fost asasinat în bătălia de la Kosovopolje la 20 iunie 1389.

1025. *Gelibolu*, port în strîmtoarea Dardanele în peninsula cu același nume, anticul *Kallipolis*.

1026. V. nota 748. Ceea ce urmează este un amestec de informații privind, pe de o parte, acest impozit, constînd dintr-un procentaj de prizonieri de război cu care sultanul Orhan a creat corpul ienicerilor, și, pe de altă parte, instituția *deüşirme* (rechiziționarea de copii creștini din regiunile europene ale imperiului, convertiți la islam și repartizați apoi la serviciile curții sau oastea ienicerilor). După unii autori această rechiziție ar fi fost instituită, după alții reactualizată de Murad al II-lea (1421—1451). J. H. Mordtmann, *EI*, I, 977—978.

1027. Tc. *yenîçeri* (forma veche: *yengiçeri*), „oastea nouă”, pusă încă de la înființarea ei sub protecția ordinului dervișilor bektaşî.

1028. Tc. *Çuhur*.

1029. Tc. *Afiyet ola*, „Să-ți fie de bine!”

1030. Tc. *abdâl*, prost, simplu.

1031. *Kalenderî*, amintit la sfîrșitul paragrafului, a fost întemeietorul ordinului de derviși *Kalenderîya*. După Cl. Huart (*EI*, II, 734) acest fondator ar fi un arăb din Spania, *Kalender* Yûsuf; după Fr. Babinger (*ibid.*, 735), un personaj legendar; după Louis Massignon (*EI*, IV, 703), un persan, Sâwidjî, m. 1218, ceea ce ne apropie de anul Hegirei, indicat mai departe de Cantemir pentru moartea lui *Kalenderî* (615). *Kalenderîya* este un ordin de călugări rătăcitori, originar din Asia Centrală (Fr. Babinger, *loc. cit.*), influențat de asceza hindusă, ceea ce ar explica mortificările descrise mai departe de Cantemir. Pentru portul inelelor (la urechi, la gît, la încheietura mîinii, sub pubis), v. Cl. Huart, *ibid.* Șeful *Djamâl al-Dîn al-Sâwî* i-a adus din Persia la Damietta către 1213 (610 h.), dată cînd apar și la Damasc. Contrar afirmațiilor lui Cantemir, deși persecutați de autorități, s-au bucurat de mare răspîndire în Persia, India, Turcia, Siria și Egipt. Asemănările cu filozofia heraclitiană, pe care autorul credea că a putut-o surprinde la acești derviși, ar fi, poate, disprețul comun pentru lume, sentimentul relativității lucrurilor, căutarea înțelepciunii ca singură cale a cunoașterii, contestarea simțurilor, „martorii mincinoși”. După P. Rychaut, *op. cit.*, p. 201, ei ar fi fost mai degrabă epicurei. Cantemir face o prezentare diferită a ordinului; de aci, probabil, protestul său că va trata „după planul nostru”; „ce și cum au scris alții despre sectele de derviși îi privește!”

1032. V. nota 999. Lanțurile aveau cca 5,5 kg., v. nota 70.

1033. Autorul face probabil o confuzie de nume: Mehmed Neşrî (m. 1520) este celebrul autor al unei istorii universale în șase părți, *Cihannûma*, din care s-a păstrat numai ultima, tratînd despre istoria osmană, *Tarih-i al-i Osman*. Nu există un mare poet turc cu acest nume (mai precis poreclă — *mahlâs*), atît de rar încît, cum observa Fr. Babinger, „nu mai găsesc un exemplu nicăieri”. Este mai sigur că D. Cantemir se gîndea la Ömer efendi, cel mai mare poet satiric turc, poreclit Nefî, executat în 1634/1635 (1044 h.) pentru că ridiculizase pe Bayram-paşa, mare vizir

și cumnat al sultanului Murad al IV-lea. În poemele sale, intitulată *Săgețile destinului*, Nef'i a criticat pe puternicii zilei și pe învățați (*ulema*), a satirizat credințele populare și instituțiile religioase, de unde reputația lui de hulitor al legii. Însuși muftul a fost de acord cu executarea lui. Dar Nef'i n-a fost kalenderi, ci, dimpotrivă, a atacat acest ordin (Fr. Babinger, *EI*, III, 961—962 și 964—965). Episodul pare luat din P. Rycha, *op. cit.*, p. 182, unde ereticul e numit *Nervisi* și e trecut între beктаși și mumsöyündüren.

1034. Ordinul de derviși *Qādiriya* a fost întemeiat de misticul sufist 'Abd al-Qādir al-Djil sau Djilāni (1077/1078 — 1166), jurist, autor a numeroase lucrări (predici, rugăciuni etc.), reputat ca taumaturg și mare teolog. Informațiile ample ale lui Cantemir se pot explica prin faptul că ordinul fusese relativ recent introdus în Asia Mică și la Constantinopol, de către Ismail Rūmī (m. 1731), întemeietorul unei Kadirhane la Tophane și al altor patruzeci de tekke în Anadolia. Pomul verde dat novicilor amintește de simbolul kadirilor turci — rozeta verde. Regăsim în descrierile riturilor acestui ordin detaliile aduse de Cantemir: folosirea muzicii la dhikr, asprimă postului, importanța viselor. O serie de informații provin din informațiile directe ale autorului, ceea ce le conferă o deosebită valoare. Dacă este adevărat că ordinul a cunoscut o largă răspândire prin posteritatea numeroasă a fondatorului său (care a avut 49 de copii), alte date trebuie corectate: astfel 'Abd al-Qādir a murit (nu s-a născut) în 561 H; mormîntul său este la Bukhara, iar nu la Hama, nici la Bagdad (Babilon); D. S. Margoliouth, *EI*, I, 42—44; II 647—651. Informațiile lui Cantemir sînt luate din P. Rycha, *op. cit.*, p. 198—200 (v. și *Studiul introductiv*).

1035. *Balat kapısı*, în Zidul maritim al Cornului de Aur, *Basilica porta* din epoca bizantină, numită astfel pentru că servea de poartă palatului imperial din Vlaherne.

1036. 'Abd al-Qādir recomandă în scrierea sa *Al-Ghunya* repetarea de 50 sau 100 de ori a unor formule și rugăciunea (dhikr) ocupă un loc primordial în tehnica mistică a adeptilor săi. Cantemir se referă negreșit aici la „rugăciunea cu limba”, stadiu al căii de realizare sufite (G.-G. Anawati et Louis Gardet, *Mystique musulmane*, Paris, 1968, p. 214—221). Cit privește pe „dascălul” lui 'Abd al-Qādir, se cunosc numele măștrilor săi de filologie (al-Tebrizi), drept (numeroși șeici) și sufism (Abū'l-Khair Muḥammed ibn Muslim al-Dabbās), ca și al celui care l-a îmbrăcat în haină de sufist (Abū Sa'd Mubārak al Mukharrimī). Cine să fie deci Abdul Muumin din Gaza? El este menționat de P. Rycha, *op. cit.*, p. 199, care îl prezintă drept un gramatic, autor al cărții *al-Mughrib*. Nu l-am putut identifica. Un 'Abd al-Mu'min, întemeietorul dinastiei almohade din Africa de Nord (1094—1163), a fost contemporan al lui 'Abd al-Qādir, dar nu era din Gaza. Autor de „rugăciuni secrete” fusese al-Ghazālī, cel mai mare teolog al islamului (1058—1112), un doctrinar al tehnicii dhikr; dar 'Abd al-Qādir nu-i putuse fi ucenic, iar Ghazālī nu era din Gaza, ci din Tus, în Khorasan. Originea informației rămîne să mai fie cercetată.

1037. Tc. *murakabe* înseamnă, de fapt, „contemplație, extaz” (ar. *murākaba* „atenție constantă”).

1038. Ordinul descris de Cantemir nu figurează în listele de *ṭarīqa* (ex. L. Massignon, *EI*, IV, 702—705, considerată drept cea mai completă listă), nici ca ramură a dervișilor mevlevi, nici ca ordin independent. Tc. *torlak* înseamnă „novice, neexperimentat”. Lui Baiazid I nu i se atribuie desființarea vreunui ordin ca represivă pentru tentativă de asasinat.

1039. Tc. *hancer*.

1040. N-am găsit acest episod în *Incrementa et decrementa Aulae Othomanicae*.

1041. Aceeași observație ca și pentru „torlaci”: ordinul „ebribuhari” nu figurează în listele de *ṭarīqa*, iar ordinul Naqshbandiyya nu are vreo asemenea ramură. De altfel, însuși numele (care ar trebui poate ortografiat *Ebr-i Bukhārī*) nu pare plauzibil (*Ebr* nu figurează în onomastica persană sau turcă). Informația, preluată, cu dezvoltări, din P. Rycha, *op. cit.*, p. 194—195, mai trebuie verificată.

1042. Între persanii šiiti și turcii sunniți existau, cum se știe, mari divergențe doctrinare.

1043. V. nota 674.

1044. *Ibrāhīm ibn Adham*, celebru ascet din Balkh, în Khorasan (m. între 776 și 783), căruia i se atribuie întemeierea ordinului Adhamiyya. Ceea ce se relatează mai departe în legătură cu postul și mortificările acestor derviși corespunde cu viețuirea fondatorului însuși (Nicholson, *EI*, II, 459—460). Informațiile sînt luate aidoma după Rycha, *op. cit.*, p. 203—204.

1045. Un 'Abd al-Mālik apropiat de vremea lui ibn Adham ar fi un ofițer al lui Hārūn al-Rashīd, devenit guvernator al Egiptului (m. 811—813). Asocierea lui cu misticul persan este, evident, fantezistă: în legenda sufită a lui Ibrahim sînt numeroase contaminări cu istoria lui Buddha, în care apare și motivul suveranului care se leapădă de lume. În legenda amintită, însuși Ibrahim este un prinț de Balkh care „părăsi calea deșertăciunii lumești pentru a urma-o pe aceea a mortificării și cucerniceii” (I. Goldziher, *A Buddhismus hatása az Iszlámra*, rezumat de T. Duka în *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1904, p. 132, apud Nicholson, *loc. cit.*).

1046. Șiismul.

1047. Acești derviși se numeau *Khiḍriya*; se cunoaște un asemenea ordin marocan întemeiat de Ibn al-Dabbāgh (m. 1717), dar Cantemir se referă la unul mai vechi, răspîdit în Anatolia, absent din listele de *ḥariḳa* și despre care nu avem alte informații. Despre corespondențele *Khiḍr* = Idris = Enoh = Ilie, v. Cartea a IV-a, cap. 8, p. 113, nota 442, și Cartea a IV-a, cap. 13, p. 131—132, nota 512. Ar. *duldul* înseamnă viezure, iar în sensul mitologic vizat de Cantemir este numele catrului alb al lui Mahomed folosit în expedițiile sale militare, iar nu al cailor de foc ai prorocului Ilie (Cl. Huart, *EI*, I, 1114). Despre *duldul* nu scrie în *Coran*. Pentru practica lor ascetică (simularea nebuniei), v. nota 105 și p. 311 (orig.).

1048. Din cele ce urmează rezultă că autorul se referă la un dervîș care a repetat sultanului Orhan (1326—1359) profeția șecului Edebali, privind creșterea Imperiului Otoman, interpretarea unui vis al lui Osman I (vezi *Studiu introductiv*, p. XXX). Cum ordinul înfloritor pe atunci era cel bektāși, creat de Orhan, ar fi vorba de un dervîș din această tagmă.

1049. *Ṭāri babiloniene* = Irak, regiunea dependentă de Bagdad (Babilon).

1050. Tc. *sa'dī, ḍmī, bayramī, kamberī*. Ordinul *Sa'dīya* este o ramură siriană a ordinului *Rifā'iya* creată de Sa'd al-Dīn Djibāwī (m. 1335). 'Umariya apare în lista turcă de *ḥariḳa* a lui Gümüşhani, *Djami'uşul*..., Cairo, 1319, ca o descendență contrafăcută din al patrulea calif — 'Omar. *Bayramiya* e o ramură a ordinului *Safawiya*; întemeietorul ei a murit în 1471. Despre dervișii *kamberī* n-am aflat date (L. Massignon, *EI*, IV, 702—704).

1051. Ar. *abdāl* (pl. lui *badāl*), a cincea treaptă a ierarhiei sfinților sufiți. Ignorați de oameni, ei contribuie, prin viețuirea și rugăciunile lor, la menținerea ordinii universului. În număr de 40, ei ar fi avut sediul în Siria (I. Goldziher, *EI*, I, 68—69). Cantemir se referă la un sens degenerat al termenului, aplicat unei categorii inferioare de derviși vagabonzi, între care *Hacı Bektaş abdali* și *Yeniçeri abdali*.

1052. Tc. *üryân*.

1053. Tc. *budala, divâne, divâne-i Hüda*.

1054. V. nota 105.

1055. Tc. *tımarhâne* = „ospiciu”.

1056. *Corlulu Ali-paşa*, mare vizir între 1706 și 1710 (15 iunie). Rezultă din cele ce urmează că episodul a avut loc în iunie 1710, puțin înainte de plecarea lui Cantemir din Constantinopol.

1057. *Ahmed al III-lea*, sultan între 1703 și 1730, protectorul lui Cantemir în timpul șederii acestuia la Constantinopol.

1058. Tc. *seyah*, dervîș vagabond. Episodul relatat ar fi avut loc în 1690, cînd Koprülüzade Mustafa-paşa, marele vizir al Porții, a asediat și recucerit Belgradul. Sultan era Suleiman al II-lea (1687—1691), iar „marele împărat al Indiei” celebrul Aurangzeb (1658—1706), șahul Imperiului Marelui Moghul.

1059. După un vechi *hadīth* Mahomed ar fi spus că islamul va fi împărțit în 73 de secte, din care nu va rămîne decît una, dreapta-credință. De aci împărțirea tradițională a sectelor mahomedane, pe care o cunoștea și Cantemir. V. în acest sens studiile lui M. Steinschneider, *Die kanonische Zahl der muhammedanischen Sekten und die Symbolik der Zahl 70—73*, în „*Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft*”, 4, 1850, p. 145—170, și I. Goldziher, *Le dénombrement des sectes mohamétanes*, în „*Revue de l'histoire des religions*”, 26, 1892, p. 129—137; cf. și Rev. Griffithes Weeller Thatcher, *Mahommedan religion*, în *Encyclopaedia britannica*, 11th ed., vol. 17, New York, 1911, p. 422—424.

1060. Tc. *rafızat, rafazi*; în text, forma rusificată *зепамыку*.

1061. Tc. *Kızılbaş* = „cap roșu”, sectă religioasă din Asia Mică, a cărei doctrină este un amestec de credințe păgine, creștine și musulmane. Ei sînt diferiți așadar de „ereticii” persani (șiți), considerați astfel de turci (suniți). V. și p. 335—338 și nota 1113.

1062. V. Cartea I, cap. 12, p. 36. Ortografia fiecăruia din termenii menționați îndată în turcă este notată o dată cu explicațiile despre secta respectivă.

1063. Tc. *ta'lik*, v. nota 205.

1064. Tc. *neshi*, v. nota 204.

1065. Tc. *Lâ ilâhe illâ Allah, Muhammedu resulu'llah ve Ali halifu'llah*.

1066. V. Cartea a V-a, cap. 4, p. 175 și nota 624.

1067. Afirmatia că ar fi o *felva* dată atât de sunniți (turci), cât și de šiiti (persani) se reia mai departe.

1068. V. nota 792.

1069. V. nota 794.

1070. Ar. *tanāsukh* înseamnă transmigrație, metempsihoză, iar *munāsukh*, forma citată de Cantemir, cel ce se află în această stare. *Hulūliya* (tc. *hululî*) sînt cei care admit uniunea substanțială a spiritului divin cu omul (*hulul* = „instalare”), ceea ce, în lumina gândirii musulmane ortodoxe, îi făcea suspecti de hylemorfism, de concesiile doctrinei creștine a întrupării și de transmigraționism. Numeroase secte šiite, sufite, sunnite și moniste, arabe sau persane, împărtășeau această credință, împrumutată, după autorii musulmani, de la hinduși, iar nu de la Pitagora (L. Massignon, *EI*, II, 354; B. Carra de Vaux, *ibid.*, IV, 681—682). Cantemir reproduce informațiile lui Rycaut, *op. cit.*, p. 183—185, după care acești sectanți ar fi fost pitagoricieni; credeau în metempsihoză, afirmînd transmigrația sufletelor omenești în animale, credință ilustrată prin discuția dintre polonezul Albert Robovi și un spișer din Constantinopol cu privire la sufletul muftiului Behai efendi.

1071. Gr. mod. ὄλαξ, lătrător (animal neidentificat, probabil șacal).

1072. Cugetătorii musulmani înțelegeau teoria metempsihozei ca aplicîndu-se nu numai ființelor individuale, ci evoluției lumilor în general. Shahrastāni reproducea credința hindusă că sferile cerești și astrele revin în același punct, încheindu-și revoluția, în 30 000 de ani (după alți autori 360 000 de ani, iar după Mas'ūdî 70 000). B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 681.

1073. Este vorba de războiul dintre Imperiul Otoman și cel Habsburgic, și anume de bătălia de la Zenta (1697), la care a participat și Cantemir. Cezarul era împăratul romano-german Leopold I (1640—1705).

1074. V. Cartea a IV-a, cap. 20, p. 159—163.

1075. Secta *Ma'lūmi* era una din numeroasele ramuri ale khāridjiților, care formau la rîndul lor una dintre cele mai vechi secte religioase ale islamului. Khāridjiții (*al-khawāridj*) erau membrii tribului Tamim, care, în bătălia de la Siffin (657), n-au acceptat ca soarta conflictului pentru califat dintre 'Alî și Mu'āwiya să fie decisă prin arbitraj. Contestînd legitimitatea califilor (în afară de Abū Bakr și 'Omar), rigoriști în modul de viețuire (puritanii islamului), khāridjiții au jucat un rol politic însemnat în special în Irak și Arabia (sec. VII), caracterizat prin fanatism și intoleranță (G. Levi della Vida, *EI*, II, 957—961). Ma'lūmiții derivau din khāridjiți prin alte secte ('Adjarīda, aripa radicală, și khārimīții care afirmau că soarta postumă a omului depinde de credința și comportarea lui înainte de moarte). Particularitatea lor consta în credința că adevăratul musulman trebuie să cunoască toate numele și atributele lui Allah (v. G. Wheeler Thatcher, *loc. cit.*). Cantemir descrie secta după P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177: „Aceștia susțin că în lumea asta Dumnezeu poate fi cunoscut în chip desăvîrșit și că potrivit preceptului «Cunoaște-te pe tine însuși» creatura poate ajunge la cunoașterea perfectă a creatorului ei”.

1076. Νεοτερικός = „inovator”, termen (cunoscut și în latina medievală) prin care erau desemnați în cultura greacă a secolelor XVII—XVIII adepții noilor filozofii raționaliste și senzualiste apusene; *adeptos* pare să fie acuzativul pl. al lat. *adeptus*, „cel care a atins o anumită stare”, după cum indică și nota marginală din text (v. ed. Minerva, 1977, p. 595).

1077. *Sa'diya* sau *Djibāwiya* nu este o sectă, ci un ordin de derviși întemeiat de Sa'd al-Dīn-Djibāwī (m. 1335), ascet sirian care propovăduia o mortificare severă. Adepții lui, răspîndiți în Siria, Turcia și Egipt, erau reputați ca medici, magicieni și îmblînzitori de șerpi (D. S. Margoliouth, *EI*, IV, 44—45). Informațiile lui Cantemir, după care acești derviși ar fi fost sectanți Ma'lūmi, nu se regăsesc în literatura de specialitate.

1078. *Andreas Likinios*, cărturar și medic grec (*iatrofilosof*), educat la Padova. A fost medic al casei Cantemir, în Moldova, apoi a practicat cu mult succes medicina la Constantinopol și Monembasia (Malvasia), aflată pe atunci sub venețieni. Ocuparea Monembasiei de către turci, în 1715, a dus la arestarea și spânzurarea lui Likinios, la Constantinopol, acuzat de colaborare cu venețienii. Este autor al câtorva scrieri (medicină, versuri etc.). D. Cantemir, *Incrementa...*, III, 1, nota k; Constantine N. Sathas, *Νεοελληνική φιλολογία*, Athena, 1868, p. 444—445.

1079. *Amir Nūr al-Din Ni'mat Allāh Walī*, mistic persan (1329/1330—1431), fondator al ordinului de derviși Ni'matallāhiya (singurul ordin al šiismului persan), autor de comentarii la clasicul sufismului și de versuri lirice de înaltă calitate (E. Berthels, *EI*, III, 985—986). Informațiile lui Cantemir provin din Rychaut, *op. cit.*, p. 196—197, care clasează însă corect acest „eres” între ordinele de derviși, iar nu între sectele islamului.

1080. V. cap. 13, p. 303—306.

1081. Pers. *māzā* > tc. *mezeliḥ*. Este secta descrisă de P. Rychaut, *op. cit.*, p. 177, ca total diferită de *maulumi*: „Cei ce o profesază spun că pentru a câștiga paradisul trebuie să cunoască pe Dumnezeu în această lume printr-o rază anumită din esența și slava lui și îi trec în numărul credincioșilor pe cei cărora li se întâmplă aceasta”.

1082. Sceptici, adepții școlii lui Pyrrhon din Elis (c. 360 — c. 270 î.e.n.), care afirma că nimic nu există cu adevărat, că oricărei propoziții i se poate opune alta egal valabilă, și propovăduia atingerea unei stări de indiferență superioară, ataraxia.

1083. Tc. *bayaḡı* = „comun, ordinar, vulgar”. Informații din P. Rychaut, *op. cit.*, p. 177: „Mai este o sectă a celor ce se cheamă *iabaiachi*. Ei neagă orice știință în Dumnezeu și spun că el conduce lumea la împlinire, fără ca din eternitate sau mai înainte de facerea lumii să fi știut ce trebuie să se întâmple în chestiunile particulare, ci că a dobândit această știință prin obișnuință și experiență”.

1084. Tc. *Bir bayaḡı adam*.

1085. Tc. *sır* < ar. *sirr* = „secret, mister”, de unde *musırrı*, cel inițiat într-o taină. Este vorba, iarăși, de informații provenite din Rychaut, *op. cit.*, p. 179—180: „Cei ce profesază ateismul se numesc între ei *muserini*, ceea ce înseamnă: «Noi avem adevărata taină». Iar această taină nu este alta decât că ei neagă cu desăvîrșire divinitatea și susțin că natura sau principiul interior al oricărui individ e cel ce regulează cursul obișnuit al tuturor lucrurilor pe care le vedem și le admirăm. De acolo [spun ei] își au originea și mișcarea cerurile, soarele, luna și stelele, de acolo se naște, înfloarește și se vestește omul, ca iarba și ca florile. E de speriat să vezi marile număre de oameni care împărtășesc această părere la Constantinopol; cei mai mulți dintre ei sînt cadii și persoane versate în scrierile arabe». Ateii (ar. *kufır al-inkār*, de unde tc. *küfrı*) își ascundeau totuși convingerile, de unde numele lor de „inițiați într-o taină”. Ei nu formau, așadar, o sectă, ci reprezentau o atitudine față de islam, contestat din afara lui. V. și p. 344 și nota 1134.

1086. În text: *равногласное* (= „omonim”).

1087. În text: *соименное*.

1088. Este vorba de *Mehmed al IV-lea Avcı* (1648—1687), nu al III-lea (v. și nota 544), după cum reiese și din menționarea, mai jos, a lui Köprülü Fazıl Ahmed-paşa, mare vizir tocmai sub acel sultan. Episodul relatat a avut loc, așadar, în intervalul 1661—1676, anii guvernării acestui Köprülü. Cantemir reproduce informațiile lui P. Rychaut, care declară (*op. cit.*, p. 180) că a fost martorul lor: „Un om din această sectă [muserini, n.n.], bogat și bine versat în practica științelor orientale, numit Mahomed efendi, a fost executat pe vremea mea în Constantinopol pentru că a proferat multe blasfemii împotriva existenței lui Dumnezeu. Pentru a demonstra opinia sa impie se servea de obicei de aceste argumente: «Sau — spunea el — nu există Dumnezeu, sau el nu este atît de puternic și atît de înțelept cum pretind dascălii noștri. Pentru că, dacă ar fi așa, el nu m-ar fi lăsat să trăiesc atîta tocmai pe mine, cel mai mare adversar al existenței lui care a fost vreodată pe lume și care vorbesc despre el cu un asemenea dispreț». Și ceea ce găsesc mai ciudat este faptul că, deși putea să-și salveze viața lepădîndu-se de învățătura lui și făgăduind că pe viitor va urma una mai bună, a socotit preferabil să moară în necredința lui decît să se retracteze, spunînd că dragostea lui pentru adevăr îl silește să sufere martiriul, deși era sigur că [pentru aceasta] nu putea nădăjdui nici o răsplată”. De observat că un caz întru totul asemănător a avut loc în 1602, în timpul sultanului Mehmed al III-lea: jurisconsulul Nedazh Sari Abdurrahman efendi a fost executat pentru că a negat în fața Divanului credința în Allah (M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. I, Paris, 1788, p. 159—160). V. și mai jos, p. 342.

1089. Ar. *burhūnı*.

1090. Tc. *ısrakı*. Ar. *al-Ishrāḡiyyūn* (sau *al-Hukamā*) desemnează pe adepții „iluminării”

(*Hikmat al-ishraq*), discipoli ai misticului Suhrawardi (m. 1191) și ai cugetării sale sincrētiste, o teosofie orientală inspirată din vechea înțelepciune zoroastriană, din gnosticism și neoplatonism, după care toate religiile și filozofiile sînt expresia aceluiași adevăr. De aci insistența lui Cantemir asupra elementelor creștine ale „metafizicii iluminării” (T. J. de Boer, *EI*, III, 568; Cl. Huart, *ibid.*, 324; S. van den Bergh, *EI*, IV, 530—531; Henri Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, vol. I, Paris, 1964, p. 284—304 și 360—361). Informațiile lui Cantemir provin din Rycaut, *op. cit.*, p. 185—186, cu unele dezvoltări (referirea la *Muhammediye* și sentința citată).

1091. Tc. *şifat* < ar. *şifāt*, calități abstracte ale lui Allah din care decurg numele lui (ex. *milostivirea* > *Cel milostiv*; *puterea* > *Cel puternic* etc.). Mărturisirea lui Cantemir că n-a putut înțelege doctrina despre *şifāt*, deoarece ele sînt prezentate cînd ca atribute de o ființă cu Allah, cînd ca zidirile lui, reflectă o îndelungată dispută din cugetarea islamică. Atitudinea ortodoxă, general acceptată, consideră aceste *şifāt* drept veșnice și subzistente în esența lui Allah: fără a fi el însuși, atributele nu sînt nici altceva decît el; a le socoti drept creaturi înseamnă a coborî cauza tuturor la nivelul efectelor sale (v. și notele 348, 1102).

1092. V. Cartea a IV-a, cap. 4, p. 93—94. Pentru problema raporturilor dintre atributele și numele divine v. și cap. 2, p. 86 și urm.

1093. *Hayretî* < *hayret* = „uimire, stupefacție”. Informații din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 186—187 (acolo și textul în turcă), dezvoltate cu citatul din Aristotel și cu unele considerații despre această sectă.

1094. Lat. *sententia*, aci în sens de „opinie”.

1095. Tc. *Allahu a'lamu olur*; *Allahu a'lamu olmaz*.

1096. Probabil tc. *muammacı* < *muamma* (ar. *mu'amma*) = „enigmă; incomprehensibil”. Secta este descrisă de Cantemir după P. Rycaut, *op. cit.*, p. 17, care o derivă din școala *mu'tazila*: „adeptii ei spun că în această lume nu se poate da nici unui om calitatea de sfînt, în afară de profeți, care au fost fără de păcat, și că în lumea cealaltă adevărații credincioși îl vor vedea pe Dumnezeu la fel de clar cum vedem noi luna în maximă creștere. Aceasta nu e în acord cu doctrina lui Mahomed, care a spus că Dumnezeu ne va rămîne invizibil și în lumea cealaltă, ca și în aceasta, în care ne aflăm acum”.

1097. Așa-numita știință sacră, sau infuză, pe care primul om, Adam, a avut-o înainte de comiterea păcatului originar. Cantemir tratează despre această facultate a cunoașterii — intuiția intelectuală — în *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*, II, 21—22.

1098. Tc. *Sâlisî* < *sâlis* = „al treilea”. Reiese din context că nu este vorba de un profet (*nabî*), ci de un trimis, de un apostol (*rasûl*), care, pe lângă darul profeției, dispune de o lege și o carte. Numărul de trei care ar justifica numele sectei nu este suficient explicat: trei trimiși ar fi Moise, Iisus și Mahomed; se așteaptă deci al patrulea, un persan, după Mahomed (dar cîteva rînduri mai sus se afirmă că mai sînt așteptați doi). „Ereziă” este subred întemeiată și pentru că numărul trimișilor este, după *Coran*, mai mare (opt numai de la Noe la Iisus; în doctrina post-coranică sînt menționați 313 sau chiar 315). În orice caz, credința pare šiită, pentru că apostolul așteptat va fi trimis poporului persan (v. A. J. Wensinck, *EI*, III, 1206, iar pentru profetologie în general, H. Corbin, *op. cit.*, p. 45 și urm., 179 și urm.). Informațiile lui Cantemir sînt luate din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 177: „Cei ce proferează secta *seilis* spun că Dumnezeu va trimite în lume un profet ales dintre persani cu o lege nouă care o va abolî pe cea a lui Mahomed”.

1099. Cantemir știa că prima *Evangelhie* a fost scrisă în altă limbă decît greaca (în aramaică), de unde sublinierea erorii. În profetologia islamică (la fel în *Acta apostolorum apocrypha*) fiecare popor (*umma*) primește un trimis divin anume, așadar și persanii au dreptul la un apostol propriu.

1100. V. Cartea a VI-a, cap. 11, p. 300—301.

1101. V. Cartea a V-a, cap. 2, p. 170.

1102. V. notele 348 și 1091. Împotriva literalistilor, care aveau „o concepție naivă a atributelor divine, reprezentîndu-și divinitatea ca un complex de nume și calitative alături de esența divină însăși”, gînditorii mutaziliți contestau atributele pozitive ale lui Allah, dînd tuturor antropomorfismelor din *Coran* un sens metaforic; așarăii au încercat să concilieze cele două atitudini, admițînd că Allah are mîini, față etc., dar „fără a se întreba cum” (*bi-lâ kayfa*). H. Corbin, *op. cit.*, p. 166—167. Rycaut, *op. cit.*, p. 182, de unde și ia Cantemir informația, asociază această credință a sectei bektași cu secta mumsöyündüren, identificîndu-le (v. mai jos, p. 335 și nota 1113). Cel ce a contrazis pe predicator ar fi fost Nesrî (la Rycaut, trad. ital.: *Nervisi*); v. și p. 302—303 și nota 1033.

1103. Tc. *Kadıızâdeli*. Teologul turc Muhammed ibn Bîr 'Alî Birgawi sau Birgîlî, din ordinul dervișilor Bayramîya (*EI*, I, 744; Cl. Huart, *ibid.*, 608), a întreprins între anii 1558 și

1565, cînd persecuția kizilbaşilor era în toi, o aspră critică la adresa obiceiurilor inovatoare, propovăduind un islamism puritan. El a atacat obiceiuri (ca vizitarea mormintelor, stringerea mîinii, consumarea cafelei, fumatul, dansul, muzica), dar și științele sau unele instituții (plata slujitorilor religioși sau constituirea de *wakf*-uri din bani și bunuri mobile). Birgewî este întemeietorul curentului kadizadeli, astfel numit după discipolul său (v. nota 1109), iar nu după faptul că ar fi fost „fiul unui popă”, cum deduce Cantemir din numele Kadi-zâde. Deși datorită *Catehismului* său (v. Cartea a IV-a, cap. 1, p. 82 și nota 330) Birgewî s-a bucurat de o mare faimă, compararea lui cu Origen și includerea printre marii exegeți ai islamului sînt cu totul exagerate. V. și Halil Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age, 1300—1600*, London, 1973, p. 183—184. Cantemir își luase informațiile de la P. Rycaut, *op. cit.*, p. 178, care știa că această sectă datează din timpul lui Murad, că a fost înființată de *Birgali efendi*, care adusese multe inovații în ceremoniile înmormîntării etc.

1104. Confuzie între Birgîlî și comentatorul său, Ahmed efendi Kadizâde (v. nota 1108).

1105. „Norocul” lui Origene a fost acela de a fi dispus de tahigrafi (stenografii timpului său) care i-au consemnat cursurile de exegeză biblică, ceea ce face ca opera păstrată a acestui autor să fie una dintre cele mai ample din patristica răsăriteană. Origene și-a cîștigat un asemenea prestigiu, încît, deși condamnat de sinodul al V-lea ecumenic (553) pentru învățăturile sale uneori prea îndrăznețe, a fost în continuare considerat drept unul dintre cei mai mari doctori ai Bisericii creștine.

1106. Primii patru mari exegeți ai *Coranului* sînt al-Ṭabarî (m. 923), al-Zamakhsharî (m. 1144), Fakhr al Râzî (m. 1209) și al-Baidâwî (m. la sf. sec. XIII). Numărul acestor mari interpreți e însă mai mare (v. o listă a lor la F.M. Pareja et al., *Islamologie*, Beyrouth, 1957—1963, p. 610—614). Cea mai mare parte din informațiile lui Cantemir despre secta *kadizâde* provine din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 181; adepții ei sînt fariseii turcilor, au o înaltă părere despre ei înșiși, disprețuiesc pe cei de alte credințe și nu-i salută, sînt în cea mai mare parte meseriași și circiumari etc.

1107. V. Cartea a IV-a, cap. 10, p. 116—120. Textul din *Coran* nu fusese citat, ci doar menționat.

1108. Este vorba de muftiul Abu'l-Su'ud Muḥammed al Amidî, v. nota 281. Atacurile lui Birgewî împotriva instituțiilor „inovatoare” (v. nota 1103) l-au determinat să dea o *fatva* prin care confirma legalitatea acestor instituții și condamna fanatismul puritanilor.

1109. Tc. *Istanbul efendisi*. Ahmed efendi Istanbulî Kadizâde (v. mai jos) a fost cadiul Constantinopolului între 19 iulie 1566 și 7 iulie 1567 (M. Guboglu, *Paleografia și diplomatica turco-omană*, București, 1958, p. 109), așadar la sfîrșitul domniei lui Soliman Magnificul și începutul celei a lui Selim al II-lea. Discipol al lui Birgewî, el a scris un cunoscut comentariu al *Catehismului* acestuia, intens răspîndit prin copii manuscrise, apoi imprimat la Istanbul în 1219/1803 (A. Galland, *Journal...*, éd. Ch. Sheffer, t. II, Paris, 1881, p. 58, n. 2). Kadizâde a dat numele „ereziei” (de fapt un curent fanatic) de care se ocupă aci Cantemir. Adepții săi (*fakî*) au jucat nu numai un rol religios, ca propovăduitori ai unui islamism puritan, dar și politic. În 1656 ei au ridicat sîrăcimea și studenții din capitală împoriva luxului și depravării, îndemnînd la atacarea mănăstirilor și la masacre, ceea ce a determinat izgonirea lor din Istanbul pentru evitarea unui război civil (v. Halil Inalcik, *op. cit.*, p. 184—185). — Muftiul la care se referă Cantemir (*şeyhülislâm*) era Abu' l-Su'ud Muḥammed al-Amidî (numit în text Mehmed efendi), vestit jurisconsult de origină kurdă (1490/1491—1574), autor al corpusului de legi al lui Soliman (*Kânûn-nâme*) și al unui comentariu al *Coranului*.

1110. Tc. *Bakkal* < ar. *baḳḳāl* = „băcan” (nu „birtaş”).

1111. Tc. *İmâm-ı a'zam*, v. nota 332.

1112. Tc. *Kadizâdeli gerü müslüman olmaz*.

1113. Tc. *Mumsâyündüren*. Cantemir descrie și în *Incrementa*, III, 3, nota y, pe acești sectanți ca fiind o varietate a „ereziei” persane (*rafaze*), locuind în munții Kazdağ. În *Sistem*, ei sînt situați mai întîi în „Munții Fenicie” (deci mult mai spre sud), dar ar fi diferiți de druzi, împotriva cărora sînt chemați uneori să lupte. Această populație ar fi însă deosebită și de cea turcă, față de care își păstrează libertatea prin „tratate încheiate cu pașii”. Este vorba negreșit de kizilbași, menționați deja la p. 318 (v. și nota 1061), dar Cantemir, care-și luase informațiile din P. Rycaut, *op. cit.*, p. 182—183, nu pare să fi remarcat identitatea. Considerați de turci drept șiiți, kizilbașii se apropie de secta *nuşairi* din Siria, motiv pentru care Cantemir îi știa că locuiesc în „Munții Fenicie”. Religia lor este un amestec de credințe și practici păgîne, creștine și mulsulmane. Kizilbașii nu fac abluțiunile rituale, nici cele cinci rugăciuni zilnice, nu postesc Ramazanul, cred că Ali este o întrupare a lui Allah și identic cu Iisus, acceptă Treimea, vene-

rează pe Fecioara Maria și alți sfinți creștini, țin Paștele, adoră soarele și luna. Cantemir descrie cu detalii faimoasele lor slujbe de noapte atribuindu-le, după o acuzație ce li se aducea în mod curent, practici orgiastice (P. Lerch, *Исследования об иранских курдах*, I—III, Sankt-Peterburg, 1856; Millington, *Wild life among the Koords*, London, 1870; E. Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, t. IX, Paris, 1884, p. 350). De fapt, la aceste slujbe se cîntă rugăciuni în cinstea lui Ali, Iisus, Moise și David, iar credincioșii își mărturisesc public păcatele. Se sting apoi făcliile (de unde numele popular al kizilbașilor de *çerağsöndüren*, „stingător de făclii”) și asistența se pocăiește cu mari lamentații. După aprinderea făclilor, preotul împărtășește pe credincioși cu pîine și vin. De naționalitate turcă sau kurdă, kizilbașii sînt răspîndiți în Afganistan, iar în Turcia în regiunea centrală a Asiei Mici (Ankara—Sivas). Rycaut îi descrie drept *bektaşî*, numiți și *zerakî* și (*sic!*) *muras conduren* („cei ce sting făcliile”), musulmani fanatici contra doctrinei atributelor divine (v. p. 331 și nota 1102), divinitatea fiind incomprehensibilă. Neșri (După Rycaut: *Nervisi*), prezentat de Cantemir drept sectant *kalenderî* (p. 302—303, nota 1033), ar fi fost adeptul acestei secte, persecutată de marele vizir Mehmed Köprülü. Cantemir preia o parte din aceste date amplificîndu-le cu informații proprii. Cp. Cl. Huart, *EI*, II, 1114—1115.

1114. **Munții Feniciei** = Munții Libanului, refugiu de-a lungul timpurilor, pentru numeroasele secte, între care și *nușairî*. Autorul pare să facă însă o distincție între Munții Libanului (citați mai departe ca regiune a druzilor) și cei ai Feniciei, prin care înțelege, poate, Munții Ansa-riye, situați imediat spre nord, centrul populației *nușairî*.

1115. Aci în sensul de „colectivitate, obște” (gr. συνωγή).

1116. **Munții Kazdağ** (tc. *kaz* = „gîscă”), în nord-vestul Asiei Mici, regiunea Biga, n-au, firește, nimic de-a face cu Munții Feniciei, unde erau așezați, două pagini mai sus, ereticii *mumsöyündüren*. În antichitate, acești munți (Ida, în Troada) de pe virful căroră (Gargaron) Zeus privise Troia și navele aheienilor (*Iliada*, VIII, 47—50) erau centrul principal al cultului Cybelei, zeita fecundității și a ceremoniilor orgiastice în cinstea ei. Situată aici de către autor a orgiilor sectei *mumsöyündüren* (pe care, după cum mărturisește, „nu le-a putut niciodată vedea”) s-ar putea explica prin cunoașterea acestui amănunt. Ar putea fi vorba însă și de o confuzie între Kazdağ și Ilkazağ, munți la nord de Ankara, locuiți de kizilbași.

1117. Populație diu Munții Liban, Anti-Liban și Hauran, adepți ai unei religii ezoterice, de origine ismailită, ei înșiși declarîndu-se cînd musulmani, cînd creștini. Viteji, iubitori de libertate, druzii au reușit să-și păstreze autonomia față de turci și au jucat un important rol politic în Orientul Apropiat în secolele XVII—XIX (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1108—1110).

1118. *Lot* (ar. *Lûṭ*), drept biblic, nepot al lui Avraam. Prin unirea incestuoasă cu ficele sale a dat naștere lui Moab și Amon, părinții triburilor moabit și amonit, dușmane lui Israel. Cantemir se referă probabil la sodomie (*lawalā* este un cuvînt derivat din numele *Lûṭ*). În *Incrementa*, III, 3, nota y, incestul este întemeiat pe aceeași comparație cu pomul și fructele, ca și în *Sistem*, atribuită însă unei *fetwā* a califului Ali, iar nu *Epistolei către Timotei*.

1119. Tc. *fucâr ül-karābe* < ar. *fudjūr al-karāba*.

1120. Tc. *gebrî* < pers. *geber*, adept al lui Zoroastru, necredincios (păgîn); — pers. *būt-parast*, idolatru (ar. *Boddā* = Buddha, idol); — „...idolatrii ce se află la muhammedani”, în sensul de cei pe care mahomedanii îi socotesc idolatri sau de idolatrii cunoscuți de mahomedani.

1121. Pers. *tersā* și *āteshparast*, slujitor al focului zoroastrian (ar. *mađjūs*).

1122. Pers. *kalbparast* = „adorator al ciînilor”. Ciîinii sînt socotiți de musulmani drept animale cu deosebire necurate, iar ciîinii negri (p. 340), drept întrupări ale diavolului, de aceea ei trebuie uciși (B. Joel, *EI*, II, 728—729). În Persia veche ciînele era obiectul unei venerații speciale și uciderea lui pedepsită (*Vendidad*, XIII, 15, 19—51; *Denkart*, VIII, 23). Adorarea ciînilor era atribuită și sectei *nușairî* (N. W. Thomas, în J. Hastings (ed.), *Encyclopaedia of religion and ethics*, vol. I, Edinburg, 1925, p. 512).

1123. Pers. *gāvparast*.

1124. **Piotr Andreievici Tolstoi**, diplomat și căruțar rus (1645—1729), ambasador al țarului la Constantinopol în anii 1702—1714, amintit și în *Incrementa*, III, 3, nota i i; IV, 5, 15, 27. Preocupat de realitățile orientale, a scris un memoriu asupra Imperiului Otoman (1702, inedit, fost în Arhiva Ministerului rus al Afacerilor Externe, cf. M. P. Arunova, *Описание П. Толстого как источник Османской империи*, în vol. *Ближний и средний восток*, Moscova, 1968, p. 27—39); a tradus, prin intermediar polonez, lucrarea lui Sir Paul Rycaut, *The present State of the Ottoman Empire... in three books*, London, 1667 (vezi titlul rus în text). Traducerea lui Tolstoi n-a fost publicată decît în 1741 (informații comunicate de dr. Paul Cernovodeanu). Deși știa de versiunea lui Tolstoi (cu care avea legături prietenești), Cantemir a folosit probabil cartea lui Rycaut în versiunea italiană a lui C. Belli, Padova, 1672 (v. nota 897). Rămîn nesoluționate însă două probleme: 1. De ce Cantemir nu-l numește pe Rycaut, autor cunoscut de el și citat în *Istoria Imperiului Otoman*? În autograful latin el lasă loc liber la numele autorului englez, v. f. 101,

desigur cu intenția de a-l adăuga ulterior, iar în versiunea rusă afirmă că scrierea ar fi a unui „anonim”. 2. De ce îl socotea pe autorul cărții italian (Cantemir afirmă că Tolstoi ar fi tradus din italiană), deși calitatea aceleia de ambasador al regelui Angliei era clar indicată în titlul ediției lui Belli? O ipoteză satisfăcătoare ar fi aceea că învățatul român a folosit un exemplar din versiunea italiană căruia îi lipsea foaia de titlu. El avea acest exemplar când redacta *Sistemul* (reproduce cuvânt cu cuvânt după Rycaut), așadar nu cita din memorie. O altă ipoteză (v. ediția Minerva, p. 603) ar fi că principiile a folosit manuscrisul traducerii lui Tolstoi, în care numele autorului, după obiceiul vremii, nu era menționat. Tolstoi îi comunicase însă că a tradus din italiană. Numele autorului și mențiunea traducerii din poloneză au fost probabil adăugate ulterior. Aceste informații privind istoricul versiunii lui Tolstoi după Rycaut urmează a fi verificate prin confruntarea textelor rus, italian și polonez ale lucrării cărturarului englez.

1125. „*Țara Kurzilor*” = Kurdistan, regiune cuprinzând părți din Turcia Orientală, R. S. S. Armeană, Irakul de nord-est și Iranul de nord-vest. Înainte de convertirea la islamism, kurzii ar fi fost — după propria lor credință — zoroastrieni, dar surse creștine afirmă că erau idolatri (V. Minorsky, *EI*, II, 1215). Prin închinătorii focului din India Cantemir înțelegea desigur pe persanii zoroastrieni (parșii), care, refuzând să se convertească la islam, s-au refugiat, după cucerirea arabă, în provincia indiană Gujarat. Același nume este dat și zoroastrienilor rămași în Iran (Ant. Pagliaro, *EI*, III, 1097—1098). Credințele lor nu sînt, evident, influențate de *Coran*, cum pretinde autorul. În ce privește arderea cadavrelor (nu a muribunzilor!), obiceiul este hindus (*Rigveda*, X, 15, 14; *Atharvaveda*, XVIII, 2, 34). Persii expun numai morții pe „turnurile tăcerii”, pentru a fi mâncați de vulturi. S-a formulat observația că autorul s-a putut gândi la Kalanos, gimnosofistul indian care, după *Alexandria*, s-a ars pe rug cînd și-a dat seama că este în ajunul morții. (v. ed. Minerva, p. 604).

1126. Venerarea cîinilor în vechiul Egipt, mai cu seamă la Cynopolis, este relatată de Strabo, *Geogr.*, 812.

1127. Mitologia hindusă cunoaște numeroși tauri sacri (Rudra în *Rigveda*, zeul vedic Indra, Nandi taurul lui Șiva, Vrishabha suportul lumii). Cantemir se referă la uzul ritual al cenușei rezultate din arderea excrementelor acestui animal și la semnul distinctiv al castelor, marcat pe frunte cu culori în care se amestecă, din pietate, și această cenușă. „Idolatrii indieni”, care ajungeau la Astrahan și Moscova „pentru a face comerț”, aparțineau în principiu castei neguțătorilor, *Vaysia*.

1128. Afirmatia țiganilor că ar fi originari dintr-o țară numită „Egiptul mic” le-a răsîndit numele de „egipteni” (engl. *gipsy*, sp. *gitano*, gr. γύπτιος, tc. *kıpti*) sau „faraoni”. Pentru răsîndirea și statutul lor în Orientul Apropiat, unde se știa că vin din India, trimiși ca muzicanți de regele indian Shāngal (?) regelui sasanid Bahrām Gōr (420—438), v. *EI*, I, 876—877; V. Minorsky, *ibid.*, III, 39—41; J. Walker, *ibid.*, 1028—1030. Ei erau cunoscuți în lumea musulmană sub numele de *çingâne* (tc. *çingâne*, *çingene*), *lûli*, *nûri* etc.

1129. *Sultanul Soliman I Magnificul* purta numele de *Ķānûni* datorită operei sale legislative reunite în diferite *Ķānûn-nâme*.

1130. Cartier din Constantinopol pe țărmul vestic al Cornului de Aur, la nord de Fener, unde se mai văd încă ruinele palatului Vlaherne și biserica (*aghiasma*) Sf. Maria a Vlahernelor.

1131. Tc. *karaç* < ar. *kharrādj* însemna impozitul (tributul) plătit de necredincioși pe teritoriul musulman, apoi impozit fînciar în general. Autorul face aci, probabil, o confuzie cu *huccet*, dovadă.

1132. *Küfrî Mehmed efendi* (v. și mai sus, p. 327 și nota 1088). Cantemir dezvoltă, plecînd de la acest caz de ateism militant, o reflecție a lui P. Rycaut, *op. cit.*, p. 180: „Jur că pînă acum n-aș fi putut crede să se aște pe lume un ateism adevărat, convins cum sînt că existența lui Dumnezeu se poate demonstra cu lumina naturală și cu rațiunea. Dar această invincibilă încăpăținare [a lui Mehmed efendi, n.n.] mă face să cunosc că sînt unii oameni în ale căror inimi sînt în chip monstruos stinse luminii și ale rațiunii”.

1133. Cantemir prezintă un argument al existenței lui Dumnezeu bazat pe instinct și pe consensul universal. Argumentul este de inspirație stoică (Cicero, *De natura deorum*, II, 5: *Omnibus innatum et in animo quasi insculptum esse deos*; v., de asemenea, argumentul apelului la divina providenția, *ibid.*, II, 29, 38).

1134. Ar. *zandaqa*, *ilhād*, *zindîk* și *mulhîd*; pers. *nākhoda*, tc. *kitapsız*. Termenii exprimă conceptul de eterodoxie în sensul dreptului penal islamic: atitudine care poate însemna o primejdie pentru ordinea și siguranța publică; cel culpabil (*zindîk*) era pasibil, potrivit *Coranului* (V, 33 etc.), de pedeapsa capitală (L. Massignon, *EI*, IV, 1298—1299). *Mu'aṭṭila*, cei ce tăgăduiesc creațiunea și pe creator, formează una din sectele de *zanādika* în care recunoaștem

ateismul (R. Strothman, *EI*, IV, 719—722). Cantemir se referă însă, ca și mai sus, p. 326, la atomiști (știm din *Incrementa*, I, 3, nota g, că Es'ad efendi, dascălul său de turcă, era „versat în principiile lui Democrit”). Atomismul fusese adoptat de teologia islamică scolastică (așarită) ca un argument în favoarea existenței lui Allah: dacă materia este formată dintr-o substanță (*djawhar*) indivizibilă, din atomi (*dharra, djiz'*), rezultă că organizarea ei, determinarea, specificarea și cuantificarea ființelor compuse sînt datorate intervenției unui principiu transcendent (B. Carra de Vaux, *EI*, I, 1057—1058; H. Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964, p. 175—176). Atomismul care a produs scandal în cugetarea musulmană a fost acela profestat de celebrul alchimist și filozof persan al-Rāzī (c. 864—925 su 932), cunoscut în Europa medievală sub numele de Rhazes, cel mai mare medic al islamului. Atomismul său, radical diferit de acela al teologiei musulmane, deriva din gîndirea lui Democrit, „caz excepțional în filozofia medievală”. După Rāzī elementele și (proprietățile lor) diferă prin proporția de atomi și vid specifică fiecăruia. Rāzī credea în eternitatea timpului și infinitul spațiului și se bizuia în concepțiile sale filozofice pe simțul comun. Deși nu era ateu, el a atacat teologia oficială și a tăgăduit posibilitatea concilierii filozofiei cu religia, afirmînd progresul cunoașterii științifice. Deși Cantemir nu-l numește, este sigur că i-a cunoscut cugetarea prin învățatul Es'ad efendi. De remarcat la acesta din urmă (*Incrementa*, *ibid.*) distincția în atitudinea față de adevărurile de credință și față de cunoașterea naturală, caracteristică gînditorului care separă radical știința de religie. Despre Rāzī v. P. Kraus et S. Pines, *EI*, III, 1213—1215; S. Pines, *Beitraege zur islamischen Atomenlehre*, Berlin, 1936; H. Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris, 1964, p. 194—201. Și Rycart, *op. cit.*, p. 180, afirmă că în Constantinopol erau mulți ateii (v. nota 1085).

1135. Filozofii arabi (al-Kindī, al-Fārābī, Ibn Sīnā) au adoptat împărțirea trihotomică a sufletului (*nafs*) după Aristotel, distingînd între partea vegetativă (*nafs nābatī*), animală (*nafs haywānī*) și rațională (*nafs nāṭiqā*). Termenii sînt dați în text în turcă: *nebatī, hayvani* și *natikī*.

1136. Ar. 'ilm, cunoaștere.

1137. Autorul consideră pe fenicieni și pe vechii egipteni drept înaintași ai arabilor, de unde credința sa că ar fi vorba de popoare din acest „neam și trib”. Superioritatea egiptenilor față de greci și împrumuturile acestora erau afirmate încă de Herodot, II, 4, 104 etc. Alfabetul grecesc derivă însă din cel fenician.

1138. Identificările popoarelor noi cu cele vechi numai după criteriul teritorial erau curente la autorii medievali. După cum fenicienii și egiptenii erau considerați ca făcînd parte din neamul arab (v. nota precedentă), la fel tătarii erau socotiți drept urmașii sciților din antichitate. De aceea este invocat Anacharsis printre înaintașii tătarilor. Anacharsis, fiul lui Gnurus, șeful unui trib nomad de pe țărmurile Pontului Euxin, și al unei grecoalice, a trăit către 600 î.e.n. În 589 a călătorit cu o ambasadă la Athena, unde l-a cunoscut pe Solon, de la care a învățat știința și filozofia greacă. Devenit cetățean al Athenei, inițiat în misterele eleusine, el a fost considerat drept unul din cei șapte înțelepți ai antichității (Herodot, IV, 76; Lucian, *Scyth.*, 1; Cicero, *Tusc. disp.*, V, 32; Diog. Laert., I, 101).

1139. Afirmarea lui Cantemir nu provine din Herodot, IV, 95, după care „acesta Zamolxis după cum zic grecii de la Marea Neagră, să fie fost grec și să fie slujit la Samos, la Pithagora filosoful” (traducerea românească din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, ed. N. Iorga, Vălenii de Munte, 1909, p. 237; Herodot era cunoscut de Cantemir și a fost folosit în *Hronic*). Potrivit sugestiilor menționate în ediția din 1977 (p. 607), izvorul lui Cantemir ar fi Origene, *Katà Kēlσου*, II, 55 [429] și explică terminația *-skides* prin inversarea *xi — ski* (eroare datorată traducătorului sau tipografului rus) și prin încercarea de refacere a nominativului de la genitivul *-idos*.

1140. *Babilon* (ar. *Bābil*) = Bagdad, notat după numele său antic conform procedeul autorilor medievali semnalat și mai sus. Bagdad nu corespunde cu ruinele asiriene, dar confuzia e foarte frecventă la autorii evrei din epoca abbasidă, ca și la călătorii europeni din evul mediu (confuzie respinsă pentru prima oară de Pietro della Valle, care a trăit la Bagdad în anii 1616—1617).

1141. Tradiția islamică distinge între științele acceptate sau „lăudabile” (*al-mahmūda*) și științele condamnabile (*al-madhūma*), nefolositoare credinciosului musulman, nici în lumea aceasta, nici în cea de dincolo.

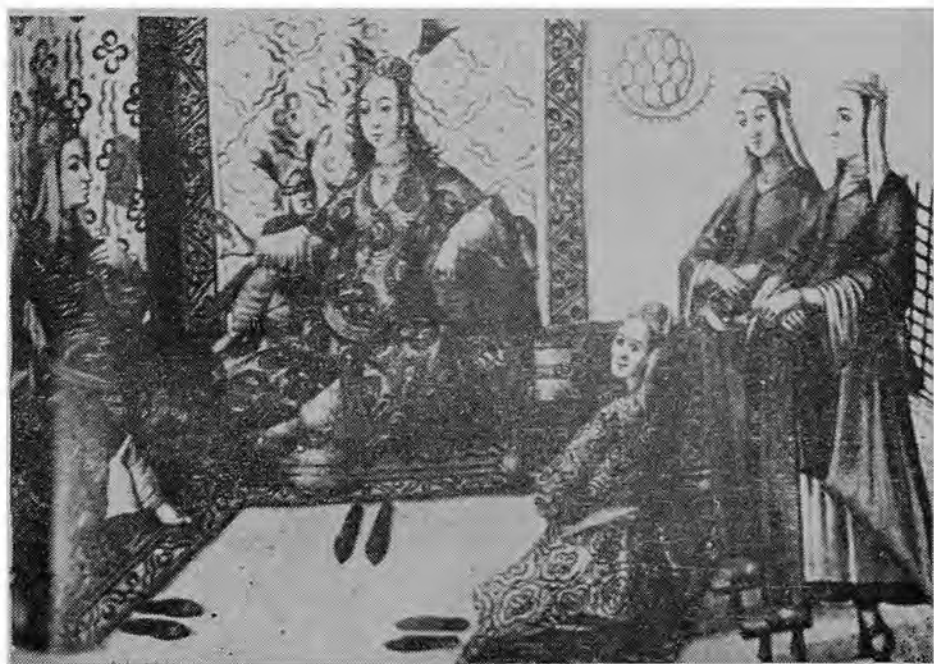
1142. V. Cartea a IV-a, cap. 1, p. 81.

1143. Tc. *mektep*.

1144. V. nota 327.

1145. Tc. *iman suparasi* = „alfabetul credinței”.

22. Cortegiu nupțial. Desen din cod. 8626 al Bibliotecii Naționale din Viena.

23. Scenă de harem. Desen din cod. 8626 al Bibliotecii Naționale din Viena.

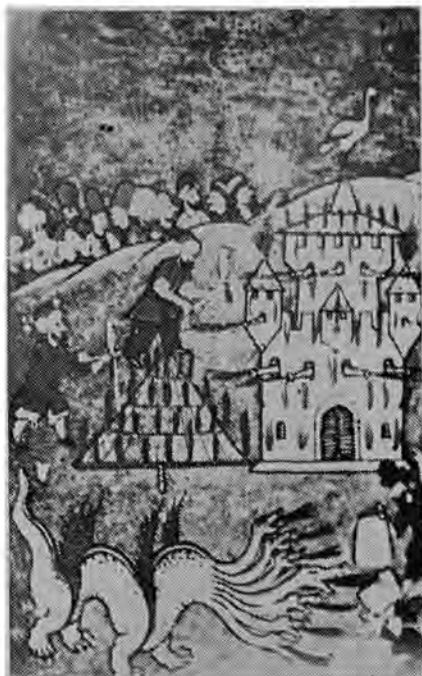

24. Baldachinul miresei în cortegiul nupțial. Desen din cod. 8626 al Bibliotecii Naționale din Viena.

25. Hogi la ceremonia înmormintării. Desen din cod. 8626 al Bibliotecii Naționale din Viena.

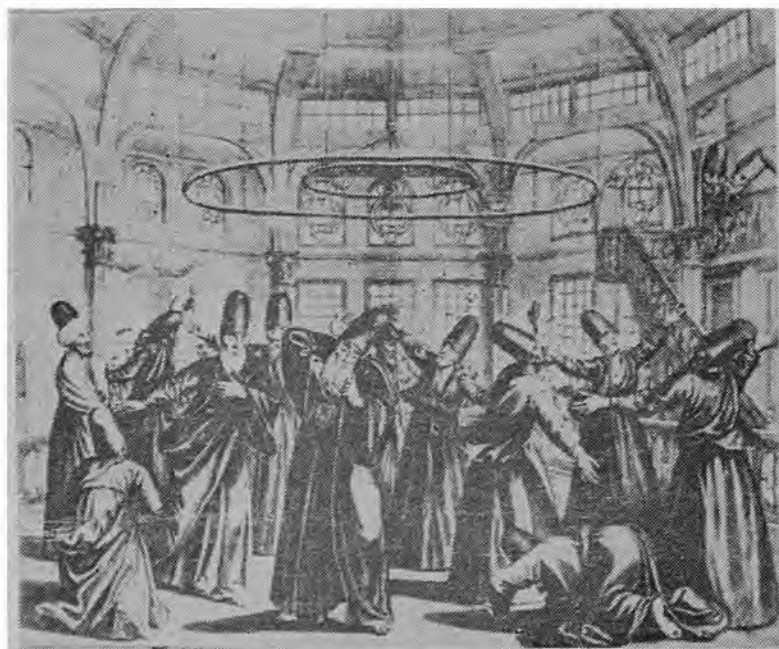
26. Focuri de artificii festive. Miniatură de Levni, în *Vekhi, Sār-nāme*, c. 1720-1725.

27. Cortegiu imperial în Constantinopol (1648). Gravură din Coecke van Elst, *Les mœurs et fachons des Turcs*, 1533.

28. Djalal al-Din Rumi, întemeietorul ordinului dervișilor mevlevi. Miniatură turcă din secolul al XVI-lea.

29. Derviși în geamia din Pera. Gravură din *Recueil de cent estampes repré entant différentes nations du Levant. Gravés... en 1707 et 1708 par les ordres de M. de Ferriol, Paris, 1714, pl. 178.*

30. Deriș vagabond. Costum de derviș Superiorul unui așezământ de derviși. Gravură din Paul Rycaut, *Istoria dello stato present l'Imperi Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia 1672.

31. Dansul ritual al dervișilor mevlevi. Miniatură turcă de la mijlocul secolului al XVII-lea. Colecție particulară.

32. Dansul ritual ('sema') al dervişilor mevlevi. Miniatură din 1792—1793.

33. Tinăr ienicer de origine creștină. Desen în *A brief relation of the turches*, 1618.

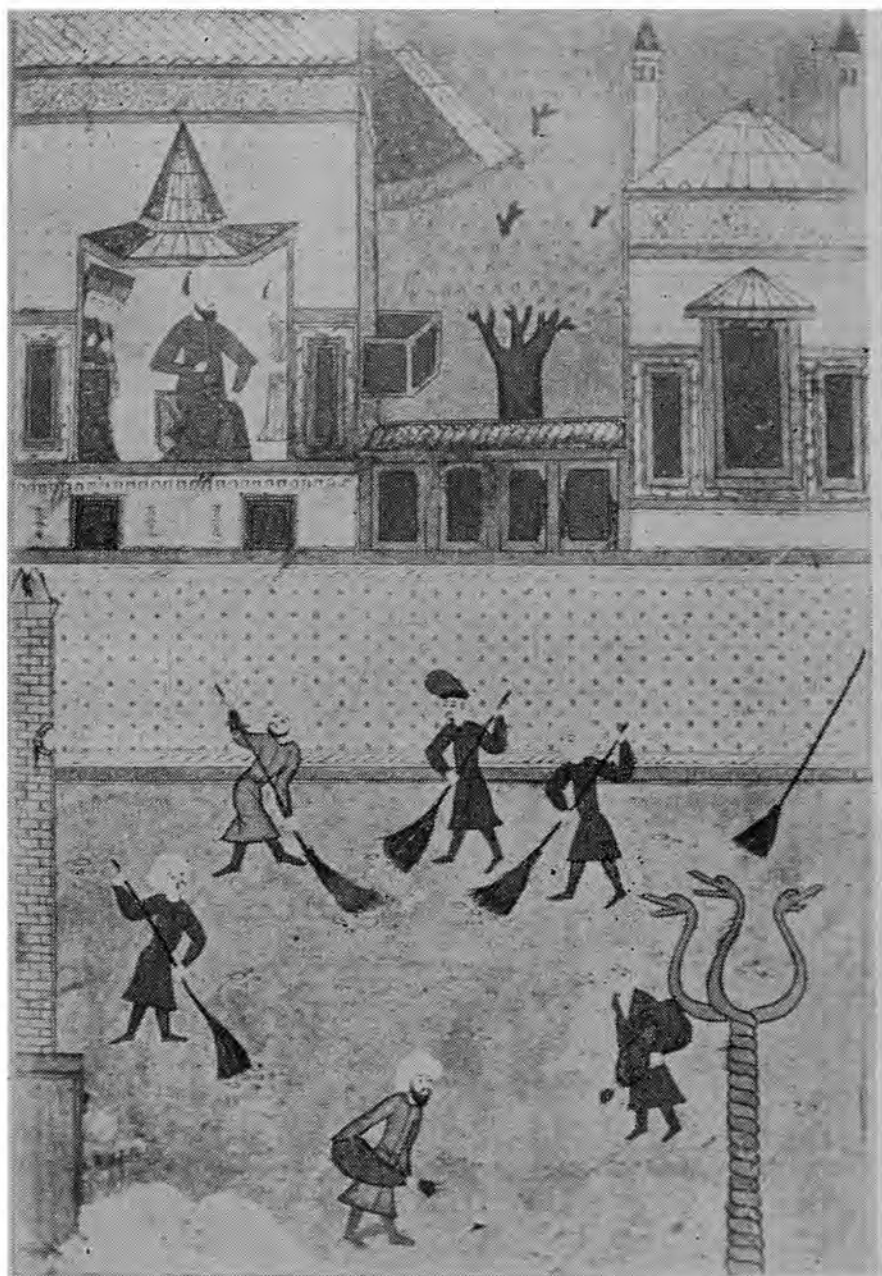
34. Sacagii oferind apă „pentru mila lui Allah”. Desen din cod. 8626, Biblioteca Națională din Viena.

35. Derviş din ordinul *kalenderi*. Gravură din Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell' Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672.

36. Sultanul Ahmed al III-lea (1703 – 1730). Portret contemporan de Levni.

37. Coloana serpentină în Hipodromul din Constantinopol. Miniatură de la sfârșitul secolului al XVI-lea dintr-o *Sûr-nâme* a lui Murad al III-lea.

38. Coloana lui Arcadius de pe colina Xerolophos, înainte de dărîmare (1711).
a) Desen în ms. Cigogna, 1971.

b) Gravură din colecția Gaignière.

39. Negustor raguzan. Gravură din Nicolas de Nicolay, *Les quatre premiers livres des navigations et pègrinations orientales*, Lyon, 1568.

40. Tinăr aj din Palatul sultanilor, Miniatură de Levni, începutul secolului al XVIII-lea.

41. Trusă de scris arabă: teacă pentru condeie și călimară. Secolul al XVIII-lea.

42. „Efendi. Cărturar între cărțile sale”. Gravură din *Recueil de cent estampes représentant différentes nations du Levant*, Paris, 1714, pl. 24.

43. Placă de faianță, Iznik, 1660, reprezentând moscheea din Medina și mormintul Profetului.

1146. Tc. *inşa* < ar. *insha*, stil epistolar; *ilm al-insha'* = „epistolografie“.
1147. Tc. *sarf*.
1148. Tc. *nahiv*.
1149. Tc. *üstün, esre, ötürü*. Caracterele arabe, omise în versiunea rusă, paginile 349–350, sînt scrise în originalul latin, f. 105v – 106.
1150. Toate sensurile citate de Cantemir pentru cuvintele arabe, persane şi turceşti cu rădăcinile *r-m-l* şi *b-h* sînt luate din dicţionarul lui Fr. Meninski; a se vedea s.v. *reml: texere stoream, gemmis ornare*.
1151. Fr. Meninski, s.v. (în ordinea sensurilor din textul lui Cantemir): *proferanter incedere medio modo inter incessum simplicem et cursum; pluvia pauca; genus metri arabici; calculus vaticinatorius; sortilegii species quae per characteres et puncta instituitur, geomantia; augmentum rei, excessus lineae in pedibus vaccae sylvaticae, aliae a colore reliquo*.
1152. Tc. *teşdid, teşdit* < ar. *tashdid*, v. şi nota 54. Mai jos, apud Fr. Meninski, s.v. *rüm-mel: paucitas pluviae*.
1153. V. nota 288. Mai jos, apud Fr. Meninski, s.v. *rümel: nigrae lineae*.
1154. Pers. *be, beman*. Apud Fr. Meninski, s.v. *beh: euge, evax*.
1155. Pers. *beh*. Corect gr. *κοῦώνιον* „gutui“, în originalul latin, f. 106: *cotoneum malum, cytonium*; apud Fr. Meninski, s.v. *bih: bonus, melior, cotoneum malum*; s.v. *bih: cum eo, in eo*.
1156. Fr. Meninski, s.v. *büh: avis bubonis similis*. În paranteză confuzie între *waw* şi *bā*.
1157. V. nota 1146.
1158. V. nota 224.
1159. Tc. *istilâh-i berat*.
1160. Tc. *küttab*.
1161. Tc. *hüsnihat*.
1162. Preţul este foarte ridicat (autorul înţelege, probabil, prin galbeni – taleri). V. şi preţurile de cărţi consemnate (în piaştri!) cu patru decenii mai devreme de Antoine Galland, *Journal... pendant son séjour à Constantinople*, éd. Ch. Scheffer, t. I–II, Paris, 1881, passim; o carte de 200 piaştri, vol. I, p. 164.
1163. Tc. *mezat*.
1164. Ar. *shi'r* = „poezia, poetica“.
1165. Lucrare neidentificată.
1166. Ar. *baħr* înseamnă „mare“ şi „fluviu“, dar în cazul de faţă înseamnă „metru, măsură a versului“.
1167. După tradiţia poetică arabă există doar 16 metri, care, prin modificările ultimului picior al primului emistih (*'arūḍ*) şi al celui de-al doilea (*ḍarb*), dau 67 de paradigme posibile (Weil, *EI*, I, 470).
1168. Ar. *fā'il* este un termen tehnic gramatical desemnînd subiectul propoziţiei verbalet active; *f-'l* împreună cu şapte litere suplimentare serveşte la exprimarea paradigmelor gramaticale ale formelor şi la desemnarea picioarelor fundamentale în metrică: *fā'ilun, fā'ilun, mafā'ilun* etc. (Weil, *loc. cit.*, 469).
1169. *Mušteilun* nu figurează între picioarele fundamentale ale versului arab; este vorba poate de *mustaf'ilun*. Celelalte două picioare din versul-tip citat sînt: *mafā'ilun* şi *fā'ilun*. Versul turcesc este: *Aşiki didar olan didesi rû şen gerek*.
1170. *Muşlih al-Din Sa'di* (c. 1193–c. 1290), celebru poet persan, autorul *Grădinii cu trandafiri* (*Gulistân*), *Livezii* (*Büstân*) şi *Cărţii sfaturilor* (*Pand-nâme*). Frecvenţele referiri ale lui Cantemir la opera lui (şi în *Divanul* sau în *Incrementa*) se explică prin faptul că Sa'di a fost unul din poeţii cei mai studiaţi şi imitaţi în literatura otomană.
1171. *Georg Gentius* (1618–1687), orientalist german, educat la Halle, a călătorit la Constantinopol în 1641 cu ambasadorul olandez, apoi în Persia, activ cercetător al bibliotecilor turceşti, arabe şi persane. Ediţia lui din Sa'di, cuprinzînd textul original şi traducerea latină, a cunoscut o a doua ediţie în 1655 (10 f. + 372 p.). Ea a servit mult timp ca text de bază pentru studiile europene de literatură orientală (v. M. J. Rowlandson, *An analysis of arabic quotations which*

occur in the *Gulistan of Muslih-ud Deen Scheikh Sadi*, as collated with and according to the editions of *Gentius and Gladwin*. Madras, College Press, 1828).

1172. Tc. *musikî* < ar. *mūsikī*. Pentru ceea ce urmează v. D. Cantemir, *Cartea științei muzicii*, ed. Eugenia Popescu-Judet, București, 1973, p. 250 sq.

1173. V. nota 255.

1174. Tc. *kıraat*.

1175. Tc. *makam*, *terkip*, *şube*.

1176. Tc. *usul* < ar. *uṣūl* (pluralul lui *aṣl*).

1177. După Eugenia Popescu-Judet, *Dimitrie Cantemir, Cartea științei muzicii*, p. 78—79, ar fi vorba de „un sonometru, construit cu unicul scop de a măsura înălțimea exactă a sunetelor și imaginat pe baza împărțirii matematice a distanțelor dintre sunetele așezate în scara muzicală, așa cum servea vechiul monocord oriental, inspirat din monocordul grecesc, pe care l-au folosit teoreticienii arabi”.

1178. Tc. *nakiş*; *tasvir etmek*, a picta (portrete).

1179. Tc. *musavvir başı*. Recent, un manuscris românesc cuprinzând *Chipurile împărașilor turcești dimpreună cu istoriile lor pe scurt* (Wroclaw, Ossolineum 5853/III), semnalat de Gh. Duzinchevici în „Revista istorică română”, 4, 1934, p. 289—291, și comentat de V. Papacostea, *ibidem*, 5—6, 1935—1936, p. 393—399, a fost atribuit lui D. Cantemir de prof. Gh. Bogaci (v. *Bibliografia*).

1180. Cu privire la colecția de portrete ale sultanilor, v. M. d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Othoman*, t. IV, Paris, 1791, p. 449 și urm.

1181. Autorul se referă la știința fiziognomiei, care cerceta caracterul oamenilor după trăsăturile feței. Deși pictate fără nici o artă, fidelitatea portretelor sultanilor ar fi îngăduit, așadar, surprinderea celor „lesne de înțeles și lesne de învățat”. Evident că autorul nu putuse verifica „asemănarea uimitoare” decât pentru cei doi sultani pe care îi văzuse la Constantinopol, în rest bizuindu-se pe relatări mai vechi.

1182. V. Cartea a V-a, cap. 14, p. 240.

1183. Tc. *sanem* înseamnă „idol, statuie”.

1184. Tc. *muşabak* = „à jour”.

1185. Tc. *nakkaş*, aici în sensul de „pictor decorator”.

1186. Tc. *mücellid*.

1187. Tc. *ilm-i tevarih*.

1188. Tc. *tevarihci başı*.

1189. *Johannes Lōwenklav (Leunclavius)*, istoric și orientalist (1533—1593), unul din întemeietorii istoriografiei otomane în Europa, autor al lucrărilor: *Annales sultanorum othmanidarum a turcis sua lingua scripti*, Frankfurt am Main, 1588—1596, și *Historiae musulmanae turcorum*, Frankfurt am Main, 1591.

1190. Augier Ghislain de Busbecq, diplomat și istoric flamand (1522—1592), ambasador al împăratului Ferdinand I la Constantinopol (1555—1562).

1191. Tc. *ilm-i vakam*.

1192. Ar. *‘aṭṭār* „droghist”.

1193. Tc. *ebced* < ar. *‘abḍjad*, în sens propriu: primul din cele opt cuvinte prin care arabii își numeau alfabetul (*‘abḍjab*, *hawwaz* etc.). Literale având și valori numerice, aceste cuvinte au fost folosite și pentru formule magice sau interpretări mistice asemenea *Cabalei* din mistică ebraică medievală (Weil, *EI*, I, 70—71).

1194. Ar. *al-djabr*, „algebră”, în sens propriu „restabilire”, pe care matematicianul Behā’ al-Dīn al-‘Amilī o definește: „Partea care cuprinde un membru negativ (o negație) este întregită, iar celelalte părți i se adaugă un membru egal cu acest membru negativ; aceasta este algebra” (*Khulāṣat al-ḥiṣāb* [Esența artei calculului], ed. Nesselmann, Berlin, 1843, p. 41). Este metoda rezolvării ecuațiilor de gradul I și II (H. Suter *EI*, I, 1016—1017).

1195. Tc. *ilm-i hendese* < ar. *‘ilm al-handasa*, de fapt geometria, una din cele patru științe propedeutice (aritmetica, geometria, astronomia și muzica). Aritmetica se numește *‘ilm al*

hisāb, iar științele matematice 'ulūm al-riyāḍiyya. — Tc. *tahdid-i-bilād*, geografia sau „rezumatul țărilor”. — Tc. *ilm ūl-mesahat*, apoi *coğrafya*.

1196. Tc. *rub'-i meshkūn* (v. și nota 426). Apelul la hărți europene, încă din sec. al XVI-lea (Piri reis scrie în 1521 *Kitāb-i bahriye* pentru navigația în Mediterana, folosind portulane portugheze) s-a intensificat în secolul următor, cind au fost traduse *Atlas minor* de Mercator și Hondius (1621) și *Atlas maior* de Iohan Blaeu (1662).

1197. V. p. 369.

1198. Tc. *ilm-i teslis*.

1199. Capitol proiectat pentru cartea *Despre guvernarea otomană*.

1200. Tc. *ilm-i mantık* < ar. 'ilm al-manṭiq. Cantemir se referă mai întîi la *Introducerea* (Εἰσαγωγή ἢ αὐτῶν τῶν νομῶν) lui Porphyrius la *Categoriile* lui Aristotel, traduse în arabă sub titlul *Kitāb Farfūryūs al-ma'rūf bi'l-mudkhal*. Toate lucrările de logică ale lui Aristotel — *Categoriile* (al-Maḥlūlāt), *Ermeneutica* (al-'Ibārā sau al-Tafsīr), *Analiticele* (al-Ḳiyās) *prime și secunde*, *Apodictica* (al-Burhān sau al-Bayān), *Topica* (al-Khatāba) și *Sofistica* (al-Maghālāt) — au fost traduse în arabă și au stat la baza logicii islamice. V. în acest sens Khalil Georr, *Les Catégories d'Aristote dans leurs versions syro-arabes*, Beyrouth, 1948, și S. Van den Bergh, *EI*, III, 274—276.

1201. Tc. *methal* < ar. *mudkhal*.

1202. Tc. *șart* < ar. *shart* (cf. și nota 611). Sensul propriu al cuvîntului în terminologia filosofică și juridică arabă este „condiție” (Heffening, *EI*, IV, 346—347). Pentru titlul arab al *Categoriilor* v. nota 1200.

1203. Tc. *delil-i burhan*, *delil-i galat*. De fapt dialectica era folosită și în teologie (v. nota 1205), nu numai în „disputele fizice” (adică în științele naturii).

1204. V. și p. 366.

1205. Tc. *ilm-i kelām* < ar. 'ilm al-kalām. Știința cuvîntului privește *kalām Allāh*, așadar *Coranul*, sau *cuvîntul* înțeles drept calitate (*șifa*) a lui Allah. În folosirea curentă *kalām* înseamnă teologie, mai precis argument intelectual, metoda dialectică aplicată la teologie (D. B. Macdonald, *EI*, II, 712—717).

1206. *Hümayunnâme* este titlul traducerii în proză rimată otomană a operei *Kalīla wa-Dimna*, culegere de fabule hinduse formînd una din cele mai cunoscute cărți sapiențiale („ogîndă a principilor”) din literatura sanscrită (*Pancatantra*). Versiunea turcă a operei a fost făcută după cea persană (*Anwār-i Suhaylī*), de către Ali b. Salih sau Ali Celebi, la începutul sec. al XVI-lea.

1207. Tc. *dibāce-i kelām*.

1208. Tc. *hikmet* < ar. *hikma*, înțelepciunea, definită drept „perfecționarea sufletului omenesc prin științele speculative și dobîndirea deprinderii desăvîrșite de a face fapte bune pe cît e cu putință” (Baidāwī, *Commentarius in Coranum*, *Anwār al-Tanzil*, ed. H.O. Fleischer, vol. II, Leipzig, 1848, p. 113; Cl. Huart, *EI*, II, 324). Prin *fizică* autorul numește filozofia.

1209. Cuvînt format din *feylesof* după gr. φιλόσοφος. Filosofia ca știință se numește în tc. *felsefe* < ar. *falsafa*.

1210. V. Cartea a IV-a, cap. 4, p. 93—97. Trimiterea din textul rus se referă la Democrit (frază următoare).

1211. V. nota 495. Personajul e legendar; Cantemir îl consideră contemporan cu Mahomed pentru că e citat în *Coran*.

1212. Tc. *ilm-i adab*. În sens propriu cuvîntul înseamnă „tîndința nobilă și umană a caracterului și rolul jucat de ea în viața particulară și socială”. În sens figurat, cunoștințele care dau o cultură rafinată (I. Goldziher, *EI*, I, 124—125).

1213. Capitol din lucrarea nescrisă *Despre guvernarea otomană*.

1214. Tc. *hikmet* înseamnă „înțelepciune” (v. nota 1208); aplicat la medicină cuvîntul ar însemna „arta doftorisirii” (de la *hekim* „doctor”, în sens de „învățat”, dar și de „medic”). În turcește medicina se numește *tababet* sau *hekimlik*.

1215. V. notele 413 și 414. Este vorba de Claudius Galenus, celebrul medic latin de cultură greacă din Pergam (c. 113—c. 200).

1216. Tc. *nūsha* = „bilet; copie; amulet”.

1217. Medic turc (m. 1707), „probabil de origine italiană, sigur latină și creștină [așadar un renegat, *n.n.*], cel dintîi dintre faimoșii *djerrahzadeler* care s-au consacrat profesiei medicale aproape fără excepție” (Franz Babinger, *Seyyid Nûh, his turkish Sailing handbook*, în „*Imago mundi*”, 13, 1955, p. 180—182; *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, II. Bd., München, 1966, p. 95; *Die osmanischen Quellen D. Kantemir's*, *ibid.*, p. 150). Nûh efendi apare și în *Incrementa*, IV, 5, nota *e* (în legătură cu mariajul neconsumat al fiului său cu o frumoasă circaziană, iubita sultanului Ahmed al III-lea). Izvoarele turcești cercetate de Babinger nu oferă alte date despre medicul Nûh și nu permit identificarea lui cu geograful omonim contemporan Seyyid Nûh.

1218. *Corlulu Ali pașa*, mare vizir între 3 mai 1706 și 15 iunie 1710. Episodul avea așadar loc în 1706 (Ahmed a venit la domnie în 1703).

1219. Tc. *hekimbaşı*.

1220. V. nota 1078.

1221. Personaj menționat și în *Incrementa*, IV, 3, nota *g...* (vindecă pe Num'ân Pașa Kôprülüzade de o boală închipuită.)

1222. Tc. *cerrahlık, cerrah*. Mai jos: *cerrahbaşı*.

1223. Ar. *tashrih*. În legătură cu izvorul principal al acestei științe la arabi, Ibn al-Kifîi spunea: „Galenus a fost cheia medicinei, *bâsiş* și *shârih* al ei, adică cel ce a expus-o și a comentat-o... Nimeni nu l-a întrecut în știința *tashrih*, despre care a scris 17 tratate” (B. Carra de Vaux, *EI*, IV, 725). Avicenna tratează despre anatomie în *Ḳanûn*, după Galenus și Oribasius (ed. arabă, Roma, 1593).

1224. Tc. *tasavvuf*, sau *ilm-i tasavvuf* < ar. *taṣawwuf*, doctrina mistică a sufiților.

1225. Tc. *sâfî* < ar. *ṣūfî*, mistic, astfel numit datorită veșmîntului său de lînă albă (*ṣūf*). Mult timp s-a crezut în derivația, inexactă, *ṣūfî* < σόφοϛ, ceea ce explică și forma *sofi* folosită de Cantemir.

1226. Tc. *nûcûm* < ar. *nudjûm* = „știința situației stelelor”. Astrologia, ca și astronomia islamică, derivă însă nu din știința egipteană, ci din cea hindusă, iraniană și grecească. Forma *nudzm* o reproduce pe aceea din originalul latin, f. 111^v (Cantemir transcria ar. *dj* prin *dz*).

1227. Tc. *müneccimbaşı* < ar. *munaḍjdjim*.

1228. V. notele 934 și 935.

1229. Tc. *Küllî müneccimûn kazibun*. Pentru forma *munedzjimun* v. nota 1226. Pasajul nu e din *Coran*. Condamnarea astrologilor de către teologii, juriștii și filozofii islamului este unanimă, ceea ce poate explica siguranța autorului că ar fi vorba de o sentință coranică.

* 1230. Tc. *rasat*, observarea corpurilor cerești.

1231. Tc. *Yaramaz saatda doğmış*.

1232. Tc. *Rasat düşümiş*.

1233. Tc. *Ballamyos*.

1234. Autorul pare să se refere la Porphyrius, *Împotriva creștinilor*, deja menționat în *Precuvîntare...* *preaiubitului cititor*, p. 4a—5a. Opinia aspră a filozofului despre apostoli (ed. Harnack, Berlin, 1916, fig. 4) a fost probabil cunoscută printr-un intermediar (v. și nota 47), de unde calificativul — inexact — reprodus de Cantemir.

1235. Pasajul din *I Cor.*, 1, 18 a generat o formă de ascetism specifică creștinismului oriental, constînd în simularea demenței, de unde numele de „nebuni pentru Hristos” (*юродивы Христу паду*, v. și nota 105). Cf. Serge Boulgakoff, *L'Orthodoxie*, Paris, 1932, p. 212.

1236. V. nota 1212; v. și p. 361.

1237. Tc. *ilm-i fıkıh* < ar. *'ilm al-fikh*. V. și nota 325.

1238. V. nota 324.

1239. V. Cartea a IV-a, cap. II, p. 86.

1240. Tc. *ilm-i üsemâ*. V. și nota 356.

1241. Tc. *rasat* înseamnă de fapt observarea corpurilor cerești. Astrologia este *ilm-i nûcûm*. V. și p. 364, notele 1226—1230, și art. lui C. A. Nolina, *EI*, I, 502—504.

1242. Este vorba de Mustafa al II-lea (1695—1703) și de revolta ienicerilor din iulie 1703 îndreptată mai întâi împotriva marelui vizir Rami-pașa și a muftiului, apoi împotriva sultanului însuși, care a fost obligat să abdice, fiind urmat la tron de fratele său Ahmed al III-lea. Proverbul grecesc citat îndată este echivalentul zicătorii românești: „Scoală-te tu ca să mă așez eu”.

1243. Tc. *Bu sene kuvvet-i sultan olur*. Interpretarea „pronosticului” depinde de marcarea diferită a literelor arabe asemănătoare *fa* (cu un punct) și *kāf* (cu două puncte).

1244. Tc. *remil* < ar. *‘ilm al raml* „geomantie”. Pentru prezicerea viitorului geomancianul formează mai întâi câteva găuri și puncte, la întâmplare, pe o suprafață, apoi șterge o parte din ele. Cele rămase sînt plasate sub un caroi de 16 pătrate; semnificația poziției lor este interpretată potrivit unor tabele convenționale. Această practică este răspîndită îndeosebi în Madagascar și în alte regiuni ale Africii islamice (Gabriel Ferrand, *EI*, XII, 71—75).

1245. Tc. *sihir* < ar. *sihr* = „farmec, vrăjitorie, magie”. Ștințele oculte sînt raportate la Solomon în *Coran*, II, 96, dar și în alte pasaje (XXI, 81—82, XXVII, 15—45; XXXIV, 11—13; XXXVIII, 29—39). Împăratului evreu i se atribuie în tradiția islamică originea magiei „binefăcătoare” sau „albe”. În *Coran* magia mai este frecvent evocată în legătură cu Moise, care confundă pe magii lui Faraon cu Iisus sau Mahomed (D. B. Macdonald, *EI*, IV, 425—435).

1246. *Circe*, zeița vrăjitoare, fiica Soarelui și a Persei, frecvent menționată în *Odissea*, X, 221—574 etc.

1247. Tc. *tılsım* < ar. *tılsim* < gr. *τέλεσμα* = „talisman”.

1248. Este vorba de *Coloana serpentină*, unul din cele mai vechi monumente din Constantinopol, ale cărei resturi se află în grădina publică amenajată în At Meydanı, pe locul fostului Hipodrom. Coloana a fost mai întâi ridicată în fața templului lui Apollon de la Delfi, în amintirea victoriei grecilor asupra trupelor lui Xerxes de la Plateea (479 î.e.n.). În forma inițială ea reprezenta trei șerpi răsușiți în tornadă, ale căror capete sprijineau, în partea superioară, un trepid de aur. Împăratul Constantin (nu Leon, cum afirmă Cantemir) a adus-o în capitala imperiului. Aspectul malefic al celor trei capete de șarpe, în care atît creștinii, cît și musulmanii au văzut personificări demonice, a provocat frecvente mutilări ale monumentului. Credința că prezența lui împiedica intrarea șerpilor în cetate era de circulație populară și e menționată de Salomon Schweigger în *Ein neue Reissbeschreibung auss Deutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Nürnberg, 1608, p. 124. Cantemir confundă două episoade: Mehmed al II-lea ar fi distrus cu buzduganul unul din capetele de șarpe în 1453, cînd a intrat în Constantinopol, ceea ce ar fi provocat o invazie de șerpi în cetate (Schweigger, *loc. cit.*); după Joseph Pitton de Tournefort, *Relation d'un voyage du Levant*, t. II, Amsterdam, 1718, acest cap ar fi fost mutilat de sultanul Murad (al III-lea, 1574—1595, cunoscut pentru misticismul său), iar în 1700, după pacea de la Carlowitz, au fost distruse și celelalte două. Mărturia lui Cantemir, care a trăit această ultimă mutilare a Coloanei, nu a fost cunoscută de specialiști (Fr. W. Unger, *Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte*, Wien, 1878, p. 308—311).

1249. Cantemir descrie *Columna lui Arcadius*, situată pe colina Xerolophos (azi cartierul Aksaray), și legenda legată de ea. Columna a fost înălțată în 402 de împăratul Arcadius în memoria victoriilor lui Theodosius I împotriva goților și vizigoților din anii 394—395. Ea era formată dintr-un soclu de marmură înalt de 9 m și lat de 6 m și din columna propriu-zisă, tot din marmură, pe care erau sculptate în basorelief scene din triumfurile lui Theodosius și Arcadius. Monumentul, înalt de circa 50 m, purta statuia lui Theodosius I, înlocuită în 421 de Theodosius al II-lea cu aceea a tatălui său, Arcadius. Columna a fost dărimată în 1715 din ordinul lui Ahmed al III-lea, deoarece, șubrezită de cutremure, amenința să se prăbușească. Episodul povestit de Cantemir provine din J. Skylitzes—G. Kedrinos (ed. Imm. Bekker, *CSHB*, t. II, Bonn, 1839, p. 307—308, reluate a unui pasaj din *Theophanes continuatus*, VI, 20—21). La 27 mai 927 țarul Simeon al Bulgariei a murit subit, ceea ce a pus capăt războiului bulgaro-bizantin. Legenda pune această dispariție providențială pe seama avertismentului dat de Ioan Astronomul împăratului Roman I Lecapen (920—944); bărbatul reprezentat de statuia de pe Xerolophos, care privește spre apus, ar fi Simeon însuși, și dacă i se zdrobește capul, țarul bulgar va muri (ceea ce, spune cronica, Roman ar fi poruncit să se facă). De observat confuzia dintre Simeon și Samuil, țarii bulgari, dintre Roman I și Vasile al II-lea Bulgaroctonul, confuzie favorizată de împrejurări politice similare, marile conflicte bulgaro-bizantine din timpul celor doi împărați. Despre monument v. Fr. W. Unger, *op. cit.*, p. 179—186. Legenda reprezintă un caz tipic de ucidere prin efegie, practică răspîndită în magia medievală.

1250. Este vorba de localitatea *Vaniköy*, mic sat lângă Büyük dere, la circa 20 km de Istanbul.

1251. Tc. *okumak* înseamnă „a citi, a învăța, a cînta”. *Lânet okumak*, „a blestema”.

1252. *Tabirname* = *Cartea tilcuiirii viselor*.

1253. Tc. *rüya*.

1254. Tc. *cazlık*. „Vrăjirea cu ligheanul” menționată mai jos însemna ghicirea în suprafețe strălucitoare, fie lichide (apă, cerneală), fie solide (oglinzi, geamuri, săbii), practică răspândită încă acum un secol în unele țări islamice (F. M. Pareja [éd.], *Islamologie*, Beyrouth, 1957—1963, p. 785).

1255. Tc. *fal* < ar. *fa'l* = „prevestire, augur”.

1256. Tc. *falcı*.

1257. Rc. *buhı, buhu* = „farmec”; mai jos, *buhucı*.

1258. *Feyzullah efendi* (al-Seyid Mehmed), muftiu de Erzerum, *shaikh* al-Islâm, preceptor apoi sfetnic al lui Mustafa al II-lea. Abuzurile sale au pricinuit în bună măsură revolta ienice-rilor din 1703 (v. nota 1242). Depus la 27 iulie acel an, a fost ucis la 23 august și aruncat în Tungea (J. H. Mordtmann, *EI*, III, 47). — *Tungea* se numea în vechime Τόσσα; Cantemir lăsa loc gol în autograful latin, f. 117.

1259. Tc. *gözbaycılık*.

1260. Tc. *da'va-i Şeyatin*.

1261. „Domnul de neam iliric, adică slav”, așadar un dalmat, neguțător, fost în Pera și povestindu-și apoi aventurile la Moscova, lui Cantemir și lui Petru cel Mare, pare să fie Sava Lukici Raguzinski-Vladislavovici sau Sava Raguzanul (c. 1670—1738), comerciant din Dubrovnik, care a făcut și servicii diplomatice lui Brîncoveanu și lui Petru. Om de încredere și consilier al țarului în chestiunile orientale și românești (rol revendicat de Cantemir), personajul putuse stîrni animozitatea Principelui. Așa s-ar explica plasarea aci, într-o carte pe care țarul și curtea rusă aveau s-o citească, a unei întâmplări atît de păgubitoare pentru eroul ei, care se dezvăluie deopotrivă indiscret, curtezan fără succes și dedat la practici magice interzise unui creștin. Sava Raguzanul tradusese în rusă lucrarea concetățeanului său Mario Orbin, *Il regno degli slavi*, pe care Cantemir în *Incrementa*, I, 4, nota aa, apoi în *Hronic*, îl critică aspru pentru inexactități și lipsă de obiectivitate, aducînd astfel reproșuri și traducătorului ei. Despre Sava Raguzanul v. I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1955, p. 272, 276—277, 281, 293, 299, 303; P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, București, 1958, p. 121; *Советская историческая энциклопедия*, t. 11, Moscova, 1968, col. 821, și *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV — начале XVIII в.*, t. III (1673—1711), Moscova, 1970, p. 167, 202 (referințe comunicate de Paul Cernovodeanu).

1262. Judecînd după frazarea și punctuația ediției moscovite, arhimandritul Teofilact, clasicizant erudit, privea titlul operei drept „Sistemul”, cu subtitlul lămuritor „Despre religia și starea Imperului Turcesc”, prin analogie cu tiparul tratatelor ciceroniene intitulate după tiparul *Laelius. De amicitia; Cato Maior. De senectute*. Metrul strofelor este cel atribuit după tradiție lui Alceu, strofa alcaică avînd doi endecasilabi, un enneasilab și un decasilab.(D.S.)

1263. Această formă a numelui trădează influența lui Cantemir, care insista asupra grafiei *Muhammed*, mai apropiată de pronunția arabă a numelui Profetului.

1264. *Gelonii* erau în antichitate o populație scitică, locuitoare la răsărit de Tanais (Don); aici acest nume este aplicat, printr-o alunecare metaforică tradițională, asupra tătarilor.

1265. La singular, *Turca*, pe lângă simbolul generic al poporului, armatei și puterii turcești, trimitea foarte adesea, ca personalizare vădită, la persoana sultanului — căpetenia vrăjmașilor creștinătății. (D.S.)

1266. *Odrizii* erau în antichitate cea mai puternică populație a Traciei sud-vestice, care și-a întins dominarea, în special în secolele V—IV î.e.n., asupra majorității Traciei. Numele lor, care sugerează imediat Tracia, este aplicat aici, tot metaforic, turcilor: calamburul pseudoetimologic *Tracia/Turcia* este curent în epocă. Titanului Iapet (fiu al Cerului și al Pămîntului — al lui Uranos și al Geei — și tată al lui Prometeu și al lui Atlas) i se atribuia inventarea roții. Tesalienii erau vestiți drept împlînzitori de cai și desăvîrșiți călăreți — de aici aluzia la „vrednicul lor cal”.

1267. Vulturul, acvila lui Iupiter, stăpînul fulgerelor și al tunetelor: cu *Iupiter tonans* este apoi asemuit Petru I al Rusiei. (D.S.)

1268. *Penații* erau zeii care ocroteau casa romanului și, prin extindere, cetatea Romei și statul roman. În fiecare casă se afla un altar pe care ardea o flacăra nestinsă în cinstea lor, altar la care li se închinau ofrande anume; „între pragurile penatilor” este totuna cu „acasă”.

1269. *Bistonii* erau un trib antic luat încă din vechime ca simbol al întregii Tracii (cf. de ex. Horațiu, *Ode*, II, 19, v. 20): pentru echivalența *Tracia/Turcia* v.n. 1266. (D.S.)

1270. În ediția princeps aflăm aici o lacună, fapt destul de straniu (o scăpare din matrită tipografică?): cert este că metrul cere trei silabe (— — / ˘), pe care le-am supliniți *verbi gratia*, ținând seama de înțeles. (D.S.)

1271. Parafrază a celebrului vers al lui Horațiu: *Exegi monumentum aere perennius* (Ode, III, 30, 1).

1272. Lopatinski reia metafora lui Cantemir din *Epistola dedicatorie*, p. 3a—4a.

1273. Am preferat această interpretare, față de întregirea prin „<oamenii>” adoptată în ed. din 1977 (p. 9). (D.S.)

1274. Ținând seama de *timenda est tibi*, de uzul general al lui *ruere* (îndeobște intransitiv) și de tonul general al apostrofei, am înclinat către această interpretare: alternativa ar fi fost „(lancea) care, princiăară (sau, eventual, „întia”), te va prăbuși sub jug”. (D.S.)

1275. *Dodona* era un străvechi oracol din Epir, închinat lui Zeus și venerat în întreaga Grece: *clava*, „bita” lui Hercule, și-ar fi tras originea din vestiții stejari glăsuitori ai oracolului de aici.

1276. Marte, supranumit *Gradivus* („cel ce purcede <la război>”) era venerat mai cu seamă în aria traco-getică: o dată acceptată echivalența *Tracia/Turcia* (cf. n. 1266), „palosele lui Gradivus” nu sînt altceva decît iataganele turcești, bătute de fierul spadei creștine. (D.S.)

1277. Prin *pelasgi* — cei mai vechi locuitori (încă prehellenici) ai Greciei continentale și insulare — autorul îi numește, pe cît se pare, pe bizantini, al căror imperiu din Helada propriu-zisă, dar și din Asia Mică și Orient, fusese ruinat de puterea turcească.

1278. Aluzie atît la numele *Bosforului* (gr. *Bosp(h)oros* fiind cam „Vadul Boului”), cît și la binecunoscutul Corn de Aur constantinopolitan. (D.S.)

1279. *Sciții* sînt, în tradiția medievală, tătarii, iar aici, în subsidiar toți musulmanii vrăjmași creștinătății ortodoxe.

1280. Teofilact Lopatinski, arhiepiscop de Tver și Kașin, membru al Sinodului rus. Născut în Volinia la o dată necunoscută, a făcut studii în străinătate, apoi la Academia din Kiev. Profesor, apoi prefect (1706—1708) și rector (1708—1722) al Academiei din Moscova, arhimandrit al minăstirii Ciudov din același oraș. Din 1725, vicepreședinte al Sinodului. A murit în 1741 (E. A. Bolhovitinov, *Словарь исторический о бывших в России писателей духовного чина*, ed. a 2-a, t. II, Sankt-Peterburg, 1827, s.v.).

1281. Aluzie la *imagines maiorum*, măștile din ceară care reprezentau, în marile familii ale Romei antice, chipurile înaintașilor lor celebri. *Ius imaginum*, dreptul de a înfățișa în public aceste chipuri, era rezervat doar înalților demnitari ai statului roman. (D.S.)

1282. Marele pictor grec al sec. IV î.e.n., preferatul lui Alexandru cel Mare.

1283. *Soarele* este Apollo, zeul artelor și al gîndirii luminate; de remarcat jocul implicit de asonanțe între *Apelles* și *Apollo* (cel de al doilea sugerat de *Sol*). *Umbra* este, în antichitate, simbolul vieții culturale, petrecută în retragere, la loc ferit, departe de vîrtejul, praful și osteneala vieții în aer liber; v. și mai jos *umbræ litterariæ* (p. 6 b). (D.S.)

1284. *Pallas Athena* (lat. *Minerva*), zeița meșteșugurilor și a inventivității de spirit, este fiica preferată a lui Zeus (lat. *Iuppiter*), din al cărui cap s-a născut înarmată cu toate atributele sale divine; imaginea ei revine și la p. 7 b. (D.S.)

1285. *Marcus Tullius Cicero* (106—43 î.e.n.), marele orator, filozof și om de litere al sfîrșitului Republicii romane.

1286. *Iustus Lipsius* (1547—1606), strălucit filolog și editor olandez, autor a numeroase lucrări despre instituțiile, morala și istoria romană.

1287. *Marcus Porcius Cato*, supranumit și *Cato Maior* („cel Bătrîn”, 234—149 î.e.n.), orator și om politic roman, reputat pentru austeritatea, patriotismul și bunul său simț politic.

1288. *Lucina*, zeiță a „venirii la lumină”, deci a nașterilor fericite, a fost treptat asimilată cu *Iunona*, soția lui *Iuppiter*; ea prezida asupra gestului „luării în brațe” a pruncului nou-născut, spre a fi îmbăiat pentru prima oară.

1289. Joc de cuvinte, prin asonanță, între *poli* (polurile globului, văzute ca axă esențială a vieții pămîntești) și *populi*; la fel, mai jos, între *villa* „bentiță sacră, diademă sacramentală” și *vita* „viață”. (D.S.)

1290. Autorul modulează pe dublul sens al lui *principatus*: cel vechi, de „întietate”, și cel mai recent, de „principat”; v. și p. 7 b, cf. și n. 13 la *Oda* lui Lopatinski, în legătură cu *princeps*. (D.S.)

1291. *Părți ale lumii*: contrast între *caput* (poziția Domnului în fruntea alor săi) și *membrum* (*orbis*) (așezarea Moldovei ca ținut lumesec). Se face apoi referire la Platon, *Republica*, 473 d: „Iar dacă ... nici filosofii nu vor ajunge regi peste cetăți, nici cei numiți astăzi regi și dinăști nu vor ajunge filosofi autentici și destoinici ... nu le este dat cetăților, dragă Glaucon, nici un liman față de rele, ba cred că nici neamului omenesc...” (retradus D.S.).

1292. Autorul se referă la strămutarea lui Cantemir în Rusia după înfringerea de la Stănilești pe Prut (1711), încercînd să dea o justificare înălțătoare acestui exil politic.

1293. *Cleante*, filosof stoic (cca 300—cca 220 î.e.n.), urmașul lui Zenon la conducerea școlii Porticului. Se spune că muncea din greu pînă tîrziu în noapte, de unde aluzia la „făclia lui Cleante”.

1294. Uzajul covorului de purpură așternut înaltelor personaje coboară încă din vremurile Imperiului Romano-Bizantin. Purpura covorului este menită să contrasteze aici cu nobilul purpuriu al singelui cantemiresc. Tot jocul de culori *alb/roșu* se bazează pe simbolică medievală: *albul* semnifică puritate, *roșul* noblețe și vigoare. (D.S.)

1295. *Pallor* implică în latină, pe lângă albul-gălbui al paginii, efortul istovitor al creației intelectuale (*paloarea* fiind semnul fiziognomic al învățăturii — cf. și n. 1283, despre *umbra*). (D.S.)

1296. Pe coroanele princiare apăreau uneori inscripții încrustate cu litere de aur. (D.S.)

1297. Cununa care însoțește, ca un halo, soarele-răsare era interpretată ca un prodigiu: cf. Aelius Lampridius, *Alexander Severus*, 13, 5.

1298. Cf. n. 1283 (D.S.)

1299. Aluzie la *Noctes Atticae*, opera de erudiție a compilerului Aulus Gellius (sec. II e.n.), intitulată astfel în amintirea nopților lungi de iarnă petrecute de autor, aplecat asupra cărților, nu departe de cetatea Atenei (*Praef.*, 4 și 10). Sintaxa acestei fraze vădește influența limbii ruse (prin lipsa lui *alia* și apoi a lui *alias*). (D.S.)

1300. Revine imaginea solemnă a vulturului, regele păsărilor. (D.S.)

1301. Joc de cuvinte în rimă: *ostris/rostris*. (D.S.)

1302. Pentru conjectura *intensissimae* v.n. 2 la text. (D.S.)

1303. Din nou un joc de cuvinte intraductibil, bazat pe ambiguitatea lui *tempora*: „tîmple” (de la *tempus*, -oris „tîmplă”), dar și „olipe” (de la *tempus*, -oris „tîmp, moment”). (D.S.)

1304. Și forma *litterae* prilejuiește un joc de înțelesuri, între „litere”, „literatură” și „cultură” în general. (D.S.)

1305. Deci „merite civile și militare” deopotrivă; acest rînd alcătuiește un hexametru perfect. (D.S.)

1306. Autorul se referă la alegerea lui Cantemir, în 1714, ca membru al Academiei Regale de Științe din Berlin (*Societas Regia Scientiarum*); v. în acest sens articolul lui Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în „Studii”, 22, 1969, nr. 5. Măgulirea lui Vișniowski, care îl arată „cap al acestui nobil corp”, este încifrată într-o imagine metaforică bazată pe ambiguitatea lui *membrum*, „membru, mădular” al unui trup, dar și „membru” al unei societăți savante; cf., de altfel, și n. 1291 (D.S.)

1307. Continuă imaginea „capului” (v.n. ant.); ca și mai sus, autorul elogiului exagerează, deoarece, deși fiu și frate de domnitori ai Moldovei, Dimitrie Cantemir nu se trăgea dintr-o familie „ilustră prin noblețe”.

1308. Ultimele două *versus* alcătuiesc în original un distih elegiac perfect. (D.S.)

1309. Verbul regent pare a fi fost omis din acest final de frază. (D.S.)

1310. La Cantemir totul este exemplar: de aici și îngemănarea casei lui cu Academia, a palatului lui cu *palaestra* („școala practică a celor tineri”), a preceptelor lui cu tot atîtea pîlde. (D.S.)

1311. Revine, de astă dată modelată după imaginea domnitorului învățat, tripla imagine a fierului, lemnului și penei, ele fiind reprezentate aici de treimea *sabie, sceptru, condei*; cele trei predicate se referă la fiecare din aceste elemente în parte. (D.S.)

1312. Este vorba, firește, de casa imperială rusă. (D.S.)

1313. Anume Poarta Otomană. (D.S.)

1314. Joc de înțelesuri asupra polivalenței lui *palliat*: „îmbrăcat” în manta (adică în hlamidă), dar și „înveșmîntat” în pretexte (adică „prefăcut” — de unde, prin intermediar francez, și rom. *paliativ*). (D.S.)

1315. Dovada peremptorie a faptului că *Lauda* lui Vișniovski avea în vedere (ca și *Oda* lui Lopatinski, cf. p. 2b) *Sistemul* ca un *dip*tic (cf. și *etc.* din intitulare, care ascunde omiterea părții a doua): *De Muhammedana religione deque politico Musulmanae gentis regimine*, din care apare în ediția din 1722 doar partea întâi (cf. *Studiul introductiv* p. VI—VII). În acest pasaj totul se bazează pe jocul de sens asupra lui *capita*: „capetele” („hidrei” turcești) și „capetele”, adică titlurile părților *Sistemului*, văzut ca un întreg. (D.S.)

1316. *Optimus princeps* era titlul onorific acordat de senatul roman împăratului Traian („cel mai frumos pe care niște supuși l-au acordat vreodată unui șef de stat”, spune Léon Homo, în *Histoire romaine*, vol. III, *Le Haut Empire*, Paris, 1933, p. 421).

1317. Joc de înțelesuri asupra lui *stylus*, concret „stil, condei”, iar abstract „stil, manieră de a scrie”. (D.S.)

1318. Și *obeliscus* are un dublu sens: cel de „semn grafic” (ca o bară sau ca un virf de săgeată) și cel de „obelisc” de slavă. (D.S.)

1319. Revine metafora Soarelui-Apollo, ca zeu al artelor frumoase și al înțelepciunii omenesti. El se opune Lunii — văzută ca simbol binecunoscut al islamului (cu conotațiile automate de „obscur” și de „nefast”). (D.S.)

1320. Aluzie la Platon, *Cratylus*, 394 a, unde Socrate trage concluzia că „fiecare spiță va da un alt vlăstar asemănător, dacă nu apare vreun monstru”. O asemenea monstruozitate — în șirul nașterii imperiilor — este apariția statului otoman, după cum spune și crede Cantemir în *Monarchiarum physica examinatio: Verumtamen, quemadmodum non raro in caeteris quoque / naturalibus observare licet, in generantibus, nascentibus atque crescentibus, aliquando, prater naturae institutum, quaedam a naturali deviare via, obstante nempe et impediende aliquo exotico et adscititio accidente, quo in casu sive abortivus editur, sive monstrum aliquod naturae legi horrendum subnascitur. Ita his persimillima considerari potest saeva Othomanorum Monarchia. Quae, ut abortivus et exlex naturae foetus, genuini, naturalis et legitimi filii atque successoris, hoc est Borealis Monarchiae, in Monarchatum aliquantisper retardavit progressum et naturalem debitamque crescentiam* (după fotocopia — F. mss. 47 — aflătoare la Biblioteca Academiei Române, p. 9—10, confruntată cu ediția *princeps* dată de I. Sulea-Firu în „Studii și cercetări de bibliologie”, 5, 1963, p. 272). Adică, în traducere: „Dar totuși, precum nu arareori se poate observa și la celelalte / lucruri firești — la cele care se zămislesc, se nasc și cresc — cum că uneori, pe alături de rînduiala naturii, unele se abat de la calea firească, anume datorită împotrivirii și piedicii (ridicate) de un oarecare accident străin și venetic — caz în care fie că se ivește un avorton, fie că se iscă născîndu-se un fel de monstru, de care se înfioară legea naturii, fie că nu crește după începutul și ideea firii — tot astfel poate fi socotită întru totul asemănătoare acestora și monarhia cea crîncenă a otomanilor; ea, ca un avorton și ca o odraslă nelegiuită a naturii, a întîrziat propășirea pînă la monarhat a fiului și succesorului veritabil, natural și legitim — adică a Monarhiei de la miazănoapte — precum și creșterea ei firească și cuvenită” (traducerea noastră se bazează, emendînd-o, pe cea a lui I. Sulea-Firu, *op. cit.*, p. 275; *abortivus* înseamnă exact „copil născut prematur”. Vișniovski, care, cum se vede, cunoștea și a doua parte a *Sistemului* (v. n. 1315), ba poate și *Monarchiarum*... (care subzistă într-o formă finală, pregătită spre publicare), face o aluzie vădită la demascarea „monstrului” — a Imperiului Otoman. (D.S.)

1321. În original o secvență de șapte picioare iambice. (D.S.)

1322. Reminiscență după *Eneida* lui Virgiliu (II, 56): *Troiaque nunc staret Priamique arx alta maneret*. „Și Troia ar mai fi stat în picioare și înalta cetățuie a lui Priam ar rămîne încă” (dacă sfaturile lui Laocoon, de a cerceta cu arma calul troian, ar fi fost ascultate). (D.S.)

1323. În original *ostium*, îndeobște „gura de vărsare” a rîurilor, dar uneori și „strîmtoare” prin care curge un șuvoi (*Oceani ostium* pentru Coloanele lui Hercule — Gibraltar, la Cicero, *De imperio Cn. Pompei*, 33); aici nu poate fi decît imaginea unui „zăgaz” care taie cursul rîului. (D.S.)

1324. *Iosua*, cîrmuitor al poporului evreu (sec. XII î.e.n.), tovarăș și apoi succesor al lui Moise. Sub conducerea lui, evreii au cucerit țara Canaanului și cetatea Ierihonului, învingîndu-l pe Gabaon Adonisedec, regele iebuseenilor.

1325. Joc de cuvinte intraductibil între *rob*ur „putere, vlagă” și *rub*or „roșeață, rușine”. (D.S.)

1326. Aluzie la *Catilinarele* lui Cicero, care aveau drept scop alungarea de la Roma a lui Lucius Sergius Catilina, uneltitor împotriva magistraților aleși și a senatului roman. Prin ple-

careea sa de la Roma, el avea să se dezvăluie deschis ca inamic al statului, alăturându-se răsculaților aflați sub arme în Etruria (63 î.e.n.).

1327. Pliniu (cel Tânăr, cca 62—112 e.n.) simbolizează *panegiricul*, Lisipp (sculptorul preferat al lui Alexandru cel Mare) — *sculptura*; imaginea a doua, a dăltilor și a blocurilor de marmură, este totuși nepotrivită, Lisipp fiind vestit nu prin meșteșugul dăltuirii în marmură, ci prin acela al turnării statuiilor *de bronz*. (D.S.)

1328. Ieronim Ghedeon Vișniovski, cărturar rus, profesor de filosofie și de teologie, apoi rector (1722—1782) al Academiei din Moscova (deci succesor al lui T. Lopatinski). În 1728 este ales episcop de Smolensk, unde înființează o școală în limbile latină și slavonă. În disputa dintre Theofan Prokopovici și Ștefan Iavorski, el ia partea celui din urmă, situându-se astfel în tabăra căreia îi aparținea și Cantemir, ceea ce poate explica relațiile sale cu principele român. *Энциклопедический словарь*, t. VIII (15), Sankt-Peterburg, 1892, p. 231, s.v.; mențiunea că *Oda* dedicată lui Cantemir a fost publicată în „*Журнал Министерства народного просвещения*” pe luna august a anului 1855 este inexactă, în numărul respectiv figurând doar o descriere bibliofilă a unui exemplar al ediției *princeps* a *Sistemului* (descoperit în biblioteca gimnaziului din Trubcevsck, gub. Orel), unde se transcriu (p. 62—63), pe lângă începutul dedicației lui Cantemir către Petru cel Mare, doar titlurile și iscăliturile *Odei* lui Lopatinski și *Laudei* lui Vișniovski, cu simpla pomenire a numărului de versuri și de rînduri ale acestora.

INDICI

INDICE-GLOSAR DE NEOLOGISME

Абба: aba 293, 308
 абдест: *abdest* *, 84, 171, 173, 175, 192, 214, 218, 249, 320
 абдестов: *de abdest* 173
 абесадо: *abecedar* 348
 авдиенция: *audiență, ascultare* 245
 автократор: *autocrat* 1 а
 автор: *autor* 54, 217, 299, 339, 362, 364, 366
 адамант: *diamant* 97
 адептос: *adept* 323
 адмирал: *amiral* 1 а
 аксиома: *axiomă* 90, 91, 106, 294
 аксиомат: *axiomă* 203, 367
 академия: *academie* 347
 алавастр: *alabastru* 153
 алгебра: *algebră* 359
 алембик: *alamic* 244
 аллигорический: *alegoric* 1, 94, 166
 альфавит: *alfabet* 81, 256
 амбон: *amvon* 179
 амбра: *ambră* 164, 280
 аналитический: *analitic* 360
 аналогический: *analogic* 1, 166
 анатема: *anatemă* 231, 319
 анатомия: *anatomie* 347, 363
 аннотация: *adnotare* 290, 357
 антарктический: *antarctic* 163
 антихрист: *anticrist* 7 д
 антономасия: *antonomasie* 2
 апокалипсиса: *apocalips* 61
 апокалипсический: *apocaliptic* 55
 апостат: *apostat* 215
 аппетит: *apetit* 222
 аптекарь: *farmacist* 198
 аргумент: *argument* 5 д, 46, 48, 372
 ариан: *arian* 318
 арифметика: *aritmetică* 256, 357
 арифметический: *aritmetic* 256, 279, 357, 358
 арктический: *arctic* 105, 163, 337
 аромат: *aromă* 164
 артерия: *arteră* 69, 304
 артикул: *articol* 91, 179, 193, 206, 231
 артифициальный: *artificial* 253, 359
 архив: *arhivă* 140, 181, 260, 265, 314
 архимаандрит: *arhimandrit* 291
 архимедик: *medic-șef* 362, 363
 архистратиг: *strateg-șef* 1 а

архитект: *arhitect* 195
 архитектор: *arhitect* 201
 архитектурство: *arhitectură* 359
 арш: *arş, rai* 15, 39, 74, 95, 97, 103, 104, 106, 111, 114
 астролавий: *astrolab* 359
 астролог: *astrolog* 3, 55, 339
 астрология: *astrologie* 346, 357, 359
 астроном: *astronom* 103, 364, 369
 астрономический: *astronomic* 180
 астрономия: *astronomie* 364
 астрономский: *astronomic* 9, 279
 атеизм: *ateism* 234, 338
 атеист: *ateu* 2 с, 24, 40, 158, 320, 342, 332, 343, 344
 атенста: *ateu* 176
 атей: *ateu* 326
 атом: *atom* 345
 аудиенция: *audiență* 15
 афоризм: *aforism* 363

Бавельно: *bumbac* 189, 269, 293
 бавельный: *de bumbac* 269
 багаж: *bagaj* 131
 байрам: *baïaram* 112, 179, 181, 183, 186, 188, 192, 278, 283, 287
 байрамовый: *de bairam* 283
 бакал: *băcan* 333
 балена: *balenă* 114
 баса: *bază* 372
 баталия: *bătălia* 314
 бер: *bei* 280, 281
 богат: *beiat* 281
 берлербер: *beglerbeg* 253
 бестия: *bestie* 167
 бетоника: *betonică* 127
 библиотека: *biblioteca* 75, 140, 168, 351, 355
 брахман: *brahman* 346
 бутылка: *sticlă* 31

Ваджиб: *vadjib*, 215
 вакуф: *vakuf* 185, 271
 валиде: *valide* 281
 варвар: *barbar* 143, 145, 257
 варварин: *barbar* 4 д, 47, 57
 варварство: *barbarie* 143, 235
 везирский: *al vizirului* 203, 234, 377
 везирь: *vizir* 5, 31, 32, 36, 195, 208, 253, 257, 269, 270, 276, 279—283, 285, 311, 314, 327, 362, 377

* Pentru sensul termenilor orientali folosiți de Cantemir și păstrați în forma din original și în traducerea românească, v. *Indicele cultural* și *Notele și comentariile*.

векил: vechil 36
вексельный: de schimb 263
венерский: veneric 183
вириш: vers 47
висектовый: bisect 285
вицеадмирал: viceamiral 1 а

Габит: deprindere, obișnuință 81
гадже: hagi 184, 186, 193, 283
гарем: harem lăcaș interzis 61, 187, 192, 258, 307
гваризонный: de garnizoană 34
гегира: hegira 34
геена: gheenă 16, 159, 160, 162
геенский: al gheenei, 44, 79, 160
генеральный: general 170, 205, 251, 224, 318
географ: geograf 290
географический: geografic 186
география: geografie 347, 359
геодезия: geodezie 359
геомантия: geomantie 371
геометрический: geometric
геометрия: geometrie 102
гигант: gigant 114, 124, 125
гимн: imn 269
гипогей: hipogeu 174
годже: hoge, învățător 56, 81, 251, 252, 341
гонорея: gonoree 171
горизонт: orizont 174
градус: grad, treaptă 159
грамматика: gramatică 348
гранатовый: de granat 228
губернатор: guvernator 208, 253
гусли: gusl, 84, 171, 175, 192, 218, 336
гяур: ghiaur, necredincios 158, 211, 229, 235, 241

Дактил: smochină 53
декада: decadă 5 а
декалог: decalog 239
далак: dalac, divorț 237, 263, 265, 266
дельфин: delfin 132, 152
демон: demon 41, 76, 87, 124, 125, 126, 224, 368
демонский: demonic 125, 225
дервиш: derviş, călugăr 221, 274, 275, 287, 288, 291—294, 297—310, 313—315, 331
дервишский, дервишеский: de derviş 274, 290, 292, 294, 302, 310
дефиниция: definiție 360
джами, джями: geamie 67, 113, 172, 176, 178, 179, 182, 183, 185, 200, 213, 216, 247, 269, 306
джамиев: al geamiei 185
джемаат: adunare, rugăciune colectivă 176
джин: djin, demon 93, 97, 100, 101, 150, 224, 368
диадема: diademă 111, 164
диакон: diacon 76, 179
диалект: dialect, limbă 3 d, 14, 15, 50—52, 178, 214, 222, 339, 354, 360, 371
диалектика: dialectică 360
диамант: diamant 368
диван: divan 123

диплом: diplomă, act 35, 275, 291
диспутация: dispută 360
дистих: distih 91
догмат: dogmă 102, 317, 329
доктор: doctor 324, 261
долаб: scrînciob, dulap 282
дракон: dragon 6 d, 159, 166, 167, 322
драконов: de dragon 295
дугун: dugun, căsătorie 212

Евангелист: evanghelist 1 d, 194
езан: ezan, chemare la rugăciune 76, 113, 177, 181, 183, 200
эксемпляр: exemplar 355
экстраординарный: extraordinar 227, 253
елей: ulei 185, 248, 255
элемент: element 345, 346
емир: emir 33
энтузиазм: entuziasm 309
эпидемический: epidemic 62
эпиктетический: epictetic 295
эпикурей: epicureu 326
эпилептический: epileptic 224, 225
епископ: episcop 35
епистолия: epistolă 129, 348, 360
эпоха: erocă 9, 63, 284
ересь: erezie 2 с, 7, 63, 169, 173, 241, 290, 307, 308, 316, 317, 319, 321, 322, 325, 328—332, 335, 337—339, 367
еретик: eretic 24, 34, 63, 123, 316, 317, 320, 323—326, 331, 332, 335, 338
еретический: eretic 332
эфемерида, эфимерида: efemeridă 364, 369, 370

Зеккят: a cincizecea parte 170, 203, 216, 218
зенит: zenit 12
зодиак: zodiac 56, 61, 67, 354
зодия: zodie 103

Иакинт: chihlimbar 163
идея: idee 95
гидравлика: hidraulică 359
гидропический: hidropic 374
имам: imam, 82, 169, 176, 177, 188, 210, 258, 259, 263—264, 265, 267, 268, 269, 335, 336, 341, 342
имамов: al imamului 342
ими: imn, cântare 182
император: împărat 1 а, 2 а, 4 а, 3 d, 7 d, 8 d, 30, 34—36, 56, 138, 140, 144, 145, 150, 185, 194, 195, 201, 202, 220, 291, 300, 309, 314, 341, 351, 372, 373
императорский: imperial 6 d, 8 d, 185, 196, 209, 281, 283, 309, 373
императорство: domnie 299
империя: imperiu 7 d, 8 d, 22, 230, 244, 247, 253, 261, 280, 281, 291, 299, 306, 308, 314, 316, 337, 341, 344, 347, 361, 365, 372
ниструмент: instrument 147, 213, 247, 252, 293, 298, 301, 304, 354, 359
ниструментальный: instrumental 247, 253
иперболический: hiperbolic 356
иподром: hipodrom 372

историк: istoric 9, 46, 128, 189, 200, 201, 230, 291, 356, 372, 374
исторнографический: istoriografic 356
исторический: istoric 46, 166, 200, 201, 203, 356, 360
история: istorie 41, 49, 50, 51, 56, 113, 123, 127, 132, 145, 166, 194, 195, 200, 229, 245, 255, 275, 297, 321, 356, 370
ихнография: ihnografie 5 а
Кадн: cadiu, judecător 62
календарь: calendar 180, 279, 364
камора: cameră 255—257, 287
каникула: caniculă 339
канон: canon 63, 169, 192, 289, 296, 297, 304, 308, 341, 351, 354, 365, 366, 370
канцелярия: cancelarie 261
капиджибаш: capugibaşă 35
капитан: căpitan 131, 220
капитель: capitel 194
караван: caravană 10
карауль: caraulă 255
караульный: de caraulă 183
кастановый: castaniu 58
каталог: catalog 96, 236, 237, 367
катар: guturai 76
категория: categorie 360
катихизм: catehism 82, 84, 85, 211, 231, 332, 334, 348
католик: catolic 155, 193
католикий: catolic 104
квадрант: sfert 156, 175
квартира: gazdă, încartuire 142, 146, 191
кемтр: centru 117, 159, 189
кесарь: împărat 62, 322
кефал: chefal 181
кипарос: chiparos 114, 345
кистерна: cisternă 191
климат: regiune 107, 188, 248
кобза: cobză 69
колокинфа: colocint 8
комплемнт: compliment 14
конверсация: conversație 36, 167
кондиция: condiție 83, 169, 170, 186, 203—207, 211, 216, 217, 237, 247, 253, 260, 265, 266, 290, 309, 331, 333, 341, 360
кондициональный: condițional 210
конклюзия: concluzie 211
конфekt: bomboană 182, 244
корпус: culegere 40, 52, 229
кофе, кафе: cafea 132, 182, 280
кофekt: bomboană 252
кристалловый: de cristal 103, 113
кристалль: cristal 293
крокодилль: crocodil 282
Куран: Coran 37—52, 62, 68, 75, 76, 82, 85, 87, 89, 90—92, 95, 99, 106—108, 113, 116, 117, 119, 122, 123, 127, 133, 134, 136—140, 145, 147, 149, 159—161, 164, 167—169, 180, 181, 183, 197, 199, 205, 206, 210—213, 217, 220, 221, 223, 229, 230, 235, 239, 242, 244, 245, 252, 254, 276, 297, 303, 307, 308—318, 319, 329, 332, 340, 349, 350, 351, 364
куриозность: curiozitate 297

куриозный: curios, ciudat 52, 144, 167
кустодия: custodie 255
кюлар: chiulag, acoperămint pentru cap 292, 294, 302

Лагерь: tabără 117
лампада: lampă, felinar 131, 182, 186, 355
лекаиомантия: lecanomanție 375
лексикон: lexicon 54
леопард: leopard 311
либра: livră 6, 30
линия, линия: linie 175, 202, 240, 359
литера: literă 1
логика: logică 2 с, 47, 359
логический: logic 46, 360
луна: lună 25, 32, 66, 74, 75, 103, 104, 106, 122, 180, 181, 279, 338, 339
луинный: lunar 180, 284
Люцыперь, Луцыферь: Lucifer 3, 99, 243

Магазейн: magazie 104
магнетический: magnetic 188
малярство: pictură 26
манера: manieră 339
манифест: manifest 342
мантия: mantie 292
мапа: hartă 359
маргарита: mărgăritar 7, 15, 29, 30, 103, 120, 164, 188, 251, 281
мarmor: marmoră 233
маслина: măslină 165
математик: matematician 106, 359
математика: matematică 102, 347, 357, 359
математический: matematic 106, 279, 351, 354, 357, 359
матеология: aiureală 97
матернал: material 202
материальный: material 103
материя: materie 32, 93, 97, 102, 110, 113, 118, 119, 123, 345, 350, 361
матрона: matroană 73, 221, 233, 260
машина: edificiu 26
машкара: mască 123, 227
медик: medic 362, 363
медицина: medicină 324
медический: medical 361, 363, 364
мезчид: moschee 61, 66, 122, 172, 175, 179, 182, 185, 214, 216
меркурий: mercur 141
мест: mest, rapuci 173, 214, 237, 320
метафисический: metafizic 364
метафорический: metaforic 166, 356
метафора: metaforă 178, 352
метемпсихозис, метемпсихоэос: metempsihoză 321
метеор: meteor 104
метеорический: meteorologic 104
механика: mecanică 347
механический: mecanic 347, 354, 359
мигдал: migdal 7, 255
министр: ministru 35, 246, 263
минута: minut 180
мириада: miriad 5 а
момент: moment 15, 96, 104, 143, 183, 184, 326, 373, 376

моментальный: momentan 324
 монаршеский: monarhic 64
 монарх: monarh 5 а
 монархия: monarhie 1 а, 64
 монах: monah 4, 5, 28, 47, 138, 288, 289, 310
 моралист: moralist 3 а
 моральный: moral 226, 268, 294, 296, 303, 316, 360, 361, 365, 366
 мрамор: marmoră 271
 мраморный: de marmoră 103, 189, 194, 202, 340
 муезин: muezin 76, 177, 181, 182, 183, 269, 298
 музыкант: muzicant 299
 мусafir: musafir, oaspete 191
 мусикский: muzical 147, 299, 353
 мусикия: muzică 147, 247, 252, 255, 258, 293, 298, 304, 306, 353, 354
 муслиман: musulman 70
 муфти: muftiu 224, 225, 229, 269, 270, 280, 320, 327, 330, 333, 334, 337
 муфтиев: al muftiului 223, 229, 327
 мухаммедисм: mahomedanism 253

Намаз: *namaz*, rugăciune 18, 71, 80, 96, 170, 174—179, 183, 184, 198, 214, 216, 249, 269, 280, 283, 284, 320
 натура: natură 101, 103, 108, 131, 165, 198, 205, 212, 246, 248, 299, 326, 327, 331, 332, 343—346, 355, 360, 363, 368
 натуралист: naturalist 339
 натуральный: natural 52, 224, 226, 240, 302, 316, 317, 323, 326, 327, 339, 343—345, 353, 354, 361, 371
 нация: nație 52, 64, 320, 352, 357, 361, 362, 366, 367
 некроманция: necromanție 375
 нектар: nectar 163
 неотерик: neoteric 323
 никяг, никкаг: *nikkeah*, căsătorie 209, 210, 212, 235—237, 251, 259, 260, 261, 263—266, 268, 335, 341
 нота: notă 357, 358
 нотация: însemnare 127, 321

Обсервация: observație 364
 объект: obiect 324
 объектум: obiect 324
 окказия: ocazie 6, 96, 110, 112, 197, 223, 230, 234, 235, 248, 270, 282
 океан: ocean 35, 114
 opinionia: opinie 49, 129, 144, 157, 163, 215, 222, 277, 321, 327, 328, 330, 332, 343, 344, 363, 370
 оптика: optică 359
 ордин: ordin 1 а
 ординарный: ordinar 70, 179, 195, 218, 227, 284
 орнзон: orizont 12, 174
 орфография: ortografie 348
 астрономический: astronomic 106
 офицер: ofițer 255, 280

Падншаг: padișah 36
 палата: palat 14, 15, 164, 172, 279, 356

паралич: paralizie 374
 паралогизм: paralogism 5 d
 парохнальный: parohial 182, 219, 258
 парус: pinză 114
 патриарх: patriarh 142, 195, 261
 паша: pașă 31, 32, 190, 208, 219, 220, 224, 227, 230, 253, 257, 269, 280, 281, 285, 306, 312, 337, 351
 пашалат: pașalic 281
 педестал: pedestal 372
 период: perioadă 297, 345, 350, 360
 перипатетик: peripatetician 2 d
 перипатетический: peripatetic 4 d
 персона: persoană, chip, fizionomie 1 с, 31, 172, 173, 214, 240, 241, 320
 пехота: infanterie 34
 пиит: poet 244
 пиита: poet 4 а, 297, 317, 352, 353
 питтика: poetică 42, 293, 297, 301, 303, 310, 352, 353
 питтический: poetic 8 d, 18, 56, 163, 360
 питтичествовать: a poetiza 49
 питагорический: pitagoreic 294, 307
 планета: planetă 56, 339
 планетный: planetar, de planetă 103, 159
 планита: planetă 284, 369
 плевра: pleură 29
 полата: palat 62, 279
 полатный: de palat 14, 140
 политика: politică 20, 265
 политический: politic, 7 d, 33, 128, 227, 246, 278, 279, 281, 283—286, 320, 341, 347, 366
 поль: pol 339
 полюс: pol 163, 190
 полярный: polar 105
 pompa: pompă, fast 32, 192, 246, 251, 252, 255
 пор: por 248
 парохнальный: parohial 268
 порция: porție 294
 порфир: porfir 164
 порфирный: de porfir 125
 потентат: potentat 36
 практика: practică 127, 354, 361, 364
 практический: practic 293, 347, 353, 354
 предикант: predicator 331
 президент: conducător, șef 143
 прелюдиум: preludiu 298
 прелюдия: preludiu 222
 пресвитер: presbiter 188
 претекст: pretext 195, 209, 221, 229, 246
 претор: pretor 261
 провинциальный: provincial 253
 провинция: provincie 60, 77, 208, 263, 306, 337
 проблема: problemă 102
 прогностик: prezicere 4
 прогностика: prezicere 369
 прогностический: de prezicere 364
 пронуция: pronunție 1
 пропорциональный: proporțional 357, 346
 пропорция: proporție 156, 157, 351
 протекция: protecție 229, 230
 приватный: privat 167, 174, 183, 195, 209, 214, 246, 274, 285, 296

псалм: psalm 1 d
 публичный: public 167, 172, 174, 182, 183, 191, 196, 209, 214, 246, 253, 260, 267, 270, 275, 287, 300
 пульс: puls 362, 363
 пункт: punct 12, 61, 85, 96, 104, 105, 129, 130, 180, 268, 279, 351, 354, 364, 368, 369
 пургаторий: purgatoriu 104, 155, 156, 192
 Рамазан: ramazan, post 30, 132, 179—181, 183, 185, 188, 213, 216, 222, 239, 279, 307, 331
 рамазанов: de ramazan 180
 ратуша: primărie 261
 реэстр, рээстр: registru 86, 236, 262, 347
 резидент: reprezentant, rezident 362
 рексят; реккеат, рекят: *rekkear*, *mătanie* 84, 156, 175, 177—179
 религия: religie 7 d, 8 d, 34, 45, 46, 48, 90, 157, 167—170, 186, 196, 205, 228, 238, 241, 250, 253, 254, 279, 287—290, 294, 296, 298, 299, 301, 309, 316, 317, 320, 329, 341, 342, 361—363, 366
 республика: republică 3 a
 рецепт: rețetă 362, 363
 ритор: retor 43, 360
 риторика: retorică 2 c, 42, 293, 359, 360
 риторический: retoric 178, 297, 356
 рифм: ritm 47, 352
 рифмический: ritmic 41, 47, 302, 335
 рубия: rubin 97, 103, 163
 рубиновый: de rubin 103
 Саидалля: sanda 146, 294
 сафир: safir 15, 97, 163
 Сатана: Satana 101
 сатанинский: satanic 3
 севаб: cele meritorii 205, 215
 секретарь: secretar 15, 40, 53, 320, 351
 секта: sectă 2 c, 28, 34, 36, 37, 62, 221, 274, 287, 289—292, 299, 301—309, 311, 322, 325, 331, 333—335, 337
 семистихон: emistih 91
 сенаторство: senatorie 62
 сенс: sens 50, 141, 334, 349, 350, 368
 сентенция: părere 4 d, 5 d, 6 d, 20, 24, 33, 40, 41, 47, 50—52, 70, 74, 92, 102, 127, 160—162, 169, 214, 224, 226, 230, 296, 303, 319, 321, 329, 330, 333, 334, 352, 361, 363
 сикурс: ajutor 65
 сялогизм: silogism 360
 силлогизм: silogism 327
 символ: simbol 348
 симметрический: simetric 346
 симптомат: simptom 363
 синагога: sinagogă 336
 синус: golf 34
 система: sistem f.t.* 5 a
 система: sistem 106
 системат: sistem 102, 103, 144, 162, 365
 скиптр: sceptru 299, 347
 смарагд: smarald 15, 163
 смарагдовый: de smarald 103

*f.t. = foaia de titlu

софистический: sofistic 5 d, 47, 360
 спирт: spirt 244
 субтельность: subtilitate 257
 субъектум: subiect 324
 султан: usltan 32, 35, 36, 188, 190, 195, 196, 207, 209, 210, 213, 219, 224, 227, 230, 231, 241, 244, 246, 253, 265, 269, 270, 274—276, 280—283, 291, 295, 297, 299, 300, 306, 309, 311—314, 324—326, 332, 341, 342, 351, 354—356, 362—364, 369, 370, 372, 373, 377
 султания: sultană 265
 султанов: al sultanului 246, 362, 369, 370
 султанский, султанской: de sultan 30, 63, 179, 187, 190, 195—197, 208, 227, 230, 234, 246, 252, 253, 264, 280, 281, 283, 300, 306, 311, 353, 356, 361—364
 сума, сумма: sumă 189, 228, 259, 263, 264, 266, 267, 315, 372,
 сумула: sumar 81
 суинет: *sunet*, porunci ale Profetului 52, 53, 170, 175, 176, 178, 179, 205, 206, 211—217, 226, 228, 231, 234, 250, 251, 253
 суперстициоз: superstițios 333
 суперстициозный: superstițios 202, 203, 364, 366
 суперстиция: superstiție 5, 11, 21, 24, 49, 114, 143, 167, 186, 203, 223, 286, 300, 332, 333, 335
 супплика: suplică cerere 378
 супостат: dușman 2 a, 8 d, 26, 27, 63, 134, 151, 179, 222, 224, 275, 317, 327
 сур: căsătorie 212
 сурет: *suret*, capitol din *Coran* 42
 сурма: antimoniu 215
 стат: stat 195
 стеклянный, стеклянный: de sticlă 113, 118
 стиль: stil 8 d
 стихийный: stihinic 345
 стихия: stihie 102, 364, 354, 359
 стомах: stomac 153, 163, 165, 244, 248, 374
 студент: student 353
 схисма: schismă 43, 51
 схисматический: schismatic 329

Таблица: tăbliță, tabel 115, 180, 186, 189, 240, 269
 талер: taler (monedă) 253
 тас: lighean 171
 текст: text 40, 41, 158, 178, 203, 328, 333, 361
 темперамент: temperament 360
 теолог: teolog 42, 62, 70, 81, 88, 89, 154, 160, 161, 203, 204, 206, 218, 222
 теологический: teologic 91, 143, 200, 201, 298, 360
 теология: teologie 1 c, 81, 87, 88, 93, 97, 166, 170, 200, 277, 364—366
 теологствование: teologizare 321
 теоретический: teoretic 347
 теорический: teoretic 293, 353, 354
 теория: teorie 127, 354, 361, 364
 термин: termen 360
 тестамент: testament
 тигр: tigru 311

тимар: răsplată 277
 тимпан: tobă 110, 252, 255, 258, 298
 типография: tipografie f.t., 353
 тиран, тираны: tiran 66, 116, 296, 320
 тиранический: tiranic 257
 тиранство: tiranie 8 d, 57, 147, 220—222, 224—226, 230, 235—237
 титло: titlu 223
 титул: titlu 35, 36, 216, 226, 244, 289, 291, 315, 341, 235—237
 топаз: de topaz 293
 топический: topic 360
 трагедия: tragedie 338
 тракт: itinerar 189
 трактат: tratat 168, 348
 тригонометрия: trigonometrie 359
 троп: trop 178
 тулбанд: turban 8
 тулипан: turban 294, 302

 Улема: ulema, învățat 62
 универсальный: universal 162, 207, 216, 361
 урина: urină 173, 234, 363

 Фабула: fabulă, născocire 104, 150, 118, 121, 124, 126—128, 132, 141, 145, 146, 154, 156, 194, 200, 201, 246, 296, 308, 316, 324, 341, 368
 фамилия: familie 13, 33, 35, 36, 65, 100, 114, 115, 166, 227, 271, 291, 303, 336, 341
 фараоновый: al faraonului 4 d
 фарисеизм: fariseism 332
 фарз: porunci ale lui Dumnezeu 52, 53, 170, 175, 176, 178, 179, 202, 205, 206, 211, 216, 217, 226, 228, 231, 234, 269
 фармакопродатель: farmacist (vinzător de leacuri) 357, 361
 фармакостроитель: farmacist (preparator de leacuri) 361
 фебра: febră 362
 феномен, феномен: fenomen, 102, 103, 365
 ферсар: fersah, unitate de lungime 103
 фетва: fetva, sentință 70, 91, 162, 214, 219, 224, 229, 241, 245, 246, 321
 фиала: cupă 132
 фигура: figură (de stil) 2, 42, 179, 272, 371
 философ: filosof 4 d, 5 d, 35, 41, 47, 102, 124, 129, 130, 294, 302, 328, 347, 361, 364
 философия: filosofie 94, 102, 127—129, 288, 294, 305, 307, 308, 361, 365, 366
 философский: filosofic 294, 324, 328, 368
 философствовать: a filosofa 365
 финик: smochin 3 d, 190
 финикс: fenix 210, 221
 физик: fizician 102, 105, 106, 345, 361
 физика: fizică 102, 123, 361
 физический: fizic 102, 106, 123, 144, 345, 354, 360, 364
 флинта: flintă 225
 флот: flotă 1 a, 245, 279, 359
 фундамент: fundamentare 128, 202, 216, 229, 235, 328, 361, 366
 фунт: funt 6, 30

фонарь: felinar 182
 форма: formă 31, 32, 102, 345
 фортификация: fortificație 191
 fortuna: soartă 96, 234, 332, 335, 365
 фразес: frază 356, 360
 фрастический: frastic 2

 Халиф: calif 56, 61, 67, 126, 200
 халифство: califat 320
 характер: caracter 43
 характер: scriere, caracter de literă 3 d, 43, 58, 240, 349, 351, 354, 357, 369, 371
 хан: han 188, 230
 харем: templu 11, 196
 хартийца: hîrtiuță 147, 148, 256
 хартия: hîrtie 15, 43, 76, 319
 херувим: heruvim 79
 хилларх: hiliarh 1 a
 химик: chimist 3 a
 химический: chimic 3a, 309, 324, 368
 хирург: chirurg 252, 363
 хирургия: chirurgie 363
 хорально: în horă 3
 хрисм: prevestire 55
 христианисм: creștinism 341
 хронограф: cronograf 201
 хронологический: cronologic 202, 356
 хронология: cronologie 357

 Церемония: ceremonie 4 d, 52, 82, 111, 180, 186, 193, 259, 265, 283, 284, 287, 298, 300, 332, 338—341, 367
 циркул, циркуль: cerc 354, 359

 Чауш: împuternicit 67, 219, 220, 253

 Шарп: condiție 170, 205, 360
 шафран: șofran 341
 шахматы: (jocul de) șah 247
 шенх: șeic 33, 35, 36, 189, 191, 196—199, 220, 268, 273, 276, 289, 291, 292, 295—300, 303, 305, 310, 314
 шенхон: al șeicului 197
 шейхство: șeicat 35, 303, 308
 шербет: șerbet 280
 шериф: șef 193
 школа: școală 347, 353, 361, 366
 школьный: de școală 248
 штиль: stil 1 c, 41, 43, 47, 49, 50, 302, 350

 Экспериментальный: experimental 123
 элемент: element 102
 эмпирейский: de empireu 11
 энтузиазм, энтузиазм: entuziasm 48, 49
 этимологический: etimologic 1
 эфенди: efendi, domn 36

 Юриспруденция: jursiprudență 81, 360, 366

 Янычарский: ieniceresc 301, 310
 янычарь: ienicer 300, 331
 яхонт: rubin 15, 103
 якоинта: iacobit 48
 яковитиса: iacobită 28

INDICE DE NUME

- Aaron (*Horum*, Hārūn b. 'Imrān, patriarh evreu, c. sec. XIII î.e.n.) 4d, 28, 122, 123, 134
 Abas (Abū'l-'Abbās 'Abd Allāh al-Saffāh, calif, c. 720—754, intermeietorul dinastiei abbaside), 56
 Abbas (Abū'l-'Abbās al-Fraghānī, zis Alfraganus, astronom, sec. IX) 103
 Abbās b. 'Abd al-Muṭṭalib v. Elhabes
 'Abd Allāh v. Abdullah
 'Abd Allāh al-Ḥāfiz v. Abdullah
 'Abd Allah ibn Mas'ūd v. Mesud
 'Abd al-Ḳādir al-Djilī v. Abdul Kadri
 'Abd al-Malik v. Abdulmelek
 'Abd al-Mu'min v. Abdul Muumin
 'Abd al-Muṭṭalib Abdulmutalib
 'Abd al-Raḥman v. Abdurrahman
 abdal (ordin de derviși) 289, 301, 309, 310
 Abdul Kadri (Ghilani, 'Abd al-Ḳāc'ir al-Djilī, Djilāni, mistic sufit, 1077/78—1166) 303—305
 Abdul Muumin din Gaza ('Abd al-Mu'min, teolog, sec. XI—XII) 305
 Abdullah ('Abd Allāh fiul profetului Mahomed) 5
 Abdullah ('Abd Allāh, tatăl profetului Mahomed) 2, 3, 24
 Abdullah ('Abd Allāh b. Khāzim discipol la profetului Mahomed) 48
 Abdullah ('Abd Allāh al-Ḥāfiz, tradiționist musulman) 82
 Abdulmelek ('Abd al-Mālik, guvernator al Egiptului, m. 811—813) 307
 Abdulmutalib ('Abd al-Muṭṭalib b. Hāshim, bunicul lui Mahomed) 29
 Abdurrahman ('Abd al-Raḥmān, comandant al oștilor Profetului, m. 652) 6
 Abel (*Habil*, Hābīl, fiul lui Adam) 13, 112
 Ab-i Zemzem v. Zemzem
 Abidonda (personaj legendar neidentificat) 158
 Abisinia 77, 307
 Abișaliba v. Ali
 Abitalib v. Ali
 Abizemzem v. Zemzem
 Abū Bakr v. Ebubekir
 Abū Djahl v. Ebudjehl
 Abū Ḥanīfa v. Imam azami
 Abū Ḳubais v. Kabis
 Abū Ṭālib v. Abuttalib
 Abu'l-Su'ūd v. Ebusuud
 Abuttalib (Abū Ṭālib, unchiul lui Mahomed) 4
 Adam („primul om”) 13, 32, 39, 45, 60, 82, 91, 99, 100, 105, 107—113, 119, 124, 133, 150, 184, 185, 191, 192, 213, 241, 250, 367
 Aden (regiune în Arabia de sud) 67
 Adjjudj și Madjudj (*Adjudj*, *Eedjudj* și *Meedjudj*, Yādjudj wa-Mādjudj, Gog și Magog, personaje apocaliptice, aci: popoare) 57, 72, 73, 132, 145, 146
 Adrianopol 181, 280, 291, 347, 372
 Afet (Yāfith, fiul lui Noe) 13, 115
 Africa (Pământul Apusului, Maghrib) 7d, 35, 67, 108, 200
 Africa de nord v. Barbaria
 Agar (Hādjar, țitoarea lui Avraam) 191
 Ahirpeigamber v. Muhammed
 Ahmed (al III-lea, sultan otoman, 1703—1730) 312, 327, 354, 355, 362, 369
 Aḥmed ibn Muḥammad ibn Ḥanbal v. Imami Ahmedi Hanbali

Aia Sofia (*Keabei fukara*, Kâbe-i fukara, Aya Sofia, biserica Sf. Sofia din Constantinopol) 138, 186, 195, 200, 201, 202, 221, 240, 280
 Akime v. Hakime
 Akîb v. Ibni Akîb
 Akminar (*Turnul alb*, minaret al Moscheii ommaiazilor din Damasc) 71
 Alcair v. Cairo
 Alep 65, 197, 303, 309, 347
 Alexandru Macedon (*cel Mare*, Iskenderi Zuulkarnein, Iskandar Dhu 'l-Karnain, 336—323) 72, 105, 127—132, 145, 146
 Alexei Dmitriev, fiul lui Koltovskaia 375
 Alfraganus v. Abbas
 Ali ('Alî, personaj apocaliptic) 59
 Ali ('Alî, personaj legendar din Damasc) 66
 Ali (*Ali fiul lui Abişaliba*, *Ali fiul lui Abitalib*, 'Alî b. Abû Tâlib, nepot şi ginere al lui Mahomed, al 4-lea calif, c. 602—661) 6, 7, 29, 33, 34, 43, 50, 51, 56, 60, 94, 241, 290, 319, 320
 Amavia (*Mavie*, *Muavie*, Mu'âwiya, primul calif umaiad, 661—680) 19, 35, 57, 126, 200, 245
 americani 318
 Âmina v. Emine
 Amsterdam 353
 Anacharsis Scitul (principe scit, sec. VI î.e.n.) 346
 Anatolia 228
 Anôsharwân v. Chosroe I
 Antimuhammed v. Dedjdjal
 Arabia (— *cea bogată*) 7d, 5, 20, 21, 34, 36, 53, 66, 67, 107, 118, 167, 188, 230, 291 v. şi Iemen, Petrea
 Araf ('Arafa, munte sacru la est de Mecca) 98, 112, 115, 117, 187, 188, 191—193, 283
 Arak (Irak) 58, 59
 Arcadius v. Xerolof
 Arhimede (savant grec, 287—212) 357
 Arie (eretic creştin, m. 336) 3d
 Aristotel (*Aristotelis*, Aristûţâlis, filozof grec, 384—322) 2d, 102, 128, 129, 360, 361
 Arut (Hârût, inger) 242
 Asfer (*beniasferi*, *poporul sîkalab*, Banu'l Aşfar, „fiii Roşcatului“, şaklab, slavii) 57, 58, 60, '61, 63—67, 145
 Ashabi iheeh (Aşhâb al-Kahf, cei şapte tineri adormiţi din Efes) 73
 Ashibet (personaj eshatologic) 66
 Asia 7d, 229, 300
 Asia Mică 274, 290, 306
 Asiria 78
 Astrahan 341, 347
 ateşperest (*tersa*, âteshparast, adorator al focului) 319, 338, 339, 340
 Augustin (fericitul, 354—430) 317
 Avicenna (*Ebualisina*, Ibn Sînâ) 102, 361, 362, 363
 Avraam (Ibrâhîm, patriarh evreu, s. XXI î.e.n.) 11, 13, 19, 23, 38, 39, 44, 45, 82, 116—119, 122, 127, 140, 166, 186—188, 191—193, 251, 333, 337
 Awrangzeb v. Împăratul din India
 Azzil ('Azâzil, demon) 101

 Babilon (Bagdad) 70, 78, 304, 309, 347
 Bachus 6d
 Bade Ali (Edebali din Adana, socrul lui Osman I) 291
 Bagdad v. Babilon
 Baĥîrâ, Sergius v. Serghie monahul
 Bahrimahdjîur (Bahr-i mahcûr, „marea de deasupra cerului“) 106
 baiagi (bayaĥi, sectă musulmană) 319, 325, 326
 Baiazid I (Ildirim, sultan otoman, 1389—1402) 275, 306, 325
 Baiazid II (sultan otoman, 1481—1512) 189, 274, 275 (confuzie cu Murad II)
 Bakht Naşar v. Nabuhodonosor
 Balat (poartă în Constantinopol) 305
 Balcani, munţii v. Hemi
 Banu'l Aşfar v. Asfer
 Barbaria (Africa de nord) 261
 Barbarosa, Hairuddin (Khair al-Dîn, pirat sicilian, c. 1476—1546) 230
 Basra (oraş în Irak) 34, 69, 77

Baṭlamyos v. Ptolemeu
 bayaḡi v. baiaḡi
 Beelzebul v. Iblis
 Behramighiur (*Behram*, *Sahib Kırān*, Behrām-i Gūr Sahib Kīran, Bahrām al V-lea, suveran sasanid, 420—438) 129, 130, 131, 309
 Bektaş (*Hadji Bektaş*, *Hagi Bektaş*, Hācī Bektaş Velī, mistic musulman, sec. XII) 274, 300, 310, 331
 bektaşī (Bektaşīye, ordin de dervişi) 274, 289, 300, 301, 319, 331
 Belgrad 314
 Belhīz (Belkiz, Bilkīs, regina din Saba) 125, 126
 Belkiz v. Belhīz
 beniasferi v. Asfer
 Beşiktaş (Beşiktaş, cartier al Constantinopolului) 291
 Bilkīs v. Belhīz
 Birghili (*Mchemed effendi*, Muhammed ibn Bīr Alī Birgīlī, teolog turc, 1522—1573) 82, 332
 Bitinia (regiune din Asia Mică) 180
 Blaer, Ioan (Ioannes Blaeu, tipograf olandez, sec. XVIII) 353
 Bosfor 257, 373
 Bosnia 261
 brahmani (castă hindusă) 346
 Brusa (oraş în Anatolia) 309, 347
 budalla (*budallah*, ordin de dervişi) 19, 28, 289, 309, 311—313
 Bugrat (Buḡrāt, Hippocrat, medic grec, 360—377/359) 102, 361—363
 Buhara (oraş în Uzbekistan) 67, 77, 290
 Buḡrāt v. Bugrat
 Bulgaria 372, 373
 bulgarii (popor) 8d
 Burak (Burāk, animal fabulos) 12, 20, 22, 147, 154, 165, 166
 butperest (būtparast, idolatru) 319, 338, 339
 Caiafa (mare preot evreu, sec. I e.n.) 138, 139
 Cain (*Kabil*, *Qābil*, fiul lui Adam) 112
 Cairo (*Elcair*, al-Qāhira) 50, 78, 188, 307, 316, 324, 347, 364
 Calvisius (Seth, astronom german) 3, 29
 Canaan (*Kenan*) 2, 3
 Cantacuzino, Ion (împărat bizantin, 1341—1355) 3d
 Cantemir, Dimitrie, 5a, 1b, 4b, 5b, 8b, 11b, 1d
 Caspică, Marea, 303
 Cebrâil Emin v. Gabriel
 Cezar (= Leopold I, împărat romano-german, 1658—1701) 7d, 231, 322, 350
 Cezareea v. Constantia
 Chedrin (Georgios Kedrenos, cronicar bizantin, sec. XI e.n.) 3d, 372
 China (*Cin*, *Hut*) 66, 67
 Chosroe I (*Hoşrev*, *Hozroe*, *Nuşrevan*, Anōsharwān, rege persan, 531—579) 9, 64, 124
 Cin v. China
 Ciorula Ali paşa (Çorlu Ali paşa, mare vizir, 1706—1710) 312, 362
 Cipru 35, 293, 362
 Circe (personaj mitologic) 372
 Columna lui Arcadius v. Xerolof
 Constantia (probabil oraşul Cezareea) 35
 Constantin cel mare (împărat roman, 306—337) 125, 138
 Constantinopol (*Cetatea împărătească*, *Cetatea lui Constantin*, *Tarigrad*) 3, 57, 60, 65—67, 81, 106, 123, 126, 127, 140, 180, 181, 185—189, 194, 195, 197, 198, 200, 201, 203, 255, 256, 271, 279, 291, 299, 300, 305, 312, 316, 321, 324, 333, 334, 338, 341, 344, 347, 354, 361, 362, 364, 369, 372, 373, 378
 Copernic, Nicolaus (astronom polonez, 1473—1543), 162
 Çorlu Ali paşa v. Ciorula Ali paşa
 Corvin v. Ianko bin Madian
 Crimeia 30, 280
 Cupidon 378
 Cydnis v. Seihan
 Dabetularz (Dabbetu'l Arz, monstru din eshatologia musulmană) 73, 75, 76
 Dadjdjāl v. Dedjdjāl
 Damasc (*Dimişki*, *Pământul Răsăritului*, *Şam*, Dimişk, al-Sha'm) 4, 5, 19, 34, 49, 65, 66, 71, 77, 78, 145, 147, 186, 188—190, 193, 199, 200, v. *Şi* Siria

Dara (Daras, cetate în Persia) 34
 David (rege al Israelului, c. 1002—963) 1d, 13, 39, 45, 47, 67, 95, 124, 247
 Dedjdjal (*Antimuhammed*, *Tedjdjal*, *Tedjdjali*, Dadjdjāl, personaj legendar din eshatologia musulmană), 57, 66—71, 133, 138, 139, 146—148
 Democrit (*Dimokritis*, Dimukrītīs, filozof grec, c. 470—c. 370) 102, 361
 Demostene (orator și om politic grec, 384—322) 360
 Demurhindi (Demūr Hindi, personaj legendar) 130
 Dimișk v. Damasc
 Dimitrie Sf. (*Kassim*, Kasım) 138, 142
 Dimukrītīs v. Democrit
 Dionisie [Pseudo-]Areopagitul (teolog bizantin, sec. V) 285
 Dimișki v. Damasc
 Djalāl al-Dīn al-Rūmī v. Mevlana
 Djebrail v. Gabriel
 Djermini (personaj legendar) 66
 Djilān v. Ghilan
 Djilāni v. Abdul Kadri
 Dobrogea, 138, 142, 228
 Don (fluviu) 7d
 druzi (*duruzi*, populație din Liban) 337
 Dukeli (popor legendar) 56, 57
 Dunărea 7d, 270
 duruzi v. druzi

 Ebr Buhari (mistic musulman?) 290
 ebribuhari (ordin de derviși) 289, 290, 306
 Ebualisina v. Avicenna
 Ebubekir (Abū Bakr, primul calif, m. 634) 4—7, 32, 33, 49—52, 241, 319, 320
 Ebudjehl (*Ebudjahl*, *Ebudjehel*, Abū Djahl, rudă a Profetului) 4, 6, 9, 20—24, 157, 162
 Ebuhainf v. Imam azami
 Ebusuud (*Mehemmed effendi*, Abu'l-Su'ūd, Muḥammed al-Amidī sau Mehmed efendi, jurisconsult otoman, 1490/91—1574) 67, 333
 Edebali b. Bade Ali, v. Molahidjran
 Eedjiudj v. Adjjudj
 Edesa (Urfā, oraș în Siria) 34, 78
 Eflātun v. Platon
 Eflātun Pınar v. Platon.
 Egipt (*Misr*, *Misra*, al-Misr) 4d, 5, 58, 78, 107, 119, 129, 130, 291, 297, 321
 Eiubi Ensari v. Iov Stegarul
 Elcair v. Cairo
 Elhabes (al-'Abbās b. 'Abd al-Muṭṭalib, unchiul lui Mahomed) 29.
 Eleon (munte în Ierusalim) 34
 Elika (munte în Arabia) 25
 Emen v. Iemen
 Emine (Āmina, mama lui Mahomed) 2, 3
 Enghi kapu (Yeni kapu, poartă în Constantinopol) 291
 Enoh v. Hizr
 Epictet (filozof grec, c. 50—c. 125) 168
 epicurieni 326
 Epidaur (oraș în Grecia antică) 362
 Es'ad efendi v. Isaad
 Esculap (zeul medicinei la vechii greci) 127
 Etiopia 303
 Euclid (*Iklidīs*, Iklidīs, matematician grec, sec. IV—III) 102
 Eufrat 7d, 309
 Europa (*Rūm*) 7d, 57, 65, 66, 78, 228, 290, 300, 309
 Eva (*Heva*, Hawwā, femeia lui Adam) 13, 107—111, 184, 185, 191, 192, 225
 Evordi (personaj legendar) 158
 Eyub-i Ensāri v. Iov Stegarul
 Ezdra v. Uzeir

 Faraon (*Firaun*, Fir'awn) 119—121, 371
 Fatma (*Fatme*, Fātima, fiica lui Mahomed) 5, 28, 35, 66, 67, 221
 Feizullah efendi (al-Saiyid Meḥemmed, muftiu de Erzerum, m. 1703) 376
 Fenicia v. Liban

Ferdinand I v. Florența prințul de ~
 Filip (al II-lea, regele Macedoniei, 359—336) 2, 8, 128, 295
 Filippopole (oraș în Tracia) 247
 Firaun v. Faraon
 Fleghetont (Flegeton, fluviu legendar din lumea subterană) 234
 Florența, prințul de ~ (Ferdinand I de Medici, mare duce al Florenței, 1587—1609) 260
 Foca, Sf., 138, 142, 143
 Frigia (regiune din vechime în Asia Mică) 188, 252

 Gabriel Arhanghelul (*Djebrail*, *Djebriil Emin*, Cebrâil Emin) 4—8, 10—14, 17, 20, 23, 26, 32, 40, 50, 53, 55, 76, 78, 82, 97, 98, 103, 104, 107, 108, 110, 111, 118, 123, 134, 135, 139, 187, 194
 Galen (*Djealinus*, *Djălinus*, medic grec, c. 131—c. 200) 102, 361—363
 Gallipoli v. Kaliupol
 găvparast v. gheavperest
 Gaza 305
 geber v. ghebri
 Gelibelu v. Kaliupol
 Gențiu, Gheorghe (Georg Gentius, orientalist german, 1618—1687) 353
 gheavperest (*ghiaupereșt*, găvparast, adoratori ai boului) 319, 338, 340
 ghebri (geber, idolatri) 319, 338
 Gheorghe, Sf., v. Hedirles
 Gherman (arhitect al bazilicii Sfânta Sofia?) 201
 Ghilan (Djilân, oraș în Persia), 303—305
 Ghilani v. Abdul Kadri
 Gog v. Adjjudj
 Gonzaga, Ferdinand v. Mantua
 Grecia (*Rûm*) 57—59, 77, 106, 300, 363, 374
 Grecia asiatică (Ionia) 77
 Grecii (popor) 8d
 Grecilor, marea v. Mediterana

 Hâbîl v. Abel
 Hâcî Bektaş Velî v. Bektaş
 Hadadeb (Hûd, profet) 116, 127
 Hadji Bektaş v. Bektaş
 Hadjibektaş v. Bektaş
 Hagibektaş v. Bektaş
 Haemus v. Hemi
 hairati (hayreti, sceptici) 319, 329, 330
 Haizal Selim v. Vehbin
 Hakîma v. Hakime
 Hakime (Kakîma, Akime, doica lui Mahomed) 3, 4
 Halilurrahman (Khalîlu'r-rahmân, templul din Ierusalim) 78
 Halveti (Zahir al-Dîn 'Omar Khalwatî, mistic musulman, m. 1397) 290
 Ham (fiul lui Noe) 13, 115
 Hama (*Hamma*, Hamâ oraș în Siria) 77, 303, 304
 Hamma v. Hama
 Hammadi (Hammâd ibn Abî Suleimân, jurist musulman, m.c. 738) 82
 Hamze (*Hemze*, Hamza, Samson, personaj biblic?) 58, 124
 Hara, muntele (Hirâ', lingă Mecca) 5, 6
 Harem șerif (*el Harem*, *Hieron*, al-masjid al-harâm, templul din Mecca) 11, 12, 20
 Haremein șerif (*Hieron*, *Ieron*, Haremeyn-i șerif, templul din Ierusalim) 193—196, 199
 Hârûn b. 'Imrân v. Aaron
 Hârût v. Arut
 Hasan (nepot al lui Mahomed) 56
 Hatidje (Khadîdja, prima soție a lui Mahomed) 5, 6
 Hazireti Meriem Ana v. Maria
 hayreti v. hairati
 Hedain (localitate neidentificată) 64
 Hedirles (Sf. Gheorghe, Hıdırellez) 138, 142
 Heliopolis v. Templul soarelui
 Hemi, munții (Haemus, munții Balcani) 142, 280
 Hemze v. Hamze
 Heraclit (filozof grec) 302

Heraclius (împărat bizantin, 610—641) 9, 34
 Heva v. Eva
 Hıdırellez v. Hedirles
 Hieron v. Harem şerif, Haremein şerif
 Hippocrat v. Bugrat
 Hırâ' v. Hara
 Hispania (Spania) 200
 Hîdjaz (Hedjaz, regiune din Arabia) 5
 Hîzr (al-Khiḍr, personaj legendar) 131
 Hîzr (*Idris* = Enoh, personaj biblic) 70, 113, 128, 129, 247, 308
 Homer 52
 Horasan (Khorāsān, regiune din răsăritul Persiei) 64, 66, 69
 Horum v. Aaron
 Hoşrev v. Chosroe I.
 Hristos v. Iisus Hristos
 Hūd v. Hadadeb
 hululi (hululi, adepți ai metempsihozei) v. munasuh
 Husein (Husain, nepot al lui Mahomed) 56
 Hut v. China

 Iacob (Ya'kūb, patriarh evreu, sec. XIX î.e.n.) 45, 119, 209
 Iafet (patriarh biblic) 136
 Iahîia (Yaḥyā, călugăr creştin, sec. VI) 4, 5
 Iahîia bin Zekerie v. Ioan Botezătorul
 Ianboli (Iambol, oraş în Bulgaria) 280
 Ianko bin Madian (*Ianco*, *fiul lui Madian*, Ioan Corvin de Hunedoara) 200—202
 Iblis (*Beelzebul*, *Lucifer*, *Mamona*, diavolul) 1d, 3, 99, 100, 101, 105, 107, 108, 111
 Ibn Sinā v. Avicenna
 Ibni Akīb (*Akīb*, Ibn Ya'kūb, învăţătorul nepoţilor lui Mahomed) 56
 Ibrahim v. Avraam
 Ibrahim (fiul profetului Mahommed) 5, 307
 Ibrahim (Ibrāhīm ibn Muḥammad al-Ḥanafîya, tradiţionist) 82
 Ibrahim hanogli (Ibrāhīm Khan-oğlu, familie nobilă otomană) 227
 Ibrahim Iedhimi (Ibrāhīm ibn Adhan, ascet musulman, m. 776—783) 307, 308
 Iconia (Konya, oraş în Anatolia) 78, 128, 228, 290, 299, 306
 Idris v. Hîzr
 iedhemi (ordin de dervişi) 289, 307
 Iehuda (Yāhūdî, neamul israelit) 119
 Iemen (*Emen*, *Arabia cea bogată*) 5, 66, 230, V. şi Arabia
 Ieremia (*Urmia*, Ūrmîyā, proroc) 45, 133, 195
 Ieron v. Haremein şerif
 Ierusalim (al-Kuds), 9, 11, 12, 19, 20, 34, 65, 70, 78, 107, 125, 145, 147, 150, 186, 193, 195, 196, 199, 303
 Iessei (tatăl lui David) 1d
 Iflatun v. Platon
 Iisus Hristos (*Isa Mesih*) 9, 13, 14, 17—19, 22, 34, 39, 45, 71—73, 87, 119, 123, 133—139, 148, 152, 240, 331, 337, 341
 Iisus Navi (*Şua*, *Yūshā*, Iosua, personaj biblic) 123
 Iklidis v. Euclid
 Ilias v. Ilie
 Ilciasker v. Ildji asker
 Ildirim v. Baiazid I
 Ildji asker (Ilciasker, personaj legendar) 58
 Ilie (*Ilias*, prorocul) 45, 123, 124, 131, 308
 Imam azami (*Ebu Hanîf*, *Imam Azem*, Abū Ḥanîfa, jurist musulman, 696—767; ritul hanafit) 82, 169, 176, 334, 335
 Imami Ahmedi Hanbeli (Aḥmed ibn Muḥammad ibn Ḥanbal, jurist musulman, 780—855; ritul hanbalit) 82
 Imami Malik (Mālik ibn Anas, jurist musulman, 715—795; ritul malikit) 82
 Imami Şafi (Muḥammad ibn Idris al Shāfi'î, jurist musulman, m. 820; ritul şafiit) 82
 Imperiul Arab 186
 Imperiul Otoman (*Imperiul Aliotman*, *Imperiul Turcesc*, *Poarta*, *Turcia*) 167, 188, 195, 221, 228, 229, 253, 306, 308, 337, 347, 361, 362, passim
 Imperiul Roman 59, 372

India 30, 36, 77, 112, 114, 125, 188, 193, 238, 291, 303, 311, 314, 339
 Indus, fluviul, 7d
 Ioan (astronom din Constantinopol, sec. X) 373
 Ioan Botezătorul, Sf. (*Ioan Înaintemergătorul, Iahia bin Zekerie, Yaḥyā bin Zakeriya*) 45, 133, 139, 201, 240, 248; Biserica lui ~ (din Constantinopol) 199, 200, 201; Biserica (templul) lui ~ (Moscheea din Damasc) 19
 Ioan Corvin de Hunedoara v. Iankobin Madian
 Ioan Evanghelistul Sf., 1d, 4d, 47, 141
 Ioan al III-lea Sobieski (rege al Poloniei, 1674—1696) 32
 Iona (*Iunus, Yūnus*, profet biblic, sec. VIII î.e.n.) 132, 133
 Ionia v. Grecia asiatică
 Ionică, marea, 58
 Ioppe v. Strandja
 Iosif (*Iusuf, Yūsuf ibn Ya'qūb*, patriarh biblic, sec. XVIII—XVII î.e.n.) 8, 119, 218, 219
 Iov (personaj biblic) 126
 Iov Stegarul (*Eiubi Ensari, Eyūb-i Ensāri*; discipol și stegar al Profetului, m. 670) 126, 299
 Ioves (Zeus) 128
 Irak v. Arak
 Isa Mesih v. Iisus Hristos
 Isaac (patriarh biblic, sec. XX î.e.n.) 45, 67, 117, 118, 251
 Isaad (Yanalı Es'ad efendi, cărturar turc, m. 1730) 106
 Isaia (Şueib, greșit pentru Sha'yā, profet biblic, sec. VIII î.e.n.) 133
 Isfahan 69
 Iskandar Dhu'l-Karnain v. Alexandru Macedon
 Iskenderi Zuulkarnein v. Alexandru Macedon
 Ismail (patriarh biblic, sec. XX î.e.n.) 45, 98, 118, 190, 251
 israelit, neamul v. Iehuda
 Israfil (*Rafail*, greșit pentru Isrā'īl, Îngerul Învierii) 77, 78, 79, 82
 Israel, fiii lui ~ (poporul evreu) 39, 134, 138, 139
 Israil v. Izrail
 Istranca-dağ v. Strandja
 işraki (işrakî, sectă musulmană) 319, 328, 329
 Iulian Apostatul (împărat roman, 321—323) 125
 Iunus v. Iona
 Iustin cel Tânăr (al II-lea, împărat bizantin, 565—578) 3
 Iustinian (împărat bizantin, 527—565) 125, 138, 194, 201
 Iusuf v. Iosif
 Iusuf (Yūsuf, personaj eshatologic) 57
 Izrail (Israil, Isrā'īl, îngerul morții) 78, 107, 149, 150
 Izvorul lui Platon v. Platon

 Împăratul din India (Awrangzeb, șah al Imperiului Marelui Moghul, 1658—1706) 314
 Ka'ba v. Keabe
 Kâbe-i fukara v. Aia Sofia
 Kâbil v. Cair
 Kabis, muntele (Abū Kūbais) 6
 kadızadeli (kadızâdeli, ordin de derviși) 319, 332—335
 kadri (ordin de derviși) 289, 303, 304, 325
 Kaf (munte legendar) 103—105, 132, 146
 Kâhira v. Cairo
 kahtani (ordin de derviși) 66
 kalenderi (ordin de derviși) 289, 301—303
 Kaliupol (Gelibelu, Gallipoli, port în Dardanele) 300
 kamberi (ordin de derviși) 309
 kantur (popor mitologic) 77
 Kara Ibrahim pașa (mare vizir otoman, 1683—1685) 257
 Kara Mustafa pașa (mare vizir otoman, 1676—1683) 32
 Karaman (regiune din Turcia) 73
 Kasım v. Dimitrie, Sf.
 Kassim pașa (cartier din Constantinopol) 291
 Kassım v. Dimitrie, Sf.
 Katan (*Katane*, personaj legendar) 68
 Kazdağ, munții (Kazdağ) 337
 Keabe (Ka'ba, templul din Mecca) 66, 175, 187, 188, 193, 195
 Keabei fukara v. Aia Sofia

Keavser v. Kevser
 Kedrenos, Georgios v. Chedrin
 Keikeail, arhanghelul (greșit *Kelkeail*, Keykâil) 98, 106
 kelbperest (kalbparast, adorator al ciinilor) 319, 338, 339
 Kelkeail v. Keikeail
 Kenan v. Canaan
 Kevser (Keavser, fluviu în paradis) 16, 104, 163, 164, 244
 Keykâil v. Keikeail
 Khadîdja v. Hatidje
 Khair al-Dîn v. Barbarosa
 Khalîlu'r-rahmân v. Halilurrahman
 Khiḍr v. Hîzr
 Kioprili (Köprülü, familie de demnitari otomani) 227; ~ Ahmed pașa, mare vizir otoman, 1661—1676) 327
 Kioprilioglı (Koprülüze Mustafa pașa, mare vizir otoman, 1690) 314
 Kiufri Muhammed efendi (Küfri Mehmed efendi, cărturar otoman, sec. XVII) 327, 342
 Kiuiif, pustiul (al „bufniței”) 67
 kiurdi, Țara ~ lor (Kurdistan) 339
 Kîzil elma v. Roma
 kizilbași („capete roșii”, populație și sectă din Anatolia), 235, 318; v. și mumsoiunduren
 Koltovskaia v. Alexei Dmitriev, fiul lui Koltovskaia
 Konya v. Iconia
 Köprülü v. Kioprili
 Köprülüze Mustafa pașa v. Kioprilioglı
 Korkud (fiul sultanului Baiazid al II-lea) 189
 Kuds v. Ierusalim
 Kudşşerif (Kuds-i şerif, marea moschee din Ierusalim) 193
 Kutbidjunub v. Polul antarctic
 Kutbişimal v. Polul arctic
 Kydnus v. Seihan

 Le Duc (medic francez, sec. XVII—XVIII) 362
 Leon (I cel Mare, împărat roman 457—474) 372
 Leopold I v. Cezar
 Liban, munții (Munții Feniciei) 197, 335, 337
 Lichinie, Andrei (Andreas Likinios, cărturar și medic grec, m. 1715) 324, 362
 Lokman (Luqmân, înțelept arab legendar) 127, 361
 Lot (Lût, personaj biblic) 71, 337
 Lucifer v. Iblis
 Lukman v. Lokman
 Lut v. Lot
 luti (liuti, eretici musulmani) 319, 337, 338

 maalumi (*neoterici*, ma'lûmi, sectă musulmană) 319, 323, 324
 Macedonia 300
 Madjiudj v. Adjiudj
 Maghrib v. Africa
 Magnisa (Magnesia, oraș în Asia Mică) 274
 Magog v. Adjiudj
 Mahmet v. Muhammed
 Mahmud v. Muhammed
 Mahomed v. Muhammed
 Mahomet v. Muhammed
 Mâlik ibn Anas v. Imami Malik
 ma'lûmi v. maalumi
 Mamona v. Iblis
 Mantua, prințul de ~ (Ferdinand Gonzaga, duce de Mantua, m. 1626) 260
 Mapiira v. Serghie monahul
 Mardin v. Merde
 Maria (*Fecioara, Maica lui Iisus, Maica Domnului, Haziireti Meriem Ana, Hazret-i Meryem Ana*) 45, 87, 122, 123, 133—136, 138, 140, 141, 152.
 Măriya Copta v. Meriem
 Marmara, Marea (Propontida) 257, 276
 Marte (zeul războiului) 231
 Marut (Mârût, înger) 242

Masdjid al-ḥarām v. Harem şerif
 Mavie v. Amavia
 „Mărul roşu” v. Roma
 Mecca (ţara Mekke, templul din ~) 3, 5, 7, 9, 10—13, 20, 22, 25, 29, 30, 35, 41, 50, 61, 66, 67, 73, 77, 83, 103, 107, 115, 117, 118, 145, 147, 155, 170, 184, 186, 188, 189, 191, 193, 194, 199—202, 207, 216, 218, 224, 240, 271, 283, 284, 290, 307, 331, 341; v. şi Harem şerif
 Medina (*Medinei munevvere*, *Medinetul Nebi*, Medine-i munevvere, Medīnetü'l-Nebi) 3, 9, 10, 22, 29, 30, 35, 41, 42, 50, 53, 65, 66, 70, 73, 77, 118, 145, 147, 186, 188, 189, 193, 195
 Mediterană, Marea (marea Grecilor) 7d, 58, 60
 Meedjiudj v. Adjiudj
 Mehdi (*Mehdie*, *Mehdii zaman*, Mehdi-i zaman, erou eshatologic) 56, 57, 59, 61, 63, 67, 68, 70—72, 148
 Mehmed al II-lea v. Muhammed al II-lea
 Mehmed effendi (Mehmed efendi, personaj neidentificat) 312
 Mehmed effendi v. Ebusuud
 Mehmed efendi v. Mehmed effendi
 Mekke v. Mecca
 Melchisedec (regele Salemului, personaj biblic) 116
 Memedan (regiune neidentificată) 78
 Merde (Mardin, oraş în Mesopotamia) 77
 Meriem (Măriya Copta, concubină a lui Mahomed) 5, 28
 Meriem v. Maria
 Mervan („fiul lui Mahomed”, personaj eshatologic) 56
 mesaki (sectă musulmană) 319, 325, 326
 Mesud ('Abd Allāh ibn Mas'ūd, tradiţionist musulman) 82
 Mevlana („*Sultanul*”, Mevlana hunkiar, aci: *Djalāl al-Dīn al-Rūmī*, poet mistic, 1207—1273) 291, 299
 mevlevi (ordin. de dervişi) 289, 291—300, 306
 Mihail (*Mikeail*, *Mindjeail*, Mincăil, Arhanghel) 7, 72, 82, 98, 111, 151
 Misia (Moesia) 142, 228
 Mithris (zeul Mithras) 285
 Misr(a) v. Egipt
 Moesia v. Misia
 Moise (Musa, Mūsā, legislator al Israelului, sec. XIII î.e.n.?) 4d, 13, 19, 20, 25, 28, 38, 39, 45, 47, 73, 119—123, 134, 135, 138, 151, 166, 325, 331, 337, 341, 371
 Molahidjran (Mulla hūcrân, corect: Mulla hunkar, superiorul ordinului mevlevi, aci: Edebali) 299
 Moldova 195, 253
 mongoli v. mugilani
 Moscova 165, 324, 341
 Mosol (Mōşul, port în Irak) 78
 Muamet v. Muhammed
 muammazi (muammaci, sectă musulmană) 319, 330
 Muavie v. Amavia
 Mu'āwiya v. Amavia
 mugilani (mongoli) 78
 Muhammad ibn Idrīs al Shāfi'i v. Imami Şafi
 Muhammed (*Ahirpeigamber*, *Mahmet*, *Mahmūd*, *Mahomet*, *Muamet*, *Muameth*, *Muhammedul Mustafa*, *Peigamber*, *Resul*, *Resulullah*, Ahirpeygamber, Muḥammedu'l Muşlafā, Muḥammed, profetul Mahomed, c. 570/580—632) 3d, 1—36, 42, 46, 48, 49, 56, 85, 94, 189
 Muhammed effendi v. Kiufri Muhammed efendi
 Muhammed, sultan (neidentificat) 123
 Muhammed I (sultan otoman, 1413—1421) 325
 Muhammed al II-lea (*Mehmed al II-lea*, sultan otoman, 1444—1445 şi 1451—1481) 127, 140, 189
 Muhammed al III-lea v. Muhammed al IV-lea
 Muhammed al IV-lea Avci (sultan otoman, 1648—1687; greşit: Muhammed al III-lea) 140, 231, 327
 Mulla hūcrân v. Molahidjran
 Mulla hunkar v. Molahidjran
 mulhidi (sectă musulmană) 319
 Mumiiddin (Mumyī ud-Dīn, personaj neidentificat) 78
 mumsoiunduren (momsöyündüren, kizılbaşi, sectă musulmană) 319, 335—337; v. şi kizılbaşi

munasuh (hululi, munāsukh, adept al metempsihozei) 319, 321, 322
 Muntenia 253
 Murad I (sultan otoman, 1360—1389) 300
 Murad al II-lea v. Baiazid II
 Murad al III-lea (sultan otoman, 1574—1595), 241, 332, 372
 Murad al IV-lea (sultan otoman, 1623—1640) 195 (greșit: al III-lea) 195, 244
 Muradin (personaj neidentificat) 59
 Musa v. Moise
 Musirri (musırrı = inițiat, aci: ateu) 319, 326, 327
 Mustafa (Dözme, pretendent la tronul turcesc, m. 1422) 275
 Mustafa v. Muhammed
 Mustafa al II-lea (sultan otoman, 1695—1703) 36, 231, 276, 297, 369, 377
 Nabuhodonosor (*Puhtinnasir*, Bakht Nașar, Nabucodonosor al II-lea, regele Babilonului, 605—562 î.e.n.) 125
 Nakşibend (*Nakşbandî*, Nakshband, mistic musulman, 1317—1389) 290, 306
 Nasuf (Nasuh, fratele patriarhului Iosif) 218, 219
 Nef'i v. Neșri
 Nemrud (*Nemrod*, Nımrūd, personaj biblic) 116, 117
 neoterici v. maalumi
 Nestorie (Nestorius, învățat creștin eretic, m.c. 451) 3d
 Neșri (Mehemmed ~, istoric otoman, m. 1520; probabil confuzie cu poetul Nef'i, m. 1634/1635) 302
 Nicolae, martirul (din Karpenisios, 1656—1672) 255, 256, 257
 Nicolae, Sf. (*Sarisaltık Baba*) 138, 142
 Nil, fluviul 7d, 78, 120, 270, 309
 Nimetullah (Ni'mat Allāh Walî, mistic persan, 1329/1330—1431) 325
 nimetullahi (sectă musulmană) 319, 325
 Nımrūd v. Nemrud
 Nistru, fluviul, 7d
 Noe (Nūh, patriarh biblic) 13, 45, 64, 72, 82, 112—116, 166
 Nuh efendi (medic turc, m. 1707) 362
 Nușrevan v. Chosroe I
 Olimp, muntele 180
 Olimpiada (mama lui Alexandru cel Mare) 120
 Oman (sultan în Arabia de sud-est) 53
 Omer ('Omar al doilea calif) 6, 7, 33—35, 68, 73, 200, 241, 309, 319—320
 Orhan (sultan otoman, 1326—1359) 309
 Origen (învățat creștin, c. 185/186—c. 253/255) 332
 Otman ('Othmān, al treilea calif, 644—655) 6, 33—35, 56, 241, 319, 320
 Otman (Osman I Gazi, primul sultan otoman, c. 1281—1320) 230, 291, 299, 309, 347, 355
 Palestina 70
 parthieni (parți) 64
 Patlemios v. Ptolemeu
 Pavel, Sf. (*Poles*, Pavlos) 3d, 2, 47, 137, 138, 140—142, 157, 168, 270, 294, 337
 Pavlos v. Pavel
 Pământul Apusului v. Africa
 Pământul Răsăritului v. Damasc
 Peigamber v. Muhammed
 Pera (cartier în Constantinopol) 291, 313, 378
 Persia 5, 21, 30, 36, 48, 69, 107, 188, 189, 197, 198, 291, 308, 339
 Persic, golful 34
 persii 34
 Peștera lui Platon v. Platon
 Petersburg (Sanktpiterburh), f.t., 324
 Petrea (Arabia ~) 7d
 Petru cel Mare (țar al Rusiei, 1682—1725) f.t., 1a—5a, 6d—8d, 354, 378
 Pilat (Pontius, procurator al Iudeii, 26—36) 139
 Pitagora 321
 Platon (İflatun, Eflâtun) 47, 102, 129, 130, 361; Peștera lui ~ (Eflâtun Pinar = Izvorul lui ~) 78.
 Poarta v. Imperiul Otoman
 Poles v. Pavel

Polonia 32

Polul antarctic (*Kutbidjunub*, Kutb-i cenûb) 163

Polul arctic (*Kutbişimal*, Kutb-i şimal) 105, 163, 338

Porfirie (Porphyrius, filozof grec, 234—303/305) 4d, 5d, 47, 360

Principilor, insula, 257

Propontida v. Marmara

Ptolemeu (*Patlemios*, Batlamyos, astronom şi geograf grec, m. 161) 102, 103, 357, 365

Puhtinnasir v. Nabuhodonosor

Rafail v. Israfil

rafazî (*rafz*, *rafizat* „erezia persană”, doctrina şiiţilor) 235, 318—321, 332

Raghes v. Rikka

Rakka v. Rikka

Rama (*Remele*, Ramla, localitate în Palestina) 70

Ramla v. Rama

Remle v. Rama

Resul v. Muhammed

Reşulullah v. Muhammed

Rikka (greşit: *Raghes*, *Rakka*, oraş în Siria) 116, 295

Roma (*Kızıil elma*, „Mărul roşu”, Rûm) 59, 64, 66, 144, 145, 193, 194, 200, 324

Roman I Lecapen v. Vasile Macedoneanul

romanii 8d

Rubimeskiun („lumea locuită”, Rub'-i meskân) 105, 146

Rubuv, muntele (neidentificat) 25

Rukiî (Ruḳayya, fiica [nu soţia!] lui Mahomed) 5

Rûm v. Europa, Grecia, Roma

Rusia 1a, 6d, 168, 374

Saad (Sa'd al-Dîn Djibâwi, mistic musulman, m. 1335) 309, 323

Saadail, arhanghelul (Saâdâil) 98

Saadi (Muşlih al-Dîn Sa'dî, poet persan, c. 1193—c. 1290) 204, 352

Saadi (Sadeddin Hoca efendi, istoric turc, 1536/37—1599) 201, 291

saadi (sa'dî, ordin de dervişi) 309, 323

Saba, împărăteasa din ~, v. Belhîz

Sa'd al-Dîn Djibâwi v. Saad

sa'dî v. saadî

Sa'dî, Muşlih al-Dîn v. Saadi

Safie (Safiya bint Huyaîy, concubina lui Mahomed) 28

Sahib Kiran v. Behramighiur

şaklab v. Asfer

Salih (Sâlih, proroc al thamudiţilor, greşit: Melchisedec) 116, 127

Salmân al-Fârisî v. Salom Persanul

Salom Iudeul (convertit la islam, neidentificat) 48

Salom Persanul (Salmân al-Fârisî, tovarăş al Profetului) 48

Salsail, arhanghelul (Salsâil) 98

Sâm v. Sem

Samarkand v. Semerkand

Samson v. Hamze

Sanktpiterburh v. Petersburg

sarazini (*saracini*) 275, 303

Sarisaltik Baba (Sarî Saltik Baba, derviş turc, sec. XIII, aci: Sf. Nicolae) 142

Sarra (soţia lui Avraam) 191

Saul (Tālūt, rege al Izraelului, c. 1020—1010 î.e.n.) 124

Sava, riul, 7d

Sefiali (personaj neidentificat) 66

seiah (seyah, ordin de dervişi) 289, 313, 314, 315, 316

Seihan, riul (*Kydnus*, *Cydnus*, Seyhan) 78

Seihan, ăările (Seyhan, regiune în Turcia) 78

seldje, neamul (seldjucizi, selçukî) 59

Selim (personaj eshatologic) 59

Selim (I, sultan otoman, 1512—1520) 186, 230

selisi (salisî, sectă musulmană) 319, 331

Selmanipak (Selmân-i Pâk, tovarăş al Profetului) 130

Sem (*Sim*, Sâm, fiul lui Noe) 13, 64, 115

Semerkand (Samarkand, oraş în Turkestan) 77

Sems (Şemsu'd-din Sīvāsī, derviş turc) 85
 Seres (Serres, oraş în Grecia) 276
 Serghie, monahul (*Mapira*, Sergius Baḥīrā, călugăr creştin) 47, 48
 Serres v. Seres
 Seth (*Şeith*, Şeyt, fiul lui Adam) 82, 112, 113
 seyah v. seiah
 Seyhan v. Seihan
 Sham v. Damasc
 Sha'yā v. Isaia
 Sigrat v. Socrate
 Sīkrāt v. Socrate
 Sim v. Sem
 Simocatta (Theophylaktos Symokattes, cronicar bizantin) 3d
 Simeon (ţar al Bulgariei, 893—927) 372, 373
 Sinai, muntele (*Turi Sina*, Tûr-i Sinâ) 72, 121
 Sirat (pod legendar în rai) 155, 156, 158, 192
 Siria 50, 77, 303, 304; v. şi Damasc
 sikalab, poporul, v. Asfer
 slavii; popor, v. Asfer
 Socrate (*Sigrat*, Sīkrāt, filozof grec, c. 470—389 î.e.n.) 102, 347, 361
 Sofia (biserica Sf. ~) v. Aia Sofia
 Soliman Magnificul v. Suleiman
 Solomon (Suleiman, Sulaimān, rege al Israelului, c. 970—930 î.e.n.) 13, 45, 73, 124—127, 194, 368, 371
 Spania v. Hispania
 Strandja, munţii (*Ioppe*, Istranca-dağ), 180
 Strigoni (oraş în Ungaria) 33
 Sulaimān v. Solomon
 Suleiman v. Solomon
 Suleiman (Soliman Magnificul, sultan otoman, 1520—1566) 123, 230, 231, 341
 Suleiman al II-lea (sultan otoman, 1687—1691) 314
 Suleimanie, djeami (Süleymaniye Camii, moschee în Istanbul, sec. XVI) 185

Şam v. Damasc
 Şami-şerif (Şam-i şerif, moscheea umaiazilor din Damasc) 19, 199
 Şeit v. Seth
 Şemhail, arhanghelul (Şemhail) 98
 Şemsu'd-din Sīvāsī v. Sems
 Şeyt v. Seth
 şiiţi v. rafazī
 Şua v. Iisus Navi
 Şueib v. Isaia

Tālūt v. Saul
 Tantal (erou mitologic) 234
 Tebaida, pustiul, 308
 Tedjdjal(i) v. Dedjdjal
 Templul Soarelui (Heliopolis, în Egipt) 210
 Teodor (fratele lui Heraclius, împărat al Bizanţului) 34
 Termid (Termidh, oraş în Uzbekistan) 77
 tersa v. ateşperest
 Tesalonic 321
 Tigru, fluviu, 309
 Tirmidh v. Termid
 Titus Vespasian (împărat roman, 79—81) 125
 Tolstoi, Petre Andreievici (diplomat rus, 1645—1729) 338
 Tracia 247, 276, 280, 300
 Tundje, riul (Tuncea, Τόνσος) 376
 Turcia v. Imperiul Otoman
 Tûr-i Sinâ, Turi Sina v. Sinai

Țarigrad v. Constantinopol
 țigani 341

Ungaria 7d
 Urfa v. Edesa
 urian (üryân, ordin de derviși) 289, 309, 310
 Urmia v. Ieremia
 üryân v. urian
 Uzeir ('Uzair, Ezdra, preot evreu, sec. IV î.e.n.) 125, 132

 Vaili (Vaniköy, sat lângă Istanbul) 373
 Varna 274
 Vasile Macedoneanul (împărat al Bizanțului, 867—886, confundat aci cu Roman I Lecapen, 920—944) 372.
 Vasile, prinț al Moldovei (Vasile Lupu Voievod, 1631—1653) 195.
 Vehbin, fiul lui Haizal Selim (personaj legendar) 25
 Venera (zeița Venus) 183, 185, 234, 237, 267
 Viena 32, 231, 257, 324
 Vladislav, craiul ungur și polon (Ladislaw al III-lea Jagello, rege al Poloniei și Ungariei, 1434—1444) 272
 Vlahernę (biserică în Constantinopol) 341.
 Volga, fluviul, 7d, 347

 Xerolof (Xerolophos, colină în Constantinopol), 373; statuia de pe ~ (Columna lui Arcadius) 372, 373

 Yădjūdĵ v. Adjiudĵ
 Yăfith v. Afet
 Yăhūdî v. Iehuda
 Yahyā v. Iahiia
 Yahyā bin Zekeriya v. Ioan Botezătorul
 Yeni kapu v. Enghi kapu
 Yūnus v. Iona
 Yūsha v. Iisus Navi
 Yūsuf v. Iosif

 Zacutus Lusitanus, Abraham, v. Zakutii
 Zaharia (Zekria, Zakārīyā, tatăl Sf. Ioan Botezătorul) 133, 139
 Zahîr al-Dîn 'Omar Khalwatî v. Halveti
 Zakārīyā v. Zaharia
 Zakutii (Zākūtūlū Tişanu, Abraham Zacutus Lusitanus, istoric portughez, m. 1642) 34
 Zamolschides (Zamolxis) 347
 Zamzam v. Zemzem
 Zefzail, arhanghelul (Zefzâil) 98
 Zekria v. Zaharia
 Zemzem (*Abizemzem*, Ab-i Zemzem, Zamzam, izvor legendar din paradis) 118, 190, 191
 Zeus v. Ioves
 Zozai (personaj legendar neidentificat) 25, 26

INDICE DE AUTORI ȘI OPERE

ALIXĀNDRIA v. ISKANDAR-NĀME

ARISTOTEL

- al-Akhlāk* (Etica): 365
- al-Burhān* (Apodictica): 359—360
- al-Khatāba* (Topica): 359—360
- al-Maghālīt* (Sofistica): 359—360
- al-Maḥlāt* (Categoriile): 359—360
- al-Tafsir* (Ermeneutica): 359—360
- Ἠθικά Νικομάχεια, I, 11, 1100 a:344; III, 4, 1112 a:226; III, 9, 1115 a:222
- Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, II, 6, 33 b, 7:326
- Περὶ ψυχῆς, II 2, 413, b, 1 și urm.: 345
- Τὰ μετὰ τὰ φυσικά, I, 1, 1, 980 a:2 d
- Φυσικά, I, 7, 190 b:102

AUGUSTIN

- Lucrare neidentificată (citată din Ovidiu, *Metamorphoses*, VII, 20): 317

AVICENNA

- Kitāb al-ḥanūn fī'l-ṭibb* (Canonul medicinei): 361

BIBLIA

Vechiul Testament

- Geneza, 9, 13:104; 13, 19:11; 16, 1—15: 118; 18, 31—38:337; 22, 1—14:117; 29, 18—28:209; 30, 1 și urm.: 119; 39, 41 119; 41, 1 și urm.: 374
- Exodul, 2 și urm.: 120; 4, 1—5: 121
- Deuteronomul, 7, 2:20; 12,23:2 a; 16:4 d
- III Împărați, 10,1—13:126
- Estera, 1:374
- Iov, 42:126
- Psalmi, 1, 1:3d; 1,2:1d; 1,5:95; 17, 29:93; 67, 36:257; 118, 85:1d; 118, 85:3d; 118, 85:8d; 118, 96:1d; 118, 105:3d
- Pilde, 3, 34:151
- Ezechiel, 34, 20—22:152; 38,2—3:145; 39,1 și urm.: 145; 40,2 și urm.: 374
- Daniel, 2,2—12:346

Noul Testament

- Matei, 5,3—11:294; 5, 17:38; 5, 22:295; 5, 39:5d; 5, 40:5d; 5,47:4d; 10, 39:4d; 11, 29:294; 12,25:220; 16,24:5d; 17, 14—18:225; 18, 22:233; 18, 25:5d; 19, 21:212; 19, 24:106; 20, 28:294; 22, 14:318
- Marcu, 8, 35:4d
- Luca, 6, 28:4d; 6,29:5d; 10, 20:96; 11, 17:220; 17,33:4d; 18, 22:5d; 23, 43; 207
- Ioan, 1,1:4d; 14, 26:137; 14, 26:141; 15, 26:137
- Faptele apostolilor: 48
- Romani, 9, 3:157; 10, 17:2d
- I Corinteni, 1, 18:365
- II Corinteni, 12,2—4:141
- Galateni, 1, 18:3d
- Efeseni, 4, 26:5d
- Filipeni, 2, 8:294
- I Tesaloniceni, 4, 13:270
- I Timotei, 2, 4:318
- II Timotei, 2, 6:338
- Evrei, 9,8—9, 11:7—19:206
- I Petru, 5, 8:8d
- I Ioan, 4, 1:1d.

BIRGIVİ (BIRGEVÎ), MUHAMMED IBN PİR 'ALİ

- Risāle-i Birgevi* (Vasiyetnâme, Cartea Testamentului): 82—84

BUSBECQ, AUGIER GHISLAIN DE

- Legationis turcicae epistolae quatuor*: 356

CALVISIUS, SETHUS

Opus chronologicum ad annum MDCLXXXV continuatum: ad ann. 570:3; ad ann. 622:9; ad ann. 631:9,29; ad ann. 643:34; ad ann. 644:34, 35

CANTEMIR, DIMITRIE

Incrementa atque decrementa Aulae Othomanicae: 356—357; in praefatione: 229, 347; I, 2, 22, ann. u:290; II, 4, ann. qq:123; II, 4, 4—6:275; III, 1, 10 et ann. s: 127; III, 128:230; III, 3, ann. y: 324, 338; III, 4, 19:231; III, 4, 25:230; III₂, 1, 6:230; III₂, 6, 19:244; III₂, 6, 20:244; IV, 1, 43, ann. pp: 231

CEVAHIR ÜL-ISLÂM (Giuvaerurile credinței): 82

CICERO

In Catilinam oratio prima I:3a

COPERNIC, NICOLAE

De revolutionibus orbium coelestium libri VI:162

CORANUL, II, 2, 4:161; 31:91; 35 și urm.: 91; 36: 108; 102:242; 142: 184; 145: 184; 154—155: 184; 154:149; 165:39; 183:180; 184:180; 185:180; 185:181—182; 187:180; 187:183; 190:229; 190—193:223; 191:329; 192:329; 221:27; 230:266; 253:136; III, 2:38; 20:119; 42:134; 45—51:134; 49:135; 55:139; 104:91; 128—129:161; 199: 160; IV, 17: 92; 142:317; 157:138; 157—158; 138; V, 12:161; 46:136; 48:119; 48:134; 62:160; 82—83:140; 110: 135; 116—118:137; VI, 20—21:92; 38:152; 43:92; 95:102; 130:92; VII, 11:99; 13:99; 19:99; 54: 103; VIII, 35:203; 35:317; IX, 2:203; 5:17; 18:203; 29:20; 52:224; 60:203; X, 41:17; 41:48; 41:92; 42:92; 76 și urm.:372; 94:38;94:119; XI, 17:160;23:160; 69:333; 106—107:160; 119:160; XV, 28:107; XVI, 64:38; 103:48; 123—124:38; 161:119; XVII, 1:11; 1:20; 63: 95; 84:73; 85:95; 88:41; 88:43; 90—93:20; XVIII, 8 și urm.:73; 92 și urm.: 72; 94:132; 94—97:146; 96:145; XIX, 27 și urm.: 135; 28:122; 30: 35; 32—33: 149; XX, 17—21:121; 104:149; XXI, 5:17; 5:48; 83—84:126; 91:139; 95—96:145; 96:132; XXIV, 35:340; XXV, 4: 48; 4—6:37; XXVI, 34 și urm.: 372; XXVI, 17 și urm.: 125—126; XXIX, 33:135; 41:245; XXXI, 12:127; 19:127; XXXII, 13:160; 22—23: 39;XXIV, 14:126; XXXV, 11:92; XXXVII, 83:116; 87:116; 101: 116; 102:117; XXXVIII, 57:160; 71:107; XXXIX, 68:149; XLI, 9:103;9:101; 11:103; 12:101; 12:103; XLII, 46:92; XLIV:68; 35 și urm.:95; XLVI, 3 și urm.: 101; 9:161; XLVIII, 5:164; 29:39; L, 19:154; LIV, 1:25; LVII, 3:86; LIX, 21:41; LXI, 6:137; LXVI, 1—2:28; 12:134; LXVIII, 34:164; LXX, 19:91; LXXVIII, 21—30: 160; LXXIX, 46(?) :149; XCIII, 6:11; 6:44; 8:11; XCVII, 1—3: 180; CXII, 13:85—86

DESPRE ÎNCEPUTUL SARACINILOR SAU AL TURCILOR : 275

DIONISIE PSEUDO-AREOPAGITUL:

Epistula VII, 1081 a:285

EPICTET

Ἐγχεπίδτιον, 14:168; 46:2 a; 53:168

ESRAR-I CEFR-I RÛMÛZ (Cartea tainelor, Apocalipsul musulman): 55, 57—60

EUCLID

Ετοιχεῖα, I—XV:359.

EVANGHELIA COPILĂRIEI LUI IISUS (Cartea despre copilăria lui Iisus): 136

EVAGRIUS

Historia ecclesiastica, IV, 32:202.

GENTIUS, GEORGIUS v. SA'DÎ

HERBELOT, BARTHÉLEMI D'

Bibliothèque orientale s.v. Mohammed: 94; Roum: 291

HERODOT

Ἱστορίαι, II, 73:210; IV, 94—95:347; IX, 81:372

HÛMAYUN-NÂME (Kalîla wa-Dimna): 360

IBN SINÂ v. AVICENNA

IOAN HRISOSTOM, SF.

Liturgia, Ecfonisul după a treia aducere: 5a

IOSIF FLAVIUS

Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου, II, 12:288

ISKANDAR-NÂME (Alixândria): 127, 146

IUSTINIAN

Institutiones, I, 3:6d

- IUVENAL
Satira VI, 30:28
 KALĪLA WA-DIMNA v. HŪMAYUN-NĀME
 KANTAKUZENOS, IOANNES
Katà Moámeθ, 1.I—IV:3d
 KANŪN-NĀME („Nomocanon“):215
 KEDRENOS, GEORGIOS
Σίνωπις ἱστοριῶν: 3d; (Theophanes continuatus, VI, 20—21): 373
 LEUNCLAVIUS, IOANNES
Annales sultanorum othmanidarum: 356
Historiae musulmanae turcorum libri XVIII: 356
 LIBANIUS
Epistula MLXIX: 166
 LUCRETIUS
De rerum natura: V, 96:26, 149
 MARRACCI, LUDOVICO
Prodromus ad Refutationem Alcorani partes quatuor: 3—4 și urm.: 321 și urm.
 MENINSKI, FRANCISCUS A MESGNIEN
Thesaurus linguarum orientalium, turcicae, arabicae et persicae: 54, 349—350
 MOLITVENIC, Rinduiala mărturisirii, Molitva I:233.
 NOMOCANON, v. KANŪN-NĀME.
 ORIGENE
Katà Kέλσου, II, 55(424):347
 OVIDIU
Metamorphoses, VII, 20:317
 PORPHYRIUS
Kitāb Farfūryūs al-ma'rūf bi'l-mudkhal:360
Katà xριστιανῶν, 1.I—XV:4 d; frg. 4:365
 PTOLEMAEUS
Γεωγραφικὴ σύνταξις, VI, 7, 2, 27:103
 RYCAUT, PAUL
Storia dello stato presente dell'Imperio Ottomano, trad. C. Belli, Veneția, 1672, p. 177:323; p. 177:326; p. 177:330—331; p. 178:332; p. 179—180:327; p. 180:343; p. 182:303; p. 182:331; p. 182:338; p. 183:339; p. 183—185:321; p. 185—186:328; p. 186—187:329; p. 189—193:291; p. 194—195:306; p. 196—197:325; p. 198:304; p. 198—200:300; p. 202:303; p. 203—204:307; p. 207—208:309; p. 212—260; p. 214:263; p. 214—215:267
Монархия турецка, trad. Piotr Andreevici Tolstoi: 338—339
 SADEDDIN, HOCA EFENDI
Tâc ül-tevarih (Cununa istoriilor): 201, 291
 SA'DÎ, MUSLIH AL-DÎN
Gulistan (Grădina cu trandafiri), prefața: 204; Lauda șahului islamului: 4a; Lauda marelui emir Abū Bakr ibn Abū Nașr: 4a, 5a; cap. I (Despre ale șahilor moravuri), Șahul cel nevrednic: 3 a
Rosarium politicum, trad. Georgius Gentius: 352—353
 SHAMSHŪN-NĀME (Cartea lui Samson): 124
 STRABŌN
Γεωγραφικά, VII, 3, 4—5:347
 SYMOKATTES, THEOPHILAKTOS
Ἱστορίαι, 1.1—VIII:3d
 ŞEHADI (neidentificată): 352
 TEVARIH-I BINA-I AYA SOFIA (Istoria zidirii Sfintei Sofii): 201
 THEOPHANES v. KEDRENOS, GEORGIOS
 TOLSTOI, PIOTR ANDREEVICI v. RYCAUT, PAUL
 TUCIDIDE
Ἱστορίαι, I, 132:372
 YAZICIOĞLU MEHMET
Risâle-i Muhammediye (Viața lui Mahomed): 1, 10, 21, 25, 41, 48, 97, 105, 108, 113, 134, 164, 242, 319, 328

INDICE CULTURAL

- abdest* v. spălare rituală
abecedar v. alfabet
abihaia v. apă vie
 abstenență 83
 academii 347
 acte (*hudjdjed*, *huccet*) 191, 208
ađar (a șasea lună a anului sirian, „martie”) 285
 adevărul (*hak*) 227
 adormire (deosebită de moarte) 154
 adulter 85, 336
 adunare (*đjemaat*, *cemât*) 176
 agavași (*agâvat*, pl. lui *agâ*) 227
alem v. steagul sfânt
 alfabet (*elîfsuparesi*, *abecedar*) 81, 256, 348
 algebră (*eldjebr*) 359
 alimente interzise 238, 244, 245, 333
 Allah 14—16, 82, 85—90, 366—368, *passim*;
 atributele lui ~ 86—90; bunătatea lui ~ 24; ființa lui ~ 16; nenăscut 239, 240; numirile lui ~ (*tespih*) 14, 86; providența lui ~ 89, 91, 92
 ambasadori 253
amvon (*mimber*) 179
 an, ~nou (*Nevruz*, echinocțiul de primăvară) 61, 285; ~ embolic 61; ~ solar 61.
 anatomie (*teşrih*) 347, 363, 364
 animale, geneza lor 105, 106; osîndirea lor 152; ~ spurcate 248, 249
 antimoniu (*kîna*, *kîna*, *surme*, *sürme*, pentru frecat ochii sau corpul) 7, 215, 259, 260
 apă, ~ sfințită 30, 31; ~vie (*abihaia*, âb-i hayat) 131, 132, 244
 apocalips 55—80; v. și sfîrșitul lumii
 apocatastază 322
 apostoli (*havariun*, *havariyun*) 140
Araf v. purgatoriu
 arapi (de ce sînt negri) 115
 argint viu, 141
 arhangheli v. îngeri
 arhiatru (*hakimbâsi*, medic șef) 362
 arhitectură. ~ civilă 359; ~ navală 359
 arhivă (*sîdjîl*, sicil = document scris) 260
 Arife (zi premergătoare Bairamului) 112, 180, 183, 184
 aritmetică (*ilm-i rekkam*) 256, 357
Arş (cerul empireu, tronul lui Allah) 11, 14—16, 39, 74, 79, 95, 97, 103, 104, 106, 111, 114
 artă poetică v. poezie
arzihal v. cerere
 asceți 315, 316; „cel ce șade în colț” (*kio-şenişin*, *köşenişin*) 179, 221
 asceză 308, 323, 324
astar v. vâl de cap
 astrologi 55
 astrologie (*nudzm*, *nücum*) 339, 359, 364; v. și *rasad*
 astronom 103; ~ șef (*munedz-djim başi*, *müneccimbaşi*) 364
 astronomie (*nudzm*, *nücum*) 279, 364, 369
aşir aşi v. colivă
 ateii 324, 343
 ateism 326, 338, 342—346
 atomi 345
attar v. droghist
Ayat-i kerime v. *Coran*
azadkuşi v. păsări eliberate
 bacșiș (*bahşiş*) 227
badestan v. piață publică
bahr v. metru poetic
bahşiş v. bacșiș
Bairam pişcheşi v. daruri protocolare
 Bairamul Mare (*Bđyûk Bairâm*) 96, 112, 181—183, 186, 188, 192, 278—284; rugăciuni de ~ 179, 287
 Bairamul Mic (*Hadjdjilar Bairâm*, *Kiuciuk Bairâm*, *Haccılar Bayrami Küçük-Bairam*, sărbătoarea mică, „sărbătoarea hagiilor”) 188, 283
bakire v. fecioară
bakkal v. băcan
 balene 114
 barbă (semn de distincție) 215, 249
 bastarzi 336, 337; ~ concepuți în timpul pelerinajului (*nefes oğulları*) 191
bazar v. piață publică
 băcan (*bakkal*) 357
 beglerbeg 253
 Beitullah („Casa lui Dumnezeu”) 11, 187
beitulmukhades (Beytulmukaddes, „casă sfîntă”) 187
berci v. drog
 betonică (plantă medicinală) 127
 beție 303
 bețivi 254
 binele 226
 blestem (*lanet*) 99, 109, 320
 blîndețe 226
 boli contagioase (*emrazii sari*, *emraz-i sârî*) 224

bostandji başı (bostancıbaşı, şeful domeniilor imperiale) 261
Böyük Bairām v. Bairamul Mare
buhı, buhu v. farmec
burhuni v. silogism demonstrativ

cadu (*kadı*, judecător) 62, 122, 208, 253, 260, 261, 332—335
cafea (*kofe*, kahve) 132, 182
caftan (*hilat*, hil'at) 35
calendar (*ruzname*, ruznâme) 279, 364
caligrafie (*husnihat*, hüsnihat) 351; ~ gen *neshi* 43, 320: ~ gen *taalik* (ta'lik) 43, 320.
camătă (interdicție) 245; ~ permisă 246
capidjibaşı (*capugi-başı*, kapuçi başı, şef al străjilor Seraiului) 35, 219
capitol mort (stare chimică) 3a
capucheiaie (reprezentant la Poartă) 253
caractere arabe v. scrisul arab
carne de porc (și alte alimente interzise) 238, 244, 245
„Cartea comunității” v. *Coran*
„Cartea destinelor” 92, 95, 268
„Cartea învățaturii lui Allah” (*Levhi mahfuz*, *Levh-i mahfuz*) 15, 94, 96, 183, 184
„Casa lui Dumnezeu” v. *Beitullah*
„casa stăpînului” v. *mevlahane*
castitate v. înfrinare
catehism (*iman suparasi*) 82, 334, 348
cauzele creaturilor 94
călugări v. deși
cămile (legendă) 283
cărți (joc de ~) 239
căsătorie (*dugun*, *nikkeah*, *surr*, dughun, nigâh sûr) 212, 251, 257—261, 341; ~ a dervișilor 297, 298; interdicție, 242; ~ reinnoită cu aceeași femeie (*tedjdîd nikkeah*, *tecdid-i nigâh*) 209, 210, 237, 263—276; ~ modestă (*kepin*) 260, 261
ceauș (aprod) 219
ceaușbaşı (şeful aprozilor) 253
cer 77, 95, 102, 103, 105; ~ empireu v. *Arş*; ~ inferior 97; șapte ~uri 13, 14, 17; al treilea ~ 133, 141
cerere (*arzihal*, arzuhal) 208
cerșetorie 314, 315
cerul empireu v. *Arş*
chefal 165
chimie 3a, 324
chirurg-şef (*djerrah başı*, cerrahbaşı) 363
chirurgie (*djerahlik*, cerrahlık) 363
cifre 357
cincizecime (*Hamsin*, începutul verii) 286
ciorbăgiu (comandant de ieniceri) 256
circ 282
circumciziune 251—255. V. și *sunnet*
ciuhur (çuhur, instrument muzical) 301
ciumă 224
cîntăreț bisericesc (*muezin*, müezzin) 76, 177, 182, 183, 269, 298
clopote (interdicție) 247
colivă (*aşir aşı*, aşır aşı) 272
colocinți (tărtăcuțe) 8, 22, 23
Conceptia imaculată 134, 135
concubinaj 242, 281

concurs poetic (în Arabia preislamică) 42, 43
condiții (*şart*); ~ ale credinței 170, 205; ~ în logică 360; ~ necesare (*vadjiib*) 205, 211, 215; ~ meritorii (*sevab*) 205, 215—217
constringere (*kaza*) 239
contract 245
contradicție 105
convertire 229, 253—257
Coran (*Ayat-i kerime*, *Curan*, *Furkan*, *Kelamul-lah*, „Cartea comunității”, „Învățătura milostivă”) 3d, 5, 15, 17, 20, 21, 22, 37—54, 62, 63, 76, 113, 183, 206, 290, 318, 350, 368; lectura obligatorie a ~ului, 212; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. *Coran*
cosmogonie 102, 103
crainic (*murassa*, greșit pentru: *murahhas*) 208
creația lumii 101, 102; realități premergătoare 93—96
credință (*iiman*, iman) 28, 82, 83, 168, 169; condiții pentru ~ 170, 207, 211; înnoire de ~ (*tedjdîd iman*, *tecdid-i iman*) 209
creștinismul 46, 47
cronologie 102; ~ creștină 102; ~ de la facerea lumii 102; ~ militară 142; ~ musulmană 9, 21, 22, 102; „an lungit” (*tedahul*) 285
crucea Răstignirii 9
cunoașterea 2d; ~ innăscută 137
cuptorul din Babilon 117
Curan v. *Coran*
curățenie 214
cutremur 105

daavai Şeiatin v. invocarea diavolului
dalah v. divorț
dans, interdicție de ~ 247; ~ ritual (al dervișilor *mevlevi*) 299, 304
daruri protocolare 227; ~ de Bairam (*Bairam pişcheşi*, Bayram peşkeşi) 281—283; ~ ale domnilor români către Poartă 253, 281, 285
daudi (dă'udî, voce, bas) 124
dărnicie (*djeumerdlik*, *murruvvet*, *cevmerdlik*, *mürüvvet*) 226—228, 328, 329; ~ interzisă 246; v. și *zeciuială*
Decalogul 239
dede (bunic) 295; (unchi) 315
delfin (porc de mare) 132, 133, 152
delili burhan v. silogism demonstrativ
delili galat v. sofism
derviși 221, 287—316
descintec (*okumak*) 373; ~ interzis (*djeazulik*, cazlık) 374, 375
desfrinare (*zina*) 210
dhikr (rugăciune secretă) 72, 305, 325
dialectică 360
diavol 44, 93, 97—100, 109—111, 160, 273, 316, 368, 375; blestemul lui 99; invocarea lui 378; diavoli cei noi 99.
din (religie, judecată, obicei) 168, 169
dinislamden v. islam
direcția rituală a rugăciunii (*kible*, kıbla) 175, 202, 216, 240

disciplină (în armată) 219, 220
div v. uriași
divorț (*dalak*, *talak* = „repudiere”) 170, 212, 237, 263—268; ~ întreit (irevocabil) 263, 265
djami v. geamie
djeaz v. necuviincios
djeazlık v. descintec
djemaat v. adunare
Djemre v. zile bune
djenaze v. rugăciune
djerahlık v. chirurgie
djerrah baş v. chirurg-șef
djevmerdik v. dărnicie
djihad v. război sfânt
djima v. împreunare
djini v. duhuri
djiuna v. vineri
djografie v. geografie
document v. arhivă
dolab v. scrînciob
domnitori români 195, 213, 281, 285
donatie pioasă v. *vakuf*
dregător v. *kaziasher*
dreptate (*şerîşerif*, *şer-i şerif*) 226, 227, 229; ~ socială 6d
dreptul canonic musulman (*şer'i'at*) 33, 215
drepti 150
drog (*berci*, *berç*), 297
droghist (*attar*) 357
dugun v. căsătorie
duhan v. fum
 „duhul divin” v. *nur*
duhuri (*djini*, *ervah*) 44, 93, 95, 97, 100, 101, 224, 368

ebdjed v. numărătoare literală
ebudjehl carpusi („pepenii lui Abū Djahl”, tătăcuțe) v. colocinți
echinoctiul de primăvară v. an nou
efeb (*kiocek*, *kocek*) 222, 310
efemeride (*takvim*, „condică zilnică”) 279, 364
ehlifikhî v. teologi
ehlikelam v. retor
eldjebr v. algebră
elemente naturale (stihii) 102, 345
eliberarea robilor 208, 209
elifsuparesi v. alfabet
emirhadj (emir'ul hâc, căpetenia pelerinilor) 190, 191
emiri 33, 36
emrazii sari v. boli contagioase
epilepsie 225
erezii 316—346
ervah v. duhuri
etică (ilm-i adab, morală) 294, 295, 361, 365
eunuci 234
Evangelia 38, 39, 45, 46, 96, 137, 138, 140—142, 206, 318, 331, 365; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. *Biblia*
extaz 325
ezan (*izan*, turnul ~, balconul minaretului din care se face „chemarea” la rugăciune) 76, 113, 177, 181—183

fail (fă'il, model în prozodia arabă) 352
fal v. preziceri
faldji v. prezicători
fapte bune 206, 215—217; ~ meritorii 212—235
farisei 333
farmec (*buhî*, *buhu*, *buğu*, pentru înlăturarea rațiunii) 377
farraş („slugi ale pelerinilor”) 191
farz (porunca lui Allah) 52, 53, 170, 176, 178, 205—212, 216, 217, 228, 231, 269
fasl v. psalmodiere
fecioară (*bakire*, bâkire) 257
femeie (acoperirea feței) 242
fermecare (*ghiozbaidjilik*, gözbağcılık, legare prin farmece) 377
fersah (unitate de distanță) 103
felva (sentință formală) 70, 214, 219, 224, 225, 229, 239, 241, 245—247
feilusufie v. filozofie
fief militar (*timar*) 277
fikiha v. teologi
filozofi 127, 129, 130; ~ moderni 323
filozofie (*feilusufie*) 361; ~ practică 294—296
Firaklitis v. Sf. Duh
fisc v. *tedahul*
fitre v. rugăciune
fizică (*hikmet*, hikmet) 102, 361
fizicieni 106, 123
fikhaha v. teologi
fitr v. rugăciune
flecăreală (interdicție) 246
flotă 359
focul de sub pământ 104
formă 94, 102, 345
ftizie 274, 374
fum (*duhan*, semn al sfârșitului lumii) 76
fumat v. tutun
Furkan v. *Coran*

Galata Voievodasi (Galata Voyvodasi, prefectul cartierului Galata) 261
gaza v. vitejie
gazel v. versuri
gazi v. viteaz
geamie (*djami*) 34, 67, 113, 172, 175—179, 182, 183, 185, 213, 216, 240, 269, 270, passim; v. și *mezcid*
genuflexiuni (*rekeat*, rekât) 84, 157, 158, 175—177
geodezie (*ilmul mesahat*, ilm ül-mesahat) 359
geografie (*djografie*, *tahtiti bilad*, coğrafya, tahdid-i bilâd) 347, 359
geomantie (*remel*) 371
gheena v. iad, purgatoriu
ghiaur (necredincios) 158, 211, 220, 241
ghicitori în bobi 239
ghiozbaidjilik v. fermecare
Ghiul Bairami v. sărbătoarea trandafirilor
giulgiu (*kefen*) 269
glasuri muzicale 353
gramatică v. *sarf*
gratitudine (*kazaeriza*, kaza-yı rıza) 207
grîul din rai 32, 99, 108, 110

gropnițe v. turbe
 gusl v. spălare rituală
 gustare (*iftar*) 182

hadisi șerif v. spusele Profetului
hadj v. pelerinaj
Hadjdjilar Bairam v. Bairamul Mic
hadji („cel care a făcut pelerinajul”) 193
haivani v. suflet
hak v. adevărul
hakimbaşı v. arhiatru
halal v. îngăduință
Hamsin v. Cincizecime
 hanuri 189, 190
 har (*hidaet*, *hidayet*) 204, 206; (*karamet*) 247—277
 haraci 342
haram v. interdicție
 harem (locuința femeilor) 196, 205, 213, 258, 307
hatișerif (hatt-i șerif, poruncă imperială); 195, 196
hatib (kâtib, „citețul Coranului”) 75, 76
havariun v. apostoli
Hegira (*Hidjreti nebevie*, Hicreti nebeviye, mutarea Profetului de la Mecca la Medina, începutul erei mahomedane) 9, 21, 22
heiula v. materie
hidaet v. har
hidjâb v. vălurile pudoarei
Hidjreti nebevie v. *Hegira*
 hidraulică 359
 hidropizie 274, 374
hilat v. caftan
hikmet v. fizică; medicină
hırka (hırka, mantie de derviș) 292, 293
hırka-i șerif v. mantia sfântă
hodji (învățători) 81, 251, 252, 341
 hoinăreală (interdicție) 246
 homosexualitate 222, 233, 310
 hrisme (prorociri) 55 și urm.
hudjdjed v. acte
 huri (frumoasele din paradis) 101, 164, 165
husnihat v. caligrafie
hulbe v. predică

iad (gheenă) 16, 24, 71, 79, 80, 94, 107, 136, 159—162, 240, 321, 323
 iatsi v. noaptea
 icoană v. *tasvir*
Idi erbain v. Patruzecime
 idol v. *sanem*
 idolatrie 41, 42, 113, 240, 338
 ieniceri 300, 301, 310, 331; comandantul
 ~ lor (*ienicer aga*, *yeniceri ağası*) 261, 282
 ifani (imamii vizibili, după secta ismailiană) 56, 57
iftar v. gustare
 ignoranță 317
iiman v. credință
ilahiet v. teologia musulmană
illahi v. imnuri divine
ilm v. știință
ilmi adab v. etică
ilmi rekkam v. aritmetică

ilmi usema v. știință
ilmi fikh v. jurisprudență
ilmi hendese v. matematică
ilmi kelam v. retorică
ilmi mantik v. logică
ilmi tesavvuf v. metafizică
ilmi teslis v. trigonometrie
ilmi tevarih v. istoriografie
ilmul mesahat v. geodezie
 iluminati 328, 329
 imagini, ~ zoomorfe (interdicție) 240; ~ permise persanilor 241
imam (conducătorul rugăciunii) 177, 178, 188, 210, 258, 259, 263—265, 267—269, 336, 341, 342
iman suparasi v. catehism
 imnuri divine (*illahi*) 182
 incest 337, 338
 inimă, lăcaș al cunoașterii 56
 insecte dăunătoare 374
 instrument matematic (muzical) 354, 355
inşa v. stil epistolar
 interdicție (*haram*) 170, 187, 228, 239—247
 intervale muzicale (*şobe*) 354
 invaliditate 225
 invocarea diavolului (*daavai Şeiatin*, da'va-i Şeyatin) 378
 islam (*dinislamden* = din-i Islamden, „religia musulmană”) 170; răspîndirea lui prin sabie 47; v. și război sfînt
ispendj (ispenc, „al cincilea dintre robi”, impozit cuvenit sultanului) 209, 300
 istoriografie (*ilmi tevarih*, ilm-i tevarih) 356, 357
izan v. *ezan*

îmbălsămare 269
 împreunare (*âjima*, cima, ca obligație) 231—234, 236, 267, 284; ~ rituală 335, 336
 înfrinare (castitate) 218, 220—222, 294, 295
 îngăduință (*halal*) 170, 205, 228, 235—239
 îngeri (și arhangheli) 14, 93, 97—101, 104 106—109, 112, 124, 213, 272, 273; ingerul morții 150, 152; ~ noi 98; ~ păzitori 251; sufletele ~ lor 79, 83
 înmormîntare 209, 268—272
 înot 212
 înțelept v. *sofi*
 învățați v. *ulema*
 învățătoare (*usta hatum*) 251
 învățătură (obligație) 211—213, 231
 înviere 136, 150, 154, 207

judecată 210; ~ de apoi 122, 150—156; ~ a omului, de către membrele corpului, 153, 154
 judecător v. *cadiu*; *mufti*
 jurisprudență (*ilmi-fikh*, ilm-i fikh) 81, 227, 360, 365, 366; v. și dreptul canonic musulman.

kâamet ghiuni v. sfîrșitul lumii
kadi v. *cadiu*
kaza v. constrîngere
kazaeriza v. grațitudine

kaziasker (dregător) 280
kazî v. viteaz
keafîr v. necredincios
kefen v. giulgiu
Kel mullah v. *Coran*
kepan v. căsătorie
keriamet v. har; miracole
kiocek v. efeb
kişenîşin v. asceţi
Kiuciuk Bairam v. Bairamul Mic
kiullah v. scufie de derviş
kiurs (kürs, amvon în moschee) 292
kiuttub v. scribi
kible v. direcţia rituală a rugăciunii
kîna v. antimoniu
kîraat v. muzică
kofe v. cafea
kurban. sacrificiu

lanet v. blestem
lecanomanţie (ghicit în apă) 375
legător de cărţi (*mudjellid mücellid*) 356
legea, ~lui Allah, 2d, 3d, 8d, 10, passim;
 ~lui Avraam 119; ~evangelică 4d,
 5d, 17, passim; ~mahomedană 3d, 5d,
 6d, 49, 82, 167—250; ~lui Moise 4d, 122
leu (legenda despre) 115, 166
Levhi mahfuz v. „Cartea învăţăturii lui Allah”
limba arabă 47—51, 53—54, 74, 212;
 ~obligatorie 247
limba attică 52
limba bulgară 52
limba căzăcească 52
limba cehă 52
limba dorică 52
limba ebraică 49
limba elină (greacă) 47, 52
limba germană 52
limba ionică 52
limba persană 48, 49
limba polonă 52
limba rusă 52
limba siriacă 116
limba sirbă 52
limba slavonă 52
limbi (împărţirea ~lor la Turnul Babel) 116
locurile sfinte islamice 19, 186—201
logică (*ilmii mantik*, ilm-i mantik) 359,
 360; introducere în ~(*medhal*, methal) 360
lumea 102; arderea lumii 149, 150; creaţia
 lumii 101, 102; ~cealaltă 105; sfîrşitul
 lumii 144—150
luna 279; ~frîntă prin miracol 25, 106;
 natura lunii 103, 104
lux (interdicţie) 246

mac 297
magie (*sîh*, sihir) 371—373
mantia sfîntă (a lui Mahomed, hırka-i
 şerif) 30
martir (*şehid*) 218, 224, 225, 255—257, 321
matabut v. năvălie
matematică (*ilmi hendese*, ilm-i hendese)
 347, 359
matematicieni 102, 106

materie (*heiula*, heyulâ) 102, 345; ~cris-
 talină 113; prima ~v. *nur*
mousoleu v. *turbe*
mărturie 211
mărturisirea credinţei (*şahada*) 24, 128,
 157 158, 169, 170, 177, 218, 255; ~oreş-
 tine 198
măsură muzicală v. *usul*; *terkib*
meccanică 347, 359
medhal v. logică
medic 127
medicină (*hikmet*, hikmet) 361, 362, 364
medjevîr (mucăvir, războinic, locuitori ai
 Meccai) 117
mekam („case sau lăcaşuri” muzicale) 353,
 354
mekruh v. scîrbos
mekteb v. şcoală
mercur v. argint viu
merdum v. văduvă
mest (cipici purtaţi în casă sau moschee),
 173, 214, 320
meşteşug 213
metafizică (*ilmii tesavvuf*, ilm-i tasavvuf) 364
metempsihoză 321, 322
meteorologic, fenomen ~104
metru poetic (*bahr*) 352
mevlahane (mevlâhane, „casa stăpînului”,
 aşezămînt de dervişi) 298
mevlud (ziua naşterii lui Mahomed) 283, 284
mezcid (lăcaş de rugăciune) 122, 172, 175,
 182, 185, 214, 216; v. şi *geamie*
miei (sacrificiu) 192, 283
milostenie (*surre*, sŭrre) 190, 213, 218,
 226, 314, 315; ~benevolă 216; ~in-
 terzisă 246
mimber v. amvon
minaret 113, 177, 320
mintea (creatură primordială) 93
miracole (*mudjezat*, *keramet*, mŭcize) 25—29,
 135—136, 274—278
mîini (vopsite cu *kîna*) 215
mîntuire 45, 162
moarte 100, 108, 111, 149, 344: a doua ~154
moaşte 29, 139, 140
monştri 105
morală v. etică
mormînt v. *turbe*
motan (legendă) 115, 166
motorul prim natural (principiul mişcării) 343
mucenic v. martir
mucenie (*şehadet*, şehâdet) 218, 224—225,
 255—257, 321
mudjellid v. legător de cărţi
mudjezat v. miracole
muezin v. cîntăreţ bisericesc
mufti (judecător) 123, 161, 223, 270, 280,
 327, 333, 334
Muhammedie (carte de doctrină islamică) 2,
 4, 49, 50, 97, passim; v. şi *Indicele de*
autori şi opere, s.v. Yazıcıoğlu Mehmet
Muharrem (prima lună a anului arab) 61
mukabele v. Ziua adunării
muncile veşnice v. torturile păcătoşilor
munedzdim başi v. astronom
murasa (rect : murahas) v. crainic

- murruvvet** v. dărnicie
murtad v. renegat
musafiri (oaspeți) 117
muşavvir v. pictor
muscă (legendă) 125, 126
musuvvir başi v. pictor
muşabak v. sculptură în filigran
muzică 255, 269, 297, 298, 301, 310, 353, 354; ~ instrumentală (interzisă) 247, 353; instrumente de ~ 39, 353; ~ a lui Tedjdjal 147; ~ vocală (*kiraat*) 247, 353
nahu v. sintaxă
nai (*nei*) 247, 293, 298, 304
nakkaş v. pictor
nakş v. pictură
namaz v. rugăciune
namazkeah v. rugăciune
natikî v. suflet
naturalişti 102
nazm (particularitate de stil a *Coranului*) 42, 43
năsălie (*matabut*, *mastabut*) 269
nebatî v. suflet
nebuni 254, 311, 312
necredincios (*kəafir*, *kâfir*) 196
necromanție 375
necuviincios (*djeaz*, *câiz*) 249
nefes ogullari v. bastarzi
nei v. nai
nesî v. caligrafie
Nevruz v. an nou
nikkeah v. căsătorie
noaptea (*iatsi*, „vremea odihnei”, *yatsı*) 84
nodul gordian 48, 49
nudzm v. astrologie; astronomie
numărătoare literală (*ebdjed*, *ebced*) 357
nuntă v. căsătorie
nur („duhul divin”, „prime”, „materie”, „strălucirea”) 15, 93, 94, 97, 99, 244
nusha v. rețete medicale
oaspeți v. musafiri
okumak v. descintec
omul, ~ animal 343; creația omului 107, 108, 124; ~ rațional 344
optică 359
oraşe 359
orichalc (metal necunoscut; alamă?) 103
orologiu (interzis în oraşele orientale) 247
ortodox v. *sunni*
ospiciu (*timarhan*, *timarhane*) 311
ospitalitate 117, 118, 228, 238
pace 228—231; ~ temporară a musulmanilor cu creștinii 230, 231
padîşah 36
Paraklitos v. Sf. Duh
paralizie 274, 374
paşă 281
Patruzecime (*Idi erbain*, *Id-i erbâ'yin*, începutul primăverii) 285, 286
păcat, ~ originar 99, 100, 108—111; ~ de moarte v. interdicție
păcătoși 150, 151
păiajnen (legendă) 245
pământ, geneza lui 102—105; buricul (cen-
 trul) lui 144
păr de prisos (originea legendară) 110, 111, 249, 250; (tăierea, raderea, smulgerea obligatorie a părului) 214
păsări eliberate (*azadkuşi*, *azad kuşi*) 234, 238, 239
păunul (legendă) v. *Taus*
pedepse v. torturile păcătoșilor
pelerinaj (*hadj*) 83, 170, 184, 188—196, 218, 283; v. și *hadji*
Pentateuc (*Teurat*) 4d, 38, 39, 45, 121, 122, 206; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. *Biblia*
pescuit 246
petreceri (interdicție) 247
pețitorie 257, 258
piatră filozofală 324
piață publică (*badestan*, *bazar*, *bedesten*) 287
picioare (vopsite cu *kîna*) 215
pictor (*muşavvir*) 355; ~ șef (*musavvir başi*) 355; ~ de flori (*nakkaş*) 356
pictură (*nakş*, *nakış*) 240, 241, 356
pisică 238; legendă despre ~ 166
pişcheş v. daruri
pitici 145—146
pocăință 107, 203, 218—220
poeti 244
poezie (*şir*) 302, 310, 352, 353
poligamie 209, 212, 231, 236, 237
politeism 343
politețe 94
pomenirea morților 272
porc de mare v. delfin
portret v. *tasvir*
porunci date primilor oameni 108, 206; v. și *Decalog*
post („piele”, tronul unui seic) 291
post (*urudj*, *uruc*, *abstenență*) 83, 170, 180—186, 307, 324; ~ benevol 216; v. și *Ramazan*
potop 113—115, 166
practică 127
predestinare 92
predicator v. *vaiz*
predică (*hutbe*, „pomenirea sultanului”) 178, 179
preludiu muzical (*taksim*) 298
prezicător (*faldji*, *falcı*) 377
preziceri (*fal*) 376, 377
prizonieri 207—209, 275; eliberarea lor 262
proroci 45, 83, 112—126, 119, 127, 132, 133, 136, 277
prostituție sacră 27, 28
psalmodiere (*fasl*, *suită muzicală*) 298
psalterion (*zebbur*) 247
Psaltirea (*Zebbur*) 39, 45, 47, 96, 124, 206; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. *Psalmi*
pudoare 94
purgatoriu (*Araf*, *al-Araf*, „Riul de foc”, „Gheena”) 89, 155—158, 163, 166, 171, 175, 184, 185, 208, 218, 272, 323; v. și *iad*
purificare 156, 157, 333
rai 15, 100, 107, 109, 111, 112, 162—166, 217, 218, 321
rakkam v. aritmetică

Ramazan (luna de post) 132, 180, 181, 183, 185, 188, 213, 279, 331
rasad („ghicit în stele”) 364, 369; v. și *astrologie*
rațiune 343
răbdare (virtute) 315, 316
răscumpărarea prizonierilor 207—209
rău 226
război, ~nedrept 230; ~sfinț (*djihād*, *cihād*) 16, 20, 213, 222, 223
reformă fiscală v. tedahul
reguli de igienă 248—250
rekeat v. genuflexiuni
religie 168, 169, 301, 302, 366; v. și *legea mahomedană*
remel v. geomantie; vrăjitorie
remmel v. secetă
renegat (murtad, mürtedd) 123
restituirea lucrului furat 210
retor (ehlikelam, ehl-i kelām) 297
retorică (ilmii kelam, ilm-i kelām) 178, 352, 353, 360
rețete medicale (nusha, mūsha) 362
riaia v. supus
risipă (interdicție) 246
„Riul de foc” v. purgatoriu
riuri 104
robi 207—209; *căsătoria lor* 261; v. și *prizonieri*
rugăciune (namaz) 18, 19, 83, 84, 157, 170, 174—179, 214, 216, 249, 320; ~ pentru dezlegarea postului (*fitre*) 84; ~ de dimineață (*sabah namazi*) 11, 20; ~ de înmormintare (*djenaze, cenăze*) 179, 269, 284; ~ la nașterea Profetului, 179; ~ secretă (*dhikr*) 305, 325; loc de ~ (*namazkeah, namazgâh*) 175, 280, 283
ruh v. duhuri
ruine 125
ruz mahșer v. sfârșitul lumii
ruzname v. calendar
sabah namazi v. rugăciune
sabia lui Ali (Zuulfikar) 34
sacagiu v. sakka-bași
sacrificiu (kurban) 155, 188, 283
sade nahare v. timpan
sakkabași (saka bași, șeful sacagiilor) 190
samm (simun, vînt fierbinte din deșert) 78
sandjaki șerif v. steagul sfînt
sanem (idol, aci: arta de a sculpta animale) 355
sărbătoarea, ~trandafirilor (Ghiul Bairami, Gül Bayramı) 286; ~ prizonierilor 262, 263.
sărbători, ~ populare (civile, laice, politice) 142, 143, 253, 285—287; religioase 278—284
schisma musulmană 7, 34, 43, 51
scrib v. sirkiatibi
scribi (kiuttab, küttab) 351
scîrbos (mekruh) 111, 170, 205, 248—250, 333
scrisul arab 43; v. și *caligrafie*
scrînciob (dolab) 282
scufie de derviş (kiullah, külâh) 292, 302
sculptură v. sanem; ~ în filigran (mușabak) 355

secetă (remmel) 349
selamlîk (selâmlîk, locuința bărbaților) 258
semaia (semâya, „cîntare cerească”, măsură în muzica turcească) 298, 299
sevab v. condiții
sfat 214
Sf. Duh (Paraklitos, Firaklitis) 137, 138, 141
Sfinți 139—143
sfîrșitul lumii (ruz mahșer, kâamet ghiuni, rûz-i mahșer, kıyâmet günü) 144—150; *semne premergătoare*, 57—64; v. și *apocalips*
sidjil v. arhivă
sifat (atributele divinității) 328
silogism demonstrativ (burhuni, delili burhan, burhûni, delil-i burhan) 327, 360
simun v. samm
sintaxă (nahv, nahiv) 348, 349
sinucigași 344
sirkiatibi (sîr kâtibi, scribul lui Allah) 15, 39, 40
sih v. magie
smerenie 226
soarele 103, 104; ~răsare la apus 74, 75
sodomie 265, 337, 338
sofi (sûfi, înțelept) 364
sofism (delili galat, dalil-i galat) 360
solie de felicitare (tehnîye) 35
somn peste măsură (interdicție) 246
spațiu 162
spălare rituală (abdest) 84, 98, 171—173, 175, 192, 214, 218, 249, 320; (*gusl*) 84, 98, 171—173, 175, 192, 218, 336
spirt v. vin
spusele Profetului (hadisi șerif, hadis-i șerif, tradiția mahomedană orală) 40, 50
steagul sfînt (alem sandjaki șerif, sancak-ı șerif) 32, 33, 126
stil (al Coranului, al limbii arabe) 41—43; ~ epistolar (*inşa*) 348, 350, 351
stiliți (asceți stilpnici) 315, 316
„strălucirea” v. nur
subași (subași, comandantul poliției) 261
suflet 79, 95, 108, 345; al lui Mahomed 94, 112; ~ rațional (*natîki*), 345; ~ senzitiv (*haivani, hayvani*) 345; ~ vegetativ (*nebatî*) 345
sultan 279—284; *fii de ~* 252, 253; *inmormintarea lor*, 270
sultană valide (vâlide sultan, sultană mamă) 281
sunnet (porunca Profetului, circumciziune) 52, 53, 170, 176, 178, 205, 211—217, 228, 231, 250, 253
sunni (musulman ortodox) 169, 228, 290, 306, 308, 320
supunere (ascultare) 218—220
supus (riaia, reâyâ) 241
sure (capitol din Coran) 42
surme v. antimoniu
surr v. căsătorie
surre v. milostenie

șahada v. mărturisirea credinței
șarf (gramatică) 348

șarpele 109, 111
 șart v. condiții
 școală (*mekteb*, *mektep*) 252, 347, 348
 șehadet v. mucenicie
 șehid v. martir
 şeic 33, 35, 191, 196, 197, 268, 276, 291, 303, 304; ~ de Mecca 35, 36
 șiriat v. dreptul cononic musulman
 șeri șerif v. dreptate
 șir v. poezie
 șoareci (legenda despre ~) 114, 166
 șobe v. intervale muzicale
 știință (*ilm*) 1d, 2d, 346—348; ~ divină, 113; ~ a numelor divine (*ilm usema*, *ilm-i üsemâ*) 366, 367; ~ a tainelor 56

taalik v. caligrafie
tabirname v. vise
 table (joc de ~) 239, 247
 taht v. tron
tahtiti bilad v. geografie
taksim v. preludiu muzical
takvim v. efemeride
 talisman (*tılsım*, *tılsım*) 372
tasvir (portrete, icoane) 355
Tavs, pasărea (tavus, păunul, locaș al sufletului lui Mahomed) 94, 109, 164
 tăcere 294
 tărie (de caracter) 218, 222, 223
tedahul (tedâhul, „an lungit”, „plata în-țirziată”, reformă fiscală) 285
tedjdîd iman v. credință
tedjdîd nikkeah v. căsătorie
tehnîye v. solie de felicitare
tekke („mănăstire de derviși”) 291, 292, 299, 304—306, 309, 314, 315
temdjîd (temcid, o oră înainte de răsăritul soarelui) 174, 181, 183
tennure (tennûre, haină largă purtată de derviși) 298
 teologi musulmani (*ehlîfikihî*, *fikiha*, *fıkaha*, *ehl-i fikhî*, *fukahâ*) 24, 81, 157
 teologia musulmană (*ilahiet*, *ilâhyiat*, *ilm-i ilâh*) 81—166, 366
 teorie 127
teravi (rugăciuni în nopțile de Rămăzan) 96, 179, 182, 183
terkîb (măsură muzicală) 354
tespîh v. Allah
 Testamentul nou 46; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. *Biblia*
 Testamentul vechi 46; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. *Biblia*
teşrih v. anatomie
tevarih v. istoriografie
tevarihdji başi (mai-marele istoricilor) 356; v. și istoriografie
tevfik („consimțămîntul” unirii cu Allah) 94
Tevrat v. Pentateuc
timar v. fief militar
 timpan (*sade nahare*, instrument pentru marcat măsura) 298
tılsım v. talisman
timarhan v. ospiciu
 țara întunericii 131
 tonuri muzicale 354—355

torturile păcătoșilor (muncile iadului, pedepse) 99, 155—162, 219
 tratate 230
 trigonometrie (*ilmii teslis*, *ilm-i teslis*) 359
 trîmbița de corn (semn al sfîrșitului lumii) 77, 79
 trîndăvie (interdicție) 246
 tron (*taht*) 280; v. și *Arș*; v. și *post*
Tuba (pom legendar în rai) 164
tulpan v. turban
 tuneluri subterane 104
 turban (*tulpan*) 294
turbe (tîrbe, mausoleu, mormint) 187, 269, 271, 272, 276, 303; ~ al șeicilor și vitejilor 273, 274
 tutun (fumat) 165, 182, 312; ~ de prizat 165

ucidere inutilă (interdicție) 245
 ulema (învățați) 62, 70, 249, 280
 unitatea (creatură primordială) 93
 universurile 101; v. și *lumea*
 uriași (*div*) 114, 124
usta hatun v. învățătoare
 usul (măsură muzicală) 354

vadjib v. condiții
vakuf (donație pioasă) 186
vaiz (vâiz, predicator) 178, 297
 vase interzise 333
 văduvă (*merdum*, *merdüm*) 257
 vâl de cap (*astar*) 282
 vâlurile pudoarei (*hidjâb*) 94, 95.
 vechil (*vekil*, locțiitor) 258
 versuri (*gazal*, *gazel*) 297
 vierme (legenda despre ~) 126
 vinul (interzis mahomedanilor) 16, 219, 242—244, 297
 vineri (*djuma*, *cuma*, „ziua de adunare”) 178, 179, 284
 vise (tabirname, cartea tilcuiirii ~ lor) 374
 viteaz (*gazi*, *kazî*) 223, 224, 239
 vitejie (*gaza*, *gazâ*) 222, 223, 231
 vizir, 281; mare~ 281; înmormintarea lui 270
 vinătoare (interdicție nerespectată) 246
 vînt 104; v. și *samm*
 voievozi v. domnitori români
 voință, ~ liberă 90, 91, 206, 207; ~ a lui Allah 91, 92
 vrăjitori 219
 vrăjitorie (*remel*) 349, 370, 371
 ylx (corcitură de lup cu vulpe) 322

Zebbur v. *Psaltirea*, psalterion; v. și *Indicele de autori și opere*, s.v. *Biblia*
Zakķum v. *Zakum*
Zakum (*Zakķum*, pom legendar în paradis) 160
 zeciuială (*zekkeat*) 83, 170, 203, 216, 218
 zenit 12
 Zidul lui Alexandru 146, 147
 Zile, ~ bune 286, 287; ~ rele 286, 287; ~ ale „cărbunilor aprinși” (*Djemre*, *Cemre*, sârbătoare populară) 286
 zina v. desfrinare
 Ziua adunării (*mukabele*) 298
 zodiac 61, 103
Zuulfikar v. sabia lui Ali

BIBLIOGRAFIE

1. TEXTUL

1. Originalul latin

a. Manuscrisul autograf

Arhiva Centrală de Stat de Acte Vechi a U.R.S.S., Moscova, fondul 181, Secția de manuscrise a fostei Biblioteci a Ministerului Afacerilor Străine; ms. nr. 1325, f. 2—128. Incipit: *Curanus. Demetrius Cantemir lectori charissimo salutem.* [Versiunea scurtă: f. 2—43; versiunea amplificată: f. 44—128].

b. Copia originalului latin

Biblioteca Academiei R.S. România, București, Secția manuscrise: ms. lat. 76, f. 39—100 [numai versiunea scurtă]; Fotocopii nr. 145, vol. I—II [fotocopia integrală a originalului latin]; Secția microfilme: mf. 37 [reproducerea integrală a originalului latin].

c. Fragmente publicate

Câdea Virgil — *Dimitrie Cantemir și artele islamului*, în „*Manuscriptum*”, 4, 1973, nr. 4 (13), p. 8—13 [f. 106—108^v din manuscrisul autograf].

2. Ediția principeș rusă

Книга систима или состояние мухаммеданския религии. Напечатанъ повелениемъ его величества Петра Великаго, императора и самодержца все Россійскаго в типографіи царствующаго Санктпетербурха. Лета 1722. Декабря в 22 день. 11. + 5 + 12 + 2 + 8 + 379 p. + 1f. pl.

3. Traducerea germană

Arhiva Academiei Germane de Științe din Berlin: documente D. Cantemir, in-folio I: V. Nr. 3

4. Traducerea bulgară

Biblioteca de Stat „M.E. Saltikov-Scedrin”, Leningrad, fondul Pogodin: ms. 1204, f. 179—340 Miscelaneu cu scrieri ale lui Sofronie Vrațean. Incipit: *Систима и религия махо-меданская...*

5. Traduceri românești

- * Cantemir, Principele Dimitrie — *Despre Coran. După copia latinească de la Academia Română, acum mai întâi tălmăcit și tipărit în românește* de Ioan Georgescu, profesor la Liceul „Mircea cel Bătrîn”, Constanța, în „*Analele Dobrogei*”, 7, 1927, p. 67—121; extras: Cernăuți, Editura revistei „*Analele Dobrogei*”, 1927. 57 [—59 p.]. Recenzie: Al. Busuioceanu, în „*Curentul*”, 1, 1928, 14 ianuarie, p. 2.
- * Cantemir, Dimitrie — *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*. Traducere, studiu introductiv și comentarii de Virgil Câdea. București, Editura Minerva, 1977. LXXIV + 687 p. + [20] f. pl. (Scriitori români). Recenzii în: „*Flacăra*”, 26, 1977, nr. 28 (1153), p. 17 (Șerban Cioculescu); „*Flacăra*”, 26, 1977, nr. 35 (1160), p. 11 (G. Zane); „*România literară*”, 10, 1977, nr. 25, p. 19 (Alexandru Duțu); „*Luceafărul*”, 20, 1977, nr. 27, p. 1, 5 (Al. Piru); „*Revue des études sud-est européennes*”, 15, 1977, nr. 4, p. 787—788 (Carol Göllner); „*Biserica Ortodoxă Română*”, 116, 1978, nr. 1—2, p. 152—156 (diac. prof. Emilian Vasilescu); „*Glasul Bisericii*”, 37, 1978, nr. 5—6, p. 664—667 (pr. Gh. Cunescu); „*Tribuna României*”, 7, 1978, nr. 147, p. 4 (Dan Medeanu, interviu cu Alexandru Oprea despre premiul „Perpessicius” pe anul 1977 acordat traducerii *Sistemului*); „*Studia et acta orientalia*”, 11, 1983, p. 117—118 (Rodica Pop).
- * Câdea, Virgil — *Dimitrie Cantemir și artele islamului*, în „*Manuscriptum*”, 4, 1973, nr. 4 (13), p. 8—13. [Fragmente traduse după originalul latin.]
- Câdea, Virgil — *Dimitrie Cantemir, „Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane”*, în „*Luceafărul*”, 16, 1973, nr. 21, 26 mai, p. 3. [Fragmente traduse după versiunea rusă.]

II. LUCRĂRI DESPRE SISTEM

1. Studii fundamentale

- Cândea, Virgil — *Cantemir et la civilisation islamique*, în „Romano-arabica”, 2, 1976, p. 15—42.
- Ciobanu, Ștefan — *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în Academia Română. *Memoriile Secțiunii literare*, s. III, t. 2 1925, p. 341—544 (v. p. 412—424, 522—525). Recenzii: N. Iorga, în „Revista istorică”, 11, 1925, nr. 7—9, p. 137—147; P.P. Panaitescu, în „Dacoromania”, 5, 1927, 1928, p. 1238—1251.
- Panaitescu, P.P. — *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*. București, 1958, p. 137, 212—219.

2. Descrierea manuscrisului original și a ediției princeps

- Belokurov, S.A. — *Греческия и латинския рукописи Библиотеки московского Архива Министерства иностранных дел*, în *Сборник Министерства иностранных дел*, 7 (1900), p. CXC—CXCVI.
- Bianu, Ioan și Nerva Hodoș — *Bibliografia românească veche*, t. II, București, 1910, p. 4—19, nr. 180.
- Bikova, T.A. și M.M. Gurevici — *Описание изданий гражданской печати 1708 — январь 1725 г.*, Москва — Ленинград, 1955.
- Pekarskij, P. — *Описание славяно-русский книги типографий 1698—1725 годов*, Санктпетербург, 1862, p. 529, 581—585 [vol. II din *Наука и литература в России при Петре Великом*].
- Rodosskij, A.S. — *Описание книг гражданской печати XVIIIго столетия, хранящихся о Библиотеке С. Петербургской духовной Академии*. Санктпетербург, 1899.
- Tocilescu, Grigore Gr. — *Raport despre misiunea în Rusia*, în *Analele Societății Academice Române*, s. I, Sect. I, 11, 1878, p. 47, 54, 56.
- Zaițev, F. — *Редкая книга в библиотеке Трубецкого училища*, în *Журнал Министерства Народного Просвещения*, 1855, авг., Указатель, p. 61—63.

3. Generalități

- Bantiș-Kamenskij, D. — *Словарь достопамятных людей русской земли*, т. III, Москва, 1836, p. 41.
- Bădăraș, Dan — *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, București, 1964, p. 186—188.
- Bezviconi, G. — *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse din cele mai vechi timpuri pînă în 1854*, București, 1958, p. 127.
- Busuioceanu, Al. — *Studii noi asupra lui Dimitrie Cantemir*, în „Curentul”, 1, 1928, 14 ianuarie, p. 2.
- Ciobanu Șt. — *Istoria literaturii române vechi*, IV, București, 1945—1946, p. 202—215 (Curs litografiat).
- Coroban, V. — *Umanismul lui Dimitrie Cantemir*, în „Limba și literatura moldovenească”, 16, 1973, nr. 3, p. 19—28.
- Dvoicenko-Markov, D. — *Demetrius Cantemir and Russia*, în „Balkan Studies”, 12, 1971, nr. 2, p. 383—398.
- Grasshof, H. — *Russische Literatur in Deutschland im Zeitalter der Aufklärung*, Berlin, 1973, p. 132—134.
- Grasshof, H. — *Die geistig-kulturellen Traditionen der Familie Cantemir*, în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der D.D.R.*, 1973, nr. 13, p. 86.
- Hasdeu, B.P. — *Istoria toleranței religioase în România*, ed. a 2-a rev. și ad., București, 1868, p. 57.
- Iorga, Nicolae — *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol I, București, 1901, p. 402—403.
- Iorga, Nicolae — *O suferință de cărturar român între străini*, în „Revista istorică”, 11, 1925, nr. 7—9, p. 137—147.
- Maikov, L.N. — *Княжна Мария Кантемирова*, în «Русская старина», 28, 1897, I, 49—69, 401—417; II, p. 425—451; III, p. 225—253.
- Maikov, L. N. — *Материалы для биографии кн. А. Д. Кантемира*, în *Сборник Отделения русского языка и словесности имп. Академии наук*, 1903, т. LXXIII, p. 295.
- Minea, Ilie — *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași, 1926, p. 19, 20, 64, 287—295.

- Panaiteescu, P.P. — *Le prince Démètre Cantemir et le mouvement intellectuel russe sous Pierre le Grand*, în „Revue des études slaves”, 6, 1926, fasc. 3—4, p. 252—253.
- Panaiteescu, P.P. — *Dimitrie Cantemir*, în *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 632—633.
- Pascu, Gheorghe — *Viața și operele lui Dimitrie Cantemir*, București, 1924, p. 96—97.
- Pekarskij, P. — *Наука и литература в России при Петре Великом*, Санктпетербург, 1862, т. I, p. 236—237, 248—252.
- Simonescu, Dan — *Activitatea lui Dimitrie Cantemir în Rusia*, în „Studii și cercetări istorice”, 19, 1946, p. 9—17.

4. Geneza și izvoarele Sistemului

- Babinger, F. — *Izvoarele turcești ale lui Dimitrie Cantemir*, în „Arhiva românească”, 7, 1941, p. 111—112.
- Babinger, F. — *Die osmanischen Quellen D. Kantemir's*, în *Omăgiu lui I. Lupaș*, București, 1943, p. 37—46.
- Babinger, F. — *Die türkischen Quellen Dimitrie Kantemir's*, în *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, Istanbul, 1951, p. 50—60; republicat în *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, II. Bd., München, 1966, p. 142—150.
- Bogaci, Gh. — *Dimitrie Cantemir inedit*, în „Moldova socialistă”, 1976, august, 13, nr. 188.
- Cantemir, D. — *Răspuns ... Sinodului rus*, în chestia „Sistemului religiei mahomedane”, la Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii literare*, S. III, t. 2, 1925, p. 524—525, nr. LXIX.
- Cernovodeanu, Paul, Alvin Lazea și Mihai Caratașu — *Din corespondența inedită a lui Dimitrie Cantemir*, în „Studii”, 26, 1973, nr. 5, p. 1042—1043.
- Șerban, C. — *Jurnalul lui Ivan Ilinski*, în „Studii”, 8, 1955, nr. 5—6, p. 119—135.
- Voskresenskij, N.A. — *Законодательские акты Петра I*, Москва — Ленинград, 1945, p. 112—114.

5. Valoarea folclorică și etnografică a Sistemului

- Botez, Liliana — *Elemente de folclor turcesc în lucrările de orientalistă ale lui Dimitrie Cantemir*. Conducător științific: lector Mamut Enver. București, 1968, 40 p. dactilograf. (Universitatea București. Facultatea de Limbi Clasice și Orientale.)
- Caraman, Petru — *L'ethnographie Cantemir et le folklore du Proche-Orient*, în „Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität”, 2, 1974, p. 313—341; 3, 1975—1976, p. 237—270.
- Fochi, Adrian — *Dimitrie Cantemir etnograf și folclorist*, în „Revista de etnografie și folclor”, 9, 1964, nr. 1, p. 71—102, și nr. 2, p. 119—142 (v. p. 83—84, 95—96, 125, 130—132).

6. Valoarea Sistemului pentru studiile orientale

- Botez, Liliana — *Dimitrie Cantemir, precursor al orientalisticii*, în „Revista de istorie și teorie literară”, 23, 1974, nr. 1, p. 51—58.
- Cândea, Virgil — *D. Cantemir și cultura persană*, în „Contemporanul”, 1970, nr. 26 din 26 iunie, p. 10.
- Cândea, Virgil — *Dimitrie Cantemir orientalistul*, în „Săptămîna”, S.N., 1973, nr. 121, p. 3, 6.
- Goldenberg, Yves — *Notes en marge de quelques écrits roumains sur le Coran et l'Islam (I)*, în *Analele Universității București, Limbi Orientale*, 21, 1972, p. 121—127.
- Guboglu, M. — *Orientalistica română*, în *Studii și articole de istorie*, 1, 1956, p. 319.
- Guboglu, M. — *D. Cantemir*, în *Studii și articole de istorie*, 2, 1957, p. 179—208.
- Guboglu, Mihail — *Dimitrie Cantemir — orientalist*, în „Studia et acta orientalia”, 3, 1961, p. 152—157.
- Kračikovskij, I.I. — *Очерки по истории русской арабистики*, Москва — Ленинград, 1950, p. 42—43; același, *Избранные сочинения*, Москва — Ленинград, 1958, p. 33—34.
- Matei, Ion — *Le maître de langue turque de Dimitrie Cantemir: Es'ad Efendi*, în „Revue des études sud-est européennes”, 10, 1972, no. 2, p. 281—288.
- Matei, Ion — *Cantemir orientalistul și posteritatea critică*, în „Viața românească”, S.N., 26, 1973, nr. 9, p. 113—121.
- Smirnov, N.A. — *Очерки истории изучения Ислама в СССР*, Москва, 1954, p. 26—27.

- Angelov, B. St. — *Софроний Врачанский. Материали за живота и творчеству*, în «Известия на Института по българска литература», 7, 1958, p. 309—341. [Traducerea bulgară.]
- Bahner, Werner — *Ein bedeutender Gelehrter an der Schwelle zur Frühaufklärung: Dimitrie Cantemir (1673—1723)*, în *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der D.D.R.*, 1973, nr. 13, p. 25 și 31. [Traducerea Sistemului în germană.]
- Câdea, Virgil — *La diffusion de l'oeuvre de Dimitrie Cantemir en Europe du Sud-est et au Proche Orient*, în „Revue des études sud-est européennes”, 10, 1972, no. 2, p. 350—351. [Traducerea bulgară.]
- Cernovodeanu, Paul — *Démètre Cantemir vu par ses contemporains (le monde savant et les milieux diplomatiques européens)*, în „Revue des études sud-est européennes”, 11, 1973, no. 4, p. 649, 653.
- Cernovodeanu, Paul — *Les œuvres de Démètre Cantemir présentées par „Acta eruditorum” de Leipzig (1714—1738)*, în „Revue des études sud-est européennes”, 12, 1974, no. 4, p. 540.
- Decizia Sinodului rus în chestia cărții lui Dimitrie Cantemir „Sistemul religiei mahomedane”, la Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare*, S. III, t. 2, 1925, p. 522—524, nr. LXVIII.
- Densusianu, Ovid — *Notițe asupra lui Dimitrie Cantemir*, în „Revista critică literară”, 2, 1894, p. 62—68.
- Fabricius, Johannes Albertus — *Salutaris lux Evangelii*, Hamburgi, 1731, p. 495—497. [Sumarul ed. ruse tradus în latină.]
- Georgiev, Emil — *Софроний Врачански, în История на българската литература, II: Литература на възрождание*, Sofia, 1966, p. 69. și urm. [Traducerea bulgară.]
- Georgiev, Emil — *Софроний Врачански. Жити и страдание*, Sofia, 1966, p. 71 și urm. [Traducerea bulgară.]
- Horányi, Alexius — *Memoria hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, pars II, Viennae, 1776, p. 277—287.
- Iațimirsij, A.I. — *Мелкие тексты и заметки старинной славянской литературы*, în *Известия Отделения русского языка и словесности имп. Академии Наук*, 21, 1916, кн. II, 109—110, 115—116. [Traducerea bulgară.]
- Ionescu, Anca Irina — *Considérations sur la traduction du Livre sur le Système de la religion des musulmans de Cantemir par Sofronie Vraçanski*, în „Revue des études sud-est européennes”, 15, 1977, no 1, p. 101—112. [Traducerea bulgară.]
- Ionescu, Anca Irina — *La contribution de Démètre Cantemir à la modernisation du lexique de la langue russe*, în *Analele Universității București, Limbi și Literaturi Străine*, 26, 1977, nr. II, p. 53—57.
- Kiselkov, V.Sl. — *Софроний Врачански. Живот и творчество*, Sofia, 1963, p. 69—81. [Traducerea bulgară.]
- Kohl, Johann Peter — *Introductio in historiam et rem literariam slavorum imprimis sacra. Altonaviae*, 1729, p. [X], nr. IV și p. 20, adn. e (recenzie în „Acta eruditorum”, 1729, fasc. XI, nov., p. 509).
- Korpееva, T.N. — *Неизвестный источник Софрония Врачанскаго*, în *Труды отдела древнерусской литературы Акад. Наук СССР*, 23, 1968, p. 261—275. [Traducerea bulgară.]
- Oreškov, N. — *Автобиографията на Софрони Врачански*, Sofia, 1914. [Traducerea bulgară.]
- Ploșteanu, Grigore — *Dimitrie Cantemir — esoul operei și personalității sale la maghiari*, în „Vatra”, 13, 1983, nr. 3 (144), martie 20, p. 14.
- Pop, Emil T. — *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în „Studii”, 22, 1969, nr. 5, p. 840—844. [Traducerea germană.]
- Sobolevskij, A.I. — *Неизвестные труды Софрония Врачанскаго*, în *Известия Отделения русского языка и словесности имп. Академии Наук*, 13, 1908, кн. I, p. 91—94. [Traducerea bulgară.]
- Veress, Andrei — *Bibliografia română ungară*, vol. I, București, 1931, p. 284—285, nr. 562; vol. II, p. 32—33, nr. 643; p. 162—163, nr. 962. [Sistemul citat de autori maghiari din sec. XVIII.]
- Wallaszky, Paullus — *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora delinatus*, Pasonii et Lipsiae, 1785, p. 234; editio altera auctior et emendatior, Budae, 1808, p. 340—341 și nota b. [Versiunea rusă.]

TABLA ILUSTRAȚIILOR

1. Dimitrie Cantemir. Gravură postumă din *The History of the growth and decay of the Othman empire*, translated by N. Tindal, part I, London, 1734 (București, Biblioteca Academiei R. S. România)
2. Religia mahomedană. Alegorie de A. F. Zubov. Frontispiciu în *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722.
3. Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722. Foaia de titlu (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)
4. Dimitrie Cantemir, *Curanus*, f. 2 (Moscova, Arhiva Centrală de Stat de Acte vechi a U.R.S.S., fondul 181, Secția de manuscrise a fostei Biblioteci a Ministerului Afacerilor Străine, ms. 1325)
5. Sethi Calvisii *Opus chronologicum*, Francofurti ad Moenum et Lipsiae 1685. Foaia de titlu (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)
6. Ludovico Marracci, *Alcorani textus universus*, Patavii, 1698. Foaia de titlu (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)
7. *Za'iraya*, t. I, f. 237 (Istanbul, Biblioteca Topkapı Sarayı, ms. Ahmet III, 3042)
8. Francisco à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium*, Vienne, 1680—1687. Foaia de titlu a vol. IV. (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)
9. Barthélemy d'Herbelot, *Bibliothèque orientale*, Paris, 1697. Foaia de titlu (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)
10. Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672. Frontispiciu (București, Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga“)
11. Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672. Foaia de titlu (București, Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga“)
12. Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672, p. 203 (București, Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga“)
13. *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722. Epistola dedicatorie *Către Petru cel Mare* (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)
14. *Odă* operei lui Dimirie Cantemir de Teofilact Lopatinski, publicată în *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktipertburh, 1722 (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)
15. *Lauda* lui Dimitrie Cantemir, de Ghedeon Vişniovski, publicată în *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722 (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)
16. *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722. *Prefața* (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)
17. *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, Sanktpiterburh, 1722. *Începutul Cărții I* (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Cărți rare)
18. Miniatură din *Genealogia profetului Mahomed* dedicată sultanului Mahomed al III-lea (Dublin, Chester Beatty Library, ms. turc., c. 1598)
19. Derviși în procesiune. Desen din cod. 8626 (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)
20. Copiii sînt duși la ceremonia circumciziunii. Desen din cod. 8626 (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)
21. Festivitate la curtea sultanului Ahmed al III-lea. Miniatură de Levni, în *Vekhi, Sûr-nâme*, c. 1720—1725 (Richard Ettinghausen, *Miniatures turques*, Milano, 1965, pl. 24)
22. Cortegiu nupțial. Desen din cod. 8626 (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)

23. Scenă de harem. Desen din cod. 8626 (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)
24. Baldachinul miresei în cortegiul nupțial. Desen din cod. 8626 (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)
25. Hogi la ceremonia înmormântării. Desen din cod. 8626 (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)
26. Focuri de artificii festive. Miniatură de Levni, în Vekhi, *Sûr-nâme*, c. 1720—1725 (Richard Ettinghausen, *Miniatures turques*, Milano, 1965, pl. 26)
27. Cortegiu imperial în Constantinopol (1648). Gravură din Coecke van Elst, *Les mœurs et fachs des Turcs*, 1533 (Londra, British Museum Library)
28. Djalal al-Dîn Rumî, întemeietorul ordinului dervișilor mevlevi. Miniatură turcă din secolul al XVI-lea (Istanbul, Biblioteca Topkapı Sarayı)
29. Derviși în geamia din Pera. Gravură din *Recueil de Cent Estampes représentant différentes nations du Levant. Gravés... en 1707 et 1708 par les ordres de M. de Ferriol*, Paris, 1714, pl. 178 (București, Biblioteca Academiei R. S. România, secția Stampe)
30. Derviș vagabond. Costum de derviș. Superiorul unui așezământ de derviși. Gravură din Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672 (București, Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga”)
31. Dansul ritual al dervișilor mevlevi. Miniatură turcă de la mijlocul secolului al XVII-lea. Colecție particulară (Paul Coles, *The ottoman impact on Europe*, London, 1968, p. 55)
32. Dansul ritual ('sema') al dervișilor mevlevi. Miniatură din 1792—1793 (Dublin, Chester Beatty Library, ms. 474, f. 248 b)
33. Tinăr ienicer de origine creștină. Desen în *A brief relation of the turkes*, 1618 (Londra, British Museum Library)
34. Sacagii oferind apă „pentru mila lui Allah”. Desen din cod. 8626 (Viena, Oesterreichische Nationalbibliothek)
35. Derviș din ordinul *kalenderi*. Gravură din Paul Rycaut, *Istoria dello stato presente dell'Imperio Ottomano*, trad. C. Belli, Venetia, 1672 (București, Biblioteca Institutului de Istorie „N. Iorga”)
36. Sultanul Ahmed al III-lea (1703—1730). Portret contemporan de Levni (Istanbul, Topkapı Sarayı)
37. Coloana serpentină în Hipodromul din Constantinopol. Miniatură de la sfârșitul secolului al XVI-lea dintr-o *Sûr-nâme* a lui Murad al III-lea (Istanbul, Topkapı Sarayı)
38. Coloana lui Arcadius de pe colina Xerolophos, înainte de dărîmarea (1711). Desen în ms. Cigogna, 1971 (a) (Venetia, Museo Civico Correr). Gravură din colecția Gaignières (b). (Paris, Bibliothèque nationale)
39. Negustor raguzan. Gravură din Nicolas de Nicolay, *Les quatre premiers livres des navigations et pérégrinations orientales*, Lyon, 1568 (Paris, Bibliothèque Sainte Geneviève)
40. Tinăr paj din Palatul sultanilor. Miniatură de Levni, începutul secolului al XVIII-lea (Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi)
41. Trusă de scris arabă: teacă pentru condeie și călimară. Secolul al XVIII-lea (Alger, Muzeul Național de Antichități)
42. „Efendi. Cărturar între cărțile sale”. Gravură din *Recueil de cent estampes représentant différentes nations du Levant*, Paris, 1714, pl. 24.
43. Placă de faianță, Iznik, 1660, reprezentînd moscheea din Medina și mormîntul Profetului (Paris, colecția Camille Aboussouan)
44. *Continuatio. Extractus aus dem rußischen Buch des Fr. Cantemiri von der türkischen Religion*. Fragmente traduse în germană, prima filă (Arhiva Academiei Germane de Științe din Berlin)

S U M A R

Studiu introductiv	V
I. Trilogia islamologică a lui Cantemir: religia mahomedană, descrierea instituțiilor și istoria Imperiului Otoman	VI
II. Structura și cuprinsul <i>Sistemului</i>	VIII
III. Geneza <i>Sistemului</i>	IX
IV. Valoarea științifică a <i>Sistemului</i>	XIX
V. Valoarea literară	XXVIII
VI. Circulația <i>Sistemului</i>	XXIX
VII. <i>Sistemul</i> în istoria studiilor orientale	XXXIV
Notă asupra ediției	XL

КНИГА СИСТИМА ИЛИ СОСТОЯНИЕ МУХАММЕДАНСКИЯ РЕЛИГИИ

SISTEMUL SAU ÎNTOCMIREA RELIGIEI MUHAMMEDANE

Петру Великому [...] словоприношение (1a)	4
Lui Petru cel Mare [...] cuvînt de închinăciune (1a)	5
Оглавление книг первого тома и в них содержащихся глав (1c).....	12
Sumarul cărților din primul tom și al capitolelor cuprinse în ele (1c)	13
Предисловие. Димитрий Кантемир любезнейшему читателю здравия (1d).....	18
Precuvîntare. Dimitrie Cantemir preaiubitului cititor sănătate (1d)	19
Книга первая. О лжепророце Мухаммеде (1)	32
Cartea întâi. Despre profetul mincinos Muhammed (1)	33
Книга вторая. [О именах <i>Куране</i>] (37).....	86
Cartea a doua. [Despre <i>Сиган</i>] (37).....	87
Книга третья, содержащая в себе хрисмы или откровительная провещения лжепророка Мухаммеда о вещех имущих случится прежде даже мир не погибнет (55).....	112
Cartea a treia. [Despre Apocalipsul muhammedan] care cuprinde hrisme sau prevestiri revelatorii ale pseudoprofetului Muhammed despre lucrurile ce se vor întimpla înainte de a pieri lumea (55)	113
Книга четвертая. О теологии мухаммеданской (81)	148
Cartea a patra. Despre teologia muhammedană (81)	149
Книга пятая. О мухаммеданской религии (167).....	278
Cartea a cincea. Despre religia muhammedană (167)	279

Книга шестая. О иных сея религии уставах (251)	398
Cartea a șasea. Despre alte rînduieli ale acestei religii (251)	399

ANEXĂ

Textele în latină din ediția princeps. Nota editorului	585
Ode in laudem operis serenissimi principis Demetrii Kantemiri Systema dicti de religione et statu Imperii Turcici, auctore Archimandrita Theophylactuo, Scholarum Moscuensis Rectore (1b)	586
Odă întru lauda operei prealuminatului principe Dimitrie Cantemir intitulată Sistemul despre religia și starea Imperiului Turcesc de Arhimandrit Teofilact, Rector al școlilor din Moscova (1b)	587
Serenissimo & celsissimo Demetrio Cantemir S(acri) Rossiaci Imperii principi terrarum Moldaviae haereditario domino, auctore Hier(o)n(y)mo Gedeone Wiszniowski, Ph(ilosophiae) D(octore), H(onorario) Th(eologiae) P(rofessore) (4b)	590
Prealuminatului și preainaltului Dimitrie Cantemir , principe al Sfîntului Imperiu Rusesc, domn creditar al Țării Moldovei, de Ieronim Ghedeon Vișniovski (4b)	591

NOTE ȘI COMENTARII	603
--------------------------	-----

INDICI

Indice-glosar de neologisme	673
Indice de nume	679
Indice de autori și opere	692
Indice cultural	696
Bibliografie	703
Tabla ilustrațiilor	707

Redactor: VERONICA GANĂ
Tehnoredactor: ELENA MATEESCU

Bun de tipar: 10 XI 1987
Format : 16/70 × 100. Coli de tipar : 47
17 planșe alb-negru h. cretată
C.Z. pentru biblioteci mari : 908.5(496).
C.Z. pentru biblioteci mici : 297.

Tiparul executat sub comandă
nr. 1449 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918”.
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București,
Republica Socialistă România

